

The Autograph Manuscript of
Muḥammad Amīn Bughra's
Sharqī Turkistān Tārīkhi

IN TWO VOLUMES
VOL. I

Edited by
SHIMIZU YURIKO

TOKYO 2016

The Autograph Manuscript of Muḥammad Amīn Bughra's *Sharqī Turkistān Tārīkhi*

VOL. I

The Autograph Manuscript of
Muḥammad Amīn Bughra's
Sharqī Turkistān Tārīkhi

IN TWO VOLUMES

VOL. I

The Autograph Manuscript of
Muḥammad Amīn Bughra's
Sharqī Turkistān Tārīkhi

IN TWO VOLUMES

VOL. I

Edited by

SHIMIZU YURIKO

TIAS: Department of Islamic Area Studies
Center for Evolving Humanities
Graduate School of Humanities and Sociology
The University of Tokyo

TOKYO 2016

Published by
NIHU Program Islamic Area Studies
TIAS: Department of Islamic Area Studies,
Center for Evolving Humanities,
Graduate School of Humanities and Sociology,
The University of Tokyo

7-3-1 Hongo, Bunkyo-ku, Tokyo, 113-0033 JAPAN

Copyright © 2016 Department of Islamic Area Studies,
Center for Evolving Humanities,
Graduate School of Humanities and Sociology, The University of Tokyo

Edited by
SHIMIZU Yuriko

ISBN 978-4-908428-06-7

Printed by
TOKYO PRESS Co., LTD.
Shinjuku, Tokyo, Japan

CONTENTS OF THE FIRST VOLUME

Acknowledgment	vii
Explanatory Notes	ix
Introduction	xi
I. Historical Background	xvi
II. Background to the Production and Publication of <i>Sharqī Turkistān Tārikhi</i>	xix
III. Structure of <i>Sharqī Turkistān Tārikhi</i>	xxvii
IV. Features of <i>Sharqī Turkistān Tārikhi</i> as a Historical Narrative	xxviii
V. Historical Value of <i>Sharqī Turkistān Tārikhi</i>	xxxiii
Bibliography	xxxvii
Text of the Manuscript	1

ACKNOWLEDGMENT

The present work is the result of a research project titled “Uyghur intellectuals: Ideas and political activities in the modern and postmodern eras,” which was carried out at TIAS: Department of Islamic Area Studies, in the Center for Evolving Humanities, part of the Graduate School of Humanities and Sociology at the University of Tokyo between 2011 and 2014.

This work presents the autograph manuscript of *Sharqī Turkistān Tārikihi* (The History of Eastern Turkistan), the most important work of Muḥammad Amīn Bughra, a well-known 20th-century nationalist among the Uyghurs in Xinjiang, China. The work is divided into two volumes: The first presents an edited text of Bughra’s autograph manuscript with an introduction by the editor, and the second contains a facsimile of the manuscript and maps.

I would like first of all to extend my deepest gratitude to Mrs. Fāṭima Bughra (Fatīma Buğra), the daughter of Muḥammad Amīn Bughra, and her husband Mr. Yūnus Bughra (Yunus Buğra). They kindly provided me with the manuscript, as well as all other materials.

My thanks are due to Prof. Shinmen Yasushi (Faculty of Letters, Chuo University) and Prof. Komatsu Hisao (Graduate School of Global Studies, Tokyo University of Foreign Studies). Thanks to the assistance they gave me, I was able to finish my work. I am also grateful to Dr. Kawahara Yayoi (TIAS, the University of Tokyo) for her invaluable help.

SHIMIZU Yuriko
Tokyo: February 2016

EXPLANATORY NOTES

1. Introduction

(1) Arabic letters are written in Roman script in the Introduction. The rules of the transliteration are as follows:

b, p, t, th, j, ch, h, kh, d, dh, r, z, zh, s, sh, ṣ, ḍ, ṭ, ẓ, ‘, gh, f, q, k, g, l, m, n, h, w, y, a, ä, ĩ, i, u, ü, e, o, ö, ā, ī, ū, aw, ay.

(2) Names of places are usually given in the commonly recognized form (when such a form exists). Names of Turkic people are often transliterated as if they were Arabic, e.g. Muḥammad Amīn instead of Mehmet Emin. Names of Chinese people and organizations are usually presented in pinyin (拼音) form; however, I follow general usage in some cases, e.g. Kuomintang instead of Guomintang.

(3) References are provided with abbreviations (name and date) listed in the bibliography of this book.

2. Turkic Text

(1) In the text, the page numbers of the manuscript are expressed in Arabic numerals instead of Eastern Arabic numerals (Arabic–Indic numerals) and provided within square brackets ([ ]).

(2) Words are transcribed exactly as spelled or presented in the original manuscript including transcription errors or omissions, e.g. دائمى instead of استيلاء, or دايمي instead of استيلاء.

(3) Arabic diacritics (shakl) are exactly as in the original manuscript.

THE AUTOGRAPH MANUSCRIPT OF
MUHAMMAD AMĪN BUGHRA'S *SHARQĪ TURKISTĀN TĀRĪKHĪ*

- (4) The revisions made by the author are in most cases incorporated in the text. However, the parts thought to have been corrected by him in more recent times (as determined by changes in orthography) are placed within angle brackets (<>).
- (5) Periods, commas and guillemets (« »: used by the author to indicate titles or conversations) are not used in some parts of the original manuscripts. They have accordingly been added by the editor for the purpose of readability.
- (6) Regarding words thought to be evident errors, revisions by the editor are provided within square brackets ([ ]). In the cases of phrases where some part is missing, the editor has added words using square brackets as follows: ([+]). Redundant words are shown in braces ({ }). Words thought to be unnecessary are also shown in braces.

INTRODUCTION

This work presents the autograph manuscript of *Sharqī Turkistān Tārīkhi* (The History of Eastern Turkistan), the most important work of Muḥammad Amīn Bughra, a well-known 20th-century nationalist among the Uyghurs.

The Uyghurs are the largest group of Turkic peoples indigenous to the Xinjiang Uyghur Autonomous Region (新疆維吾爾自治區) of China. Today, the Uyghurs live primarily in Xinjiang, and have communities in almost all of the newly independent Central Asian republics, the largest being in Kazakhstan. Today, it is usual for this group of people to use the term “Uyghur” to refer to themselves. It is also a popular idea among them that the “Uyghur” as an ethnic group have existed in the area since ancient times. However, from a historical point of view, the Uyghurs only started to be called by the ethnic group name “Uyghur” during the 20th century, when Turkic urban-dwellers and farmers in Xinjiang, which included Kashgharia and Jungaria, began to be regarded as one ethnic group.

During the period of the Republic of China, the “Uyghur” people began exploring what it means to be a nation (ethnic group), in the modern meaning of the word. At this time, Uyghur intellectuals began independently publishing in conjunction with their rising sense of nationalism. Those intellectuals produced large volumes of material, including newspapers and journals. This flurry of intellectual activity had never been witnessed before, and it is no exaggeration to say that it is testimony to the modernization of Uyghur society.

Of particular interest is the fact that, throughout the published material, one constantly finds questions such as “Who are we?” “What is our motherland?” and “What is our history?” The Republic of China represented a period of transition, in which attempts were made to classify and establish ethnic groups in the modern sense of the word. Accordingly, differences began to emerge among fellow “nationalist” intellectuals over their nation’s proper name, the location of their ethnic homeland, and the geographical/physical scope of such a homeland.

Thus, the intellectual consciousness and opinions regarding ethnicity in particular are still a matter of debate, because it has formed the core of their nationalism. One must ask how this disparity in thinking reflected and had an

THE AUTOGRAPH MANUSCRIPT OF
MUḤAMMAD AMĪN BUGHRA'S *SHARQĪ TURKISTĀN TĀRĪKHI*

impact on the actual activities of the intellectuals. In the era of the Republic of China, there was no consensus over the name of the nation even among intellectuals, leaving one to inquire about the process by which the name “Uyghur” was introduced as a unified term.¹ In addition, one must ask how this name and the consciousness associated with it permeated and became established among the population at large. As long as a lack of clarity remains as to the intellectuals’ consciousness, which underlined their practical activities, it will not be possible to understand the norms of early-modern Uyghur society or the essence of its historical transformation.

In order to explore this issue, I direct my especial attention to Muḥammad Amīn Bughra’s *Sharqī Turkistān Tārīkhi*. As described later, Bughra was a leading figure who took an active part in the modern history of Xinjiang and *Sharqī Turkistān Tārīkhi*, his most important work, is noteworthy for being a systematic historical narrative written by a Uyghur from a nationalist perspective. I ought to mention here that Bughra did not see himself as a Uyghur, but a Türk—this will be discussed in detail below. I believe that *Sharqī Turkistān Tārīkhi* is one of the most appropriate sources to use when attempting to examine the Uyghur intellectuals’ nationalist consciousness, as well as the various intellectual issues associated with such consciousness, in relation to the Uyghur intellectuals’ historical awareness.

Muḥammad Amīn Bughra

There are a number of reasons for this approach. First, the historical context in which *Sharqī Turkistān Tārīkhi* was written has been largely clarified by past research, and recent studies are increasingly unveiling Bughra’s own background.²

¹ Regarding the issue of the ethnic name Uyghur, refer to Roberts 2009 and 清水 2011.

² Regarding the life history of Muḥammad Amīn Bughra refer to 清水・新免・鈴木 2007: 4–12, 清水 2009: 22–29, 水谷 2008: 32–37 and SHIMIZU 2012: 4–16.

INTRODUCTION

Therefore, when used as a historical source, there is relatively little possibility that defects and discrepancies will emerge, based on the researcher's perspectives and research methods. Of course, as Shinmen Yasushi (新免康), Suzuki Kentaro (鈴木健太郎), and I have pointed out,³ given that *Sharqī Turkistān Tārīkhi* is a historical record of Bughra's own homeland and people, and based on his own nationalist perspective, anyone using it as a historical source should be aware of his bias, as the accounts are heavily colored by Bughra's nationalist views. However, if one is trying to clarify the universality and particularity of Uyghur intellectual thought, the bias in the accounts may actually provide a valuable historical perspective.

The second reason is that *Sharqī Turkistān Tārīkhi* is sufficient, due to both its size and its systematic nature, to serve as a reliable source for historical examination. As mentioned previously, the Uyghurs published many newspapers during the 1930s and 1940s, including *Yengi Hayāt* (New Life)⁴ and *Erk* (Freedom).⁵ These newspapers warrant investigation, because they contain many treatises, including opinions on Uyghur ethnicity and history that were held at the time by the Uyghur intellectuals who published the material. However, these treatises have limited value as historical sources. Owing to the mediatized nature of newspapers, authors' backgrounds (individual treatises were probably written by multiple authors) are not always clear, and only fragmented information can be obtained. In this respect, *Sharqī Turkistān Tārīkhi* is significantly better than other historical sources, as it constitutes a systematic historical source penned by a single author, and is more than 800 pages long.⁶

Thirdly, notwithstanding *Sharqī Turkistān Tārīkhi*'s exceptional value as a historical source, it has not been adequately utilized at an academic level. *Sharqī*

---

³ 清水・新免・鈴木 2007: 25.

⁴ *Yengi Hayāt* made its first appearance in March 1934 in Kashghar. It was issued until May 1937, when the Xinjiang provincial government forced it to cease publication. *Yengi Hayāt* was published by Uyghur intellectuals in Kashghar on their own initiative. For that reason, their nationalistic beliefs are observed everywhere in the newspaper. For details, see 清水 2007: 62.

⁵ *Erk* made its first appearance in December, 1946. It was published by Altay Publishing House, which was established in Urumchi in 1946 by 'Īsa Yūsuf Alptekin (see below) and Bughra. They made *Erk* a propaganda weapon for clearly stating their political claims and opinions regarding their history and ethnicity. For details see 清水 2010: 25.

⁶ The book contains the initial 40 pages and 776 pages of the main part. See below for further details.

Turkistān Tārīkhi has been referenced in historical works on the Uyghurs such as Polat Qādirī's *Ölkä Tārīkhi* (The Province History), which was published in Urumchi in 1948.⁷ In China, Han-Chinese historians have vilified *Sharqī Turkistān Tārīkhi* as a text inciting ethnic separatism.⁸ However, in each of these examples, referencing *Sharqī Turkistān Tārīkhi* is based on specific ethnic or political interests, and so it is questionable whether these examples are objective and academically sound.

In Japan, on the other hand, *Sharqī Turkistān Tārīkhi*'s existence and general content were known as early as 1994 due to Shinmen's work.⁹ However, other than being briefly referenced by Shinmen himself in order to clarify the history of a revolt, *Sharqī Turkistān Tārīkhi* has hardly been used worldwide as a historical source. The reason for this absence of citation could be due to the scarcity of copies in circulation, as well as the fact that it is written in a Uyghur dialect that retains heavy elements of Chaghatay Turki, a language that has often been called "Eastern Turki" in previous research.¹⁰

Under these conditions, Shinmen, Suzuki, and I have provided an annotated Japanese translation of the key parts of *Sharqī Turkistān Tārīkhi* based on the 1987 edition of *Sharqī Turkistān Tārīkhi*, as well as its 1971 edition, which is called *Sharqī Turkistānning Millī Inqilāb Tārīkhi* (described later).¹¹ We have also discussed the work's features and historical value. Through these efforts, research on *Sharqī Turkistān Tārīkhi* has achieved some degree of progress. However, subsequent research developments and changes in the status of historical materials have led to various issues, which have forced us to review our assumptions. Mizutani Naoko (水谷尚子) conducted interviews with Fāṭīma Bughra (Fatima Buğra), the only daughter of Muḥammad Amīn Bughra, and her husband Yūnus Bughra (Yunus Buğra) in Izmir in the Republic of Turkey, on

---

⁷ Polat Qādirī 1949. For details see Chapter V.

⁸ Turghun Almas, a modern Uyghur historian and poet, published a history titled "Uyghurlar" (the Uyghurs) in Urumchi in 1989 [Turghun Almas 1989]. As described below, this book attracted criticism from Han-Chinese historians as a text inciting ethnic separatism. In connection with this, *Sharqī Turkistān Tārīkhi* also became the target of criticism. See Chapter V.

⁹ See 新免 1994b.

¹⁰ See Raquette 1912: 1–2 and Jarring 1964: 3–4.

¹¹ 清水・新免・鈴木 2007.

INTRODUCTION

which she reported in 2008.¹² I also conducted field surveys in Izmir in July 2007 and September 2008 and collected new information and historical materials on Muḥammad Amīn Bughra.¹³ One particularly notable change occurred when Bughra’s autograph manuscript of the *Sharqī Turkistān Tārīkhi*, whose existence had not been previously confirmed, was introduced to Japan after my fieldwork.

In view of these developments, this book aims to present the autograph manuscript of Muḥammad Amīn Bughra’s *Sharqī Turkistān Tārīkhi*, which has not yet been shown to the public. As I will discuss later, a number of editions of *Sharqī Turkistān Tārīkhi* have been published since 1947, but to date no editions have been faithful representations of the original manuscript. Having received the manuscript from its current owners, Fāṭima Bughra and Yūnus Bughra, I will present the Turkic text of the manuscript in this volume, and present a facsimile of the manuscript in the second volume.

In the following chapters, I will provide an overview of the complex circumstances surrounding *Sharqī Turkistān Tārīkhi*’s publication, much of which has not been disclosed in previous research.¹⁴ I will also briefly discuss the distinctive features of *Sharqī Turkistān Tārīkhi* as a historical narrative, as well as its historical value, by drawing upon the findings of previous research as well as new information obtained through my own studies. In spite of recent research into early-modern Uyghur society, unresolved issues remain, and I hope that this book will provide fresh material for understanding the norms of Uyghur society and the essence of its historical transformation.

---

¹² See 水谷 2008. Regarding the biographies of Fāṭima and Yūnus, refer to 水谷 2008: 30–32.

¹³ As a result of this survey, I published a book on Bughra’s unpublished memoirs, “Muḥammad Amīn Bughraning Siyāsī Ḥayāti” (The Political Memoir of Muḥammad Amīn Bughra) and “Muḥammad Amīn Begning Qisqacha Tarjumaiḥāli” (A Brief History of Muḥammad Amīn Beg). See SHIMIZU 2012.

¹⁴ Through our research, it was revealed that there were a number of editions of *Sharqī Turkistān Tārīkhi* which differed from each other in date and place of printing [清水・新免・鈴木 2007: 12–14]. However, it was not known how and why these editions were published.

I. Historical Background

Before discussing *Sharqī Turkistān Tārīkhi*, I will first briefly outline the historical context in which it was written. As previously mentioned in our joint work, Muḥammad Amīn Bughra lived during a time when the Uyghurs of Xinjiang were dominated by the rule of Han-Chinese dictators while also developing autonomous social and political movements.¹⁵

In 1911, the Qing Dynasty was overthrown by the Xinhai Revolution, but conditions remained unchanged in Xinjiang. The province was placed under the rule of the despotic Han-Chinese ruler Yang ZenXin (楊增新),¹⁶ while at the same time Uyghurs were completely deprived of political rights and lagged behind economically. Under these conditions, however, the “bay” bourgeoisie was on the rise among the Uyghurs with the growth of Russian–Xinjiang trade, which had started at the end of the 19th century. As they saw the other Turkic Muslims in Russia or the Ottoman Empire developing and acquiring a wide range of knowledge and education, a sense of crisis began to emerge among them. As a result of that, a social and political movement, led by these *bays* and founded upon national consciousness, emerged and gathered momentum.

The initial driving force behind this mobilization was the reform movement of the 1910s, which sought the modernization of society. It particularly strove for a popularized school education that adopted new, modern teaching methods using the vernacular language, as an alternative to traditional Islamic education and the Chinese language-based education imposed by the provincial government. The so-called *usūl-i jadīd* (“new method” of teaching)¹⁷ flourished in Kashghar and Turfan and ultimately spread to every area throughout Xinjiang.¹⁸ To some extent, the emergence of this trend reflects the influence of the Islamic reform movements in Central Asia and Turkey. However, it also indicates that a new social group was emerging among Uyghur society, composed of the *bays* and

---

¹⁵ This section is based on 清水・新免・鈴木 2007: 2–4 unless otherwise specified.

¹⁶ Yang Zengxin was a Han-Chinese who ruled Xinjiang province from 1911 to 1928. During the Qing period, he had held various important posts as local governor. Taking advantage of the confusion after the Xinhai Revolution in 1911, he seized real power and established a dictatorship over Xinjiang. However, he was assassinated in 1928.

¹⁷ As for *'usūl-i jadīd*, refer to 小松 1996: 120–123.

¹⁸ Regarding this educational movement, refer to 新免 1990: 2–8, Hamada 1990 and 大石 1996.

INTRODUCTION

modern intellectuals, and that this group was leading a new movement.

However, the reform movement eventually became a disappointing failure after it succumbed to a government crackdown and obstruction by conservative elements within Uyghur society.¹⁹ Teachers were arrested and imprisoned and newly established schools were closed one after another. Few schools were left after that and the educational movement soon collapsed. Nevertheless, it had had a significant impact, not only in enlightening people about reformism and raising national consciousness among the Uyghurs, but also in leading them to an armed uprising instead of peaceful social reform movements. In other words, the 1931 Kumul uprising and wide-scale Uyghur rebellion that encompassed all of Xinjiang²⁰ was directed primarily by the *bays* and intellectuals who had previously led the reform movement, as well as by Uyghur leaders associated with the new movement.

This rebellion resulted in the short-lived Eastern Turkistan Republic in Kashghar in 1933.²¹ As far as can be ascertained from the declared constitution, this “republic” was founded on a framework of national consciousness, in which the citizens’ ethnicity was Türk (not Uyghur) and the homeland was Eastern Turkistan, and it represented an attempt to establish the people’s own modern nation-state. The historical fact that the Eastern Turkistan Republic was established, if only for a few months, would continue to exert a tremendous influence on subsequent Uyghur political movements. In fact, during the 1944 revolt in Ili, in the north of Xinjiang, the Eastern Turkistan Republic was established again.²²

Efforts were also made by Uyghur leaders working within the Chinese government to promote a nationalist agenda. While these political activities were nationalistic, they also built upon fears that the confusion and chaos caused by revolts might invite intervention from foreign powers, such as the Soviet Union. They sought to put pressure on the Republic of China government in a variety of ways, in order to improve the situation in Xinjiang and achieve self-rule for the

---

¹⁹ 新免 1990: 6–7.

²⁰ Regarding the Muslim rebellion in Xinjiang in the 1930s, see 新疆社会科学院历史研究所 1980 (3): 132–205, Forbes 1986: 38–127, 新免 1990.

²¹ As for the Eastern Turkistan Republic, refer to 新免 1994a.

²² Regarding the independence movement in the 1940s, see Forbes 1986: 163–228, Benson 1990 and 王柯 1995: 97–252.

Türks. These activities began during latter half of the 1930s, and further developed within the Nanjing (南京) government, the subsequent Chongqing (重慶) government,²³ and, from 1945 to 1949, under the Xinjiang provincial government.²⁴

As explained above, these movements led by the Uyghur leaders had an enormous impact on the modern history of Xinjiang. Above all, Muḥammad Amīn Bughra recorded prominent achievements compared to his contemporaries. As I have already provided a detailed discussion of Bughra's activities in a previous work,²⁵ I will only touch briefly on the main points here.

Bughra was born in Khotan, located in southern Xinjiang, in 1900. At the time of the Muslim rebellion that swept across the whole of Xinjiang from 1931 to 1934, he organized a revolt in Khotan to drive Chinese power out of the country and succeeded in establishing his own government. After the failed national independence movement of the Uyghurs, Bughra took refuge in Afghanistan from 1934 to 1942 and during this period he completed *Sharqī Turkistān Tārīkhi*. He then moved to inland China and Xinjiang. While working in the 1940s as an official of the Republic of China in Chongqing and Urumchi (烏魯木其), the provincial capital of Xinjiang, he waged a political campaign alongside 'Īsa Yūsuf Alptekin²⁶ to attain autonomy for the Uyghurs. After the People's Republic of China was founded, he fled from his country to Turkey and there he devoted himself to publishing periodicals and books to arouse awareness of the problems of his homeland "Eastern Turkistan" until the end of his life in Ankara in 1965.

This overview of Bughra's life reveals the transition points of his activities. Nonetheless, these transitions do not necessarily mean that his nationalist core had been altered. The transitions in his activities should be regarded as a struggle to find and pursue the most realistic choices to achieve his goal. Whether through an armed uprising or a political campaign, Bughra consistently searched for a way to liberate his nation. He devoted himself to arousing international attention about the problem of "Eastern Turkistan" and to propagating his nationalistic ideas. This

---

²³ For details, see 新免 2001: 163–171.

²⁴ See 清水 2010.

²⁵ SHIMIZU 2012: 4–17.

²⁶ 'Īsa Yūsuf Alptekin was a Uyghur political leader who worked as an official of the Republic of China both in inland China and Urumchi. Regarding studies on the roles and activities of Alptekin, refer to 新免 2001.

INTRODUCTION

is why I describe him as an outstanding leader in both thought and action.

In the following chapter, I will outline the circumstances in which *Sharqī Turkistān Tārīkhi* was written and published. I would like to explain in advance that the description of the next chapter is, to a great extent, based on the dictation of Fāṭīma and Yūnus, the persons who best knew Bughra, as well as on Bughra's works.²⁷

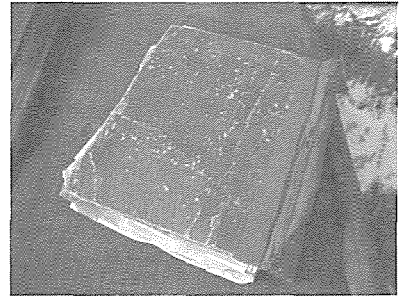
II. Background to the Production and Publication of *Sharqī Turkistān Tārīkhi*

1. The production of *Sharqī Turkistān Tārīkhi* (1940)

As mentioned above, the national independence movement ended in failure in 1934, after which Bughra fled Xinjiang and resided in Kabul, Afghanistan from September 1934 to March 1942. According to Bughra's own account, he sought to write a modern history book as a way of serving his homeland while in Kabul,²⁸ and he completed *Sharqī Turkistān Tārīkhi* on April 18, 1940.²⁹

Bughra's autograph manuscript, which is currently owned by Fāṭīma and Yūnus, was written with a quill pen in a green notebook with a red spine. It was written in so-called "Eastern Turki."

The text is more than 800 pages long. The initial 40-page preliminary section includes endorsements by Ismā'īl Ḥikmat Beg, an educational advisor in Afghanistan (formerly the director of public education in the Republic of Turkey) and Miyān Ḥasan Khān, a teacher at teacher training college in Kabul.³⁰ The other 776 pages form the body of the main text. It should

Autograph manuscript

²⁷ The next chapter is a revised and expanded edition of Chapter 2 of my thesis published in 2009. See 清水 2009: 29–34.

²⁸ Bughra 1950: 8.

²⁹ Bughra 1940: 776. See p. 3 in vol. II.

³⁰ See pp. 5–8 in vol. II.

be noted that pages 3 to 50 in the main text were lost,³¹ but the rest of the pages have been preserved in near perfect condition. In addition, 24 colored maps are also preserved, as Bughra had prepared them with the intention of including them in *Sharqī Turkistān Tārīkhi*. These maps are presented in the second volume of this book alongside facsimiles of the text.³²

2. The publication of *Sharqī Turkistān Tārīkhi* (1947)

When Bughra was residing in Kabul, a group of Uyghur exiles named the *Sharqī Turkistān Millī Birlik Jam'āti* (Association for the Unity of the People of Eastern Turkistan) was established in Kashmir. The head of the association was Muḥammad Qāsim,³³ Bughra's fellow revolutionary, and most of its members came from southern Xinjiang like Khotan, Guma, and Yarkand, although it also included members from northern areas like Ili. The association established its headquarters in a building called Hājī Sarāy, situated in the center of Kashmir. The association had a membership of somewhere between 150 and 200, and its primary activities included providing financial assistance to exiles, and helping exiles with the legal requirements for acquiring visas.

The association held the original manuscript of *Sharqī Turkistān Tārīkhi* after its completion in April 1940, and preparations for its publication began in 1941. However, this process was delayed by six years because of the contemporary political situation surrounding the Uyghurs in Kashmir, as well as the rivalries within the association. Bughra himself explained that while the association began the publication process in 1941, it was delayed until 1947 because of financial

---

³¹ According to Yūnus, Bughra left the original manuscript of *Sharqī Turkistān Tārīkhi* in the hands of Muḥammad Qāsim (see below) in Kashmir for publication and left for China via India. It was delivered to Bughra in Urumchi in 1948 by Yūnus' parents who had taken refuge in Afghanistan with Bughra in 1934. Yūnus said that the loss of the pages probably happened in 1948 in the process of the republishing of the *Sharqī Turkistān Tārīkhi* or during the confusion of Bughra's second exile in 1949.

³² Yūnus said that these maps were drawn by Bughra himself based on an edition of the Oxford World Atlas. See pp. 775–800 in vol. II.

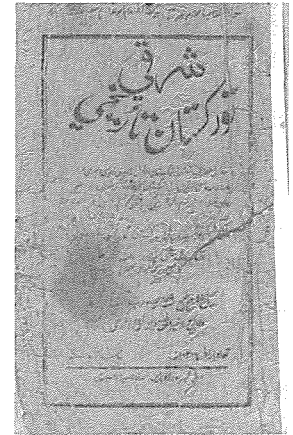
³³ Muḥammad Qāsim, who originally came from Karakash, joined the revolt in Khotan while it was in progress and managed the finances of the Bughra government. He fled from his country with Bughra in 1934 and served as head of *Sharqī Turkistān Millī Birlik Jam'āti* in Kashmir [Muḥammad Qāsim 1981: 3–5]. As for Muḥammad Qāsim, Īsa Yūsuf Alptekin relates in his memoir that he was a comrade of Bughra, both in ideas and war [Īsa Yūsuf Alptekin 1985: 425].

INTRODUCTION

reasons and the impact of the Second World War.³⁴

On the other hand, according to Yūnus, there were three principal reasons for the delay in publication. (1) *Sharqī Turkistān Tārīkhi* portrays Khōja Niyāz,³⁵ a central figure in the Kumul Uprising, in an unfavorable light. Members in the association came from a variety of backgrounds, and many refused to support the publication financially unless this content was modified. (2) Originally, *Sharqī Turkistān Tārīkhi's* publication was to be supported by donations from the association, specifically *zakat* (alms-tax) from merchants who were members. For this reason, it took an extremely long time to gain the members' consent. (3) In addition to these funding difficulties, many members were concerned that since Bughra's position was critical of China in the book, its publication might lead to political problems. Not only was the publication considerably delayed, when it was finally published it omitted all accounts of the national independence movement (this will be discussed later). I thus conclude that even his fellow countrymen regarded the book as something that could ignite political tensions with China or within Uyghur society.

The first edition of *Sharqī Turkistān Tārīkhi* was finally published in 1947. The paperback's faintly purple front cover listed "*Sharqī Turkistān Tārīkhi*" as the book's title, Muḥammad Amīn Beg as the author, and Sharqī Turkistān Millī Birlik Jam'īati as the publisher. Muḥammad Qāsīm was accredited as the general editor. This 1947 edition was an oil-based print of a transcription of Bughra's original manuscript, completed by an individual in Kashmir. It has a total of 461 pages, and includes content corresponding to pages 1–614 of the original text. However, it does not contain the preliminary section and the last part of the main text, which

The 1947 edition

³⁴ Bughra 1948: a.

³⁵ Khōja Niyāz was a Uyghur independence movement leader who played an important role in the Muslim rebellion in the 1930s. At the beginning, he led the revolt of the Uyghurs against the Chinese, but later he formed a cooperative relationship with Sheng Shicai (see below), who had the real executive power in the Xinjiang provincial government. In exchange for his cooperation, he was appointed as a vice-chairman by Sheng in 1934, but was executed in 1937. For details, see Sherip Khushtar 2000: 155–190.

THE AUTOGRAPH MANUSCRIPT OF
MUHAMMAD AMİN BUGHRA'S *SHARQĪ TURKISTĀN TĀRĪKHI*

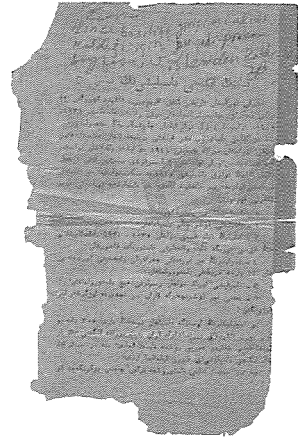
concern the “millī inqilāb” (national revolution) of the 1930s, in other words, the national independence movement from 1931 to 1934. In addition, Bughra’s maps are also omitted.

3. The plan to publish *Sharqī Turkistān Tārīkhi* (Bughra’s revised edition) and failure of this plan (1948)

Bughra was extremely dissatisfied with the 1947 edition of *Sharqī Turkistān Tārīkhi*, and was determined to publish a revised edition.³⁶ His primary reasons included the numerous transcription errors (as it was transcribed by an individual in Kashmir who did not know “Eastern Turki” very well), the omission of the preliminary section, the content on the “national revolution,” maps and illustrations, and the fact that several sections had been deliberately amended. Yūnus also explained that Bughra was unhappy with the small number of copies of the 1947 edition published (only 300).

In 1948, when Bughra based his activities in Urumchi, he was planning to publish a revised version of *Sharqī Turkistān Tārīkhi* from the Altay Publishing House.³⁷ However, the great change in the military and political situation in Xinjiang forced him to abandon this plan. As the communist forces that had defeated the Kuomintang Party in the Chinese civil war advanced west and closed in on Xinjiang, Bughra was forced to leave his country.

There is a galley proof of this revised edition. It contains 3 pages for the opening section, including the aforementioned endorsements by Ismā’īl Ḥikmat Beg and Miyān Ḥasan Khān, and 76 pages for the main text. Having viewed the 80 pages of the galley proof, now in Fāṭima and Yūnus’ possession, I noticed that Altay Publishing House had produced the text using a

The 1948 edition

³⁶ In the revised edition of *Sharqī Turkistān Tārīkhi*, for which publication was planned in 1948, Bughra expressed his dissatisfaction with the 1947 edition in his foreword entitled “the reason for publishing a revised edition of the book.” [Bughra 1948: a]

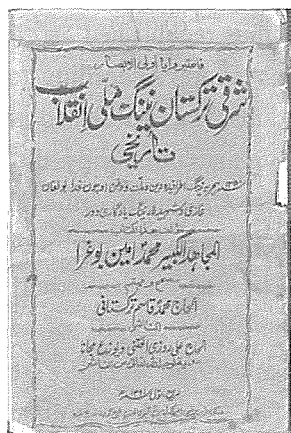
³⁷ This publishing house served as the base for their political activities. For details, see Khewir Tömür 1983 and 清水 2010: 29–34.

INTRODUCTION

contemporary Uyghur print type, and that Arabic numerals (instead of the Eastern Arabic numerals in the original manuscript) and even Roman characters are used. It is also worth mentioning that the structure and content are evidently different from the original 1940 manuscript. Regarding these changes in structure and content, Bughra himself records that “I wanted the material to be republished in the best condition possible. I therefore resolved to add new information, and augment the existing content so as to compensate for incomplete accounts and the deficiencies thereof that exist in the first edition.”³⁸ This edition includes content approximately corresponding to pages 1 to 54 of the original text, although they do not always coincide due to the above-mentioned changes.

4. The publication of *Sharqī Turkistānning Millī Inqilāb Tārīkhi* (1971)

The original text’s content regarding the “national revolution” was finally published in 1971 in Kashmir, half a decade after Bughra passed away in 1965. The editor was Muḥammad Qāsim, the same person who edited the 1947 work. The funding for the printing work came from Alī Rūzī al-Khotanī, an old comrade of Bughra’s who came from Khotan.³⁹ The book’s title was *Sharqī Turkistānning Millī Inqilāb Tārīkhi* (The History of the Eastern Turkistan National Revolution), which reflected the fact that it contained content on the “national revolution.” It was a paperback with a yellow-colored binding, and like the 1947 edition, the text was transcribed in oil-based print. This edition contains no information about the copyist. According to Yūnus, the 1971 edition is not a transcription of Bughra’s original manuscript, but rather is based on the transcription of the document prepared by Muḥammad Qāsim for the 1947 publication.

The 1971 edition

The 1971 version has a total of 208 pages, and includes the content

³⁸ Bughra 1948: b.

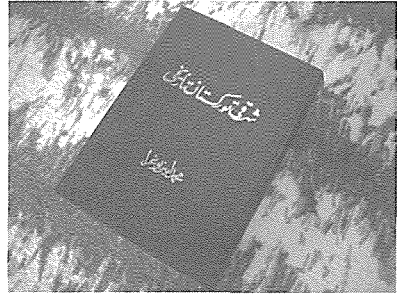
³⁹ Bughra 1971: 1. According to Yūnus, Alī Rūzī, having left his country with Bughra, started a business in Mecca and made a fortune. Yūnus said that he supported Bughra’s activities as a powerful patron for many years.

THE AUTOGRAPH MANUSCRIPT OF
MUḤAMMAD AMĪN BUGHRA'S *SHARQĪ TURKISTĀN TĀRĪKHI*

corresponding to pages 581 to 771 of the original text. It includes accounts from “Sharqī Turkistānda awwal daf’a millī oyghanish” (The first awakenings of national consciousness in Eastern Turkistan) to “Jin Shurenning ḥokūmat dawri” (The period of Jin Shuren’s rule), which pertain to the time before the “revolution.” This content was also in the 1947 edition, but the final section regarding “revolution” was not. This section asks, “Is the Eastern Turkistan revolution over, or is it still underway?”⁴⁰ I should also mention that the final section of the book contains material not found in Bughra’s original autograph manuscript, including Bughra’s poetry, a biography of Muḥammad Niyāz Akhun, and Muḥammad Qāsim’s biography of Bughra.

5. The publication of *Sharqī Turkistān Tārīkhi* (Yūnus edition) (1987)

In 1987, Bughra’s daughter Fāṭima and Yūnus republished *Sharqī Turkistān Tārīkhi* in Ankara. According to Yūnus, the 1987 edition was published at the request of the Uyghur community in Saudi Arabia who were originally from Karakash, Xinjiang and it was funded by them. The hardback book had green binding and was based on the print type of Bughra’s original manuscript. The 1987 edition is made up

The 1987 edition

of a 32-page preliminary section and a 661-page main text, and the maps and illustrations that had been prepared by Bughra for *Sharqī Turkistān Tārīkhi* were finally included. The preliminary section of the 1987 edition includes a table of contents, an address by Fāṭima, a table of character equivalents, a biography of Bughra, an endorsement by Miyān Ḥasan Khān, a foreword by Bughra, and a bibliography. The main text includes 23 maps and photographs prepared by Bughra.

As stated above, the 1987 edition includes the original text’s entire contents. However, Yūnus modified the vocabulary of the entire text, out of consideration for the convenience of contemporary readers, and edited some parts (based on his own research) while respecting the will of the deceased. Therefore, I feel that the

⁴⁰ Bughra 1940: 771–776. See pp. 3–8 in vol. II.

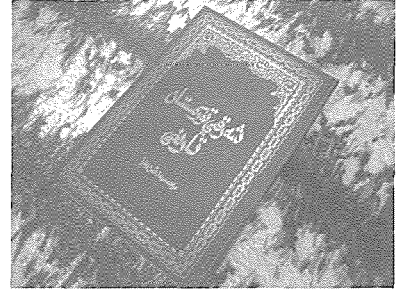

INTRODUCTION

book, in terms of its structure and content, should properly be referred to as “*Sharqī Turkistān Tārīkhi* (Yūnus edition.)”

6. The publication of *Sharqī Turkistān Tārīkhi* (Muḥammad Ya‘qūb edition) (1998)

In 1998, Yūnus’ younger brother, Muḥammad Ya‘qūb Bughra, published a modern Uyghur-language version of *Sharqī Turkistān Tārīkhi*. A hardback with a blue binding, it contains a 37-page preliminary section and a 527-page main text. The 1998 edition is a modern-day Uyghur translation of the 1987 edition, which generally retains the latter’s structure and content. However, Muḥammad Ya‘qūb included some new information in the first part, specifically, a table of contents; a foreword by Bughra; an explanation of why the book has been republished (a rerecording of the 1948 edition); a bibliography; an address by Fāṭima; a biography of Bughra; a list of Bughra’s published works; endorsements by Miyān Ḥasan Khān and Ismā‘īl Ḥikmat Beg; an address by Batur Rasid al-Dīn, who transliterated the text into the Cyrillic script; and an address by the editor, Ya‘qūb Bughra. This edition also contains annotations that were not present in the 1987 edition.

The 1998 edition

*

The above is a full picture of the editions of *Sharqī Turkistān Tārīkhi* published to date including Bughra’s original manuscript.⁴¹ I have listed the versions in chronological order below.

---

⁴¹ In 1991, another edition of *Sharqī Turkistān Tārīkhi* was published in Almaty, Kazakhstan. However, as the publisher has no connection to Bughra and this edition is thought to be a mere transcription (into the Cyrillic alphabet) of the 1987 edition, it has been omitted here.

THE AUTOGRAPH MANUSCRIPT OF
MUHAMMAD AMĪN BUGHRA'S *SHARQĪ TURKISTĀN TĀRĪKHI*

Chronology of the Publications of *Sharqī Turkistān Tārīkhi*

- 1940: *Sharqī Turkistān Tārīkhi*—written in Kabul
1947: *Sharqī Turkistān Tārīkhi* (first edition) —published in Kashmir
1948: *Sharqī Turkistān Tārīkhi* (revised by Bughra himself)
—preparations for publication in Urumchi
1971: *Sharqī Tūrkištānning Millī Inqilāb Tārīkhi*—published in Kashmir
1987: *Sharqī Turkistān Tārīkhi* (revised by Yūnus) —published in Ankara
1998: *Sharqī Turkistān Tārīkhi* (revised by Muḥammad Ya‘qūb)
—published in Ankara.

Having viewed the original manuscript of *Sharqī Turkistān Tārīkhi* as well as all of the published editions, I can safely assert that no publication to date faithfully reflects Bughra’s original text. As mentioned above, the discussion of the 1930s national independence movement—a topic that constituted the core of the original *Sharqī Turkistān Tārīkhi*—is omitted from the first edition. The 1971 edition sought to include the missing content, but still lacks a part. Moreover, the copy used for the 1947 edition contained numerous transcription errors. The 1971 edition also suffers in terms of accuracy, as it is a transcript of a transcript. One could perhaps consider the 1987 edition as providing a “complete version” of *Sharqī Turkistān Tārīkhi*, in that it includes the entire content of the autograph manuscript as well as Bughra’s maps and illustrations. However, this version was subjected to extensive editing by Yūnus, including a reorganization of the structure and substitutions of words, as well as other additions and amendments. In this sense, it is even further from providing a reproduction of the original text than the 1947 and 1971 versions. The 1998 modern Uyghur translation of the 1987 version can also be dismissed in this regard. Given this situation, future research will significantly be aided by the fact that it is now possible to utilize the original *Sharqī Turkistān Tārīkhi* manuscript that obviously faithfully reflects Bughra’s intentions.

That being said, I do not deny the value of the previously published versions of *Sharqī Turkistān Tārīkhi* or their significance for research. Ḥājī Ya‘qūb,⁴² who

---

⁴² Ḥājī Ya‘qūb was born in Bursa, Turkey and raised in Aksu, Xinjiang. After graduating from a teacher training college in Aksu, he became a teacher in Uchturfan and then worked for a newspaper in Khotan. In 1945 and later, he was involved in publishing in

INTRODUCTION

organized independent publishing activities in 1940s inland China, and was considered a “national writer,” attests to the weighty influence of *Sharqī Turkistān Tārīkhi*. In *Doğu Türkistan’da Milliyetçilik Hareketleri* (The Nationalist Movements in Eastern Turkistan), Hājī Ya‘qūb used the description of a “spiritual bombshell” to describe *Sharqī Turkistān Tārīkhi*’s wide impact.⁴³ Hājī Ya‘qūb’s claim is supported, as *Sharqī Turkistān Tārīkhi* appears to be among the top prohibited books in present-day Xinjiang.

On the other hand, research into the published versions of *Sharqī Turkistān Tārīkhi* is necessary in order to determine the impact and significance that *Sharqī Turkistān Tārīkhi* has had among the Uyghurs and in Xinjiang generally. The 1948 version will provide a particularly valuable resource for analyzing how Bughra’s own views changed. As mentioned previously, regarding the unpublished 1948 version, Bughra writes, “I wanted the manuscript to be republished in the best condition possible. I therefore resolved to add new information, and augment the existing content so as to compensate for incomplete accounts and the deficiencies thereof that exist in the first edition.”⁴⁴ The 1948 galley print reveals that Bughra made extensive revisions to the content from the 1940 manuscript. Therefore, a painstaking comparison between the content of the 1948 version and the corresponding sections in the original text will illuminate Bughra’s internal changes. This process will also contribute to advancing research on the thought of Uyghur intellectuals.

III. Structure of *Sharqī Turkistān Tārīkhi*

This chapter examines the structure of the original *Sharqī Turkistān Tārīkhi* manuscript. Regarding its overall structure, the original manuscript is broadly divided into three time periods. The main text begins with an introductory section, which discusses the history of humankind and ancient Turkic history. This is followed by the unique history of Eastern Turkistan, which is addressed in three

---

inland China. During the era of the People’s Republic of China, he spent 20 years in prison and was exiled to Turkey in the latter half of the 1990s. For details, see Hacı Yakup 2003.

⁴³ Hacı Yakup Anat 2005: 67–85.

⁴⁴ Bughra 1948: b.

sections covering the first, second, and third ages. The section on the first age examines the ancient Uyghurs. The second begins from the time of the Huns (匈奴) and describes the rise and fall of the Türks, including the Khanates of Rouran (柔然), Gokturks (突厥) and Turgesh (突騎施). The third concerns the period from the Islamization of this area, that is, the acceptance of Islam by the Türks during the Karakhanate period, until the end of the 1930s national independence movement in Xinjiang (1931–1934).⁴⁵

I should mention here, that the latter part of the third age, that is, the discussion of the independence movement titled “Sharqī Turkistāning akhrīqi inqilābi” (The last revolution of Eastern Turkistan) was added later. Bughra states, to ensure fairness as a historian, that he initially did not dare to write about the independence movement in which he was a key participant. However, after much consideration, he decided to write this part at the request of many fellow countrymen.⁴⁶ Therefore, the content of *Sharqī Turkistān Tārīkhi* is actually composed of four sections, the first three (until the middle of the third section) presented as a traditional historical narrative, but the rest (Bughra’s portrayal of the independence movement) based largely upon his own recollections. Thus, while this latter content is chronologically contiguous with the former, there is something of a break in terms of the nature of the accounts.

IV. Features of *Sharqī Turkistān Tārīkhi* as a Historical Narrative

Now, let us discuss the historical narrative that Bughra sought to develop around the structure described in Chapter III.⁴⁷ The first and most distinctive feature of this work is that it is a systematic history book written by a Uyghur from a nationalist perspective. Notably, Bughra describes his people as “Türks” and his homeland as “Sharqī Turkistān” (Eastern Turkistan) and portrays the history of this Turkic homeland as an unbroken lineage from prehistoric times to the present. It must be stressed here that while Bughra’s people would today be described as “Uyghurs,” according to the ethnic framework on which Bughra

⁴⁵ See the index of *Sharqī Turkistān Tārīkhi* on pp. 731–761 in vol. II.

⁴⁶ Bughra 1940: 615–618. See pp. 161–164 in vol. II.

⁴⁷ This and the next chapter is a revised edition of Section 4–6 of the Introduction of our joint work. See 清水・新免・鈴木 2007: 14–28.

INTRODUCTION

builds his historical narrative, they are not Uyghurs but rather Türks.

As pointed out in my previous work, in 1934, the ethnic name “Uyghur” began to be used in Xinjiang as part of the ethnic policies of Sheng Shicai (盛世才),⁴⁸ who had the real power in the Xinjiang provincial government, although Türk nationalism had many advocates among the Uyghurs who led the former independence movement.⁴⁹ Although Bughra penned *Sharqī Turkistān Tārīkhi* after Uyghur was determined as the group’s official ethnic name, he resisted this subdividing ethnic framework and rigidly adhered to the term Türk in his historical narrative. Bughra’s advocacy of Türk nationalism is clear from his arguments in a paragraph titled “Shengning hokūmatining māhiyati” (The realities of Sheng’s rule). In this paragraph, Bughra severely criticizes the ethnic classification made by Sheng Shicai, as follows:

After Sheng seized control of the government, he gradually revised the system for governing in accordance with the manner of the Russian communists. Moreover, the Russians gave him full support, providing arms, airplanes, and troops in exchange for his efforts. In this manner, Sheng eliminated the revolutionaries of Eastern Turkistan and subjected this country to his rule. [...] In accordance with the flawed manner in which Russian Bolsheviks divided the Türks [within Russian the territory], he proposed to divide the people of Eastern Turkistan, which had been existing as the “Türk nation” since ancient times, into fourteen groups. Of the fourteen ethnic groups created, one is [a group of] Buddhists composed of immigrants from China, and another is [a group of] outsiders composed of Russians. The other [groups that is, the other eleven groups including Uyghur] had artificial names, which were quite unfamiliar in Eastern Turkistan.⁵⁰

Bughra’s stance as a Türk nationalist is clear from not only *Sharqī Turkistān*

---

⁴⁸ Sheng Shicai was a Chinese warlord who ruled Xinjiang province from 1933 to 1944. After Jin Shuren (金樹仁), the chairman of Xinjiang province at the time, lost his power following a coup in 1933, Sheng Shicai took over the government. He suppressed the rebels with the aid of the Soviet Union and brought Xinjiang under his control. During the long period from 1933 to 1944, he was in power. See 新疆社会科学院歷史研究所 1980 (3): 166–334 in detail.

⁴⁹ See 新免 1994a: 22–25 and 清水 2011: 51–60.

⁵⁰ Bughra 1940: 763–764. See pp. 15–16 in vol. II. Supplementations by the editor are shown in square brackets ([ ]).

Tārīkhi but also his political campaigns conducted from 1943 to 1949, while working as an official of the Republic of China in Chongqing and Urumchi.⁵¹

Another important characteristic of *Sharqī Turkistān Tārīkhi* reflecting Bughra's nationalist position is that Eastern Turkistan is presented as a country that has features influenced by only its historical and cultural backgrounds. In *Sharqī Turkistān Tārīkhi*, hundreds of pages describe Eastern Turkistan's history dating from prehistoric times to the present day, and the people of Eastern Turkistan are presented as the protagonists. It is noted that Bughra applies his consideration of Eastern Turkistan as an "autonomous country" in its relations with China also. However, it is well-known that following its subjugation by the Qing Dynasty in the 18th century, Eastern Turkistan, or Xinjiang, became part of the territory of Qing China and later the Republic of China and was administered accordingly. When Bughra was born in 1900, one hundred and fifty years had already passed since Xinjiang's subjugation. Nevertheless, Bughra considers that Eastern Turkistan and its people are entirely separate from China and its people and that the two do not overlap. The use of this concept was not limited to the period of Bughra's life; in fact, he applied it throughout his account of history, extending far into the past. Examples are shown here.

According to the official Chinese view (described later), Xinjiang was annexed to China during the era of the Han Dynasty. Since then, Xinjiang has been an inseparable part of China.⁵² However, Bughra describes this historical event as the "first invasion" by China and the rule of the famous Protectorate of the Western Regions (西域都護府) established by the Han Dynasty as "the thirty-year war" between Eastern Turkistan and China. He stresses that the influence of the Han Dynasty was limited and the invasion was only a short-lived phenomenon, not a complete subjugation.⁵³ Bughra also gives an explanation of the invasion by the Tang Dynasty and its withdrawal and concludes as follows: "After that, Eastern Turkistan was free from the invasion by China for thousand years."⁵⁴

Of course, although Bughra posited Xinjiang and China as separate countries, he did acknowledge the reality that Xinjiang belonged to the Republic of China.

---

⁵¹ See 清水 2010 and SHIMIZU 2012.

⁵² 中国国务院新闻办公室 2003:第3章.

⁵³ Bughra 1940: 103. See p. 676 in vol. II.

⁵⁴ Bughra 1940: 187. See p. 592 in vol. II.

INTRODUCTION

However, it is precisely this reality—Xinjiang belonged to and was ruled by China, despite being an essentially different country—that motivated Bughra to fiercely denounce the latter. In *Sharqī Turkistān Tārīkhi*, China is portrayed as a country that was responsible for numerous cruel invasions and the despotic rule of Bughra’s homeland of Eastern Turkistan throughout history.

It is noted here that although Bughra strongly insisted on the uniqueness of Eastern Turkistan’s history, the range of Eastern Turkistan that he shows roughly corresponds to the boundary of Xinjiang province drawn by China.⁵⁵ It is common knowledge that the Uyghurs, or Turkic urban dwellers and farmers, originally resided at oasis cities dotting the region around the Tarim Basin in southern Xinjiang. Therefore, in earlier history books, such as *Tārīkh-i Amnīya* (The History of Peace) written by Mullā Mūsā Sayrāmī in 1903, we often see the term “alty shahr” (six cities) as a generic name referring to all the cities inhabited the Uyghurs.⁵⁶ It is evident that the Uyghur people of those days did not consider the northern part of the Tianshan (天山) mountains, which was inhabited by nomads, as their dwelling place. In contrast, Bughra presents a region that includes both north and south Xinjiang as his historical homeland. Such difference between earlier history books and *Sharqī Turkistān Tārīkhi* is important to understand the transition process of Uyghur intellectuals’ nationalist consciousness under the rule of China.

Let us continue with the original topic. As mentioned above, *Sharqī Turkistān Tārīkhi* vividly conveys Bughra’s Türk nationalist advocacy and perspective. In addition, I cannot let another aspect—modernity—of *Sharqī Turkistān Tārīkhi* pass unnoticed. During the period from the 16th to 20th centuries, many important and systematic history books were written in Xinjiang. However, *Sharqī Turkistān Tārīkhi* clearly stands out from these works, as it is a rare historical narrative laced with modernist intelligence, which is largely absent in previous compiled Uyghur histories.

Earlier history books, including the aforesaid *Tārīkh-i Amnīya*, were stylistically similar in that they depicted a contiguous history of the region from ancient times to the present day (from the author’s perspective), but they clearly differ from *Sharqī Turkistān Tārīkhi* in terms of the author’s perspective and the

⁵⁵ See maps drawn by Bughra on pp. 797–800 in vol. II.

⁵⁶ Мула Муца 1905: 203, 堀 1987: 33.

norms of historical narrative.⁵⁷ For example, in *Tārīkh-i Amnīya*, narration starts from the legendary Noah, and references to the mythological origins of the author's people constitute the introductory section.⁵⁸ Further, in *Tārīkh-i Amnīya*, Mullā Mūsā Sayrāmī explains that a historic change (a change in regime) occurred because the people's laments about their persecution reached the ears of God. Thus, he claims that the essential history was driven by the will of God.⁵⁹ Therefore, it is obvious that religion (Islam) is an important factor in *Tārīkh-i Amnīya*'s historical narrative. In contrast, the narrative of *Sharqī Turkistān Tārīkhi* has a more scientific basis.

Sharqī Turkistān Tārīkhi begins in the Stone Age and discusses the ancient history of the Türks, drawing on contemporary archeological research findings in Xinjiang.⁶⁰ It is specially mentioned that in the discussions in *Sharqī Turkistān Tārīkhi*, Bughra not only refers to former history books such as *Tārīkh-i Amnīya* or *Tārīkh-i Rashīdī* (History of Rashīd), written by Mīrzā Ḥidar in the 16th century, but also takes into account research findings by Westerners.⁶¹ He quotes the studies of Western researchers, including Aurel Stein, a famous Hungarian–British archaeologist⁶²; Vasily Vladimirovich Bartold, a famous Russian and Soviet historian⁶³; Marc and Wilhelm Radloff,⁶⁴ a German–Russian Turkologist, while providing criticisms or cross-examinations of historical materials. The words “This is an era of research and excavation”⁶⁵ mentioned in *Sharqī Turkistān Tārīkhi* is a good example of the importance that Bughra attached to modern historical and archaeological researches. Of course, there are several factual errors in *Sharqī Turkistān Tārīkhi*; however, even when taking these into consideration, it is clear that *Sharqī Turkistān Tārīkhi* is a rare history text based on modern research.

---

⁵⁷ For details, see 新免 1994b.

⁵⁸ Мула Мыса 1905: 7–10.

⁵⁹ Мула Мыса 1905: c.301–c.302. Regarding the study of this “the will of God,” refer to 堀 1987: 82.

⁶⁰ Bughra 1987: 1–34.

⁶¹ The 1987 and 1998 editions of *Sharqī Turkistān Tārīkhi* include a list of references. See Bughra 1987: XXX–XXXII and 1998: XVII–XVIII.

⁶² Bughra 1940: 70. See p. 709 in vol. II.

⁶³ Bughra 1940: 240 and 346. See p. 433 and 539 in vol. II.

⁶⁴ Bughra 1940: 468. See p. 311 in vol. II.

⁶⁵ Bughra 1940: 298. See p. 481 in vol. II.

V. Historical Value of *Sharqī Turkistān Tārīkhi*

Finally, I discuss the significance of *Sharqī Turkistān Tārīkhi* as a historical source. There are several reasons why *Sharqī Turkistān Tārīkhi* has exceptional value in terms of the history it describes. First, as mentioned above, the author of *Sharqī Turkistān Tārīkhi* is a Uyghur leader and a key nationalist player in modern history, and the text records the history of his homeland and people from a nationalist perspective. Further, *Sharqī Turkistān Tārīkhi* is the first history book written by a Uyghur that is based on modern historical studies. Therefore, an examination of this historical account reveals the political stance and ideas of a nationalist. In comparison with earlier historical narratives, modern nationalist overtones are conspicuous in *Sharqī Turkistān Tārīkhi*.

There is another reason why *Sharqī Turkistān Tārīkhi* is valuable as a historical source. It provides a continuous history of the region as written by a Uyghur who expressed his historical understanding unencumbered by external political restrictions. Under the considerable political restrictions of modern China, historical narratives on Xinjiang and the Uyghurs—even those written by the Uyghurs themselves—have been forced to adopt the official Chinese line, which argues that Xinjiang has always been an integral part of China. Here, I quote a passage from the foreword of *A Brief History of Xinjiang* (新疆簡史), published in Urumchi as the official history of Xinjiang: “Xinjiang has been a part of our great fatherland from ancient times. The history of Xinjiang is a part of the history of our fatherland.”⁶⁶ This statement emphatically endorses the orthodox Chinese perspective that the Uyghurs consistently maintained political relations with China.

In 1989, Turghun Almas, a modern Uyghur historian, published a history book titled *Uyghurlar* in Urumchi. However, in this book, Turghun Almas expressed his view that the Uyghurs have an eight-thousand-year history in the Tarim Basin, situated in south Xinjiang; as a result, *Uyghurlar* was not only criticized by Han–Chinese historians as inciting ethnic separatism but also prohibited from being published. In connection with this, *Sharqī Turkistān Tārīkhi* also became the target of criticism.⁶⁷ This is merely one example of how when Uyghurs write

⁶⁶ 新疆社会科学院歷史研究所 1980 (1): iii.

⁶⁷ See Turghun Almas 1989; 紀 1992; and 錢 1991, 1992.

their own historical narratives, they are not permitted to deviate from the official Chinese view. In this context, *Sharqī Turkistān Tārīkhi* is even more outstanding for its unabashed criticism of Chinese invasion and rule, because it was written in Kabul, Afghanistan, whose government had established a foreign policy based on neutralism in those days.⁶⁸ For this reason, it is valued as a rare and precious historical material conforming closely with the author's thoughts and perspective.

The significance of *Sharqī Turkistān Tārīkhi* as a historical material is that it has strongly informed the nationalist discourse and continues to do so. As an important historical text, *Sharqī Turkistān Tārīkhi* has proved to be useful for subsequent books written from a nationalist perspective. For example, a history book titled *Ölkä Tārīkhi* (The Province History) was published in Urumchi a year after the publication of *Sharqī Turkistān Tārīkhi*. The author, Potat Qādirī,⁶⁹ confirms that he wrote *Ölkä Tārīkhi* based on *Sharqī Turkistān Tārīkhi*⁷⁰; similarly, its composition does follow the style of *Sharqī Turkistān Tārīkhi*. Qādirī's book also presents contiguous history from prehistoric times to current events from a nationalist perspective. Apart from offering such books specific historical information, *Sharqī Turkistān Tārīkhi* was also used as reference material for *Ulugh Turkistān Fāja 'asi'*⁷¹ (the Great Misfortune of Turkestan), the historical narrative by an Uzbek who took part in the establishment of the Eastern Turkistan Republic in Kashghar in 1933. In addition, as mentioned in our joint work, Turghun Almas's *Uyghurlar* shows similarity to *Sharqī Turkistān Tārīkhi* in composition and nationalist stance; although these two books adopted different ethnic frameworks (*Uyghurlar* uses the framework of Uyghurs), it is probable that *Sharqī Turkistān Tārīkhi* acted as a model for *Uyghurlar*.⁷²

As mentioned above, *Sharqī Turkistān Tārīkhi* has influenced several subsequent historical narratives; however, its significance to the Uyghurs extends

---

⁶⁸ See SHIMIZU 2012: 30–31.

⁶⁹ Potat Qādirī was a Uyghur intellectual who engaged in political activities with Bughra as a member of the aforementioned Altay Publishing House. He served as a president of the Uyghur–Kazakh Branch of the Xinjiang Ribao Company (維哈文新疆日報社). See 清水 2010: 29.

⁷⁰ Polat Qādirī 1949: 2.

⁷¹ Mūsā Turkistānī was born in Andijan in 1904. In his country, he engaged in a resistance movement against the Soviet Union and later took part in establishing the Eastern Turkistan Republic in Kashghar. For details, see Mūsā Turkistānī 1981.

⁷² 清水・新免・鈴木 2007: 27–28.

INTRODUCTION

even further. Today, the Chinese government considers *Sharqī Turkistān Tārīkhi* a harmful book stirring up nationalist feelings or even ethnic separatism. Therefore, this book is banned in China. Furthermore, as *Sharqī Turkistān Tārīkhi* is written in the Uyghur dialect used during the early 20th century, it diverges somewhat from modern Uyghur in terms of alphabet, notation, vocabulary, and grammar; hence, one may assume that even Uyghurs would find it difficult to understand the content accurately. Therefore, the direct impact of *Sharqī Turkistān Tārīkhi* on the Uyghur people will likely be limited. However, it seems that not a few Uyghur intellectuals attribute a symbolic significance to *Sharqī Turkistān Tārīkhi* as a book written by a patriotic intellectual during the nationalist movement in the 20th century. Even those who have never read *Sharqī Turkistān Tārīkhi* regard it a precious book describing the history of their “homeland.” Therefore, due to its symbolic importance, *Sharqī Turkistān* keeps a certain position among the Uyghurs even today.

* * *

In conclusion, it is clear that *Sharqī Turkistān Tārīkhi* deserves special mention in the historical studies of the region, as well as the spiritual, cultural, and political history, of the Uyghurs. In addition, *Sharqī Turkistān Tārīkhi* is valuable beyond simply providing the most basic material for researchers of “Eastern Turkistan” and Xinjiang. It will undoubtedly provide important data for examining the particularities of ethnic nationalism of the various minority groups in China, as well as that of the Turkic people in Central Asia.

As mentioned in the Introduction, the central aim of this book is to present the autograph manuscript of Muḥammad Amīn Bughra’s *Sharqī Turkistān Tārīkhi*, which has never before been shown to public or used as a historical material. Therefore, it is hard to say that previous discussions on the features and historical value of *Sharqī Turkistān Tārīkhi* are sufficient. Concerning this issue, I will continue investigating the book’s historical importance by comparing the original manuscript of *Sharqī Turkistān Tārīkhi* with all its published or unpublished editions.

I present the Turkic text of the manuscript in this volume. I will also provide a facsimile of the manuscript in addition to all the attendant text and maps in the second volume (it has been previously published in 2014) of this book. In the text

THE AUTOGRAPH MANUSCRIPT OF
MUḤAMMAD AMĪN BUGHRA'S *SHARQĪ TURKISTĀN TĀRĪKHĪ*

presented in the latter half of this volume, words are transcribed exactly as they are spelled or presented in the original manuscript. As for exceptions, refer to the Explanatory Notes section in this volume. Unfortunately, space did not permit me to insert indexes for the text. I plan to publish the indexes as an appendix in future.

BIBLIOGRAPHY

1. Bughra's works

- Bughra 1940: Muḥammad Amīn Bughra, *Sharqī Turkistān Tārīkhi* (autograph manuscript), Kabul.
- Bughra 1943: Muḥammad Amīn Bughra, “Muḥammad Amīn Begning Qisqacha Tarjumaīhāli,” Chongqing.
- Bughra 1948: Muḥammad Amīn Bughra, *Sharqī Turkistān Tārīkhi*, Ürümchi (*unpublished).
- Bughra 1950: Muḥammad Amīn Bughra, “Muḥammad Amīn Bughraning Siyāsī Hayāti,” Kashmir.
- Bughra 1971: Muḥammad Amīn Bughra, *Sharqī Turkistān Millī Inqilāb Tārīkhi*, Kashmir.
- Bughra 1987: Muḥammad Amīn Bughra, *Sharqī Turkistān Tārīkhi*, Ankara: Ofset Reprodüksiyon Matbaacılık.
- Bughra 1998: Muhämmäd Imin Bughra, *Shärqiy Türkistan Tarikhi*, Ankara: Emek Ofset LTD. ŞTİ.

2. Other Sources

- Benson 1990: Benson, Linda, *The Ili Rebellion: The Moslem Challenge to Chinese Authority in Xinjiang 1944–1949*, Armonk: M. E. Sharpe.
- Erk: *Erk*, Ürümchi: Altay Nashriyāt Idārası, no.74 (1947/9/1)– no.283(1949/5/26).
- Forbes 1986: Forbes, Andrew D. W., *Warlords and Muslims in Chinese Central Asia: A political history of Republican Sinkiang 1911–1949*, London: Cambridge University Press.
- Hacı Yakup 2003: Hacı Yakup Anat, *Hayatım ve Mücadelem*, Ankara: Özkan Matbaacılık.
- Hacı Yakup 2005: Hacı Yakup Anat, *Doğu Türkistan'da Milliyetçilik Hareketleri: Makaleler*, Ankara: Özkan Matbaacılık Gaz. San. Ve Tic. Ltd. Şti.
- Hamada 1990: Hamada, Masami, “La transmission du mouvement nationaliste au Turkestan oriental (Xinjiang),” *Central Asian Survey*, vol.9, no.1, 29–48.

THE AUTOGRAPH MANUSCRIPT OF
MUHAMMAD AMĪN BUGHRA'S *SHARQĪ TURKISTĀN TĀRIKHI*

- ‘Īsa Yūsuf Alptekin 1985: ‘Īsa Yūsuf Alptekin, Mehmet Ali Taşçı (ed.), *Esir Dogu Turkistan Icin: Isa Yusuf Alptekin'in Mücadele Hatıralar*, Istanbul: Dogu Turkistan Nesriyat Merkizi.
- Jarring 1964: Jarring, Gunnar, *An Eastern Turki-English Dialect Dictionary*, Lund: CWK Gleerup.
- Khewir Tömür 1983: Khewir Tömür, “Altay nāshriyati wā nashqa ishlar toghrisida āslimā,” Junggo Khālq Siyasiy Māslihāt Kengishi Sh U A R Komiteti Tarikh Materiyalliri Tātqiqat Hāy’iti (ed), *Shinjang Tarikh Materiyalliri*, Ürümchi: Shinjang Khālq Nāshriyati, 11: 163–176.
- Muḥammad Qāsim 1981: Muḥammad Qāsim, *Nijāt Yoli*, Kashmir.
- Мула Муса 1905: Мула Муса, *Тарих-у Эмение* (История владельцев кашгарии), Казан: Изданная Н.Н.Пантусовым.
- Mūsā Turkistānī 1981. Mūsā Turkistānī, *Ulugh Turkistān Fāj’asi*, Madīna: Maṭāba’ al-Rashīd.
- Polat Qādirī 1949: Polat Qādirī, *Ölkä Tārikhi*, Urumchi: Altay Nashriyāti.
- Raquette 1912: Raquette, Gustav, *Eastern Turki Grammar: Practical and Theoretical with Vocabulary*, Stockholm.
- Roberts 2009: Roberts, Sean R., “Imaging Uyghurstan: Re-evaluating the Birth of the Modern Uyghur Nation,” *Central Asian Survey*, vol. 28.
- Sherip Khushtar 2000: Sherip Khushtar, *Shinjang Yeḳinḳi Zaman Tarikhidiki Māshhur Shākhslār*, Ürümchi: Shinjang Khālq Nāshriyati.
- SHIMIZU 2012: SHIMIZU Yuriko, *The Memoirs of Muḥammad Amīn Bughra: Autograph Manuscript and Translation*, TIAS Central Eurasian Research Series No. 6, TIAS: Department of Islamic Area Studies, Center for Evolving Humanities, Graduate School of Humanities and Sociology, The University of Tokyo.
- Turghun Almas 1989: Turghun Almas, *Uyghurlar*: Ürümchi.
- Yengi Ḥayāt: *Yengi Ḥayāt*, Kashghar: Kāshghar Uyghur Aqartu Uyushmasi, no.2 (1934/8/11)–no.263(1937/5/27)
- 包爾漢 1984: 包爾漢『新疆五十年』北京: 文史資料出版社.
- 堀 1987: 堀直「歴史認識と歴史叙述」西川正雄・小谷汪之『現代歴史学入門』東京大学出版会.
- 紀 1992: 紀大椿「鼓吹泛突厥主義就是煽動民族分裂主義」『『維吾爾人』等三本書問題討論會論文集』, 243–258.
- 小松 1996: 小松久男『革命の中央アジア——あるジャディードの肖像』東

BIBLIOGRAPHY

- 京：東京大学出版会。
- 水谷 2008: 水谷尚子「ムハンマド・イミン・ボグラと『東トルキスタン史』を語る：娘婿ユヌス・ボグラ、娘ファティマ・ボグラの口述」『日本中央アジア学会報』4: 29-39.
- 大石 1996: 大石真一郎「カシュガルにおけるジャディード運動——ムーサー・バヨフ家と新方式教育——」『東洋学報』78 (1): 1-25.
- 王柯 1995: 王柯『東トルキスタン共和国研究——中国のイスラムと民族問題——』東京：東京大学出版会。
- 銭 1991: 銭伯泉「穆罕默德・伊敏『東突厥斯坦史』選段批注」『喀什師院学報』（哲学社会科学版）1991(3): 48-68.
- 銭 1992: 銭伯泉「新疆民族分裂主義的罪惡根源——穆罕默德・伊敏『東突厥斯坦史』批判——」『維吾爾人』等三本書問題討論會論文集』, 259-279.
- 清水 2007: 清水由里子「カシュガルにおけるウイグル人の教育運動（1934-37年）」『内陸アジア史研究』22: 61-82.
- 清水 2009: 清水由里子「ムハンマド・エミン・ボグラに関する一考察——その思想形成の背景と著作『東トルキスタン史』を中心に——」『日本中央アジア学会報』5: 21-36.
- 清水 2010: 清水由里子「国民党系ウイグル人の文化・言論活動（1946-1949年）について——『自由』紙にみるテュルク民族意識の検討を中心に——」『日本中央アジア学会報』6: 23-45.
- 清水 2011: 清水由里子『『新生活』紙にみる「ウイグル」民族意識再考』『中央大学アジア史研究』35: 45-69.
- 清水・新免・鈴木 2007: 清水由里子・新免康・鈴木健太郎『ムハンマド・エミン・ボグラ著『東トルキスタン史』の研究』東京：NIHU プログラム・イスラーム地域研究東京大学拠点。
- 新免 1990: 新免康「新疆ムスリム反乱（1931～34年）と秘密組織」『史学雑誌』99 (12): 1-42.
- 新免 1994a: 新免康「『東トルキスタン共和国』（1933～34年）に関する一考察」『アジア・アフリカ言語文化研究』46/47: 1-42.
- 新免 1994b: 新免康「東トルキスタンから見た中国」『中国：社会と文化』9: 15-31.
- 新免 2001: 新免康「ウイグル人民族主義者エイサ・ユスブ・アルプテキンの軌跡」毛里和子編『中華世界——アイデンティティの再編』（〈現代中国の構造変動〉第7巻）東京：東京大学出版会, 151-178.

THE AUTOGRAPH MANUSCRIPT OF
MUHAMMAD AMĪN BUGHRA'S *SHARQĪ TURKISTĀN TĀRĪKHĪ*

新疆社会科学院歷史研究所 1980: 新疆社会科学院歷史研究所編著『新疆簡史』(1), (2), (3), 烏魯木其: 新疆人民出版社.

中国国务院新聞弁公室 2003: 中国国务院新聞弁公室『新疆白書』.

حاضر قی جغرافیائی مشکل لیک بار ایدی، و فقط اولرنینگ غیرت و فداکارلیق لری او مشکل لیک ینگدی ایماسمو؟ دیمک که بیر ملتده وطن دوستلوق و ملت پرورلیک حسیاتی کامل بولسه او ملت نینگ مقدس مقصدی غه مانع بولادورغان خواهی سیاسی و خواهی جغرافیائی و خواهی باشقه هر مشکل لیک نینگ یوق بولماقی و هر دشمن نینگ ینگلمکی ده شبهه یوق دور.

اگرچه بو مشکل لیک لرنینگ او مقصدنی بیر آز کین غه قویماقی طبیعی دور. اما ملت نینگ امید سیزلانمای بیرلیک و غیرت و فداکارلیق بیلان کوشش قیلماقی و زمان و وضعیت دین استفاده قیلیب او مشکل لیک نی ینگمکی و مقصد غه یتمکی سیاست و تاریخ عالمیده مسلم بیر مسئله دور.

منه شرقی تورکستان مسئله سینی بو نظر بیلان مطالعه قیلغان شرقی تورکستان اوغول لری خارجه و هم داخلده مهم درجه ده تولادور، و مونداغ ذات [776] لرنینگ موجود بولغانی بو یورت و ملت نینگ غایت نورانی و سعادت لیک بیر مستقبل غه قاوشماقی نینگ آن مهم عاملی دور، و بولرنینگ خواهی خارجه و خواهی داخلده ممکن بولغان قدر درست حرکتده بولغانلری و بو حرکت لر عمومی اهالی نینگ یوقاریقی مستحکم ایمانی و حسیاتی غه قوشولوب غایت عمومی و نهایت فایده لیغ بیر انقلاب حرکتی دور.

معلوم بولدی که شرقی تورکستان نینگ انقلابی توگامدی، و تا استقلال نعمتی حاصل بولغونچه بو انقلاب نینگ توگامکی امکان سیز دور.

اولوغ و قادر تنگرمیزدین بو فلاکت زره

بنده لری غه رحمت و نصرت و

دشمن لری غه غضب

و هزیمت

تیلایمیز

آمین

محمد امین

۱۳۵۹ هـ ۹ ربیع الاول پنجشنبه - ۱۹۴۰ م ۱۸ - اپریل

ایمان‌غه هیچ بیر نقصان یتکوزالمایدور، بلکه بو ایش‌لر بو اهلالی‌نینگ ایمان‌لری‌نی قوتلاندورمک و دشمن حقیده کی عداوت و نفرت حسیات‌نی زیاده‌لاشتورماق‌غه آن مهم عامل‌دور، و بو مسئله سیاست و تاریخ عالمی‌ده مسلم بیر مسئله‌دور.

دشمن‌نینگ قوت و جلال‌لیق بیلان خلق‌نی قورقوتماقی و بعضی وجدان‌سیزلر‌نینگ واسطه‌سی بیلان تدهیش و تضییق سیاست‌نی ایشلاتمکی اگرچه بیر مدت خلق‌نی ظاهرده قوت‌غه بویون اگمک و هر حرکت‌دین عاجز قالماق‌غه مجبور قیلادور. اما یوقاریقی قوت‌لیک ایمان و جدی روحیات اوچکان یانار تاغ‌دک ظاهری خاموش‌لوق حالده ایچیده کی قیزیغ‌لیقی‌نی و فعالیت‌نی دایما آشورماق‌ده و بیر زلزله ویا باشقه بیر حالت نتیجه‌سیده درحال آلاولانیب و تاشیب هر مانع‌نی و هر دشمن‌نی کویدوروب [774] کول قیلماق استعدادی‌نی همیشه آشورماق‌ده‌دور. چونکه مونداغ بیر ملت‌نینگ دایما اسیرلیق‌ده قالمغانی و دشمن‌نینگ باشی‌غه بلا کلگان زمان فرصت‌دین استفاده قیلیب بیر یولی فعالیت‌غه کلگانی و بونینگ نتیجه‌سیده استقلال و شرف‌لیک حیات نعمتی‌غه یتکانی تاریخ‌ده مجرب‌دور، و ینه ظلم سیاست‌نی حکمدارلیق‌غه اساس قیلغان دولت‌نینگ دوام اتماسلیکی و پات فرصت‌ده ییقیلیب و برباد تاریخ صحیفه‌سیده بیر عبرت منظره‌سی‌نی کورساتمکی خدایتعالی‌نینگ یقینی بیر عادت‌ی‌دور.

دشمن‌نینگ ظلم و استبداد یولی بیلان خلق‌نی اوز ملیتی‌دین چیقارماق‌غه و بالغان و ریاکارلیق پروپاگندی بیلان او ملت‌نینگ مقدرات‌نی اوز فایده‌سی‌غه قربان قیلماق‌غه قیلغان تشبث‌لری‌نینگ تروتو نتیجه برمکی انسان تاریخی‌ده غایت آچوق بیر مضمون‌دور.

شرقی تورکستان‌نینگ جغرافیائی وضعیت‌ی‌دین توغولغان مشکل‌لیکی حاضرقی و موندین ایلگریکی فلاکت‌لر‌نینگ مهم بیر باعث‌ی‌دور. اگر بو وضعیت بولمسه ایدی، شرقی تورکستان‌غه هیچ بیر یات‌نینگ استیلاسی ممکن بولماس ایدی، و غربی آسیاده کی تورک قرینداش‌لریمیزدک هر دشمن‌نی اوز وقتیده مدافعه قیلماق و هر نقصانیمیزی درحال پوتونلامک‌غه قدرت‌لیک بولوب دایما مستقل یاشار ایدوک. لیکن بو مشکل‌لیک ینگیمایدورغان بیر مشکل‌لیک ایماس‌دور. چونکه امکان دایره‌سیده بولغان ایش هر قانچه [775] مشکل بولسه بولسون انسان‌نینگ غیرتی و فداکارلیقی او مشکل‌نی ینگمکی هر عاقل‌غه معلوم‌دور، و اگر انسان غیرت و فداکارلیق‌نی ترک ایتیب قضاغه رضا بلاغه صبر دیب عاجزلیق و هورونلوق و قورقونجاقلیق یولی‌نی توتسه آنداغ انسان‌غه آسان ایش هم مشکل بولوب قالمای طبیعی‌دور.

بیزنینگ باب‌الری‌میزنینگ تورکستان‌ده دنیانی تیراتکان خاقان‌لیق‌لری قورغانی و بو استقلال و عزت‌لری‌نی عصرلرچه محافظه قیلغانی تاریخ‌لرده همه دنیا‌غه معلوم‌دور، و اولر‌نینگ زمانه‌سیده هم

کورمکده دورلر، و بو سبب دین اهالی نینگ هیچ بیر حرکت غه قدرت سیز حالده تقدیر غه بویون ایگیب تورغانی نی انقلاب نینگ توگاگانی دیب حکم قیلماقده دورلر، و حاضر قی کونلرده دشمن نینگ هم یالغان پروپاگانده و هم قانلیغ تدهیش لر بیلان اهالی نینگ روحیاتی نی زهرلامک و ملی استعدادلری نی یوق اتمک اوچون فعالیت ده بولغانی و ملت نینگ خواهی اجتماعی و خواهی سیاسی حقوقی نی طلب قیلماقی غه هیچ امکان برمگانی بو دعوا غه بیر دلیل صورتی ده کورونمکده دور، و ینه شرقی تورکستان نی تورت طرفدین دنیانینگ آن ایگیز تاغلی و آن یمان چوللری احاطه قیلغانی و هیچ بیر تنگیز غه یاقین ایماسلیکی و قوروغدین هم مدنی مملکت لردین اوزاق توشکانی دین عبارت [772] بولغان جغرافیائی بدبخت لیقی و قوت لیک دشمن نینگ حرص و طمع آغزی غه بک یاقین لیقی هم یوقاریقی دعوانی قوتلاندورادور.

لیکن شرقی تورکستان اهالی سی نینگ روحیاتی نی تدقیق اتکان و اهالی نینگ انقلاب دوریدین اعتباراً ظهور غه کلگان ملت پرورلیک حسایاتی نی و حاضرده دشمن نینگ قانلیغ ظلم و تدهیش لری نتیجه سیده محکم لاشکان عداوت و نفرت حسایاتی نی تأریخ و سیاست نظری بیلان او یلاغان کشی لر بو سوال غه غایت جدی لیق بیلان «هرگز توگامادی، و هرگز توگامایدور» دیب جواب بیرادور، و بو جواب لری ده انتها درجه ده حقلیغ دورلر. چونکه شرقی تورکستان اهالی سی یگر مه بیل دین بری—دنیاده کی آزاد ملت لر نینگ عزیز لیقی و هر حق غه ایگه ایکانلیکی نی و انسانیت جامعه سی نینگ طبیعی حقوقی بولغان معارف و تجارت و زراعت و صنعت و عسکر لیک و باشقه اجتماعی ایش لری نینگ تماماً او ملت لر نینگ اوز فایده سی اوچون ایکانلیکی نی—بیلیمکده دور، و ینه—اسیر ملت لر نینگ و خصوصاً شرقی تورکستان اهالی سی نینگ خوار لیقی و هر حق دین محروم و هر ظلم و استبداد غه معروض و هر ایش ده دنیا ملت لری دین کین ایکانلیکی و اولر نینگ خواهی معارف و خواهی اقتصادی ایش لری و طبیعی ثروات لری نینگ تماماً دشمن نینگ منفعتی غه قربان بولماقده و تمام اجتماعی فایده لردین محروم توتولماقده ایکانلیکی—شرقی تورکستان اهالی نینگ کوزی غه آپ آچوق کورونمکده دور. یعنی دنیا ملت لری نینگ قتاریده [773] عزت و آبروغه یتمک و طبیعی حقوق غه ایگه بولماق و هر ایش ده سعادت بیلان یاشاماق و باشقه ظالم و خونخور انسان لر نینگ آلدیده حیوان پاتالری دک خوار لیق دین نجات تاپماق دین عبارت بولغان انسان لیک حقوقی نینگ حاصل بولماقی نینگ یات لر نینگ حاکمیتی دین قوتولمای و یرلیک بیر ملی اداره تشکیل قیلمای امکان سیز ایکانلیکی غه عموماً شرقی تورکستان اهالی سی غایت صدق بیلان ایمان کلتور مکده دورلر.

و دشمن نینگ قاهر قوتی و قانلیغ ظلم لری و یالغان پروپاگاندلری و یاسامال نمایش لری بو

ساناغىدەكى اجراءات و مقصدلر خصوصىدەكى معلوماتىمنى محترم اوقوغوچى لرغە عرض اتمكىمنى لازم كوردوم.

خصوصى صورتنده آغان خبرلرئىمىزغە كورە بو احصائىه ۱۳۲۷ ھ ۱۹۰۹ م دەكى احصائىه دىن ھم كولونچ راق بىر طرىقە بىلان اجراء قىلىنمىش دور— بىيانى بودور كە— غايت چاققانلىق كورساتكان حكومت مأمورلرى بىر آى دىن زاده راق وقت توتقان بو احصائىه دە يالغوز شەرلر و شەر اطراف لرى دەكى خلقنى ھم تاماماً دفترغە الالمادىلر. چونكە كموتىست لردىن فوق العادە نفر تالانگان خلق ممكن قدر اوزلرئىنى اولرنىنگ دفترلرغە يازدورماسلىق اوچون رشوت برمك و قاچىب و ياشونماق وسىلە لرىغە تشبث قىلىب بك تولاسى دفتردىن تاشقارى قالدى لرى، و شەرلردىن اوزاقندەكى چاققون يورت لرنىنگ اھالى سى و [770] يايلاغلردە كوچمن حالده ياشايدورغان خلقنى قاعدەغە موافق آت و ياش و غىرە بىلان ھىچ يازمادىلر، بلكە اولرنى غايبانە بىر تخمىن قىلماق بىلان قالدىلر.

و بو عجىب و مثل سىز احصائىه دىن كىن شرقى توركستان اھالى سى سكر مليون دىب اعلان قىلدى لرى، و ىنە اير كشى دىن خاتون كشى تولاراق ايكان دىب اعلان اتتى لرى، و چىن دىن آغان خبرغە كورە چىن غزته لرئىدە شرقى توركستان اھالى سىنى تورت مليون دىب يازمىش دور— ھر حالده چىن سىاستى شرقى توركستان اھالى سىنى دنياغە آز كورساتمك و بو يول بىلان شرقى توركستان ملتىنى دنيا افكار عمومىه سىنىنگ آلدئىدە اھمىت سىز قىلماق و يات ساحتچى و متخصص لرنىنگ ۱۳ مليون و ۲۰ مليون آراسىدە تخمىن قىلغانلرىنى يالغانلاماق اوچون قىلىنغان بو احصائىه نتيجه سىدە شرقى توركستان اھالى سىنى خواھى سكر مليون دىسون و خواھى تورت مليون دىب اعلان قىلسون قلم و دفتر و اختيار و قوت اولرنىنگ قولئىدە بولغانى اوچون ھر كىم بو اعلان لرنى اھمىت سىز بىر غرض لىك پروپاگندىن باشقە بىر نرسە اىماس دىب بىلادور، و آنگا علم و عقل بازارئىدە ھىچ قىمت بىرمايدور.

[771] شرقى توركستان نىنگ مىلى انقلابى توگادىمو يا دوام قىلماقندە مو

بو سوال نىنگ جوابئىدە— شرقى توركستان اھالى سىنىنگ روحياتىنى تدقيق اتمگان و بو انقلاب نىنگ نتيجه سىدە عمومأ اھالى نىنگ يوراكى دە يرلاشكان حسيات دىن خبر تاپمغان وياكە دنيا ملت لرى نىنگ تارىخىنى بىلمگان كشى لرى «توگادى» دىب جواب بىرادور. چونكە بولر فقط كوزغە كورونوش دە شرقى توركستان اھالى سىنىنگ قولئىدە يراغ يوقلوقىنى و دشمن نىنگ قاھر قوتىنى

شینگ‌نینگ خوجایینی بولغان روس‌لر و تملقچی‌سی بولغان بعضی چین‌لیغر ایننگ حقیده—«بو کشی شرقی تورکستان‌ده‌کی انقلاب‌نی اوزی‌نینگ قابلیتی و داهی‌لیقی بیلان باسقتوروب بو یورت‌نی تیئچ قیلدی، و بو کین قالغان یورت‌ده معارف و عسکری و اقتصادی ایش‌لرنی ترقی قیلدوردی». آنداغ مونداغ—دیب پروپاگاندلر قیلماق‌ده‌دور، و ایننگ انسانیت عالمی‌غه قیلغان بو اولوغ خدمتی‌نینگ مقابلیده آنگا شینگ شِه‌سَیْ عنوانی‌نی برمک‌ده‌دور (دنیا قابلی شینگ دیمک‌دور). اما تاریخ یالغان گواھلیق‌نی قبول اتمایدورغان غایت عادل وحقانی بیر قاضی‌دور، یعنی غرض‌لیک‌لرنینگ قرانی آق دیمک و کیچه‌نی کوندوز دیمک‌غه قیلغان باطل تشبث‌لرنی تاریخ آشکارا قیلیب اولرنی قرا یوز قیلادور. شینگ‌نینگ اوز وطنی بولغان مانچوریانی روس‌غه ساتماق اوچون قیلغان ایش‌لری انکار ممکن بولمایدورغان بیر تاریخی خاین‌لیق‌دور، و شرقی تورکستان‌غه [768] کلگان‌دین کین فقط اوز شخصی منفعتی اوچون شرقی تورکستان‌نی روس‌غه ساتقانی و بونینگ بیلان اوز ملی حکومتی بولغان چین حکومتی‌غه خیانت قیلغانی آپ آچوق میدان‌ده‌دور.

ظلم‌دین و استبداد‌دین قوتولماق و انسانیت‌نینگ مقدس حقی بولغان آزادلیق نعمتی‌نی حاصل قیلماق اوچون مشروع بیر انقلاب‌غه قویقان بیر ملت‌نینگ حقوقی‌نی بریاد قیلیب او ملت‌نینگ اوستیغه اوزی حاکم بولماق مقصدی بیلان دنیا‌ده‌کی دولت‌لرنینگ آن ظلم و آن خونخوورراقی بولغان روس بالشویک‌لریدین یاردم الیب بو ملت‌نی و یورت‌نی غایت ارزان بها‌غه ساتقانی و اوزی‌نینگ بیر نچه بیلیق منصب و رتبه‌سی‌نی ساقلاماق اوچون او ملت‌نی کمونیست جلاذلری‌نینگ قولی‌غه تافشوروب قان و اوت‌غه بوچولاب تورغانی هر کیم‌نینگ کوز آلدیده‌دور. منه مونداغ بیر خاین‌نی تاریخ صحیفه‌لری‌ده تاپماق خیلی مشکل‌دور، و بونگا تاریخ اوز لایقیده رتبه و عنوان برمک‌دین هیچ تارتیلمايدور، و هیچ بولمغان‌ده تاریخ‌نینگ عدالتی شینگ‌نینگ یوقاریقی ناحق عنوانی‌نینگ بیر حرفی‌نی ینگوشلاب بو ناحق‌لیق‌نی توزار و آنگا شینگ شِه‌زِیْ عنوانی‌نی بیروور (دنیا اوغری‌سی شینگ دیمک‌دور). منه شینگ‌نینگ ناحق سیاسی عنوانی و غایت حق‌لیق و تاریخی عنوانی بودور.

[769] ۱۳۵۷ هـ ده‌کی نفوس ساناغی

شینگ شرقی تورکستان‌غه استیلاء قیلغان‌دین کین ایننگ قیلغان ایش‌لری‌دین بیری ۱۳۵۷ هـ ۱۹۳۸ م ده‌کی نفوس ساناغی‌دور. بو عصرده هر ملت‌نینگ عددی‌نینگ تولالیقی و آزیلیقی او ملت‌نینگ مقدراتی‌نی تعیین قیلادورغان مهم مسئله‌لردین بیری بولغانی اوچون بو نفوس

واقعه‌نى بىلگان كىشى معارف‌نينگ نه یرده و بو مکتب‌لر نینگ نه یرده ایکانلیكىنى آپ آچوق بیلادور. چونکه شرقی تورکستانده عصری معلم یوق حسابده دور، و کتاب هم یوق دور، و فقط شینگ بیر مونچه ایمان فروش و وطن فروش و ملت فروش و وجدان سیز پروپاگانداچى لرنی معلم ديب معصوم باله لر نینگ باشی‌غه مسلط قیلغانلیقى کوزیمیز نینگ آلدیده دور. شرقی تورکستان نینگ تمام تجارت مال لرنی روس‌غه بردی، و روس نینگ یراماس مال لرنی آلدی. دیمک که تجارت آتی آستیده یورت نینگ اقتصادیاتى روس قولیغه اوتتی.

الحاصل شینگ حقیقت‌ده بیر روس مأموری دور، و حکومتی نینگ ماهیتی عیناً روس بالشویک لرنی نینگ جلا دلیق و یالغانچى لیق و شیطان لیق [766] اساسی‌غه بنا تاپقان حکومتی نینگ ماهیتی‌ده دور، و فقط اغیزده غینه چین جمهوریتی‌غه تابع لیق دواسی باردور. دیمک که شرقی تورکستان یالغوز خریطه سیز یغ لرنی‌ده جین‌غه تابع دور، و چین حکومتی هم قدیم دین تونولوب کلگان قوروغ آبرو سیاستی‌نى ساقلاماق اوچون شینگ‌نى شرقی تورکستان‌غه حکمدار تونوماقده دور، و بو سیاست‌غه ۱۵ ملیون انسان نینگ مقدس حقوق و مقدراتی‌نى فدا قیلماقده دور، و چین ژاپون اوروشی باشلاغان دین کین چین حکومتی روس دین آلا دورغان اوروش اسبابی‌نى شرقی تورکستان یولی بیلان آلماقغه مجبور بولغان سبب دین شینگ‌غه و روس‌غه تخی‌مو زیاده تملق قیلماقده و شرقی تورکستان‌ده روس نفوذی نینگ یاییلماقی اوچون فوق‌العاده مساعده قیلماقده دور—اچکوغه جان قایغوسی قصاب‌غه یاغ قایغوسی—

شینگ کیم دور

شینگ مانچوریانینگ موکدن شهیده توغولوب چونگ بولغان بر چین لیغ دور، و کین لرده چین مکتب لرنی‌ده بیر آز تحصیل کوروب ینه موکدن‌ده حیات کچورمکده ایدی. عمومی حرب دین کین مانچوریاده کمونیست حزبی پیدا بولوب مملکت لرنی‌نى روس‌غه ساتماق‌غه تشبث قیلغان وطن خاین لرنی نینگ قتاریده ایشلادی، و کین‌چه مانچوریانی ژاپون لر آغانده شینگ او یر دین قاجیب نانکین‌غه کلیب چین حکومتی نینگ خدمتی‌غه کیردی. شرقی تورکستان‌غه جینگ شورین جوشی بولغان [767] دوره‌ده چین دین بیر ایش‌غه مأمور بولوب شرقی تورکستان‌غه کلدی، و شرقی تورکستان‌ده قیلغان ایش لرنی یوقاریقى فصل لرده بیان قیلیندی. منه شینگ نینگ کیم ایکانلیکی قسقه‌چه بودور. ایمدی اینینگ سیاست و تاریخ صحیفه لریده آغان موقع و عنوان لرنی‌نى بیر آرزغینه یازیب اوتتمک لازم دور.

شینگ حکومتی قولی غه آغان کوندین اعتباراً آهسته آهسته تمام اداره ایشلری نی روس کمونیستلری نینگ اصولی غه تطبیق اتمکغه باشلادی، و روسلر انینگ بو خدمتی نینگ برابریده آنگا یراغ و طیاره و عسکر بیلان مهم صورتده یاردم قیلدی، و بونینگ سایه سی ده شینگ شرقی تورکستان نینگ ملی انقلابچی لری نی یوق اتیب یورت نی استیلاسی آستیغه آلدی. ملکی و عسکری و اقتصادی ایشلر نی کمونیست اصولی غه کیرگوزمک و شرقی تورکستان نی بیر روس مستملکه سی قیلماق اوچون روس دین مشاورلر و تولا آدم لر آلدی، و مینگ لرچه روس عسکری نی چین عسکرچه کییم لری نی کیدوروب شهرلرده قویدی، و اهالی نی مختلف تهمت لر بیلان اولتورمک و حبس قیلماق بولی بیلان ملت نینگ روحیات نی سیندورغالی باشلادی، و انسان نینگ طبیعی حقوقی بولغان دین آزادلیقی و فکر آزادلیقی و صنعت آزادلیقی و تجارت آزادلیقی و سفر و اقامت آزادلیقی نی یوق اتیب کمونیست [764] لیق نینگ قید و اسارت زنجیری غه باغلا دی، و باش دین آیاغ بیر تورک ملتی بولغان شرقی تورکستان اهالی سی نی روس بالشویکلری نینگ تورک ملتی نی پارچه لاغان دشمن لیک اصولی غه مطابق ۱۴ ملت غه آیریماق غه تشبث قیلدی. بو اون تورت ملی دییلگان یاسامال ملت لر دین بیری چین مهاجرلری نینگ بت پرست لری و ینه بیری چین مهاجرلری نینگ مسلمانلری (تونگان) و ینه بیری روسیه دین کلگان روس لر دین عبارت بولغان یات و غایت آز اقلیت لر ایمیش، و باشقه اون بیر ملتی تماماً شرقی تورکستان ده کی بیر تورک ملتی نی هیچ تونولمغان آت لر بیلان آتاب اون بیرغه آیریغان یاسامال آت لر دور. بو اون تورت ملت دییلگان یاسامال ملت لر نینگ هر بیری نی زور بیلان روسیه ده کی شکل ده—«آفارتو اویشماسی»—دیگان تاتارچه بیر آت آستیده بیر زهرلامک جمعیتی تشکیل قیلدوردی، و موندین مقصد شرقی تورکستان ده قیدیم دین بیر توغقان و بیر ملت بولوب غایت درجه ده آتفاق و بیرلیک بیلان یاشاب کلگان تورک ملتی نی باشقه باشقه یول لر و توشونچ لرغه توشوروب بولر نی بیر بیری غه دشمن قیلماق و {و} بو واسطه بیلان بولر نی اسیرلیق زنجیری غه تخی مو محکم راق باغلاماق دور. چونکه روس لر نینگ عربی تورکستان و تمام شمالی آسیا و قافقاس و شرقی اوروپا ده کی تورک لر نی اوشبو صورتده پارچه لاب اولر نینگ قانی [765] نی ایچیب تورغانی کوزیمیز نینگ آلدیده دور، و ینه شینگر بیر طرف دین غربی تورکستان ده کمونیست بولوب اوز وطن داش و توغقان لر نی روس جلالدری غه توتوب بیرب جان ساقلاغان وجدان سیزلر دین مینگ لرچه سی نی شرقی تورکستان غه کلتوروب کمونست لیق پروپاگندی نی یایماق و هم جاسوسلوق خدمتی غه سالدی. چونکه شرقی تورکستان لیغ لر دین بو خدمت یرایدورغان وطن فروش لر چیقما دی، و یاش باله لر نینگ سوزوک قابلیت لر نی کمونیست لیق بیلان زهرلامک اوچون مینگ لرچه مکتب آچتی، و بو ایشی نی شرقی تورکستان نینگ معارفی غه قرقی بردیم دیب یورت ده و چین ده پروپاگند قیلدی. اما

تشکيلاتنى كاملاً ملى صورتده يىنگى دىن ترتيب برمك نظريه سیده محکم تورماقده و ممکن قدر بونی عملغه کلتورمکده ایدی. یات دولت لردین روس دولتی نینگ شرقی تورکستانده طمعی بارلیقی تمام دنیاغه معلوم بولغانی اوچون ختن حکومتی روس بیلان فقط ایلگری دین جاری بولوب کلگان تجارت مناسبتی نی غینه اوز حالی بیلان توتوب آنکا سیاسی ویا باشقه امتیاز برمکنی و شرقی تورکستانغه انینگ حرص تیرناقنی نی پاتورماقنی هیچ قبول اتماس [762] ایدی. انگلیس و افغانستان دولت لری شرقی تورکستان مسئلهسی خصوصیده کاملاً بی طرف لیک سیاستنی توتقان بولسه مو بولرنینگ شرقی تورکستانده هیچ بیر طمعی بولمغان اوچون ختن حکومتی بو دولت لر بیلان یخشی مناسبت پیدا قیلماق و بونینگ نتیجه سیده بیر آز کین راق بولسه مو ضررسیز فایده حاصل اتمک طرفداری ایدی.

تفسیر

بیر مملکتده چیقغان ملی انقلاب نینگ موفقیتی اوچون آن مهم عامل او انقلاب نینگ باشلیغ لری نینگ عسکرلیک و داخلی و خارجی سیاست ایش لری نی درست بیر اساس غه بنا قیلیب تشکیل قیلماق دور.

و شرقی تورکستان نینگ بو ایش لر خصوصیده کی وضعیتی نینگ حقیقتی یوقاریده بیان قیلیندی، و هر بیر بی طرف و حقانی کشی نینگ شرقی تورکستان ملی انقلابی نینگ و انقلابچی لری نینگ حقیقه و انقلاب نینگ حاضر قی یمان عاقبت غه اوچراماقی نینگ سبب لری خصوصیده تفسیر و نظریه لری یوقاریقی بیانات غه بنا تاپسه اوز موقعی غه بنا تاپقان بولادور.

هنوز بیز شرقی تورکستانده بولوب انقلاب نینگ نتیجه سی میدان غه چیمغان وقتده بعضی بی طرف سیاست آدم لری نینگ تفسیری و نظریه سی بو ایدی که— شرقی تورکستان انقلابچی لری موفق بولمایدور، و اگر موفق بولسه یالغوز جتن انقلابچی لری غینه موفق بولادور—

[763] شینگ نینگ حکومتی نینگ ماهیتی

شینگ نینگ حاضرده شرقی تورکستانده یوروتوب تورغان حکومتی نینگ ماهیتی تمام دنیاغه معلوم دور. لیکن انینگ رسماً چین حکومتی نینگ مأموری ایکانلیکی غه قراب ویا که انینگ یالغان پروپاگاندلری غه آلدانیب انینگ حکومتی نینگ اصولی و ماهیتی غه توشونمگان کشی لرنی هم کورمکده دورمیز. بناءً علیه بو خصوصده بیر آز بیان برمکنی لازم کوردوک.

آلور ایدی، و فقط حکومت مجبور بولغان وقتده بیر ایکی دفعه خلق دین آت و حیوانات اوزوقنی فوق العاده صورتده آلدی. اما بو هم عادلانه بیر قانونغه موافق اجراء قیلیندی، و خزانه کفایه قیلماغانده بای لردین قرض آلدی، و ینه بو قرضنی ادا قیلدی. مالیات ایش لرنی غایت عادلانه بیر قانونغه تابع قیلدی. ممکن بولغان قدر هر شهرده عصری مکتبلر تأسیس قیلیب معارف ایش لرنی درست بیر یولغه [760] کیرگوزمکغه باشلادی. عدلیه ایش لرنی اسلام شریعتیغه تطبیق قیلیب تولا یخشی اجراء قیلدی. والی لر و حاکم لرغه قانون نامه (دستور العمل) بیریب آنگا مطابق اجرا آتی نی دایما آشکارا و مخفی مفتش لر واسطه سی بیلان مراقبت قیلدی.

منه بو اوچون شرقی تورکستان نینگ باشقه اولکهلریده کی خلق ختن حکومتیغه تابع بولماق آرزوسی نی امکان تاپقان وقتیده اظهار اتمکده ایدی لر—بو سوزلر العیاذ باللّه ختن حکومتی نی دنیاغه یخشی کورساتمک اوچون ایماسدور، بلکه تأریخچی لیق نینگ فرضی بولغان حقیقت نینگ بیانی دین عبارت دور، و بو واقعه لر و وضعیت لرنی بیلا دورغان وطن داش لر دنیانینگ هر نقطه سیده باردور، و راستنی راست و یالغاننی یالغان دیمکده همه سی آزاد و اختیار لیغ دور—

خارجی سیاسی وضعیت

خارجی سیاست بابیده هم ملی انقلابچی لرنینگ آراسیده کی اختلاف خیلی قوتلیک ایدی. چونکه خوجه نیاز حاجی و تیمور سیجانگ لر اوزلرنی هر وجه دین چین حکومت مرکزیغه تابع کورساتمکده افراط درجده سیده بولوب تمام عسکری و ملکی منصبدار لرنینگ آت لری چین چه ایدی، و بایراق لری هم چین بایراقی ایدی، و مالیات و تجارت باج لری هم تماماً ایلگریکی چین اصولیده ایدی، و انقلاب ده موفق بولغان دین کین شرقی تورکستاننی [761] چین حکومتی نینگ مأموری صفتی بیلان اداره قیلماق لرنی اعلان قیلماقده ایدی لر. خوجه نیاز حاجی یات دولت لردین روس دولتی بیلان مناسبت قیلماق و او دولتغه طلب قیلغان هر امتیازنی بیریب اینگدین یراغ و مهمات آلماق سیاستنی توتقان ایدی، و بو سیاستیغه باشقه انقلابچی لرنی قناعتلاندورمک اوچون—«بو سیاستیمیز موقتنی بیر سیاست دور. حاضرچه بیز یراغغه محتاج بولغانیمیز اوچون روس لر نیمه دیسه قبول قیلامیز. اما انقلابیمیزده موفق بولغان دین کین روس لرغه برگان امتیازنی یوق ایتامیز»—دیب جاهلانه دلیل لرنی یازار ایدی.

ختن حکومتی چین حکومتی بیلان انقلاب تمام بولغان دین کین سیاسی یول بیلان شرقی تورکستان نینگ مقدراتنی تعیین قیلماق طرفداری ایدی، و بو اوچون تمام عسکری و اداری

TEXT OF THE MANUSCRIPT

بولوب انتظام سىز هجوم و اوشتومتوت باسقون قىلماق غه بير آز ماهر بولسه لرمو ميدان محاربه سى و محاصره ايش لرى ده هيچ ايش غه يراماس ايدى لر. [758] آلتاي قزاق عسكر لرى و قمول عسكر لرى نينگ احوالى دين مفصل خبر يميز يوق دور. اما اولر نينگ خواهى قوماندان لرى و خواهى عسكر لرى نينگ عصرى تربيه كورمگان ليكي ني بيلاميز، و بو سبب دين اولر هم دشمن عسكر لرى دين توبن درجه ده ايكان ليكي معلوم دور.

منه شرقى توركستان انقلابچى لر نينگ عسكرى وضعيتى بو صورته ايدى. اما اولر نينگ دشمن لرى بولغان چين ليغر و تونگان لر نينگ قوماندان لرى نينگ تولاراقى چين ده حربى تربيه سى كورگان و اوروش تجربه لرى ني كورگان آدم لر ايدى، و عسكر لرى ني غايت اهميت بيلان تربيه و تنظيم قىلور ايدى لر، و يراغلى هم عموماً انقلابچى لر دين مكمّل راق ايدى.

داخلى سياسى وضعيت

خوجه نياز حاجى و تيمور سيجانگ لر نينگ داخلى سياست لرى غايت يمان بير خطا اصول غه بناء تاپقان ايدى. چونكه بولر انقلاب دين اصلى مقصد بولغان خلق نينگ آساشى غه اهميت برماس ايدى لر، و ماليات و معارف و عدليه ايش لرى نينگ تنظيمى دين كاملاً بي خبر ايدى لر، و عسكر لوازمى و اوزوق و باشقه هر نرسه ني خزانه دين پول چيقاريب ساتيب آلكماق هيچ يوق ايدى، و بو نرسه لرى تماماً خلق نينگ بوينى غه قويوب آلكوان صورتى بيلان تاياق و تهديد نينگ زورى بيلان آلكور ايدى لر، و خوجه نياز حاجى نينگ سياستى نينگ همه دين يمان راق اصولى بو ايدى كه—شرقى توركستان ده هر امتياز و هر نفوذنى لايق بولسون خواهى [759] بولماسون قمول لوغ و تورپان ليغر غه برمك و باشقه انقلابچى لرى آهسته آهسته ايش دين چيقارماق ايدى، و بو سياستى ني اگرچه خيلى مخفى توتماقده بولسه مو ليكن اوزى داهى بير آدم بولمغانى اوچون بو اسرارى ني وقتى دين ايلگرى خلق غه بيلدوروب قويغان ايدى، و خوجه نياز حاجى طرفى دين يورت لر غه تعيين قىلنغان والى و حاكم لر غه هيچ بير قانون و دستور العمل بير يلماس ايدى، و اولر نينگ وظيفه سى يالغوز خلق دين آلكوان و اوزوق ييغيب خوجه نياز حاجى غه برمك ايدى، و هر بيرى اوزى بيلگان يول بيلان ويا كه ايلگرى كي چين مامور لرى نينگ يولى بيلان ايش قىلور ايدى.

اما ختن حكومتى داخلى سياست خصوصيه خيلى يخشى و شايان تقدير بير يولنى توتقان ايدى. همه دين اول خلق نينگ آساشى غه اهميت بيرور ايدى. عسكر و خواهى باشقه مامور لر غه كافى درجه ده منتظم آيلىق معاش بيرور ايدى، و عسكر لوازمى و هر نرسه ني بازار نرخى غه موافق ساتيب

حکومتی‌نینگ آن زیاده اهمیت [756] برگان ایشی ممکن بولغان قدر عسکرلرنی درست بیر حربی تربیه و انتظام‌غه آلماق و خلق‌نینگ آسایشی‌غه تعرض قیلماسلیق اوچون قوماندان‌لر و عسکرلرنی منتظم بیر قانون‌غه تابع توتماق ایدی، و بونینگ سایه‌سیده ختن عسکرلری شرقی تورکستان‌نینگ آن انتظام‌لیغ و اطاعت‌لیک و قانون و امنیت‌غه حرمت قیلادورغان عسکری بولدی‌لر، و کین‌لرده عصری عسکرلیک تعلیماتی کورگان کشی‌لردین بیر نچه‌سی‌نی تاپیب ختن عسکرلری‌نی تعلیم و تربیه قیلماق وظیفه‌سی‌غه مأمور اتیلدی، و بونینگ بیلان ختن عسکرلری انتظام یوزیدین خیلی ترقی قیلدی‌لر، و بو سبب‌دین شرقی تورکستان ملی عسکرلری ایچیدین حرب میدانیده همه‌دین زیاده فعالیت کورساتادورغان عسکر ختن عسکرلری ایدی‌لر. بو صورت بیلان ختن عسکرلری‌نینگ انتظام و تربیه‌سی و حربی استعدادی همه‌دین یخشی بولسه‌مو لیکن غایت یمان ایکی نقصانی بار ایدی—۱—قوماندان‌لری عصری حرب ایش‌لریده تجربه‌سیز بولوب فقط اوروش‌لرده غیرت کورساتکان کشی‌لردین عبارت ایدی، ۲—ختن عسکرلری‌نینگ یراغی همه انقلابچی‌لرنینگ کی‌دین آز و توبن ایدی. چونکه اون ایکی مینگ کشی‌لیک بیر قوت‌دین عبارت بولغان ختن عسکری‌نینگ قولیده ۱۰۰۰ دانه میلیتیق بوق ایدی، و جیخانه یوق حسابده ایدی، و عسکر‌نینگ قسم کلی‌سی قلیچ و سونگو (نیزه) و چوماق بیلان مسلح ایدی، و مونداغ دنیانینگ آن ضعیف [757] یراغی‌غه مالک بولغان عسکر‌نینگ حاضر قی زمانه‌میزده کی استحکام محاربه‌سی‌غه قدرت‌سیز ایکانلیکی طبیعی‌دور، و بو اوچون ختن عسکرلری‌نینگ محاربه‌لری دایما هجوم و باسقون صورتی بیلان بولور ایدی، و بو عسکرلرنینگ دشمن‌لری میلیتیق و مترالیوز و عصری توپ‌لر بیلان مجهز ایدی‌لر، و بو باعث‌دین ختن عسکرلری خواهی غالب بولغان و خواهی مغلوب بولغان حرب‌لرده دشمن‌دین تولاراق ضایعات بیرور ایدی‌لر.

ختن عسکرلری—پیاده، آتلیغ، توپچی بولوب اوچ صنف‌غه آیریلور ایدی. یگره قدر چونگ توپ‌لریمیز بار ایدی. لیکن بو توپ‌لرنینگ آران ایکی دانه‌سی‌غینه عصری قلعه توپی بولوب باشقه‌لری قدیم اصولده کی مس و تیمور توپ‌لر ایدی. الحاصل ختن عسکرلری‌نینگ لوپ کول‌لری و چنگ‌خای حدودی‌دین کاشغر حدودی‌غه‌چه قیلغان فتوحاتی اولرنینگ انتظام و تربیه و غیرت‌لری‌نینگ نتیجه‌سی بولغاندک اولرنینگ مغلوب بولماقی یراغ‌سیزلیق‌لری و قوماندان‌لرنینگ علم و تجربه‌سیزلیکی‌دین کلگان ایدی.

تیمور سیجانگ‌نینگ عسکرلری تونگان‌لردین بیر آز حرب ایش‌لری‌نی تعلیم آغان بولسه‌لرمو تربیه‌سیزلیک و انتظام‌سیزلیق و قانون‌سیزلیقه خوجه نیاز حاجی‌نینگ عسکرلری بیلان اوخشاش ایدی. قیرغیز و اوزبک عسکرلری عمومی حرب‌دین کین کی فرغانه باسمه‌چی‌لری‌نینگ یولیده

TEXT OF THE MANUSCRIPT

خوجە نىياز حاجى ایلگریدە وخواهی کینلرده عسکرلرنی بیر انتظام و قانون غە تابع توماغان ایدی، و بو سبب دین خوجە نىياز حاجى نینگ عسکرلری بیر آز انتظام و تربیه کورگان تونگان عسکرلرنینگ آلدیده دایما [754] مغلوب ایدی.لر. خوجە نىياز حاجى قمول تاغلریده کی وقتیده چین عسکرلرنی موفقیت بیلان مدافعه قیلیب شرقی تورکستانده شهرت تاپقانی نینگ سببی بو ایدیکه او یرده کی عسکرلری تاغلیق منطقه لرنینگ ایگیز پستلرنی تماماً بیلا دورغان آوچی آدم لر ایدی، و دشمن او اولکه لرنینگ کیفیتینی دین کاملاً خیرسیر ایدی. دیمک که او وقتده خوجە نىياز حاجى تاغلا و جانگال لر آراسیدین اوشومتوت دشمن نی اوق غە توتماق و اولرنی جیلغە لرده آزدورماق و غیر منتظم باسقون لر قیلماق بیلان دشمن نی مغلوب اتکان ایدی، و هر حالده بو موفقیت لر ایننگ عسکرلرنینگ معنویاتی نی تولا قوتلاندوروب دشمن نینگ کونگلی غە هییت سالغان ایدی، و بو واسطه بیلان تورپان و جیمیسا اوروش لریده دشمن نی مغلوب اتتی. اما کینلرده بو عسکرلر انتظام و قانون دین یراق ایکانلیکی سببی دین یوقاریده کورولگان وجه بیلان دشمن نینگ آلدیده بورى نینگ آلدیده کی قوی دک بولوب قالدی.لر. اما خوجە نىياز حاجى بو تجربه دین عبرت آلمادی، و عسکرلرنی تربیه و انتظام آستیغە آلماق نی قبول اتمدی. اگر قبول اتسه ایدی، بو عسکرلر هر قایداغ دشمن نی ینگودک وضعیتده ایدی. چونکه بو عسکرلرنینگ همه سی عصری میلیتی بیلان مجهز و جیخانه سی کافی درجه ده و همه سی آتلیغ و بیر نچه مترالیوزلری هم بار، و عدد اعتباری بیلان دشمن دین کم ایماس ایدی. قرا یولغون [755] محاربه سیدین قاجیب ختن غە کلگان قوماندان لریدین بیری بو وضعیت دین شکایت قیلیب منگا دیدیکه «بیز تونگانلر بیلان ۱۸ قاتا اوروشتوق، و هر نوبتده مغلوب بولوب قاجتوق، و فقط قراشهر اوشاقتال محاربه سیده غینه غالب بولدوق. اما بو غالب لیک هم بیز نینگ ایکی طرف دین دشمن نینگ آراسیده قالغانیمیز سببیدین فوق العاده بیر غیرت قیلماقغه مجبور بولغانیمیز نینگ نتیجه سی ایدی»، و ینه خوجە نىياز حاجى خواهی عسکر و خواهی قوماندان و خواهی باشقه حکومت آدم لری غە منتظم آیلیق معاش برماس ایدی. فقط بعضی وقتلرده بیر مقدار دین پول بیورور ایدی، و بو سبب دین عسکرلری یراغ و جیخانه لرنی ساتماق ویا خلق نی بولاماق بیلان حیات لرنی تأمین قیلور ایدی.لر، و بو جنایت لر غە جزا برمک هیچ یوق ایدی. منه بو وضعیت عسکرلرنینگ انتظام سیزلیقی نینگ اوستیغە اولرنینگ معنویاتی سینماق و اخلاقی بوزماق و خلق نینگ خوجە نىياز حاجى و عسکرلردین فوق العاده نفرت قیلماقی غە باعث بولدی.

ختن حکومتی نینگ قوماندان لری حرب تعلیماتی و تجربه لرنی کورمگان لیک ده خوجە نىياز حاجى نینگ قوماندان لری بیلان اوخشاش بولسه مو لیکن انقلاب نینگ اولیدین باشلاب ختن

و شعبان‌نینگ اولیده دشمن ختن‌غه یوروش [752] قیلیب تونگانلرنی هر یرده طیاره بیلان بومبالاب و یر قوت‌لری اولرنی اسیر قیلیب تولاراقینی غایت مجیع صورت بیلان قتل‌عام قیلدی، و آزرایی چرخلیق یولی بیلان گانسوغه قاچسه‌مو بولرنینگ تولاسی چول‌لرده آچلیق و سوسوزلوق بیلان اولدی، و یوزده بیرری گانسوغه بارغان بولسه کرک‌دور. منه بو صورت بیلان ۱۳۵۶ ه شعبان‌آیی‌ده آلتی شهر ولایت‌لرنی شینگ استیلاسی آستیغه آلدی.

یوقاریقی عبد‌نیاز بگ و ما خوسین انقلابی چیقغان زمان شینگ اوزی‌نینگ یاردمچی‌سی‌نینگ امری و یاردمی بیلان شرقی تورکستان‌ده کی تمام ملی قوت‌لرنی یوق اتمکغه قرار بیریب آلتایدی‌کی شریف خان و قمول‌ده کی یولبارس بگ‌لرنی ربیع‌الاول ۱۳۵۶ ه ده عسکری قوت بیلان مغلوب اتیب آلتای و قمول ولایت‌لری‌غه استیلا قیلدی.

مع‌الاسف بو استیلاغه متعلق واقعات‌نینگ تفصیلاتینی بیلمایمیز. یولبارس بگ ربیع‌الاول‌ده بعضی تابع‌لری بیلان قمول‌دین قاچیب قمول‌نینگ شرقی‌ده کی خوتون تام اولک‌ه‌سی‌غه باردی، و ربیع‌الثانی‌ده او یردین هم قاچیب چین‌گخای ولایتی‌غه باردی، و ایکی‌آی‌دین کین خانکوغه باریب چین باشقومان‌دانی چیانگ کای‌شی بیلان کوروشوب یخشی معامله کوردی، و حاضرده چونگ کینگ‌ده اعتبارلیغ حیات کچورمک‌ده‌دور. اما شریف خان‌نینگ نیمه بولغانی‌نی بیلمایمیز. لیکن آلتای‌ده کی ملی مجاهد قزاق‌لردین ایلیس خان و آدی بگ و زایف بگ‌لر باشلیغ ۶۴۵ [753] اولوک کشی آلتای‌دین قاچیب غربی مغولستان یولی بیلان گانسونینگ یورخون آتلیغ تاغیده کی یایلاغده یرلاشتی‌لر.

منه بو صورت بیلان شرقی تورکستان‌ده کی ملی انقلاب کته‌لری آرقه آرقه‌دین مغلوب بولوب و یراغلیغ ملی قوت‌لر پراکنده بولوب تمام شرقی تورکستان اولک‌ه‌لری‌غه شینگ استیلا قیلدی.

شرقی تورکستان ملی انقلابچی‌لری‌نینگ عسکری و سیاسی وضعیت‌لری

عسکری وضعیت

شرقی تورکستان ملی انقلابچی‌لری‌نینگ کته‌لری و قول آست‌لری‌ده کی قوماندان‌لردین عصری حرب تعلیماتی ویا حرب تجربه‌سی کورگان کشی هیچ یوق ایدی، و بو سبب‌دین عسکرلرنینگ هم عصری عسکر ایماسلیکی طبیعی معلوم‌دور. لیکن شونداغ بولسه‌مو ملی انقلابچی‌لرنینگ عسکری وضعیت‌لری‌نینگ آراسیده غایت اهمیتلیک فرق‌لر بار ایدی، و بو فرق‌لرنی قسقه صورت‌ده محترم اوقوغوچی‌لر‌غه عرض ایتامیز.

اوچون محمود سيجانگ ما خوسين بيلان بيرلاشمكنى اختيار اتماي ۱۳۵۶ ھ صفر آيىدە كاشغر و ياركنددە كى عسكرلرى نىنگ اوستيدە ايشانچلىك بير كىشىنى قويوب اوزى آرزىغە آدم لرى بيلان [750] دشمن غە تويغوزماي كاشغردىن چىقىپ ياركند و كوكيار يولى بيلان هندوستان غە يوردى.

محمود سيجانگ چىقىپ كىتكاندىن كىن انىنگ قوماندان لردىن عبد نياز بگ بيلان ما خوسين بيرلىك معاهدهسى عقد اتىپ ربيع الاولده شىنگ غە اوروش اعلان قىلىپ ياركندنى اشغال اتتى، و آندىن كىن كاشغرغە يوروش قىلىپ كهنه شىرنى آلدى، و دشمننى يىنگى شىهرده محاصره قىلدى. كىمونيستلىق تهلکهسى و خونريزلىق لرىنى كوزى بيلان كوروب تجربه قىلغان اهالى عموماً غايت شوق و فداكارلىق بيلان بو محاربه غە اشتراك و ياردم اتتى. ما خوسين عبد نياز بگ باشلىغ تورك عسكرلرىنى مرالباشى غە يوللاب اوزى تونگان لرى بيلان كاشغرده قالىپ يىنگى شىهرنى محاصره قىلدى. اگر جدى و شدتلىك محاصره قىلغان بولسه يىنگى شىهرنىنگ فتح بولماقنى شىبهه سىز ايدى. چونكه كاشغرده كى هم والى و هم باش قوماندان بولغان چىن ليغ اورومچى غە قاجقان و يىنگى شىهرده قوت آز ايدى. ليكن آچ تونگان قوماندان لرى دشمن دىن قولا رشوه آلب ما خوسين نىنگ شىهر فتح اوچون شدتلىك اقدامات قىلماقنى غە هر قسم حيله لر بيلان مانع بولدى. اما عبد نياز بگ دشمننى مغلوب قىلا قىلا آقسو و كوچا ولايت لرىنى فتح قىلىپ قراشهرغە چه باردى. كاشغر يىنگى شىهر فتح بولماي تورغانى شىنگ غە ياردم قىلادورغان دشمن غە بير دليل بولوب كاشغرده تىنچلىق قايم قولامىز و بو اوچون [751] چىن حكومتى دىن بىزغە اجازت كلدى دىب جمادى الآخر ۱۳۵۶ ھ ده قرا قول طرفى دىن بيدل داوان بيلان ۵۰۰۰ روس و قزاق و قىرغىز عسكرى شرقى توركستان غە كىرىپ اوچتورپان و آقسو شىهرلرى غە كىرماسدىن يمان سوغه كلىپ باشقه يول بيلان مرالباشى غە كلدى، و يىنه آرتباشى يولى بيلان ۲۰۰ اوتوموبىل ده روس عسكرى آرتوچ غە كلدى، و بونىنگ بيلان عبد نياز بگ و تونگان لرنىنگ آراسى اوزولدى، و روس طياره لرى كاشغرنىنگ اوستيدە اوچوب اعلان ورقه لرى و بعضى يرلرغە بومبا تاشلادى. ما خوسين بونى كوروب تانگانلر بيلان پراكندە حالده كاشغردىن قاجىپ يىنگى حصارغە كلدى، و طياره لر يىنگى حصارغە بومبا تاشلاب بير نچه اهالى و تونگاننى يوق اتتى. ما خوسين او يردىن هم قاجىپ ياركندغە هم بارماي تاغ يولى بيلان هندوستان غە قاچتى، و رجب آيى نىنگ آخريده لداخقه كلدى. ملك هم لداخ غە ما خوسين دىن اوچ تورت كون كىن كلدى.

عبد نياز بگ كوچا اطرافيدە دشمن بيلان مدهش محاربه لر قىلدى. ليكن اخيراً مغلوب بولوب قوتى پراكندە بولدى، و بو مىلى مجاهدلرنىنگ عاقبتى نىمه بولغانىدىن بوكونغه چه خبرىمىز يوق دور. ما خوسين و آنگا ايرگاشىب هندوستان غە كىتكان تونگان لردىن باشقه تونگانلر ختن غە قاچتى،

اتمک‌غه کافی دلیل‌لر تشکیل قیلا دور. ما خوسین شینگ‌غه آشکارا دشمن‌لیک قیلیب تورماقده ایدی، و کین‌لرده شینگ ما خوسین‌غه الجی‌لر ایباریب انی بیرلیک‌غه دعوت قیلغالی باشلادی. اگرچه اولده ما خوسین بودعوت‌نی رد قیلسمو روس‌لر اوز [748] قول‌لریده کی ما جونگ‌نینگنی قیستاب ما جونگ‌نینگ ما خوسین‌غه مکتوب و آدم ایباریب مذکور دعوت‌نی قبول اتمک‌غه توصیه قیلدی، و بو تقدیرده اوزی‌نینگ روس قولیدین قوتولماق‌نینگ امید‌ی بارلیق‌نی هم بیلدورگانلیکی قوتلیک احتمال‌دور. بو اوچون ما خوسین ظاهرده شینگ‌غه دشمن ایماسلیک و اورومچی حکومتی بیلان بیرلیک‌نی قبول قیلدی، و ۱۳۵۵ هـ ربیع‌الاولده ما خوسین اورومچی حکومتی‌نینگ قانونی‌نی قبول اتکانی‌نی اعلان اتتی، و بونینگ مقابلده شینگ ما خوسین‌نی ۳۶نجی سیجانگ (فرقه قوماندانی) عنوانی بیلان ختن‌غه حکمدار تونودی، و آرادین اوچ آی اوتکاندین کین شینگ ختن‌غه بیر کمونیست چین‌لیغ‌نی دوتی قیلیب ایباردی. ما خوسین یوقاریقی امید بیلان بونی هم قبول قیلیب ملک‌نی دوتی لیکدین عزل قیلیب مذکور چین‌لیغ‌نی دوتی لیکده قویدی، و موندین کین آهسته آهسته روسیه بالشویک حکومتی‌غه تقلید قیلیب باشقه ولایت‌لرده اجراء قیلینغان ایش‌لرنی ختن‌ده هم اجراء قیلغالی باشلادی—مثله—گیپو اداره‌سی (چین‌چده بُولْخُجُوی) آجیلیب جلالدلیق عملیاتی باشلاندی، و خلق‌نینگ باشی‌غه یاغیب تورغان تونگان ظلم‌لری‌نینگ اوستیغه هر قسم تارلیق‌لر و ظلم‌لر بولغالی توردی، و تجارت تماماً روسیه‌غه بولوب هندوستان و افغانستان‌غه تجارت قیلماق یوق اتیلدی. اون آی قدر بو وضعیت دوام قیلدی. لیکن بو مدت ایچیده ما خوسین تولا کوشش قیلیب ما جونگ‌نینگ‌نی روس‌لردین آجراتیب آلامادی. بو اوچون ما خوسین یوقاریقی مدارا [749] سیاست‌نی تاشلاب شینگ‌غه آهسته آهسته دشمنلیک قیلماق‌غه باشلادی. بو آراده شینگ و خوجه نیاز حاجی‌لر محمود سیجانگ‌نی اورومچی‌غه قیچقیرغالی توردی‌لر. اما محمود سیجانگ بو قیچقیریش انینگ جانی‌غه بیر سوء قصد اوچون ایکانلیکی‌نی بیلیب هر قسم بهانه‌لر بیلان اورومچی‌غه بارماق‌نی کین‌غه تاشلاب تورماقده ایدی، و ۱۳۵۶ هـ نینگ باشیدین اعتباراً شینگ محمود سیجانگ‌نی کاشغرده هر قسم تضییق‌لر آستیده توتماق‌غه باشلادی، و بو حالده محمود سیجانگ‌غه ایکی ایش‌نینگ بیرینی اختیار قیلماق لازم کلدی—۱—ما خوسین بیلان بیرلاشمک، ۲—یات یورت‌غه هجرت قیلماق. محمود سیجانگ‌نینگ بو کونلرده ما خوسین بیلان بیرلاشمکی و شینگ‌غه حرب اعلان اتمکی غایت آسان ایدی، و شینگ‌نی مغلوب اتمک هم خیلی ممکن ایدی. لیکن محمود سیجانگ شینگ‌نینگ آرقه‌سیده کی کوچلوغ یاردمچی‌سی‌نینگ شینگ‌غه قولیدین کلگان مقداری یاردم قیلماق‌نی بیلور ایدی، و بو سبب‌دین ما خوسین بیلان اتحاد تاسیس قیلماق‌نینگ یورت‌غه مدهش بیر عاقبت‌نی نتیجه برمکی‌غه جزم قیلور ایدی. بو

TEXT OF THE MANUSCRIPT

تختاب قالدی، و بونینگ سببی روس لرنینگ شینگ غە قیلغان بو آب آچوق عسکری یاردمی غە قوشنه دولت لر اعتراض قیلغان اوچون روس لر اوز عسکری نی [746] کاشغر غە کیرماسدین آرقه غە یاندوروب الیب کتکانی ایدی. منه بو سبب دین شینگ کاشغر ده بیر مقدار چین عسکری قویسه مو کاشغر نینگ محافظه سی غە کفایه قیلغودک درجه ده ایماس ایدی. بناءً علیه شینگ محمود سیجانگ غە مدارا قیلماق و انی قول آستیده کی تورک عسکر لری بیلان کاشغر و یارکنده قویماق غە مجبور بولوب آنگا شرقی تورکستانده کی تورک عسکر لری نینگ اوستیده سیجانگ (فرقه قوماندانی) لیق رتبه سی نی بردی، و بو قوت سیزلیک سببی دین شینگ ختن غە هجوم قیلامادی، و بو اوچون ما خوسین هم گانسوغه کتمای ختنده توروب یارکنده حدودیدین تا چرچن و بلکه چرخلیق غه چه چوژولغان جنوب یورت لری نی ایگه لاپ توردی، و ینه شینگ آلتای حکمداری شریف خان و قمول حکمداری یولبارس بگلر نی عسکر قوتی بیلان یوق اتمکغە حاضرچه قوتی یتمگان سبب دین اولر بیلان سیاسی یول بیلان اتقاقلاشماق اوچون اولرنینگ داخلی استقلالی نی تونودی، و اولر هم شینگ غە مقابله قیلغودک درجه ده قوت لری بولمغان اوچون اغیزده اورومچی حکومتی غە تابع بولغانلری نی اعلان اتتی لر.

لیکن شینگ آهسته آهسته محمود سیجانگ و یولبارس بگ و شریف خان لرنینگ ملی قوت لری نی دسیسه بازلیق بیلان ضعیفلاشتورماق و اوز نفوذی نی محکملاشتورمک یولی بیلان بولر نی یوق اتمک و بونینگ بیلان تمام شرقی تورکستان نی ملی قوت دین آیریماق پلانی نی قوروب فعالیتیده ایدی. [747] بو جمله دین محمود سیجانگ نینگ حقیده کی دسیسه بازلیق لری بیر آز بیان قیلامیز—محمود سیجانگ نینگ قول آستیده کی عسکر منصبدار لری بیر دین او رو مچی غە قیچقیریب اولر نی پول بیلان و چونگ منصب وعده سی بیلان محمود سیجانگ غە دشمن قیلماق غە باشلادی، و بولر دین بیر نچه وجدان سیزلر محمود سیجانگ غە دشمن بولدی لر، و بعضی وطن و ملت حسی بارلری یول دین آزما ی محمود سیجانگ غە وفادارلیقه قالدی لر، و ینه موندین باشقه دسیسه لر تولادور. مع الاسف بیز قفصیلاتی نی بیلما میز. اما بونینگ بیلان هم محمود سیجانگ هندوستان غە هجرت قیلغوجه آرا ده اوتکان تقریباً اوج بیل مدت ایچیده اوز موقعی نی محافظه قیلدی، و ممکن قدر نفوذ و غیرتی نی صرف قیلیب کاشغر ده ملی معارف نینگ ترقی سی اوچون و کمونیست لیک پروپاگاندی نینگ رواج تاپماسلیقی اوچون تولا شایان ققدیر و تأریخی خدمت لری قیلدی. شینگ نینگ یولبارس بگ و شریف خان لرنینگ حقیده قیلغان دسیسه بازلیق لری نینگ تفصیلاتی نی بیلما میز. لیکن اولرنینگ حقیده محمود سیجانگ نینگ حقیده کی دین زیاده راق دسیسه لر بولغانی نی مجمل صورتده آنگلادوق، و اولرنینگ یورت لری نینگ جغرافیائی موقعیتی هم بونی تصدیق

مکتوب‌لری کلیب او طرف‌دین هجوم قورقونچی آزیماس ایدی، و هم اوزومیز و آت‌لریمیزنینگ اوزوق‌لریمیز توگاب قالماق‌غه یاقین بولدی. منه بو صورت بیلان مجبور بولوب ربیع‌الآخرنینگ اولیده هندوستان‌غه یوردوک.

ختن‌غه تونگان استیلاسی بو صورت بیلان بولدیکه—تونگانلر زاوانی آلمان کیچهسی سحرده قراقاش‌نی اشغال قیلدی، و ملک بعضی کته‌لرنی بیغیب هیچ بیر مدافعه قوتی بولمغان سبب‌دین یورت‌نی و اوزی‌نی تونگان‌لر‌غه تسلیم قیلماق‌غه قرار بیریب بو قرار‌نی ما رولونگ‌غه بیلدوردی. ۲۸ صفرده ما رولونگ عسکرلری بیلان ایلچی‌غه کلیب شهرنی اشغال اتتی، و تونگان‌لر خلق‌نی گوللاماق اوچون ملک‌نی دوتی (والی) عنوانی بیلان ختن‌غه حکمدار قیلدی. لیکن هیچ بیر نفوذسز فقط اسمی بیر رتبه و عنوان ایدی. بو صورت بیلان ختن ملی انقلابی ییقیلدی.

انقلاب‌نینگ اخیقی صحیفه‌لری

خوجه نیاز حاجی اوزی‌نی بیکتیف‌غه تسلیم قیلغان‌دین کین انی شینگ اورومچی‌غه قیچقیردی، و آنکا فوجوشی (عمومی والی‌نینگ نابیی) لیق منصبی‌نی بیریب یورت‌دین مسلح انقلابچی‌لرنی یوق اتکوجه موقت صورتده خوجه نیاز حاجی‌نی حکومت‌غه شریک قیلدی، و یارلیغنامه‌لر و کاغذ پول‌لرنی اینینگ آتیده چیقارماق‌غه باشلادی. محمود سیجانگ تقریباً ۴۰۰۰ یراغلیغ تورک عسکر‌ی‌غه قوماندانلیق صورتی بیلان آقسوده قالدی، [745] ربیع‌الثانی‌نینگ اولقی هفته‌سی‌ده آقسوده‌کی روس و چین‌لیغ‌لردین مرکب بولغان شینگ‌نینگ عسکرلری کاشغر‌غه یوروش قیلدی‌لر، و تومشوق‌ده تونگانلر مدافعه قیلیب قاتیغ اوروش‌لر بولدی. لیکن دشمن‌نینگ توپ و طیاره‌لری‌نینگ بومبا و اوق یاغدورغانی سببی بیلان تونگان‌لر بک تولا ضایعات‌غه دوچار بولوب نتیجه‌ده مغلوب بولوب مرالباشی‌غه یاندی‌لر، و مرالباشی‌غه هم دشمن طیاره‌لری بومبا یاغدوروب تونگانلر او یردین پراکنده حالده قاچیب بیر قسمی کاشغر‌غه و بیر قسمی یارکنده قاچتی‌لر. بو هزیمت بیلان ما جونگ‌ینگ غایت قورقوب گانسو‌غه بارالماقیدین امید‌ی اوزولوب اوزی آرزینه آدم‌لری بیلان فرغانه‌غه قاچیب روس‌لر‌نینگ پناهی‌غه سغیندی، و باشقه تونگانلر ما جونگ‌ینگ توغقانی ما خوسین‌نینگ قیادتی آستیغه کیریب کاشغر‌ده کی ینگناه مسلمان‌لرنی بیر نچه کون بولان و تالان قیلیب و اوی‌لر‌غه اوت قویوب ممکن بولغان قراقچی‌لیق و وحشی‌لیک‌لرنی قیلیب ختن‌غه قاچتی‌لر. بو تونگان‌لر ختن‌غه کلور کلماس چرخلیق یولی بیلان گانسو‌غه کتمک‌غه تیارلانیب و بیر مونچه‌سی او طرف‌غه یوردیلر. لیکن بو حالده کاشغر‌ده کی دشمن‌نینگ قوتی آز قالیب اولر یارکنددین اوتمای

مرکزیمیزی دشمن دین یاشورماق اوچون لانگروده قالدی لر. لیکن بولر بیر کیچه اویقوسوز یول یوروب سحرده یانیب لانگروغه کلیب استراحت غه توردیلر، و دشمن جاسوس لر واسطه سی بیلان یوقاریقی ایشلریمیزدین خبر آغانی اوچون باشقه یرغه قرامای توپ توغرا لانگروغه هجوم اتتی، و قراولچی لریمیز درحال عسکرلرغه دشمن کلگانیدین خبر بیریب عسکرلر درحال پویانا استحکامی غه کلیب دشمن نینگ آلدینی توسوب شدتلیک مدافعه قیلدیلر، و دشمن دین تقریباً ۲۰۰ کشی اولدی. لیکن تاغلرنینگ اوستیده کی یول لرنی مدافعه قیلماق غه مأمور بولغان عسکرلریمیز او یرلرده موقع آلیش دین ایلگری تونگان لر ایگیز چوقارلرنینگ اوستی نی اشغال قیلیب آغان سبب دین مذکور عسکرلریمیز مغلوب بولوب توین غه قاچماق غه مجبور بولدی لر، و تونگانلر استحکام نینگ آرقه سیده کی ایگیز تاغلرنینگ اوستیدین عسکرلرنی اوق غه توتتی لر، و بو سبب دین ۳ ساعت موفقیت بیلان دوام اتکان محاربه درحال بیرنینگ زیانیمیز بیلان نتیجه لاندی. چونکه دشمن لر تاغ اوستیده استحکام نینگ آرقه سی غه اوتوب عسکرلریمیزنینگ خطر جعتی نی کستی. عسکرلر احاطه دین قوتولماق اوچون بعضی سی دریا غه آت سالدی، و تولراقی یول بیلان یوروب احاطه دین چیقماق غه موفق بولدی (۲۳نجی خریطه غه قراسونلر)، و بو اوروشده قیمتلیک قوماندان لریمیزدین تورسون باقی خان و اسماعیل [743] داملا و منینگ یاورلریمدین تورت کشی باشلیغ ۲۰۰ قدر عسکریمیز شهید بولدی، و بونینگ بیلان پویانا دشمن قولیغه توشتی، و بیر [بیز] نینگ مدافعه قوتیمیز کاملاً سیندی. بو اوچون پویانادین یوروب دریادین اوتوب هیچ توختامای ۳۰ میل یول یوروب آخشامده دعا کنته سی غه کلدوک، و او یرده هم دشمن نینگ باسقوننی دین قورقوب آزغینه استراحت قیلیب کیچه لاب ینه یوردوک. بو صورت بیلان بش کون یوروب سانجو داوان نینگ ایتکیغه کلیب هندوستان یولی نینگ آغریده توختادوق، و بو حالده الیگ چه کشی یانیمده قالدی، و بولردین هم بعضی سی اجازه سوراب یورتی غه کتیب ۳۰ کشی قالدی. مذکور یرده اون کون تورغاندین کین ینه امیدسیز لانی یورت غه یاقین راق باریب اوزوم بیر کونلوک اوزاقده قالب یانیمده کی قوماندان و عسکرلرنی سانجو غه یوللادیم. موندین مقصدیمیز سانجو و اطرافیدین اگر ممکن بولسه قوت توپلاب ینه ایشقه باشلاماق ایدی. لیکن سانجوده دشمن قوتی بولغان اوچون قوماندان لر او یرده بیر ایش غه موفق بولالمای ختن اطراف یغچه بارماق اوچون تاغ یول لری بیلان ختن طرفی غه کتمیش لردور، و تونگان لر من بار طرف غه یوروش قیلغانلیقی و یولده کی سودین اوتالمای تورغانلیقی نی آنگلادیم، و بو وقتده منینگ یانیمده فقط ۱۲ کشی بار ایدی. بو اوچون ۲۲ ربیع الاولده سانجو داوان دین اوتوب ایکی کون یول یوروب سوگت قراول غه کتیم، و او یرده آلته کون توردوم. هر طرف دین نومیدلیکده [744] قالغان نینگ اوستیغه دشمن نینگ تهدیدلیک

و قوماندان لر عسکرلرنی استراحت قیلماق و آش ییمک غه اجازت برمک غه مجبور بولوب استحکامده آرزینه عسکر قویوب توردی لر. بو عسکرلرنینگ کیچهده یول آزیب اوترا یولدین یانغانی نی ما رولونگ آنکلاب درحال زاواغه یوروش قیلدی، و ساعت (شامی) ۸ ده قوم رباطغه هجوم قیلدی، و استراحتده کی عسکرلر یتیشیب کلگونچه جبههده کی عسکرلرنی تونگانلر سوروب تاربوغاز استحکامی غهچه کلدی. بو حالدده عسکرلر کلیب موقعلرنی الیب شدتلیک اوروش باشلانیب تونگانلرنی آرقهغه یاندوردیلر، و ساعت ۱۲ غهچه محاربه دوام اتیب تونگانلر ایلگریلایلمدی لر. آخاشامده تونگانلر شمال طرفدین اونگ جناحنی احاطه قیلماق غه موفق بولدی، و جنوب دین سول جناحنی هم یاریب او طرفده کی عسکرلرنی آیریماق غه موفق بولدی، و بو مترالیوزلرنینگ کوچی بیلان تاپقان موفقیت تمام عسکرلریمیزنینگ استحکاملرنی بوشاتیب آرقهغه یانماق غه مجبور بولماقی بیلان نتیجه لاندی، و عسکرلر زاواغه کلیب او یرده موقع آله لرمو پیاده لر غایت پراکنده [741] بولوب عسکرلرنی جبههغه ییغماق ممکن بولمادی. بو صورت بیلان ختن نینگ غایت مهم عسکرلی موقعی بولغان زاوا دشمن قولیغه توشتی، و آخشام ساعت ۵ ده قاچقان عسکرلر و قوماندان لر شهرغه کلگالی توردیلر، و تورت ساعت قدر عسکرلرنینگ شهرغه ییغیلماقی غه منتظر بولوب توردوق. لیکن عسکرلرنینگ یوزده اون مقداری شهرغه کلدی، و یوزده توقسانی دین هیچ خبر یوق. بو سبب دین شهرده محاصره بولوب توروب مدافعه قیلماق ممکن بولمادی. اخیراً من جبهه (زاوا) طرفی غه یورمک و {و} پراکنده بولغان عسکرلرنی توپلایالمسام دشمننی زاوا ویا شهر اطرافی ده مدافعه قیلماق و اگر توپلایالمسام تاغ طرفی غه باریب او یرده قوت توپلاب ینه وقتی بیلان دشمن غه اوروش آچاق—پلانی بیلان سحر تانگ وقتیده بییرر یوز کشی بیلان شهردین چیقتم. لیکن درحال عسکرلرنی توپلاماق نینگ امکانشیزلیقی یولده معلوم بولغاچ زاوا طرفی غه یورمای تاغ طرفی غه یوردوم، و مذکور کونی ⁷⁴< (۲۷ صفر) ده اوچ یوز قدر آتلیغ عسکر تاغقه بارماسدین توپلاندی، و ایرتهسی تاغ ایچیده کی لانگرو کنت سی غه باریب توختادوق، و او یرده ۵۰۰ کشی لیک آتلیغ قوت غه ایگه بولدوق. ۲ ربیع الاولده لانگرونینگ یوقاریسی ده کی طبیعی ایستحکام غه مالک بولغان پوپانا کنتهسیغه یوتکالمک و او یرنی مرکز قیلیب قوت توپلاماق غه کوشش قیلماق و دشمن کلگان تقدیرده طبیعی استحکاملرده مدافعه قیلماقغه قرار بردوک، و من ۲۰۰ چه آتلیغ بیلان پوپانا غه باردیم، و اوچ یوزچه آتلیغ کیچه لابل شهرغه یاقین راق یرلرغه چه [742] باریب بیر مانوره بیلان دشمن نینگ دقتی نی باشقه طرف غه جلب اتمک و

تونگان لرنینگ ختن غه هجوم قیلغانی و ختن ملی انقلابی نینگ بیقیلغانی

ما جونگ یینگ غه ایبارگان هیأتیمزدین داخله وزیرى گوماغه باریب استعفاء قیلیب او یرده قالدی. اما قاضی باشلیغ لر کاشغرغه باردیلر. لیکن بو هیأت واسطه سی بیلان قیلینغان مصالحه تکلیفی نینگ ما جونگ یینگ نینگ پلانی غه توغرا کلماسلیکی هیأت نینگ مکتوبی دین اشاره معلوم بولدی. چونکه ما جونگ یینگ نینگ پلانی—دشمن کاشغرغه هجوم قیلور قیلماس ختن غه قاچیب او یردین چرخلیق یولی بیلان گانسو غه کتمک—ایدی.

[739] و بو اوچون خواهی صلح و خواهی حرب واسطه سی بیلان ختن غه استیلاء قیلیب گانسو طرفی غه یول آچماق دین باشقه هیچ بیر یولنی قبول اتماسلیکی آنگلاندی. اما بیز دنیانینگ آن ظالم و وحشی بیر مسلح چته چی سی بولغان تونگان لرنینگ ختن غه استیلاء قیلماق نی آن یمان بیر دشمن نینگ استیلاسی بیلان برابر کورور ایدوک.

بو اوچون بیز اخیرغه چه و قوتیمیز یتکانچه مدافعه قیلماق و یورت نی و ملت نی اوز اختیاریمیز بیلان بولان و تالان غه برماسلیک غه قرار بردوک، و ۱۰ صفرده زاواغه عسکر توپلاب مدافعه غه تیارلاندوق.

۱۵ صفرده ما جونگ یینگ ما رولونگ آتلیغ بیر تونگان نینگ قیادتى آستیده مترالیوز و آن ینگى میلتیقر بیلان مسلح بولغان عسکرلری نی گوماغه یوللادی، و او یرده کی محافظ قطعه میز زاواغه یانیب کلدی. ما رولونگ ۲۰ صفرده پیالمه غه کلدی، یعنی آرامیزده ۲۲ میل مسافه لیک بیر چول قالدی. لیکن تار بوغاز جبهه سیده کی استحکام و او یرده کی عسکر دین ما رولونگ قورقوب پیالمه دین ایلگریلامای توختادی.

بیزینگ عسکرلر قوم رباط و انینگ برابریده کی جبهه لردین ایلگریلاماسلیک و تونگانلر هجوم قیلغان تقدیرده هاریب کلگان دشمن نی مذکور جبهه لرده و آرقه ده کی استحکام لرده مدافعه قیلماق غه قرار بردوک.

و من ۲۲ صفرده عامل خان حاجیم نی باش قوماندان تعیین قیلیب بعضی مهم ایش لرنینگ اجراسی اوچون شهر غه کلدیم، و ۲۵ صفرغه چه وضعیت بیر حالده [740] اوتتی. ۲۵ صفرده زاواده کی قوماندانلر پیالمه غه بیر کیچه باسقونی قیلماق و تونگانلر غه کاشگردین یاردم کلشردین ایلگری اولرنی پراکنده قیلماق غه قرار بیریب ۲۶ صفر آخشامی پیالمه غه یوردی لر. لیکن کیچه غایت یمان قرانگغو بولوب اوتراده کی چولده عسکرلر یول دین آزیب کتکان سبب دین اوترا یولده تانگ یاوروب قالدی، و بو اوچون مجبوراً آرقه غه یانیب غایت درجه ده هاریب قوم رباط غه کلدیلر،

درحال آقسو طرفیغه قاچتی لر، و ختن عسکرلریدین آخرقی قطعه بو یرده آجراب ختن غه یوردی. خوجه نیاز حاجی یارکند دریاسی نی بویلاب آقسوغه یوروب آقسوغه یاقین شاقور آتلیغ منزلده تونگان لر بیتیشیب بیر کیچه باسقونی بیلان انی ییمان ضایعات غه دوچار قیلدی لر، و غایت [737] پراکنده حالده قاچیب آقسو ولایتی غه تابع آباد شهری غه باردی، و بیر نچه کوندین کین آقسوغه باریب او یرده کی روس قوماندانی بیکیتیف بیلان کوروشوب قولیده کی اسیر ثابت داملام و ظریف قاری (کاشغر حکومتی نینگ عدلیه و کیلی ایدی، و یارکنده اسیر بولغان ایدی) لرنی آنگا سوغات قیلدی، و بیکیتیف خوجه نیاز حاجی غه ظاهراً یخشی معامله قیلدی.

بیزنینگ عسکرلر گوماغه کلگونچه من او یرده توردوم، و کلگاننی آرقه آرقه دین ختن غه یوللادیم، و ۲۴ محرمده گوماده بیر قطعه عسکر قویوب ختن غه یوردوم، و گوماده کی کونلریمده ظاهراً مصالحه طلب قیلیب حقیقتاً تجسس اوچون عادی بیر هیأت یارکنده یوللادیم، و بولرنینگ واسطه سی بیلان تونگان لرنینگ ختن حکومتی بیلان مصالحه غه مایل لیقنی بیلیم، و بو اوچون درحال ختن غه مکتوب یازیب کته کشی لردین مرکب بیر هیأتنی کاشغرغه ایبارمکنی التماس قیلیم، و من زانگویه قصبه سی غه کلگانده مذکور هیأت (داخله وزیر ی داملا عبد الجلیل حاجیم و ختن قاضی سی باشلیغ لر) اوچرادی لر. من اولرنی کاشغرغه ما جونگ ینگ نینگ آلدیغه یوللاب ۲۸ محرمده ختن غه کلدیم. ختن اهالی سی بو مصیبت لر سببی دین تماماً ماتمده ایکانلر. من ایرته سی ۲۹ محرمده خلقنی و عسکرنی رواق میدانی غه توپلاب او یرده ایکی اینیم نینگ و باشقه شهیدلریمیزنینگ شهادتی نی اعلان قیلغان نطقومده بو مصیبت لر اوچون ماتم توتولماسلیق و هیچ بیر مراسم اجراء قیلنماسلیق غه و مستقبل [738] ده کی خطرلرنی مدافعه قیلماق اوچون تیارلانماق غه مشغول بولماق غه خلقنی دعوت اتیم. بو کوندین باشلاب عسکرنی ینگی باشدین تنظیم قیلماق غه و ممکن قدر یراغ تدارک اتمک غه باشلادوق، و تاربوغازده استحکام لر بناء قیلدوق. بیز بو مشغول لوقده کی کونلرده محمود سیجانگ دین و خوجه نیاز حاجی دین باشقه باشقه مکتوب لر کلدی، و بو مکتوب لرنینگ مضمونی— یارکنده کی ایشلری سببیدین تأریخده اوزلری غه توشادورغان عیب نی ینیگلاتمک اوچون یارکند هزیمتی نی بیزنینگ بو نیمیزغه آرتماق و موندین کین ینه اولر بیلان بیر تورماق غه یعنی اورومچی دین کلگان دشمن لرغه تسلیم بولماق غه دعوت قیلماق— دین عبارت ایدی. بیز بو معناسیز مکتوب لرغه جواب برمکنی لازم کورمدوک.

مغلوب بولماق احتمال لری برابر دور. چونکه عسکرلریمیز غایت درجه ده هارغان و معنویاتی سینغان بیر حالده دور، و بیزغه همه دین اوزلری نینگ وجودی مهمراق دور. بناءً علیه اوزلری اورون لریده بیر کشی نی تعیین قیلیب بو کیچه مخفی صورتده شهردین چیقیب ختن غه یورسونلر. آندین کین محمود سیجانگ بیزغه سوء قصد قیلسه آنکا لایق جواب بیرامیز» — دیدی لر.

من بو رأی غه قراب ۶۰ کشی بیلان کیچه ده شهردین چیقیب کیچیک یول بیلان یوروب ۱۵ محرمده گوماغه کلدیم، و او یرده توختادیم. منه بونینگ بیلان خوجه نیاز حاجی نینگ منی توتماق و ختن غه یورمک پلانی سوغه توشتی. من کتکاندین کین ایرته سی شام غه چه محمود سیجانگ واقعه نی بیلامای اخیرا منینگ کتکانیم نی ۱۵ محرم آخشامی بیلپ پلانی نی ینگوشلادی، یعنی من اورنومده قویغان قوماندان عبد الغفار حاجی و تورسون باقی خان و محمد عیسی خان لر باشلیغ ختن عسکرلری نی تونگان نی بیر یرده توروب مدافعه قیلماق بهانه سی بیلان ینگی شهرغه الیب کیرمک غه تثبیت قیلماق غه باشلادی، و موندین مقصدی اکثریتی پیاده بولغان ختن عسکرلری نی تونگان نینگ مقابلیده قویوب اوزی و خوجه نیاز [736] حاجی تونگان نینگ قوغلاماقی دین خاطر جمع لیک بیلان آقسوغه یورمک ایدی. اما بیزنینگ قوماندان لر بونی بیلگانلری اوچون ینگی شهرغه کیرمک اوچون محمود سیجانگ نینگ قیلغان تکلیف لری نی قبول اتمدی لر. لیکن شهرنینگ یا قا طرف لریده تورغان بعضی عسکرلری زور بیلان ینگی شهرغه الیب کیردی، و بعضی قوماندان لر عسکرلری نی الیب ختن غه یوردی، و عبد الغفار حاجی باشلیغ بیر نچه قوماندان لر محمود سیجانگ نینگ تهدید لری دین قورقماق کهنه شهرده مستحکم توردی لر. بو حالده تونگانلر هم یارکنده یاقینلاشیب ۱۶ محرمده کوک رباط غه کلدی لر. محمود سیجانگ ۱۷ محرم کیچه سی تمام عسکرلری نی و ینگی شهرده کی ختن عسکرلری نی الیب شهرنی بوشاتیب بش کنت (بوسکام نینگ شمال شرقی سیده بیر یورت) غه یوردی، و سحرده کهنه شهرده کی بیزنینگ عسکرلر آرام و انتظام بیلان شهردین چیقیب ختن غه یوردیلر. بونینگ بیلان یارکنده شهری خالی بولوب قالدی، و ۱۷ محرمده تونگانلر یارکنده اشغال انتی. محمود سیجانگ نینگ بو ایش لری بیر ملی مجاهد نینگ تأریخیده یمان بیر عیب دور. لیکن بو عیب محمود سیجانگ غه یوکلانمایدور. چونکه بو ذات خوجه نیاز حاجی نینگ امری آستیده ایدی، و اوزی نی ایننگ هر امری غه اطاعت قیلماقده مجبور کورور ایدی، و یوقاریقی ایش لرنینگ همه سی نی محمود سیجانگ اوز اختیار ی بیلان قیلماق بلکه خوجه نیاز حاجی نینگ قطعی امرلری بیلان قیلغانلیقی معلوم دور. بناءً بو تأریخی عیب لر تماماً خوجه نیاز حاجی غه یوکلانادور.

و خوجه نیاز حاجی و محمود سیجانگ لر مرکیت غه یوردیلر، و یولده ایننگ یانیده کی ختن عسکرلری هر یرده آجرب ختن غه یوردیلر. اولر مرکیت غه بارغانده تونگانلر قوغلاب بارغان اوچون

قوماندان لری نینگ وضعیتى دین یوقاریقى پلان نینگ راست لىقى غه دلیل بولغودک ایش لر کوروندى. چونکه اولر بیز نینگ ینگى شهر دین چیقغانیمیز غه نهایت چونگ بیر ظفر قولیدین چیقیت کتکاندک خپه بولوب بک مضطرب بولدى لر. بو خبر خوجه نیاز حاجی غه یتکان همان بیر نچه کته آدم لرنینگ قولیدین منگا بیر مکتوب کیرگوزدى، و بو مکتوب نینگ مضمونى هیچ بیر یمان نیتی یوقلوق غه آندلر ایچیب منى پندورماق دین عبارت ایدی. من آنکا ظاهرأ اغیزده مناسب جواب بردیم، و هر ایشنى یخشی یول غه کیرگوزمک مقصد بولسه خوجه نیاز حاجی یارکندغه کیرسون دیدیم. کیچده خوجه نیاز حاجی نینگ نیتی نینگ یمانلیقى ده شبهه قالمغان درجده معلومات لر حاصل بولدى. ایرته سى ۱۳ محرمده ثابت داملامنى یا مخفى یول بیلان ختن غه کتمک غه ویا کهنه شهر غه کیریب مینگ یانیمده تورماق غه دعوت قیلدیم. چونکه بو کشى نینگ یانیده عسکرى یوق حالده شهر تاشیده بیر باغده اولتورماقده ایدی، و آنکا سوء قصد قیلینسه مدافعه قیلاماس ایدی. بو کشى شهر غه کیرمکنى قبول اتمای کیلا دورغان کیچده مخفى ختن غه کتمک غه قرار بردى. مذکور کونى محمود سیجانگ تمام عسکر لری بیلان کوک رباط دین [734] یانیب ینگى شهر غه کیلدى، و بیز نینگ عسکر لری میز هم کهنه شهر غه کلدى لر، و بو یانیب کلگان قوماندان لر محمود سیجانگ نینگ یانماقنى اسرار آمیز بیر ایش ایکانلیکنى سوزلا دیلر. بو اوچون من محمود سیجانگ بیلان کوروشمک اوچون ینگى شهر غه کیرمدیم، و بیر آز کسل لیکیمنى بهانه قیلیب بیر نچه کشى لرنى اینگ یانیغه کیرگوزوب استقبال مراسمى نى ادا قیلیب قویدوم. ساعت (شامى) ۹ ده محمود سیجانگ منى کورمک اوچون کهنه شهر غه چیقتى، و یریم ساعب قدر اولتوردى، و هیچ بیر مذاکره قیلما س دین یاندى، و بیر ساعت دین کین محمود سیجانگ حافظ تنجانگنى بیر مقدار عسکر بیلان چیقاریب ثابت داملامنى توتوب قولنى باغلاب غایت وحشیانه بیر صورته ینگى شهر غه الیب کیرگان، و او یرده خلق نینگ کوز آلدیده او ذاتنى یمان حقارت لر بیلان باغلاب قویغان خبرى نى آنگلادیم. درحال محمود سیجانگ غه شدتلیک اعتراضنامه کیرگوزوب ثابت داملامنى بوشاتیب مینگ یانیمغه چیقارماقنى طلب قیلدیم. محمود سیجانگ—«آدم لری میز شونداغ قیلیب دور، و مینگ خبریم یوق ایدی. ایرته ثابت داملامنى حضور لری غه چیقارامن»—دیب جواب بردى.

شام وقتى ده مخبر لری میز خبر کلتور دیلرکه محمود سیجانگ و قوماندان لری خوجه نیاز حاجى نینگ امرى غه بناءً اوشبو کیچه یا ایرته سى هر بهاغه مال بولسه بولسون منى توتماق ویا اولتورمک اوچون تشبث قیلماق غه قرار بر میشلردور. من درحال قوماندان لرنى ییغیب بو خصوصده [735] اولر غه مصلحت سالدیم. همه نینگ سوزى شو بولدیکه—«محمود سیجانگ نینگ بو تشبثى غه میلیتق و قلیچ بیلان جواب برمک دین باشقه چاره یوق دور، و بو صورته غالب کلمک و

TEXT OF THE MANUSCRIPT

بو قرارېمې نبلیب نهایت درجهده اضطرابغه توشتی. چونکه انینگ گمانیچه منینگ یارکندغه
 کیرمکیم انینگ یوقاریقی وجه بیلان قیلغان انسانیت سیزلیکی نینگ مقابلیده بیر انتقام آلماق حرکتی
 غرض بیلان تفسیر قیلنمیش دور—بو اوچون خوجه نیاز حاجی منی یارکندغه کیرماسدین توپ توغرا
 کوک رباطغه باریب عسکر قیادتینی قولومغه آلماقیمغه تشویق قیلیب بیر مکتوب ایباردی. من
 بونی قبول اتمای یارکندغه کیرمک و اساسلیغ بیر مذاکره و قراردین کین قیلادورغان ایشیمیزی
 تعیین اتمک نینگ ضرورلیکی نی بیلدوروب بیر مکتوب یازدیم، و ایرتسی ۱۱ محرمده ایرتگن
 یارکندغه یوردوم. خوجه نیاز حاجی یارکند اوردا سیدین تالاغان نرسه لرنی بیرر یوز تیوهغه یوکلایب
 پوسکامغه یوللاغان ایکان، یولده اوچرادی. یانیمده کی قوماندان و عسکرلر بو نرسه لرنی کوروب
 هیجانغه کیلسه لرمو من تعرض قیلما سلیق و سکون طرفنی نی آلمانیم اوچون هیچ تعرض قیلما ی
 اوتتوک، و اوترا یولده خوجه نیاز حاجی ایکی یوزچه عسکری بیلان اوچرادی، و کوروشتوک، و
 یریم ساعت قدر بیر یرده اولتوردوق. بو مدت ایچیده سوزی نینگ نه باشی بار [732] و نه آیاغی بار
 و کوزی دایما بیزنینگ عسکرلرده بولوب قورقونچ و دهشتی نی یاشورالمای پات راق قوپوب
 یورمکدین باشقه مقصدی یوقلوقی معلوم بولماقنده ایدی، و نهایت سوزی اوشبو بولدیکه «باله
 بارقه لیریم پوسکامده دور. ایکی آیدین بری اولرنی کورمدیم. اوزلری نینگ بوگون یارکندغه
 کیریش لیریدین خبریم یوق. آتلا نیب چیقغان ایکانمن. حاضر پوسکامغه باریب ایرته یارکندغه
 کیرامن. آنگاچه اوزلری یارکندده تورسه لر. من کیرگان دین کین مذاکره قیلشساق» دیدی. من بو
 آدم نینگ قاجیب چیقغانی نی و قیامتغه چه یارکندغه کیرماسلیکی نی بیلدیم. لیکن بو آدم نینگ
 یارکندده بولغانیدین بولمغانی نی یخشی راق کوروب درحال آتلا ندیم، و شامی ساعت ۵ ده یارکندغه
 کیردیم. ثابت داملام بیلان کوروشوب ایمدی قیلادورغان ایش لیریمیز خصوصی ده مذاکرهغه
 کیریشدیم. اما بو کشی هم کاملاً فکری نی یوق اتکان و فقط اوز جانی نی قوتقوزماق اوچون یات
 یورت لرغه چیقیب کتمک فکری دین باشقه هیچ بیر خیالی قالمغان بیر حالده ایکان. هر حالده ۲۴
 ساعت قدر مدت ینگی شهرده توردوم. ۱۲ محرمده خوجه نیاز حاجی نینگ نیتی نینگ بوزوقلوقی
 یعنی ثابت داملام نی و منی اسیر قیلماق ویا اولتورمک و آندین کین ختنغه باریب ملک نی توتوب و
 خزانه لرنی الیب آندین کین ختن قایی یولی بیلان آقسوغه باریب او یرده کی روس و چین
 قوماندان لریغه بو خدمتی نی تقدیم قیلماق و بو واسطه بیلان اوزی نی اولوم دین قوتقوزماق پلانی نی
 قورغانی و هر بهاغه مال بولسه بولسون بوگون ایرته بو پلانی عملغه [733] چیقارماقغه قرار
 برگانی بعضی کشی لیریمزدین آنگلاندی. بو سبب دین من درحال عسکرلیریم بیلان ینگی شهر دین
 یوتکالیب کهنه شهرغه کیردیم، و بو حالده خوجه نیاز حاجی نینگ ینگی شهرده کی عسکر

عسکرلرنینگ تولاراقیغه بیر استراحت فرصتی و بلکه بیر غفلت زمانهسی بولدی—سحر وقتیده تونگانلر مذکور ییقیلغان یردین سپیل اوستیغه هجوم اتتیلر، و او یرده کی ساقچی عسکرلر آز بولغان سبب دین تونگانلر مذکور ساقچی لرنی شهید قیلیب سپیل اوستیغه چیقماقغه موفق بولدیلر، و استراحتده کی عسکرلر یتیشکونچه تونگانلردین بیر نچه مینگ سپیلغه چیقماق و شهرغه کیرمکغه فرصت تاپتیلر. بونینگ بیلان سپیل اوستیده و شهر ایچیده تقریباً ۴ ساعت اوروش بولوب بیزنینگ عسکرلردین بیرر مینگ مقداری شهید بولدی، و ۴۰۰ دین آشوقراقی اسیر بولدی، و بو آراده سپیل اوستیده کی جبخانهده توروب مدافعهنی اداره قیلماقده بولغان امیر نور احمد غایب بولدی، و عسکرلر پراکنده بولوب شهر دین قاچیب ۱۵۰۰ قدر عسکر یارکنده کلدی. منه بو صورت بیلان تونگانلر ینگگی حصارنی آلدی و شرقی تورکستاننینگ بیرنجی قهرمان و وطن پرور یگیتلری بولغان ایکی اینیم غایب بولدیلر. اگرچه بولرنینگ شهید بولغانی ویا دشمن [730] قولیغه اسیر توشکانی معلوم بولمادی. لیکن بوکونغهچه بولرنینگ حیاتی دین اثر معلوم بولمغان اوچون اولرنینگ وطن و ملت یولیده شهیدلیق شرافتیغه یتکان لیکلریغه جزم قیلامیز—تونگانلر اولزلی نینگ وحشیانه عادت لریغه مطابق ایکی کسلیگان باشنی امیر عبدالله و امیر نور احمدنینگ باشلری دیب کاشغرده آسیب شهرت بردیلر. لیکن بو ایکی باشنینگ بیرری ضابطلردین افغان باز محمدنینگ و ینه بیرری یوز باشی هاشم شاهمردان نینگ باشلری ایدی—

پوسکامده بو مدهش خبرنی آنکلاب بیر ساعت دین کین ینه بیر یمان خبر آنکلابندی—واقعه بودورکه—ایکی اینیمنینگ غایب بولغانی جزم بولغاندین کین خوجه نیاز حاجی درحال یارکنده اورداسنی قولیغه الیب و امیر عبداللهنینگ ناییب شیر علی خانغه یمان حقارتلر قیلیب او یرده کی تمام قیمتلیک نرسه لر و اوی اسبابی و خزانه لرنی ضبط قیلیب دور، و ایلگری ختن دین ایباریلگان ۱۰۰۰ سر آلتوننی هم امانت قولغان کشتنی قورقوتوب تارتیب الیب دور، و بیر طرف دین کوک ریاطده محمود سیجانگ بیزنینگ قانماقات مصیبت ایچیده کی عسکرلریمیزغه و قوماندانلریمیزغه حشیانه حقارتلر قیلیب توروب دور.

منه بو ایکی مدهش خبر کلگاچ ایکی یولنینگ بیررینی توتماق لازم کلدی. (۱) درحال یارکنده کیریب خوجه نیاز حاجی و محمود سیجانگلر بیلان بیرلاشب ینه ینگگی باش دین قوتنی تنظیم قیلیب مدافعهغه تیارلانماق، (۲) بو بیرلاشمک ممکن بولمغان تقدیرده ثابت داملام و ختن قوماندانلری بیلان مصلحت [731] قیلیب ختن عسکرلرنی انتظام بیلان ختنغه یاندورماق، بو هر ایکی یولنینگ تعیینی اوچون مینینگ یارکنده کیرمکیم لازم ایدی. بو اوچون من خوجه نیاز حاجیغه بیر مکتوب یازیب ایرته یارکنده کیرمکغه قرار برگانیمنی بیلدوردوم. خوجه نیاز حاجی

ذیحجهده ینگی حصارغه هجوم قیلدی لر، و تونگانلرنی تورت طرفدین احاطه قیلماقغه موفق بولدی لر. بو حالدده محمود سیجانگنینگ قوماندانلریدین حافظ تنجانگ هیچ بیر سببسیز جبههنینگ بیر طرفی نی بوشاتیب قاچتی، و تونگانلر او طرفغه قاتیغ بیر هجوم قیلغان زمان محمود سیجانگنینگ عسکرلری عادتلانگان صورتی بیلان مدافعهسیز و پراکنده حالدده قاچتی لر. موندین کین تونگانلر ختن عسکرلی بار جبههغه مترالیوز و توپلری نی توغراب اوغ یاغدورماق و هم بونینگ حمایهسیده شدتلیک هجوملر قیلماقغه باشلادیلر، و نتیجهده ختن عسکرلری هم مغلوب بولوب قاچتی لر، و تمام قوت ینه قیزیلغه کلب توختادی. لیکن محمود سیجانگ قیزیلده تورماقنی قبول اتمای کوک رباطغه کلگاچ ختن عسکرلری هم او یرغه کلدی لر، و بو حالدده خوجه نیاز حاجی ارکشتامدین قوروغ قول بیلان یانیب کوک رباطغه کلدی، و محمود سیجانگنی تمام عسکرلرغه باش قوماندان تعیین [728] قیلیب کوک رباطده قویوب ثابت داملام بیلان یارکنده کلدی. بو فاجعهنینگ خبری ۲۶ ذیحجهده ختنغه کلدی، و ۲۷ ذیحجه کیچهسی من یارکنده یوردوم، و ۱۳۵۳ هـ محرمنینگ اولقی کونی گوماغه باردیم، و او یرده ختندین کیلادورغان عسکرلرغه منتظر بولوب و اولرنی کلگاندین کین ایلگری یولاب ۵ کون توردوم، و ۶ محرمده گومادین یوروب ۸ محرمده قارغالیقغه باردیم، و بیر کون او یرده توروب ۱۰ محرمده پوسکامغه باردیم، و او یرغه بارور بارماس آن اخیرقی ینگی حصار فاجعهسینینگ خبری کلدی—واقع شودورکه—

یوقاریده ایتیلغان هزیمت لردین کین امیر نور احمدغه یاردم ایبارمک ممکن بولمادی. لیکن امیر نور احمد تونگانلرنی غایت قاتیغ مدافعه قیلدی، و تونگانلر کاشغرده کی تمام قوتی نی ینگی حصارغه توپلاب شهرنی تورت طرفدین آراغه آلیب توپ بیلان هر طرفدین شهرنی بومبالاب و کیچه و کوندوز آرقه آرقه دین هجوملر قیلیب قولیدین کلگان کوشش لرنی قیلدی لر. اما امیر نور احمدنینگ مثل سیز شجاعت بیلان قیلغان مدافعهسی تونگانلرنینگ بو کوشش لرنی کاملاً نتیجهسیز قویدی، و بو وضعیت ۳ محرمغهچه دوام اتتی. تونگانلر بو اوتراده شهرنینگ بیر طرفی دین نقب کاوولاب دارو قویوب ۳ محرم سحر وقتیده داروغه اوت قویوب سپیلنینگ بیر حصهسی نی هواغه اوچوروب یول آچتی لر، و او یرغه قاتیغ هجوملر قیلدیلر. لیکن مجاهدلر هجومچی تونگانلرنینگ تولاسی نی اولتوروب و بعضی سی نی اسیر [729] قیلیب محو اتتی لر، و آچیلغان یولنی مستحکم قیلدی لر، و بو یول اوستیده تورت کیچه و کوندوز اوروش دوام اتتی، و بو کونلرده شهرده اوزوق هم قالمغان درجهده ایدی، و اخیراً ۸ محرم کیچهسی ده تونگانلر هجوم قیلمای اوروش توختاغان حسابده بولدی، و بو فرصت بیر نچه کیچه و کوندوزدین بری اویقو و استراحت کورمگان

عبدالله آخوند و قربان نیاز حاجی و عبدالحکیم آخوندلرنینگ قیادتی آستیده مرالباشی غه عسکر یوللادی، و بولر مرالباشی غه چه باریب یارکندغه یورمک اوچون تشیت قیلغان تونگانلر بیلان اوقارلیق اوستنگ بوییده اوروشوب تونگانلرنی یاندوردیلر، و تونگانلر کاشغر طرفی غه اوتوب کتکاندین کین یارکندغه یانیب کلدیلر. ما جونگینگ نینگ آرقه سیدین کلگان گنرال بیکتیف اولان کوچانی و آندین کین آقسونی اوروش سیز اشغال قیلیب آقسوده توختادی، و تا ۱۳۵۳ هـ ربیع الاول نینگ اوترالری غه چه او یرده توردی، و ما جونگینگ هم مذکور تاریخ غه چه کاشغرده توردی.

[726] انقلاب نینگ فاجعه لیغ صحیفه لری

۱۳۵۲ هـ ذیحجه نینگ اولیددین اعتباراً ما جونگینگ ینگ حصارنی تالاشماق غه باشلادی. بیز بو شهر نینگ هم عسکری موقعیتی و هم هندوستان و افغانستان یولی غه حاکم لیقی اعتباری بیلان ما جونگینگ غه رد جوابی نی بردوک، و یارکند و ختن دین ینگ حصارغه یاردم عسکری یوللادوق. ۱۲ ذیحجه ده ما جونگینگ ینگ حصارغه هجوم قیلدی، و امیر نور احمد قانیغ مدافعه دین کین شهر ایچی غه محاصره بولدی، و تونگانلر کیچه لاب کوندوزلاب هجوم قیلسه مو مجاهدلرنینگ شدتلیک مدافعه لری سببی دین تونگانلر تولا ضایعات غه دوچار بولوب هجومی ترک اتمک و اوزاق دین توپ و مترالیوز آتماق غه مجبور بولدی لر. زیحجه نینگ ۱۸ نجی کونی امیر عبدالله یارکنددین ینگ حصارغه باریب غایت مدهش محاربه لر بولدی، و یراغ و عدد یوزی دین خیلی یوقاریقی بولغان تونگانلرنی مجاهدلر نچه قاتا سوروب آرقه غه یاندوردیلر. لیکن کچقرون ده تونگانلر اونگ طرفه کی عسکرلریمیزی احاطه قیلغانی اوچون اونگ طرفه کی قوتیمیز بوزولدی، و بو طرفنی انتظام غه آلماق اوچون امیر عبدالله آت سالیب کتیب بارغان حالده انینگ آتی غه اوق تگیب ییقیلدی، و بو یر حرب میدانی نینگ آن خطرلیک یری ایدی، و بو حالده امیر عبدالله نینگ یانیده کی بش آلته کشی دین بیر نچه سی شهید بولدی، و بیر نچه سی قاچتی، و امیر عبدالله غایب بولدی، [727] و انینگ شهید بولغانی ویا سلامت بیر طرف غه چیقغانی معلوم بولمادی، ولیکن بو حادثه یارکنددین بارغان عسکرلرنینگ مدهش بیر هزیمتی غه سبب بولدی، و تماماً یارکند طرفی غه قاچتی لر، و بو عسکرلرنینگ تولاراقنی ثابت داملام قیزیلده توختاتی، و ثابت داملام ینگ حصارغه ینه عمومی هجوم قیلماق و تونگانلرنی قاچورماق و هیچ بولمغانده امیر نور احمدنی و عسکرلرنی محاصره دین قوتقوزماق اوچون تمام ختن قوماندانلرنی و محمود سیجانگ و تابعلرنی تشویق اتتی، و بونینگ بیلان محمود سیجانگ باش بولوب تمام قوتنی الیب ۲۲

ما جونگ‌ینگ‌ینگ کاشغرغه کلگانی

یوقاریده بیان قیلینغان وجه بیلان ما جونگ‌ینگ قراشهرغه کلیب کاشغر طرفی‌غه یورمک ویاکه چرخلیق یولی بیلان گانسو طرفی‌غه قاچماق آراسیده تردده قالدی، و بو کون‌غه‌چه کوچاده‌کی ایلی‌دین کلگان تونگانلر هنوز ما جونگ‌ینگ‌غه اطاعت قیلمای چراخلیق یولی بیلان گانسوغه کتمک‌غه تیارلیق قیلماقده ایدی‌لر.

بو تردد نتیجه‌سیده ما جونگ‌ینگ یوقاریده آتی اونکان ما پوین‌نی کاشغرده‌کی ملی انقلابچی‌لرینینگ قوتی‌نی امتحان قیلماق اوچون ۸۰۰ آتلیغ تونگان عسکری بیلان یوللاغان ایدی. اینینگ مقصدی—اگر کاشغرده‌کی [724] ملی مجاهدلرینینگ قوتی زیاده بولوب ما پوین‌نی مغلوب اتسه ما جونگ‌ینگ کاشغرغه بارمای قراشهردین چرخلیق یولی بیلان گانسوغه کتمک و اگر خوجه نیاز حاجی‌نینگ بو وقت‌غه‌چه مجرب بولغان عادتی‌ده‌کی دک تونگان‌نی کورور کورماس قاچیب یول‌نی بوشاتیب بیرادورغان وضعیت‌ده بولسه کاشغرغه کلمک ایدی. یوقاریده ایتیلغان وجه بیلان ما پوین کاشغرغه کلگان همان خوجه نیاز حاجی باشلیغ تمام ملی قوت‌نینگ کاشغرنی بوشاتیب برگانی ما جونگ‌ینگ‌غه معلوم بولغاچ ما جونگ‌ینگ دشمن کلگان تقدیرده کاشغرغه قاچماق‌غه تیار بولوب توردی، و بیر طرف‌دین کوچاده‌کی ایلی تونگان‌لری بیلان مذاکره قیلیب اولرنی هم کاشغرغه بارماق و بیرلاشمک‌غه موافق قیلدی.

ذیقعه‌نینگ اولیده شینگ قراشهرغه چونگ یول‌دین گنرال بیکتیف آتلیغ بیر روس‌نینگ قیادتی آستیده روس و تاتار و قزاق و چین‌لیغ‌دین مرکب ۳۵۰۰ کشی‌لیک بر قوت یوللادی، و سینگی‌یر یولی بیلان ۸۰۰ روس عسکری یوللادی، و بو عسکرلر قراشهرغه یاقینلاشقانده ۴ دانه طیاره کلیب قراشهرغه بومبا تاشلادی، و زهرلیک غازلیغ بومبالر هم تاشلاغان سبب‌دین بی‌گناه خلق‌دین هم تولا کشی‌لر اولدی‌لر.

مذکور کونی (۵ ذیقعه‌ده) ما جونگ‌ینگ قراشهردین قاچیب کوچا‌غه کلدی، و او یرده‌کی تونگان‌لرنی کاشغرغه مانگ‌دوردی، و آرقه‌دین روس‌لر کلگان خبر کلگاچ ۱۵ ذیقعه‌ده ما جونگ‌ینگ کوچاده ۲۰۰۰ آتلیغ تونگان‌نی [725] قویوب اوزی آفسوغه یوردی، و ایرتسه‌سی دشمن کلدی، و مذکور تونگان‌لر شهردین چیقیب ایکی ساعت مدافعه قیلیب مغلوب بولوب کوچادین قاچتی‌لر، و ما جونگ‌ینگ آفسودین قاچیب ۲۵ ذیقعه‌ده کاشغرغه کلدی، و تمام تونگان‌لر آندین ایلگری و کین کاشغرغه کلیب بیغلدی‌لر.

۱۵ ذیقعه‌ده امیر عبدالله تونگان‌لرینینگ مرالباشی‌دین یارکندغه کلمکی‌نی توسماق اوچون

انینگدین یراغ آلماقغه تشبث قیلماق بیر داخلی مجادلہنینگ آچیلماقینی نتیجہ بیرمکی معلوم بولدی. بناءً علیہ خوجہ نیاز حاجی نینگ عہد و پیمانہ نی قبول اتمک لازم کلدی، و ۱۲ ذقعدہدہ خوجہ نیاز حاجی اوز عسکرلری و ختن عسکرلری [722] دین مرکب بولغان برر مینگ کشی لیک بیر قوت بیلان یارکنددین یوروب بش گرم یولی بیلان ارکشتامغہ کتتی، و تونگانلر انی توتماق اوچون غایت اہمیت بیلان عسکری اقدامات قیلسمو بعضی محاربه و بعضی قاجماق بیلان قوتولوب ارکشتامغہ باردی، و ہمراہ عسکرلرنینگ تولاراقینی خطرلیک یرلردین اوتکاندین کین یولدین یاندورغان ایدی.

بیز بو حالده ینگی حصار و یارکندغہ یاردم عسکری یوللاماق ضرور بولغان سببیدین مرحوم دوقتور عبد الغنی آخوندنینگ قیادتی آستیدہ بیر تابور [طاہور] پیادہ عسکر و بیر نچہ قطعہ آتلیغ و پیادہ عسکرلرنی آرقہ دین یوللادوق، و بولر توغرا ینگی حصارغہ باریب امیر نور احمدنینگ امری آستیغہ کیردیلر.

خوجہ نیاز حاجی یوقاریدہ ایتیلغان وجہ بیلان امیر عبداللہ بیلان اوزلاشقان دین کین روسلر برمکچی بولغان یراغلرغہ آلتون برمک شرطی بارلیقی نی بیلدوروب و قولیدہ مونگا کافی کلگودک آلتون یوقلوقینی بیان قیلیب ختن حکومتی دین ۲۰۰۰ سر (۲۰۰۰۰ مثقال) آلتون طلب قیلیب امی عبداللہغہ بو طلبی نی توغرا قیلدی. امیر عبداللہ خوجہ نیاز حاجی نینگ بو طلبی نی توپ توغرا اوزی ختن حکومتی غہ ہیأت ایبارب طلب قیلماقی لازم ایکانلیکی نی بیلدوردی. بناءً علیہ خوجہ نیاز حاجی ختن غہ ہیأت یوللاب بو طلبی نی بیلدوردی. اگرچہ اولدہ بو طلب نینگ وقتی اوتوب کتکانی یعنی روسلرنینگ یراغ بیریشیدین امید یوقلوقی و فقط خوجہ نیاز حاجی بیر غرض بیلان بو طلبنی قیلغانی نینگ گمانی قوتلیک بولغانی [723] اوچون بو طلبنی رد قیلماق فکری غالب بولسمو کین چہ بعضی کتہلرنینگ رأیی تویندہ کی قرارنی ترجیح قیلیب اکثریت کسب ائتتی—بیر مینگ سر آتون امیر عبداللہغہ ایبارمک و اگر خوجہ نیاز حاجی نینگ یراغ آلماقی جزماً بیلینسہ مذکور آلتوننی برمک و اگر آنداغ بولسمہ آلتوننی ختن غہ یاندورماق—منہ بو قرارغہ مطابق ۱۰۰۰ سر آلتوننی توغرا امیر عبداللہغہ ایباردوک، و بو آلتون باریش دین ایلگری خوجہ نیاز حاجی ارکشتامغہ کتکان ایدی، و آلتون امیر عبداللہنینگ قولیدہ توردی. ۱۵ ذیقعدہدہ عبد الغنی آخوند ما جہسانینگ قولیدین قاجیب اسارت دین قوتولوب یارکندغہ کلدی، و آندین ایلگری و کین اسیر عسکرلر ہم بیردین ایکی دین قاجیب قوتولدی لر—

قتل عامده اهالی دین ۴۰۰۰ دین تولاراق بی گناهلر شهید بولدی، و تمام اوی لر و سرای و مدرسه لر نی تلان قیلدی لر، و اجنبی لر هم بو قتل عام دین تاشقاری قالمای سابق افغان جنرال کونسولی محمد شریف خان شهید بولدی، و انگلیس کونسولخانه سیغه تونگانلر باسیب کیریب ایکی هندوستانلیغ نی اولتوردیلر، و کونسول نینگ خاتونی نی یرالادی لر.

موندین کین خوجه نیاز حاجی و ثابت داملام و محمود سیجانگ و اوزبک یوسف جان لر باشلیغ تمام قوماندانلر عسکرلری بیلان ینگی حصارغه یوروب ۲۸ شوالده همه سی او یرده توپلانندی لر.

بو کتله ر و قوماندانلر نینگ همه سی ینگی حصارده توروب و قوتلری نی تنظیم قیلیب کاشغرغه هجوم قیلماقغه قرار برمکنی طلب قیلدی لر. لیکن خوجه نیاز حاجی بونی قبول اتمای تمام عسکرلری نی الیب یارکندغه یوردی. اما ثابت داملام و امیر نور احمد و یوسف جان لر عسکرلری بیلان ینگی حصارده قالدی لر. ینگی حصارده یوسف جان نینگ خیانت قیلماق فکریده ایکانلیکی معلوم بولغاچ ثابت داملام و امیر نور احمدلر انی توتماق و عسکرلری دین یراغلری نی آلماقغه قرار بر دیلر. لیکن بو ایشغه موفق بولالمای اوتراده بیر آز اوروش بولوب نتیجه ده یوسف جان مغلوب بولوب ینگی حصار دین اوزاقلاشیب تاغ ایچیغه باریب یرلاشتی، و موندین کین ثابت داملام هم یارکندغه کلیب ینگی حصارده امیر نور احمد ۲۰۰۰ کشی لیک قوت بیلان قالدی.

خوجه نیاز حاجی ۲ ذیقعه ده یارکندغه کلدی. بو حالحه انینگ ملتغه ضررلیک حرکتی و عسکرلری نینگ هیچ ایشغه یراماسلیقی و انی ییقیتماق انقلاب [721] نینگ باشی اونگلانماسلیقی خصوصیده کی قناعتیمیزغه بناء هر بهاغه مال بولسه بولسون خوجه نیاز حاجی نی توتوب و عسکرلری دین یراغلری نی الیب ختن عسکرلری نی یراغلاندوروب دشمن نی جدی صورتده مدافعه قیلماق و مقدس استقلال نی مفت قولدین چیقارماسلیقغه قرار بردوک، و بونی قان توکولماسدین اجراء قیلماق اوچون امیر عبداللهغه امر بردوک، و او بونی اجراء قیلماق اوچون ترتیبات آلماقغه باشلادی. لیکن ثابت داملام باشلیغ بعضی قورقونچاق و فکری آرغان کشی لر بو اقدام دین امید قیلنغان نتیجه لر چیقماق عاقبتی ضررلیک چیقیب قالمای نینگ قورقونچی نی آراغه سالیب امیر عبدالله نینگ عزمی نی سستلاشتوروب تورغان حالحه خوجه نیاز حاجی بو ترتیبات دین بیر آز خبر آلدی، و درحال امیر عبدالله نی خرسند قیلماق اوچون ربیع الثانی ده بیز نینگ عسکرلر نینگ یراغی نی الیب ختنغه هجوم قیلغان حافظ تنجانگ نینگ یراغلری نی الیب امیر عبداللهغه تافشوردی، و ینه روسلر برمکچی بولغان یراغلر نی کلتوروب همه سی نی ختن عسکرلری غه تافشورماق و بو تربیه لیک عسکرلر نی براغلاندورماقغه عهد و پیمان لر قیلیب امیر عبدالله نی یومشاتی، و هم بو حالحه

تا پالمای تورغان حالدہ آقسو طرفیدین تولا تونگان عسکری کلیب کاشغرغہ یاقینلاشقانی آنگلایشیلدی. بو تونگانلرنی مدافعه قیلماق لازم بولغاچ خوجه نیاز حاجی و امیر نور احمدلر بیر قسم عسکر بیلان کاشغریننگ ۱۷ میل شرقی ده کی یمان یار کوپروکی غہ باریب توختادی.ر. محمود سیجانگ بیر قسم عسکر بیلان ینگی شهر محاصره سی غہ مشغول لوقده قالدی. —تونگان عسکرلری کوزغہ کورونور کورونماس خوجه نیاز حاجی بیر دانه اوق آتماسدین قاچماق غہ نیار بولدی. امیر نور احمد مونگا قاتیغ اعتراض قیلیب ایننگ آلدینی توستی. خوجه نیاز حاجی —«تونگان نی سیز بیلما یسیز، و من بیلامن. بولرغہ مقاومت قیلماق امکان سیز دور» —دیب آتلا نیب قاچتی، و عسکرلری هم تماماً قاچتی.ر. امیر نور احمد کین قالیب بیرر ساعت مدافعه قیلدی. لیکن عسکرلری نینگ تولاراقی خوجه نیاز حاجی نینگ عسکرلری غہ آرا لاشیب قاچیب کتکان اوچون قوتی آز قالغان ایدی، و مدافعه اثناسیده غیرتلیک بیر قوماندانیمیز (یوسف خان حاجی) شهید بولدی، و اخیراً امیر نور احمد قوتی نی مدافعه غہ کافی کورماق منتظم صورته عسکرلری نی آرقه غہ تارتیب کاشغرغہ یوردی. اما خوجه نیاز حاجی کاشغرغہ کلگانچه توختاماسدین کاشغر [719] نی بوشاتماق غہ امر بیریب اوزی همه دین ایلگری قاچیب تاشمالیق طرفی غہ کتتی، و آرقه سیدین محمود سیجانگ و ثابت داملاملر هم قاچتی.ر، و کاشغرده کی اوزیک و قیرغیز قوماندانلری عسکرلری بیلان تاغ طرفی غہ قاچتی.ر، و همه دین کین امیر نور احمد کاشغر دین چیقیب آقتور یولی بیلان ینگی حصارغہ کلدی.

بو صورت بیلان کاشغر شهری کاملاً خالی بولغان دین کین ۲۲ شوال ده تونگانلر کلیب شهرنی اشغال اتتی.ر. تونگانلر شهرنی اشغال اتکان دین کین اولرنینگ عددی آنگلانغان صورته کی دک تولا ایامس، و فقط ما پوین آتلیغ تونگان نینگ قیادتی آستیده بیر مینگ دین آزراق آتلیغ تونگانلردین عبارت ایکانلیکی بیلیندی. کاشغرغہ یاقین بیر تاغ ایتکیده توختاغان اوزیک عسکرلری بو حقیقت نی آنکلاب ۲۵ شوال سحرده کاشغرغہ هجوم قیلیب ما پوین نینگ عسکرلری نی مغلوب قیلیب شهرنی تقریباً اشغال اتتی.ر. لیکن مع الاسف اوزیک عسکرلری بو ظفرغہ مغرور بولوب اولجه توپلاماق غہ تورديلر. بو حالدہ ینگی شهرده کی تونگانلرنینگ یاردمی بیلان ما پوین بیر مقابل تعرض قیلیب اوزیک عسکرلری نی مغلوب قیلیب شهرغہ کیردی، و اوزیکلرنینگ تولاراقی پراکنده حالدہ شهر دین قاچیب چیقیب کتتی.ر، و ۱۲۰ کشی بیر یرده محاصره بولوب قالیب ۴ ساعت قدر مدافعه قیلغان دین کین اوقلری توگاب تسلیم بولدی.ر، و بولرنی تونگانلر اسیر قیلغان دین کین غایت فجیع صورته شهید قیلدی.ر، و ما پوین موندین کین کاشغر اهالی سی اوزیکلرنی آلکیشلاغانی نی بهانه قیلیب شهر اهالی سی نی قتل عام اتمکغہ توردی، و تقریباً [720] ۲۴ ساعت دوام اتکان بو

تاشلاتتى. لېكىن ما جونگىنىڭ مۇدافىە قىلماق دە جەدىت كورساتكان اوچون تورپان شەرھ اطرافىغە بومبا تاشلاب انى شەردىن چىقماق غە مەجبور اتتى، و ما جونگىنىڭ رەمزان نىنگ آخىرى غە چە تورپان نىنگ تاغلىق يىرلىدە آنچه مونچە اوروشوب اخىرا قاچىب شوال نىنگ باشلىدە قراشەرغە كەلدى. بو حال ما جونگىنىڭ غە غايت بحران لىغ بىر حال ايدى. چونكە كاشغر طرفى غە قاچسە او يردە توپلانغان تورك عسكىرلىرى طرفىدىن محو بولماق دىن قورقار ايدى، و اگر چرخلق يولى بىلان گانسوغە قاچسە او يردە كى دشمنى ما بوپانگ نىنگ قولى غە توشمكى دىن قورقار ايدى (باشقە واقىلەرى توبندە كىلادور). ما جونگىنىڭ داوانچىڭ [717] محاربه سىدە مغلوب بولغاندىن كىن قىمول قوماندانى بولبارس بگ انىنگىدىن آيرىلىب قىمول تاغلىدە كى مستحکم موقىلرغە بارىب او يردە استقلال اعلان اتتى.

۲۰ رەمزان دىن ۱۵ ذىقەدە غە چە بولغان واقىلە

خوجە نىاز حاجى اوچتورپان دىن قاچىب رەمزان اىچىدە آرتوچ غە كەلدى، و بو وقت غە چە خوجە نىاز حاجى كاشغىرنى اشقىيە مەركىزى آتاب كاشغر حكومت اركانى و عسكىرلىرىنى باغى دىب اعلان قىلىب يورگانى اوچون توپ توغرا كاشغرغە كىرمەك دىن قورقوب ثابت داملام غە عذرنامەلر يازىب و چاقىمچىلرنىڭ سوزى بىلان آنگلاشلىماسلىق پىدا بولغان سەبب دىن يوقارىقى مەاملەر بولوب قالغانى غە اقرار اتتى، و اىمدى ايلگىرىكى ايشلرنى اونوتماق و ىنگى دىن صىمى بىرلىك تاسىس قىلماق غە دعوت اتتى. ثابت داملام درحال آرتوچ غە بارىب خوجە نىاز حاجى بىلان كوروشوب و صىمى صورئەدە مذاكرەلر قىلىشىب كاشغرغە كىرمەك غە دعوت اتتى.

خوجە نىاز حاجى كاشغرغە كىرگان زمان بىر عومومى حرب مەجلس قورولوب ىنگى شەرنى محاصره قىلماق و او بىرنى ايتىگ لىك بىلان اشغال قىلغاندىن كىن ما جونگىنىڭ نى مۇدافىە اتمەك غە تيارلانماق غە قارار بىرىلدى.

بو قارارغە مطابق محمود سىجانگ باش قوماندان بولوب تمام كاشغر عسكىرلىرى ھم آنگا قوشولوب ىنگى شەرنى قاتىغ محاصره قىلدىلر، و ختن عسكىرلىرىنىڭ ھم بو محاصره غە اشتراك اتمەك نى خوجە نىاز حاجى طلب قىلغان اوچون [718] امىر نور احمدنى ۱۲۰۰ عسكىر بىلان ىنگى حصار دىن كاشغرغە يوللادوق. تونگانلر اولدە ىنگى شەردىن چىقىب مۇدافىە قىلسەلر مو چونكە قوماندانلرى باشلىغ تولا ضايعات برگان سەبب دىن اىكنجى شەردىن چىقماق سىپىل اوستىدىن مۇدافىە قىلغانلى توردىلر. شوال نىنگ بىر مەسىدە تونگانلر يا قاچماق ويا تىلىم بولماق دىن باشقە چارە

قیلماقغه تیار بولدی لر.

۷ رمضان کچقرونده تونگانلر قرا یولغونغه کلدی لر. خوجه نیاز حاجی نینگ انتظام سیز
عسکرلری اوزاقدین تونگان نینگ فراسی نی کورور کورماس بش دین اون دین قاچقالی باشلادی لر، و
قاچمغانلر خوجه نیاز حاجی باشلیغ تونگانلرغه اوق آتماقغه قویولدی لر. بو حالده اسماعیل بای نی
اوز خدمتیده کی [715] بیر تونگان آتیب شهید اتتی. خوجه نیاز حاجی بونی کورگان زمان اوزی
آتلا نیب قاچتی، و آرقه دین تمام عسکرلر غایت پراکنده حالده قاچتی لر—ختن دین بارغان یاردم
عسکرلری قرا یولغون دین توغرا ختن غه یوردی لر، و خوجه نیاز حاجی آقسوغه کیریب توختاماسدین
تمام نرسه لری نی الیب اوچتورپان غه قاچتی، و تونگانلر آقسونی هیچ محاربه سیز آلدی لر. بو
پراکنده لیک نتیجه سیده ختن و آقسو عسکرلری (تقریباً ۵۰۰۰ کشی) خوجه نیاز حاجی دین
آیریلدی لر، و بلکه خوجه نیاز حاجی نینگ اوز عسکرلریدین ۲۵۰ کشی آیریلیب ختن غه قاچتی—بو
صورت بیلان خوجه نیاز حاجی نینگ یانیده قمول و تورپان عسکرلریدین عبارت بولغان انتظام و
قانون سیز و دشمن دین بوری نینگ آلدیده کی قوی دک مدافعه سیز قاچادورغان آدم لری قالدی. بو
باعث دین خوجه نیاز حاجی اوچتورپانده هم تورالما ی تاغ یولی بیلان کاشغرغه یوردی، و
اوچتورپان نی هم تونگانلر اشغال اتتی لر، و او یردین اوتمدیلر.

و ینه یوقاریده ای تی لغان وجه بیلان ایلی دین قاچقان تونگانلر تقریباً رمضان نینگ یگرمه سیده
کوچا غه کلدی لر. لیکن کوچا ده کی تونگانلر اولردین امین بولمغان اوچون اولر نی کوچا شهری غه
کیرگوزمای کوچا نینگ ۱۷ میل جنوب غربی سی ده کی توقسو (دوشنبه) شهریده یرلاشتوردیلر. بو
تونگانلر تماماً میلیتیق و مترالیوز بیلان مجهز ۳۰۰۰ دین زیاده راق ایدی لر.

منه بو صورت بیلان تورپان و غولجه ده کی تونگانلر شینگ طرفیدین مغلوب بولوب شرق دین و
شمال دین آلتی شهرغه توکولوب قرا شهر و کوچا و آقسو [716] ولایت لری نی اشغال اتتی لر. خوجه
نیاز حاجی نینگ عسکرلری عدد یوزی دین مذکور تونگانلر دین تولاراق و یراغ یوزیدین هم
تونگانلر دین مکمل راق بولسه مو قوماندان لری ایش بیلنگان و معنویاتی خراب بولغان و عسکرلری
انتظام سیز بولغان اوچون مذکور ولایت لری قابل ذکر بیر مدافعه قیلما سیدین تونگانلرغه بوشاتیب
بیریب کاشغرغه قاچتی لر.

رمضان نینگ اولیدین اعتباراً شینگ تورپان غه عسکر یوللاماق غه باشلادی، و رمضان نینگ ۱۵
ده تورپان شهری غه بومبا تاشلایمیز دیگان مضمونده و خلق نی اورکما سون دیگان غرض بیلان فقط
ما جونگ ینگ نی قاچورماق و تنگری تاغلری نینگ جنوبی نی تورک لرغه بوشاتیب بیریب
عسکر نی یاندورماق وعده لری غه محتوی پروپاگاند ورقه لری و تهدید ورقه لری نی طیاره بیلان

وقتی میزده انی بیقیستاق دنیا افکار عمومیه سی غه بیز یمان کورونوب قالامیز، و یات دولت لر بیلان مناسبت تأسیس اتمکیمیز مشکل بولوب قالادور. بو اوچون ایننگ محض شهرتی و نامی نی ایشلاتمک غرضی بیلان بیر مدت صبر قیلماقیمیز لازم دور» — محمود سیجانگ نینگ بو نظریه سی دین مقصدی نیمه ایکانلیکی نی بیلایمیز. اما هر حالده بو نظریه ختن و کاشغر حکومت لری نینگ یوقاریقی توغرا فکری نی عمل غه چیقارماق غه مانع بولدی، و بو سبب دین خوجه نیاز حاجی غه مدارا قیلماق لازم کلدی، و اصلاح فرصتی اوتوب کنتی.

تورپان و ایلی ده کی تونگانلر نینگ آلتی شهر غه توکولگان ی

یوقاریده ایتیلغان وجه بیلان قراشهر تونگانلر نینگ قولیده بولوب محمود سیجانگ باش ارگون بوغازی نی استحکام قیلیب او یرده تورماقده ایدی، و بو حال ۱۵ کون قدر دوام اتتی. اخیراً ۲۵ شعبان ده قراشهر ده کی تونگانلر ما چونگ نینگ امری بیلان آلتی شهر غه ویا چرخلیق یولی بیلان چین غه یول آچماق اوچون باش ارگون غه هجوم قیلغالی باشلادی لر. محمود سیجانگ قاتیغ مدافعه قیلیب تونگانلر نی هیچ اوتکوزمدی. لیکن ۲۸ شعبان کیچه سی تونگانلر چونگ یول نی تاشلاب دریا نینگ جنوب قایی سیده کی یول نینگ مدافعه سی غه مأمور بولغان حافظ تنجانگ نینگ اوستیغه اوشومتوت هجوم قیلیب حافظنی قاچوروب محمود سیجانگ نی [714] آراغه آلماق غه باشلادیلر. محمود سیجانگ احاطه تهلکه سیدین قوتولماق اوچون مستحکم موقعنی تاشلاب عسکری بیلان کورلاغه یاندى، و تونگانلر آرقه دین باسیب کلگان سبب دین کورلانی هم بوشاتیب کوچا غه کلدی، و تونگانلر توختاماسدین کوچا غه هجوم اتتی لر، و محمود سیجانگ بیر آز مدافعه دین کین مغلوب بولوب با ی غه قاچتی.

بو حالده خوجه نیاز حاجی اوزی نینگ بعضی عسکرلری نی و ختن دین بارغان عسکرلری محمود سیجانگ نینگ یاردمی اوچون با ی غه یوللادی. ۵ رمضان ده تونگانلر با ی غه هجوم قیلدی. محمود سیجانگ نینگ عسکرلری مدافعه قیلما س دین قاچیب محمود سیجانگ اوزی بیر آز عسکری و ختن عسکرلری بیلان بیرر ساعت مدافعه قیلیب آرقه غه قاچماق غه مجبور بولدی. بو وقتده خوجه نیاز حاجی آقسودین تمام عسکرلری بیلان و آفسو والی سی اسماعیل با ی هم تمام قوتی بیلان یوروب آفسو و با ی آراسیده کی قرا یولغون بوغازی غه باریب توختادیلر، و محمود سیجانگ و عسکرلری هم با ی دین قاچیب او یر غه کلدی لر. بو صورت بیلان ۱۲۰۰۰ کشی لیک بیر قوت باشیده خوجه نیاز حاجی اوزی بولغان حالده قرا یولغون ده موقع آلیب تونگانلر نی مدافعه

قالغان سبب دین جان ساقلاماق مجبوریتی بیلان اوروشغه کیریب و ینه اوشبو مجبوریت بیلان انقلابچی لر نینگ کتھسی بولوب قالغانلیقی و کین لردھ تورپان کتھلرنی نینگ تشویقاتی بیلان پوتون شرقی تورکستانغه حکمدار بولماق مالیخولیاسی یوزیدین مستحکم تاغلیق منطقه دین چیقیب قالغانلیقی بیلندی. دیمک که بو آدم نینگ دماغی ملت پرورلیک شعوری و وطن دوستلوق هیجانی دین کاملاً خالی ایکانلیکی آنگلانندی.

و اوزی نینگ درست بیر فکری یوق و لایق بیر توشونچغه طبعاً استعدادسیز بولوب تملقچی لر نینگ سوزی نی درحال قبول قیلادورغان و حقیقتنی سوزلاب انی توتقان خطا یولیدین یاندورماقغه کوشش قیلغان کشی نی دشمن توتادورغان و تمام انقلابچی لر و خلق نینگ هیچ بیر قید و شرطسیز آنگا اطاعت قیلماقی نی طلب قیلادورغان جاهل و عنادچی بیر کشی ایکانلیکی آشکارا بولدی.

و همه دین عجیب راق بیر ایشی بودور که عسکرنی عصری انتظام و تربیه قیلماقی قبول اتماس ایدی، و اولرنی خلق نینگ مالی و آبرویی غه تعرض قیلماقده آزاد [712] قویماق عسکر نینگ شجاعتی و آنگا اخلاص قیلماقی نینگ یگانه یولی اعتقاد قیلور ایدی، و بحران ایچیده کی حالیمیزده عسکرنی انتظام و قانونغه تابع توتوب و تربیهغه آلماقغه مجبور قیلیب اولرنینگ حریتی نی یوق اتمسک «بیز نینگ امریمیزی توتماقده سستلوق قیلادور» دیگان بوزوق نظریه سی نی آشکارا سوزلار ایدی. بو آدم نینگ خودبین و تملق پرستلیکی سببی دین دشمن غه ساتیلغان آدم لر انینگ یانیغه کیریب انی شرقی تورکستان انقلابی نی مدھش بیر فلاکت عاقبت غه سورمک یولی غه کیرگوزگانی آچوق چه معلوم بولدی.

منه خوجه نیاز حاجی نینگ مونداغ فایده سیز و بلکه مدھش ضررلیک بیر کشی ایکانلیکی معلوم بولغاچ انی ایش باشیدین توشوروب لایق بیر کشی نی ایش باشی غه کلتورمک فکری توغولوب ختن و کاشغر حکومت لری بو فکرغه اهمیت بیریب مستقل حرکت لریده دوام اتتی لر، و فقط داخلی اختلاف دین احتیاط قیلیب خوجه نیاز حاجی غه مدارا و یاردم قیلماقده ایدی لر.

بو فکرنی عمل غه چیقارماق اوچون خوجه نیاز حاجی نینگ ناییب بولغان و هم ملت ایچیده مشهور بیر منور و وطن پرور محمود سیجانگ نینگ بو فکرغه قوشولماقی ضرور ایدی. بناءً علیه غیر مستقیم واسطه لر بیلان بو ذات نینگ فکری نی آلماقغه تشبث قیلدوق. محمود سیجانگ نینگ فکری اساساً بو فکرغه موافق ایدی. اما بو ذات نینگ محکم تورغان نظریه سی بو ایدی که — «خوجه نیاز حاجی لیاقت سیز آدم دور، و بو آدم نی ایش باشیدین توشورمک لازم دور. [713] لیکن خوجه نیاز حاجی نینگ آتی یات مملکت لردھ شهرت تاپیب سیاسی موقعیتی باردور. بناءً علیه حاضر قی نازک

بولدی—لیکن اوراز بگ ملایم بیر آدم بولغانی اوچون یوسف جاننینگ ضدی غه اقدامات قیلمادی. اما بیر بیریدین امین ایماس و قلباً بیر بیر غه دشمن بیر حالده ایدی لر. منه بو بوزوق آدم لرنینگ بو فعالیت لری نتیجه سیده کاشغرده کی یراغ آسیب یورگان لر وطن غه خدمت قیلماق اوین تورسون دایما اوز آرالریده مجادله قیلماق و بیر بیر لری دین قورقوب خاطر جمع ایماسلیک ده بولوب وطن غه ضررلیک مختلف مسلح چته چی لر حالی غه کلیب قالدی لر. مذکور بوزوق آدم لر بو فعالیت غه ثابت داملامنی قناعتلاندورمک اوچون—«بیز شرقی تورکستان غه ضررلیک بولغان اوزیک و قیرغیزنینگ انتظام سیز عسکر لری نی یراغ دین آجراتیب حقیقی ملت عسکری بولغان کاشغرلیغ و ختن لیک عسکر لری یراغلاندورامیز»—دیر ایدیلر.

[710] لیکن کین لرده—بولر نینگ بو فعالیت لری دین مقصد لری یورت ده داخلی اختلاف توغدوروب انقلاب حرکتی نی عقیم قویماق ایکانلیکی معلوم بولدی.

خوجه نیاز حاجی نینگ قایداغ آدم ایکانلیکی نینگ بیلینگانی و بو بابده کی مختلف فکر لر

خوجه نیاز حاجی قوملده کی وقتده انینگ واقعه لری نی مخبر لر مبالغه لر بیلان آلتی شهر غه کلتوروب اهالی نینگ خیالی ده بو کشی بیر اولوغ ملی مجاهد و خلاصکار صفتی بیلان مجسم بولماقده ایدی، و بو خیالی خلاصکار غه هر کشی غایبانه صمیمی بیر محبت و اخلاص قیلماقده ایدی، و کین لرده خوجه نیاز حاجی تورپان نی آغانده همه کشی نینگ امید کوزی آنگا تیکیلدی—ولیکن انینگ ما جونگ نینگ شرقی تورکستان غه کلتورگانی و آرقه دین لا جینگ شورین بیلان مصالحه قیلیب ما جونگ نینگ بیلان دشمن بولوب سوزوک انقلابیمزنی اوزی نینگ بو عقل سیزیقی بیلان لایستقانی یوقاریقی محبت و اخلاص و امیدنی کاملاً یوق اتتی، و هر کیم بو خطا لرنینگ آرقه سیده کی خطر لری حس اتمکده ایدی. لیکن انینگ بو خطا لری نی حقیقی خطا دیمای، بلکه وضعیت مجبور قیلغان سبب دین موقت صورتده توتولغان بیر یول بولسه کرک دور دیب اوزی غه تسلی برگانلر هم بار ایدی، و خصوصاً ختن انقلابی لری بو نظریه ده بولوب خوجه نیاز حاجی نینگ حقیقه کی یخشی [711] گمان و محبتیمزنی یوق اتمدوک. خوجه نیاز حاجی کورلا و کوچا غه کلگان کونلر دین اعتباراً انینگ مکتوب لری و آرقه آرقه دین کلگان آدم لری و بیز دین بارغان هیأت لر و استخبارات مأمور لری نینگ واسطه سی بیلان او کشی نینگ حقیقی معلوم بولدی—یعنی—خوجه نیاز حاجی اولده ملی انقلابی بولمای انقلابی لرنینگ آراسیغه کیریب

ضعیف بیر حالده ایدی لر، و بو سبب دین کاشغر حکومتی نینگ ۶۰۰۰ دین عبارت بولغان کامل مسلح عسکری ینگى شهرده کی ۱۵۰۰ کشى لیک تونگان قوتى نی یوق ایتالمیدلر، بلکه تونگانلر کوندين کونگه غیرتلا نیب پات پات ینگى شهر دین چیقیب اطراف دین اوزوق توپلاماق و گاها کهنه شهرغه هجوم قیلماقده ایدی لر. منه بو سبب دین ثابت داملام یوقاریده ایتیلغان وجه بیلان ختن حکومتی دین یاردم تیلماکغه مجبور بولدی.

بو اسف انگیز وضعیت نینگ سببی و واقعه لری خصوصیده ینه بیر آز آچوق راق معلومات یازماقیم فایده لیغ دور— ثابت داملام نینگ حکومتی نینگ اعضا لری دین آزرافی بیر آز لیاقت غه مالک ذات لر بولسه مو بعضی سی غربی تورکستان دین ینگى ده کلگان حقیقتی مجهول شبهه لیک آدم لر [708] ایدی، و بعضی سی شرقی تورکستان لیغ بولسه مو انقلاب اعضا لری دین بولمغان اغیز وطن پرور لری و نادان و غیر جدی کشى لر ایدی. ثابت داملام نینگ مشاور و کاتب لری نینگ هم تولاراقى مذکور شبهه لیک مهاجر لردین ایدی. عسکر لری نینگ آزرافی کاشغر اهالی سیدین بولوب تولاراقى غربی تورکستان مهاجر لری و قیرغیز لردین ایدی، و بو اوچ عنصر اگرچه [اگرچه] همه سی مسلمان بولسه مو طبیعت اعتباری بیلان آیریم بولوب بیر جزئی اختلاف دین خالی قالماسلیقی طبیعی دور. لیکن بو اختلاف نی درست اداره و منتظم تشکیلات وسیله سی بیلان یوق اتمک غایت آسان ایدی. لیکن مع الاسف حکومت غه اعضا بولغان و ثابت داملام غه مشاور و کاتب لیق صفتی بیلان اداره ایش لری نی قول لری غه آغان مجهول الحال مهاجر لر مذکور اوچ عنصر دین مرکب بولغان عسکر قوماندان لری نینگ آراسی غه اختلاف و نفاق اوروغی نی ساچماق ده مهم درجه ده فعالیت کورساتتی لر. بونینگ نتیجه سیده اولا قیرغیز قوماندان لردین بولغان آدی بگ غه باشقه لرنی دشمن قیلیب آدی بگ نینگ شراب ایچکانی نی بهانه قیلیب آنکا اوزبک یوسف جان و قیرغیز عبد الخالق لرنی کیشکیرتیب آتی توتوروب اولتورتتی لر، و ۵۰۰ کشى دین عبارت بولغان عسکر ی دین یراغنی آلدوردیلر، و موندین کین یوسف جان و عبد الخالق نینگ آراسی نی بوزوب یوقاریقی غه اوخشاش بیر فتنه تیارلادیلر. عبد الخالق اوزی نینگ عاقبتی نینگ آدی بگ نینگ عاقبتی دک بولماقیدین قورقوب کاشغر دین قاچیب ینگى حصار غه کلیب امیر عبدالله [709] نینگ پناهی غه سغیندی. لیکن مذکور فتنه چی لرنینگ تشویقی بیلان ثابت داملام امیر عبدالله غه مکتوب یازیب عبد الخالق نی بیر ملت خاینی کورساتیب انینگ و عسکر لری نینگ قولیدین یراغلری نی آماق غه تشویق اتتی. امیر عبدالله بو تشویق غه قراب عبد الخالق نینگ ۳۰۰ دین تولاراق بولغان عسکر لری نینگ یراغلری نی الیب اوزی نی نظر بند قیلیب ختن غه یوللادی. موندین کین نوبت یوسف جان و اوراز بگ نینگ آراسی نی بوزماق غه کلدی، و بو حالده یوقاریده اوتکان تازغون فاجعه سی واقع

حکومتی دین عسکری یاردم طلب قلیب آرقه آرقه دین مکتوب و هیأتلر یوللادی. بیز درحال امیر عبداللہنی بیرر مینگ عسکر بیلان ینگی حصارغه یوللادوق، ولیکن درحال کاشغرغه کیرمکغه آلدیراماسلیق و کاشغرده کی بیر بیررغه مخالف قوماندانلر بیلان صمیمی بیر اتفاق عقد اتکاندین کین کیرمکغه توصیه قیلدوق. امیر عبداللہ بو توصیه مطابقی ینگی حصارغه باریب توختاب توردی. اخیراً ۱۶ رمضانده ثابت داملام اوزی ینگی حصارغه کلیب امیر عبداللہ بیلان مذاکره قیلشیب کامل بیر اتفاق عقد اتیب ینگی شهرغه جنوب و شرق دین امیر عبد الله و غرب و شمال دین کاشغر عسکرلری بیر وقتده هجوم قیلماقغه قرار بیریشیب و مذکور وقتنی تعیینلاب ثابت داملام کاشغرغه یاندى. مذکور تعیین قیلینغان وقتغه موافق امیر [706] عبدالله ۲۰ رمضانده عبد الغنی آخوندنی ۸۰۰ آتلیغ عسکر بیلان یوللادی. عبد الغنی آخوند ینگی شهرنینگ ۹ میل جنوبیده کی تازغون قصبهسیغه باریب توشتی. لیکن بو حالده کاشغرده کی اوزبک قوماندانی یوسف جان یوقاریده تعیین قیلینغان ساعتده ینگی شهرغه هجوم اتمکنی قبول اتمای کاشغرده بیر داخلی اختلاف باش کورساتتی. بو واقعهنی ما جیسا آنگلاغان زمان تمام قوتی بیلان تازغونغه اوشومتوت هجوم قلیب عبد الغنی آخوندنی ۵۰۰ کشی بیلان توشکان مدرسهده محاصره قلیب آلدی، و باشقه یرغه توشکان محمد حاجی و علی قرانلر بو حالنی کوروب ۳۰۰ کشی بیلان ینگی حصارغه قاچتی، و عبد الغنی آخوند تقریباً ۵ ساعت غایت شجاعت بیلان مدافعه قیلدی، و اخیراً جبخانهسی توگاب کتیب تسلیمغه مجبور بولوب ۳۵۰ عسکر بیلان اسیر بولدی. کاشغرغه ما جیسانینگ بو هجومی آنگلاب توروب کاشغر عسکرلری عبد الغنی آخوندنینگ یاردمیغه چیقمادی، و بو حادثه سببی دین امیر عبداللہنی ینگی حصاردین یارکنده یاندوروب اوزنیغه [اورنیغه] امیر نور احمدنی او یرغه ۱۰۰۰ کشی بیلان {بیلان} یوللاب ینگی حصارده قویدوق، و کاشغرده اوزبک و قیرغیز عسکری بولغان زمانده کاشغرغه یاردم قوتی یوللاماسلیقغه قرار بردوک. شرق حدودیغه شعبان آیینینگ آخیرده کربا عسکر قوماندانی کمال داملانی یوللادوق. کمال داملا چرخلیقغه باریب هم گانسو و هم تورپان حدودی نی مراقبت قیلدی، و گانسو و تورپان طرفلریغه منتظم استخبارات [707] مأمورلری ایباریب او طرفلرینینگ احوالی دین خیر آماق وظیفهسی نی یخشی اجراء قیلدی، و لوپ اولکه لردین کونچی اولکهسی نینگ اهالی سی ختن حکومتیغه اطاعت عرض قلیب او یرلر هم کمال داملانیگ امری آستیغه کیردی (۲۳نجی خریطهغه قراسونلر).

کاشغر واقعهلری بولسه غایت اسف انگیز واقعهلردور. تفصیلی بو دورکه کاشغر حکومتی نینگ اعضالری و عسکرلری کاشغرلردین و اوزبک مهاجرلردین و قیرغیزلردین مرکب ایدی، و بو عنصرلر دایما شخصی منفعت ویا اوزلری نینگ لیاقت سیزلیکلری یوزیدین اختلافده بولوب بک

کلیب کوچاده کی تونگانلر بو خبرنی محمود سیجانگ آنگلاب کوچاغه یوروش قیلماقی دین قورقوب بیر کیچهده کوچادین قاجیب هیچ یرده توختاماسدین قراشهرغه کتتی لر. محمود سیجانگ درحال یوروش قیلیب کوچا و کورلانی اشغال قیلیب باش ارگون بوغازنی استحکام قیلدی. محمود سیجانگ بایده کی کونلرده تیمور سیجانگ نینگ آدم لری [704] حافظ باشلیغ لر بیرر مینگ کشی لیک قوتی بیلان کاشغردین باریب محمود سیجانگ غه قوشولغان ای دیلر. بو حالده خوجه نیاز حاجی کاشغر و ختن دین عسکری یاردم طلب قیلدی. لیکن کاشغرده کی ثابت داملام نینگ ینگکی ده قورولغان حکومتی یاردم غه قدرتسیز حالده ای دی. ختن دین اسماعیل داملانینگ قیادتی آستیده ۵۵۰ اتلیغ عسکرنی ختن قایی یولی بیلان یوللادوق، و یارکنددین مالی یاردم صورتی بیلان آشلیق یوللاماقغه قرار بریب ایش غه باشلادوق، و بو کونلرده خوجه نیاز حاجی غه روسیه دین ۱۲۰۰ میلیتیق و بیرر ملیون کارتوس و بیرر نچه مینگ قول بومباسی و تپانچه لر کلدی. خوجه نیاز حاجی باش ارگون ده کی استحکام غه تولا ایشانور ای دی (باقی واقعه لر توبنده اوز موردیده کیلادور).

ینه ختن و کاشغر واقعه لری

ختن حکومتی نینگ رجب آیی نینگ باشیدین اعتباراً بوینی غه توشکان وظیفه بو اوچ ایش دین عبارت ای دی.

- (۱) خوجه نیاز حاجی غه عسکری و مالی یاردم قیلماق.
  - (۲) کاشغر ینگکی شهرده کی ما جیسا باشلیغ تونگانلرنی یوق اتمک اوچون کاشغر حکومتی غه عسکری یاردم قیلماق.
  - (۳) کاشغر [کاشغر] و تورپان حدودی غه متصل بولغان شرق اولکه میز یعنی چرخلیق و لوپ کوللری اطرافی غه تونگان نینگ هجومی نی مدافعه قیلماق.
- [705] خوجه نیاز حاجی غه یاردم اتمک میز یوقاریقی فصلده کی وجه بیلان باشلانندی. اگر توبنده کیلادورغان وجه بیلان خوجه نیاز حاجی تونگانلرنی مدافعه قیلماسدین قاجمای بیرر آز غیرت کورساتکان بولسه من ویا ایک اینیم دین بیرری ختن عسکری نینگ قسم کلی سی نی الیب خوجه نیاز حاجی نینگ یاردمی غه بارماق فکری ده ای دوک.
- کاشغر حکومتی نینگ اعضاسی و عسکرلری توبنده کیلادورغان وجه بیلان مختلف عنصرلردین مرکب بولغانی اوچون ضعیف بیرر حالده ای دی، و بو سبب دین کاشغر ینگکی شهرده کی تونگانلرنینگ آلدیده فقط مدافعه وضعیتنی الیب تورماقده ای دی، و بو وضعیت توغراسیدین ثابت داملام ختن

تجارتىنى بند قىلماق.

(۲) روس دىن باشقە بىر دولت بىلان سىياسى مناسبت قىلماسلىق.

(۳) عسكەر تەلىماتى و هر فنى ايش اوچون لازملىغ آدم لرنى يالغوز روسيه دىن آلكماق و باشقە اجنبى لرنى ايش غە سالماسلىق.

خوجه نياز حاجى نىنگ بىزغە بىلدورگانى بو مقدارده دور. ليكن بىزدىن مخفى توتقان موندىن مدھش راق مادە لرنى هم بىلامىز. ليكن انى ذكر قىلماق مناسب ايماس دور.

الحاصل بىز آز وعدە نىنگ مقابلەدە شرقى توركىستان نىنگ پوتون مقداراتىنى روس غە برمكغە بو آدم بىلماسدىن روضى بولدى. چونكە بو آدم بولسە قرا جاهل و هر شيطان نىنگ وسواسى غە گول بولادورغان و سياست اويون لريدىن كاملاً خبرسىز بىر آدم ايدى.

كاشغرە ثابت داملام حكومت قورغاندىن كىن او ذات سياست ايشيدە همه دىن آشامن دىب هندوستان و افغانستان و ايران و توركيە و باشقە دولت لربىلان سىياسى مناسبت پيدا قىلماق فكرى غە توشتى. ليكن مع الاسف بو ايش اوچون سفر فوق العادە عنوانى بىلان شرقى توركىستان حكومتى آتيدە يوللاغان آدمى يىنگى توركيە دىن كلگان بىر سرسرى ايدى. بو سفر هندوستان غە بارىب اوچ تورت كون اويان بويان غە يوگوروب هيچ ايش قىلالماي پىشىنى قىستوروب توركيە غە كتتى، و ثابت داملام نىنگ برگان آلتون لرنىنى دىسمايە قىلىب از ميردە چونگ دوكان آچتى.

[703] خوجه نياز حاجى و تونگان

ما جونگ يىنگ اورومچى محاربه سيدة مغلوب بولوب تورپان غە كلگان همان يا آلتى شهر غە يورمك ياكە چرخلىق يولى بىلان چىن غە كتمك لازم كلگانى غە توشونوب هر حالده قرا شهر و كورلانى آلكماق غە قرار برب رجب آيى ده ۲۰۰۰ قدر تونگان عسكرىنى قرا شهر غە يوللادى، و بو تونگانلر «ما جونگ يىنگ تمام قوتى بىلان كلدى» ديگان پروپاگاندنى تراتقانى اوچون محمود سىجانگ ما جونگ يىنگ نىنگ تمام قوتى برابر كىلالماسلىكىنى بىلگانى اوچون قرا شهر و كورلانى بوشاتىب كوچاغە كلدى، و بونىنگ بىلان تونگانلر غيرتلاىب كوچاغە هجوم قىلدىلر. خوجه نياز حاجى يىنە مدافعه قىلماسدىن كوچاننى بوشاتىب باي غە كلدى، و بو حالده تونگانلر نىنگ آزلىقى و ما جونگ يىنگ نىنگ كلمگانى معلوم بولوب محمود سىجانگ تولاراق عسكرى بىلان باي ده توختادى، و خوجه نياز حاجى آقسوغە كلدى. محمود سىجانگ كوچاغە هجوم قىلماق غە تيارلانماق دە ايدى. بو حالده ما جونگ يىنگ داوانچىنگ محاربه سىدىن مغلوب بولوب قاچقان خبرى

حکومتی نینگ انقلابچی لرنی یمان کوز بیلان کوروب هر یاردمی نی اورومچی غه صرف اتکانی اوچون عمومی انقلابچی لر چین حکومتی بیلان رسماً مناسبت پیدا قیلماق غه امکان تاپمغان ایدی. بو اوچون بو یرده انقلابچی لرنینگ قوشنه دولت لر بیلان مناسبت پیدا قیلماق غه کوشش قیلغانلری و مناسبت لری نینگ کیفیتی نی بیان قیلیب اوتامیز.

ختن حکومتی قورولغان وقتدین اعتباراً قوشنه دولت لرنینگ شرقی تورکستان خصوصیده کی سیاست لری نی غیر مستقیم یول لر بیلان بیلک غه کوشش قیلیب حاصل قیلغان معلوماتی بو ایدیکه هندوستان حکومتی کاملاً بی طرف لیک وضعیت نی آماق غه قرار برگانلیکی معلوم بولوب بو دولت بیلان تماس اتمک فایده سیزلیقی بیلیندی. روس حکومتی شرقی تورکستان انقلابچی لری غه ظاهرده یخشی معامله ده بولماق و اولر غه هر نرسه تیلاسه برمک و بو یول بیلان شرقی تورکستان ده کی طمع لری نی قولغه کلتورمک سیاستی نی توتقانلیقی شبهه سیز بیلیندی. افغانستان حکومتی اگرچه بیز غه لازملیغ درجه ده فایده یتگوزالمسه مو دینداشلیق و ملی قوشنه لیک و بیر اوترا آسیالیغ لیک اعتباری بیلان بیلیمگانیمیزی بیلدورمک صورتی بیلان اخلاقی یاردم قیلماق نی امید قیلدوق. بناءً علیه من رجب آیده بوسکام غه بارغان وقتیمده افغانستان غه غیر رسمی بیر هیأت [701] صفتی بیلان بارماق اوچون قربان الله و میان حسن خان نی تعیین لاب ختن غه یاندمیم. بولر شعبان آیده یولغه چیقتی لر. بولر نی افغانستان حکومتی محبت و احترام بیلان قبول اتتی. لیکن آراده کی یول اوزاق بولغان اوچون مثبت و یا منفی بیر نتیجه قولغه کلگونچه بیز وطن دین خارج غه چیقتوق، و هیأتیمیز افغانستانده قالدی.

خوجه نیاز حاجی غه کلسک انینگ یانیده ایلگری روسیه ده قیزیل تشکیلات غه اعضا بولغان بعضی شرقی تورکستانلیغ وطن فروش لر بار ایدی لر. خوجه نیاز حاجی بولر نینگ تشویقی بیلان تمام امید نی روس غه تیکان ایدی، و روس حکومتی بیلان مذاکره قیلیب بیر مقدار میلتیق و جبخانه آماق غه پوتوشکانیدین کین انینگ بو سیاستی غه واقف بولدوق، و بیز آنگا بو سیاست نینگ عاقبتی وطن اوچون خطر لیک دور دیب یادوق. بو مکتوبومیز نینگ جوابی غه خوجه نیاز حاجی یازدیکه «بیز غه هر قسم یراغ و توپ و تانک و طیاره لازم دور، و بونی روس دین باشقه قوشنه دولت لر برمایدور، و روس لر بو یراغلر نی برادورغان بولدی، و بیز بو یراغلر نی آماق اوچون روس لرنینگ قویغان شرط لری نی قبول اتتوک. لیکن یورت نی قولیمیز غه آغاندین کین او شرط لری تعدیل قیلامیز. خاطر جمع بولسونلر». بو وعده لرنینگ مقابلیده خوجه نیاز حاجی نینگ روس لر غه برگان امتیازی بولر ایدیکه،

[702] (۱) شرقی تورکستان نینگ تمام تجارتی نی روسیه بیلان قیلماق و هندوستان و افغانستان

سىياسەت روس لرغە يىمان اغىر كورونمكده و فرصتغە منتظم تورماقده ايدى لر.

اورومچى حكومتى شىنگىنىڭ قولىغە اوتار اوتماس يوقارىده اوتكان وجه بيلان روس لر آچوق حدود بولغان چوچك حدودىدىن ۱۰۰۰۰ يراغلىغ چىن كمونىستلرىنى شىنگىغە امداد صورتى بيلان يوللاب بو قوت بيلان غولجەنى شىنگى حكومتىغە تابع قىلماق اوچون روس لر آنگالنه ياردم وعدەسى بىرىپ تشويق قىلدى. بىناغە عليه شىنگى مذكور قوتدىن ۴۰۰۰ نى شىخودىن غولجەغە سوق اتتى، و اورومچىدىن هم عسكەر يوللادى، و بونىڭ بيلان شعبان آيىنىڭ آخريده بو قوت غولجە ولايتىغە كىرىپ اوروش باشلاندى، و جىنگىجوسى بولرنى قاتىغ مدافعه قىلىپ مغلوب اتتى. بو حالنى روس حكومتى بىلگان همان حدودده توختاتىپ قويغان عسكەرلردىن ۸۰۰ روس عسكەرى و بىر دانه تانك و تولا توپ و بىر نچە طيارەنى غولجەغە كىرگوزوب جىنگىجوسىنىڭ عسكەرلىرىنى آرقەدىن احاطە قىلدى، و هم طيارە بيلان اوق ياغدوروب پراكنده قىلدى. بو سببدىن [699] جىنگىجوسى شەرغە هم كىرالماي تاغ طرفىغە آرزىغە آدملىرى بيلان قاچتى، و كورە شەرنى دشمن لر مدافعهسىز صورتده آلدى لر. جىنگىجوسىنى تاغده اوز آدملىرى اولتوردى، و بىر روايتغە كورە اوزىنى اوزى تپانچە بيلان آتیب اولتورمىش دور. اما ترانچى و تونگان و قزاق و قالماق عسكەرلىرى بىرلاشيب غولجە شەرىده مدافعهغە تيارلاندى لر. دشمن غولجەغە هجوم قىلىپ قاتىغ اوروش لر بولدى، و اخراً ترانچى لر توردى آخوند باي نىڭ تشويقى بيلان تسليم بولدى لر، و تونگانلر جنوب تاغلىرىغە قاچتى لر، و قزاق و قالماق لار قاراب تاغلرده كى يايلاغلىرىغە قاچىپ كتتى لر. تونگانلر قاچقانچە تنگىرى تاغلىرىدىن كونس و يولدوز يوللىرى بيلان يوروب رمضان ايچىده كوچاغە كلدى لر.

بو صورت بيلان غولجە ولايتىغە روسلرنىڭ آچوق ياردمى بيلان شىنگى استىلا اتتى، و مذكور توردى آخوند باي نى غولجە ولايتىغە دوتى (والى) تعيين قىلدى، و روس عسكەرلىرى تانك و توپلىرىنى اليب اوز حدودىغە يانيب كتتى لر.

شرقى توركىستان مىلى انقلابچىلىرىنىڭ يات دولت لر بيلان سىياسى مناسبتلىرى

بو مسئلهنىڭ اهمىتىغە آن اول توشونگانلر ختن انقلابچىلىرى ايدى لر. شرقى توركىستان انقلابى عموماً اورومچى حكومتىنىڭ ضدىغە بولوب چىن [700] حكومتىغە مخالف وضعيت آلمغانى معلوم دور. لىكن چىن بيلان آرامىزده مسافە بك اوزون و هم اوتراده دشمن بار و هم چىن

کمونست چین لیغ لردین ۱۰۰۰۰ یراغلیغ کشی نی شعبان آیی نینگ باشلریده روس حکومتی چوچک یولی بیلان شرقی تورکستان غه کیرگوزدی، و بو کمونیست لر شیخو غه کلیب شینگ نینگ امری بیلان آلته مینگی اورومچی غه و تورت مینگی غولجه غه کلدی. چونکه غولجه نی هم شینگ جینگ جوسی دین تارتیب آلماق غه قرار برگان ایدی (غولجه واقعه لری توبنده کیلا دور).

چین حکومتی شینگ نینگ اجرا آتی نی مراقبت قیلماق و بو یول بیلان شرقی تورکستان نی اوز نفوذی آستیغه کیرگوزمک اوچون اورومچی غه بیر سیاسی [697] هیأت ایباریب او یرده توختاتی. لیکن شینگ بو هیأت رئیسی نی هیچ ایش قیلدورمای بلکه انی باشقه غیر مستقیم وسیله لر بیلان قورقوتوب چین غه یانیب کتمکغه مجبور قیلدی.

ما جونگ یینگ اورومچی محاربه سیدین مغلوب بولوب ینه آلتی شهرغه قاچماق غه یول آچماق اوچون قراشهرغه بیر نچه مینگ عسکر یوللاب محمود سیجانگ و خوجه نیاز حاجی نی مغلوب اتیب کوچا غه چه اشغال اتتی. لیکن بو حالده شینگ ما جونگ یینگ دین خاطر جمع بولوب تولاراق عسکری نی غولجه غه سوق اتکانی نی ما جونگ یینگ بیلیم آلته [آلتی] شهرغه یورمای شعبان آیی نینگ اولیده اورومچی غه یوروش قیلدی، و داوانچنگ غه بارغانده شینگ یوقاریقی ۶۰۰۰ عسکری نی و اورومچی ده کی تمام قوتی نی داوانچنگ غه یوللاب ما جونگ یینگ نینگ آلدینی توسوب قاتبع اوروش بولدی، و بیر نچه روس طیاره لری کلیب تونگانلر غه غایت ییمان اوق یاغدوروب اولر نی مدهش صورتده اولتوردی، و طیاره مدافعه یراغلی یوق و هم تجربه لری یوق تونگانلر بو آجوق میدانده طیاره غه شکار بولوب غایت پراکنده حالده تورپان غه قاچتی لر. حتاکه بو اوروشده ما جونگ یینگ نینگ اولگانی هم شهرت تاپتی. لیکن کین بو خبر غلط چیقتی. بو داوانچنگ محاربه سیدین کین ما جونگ یینگ نینگ اورومچی حکومتی بیلان اوروش قودک قوتی قالمادی، و آلتی شهرغه یورمکدین هم قورقوب کوچاده کی عسکر لری نی هم او یردین یاندوردی، و عاقبتی نامعلوم بیر بحرانیغ حالده قالدی.

[698] غولجه غه شینگ نینگ استیلا قیلغانی

یوقاریده ایتیلغان وجه بیلان غولجه ولایتی اورومچی حکومتی دین آیریلغاندین کین جینگ جوسی بو اولکهنی مستقل صورتده اداره قیلیب قوتی نی آشورماق غه باشلادی، و چین لیغ و تونگان و ترانچی و قزاق و قالمق لردین ۱۵۰۰۰ قدر عسکر توپلادی، و یورت غه روس نفوذی کیریپ قالمایغ غه غایت درجه ده ضدلیق کورساتیب روسیه حدودی نی محکم توتتی، و البته بو

TEXT OF THE MANUSCRIPT

منودین خبر تاپیب اولار روس لردین یراغنی الیب اولرنی عسکرلیک دین چیقارماق و بونینگ بیلان شینگ زیخوی نی قوت دین آیریغاندین کین انی و طرفدارلری نی یوق اتمک پلانی نی ترتیب بیریب ۸ رجبده اولردین یراغ طلب قیلدی.

شینگ زیخوی بو مقصدنی بیلب مذکور روس لر بیلان بیرلاشیب [695] یراغ تافشورماق بهانهسی بیلان جانگجونگ یامونغه توپلانماق و جینگ شورین نینگ اوستیغه هجوم اتمکغه قرار بردی، و ۱۱ رجبده مذکور قرارغه مطابق جانگجونگ یامونغه توپلاندى لر، و درحال جینگ شورین نینگ اوستیغه هجوم اتمکغه قویتی لر. جینگ شورین هم مونداغ بیر واقعه بولماقی نی کوز آلدیده توتوب یامونغه تولا قوت توپلاب توقغان ایدی. بو حالده شینگ زیخوی نینگ چین لیغ لردین بولغان طرفدارلری هم یراغلانیب آنگا قوشولدی لر، و بو ایکی قوت آراسیده ۲۸ ساعت اوروش دوام قیلدی. اخیراً جینگ شورین اوزی نینگ مغلوب بولماقی و اولتورولمکی دین قورقوب شینگ زیخوی غه مخفی کشی چیقاریب اوزی نینگ و باله بارقه لری نینگ جانی نی غینه الیب اورومچی دین چیقیب کتمکی و یورت شینگ زیخوی غه قالماقی شرطی بیلان صلح طلب قیلدی. شینگ زیخوی بو طلبنی قبول قیلیب جینگ شورین نی باله بارقهسی بیلان بیر اوتوموبیل غه سالیب آرقه دروازه بیلان قاچوردی، و جینگ شورین نینگ عسکرلری اوز باشقومانان لری نینگ قاچقانی دین خبر تاپقاندین کین شینگ زیخوی غه تسلیم بولدی لر.

جینگ شورین قاچقانچه چوچک یولی بیلان روسیه غه باریب او یردین چین غه کتتی. شینگ زیخوی ۱۵ رجب ۱۳۵۲ هـ ده حکومتنی قولیغه آلدی. لیکن چین اهالی سی نینگ چونگ بیر شخصیت بولمغان کشی غه اطاعت قیلمايدورغان عادتی بار اوچون شینگ زیخوی اوزی نی رسماً حکمدار [696] اعلان قیلماي حرییه ناظری و عمومی دُوین (دیکتاتور) اعلان اتتی، و یانگ زینگ شینگ دوریدین اعتباراً وزیرلیق رتبه سیده کلگان سکسن یاشار ین تینگ جانگنی جوشی (عمومی والی) اعلان اتتی، و حقیقتاً بو ین جوشی ده هیچ اختیارات یوق، فقط رسماً جوشی بولدی—شینگ نینگ دیکتاتورلوقی غه مخالفت نیتی بارلیقی گمان قیلیغان بیر نچه نفوذلوغ چین لیغ لرنی اولتوردی.

شینگ اقتدارنی قولیغه آغان زمان خوجه نیاز حاجی غه کشی ایاریب انینگ جینگ شورین بیلان قیلغان شیماکو معاهدهسی غه عمل قیلماقی نی بیلدوروب خوجه نیاز حاجی نی خوش قیلدی. شینگ اوزی کمونیست بولغانی اوچون انینگ هر حرکتی روس منفعتی غه مطابق بولماقی طبیعی ایدی، و بو اوچون روس لر آنگا مبذول صورتده یراغ و عسکر و هر نرسه بیلان یاردم قیلغالی باشلادی. بو جمله دین آپ آچوق یاردمی بو ایدیکه ایلگری مانچوریادین قاچیب روسیه ده یورگان

مرکب بیر کابینه‌نی موقت شرقی تورکستان حکومتی عنوانی بیلان شعبان آیی نینگ اوترالریده مراسم بیلان اعلان اتتی. بو کابینه‌نینگ اعضاسی بولغان ۱۶ کشی نینگ فقط اوچ کشی دین باشقه‌سی انقلاب اعضالری دین بولمای ملت نینگ نظریده اعتبارسیز و اوزلری هم لیاقت‌سیز آدم‌لر ایدی‌لر. بو اوچون بو حکومت‌نی خواهی ختن حکومتی و خواهی خوجه نیاز حاجی رسماً تونومادی‌لر. ثابت داملام مذکور کابینه‌نینگ آئیده پوتون شرقی تورکستان‌ده رواج بریلادور دیگان حکوم بیلان کاغذ پول چیقاردی. لیکن یوقاریقی ناراضی‌لیق باعثیدین بو پول‌نی کاشغردین باشقه یرده قبول ایتلمادی. بو حکومت نینگ کینکی احوالی توبنده اوز موردیده کیلادور.

جمادی الآخر دین رمضان‌غه‌چه اورومچی حوادث‌لری

ما جونگ‌نینگ خوجه نیاز حاجی‌نی تورپان‌دین قاجوروب بولغان زمان تورپان‌ده‌کی تورک و تونگان‌لردین عسکر جمع قیلماق‌غه باشلادی، و جمادی الاولی نینگ آخریده‌کی کموش محاربه‌سیده خوجه نیاز حاجی‌نی قطعی مغلوب اتکاندین کین ما جونگ‌نینگ ۱۰۰۰۰ دین زیاده‌راق عسکر بیلان اورومچی‌غه یوروش قیلدی، و جمادی الآخر نینگ تقریباً اوترالریده اورومچی‌نی محاصره قیلدی، و جینگ شورین نینگ عسکرلری‌نی مغلوب قیلا قیلا تاشقاریقی شهر نینگ ان مهم محله‌لری بولغان ینگگی محله و یانگخوانگ و نانگوان‌نی الیب ایچکریکی شهر (چین لیغلر [694] قلعه‌سی)‌نی محاصره قیلدی، و بو محاصره ۱۵ کون دوام قیلدی، و شهر نینگ مهم حصه‌لری ویران بولدی. ایلگریکی جینگ شورین و روس معاهده‌سی‌غه مطابق روس‌لر تولا اوتوموبیل بیلان بیرر مینگ مسلح روس عسکرلری‌نی جینگ شورین نینگ یاردمی اوچون آلتای یولی بیلان یوللادی، و بیر نچه طیاره‌نی پیلوت‌لر بیلان یوللادی. بو قوت رجب آیی نینگ اولیده اورومچی‌غه کلیب قاتبع محاربه‌لر بولدی، و خصوصاً طیاره‌لردین بومبا آتیب و مترالیوز اوق‌لری‌نی یاغدوروب تونگان‌لرنی غایت یمان ضایعات‌غه دوچار قیلدی، و بونینگ بیلان ما جونگ‌نینگ مغلوب بولوب تورپان‌غه قاچتی. بو اوروش‌دین کین مذکور روس عسکرلری روسیه‌غه یانیب کتتی‌مو ویا اورومچی‌ده قالدیمو بیلیمایمیز. اما رسماً بولرنی آلتای مهاجرلردین آلینغان آق روس‌لر دیب شهرت بیریلگان ایدی. بیاء علیه بولرنینگ اورومچی‌ده قالغان‌لیقی قوتلیک احتمال‌دور. بو واقعه‌لر اثناسیده یوقاریده آتی اوتکان شینگ زیخوی اوزی نینگ شخصی منفعتی‌نی کوزلاب جینگ شورین‌نی بیقیتماق و اوزی حکمدار بولماق خیالی‌غه توشوب قیادتی آستیده‌کی ظاهری آق و باطنی قیزیل بولغان ۸۰۰ روس عسکرلری بیلان بیرلاشکان ایدی، و هم چین لیغلردین خیلی مخفی طرفدار پیدا قیلغان ایدی. جینگ شورین

عثمانعلی سیجانگ بولغاندین اعتباراً ثابت داملام یاشونغان یری دین چیقیب عثمانعلی بیلان یخشی مناسبت پیدا قیلدی، و بونینگ سایه سیده کاشغرده کی بعضی ختن لیکلرنی و غربی تورکستانلیغ مهاجرلردین بعضی سی نی یانیغه تارتیب ختن اداره سی آتلیغ بیر جمعیت تشکیل اتتی، و ب و جمعیت دین مقصد کاشغرده آهسته آهسته ختن حکومتی نینگ نفوذی نی آشوروب نتیجه ده کاشغر و ختن نی بیرلاشتورمک ایدی. بناءً علیه بیز بو جمعیت نینگ پوتون مصرفی نی ختن خزانه سیدین بردوک.

بو جمعیت آهسته آهسته قوتلانندی، و بیر مقدار عسکری قوت هم توپلادی، و عثمان علی نینگ قول آستیده کی قوماندانلردین بعضی سی مخفی صورت ده بو جمعیت غه طرفدار بولدی. بو ختن اداره سی جمعیتی نینگ موفقیتی نینگ مهم سببلری ایکی ایدی—۱— ختن حکومتی نینگ مبدول مالی یاردم لری، ۲— عثمانعلی نینگ افیون و شراب و عشرت غه توشوب هر ایش دین غافل یورگانی. عثمانعلی غیرتلیک و جنگجوی بیر یگیت ایدی. لیکن اوزی قراعامی و شراب و افیون غه عادتلانگان و مفرط عشرت پرست [692] بولوب یورت و عسکر اداره سی غه لیاقتی یوق بیر آدم ایدی. منه بو اوچون اینینگ اقتداری ایکی دین آشوق دوام قیلما دی. چونکه اینینگ بو وضعیتی دین اوز تابع لری ناراضی بولوب چونگ قوماندانلردین اوزبک ساتیب آلدی جان و یوسف جان و قیرغیز اوراز بگ و چپک قاضی و عبد الخالق و آدی لر آپ آچوق چه عثمانعلی غه دشمن بولدی لر. عثمانعلی بونی توپار تویماس اوزی غه تابع قالغان بیرر مینگ قیرغیز عسکری نی و تمام توپ و جبخانه و یراغلرنی الیب تاغ غه قاچتی. عثمانعلی قاچقاندین کین تمام عسکر نینگ قیادتی نی اوراز بگ قیرغیز قولیغه آلدی، و درحال یوسف جان نی بیرر مینگ اوزبک عسکری بیلان عثمانعلی نی توتماق اوچون تاغ غه یوللادی، و یوسف جان عثمانعلی نینگ اوستیغه اوشومتوت هجوم قیلیب انی و آن چونگ آدمی بولغان خوش محمدنی اسیر قیلدی، و توپ و بعضی یراغ و جبخانه لرنی هم اولجه الیب کاشغر غه الیب کلدی.

و بو کوندین اعتباراً اداره ایشی ثابت داملام غه و عسکری ایش اوراز بگ غه قرار تاپیب ختن اداره سی آرادین کوتاریلیب بیر کاشغر حکومتی شکلی نی آلدی. بو آرا ده هندوستان دین و تورکیه دین بیر نچه سرسری آدم لر کاشغر غه کلیب اوزلرنی کته ایش قیلغان و ایش بیلا دورغان صورته کورساتیب بعضی عسکری ایش لر غه آرا لاشما قده ایدی لر.

مذکور سرسری لر ثابت داملام نینگ آن یاقین مشاورلری بولدی لر، و ثابت داملام مذکور سرسری لرنینگ مصلحتی بیلان خواهی ختن حکومتی دین و خواهی خوجه نیاز حاجی دین رأی سورماسدین بیر مستقل کابینه تشکیل قیلدی، و اوزی [693] باش و کیل بولوب اون آله اعضادین

تیمور سیجانگ نینگ اولتورگانی و او تآریخدین رمضان نینگ اولی غه چه واقع بولغان کاشغر حوادث لری

یوقاریده ایتلغان وجه بیلان تیمور سیجانگ ختن غه عسکر یوللاغان وقتیده قول آستیده کی قیرغیز عسکرلری نی هم ختن غه یوروش قیلماق غه امر اتتی. لیکن قیرغیزلر بو امرنی قبول اتمدی لر، و بو سبب دین تیمور سیجانگ قیرغیزلرنینگ قوماندانی عثمان علی بگ غه سوء قصد قیلغالی باشلادی، و عثمان علی بگ جمادی الاخرنینگ اولی ده تمام عسکرلری نی الیب تاغ قه قاجیب چیقیب کتتی. تیمور سیجانگ اولرنی یاندوروب کلتورمک اوچون خیلی تولا [690] کوشش قیلیب موفق بولالمادی. اخیراً ۸ جمادی الآخر⁷³ ده تیمور سیجانگ کاشغرده کی عسکرلری نینگ تولاراقی نی عثمان علی بگنی توتماق اوچون تاغ قه یوللاب اوزی اوتوموبیل غه مینیب زونگ قراولده کی حکومت باغی غه هوا آلماق اوچون چیقیب کچقرونده یاندی. ینگ شهرده کی تونگانلر موندین خبر تاپیب اللیک آتمیش تونگان فدائی بولوب ینگ شهردین چیقیب تیمور سیجانگ نینگ یولیده بوقتورما بولوب توردی لر. تیمور سیجانگ او یرغه کلگان همان تونگانلر انی اوق غه توتوب ایکی یاوری و شوفری بیلان اولتوروب و باشی نی کسب ینگ شهرغه قاچتی لر.

بو حادثه دین ۳ ساعت کین ما جیسا تمام قوتی بیلان کهنه شهرغه هجوم قیلیب او یرده کی تیمور سیجانگ نینگ عسکرلری نی مغلوب قیلیب شهرنی آلدی، و بیر کیچه و کوندوز شهر ایچی و اطرافی نی تونگانلر بولان تالان قیلدی، و بونینگ بیلان بیر هفته مدت کهنه شهر ما جیسانینگ قولیده قالدی. ۱۶ جمادی الثانیده عثمانعلی بگ قیرغیز تمام قوتی بیلان تاغ دین کلب کهنه شهرغه هجوم قیلیب تونگانلر نی مغلوب قیلدی، و شهرنی آلدی، و ما جیسا عسکرلری بیلان قاجیب ینه ینگ شهرغه قامالدی. عثمانعلی بگ کهنه شهرنی آغاندین کین اوزی نی تیمور سیجانگ نینگ اورنیغه سیجانگ اعلان قیلیب کاشغر حکمداری بولدی، و تیمورنینگ تابع لری نی خواه ناخواه اوزی غه اطاعت قیلدوروب ایکی هفته مدت ینگ شهرنی قاتیغ محاصره قیلدی. لیکن تونگانلر سپیل اطرافی نی ایلگری دین غایت مستحکم قیلیب استحکم لردین شدت بیلان مدافعه [691] قیلدی، و بو آرا ده تیمور سیجانگ نینگ قوماندان لری دین حافظ و احمد خان و همدم بگ و باشقه لری بیردین ایکی دین عسکرلری نی الیب عثمان علی سیجانگ دین آیریلب خوجه نیاز حاجی نینگ آلدی غه بارامیز دیب کوچا غه کتکالی توردی لر. بونینگ بیلان عثمانعلی سیجانگ نینگ محاصره قوتی آز قالیب ینگ شهر محاصره سی ضعیفلاشتی.

TEXT OF THE MANUSCRIPT

تيمور سىجانگ و ختن حكومتى غە مکتوبلر يازىب درحال تمام قوتلرىنى قراشهرغە سوق اتمک و او يردىن همەسى [688] بىرلاشىب تورپان غە يوروب ما جونگ يىنگنى يوق اتمک و شونچە ليک حالده شرقى تورکستان مشکلىنى حل قيلماق غە دعوت قيلدى.

بو دعوتنى وانگ بگ درحال قبول قيليب قراشهرغە ۵۰۰۰ عسکرى بيلان باردى. اسماعيل باي نىنگ نيمه قيلغانىنى بىلمايمىز. ليکن عسکرى ياردم قيلمغانى معلوم دور. تيمور سىجانگ «من ختننى اليب بولغاندىن كين تمام قوتىم بيلان تورپان غە بارامن. اما حاضر فرصتىم يوق» ديگان مضمونده جواب بردى. ختن حكومتى يوقا ريده ايتيلغان وجه بيلان تيمور نىنگ هجومىنى مدافعه قيلماق غە مشغول ايدى.

حافظ پيالمهدين قاجيب ايرتەسى يعنى ۱۵ جمادى الثانيهده خوجه نياز حاجى غە بير هيات يوللادوق، و انى تمام شرقى تورکستان غە رئيس جمهور تونوغانىمىزنى بيلدوردوک، و انگا هم مالى و هم عسکرى ياردم اتمکغە نيتىمىز بارلىقىنى معلوم قيليب بو هيات قوليدىن ۲۰۰ سر (۲۰۰۰ مئقال) آلتون ايباردوک.

بو هيات بارىشدين ايلگرى جمادى الاولى نىنگ آخريده کوچا وانگنى هم همراه اليب تورپان طرفيغە يوروش قيلدى، و آيغير بولاق و كموش آراسيده ما جونگ يىنگ تويغوسوز بير هجوم بيلان خوجه نياز حاجىنى يمان مغلوب اتتى. بو اوروشده اونگ بگ عسکرلرىنى تاشلاب ايلگرى قاققان اوچون بو هزىمتنى خوجه نياز حاجى انگا يوكلادى. کوچا عسکرلرى نىنگ تولاراقى دشمن قوليده شهيد بولوب و بير حصهسى يولده آچليغ و سوسوزلوق بيلان اولوب آزغينهسى سلامت كلدى.

[689] بو هزىمتدين كين خوجه نياز حاجى قراشهرغە كليپ محمود سىجانگنى عسکر بيلان او يرده قويوب اوزى كورلاغە كلدى، و بو حالده کوچا نىنگ كته آدملرى كورلاغە بارىب انى کوچا غە كلمک غە دعوت اتتىلر، و خوجه نياز حاجى جمادى الاخرى نىنگ آياغيده کوچا غە كلدى. بىز ايبارگان هيات هم انىنگ بيلان کوچا ده كوروشتى. خوجه نياز حاجى کوچا غە كليپ وانگ بگ نىنگ تعلقاتىنى ضبط قيليب اوزىنى نظربند قيلدى. خوجه نياز حاجى بىزغە يازغان مکتوبى ده کوچا شهرىنى شرقى تورکستان نىنگ پايتختى قيلماق غە قرار برگانىنى يازدى. الحاصل کوچا ده توروب آقسو و کاشغر و ختن غە آرقه آرقهدين مختلف هياتلر يوللاماق و بير يىرى غە مناسبتى يوق و ضد امرلر و تکليفلر قيلماق غە باشلادى.

برده کی طرفدارلریمزینگ اوییده یاشونوب تورماقده ایدی، و دشمن نینگ موندین هیچ خبری یوق ایدی. بیزنینگ عسکرلرینگ پوسکامغه بارغانی نی یارکنده کی حافظنینگ نایی و عسکرلری آنگلاب قورقوب درحال امیر نور احمدنی حبس دین چیقاریب بیر هیأتغه قوشوب پوسکامغه چیقاریب مصالحه تیلادیلر. لیکن امیر نور احمد عسکرغه یتیشیب لادرحال قیادتنی قولیغه الیب یارکنده یوروش قیلدی، و بو خبرنی ایلگریکی هزیمتده یارکنده قالب مخفی تورغان بیرر یوز ختن عسکرلری آنگلاب درحال یراغلانیب کهنه شهرغه هجوم قیلیب بیرر ساعت ایچیده او یرنی آلدیلر، و حافظنینگ عسکرلری قاجیب ینگی شهرغه قامالدیلر، و بیر طرفدین امیر عبدالله یاشونغان یریدین چیقیب عسکر قیادتنی قولیغه آلدی، و ینه بیر طرفدین امیر نور احمد ختن عسکرلری بیلان یتیشیب رجب نینگ ایکنجی کونی ینگی شهرنی محاصره قیلماقغه باشلادیلر. من بو خبرنی گوما و قارغالیق آراسیده آنگلاب قارغالیقغه باردیم، و بیر هفته آنده توروب پوسکامغه باردیم، و بو اوچ آی ایچیده اولوم و قان آراسیده یاشاب ینه سلامت و ظفرغه اولاشقان ایکی اینیم بیلان کوروشتم—و رجب نینگ اونونجی کونی من ختنغه یاندیم، و یارکند ینگی شهر ۱۵ کون محاصره قیلینغاندین کین هجوم بیلان فتح قیلیندی، و حافظنینگ عسکرلری نینگ یراغلری و آت لری نی الیب [687] خواهلاغان یریغه کتمکغه اجازه بیریلدی. مگر حافظنینگ نایی محمد نیاز و اوغلی نی حبس قیلیندی.

خوجه نیاز حاجی نینگ ما جونگ ینگ دین مغلوب بولوب آلتی شهرغه کلگانی و ختن حکومتی نینگ آنکا رسماً بیعت قیلغانی

ربیع الثانی نینگ باشیدین اعتباراً تورپان اولکەسیده خوجه نیاز حاجی و ما جونگ ینگ آراسیده قاتیغ محاربه لر بولغالی توردی. بیر آی مدت بو اوروش دوام قیلیب دایما خوجه نیاز حاجی مغلوب بولوب اخیراً جمادی الاولی نینگ سکزی یا اونیده خوجه نیاز حاجی تورپان اولکەسیدین تمام عسکرلری نی الیب قراشهر طرفیغه قاچماقغه مجبور بولدی—مع الاسف بو واقعه لر نینگ تفصیلاتی نی بیلمایمیز—خوجه نیاز حاجی و عسکرلری قراشهرغه یاقینلاشیب اوشاق تالغه کلگانه قراشهرده کی تونگانلر مدافعهغه چیقیب قاتیغ اوروش بولدی، و خوجه نیاز حاجی قاچماقغه تیار بولغانده محمود سیجانگ قاتیغ بیر هجوم بیلان تونگانلرنی مغلوب اتیب قوغلاغانچه قراشهرغه کلیب ینه او یرده تونگانلرنی یمان مغلوب قیلیب قراشهرنی فتح قیلدی، و تونگانلرنینگ تولاراقی نی یوق اتتی. خوجه نیاز حاجی شهرنی فتح قیلغاندین کین درحال کوچا وانگ بگ و اسماعیل بای و

کاشغرده توزکورلوق قیلغان اوغلی غلام قادر و یوقاریقی خائن هیأت رئیسی بیلان ختن غه عسکر یوللادی، و بو حالده بیز تسلیم غه قرار بیریب زاواده کی عسکرلرنی ایلچی غه یاندوروب او یرنی بوشاتتوق.

۲ جمادی الآخرده حافظنینگ مذکور عسکرلری زاواغه کلیب او یرنی اشغال اتتی لر، و من بو حالده قراقاشده ایدییم. مذکور کونی کچقرونده اولقی هیأت اعضالریدین و کین کی هیأت اعضالریدین بیر نچه کشی حافظنینگ قولیدین قوتلوب قراقاش غه کیریپ منگا حقیقتنی سوزلادیلر، و دیدیلرکه حافظنینگ قوتی ۲۰۰۰۰ ایکانلیکی یالغان دور، بلکه تمام قوتی ۳۰۰۰ دین آشما دور، و زاواغه کلگان عسکری ۱۰۰۰ دین زیاده ایماس دور. بو حالده بیزنینگ زاواده کی استخبارات مأمورلریمیز کیریپ اولر هم مذکور سوزنی تصدیق اتتی لر. من بو خبرنی آنگلاغان همان ظاهرده قراقاشنی بوشاتیپ چیقیب کتکان صورته ایلچی غه یوردوم، و آخشامده ایلچی غه باریب ملک غه حقیقتنی عرض اتتیم، و درحال مدافعه غه قرار بیریلدی. شامی ساعت ایکده عسکرنی توپلاب زاواغه یوللاماق غه باشلادوق، و ساعت ۵ ده من مانگدیم. کون چیقغان وقتده توغو سوز زاواغه باریب حافظنینگ عسکرلرینی باستوق، و اوچ ساعت اوروش نتیجه سیده دشمن نینگ قسم کلی سی [685] نی اولتوروب و اسیر قیلیب آشقانی نی زاوادین سوروب چیقاردوق. لیکن تار بوغازده شامی ساعت ۹ غه چه اوروش بولوب اخیراً دشمن قطعی صورته مغلوب بولوب پیالمه غه قاچتی. بو واقعه نتیجه سیده حافظ پیالمه دین اوتالمای او یرده توروب کاشغردین یاردم تیلماکغه باشلادی. ایمدی تهدید و مسخره نوبتی بیز غه کلیب آنکا [آنگا] هر قسم تدھیش و تهدیدلرنی قیلیب ایننگ معنویاتی نی سیندورماق غه باشلادوق، و بیر هفته ایچیده حافظ غه کاشغردین خیلی تولا یاردم عسکری کلسه مو هجوم غه جرأت قیلالمای مدافعه وضعیتی نی الیب توردی. ۱۴ جمادی الآخرده حافظ تمام عسکرلری بیلان قاچقان حسابده کاشغر طرفیغه کتتی، و بونینگ سببی کاشغرده تیمورنی تونگانلر اولتوروب کاشغرنی اشغال اتکانی ایدی (بیانی توبنده کیلادور).

بو خبرنی بیز آنگلاغان زمان یارکنده یوروش قیلماق غه تیارلانغالی باشلادوق. ۲۰ جمادی الآخرده بیزنینگ عسکرلر یولغه چیقغالی باشلادی، و آرقه آرقه دین عسکرلر یوردیلر، و ۲۵ جمادی الآخرده من مانگدیم. بیزنینگ عسکرلر گوما و قارغالیق شهرلری نی هیچ مقاومت سیز اشغال اتتی لر. فقط بو اشغالده قارغالیق کته لریدین حافظ طرفداری بولوب بیر آز مقاومت کورستامکده بولغان صابر خان اولتورولدی، و من گوما غه بارغان کونی بیزنینگ عسکرلر قارغالیق دین ایلگریلاب پاسکام غه باردیلر. بو وقت غه چه امیر نور احمد یارکنده محبوس ایدی، و امیر عبدالله تیمور سیجانگ اولتورولگان [686] کیچه سی کاشغردین قاچیب مخفی یوللر بیلان یارکنده کلیب او

قوماندان‌لری نی حبس ده قویوب ختن‌غه کتمک‌غه راضی بولمای بعضی‌لر قیافت‌لری نی تبدیل قلیب و بعضی‌لری حافظ‌نینگ خدمتی‌غه کیریب یارکنده قالدی‌لر. حافظ ۲۹ ربیع‌الثانی‌ده قارغالیق‌غه یوروش قیلدی، و او یرده پراکنده حالده تورغان عسکر و منصبدارلر بو خبرنی آن‌گلاب قارغالیق‌نی بوشاتیب چیقیب ختن‌غه یوردیلر. ایرته‌سی حافظ کلیب قارغالیق‌نی اشغال اتتی. من بو خبرنی آن‌گلاب قراقاش‌غه و آندین کین زاواغه باریب بار عسکرنی او یرغه توپلاب و یارکنده طرفیدین کلگان عسکرلری نی اوی‌لری‌غه رخصت بیریب توردوم. لیکن حافظ قارغالیق‌دین اوتمای توختادی، و فقط گوماغه بیر قطعه عسکر بیلان بیر حاکم ایاریب او یرنی اشغال اتتی، و کاشغردین آن‌گا آرقه آرقه‌دین یاردم قوتی کلمکده و ختن‌غه یوروش قیلماق اوچون تیارلانماقده ایدی. بیز قوتیمیزی توپلاب گوماغه ۱۵۰۰ کشی‌لیک عسکر یوللادوق، و بو عسکرلر باریب او یرده کی حافظ‌نینگ عسکرلری نی مغلوب اتیب حاکم باشلیغ ۱۸ کشی‌نی اسیر قیلدی‌لر، و باقی‌سی نی قوغلاق چیقاریب گومانی اشغال اتتی‌لر، و بو عسکر‌نینگ آرقه‌سیدین حافظ‌غه بیر هیأت ایاریب [683] انی مصالحه‌غه تکلیف قیلدوق، و مصالحه‌نی قبول اتمگان تقدیرده آخر‌غه‌چه مدافعه قیلماق عزمیمیزی بیلدوردوک. لیکن چولاق لنگری‌غه بارغان‌ده حافظ‌نینگ عسکرلری مذکور هیأت اعضا‌لری نی بولاب تالاب بعضی‌سی نی اسیر قیلدیلر، و بعضی‌سی قوتولوب قاچیب یانیب کلدی، و قاچقانلر گوماغه کلدی‌لر، و اسیر بولغان هیأت رئیسی حافظ بیلان مخفی صورتده بیرلاشکانی اوچون درحال گوماده کی عسکرلر‌غه—«حافظ‌نینگ قوتی ۲۰۰۰۰ کشی‌دین عبارت‌دور. سیزلر درحال گومانی بوشاتیب ختن‌غه یانینگلر»—دیب امرنامه یوللادی. بو عسکرلر مذکور امرنامه‌نی راست گمان قلیب ۱۵۰۰ کشی‌نینگ ۲۰۰۰۰ کشی‌غه مقاومتی‌نی امکانسیز کوروب یاندی‌لر. من درحال زاواغه باردیم، و تمام قوت‌نی او یرغه توپلاب مدافعه‌غه تیارلان‌دیم. بو حالده حافظ گوماغه کلیب بیر نچه تهدید مکتوب‌لری نی ایاردی، و من هم آن‌گا لایق جواب‌لری نی یازدیم. بیزنینگ استخبارات مأمورلریمیزنینگ حافظ‌نینگ قوتی خصوصیه برگان خیرلری بک مختلف ایدی. اما هیأت رئیسی مکتوب‌لریده دایما ۲۰۰۰۰ کشی‌لیک قوت‌دین بحث ایتار ایدی. ختن‌ده کی قوتیمیز عدد یوزیدین ۵۰۰۰ کشی بولسه مو میلیتیریمیز ۵۰۰ غه یتماس ایدی، و جیخانه هیچ یوق ایدی. چونکه بیزنینگ تمام میلیتیر و جیخانه ذخیره‌لریمیز کاشغر و یارکنده بریاد بولغان ایدی—منه بو باعث‌دین بو ضعیف قوت‌نینگ او یگرمه مینگ دییلگان کامل مسلح قوت‌غه برابر کیلاماسلیکی و مصالحه قیلماق [684] فکری توغولوب ینه زانگویه‌غه هیأت یوللادوق. لیکن حافظ بو هیأت‌غه هیچ قولاق سالمای ایلگریلامکغه باشلادی، و مذکور هیأت اعضا‌لریدین بولغان کته بیر طریقت مرشدی حافظ‌نی ختن‌غه هجوم قیلماق‌غه تشویق اتیب انینگ تشویقی بیلان حافظ مذکور مرشدینینگ

بو صورت بیلان ۱۶ ربیع الثانی ده امیر عبدالله تمام یراغ لری نی تیمورغه تسلیم اتتی. تیمور یالغوز ثابت داملام و امیر عبدالله نی بیر نچه کشی بیلان نظر بند قیلیب اوز عسکر لری نی یراغ دین آجراغان ختن عسکر نی بولان تالان قیلماق غه بویروب اولر نینگ آت و پول و حتاکه اوست لریده کی کیم لری نی تارتیب الیب و بعضی لری نی اولتوروب غایت وحشیانه ظلم لر بیلان آچ و یلانغاج حالده کاشغردین قوغلا دیلر. بو عسکر لرنینگ شهید بولغان لری دین باشقه یولده سوسوز لوق دین و آچلیق دین اولگان لری هم تولادور.

ثابت داملا حاجیم و امیر عبدالله کاشغره بارغان دین کین یارکننده امیر نور احمد بیلان حافظ تنجانگ نینگ آراسیده بعضی مفسد آدم لر فتنه قوزغاما ق غه کوشش قیلیب بیر آز مجارله پیدا بولدی. بو سبب دین امیر نور احمد نینگ عسکر لری مذکور مفسد لرنی توتوب تور تی نی دارغه آستی لر، و بو واقعه کاشغرده [681] تیمور سیجانگ نینگ دشمن لیک اظهار قیلیب تورغان کونلریده حادث بولدی. تیمور سیجانگ بو خبر نی آنگلاغان زمان کاشغر قوماندان لریدین اولده ثابت داملام نینگ کاشغره بارماقی آن مهم باعث و تشویق چی بولوب کین تیمور طرفی غه اوتوب آغان کیچیک آخوند تنجانگ نی ۱۳۰۰ آتلیغ بیلان یارکنده یوللادی. کیچیک تنجانگ یارکنده کلگان کون دین اعتباراً حافظ تنجانگ امیر نور احمد غه آچوق چه دشمن لیک قیلماق غه باشلادی. هر حالده امیر نور احمد نینگ قوتی حافظ نی ینگمک غه کافی درجه ده ایدی. کاشغرده کی امیر عبدالله دین تیمور نینگ تضییقی بیلان تسلیم غه دعوت قیلیب مکتوب لر کلسه مو امیر نور احمد آنگا قولاق سالمای قوت بیلان حافظ غه مقاومت اتمک غه قرار بردی. لیکن احتیاطاً یارکننده کی آشوق جبخانه و خزانه توپ لرنی قارغالیق طرفیغه یوللای، و بونی بیزنینگ عسکر لر تماماً کوردی، و یارکنندی بوشاتیب چیقیب کیتامیز دیگان شابعه پیدا بولوب شهر نینگ یاقا طرفیده کی بعضی عسکر قوماندان لری امیر نور احمد دین امر آلماسدین یارکنددین بش آلته یوز آتلیغ عسکر لری بیلان چیقیب قارغالیق غه یوردیلر، و بو ایش باشقه عسکر لر غه مدهش بیر اضطراب پیدا بولماق غه سبب بولدی. حافظ بو حال نی کورگان همان هر یرده کی عسکر خانه لر غه هجوم قیلغالی توردی. منه بو وضعیت امیر نور احمد غه تسلیم دین باشقه چاره قویمغان ایدی—بناءً علیه امیر نور احمد حافظ بیلان مذاکره قیلیب یراغ و آت لرنی تسلیم اتمک و حافظ عسکر لرنینگ مال و جانی غه تعرض اتماسلیک [682] و یارکنند دریاسی دین اوتماسلیک شرط لری بیلان اتفاق حاصل بولدی، و بو اتفاق نامه موجب چه ۲۵ ربیع الثانی ده یراغ لر و آت لرنی تسلیم اتتی. حافظ یراغ لرنی الیب بولغان زمان عهدی نی سیندوروب بیر طرف دین امیر نور احمد نی و بیر نچه منصب دار لرنی حبس قیلدی، و بیر طرف دین یراغ دین آیریلغان عسکر لرنینگ تمام نرسه لری نی و کیم لری نی تالان قیلدی. لیکن بیر نچه یوز عسکریمیز

کیرگوزوب ینگی شهرغه بیرلیکده هجوم قیلماقغه دعوت اتتی لر. لیکن تیمور سیجانگ بوگون ایرته دیب تأخیر قیلغالی توردی، و بو آراده یارکننده کی حافظ تنجانگ و کاشغرلیغ لردین ثابت داملام غه حسدی بار بعضی شخصیتلر تیمور سیجانگنی ثابت داملام نینگ ضدی غه تحریک اتمکغه باشلادیلر، و بیر طرفدین ثابت داملام بعضی ایکی یوزلوک آدم لرغه اسراری نی سوزلاب اولر بیلان صحبتلاشمک غه قویولدی، و بیر طرفدین کاشغر کته لری غه مغرورانه وضعیت کورساتیب اولر نینگ ایلگریکی محبت حسیاتی نی بوزدی. اما تیمور سیجانگ قول آستیده کی تمام عسکر قوماندان لری نی بول و منصب بیلان خوش قیلیب همه نی اوزی غه صمیمی طرفدار قیلدی. بونینگ بیلان ربیع الثانی نینگ اونونجی کونیدین باشلاب تیمور سیجانگ ثابت داملام و امیر عبدالله غه آچوق چه دشمن لیک کورساتمکغه [679] باشلادی. بو حالنی کورگان دین کین ثابت داملام ایش نینگ یمانلیق طرفی غه یورگاننی نی بیلیب ایلگری یاردم وعده سی قیلغان کاشغرلیغ و قیرغیز قوماندان لرنی ایستاقالی توردی. حالبوکه اولر کاملاً تیمور طرفداری بولوب فقط آرزینه قیرغیزلر وفادار قالغانلیقی معلوم بولدی، و بو وضعیت ثابت داملام و امیر عبدالله نینگ کاشگردین یانیب یارکنده کلمکی نی لازم توتار ایدی. لیکن بولر اوزی غه وفادارلیق کورساتکان لرنی حمایه قیلماق اوچون درحال یانیب چیقما ی ایکی کون کاشغرده قالدیلر، و ۱۳ ربیع الثانی سحرده تیمور سیجانگ بیزغه وفادارلیق کورساتکان قیرغیزلر نینگ یراغنی نی آلماق اوچون اولر نینگ اوستیغه هجوم اتتی، و ثابت داملام او قیرغیزلرغه یاردم قیلماق اوچون عسکرلرغه یوروش امری بیریب اوزی هم او طرف غه آتلانیب یوردی، و عسکرلر آرقه آرقه دین یوردی. لیکن تیمور سیجانگ نینگ عسکرلری بیز نینگ عسکرلرنی هر طرفدین اوقغه توتوب بعضی سی نی پراکنده قیلدی، و ینگی حصارلیغ قهرمان بیر قوماندانیمیز (بختیار خان) نی تیمور نینگ عسکرلری تولاراق آدم لری بیلان اسیر قیلدی، و بو حالده کریا قوماندانی محمد امین بای ۲۰۰ آتلیغ عسکری بیلان و ختن نینگ کته طریقت مرشدلری دین بولغان بیر کشی نینگ اوغلی و هم منینگ طالبیم (غلام قادر) ۳۰۰ عسکری بیلان تیمور سیجانگ طرفی غه اوتوب کنتی. بو صورت بیلان ختن عسکرلری غه مهم بیر هزیمت کلیب اوز عسکر گاهلری غه یاندی لر. ایرته سی تیمور سیجانگ ثابت داملا حاجیم و امیر عبدالله دین یراغلری نی تسلیم قیلماقنی طلب قیلدی. [680] بولر مذاکره بیلان بیر ایکی کون تأخیر قیلدی لر. لیکن تیمور نینگ بعضی قوماندان لری و خصوصاً کاشغر اهالی سی دین ثابت داملام غه حسد قیلادورغان قوماندانلر سرای لرده پارچه پارچه تورغان قطعه لری میزغه هجوم قیلیب اولرنی خلع سلاح قیلماقغه باشلادیلر. بو حالده امیر عبدالله عسکرلرنی الیب هر صورت بیلان بولسه بولسون یارکنده یورمک غه تیار بولسه مو ثابت داملام قورقوب امیر عبدالله نی تسلیم غه قناعتلاندوردی.

TEXT OF THE MANUSCRIPT

ضرور بىر زمانده ايكي ملي قوت نينگ اختلافي غه سبب بولوب نتيجه ده غايت يخشي تنظيم ايتلگان ختن قوتي نينگ مدهش درجه ده ضعيفلاشماقي و خيلي قوت كورساتيب تورغان تيمور سيجانگ نينگ قوتي نينگ كاملا پراكنده بولماقي غه سبب بولدى، و هم بو داخلي مجادله بش آي مدت ني اشغال قليب دشمن غه اميد قيلمغان درجه ده فرصت بردى. الحاصل ربيع الاول نينگ ۲۲ سيده ثابت داملام و امير عبدالله ياركننده كي عسكر لردين تقريباً ۲۵۰۰ كشي ليك قوت ني همراه [677] اليب ياركندين يورديلر، و تيمور سيجانگ غه «بىز سىز غه ياردم قليب كاشغر ينگي شهرده كي تونگانلرني يوق اتمك و بونينگ بيلان آلتى شهردين خاطر جمع بولوب درحال اورومچي طرفي غه يوروب خوجه نياز حاجي غه ياردم اتمك غه تيار بولماق اوچون كاشغر غه بارامىز» ديب مكتوب يازديلر، و ۲۵ ربيع الاول ده ينگي حصار غه بارديلر. دييلماي قالمسونكه ثابت داملام ياركننده كي حافظ تنجانگ ني ۵۰۰ مسلح و آتليغ عسكرى بيلان ياركننده قويوب مانگدى. بو آدم بولسه تيمور سيجانگ نينگ آدم لرى نينگ ان هشيرار و يمانى ايدى. منه بو ايش نينگ يمان بىر خطا ايكانلىكي توبنده معلوم بولادور.

ثابت داملام و امير عبدالله ينگي حصار غه بارغان زمان كاشغر كته لرى دين و عالم لردين بىر مونچه سي استقبال غه كلديلر، و تيمور سيجانگ اوزى هم هيچ عسكر آلماي اوتومويل بيلان ينگي حصار غه كلدى. تيمور سيجانگ كونگلي ده بو سفردين تولا قورقغان ايدى. بو اوچون ثابت داملام دين كاشغر غه بارماسلىق ني طلب قيلدى، و تونگانلرني يوق اتمك غه اوز قوتي ني نينگ كافي ايكانلىكي ني بيان قليب بو وظيفه ني درحال اجراء قيلماق ني عهده سي غه آلدى، و ختن حكومتى و كاشغر حكومتى آراسيده ينگي حصار نينگ شرقى ده كي شاه نياز اوستنگ ني فاصله تونوماق غه تكليف اتتى، و ينه ديديكه «حدود يميز تعيين بولسه و مشترك دشمن يميز بولغان تونگان ني يوق اتمم آراميزده بىر ليك تاسيس قيلينماق غه هيچ مانع قالمایدور، و بو مجلس ده بو مسئله لرنى فيصله قيلماق اوچون اوزوم كلديم» [678] ديب يالواردى. تيمور سيجانگ نينگ بو يالوارغانى ني ثابت داملام انينگ ضعيف ليقى نينگ دليلي ديب خيال قليب انينگ بو سوزلرني قبول اتماي كاشغر غه باريش عزمى ده محكم توردى، و تيمور سيجانگ غه بعضى دليل لرنى سوزلادى. تيمور سيجانگ بو اصرارنى كوروب بولر نينگ كاشغر غه كيرمكى ني و بىرلاشيب ينگي شهرنى فتح قيلماق ني قبول قليب كاشغر غه ياندى.

ثابت داملام و امير عبدالله عسكر بيلان يورديلر، و كاشغر اهالى سي نينگ حرارت ليك و صميانه استقبال و تظاهر لرى ايچيده ۱۲۸۵ ربيع الاول ده كاشغر غه كيرديلر، و تيمور سيجانگ هم ظاهراً يخشي احترام قيلدى. بولر كاشغر غه كيريب استراحت قيلغاندين كين تيمور سيجانگ غه كشي

مملکت نینگ قتل عام و تخریبات و بولان تالان فاجعه لری غه دوچار بولماقی دین قورقماقده ایدی لر، و هم تیمور سیجانگ نینگ انتظام و قانون سیز حکومتی و عیش پرستلیکی و فاسقلیقی سببی دین کاشغر اهالی سی نینگ کونگل لری آندین سوغوماقده ایدی، و بو باعث دین یارکند فتحی دین کین کاشغر اهالی سی نینگ تولاراقی [675] کاشغر نینگ ختن حکومتی غه الحاق اتیلماکی نی آرزو قیلیب کاشغر عالم لری و باشقه صنف لری دین بعضی سی مخفی صورتده یارکندغه کشی ایباریب عسکر بیلان کاشغر غه بارماق غه تشویق اتتی لر، و هم کاشغر ده کی قیرغیز عسکر {ی} لری نینگ قوماندان لری دین بعضی سی اوزی نینگ بو ایش غه طرفدارلیقی نی و لازم کلگان تقدیرده ختن عسکر لری غه یاردم قیلماق غه حاضر ایکانلیک لری نی بیلدوروب یوقاریقی تشویق غه شرکت قیلیب آشکارا آدم ایباردی لر. ثابت داملام اوزی کاشغر لیغ بولغانی اوچون بالدیرراق کاشغر غه باریب خواهی صلح و خواهی حرب واسطه سی بیلان بو مهم و چونگ شهرنی تهلهکه دین قوتقوزماق و هم بو شهرنی آلماق بیلان ختن حکومتی نینگ سیاسی موقعیتی نی اساسلاندورماق مقصدی نی آراغه سالیب غایت درجه ده رغبت کورساتمکده ایدی. بو رغبتی کاشغر اهالی سی نینگ و قیرغیز لردین بعضی سی نینگ تشویق لری غه او ذات نی قوتلیک درجه ده ایشاندوردی.

لیکن ملک و من بو ایش غه آلدیراماسلیق و تیمور سیجانگ و تونگان لرنینگ قوت لری غه توغرا کلگودک بیر قوتیمیز حاضرده بولمغان اوچون بیر آز فرصت غه منتظر بولماق طرفداری ایدوک، و بو اوچون بیز ثابت داملام نی منع اتمکده محکم توردوق. لیکن ثابت داملام اوزی نینگ رغبتی نینگ بک زیاده لیکی غه ایرگاشیب بیزنی اوز رأیی غه قناعتلاندورمکغه بعضی سی توغرا و بعضی سی توغرا ایماس یول لر غه تشبث قیلغانی کین لرده بیلیندی. اما بیز او وقتده بونینگ حقیقتی دین غافل قالیب او ذات نینگ تمام سوزلری غه ایشاندوک، [676] و بو تشبث لرنینگ بیانی بودورکه—کاشغر ده کی بو ایش غه طرفدار بولغان کشی لرنینگ نفوذ لری نی و یاردم برمک وعده سی قیلغان لرنینگ قوتی نینگ تولالیقی نی و کاشغر اهالی سی نینگ عموماً بو ایش غه طرفدارلیقی نی مبالغه لر بیلان بیز غه یازدی، و بو ایش اوچون بیز طرفدین تولا عسکری قوت لازم ایماسلیکی نی و حاضرده کاشغر بیر آیاقده کی آشدک بولوب قالغانی نی و تأخیر قیلساق فرصت قولدین کتمکی نی اثبات اتمکغه کوشش قیلیب بیر مونچه دلیل لرنی کورساتتی، و کاشغر اهالی سی بیلان اوزی نینگ آراسیده واسطه بولغان بیر کشی نینگ قولیدین بعضی وثیقه لرنی یوللادی، و او کشی بیز ایشانگودک سوزلرنی قیلدی. منه بو تشبث لر بیلان بیزنی قناعتلاندوردی.

بو ایش ختن حکومتی غه حقلیغ بیر ملامت نی بیر تاریخ یوزیده تسجیل ایتادورغان غایت یمان بیر خطادور. چونکه بو ایش هنوز انقلاب بیر نتیجه غه یتیشمای ملی قوت نینگ قوتلانماکی غایت

یورتی ده کی تونگانلرنی اولتوروب و حبس قیلیب یورتلرنی پاکیزه لادیلر، و خصوصاً وانگ بگ ۵۰۰۰ ملی عسکر توپلاب کورلانی هم الیب قراشهر دریا بویی غه چه ایلگریلادی، و قراشهر تاغلریده کی قالماقلر ما شی مین بیلان قاتیغ اوروشوب انی [673] اولتوردیلر. لیکن شهرنی آلامای ینه تاغ و یایلاغلری غه کتیب قراشهر تونگانلرنینگ قولیده قالدی. منه بو صورت بیلان آلتی شهرده تورت مستقل ملی حکومت قایم بولدی—۱—ختن حکومتی یارکنددین چرچن غه چه، ۲—کاشغر حکومتی ینگى حصار دین تومشوق تاغ غه چه، ۳—آقسو حکومتی تومشوق تاغ دین باغ غه چه، ۴ کوچا حکومتی باغ دین قراشهر دریاسی غه چه (۲۳نجی خریطه غه قراسونلر). بو تورت حکومت ایچیدین کوچا حکمداری وانگ بگ و آقسو حکمداری اسماعیل باغ لر رسماً ربیع الثانی نینگ اولیده خوجه نیاز حاجی غه الچی ایباریب اطاعت عرض اتتی لر. تیمور سیجانگ ظاهرده خوجه نیاز حاجی نی بیر ملی باشلیغ نظری بیلان کورمکده بولسه مو حقیقت ده او بیر باشلیغ بولسه من هم بیر باشلیغ دورمن دیگان دعوانی قیلیب مغرورانه بیر وضعیت آغانی معلوم ایدی. ختن حکومتی خوجه نیاز حاجی همه دین ایلگری چیغان انقلاب نینگ باشلیغی و هم آن قوتلیک دشمن نینگ مقابلیده تورغان کشی بولغانی اوچون آنکا صمیمی بیر احترام حسیاتی ایچیده ایدی—لیکن ایننگ قیلغان ایشلری و قابلیتی و سیاسی یولی نینگ تفصیلاتی نی بیلمگان اوچون انی عمومی حکمدار تونوماق و تونوما سلیق خصوصیده هنوز قطعی بیر فکرده ایماس ایدی.

آلتای حکمداری شریف خان هم او یرده کی تونگانلرنی یوق اتکانی معلوم دور. اما ایننگ خوجه نیاز حاجی غه اطاعت قیلغان و قیلغانی نی بیلمایمیز، و بو خصوصده مختلف روایت لر باردور.

[674] ثابت داملام و امیر عبدالله نینگ کاشغر سفری و تیمور سیجانگ بیلان مناسبتیمیز بوزولوب اوتراده بولغان فجیع حادثه لر

کاشغرده عسکرلیک صفتی بیلان تورت قسم مسلح آدم لر بار ایدی—۱—تونگانلر، و بولر آشکارا صورته باشقه لر بیلان دشمن لیک حالده ایدی لر، ۲—تیمور سیجانگ نینگ اوز عسکرلی دیبلگان تورپانلیغ و کورلا و کوچا و کاشغرلیغ عسکرلر ایدی لر، ۳—قیرغیز عسکرلی، ۴—مهاجر اوزبک لر دین عسکر بولغانلر—بو اوچ قسم عموماً تیمور سیجانگ نینگ قیادتی غه تابع بولسه لر مو هر قسم علاحدہ و آیریم بولوب اوزلریدین بولغان قوماندانلری نینگ امرلری آستیده ایدی لر، و هم بولر هیچ بیر قانون و انتظام غه تابع ایماس چته چی لر شکلیده ایدی لر، و بو سبب دین کاشغر اهالی سی دین عاقل آدم لر بو مسلح آدم لر نینگ بیر کونی اوز آزارلیده اختلاف چیقماقی و

شورین نینگ رسماً جوشی یعنی عمومی والی بولوب خوجه نیاز حاجی نینگ مونداغ عنوان دین محروم و چین ده کی [671] انقلابچی کته لری غه وقت کلگونچه مدارا اوچون بیریلادورغان قوماندان عنوانی بیریلگانی دین معلوم دور.

آلتی شهر دین تونگان حکومتی یوق اتیلگانی و تورت مستقل یرلیک حکومت لر

ختن حکومتی اولدین خالص ملی انقلاب نتیجه سیده قورولغانی و تونگان دین کاملاً پاکیزه ایکانلیکی و مستقل لیکی یوقاریده معلوم بولغان ایدی. کاشغرده هم تیمور سیجانگ نینگ تونگان نفوذنی یوق اتیب مستقل بیر ملی حکومت قورغانی یوقاریده آنگلانلیدی. آقسو و کوچاده اسماعیل بای و وانگ بگ لردین عبارت بولغان بیردین ملی حکمدار بولسه مو اولر تونگان قول آستیده بیرر حاکم صفتی بیلان ایش قیلماقده ایدی لر. قراشهر و کورلا توپ توغرا ما شی مین نینگ اداره سیده ایدی، و لوپ اولکھسی و چرخلیق شهری هم تونگان غه تابع ایدی.

خوجه نیاز حاجی یوقاریده ایتیلغان وجه بیلان ما جونگ نینگ غه دشمن بولغان همان مذکور مملکت لر غه مکتوب لر یازدی. بو مکتوب لر دین ختن غه کلگانی نینگ مضمونی نینگ خلاصه سی بودور که— «بیز قمول دین ملت نی ظلم دین قوتقوزماق اوچون چیقیب تورپان مسلمان لری نی قتل عام بلاسیدین قوتقوزدوق، و حاضرده آن یمان دشمنیمیز بولغان تونگان لرنی [672] یوق اتمک غه مشغول دورمیز. تونگان لرنی یوق اتیب بولغونچه موقتی صورتده اورومچی حکومتی بیلان مصالحه قیلدوق. سیزلر غه امر قیلامن لر قول لریده کی یورتده یراغلیغ تونگان بولسه یوق اتسونلر. چونکه بو خلق بولسه غایت انصاف سیز فقط بولانچی و ملتیمیز غه دشمن بیر خلق دور، و ینه بیز نینگ اورومچی حکومتی بیلان مصالحه قیلغانیمیز دین بدگمان بولماسون لر، و بو مصالحه موقتی دور، و یورت اوزومیز نینگ مملکتی دور، و هیچ وقت یورت نی خیتای نینگ قولیده قویمایمیز».

منه بو مکتوب بولسه فقط تونگان نی یوق اتمک غه تشویق اتمک و اوزی غه ملت نینگ ملامتی نی جلب ایتادورغان ایکی نقطه دین بیر یولغان ما جونگ نینگ دین امداد تیلانگانی نی یاشورماق و ینه بیر یولغان جینگ شورین بیلان مصالحه قیلغانی نی ملت غه یخشی لاب بیلدورمک دین عبارت ایدی.

باشقه لر غه یازغان مکتوبی نینگ مضمونی نی بیلایمیز. اما اولرده هم تونگان نی یوق اتمک تشویقی بارلیقی معلوم ایدی. الحاصل بو تشویق نتیجه سیده اسماعیل بای و وانگ بگ لر اوز

تورکستانده انقلاب حرکتی انقلابچی لرینگ ضرری غه اویرولوب چین حکومتی غه بیر آز امید پیدا بولغان فرصتی [669] کورور کورماس بو وضعیتنی شرقی تورکستاننی اوز نفوذی آستیغه آلماق اوچون یخشی بیر فرصت بیلیم ⁷² divid And RUL یعنی «پارچه لاغیل و استیلا قیلغیل» دیگان انگلیس ضرب المثلی غه مطابق شرقی تورکستاننی پارچه لاماق و بو واسطه بیلان شرقی تورکستاننی دایمی صورتده اوز نفوذی آستیغه آلماق فکری غه توشتی. بناءً علیه ظاهرده خوجه نیاز حاجی و جینگ شورین و جینگ جوسی لرنی بیر بیرى بیلان متفق قیلماق و بونینگ بیلان شرقی تورکستانده کی تیئج سزلیقنی یوق اتمک و امنیت پیدا قیلماق اوچون چین حکومتی شرقی تورکستانغه خا سیجانگ آتلیغ بیر عسکری منصبدارینگ ریاستی آستیده بیر هیأت یوللیدی. بو هیأت ربیع الاولینگ آخریده طیاره بیلان اورومچی غه کلب شرقی تورکستاننی اوچ حصه غه تقسیم قیلدی—۱— اورومچی و چوچک و آلتای ولایت لرنی بیر ولایت قیلیم جینگ شورینینگ ادارهسی غه بردی، و اولقی جوشی عنوانی بیلان تورادورغان بولدی، ۲— تنگری تاغ لرنینگ جنوبی ده کی اولکه لرنی نجانگ (جنوبی ولایت) آتی بیلان بیر ولایت قیلیم انی خوجه نیاز حاجی غه بردی، و آنگا نجانگ بووی زونگ سیلینگ (جنوبی ولایتنی اداره قیلغوچی باش قوماندان) دیگان بیر عنواننی اختراع قیلیم رسمی تامغا بردی، ۳— غولجه ولایتنی علاحده بیر ولایت قیلیم جینگ جوسی غه بردی، و آنگا خوا سیلینگ ویاکه خوا سیلینگ یعنی ایلی خو [670] قوماندانی عنواننی بردی (معلوم دورکه چین لیغ لر غولجه ولایتنی ایلی خو دیدورلر). کورورکه چین حکومتی بو ایکی سی غه جوشی عنواننی برمای قوماندان عنواننی برگانی رسماً شرقی تورکستاننی اوچ غه تقسیم قیلسه موینه جینگ شورینینگ سیاسی نفوذی مذکور ایکی سی غه شامل دیمکدور، و مونده کی سیاسی اوپوننی محترم اوقوغوچی لر فهم قیلسه لر کرک دور. هر حالده بو تقسیم دین مقصد اوزون دین بری چین حکومت مرکزی نینگ نفوذی نینگ تاشیده بولوب قالغان شرقی تورکستاننی بیر بیرى غه رقیب اوچ اداره غه آریب ایلگریکی اورومچی مرکزیتی قوتنی یوق ایتمک صورتی بیلان شرقی تورکستان نینگ بو اوچ حکومتنی ضعیف لیک حالده یاشاتیب دایمی صورتده چین حکومتی نینگ نفوذی آستیده توتماق دین باشقه بیر مقصد ایماس دور. بو تقسیم تاماملانغان دین کین ما جونگ نینگنی شرقی تورکستانده هیچ حق یوق بیر اوغری دیب اعلان قیلیم مذکور اوچ حکمدار غه ما جونگ نینگنی یورت دین قوغلاماق غه امر بردی.

ما جونگ نینگنی اگر قوغلاماق غه موفق بولسه لر ایدی، خوجه نیاز حاجی نی هم وقت کلگانده یوق اتمک صورتی بیلان ملی انقلابنی هم باسیقتورماق تشبثی نینگ باشلانماقی جینگ

⁷² dividE And RULE [divide and rule]

یوز باش سیز سرسری قزاق و تونگان عسکرلری ایکان لر.

[667] چوچک اھالی سی بونی کوروب حرکت لریدین پشیمان بولدیلر. لیکن بو پشیمان فایده سیز بولغان اوچون مذکور عسکرلر بیلان بیرلاشیب سپیلرنی قاتیغ محاصره قیلیب کیچیک سپیلرنی آلدیلر، و چونگ سپیلرنی شدت بیلان محاصره قیلیب ربیع الثانی نینگ یگر مه سیده دوتی و لوجانگلر تسلیم بولماق غه قرار بیریب متارکه عقد اتیلدی، و بو حالده اورومچی دین اوتوموبیل لرده تولا یاردم قوتی کلیب مجاهدلرنی مغلوب اتیب شهرنی اشغال قیلدی—معلوم دورکه بو تأریخده جینگ شورین ما چونگ ینگنی مغلوب اتیب اورومچی و چوچک آراسیده کی بند بولغان یولنی آچقان ایدی—بو یاردم قوتی توپ و مترالوز بیلان مسلح ایدی، و چوچک مجاهدلری قاتیغ مدافعه قیلسه لرمو بو یراغلر نینگ مقابلیده مغلوب بولوب پراکنده بولدیلر، و دشمن عسکرلری چوچک اھالی سی نی بیر نچه کون قتل عام قیلدی لر، و خلق نینگ تولاراقی شهید بولوب و قاجیب شهر خالی بیر حالغه کلدی، و بو چیرایلیغ شهر نینگ تولاراق حصه سی ویران بولدی. بو صورت بیلان چوچک ولایتی ینه جینگ شورین نینگ قولی غه توشوب انقلابی نتیجه سیز قالدی.

یوقاریده بیان قیلینغان وجه بیلان صفر آئیده ما چونگ ینگ مناس و شیخو شهرلری نی الیب اورومچی و ایلی نینگ آراسی اوزولگان اوچون ایلی ده کی جینگ جوسی (حربیه ناظری) عنوانیده کی منصبدار استقلال [668] اعلان قیلیب و جینگ شورین طرفدارلری نی یوق اتیب ایلی ده کی تونگان و ترانچیلر بیلان بیرلاشتی، و اوزی غه خوا سیلینگ عنوانی نی آلدی، و جینگ شورین غه آشکارا دشمن لیک قیلغالی باشلادی. منه غولجه انقلابی دیگانیمیز بودور. دیمک که غولجه انقلابی ملی انقلاب بولمای غولجه ولایتی ینه بیر چین لیغ نینگ حاکمیتی آستیده اورومچی دین آیریلماق دین عبارت بولغان بیر تغییر ایدی.

چین حکومتی نینگ شرقی تورکستان نی رسماً اوچ حصه غه تقسیم قیلغانی

خبر آغانیمیز غه کوره چین حکومتی شرقی تورکستان انقلابی دین غایت درجه ده متأثر بیلماقده ایدی. اما عسکر ایبارمکغه قدرتی یوق ایدی، و بو یورت نینگ اھالی سی بیرلاشکان تقدیرده استقلال غه هیچ مانع یوق ایدی، و شرقی تورکستان نینگ چین خریطه سیدین چیقیب اوزی غه مخصوص بیر رنگ آلماقی شبهه سیز ایدی. بناءً علیه چین حکومتی شرقی تورکستان واقعاتی نی مایوسانه بیر وضعیت بیلان تعقیب اتمکده ایدی.

لیکن یوقاریده ایتیلغان وجه بیلان جینگ شورین خوجه نیاز حاجی بیلان مصالحه قیلیب شرقی

[665] آلتای و چوچک و غولجه انقلاب لری

آلتای قزاق لری نینگ بیرلیک بگ لری دین شریف خان آلتیغ بیر کیچیک وقتی ده چین چه اوقوب کین لرده آلتای نینگ بعضی علاقه لری غه شن (حاکم) بولغان و بو مناسبت بیلان قزاق لر آراسیده تولا اعتبار و نفوذ غه مالک بولغان بیر کشی ایدی. یوقاریده ایتیلغان وجه بیلان بارکول قزاق لری نینگ انقلابی چیقغان وقتده جینگ شورین باشقه اولکه لرده کی قزاق بگ لری دین شهبه لانیب بیر نچه قزاق بگ لری نی مکر بیلان اورومچی غه قیچقیریب حبس قیلغان ایدی، و شریف خان هم اوشبو محبوس لردین بیر ایدی.

لیکن اوچ تورت آی دین کین شریف خان بیر حیله بیلان حبس خانه دین قاجیب آلتای غه باریب اوز تابع لری نی بیغیب آلتای دوتی بیلان اوروشوب ولایت مرکزی بولغان ساروسومبا شهریدین باشقه تمام یایلاغ و اولکه لرنی آلدی. لیکن شهرنی آلامادی. ما جونگ یینگ ایکنجی دفعه قمول غه چیقغانده اوچ تورت یوز تونگان نی بارکول یولی بیلان آلتای غه یوللادی. اما شریف خان نینگ ما جونگ یینگ دین یاردم تیلانگان و تیلانگان نی بیلمایمیز. هر حالده شریف خان مذکور تونگانلر بیلان بیرلاشب ساروسومبا شهری غه هجوم قیلدی لر، و نتیجه ده دوتی مغلوب بولوب قاجیب روسیه طرفی غه کتتی، و بونینگ بیلان پوتون آلتای شریف خان نینگ قولی غه [666] اوتوب ربیع الاول نینگ ابتداسی ده شریف خان استقلال اعلان اتتی. موندین کین شریف خان بیر نچه یوز قزاق و ایکی یوز تونگان دین مرکب بیر قوت نی چوچک ولایتی نینگ حدودی نی محافظه قیلماق غه امر اتیب یوللادی (۲۳ نجی خریطه غه قراسونلر).

بو عسکرلر حدود غه بارغاندین کین دورینجنگ شهری ده (چوچک ولایتی ده بیر شهردور) «شریف خان تولا عسکر بیلان چوچک ولایتی نی فتح قیلماق اوچون کلیب دور» دیگان شایعه پیدا بولوب اهالی انقلاب غه قویتری لر، و شریف خان نینگ عسکرلری غه کشی ایباریب اولردین یاردم تیلادی لر، و بو عسکرلر هم ایتیگ یوروب دورینجنگ غه هجوم قیلدی لر، و او یرده کی چین عسکرلری آرزینه مدافعه قیلیب چوچک غه قاجیب کتیب شهر فتح بولدی. بو خبر چوچک اهالی سی غه «شریف خان تولا عسکر بیلان کلیب دور. دورینجنگ نی فتح قیلیب دور» دیگان صورت بیلان آنگالانیب ربیع الثانی نینگ باش لری ده چوچک اهالی سی بیر یولی انقلاب غه قویوب چین عسکر نی مغلوب قیلیب اولرنی شهر نینگ ایکی باشیده کی ایکی سپیل غه محاصره قیلدی لر، و بو حالده دورینجنگ دین یوقاریقی قزاق و تونگان عسکرلری یتیشیب کلدیلر، و چوچک اهالی سی کوردیلر که بولرنینگ ایچیده نه شریف خان بار، و نه باشقه بیر توتوملوغ کشی بار، بلکه بولر بیر نچه

(۱) جینگ شورین خوجه نیاز حاجی غه ۲۰۰۰۰۰ میلیتیق و بیر نچه ملیون اوق و بیرر ملیون پول بیرادور—بو یراغ و جبخانه و پول نینگ اوچ دین بیرى نقد و باقى سى ما جونگ ینگنى شرقى تورکستان دین قوغلاق چيقارغان دین کین بیریلادور.

(۲) تنگری تاغلىرى نینگ جنوبى دین عبارت بولغان قمول و تورپان و آلتى شهر اولکهلرلى نى نَنُ جانگ (جنوبى ولايت) اسمى بیلان خوجه نیاز حاجى توپ توغرا چین حکومتى آتیده اداره قیلماق.

(۳) بونینگ مقابلیده خوجه نیاز حاجى جینگ شورین بیلان دوست و ما جونگ ینگ بیلان دشمن بولوب ایننگ بیلان لازم کلگانده محاربه قیلماق و جینگ شورین و ما جونگ ینگ بیر بیرى بیلان اوروشقان ده خوجه نیاز حاجى جینگ شورین غه یاردم برمک ویا بی طرف تورماق.

منه بو ماده لرده مذکور بولغان پول و یراغ و شرقى تورکستان نینگ نصفى دین تولاراقى غه حکمدار بولماق بو عقل سیز و آچ کوز آدم غه غایت چونگ بیر فایده کورونوب بو مصالحه نى قبول اتتى، و ربیع الاول نینگ ۱۵ نجى کونى خوجه نیاز حاجى و جینگ شورین نینگ الجى لرى شیماکو (اورومچى نینگ ۷ میل شمالیده بیر یر) ده کوروشوب معاهده نامه غه امضا قیلدی لى. [664] و نقد برمکچى بولغان پول و یراغ نى آلدی، و اوروش میدانى دین چقیب تورپان غه کلدى. خوجه نیاز حاجى نینگ بو ایشى نى اوزى نینگ صمیمى مسلک داشى بولغان یولبارس بگ باشلیغ بیر نچه عاقل آدم لر قاتبع تنقید قیلیب قبول اتمدی. لیکن خوجه نیاز حاجى بو ایشى دین یانماى معاهده غه امضا قیلدی. بو اوچون یولبارس بگ بیر نچه یوز قمول عسکرى بیلان خوجه نیاز حاجى دین آیریلیب ما جونگ ینگ بیلان بیرلاشتى.

خوجه نیاز حاجى تورپان غه کلگان دین کین ما جونگ ینگ سانجودین اورومچى غه ایلگریلاب اورومچى نى غرب طرفیدین محاصره قیلیب شهر نینگ بعضى محله لرى نى آلدی. لیکن بو حالده بیر نچه طیاره هوا غه پیدا بولوب تونگانلرنى بومبا و مترالیوز اوقى غه توتوب مغلوب اتتى. ما جونگ ینگ بو مغلوب لوق نتیجه سیده قاجیب سانجو و قوتوبى و مناس و شیخو شهر لرى غه اوت قویوب گوجینگ غه کتتى، و جینگ شورین نینگ عسکر لرى مذکور شهر لر غه استیلا قیلیب او یرلرده کى مسلمانلرنى قتل عام و تعلقاتى کویدوروب غایت مدهش قان توکتى لى، و بو حالده ما جونگ ینگ نینگ اوز یورتى غه یانیب کتمکى نینگ امکانى قالماغان ایدی. چونکه ما بوپانگ ایننگ یورتى نى اشغال قیلیب یولنى نى توسوب تورغان ایدی. بو اوچون ما جونگ ینگ آلتى شهر غه اوتتمک اوچون ربیع الثانی نینگ اوترا لریده گوجینگ دین تورپان غه یوردى، و خوجه نیاز حاجى بیلان اوروشماق غه باشلادی (بیانى توبنده کیلادور).

ایدی۔ بو ایکی مستحکم موقع نی آلعاندین کین اورومچی غہ ہجوم قیلماق وقتی کلدی۔ ما جونگینگ نینگ پلانی چہ خوجہ نیاز حاجی نی اورومچی غہ ایلگری مانگدوروب اوزی اورومچی نینگ غربیدہ کی مناس و قوتوبی و سانجو و شیخو شہرلری غہ ہجوم قیلیب او یردہ کی یراغ و غایت تولا اولجہ لرنی اوزی آلماق ایدی۔ منہ بو پلان غہ موافق خوجہ نیاز حاجی نی اورومچی نینگ ۲۰ میل شمال شرقی سیدہ کی فوکانگ قصبہ سی نی فتح قیلماق غہ و او یردین اورومچی طرفیغہ ایلگریلامکغہ تکلیف قیلدی۔ خوجہ نیاز حاجی دیدیکہ «من حاضر دورمن۔ اما عسکریم دہ یراغ سیزلر بار، و جبخانہ بوق دور۔ منگا کافی یراغ و جبخانہ بیرینگ» دیدی۔ ما جونگینگ آزیغینہ جبخانہ بردی۔ لیکن میلیتیق برمدی۔ منہ بیر طرفدین ما جونگینگ آشوق یراغ و جبخانہ لرنی گانسوغہ یوللاماق غہ تیارلاغانی معلوم بولدی۔ بو خیانت سببی دین خوجہ نیاز حاجی و تابع لری نینگ طاقتی قالمغودک درجہ غہ یتتی۔ لیکن ناعلاج فوکانگ غہ یوروش قیلیب او یرنی فتح قیلدی۔ ما جونگینگ مناس و شیخو و قوتوبی و سانجو شہرلری نی او یرلردہ کی تورک و تونگان دین عبارت بولغان مسلمان لرنینگ یاردمی بیلان فتح قیلدی—بو صورت بیلان اورومچی غرب و شرق دین محاصرہ بولدی۔ [662] بو اوترادہ جینگ شورین مصالحوہ اوچون و ہیچ بولمسہ خوجہ نیاز حاجی و ما جونگینگ نی بیر بیر دین آیریماق اوچون کوشش قیلماقدہ ایدی، و ہر بیر غہ باشقہ باشقہ و آرقہ آرقہ دین الچی لری یوللاب ہر قسم مصالحوہ شرطلری نی آراغہ سالماقدہ ایدی۔ ما جونگینگ یوقاریقی خیانت کارانہ معاملہ سی توغراسیدین خوجہ نیاز حاجی بیلان آراسی بیر آز بوزولغانی نی جینگ شورین آنگلاب درحال خوجہ نیاز حاجی غہ الچی یوللاب غایت مساعد شرطلر بیلان صلح طلب قیلدی۔

منہ بو نقطہ خوجہ نیاز حاجی نینگ قیداغ آدم لیک کی نی تونوتادورغان و شرقی تورکستان نینگ مستقبل دہ کی مقدراتی نی تعیین قیلادورغان غایت نازک بیر امتحان نقطہ سی ایدی—چونکہ جینگ شورین نینگ مقصدی ہر بہا بیلان بولسہ بولسون بو ایکی دشمنی نی بیر بیر دین آیریماق ایدی، و بو آیریماق شرقی تورکستان غہ مدہش بیر خطر نینگ باشلانغوجی بولماقی نی ہر عقلی بار کشی بیلور ایدی، و وضعیت ما جونگینگ نینگ خیانتی و انصاف سیزلیقی غہ بیر مدت صبر قیلماق نی و آیاقدہ کی آشدک بولوب تورغان اورومچی فتحی دین کین انینگ بیلان ایشنی آچوق میداندہ فیصلہ قیلماق نی ایجاب اتمکدہ ایدی، و جینگ شورین نینگ ہر ایشی نینگ مکر و فریب ایکانلیکی معلوم ایدی۔ لیکن خوجہ نیاز حاجی بونی فرق اتکودک عقلی بار آدم چیقماق قالدی، و جینگ شورین نینگ آراغہ سالغان [663] صلح شرطلری نی کوروب انی ترددسیز قبول اتتی، و مصالحوہ بولماق غہ قرار بیریلدی۔ بو مصالحوہ نینگ مہم مادہ لری بولردور۔

و بو حالدہ ما جونگ‌ینگ شرقی تورکستان حدودی غہ کیریب اورومچی طرفی غہ ایلگریلاگان خبری کلدی، و بو خریدین خوجہ نیاز حاجی یورکلانیب تورپان شہری غہ هجوم قیلدی، و شینگ زیحوی مقاومت قیلماس دین عسکری نی الیب اورومچی غہ قاچتی. بونینگ بیلان پوتون تورپان ولایتی خوجہ نیاز حاجی‌نینگ امری آستیغہ کیردی.

موندین کین خوجہ نیاز حاجی آرقہسی غہ یانیب ما جونگ‌ینگ‌نینگ استقبالی غہ باریب قمول و تورپان آراسیدہ اوچراشیب اوترادہ بیر معاہدہ عقد اتتی لر—بو معاہدہ‌نینگ حقیقتی نی آچوق بیلمایمیز—اما خوجہ نیاز حاجی‌نینگ طرفدارلریدین آنکلاغانیمیز غہ کورہ بو معاہدہ فقط خوجہ نیاز حاجی غہ ما جونگ‌ینگ یاردم قیلیب جینگ شورین دین شرقی تورکستان نی آماق و توشکان یراغ و اولجہ‌لرنینگ نصفی نی ما جونگ‌ینگ آماق و اوروش اثناسیدہ خوجہ نیاز حاجی ما جونگ‌ینگ‌نینگ پلانی آستیدہ ایش قیلماق مضمونیدہ ایدی، و بو ایکولان‌نینگ ہیچ بیر یینہ بیر غہ تابع بولمغان ایدی، و تونگانلرنینگ دعواسی غہ کورہ خوجہ نیاز حاجی قید و شرطسیز ما جونگ‌ینگ غہ بیعت قیلغان ایدی—دیدورلر.

[660] دیمک کہ ہر حالدہ بو ایکی کشی بیرلاشتی لر، و قوتلری نی بیر قیلیب جینگ شورین‌نینگ قوتی ہمہ دین تولاراق بولغان گوچینگ شہری غہ هجوم قیلماق غہ قرار بردیلر. مشاہدلرنینگ روایتلری غہ کورہ گوچینگ نی بیر طرفدین خوجہ نیاز حاجی تورک عسکرلری بیلان و بیر طرفدین ما جونگ‌ینگ تونگان عسکرلری بیلان محاصرہ قیلماق غہ باشلادیلر، و بو شہردہ تقریباً ۲۰۰۰۰ قدر مسلح چین قوتی بار ایدی، و اون ایکی کیچہ و کوندوز غایت مدہش محارہ‌لردین کین هجوم بیلان گوچینگ نی فتح قیلدیلر. بو شہردین ۲۰۰۰۰ قدر میلیق و ملیون لرحہ جبخانہ اولجہ توشتی، و ہمہ نی ما جونگ‌ینگ آلدی، و خوجہ نیاز حاجی‌نینگ عسکرلریدہ میلیق سیزلر خیلی تولا ایدی. بولر اوچون خوجہ نیاز حاجی میلیق طلب قیلدی، ما جونگ‌ینگ برمدی، و درحال جیمیسا قلعہسی نی (گوچینگ دین ۲۲ میل اورومچی طرفیدہ مستحکم بیر قلعہ دور) آماق غہ خوجہ نیاز حاجی نی امر اتتی. خوجہ نیاز حاجی بیر نیمہ دیالما ی دردنی اوزی بیلیب جیمیساغہ یوروش قیلدی، و او قلعہ نی بیر نچہ کون محاصرہ قیلدی. اخیراً او یردہ کی چین لیغ لر یراغ‌لری نی تسلیم قیلماقچی بولوب متارکہ بولدی، و ایرتہسی سحرده یراغ نی آماقچی بولوب بو خبرنی ما جونگ‌ینگ غہ یازیب قلعہ دین اوزاقلاشیب بیر یرغہ توشوب یاتتی. کیچہ دہ ما جونگ‌ینگ بیر نچہ اوتوموبیل بیلان جیمیساغہ عسکر ایاریب او یردہ کی ۸۰۰ میلیق و جبخانہ لرنی تافشوروب الیب [661] خوجہ نیاز حاجی غہ توغوزمای گوچینگ غہ الیب کتتی. بو انصاف سیزلیق سببی دین خوجہ نیاز حاجی و تابعلری تولا خپہ بولدیلر. لیکن صبر قیلما ی چارہ یوق

خوجه نیاز حاجی نینگ تورپاننی آلغانی

خوجه نیاز حاجی نینگ اوزی نینگ بیان قیلغانی غه كوره انینگ مقصدی قمول تاغلری ایچیدین پات چیقما سلیق و او یرده توروب دشمننی ینگودک قوت حاصل قیلغاندین کین منتظم هجوم لر بیلان دشمننی یوق اتمک و یورت نینگ استقلالینی تأمین قیلماق ایمیش ایکان. لیکن بو خصوصده انینگ پلانی نیمه ایکانلیکی نی بیلما میمز.

یوقاریده اوتکان وجه بیلان شینگ زیخوی تورپان غه استیلا قیلغانده تورپان کته لریدین حمد الله اعلم آخوندوم و موصول بای و محمود بای باشلیغ تولا کشی لر قاچیب تاغ یول لری بیلان یوروب خوجه نیاز حاجی نینگ یانی غه باربب تورپان ده بولوب تورغان فاجعه لر نی بیان قیلیب انینکدین [انینگدین] یاردم تیلادیلر، و خوجه نیاز حاجی ملت نینگ باشی غه کلمکده بولغان بو فلاکت و قانلیغ حادثه لر دین غایت درجده متأثر بولدی، و اولرنی بو بلالردین قوتقوزماق اوچون حرکت قیلما سلیق غه وجدانی چیدامادی. لیکن دشمننی مغلوب اتمک غه اوز قوتی کافی کورمادی، و ملت یراغ سیز بولغان [658] اوچون ملت دین کافی قوت توپلاماق نی امکان سیز کوردی، و هنوز ختن و باشقه یرلرده ملی انقلاب لر دین خبری یوق ایدی.

بناءً علیه خوجه نیاز حاجی ما جونگ نینگ دین یاردم تیلامک اوچون موصول بای باشلیغ بیر هیأت نی سوچوغه یوللادی، و او کونلرده ما جونگ نینگ رقیبی بولغان ما بوپانگ نینگ هجومی دین قورقوب قاچقالی یر ایستاب تورماقده ایدی. بو اوچون مذکور هیأت نینگ کلگانیدین خرسند بولوب درحال تقریباً ۵۰۰۰۰ کشی دین عبارت بولغان قوتی نی الیب شرقی تورکستان غه یوردی. بو خبرنی خوجه نیاز حاجی آنگلاغان زمان قمول تاغیده کی مرکزیده بیر آز قوت قویوب عسکری نینگ قسم کلی سی بیلان یوروش قیلیب ۱۳۵۲ هـ بیرنجی محرمده قمول شهری غه هجوم اتتی، و ایلگری جینگ شورین قمولده کی قوتی نی تورپان غه سوق اتکانی اوچون قمولده قوت آز ایدی. خوجه نیاز حاجی قمولنی الیب درحال تورپان غه یوروش قیلدی، و پیچان شهری غه یاقینلا فاندی پیچانده کی چین عسکرلری قاچیب کتتی، و خوجه نیاز حاجی او یرنی محاربه سیز آلدی. آندین کین خوجه نیاز حاجی لوکچون غه یوروش قیلیب او یرنی هم اوروش سیز آلدی، و محرم نینگ اوترا لریده لوکچون غه شینگ زیخوی هجوم قیلیب قاتیغ محاربه بولدی، و نتیجهده شینگ زیخوی مغلوب بولوب تورپان غه [659] یاندى. بو اوروشده تورپان اولکەسی نینگ آن کته و نفوذ لوغ کشی سی بولغان حمد الله اعلم آخوندوم شهید بولدی. بو اوترا ده تورپان اهالی سی عموماً فدائی بولوب خوجه نیاز حاجی غه قوشولدی لر.

شهید قلیب قاققانچه ینگ شہرہ کی چین لیغ لرنینگ یانغہ کیریب آلدیلر، و بو تونگانلر کیریب کاشغرہ ما جیسانینگ قوتی نینگ تولالیقی نی و بوگون ایرتہ یارکندغہ کلمکی نی ایتیب چین لیغ لرنی مصالحہ دین یاندوردیلر. بونینگ بیلان ینہ اوروش باشلاندى، و تونگانلرنینگ تشویقی بیلان دشمن لر بیر دفعہ غرب دروازہ کی عسکرلرنینگ اوستیغہ و ینہ بیر دفعہ کهنہ شہرغہ اوشتومتوت هجوم لر قلیب مجاہد لرنی خیلی ضایعات غہ دوچار قیلدی لر. لیکن بو ہر ایکی هجومہ ینہ دشمن لر مغلوب بولوب شہرغہ قامالدیلر. الحاصل بو صورت بیلان [656] ۱۵ کون محاصرہ غایت شدتی بیلان دوام اتکاندین کین دشمن لر تونگانلرنینگ سوزی نینگ یالغانلیقی نی بیلب مصالحہ تیلادیلر. خواهی چین لیغ لر و خواهی تونگان لر تمام یراغ و خزانہ لرنی تسلیم اتمک و یالغوز تونگانلر آت قامچی بولوب کاشغرغہ کتمک شرطی بیلان مصالحہ بولوب صفر آبی نینگ ۲۲ سیدہ یارکند ینگ شہر فتح بولدی. ایرتہ سی تونگان لر و چین لیغ لرنینگ خیانت قیلغانی معلوم بولدی، یعنی یراغ و خزانہ نینگ تولاراقی نی یاشورغانلری و کاشغرغہ الیب کتمک غہ قرار برگانلری بیلیندی، و ۲۰۰۰ قدر چین لیغ و تونگانلر سفر تدارکی قیلماق غہ باشلادی لر. امیر عبداللہ بونی بلیب ہیچ اعتراض قیلمادی، و کاشغرغہ تیمور سیجانگ غہ خبر بیریب بولرنی یولده یوق اتمک غہ قرار برگانی نی بیلدوروب انی آگاہ بولماق غہ توصیه اتتی. صفر نینگ ۲۸ نجی کونی تونگانلر و ۲۰۰۰ غہ یاقین چین لیغ لر کاشغرغہ مانگدی، و اولرنینگ آرقہ سیدین امیر نور احمد ۱۰۰۰ کشی بیلان قوغلاب آق رباط و قیزیل آراسیدہ کی سایہ دہ یتیشیب اوروش باشلادی، و دشمن نینگ تولاراقی اولتورولوب و اسیر قیلینیب آشقانی نی قوغلاب قیزیل غہ بارغاندہ تیمور سیجانگ نینگ بو دشمن لرنی توسماق اوچون یوللاغان ۴۰۰ کشی لیک قوتی یتیب کیلیب ایکی طرف دین دشمن نی آراغہ الیب اولتورمک غہ باشلادیلر. بو دشمن لرنینگ تولاراقی اولتورولوب قوماندانی ما رولونگ باشلیغ بیر نچہ یوزی اسیر بولدی، [657] و بیرر یوزچہ سی کاشغر طرفی غہ قاجسہ مو ینگ حصار قوماندانی احمد خان تنجانگ اولرنی تماماً یوق اتتی، و فقط بیر تونگان قاجیب کاشغرغہ باریب ماجرانی ما جبساغہ یتکوزدی. منہ بو صورت بیلان یارکند فتحی تمام لانیب یارکند ولایتی رسماً ختن حکومتی غہ الحاق اتیلدی.

یارکند فتحي

نور احمد آخوند یارکندغه کیرگان کوندين اعتباراً اینگی شهر سپیل ایچیدین باشقه تمام یارکند اولکھسی ختن حکومتی غه الحاق اتیلگان ایدی.

۲ محرم ۱۳۵۲ هـ ده عبدالله آخوند یارکندغه کیریب محاصره ایشی نی اولقیدین قاتیغراق قیلغان ایدی. بو ایکی اینیم غه ملک نینگ برگان عنوانی امیر عنوانی دور، و عبدالله آخوندغه یارکند اهالی سی شاهمنصور عنوانی نی بیری بونینگ بیلان شهرت تاپقان ایدی، و من بو کتابده [654] اولرنی امیر عنوانی بیلان یازامن. ما جیسا مرالباشی غه کلگانده ظاهراً یاردم و حقیقتده جاسوس لوق و هم یارکند غنیمت لری غه شریک بولماق اوچون ما رولونگ لن جانگ (یوز باشی) نی بیر یور تونگان عسکری بیان یارکندغه یوللادی. امیر عبدالله و امیر نور احمدلر بو تونگانلرنی اوروش ایشی غه سالمای ظاهراً مهمان و حقیقتاً نظربند صورتیده ساقلادی، و کاشغرغه کتمک غه هم اجازه برمدی، و بو آزاده امیر عبدالله کاشغرغه بیر هیأت ایاریب تیمور سیجانگ نینگ ظفری مناسبتی بیلان انی تبریک اتمیش، و بعضی بیر نزاکت لیک عبارت لر بیلان هر ایشده بیرلیکده بولماق و بیر بیرلری غه یاردم قیلشماق نیتی نی اظهار اتمیش دور، و تیمور سیجانگ بو سوزلرنی استمداد معناسی بیلان فهم قیلیب حافظ تنجانگنی اوچ یوز کشی بیلان امرادغه یوللامیشدور. لیکن ختن مرکزی نینگ موندین هیچ خبریمیز یوق ایدی.

یارکند ینگی شهر محاصره سی اوزون دوام قیلیب قالغان اوچون ختنده امیر عبدالله و امیر نور احمدلرنینگ یاش لوق سببی دین قاصرلیق قیلغانی نینگ گمانی و هم کاشغرغه کی لر بیلان آزاده بیر سیاسی خطالوق پیدا بولماق اندیشه سی پیدا بولوب ثابت داملا حاجیم یارکندغه بارماق فکری نی آراغه سالدی. من «اوزوم بارامن. چونکه بو وظیفه منینگ کی دور» دیسم مو بو ذات ملک نی اوز فکری غه معقول قیلغانی اوچون او ذات نینگ [655] بارماقی غه قرار بریلدی. بونینگ بیلان صفرنینگ تورتیده ثابت داملا حاجیم ختن دین مانگدی. ثابت داملا حاجیم باریش دین ایلگری یارکندده کی دشمن لر مصالحه تیلاب هیأت چیقاریب ختن فتحي ده کی شرط لر بیلان صلح بولماقغه قرار بیریلگان و متارکه عقد اتیلگان ایدی.

بو حالده ثابت داملا حاجیم یاقینلاشقاچ امیر عبدالله او ذات نی مراسم بیلان استقبال قیلامیز دیب شهر دین چیتی، و محاصره غه مشغول عسکر قوماندان لری هم چیتی لر. بو سبب دین کهنه شهر خالی و ینگی شهر اطرافیده کی عسکرلر قوماندان سیز قالدی. بو حال نی یوقاریده ذکر ی اوتکان تونگانلر کوروب درحال یراغلانیب ینگی شهر طرفیغه قاچتی لر، و آلدینی توسقان بیر نچه عسکر نی

زیاده‌راق عسکری بولغان تیمور بگ‌نینگ رتبه‌سی تن‌جانگ‌لیق یعنی بیرنجی یوز باشی (تورک اصطلاحی‌چه اون یوز باشی) لیق ایدی—اما تیمور بگ و قول آستیده‌کی تونگانلرنینگ بو انصاف‌سیرلیقی‌غه وضعیت‌نینگ نازک‌لیقی سببی‌دین صبر قیلماقده ایدیلر. کاشغر فتح بولوب محاربه پیتکاندین کین تونگانلر تورک‌لرنی بیر آز خوش قیلماق مجبوریتی‌نی [652] تویوب تیمور بگ‌نی لوجانگ (مینگ‌باشی) و حافظ و احمد خان و همدم بگ و کیچیک آخوند و عثمانلی و خوش محمدلرنی تن‌جانگ‌لیق رتبه‌لری‌غه ترقی قیلدوردی‌لر. لیکن کاشغر‌نینگ بای خزانه‌سی و تولا یراغلرنی شونداغی‌چه تونگانلر اوزلری آلیب تورک‌لر‌غه قناعت‌لانگودک نصیبه برمدیلر. تورک‌لر هر نرسه و هر ایش‌ده تونگانلر بیلان برابر حق‌لری بارلیقی‌نی دعوا قیلیب اوتراده مجادله چیقتی، و صفر آیی‌نینگ اولیده تونگانلر مغلوب بولوب ینگی شهر‌غه چیقیب قامالدیلر، و تیمور بگ اوزی‌نی سیجانگ (فرقه قوماندانی) عنوانی بیلان کاشغر‌غه حکومدار اعلان اتتی. لیکن تیمور بگ تونگانلرنی اوشبو مقدارده مغلوب اتکانی‌غه قناعت قیلیب اولرنی جدی صورتده محاصره قیلماقی، و اگر قاتیغ بیر محاصره قیلسه تونگانلر تمام یراغ‌لرنی تافشوروب تسلیم یویماق‌غه تیار بولغان ایدی (تونگانلر بونگا اقرار قیلغان ایدی). تیمور سیجانگ‌نینگ بو سیاستی‌نینگ سببی نیمه ایکانلیکی‌ده قطعی بیر اطلاع یوق‌دور. لیکن بو بابده ایننگ آغزیدین روایت قیلینغان سوزلرنی توبنده یازیب اوتامیز.

(۱) تیمور سیجانگ‌نینگ بیر خصوصی آدمی منگا سوزلادیکه تیمور سیجانگ «تونگان‌لرنینگ قراشهرده تولا قوتی باردور. بیز تونگانلرنی موندین زیاده ازسک او طرفده‌کی تونگانلر بیزنینگ باشیمیز‌غه بلا بولغدور» دیر ایدی.

(۲) ینه بیر کشی‌نینگ روایتی‌چه تیمور سیجانگ—«قیرغیزلر ویا کاشغر‌لیغلر منگا مخالفت قیلسه ویا ختن‌لیک‌لر بیلان آرامیز بوزولسه تونگانلر بیلان [653] آپلاشیب اولرنی مغلوب ایتمان»—دی‌میش‌دور.

(۳) ختن‌لیک‌لر بیر کشی‌غه تیمور سیجانگ ایتقان ایدیکه—«تونگانلر بیلان محاربه قیلیب عسکریم‌نی ضایع قیلماق‌غه حابت یوق‌دور. چونکه تونگانلر ینگی شهر‌غه سولاندیلر. بیر کونی آچلیق و مشقت‌دین مجبور بولوب تسلیم بولمای چاره‌سی یوق‌دور»—

کورولورکه تیمور سیجانگ نینگ تونگانلر بیلان مجادله‌سی بیر ملت پرورلیک حسیاتی یوزیدین بولمای شخصی بیر مقصد اوچون‌دور، و هم اولرنی قطعی صورتده یوق قیلمای قویغانی هم شخصی بیر مالی‌خولیا یوزیدین‌دور. منه بو آدم‌نینگ نالایق و عقل‌سیرلیقی‌نینگ اول دنیا‌غه معلوم بولغان واقعه‌سی بودور، و توبنده‌کی حرکت‌لری اوز موردیده کیلادور.

ايكان. بيز هم آنگا بير آز نزاكت ليك جواب بيريب عادى بير هيات نينگ قوليدىن مكتوب ايباريب محض تجسس اوچون يوللادوق. منه بيز نينگ تونگانلر بيلان اولقى تماسيميز بو ايدى.

[650] ما جيسا ذيجه نينگ ۱۵ نجى كوني تيمور بگنى و بير مقدار تونگان عسكىرىنى كاشغرغە يوللادى. كاشغر والىسى ما دوتى كاشغر دەكى چين قوتىنى ايكي غە آيريب بير قسمىنى ياركندغە ايباريب و بير قسمىنى مرالباشى نينگ شرقى دەكى غايت قوتليك طبعىي استحکم مالک بولغان توموشوق تاغ و اوقور مزار تاغ دە يرلاشتوروب و بونينگ اوستيغە كاشغر تاغلرئيدەكى قيرغيزلردىن بيرر مينگ عسکر اليب اولرنى هم توموشوق تاغغە يوللاب ما جيسانينگ يولىنى محکم توسقان ايدى.

تيمور بگ و تونگانلر توموشوق تاغغە كليب بير نچە قاتا اوروشتىلر، و ۲۵ كون دوام قيلغان محاربه هيچ موفقيت بيلان نتيجه لانمادى. او اوچون ۱۰ محرم دە ما جيسا تمام قوتىنى اليب توموشوقغە يوردى، و آقسوغە اسماعيل باينى والى و ما لوجانگنى عسکر قوماندانى تعين قىلدى. ما جيسا توموشوق تاغغە كلگونچە مرالباشى و سريغويا اهالىسى عموماً آلامان بولوب چين عسكىرى نينگ آرقە سىدين هجوم قيلغان سبب دىن چين عسكىرى مغلوب بولوب ۱۲ محرم دە مرالباشى غە قاچتىلر—بو حالدە چين عسكىرى نينگ ايچيدەكى قيرغيز عسكىرلى عثمانعلى بگ و خوش محمدلر نينگ تشويقى بيلان اوروش جبهە سىدين قاچيب كاشغرغە يوروش قىلدیلر، و بير هفته محاربه دىن كين ما دوتىنى مغلوب قىليب كاشغر كهنه شهنرى فتح قىلدىلر. بو خبر مرالباشى دە ما جيسانى شدت بيلان مدافعه قىليب تورغان چين عسكىرى غە يتيب اولر پراكنده حالدە قاچتىلر، و باش قوماندانى باشليغ تولاراقى تيمور بگ نينگ قولیغە اسير توشتىلر. [651] بونينگ بيلان ما جيسا هيچ مانع سيز كاشغرغە كلدى، و انينگ قوتى زياده بولغان اوچون قيرغيزلر آنگا اطاعت قىلدیلر. بو صورت بيلان كاشغر كهنه شهر تونگانلر نينگ قولیغە توشتى. موندىن كين ينگى شهنرى محاصره قىلماقغە باشلاديلر، و معنوياتي منتها درجه دە خراب بولغان چين ليغلر قابل ذكر مقاومت سيز تسليم بولوب ينگى شهر هم فتح بولدى.

بونينگ بيلان محرم آينى نينگ تقريباً ۲۵ لريده كاشغر تينچليق بولدى، و بو آراده كاشغر اهالى سىدين و قيرغيزلردىن و مهاجر اوزبكلردىن بير نچە مينگ كشى اوز رغبتى بيلان عسکر بولوب تيمور بگ و عثمانعلى بگلر نينگ قيادتى آستيغە كىردیلر. تورپان انقلابى دىن اعتباراً تونگانلر اوروش وقتيدە صف نينگ آرقە سىدە توروب اوروشنى توركلر قىلور ايدىلر. ليكن دشمن مغلوب بولغان زمان تونگانلر ايلگريلاب تمام اولجە و يراغلرنى اوزلرى آلور ايدیلر، و حكمدارليق و اختيارات اولردە ايدى، و فداكارليق قيلغان توركلرغە هيچ نصيبه يوق ايدى، و ۵۰۰۰ دىن

[648] قراشهر و کورلا و کوچا و آقسو و کاشغر واقعه‌لری

یوقاریده ایتیلغان وجه بیلان ما شی‌مین قراشهرنی آغاندین کین قراشهردین قاچقان چین لیغ‌لر و کورلاده کی چین عسکرلری و چرخلیق و لوپ‌ده کی چین عسکرلری کورلاغه بیغلیب خیلی تولا قوت توپلاب تولدیلر. ما شی‌مین شوال‌نینگ آخریده کورلاغه هجوم قیلیب قاتیغ اوروش‌لردین کین شهرنی الیب چین عسکرینی سیپل‌غه محاصره قیلدی، و شدتلیک اوروش‌لردین کین چین قوماندانی مایوس بولوب اوزی‌نی اولتوردی، و عسکرلری باش‌سیز قالب شهرنی ما شی‌[+مین]‌غه تسلیم قیلدی. ما شی‌مین ذیقعه‌نینگ سکزیده کوچاغه ما لوجانگ آتلیغ بیر تونگان و تیمور بگ آتلیغ کوچالغ (اصلی تورپان لیغ) بیر تورک‌نینگ قیادتی آستیده عسکر یوللادی. بولر کلور کلماس کوچا اهالی‌سی شهرغه هجوم قیلیب ایکی قوت بیرلاشیب چین عسکرینی مغلوب قیلیب اولرنی سیپل‌غه محاصره قیلدیلر، و ذیقعه‌نینگ یگرمه بیرنجی کونی سیپل‌نی هم فتح قیلدی‌لر. موندین کین ما شی‌مین ما جیسان آتلیغ بیر قوماندانی‌نی بیرر مینگ تونگان عسکر بیلان کوچاغه ایباردی، و ما جیسانی زیخوی (ارکان حرب رئیسی) عنوانی بیلان کوچا عسکرلری‌غه باش‌قوماندان تعیین قیلیب آقسوغه یوروش قیلماق‌غه امر اتتی، و کوچاغه کوچا وانگ‌نی حاکم قیلدی—بو اوتراده ما شی‌مین و ما لوجانگ‌لردین بیزغه بعضی بیر معناسیز پروپاگاندغه مشتمل مکتوب‌لر کلیب بیز آنگا موافق جواب‌لر یازغان ایدوک. تونگانلر بیزغه حاسدلیق بیلان معامله قیلسمو وانگ بگ مخفی صورتده [649] تولا یخشی معامله‌ده بولدی. ذیحجه‌نینگ اولیده ما جیسا آقسوغه یوروش قیلدی، و قرا یولغون‌غه بارغانده آقسو دوتی تولا قوت بیلان چیقیب قاتیغ اوروش بولدی، و تونگانلر قاچماق‌غه تورغان حالده تورک عسکرلری‌نینگ قوماندانی تیمور بگ قاتیغ بیر هجوم بیلان دشمن‌نی مغلوب اتیب قاچوردی، و دوتی قاچیب جام قصبه‌سیده بازارغه کلگان بیرر یوز بیگناه خلق‌نی شهید قیلیب آقسوغه کیریب او یرده هم تورالمای آسوق شهری‌غه کیریب قوتی‌نی توپلادی، و ما جیسا آقسونی اوروش‌سیز اشغال قیلیب ایکی کوندین کین آسوق‌غه هجوم قیلدی، و بو حالده آقسو دوتی قورقوب بیر مقدار عسکر بیلان کاشغر طرفی‌غه قاچتی، و باشقه چین لیغ‌لر بیر آز مدافعه‌دین کین تسلیم بولدیلر، و آقسو اهالی‌سی اسماعیل بای آتلیغ بیر کته آدم‌نینگ قیادتی آستیده آسوق محاربه‌سی‌غه اشتراک قیلیب مهم یاردم اتتی‌لر.

ما جیسا آقسوغه کلور کلماس یاوری جو فوگن‌نی بیر مکتوب بیلان ختن‌غه یوللاغان ایدی، و ۱۳ ذیحجه‌ده ختن‌غه کلدی. مکتوبی‌نینگ مضمونی ختن‌ده قانچه یراغ بار و قانچه خزانه بار دیگانک معناسیز سوز‌لردین عبارت ایدی، و مقصدی یالغوز بو آدمی‌نینگ واسطه بیلان بیر تجسس

TEXT OF THE MANUSCRIPT

ارىق دە محاربه بولوب اخيراً دشمننى مغلوب و اسير قىليب توپ و جىخانه لرنى اولجه آلدىلر. ين دوتى گوماده بو خبرنى آنقلاب عقلى شاشيب قاجماق دىن باشقه چاره كورماي گوماده كى چىن ليغ لرنى و عسكرلرنى اليب چونگ يولنى تاشلاب تاغ يولى بىلان ياركندغه يوردى، و يول اوستيده هر يرده خلق انىنگ آلدىنى توسوب تولا ضايعات غه دوچار قىلدى، و او هم قوليدىن كلگان مقدارى چه بيگناه خلقنى اولتوروب و آبادلىق لرغه اوت قويوب مىنگ بير مشكل ليك بىلان ياركندغه باردى.

گوما فاجعه سى ختن غه آنكلانيب ذىحجه نىنگ اوليده نور احمد اخوند و مولوى صبغة اللهنى ايكى مىنگ كشى ليك قوت بىلان گوما و قارغاليق مجاهدلرنى نىنگ ياردمى اوچون يوللادوق. ليكن بولر بارغوچه ين دوتى ياركندغه باريب و هم كاشغردىن يىنگى ياردم عسكرى كليب ياركندده مهم مقدارده چىن عسكرى [647] توپلانغان ايدى. نور احمد آخوند قربان عيدغه قارغاليق غه باردى، و بو آراده بوسكام شهرىنى هم اوز اهالى سى فتح قىليب قارغاليق مجاهدلرى بىلان بيرلاشيب ياركند درياسى بوييده توپلانيب تورغان ايدى لر. نور احمد آخوند اوزى بير مقدار قوت بىلان قارغاليق ده قالب مولوى صبغة الله نىنگ قيادتى آستيده ياركندغه عسكر يوللدى. بولر مقاومت سىز ياركند كهنه شهرغه كيرسه لرمو شهر ايچيده قاتىغ اوروش بولوب مولوى صبغة الله شهيد بولدى. ليكن عسكرلر تخى مو غيرتلايب محاربه غه دوام اتىب اخيراً دشمن مغلوب بولوب يىنگى شهرغه قاجيب قامالدىلر. نور احمد آخوند بو خبرنى ايشيتيب درحال قارغاليق دىن يوروش قىليب يىنگى شهرنى محاصره قىلدى. ختن ده يوقاريقى صورته ياركندغه عسكر يوللانغان دىن كىن ايلچى شهرىنى پايتخت قيلماق غه قرار بىرليپ <71> ۵ ذىحجه ده حكمدار محمد نياز اعلم آخوندوم مراسم بىلان قراقاش دىن يوتكاليب ايلچى غه كلدى، و ايرته سى ختن شهرلرنى نىنگ كته لرى يىنگى باش دىن اعلم آخوندوم غه بيعت قىليب ملك عنوانى بىلان حكمدار اعلان اتىلدى.

ياركندده ختن قوتى تولا و يىنگى شهرنى نىنگ سىپلى بك كىنگرو و مستحكم بولغانى اوچون ياركندغه ياردم يوللاماق لازم بولوب ۲۰ ذىحجه ده عبدالله آخوندنى ياركندغه عمومى قوماندان تعيين قىليب بير مقدار عسكر بىلان يوللادوق.

مصالحه امضالاندى، و⁶⁸ ایرتهسى شنبه كونی دین باشلاب یراغ و خزانه لرنی تسلیم قیلماق غه و بیر طرفدین علمالرنینگ آلدیده مسلمان بولماق غه باشلادیلر.

بو حالده کاشغر و یارکند و قارغالیق و گومادین قوتلیک چین عسکرلری توپلانیب ایلگریکی ختن والیسی ین دوتی⁶⁹ نینگ قیاداتی⁷⁰ آستیده گومادین [645] ختن غه یورگان خبری کلدی. درحال ایلچی دین چیقغان میلیق و جبخانه لرنی عسکر غه تقسیم قیلیب دوشنبه آخشامی مولوی صبغه اللهی ۶۵۰ کشی لیک بیر قوت بیلان زاوا جبهه سی نینگ یاردمی غه یوللادوق. سه شنبه اخشامی دشمن نینگ پیالمه غه کلگان خبری کلدی، و زاوا جبهه قوماندانی نور احمد آخوند نینگ اوروش میدانیده حاضر بولماقیمنی التماس اتی. بو اوچون من ایرتهسی سه شنبه سحر زاوا غه یوردوم، و شامی ساعت ۵ ده زاوا غه باردیم، و دشمن قوم رباط غه کلیب قراول لریمیز بیلان محاربه باشلانغان وتقی ایکان، درحال قوم رباط غه یوردوک. ساعت بش یریم ده اوروش شدت لانیب ساعت اون بیر یریم غه چه هیچ بیر طرف ینگیلما ی محاربه بولدی، و ساعت اون بیر یریم ده دشمن قاقچالی باشلادی، و بیز نینگ آتلیغ عسکر لر دشمن نی آق لنگر نینگ یاقینی غه چه قوغلاب کیچه قرانگولوقی سببی دین یانیب کلدیلر، و عسکر گاه (تار بوغاز) غه یاندوق. بونینگ بیلان کاشغر طرفیدین دشمن کلمکی دین خاطر جمع بولوب تعرض نوبتی بیز غه کلگانی نی حس اتتوک. بو اوتراده ختن ولایتی نینگ شرقیده کی چیرا و کریا شهر لری هم فتح بولدی. مذکور ایکی شهر غه بیز عسکر ایبارمای اوز اهالی سی فتح قیلیب ختن حکومتی غه بیعت قیلدیلر.

قوم رباط محاربه سیدین قاقچان چین عسکر لری گوما غه باریشدین ایلگری گوما ده «چین عسکر لری نی ختن لیک لر کاملاً یوق اتمیش لر» دیگان افواهی خبر پیدا بولوب موندین ایلگری هیجان غه کلگان گوما اهالی سی شهر غه هجوم قیلیب [646] بیر کیچه اوروش دین کین شهر نی فتح قیلدیلر. لیکن اوچونجی کونی مذکور خبر غلط چیقتی، یعنی ین دوتی عسکر لری بیلان قاقچب گوما غه کلدی، و اهالی نینگ تولاراقی قاقچب شهردین اوزا قلاشتی لر، و دشمن لر شهر غه کیریب قتل عام و بولان تالان غه تور دیلر، و تقریباً ۴۵۰ کشی شهید بولدی، و شهرده کی تمام اوی و سرای و مدرسه لرنی تالان قیلدیلر. بو حالده کاشغر دین ین دوتی نینگ یاردمی اوچون ایباریلگان ایکی توپخانه و بیر قطعه قیرغیز عسکر ی قارغالیق غه کلیب او یردین گوما غه یوردی، و قارغالیق اهالی سی شهر غه هجوم قیلیب شهر نی فتح قیلغاندین کین مذکور امداد عسکر ی نینگ آرقه سیدین قوغلاب بش

⁶⁸ دشمن

⁶⁹ یه دوتی

⁷⁰ قومانداسی

TEXT OF THE MANUSCRIPT

يوقلوقى جزمًا بىلىندى. بو اوچون ايرتەسى پنجشنبه سحرده چونگ اينيم عبدالله اخوندنى ايلچى جيههسى غە باش قوماندان⁵⁷ تعيين قىلىپ ايلچىنى محاصره قىلماق اوچون يوللاندى، و جمعه كوني شهرينىڭ شمالى ده كى نارباغ كنته سيغه و غربى ده كى شورباغ محله سيغه عسكرلرئيمز بارىب توشتى لر، و شامى ساعت ۶ ده شهردين چين عسكرلرى ايكى تيمور توپ (تَيْبُو) بيلان نارباغ جيههسى غە هجوم قىلىپ⁵⁸ اوچ ساعت اوروش بولدى، و اخيراً مجاهدلر دشمننى آراغه اليب دشمن قوماندانى باشليغ تولاسىنى اولتوردىلر، و بك آز بير قسمى قاچىب ينگى شهرغه كىرىب آلدى، و توپلر و اوگان⁵⁹ و اسير بولغان دشمنلرئينگ <60> يراغلىرى مجاهدلرغه اولجه توشتى. مجاهدلر دشمننى قوغلاغانچه شهرغه يوروب كهنه شهرنى [644] فتح قىلدىلر، و بو خبر كيچده قراقاش و زاواغه كىلدى. ايرتەسى سحرده من ايلچى غە بارماق و⁶¹ محاصره ايشىنى بالذات اداره قىلماق اوچون ايلچى غە كلدیم، و زاوا عسكرى غە⁶² بير ايكى كشى آرقه آرقه دين قوماندانلىق غە تعيين قىلىنسه مو⁶³ بولر كفايت سىز معلوم بولغان⁶⁴ اوچون كيچىك اينيم نور احمد آخوند زاوا قوماندانى تعيين قىلىندى. ايلچى ده شنبه كونيدىن اعتباراً ينگى شهرى تورت طرفدين آراغه اليب⁶⁵ محاصره شدتلاندى، و ۱۲ ذيقعه ده چه اوروش دوام اتتى—۱۳ ذيقعه دين باشلاب دشمن بيلان آراميزده مراسلات جارى بولوب بعضى كونلرده اوروش توختاب و بعضى كونلرده قاتىغ اوروش بولوب اخيراً ۱۷نجى ذيقعه دىيچشنبه كوني متاركه غە اتفاق حاصل بولدى، و صلح مذاكرهسى باشلاندى، و ايرتەسى جمعه كوني مذاكره اوچون بىز طرفدين ينگى شهرغه هيات كىرىب مصالحه غە اتفاق بولوب مصالحه نامه نىڭ امضاسى اوچون دشمن نىڭ باشموماندانى آخشام ده مئىنگ آلدىمغه چىقتى—دشمن تمام يراغ و حكومت خزانهسى <66> و آت <67> لرىنى و شهرنى بىزغه تسليم اتمك و بىز اولرئينگ مال و جانلرى غە امان برمك و خواهلاغان دشمن مسلمان بولماق شرطلرى بيلان

⁵⁷ جيههسى غە قوماندان

⁵⁸ هجوم قىلدى.

⁵⁹ آلدى. اوگان

⁶⁰ توپ و

⁶¹ ايلچى نىك

⁶² زاوا جيهه سىده كى عسكرئيمز غە

⁶³ قىلىنغان بولسم

⁶⁴ كورولگان

⁶⁵ اليندى، و

⁶⁶ نى

⁶⁷ اولاغ

یرغه کلگان چین عسکری نی غافل لیکده باسماق اوچون یوروش قیلدیلر. لیکن چین عسکرلری بو یوروش دین غافل قالمای پیالمه دین کیچه لاب یوروب یولده بوقتورما قیلیب تورغان ایکان. بیزنینگ عسکرلر موندین غافل حالده یاقینلاشقان همان دشمن لر بولر نی اوشومتوت اوقغه توتوب تولا کشی نی شهید اتتی لر، و نتیجه ده مجاهدلر⁴⁷ پراکنده بولوب آرقه غه قاچتی لر⁴⁸، و چین عسکرلری هم توتقامیش آرقه دین قوغلاق اوتراده کی ۲۰ میل چولده ینه تولا کشی شهید بولدی، و بو حادثه ده شهید بولغانلر نینگ عددی ۲۰۰ غه یاقین دور⁴⁹. مجاهدلر قوم رباط و تاربوغازده توپلانیب مدافعه وضعیت نی الیب توردیلر، و شامی ساعت ۹ ده دشمن یتیب کلیب تاربوغازده غایت قاتیغ اوروش بولدی، و مستحکم موقع لر تاماماً دشمن قولیغه توشتی. لیکن مجاهدلر آخشامده قاتیغ بیر <⁵⁰> هجوم بیلان دشمن نی قطعی صورت ده مغلوب اتیب قاچوردیلر. اما بو ییمان و آستین اوستون چولده دشمن نی کیچه ده قوغلاق مادیلر، و دشمن <⁵¹> قاچقانچه گوماغه کتتی.

و مذکور پنجشنبه⁵² کونی ایلچی غه یورگان عسکرلریمیز شهرغه بیر میل اوزاق بولغان آقتاش غه بارغانده شهر دین بیر قطعه آتلیغ چین عسکری چیقیب اوروش بولدی، و مجاهدلر مغلوب بولوب آرقه غه یاندى لر، و دشمن هم قوغلاقمای⁵³ [643] شهرغه یانیب کتتی. بونینگ بیلان یر ایکی طرفیمیزده کی دشمن نینگ تعرض قوتی سینیب خاطر جمع بولدوق. ایلچی نی محاصره قیلماق و کاشغردین کلمک احتمالی بار دشمن قوتی نی مدافعه قیلماق⁵⁴ اوچون تیارلیق قیلماق غه باشلادوق. ۲۵ شوال سه شنبه کونی ایلچی غه ایکی یول بیلان عسکر یوللادوق. لیکن شهرغه هجوم قیلماق شهر دین بیر نچه میل اوزاقده توختاماق و کاشغر طرفیدین قوتلیک دشمن عسکری کلمک ویا کلماسلیک معلوم بولغونچه ایلچی نی اوشبو وضعیت بیلان اوزاقدین محاصره قیلماق غه قرار بیریلدی. من زاواغه چیقیب کاشغر خبری غه ترصد اتمک و⁵⁵ او یرده قوت توپلاماق غه باشلادیم. چهاشنبه کونی کاشغر طرفیدین قابل اعتناء⁵⁶ بیر قوت کلمگانی و یارکندنینگ بو طرفیده قوت

46 زاوادیکی عسکرلر

47 تولا مجاهدلر نی شهید اتتی لر. نتیجه ده قوتیمیز

48 یاندى

49 ۲۰۰ غه یاقین کشی شهید بولدی.

50 مقابل

51 شو

52 پنجشنبه

53 یانغان بولسه مو دشمن اولر نی قوغلاقمای

54 توسماق

55 کاشغر طرفیدین کلادورغان خبری کوتماک و هم

56 اساس لیغ

عدليه و دينيه ايشلرى غه و من حربيه ايشلرى غه تعيين بولوب پنجشنبه اوروش باشلاماق قرارى تاكيد قىلىندى. دوشنبه كوني هم قراقاش و هم ايلچى حكومت ادارهلریده كى مخبرلریميز حكومت نینگ بيز نینگ حرکتیميز دین خبر تاپقانی و بیزنى توتماق اوچون ختن ده كى عسكرلرنى كافي كورماي گوماده كى چين عسكرىنى قىچقىرغانى و او عسكرلرنینگ يولغه چىقغانى [641] و پنجشنبه كوني قراقاش غه كلمكى دین خبر آلديلر، و بيز بو خبرنى ايشتیب ياقين ده كى اعضالرنى يىغىلماق غه دعوت قىلدوق، و قراقاش غه پنجشنبه كوني هجوم قىلماق قرارىنى بوزوب سه شنبه شامى ساعت اون ده هجوم قىلماق غه قرار بردوك.

ختن انقلابى

يوقارىقى قرار غه مطابق قراقاش غه هجوم قىلماق وقتى كلدى. ليكن توپلانغان قوتیميز ۶۸ كشى ايدى. ليكن قوت نینگ³⁸ آزلىقى غه قراب قراریميزنى بوزماي³⁹ ساعت ۱۰ ده هجوم امرىنى بردیم. دشمن غافل بولغانى اوچون اوروش یریم ساعت دوام قىلیب شن⁴⁰ (چين ليغ حاكم) باشليغ ۳۶ چين ليغ اولتورولدى، و ۱۲ سى ايلچى غه قاچتى، و قالغانى اسير بولدى، و بونینگ بيلان ساعت ۱۱ ده شهر فتح بولوب تينچ ليق بولدى، و شام وتقى غه چه شهر و اطرافده كى خلق⁴¹ پالدو و كتمن و تاياق كوتاريشيب ۱۰۰۰۰ قدر خلق شهر غه تولديلر، و شامى ساعت ۳ ده بيرر مينگ كشىنى قراقاش دريا بويى غه يوللاب ايلچى يوللرى غه مراقبت اتمك غه تعيين اتيلدى، و بونینگ بيلان برابر يته بيرر مينگ كشىنى چونگ اينيم عبدالله آخوند و اعضالردین اسماعيل دامالار نینگ قيادتى آستیده زاوا غه يوللاب او یرنى اشغال اتمك و گومادين كلمكده بولغان چين عسكرىنى مدافعه قىلماق غه⁴² [642] امر اتيلدى—ايرته سى چهارشنبه كوني قراقاش نینگ ضبط و ربط ايشلر و بعضى⁴³ پروگراملرنى تيارلاماق بيلان اوتتى، و آخشامى دريا بويیده كى عسكرلرنى⁴⁴ ايلچى غه ياقين بارماق غه امير اتیلیب حرکت اتتى لر⁴⁵. زاوا عسكرلرى⁴⁶ كيچه لاب پيالمه غه بارماق و گومادين او

³⁸ ايدى. قوت نینگ

³⁹ ۱۷ شوال ۱۳۵۱ (26 شباط ۱۹۳۳)

⁴⁰ قراقاش شهن جاگى

⁴¹ اطراف ليغ

⁴² عسكرلرنى نيك آلدينى نوسماق غه

⁴³ باشقه

⁴⁴ عسكرلریميز

⁴⁵ بارماق غه حرکت اتتى لر

استفاده قلیب شرقی تورکستان‌غه عسکری ویا سیاسی مداخله قلیبش و قیلما سلیق خصوصیده معلومات‌لری بارمو» دیب سوردوم. بو ذات مصر و حجاز و هندوستانده بعضی سیاسی آدم‌لر بیلان کوروشوب بو خصوصده اولردین آلمان معلوماتی‌غه کوره او کونده کی قوتلیک جامعه مللی نینگ قانونی بیر یورت‌نینگ داخلی مجادله‌سیغه باشقه یات دولت‌نینگ مداخله قیلماقی دین مانع ایکانلیکی‌نی و بو باده قناعتی‌نینگ کامل‌لیقی‌نی بیان قیلدی، و سوزنی اوزماسدین «غولجه ملاقاتیمیزده سنده بیر جدی فکر بارلیقی‌نی بیلگانیم اوچون سن بیلان تشریک مساعی قیلماق و ختن‌ده بیر انقلاب تشکیلاتی تأسیس اتمک مقصدی بیلان توپ توغرا ختن‌غه کلدیم» دیدی. من هم «بو تشکیلات‌نینگ ممکن‌لیقی‌نی سوزلادیم. لیکن واقعه‌نی ایتمادیم. چوکه اگرچه من جمعیت‌نینگ رئیسی بولسام مو اعضالرنینگ اکثریتی‌نینگ تصدیقی سیز بیر کشی‌نی اعضالیق‌غه قبول اتمک‌غه صلاحیتیم یوق ایدی».

ثابت داملا حاجیم‌نینگ آلدیدین چیقیب جمعیت مجلسی‌غه کیردیم، و یوقاریقی مذاکره‌نی سوزلادیم. اعضالر بالاتفاق ثابت داملا حاجیم‌غه اسراریمیزنی سوزلاب جمعیت‌غه اعضا بولماقی‌نی قبول اتمک‌غه قرار بر دیلر.

ایرته‌سی من ثابت داملا حاجیم‌غه اسراریمیزنی سوزلاب توضیحات بر دیم. بو ذات فوق‌العاده خرسند بولوب جمعیت‌غه اعضا بولماقی‌نی طلب اتی. [640] و جمعیت‌غه داخل بولدی. ثابت داملا حاجیم رمضان آئیده قرآن‌غه درس بر مک پرده‌سی آستیده قرآن‌نینگ جهاد آیت‌لری‌نی تفسیر قلیب عمومی بیر تشویقات وظیفه‌سی‌نی گردنی‌غه آلدی، و بو تشویقات خلق‌غه مهم درجه‌ده تأثیر قلیب بیزنینگ اعضا توپلاماق فعالیتیمیزغه تولا یاردم قیلدی، و رمضان‌نینگ آخریده ینه بیر مهم اعضا حاصل اتتوک، و او ختن‌ده بیرنجی درجه‌ده دینی و ملی نفوذ‌غه مالک بولغان محمد نیاز اعلم آخوندوم ایدی.

بو سایه‌ده شوال آئیده جمعیت اعضاسی غایت ایتیگ‌لیک بیلان آشتی. اعضالرنینگ همه‌سی مسلح بولمسه مو یوزده یگره‌سی میلتیق بیلان و باقی‌سی قلیچ و سونگو (نیزه) بیلان یراغلانندی. شوال‌نینگ ۱۶ سی³⁷ یکشنبه کونی تمام اعضالرغه اطلاع بیریلیب آی‌نینگ یگره‌سی پنجشنبه کونی قراقاش شهری‌نی فتح قیلماق صورتی بیلان انقلاب باشلانماق‌غه قرار بیریلدی، و دوشنبه کونی کیچه‌سی اعضالردین ۱۸ کشی تمام اعضالردین وکیل‌لیق صفتی بیلان محمد نیاز اعلم آخوندوم‌نی حکمدارلیق‌غه انتخاب قلیب بیعت قیلدوق، و ثابت داملا حاجیم حکودارغه مشاور و هم معارف و

TEXT OF THE MANUSCRIPT

بو اوچون اوز فكريم چه معقول كورولگان وجه بيلان عسكرى ماهيته بير تشكيلات تاسيس قيلماق غه قرار بيريپ ۱۵ نجى جمادى الاولى ۱۳۵۰ ھ ده آن كيجيك اينيم نور احمد آخوندغه بو فكريمى بيلدوروب انى تشويق اتتيم، و او فوق العاده بير هيجان و خوشلوق بيلان بو فكريمى قبول اتيب بيرنجى اعضا بولدى، و بو كوندن باشلاپ بيردين ايكي دين اعضا توپلاماق اقداماتى غه كيريشتوك، و بير آى ايچيده الليگ دين آشوقراق اعضادين مركب بير مخفى جمعيت وجودغه كلتوردوك، و ختنده بو جمعيت نينگ بك آز مدتده كافي درجهده اعضاغه مالک بولماق نينگ شهبه سيز ايكانلىكى بيليندى.

كاشغر و ياركند و باشقه يرلرده هم جمعيت لر تشكيل اتمك فكري توغولدى، و همه دين كاشغرنى مهم راق و آسان راق خيال قليب او يرغه نور احمد اخوندى يوللادوق، و كين راق اعضالدين قربان اللهنى هم اياردوك. چونكه [638] بو ايكي سى بير نچه ييلدين برى كاشغرده تحصيل غه مشغول بولوب مدرسه طلبه لرى بيلان علاقه سى تولا ايدى، و طلبه دين مهم اعضا توپلاماق همه دين آسان ايدى. بو ايكي سى نى بو وظيفه دين باشقه كاشغرده حكومت نينگ حرکاتى نى مراقبه قيلماق و او يرده كى بير فرقه دييلگان چين عسكرى نينگ حربى قوتى نى بيلمك و مونگا مناسب ايش لرغه بو يرولدى. اما بولر كاشغرده جمعيت تشكيل قيلماق غه موفق بولالماديلر، و باشقه وظيفه لرى نى يخشى صورته ادا قليب انقلاب غه اولگوروب يانيب كلدى لر.

ختنده كى اعضالريميز نينگ آن مهم فعاليتى ممكن بولغان قدر يراغ توپلاماق و پول جمع قيلماق ايدى، و باشقه اسرارليغ فعاليتيميز هم تقديرغه لايق ايدى، و آلته آى دوام اتكان مخفى اقداماتيميز نتيجه سيده قراقاش نينگ تمام كنت لریده هر صنف دين اعضالر توپلانيب هر صنف و بلکه هر اعضاغه اوزى غه لايق وظيفه لر تعيين قيليندى، و ايلجى اطرافيدن هم مهم مقدارده اعضالر جمعيت غه داخل بولديلر، و دشمن نينگ تمام احوال و حرک و اسرارى نى هر كونى بيليب تورماقغه موفق بولدوق. ليكن بو مدت ايچيده دشمن بيز نينگ هيچ بير حرک تيميز غه واقف بولالمادى. الحاصل شوال آييده اعضا و يراغ لريميز ختن ولايتى ده كى چين قوتى غه برابر ليك قيلغودك درجه غه يتتى.

شعبان آييده ثابت دا ملا حاجيم حجاز و توركيه و مصر و هندوستان سياحتى دين يانيب ختن غه كلدى، و يوقارنده ايتيلغان وجه بيلان بو ذات نينگ جدى بير انقلاب فكريده ايكانلىكى نى اعضالر غه بيان قيلديم، و اخيراً بعضى بن المللى سياسى مسئله لر [639] خصوصيده بو ذات دين معلومات سورماق يولى بيلان فكري نى امتحان قيلماق غه قرار بيريلدى—بير آخشامده اوى خالى قالغانده بو ذات دين «اگر شرقى توركستانده بير مى انقلاب چيقسه قوشنه دولت لر نينگ موندن

حدیث و تفسیر اوقوماق و عالی سند حاصل اتمک اوچون کوچکغه بارامن دیب تیار بولدوم، و ۱۳۴۹ هـ شوال آییده ختن دین یوردوم. کوچا، کورلا، قراشهر، تورپان، اورومچی، کوچک، ایلی، آقسو، و اوتراده کی شهرلرغه باردیم، و آلتی [آلته] آی مدت سیاحت قیلیب ختنغه یانیب کلدیم. بو سیاحتیمده یورت نینگ وضعیتی و ملت نینگ روحیاتی و دشمن نینگ قوتی خصوصیده حاصل اتکان اطلاعاتیم قناعت یخش درجهده ایدی، و عزیمتیمنی غایت درجهده قوتلاندوردی، و تولا شهرلرده صادق و جدی وطن دوست و ملت پرورلرنی تاپتیم. لیکن معالاسف کامل بیر سیاسی و ملی انقلابنی درست بیر صورتده اداره قیلالغودک بیر کشی نینگ بار و یوقلوقنی [636] بیلامدیم، و بو سبب دین بیر کشی بیلان آچوق بیر مذاکره و تبادل افکار قیلماقیم ممکن بولمادی. فقط غولجدهده ثابت داملا حاجیم نینگ بیر ملی انقلاب اوچون فعالیتغه کلمک فکریده ایکانلیکی نی بیلدیم، و من هم بو آرزوده ایکانلیکم نی بیلدوردوم. لیکن بو ذات او کونلرده حج بهانه سی بیلان یات مملکت لرده سیاحت قیلماقغه تیار بولغانی اوچون من بیلان کافی درجهده تبادل افکار قیلمادی، و من هم تمام اسرار و مقصدیم نی سوزلامادیم. لیکن بیر بیریمیز نینگ بو مقصدده جدی ایکانلیکمیزنی آنگلاشتوق، و بو مقدار بیر مفاهمه بیلان آیریلدوق.

مینگ بو سیاحتده قناعتیم بو ایکی نقطهغه توپلانندی. (۱) همه دین ایلگری خالص عسکری ماهیتده بیر مخفی تشکیلات تأسیس اتمک و دشمن واقف بولوشدین ایلگری بیر قوتغه ایگه بولوب بونینگ سایه سیده تمام شرقی تورکستان اهالی سی نی تشویقات بیلان انقلابغه حاضرلاماق، (۲) انقلاب نینگ مرکزی ختن ولایتی ده بولماق. چونکه هم جغرافیائی وضعیت و هم اهالی نینگ روحیاتی اعتباری بیلان همه دین بو ولایتنی مساعدراق کوردوم. لیکن منگا آن مشکل کورونگان و عزیمتیمغه مهم درجهده ضعیف لیق کلتورگان بیر مسئله بار ایدی، و او اهالی نینگ یراغ سیزلیقی و یورت نینگ جغرافیائی وضعیتی نینگ یراغلاماقغه مساعد ایماسلیکی ایدی. بو مشکلنی حل قیلماق اوچون آن یخشی چاره یورت نینگ هر طرفیده انقلاب چیقارماقی و دشمن نینگ قوتی نینگ پارچه لانماقی دور دیب توشونور ایدیم، و بو اوچون ینه بیر [637] سیاحت قیلماق لازم ایدی، بلکه بیر نچه سیاحت لرنی کوز آلدیده توتوب حیران لیکده بیر یریم ییل مدت اوتتی، و سریم اولقی دک کونگولومده غینه قالدی. بو حالده یوقاریقی قمول انقلابی قوزغالدی، و آنچه مونچه خبرلری آلتی شهرغه کلگالی باشلادی، و ۱۳۵۱ هـ ده دشمن نینگ تمام قوتی قمولغه توپلانیب باشقه یرغه سوق اتکودک احتیاطی قوتی یوقلوقی معلوم بولدی. بونینگ بیلان یوقاریقی منی حیران اتکان مشکل لیک بیر مقدار ینگودی، یعنی یالغوز آلتی شهر اولکه سی نینگ مهم یرلریده غینه تشکیلات تأسیس اتمکنی کافی کورور ایدیم.

وحشى روس و چين عسكەرلىرى نىنگ قتل عام و بولان تالان لىرى غە معروض حالده قالدیلر، و بىر نچه كونه چه تورپان اولكه سیده غایت درجده قساوت بیلان قتلعام جاری بولدى، و خصوصا پیچان شهیده آدم قالمادی، و قرى و یاش و خاتون و کیچیک باله لر دین هم بک تولاسى نى شهید اتتى لر. ما شى مین قراشه رنى قاتیغ محاربه لر بیلان آلدی، و او یرنى مرکز قیلیب آلتى شهرغه یوروش قیلماق غە باشلادی. بیانی توبنده کیلادور.

[634] ابتدائی و تجربه سیز بیر انقلابچی نینگ توشونچ و حرکت لری

اونگ و سولنى فرق اتكان وقتیمدین اعتباراً چین مأمورلىرى نینگ شرقى توركستان اهالى سى غە قیلماقده بولغان ظلم و كبرلى و وطنداش لریم نینگ بو وضعیت مقابلیده كى خوارلیقى و هر حق دین محروم لىقى دین غایت درجده متأثر ایدیم، و بو متأثرلیك دین تولا کیچه لرنى اویغوسوز خیالات و وسواس لر بیلان تانگ آتورور ایدیم. لیکن یاشیم کیچیک و علمیم یوق و تجربه سیز و معنوی و مادى قوت سیز بولغانیم اوچون بو خپه لىقیمنى كشی غە سوزلا یالماس ایدیم، و اگر سوزلاسم مو بیر كشی تینگلاماس ایدی. منه بو حال بیلان مدرسه ده تحصیل غە دوام قیلیب ۲۲ یاشیمده تحصیلنى توگاتیب مدرّس بولدوم، و آهسته آهسته بو وظیفه ده ترقى قیلدیم، و طلبه لریم تولا بولدى. بونینگ بیلان سوزومنى تینگلاماق غە قابل یاش یگیت لر نینگ عددی یوزدین آشتى، و بو وضعیت یوقاریقى متأثرلیك حسیاتیمنى بیر وجدانى آرزو و فکر مرتبه سى غە یتكوزوب وطن و ملت اوچون بیر حرکت قیلماق جذباتی كوندین كونه كونگولومده زیاده لاشماقغه باشلادی، و بو جذبات سایقه سى بیلان طلبه لریم نینگ و دوست لریم نینگ و عمومی اهالى نینگ محبت و اخلاصى نى اوزوم غە جلب ایتادورغان دینی و اجتماعى سببلر غە تشبث [تشبث] قیلیب بو بابده یخشی موفق بولدوم، و بونینگ بیلان طلبه لریم و دوست لریم و عموم خلق دین تولا كشی نینگ مینگ فكریم غە اشتراك اتمكى نى قوتلیك امید [635] قیلادورغان مرتبه غە یتتیم. لیکن یورت نینگ وضعیتى و ملت نینگ روحیاتى و دشمن نینگ قوتى غە لازمیلغ مرتبه ده اطلاعیم یوق ایدی، و بو خصوصده كافی درجده اطلاع حاصل قیلماى بیر تشکیلات تأسیس اتمكى نى جایز كورماس ایدیم، و بو صورتده بیر اطلاع حاصل اتمک اوچون یورت نینگ هر طرفى نى آیلا نیب بیر سیاحت قیلماقنى لازم كورور ایدیم. لیکن شرقى توركستانده علما صنفى نینگ سیاحتى بک خسیس بیر مطلب اوچون بولوب من هم شو خسیسانه سیاحت قیلغان ذات لر قتاریده كورونوب قالماقیمنى وجدانیم قبول اتمای تردده ایدیم. اخیراً بونگا یخشی بهانه تاپتیم كه چوچك شهیده اولتوروغلوغ شیخ محمد مراد افندى نینگ آلدیغه باریب

اوچون تونگانلر بیلان مجبوراً بیرلاشیب اوروشغه کیریشتی لر، و قاتیغ اوروشلردین کین تورپان و لوکچون و توقسین شهرلری نی فتح قیلدیلر، و بو اوتراده تورپان اولکده سیده کی تمام تونگانلر مذکور تونگانلرغه قوشولوب همه سی یراغلانندی، و بیر تونگان نی ساؤفی سیلینگ عنوانی بیلان حکمدار انتخاب اتتی لر، و تورپان اهالی سی تونگانلرنینگ بو ایشیغه کونگلده ناراضی بولسه لرمو اختلاف دین احتیاط قیلیب مجبوراً مذکور ساؤفی سیلینگغه اطاعت قیلدی لر. [632] بو حالده اورومچی دین بئی زیحوی (ارکان حرب رئیسی) تولا عسکر و ۱۲- اوتوموبیلده توب و مترالیوز بیلان تورپانغه هجوم قیلدی. تورپان مجاهدلری و تونگانلر شهردین بیر نچه میل اوزاقده مقابله قیلیب قاتیغ اوروشلردین کین بئی زیحوی یمان مغلوب بولوب قاچتی، و مجاهدلر انی قوغلاب خوگلو جیلغه سیده یتیشیب دشمن نی پراکنده قیلدی لر، و مذکور ۱۲- اوتوموبیل توب و مترالیوز و جبخانه لر بیلان مجاهدلرنینگ قویلغه اولجه توشتی. بو اوروشده تونگانلرنینگ حکمداری ساؤفی سیلینگ نی تورپان مجاهدلریدین بیرى دشمن گمان قیلیب اولتورگان ایدی، و اینینگ اورنیغه یوقاریده آتی اوتکان ما شی مین ساؤفی سیلینگ بولدی، و بو محاربه نتیجه سیده مجاهدلر خوگلو جیلغه سی و داوانچنگ بوغازی نی قوللریغه الیب بو یگانه چونگ یول بیلان اورومچی دین عسکر کلمکی نی امکانسز قیلدی لر.

جینگ شورین نینگ چین لیغ عسکرلری کافی کلمگان سبیدین اورومچی و غولجه و چوچک و آلتای ولایت لریده کی مهاجر آق روس لردین بیر نچه مینگ کشی نی عسکرلیکغه الیب یوقاریده آتی اوتکان شینگ نی زیحوی (ارکان حرب رئیسی) عنوانی بیلان بو روس لرغه قوماندان تعیین قیلغان ایدی—شوال آیده جینگ شورین مذکور شینگ زیحوی نی روس عسکرلری و بیر نچه مینگ چین لیغ عسکر بیلان گوچینگ و جام بولاق و چیتیم یولیدین پیچانغه یوللادی (۲۳نجی خریطهغه قراسونلر). [633] شینگ زیحوی پیچانغه هجوم قیلیب او یرنینگ اهالی سی نی قتل عام قیلدی، و او یردین لوکچونغه یوروش قیلیب آلدی. بو حالده ما شی مین تونگانلر بیلان تمام یراغ و جبخانه و خزانه لرنی الیب قراشهر طرفیغه قاچتی، و تورپان اهالی سی یراغ سیز و پول سیز حالده قالسه لرمو شینگ نی قاتیغ مدافعه قیلدی لر. لیکن مغلوب بولودی لر، و بو محاربه لرده ملی قوماندان لردین مقصود آخوند (محمود سیجانگ نینگ اینی سی) و توخته آخوند (تیمور سیجانگ نینگ اینی سی) باشلیغ تولا مجاهدلر شهید بولدی لر، و آشقانلری پراکنده بولوب تیمور بگ باشلیغ بیرر مینگ یراغلیغ عسکرلر قاچیب ما شی مین نینگ آرقه سیدین قراشهرغه کلدی لر، و یورت کتله لردین حمد الله اعلم آخوندوم و موصول بای و محمود بای باشلیغ لر قاچیب تاغ یوللری بیلان خوجه نیاز حاجی نینگ آلدیغه کتتی لر، و قالغان اهالی شینگ زیحوی و اینینگ قول آستیده کی

معاهده موجبی چه روس لر جینگ شورین غه یتە دانە طیاره و بیر مقدار یراغ و جبخانه بردی، و طیاره لرنی اداره قیلماق اوچون طیاره چی لر هم بردی. جینگ شورین بیر نچه قاتا طیاره لرنی خوجه نیاز حاجی نینگ اوستیغه ایارسه مو تاغلیق منطقه ده [630] هیچ بیر ایش قیلامادی. بو وضعیت خوجه نیاز حاجی تورپان غه یوروش قیلغوجه دوام اتی.

تورپان انقلابی

خوجه نیاز حاجی یوقاریقی وضعیتیه غه خرسند ایدی، ولیکن او وضعیت غه مغرور بولمای اوز مرکزیدین تاشقاری چیقماق و فتوحات غه باشلاماق نی هیچ قبول اتماس ایدی. چونکه فتوح اوچون اوز قوتی نی کافی کورماس ایدی، و او یرده توروب قوتی نی کافی درجه ده آشورغاندین کین ینگیلمایدورغان قوت بیلان یوروش قیلماق نی لازم کورور ایدی—و حقیقتاً خوجه نیاز حاجی نینگ بو مصلحتی بک یخشی بیر مصلحت ایدی. لیکن ایلگری ما جونگ ینگ دین آیریلیب قالغان ویا کین چه گانسودین کلگان و خوجه نیاز حاجی نینگ خدمتی غه کیرگان ما شی مین و ما پوین و ما جیسالر باشلیغ ایکی یوز قدر تونگان بار ایدی، و بولر بیر مقدار عسکرلیک تریه سی کورگان آدم لر بولغانی اوچون خوجه نیاز حاجی اولرنی عسکرغه مشق تعلیم برمک وظیفه سی غه مأمور قیلیب ایش غه سالغان ایدی.

و بو تونگانلر خوجه نیاز حاجی نی تورپان غه چیقماق غه تشویق قیلور ایدی لر، ولیکن خوجه نیاز حاجی یوقاریقی فکریده محکم تورماقده ایدی. اما ایلگری دین انقلابی بولمای تالانچی لیک غه عادت لانیب کتکان تونگانلر خوجه نیاز حاجی نینگ بو احتیاطکارانه وضعیتیه دین صبرسیز لانیب ۱۳۵۱ هـ شعبان آییده عصیان چیقاردی لر. [631] و خوجه نیاز حاجی اولرنی مغلوب اتیب تاغ جیلغه لریدین هیداب چیقاردی. بو تونگانلر قاجیب آرقه یول لر بیلان یوروب تورپان اولکە سی نینگ انتها شرقیده کی چیقتم قصبه سی غه کلدی لر، و خوجه نیاز حاجی تمام قوتی بیلان کلدی دیگان شایعه نی تراتی لر، و بو شایعه تأثیری بیلان تورپان شهری دین تقریباً ۵۵ میل شرقیده کی پیچان شهری نینگ اهالی سی انقلاب غه قوتی لر، و شهرنی بیر هجوم بیلان آلدیلر، و بو خبر تورپان غه کلگان همان تورپان اهالی سی غیرت لانیب هر طرف دین چین لیغ لر نینگ اوستی غه هجوم قیلغالی توردی لر، و بو حالده یوقاریقی تونگانلر و پیچان مجاهد لری تورپان غه یتیب کلدی لر. تورپان اهالی سی بو کلگان لر نینگ فقط بیر آز تونگان ایکانلیکی نی و خوجه نیاز حاجی نینگ هنوز اوز مرکزی دین چیقماغانی نی بیلیب بو وقت سیز حرکت لریدین پشیمان بولدی لر. اما بو پشیمان فایده سیز بولغانی

قوتی نی آشورماقغه کوشش قیلغالی باشلادی.

جینگ شورین ما جونگینگ یانیب کتکان فرصتی خوجه نیاز حاجی نی [628] مغلوب اتمکغه مساعد بیر فرصت خیال قیلیب شینگ آتلیغ بیر منصبدارنینگ قیادتی آستیده قمولغه تولا عسکر یوللادی. شینگ تولا اوروش لردین کین بارکول طرفیدین خوجه نیاز حاجی نینگ مرکزی بولغان جیلغغه کیردی، و خوجه نیاز حاجی مغلوب بولوب اوز مرکزی نی ترک اتیب تمام قوتی نی الیب شرق طرفده کی قارلیق تاغ طرفی غه قاچتی، و شینگ قمول تاغلری نینگ تولاراق حصه سی نی اشغال اتتی. لیکن بیر طرفیدین خوجه نیاز حاجی نینگ عسکرلری توینغوسوز باسقون لر و انتظام سیز هجوم لر بیلان شینگ نینگ عسکرلری نی تولا ضایع قیلدی لر، و هم شینگ نینگ اوزوق و لوازمی نی اولجه قیلدی لر، و بیر طرف دین قیش نینگ سوغا قلیقی سببی دین چین عسکرلری تولا ضایع بولدی. بو اوچون شینگ قمول تاغلری نی بوشاتیب یانیب کلدی، و خوجه نیاز حاجی ینه اوز مرکزی نی آلدی، و بو تاریخده یعنی تقریباً ۱۳۵۰ هـ رمضان آییده بارکول تاغلریده کی قزاق لر بار ملا آتلیغ بگی نینگ قیادتی آستیده انقلاب چیقاریب بارکول اولکده سی نی تماماً اشغال اتتی لر، و اولکده کی چین لیغ لر نی اولتوروب و اوی لری نی کوی دوروب و مال لری نی تماماً اولجه آلدی لر. اما جینگ شورین قوتلیک عسکر یوللاب قزاق لر نی مغلوب قیلیب بارکول اولکده سی نی آلدی، و او یرده کی چین لیغ لرغه بولغان زیان نی تمام شرقی تورکستان اهالی سیدین جیراً اعنه توپلاب توزلادی، و کین لرده جینگ شورین مکر بیلان بار ملانی توتوب آکسه مو قزاق لر تاغده اوز استقلال لری نی ساقلادیلر—شینگ قمول تاغلری دین قاچیب کلگان دین کین جینگ شورین خوجه نیاز حاجی [629] نینگ اوستی غه هجوم قیلماقغه جرأت قیالما ی فقط قمول شه ریده و بارکول شه ریده تولا عسکر قویوب مدافعه وضعیتی نی آلدی، و او طرفیدین خوجه نیاز حاجی نینگ عسکرلری پات پات چین عسکرلری نینگ اوستیغه هجوم قیلماق و اولر نینگ یراغ و اوزوق لری نی اولجه آلماق غه باشلادیلر.

و ۱۳۵۱ هـ نینگ باشلری دین اعتباراً خوجه نیاز حاجی نینگ حربی اهمیتی زیاده بولوب قمول اولکده سی حقیقتاً ایننگ حکمی آستیده بولدی، و جینگ شورین غایت قورقونچ غه توشتی، و بیر طرفیدین خوجه نیاز حاجی نینگ موفقیتی نینگ خبرلری مبالغه لر بیلان شرقی تورکستان نینگ تمام ولایت لری غه یاییلدی، و تمام اهالی امید کوزی نی او طرف غه تیکتی لر.

جینگ شورین بو وضعیت غه چاره ایستاب اخیراً روس لر بیلان بیر مخفی معاهده عقد اتتی، و بو معاهده نینگ مضمونی مفصل معلوم بولمسه مو انقلاب باسیلغان دین کین روس لرغه شرقی تورکستان ده کنگرو بیر اقتصادی امتیاز بر مک و بونینگ بدلیده روس لر جینگ شورین غه طیاره و باشقه یراغ بر مک و ضرور بولغانده عسکر هم بر مک مضمونی ده ایکانلیکی معلوم بولغان ایدی. بو

قولیغه اوتوب یخشی طرز بیلان ایشنی اداره قیلدی.

جینگ شورین قدرتی یتکان مقداریچه عسکر یوللاب بیر نچه قاتا هجوم قیلسه مو بو هجوم لر اغیر ضایعات بیلان مغلوب بولدی، و فقط قمول شهری و توز منطقه لر جینگ شورین نینگ قولیده بولوب تقریباً ۲۰۰۰۰ عسکرنی او یرده قویدی، و قمول اولکەسی نینگ غایت حاصل لیغ یرلری بولغان تاغلیق منطقه سی تماماً خوجه نیاز حاجی غه قرار تاپتی، و اون آی مدت بو وضعیت دوام قیلدی، و بو مدت ایچیده ایکی طرفدین بیر یریری نینگ اوستیغه کیچیک کیچیک باسقون لر بولسه مو عمومیت اعتباری بیلان مجاهد لر غالب ایدی لر.

و بو مدت ایچیده سوچو و دونگ خوانگ حکمداری ما جونگ نینگ (گاسلنگ) نینگ تابعی دین بعضی تونگان لر خوجه نیاز حاجی نینگ آلدیغه کلیب خدمت قیلغالی باشلادی، و خوجه نیاز حاجی بیلان ما جونگ نینگ آراسیده بعضی مکتوب واسطه سی بیلان بیر آز دوستلوق هم پیدا بولدی. ما جونگ نینگ موندین استفاده قیلیب شرقی توکستان دین بیر مقدار اولجه و یراغ حاصل قیلماق خیالی غه توشوب تقریباً ۴۰۰۰ کشی لیک قوت بیلان قمول غه کلدی، و خوجه نیاز حاجی آنکا بیر مقدار عسکر بیلان یاردم قیلدی. لیکن اوزی آنکا جدی صورتده قوشولمادی، و مستحکم موقعی نی ترک اتمدی—و خوجه نیاز حاجی نینگ بو توتقان یولی غایت یخشی یول ایدی. چونکه تونگان لر نینگ بو چیقیش ده کی مقصدی خوجه نیاز حاجی غه یاردم برمک ایماس، بلکه [627] خوجه نیاز حاجی نینگ یاردمی بیلان جینگ شورین نینگ بعضی عسکرلری نی مغلوب اتیب و بعضی یورتلری نی بولاب تالاب بیر مونچه یراغ و پول و مال حاصل قیلیب یانیب کتمک اوچون کلگان ایدی، و یولده مشهور سویدن لیک سیاحتچی سیون هیدن و همراه لری نی تالاغانی هم اوشبو سفریده ایدی—بو اوچون خوجه نیاز حاجی آنکا قوشولمای تورغانی خیلی یخشی بیر ایش ایدی—الحاصل ما جونگ نینگ خوجه نیاز حاجی نینگ و قمول ده کی تونگان لر نینگ یاردمی بیلان جینگ شورین نینگ قمول ده کی عسکرلری نی مغلوب قیلیب اولر نی شهر سپیلی غه محاصره قیلدی، و قمول اولکەسیده کی خلق نی بولان تالان قیلیب قمول نینگ ۱۱۴ میل غربی ده کی چیکوچینگ غه چه ایلگریلاب بو اوتراده کی خلق نینگ مال لریدین آلغانی نی و جینگ شورین نینگ عسکرلریدین آلغان یراغلری نی تورت بش یوز تیوه غه آرتیب سوچه غه یانیب کتتی، و خوجه نیاز حاجی نینگ عسکرلری غه هیچ نصیبه برمدی. ما جونگ نینگ نینگ بو سفرده قیلغان بولانچی لیقی و بیگناه خلق غه قیلغان ظلملری و تخریباتی سببی دین خوجه نیاز حاجی تولا متأثر بولوب انینگ دوستلوقی دین کچتی، و ایکنجی انینگ بیلان مناسب قیلما سلیق غه قرار بردی.

خوجه نیاز حاجی موندین کین تاغلیق منطقه سی نی یخشی مدافعه قیلیب او یردین چیقما ی

انقلاب نینگ باشلانغانی

بو عنوان آستیده ذکر قیلینغان واقعه لر اولده فقط بیرنجی قسم سببلردین توغولغان و کین چه ایکنجی قسم سببلرغه او یغون ملی انقلاب شکلی نی آغان واقعه لردور—بیانی بودورکه—

جینگ شورین طرفیدین قمول و بارکول آراسیده کی تنگری تاغلری نینگ جیلغه لری غه حاکم بولغان چین لیغ مأمورلر او برده کی تورک لرغه حددین زیاده ظلم و تعدی غه قول آچتی لر، و حتا که ناموس لری غه تعرض قیلماقدین تارتینمادیلر، و مذکور تورک لر بو وضعیت دین شکایت قیلیب جینگ شورین غه بیر نچه قاتا عرض ایباردی لر. لیکن جینگ شورین بو عرض لرغه لایق جواب برمدی. بو اوچون مذکور تورک لر نینگ طاقتی قالمای ۱۳۵۰ هـ نینگ اولی و ۱۹۳۱ م نینگ مای آیدیه بیر جیلغه نینگ بگی بولغان صالح دورغا مخفی ده قرق اللگ یراغلیغ آدم بیغیب اوشتومتوت چین لیغ حاکم نینگ اوستیغه باسقون قیلیب حاکم نی و بیر نچه عکسری نی اولتوردی، و اطرافده هر برده تورغان چین عسکر لری [عسکر لری] نی اولتوروب و اسیر قیلیب اولرنینگ [625] میلیتی و جیخانه لری نی الیب بیر مونچه یراغلیغ آدم لرنی توپلادی، و موندین کین مذکور تاغلرنینگ هر جیلغه سی ده کی تورک لر کلیب صالح دورغا غه قوشولوب خیلی تولا قوت توپلانیب بو حرکت بیر ملی انقلاب شکلی نی آلدی (۲۳نجی خریطه غه قراسونلر). جینگ شورین بو انقلاب نی باسیقتورماک اوچون قمول تاغلری غه عسکر یوللادی. لیکن بو تاغلرنینگ طبیعی استحکام لری و مجاهدلر ایچیده کی ماهر اوچی لرنینگ فعالیت لری سببی دین جینگ شورین نینگ عسکر لری نینگ تولاراقی اولوب آشقانی پراکنده حالده قاچیب قمول شهر یغه یانیب کلدی لر. بو ظفر بیلان مجاهدلر یورکلانیب قمول تاغلری نینگ تمام جیلغه لری نی و شهر دین باشقه تمام قمول منطقه سی نی اشغال اتی لر. جینگ شورین بو انقلاب نینگ خبری شرقی تورکستان غه یاییلماق دین ایلگری باسیقتورماق اوچون قوتلیک عسکر لر یوللادی، و بو عسکر لر هم قمول طرفیدین و هم بارکول طرفیدین مجاهدلرنینگ اوستیغه هجوم قیلدی لر، و بو هجوم دین مجاهدلرنینگ باشلیغی صالح دورغا قورقوب بیر مقدار عسکر ی بیلان قاچیب کتسه مو کین چه آنکا قوشولغان ینه بیر جیلغه نینگ بگی خوجه نیار حاجی یورت نینگ قتل عام غه اوچراماقی نی بیلگانی اوچون غیرت قیلیب اوچی لرنی یانیغه بیغیب اوشتومتوت باسقون لر و بوقتورمه لر بیلان انتظام سیز محاربه لرغه دوام اتیب نتیجه ده چین عسکر لری نی یمان مغلوب اتیب قاچوردی، و موندین کین خوجه نیاز حاجی قمول تاغلری نینگ جیلغه لری نینگ آغیز لری غه [626] اوچی لرنی توختاتیب مستحکم مدافعه مرکز لری تعیین اتی، و تاغلیق منطقه نینگ تاشی غه چیقمادی. بو صورت بیلان انقلاب باشلیغی لیق خوجه نیاز حاجی نینگ

مونداغ ذات لرنينگ او وقت لرده شرقى تورکستانده يوقلوقى معالاسف همهغه معلوم دور. ليکن بونينگ بيلان اهالى نوميد بولماديلر، و بلکه بو نظريه نى وجودغه چيقارماق اوچون لازم کورولگان توبنده کى مسئله لر خصوصيده مخفى حرکت لر پيدا بولدى.

(۱) شرقى تورکستانده کى چين ليغ لرنينگ قوتى نينگ مقدارى نى بيلمک.

(۲) قوشنه دولت لرنينگ انقلاب دين استفاده قليب شرقى تورکستان ايشىغه عسکرى ويا سياسى مداخله قيليش ويا قيلماسلىق لرى نى آنگلاماق.

[623] (۳) عمومى اهالى نينگ روحياتى نى تدقيق اتيب اولرنينگ انقلابغه حاضرليقى نينگ کيفيتى نى بيلمک اوچون کوشش قيلماق و بو ايش اوچون جدى عزيمتى و قابليتى بار کشى لرنى ايستامک.

(۴) انقلاب اوچون هر يرده مخفى تشکيلات قورماق نينگ امکاني بارليقى ويا يوقلوقى نى تفتيش اتمک.

(۵) شرقى تورکستان نينگ قايسى نقطه سى انقلاب مرکزى بولماقغه قابل ايکانليکى نى تدقيق اتمک. بو مسئله لرنينگ بعضى لرىغه اهميت برگان ويا همه سىغه اهميت برگان و عملى صورته فعاليتغه کيرگان کشى لردين بير نچه سى نى بيلامن. اما بو کتابده اولرنينگ آت لرى نى ذکر قيلماق نى مناسب کورمايمن.

منه بو نظريهغه مطابق بير تشکيلات وجودغه چيقماقغه باشلايدورغان وقت کوزغه کورونوب تورغان حالده انقلاب قوزغالدى. ليکن يوقاريدده کى صورته بير تشکيلات وجودغه کلماى توروب بو انقلاب کنگروب وقتيدين ايلگرى و انتظام سيز شکلده عموميت پيدا قليب نالايق قول لرغه توشوب قالدى—هر حالده يوقاريقى نظريه خيلى ايلگرى زمانلردين برى خلق نينگ کونگل لريده يرلاشکاني اوچون بو انقلابغه عمومى ملت درحال اشتراک اتتى لر.

و بو کونغه چه دوام اتمکده بولغان اون بيل مدت ايچيده کى فاجعه لر و اهالى نينگ اوستيغه دشمن طرفيدين ياغ دورولماقده بولغان وحشيانه [624] قتل عام لر و ظلم لرغه رغماً اهالى نينگ اميد سيز لانماى کوندين کونگه آزادليق اوچون فدا کارليقده اصرار اتمکده بولغان لىق لرى يوقاريقى درست نظريه و مستحکم روحيات و وطن دوستلوق و ملت پرورليک نينگ نتيجه سى دور.

(۱) ایلگریکی انقلاب ده توکولگان قانلر و یعقوب بگ نینگ ظلم لری نینگ مثل نینگ ینه پیدا بولوب قالماقی نینگ قورقونچی سی.

[621] (۲) چین طرفداری بولغان بگلر و شخصی منفعت لری یوزیدین تینچلیق طرفداری بولغان آخوند و بای لردین عبارت بولغان محافظه کارلر نینگ نفوذ لری و اقتدار لری.

(۳) تمام اهالی آراسیده قوتلیک بیر سیاسی رابطه تأسیس قیلینماق نینگ امکان سیزلیقی.

(۴) چین حکومتی نینگ قوت کورساتمک بیلان ملت نی دایما قورقوتماقده بولغانلیقی و بونینگ مقابلیده ملت نینگ کاملاً یراغدین مجرد ایکانلیکی.

منه بو حال لر شرقی تورکستان اهالی سی نینگ چین حاکمیتی آستیده یاشاماق غه مجبور اتمک اوچون کافی باعث لرایدی.

اما کین لرده و خصوصاً چین حکومتی جمهوریت شکلی غه اویرولگان دین کین شرقی تورکستانده کی جانگجونگ و حکومت آدم لری بولغان چین لیغ لر نینگ یالغوز اغیزده غینه چین حکومتی غه تابع و حقیقتاً چین حکومتی نینگ نفوذی نینگ تاشیده بولوب شرقی تورکستان نینگ بولر نینگ مستقل و انصاف سیز اداره سیغه باغلانیب قالغانی آهسته آهسته اهالی غه معلوم بولغالی توردی، و اهالی اوزلر نی او هیئت لیک چین حکومتی نینگ حاکمیتی دین تاشقاری بولوب غایت آز بیر اقلیت بولغان چین مهاجر لری نینگ محکومی بولوب قالغان لری نی بیلگان ساری وجدان لریده غایت آچیغ بیر حسیات و چوقور بیر خجالت تویماقده ایدی لر، و بو آج و مستبد اقلیت نی باشلریدین چووروب تاشلاماق نینگ ممکن لیک نی بیلمکده ایدی لر.

[622] اما ینه اتحاد سیزلیق و نفوذ اهلی نینگ غفلتی ویا محافظه کارلیقی و هم عمومی اهالی نینگ تجربه سیزلیکی بو ایش نی کین غه قویماقده ایدی، و شرقی تورکستانده کی جانگجونگ و حکومت آدم لری بو وضعیت نی بیلگان لری اوچون مذکور نفوذ اهلی نی بعضی بیر اهمیت سیز ایش لر بیلان خوش قلیب بونینگ سایه سیده اوزلری خواهلاغان انصاف سیزلیق لری نی قیامت غه چه قیلا برمک مالیخولیا سیده ایدی لر.

لیکن اهالی آراسیده وضعیت نینگ کوندین کونگه خطر طرفی غه کتیب بارغانی نی فکر قیلغانلر خاموشانه طرز بیلان تولا بولماقده ایدی لر، و بولر نینگ تولا راقی مذکور چین اقلیتی نی اوترادین کوتاریب شرقی تورکستان نینگ سیاسی مسئله سی نی توپ توغرا شرقی تورکستان اهالی سی و چین حکومتی آراسیده فیصله قیلماق نظریه سی غه متفق ایدی لر. اما بو نظریه نی فعل غه کلتورمک اوچون بو منور ذات لر نینگ بیرلیک و تشکیلات نقطه سی غه باغلانماق لری لازم ایدی، و بونی تأسیس قیلماق و باشقارماق اوچون اهالی ایچیده تجربه لیک و سیاسی ذات لر نینگ بولماقی ضرور ایدی، و

[619] انقلاب نینگ سببلىرى

انقلاب نینگ سببى حق سىز استىلا ايكانلىكى ھمەغە معلوم دور، و ھەر كىم بونى قبول قىلادور. اما ھەر انقلاب نینگ بىر باشقە جزئى سببلىرى باردور، و بو سببلىرى بىان قىلماق فايده دىن خالى ايماس دور. بو اوچون شرقى توركستان انقلابى نینگ حق سىز استىلادىن توغولغان كىچىك سببلىرىنى بىر آز تفصىل بىلان بىان قىلامىز. بو سببلىرى ھم ايكى غە آيرىلادور. (۱) اوّل قراشده كوزغە كوراندورغان سببلىرى، (۲) بىر آز توشونچ و تدقيق دىن كىن معلوم بولادورغان سببلىرىدور. اوّل قراشده كوزغە كوراندورغان سببلىرى بولردور...

(۱) جىنگ شورىن نىنگ يوقارىده بىان قىلىنغان ظلملىرى.

(۲) جىنگ شورىن متعصب بىر تورك دشمنى ايدى، و ھم لياقت سىز و اداره قابىلىتى يوق بىر آدم ايدى. انىنگ بو اوصافى سببى دىن ايلگىرىكى تورك و چىن لىغلىر آراسىده كى مدنى و جنائى حقوق دە برابرلىك آھستە آھستە يوق بولغالى توردى، و يورت دە كى دوتى لىر و شن لىر و حتاكە تجارتنى و جزانە خور چىن لىغلىر تورك لرغە قول لىرىدىن كلگان ظلم و تجاوزلىرى قىلغالى باشلادىلر، و بو باعثدىن اھالى نىنگ جىنگ شورىن غە قىلغان عرض لىرى جواب سىز قالور ايدى.

[620] (۳) يوقارىده ايتىلغان وجە بىلان چىن دىن كلگان ياش لىرىنىنگ تولاراقى شرقى توركستان نىنگ موجودىتىنى كاملاً برباد ايتادورغان بىر اصولنى يعنى يوقارىده اوتكان سن يات سن نىنگ پلاننى اجراء قىلماق تشببى دە بولدىلر، و بعضى سى كمونىستلىق مسلكى دە بولغانلىرى اوچون اولرىنىنگ شرقى توركستان نىنگ مقدرالىنى روس قولىغە برمك غە حركت اتكانلىرى معلوم بولدى. منە بو ھەر ايكى فرقه چىن لىغ ياش لىرىنىنگ شرقى توركستان غە خطرلىك عنصرلر ايكانلىكىنى اھالى آپ آچوق بىلدىلر.

شرقى توركستان ملتى نىنگ روحياتىنى تدقيق ايتمگان كشىلر بو انقلابنى فقط اوشبو انصاف سىزلىق و ظلملر و قاتمە قات تھلكە لىرىنىنگ باش كورساتمكى ايدى دىب غىنە قفاعت قىلادورلر.

توشونچ و تدقيق دىن كىن معلوم بولادورغان سببلىرى بولردوركە، ۵۶ يىللىق اسارت دورىده شرقى توركستان اھالى سى چىن حاكىمىتى غە طبعاً مخالف و چىن لىغلىرىنى و يرلىك حكومت مأمورلىرىنى داىما نفرت كوزى بىلان كورمك دە ھمىشە بو رذالت دىن قوتولماق آرزوسىده ايدىلر. لىكن توبىنە كى باعثلر توغراسىدىن بو آرزونىنگ فعل غە چىقماقنى ممكن بولمىغان ايدى.

لیکن کتابنی تماماً غانیم دین کین هندوستانده کی شرقی تورکستان اهالی سی نینگ (شرقی تورکستان ملی بیرلیکی) جمعیتی نینگ اعضا لری بو انقلاب نینگ واقعه لری نی بو کتاب غه یازماقیم نی طلب اتی لر، و یوقاریقی یازماسلیق باعث لری نینگ مقابلیده توبنده کی معقول دلیل لری سوزلا دیلر.

(۱) سکر بیل دین بری بو انقلاب واقعه لری نی هیچ بیر کشی یازمادی، و موندین کین هم یازادورغان بیر بی طرف کشی یوق دور، و انقلاب واقعه لری نی [617] سن دک بیلا دورغان کشی هم یوق دور. اگر سن یازمسانگ بو مهم تاریخی واقه لر اونوتولوب قالادور.

(۲) تاریخچی لیق فرضی نی ادا قیلماقده حوقنی اظهار اتمک غه هیچ نرسه مانع بولالماس.

(۳) انقلاب توگامادی. اما اوتکان واقعه لریمیز غایت عبرت نما واقعه لر دور، و مستقبل اوچون مهم و فایده لیغ تجربه سرمایه سی دور—بناءً علیه بو واقعه لری شرقی تورکستان نینگ یگانه تاریخی بولغان بو کتاب ده یازماق سنینگ مهم وظیفنگ دور.

عزیز وطن داش لریم نینگ بو مضمونده کی مکتوبی ده سوزلانگان بو دلیل لر عین حقیقت دور، و بونگا یاندورماق اوچون هم تا پالما یمن. بناءً علیه ممکن قدر اوزوم نی بی طرف وضعیت غه الیب کوزوم بیلان کورگان واقعه لری ویا ایشکان ویا وثیقه لرده کورگان خبر و معلومات دین اوز نظریمده شبهه سیز راست لیقی ثابت بولغانی نی مختصر صورتده یازماق نی قبول اتیم، و انقلاب ده مسلک داش لریمیز بولغان ذات لر نینگ وطن و ملت اوچون قیلغان خدمت و فداکار لیق لری نی کامل اخلاص و صمیمیت بیلان ذکر اتمک غه کوشش قیلامن، و هم اوزوم دین و خواهی مسلک داش لریم دین صادر بولغان سهو و خطا لری حقیقتی بیلان بیان قیلامن. چونکه بونی ترک اتسام تاریخ دین اصلی مقصد بولغان عبرت غایه سی فوت بولادور، و بو صورت بیلان تاریخچی لیق [618] فرضی نی ترک اتکان بولامن. بو اوچون محترم مسلک داش لریمیز نینگ موندی کی فایده نی نظر لری غه الیب مندین آغرینماسلیق لری نی و منی عفو اتمک لری نی امید قیلامن—و ینه اوزوم دین باشقه مجاهد لر نینگ واقعاتی نی کوزوم بیلان کورمای متواتر صورتده ایشیتمک دین و وثیقه لر یوزیدین یازغانیم اوچون بعضی یرلریده بیر آز اشتباه بولماقی ممکن دور، و ینه اولر نینگ واقعاتی نی لازملیغ درجه ده مفصل یازماق دین هم عاجز دور من. بعضی مجاهد لر دین دوست لریمیز نینگ واسطه سی بیلان اوز واقعه لری نی مفصل صورتده یازیب برمک لری نی التماس قیلدیم. اما مع الاسف فرصت لری مساعده قیلمادی. بو وجه بیلان مجبوراً آلدیمغه کلیب قالغان بو نقصانیم نی محترم مسلک داش لریم نینگ عفو قیلماق لری نی و خطا بولسه بیلدورمک لری نی و لازملیغ تفصیلات نی برمک لری نی امید قیلامن، و ان شاء الله ایکنجی باسیلیش ده بو احتمالی نقصان تکمیل قیلانور.

محمد امین

[615] شەرقىي تۈركىستان نىنگىڭ اخىرقىي انقلابىي

باشلانغۇچ

شەرقىي تۈركىستان نىنگىڭ ۱۳۵۰ ھ دە باشلانىپ بۇكۈنغەچە دوام قىلماق دە بولغان مىلى انقلابىي بۇ يۇرت نىنگىڭ تارىخىدە غايت مەھم بىر واقە دەور، و بۇ انقلاب بۇ يۇرت اھالىسى نىنگىڭ بىر انتباھ و سەادت دەورەسى نىنگىڭ باشلانغۇچى دەور.

و بۇ مەنسەب بىلان بۇ انقلاب واقەلەرنى بۇ كىتابغە يازمەك بۇ كىتاب نىنگىڭ اھمىيەتى نى تۇلا آشۇرادۇر. لىكەن بۇ كىتاب نى مەن يازغانىم اوچۇن بۇ انقلاب واقەلەرنى بۇ كىتابغە يازماق دەور مەن تۇبىندە كى باعث لۇر تۇسادۇر.

(۱) مەن بۇ انقلاب نىنگىڭ مەھم بىر اعضاءسى لىق شەرقىي بىلان مەفتخۇر بولغانىم اوچۇن مەن دەور باشقە بىر بى طرف كىشى نىنگىڭ يازماق مەنسەب راق ايدى.

(۲) انقلاب ائناسىدە اوزومىزدەن صادر بولغان خىلا و عىبلەرغە اقرار اتمەك و باشقە مەھم مەسلەك لىرىمىز بولغان ذات لىرنىنگىڭ خىلالىرى نى ياشۇرماي يازماق تارىخچى لىق وظيفەسى نىنگىڭ اُن مەھم فرضى دەور، و بۇ نۇقتە نىنگىڭ مەنگە بىك مەشكەل لىكى تۇبىعى دەور. چۇنكە اوز خىلالىرىمىز نى ذكۇر اتمەك و جەدانىم نىنگىڭ دەردلىك عذابى نى آشۇرادۇر، و مەھم مەسلەك لىرىمىز نىنگىڭ خىلالىرى نى يازماق دەور اولىرنىنگىڭ مەندەن آزار يىمكى غە باعث بۇلادۇر.

[616] (۳) مەن اوزۇم كۇرگان واقەلەرنى شەك سىز بىلان. اما كۇرمانغان واقەلەرنى مەتواتر سۇرتدە ايشىتكان خىبرلۇر و وثىقەلەرغە قۇراب يازماق دەور، و مۇندە بەعضى كىم زىادە لىك ويا خىلا بۇلماق نىنگىڭ ائتمالى باردۇر.

(۴) انقلاب دە قىلغان كۇشش لىرىمىز و ملت نىنگىڭ بۇ يۇلدە تۇكۇلگان قانلۇرى امدە قىلغان يىخشى عاقبەت و سەادت بىلان نەتىجە لانماي بالەكس ملت نىنگىڭ حاضرقىي فلاكت غە مەبتلا بولغانى كۇزۇمدە تۇرغان اوچۇن قۇلۇم تىتر ايدۇر.

(۵) شەرقىي تۈركىستان انقلابىي نى تۇگادى دىمايمىز، و حاضردە بىر قۇر ئۇغۇلۇق دەورەسى نى ياشاماق دەور و عاقبەتى بىر يارۇقۇلۇق غە يىتمەكى نىنگىڭ امدى باردۇر. بىنئە اعلە بۇ انقلاب تۇگەن دەور كىن باشدەن آياغ تەمام واقەلەرنى علاحدە بىر كىتاب سۇرتى بىلان يازىلماق نى مەنسەب كۇرۇر ايدىم.

مەن بۇ باعث لەرغە قۇراب كىتاب نى جىنگىڭ شۇرىن نىنگىڭ حۇكۇم دەورى واقەلەرنى بىلان تۇگەن ايدىم، و انقلاب واقەلەرنى يازماق ايدىم.

THE AUTOGRAPH MANUSCRIPT OF
MUHAMMAD AMĪN BUGHRA'S *SHARQĪ TURKISTĀN TĀRĪKHĪ*

جمهوریت دوریده	امپراطورلوق و یانگ زینگ شینگ دوره لریده	
جوشی	جانگ جونگ	عمومی والی
شین جین جانگ	دَوْتِی	ولایت لر والی لری
سی جانگ	تِیْتِی	فرقه قوماندانی
لُو جانگ	شَهْ تِی	آلای قوماندانی

باشقه لری اهمیت سیزدور.

جینگ شورین نینگ حکمدار بولغان کونیدین باشلاب بیرنجی درجه ده اهمیت برگان ایشی اوزی اوچون ثروت توپلاماق ایدی، و بو یولده یانگ زینگ شینگ نینگ ایزی بیلان یورگانی نینگ اوستیغه خارجی تجارت مال لری غه تونگشوی آتلغ ینه بیر باج قویدی، و بونینگ بیلان ایلگری ده یوزده ۱۸ دین ۲۲ غه چه آکینادورغان [614] باج یوزغه ۳۰ دین ۳۵ مقدار آکینادورغان بولدی، و ینه موندین باشقه بیر نچه قسم داخلی باج و آکوان لرنی پیدا قیلدی، و کان آلتون لرنی نی ایلگری کی طرزده آغان نینگ تاشیده خلق نینگ قولیده کی آلتون لرنی و خاتون لرنینگ زینت اسباب لرنی نی هر وسیله بیلان آغالی توردی، و حتا که زور بیلان آغانلیقی نی هم آنگلادوق. جینگ شورین نینگ دوریده چین جمهوریت حکومتی گومیندانگ حزبی نینگ قولیغه توشوب مشهور دیکتاتور چیانگ کای شی نینگ حکومت نینگ مرکزیتی نی قوتلاندورمک اوچون قیلغان کوشش لری دین بیری—چین دین ینگ عصری علم لرنی اوقوغان یاش لرنی هر بهانه و عنوان لر بیلان شرقی تورکستان غه تولا یوللاغانی ایدی—و موندین مقصدی مذکور یاش لرنی شرقی تورکستان ده حکومت ایش لری غه آرا لاشتوروب آهسته آهسته بو یورت نی چین مرکزی غه قطعاً مربوط قیلماق ایدی. جینگ شورین هم گومیندانگ حزبی نینگ قوتی دین قورقوب اولرنی قبول اتمک و ولایت لر غه باریب خلق غه جمهوریت نینگ فایده لری خصوصیده پروپاگاند قیلماق لری غه مساعده قیلماق غه مجبور بولدی.

لیکن آز کونلردین کین جینگ شورین بو یاش لرنی ولایت لردین یاندوروب همه سی نی اورومچی غه ییغدی، و اولرنی هیچ ایش قیلدورمادی. چونکه او یاش لرنی خلق یخشی کوز بیلان کورمدی، و بو وضعیت جینگ شورین غه اوبدان بیر بهانه بولدی، و اولرنی اورومچی ده بعضی کیچیک وظیفه لرنی بیررب توختاتیب قویدی، و بونینگ بیلان چیانگ کای شی نینگ تشبثاتی نتیجه سیز قالماق ویا باشقه بیر ایش ظهور کلمک معلوم بولمای هر کیم بیر اندیشه ایچیده تورغان کونلرده اورومچی و چین آراسیده کی یول لر قمول انقلابی سببی بیلان بند بولوب چین و اورومچی آراسیده کی کلیش باریش تقریباً کسلیب چیانگ کای شی نینگ تشبثاتی کاملاً توختاب قالدی.

اولوب آزرىقى يامون نىنگ تاشىدە قالغانى اوچون جانگجونگ يامون دەكى عسكرلر نىنگ قىادتى بو كىچىك رتبه لىك جىنگ دالوياغە قالدى. بو صورت بىلان جىنگ دالوييا يامون ايچىدە هم قوماندان و هم حكمدار بولوب يراغ و خزانە [خزانە] نى قولى غە آلدى، و يامون دەكى عسكرلر غە غايت مبدول پول بىرىب اولرنى اوزى غە طرفدار قىلدى. اورومچى نىنگ ان تولا قوتلىك عسكرى جانگجونگ يامون دەكى عسكرلر ايدى، و تمام يراغ و جبخانه و خزانە او يرده ايدى. منه بو عسكر و يراغ و جبخانه و خزانە لرنى قولى غە آلمان جىنگ دالوييا بىر كىچە و كوندوز ايچكرىكى شهر [612] (چىن ليغ شهرى) نىنگ تمام دروازه لرنى محكم قىليب او يرده كى تمام سوز تيگر چىن ليغ لرنى اوزى غە طرفدار قىلغاندىن كىن اورومچى و اطرافىدە كى تمام عسكرى و ملكى منصبدار لرنى يامون غە قىچقىردى، و جانگجونگ انتخاب قىلماق مسئله سى نى آراغە سالدى. چونگ منصبدارلر هيچ باب بىلان كىچىك بىر رتبه دەكى جىنگ دالوييانى جانگجونگ قىلماق نى خيال لريغە كلتورمگان و چونگ شخصيت لردىن بىرى نىنگ انتخاب قىلماق نىنگ فكرىدە ايدى لر. ليكن اوترا و كىچىك رتبه ليغ منصبدار و شهردە كى عسكرلر جىنگ نى انتخاب اتىب مخالفت قىلغان كته لرنى يراغ بىلان قورقوتتى لر، و بو كته لر بو وضعيت نى كوروب بويون اگمك غە مجبور بولدىلر، و جىنگ دالوييانى جانگجونگ اعلان اتتى لر، و چىن جمهوريت مركزى يعنى نانكىن حكومتى غە اطلاع بىرىلدى، و جىنگ نىنگ جانگجونگ لوقى غە تصديق اتمك نى طلب قىلىندى. نانكىن حكومتى جىنگ نى شرقى توركستان غە عمومى والى تعيين قىلغانى نى اعلان اتىب چىن نىنگ چونگ ولايت لرنى نىنگ والى لرنى غە جمهوريت حكومتى نىنگ برگان عنوانى بولغان جوشى عنوانى نى بردى، و جانگجونگ عنوانى ايمدى شرقى توركستان دىن لغو قىلىندى.

منه بو جىنگ جوشى نى چىن و شرقى توركستان دەكى دشمن لرى جىنگ شورىن ديدور (حقير آدم دىمكدور)، و دوست لرى جىنگ دۇبُن (دىكتاتور) ديدور. بىز هم انى جىنگ شورىن دىمىز. بو جىنگ شورىن هر ايش دە تغىرسىز يانگ زىنگ شىنگ نىنگ يولى بىلان يورمكى نى اعلان اتتى. ليكن بو آدم استبداد و [613] ظلم سياستى دە يانگ زىنگ شىنگ يورگان يولده يورسه مو سياسى لىق و اداره چى لىك دە انىنگ [انىنگ] دك قابليت كورساتالمدى، و بلكه لياقت سىزلىكى نى انىنگ دوست لرى هم ياشورالماى اقرار اتتى لر.

جىنگ شورىن نىنگ اداره شكلى عموماً يانگ زىنگ شىنگ دورىدە كى شكل نىنگ عىنى ايدى. مگر بو آدم عسكر و ملكى منصبدار لرنىنگ امپراطور لوق دورىدە كى عنوان لرنى لغو قىليب جمهوريت دورىدە كى عنوان لرنى قبول اتتى. بونى اوشبو جدول دە كورسونلر.

حقیقت بودورکه مذکور پی یولنگ غایت متعصب بیر کهنه خیال آدم ایدی، [610] و بو یوزدین آنگا یانگ زینگ شینگ همه آدم لردین زیاده راق اعتماد قیلیب انی هم خارجه ناظری و هم خصوصی مشاوری قیلغان ایدی. لیکن پی یولنگ متعصب کهنه خیال لیق مسلکی نینگ اوستیغه فوق العاده متشدّد بیر تورک و مسلمان دشمنی ایدی، و بو اوچون یانگ زینگ شینگ نینگ مسلمانلرغه قیلغان ظلمنی آز کورمکده و برلیگلرنی و چین لیغلرنی مدنی و جزائی حقوقده برابر کورگانی دین جدی صورتده تاراضی ایدی.

بو باعثدین پی یولنگ اوز مسلکی ده کی چین لیغلر بیلان مخفی بیر جمعیت تشکیل قیلیب یانگ زینگ شینگنی اولتورمکغه قرار بردی، و یانگ زینگ شینگنی و وزیرلرنی پی یولنگ وی جوسی یامونی (خرجه نظارتی) غه ضیافت غه چیچقیریب دستارخوان اوستیده همه نی اولتوردی، و آندین کین طرفدارلری بیلان جانگجونگ یامون غه هجوم قیلغانده جانگجونگ لوق باش کاتبی جینگ یامون ایچیده کی عسکرلرنی پی یولنگ نینگ ضدی غه قوزغاب انی توتوب اولتوروب اوزی جانگجونگ بولدی.

جینگ شورین نینگ حکومت دوری

جینگ دالویا آتلیغ بو آدم بعضی شهرلرغه شن (حاکم) بولغان و ینگ ده یانگ زینگ شینگ انی جانگجونگ لوق دایره سی غه باش کاتب تعیین قیلغان ایدی، و یانگ زینگ شینگ اولتورولگان مجلسده بو هم بار ایدی. لیکن حادثه دین بیر ایکی ساعت ایلگری بیر بهانه بیلان مجلس دین چیقیب جانگجونگ یامون غه کلیب اولتورغان ایدی. بو جینگ دالویانینگ پی یولنگ نینگ جمعیتی ده داخل ایکانلیکی [611] و حادثه دین خبری بار بولوب بیر مهم ایشنی یعنی یاموننی پی یولنگ اوچون اشغال اتمک وظیفه سی نی بونی غه ایلب مجلس دین بیر بهانه بیلان یانیب کلگانی نی بو حادثه نینگ ایکنجی بیلیده کی سیاحتیمده اورومچی ده ایشانچلیک کشی لردین تولا آنگلادیم.

پی یولیگ یانگ زینگ شینگنی اولتوروب یانیده کی مسلح ادم لری بیلان جانگجونگ یامونی غه هجوم قیلیب کیردی. بو هجومنی کوروب حادثه نی اوققان یامونده کی محافظه عسکرلر درحال یراغلاب پی یولنگ غه مقاومت قیلماقغه باشلادیلر، و پی یولنگنی مغلوب اتتیلر. بو حالنی باش کاتب جینگ کوروب درحال باش سیز عسکرلرنی قیادتی غه ایلب پی یولنگنی توتماق غه امر بردی، و بیرر ساعت محاربه دین کین پی یولنگ نینگ آدم لری اولتورولوب اوزی تیریگ توتولدی. اورومچی ده کی چونگ منصبدارلرنینگ تولاسی پی یولنگ نینگ ضیافتی ده

حالدە يانگ زىنگ شىنگ طرفىدىن بو ايش غە مأمور بولغان آلتون بىگى مذکور مقدار آلتوننى تاياق و حبس زورى بيلان آلور ايدى. كانچى لىر تولا وقت دە او مقدارده آلتون تاپالمى تاياق و حبس دىن قوتولماق اوچون قرض اليب ويا تعلقالىنى ساتيب بازاردىن قيمت بهاغە آلتون آيب و ارزان بهاغە آلتون بىگى غە ساتماق غە مجبور بولور ايدى لىر، و كانچى لىر بو بلادىن قوتولماق اوچون كانچى لىق صنعتىنى ترك اتمكنى خواهش قلسە لىر مو حكومت اولرنى قويمى زور بيلان كانچى لىق غە سالور ايدى.

بو صورت بيلان ملت نىنگ باى بىر عنصرى بولغان كانچى لىر تماماً مفلس بولوب يانگ زىنگ شىنگ و مأمورلىرى نىنگ حرصى غە قربان بولدى لىر، و مهن بىر مىلى اقتصاد منبعى بولغان كانلر نىنگ محصولاتى يانگ زىنگ شىنگ و مأمورلىرى نىنگ خاص ثروت منبع لىرى بولدى. (۵) يورته كى تمام زراعت محصولاتى و صنات محصولاتى و داخلى و خارجى تجارت مال لىرى نىنگ همەسى غە ايلگرىدىن چىن حكومتى نىنگ آغان باج لىرى باشقە دنيا مملكت لىرى ده كى دىن خىلى زياده ايدى. يانگ زىنگ شىنگ بو باج لىرى هر يىلى [609] بىر مقدار آشورور ايدى، و بو آشوروش دىن حاصل بولغان حدسىز فايده لىر يانگ زىنگ شىنگ نىنگ اوزى نىنگ خاص ثروتى غە قوشولور ايدى.

منه تجارت و زراعت و صنعت و كانچى لىق ايش لىرى تماماً كهنه اصول ده بولوب بو عصرده مثل سىز بىر مشقت و مصرف لىر بيلان حاصل بولغان آرزىنه بىر فايده هم مشقت تارتقان و حكومت دىن هيچ بىر ياردم كورمگان ملت دهقان لىرى و هنرمند لىرى و سوداگر لىرى نىنگ قوليدىن يوقارىقى صورت ده مىنگ بىر حيله و ظلم لىر بيلان الينماقده ايدى.

بو ايتىلغان وجه لىر و موندىن باشقە تولا چونگ كىچىك حيله و ظلم لىر بيلان شرقى توركستان نىنگ آلتون و كموش لىرىنى يانگ زىنگ شىنگ توپلاب چىن ده كى اجنبى شركت لىرى نىنگ بانكالر يىغە يوتكاب و چىن ده عمارت و ير و باشقە تعلقات اليب دنيا نىنگ ان باى مليونر لىرىدىن بىرى بولدى.

يانگ زىنگ شىنگ نىنگ اولتورولگانى

۱۳۴۸ ھ ۱۹۲۸ م ده يانگ زىنگ شىنگ نى وى چۇسى (خارجيه ناظرى) بى يولنگ آتلىغ بىر منصبدار اولتوردى. بعضى اجنبى محرر لىر يانگ زىنگ شىنگ نى يىنگى مدنيت و ترقى طرفدار لىرى اولتوردى دىب يازىدور. لىكن بو سوز حقيقت غە توغرا كىلمايدورغان بىر گامان دور.

ولایت لری غه مخصوص علاحدہ کاغذ پول چیقاریب ایلگریکی کاغذ پول لرنی بو ایکی ولایتده اوتماس قیلیب قویدی، و بو ایکی ولایت غه مخصوص چیقاریلغان کاغذ لرمو بیر سر کموشلوک ایدی. اما سوداگرلر یوقاریقی شرق و شمال ولایت لریده مال لرنی مذکور ولایت لر غه مخصوص بولوب قالغان کاغذ لر غه ساتماق غه مجبور ایدی لر. لیکن او کاغذ لرنی ختن و کاشغر غه الیب کلیب مال آلقام امکانسیز بولوب قالدی. چونکه او کاغذ لرنی بو ایکی ولایت نینگ بازار لریده تداول قیلینماس ایدی. بو سبب دین سوداگرلر یمان [607] مشکلات غه قالدیلر، و یانگ زینگ شینگ دین همه ولایت لرنینگ پولی ایلگریکی دک بیر قسم بولماقنی طلب قیلدیلر. یانگ زینگ شینگ بو طلبنی قبول اتمای سوداگرلر مال ساتقان پول لرنی اورومچی خزانہ سیغہ بیریب بدلنی کاشغر و ختن خزانہ لری دین آلقام غه یارلیغ بردی. سوداگرلر بونینگ تگیده کی حیلہنی اوقمای بلکه اوزون یول لرده پول کوتاریب یورمک مشقتی دین قوتولدوق دیب بو یارلیغ دین خوش بولدیلر. بش آلتہ آیدین کین بو حوالہ (چین چہدہ خویچن) بیر تجارت شکلی نی آلدی، یعنی یانگ زینگ شینگ یوز غه یگر مہ فایده قویوب انی حوالہ حقی دیب آغالی توردی، و بیل دین بیلغہ بو حوالہ حقی نی آشوروب سکز اون بیل مقداری مدتہ اورومچی خزانہ سیغہ یوز کاغذ پول برگان کشی کاشغر و ختن خزانہ لری دین یگر مہ کاغذ پول آلدورغان بولدی. منہ رسماً نرخی برابر بولغان بو ایکی قسم کاغذ پول نینگ آراسیدہ بو قدر فاحش بیر تفاوت پیدا بولدی، و بو ایکی قسم کاغذ نینگ بو تفاوت قیمت لری نینگ آراسیدہ کی فایده لر تماماً یانگ زینگ شینگ نینگ اوز خاص ثروتی غه قوشولماقده ایدی.

اگرچه سوداگرلر بو سبب دین تارتقان زیان لرنی مال لری نینگ نرخی غه مندوروب ینگیلا تمکده بولسہ لرمو فایده لری نینگ یوزده الیک آلمیش مقداری نی ضایع قیلماق لری آشکارا ایدی، و بو زیان نینگ تولراقی مذکور سوداگرلر دین مال آلدورغان دھقان و پاتاجی خلق نینگ باشیغہ بولماقده ایدی. چونکه حکومت بو هر ایکی قسم پول نی رسماً بیر نرخده خرج قیلور ایدی.

[608] (۴) یانگ زینگ شینگ ختن و چرچن و آلتای تاغلریده کی آلتون کانلریده اوز سرمایہ لری بیلان تجارت طرزیدہ ایشلایدورغان کانچی لرنینگ هر بیر کان ایگہسی هر آیدہ معین بیر مقدار آلتون نی حکومت غه برمک و انینگ بدلیدہ حکومت طرفی دین تعیین قیلینغان نرخ غه موافق کاغذ پول آلقام غه— یارلیغ بردی، و بو نرخ آلتون نینگ بازارده کی قیمتی دین فاحش صورتہ آز ایدی، و کانچی لر بویونلری غه قویولغان مقدارده آلتون ناپسون یا تاپماسون هر

(يارماق) بېر سر شانگفېن (مضروب) كموش غه فقرا نېنگ ايچيده خر جلايدور، و هم لنگ (ير ملياتي) باج قاتار ليق لرغه تاخير قيلمای آلا دور. مبادا يالغان بيزه چيقارسه اليب³⁶ جزاسی نی بيرامن» ديب چيقارغان حكوم—مينگوي (جمهوريت) نېنگ... نجي ييلى... آي نېنگ... كونيده.

منه بو حكمنامه شرقي توركستان اهالي سي دين عبارت بولغان فقرا نېنگ حيات مداري بولغان اقتصادياتي نېنگ ييلديزي ني كسمك نېنگ اعلا ني دور.

(۲) يانگ زينگ شېنگ بو كاغلرني چيقارغاندين باشلا ب خلق نېنگ آلتون كموش جواهرلرني ساتيب آغالي توردي، و خلق احتياط يوزيدين ساتمغان آلتون لرني آلماق اوچون مختلف حيله لرني قيلدي. مثلا بازارده آلتون كموش يوق بولغانده يانگ زينگ شېنگ اوز خزانه سيدين بېر مقدار آلتون چيقاريب ساتتورور، و خلق بونېنگ بيلان ياشورغان آلتون لرني چيقارور ايدي، و بازارده آلتون تولا بولغان زمان شهر شهرده كي آدم لري بېر نېنگ بدلي غه يوز حسابده آلتون ساتيب آلور ايدي. بو حيله بېر نچه دفعه تكرر قيلينيب خلق بونگا آلدانمايدورغان بولغاندين كين آلتون كموش نېنگ نرخی ني آشوروب بو حيله بيلان تولا آلتون كموش ييغدي، و كين لرده مذكور بېر سر كموش لوک كاغلدين تورت دانه سيغه بېر سر كموش آلا دورغان بولدي. منه بو صورت بيلان يانگ زينگ شېنگ خلق نېنگ ثروت سرمايه سي بولغان آلتون و كموش لر نېنگ [606] تقريباً يوزده توقساني ني اوز يانجوقي غه سالدي، و خلق نېنگ ثرواتي نېنگ قسم كلي سي ييرتوق كاغلدين عبارت بولوب قالدي.

(۳) يانگ زينگ شېنگ يوقاريقي حيله بيلان خلق نېنگ آلتون كموش و جواهرلرني اليب بولغاندين كين ينه خلق نېنگ تجارت فايده لردين بېر قسمي ني اوز يانجوقي غه دايماً صورتده سالماق اوچون ينه بېر خيانت يولي اختراع قيلدي—بياني بودوركه—ايلگرده ذكر قيلينغان كاغل پول شرقي توركستان نېنگ تمام ولايت لرده برابر رواجليغ ايدي، و ختن و كاشغر ولايت لرني نېنگ قول مصنوعات و مندوستان مال لرني سودا گرلر آقسو، كوچا، تورپان، ايلي، اورومچي، چوچك، آلتاي ولايت لرني غه اليب بارب ساتار ايدي لر، و شرقي توركستان نېنگ ان مهم تجارتي بو ايدي، و او يورت لردين ختن و كاشغر غه اليب كيلا دورغان تجارت مالي بك آز بولغاني اوچون سودا گرلر او يورت لردين مال ساتقان پول لرني اليب كليب ينه مال آلور ايدي لر. يانگ زينگ شېنگ بو مهم تجارت غه قاتيغ بېر ضربه اوردي، يعني كاشغر و ختن

اوچون—«اهالی جاهل دور، و ینگى اصول غه جدی صورتده مخالف دور، و زور بیلان اجراء قیلماق اهالی سی نینگ عصیانى نی نتیجه بیرادور، ویا که بو یاریلیغ نینگ اجراسی غه یورت نینگ مالی وضعیتى کافی کلمایدور»—دیگانک عذرلر بیلان رد قیلور ایدی. الحاصل یانگ زینگ شینگ خالص اوزی نینگ حاکمیت حرصی ویا که متعصب بیر کهنه خیال لیق مسلکی یوزیدین شرقی تورکستان ملتى نی بو مدنیت عصرى نینگ غایت بسیط و عادى خصوصیاتى دین بولغان مکتب و مطبع غه چاغلیغ بیر ایش دین هم محروم و هر اخشایارات دین مجرد یا شایب دنیا ملت لری نینگ آن آرقه سیغه اوتکازیب قویدی، و توبنده ذکر قیلینادورغان وجه بیلان شرقی تورکستان نینگ تمام ثروتى نی حيله و ظلم لر بیلان توپلاغان یانگ زینگ شینگ بو مدنیت عصریده ملت نینگ غایت مهم حاجتى بولغان یول، کوپروک، تلفون، مکتب، شفاخانه قتاریلیغ نرسه لر دین بیر دانه سى نی وجود غه کلتور مک اوچون هم بیر یارماق صرف اتمدی. [604] و دنیانینگ آن یاقا و اهمیت سیز نقطه لری هم نصیب دار بولغان بو فایده لر دین شرقی تورکستان نی کاملاً محروم توتماقده ایدی. آیا بیر ملت نی اسیرلیق فلاکتى آستیده توتقان نینگ اوستیغه او ملت نی مونداغ بدبخت لیق و قرانگغولوق غه سورمک دین یمانراق خیانت بارمو...

یانگ زینگ شینگ شرقی تورکستان نینگ تمام ثروتى نی اوزی آلماق و یوتماق اوچون تولا حيله لر و ظلم لرنی قیلیب شرقی تورکستان ملتى نی مدهش بیر فقیرلیق غه مبتلا قیلدی. اینینگ بو حيله و ظلم لر دین مهم راق لری بولغان بش قسمى نی ذکر قیلامیز.

(۱) سندسیز (سرمایه سیز) کاغذ پول چیقاردی. بو کاغذلر دنیاده معروف بولغان حکومت خزانه سندی ویا بیر ملی بانکا سندی ماهیتى ده بولماى بلکه خلق نینگ قولیده کی آلتون و کموش و جواهر دین عبارت بولغان ملی اقتصادیات سرمایه لری نی یانگ زینگ شینگ نینگ یانجوقی غه ییغماق اوچون بیر آلت ماهیتى ده ایدی. بو کاغذلرنی خلق آراسیده نداول اتماک جبری بولوب بو کاغذنی آلمایمن، کموش آلامین دیگان کشى نی اولوم ویا قاتیغ تایاق و مدت سیز حبس بیلان جزا بیریب خلق نی قورقوتوب اوتکوزدی، و فقط ینگى بولغان شرط بیلان حکومت مالیات و باج غه آلور ایدی. اما بو کاغذلرنینگ بدلیده حکومت خزانه لر دین آلتون یا کموش یا مس پول برمک یوق ایدی، و حتا که کهنه سى نی ینگى سى غه ینگوشلاب برمک هم یوق ایدی. بو کاغذ پول نینگ نیمه ایکانلیکی نی مذکور کاغذلر غه باسیلغان تورکچه حکمنامه آچوق آنگلاتادور، و بو حکمنامه بودورکه—«شینجانگ (شرقی تورکستان) سینگجانگ (عمومی والی) سى جین تینگ (مالیه ناظرى) لرنینگ حکمى اوشبو خنیه (حکومت) دین چیقارغان [605] تیزه (کاغذ پول) نینگ هر بیرى نی تورت یوز داچن

بیلان بونی قبول اتمدی، و خصوصا شرقی تورکستان خزانہسیدین بو ایش اوچون تولا بیر مقدار پولنی برمک آنگا غایت درجده اغیر ایدی. ۱۳۴۵ هـ چین حکومتی اوز طرفیدین ایکی سیمسیز تلگراف مرکزی و لازملیغ آدملر و نرسه لر یوللاب بیرینی اورومچی ده و بیرینی کاشغرده تأسیس قیلدوردی.

[602] یانگ زینگ شینگ نینگ شرقی تورکستان نینگ مدنیتی غه و اقتصادیاتی غه قیلغان خیانت لری

شرقی تورکستان اهالی سی نینگ ینگى مدنیت اصولی نی اورگانمکی نی یانگ زینگ شینگ بو یورت نی چین استیلا سیدین قوتقوزماق نینگ مهم بیر عاملی دیب اعتقاد قیلغانی اوچون ویا که اوزی مفرط و متعصب بیر کهنه خیال آدم ایکانلیکی اوچون مو هر حالده هر مدنیت اصولی و اسبابی نی هم قوت و زور بیلان و هم پروپاگاند [پروپاگاند] واسطه سی بیلان یوق ایثار و توسار ایدی. یانگ زینگ شینگ حکمدار بولوشی دین الگری تأسیس تاپقان مکتب لرنی و جاری بولغان مطبع لرنی حکمدار بولغان زمان یوق اتکانی یوقا قیلدی. دنیا ملت لری نینگ ترقی سی و شرقی تورکستان نینگ کین قالغانی خصوصیده سوز قیلغان کشی نی کمونیست لیق تهمتی بیلان اولوم ویا مدت سیز حبس صورتی بیلان جزالاندوردی.

شرقی تورکستانده غزته نشر اتیلمک دین توسقان نینگ اوستیغه خارجدین هر قیداغ غزته و مجموعه لرنینگ کیریشی نی توستی. خواهی داخلی پوسته مکتوب لری و خواهی خارجه چیقادورغان مکتوب لرنی دایما سانسور آستیده توتار ایدی. یات یورت لرغه عصری مکتب لرده اوقوماق اوچون طلبه یوللاماق نی حکومت غه خیانت حسابیده بیلور و معلوم بولغان تقدیرده جزا بیرور ایدی. یات یورت لرده اوقوب عصری علم ویا صناعت اورگانیب کلگان یرلیک لرنی اولتورگان و ییل لرجه حبس قیلغانی ویا دایمی صورتده مراقبت آستیده توتقانی هر کیم غه معلوم، و یورت نینگ نفوذ لوغ لری خوشلوق بیلان تلقی قیلادورغان [603] بیر ایش ایدی. یانگ زینگ شینگ ملت نینگ اوز طرفیدین مدنیت و اجتماعی ترقی غه یاقینلاشماق تشبث لری نی بو صورت بیلان توسار ایدی. چین حکومتی طرفیدین—مثلاً—جمهوریت اصولی غه مطابق اداره طرزی و معارف ترقی سی و اجتماعی جمهوریت لر تأسیس و عصری یول (شوسه) و تیمور یول و عصری کوپروک و بولرغه اوخشاش—یورت و ملت نی ترقی قیلدوروماق [قیلدوروماق] غه متعلق یارلیغ نامه لرنی اجرا قیلماق نی یانگ زینگ شینگ یا اوز حاکمیتی غه خطر ویا که یانچوق توشقازماق حرصی غه ضررلیک کورگانی

یانگ زینگ‌شینگ بولر نی قیچقیریب یا که بعضی بیر اهت‌سز نطق‌لر نی قیلیب اوزی نی آلقیشلاتور و چاواک چالدورور ایدی، و یا که چین حکومتی‌غه ایبارادورغان بعضی اویدورمه راپورلر‌غه بولر نی امضا قیلدورور ایدی. الحاصل بو مجلس دنیاده تونولغان شورا مجلسی‌نینگ خصوصیات‌نی دین کاملاً مجرد و یالغوز بیر مراسم آلتی و اویونچاق ایدی.

شرقی تورکستان‌ده فابریکه و سیم‌سز تلگراف

چین جمهوریت حکومتی چین مملکتی‌نینگ اقتصادیات‌نی ترقی قیلدورماق اوچون ملی شرکت‌لر و عصری صناعت مؤسس‌هلری تأسیس قیلغاندک شرقی تورکستان‌ده هم ملی شرکت و عصری فابریکه‌لر پیدا قیلماق‌غه چین حکومت مرکزی‌دین یانگ زینگ‌شینگ‌غه دایما یارلیغنام‌لر کلور ایدی. لیکن یانگ زینگ‌شینگ آنکا عمل قیلماس ایدی. لیکن شرقی تورکستان اهالی‌سی بو مملکت‌ده هیچ بیر عصری صناعت یوقلوق‌یدین و بو باب‌ده دایما یات مملکت‌لر‌غه محتاج‌لیق‌یدین شکایت قیلماق‌ده ایدی. یانگ زینگ‌شینگ هم چین حکومتی و هم شرقی تورکستان ملتی‌نینگ طعن‌لر‌یدین قوتولماق اوچون ۱۳۴۴ هـ ده بیر شرکت تأسیس قیلدی، و یورت‌نینگ تمام سوداگر و ثروتمندلری‌نی بو شرکت‌غه پول بیریب قوشولماق‌غه دعوت اتتی. لیکن بو شرکت بیر ملی مؤسس‌ه بولمای توپ توغرا یانگ زینگ‌[+شینگ]‌نینگ اوز اداره‌سی‌ده بولوب بیر شخصی مؤسس‌ه حکمیده بولغانی اوچون بعضی کته سرمایه‌دارلر بش اون سهم مقداری [601] دین پول‌نی آلوان‌غه برگان‌دک بیریب شریک بولسه‌لر مو تولراق سرمایه‌دارلر سرمایه‌لری‌نی کین‌لرده یانگ زینگ‌شینگ ویا باشقه چین‌لیغ‌نینگ یانجوقی‌غه کیریب کتیب یوق بولماق‌یدین قورقوب پول بیریشدین قاچتی. لیکن اخیراً یانگ زینگ‌شینگ شن‌لر‌غه یارلیغ بیریب یورت‌لر‌نینگ سرمایه‌دارلری‌دین هر کیم‌نینگ ثروتی‌غه کوره ایکی سهم ویا بیر سهم و حتاکه یریم سهم‌غه‌جه پول‌نی جبراً آلدی، و بو توپ‌یلاغان پول‌نی صرف قیلیب سکسن موکالیغ بیر بوز فابریکه‌سی الیب اورومچی‌ده تأسیس قیلدی، و بو فابریکه‌ده چین‌لیغ‌لر و عسکرلر‌غه کونگلک ایشتان و کیم‌لری‌غه استر بولادورغان خام خاصه توقوتتی. بو فابریکه و توقولغان خام خاصه توپ توغرا حکومت‌نینگ قولیده بولوب محصولاتی‌نی اوزی ایشلاتتی، و شرکت‌غه پول برگانلر‌نینگ سرمایه‌لری ایلگری گمان قیلغاندک یوق بولدی.

چین حکومتی‌نینگ ینه بیر یارلیغی شرقی تورکستان‌نینگ تمام ولایت‌لریده سیم‌سز تلگراف مرکز‌لری تأسیس قیلماق و بونینگ بیلان شرقی تورکستان‌نینگ هر نقطه‌سیدین چین‌غه و تمام دنیا‌غه مخابرات واسطه‌سی پیدا قیلماق‌دین عبارت ایدی. لیکن یانگ زینگ‌شینگ تولا بهانه‌لر

قیلماق، و آندین ملت جانی بیلان خوش دور دیب سوزلامک، و چین حکومتی نینگ شرقی تورکستان خصوصی ده کی هر پلان و لایحه سی نی درحال یانگ زینگ شینگ غه بیلدورمک، و ایننگ آرزوسی غه موافق بولمغان پلان و لایحه لر نی رد قیلماق» دین عبارت ایدی. بیر نوبت چین حکومتی شرقی تورکستان غه تیمور بول سالماق لایحه سی نی پارلمان غه بردی، و بو لایحه یانگ زینگ شینگ نینگ حاکمیتی غه خطر ایدی. بناءً علیه بیزلر تولا مشکلات بیلان بو لایحه نی رد قیلدوق. ینه بیر نوبت شرقی تورکستان نینگ ملکی و مالی و بعضی عسکری ایشلری غه تورک لر دین منصبدار قویماق و بو یول بیلان آهسته آهسته شرقی تورکستان اهالی سی نی اوزی نی اوزی اداره قیلماقغه تیارلاب داخلی استقلال برمک لایحه سی نی پارلمان غه بردی، و موندین چین حکومتی نینگ مقصدی یانگ زینگ شینگ بیلان شرقی تورکستان ملتی نینگ آراسیده بیر اختلاف چیقارماق یولی بیلان ایننگ نفوذی نی بیقیتیب [599] شرقی تورکستان نی چین مرکزی نینگ نفوذی غه باغلاماق ایدی. بیز بو لایحه نی رد قیلدوق و دیدوک که—«شرقی تورکستان اهالی سی ده مملکت نینگ ملکی و مالی و عسکری ایشلری نی اداره قیلماق غه لایق کشی لر یوقدور، و اهالی داخلی استقلال نی هم ارزو قیلمایدور، و یانگ زینگ شینگ و مأمورلری نینگ عادلانه اداره لری آستیده تینچلیق و راحت بیلان یاشاغان غه خوش دور»—بیز نینگ بو سوزومیزی پارلمان اعضالری و او یرده حاضر بولغان حکومت آدم لری شدتلیک کولکو و چاواک لر بیلان مقابله قیلیب حدودسیز مخره قیلدی لر (عبدالله بگ نینگ بیانی توگادی).

منه چین پارلمانی ده کی شرقی تورکستان ممثل لری ویا مبعوث لری آتی بیلان چین غه بارغان ملت فروش لر نینگ وظیفه لری و خدمت لری بو ایدی.

اورومچی ده کی شورا مجلسی ویا ولایت مجلسی نینگ صورتی بودورکه...

بو مجلس غه مبعوث انتخاب قیلماق هیچ وقت ملت طرفیدین بولمادی، بلکه یانگ زینگ شینگ نینگ امری بیلان چین لیغ آمبان (حاکم) لر اوز تابعی دین بیر کشی نی تعیین قیلیب یورت نینگ سوداگر و بگ لریدین بعضی آدم لری یامون (حکومت خانه) غه چیقیریب مذکور کشی نینگ مبعوث لوقی غه اولر نی تصدیق قیلدوروب امضالری نی آلور ایدی لر، و عادتاً بو مبعوث لر نینگ تولاراقی تجارت ویا باشقه شخصی ایشلری اوچون اورومچی ده تورادورغان کشی لر دین تعیین بولور ایدی. بو مبعوث لر یوقاریده ایتیلغان بین المللی قاعده غه موافق قانون وضع قیلماق و جانگجونگ نینگ اجرا آتی غه مراقبت قیلماق [600] وظیفه لری نی ادا قیلماقده یوق، بو وظیفه لر نینگ آتی نی هم آنگلاماغان آدم لر ایدی لر. چونکه آنگلاتماق فریضه سی نی چین حکومتی ادا قیلماس ایدی، بلکه بو مبعوث لر نینگ هیچ وظیفه سی یوق ایدی، و فقط بیر ایکی آیده بیر دفعه

اما شرقی تورکستان دین چین غه مبعوث قیچقیرماق و اورومچی ده مجلس تشکیل قیلماق دین خواهی چین حکومتی و خواهی یانگ زینگ شینگ نینگ مقصدلری شرقی تورکستان سیاستی نی یوقاریقی بین المللی قاعده غه توغرا قیلماق و شرقی تورکستان ملتی نی اوز [597] مقدراتی غه ایگه قیلماق ایماس ایدی، بلکه چین حکومتی نینگ بو یارلیغنامه دین مقصدی فقط ظاهری صورته غینه بولسه مو شرقی تورکستان حکومتی نی جمهوریت شکلی غه تطبیق اتمک و دنیا دولت لری نینگ کوزی غه شرقی تورکستان نی چین جمهوریتی غه تابع کورساتمک ایدی. یانگ زینگ شینگ هم مونده اوزی غه زیان کورمدی، بلکه بو یارلیغنامه نی اوزی غه غایت فایده لیغ طرزده اجراء قیلدی.

منه بو مسئله نینگ ایچ یوزی بودورکه—چین حکومتی یانگ زینگ شینگ نی بو یارلیغنامه مضمونی غه اوناماق اوچون آنکا متعلق همه ایش نی یانگ زینگ شینگ نینگ اختیاری غه قویدی، و مبعوث انتخاباتی نی مراقبت قیلماق اوچون چین دین بیر هیأت ایباردی، و بو مسئله دین خبرسبز ملت غه انتخابات قانونی نی و مبعوث نینگ شرطلری و وظیفه لری نی بیلدورمدی، و الحاصل بو خصوصده ملت نینگ هیچ بیر حقوقی رعایه قیلینمادی.

بو اوچون یانگ زینگ شینگ چین پارلمانی غه ایبارمک اوچون اوزی چین محبتی بیلان تونولغان و بیر منصب و شخصی منفعت اوچون بوتون ملتی و وطنی نینگ مقدراتی نی ساتادورغان کشی لرنی تعیین قیلیب نهایت یورت نینگ بعضی بای لری و بگ لری نی مذکور تعیین فهرستی غه بیر انتخاب لیسته سی غه امضا قیلغان صورتده امضا قیلدوردی، و بو مبعوث لر غه تمام وظیفه لری نی اوزی نینگ آرزوسی غه مطابق تعلیم بردی، و اگر بو تعلیم غه موافق ایش قیلسه لر یانیب کلگانده چونگ منصب لر برمک غه وعده بردی. منه بو صورت {ده} بیلان بو کشی لرنی شرقی تورکستان نینگ یته ولایتی نینگ مبعوث لری دیب چین غه یوللادی. لیکن بولرنی ملت تونوماس ایدی، و حقیقتاً یانگ زینگ شینگ نینگ مبعوث لری ایدی لر، و انینگ منفعتی غه [598] ایش قیلدیلر. بو مبعوث لرنینگ چین پارلمانیده ادا قیلغان وظیفه لری خصوصیده اولرنینگ بیر نینگ آغزیدین ایشیتکاینیم نی محترم اوقوغوچی لر غه عرض ایتمان.

چین پارلمانی غه آفسو ولایتی نینگ آتیده مبعوث بولوب بارغان کوچالیغ عبدالله بگ بیلان ۱۳۴۹ هـ ده کوچاده کوروشتم، و انینگدین مبعوث لرنینگ چین ده وطن و ملت لری اوچون نیمه خدمت قیلغانلری نی سورردوم. او کونلرده بو کشی اورومچی حکومتی دین آزرده بولغانی اوچون منینگ سوالیم غه راست جواب بردی، و دیدی که—شرقی تورکستان دین چین غه بارغان مبعوث لر اوز وطنی و ملتی غه قیل چه فایده یتکوزمکغه قادر ایماس دورلر. چونکه یانگ زینگ شینگ نینگ بیزغه برگان تعلیماتی «فقط انینگ اداره طرزنی چین ده ماقتاب انینگ منفعتی غه پروپاگاند

شرقی تورکستان و مبعوث انتخابی

چین جمهوریت حکومتی دین یانگ زینگ شینگ غه کلگان یارلیغنامه لردین بیری جمهوریت اصولی نی اجراء قیلماق اوچون شرقی تورکستان نینگ هر ولایتی دین بیرر کشی سایلانیب جمعاً او وقتده کی یته ولایت آتیده یته کشی مبعوث بولوب چین پارلمانی غه ایبارمک، و ینه شرقی تورکستان نینگ هر شن (حاکم) لیق منطقه سیدین بیرر کشی انتخاب قیلینیب اورومچی ده دایمی بیر شورا مجلسی ویا ولایت مجلسی تشکیل قیلماق ایدی.

(بو یرده محترم وطنداش لرنینگ اطلاع لری اوچون پارلمان و ولایت مجلسی نینگ ماهیتی نی بیر آزیان قیلیب اوتمکنی لازم کوردوم)

شرقی تورکستان دک مستملکه لیک ماهیتی ده بولغان مملکت دین چین مرکزی دک اصلی مرکز نینگ پارلمانی (مبعوث مجلسی) غه ایباریلادورغان مبعوث لرنی قانون موجبچه هر ولایت نینگ انتخاب حقی غه مالک بولغان تمام بالغ ایر کشی لری ویا ایر و خاتون دین مرکب تمام بالغ خلقی آزاد رأی لری بیلان انتخاب قیلیب همه نینگ ویا اکثریت نینگ رأی لری بیلان سایلانادور، و بونده جانگجونگ و باشقه مأمورلرنینگ مداخله حقی یوق دور، و فقط بو [596] سایلانغان کشی لرنی جانگجونگ چین حکومتی غه تونوتادور، و مرکز غه اولرنی یوللایدور، و بو مبعوث لرنینگ وظیفه لری بودورکه—اولر شرقی تورکستان نینگ چین پارلمانی ده کی ممثیل لری دورلر، یعنی اولر عمومی شرقی تورکستان ملتی نینگ فایده لری نی و تیلاگلری نی پارلمان ده اظهار قیلادور، و بو فایده و تیلاگلر غه موافق اجراء نی چین حکومتی دین طلب قیلادور، و شرقی تورکستان ملتی غه زیان بولادورغان هر سیاست و اجراء نی مدافعه قیلیب انی اجراء قیلما سلیق نی ویا یوق اتمکنی حکومت دین ممکن قدر طلب قیلادور.

ولایت مجلسی نینگ اعضا لرنی انتخاب قیلماق هم عیناً یوقاریقی صورته دور، و بو مجلس نینگ وظیفه سی شرقی تورکستان نینگ سیاسی و اداری و مالی و اجتماعی اجراء نی اوچون قانون لرنی وضع قیلماق و جانگجونگ نینگ بو قانون غه موافق ویا مخالف ایش قیلماقی دین خبردار بولماق، و قانون غه مخالف ایش قیلغان تقدیرده آنکا اعتراض قیلیب انی قانون غه موافق ایش قیلماق غه یا که منصبی دین استعفاء قیلماق غه مجبور قیلماق، ویا که ایننگ اوستیغه مرکز غه شکایت قیلیب انی عزل قیلدورماق—دور—یعنی جمهورت تأسیسی دین اصلی مقصد بولغان دیموکرات (ملی حکومت) قایم بولغان مملکت لرده حکومت ایشی نی مستملکه اهالی سی نینگ حقوقی نی احترام قیلماق اوچون لازم کورولگان مجلس تشکیلی نینگ صورتی و فایده سی بودور (توگادی).

و کوترالگوسوز کبرلری دین شکایت قیلماقده بولسه لرمو یوقاریقی نفوذلوغ لر بو شکایت غه اشتراک قیلماغان اوچون فایده سیز ایدی.

منه شرقی تورکستان اهالی سی نینگ اطاعتی نی تأمین قیلماق اوچون توتقان مدارا سیاستی نینگ شکلی بو ایدی.

اما یانگ زینگ شینگ نینگ چین جمهوریت حکومتی نینگ معنوی یاردمی نی حاصل قیلماق اوچون توتقان یولی بو ایدی که—یانگ زینگ شینگ ظاهرده رسماً چین حکومتی غه تابع لیتی نی قبول قیلدی، و اوزی نینگ آرزوسی و حرصی غه ضد کلمایدورغان بعضی مرکز امرلری نی قبول قیلیب جمهوریت مراسمی نی گاهی وقت لرده اجراء قیلیب قویدی. چونکه چین جمهوریتی غه تابع لیتی نی اگر [594] قبول اتمسه رسماً استقلال اعلان قیلماقی لازم کلور ایدی، و بو تقدیرده او استقلال نی تأمین قیلماق و محافظه اتمک اوچون چونگ بیر حربی قوت ضرور ایدی، و شرقی تورکستان ده کی چین لیغ لردین کافی درجه ده عسکر توپلاغودک نفوس غه مالک ایماس ایدی لر، و تورک لردین تولا عسکر توپلاماق خطر ایدی. چونکه تورک لرنینگ قولیده یراغ چیقغان هامان او یراغ نی تورک لر یانگ زینگ شینگ نینگ ضدی غه ایشلاتیب چین بویوندوروقی نی سیندورماقده شبهه یوق ایدی، و ینه یانگ زینگ شینگ نینگ مقصدی شرقی تورکستان نینگ ثروتی ده اوز یانجوقی نی توشقازماق ایدی، و تولا عسکر توتماق تولا چیقیمی نی لازم توتقانی اوچون بو مقصد غه توغرا کلماس ایدی. منه بو باعثدین یانگ زینگ شینگ ظاهرراً چین جمهوریتی غه اوزی نی تابع کورساتمک غه مجبور بولوب چین جمهوریت حکومتی نینگ مینگ لرچه یارلیغ لری دین بو اوچ ایش نی اجراء قیلدی. (۱) چین پارلمانی غه مبعوث ایبارمک، (۲) شرقی تورکستانده بیر شورا مجلسی تشکیل قیلماق، (۳) سیم سیز تلگراف و فابریکه تأسیس قیلماق. اما بو اوچ ایش نینگ ینه فقط یانگ زینگ شینگ نینگ اوز فایده سی غه خدمت قیلادورغان ماهیت ده ایکانلیکی نی توبنده باشقه باشقه فصل لرده ذکر قیلامیز. چین جمهوریت حکومتی یانگ زینگ شینگ نینگ اوشبو مقدار ظاهری صورتده اطاعت کورساتکانی غه راضی ایدی، و اینینگ حقیقت ده مستقل و جمهوریت اصولی دین کاملاً یراق بیر مستبد بولوب جمهوریت اساسی غه مخالف ایکانلیکی آشکارا معلوم بولسه مو چین حکومتی اوز حیثیتی نی محافظه قیلماق یعنی هر وجه بیلان بولسه بولسون شرقی تورکستان نی بیر چین مستملکه سی لیک عنوانی دین چیقارماسلیق مقصدی بیلان یانگ زینگ شینگ نینگ استبدادی و مخالف لیتی نی [595] بیلماسلیک غه سالور ایدی. دیمک که یانگ زینگ شینگ نینگ حرصی و چین حکومتی نینگ قوروغ آبرو پرستلیک سیاستی غه شرقی تورکستان نینگ تمام مقدراتی قربان بولماقده ایدی.

بيلور ايدى، و بو سبب دىن بو ملتنى يالغوز دىنى و تجارتى ايشلرده آزاد قويسه و ينه بعضى بىر جزئى رعيه لرنى كورستاتسه ملت نىنگ راضى بولماقنى و بو پرده ايچيده اوزى خواھلاغان طرزده اداره [592] قيلماق نىنگ ممكن ليكىنى انگلادى. بناءً عليه يانگ زىنگ شىنگ نىنگ اولاً توتقان يولى خلقنى تمام دىنى ايشلرده آزاد قويماق بولدى، يعنى تمام دىنى مکتب و مدرسه و جامع و مسجد و اوقاف و كهنه اصولده كى تعليم و تدریس ايشلرى غه هيچ مداخلة قيلماسلىق و بولر نىنگ هممىسىنى ملت نىنگ اختيارى غه قويماقنى اعلان اتتى، و بىر طرفدىن قاضى و مفتى لرنىنگ حكم لرنىنى رسماً احترام قيلماق و هر دعوانى شريعت غه مطابق فيصله قيلماق غه يارليغ چىقاردى، و چىن ليغ آمان لر قاضى لرنىنگ حكم لرنىنى سىندورالماس بولدى، و ينه بىر طرفدىن تجارت ايشلرنىنى آزاد قويوب هر كيم هر قسم تجارت قىلسه و هر يرگه بارسه معين باجنى برگان شرط بىلان اختيارليغ بولدى، و ينه يانگ زىنگ شىنگ—«يورت بولسه مسلمان تورك لرنىنگ يورتى دور، و غايت آز بىر اقليت درجه سیده بولغان چىن ليغ لرنىنگ امتياز حقى يوق دور»—ديگان مضمونده قوروغ اعلان لرنى چىقارور ايدى. ليكن حكومت نىنگ مهم ايشلرى غه تورك لرنى ياقىن كلتورماس ايدى، و فقط مدنى و جنائى حقوق ده يرليگلر و چىن ليغنى برابر كورمك سياستىنى توتتى، و ينه يانگ زىنگ شىنگ—چىن جمهوريتى يوق اتكان وانگ لىق و گونگ لوق لرنى—يوق اتماى اولر نىنگ عنوان و رتبه لرنىنى رسماً رعايه قىليب و بعضى ملكى و عسكرى منصب لر بىر بىر اولر نىنگ توختاب قالغان معاش لرنىنى بو يول بىلان تأمین قىليب اولرنى اوزى غه باغلادى، و چىن مکتب لريده اوقوب تىل و خط اورگانگان لر غه بعضى كيچىك مأمور لوق لر و بىر آز معاش بردى.

منه يانگ زىنگ شىنگ بو سياست سايه سیده يورت نىنگ نفوذ لوق لرى بولغان آخوندلر [593] و باى لر و بگ لرنى اوزى دىن خوش قىلدى. چىن حكومتى دىن بو وقت غه چه مونچه ليك رعايه كورمگان بو ذات لر يانگ زىنگ شىنگنى صميمى بىر اسلام حامى سى و غايت انصاف ليغ بىر حكمدار تلقى اتتى لر.

اما يورتده كى بعضى منور ذات لر يانگ زىنگ شىنگ نىنگ بو سياستى فقط انىنگ اوز فايده سى اوچون بولوب ملت نىنگ عاقبتى غه غايت مهلك بىر خطر ايكان ليكىنى بيلور ايدى لر، و آندىن قوتولماق چاره سىنى فكر قىلور ايدى لر. ليكن بولر بك آز و ملتنى اوز فكر لرى غه توشوندورمك اوچون مادى و معنوى قوت لرى يوق ايدى، و بونىنگ اوستىغه بو ذات لر هم حكومت نىنگ و هم يوقارىقى نفوذ لوق عنصر لرنىنگ مراقبتى آستیده بولوب فكر لرنىنى اغيز لريدىن جيقارماق جان لرى غه خطر بولماقده ايدى.

عوام خلق بولسه اگرچه حكومت نىنگ و مأمور لرنىنگ اغير ماليات و باج و آلوان لرى و ظلم لرى

قدرتی یوق ایدی. یانگ زینگ شینگ بو وضعیت دین استفاده قیلیب چین حکومتی دین اوزی نینگ جانگجونگ لوقی نی تصدیق اتمک نی طلب قیلدی، و بو شرط بیلان شرقی تورکستان نی چین جمهوریتی نینگ آئیده اداره قیلماقی نی بیلدوردی. چین حکومتی اوزی نینگ آبرویی نی ساقلاماق اوچون یانگ زینگ شینگ نینگ جانگجونگ لوقی نی قید و شرط سیز تصدیق اتتی. ایلی ده کی چین لیغ لر یانگ زینگ شینگ نینگ ضدی غه مکرر اغتشاش لر چیقاردیلر. بو اوچون یانگ زینگ شینگ اوزی نینگ آن ایشانچلیک طرفدارلریدین بولغان بیر چین لیغ نی جینگ جوسی (حربی وزیر) تعیین قیلیب قوتی نینگ تولاراقی بیلان ایلی مرکزی بولغان کوره شهزیده قویدی. عمومی حرب ده چین حکومتی حرب غه کیریپ و هم گومیندنگ حزبی و جمهوریت حزبی آراسیده قانلیغ مجادله لر بولوب چین حکومتی نینگ بیر ضعیف لیقی نچه بولغان فرصتی دین یانگ زینگ شینگ تخی مو زیاده استفاده قیلیب چین حکومتی نینگ هیچ بیر امری نی قبول اتمای شرقی تورکستان نی کاملاً امپراطور لوق دوریده کی استبداد بیلان اداره قیلدی، و کین لرده زمان تقاضاسی مجبوریتی بیلان بو اداره صورتی بعضی تغییرلرنی کورسه مو بو تغییر فقط ظاهری بیر ریاکارلیق و نمایش دین عبارت بولوب حقیقت ده ینه شو استبداد اداره سی تغییر سیز دوام اتماکده ایدی. تا یانگ زینگ شینگ اولتورولگونچه وضعیت اوشبو طرزده ایدی. [591] یانگ زینگ شینگ اولتورولگان دین کین اینیگدین هم مستبدراق و خاین راق جنگ آتلیغ بیر چین لیغ حکمدار بولدی. الحاصل ۱۳۵۱ هـ ده کی عمومی انقلاب غه چه بو وضعیت دوام قیلدی—تفصیلاتی توبنده کی فصل لر دین آنگلانا دور.

یانگ زینگ شینگ نینگ سیاستی نینگ شکلی

یانگ زینگ شینگ امپراطور لوق دوریده چین ده و شرقی تورکستان ده شن لیک (حاکم لوق) و دوتی لیک (والی لوق) منصب لریده بولوب یاشی آتمیش غه یتکان و بو حیاتیده استبداد غه عادت لانیب قالغان و غایت درجه ده حریص بیر آدم ایدی. لیکن سیاست و اداره چی لوقده ماهر ایدی، و بو سیاسی لیقی و اداره چی لیکی سببیدین اینیغ غایت درجه ده استبداد بیلان قیلغان اجرائتی و حریص لیقی و یورت نینگ اقتصادیاتی غه خیانت لری غه رغماً ۱۳۴۸ هـ غه چه حکمدار لیقی نی محافظه قیلدی. بو اوچون اینیغ شرقی تورکستان ملتی نی اداره قیلغانی و چین حکومتی غه کورساتکان سیاستی نی بیان قیلامیز.

یانگ زینگ شینگ شرقی تورکستان اهالی سی نینگ دنیا ده کی مسلمان و خواه غیر مسلمان مدنی ملت لر بیلان سیاسی و اجتماعی علاقه سی یوق لوقی نی و ینگی فکر لیک کشی لر نینگ غایت آزلیقی نی

ذات لرنىنگ همەسى راستى بىلان وطن پرور بولوب بو صفت نىنگ جزء لرى بولغان فكر بىرلىكى و نىت نىنگ خالص لىقى و ملت و وطن اوچون لازم كلگان قربانلىقنى آياماسلىق و بو يولده آخىرغە چە صبر و ثبات و عزت نفس - خاصىت لرى بولسە ايدى، هر ايشىنى باشقارماق و حكومت و ملت نىنگ چونگ لىرىدىن عبارت بولغان مخالف لرنى يىنگمك شرقى توركىستانده بىك مشكل ايش ايماس ايدى. اگر مصر و سوريه و فلسطين و وطن پرور لرى ده كى مىلى مجاهده و غيرت و بىرلىك نىنگ اون دىن بىرى شرقى توركىستان ملتى ده بولسە ايدى، بىز يوقارىده ايتقان مىلى اويغانىش كون لرى نىنگ ايچىده شرقى توركىستان نىنگ هر سعادتى نىنگ تامين بولماق قىده شېهه يوق ايدى. چونكه او كونلرده اوزى نى اداره قىلالماي قالغان عاجز چىن ليغ لىر جدى بىر مىلى مجاهده و بىرلىك غە ابدأ برابر كىلالماس ايدى لىر. لىكن يوقارىده بىز ايتقاندىك شرقى توركىستان ده يمان بىر ضعيف لىك و اتحاد سىزلىق حاكم بولغانى اوچون چىن حكومتى نىنگ و ملت چونگ لرى نىنگ آرزىنه بىر زور و تهديدى [589] بىلان وطن پرور لىرىمىز باش لرى نى يورگاب اوخلاب قالدى لىر. حالبوكه بو زور و تهديد انگليس و فرانسه دولت لرى نىنگ مصر و عراق و سوريه و فلسطين اهالى سى غە قىلغان زور و تهديد لرى نىنگ مليون ده بىرى غە برابر كىمىدور. منه شرقى توركىستان غە كلگان حاضر قى فلاك و مصىبت لرنىنگ يىگانه سىبى ملت نىنگ غيرت سىزلىكى و اتحاد سىزلىقى و غافل لىقى دور. هاى هاى اى عزيز ملت. ماضى لىرىنگ لردىن عبرت آلينگر، و باشقه دنيا ملت لرى نىنگ غيرت و فداكارلىق لرى غە قرانگر، و ايمدى او عاجزلىق و اميد سىزلىك و غيرت سىزلىك و اتحاد سىزلىق و غافل لىق عىبى نى تاشلاماق غە كوشش قىلىنگر لىر. سىز لىر هم انسان و باشقه لىر هم انسان.

شرقى توركىستان دىن چىن جمهوريت نىنگ نفوذى يوق بولوب جانگجونگ حقيقت ده مستقل حكمدارلىق غە باشلاغانى و اورومچى شېرى نىنگ پايتخت بولغانى

قرا سىچ انقلابى باسقتورولغاندىن كىن اورومچى و ايلى ده كى چىن ليغ منصبدار لىر جانگجونگ لوق تالاشىب بىر بىر لرى بىلان مجادله غە تورديلر. بىر نچه آى دوام قىلغان مجادله دىن كىن يانگ زىنگ شىنگ آلتىغ بىر منصبدار تولاراقى تونگان بولغان طرفدار لرى نىنگ ياردمى و يراغ قوتى بىلان باشقه لرغە غالب بولوب اوزى نى جانگجونگ اعلان اتتى، و انىنگ طرفدار لرى اورومچى ده تولاراق بولغانى [590] اوچون اورومچى نى پايتخت قىلدى. بو كونلرده چىن ده داخلى اغتشاش لىر تولا بولغانى اوچون چىن حكومتى نىنگ شرقى توركىستان غە نفوذى نى يتكوزمك غە

کاملاً ترک اتی‌لر، و فقط کونگل‌لریده متأثر بولماق و تأسف قیلماق دین باشقه عملی بیر حرکت و اتحاد کورساتمدیلر.

شرقی تورکستان اهالی‌سی نینگ بو قاصرلیقی نینگ سببی بو ایدیکه—شرقی تورکستان اهالی‌سی اوزون‌دین بری هم چین قولیده سیاست اسیرلیقی و هم اوز آرالریده فکر و وجدان اسیرلیقی آستیده یاشاغانلیقلری اوجون وطن‌دوستلوق و ملت‌پرورلیک و حتاکه حقیقی مسلمانلیق خاصیت‌لری دین آیریلیب کتکان بیر ملت ایدی، و ایلگریکی آتا بابالری نینگ طبیعی تورکلوک ایجاباتی و مقدس اسلام دینی نینگ تعلیماتی بولغان وطن و ملت و اسلام اوجون جان و مال فدا اتمک اویان تورسون قورقونجاق و بخیل و عاجز عنصرلر بو ملت نینگ نفوذلوق فائدرلی بولوب [587] آنداغ ایشلر دین باشقه‌لرنی توسماق‌ده ایدی‌لر، و بو صورت بیلان هر کیم اوز شخصی فایده‌سی‌نی کوز آلدیده توتماق و هیچ بیر فداکارلیق و زحمت‌سیز مفت صورتی بیلان دنیا و آخرت سعادت‌نی امید قیلماق اکثریت نینگ وظیفه‌سی ایدی. الحاصل شرقی تورکستان اهالی‌سی بو قرانگغو وضعیت ایچیده قالب باشلری‌غه کلگان هر فلاکت‌غه «قضاغه رضا، بلاغه صبر» دیب بویون اگمک و مونگا مناسب توبن توشونچ‌لرغه محکوم بولوب عادت‌لانگان طرزده ایدی‌لر. آیا مونداغ بیر ملت نینگ ایچیدین چیقغان آرزینه و تجربه‌سیز و یاردمچی‌سیز بیر نچه وطن‌پرور و منورلر او ملت نینگ سعادت‌نی تأمین قیلماقغه یراغودک درجه‌ده فعالیت کورساتمکغه یارارمو، و ابتدائی و هنوز بیر انتظام آلانغان بیر اویغانش او ملت نینگ حیاتی‌نی تأمین اتمکغه کافی کلورمو، و آرزینه بیر ظلم بیلان تمام عملی حرکت‌لری‌نی ترک ایتب دشمن نینگ تمام آرزوسی‌غه تسلیم اتکانلر نینگ عذرلری عقل آلدیده مقبول بولورمو. بیز نینگ بیلگانیمیزچه شرقی تورکستانده اوزلری‌نی وطن‌دوست و ملت‌پرور کورساتکان کشی‌لر و منور آتانغان ذات‌لر نینگ هم تولاراقی نینگ وطن‌پرور و منورلیک‌لری یالغوز اغیزلری نینگ اوچیده‌غینه ایکانلیکی معلوم‌دور. دیمک‌که شرقی تورکستانده حقیقی وطن‌دوستلوق و ملت‌پرورلیک خاصیتی بیلان موصوف بولغان ذات‌لر بارماقلر بیلان سانالغودک درجه‌ده آز ایدی‌لر، و بو ذات‌لر هم اوز مقصدلری‌نی وجودغه چیقارماقدین عاجز ایدی‌لر. چونکه بولر نینگ ملی ویا دینی نفوذلری یوق [588] و بولسه‌مو بک آز ایدی، و ثروت‌لری یوق ایدی، و بالعکس بولر نینگ مقابلیده بیر طرفدین حکومت و بیر طرفدین هم ملی ویا دینی نفوذغه مالک و هم ثروت‌لری تولار بولغان ارتجاع پسند عنصرلر بار ایدی. آیا ۱۶۰۰۰۰۰ مربع کیلومتر کنگرولوکده بولغان بیر مملکت و ۱۵۰۰۰۰۰۰ نفوسلیغ تولار بیر ملت نینگ حیات و ممت مسئله‌سی بولغان بیر ایش‌نی بو ذات‌لر نینگ باشقارماقی و هم حکومت و هم ملت نینگ چونگ‌لری دین عبارت بولغان مخالف‌لری بیلان مجادله قیلماقی ممکن بولورمو. الحاصل شرقی تورکستان ملتی‌ده بیز وطن‌پروردورمیز دیگان

حسیاتیمیزنی و فکریمیزنی هیچ نیمه قیلالمدایلر.

[585] و شرقی تورکستان نینگ سعادت چین اسارتی دین قوتولمای ممکن ایماسلیکی غه ایمان کلتوردوک. بو صورت بیلان شرقی تورکستان اهالی سی نینگ تولاراقی نینگ کونگل لریده مخفی اما تولا قوتلیک بیر چین دشمنلیکی حسی و نفرت اورونلاشتی. معالاسف چین حکومتی نینگ بو استبداد و ظلم لری سببی دین شرقی تورکستان اهالی سی کین قالماقده دوام اتمکده دورلر.

محاکمه

انصاف و عدالت بیلان فکر قیلساق شرقی تورکستان نینگ بو کین قالغانلیقی نی یالغوز چین حکومتی نینگ استبداد و ظلمی نینگ نتیجه سی دیمک توغرا کلمایدور. چونکه چین شرقی تورکستان ملتی نینگ اوچ مینگ ییل لوق دشمنی دور، و شرقی تورکستان نینگ بریاد بولماقی دین چین لیغ لر نینگ هیچ پرواسی بولماسلیقی طبیعی دور، و بلکه بو ملتی محو قیلماق اوچون چین حکومتی نینگ قیلغان اقداماتی یوقاریده مکرر اوتتی، و مونداغ اقداماتی چین حکومتی ایلگریده قیلغاندک حال و مستقبلده هم قیلماق هر عقل لیغ کشی غه معلوم دور.

خیر محال نی ممکن خیال قیلغاندک چین حکومتی نی شرقی تورکستان ملتی غه دوست فرض قیلساق هم چین ملتی دنیا ملت لری نینگ آرقه سیده قالغان بیر ملت دور، و اوزی نینگ اصلاح و ترقی سی غه محتاج دور، و مونگا قدرتی یتمای تورماقده دور. منه مونداغ حالده کی چین حکومتی شرقی تورکستان غه نیمه یخشی لوق قیلالسون.

بلکه شرقی تورکستان نینگ کین قالغانلیقی نینگ مسئولیتی نینگ مهم راقی [586] شرقی تورکستان اهالی سی نینگ اوز گردن لری غه یوکلانا دور. چونکه بیر ملت نینگ سعادت و اصلاحتی او ملت نینگ اوزی نینگ طبیعی حاجتی و حیاتی دور، و او حاجت و حیاتی نی تأمین قیلماق اوچون او ملت نینگ اوزی نینگ کوشش قیلماقی و فداکارلیقی لازم دور، و او حاجت و حیاتی نی تأمین قیلماق دین مانع بولادورغان هر مشکلات نی مدافعه قیلماق اوچون جدی و دایمی صورتده محکم تورماق و هر بلا و محنت نینگ مقابلیده قوتلیک اتحاد و معاونت کورساتیب او مشکلات و بلا و محنت نی ینگمک خالص او ملت نینگ بونیغه توشکان بیر مقدس فرض دور. اما شرقی تورکستان ملتی بو مقدس فرض بولغان وظیفه نی ادا قیلماق غیرتی نی کوساتتی لرمو— معالاسف یوقسو، بلکه اوز سعادت و اصلاحت حاجت و حیاتی لری نی تأمین اتمک اوچون غایت آز کشی لر ابتدائی و جزئی بیر کوشش غه قدم قویدی لر، و جزئی و بک ضعیف بیر مانع آلدیلریغه کلگاچ او کوشش لری نی

کیریشتی لر، و بونینگ بیلان غایت ابتدائی و ناقص بولسه مو تولا کشی لرنینگ دماغی ده بیر اویغانیش و فکر حرکتی پیدا بولدی، و هر یرده علمی و اجتماعی اصول لر خصوصیده بحث قیلانادورغان بولدی، و چین حکومتی نینگ شرقی تورکستان نی هر سعادتدین محروم توتماقیدین شکایت لر و یورت نینگ نفوذلوغ و اقتدارلیغ عنصرلری نینگ اصلاحت حرکتی دین یراق تورماق لری باره سیده طعن لر اوتراغه چیقغالی توردی، و بیر طرف دین اصلاحت حرکتی طرفداری بولغان ذات لر مکتب لرنی تولا قیلماق و یورت ایچیده نشریات قیلماق اوچون غیرت قیلیب کاشغر و غولجه شهرلریده بیردین مطبع پیدا قیلدی لر، و ملی جمعیت تأسیس قیلماق اوچون آنچه مونچه تیل تبلیغاتی هم باشلاندى. بو اصلاحت حرکتی نینگ بعضی واقعه لری نی احمد کمال بگ اوزی نینگ چین تورکستان خاطره سی آتلیغ اثری ده مفصل یازیب دور.

الحاصل جمهوریت (مینگوی) نینگ اوچونجی ییلی غه چه بو حرکت لرغه چین حکومتی اعتراض قیلما دی. چونکه شرقی تورکستانده کی چین لیغ حکومت آدم لری گوله خوی جمعیتی بیلان مجادله غه مشغول ایدی لر. لیکن عموماً چین لیغ لر [584] بو ملی حرکت لرغه ناراضی لیق کوزی بیلان قراماقده و مونده اوزلری غه بیر خطر گمان اتمکده ایدی لر. یوقاریده ایتیلغان وجه بیلان قرا سپچ انقلابی باسیقتورولوب حکومت غه ایگه بولغان کهنه خیال چین لیغ لر ملت نینگ ملی حرکت لری نی اوشبو ابتدائی حالتیده یوق قیلماق غه تشبث قیلدی لر، و یورت ده ینگی فکر و اویغانیش توغولماقی دین قورقادورغان و کهنه عنعنه و تینچلیق نی دوست توتادورغان بعضی علما و سوداگر و بگ لر حکومت نینگ بو تشبثی غه تولا خوش بولوب حکومت نی بو تشبث غه تشویق اتتی لر. بونینگ بیلان تردد حالیده امتحان صورتی بیلان تشبث قیلماقده بولغان حکومت نینگ عزمی قوتلانیب ۱۳۳۳ هـ نینگ آخریده ینگی مکتب لرنی یوق اتتی، و تورکیه دین کلگان معلم لرنی هیداب چیقاردی، و او مکتب لرده تربیه کورگان پاکزه روحلوغ طلبه لرنینگ تولاسی نی چین مکتبی غه الیب اولرنینگ روحیاتی نی بوزوب آتتی. آندین کین ینگی اصلاحت سوزی نی قیلغان و اقدامات قیلغان کشی لرنینگ بعضی سی نی حبس بیلان و بعضی [سی+] نی باشقه جزا لری بیلان جزالاندوردی، و مطبع لرنینگ بعضی سی نی چاقتی، و بعضی سی نی ضبط قیلدی.

بونینگ بیلان چین حکومتی شرقی تورکستان اهالی سی نی بو ینگی قدم قویغان اویغانیش و اصلاحت حرکتی نی ظلم و جبر یولی بیلان توختاتیب اولرنی خاموشلوق بولونگی غه تیقتی، و کوزغه کورونگان بیر سعادتدین محروم قوبدی. لیکن «اویغاق نی زور بیلان اوخلا تغالی بولماس» دیگان مثل باردور. بونگا مطابق اگرچه چین لیغ لر عصری مکتب لری میزنی و مطبع لری میزنی یوق اتمک و آغیز لری میزنی بیرکیتمک بیلان قول لری دین کلگان زور لری نی ایشلاتسه لرمو لیکن اویغانیش

ایدی. علما و باشقە صنف لار بو كهنه عنعنەنى مقدس و غير قابل تغيير بير مذهب ديب توشونور ایدی لر، و ابتدای اسلام دین زمانه میزغە چه تعلیم و تربیه اصولی نینگ مینگ لرحه تغییر و اصلاحت کورگانى نینگ تاریخ لری و سبب لری نی خاطرغە کلتورگانلر بک آز ایدی لر، و دنیاده کی مسلمان و غير مسلمان ملت لرنینگ علم و صناعت و هر ایش ده مدهش صورتده ترقی غە یتکانلری نی شرقی تورکستانلیخ لار حیرانلیق بیلان ایشیتور ایدی لر، و بعضی جامد کشی لر شرقی تورکستانده بو ترقی لر امکانسیز دور دیر ایدی لر.

حقیقتاً هر كهنه نی مقدس بیلیب آندین آیریلماق نی ایمان دین آیریلماق معنا سیده [582] کورگان، و هر ینگى نی نفرت کوزی بیلان کوروب انی اسلام و انسانیت غە مخالف ديب بیلگان، و بونینگ نتیجه سیده کی علم سیزلیق و عاجزلیق و هورونلیق رذالت لری نی عین کمال ديب تورغان بیر ملت نینگ سعادتى و ترقی سی امکانسیز دور. شرقی تورکستان اهالی سی نینگ همه سی مو مونداغ ایماس ایدی، بلکه علما و باشقە صنف لردین بلند فطرت و صاف استعداد غە مالک طبیعی منور لر هم آز تولا بار ایدی، و بولر شرقی تورکستان ملتى نینگ دنیا ملت لری دین هر ایش ده کین قالغانلیقى و بو ملت نینگ کوندین کونگه بدبخت لیق طرفیغه سورولمکده بولغانلیقى دین حاصل بولغان درد لری نی یاشورالماس ایدی لر، و بو یمان وضعیت دین قوتولماق چاره لری نی فکر قیلور ایدی لر.

اخیراً بو منور لردین کاشغر لیک عبد القادر داملا شهید ۱۳۲۵ ه اطرافیده تورکیه و مصر و شام مملکت لریده بیر تدقیق سیاحتی قیلیب عصری معارف اصلاحاتی نی کوزی بیلان کوروب و اصولی نی لازمیلغ مقدارده اورگانیب کاشغر غە کلیب ینگى ابتدائی مکتب کتاب لری نی شرقی تورکستان لهجه سیده تیارلادی، و آندین کین یات یورت لرنی کورگان و ینگى اصول غە محبت پیدا قیلغان سودا گر لرنی تشویق قیلیب اولرنینگ همیتی بیلان کتاب لری نی باستوردی، و کاشغر شهردیه مطلع الهدایت آتلیغ بیر مکتب تأسیس قیلیب عبد القادر داملا اوزی اداره قیلدی، و آرتوچده و ختنده و کوچاده و تورپانده بیردین عصری معلم مکتب لری آچیلدی، و بو مکتب لرنینگ بعضی سی اوچون تورکیه دین احمد کمال بگ و اسماعیل حقی بگ لردک بیر نچه معلم لر کلتورولدی، و بو [583] مکتب لرنی اهالی غایت خوشلوق بیلان استقبال قیلیب باله لری نی فوق العاده ذوق و شوق بیلان داخل قیلدی لر، و ملت طرفیدین بو مکتب لرنینگ ضدی ده هیچ بیر مخالفت چیقما دی، و آن متعصت عنعنه چی لر هم اولده راضی لیق کورساتتی لر. منه بو صورت بیلان شرقی تورکستان باله لری صحیح تربیه کورمکغه باشلادی لر. بو ینگى تربیه اصولی یالغوز کیچیک باله لرنی تربیه قیلماق بیلان غینه قالمادی، بلکه او مکتب لر غە کیرمگان بعضی طبیعی منور کشی لر تورکیه دین کلگان معلم لر بیلان یاقین مناسبت پیدا قیلیب اولردین وطن و ملت غە فایده لیغ معلومات حاصل قیلماق غە

آدم لری یانگ تونگلونگ غه حرب اعلان قیلیب اورومچی و ایلی ولایت [580] لری نینگ حدودلری اوستیده کی جینگ آتلیغ یرده تقریباً آلتہ آی مدت اوروش بولوب اخیراً یانگ تونگلونگ مغلوب بولوب بیر مقدار عسکری بیلان موز آرت یولی بیلان کاشغرغہ قاچتی. بو اوتراده یانگ تونگلونگ شرقی تورکستان نینگ تمام ولایت لریده پروپاگاند تاراتیب یورت لرده کی چین لیغ لردین تولا طرفدار پیدا قیلدی، و بو طرفدارلر هر شهرده آشکارا یا مخفی جمعیت لر تشکیل قیلدی لری، و جمعیت لری نینگ آتی گولہ خوی ایدی (قرینداس مُتَرَقِّی لَر جمعیتی دیمکدور). بو جمعیت غه داخل بولغانلر نینگ علامتی باش لری غه قرا بوز یورگامک ایدی، و بو مناسبت بیلان تورک لر اولر نی قرا سیچ (قرا سلہ لیک لر) دیر ایدی لری. بارا بارا قرا سیچ لر قوتلانیب آتی شهر اولکھ سی نینگ بعضی شهر لری نی اشغال اتتی لری، و بعضی شهر لرده دوتی و آمان لر اولر بیلان مدارا قیلماق غه مجبور بولدی لری. بو جمعیت نینگ مقصدی شرقی تورکستان ده جمهوریت قانونی نی حقیقتی بیلان اجراء قیلماق و کهنه خیال چین لیغ لری ایش دین چیقارماق ایدی. اگرچه بولر نینگ بو مقصدی یخشی بولسه مو آلتہ [آلتی] شهرده قرا سیچ بولغان چین لیغ لری بو جمعیت نی سوء استعمال قیلیب حکومت ادم لری بولمغان بی طرف بای آدم لرنینگ تعلق لری نی تالان قیلماق و یورته کی چین لیغ و تورک لردین بولغان اوغری و قمار باز آدم لری یان لری غه تارتیب و حمایه قیلیب یورت نینگ عمومی تینچلیقی نی یوق اتمک و دایما یراغ کوتاریب یوروب خلق نی قورقوتماق دک یمان ایش لری قیلدی. بونینگ بیلان بو جمعیت نی خلق بیر تالانچی لَر جمعیتی دیب تلقی قیلدی لری، و بو سبب دین یورت اھالی سی بو جمعیت غه یاقین کلمای نفرت کوزی بیلان کورمکده ایدی لری. ۱۳۳۳ هـ ده گولہ خوی جمعیتی نینگ رئیسی بولغان یانگ تونگلونگ [581] یوقاریده ایتیلغان وجہ بیلان مغلوب بولوب ایلی دین قاچیب کاشغرغہ کلیب او یرنی مرکز قیلماق و طرفدارلری نی بیغماق غه تشبث قیلسمو اورومچی دین انی قوغلاق کلگان عسکر لر یتیشکان سبب دین کاشغر دین قاچیب فرغانه غه کتتی، و اورومچی دین کلگان عسکر لر شهر لری غه تارقاب قرا سیچ بولغان لری تماماً اولتوردیلر. بو صورت بیلان شرقی تورکستان ینہ کهنه فکرده بولغان مستبد چین لیغ لرنینگ قولیغہ توشتی.

شرقی تورکستانده اول دفعه ملی او یغانیش

اوترا عصر لرده اسلام دنیا سی ده رواج تاپقان غفلت لر شرقی تورکستان ده ۱۳۲۱ هـ غه چه کامل صورتده دوام قیلماقده ایدی. مکتب و مدرسه لرده کی تعلیم ترتیب لری کهنه عنعنہ لردین عبارت بولوب زمان و مکان تقاضا سی چه وجود غه کلمکی لازم بولغان اصلاحات هیچ وجود غه کلمگان

بين لامللی قانون دین تاشقاری زورلوق و امتیازلری نی تونوماسلیق غه باشلادی، و کین لرده یالغوز انگلیس رعیه لری نینگ اوز آرالریده کی دعوالری غینه کونسولخانه ده فیصله قیلینماق امتیازی دین باشقه تمام امتیازلری یوق بولدی، و آقسقال لر نینگ هم هیچ اعتبارلری قالمای فقط کونسول لر نینگ معمولی راپورت چی لری درجه سی غه توشوب قالدیلر. بونینگ بیلان شرقی تورکستانده کی ایکی یریم حکومت دین ایکی سی بیقیلیب یریمی پوتونلاندى.

شرقی تورکستان ده قرا سَچْ (گوله خوی) جمعیتی

چین ده جمهوریت حکومتی قورولغان دین کین چین حکومتی شرقی تورکستانده کی عسکرلری عصری اصول ده انتظام غه کیرگوزمک اوچون تعلیم کورگان ضابطلردین یانگ آتلیغ بیرینی مینگباشی لیق رتیه سی بیلان شرقی تورکستان غه یوللادی. یانگ ایلی غه کلیب بیر ییل مدت ایچیده کوره ده کی مرکز عسکرلری نی یخشی انتظام غه کیرگوزوب ینگى یراغلر بیلان یراغلان دوردی، و اوز قول آستیده کی عسکرلری نی هر بابده مملل صورتده مجهز قیلدی، و اوز وظیفه سی نینگ تاشیده کی ملکی ایش [579] غه هم مداخله قیلیب جانگجونگ نی ایش غه باشلاب تولا نفوذ پیدا قیلیب قالدی، و هر کیم نینگ آغزیده یانگ تونگ لونگ (قوماندان) نینگ گپ سوزی بولادورغان بولدی. بو حالده شرقی تورکستان غه یوآن داخوا آتلیغ ینگى بیر جانگجونگ کلدی. یوآن داخوا اگرچه جمهوریت حکومتی طرفیدین کلگان کشی ایدی. اما شرقی تورکستان غه کلور کلماس جمهوریت قانونی نی ترک اتیب امپراطورلوق دوریده کی شکلده حکومت قیلغالی باشلادی، و کهنه اصول طرفدارلری نی یانیغه تارتیب عسکری و ملکی ایشلر نی اولرغه بردی. دیمک که یالغوز اغیزده غینه چین مرکزی غه تابع بولوب و حقیقت ده مستقل بیر یول نی توتوب هر ینگى ایش غه آشکارا ضدلیق کورساتتی، و بو وضعیت توغراسی دین جانگجونگ یوان داخوا و یانگ تونگ لونگ آراسیده دشمنلیک پیدا بولوب یانگ تونگ لونگ بیر کیچه ده جانگجونگ یامونی (اورداسی) غه باسقون قیلیب جانگجونگ نینگ عسکرلری نی مغلوب اتتی، و جانگجونگ یوان داخوا بیر مقدار آدم لری بیلان قاچیب هیچ یرده توختایالمای ایلی ولایتی دین چیقیب کتتی، و قمول یولی بیلان قاچقانچه چین غه کتتی. یوان داخوا قاچقان دین کین یانگ تونگ لونگ اوزی نی جانگجونگ اعلان اتتی. لیکن شرقی تورکستانده کی چین لیغ حکومت آدم لری ده کهنه خیال لیغ لر اکثریت بولغانی اوچون غولجه ولایتی دین باشقه ولایت لرده کی حکومت آدم لری عموماً یانگ تونگ لونگ غه مخالف بولوب اورومچی ده کی قُوتی (شرقی تورکستانده کی اُن چونگ عسکر قوماندانی) باشلیغ تمام حکومت

سوزی نی جانگجونگ و دَوْتی (ولایت لر والی لر) رد قیلاماس دیدی، و بالعکس جانگجونگ و دوتی لرنینگ سوزی نی کونسول لر دایما رد قیلور ایدی لر. کونسول لر هر شهرده اوز رعیه لر دین بیری نی آقسقال عنوانی بیلان اوزلریدین نایب قیلیب اولرغه چونگ اختیاراتنی بردی لر، و بو آقسقال لرنینگ نفوذی او شهرلرده کی چین آمان لر دین زیاده ایدی. کونسول لر و آقسقال لر شرقی تورکستان لیغ لر دین خواهلاغان کشی غه تابعیت ورقله لر بیریب اوزلر غه رعیه قیلور ایدی لر. روس و انگلیس رعیه سی بولغان لرنینگ تمام دعوالر نی اوز کونسول و آقسقال لر فیصله قیلور ایدی لر، و اگر بیر شرقی تورکستان لیغ بیلان بیر انگلیس رعیه سی ویا روس رعیه سی آراسیده دعوا بولسه انی کونسول ویا آقسقال اوز رعیه سی نینگ فایده سی غه فیصله قیلور ایدی، و اگر مونداغ دعوا چین آمان نینگ ویا [577] قاضی لبق محکمه سی نینگ آلدیغه کیریب قالسه آمان ویا قاضی مذکور اجنبی نینگ فایده سی نی رعایه قیلماق و اوز رعیه سی نینگ حقی نی ضایع قیلماق غه ویا که دعوانی کونسول و آقسقال لرنینگ الدیغه ایباریب برمکغه مجبور ایدی لر.

روس و انگلیس رعیه لر تجارت مال لر یغه باج برماس ایدی لر، و بعضی چاغلرده یریم باج بردی لر. دوتی لر و آمان لر روس و انگلیس کونسول و آقسقال لر نینگ طلب لر نی درحال قبول اتمکغه مجبور ایدی لر. قچان مخالفت ویا تأخیر قیلسه لر اولر نینگ اهانت لر ی غه دوچار بولور ویا که اولر نینگ طلبی بیلان منصب لریدین بیقیلور ایدی لر. روس و انگلیس رعیه لر خواهلاغان یر و عمارت لر نی ساتیب آلور ایدی لر، و یرلیک خلق نینگ شفعت [شفاعت] و ضرر دعوالر نی هیچکیم ایشیتماس ایدی. بو اجنبی لر یالغوز یر مالیاتی نی غینه یرور و باشقه آلوان لر دین معاف ایدی لر. سونی اولا بولر نینگ یرلری و باغلری ایچار ایدی، و بولر نینگ اطرافیده کی یرلیک خلق نینگ زراعت لر سوسیزلیقدین قوروب کتسه پروا یوق ایدی. بو اجنبی لر هر شرقی تورکستان لیغ نی حقارت قیلماق و اورماق ده آزاد بولوب حقارت قیلینغان و تایاق بیگان یرلیک نینگ دادی نی سورغالی کشی یوق ایدی. چین حکومتی غه باج برمکنی اغیر کورگان ویا بیر مسئولیت غه دوچار بولغان ویا زراعت یری غه سو تاپالمغان ویا بیر وطن داشی دین انتقام آلماقنی قصد قیلغان کشی درحال روس ویا انگلیس آقسقالی نینگ آلدیغه باریب یر آز پول برسه آنگا تابعیت ورقله سی (بلت) یرور ایدی، و بونینگ بیلان کونگلی خواهلاغان [578] امتیاز غه ایگه بولور ایدی. منه بو حدود سیز و حق سیز امتیاز لر عمومی حرب نینگ آخری غه چه دوام قیلدی. عمومی حرب نینگ اخریده روس امپراطور لوقی بیقیلیب و شرقی تورکستانده کی روس کونسول لوقی لغو بولدی، و روسیه ده بالشویک حکومتی قورولغان زمان شرقی تورکستانده کی روس رعیه لر دوتی لر غه و آمان لر غه یالواریب و رشوت بیریب چین رعیه سی بولدی لر. موندین کین شرقی تورکستانده حکومت انگلیس کونسول و رعیه لر نینگ

ملت نىنگ غايت جدى مخالفتى و بىرى كافى درجه ده معلّم لىر تاپىلماغانى. هر حالده بو مکتب ايشى حكومت نىنگ پلانى غه مطابق اجراء قيلينماق امكانسىز كوروندى. بو اوچون بو مکتب لىر نىنگ بعضى سى [575] مترک بولدى، و بىر آزى جارى بولدى. ليکن بو مکتب لىر ده بير حرف غه چاغليق علم اورگاتمک يوق ايدى. چونکه بو مکتب لىر نىنگ پروگرامى فقط چين چه تىل و خط اورگاتمک و باله لىر نى چين طبيعتى غه كيرگوزمک دىن باشقه نرسه ايماس ايدى، و كين لىر ده بو پلان و پروگرام كاملاً اونوتولوب ايلگىرىكى دك هر شهر و قصبه ده بير يا ايكي چين چه مکتب قالدى، و بو مکتب لىر ده بير نچه تىلماج و كاتب يتىشتورمک اوچون سكرز يىل لىق بير مدت اوچون هر بير مکتب ده يگرمه يا اوتوز باله نى چين چه تىل و خط اوقوتولادورغان بولدى. تورتنجى ماده نى اجراء قيلماق اوچون چين جمهوريت حكومتى نىنگ اهميت بىلان برگان امر لىر غه رغماً مينگوى نىنگ اولقى يىل لىر ده بو ايش لىر اجراء قيلينماى بشنجى يىلى ده چين پارلمانى غه مبعوث لىر ايباردى، و اورومچى ده هم بير ولايت مجلسى نىنگ صورتى قورولدى (بونىنگ بيانى توينده «شرقى تورکستان و مبعوث انتخابى» عنوانلىغ فصل ده كىلادور).

شرقى تورکستان ده ايكي يريم حكومت

چين امپراطور لوق دورى نىنگ آخريده و جمهوريت دورى ده اورپا دولت لىر نىنگ چين ده كى امتياز لىر همه دىناغه معلوم دور. اما شرقى تورکستان ده مينگوى (جمهوريت) اعلانى دىن بير نچه يىل ايلگىرى مدت دىن باشلاب روس و انگليس كونسول لىر و رعيه لىر نىنگ حاصل قيلغان امتياز لىر عجايب بير شكل ده ايدى. بو دولت لىر نىنگ حمايه لىر آستى ده كى مملكت لىر ده هم مثلى كورولمگان بير امتياز ايدى، و بو مناسبت بىلان بو امتياز [576] دورى نى شرقى تورکستان نىنگ بعضى منور لىر ايكي يريم حكومت دورى ديدى لىر، يعنى بير حكومت روس كونسول لىر نىنگ حكومتى و بير حكومت انگليس نايب كونسول لىر نىنگ حكومتى و يريم حكومت چين عمومى والى سى (جانگجونگ) نىنگ حكومتى ديمك دور. بو سوز ده اگرچه بير آز مبالغه بولسه مو بو سوز دىن مراد بولغان امتياز نىنگ قياس دىن تاشقارى بولغانى اوچون حقيقت غه ياقين بير سوز دور.

بو امتياز نىنگ بيانى بودور كه— كونسول لىر چين قانونى نى رعايه قيلماق اويان تورسون بين المللى حقوق و قانون لىر نى هم آرقه لىر غه تاشلاب باش سىز صورت ده حرکت قيلور ايدى لىر. روس كونسول لىر نىنگ ياننده مسلح عسكىرى و بير توپخانه سى بار ايدى. انگليس كونسول لىر نىنگ عسكىرى بولمسه مو آدم لىر تولا و نفوذى روس كونسول لىر بىلان برابر ايدى. بو كونسول لىر نىنگ هيچ بير

قیلماق ویا حقیقی بیر چین ولایتی حالی غه کلتورمکدین باشقه بیر نرسه ایماس دور.

بو پلان نینگ اجرایی چین جمهوریت حکومتی نینگ شرقی تورکستانده کامل بیر نفوذی دوام قیلیب و اهالی نینگ هم مخالفت کورساتمگانی تقدیرده ممکن بولور ایدی. لیکن جمهوریت تقریباً ایکی ییل دوام قیلغان ضعیف بیر نفوذ وقتیده ملت دین خیلی جدی مخالفت کوردی، و آندین کین شرقی تورکستان حقیقتاً چین جمهوریتی نینگ نفوذی نینگ تاشیده بولوب جانگجونگ نینگ مستقل صورتده اداره قیلماقی باشلاندى. منه بو سببلردین مذکور پلان نینگ بعضی ماده لری آز آز اجراء غه باشلار باشلاماس بوزولدی، و بعضی ماده سی فقط ظاهری صورتده اجراء قیلینیب حقیقتده یوق حسابده ایدی.

پلان نینگ بیرنجی ماده سی نی اجراء قیلماق اوچون جمهوریت (مینگوی) نینگ اولقی ییلیده گانسونینگ جنوب شرقی سیده کی خوجو (تااوخو) علاقہ سی ده کی عاصی تونگانلردین بیر نچه یوز اولوک نی چین حکومتی زور بیلان کوچوروب قراشهر اطرافیده و بعضی شرق منطقه لریده یرلاشتوردی، و او یرلرده کی قالماق لرنینگ کنگرو یرلری نی تارتیب الیب اولرغه بردی. اما کین لرده مونداغ مهاجر چیقارماق ایش لری غه حکومت نینگ قدرتی ویا فرصتی یتمای توختاب قالدی.

ایکنجی ماده نی اجراء قیلماق اوچون جمهوریت نینگ ایکنجی ییلی شهرلرده و قصبه لرده چین اصولیده مکتبلر یاساتماق و خلق نینگ باله لری نی مجبوراً [574] بو مکتبلرغه آلماق اوچون مخصوص مأمورلر ایباردی. بو مأمورلر شهرلرده کی حاکم (آمان) لرنینگ یاردمی بیلان شهرلرده و قصبه لرده خلق دین آلوان صورتی بیلان یاغاج تاش الیب مکتبلر یاساتتی لر، و خلق نینگ باله لری نی بو مکتبلرغه الماق غه تشبث قیلغالی باشلار باشلاماس خلق دین غایت جدی بیر مخالفت و نفرت کوردیلر. لیکن زور بیلان خلق نینگ باله لری نی اوچراغان یردین توتوب مکتب غه آلدیلر، و بگ و آخوند (قاضی و مفتی) لر و یوز باشی لرنینگ بونی غه ایکی یوزدین اون غه چه باله توتوب برمک وظیفه سی نی آرتیب و توتوب برمگان تقدیرده منصب لری دین عزل قیلینماق و بونینگ اوستیغه حبس و جرمانه بیلان جزالانماق تهدیدلری نی قیلدی لر. بو منصبدارلر اولده منصب حرصی یوزیدین بو امرنی اجراء قیلماق غه بیر آز اقدامات قیلسه لرمو خلق نینگ جدی مقاومتی نینگ مقابلیده عاجز قالدی لر، و اخیراً خلق بونینگ یخشی چاره سی نی تاپتی لر، یعنی مأمورلر غه رشوت بیریب باله لری نی قوت قوزماقغه باشلادیلر، و بو صورت بیلان بو مسئله بازارغه توشوب پول برگانلرنینگ باله لری نی مأمورلر قویوب بیریب پول برمگانلر نی الیب هر شهرده بش دین بیر غه چه و هر قصبه ده بیر مکتب نی باله لر بیلان توشقازدیلر. اما اوشبو قدر آز مکتبلر نی باشقارمایده هم حکومت اول قدمده ایکی مشکل لیک غه اوچرادی. بیری بو مکتبلر نینگ تأمیناتی نی ملی وقف لردین حاصل قیلماقده

چین جمهوریتی دوریده شرقی تورکستان

۱۳۳۰ هـ ۱۹۱۱ م ده چین‌ده کی یاش چین حزبی غالب بولوب امپراطورلوقنی بیقیب جمهوریت حکومتی تأسیس ایلادیلر. بو جمهوریت‌نینگ چین‌غه فایده‌سی بولغانی همه دنیا‌غه معلوم‌دور. اما شرقی تورکستان‌غه زیان‌دین باشقه نتیجه برمگانی هم هیچ کشی‌غه مخفی ایماس‌دور. چونکه بیر طرف‌دین جمهوریت مؤسسسی سن یاتسن‌نینگ شرقی تورکستان حقیده ترتیب برگان پلانی امپراطورلوق دوریده کی محو قیلماق پلانی‌دین فرق‌سبز بیر بدخواهلق ایدی، وینه بیر طرف‌دین جمهوریت اعلان‌دین ایکی بیل کین شرقی تورکستان‌ده کی چین عمومی والی‌سی (جانگ‌جونگ) چین مرکزی‌نینگ اطاعت‌نی ترک اتیب انینگ استبدادی هر زمانده کی چین استبدادی‌دین یمانراق بولدی، و شرقی تورکستان ملتی اوست‌لریده کی حکومت‌نینگ ینگوشلانگان‌نی احساس قیلغودک هیچ بیر فرق‌کوردادی، و فقط بیر مونجه اسم‌لر و رسم‌لر یونکالدی. تفصیلی تونده کی فصل‌لرده کیلادور. [572] چینده کی جمهوریت مؤسسسی سن یاتسن‌نینگ شرقی تورکستان حقیده ترتیب برگان پلانی‌نی چین‌دین خصوصی صورتده آغان بیر معلوما‌تیمیز‌غه کوره بیان قیلیب بو پلان‌نینگ اجراء قیلینمای قالغانی‌نینگ سبب‌لری‌نی ذکر قیلامیز. پلان‌نینگ صورتی بودورکه...

(۱) چین‌دین هر وسیله بیلان تورکستان‌غه تولا مهاجر کوچوروب تمام ولایت‌لرده یرلاشتورمک.
 (۲) عموماً شرقی تورکستان باله‌لری‌نی جبراً چین مکتبی‌غه آلیب اولر‌نی چین‌چه تریبه بیلان یتیش‌تورمک، تمام ملی مکتب و مدرسه‌لر‌نی حکومت قولیغه آلیب چین مکتبی ماهیتی‌غه کیرگوزمک، و شرقی تورکستان‌ده کی تمام وقف‌لر‌نی حکومت ضبط قیلیب چین‌چه مکتب‌لر‌نینگ مصرف‌لری‌نی آندین تأمین قیلماق.
 (۳) ایلگریدین رسمی تیل و خط چین‌چه بولغان‌نینگ اوستیغه تعلیم تیلی و کتابتی هم تماماً چین‌چه بولماق.

(۴) جمهوریت اصولی‌غه مطابق شرقی تورکستان‌نینگ هر ولایتی‌دین بر‌دین مبعوث چین پارلمانی‌غه ایباریلیمک، و اورومچی‌ده بیر ولایت مجلسی تشکیل قیلیب هر حاکم‌لیق (ش‌ن‌لیک)‌دین بیر مبعوث او مجلس اوچون سایلانماق، و بو هر ایکی مجلس اوچون سایلانادورغان مبعوث‌لر‌نینگ چین‌چه اوقوش یازیش بیلیمکی شرط‌دور.

کورولورکه بو پلانده شرقی تورکستان اهالی‌سی‌نینگ حقوقی و منفعتی‌نی رعایه قیلماق‌نینگ بیر بیدی هم یوق‌دور، بلکه بو پلان‌دین آچوقچه معلوم بولغان مقصد شرقی [573] تورکستان اهالی‌سی‌نی هر وسیله بیلان چینلاشتورماق و بو مملکت‌نی دایما بیر چین مستملکه‌سی حالده بولماقی‌نی تأمین

[570] چین امپراطورلوق دوریده شرقی تورکستانده حکومت تشکیلاتی

چین امپراطورلوقی دوریده شرقی تورکستانده عمومی والی بولغان کشی امپراطورنینگ حقیقی ممثلی و ناییب ایدی، یعنی جانگجونگ (باش قوماندان) عنوانی بیلان حدودسیز اختیاراتغه ایگه مطلق و غیر مسئول بیر حکمدار ایدی، و تمام اجراءات ایننگ خواهش و آرزوسی چه بولور ایدی. مذکور جانگجونگلر شرقی تورکستاننی یته ولایتغه تقسیم قیلیب اداره قیلور ایدی، و هر ولایتنی بیر تاؤ دیر ایدی، و او وقتده ختن و کاشغر بیر ولایت ایدی، و هر ولایت بیر والی نینگ ادارهسیده بولور ایدی، و والی لرنی دوتئی دیلور ایدی، و هر دوتئی نینگ امری آستیده کی شهرلرده توبنده کی اوچ درجهده حاکملر بار ایدی. بیرنجی درجه شَن خَو، ایکنجی درجه شَن، اوچونجی درجه جیسا—و هر ولایت و حاکم لیق مرکز لیده لیمونگ عنوانلیغ بیر امنیت مدیری بار ایدی—یورت نینگ تمام اداره و مالیه و عدلیه ایشلری مذکور دوتئی و حاکملرنینگ کنگرو اختیارلری و خواهشلریغه مفوض ایدی.

عسکرلیک تشکیلاتی—جانگجونگ نینگ عسکری معاونی فُوتئی، و آندین کین فرقه قوماندانی تئیئی، و آندین کین آلائی قوماندانی جینگ تئی، و آندین کین مینگباشی شه تئی، و آندین کین چونگ ضابطلر و بولرنینگ عموماً تونگلونگ دیلور ایدی، و آندین کین کیچیک ضابطلرنی فُوگن و سوگن دیلور ایدی.

بو ذکر قیلینغان ملکی و عسکری منصبدارلرنینگ عموماً بت پرست چین لیغ لردین بولماقی بیر قانون ایدی. یرلیک تورکلر و مسلمان چین لیغ (تونگان) لر بو منصب لردین قطعاً محروم ایدی لر. یالغوز شهر تاشیده کی کنتلرنینگ مأمورلری بولغان بگلر و میرابلر تورکلردین بولور ایدی لر. و ینه حکومت تشکیلاتی دین خارج و فقط خلق نینگ دینی پیشوالری صفتی بیلان یرلیک قاضی و مفتی لر بار ایدی، و قانون اعتباری بیلان بولرنینگ هیچ حقوق و اختیاراتی [571] یوق ایدی—منه بو منصبدارلرنینگ وظیفه لری خلقنی قاتیغ مراقبت آستیده توتوب اولرنی ازمک و هر حق دین محروم قیلیب اولزلرنینگ کیفی و منفعتنی تأمین قیلماق ایدی. دیمک که خواهی ملکی و خواهی عسکری منصب دارلر اوز مافوق لرنی نینگ اجراسی و معین مالیاتنی ییغیب برمکده غینه مسئول بولوب باشقه هر قایداغ ظلم و استبداده کاملاً آزاد ایدی لر، و بولرنینگ اوستیده جانگجونگغه عرض برگان کشی نی اولوم و تایاق و حبس بیلان جزالاندورور ایدی لر.

TEXT OF THE MANUSCRIPT

ايتادور، و آدم باشى غە باج قويوب چوقا پولى آلا دور» — ديب قورقوتغالى توردى لر، و بو سوزلر اغيزدين اغيزغە يوتكاليب و هر قسم يمان سوزلر آنگا قوشولوب خلق نينگ يمان گمانى قوت تاييب بو احصائيه نى مدهش بير تهلكه نظرى بيلان كوروب خلق نينگ نفرتى انتها درجه سى غە يتتى.

بو صورت بيلان حقيقى بير احصائيه ممكن بولمايدورغان بير وضعت كامل اورونلاشقاندين كين احصائيه ايشى باشلاندى، و هر كيم نفوس دفترى غە يازيلماقنى بير تهلكه بيليب ايننگدين اوزى نى و خاندانى نى قوتقوزماق اوچون چاره ايستامكغە باشلادى، و همه دين يخشى راق چاره مأمورلرغە رشوت برمكدن عبارت [569] ايدى. خلق مأمورلرغە رشوت بيريب بو تهلكه نى بك آسان اوزلرى دين و تابع لرى دين دفع قىلدى لر، و بو يول بيلان پوتون عايله لر و هيچ بولمغانده بير عايله نينگ تولراقى احصائيه نينگ تاشيده قالدى. منه بير مثال بوروركه من او تاريخده توقوز ياشده ايديم، و مکتب تحصيلى نى توگاتيب اوقوش و يازيش بيلور ايديم. مرحوم دادام حضرتلرى پوتون خاندانى نى نفوس دفترى غە يازدورماسلىق غە كوشش قىلدى. ليكن يورتده مشهور بير شخصيت بولغانى اوچون آرى اوج تورت كشى نى دفترغە يازدورماي چاره بولمادى. بناءً عليه قادر بگ آتليغ يورت نينگ بگى اوزى بيز نينگ اوى غە كليب دادام و ينه ايكي كشى نينگ آت و ياش لرى نى يازيب كتتى، و بيز نينگ اويده كى ۱۲ كشى دين توقوزى دفتر نينگ تاشيده قالدى، و من هم تورت قرينداشيم بيلان بو خارج قالغان لردن دورمىز، و ينه بيز نينگ توغانلردن بير حويلى نينگ ايچيده تقبياً ۵۰ اللىك كشى آزغينه رشوت بيريب تماماً قوتولوب قالدى لر، و مونداغ مثال لردن تولاسى خاطر يمدە باردور، و بو احصائيه ايشى آلتە آيدە آياغلاشتى. حالبوكه دنيا ده مروج بولغان احصائيه قانونى غە كوره شرقى توركستان دك بير يورت نينگ احصائيه سى ايكي اوج كوندين اوزون وقت توتماسلىقى لازم دور.

هر حالده مينىگ بيلگانيم چه شرقى توركستان نينگ نفوسى نينگ يوزده توقسانى بو احصائيه نينگ تاشيده ديا لايمن. اما بعضى يرلرده فرقليغ بولسه احتمال باردور. بناءً >³⁵ يوزده سكسن كشى نفوس دفترى دين خارج قالغانلىقى شبهه سيز دور.

۱۳۲۷ هـ ۱۹۰۹ م ده بو احصائيه نتيجه سيده چين حكومتى شرقى توركستان نينگ نفوسى نى بير يريم مليون ديب اعلان اتتى — ليكن اوتوز ييلدين برى شرقى توركستانده سياحت قيلغان اوورپالىغ عالم و متخصص لرنينگ تخمين لرى يوقاريقى اعلان دين تولا فرقليغ دور. چونكه بعضى سى ۱۳ مليون و بعضى سى ۱۵ مليون و بعضى سى ۲۰ مليون تخمين قىلدى لر.

ساتقانی معلوم بولسه حکومت او آلتوننی ضبط قیلغان نینگ اوستیغه قاتیغ جزا بیروور ایدی. بو صورت بیلان خلق نینگ قولیده کی ثروت نینگ تولاراقی کهنه و بیرتوق کاغذلردین عبارت بولوب جامعه انسانیهده اقتصاد نینگ اساسی بولغان آلتون و کموش شرقی تورکستانده مدهش درجهده آز قالدی، و مملکتده غایت فعّال بیر اقتصاد عنصری بولغان کانچی لر مفلس بولوب تولاسی ایش دین چیقتی. بونینگ اوستیغه مذکور کاغذ پول رواج تاپیب اوج ییل اوتکاندین کین چینده جمهوریت اعلان قیلیب او کاغذلرنی باطل قیلدی، و بونینگ بیلان شرقی تورکستان تجارلری نینگ بیر قسمی فقط مفلس بولدی، و بیر قسمی مهم مقدارده دسمایه لرنی یوق اتتی، و زیان کورمگان هیچکیم قیلمادی.

شرقی تورکستانده اوّل دفعه نفوس ساناغی

۱۳۲۷ هـ ۱۹۰۸ م ده یوانشی کای تمام چین امپراطور لوقی نینگ نفوسی نی ساناماق و دفترغه یازماقغه قرار بیریب تمام والی لرغه یارلیغنامه لر تارقاتتی. چینده بو نفوس ساناغی قایسی طرزده بولغانی نی بیلمایمیز. اما شرقی تورکستانده بولغان احصائیه غایت عجیب بیر صورتده بولغان و شرقی تورکستان نینگ نفوسی نینگ اونده بیرنی دفترغه یازغان بیر احصائیه ایدی.

بیانی بودورکه—بو احصائیه دنیا ده کی مدنی دولت لرنینگ احصائیه قانون لریغه هیچ توغرا کلمگان بیر شکلده ایدی. چونکه ایشغه باشلاشدین بش آله آی ایلگری افواهی صورتده خلق نینگ آغزیده شهرت تاپتی، و ایلگری دین [568] چین حکومتی نینگ هر ایشی نی اوزلری نینگ زیانیغه کوروب عادت لانگان و احصائیه نینگ فایده و زیانی نی هنوز بیلمگان خلق قورقغالی باشلادیلر، و البته چین حکومتی نینگ یمان بیر نیتی بار دیگان گمانغه توشتی لر، واقعاً چین حکومتی هر ایشی نی اوز منفعت لری اوجون زور و جبر بیلان اجراء قیلیب خلق نینگ فایده و ضرریغه هیچ اهمیت برمگانلیکی خلقغه ایلگری دین دایما معلوم بولغانی اوجون بو قورقماق و بدگمانلیقده حقلیغ ایدی لر. شرقی تورکستانده خواهی چین لیغ خواهی بیرلیک بولسون عموماً حکومت مأمورلری هر فرصت دین استفاده قیلیب وظیفه لری نی سوء استعمال اتمک و خلق دین رشوت آلماقغه عادت لانیب کتکان ایدی لر. منه بو مأمورلر بو احصائیه دین خلق نینگ قورقوب قالغانلری نی اوز فایده لریغه یخشی بیر فرصت بیلیب بعضی تونوش لریغه دوستلوق کورساتکان بولوب مخفی صورتده—«چین حکومتی غایت یمان بیر خیالغه توشتی. خلق نی تماماً دفترغه یازغاندین کین تمام یاش لرنی عسکر قیلیب چینغه الیب کتادور، و کیچیک باله لرنی چین مکتبیغه الیب ملی مکتب و مدرسه لرنی یوق

بولماقی نینگ اصلی سببی ایلگریکی انقلاب لرده انقلابچی لر نینگ قولیدین چین لیغ لر نینگ مدھش صورتده جزا کورگانلیک لری و بو استیلا دوریده اهالی نینگ دینی و ملی عنعنه لری غه غایت ثبات بیلان صداقت کورساتکانلیک لری دور.

چین امپراطور لوقی نینگ شرقی تورکستان نینگ اقتصادی وضعیتینی خراب قیلغانی

۱۳۲۷ هـ ۱۹۰۸ م ده امپراطور گوانگشوی اولوب اورنیغه شهزاده تُوآن نینگ اوچ یاشار اوغلی خاتونگ پویی امپراطور لوق غه تعیین قیلیندی (بو کشی حاضرده ژاپون حمایه سیده مانچوریا امپراطوری دور). بو نارسیده امپراطور طرفیدین وکیل لیق صورتی بیلان حکومت ایشی نی باش وزیر یوان شی کای اداره [566] قیلور ایدی. بو حالده یوقاریقی مشکلات سببی دین چین خزانه سی مفلس بیر وضعیت غه کلگان ایدی. بو وضعیت غه چاره قیلماق اوچون یوانشی کای غایت تولا کاغذ پول چیقاردی، و بو جمله دین شرقی تورکستانده اونکوزمک اوچون چیقارغان کاغذ پولی دنیاده مثلی یوق بیر جبر و تحکم سرمایه سی ایدی. چونکه بو کاغذلر عمومی دنیا دولت لریده کی کاغذ پول لردک خزانه ویا بانکا سندی ماهیتی ده بولمای حقیقی پول ماهیتی ده ایدی. چونکه بو کاغذلر نینگ رواجی نینگ اساسی حکومت نینگ زور و استبدادی ایدی. چونکه انی قبول اتمگان کشی نی اولوم ویا اوزون حبس و اغیر پول جزاسی بیلان جزالاندورور ایدی، و بو کاغذلر نی حکومت خزانه لری آلتون ویا کموش ویا باقر (مس) پول غه تیگی شیب برماس ایدی، و فقط ینگ بولغان شرط بیلان یر مالیاتی و باج غه آکور ایدی. بو کاغذلر شرقی تورکستان ده رواج بولغان بیر سر (اون مقال) کموش پول نینگ قیمتی ده ایدی. چیقاریلغان مقداری نی بیلمسک مو شرقی تورکستان اهالی سی نینگ قولیده کی آلتون و کموش ذخیره لری نینگ قسم کلی سی نی آلماق غه کافی کلگودک درجه ده تولا ایدی. منه بو کاغذلر شرقی تورکستان غه کلگان زماندین اعتباراً حکومت بو کاغذلر نی تداول غه چیقاریب و بونینگ بدلیده قولی غه کلگان آلتون و کموش لر نی چین غه الیب کتکالی باشلادی، و بیر طرفدین آلتون کانلری نی حکومت نظارت آستیغه الیب کانچی لر نینگ [نینگ] بونی غه هر آیده بیر مقدار آلتون حکومت غه برمک و بدلیده حکومت تعیین قیلغان نرخ غه مطابق کاغذ پول آلماق غه مجبور اتی، و کانچی لر بویون لری غه قویولغان مقداره آلتون تاپسون و خواهی تاپالماسون مذکور مقداره آلتون نی هر نیمه قیلسه قیلیب حکومت غه برمک غه مجبور ایدی لر، و ینه بیر طرفدین حکومت رعیه نینگ آلتون آلماقی و ساتاقی نی قطعاً منع قیلدی. [567] چچان بیر کشی نینگ آلتون آلماقی و

اوزگه چاره‌سی یوق ایدی. بو ضعیف‌لیق‌نینگ اوستیغه ینه ۱۳۱۹ هـ ۱۹۰۰ م ده مذکور یات دولت‌لرنینگ و اولرغه بویون ایگیب تورغان امپراطور گوانگشوی‌نینگ ضدی‌غه شمالی چین‌ده یمان بیر انقلاب قوزغالدی، و بو انقلاب امپراطور لوق خاندانی‌غه منسوب تون آتلغ بیر شهزاده‌نینگ قیادتی آستیده ایدی. بو انقلاب اوروپا تأریخلریده بوکسور انقلابی دیب یازیلادور. بو انقلاب‌نی چین حکومتی باسیقتورالمای انقلابچی‌لر پیکین شهری‌نی و او برده‌کی یات دولت‌لرنینگ سفرتخانه‌لری‌نی محاصره قیلدی‌لر. [564] ۱۳۲۰ هـ ۱۹۰۱ م ده اوروپا دوات‌لری اوز منفعت‌لری‌نی تهله‌ک‌دین قوتقوزماق اوچون آلمان قوماندانی فون و آلد‌ر‌سی‌نینگ قیادتی آستیده پیکن‌غه عسکر توکوب انقلاب‌نی باسیقتوردی‌لر. بونینگ بیلان بو دولت‌لر چین‌غه بکراق تیش‌لری‌نی پاتوردیلر، و مذکور ییلده روس دولتی مانچوریانی اشغال اتتی. ۱۳۲۴ هـ ۱۹۰۴ م ده ژاپون و روس دولت‌لری مانچوریانی تالاشیب بیر ییل اوروشوب اخیراً ژاپون غالب بولوب روس‌نی مانچوریادین هیداب چیقاردی. لیکن اوروپا و امریکا دولت‌لری‌نینگ کوششی بیلان ماوچوریانی چین‌غه برسه‌لمو او یر ژاپون‌نینگ نفوذ منطقه‌سی بولدی. امپراطور گوانگشوی یات دولت‌لرنینگ آلدیده بو قدر عاجز و مغلوب بولوب فالغان‌نینگ اوستیغه جنوبی چین‌ده ۱۳۰۹ هـ ۱۸۹۰ م دین اعتباراً یاش چین آتلغ بیر سیاسی حزب تشکیل تاپیب مشهور دوقتور سن یات‌سن‌نینگ اداره‌سی آستیده امپراطور لوق‌نی ییقیتماق و جمهوریت تأسیس قیلماق اوچون فعالیت‌غه باشلاب کوندین کونگه قوتلانیب چین امپراطور لوق‌نینگ بیر ضعیف‌لیقی‌نی یوز قیلماق‌ده ایدی.

منه چین حکومتی‌نینگ باشی‌غه مونداغ فلاکت‌لر آرقه آرقه‌دین کلمکده و کوترال‌گوسوز بلالر یوکلانمکده بولغان اوچون شرقی تورکستان اهالی‌سی‌نینگ اوستیغه قوت و ظلم یولی بیلان اجراء قیلماق‌غه تیارلاغان مدهش پلان‌لرنی فعل‌غه کلتورمک‌غه قدرت‌سیز بیر حالدده ایدی، و بو باعث‌دین شرقی تورکستان اهالی‌سی بیر آز آسوده‌لیک‌ده یاشادی. منه چین محرر‌لری‌نینگ اقراری بودور. لیکن چین حکومتی‌نینگ باشیده بو فلاکت‌لر بارلیقی‌نی شرقی تورکستان اهالی‌سی بیلماق و شرقی تورکستان [565] نینگ شرق اولکه‌لری یعنی قمو و اورومچی اولکه‌لری‌غه چین‌دین هجرت قیلیب کلیب یرلاشکان و او اولکه‌لرده اکثریت‌غه مالک بولغان چین‌لیغ‌لردین شرقی تورکستان جانگ‌جونگ‌لری غایت تولا عسکر الیب شهرلرده مهم مقدارده عسکر توختاتیب چونگ قوت کورساتمک‌ده ایدی‌لر، و یوقاریقی پلان مضمونلوغ ظلم‌لرنی قیلماق‌غه پات پات اقدام قیلور ایدی‌لر. اما اهالی دینی و ملی حقوق‌لردین مدافعه قیلماق‌ده غایت درجه‌ده محکم‌لیک کورساتکانلری اوچون جانگ‌جونگ‌لر ینه مدارا سیاستی‌غه مجبور بولور ایدی‌لر. الحاصل بی‌زینینگ بیلگانیمیزچه چین‌لیغ‌لرنینگ مذکور پلانی اجرا قیلالمای مدارا و یومشاق‌لیق سیاستی‌نی توتماق‌غه مجبور

علم لىرىنى يوق قىلماق، و او مکتب و مدرسه لىرىنى چىن چە مکتب قىلىپ تمام خلقنى چىن چە او قوتماق، شرقى تورکستان اھالىسىنى چىن دىن باشقە مملکت غە سفر قىلماق دىن توسوب چىن دىن باشقە دنيا ملت لىرىدىن اولر نىنگ دىنى و مىلى و اقتصادى علاقه لىرىنى اوزمک، زراعت ير لىرى و تجارت و کان لىرىنى چىن لىغ لىرىنىنگ و چىنلاشقان لىرىنىنگ انحصارى غە کىرکوزمک. کورولور که دنيا نىنگ ان ظالم و ان قوتلىک بير دولتى دنيا نىنگ ان ضعيف و ان جاهل بير ملتىنى هم مونداغ پلان غە مطابق محوقىلغانلىقى تارىخ ده بک آزدور. اما چىن لىغ لىر بو پلاننى قوروب شرقى تورکستان ملتىنى دنيا دىن كاملا يوق اتمک و نتيجه ده بو يورتنى حقيقى بير چىن اولکەسى قىلماقنى آرزو اتکانلىک لىرى بىلنمکده دور، و بونىنگ بىلان چىن حکومتى و ملتى نىنگ شرقى تورکستان اھالىسى غە دشمن لىكى نىنگ مقدارى معلوم بولادور، و توبنده کى مانع لىر بولمغان تقدير ده هم چىن حکومتى نىنگ بو آرزو غە يىتالما سلىكى معلوم دور. اما چىن وثيقه لىرىده ذکر اتىلگان مانع لىرى مهم تارىخى واقعه لىر بولغانى اوچون محترم اوقوغوچى لر غە بو واقعه لىر معلوم بولوب قالسون ديگان مقصد بىلان توبنده کى فصل ده ذکر قىلامىز.

اجراء قىلالمغان نىنگ سبب لىرى

اىلگىرىكى افىون محاربه سىدىن كىن اوروپا دولت لىرى نىنگ نفوذ لىرى چىن ده كوندىن كونگه قوتلانمىكغه باشلادى. انگليس خانگانگ بندىرىنى و پورتكىز ماكاؤ بندىرىنى زور بىلان چىن دىن تارتىب آلدى لىر. انگليس، فرانسه، آلمان، اىتاليا، امريكا، [563] ژاپون دولت لىرى شانگخاى، تىزىن، فوچو، خانگچو، نانكىن دك چىن نىنگ چونگ تجارت بندر لىرىده هر بيرى غە مخصوص باشقە باشقە امتياز منطقه لىرى برمىكغه چىن حكومتىنى مجبور اتتى لىر. ۱۳۰۴ هـ ۱۸۸۵ م ده فرانسه دولتى هند چىننى تارتىب آلدى، و بير طرفدىن ژاپون دولتى كورىه مملكتىنى چىن دىن تالاشقالى توردى. اخىراً بو نزاع سببى دىن ۱۸۹۳ م ده چىن و ژاپون اوروشوب چىن قاتىغ مغلوب بولوب كورىه ژاپون نىنگ بير نفوذ منطقه سى بولدى، و مذكور بىلده روس لىر لوشون (پورت آتور) بندىرىنى و لياؤتونگ يىرىم آزالىنى اىگه لاب آلدى، و مذكور بىلده آلمان دولتى كىا اوچو (تسنگتاؤ) بندىرىنى و انگليس دولتى و اىهايو اى بندىرىنى اىگه لاب آلدى لىر. ۱۳۱۶ هـ ۱۸۹۸ م ده روس لىر مانچوريا غە تىمور يول سالىب بو يولنى محافظه قىلماق بهانه سى بىلان او يرغە تولا عسكەر يرلاشتوروب او يرنى بير نفوذ منطقه سى ماهىتى غە كىرگوزدى. بو صورت بىلان چىن دولتى مذكور يات دولت لىرىنىنگ مشترک نفوذ لىرى آستىغە كىرمكده ايدى، و بو تجاوزلر مقابلىده امپراطور گوانشوى نىنگ تسليم دىن

ظلم‌لرنینگ هم مهم تأثیری بار ایدی. هر حالده چین‌ده جمهوریت اعلان قیلینغوچه شرقی تورکستان‌ده تینچلیق دوام قیلدی. لیکن یوقاریقی عنصرلردین باشقه عموماً اهالی چین قولیده اسیر بولغان‌لری‌غه راضی ایماس ایدی‌لر، و چین‌لیغ‌لرنی غایت یمان بیر نفرت کوزی بیلان کورور ایدی‌لر. اما بولرده خواهی قدرت و خواهی بیرلیک یوق‌لوقی‌دین اوزلرنی قاتماقات عاجزلیقه کورمکده بولغان‌لری اوچون «قضاغه رضا بلاغه صبر» دیمکدین باشقه چاره‌لری یوق ایدی. اگرچه قبول و تورپان و ایلی و کوچاده بیر نچه کیچیک انقلاب‌لر مختلف زمانلرده چیقسه مو آسان باسیقتورولدی. مع‌الاسف بو انقلاب‌لر نینگ تفصیلاتی‌نی مکمک [مکمل] صورتده بیلیمگانیم اوچون بو یرده اوشبو اجمال بیلان اوتوب کتمک‌غه مجبور دورم.

[561] چین امپراطورلوقی نینگ شرقی تورکستان خصوصی‌ده کی یمان پلانی و انی اجراء قیلالمغانلیقی نینگ سبب‌لری

چین حکومتی نینگ یوقاریقی سیاستی ایلگریکی استیلالرده کی سیاستی‌غه فراغانده خیلی یومشاق و ملایم بیر سیاست‌دور. چین حکومتی نینگ بو سیاستی شرقی تورکستان اهالی‌سی‌غه شفقت و مروت قیلماق نیتی‌ده بولغانلیقی اوچون ایدی دیب خیال قیلینماسون. چونکه بو استیلاده چین حکومتی نینگ نیتی ایلگریکی استیلالر دوریده کی دین یمانراق ایدی. لیکن بو یمان نیتی فعل‌غه کلتورمک‌غه بیر نچه سبب‌لردین قادر بولالمای او نیتی فعل‌غه کلتورمک فرصتی کلگونچه شرقی تورکستان اهالی‌سی انقلاب‌غه قوپماسون دیگان غرض بیلان موقت صورتده بو یومشاق سیاست‌نی توتقانلیقی چین‌چه وثیقه‌لردین آنگلانادور، و بو وثیقه‌لر‌غه کوره چین امپراطورلوقی نینگ شرقی تورکستانده اجراء قیلماق اوچون قورغان یمان پلانی و انی اجراء قیلالمغانلیقی‌غه سبب بولغان حادثه‌لرنی محترم اوقوغچی‌لر‌غه عرض ایتامیز.

پلان نینگ یبانی

هر وسیله بیلان شرقی تورکستان‌ده چین‌لیغ‌لرنی اکثریت درجه‌سی‌غه ینکوزمک و اهالی‌نی چینلاشتورماق اوچون ممکن بولغانچه چین‌دین مهاجر کوچوروب شرقی تورکستانده یرلاشتورمک، و شرقی تورکستان تورک‌لری‌نی ممکن قدر چین‌غه کوچوروب اولرنی چینلاشتورماق، تورک‌لرنینگ باله‌لری‌نی [562] چین‌چه اوقوتوب چین تربیتی بیلان یتیشورمک، تمام رسمی تیل و رسمی خط چین‌چه بولوب تورکچه تیل‌نی اعتباردین توشورمک، و ملی مکتب و مدرسه‌لرنی یوق اتیب اسلام

خوش قیلدی. عدلیه ایشلریده ایلگریکی اسلام حکومتی دوریده کی قاضی و مفتی لرنی چین حکومتی اوز حالی بیلان قویوب بعضی دعوالر اولرنینگ آلدیده شریعت حکمی چه فیصله بولماقی غه [559] مساعده قیلدی. لیکن عدلیه ایشلری قاضی لرنینگ قانونی حقی بولغان صورت بیلان ایماس ایدی، بلکه قانون اعتباری بیلان چین حاکم لرنی نینگ حقی بولوب قاضی لر ملی حکم یریده ایدی لر، یعنی قاضی لرنینگ حکم لرنی اگر چین لیغ حاکم لر خواهلاسه بوزار ایدی لر، و شریعت حکمی دیمک ملی بیر سوز بولوب اصلی حاکم لیق چین قانونی (لی) ده ایدی. بناءً علیه بو قاضی و مفتی لرنی اوز اورونلریده قویماق و بعضی دعوالر اولرنینگ حکمی بیلان فیصله بولماقده چین لیغ لر اوز سیاست لری غه زیان کورمدیلر، و بلکه مونده خلق نی مفت بیر خوش قیلماق بار ایدی. بو اوچون حکومت دین معاش آکمای و بلکه حاکم لر غه تولا رشوت لرنی بیریب بیکار غه خدمت قیلادورغان بو ذات لرنی رسماً بیر ملی و دینی کتله ر آتی بیلان تونودی لر.

چین حکومتی تجارت ایشلریده اوز باج لرنی غینه آلیب آزادلیق برگانی اوچون داخلی و خارجی تجارت رواج تاپتی. تجار لر هندوستان و غربی تورکستان و چین طرفی غه تجارت قیلغالی باشلادیلر، و بو یوزدین یورت خلقی تجارت و صناعت ایشلریده فعالیت کورساتیب خلق نینگ ثروتی ینگی دین بیر آز پیدا بولغالی و ترقی قیلغالی باشلادی.

چین امپراطوری نارسیده گوانگشوی نینگ آناسی قدیمقی عنعنه نی رعایه قیلیب کهنه وانگ و گونگ لرنینگ اولادنی تاپیب اولر غه آتا بابا لرنی نینگ رتبه و عنوان و معاش لرنی بر مکغه حکم بردی، و بولر پیکین غه باریب امپراطورنی زیارت قیلیب مذکور رتبه و عنوان و معاش لرنی الیب کلدی لر، و بو بگلر و اولر غه تابع تولا خلق چین حکومتی نینگ صمیمی دوست لری بولدی لر. [560] و هم چین لیغ حاکم (آمبان) لرنینگ توینده کی کیچیک حاکم (بگ ویا دور غه و چین چه ده شانگ یی) لر و میرابلر و یوز باشی لر چین حکومتی غه خدمت قیلغان ویا آمبان لر غه رشوت برگان یرلیک آدم لر دین تعیین قیلیندی لر، و قاضی و مفتی بولغان کشی لر هم یورت نینگ حقیقی و دیندار عالم لر دین تعیین قیلینیش بک نادر بولوب تولاراقی آبرو و منصب پرست دستار لیغ لر دین تعیین قیلینور ایدی. منه بو بگ و منصبدار و قاضی و مفتی و تجار صنف لری حقیقت ده چین حکومتی نی دوست توتماسه لر مو منصب و شخصی فایده لری و تجارت لرنی محافظه قیلماق اوچون توغولغان حرص لری یوزیدین تینچلیق طرفداری ایدی لر، و چین صدی غه انقلاب چیقماق نینگ آلدینی آماق اوچون بار قوت و نفوذ لری بیلان کوشش قیلور ایدی لر، و باشقه خلق بولسه یوقاریقی عنصر لرنینگ دینی ویا دنیوی نفوذ لری و بلکه مراقبت لری آستیده بولغانی اوچون هیچ بیر انقلاب تشکیلاتی وجود غه چیقما دی. بو انقلاب چیقماسلیق ده یعقوب بگ نینگ زمانه سیده کی خونریزلیق و

بولماق، ير مالياتي و تجارت باجی نی آلماقدين باشقه چین حکومتی نینگ هیچ حقی بولماسلیق، ترانچی دین و هر بیر مسلمان قوم دین چین لیغ نینگ خاتون آلماق حقی یوقلوقی، و غولجه غه چین مهاجرلری کلتوروب خلق نینگ یرلری نی اولرغه برماسلیک، و مونگا مناسب امتیازلرنی چین حکومتی رسماً تونوغان دین کین ترانچی لر چین حکومتی نی قبول اتی لر. کین لرده چین حکومتی بو امتیازلرنی یوق اتمکغه کوشش قیلسه مو ترانچی لر نینگ ملی اتحادی و غیرتی سایه سیده بو امتیازنی کاملاً یوق ایتالما دی، و اخیرقی انقلابه چه ملی حاکم لری بار ایدی، و مذکور امتیازلردین بعضی سی قول لریده باقی ایدی.

بو صورت بیلان چین حکومتی غولجه نی آغان دین کین الگریکی عنعنه غه مطابق غولجه نی پایتخت قیلماقغه قرار بردی، و قدیمی قالماق پایتختی بولغان کوره شهری نینگ اورنیده بیر شهر بنا قیلدی، و قالماق لر نینگ چونگ معبدی داکوره غه متصل محتشم بیر حکومت عمارتی یاساتتی، و بو شهر و حکومت عمارت و داکوره نی احاطه قیلادورغان غایت مستحکم بیر سپیل بنا قیلدوردی. بو شهر پیتکان دین کین عمومی والی (جانگجونگ) مذکور کوره شهری غه یوتکالیب او یرنی پایتخت قیلدی.

[558] چین امپراطورلوقی بیقیلغونچه شرقی تورکستان نینگ عمومی احوالی

۱۴۰۰ ه دین اعتباراً چین حکومتی شرقی تورکستان دین عرفی اداره نی یوق اتیب آهسته آهسته ملکی اداره غه باشلادی، و یر مالیاتی و تجارت باج لری و داخلی بیر نچه قسم باج لردین باشقه فوق العاده آلوان لر کون دین کونگه آزادی، و دینی ایشلر و تجارت ایشلریده خلق غه آزادلیق بردی. یر مالیاتی و تجارت باج لری و هر ساتیلغان نرسه غه آیینادورغان باج لر باشقه مملکت لرغه نسبتاً تولا اغیر ایدی. لیکن یعقوب بگ نینگ زمانه سی و چین استیلا سی نینگ اولیده کی تورت ییل ده کی فوق العده و انتظام سیز اوشومتوت کیلادورغان آلوان لردین قوتولغانی اوچون مذکور اغیر مالیات و باج لر خلق غه بک اغیر کلما دی، بلکه اوزون ییل لردین بری قاتماقات ظلم لر آستیده قالغان خلق اوزلری نی بیر آز آسایش ده کوردیلر.

چین حکومتی نینگ دین ایشلریده آزادلیق برگانی سببی بیلان ملی مکتب و مدرسه لر خلق نینگ غیرتی بیلان کون دین کونگه تولا بولوب علم ایلگریکی وقت لرغه نسبتاً خیلی رواج تاپتی. چین لیغ لر بو قدیم اصولده و فقط دینی شکله رواج تاپقان علمده اوز استیلا لری غه هیچ بیر خطر کورمگان لری اوچون بونگا مانع بولمدیلر، و چین حکومتی نینگ بو وضعیتی هم بیر مقدار خلق نی

ایلی و یته سوغه روس استیلا قیلغانی و کین یالغوز غولجه ولایتی نی چین غه تسلیم اتکانی

۱۲۹۷ هـ ۱۸۷۹ م ده انگلیس حکومتی چین نینگ زیچوان ویا گانسو ولایتی دین تیتت غه عسکر اوتکوزمک اوچون چین حکومتی دین اجازه آلدی. بو واقعه نی روس حکومتی آنگلانغان زمان انی استیلاچی لیق غه بهانه قیلیب چین حکومتی اوزی نینگ ملکی ایکانلیکی نی دعوا قیلماقده بولغان مستقل ایلی و یته سو اولکه لری غه روس لر عسکر سوق اتتی. ترانچی مجاهدلر اولده قاتیغ مدافعه قیلسه لرمو روس نینگ [556] فایق قوتی نینگ آلدیده مغلوب بولغانلری اوچون تسلیم غه مجبور بولدی لر، و بیر طرف دین روس حکومتی چین نینگ پترسبورغ ده کی سفیری نی بیر مقاوله نامه غه امضا قیلدوردی. بو مقاوله نامه نینگ مضمون یچه چین حکومتی ایلی و یته سو اولکه لری نی روس غه برگان بولور ایدی. الحاصل ۱۲۹۸ هـ ده روس لر ایلی و یته سو اولکه لری نی هم عسکری و هم دیپلوماسی یولی بیلان اشغال اتکانی نی اعلان اتتی لر. چین حکومتی بو اشغال غه ناراضی لیق اعلان اتتی، و پترسبورغ ده کی سفیری نی قیچقیریب حکومت نینگ اجازتی سیز یوقاریقی مقاوله نامه غه امضا قیلغان گناهی غه انی اولتوروب جزا بردی، و بو حق سیز اشغال سببی دین چین و روس حکومت لری آراسیده ایکی بیل دیپلوماسی مجادله دوام اتتی. لیکن روس لر بوندین پروا قیلمای مذکور اولکه لرده تلگراف خط لری و عصری یول لر و عمارت لر انشاء قیلا بردی، و مذکور تلگراف و یول و بعضی عمارت لر نینگ اثر لری غولجه ده حاضرده هم باردور.

دیپلوماسی مجادله لر و مذاکره لر نتیجه سیده روس لر ۱۳۰۰ هـ ۱۸۸۱ م ده یالغوز باش ایلی یعنی اشغال قیلینغان اولکه لر نینگ تقریباً تورت نینگ بیری دین عبارت بولغان غولجه ولایتی نی غینه چین حکومتی غه تسلیم اتتی. آیاغ ایلی و یته سونی روس لر آغانچه آغان بولوب او اولکه لر غه سمیرچینسکی آت قویوب بیر روس مستملک ه سی قیلیب آلدی لر.

غولجه نی روس لر چین غه تسلیم قیلغان زمان او یرده ترانچی لر غه مدهش بیر اضطراب توشوب ایلگریکی انقلابده چین لیغ و چن فن لرنی قتل عام قیلغانلری نینگ انتقامی اوچون چین حکومتی نینگ قتل عام قیلماقی دین قورقوب بیر حصه سی آیاغ ایلی و یته سوغه هجرت قیلدی، و بیر حصه سی یراغلانیب چین عسکری نی مدافعه قیلماق غه [557] توردی. اخیراً چین حکومتی ترانچی لر بیلان صلح قیلماق یولی نی توتوب اولر غه تونده کی صورتده امتیاز بر مکغه مجبور بولدی—ترانچی لر نینگ داخلی ایش لری نی اداره قیلماق اوچون بیر یرلیک حاکم نی اوز اختیار لری بیلان انتخاب قیلماق، و بو حاکم تمام داخلی ایش لرده مستقل تونولماق، و دینی و عدلیه ایش لر کاملاً اهالی نینگ قولیده

مدرسه‌لرني ضبط قیلدی. بو ضبط قیلغان تعلق‌لر و جامع و مدرسه‌لرني مفلس بولوب قالغان چین حکومتی بیرر بیل‌دین کین خلق‌غه زور بیلان ساتیب پولی‌نی چین مأمورلری و عسکرلری‌غه صرف اتتی، و بیر روایت‌غه کوره چین‌غه الیب کتتی. چین‌لیغلر ملی مجاهدلر اولتورغان حکومت عمارت‌لری و قلعه‌لرنینگ تولاسی‌نی ویران قیلدی. ویران قیلمغانلریده هم اولتورمای خلق‌غه ساتتی، و بونینگ مقابلیده خلق‌نینگ یخشی عمارت‌لریدین ایگه‌لری‌نی زور بیلان هیداب چیقاریب چین مأمورلری و عسکرلری اولتوردی. استیلانینگ اوچونجی بیلی‌دین باشلاب چین حاکم‌لری هر شهرنینگ بیر طرفیده بیر قلعه و حکومت عمارت‌لری و عسکر قشله‌لری ویاکه علاحده چین اصولیده بیر ینگی شهر بنا قیلدوردی‌لر، و بو بنالر‌غه حکومت طرفیدین بیر پول صرف اتمک اویان تورسون خلق‌نینگ بونی‌غه قویولغان لوازم‌نی لازملیغ مقداردین زیاده قویوب زیاده‌سی چین حاکم‌لری‌نینگ یانجوقی‌غه کیریب تولا ثروت اولر‌غه حاصل بولدی. بو بنالرنینگ تمام لوازم‌نی خلق‌دین الغان‌نینگ اوستیغه یاغاچچی و سوواغچی اوستالر‌نی آلوان بیلان توتوب تایاق آستیده ایشلاتتی، و عمارت ایش‌لری اوچون بیر مقدار تریم یر ویا اوی باشی‌غه آدم قویوب هاشار بیغیب ایشلاتتی‌لر، و ینه عکسر اوزوقی (توشکون و چین‌چده سی‌سه) اوچون خلق‌نینگ بونی‌غه بغدای اونی و گوروچ و قوناق و آریا و سمان و پیچان و اوتون قویوب تایاق و حبس و جرمانه (پالی) زوری بیلان آلدی‌لر، و توگاسه ویا بوزولسه ینه آلدی‌لر، و بو آلوان‌لر بیر بیل ایچیده [555] بش آله قاتا آلینور ایدی، و بو آلوان‌لرنینگ اوستیغه هر بیل‌لیق قانون‌لوق یر مالیاتی علاحده آلینور ایدی، و بو هم بک آغیر ایدی.

بو وضعیت تورت بیل‌غه‌چه دوام قیلیب خلق غایت قاتیغ بیر عرفی اداره آستیده ایزبلمکده، و یعقوب بگ زمانه‌سیده کی دین یمان‌راق عذاب کورمکده ایدی‌لر.

آلتی شهر و تورپان و اورومچی اولکه‌لریده وضعیت بو صورته ایدی، و جانگجونگ ایلی و یته سونی ترانچی‌لر دین آلالمغان اوچون اورومچی شهری‌نی پایتخت قیلغان ایدی. اما ایلی و یته سو اولکه‌لریده کی ترانچی‌لر و تونگانلر بیرلاشیب چین عسکر‌نی ۱۲۹۷ هـ‌غه‌چه بهادرلوق بیلان مدافعه قیلیب استقلال‌لری‌نی ساقلا دیلر، و مذکور بیلده بو مجاهدلر‌غه ینه بیر قوتلیک دشمن تعرض قیلدی، یعنی روس دولتی توینده کی وجه بیلان ایلی و یته سوغه عسکر سوق اتیب مجاهدلر‌نی مغلوب اتتی، و مجاهدلر اوزلری‌نی عاجز کوروب روس‌لر‌غه اطاعت قیلماق‌غه مجبور بولدی‌لر.

امید قيلمغان موفقيت غه يتيب شرقى تورکستان غه استيلاء اتتى، و بو صورت بيان مهظم دولت لر طرفيدين تونولوب قوتلانگان بير استقلالنى يعقوب بگ نينگ بو جاهلانه استبدادى برباد اتتى. منه بو ملاحظه لرنى نظردين کچورولسه يعقوب بگ غه تاريخ صحيفه سى هيچ بير يخشى اورون برمايدور، بلکه داخله مختلف بولسه لرمو خارجى دشمن نينگ مقابلده بيرلاشيب استقلال لرنى محافظه قيلماقه استعداد لرى بار ملي انقلابچى لرنى يوق اتيب و ملت نى استبداد و ظلم لر بيان قوت سيز و ثروت سيز و يراغ سيز و اتحاد سيز و باش سيز بيرخاله کلتوروب استقلال لرنى ساقلماق استعدادى دين محروم بير وضعيت غه کلتوروب قويغانى اوچون تاريخ صحيفه سى آنگا يمان بير اورون بيرادور.

[553] شرقى تورکستان غه تورتنجى چين استيلاسى

يوقارنده ايتيلغان وجه بيان چين قوماندانى زو زونگتنگ ۱۲۹۴ هـ ۱۸۷۷ م ده آلتى شهر و تورپان و اورومچى اولکه لرنى اشغال اتتى. بو استيلا تمام بولغاندين کين شرقى تورکستان غه چين حکومتى شين جانگ ديب آت قويدى (ينگى آباد يعنى مستملکه ديمکدور)، و اوروپا ليغ لر تحريف بيان سنکيانگ ديدور، و بو استيلاء نينگ ۱۳۵۰ هـ نينگ آخرى و ۱۹۳۲ م نينگ اوليده کى عمومى انقلاب غه چه دوام قيلغان مدتى ايچيده چين حکومتى نينگ ينگوشلانگانى اعتبارى بيان مانچور امپراطور لوقى دورى نينگ آخرى و جمهوريت دورى بولوب بو استيلا ايکى دوره غه آيريلادور، و بو ايکى دوره ده شرقى تورکستانده يوروتولگان چين سياست لرى نينگ آراسيده بعضى وجه لردين فرق باردور. بو مناسبت بيان بو ايکى دوره ده کى واقعه لرنى باشقه باشقه فصل لرده بيان قيلاميز.

چين مانچور امپراطور لوقى نينگ اخيرقى دورنده شرقى تورکستان

چين عسکر لرى شرقى تورکستان نى اشغال قيلغاندين کين ايلگريکى ملي مجاهد لرنينگ تريگ قالغان لرنى و شهيد بولغان لرنينگ اولادى نى تماماً حبس قيلدى. ايکى اوچ ييل غه چه بولرنى هر قسم عذاب لر بيان قيناب تولاسى نى قيين آستيده اولتوردى، و آزغينه سى نى کين لرده قويوب بردى، و ملي مجاهد لرنينگ و اولاد لرى نينگ تمام تعلق لرى نى ضبط قيلدى. انقلاب ده شريک [554] بولماى کين لرده مجاهد لر غه ويا يعقوب بگ نينگ حکومتى غه اخلاص کورساتکان کشى لرنى هم حبس قيليب و مختلف عذاب لر بيان قيناب تعلق لرى نى ضبط قيلدى. يورنده کى قديم جامع لر و

صحیفه سیده آنگا قویولغان عیب لرنی بیر مقدار آزلاتماقغه بیرایدور، و اگر یعقوب بگ نینگ داخلی سیاستی یخشی بولوب اداره ایش لرنی درست قیلغان بولسه و اوزی مستبد بولسه مو قول آستیده کی دولت آدم لرنی منتظم بیر قانون غه تابع توتوب لازملیغ مراقبت و اداره ده فعالیت کورساتکان [551] بولسه و یرلیک خلقنی یات و اسیر نظری بیلان کورمای اوز ملتی نظری بیلان کوروب اولرنی راضی قیلیب وطن پرورلیک و استقلال پرستلیک حسیاتی نی اولرنینگ وجودیده فوتلاندوروب دولتی نینگ اساسی نی محکم لاشتورغان بولسه و بو یول بیلان ملتی هر دشمن نی مدافعه قیلماقغه فداکار و قطعی و دایمی استقلال غه مستعد بیر حال غه کلتورگان بولسه ایدی—یعقوب بگ نینگ تمام عیب لرنی تاریخ صحیفه سی دین یوق بولوب بیر ملت نینگ استقلالی نی تأمین قیلغان بیر تاریخ قهرمانی عنوانی غه مالک بولوب ابدی بیر یخشی آتی تاریخ صحیفه سیده قالور ایدی. لیکن یعقوب بگ نینگ اورون سیز و سوغاق استبدادی غه و داخلده کی قانون سیزلیق و اداره سیزلیق و ملتی اجنبی بیر ملت نظری بیلان کورمک غه بناء تاپقان چوروک بیر اساس غه مبنی بیر دولت قوردی، و ملت و دولت غه دشمن بولوب فقط اوز شخصی فایده لری اوچون هر غالب غه خدمت قیلغان یمان آدم لرنی ییلیب توروب فقط خدمت مکافاتنی ویا غربی تورکستانلیغ لیقی نی نظر غه آلیب اولرنی حدود سیز اختیارات بیلان ملت نینگ باشی غه میندوروب هر ظالمانه حرکتده اولرنی آزاد قویدی، و بلکه اولرنی ظلم قیلماق غه امر اتکان حسابده بیر یول نی توتتی، و بو ایش لری بیلان شرقی تورکستان اهالی سی نی دولتی دین زیریکتوردی، و بو حق سیز خونریزلیق و ظلم و رحم سیزلیق و اداره سیزلیق بیلان یرلیک خلق نینگ فطری وطن پرورلیک و استقلال پرستلیک حسیاتی نی یوق {یوق} اتتی، و بو صورت بیلان دولتی نینگ اساسی غایت درجه ده ضعیف و دوام قیلماقی امکان سیز بیر حالده ایدی.

[552] و همه دین یمانراق ایشی بودولکه—شرقی تورکستان غه جدی هجوم قیلماق غه هیچ قدرتی یوق حالده عاجز بولغان چین حکومتی نینگ فقط بیر امتحان صورتی بیلان قیلغان ضعیف بیر هجومی نی درحال سلاح بیلان مدافعه قیلغان بولسه ابد غه چه شرقی تورکستان نینگ چین استیلا سی دین فوتولماقی شبهه سیز ایدی. اما یعقوب بگ یالغوز اوزی نینگ احتمالی بیر وسوسه دین عبارت بولغان نظریه سی ده محکم توروب و یراغ قوتی بیلان چین عسکری نی هیداب چیقارماق آیاقده کی آش دک بیر تیار ایش ایکانلیکی غه قناعتلانگان اوغلی بگ قولی بگ و باش قوماندان میر احمد جماعه دارلرنینگ جدی صورتده قیلغان التماس لرنی رد قیلیب چین بیلان صلح قیلامن دیب چین عسکری نی بیر ییل مدت شرقی تورکستانده تورغوزدی، و اولر وقتدین استفاده قیلیب شرقی تورکستانده کی منافقرلر بیلان بیلاشتی، و یعقوب بگ بو بیر لاشمک نتیجه سیده زهر بیلان اولتورولدی، و بو باش اوستیده قراب تورغان دشمن داخلی مجادله فرصتی دین استفاده قیلیب هیچ

بو ظلم لریننگ اوستیغه یعقوب بگ و والی لری اوز آت لریده یادگار قویماق اوچون موهوم و اصل سیز مزارلرده غایت مکلف عمارت لر و جامع لر و {و} مدرسه لر بناء قیلور ایدی لر، و بو بنالر اوچون خزانهدین یا که اوز شخصی ثروت لری دین بیر یارماق صرف قیلمای تمام عمارت لوازمی نی خلق نینگ بونی غه قویوب اوی باشیدین پول، یغاچ، تاش، خشت، گچ، آهک و باشقه لوازمی آلوان صورتی بیلان آلور ایدی، و هر کیم بو آلوان لریننگ تاشیده عمارت ایشی و یغاچ تاش توشوماق ایش لریده تایاق آستیده ایش قیلماقغه مجبور ایدی. کاشکی بو ظلم لر بیلان قیلینغان بو عمارت لر عام خلق نینگ فایده سی بولادورغان مؤسسه لر بولوب کوپروک و یول و مکتب و مدرسه و حمام و بونگا اوخشاش نرسه لر بولسه ایدی، خلق نینگ تارتقان محنت لری نتیجه سیز قالماس ایدی. مع الاسف بو عمارت لریننگ تولاسی موهوم مزارلر و والی و حاکم لریننگ شخصی عمارت و باغ لری دین عبارت بولوب بعضی سی نی چین لیغ لر ویران قیلدی، و بعضی سی منفعت سیز حالده تورماقده دور. یعقوب بگ علم و صناعت ایش لری غه هیچ توجه قیلما دی، و خلق طرفیدین ایلگری دین جاری بولوب کلگان مکتب و مدرسه لرده ضعیف بیر صورتده تعلیم ایش لری جاری ایدی، و یعقوب بگ و والی لری نینگ یورت نینگ ترقی سی خصوصیده قابل ذکر خدمتی یوقدور.

[550] یعقوب بگ نینگ تاریخ صحیفه سیده کی اورونی

یعقوب بگ شرقی تورکستان نینگ هیچ بیر دشمنی بیلان اوروشمای انینگ تمام محاربه لری شرقی تورکستان نینگ ملی مجاهد لری نینگ ضدی غه بولوب بو هم بیر وطن پرورلیک محاربه سی بولمای فقط اوزی نینگ حرصی و حکمدارلیق آرزوسی یوزیدین اوز ملتداش و دینداش لری نی منتها درجه ده قساوت و ظلم بیلان اولتورمکدین عبارت بولغانلیقی یوقاریقی فصل لر دین معلوم بولادور. اما هر حالده یعقوب بگ نینگ بو اقداماتی نینگ نتیجه سیده شرقی تورکستانده کی بش پارچه مستقل انقلابچی لریننگ داخلی اختلاف لری سببی بیلان قورقولا دورغان ضعیف لیک تهلهکسی اوترادین کوتاریلیب شرقی تورکستان نینگ مهم حصه لری یعقوب بگ نینگ اداره سی آستیده جمع بولوب بیر دولت شکلی غه کیردی، و قوتلیک بیر عسکر غه مالک بولوب داخلده و خارجه شرقی تورکستان دولتی نینگ هیبتی و اعتباری زیاده بولدی، و بونینگ سایه سیده خارجی سیاستده چونگ بیر موفقیت حاصل بولوب دنیانینگ معظم دولت لری شرقی تورکستان دولتی نینگ استقلالی نی تونودی لر.

سیاست کوزی بیلان قراسه بو نتیجه لر یعقوب بگ نینگ ایلگریکی خونریزلیق لری دین تاریخ

خواهشی نینگ نفوذی آستیده ایدی، یعنی بولر نینگ غرض لری غه دخلی یوق بولغان کیچیک ایش لرده شریعت غه مطابق ایدی.

یعقوب بگ نینگ آن مهم ایشی مالیات آلماق ایدی. یر مالیاتی اوزبک دولت لری نینگ اصولی غه موافق بولوب هر تاناپ (جریب) غه مقرر بولوب تریلغان نرسه نینگ نوعیتی غه قراب آلماق قانونی غه مبتی بولسه مو بو آکینا دورغان مالیات نینگ مقداری یعقوب بگ طرفیدین تعیین قیلینمغان اوچون مالیات نی آز ویا جیق آلماق والی نینگ اختیاریده ایدی، و هیچ بیر ولایت نینگ مالیاتی نینگ مقداری نی و او ولایت خزانه سیده بار نرسه نی یعقوب بگ بیلماس ایدی. یعقوب بگ والی غه مونچه مقدار آلتون یا کموش یا آشلیق ویا باشقه نرسه خزانه غه ایبارگیل دیب یارلیغ ایبارور ایدی، و والی هم مذکور نرسه نی اوزی بیلگان یول بیلان حاصل قیلیب تعیین قیلینغان وقتده ایبارمکغه مجبور ایدی، و ینه مونیگ [548] اوستیغه هر والی ییلده ویا آلته آیده ویا اوچ آیده بیر قاتا تارتیغ عنوانی بیلان یعقوب بگ نینگ حضوری غه بیر مقدار آلتون کموش و باشقه قیمتلیک نرسه لری یا اوزلری الیب بارور ایدی لر، یا که یاور (محرم) لریدین ایبارور ایدلی لر. قایسی والی تارتیغ نی تولاراق برسه یعقوب بگ آندین زیاده خوش ایدی، و آنکا زیاده راق اعتبار و نفوذ بیروور ایدی، و بو وضعیت والی لر نینگ منصب حرص یوزیدین یعقوب بگ نی خوش قیلماق اوچون تارتیغ نی زیاده یرمکده مسابقه قیلیشماقی غه باعث بولدی، و بونینگ یوکی بیچاره یرلیک خلق نینگ بوینی غه یوکلانیب یرلر نینگ حاصلاتی مالیات غه کفایه قیلمایدورغان مرتبه غه یتتی، و خلق یرلریدین قوتولماق اوچون چاره ایستاب یورت دین یورت غه قاچتی لر، و بو سبب دین یر مالیاتی بیلان والی لر نینگ تارتیغ لری تأمین بولمایدورغان بولدی، و بونگا چاره قیلماق اوچون والی لر تاغده کی ملت نینگ آراسیده کی مشترک یایلاغلر نی خلق غه زور بیلان ساتتی لر. ختن والی سی نیاز بگ یایلاغلر نی اوچ قاتا ساتتی. تجارت گمرک لری فایده دین آشوق بولدی، و بونینگ بیلان یرلیک تجارلر تجارت نی کاملاً ترک اتتی لر، و گمرک دین معاف مهاجرلر آنچه مونچه تجارت قیلور ایدی لر. بیر کشی اولسه تمام اموالی نی حکومت آدم لری ذفرغه الیب میراث نینگ نصفی یا که ثلثی نی ترکانه آتی بیلان خزانه غه آور ایدی. والی لر فقط یعقوب بگ غه اطاعت قیلماق و تارتیغ برمک و یعقوب بگ طلب قیلغان نرسه نی ایبارمک و عسکر بیغیب مرکز غه یوللاماق ایش لری ده قاصرلیق قیلسه لر یعقوب بگ نینگ آلدیده مسئول بولوب جزا کورور ایدی لر. اما رعیه غه ظلم قیلغان خصوصده اولر هیچ مسئول ایماس ایدی لر.

[549] والی و حاکم لر نینگ اوستیده خلق نینگ شکایتی نی آنکلاماق ویا بیر خالص کشی نینگ نصیحتی و اطلاعی غه قولاق سالماق یعقوب بگ نینگ تأریخیده هیچ یوق دور.

اوزلری نینگ خلق آراسیده کی شخصیت و اعتبارلری یوزیدین تیریگ قالدی لر. لیکن حکومت نینگ آلدیده مبعوض بیر عنصر نینگ حیاتی ده یاشار ایدی لر. الحاصل یعقوب بگ اوز فکریغه یخشی کورونگان ایش نی عین صواب بیلا دورغان و باشقه لر نینگ آنکا مغایر بیر فکرنی اظهار اتمکی غه راضی بولمایدورغان غایت مفرط بیر مستبد ایدی.

[546] اداره تشکیلاتی

یعقوب بگ نینگ اداره تشکیلاتی شرقی و غربی تورکستان اهالی سی نی بیر ملت دیمک غه بنا تاپمغان ایدی، و اوزی نینگ حکومتی نی شرقی تورکستان نینگ ملی حکومتی دیب حساب اتماس ایدی، بلکه شرقی تورکستان نی بیر مستملکه حساب اتمک و اهالی نی هر حق دین محروم بیر اسیر ملت تلقی اتمک اینگ اداره تشکیلاتی نینگ اساسی ایدی. والی لیق و حاکم لیق و مأمور لوق غه ممکن قدر غربی تورکستان لیغ لر دین تعیین قیلور ایدی، و فقط نیاز بگ و عاشور بگ لردک اوز ملتی غه خیانت قیلیب یعقوب بگ غه فوق العاده خدمت قیلغان یرلیک لر نی خدمت مکافاتنی صورتی بیلان ایش غه سالور ایدی، و بو والی و مأمور لر تماماً غیر مسئول و مطلق اختیارات غه مالک بولوب طلم بیلان خلق نی ازمک ده آزاد ایدی لر. غربی تورکستان مهاجرلری چونگ امتیاز لر غه ایگه ایدیلر، و اولر نینگ یرلری مالیات دین معاف و تجارت لری گمرک دین معاف ایدی، و محکمه لر ده اولر نینگ سوزی حجت ایدی. اما بونگا مقابل یرلیگ خلق هر حق دین محروم و هر ظلم غه معروض ایدی—تفصیلاتی توبنده کی مضمون لر دین آنگلانادور.

اداره تشکیلاتی او وقتده کی غربی تورکستان اوزیک دولت لریده کی شکل غه تقلید اتمک دین عبارت بولوب منتظم بیر قانون غه مربوط ایماس ایدی. توپ توغرا یعقوب بگ حاکمیتی آستیده بولغان کاشغر، یارکند، ختن، آقسو، کوچا، کورلا، تورپان ولایت لریده مهاجر لر دین ویا نیاز بگ دک بیر خدمت قیلغوچی دین بیرردین والی تعیین قیلغان ایدی (والی نی دادخواه دیر ایدی). [547] بو دادخواه لر نینگ اختیارات و صلاحیت لری نهایت درجه ده کنگرو ایدی. هر دادخواه اوز والی لیق منطقه سیده تولا ایش لر ده مستقل دک ایدی، و او منطقه ده کی چونگ و کیچیک مأمور لر نی اوزی تعیین قیلور و عزل قیلور ایدی. مگر گاهی وقتده یعقوب بگ بعضی کشی لر نی حاکم یا عسکر منصب داری یا که قاضی و مفتی قیلیب ایبارسه والی انی رد قیلاماس و عزل قیلاماس ایدی. آدم اولتورمک و آندین باشقه جزا ایش لر تماماً والی نینگ اختیاریده ایدی. عدلیه ایش لر ی ظاهراً شریعت قاضی لر ی غه مفعوض بولسه مو حقیقت ده یعقوب بگ و والی لر و حاکم لر نینگ امری و

يعقوب بگ مخصوص بير محلده اولتورغوزوب يىخشى محافظه قىلغان ايدى. بو چين ليغ لر بگ قولى بگ نينگ قاچقانى نى بيلگان زمان ايلگرى ياشورغان يراغلىرى نى اليب شهرده كى خلق نى بولان تالان قىلماق غه باشلاديلر، و شهر نينگ دروازه لرى نى قول لرى غه آلكماق اوچون شهر ايجيده كى عسكر لر بيلان اوروشقالي تورديلر. منه بو حادثه جبهده كى عسكر لر غه ايشيتيلگان زمان مدهش بير اضطراب بيلان پراكنده بولوب قاچالغانى قاچتى، و تولاسى دشمن قوليده اولتورولدى، و اسير بولدى.

موندن كين ليو جن تانگ كاشغر نى اشغال قىليب نهائت آرام و خاطر جمع ليك بيلان ياركند و ختن ولايت لرى نى اشغال قىلدى.

منه اوشبو صورت بيلان مونداغ عجيب و غريب طرزده ۱۲۹۴ هـ ۱۸۷۷ م ده شرقى توركستان نينگ استقلالى بيقيليب ينه چين استىلاسى غه مبتلا بولدى.

يعقوب بگ نينگ استبدادى

يعقوب بگ هر ايش غه اوزى صاحب اختيار ايدى، و هر ايش و هر فكر و هر رآى توپ توغرا اوزى دين چيقار ايدى. هيچ بير مشاورى ويا وزيرى يوق ايدى. مهم ايش لر اوچون مشوره و مذاكره مجلسى عقد اتمك اويان تورسون باشقه لر نينگ مشوره سى بيلان ايش قىلماق حكمدار بولغان كشى نينگ لياقت سيزليكى و [545] {و} كفايت سيزليكى نينگ دليلى دور دير ايدى. بير مجلس ده يعقوب بگ ديديكه—«خدا بير كشى نى بنده لرى نينگ اوستيغه حكمدار قىلسه تمام حكومت ايش لر و تمام اختيارات او كشى نينگ اقتدار قبضه سيده بولماق خالص او كشى نينگ خدا برگان حقى دور»—يعقوب بگ نينگ بو سوزى نى متواتر صورتده روايت قىلينا مقده دور. ديمك كه يعقوب بگ تاريخ و حقيقى سياست دين خبرسيز و اسلام اصولى نى هيچ بيلمايدورغان چوقور بير جاهل و مفرط بير خودبين ايدى.

حكومت نينگ ان مهم ايش لر نى يعقوب بگ نينگ ياقين آدم لرى فقط يارليغنامه چيقانده بيلور ايدى لر. يعقوب بگ نينگ نظرى ده ان يىخشى والى و مأمور انينگ هر حكمى نى تردد كورساتماى اجراء قىلادورغانى ايدى، و انينگ بعضى حكم لرى و اجراآتى غه خير خواهانه اعتراض و تنقيد قىلادورغان خوقندليك ضياء الدين قاضى كلان و اكمل خان توره و ختن ليك ابراهيم قاضى دك عاقل و دولتخواه كشى لرنى يعقوب بگ يمان كورور ايدى، و مونداغ ذات لر نينگ بعضى سى نى مختلف واسطه لر بيلان يوق اتتى. اما يوقارنده آت لرى اوتكان بو اوچ كشى

شرقی تورکستان استقلالى نینگ ييقيلىغانى

يعقوب بگ اولگاندىن كين يوقارىقى صورتده داخلى مجادله چيىغانى دىن چين حكومتى شرقى توركستاننى آلماقنى اميد قىلىپ وضعيت غه دقت بيلان مراقبت قىلماقده ايدى. مذكور داخلى مجادله ده حكيم خان توره و حق قولى بگ طرفدارلىرى بولغان فرغانه ليغلىر مهم مقدارده يراغ بيلان فرغانه غه قاچتى، و يرليك عسكرلر نىنگ تولاراقى اولوب و قاچىپ هر طرف غه تاراغالى باشلادى، و بونىنگ بيلان بگ قولى بگ نىنگ قوتى غايت درجه ده آز قالدى. زو زونگتانگ [543] بو وضعيت دىن خبر آلىپ شرقى توركستان نىنگ همه سى غه استىلا قىلماق غه قرار بردى. ۱۲۹۳ هـ نىنگ آخريده چين امپراطورى تونگشى اولوب اورنيغە نارسیده اوغلى گوانگشوى امپراطور بولدى، و آناسى و كيل لىق صفتى بيلان اداره ايشىنى قولیغە آلدی، و بو اوچون زو زونگتانگ نىنگ آلتى شهرغە هجوم قىلماق بىر آز كين قالدى، و ۱۲۹۴ هـ ده عسكرى نىنگ بىر قسىمى بيلان اوزى تورپانده قالبى بىر قسىمىنى جوويه لىو جن تانگ آتلىغ قوماندان نىنگ قىادتى آستیده آلتى شهرغە يوللادى. شرقى توركستان ليغلىر بو كشىنى تحريف بيلان جولوشتى و بعضى سى جانگ لوشى ديدور، و بگ قولى بگ بو واقعه دىن خبرسىز ختن غه يوروش قىلغان ايدى، و ختننى اشغال قىلىپ يورت نىنگ ضبط و رىطى غه مشغول حالده لىو جن تانگ نىنگ قراشهرغە كلگان خبرىنى آنگلادى. بگ قولى بگ بو خبرنى آلمان زمان ختن دىن يانيب كاشغرغە باردى، و او كاشغرغە بارغونچه لىو جن تانگ كورلانى اشغال اتكان ايدى، و بو آرا ده نياز بگ و عاشور بگ و ختن لىك احمد بگ و كاشغر لىك محمود بگ و كوچا وانگ نىنگ اوغلى و باشقه بىر نچه كهنه چين خدمتى قىلغان ملت خائىن لرى و شخسى منفعت فداكارلىرى بىرر بىرردىن قاچىپ لىو جن تانگ نىنگ آلدیغە بارغان ايدى لىر. بولر لىو جن تانگنى آلتى شهرنى اشغال اتمكغە تشويق قىلىپ انى ايتىگ راق اليب كلمك غه كوشش قىلدى لىر. لىو جن تانگ كورلادىن كوچاغە يوردى، و كوچا والى سى عامل خان توره بىر اوق آلمای آدم لرى و يراغلىرى بيلان توغرا فرغانه غه قاچتى، و بونىنگ بيلان لىو جن تانگ كوچا و آقسو ولايت لرىنى هيچ بىر مانعسىز آلدى، و آندىن كين كاشغرغە يوردى.

بگ قولى بگ كاشغردىن بىر نچه ميل اوزاق يرده استحكام لىر قىلىپ او يرده تولا عسكر توختاتىپ مدافعه غە تيارلانغان ايدى، و لىو جن تانگ او يرغە كليپ اوروش باشلاندى. بو حالده بگ قولى بگ بىر منوجه [544] خاص آدم لرى بيلان قولیغە چيىغان خزانه و يراغلىرى اليب كيچده كاشغردىن چيىپ فرغانه غه قاچتى، و بو حادثه نى جبهه ده كى عسكرلر هيچ بىلمای شدتلىك اوروش غە مشغول ايدى لىر. كاشغرده ايلگريكى فتحده مسلمان بولغان تورت بش مىنگ چين ليغلىرى

اتی. منہ بو نازک فرصتہ یعقوب بگ نینگ اولومی و مملکت نینگ پارچہ لانماقی و تورپانده کی چین قوتی نینگ بو وضعیت دین استفادہ قیلماق اوچون قراب تورماقی شرقی تورکستان نینگ استقلالی نینگ بیقیلماقی نی کوزغہ کورساتمکده ایدی. بگ قولی بگ بو وضعیت مقابلیده چین عسکری نی فکری غہ آلماسدین رقیب لری بیلان اوروشماق [541] و داداسی نینگ تختی نی اونگچه آلماق هوسی بیلان کورلانی بوشاتیب داداسی نینگ جسدی نی و تمام عسکری نی آلیب کوچاغہ یوردی. بگ قولی بگ کورلادین حرکت قیلغان وقتده خزانہ چی عاشور بگ بیر مقدار آلتون و جواهرنی الیب چین عسکری طرفیغہ قاچتی. بگ قولی بگ کوچاغہ کلیب کوچا والی سی عامل خان تورہنی چین عسکری کلگان تقدیرده مدافعہ قیلماق غہ امر قیلیب آنگا بیر مقدار عسکر بیرب آقسوغہ یوردی، و حکیم خان تورہنی مغلوب قیلیب آقسونی آلدی، و حکیم خان قاچیب فرغانہ غہ باریب روس نینگ پناھی غہ سغیندی. بگ قولی بگ آقسودین کاشغرغہ یوردی، و کاشغرغہ یاقین کلگانده اینی سی حق قولی بگ عسکر بیلان چیقیب آکا اوکا آراسیدہ اوروش بولوب نتیجہ ده حق قولی بگ اولتورلوب عسکر لری پراکنده بولوب بگ قولی بگ کاشغرغہ کیردی. آندین کین داداسی نینگ جسدی نی مراسم بیلان کاشغر قبرستانی ده دفن قیلدی. موندین کین بگ قولی بگ ختن نی آلماق اوچون ختن غہ یوروش قیلدی. نیاز بگ کورلادین قاچیب ختن غہ کلگانده ختن ده کی فرغانہ لبغ لر نینگ ایش غہ یرارلیغ لر نی اولتوروب ختن اہالی سی دین تولا عسکر الیب بگ قولی بگ بیلان اوروشماق غہ تیارلانغان ایدی، و بگ قولی بگ نینگ یوروش قیلغانی نی نیاز بگ آنگلاب زاوا قصبہ سی غہ عسکر لری نی توپلاب او یرنی مدافعہ جہبہ سی تعیین قیلدی. بگ قولی بگ پیالمہ غہ کلگانده نیاز بگ ہیچکیم غہ بیلدورمای ۲۰۰ چه مسلح [542] آدمی بیلان زاوادین مخفی صورتہ ایلچی غہ کلیب اورداده و شهر اطرافیدہ کی باغ لریدہ کوموب ساقلاغان مینگلرچہ سیخچہ آلتون و مینگلرچہ کموش یامبولر نی آچتوروب قاچالاب آتلرغہ آرتیب کریا طرفیغہ قاچتی، و ایرتہ سی بگ قولی بگ زاواغہ کلدی، و او یردہ کی عسلرلر انی مدافعہ قیلیب اوروش بولدی، و اوروش بولوب تورغان حالده نیاز بگ نینگ یوقاریقی صورتہ قاچقانی نینگ خبری نی عسکرلر آنگلاب بعضی سی بگ قولی بگ غہ تسلیم بولدی، و تولاراقی هر طرفہ قاچیب او ی لری غہ کتتی لر، و بگ قولی بگ اوروش سیز ختنی آلدی. اما نیاز بگ قاچقانچہ کریادین اوتوب چرچن و چرخلیق شہر لری غہ ہم کیرمای چول یول لری بیلان یوروب کورلاغہ باردی، و چین نینگ ایکنجی قوماندانی جوویہ لیو جن تانگ ینگی ده کورلاغہ کلگان ایدی. نیاز بگ لیو جن تانگ نی زیارت قیلیب قولیدہ کی تمام آلتون کموش لر نی آنگا ہدیہ قیلیب قدیمدین چین غہ اخلاصی نی محافظہ قیلیب بو آلتون کموش نی چین حکومتی اوچون ساقلاغانی نی عرض اتی.

امرغە بناءً داوانچىنگ بوغازى نىنگ مستحکم موقعىنى ترک اتىب تورپان غە يانيب کلدی، و چىن عسکرلىرى تورپان غە يوروش قىلدى. يىنە يعقوب بگ اوروشماسلىق غە و تورپاننى بوشاتماقغە امر بىرىب بگ قولى بگنى و عسکرلىرىنى کورلاغە ياندوروب اليب کلدی. يعقوب بگ نىنگ چىن بىلان محاربه قىلماسلىقى نىنگ سىبى او کونلرده فرغانه نى اليب شرقى تورکستان غە کوزىنى تىکيب تورغان روس دولتى نىنگ و قتدىن استفاده قىلىب شرقى تورکستان غە هجوم قىلماقيدىن قورقماقنى ايدى، و بو قورقونچى بولمغان تقدىرده چىن عسکرى دىن هيچ پراسى يوق ايدى. بو اوچون چىن بىلان صلح قىلماقنى ضرور کورمکده ايدى. يعقوب بگ زو زونگتانگ غە يىنە تکرار الچى ايباريب چىن حکومتى بىلان اساسلىغ بىر مصالحه قىلماق و بونىنگ بىلان ايکى مملکت آراسيده بىر دوستلوق و روس مقابليده بىرلىک معاهدهسى عقد اتمکنى طلب قىلدى، و اگر بو طلبنى قبول ايمگان تقدىرده جدى صورتده محاربه غە کىرىشمکىنى هم بىلىندوردى. زو زونگتانگ بو طلبنى قبول قىلىب يعقوب بگ طرفيدىن چىن امپراطورى نىنگ آلديغە الچى بارماق و الچى لر معاهده عقد اتىب يانيب کلگونچه متارکه حاليده تورماق غە قرار بىرىلدى. بو اوتراده يعقوب بگ نىنگ يانیده بولغان ختن والىسى نىاز بگ و خزانهچى عاشور بگ لر چىننى قطعياً غالب گمان قىلىب مخفى صورتده زو زونگتانگ غە کشى ايباريب انى اوروش غە تشويق [540] قىلىب اوزلرى نىنگ هر خدمت غە تيارلىق لرىنى بىلدورگان ايدى لر، و اولرى نىنگ بو حرکت لرى دىن يعقوب بگ هم شېه لانگان ايدى. يعقوب بگ بىلان چىن حکومتى آراسيده مصالحه بولماق قرارلاشقانىنى بو خاين لر بىلىب بو مسئله نىنگ اوز جان لرى غە خطرلىكىنى بىلدىلر. بو خاين لر يعقوب بگ نىنگ باورچىسى غە تولا پول بىرىب انىنگ واسطهسى بىلان يعقوب بگ غە زهر برديلر، و بو سبب بىلان يعقوب بگ بىر ساعت ايچيده اولدى.

يعقوب بگ نىنگ اولگانى و داخلى مجادله

۱۲۹۳ ھ نىنگ اوترا سیده نىاز بگ زهر بردورگان سبب بىلان يعقوب بگ اولدى. يعقوب بگ نىنگ هيچ بىر وليعهدى يوق ايدى. ليکن يانیده کى اوغلى بگ قولى بگ اوزىنى داداسى نىنگ اورنىغە حکمدار اعلان اتتى، و بو نازک و قتده اويلاماسدىن حکيم خان توره اوزى نىنگ وليعهدلىكىنى دعوا قىلىب اوزىنى پادشاه اعلان قىلىب بگ قولى بگ غە دشمن لىک قىلغالى باشلادى، و يعقوب بگ نىنگ کىچىک اوغلى حق قولى بگ کاشغر والىسى ايدى. او هم کاشغرده استقلال اعلان اتتى، و نىاز بگ کورلادىن بىر حيله بىلان ختن غە قاچتى، و او هم استقلال اعلان

برمکنی بویون لرغه ایب مصالحه عقد المکنی طلب قیلدی. یعقوب بگ بو صلحغه راضی بولوب یاندى. موندین کین یعقوب بگ تورپان ولایتیغه مهاجرلردین حکیم خان تورهنی والی تعیین قیلدی، و اوغلی بگ قولی بگنی تولا عسکر بیلان تورپانده قویدی.

شرقی تورکستانغه چین عسکری نینگ هجومی

چین حکومتی یوننن انقلابچی لری بیلان اوروشوب اولرنینگ باشلیغی بولغان سلطان سلیمان (تا ون سو) نی شهید اتتی، و بونینگ بیلان یوننن انقلابچی لری پراکنده بولوب داخو (چونگ یولبارس) لقب لیک بیر قوماندان اوز قول آستیده کی تورت بش مینگ تونگان عسکری بیلان یونن دین قاجیب گانسوغه اوتوب او یرده کی تونگانلردین ینه بیر نچه مینگ قوت یانیغه توپلاب او یرده یمان بیر انقلاب چیقاردی، و ایکی ییل مدت گانسوده مدهش بیر اوروش بولوب تولا شهرلر ویران بولدی.

[538] ۱۲۹۰ هـ ده چین امپراطوری تونگشی بالغ بولوب حکومت ایشی نی قولیغه ایب مذکور ییلی ۴۰۰۰۰ عسکر نی گانسوغه یوللادی. داخو بو عسکرلردین مغلوب بولوب ۱۲۹۲ هـ ده شرقی تورکستانغه قاجتی، و چین عسکرلری انی قوغلاب قمولغه کلدی لر. بو خبرنی یعقوب بگ آنقلاب تمام قوتی نی ایب کورلاغه باردی، و حکیم خان تورهنی تورپان دین قیچقیریب اوزی دین نایب لیق صفتی بیلان آقسوده قویدی، و تورپانغه تولا عسکر ایبارب اوغلی بگ قولی بگنی داوانچنگ بوغازی نی استحکام قیلیب عسکرلری بیلان او یرده تورماقغه امر اتتی. بو حالده داخو اورومچیغه کلیب یعقوب بگ دین پناه تیلادی، و یعقوب بگ آنگا پناه برمکنی قبول اتتی. داخو یانیده قالغان بش آلتہ یوز آدمی بیلان کورلاغه کلیب یعقوب بگنی زیارت قیلدی. یعقوب [+بگ] داخونی آدم لری بیلان آقسوده تورماقغه امر قیلدی.

بو آراده اورومچی ده کی تونگانلر اصلی چی نلیغ لیقی نی میدانغه چیقاریب یعقوب بگ دین یوز اووروب چین قوماندانی زو زونگتانگغه اطاعت عرض قیلیب زو زونگتانگ مانع سیز اورومچیغه کلدی (زو آتی دور، و زونگتانگ منصبی دور، باشقوماندان دیمک دور). زو زونگتانگ اورومچی دین یعقوب بگغه الچی ایبارب داخونی طلب قیلدی، و داخونی برگان شرط بیلان شرقی تورکستانغه تعرض قیلما سلیقغه امپراطور تونگشی نینگ امری بارلیقی نی بیلیندوردی. یعقوب بگ داخونی برمکنی قبول اتمدی، و چین حکومتی بیلان اساس لیغ بیر دوستلوق معاهده سی عقد اتمک طلبی نی بیلیندوروب الچی ایباردی. زو زونگتانگ بونینگ جوابی ده حرب اعلان اتیب داوانچنگغه کلدی. یعقوب بگ حرب نی [539] قبول اتمای اوغلی نی تورپانغه یانماقغه امر بردی. بگ قولی بگ بو

قیلیب خلیفه سلطان عبد العزیز نینگ آتی نی خطبه لرده آلماقغه {غه} امر اتتی، و خلیفه عبد العزیز کلمه سی قاقیلغان کموش پول لر حاضرده هم خلق نینگ قولیده باردور. موندین کین یعقوب بگ هندوستان غه و روسیه غه بیرردین الچی ایباریب انگلیس و روس دولت لری شرقی تورکستان نینگ استقلال لری نی تونودی لر، و هندوستان حکومتی بیلان بیر تجارت معاهده سی عقد اتتی، و ایکنجی بیلی روسیه دین و هندوستان [536] دین یعقوب بگ نینگ آلدیغه رسمی الچی لر کلدی. یعقوب بگ هندوستان دین تورت مینگ دین زیاده راق کارتوس لوغ و یگر مه مینگ پستانلیغ میلتیق و تولا جبخانه آلدی. بو میلتیق لر دین حاضرده هم شرقی تورکستانده تولادور.

یالغوز چین دولتی اوزی نینگ طبیعی سیاستی نی توتوب شرقی تورکستان استقلال لری نی تونومادی. لیکن نارسیده امپراطور تونگشی نینگ ناییبی کونگ تورکیه و انگلیس و روس دولت لری نینگ رعایه سی اوچون شرقی تورکستان غه عسکر ایبارماسلیکی نی رسماً اعلان قیلدی، و بو کونده چین دولتی هم داخلی انقلاب لر و هم اورویا دولت لری نینگ تضییقی غه معروض ایدی، و چین دولتی نینگ مونداغ وقتده توتادورغان تاریخی نفاق سیاستی دین یعقوب بگ نینگ خبری یوق، دنیانینگ اوچ معظم دولتی استقلالیمیزی تونوغان دین کین چین دولتی هم تونومای چاره یوق دیگان نظریه غه توتولوب بی پروالیق قیلور ایدی.

اورومچی و غولجه غه ایکنجی نوبت تونگان استیلا قیلغانی

ایلگری یعقوب بگ دین مغلوب بولوب اورومچی نینگ شرق طرفیده کی اولکه لر غه و دونگخوانگ غه قاچقان تونگانلر ۱۲۸۸ هـ ده بیرلا شیب اورومچی غه هجوم قیلیب او یرنی اشغال اتتی لر، و بونینگ بیلان آلتی شهر و غولجه آراسیده کی سوق الجیش یولی اوزولدی، و غولجه ده کی تونگانلر اورومچی تونگانلری نینگ یاردمی بیلان غولجه نی ینه آلدیلر. دیمک که اورومچی و ایلی و یته سو ولایت لری یعقوب بگ نینگ حاکمیتی دین چیقیب کتتی. یعقوب بگ درحال چونگ اوغلی بگ قولی بگ نی تولا عسکر بیلان اورومچی غه یوللادی. بگ قولی بگ اگرچه اولده غالب بولوب [537] اورومچی نی آکسه مو ینه تونگانلر یاندوروب آلدیلر. بو اوچون یعقوب بگ سکست مینگ قوشون دیب آتایدورغان تمام مرکز قوتی نی الیب ۱۲۹۰ هـ ده تورپان غه باردی. یعقوب بگ تورپان غه باروب بارماس تونگانلر صلح تیلادیلر، و اولر نینگ حکمداری یوسف لورینجا اوزی تورپان غه کلیب اطاعت عرض قیلیب اورومچی ولایتی ده تونگانلر داخلی استقلال غه مالک بولوب یعقوب بگ نینگ حاکمیتی نی اوز اوست لریده تونوماق شرطی بیلان و هر بیلی معین بیر مقدار تارتیغ

[534] یعقوب بگ‌نینگ استقلال اعلان قیلغانی و بدولت عنوانی نی آغانی

یعقوب بگ حکمدار بولغان وقتیدین اعتباراً حقیقتاً مستقل ایدی، و هر ایشنی خوقند خانی‌دین سورمای اوز اختیاری بیلان اجراء قیلور ایدی، و ایننگ آلدیده مسئول هم ایماس ایدی. لیکن اوزی‌نی رسماً خوقند خانی‌نینگ حاکمیتی آستیده دیب آنکا احترامکارانه معامله قیلور ایدی. یعقوب بگ ایلی‌نی فتح قیلغانی مشغول بولغان کونلرده خوقند خانلیقی منتها درجده ضعیفلاشیب روس‌نینگ حمایه‌سی‌نی قبول اتکان ایدی. یعقوب بگ ایلی‌دین یانیب کلیب خوقند حکومتی‌غه تابع‌لیقدین چیقغانی‌نی و شرقی تورکستان‌نینگ فرغانه‌دین هر وجه‌دین جدا و مستقل بیر دولت ایکانلیکی‌نی اعلان قیلدی، و تابع‌لیق‌غه علامت سانالغان آتالیق عنوانی‌نی تاشلاب بدولت عنوانی‌نی آلدی، و کاشغر‌غه اصلی هندوستانلیغ میر احمد جماعه‌دارنی والی قیلیب آقسو شهری‌نی پایتخت قیلدی، و بو تاریخ‌دین باشلاب یعقوب بگ عسکری قوتی‌نی آشورماق اوچون یراغ و میلنیک داروسی تیارلایدورغان ایشخان‌لر تأسیس قیلیب توپ، میلنیک، اوق، دارو تیار قیلدورغانی توردی، و یورت‌دین مجبوری صورته‌ده تولا عسکر آلدوردی. شهرلر و حدودلر‌نی محافظه قیلادورغان امنیت عسکرلیردین باشقه یالغوز حرب اوچون سکسن مینگ قوشون جمع قیلیب او زمانه‌ده کی ینگی تنظیمات‌غه موافق تعلیم آستیغه آلدی (خلق انی فرنگچه مشق دیر ایدی‌لر)، و داخلی نفوذی‌نی آشورماق [535] اوچون ممکن قدر هر مأمورلوق‌غه لایق بولسون بولسون مهاجرلردین تعیین قیلدی. عسکرنی و مهاجرلر‌نی یخشی باقماق اوچون یر مالیاتی و تجارت باج‌لری و حیوان محصول‌لری و باشقه هر قسم آکوان‌لر‌نی خلق طاقت قیلامایدورغان درجده‌ده اغیر قیلدی. حتاکه دهقان‌لر یرلری‌نی تاشلاب هر طرف‌غه قاچقالی توردیلر، و تجارت فایده‌سیز بیر حرکت درجده‌سی‌غه توشوب سوداگر بگ [بک] آز قالدی، و بو سبب‌دین آشلیق و هر نرسه فوق‌العاده قیمت بولوب خلق قاناتماقات ظلم و قحط بلاسی‌غه مبتلا بولدی‌لر.

یعقوب بگ‌نینگ یات دولت‌لر بیلان مناسبت پیدا قیلغانی

۱۲۸۷ هـ ده یعقوب بگ تورکیه‌غه سلطان عبد‌العزیز‌نینگ حضوری‌غه بیر هیأت ایباریب اوزی‌نینگ خلافت مقامی‌غه تابع‌لیقی‌نی بیلیندوردی، و شرقی تورکستان حکومتی‌نینگ مستقل بیر اسلام دولتی صفتی بیلان تونولماقی‌نی التماس قیلدی. سلطان عبد‌العزیز بو هیأت‌نی خوشلوق بیلان اوز حضوری‌غه قبول قیلدی، و شرقی تورکستان‌ده خطبه و پول‌غه خلیفه المسلمین لیک صفتی بیلان الینماقی‌نی امر اتتی، و یعقوب بگ‌غه امیر المسلمین عنوانی‌نی بردی. یعقوب بگ بو امرنی اجراء

TEXT OF THE MANUSCRIPT

بوشاتىب اورومچى غە قاچتى لىر. يعقوب بگ بارىب تورپان ولايتىنى اوروش سىز فتح قىلدى، و اوچراغان تونگاننى تىرىگ قويماي يوق اتتى. آندىن كىن يعقوب بگ اورومچى غە يوروش قىلىب تونگانلرنى بىر نچە اوروشدە مغلوب قىلىب او يىرنى هم آلدى. تونگانلر مركزىنى مناس شەھرى غە يوتكاگان ايدى. يعقوب بگ او يرلردە هم تونگانلر بىلان تولا اوروشوب مناس و شىخو شەرلرىنى اىب تونگانلرنى هر يرده قتل عام قىلدى. قلىچ دىن آشقان تونگانلر گوچىنگ و جىمسادين قمول حدودى غە چە كى اولكە لرغە قاچتى لىر، و دونگخوانگ و انشى طرف لرى غە قاچقانلر هم تولا ايدى. بو صورت بىلان اورومچى ولايتىدە تونگان قوتى يوق بولدى. بونىنگ بىلان يعقوب بگ قمول حدودى و اىلى حدودى غە چە اشغال اتتى. آندىن كىن اىلى غە يوروش قىلدى. باش اىلى (غولجە ولايتى) دە كى تونكانلر [تونگانلر] نىنگ ظلمى سىبى دىن تونگانلر بىلان مجادله قىلماقده بولغان ترانچى لرنىنگ ياردمى بىلان يعقوب بگ او يرده كى تونگانلرنى آسان مغلوب اتىب او يىرنى [533] فتح قىلدى. يته سو و آياغ اىلى دە كى ترانچى حكومتى يعقوب بگ غە الچى يوللاب تابع لىك قبول اتكانلرنى بىلدوروب و هر بىلى معىن مقدارده ماليات برمكىنى گردن لرى غە آىب داخلى استقلال لرى اوز يرىدە قالماق شرطى بىلان مصالحه طلب قىلدى لىر. يعقوب بگ هم بونى غنىمت بىلىب بو جنگجوى خلق بىلان اوروشماق دىن مذكور مصالحنى ترجيح قىلىب ياندى. يعقوب بگ چىن حكومتى بىلان صلح قىلماق خيالى بولغان اوچون قمول غە تعرض قىلمادى، و اورومچى نىنگ شرقى دە كى تونگانلرنى هم قطعياً يوق قىلماسلىقى هم بو خيال غە مبنى ايدى. لىكن بو غلط خيال كىن لردە شرقى توركستان استقلالىنى برىباد اتتى.

منه بو صورت بىلان غرباً پامىر و آلاى يايلاغلىرى و اىلى حصه سىدە اىسىغ كول و الماآتا و شمالاً بالخاش كولى و تارووتاي و آلتاي نىنگ جنوبى دە كى يايلاغلىرى و شرقاً باركول تاغلىرى و اورومچى و قمول آراسىدە كى شامو چولى و جنوباً قرانگغو تاغ (كىونلون) و قراقورام سلسله لرى دىن عبارت بولغان حدود نىنگ اىچى تماماً يعقوب بگ نىنگ حاكمىتى آستىغە كىردى. حاضر قى شرقى توركستان دىلگان اولكە نىنگ حدودى دىن آلتاي و چوچك ولايت لرى او وقتدە مغولستان دىن سانالىب چىن غە تابع ايدى، و قمول و باركول هم چىن قولىدە قالدى، و حاضرده روس قولىدە بولغان آياغ اىلى و يته سو يعقوب بگ غە تابع بولدى (۲۱نجى خرىطه غە قراسونلر).

يعقوب بگ نینگ قوتی نینگ زیاده بولغانی

يعقوب بگ شرقی تورکستان ده مسلمان لرنی اولتوروب غازی آتانا قه مشغول بولغان حالده یعنی ۱۲۸۳ هـ ۱۸۶۵ م ده روس قوماندانی جنرال چیرنیف خدایار خان نی مغلوب اتیب تاشکندنی تارتیب الدی، و بونینگ بیلان تاشکند و فرغانه دین چونگ و کیچیک آدم لر قاچیب شرقی تورکستان غه سل دک کلگالی توردی، و ۱۲۸۴ هـ ده بخارا امیری سید مظفر الدین جنرال چیرنیف دین مغلوب بولوب [531] سمرقند غه چه روس لر اشغال اتتی، و بو سبب دین سمرقند و بخارادین هم تولا مهاجر لر شرقی تورکستان غه کلدی لر. بو مهاجر لر نینگ تولاسی یرا غلیغ آدم لر ایدی. يعقوب بگ بو مهاجر لر نی یانی غه تارتیب کته لری غه والی لیق و حاکم لیق و عسکر قوماندانی لیق منصب لری نی بردی، و عالم لری نی یورت لر غه قاضی و مفتی قیلدی، و یاش لری نی تماماً عسکر قیلدی. یالغوز ختن والی سی نیاز بگ دین باشقه تمام والی لر مهاجر لر دین تعیین قیلیندی. بونینگ بیلان يعقوب بگ نینگ بیر قوتی اون بولدی، و بونینگ اوستیغه يعقوب بگ شرقی تورکستان نینگ یاش لری نی جبراً عسکر لیک غه الیب ۸۰۰۰۰ قوشون تیار قیلدی، و تورپان و اورومچی و ایلی ولایت لری نی آماق اوچون تیار لیق قیلغالی باشلادی. يعقوب بگ بو کونلر ده هنوز آغیزده خوقند خانی غه تابع صورتیده ایدی.

يعقوب بگ نینگ تورپان و اورومچی و ایلی نی آغانی

۱۲۸۵ هـ ده تورپاننده کی تونگانلر کورلا غه هجوم قیلیب او یرنی الیب کوچا غه هم باسقون قیلیب خلق نی بولاب تالاب بیر نچه یوز ارکک و خاتون کشی لرنی اسیر قیلیب کورلا غه یانیب کتتی لر. يعقوب بگ بو حادثه نی آنگلاب تونگانلر بیلان کی مصالحه نی تونگانلر اوزی سیندورغانیدین بونی تورپان و اورومچی غه یوروش قیلما قه یخشی بیر بهانه قیلیب کوچا غه یوروش قیلدی، و کوچا ده تورماسدین کورلا غه باردی، و او یرده تورت بش آی توروب [532] تمام قوتی نی او یر غه توپلاب ۱۲۸۶ هـ ده قرا شهر غه هجوم قیلدی، و او یرده کی تونگان لرنی تماماً اولتوروب تورپان غه یوردی، و تورپان دین کلگان غایت قوتلیک تونگان عسکر ی بیلان اوشاق تالده اوچرا شیب قاتیغ اوروش لر بولدی. اخیراً بیر سحر وقتیده يعقوب بگ نینگ عسکر لری تونگانلر نی اوچ طرف دین آرا غه آماق غه موفق بولوب تونگانلر نینگ تولاسی قیریلدی، و آزارا قی غایت پراکنده حالده قاچیب بولر نینگ هم تولاسی اوتراده کی سوسیز اوچ کونلوک چولده اولوب آرزینه بیر مقداری قاچیب تورپان غه بارالدی. تورپاننده کی تونگانلر بو مد هس هزیمت دین قورقوب کتیب تورپان نی

TEXT OF THE MANUSCRIPT

بولماي چاره يوقلوقى و اوز عسكەرلىرىده بو اوروشده موفق بولماق درجده قوت يوقلوقىنى خيال قىلىپ يعقوب بگغه كوچا شهرىغه كىرماي اوتوب كتمك اجازتىنى بردى، و باىدهكى عسكەرلىرىنى كوچاغا ياندوروب قوتىنى شهر ايچىگه توپلاب شهر اطرافىنى مستحكم قىلىپ توردى. يعقوب بگ كوچا شهرىنىنگ بىر ميل شمالىدهكى دولت باغ محلهسىغه كلىپ [كلىپ] توشتى. خان خوجه يعقوب بگغه تولا ضيافتلر و عسكەرلىرىغه اوچ كون يتكودك بىمك ايچمك چىقاردى. يعقوب بگ بو ضيافت و باشقه نرسه لرنى اليب چىقغان و تماشا اوچون چىقغان مىنگلرچه كوچالىغ لرنىنگ آراسىغه آخشامده اوچ تورت يوز مسلح آدمىنى ملكى خلق نىنگ كىمى بىلان آرا لاشتوروب قويدى. بو آدملر هيچ تويولماسدين شهرغه كىردىلر، و كىچهسى يعقوب بگ تمام قوتى بىلان شهرغه هجوم قىلدى، و ايلگرى كىرگوزگان آدملىرى شهرنىنگ دروازلىرىنى آچىپ يعقوب بگ مشكلات سىز شهرغه كىردى. بو حالنى كورگان كوچا عسكەرلىرى دهشت و قورقونچ بىلان پراكنده بولوب هر طرفغه قاچتىلر. خان خوجه بو حادثه دىن خبر اليب تسليم قىلماقنى ناموس سوزلوق بىلىپ و مدافعه قىلىپ شرافت بىلان اولمكغه قرار بىرىپ بىر يوز فداكار بىلان چىقىپ اوردانىنگ سپىلىغه يارماشماقده بولغان فرغانه لىك لرنى اولتورگالى تولدى، و دشمن دىن بىر يوزى اولتورگاندىن كىن خان خوجه و آدملىرى [530] شهيد بولدى، و بىر نچه چونگ اوغوللىرى هم بو شهيدلرنىنگ ايچىده ايدى. موندىن كىن يعقوب بگ خان خوجه نىنگ بىر نچه اوغوللىرىنى و اينىللىرىنى و خاندانى نىنگ تولراقىنى اسىر قىلىپ كاشغر و ياركندغه اىباردى، و كىن لرده اولرنىنگ تولاسىنى شهيد اتتى.

بو صورت بىلان يعقوب بگ كوچانى آغاندىن كىن شرق طرفىغه ايلگرىلاب كورلاغه باردى. بو حادثه نى اورومچىدهكى تونگانلر آنغلاب درحال تورپاننى اشغال قىلدىلر، و تورپان اهالىسى يعقوب بگدىن تونگاننى يىخسى كوروب اولر بىلان بىرلاشىپ تونگان و تورپان توركلىرىدىن مركب قوتلىك بىر عسكەر قراشهرغه كلىپ يعقوب بگ نىنگ آلدىنى توستىلر. يعقوب بگ او طرفدهكى تورك و تونگانلرنىنگ قوتى نىنگ اوز قوتىدىن زياده لىكىنى بىلىپ تونگان حكمدارى يوسف لورىنجا بىلان مصالحه قىلىپ باش اورگان و بىر روايتده قراشهر درياسىنى ايكى مملكت آراسىده فاصله تونوشوب كاشغرغه يانيب كلدى.

کوچا سفری

یعقوب بگ ختن دین یانیب کاشغرغه بارغاندین کین کوچانی آلماق اوچون بیر حيله پلانی قوردی—بو حيله پلانی نینگ صورتی بودورکه—قمولغه چین استیلا اتکان ایدی، و چین حکومتی هر قچان خواهلاسه قمولغه عسکر الیب چیقیب شرقی تورکستانغه هجوم قیلماق اوچون او یرنی بیر سوق الجیش مرکزی قیلماقی نینگ خطری نی هر کیم حس قیلماقده ایدی. یعقوب بگ بو وضعیتنی اوز مقصدیغه بهانه قیلماق تدبیری نی قیلدی. ۱۲۸۴ ه ده راشد الدین خان خوجه نینگ آلدیغه بیر الچی لیک هیأتی یوللاب—«قمولنی چین استیلا سیدین قوتقوزوب کین کی خطر نینگ آلدی نی حاضرده آلماق لازم دور، و بو اوچون ایکیمیز برابر کوشش قیلماقیمیز ضرور دور. اگر جناب لری عسکر یوللاماسه لر هم بیزغه یول برمک لری نی امید قیلان»—دیگان مضمونده بیر مکتوب ایباردی، و الچی لر نینگ آرقه سیدین یعقوب بگ [528] تولا عسکر بیلان یوروش قیلدی. راشد الدین خان خوجه بو الچی لر کیلور کلماس یعقوب بگ نینگ مکرری نی بلیب درحال تمام قوتی نی آقسو دریاسی نینگ بوییغه یوللاب یعقوب بگ کلگان تقدیرده انی دریادین اوتکوزمای مدافعه قیلماقغه امر اتی. یعقوب بگ یتیب کلیب دریا بوییغه کلگان همان کوچا عسکر لری توپ آتیب یعقوب بگنی دریادین اوتکوزمادیلر. اگرچه یعقوب بگ بو عسکر لری پنلامک اوچون «من خان خوجه نینگ اجازتی بیلان کلدیم، و قمولغه غزات اوچون باران، و کوچا حکومتیغه هیچ یمانلیق قیلما یمن» دیب غلیظ قسم لر قیلیب مکتوب بیلان الچی ایبارسه مو بو عسکر لر پنلانمای شدتلیک مدافعهده محکم توردیلر. اخیراً بیر کیچهده یعقوب بگ بیر نچه مینگ عسکر نی دریانینگ باش طرفیده کی بیر کچیگ دین اوتکوزوب کوچا عسکر لری نی تو یغوسوز حالده آراغه آلدی، و کوچا عسکر لری اوروشا اوروشا احاطه دین چیقیب آقسوغه کیردیلر. یعقوب بگ اولرغه آرام برماسدین آقسوغه کیردی، و کوچا عسکر لری او یردین هم کینغه تارتیلماقغه مجبور بولدیلر. خان خوجه بو حادثه نی آنگلاغان زمان کوچادین یاردم قوتی یوللاب بایده تمام عسکر جمع بولوب مدافعهغه تیارلانماقغه امر اتی. یعقوب بگ آقسوغه کیرگان زمان خان خوجهغه ینه بیر الچی ایباردی، و الچی لر قولیدین «مینگ مقصدیم کوچا حکومتی نینگ بیر غریچ یریغه استیلا اتمک ایماس دور، و فقط منکا [منگا] قمولغه غزات اوچون یول برسه و مشترک دشمنیمیز بولغان چین لیغ لری قمول دین چیقارماق اوچون یاردم برسه بس دور، و موندین باشقه مقصدیم یوق دور» دیب غلیظ آندلر بیلان تأکید قیلیب—بیر عهدنامه یوللادی.

[529] خان خوجه بیر آز توشونگان دین کین بو تکلیفنی قبول اتمگان تقدیرده قاتیغ اوروش

باش سیز و یراغ سیز بولغانلری غه رغماً فرغانه لیکلرنی تولا ضایعات غه دوچار قیلدیلر، و مغلوب اتیب تورغان حالدده³⁴ ایلچی دین فرغانه لیک غه تولا یاردم قوتی کلیب قراقاشلیغ لر مغلوب بولوب پراکنده بولدیلر. یعقوب بگ قراقاش شهری و کنتلری نینگ اهالی سی نی بیر کیچه کوندوز قتل عام قیلماق غه امر بردی. فرغانه لیغ لر قراقاش شهری نینگ اهالی سی نی [526] قتل عام قیلماق غه توردیلر. فرغانه لیغ لر غه آزی بیر ایکی تنگه مقداری پول برگان کشی اولوم دین قوتولدی، و بیر نرسه برمگان کشی نی غایت قساوت بیلان عذاب لر آستیده اولتوردی لر. فرغانه لیغ لر شهری قتل عام قیلیب بولغان دین کین ییزلر غه چیقیب خلقتی اولتورمک و تالاماق غه توردیلر. لیکن خلق یورت نی تاشلاب چول لر غه و جانگال لر غه قاچیب کتکانی اوچون آدم تولا اولمسه مو کوترمک ممکن بولغان نرسه لر نی قویمای اولجه قیلدی لر، و اوی لر غه اوت قویدی لر. یعقوب بگ قراقاش قتل عامی دین فارغ بولور بولماس یورونگقاش و سامپولا و لوپ و چیرادین یگرمه مینگ دین آشوق راق چوماقچی آلامان لر ایلچی غه هجوم قیلیب یعقوب بگ نی مغلوب قیلیب شهر غه کیردی لر، و یعقوب بگ شهر تاشیده عسکرلری نی بیغماق غه موفق بولغانی اوچون مذکور وطن پرورلری شهر ایچیده محاصره قیلدی. اخیراً اولرنینگ میلیتیق و توپلری بولمای یراغلری فقط چوماق و سونگو (نیزه) بولغانی اوچون مغلوب بولوب بعضی سی قاچتی، و اون مینگ دین آشوق راقی اسیر بولدی. یعقوب بگ بولر نی مختلف عذاب لر بیلان اولتوروب خندک غه کوموردی. بو فاجعه لر ده حاضر بولغان و بوکونغه چه عمر کورگان قری آدم لر دین متواتر صورت ده آنگلاغانیمیز غه کوره بو فاجعه لر ده ختن اهالی سیدین قرق مینگ دین آشوق راق کشی شهید بولغان ایتمیش دور، و موندین کین ینه یورت نینگ هر طرفیده کیچیک کیچیک مقاومت لر بولدی، و یعقوب بگ غایت قساوت بیلان اغتشاش چیقغان منطقه نینگ اهالی سی دین گناهگار و بیگانه نی فرق اتما سیدین قتل عام قیلور ایدی، و بو صورت بیلان ختن نی کامل اشغال اتمک اوچون یعقوب بگ بش آی ختن ده تورماقغه مجبور بولدی. بو بش آی مدت ایچیده ختنده وطن [527] پرورلیک حسی بار گمان قیلینغان کشی نی تیریگ قویمای یوق ایتی. اخیراً بو قساوت لر نتیجه سیده ختن لیک لر هر طرفه قان و اولومنی کوروب هر قدرت و احساسات دین محروم بیر حالغه کلدی لر.

یعقوب بگ بونینگ بیلان خاطر جمع بولوب آدم لر نی نینگ آن ظالم راقی و ملت خاینی لیکده مثل سیز تربیه کورگان نیاز بگنی ختن غه والی قیلیب و یانیده بیر نچه مینگ فرغانه لیغ عسکر قویوب و ختن نینگ خزانه سیده کی تمام آلتون و کموش لر نی الیب کاشغر غه کتتی.

³⁴ قیلدیلر. اولر بو حالده

ختن سغری

۱۲۸۳ هـ <28> ده یعقوب بگ سیاحت عنوانی²⁹ بیلان یارکندغه کلدی، و مختلف بهانه لر بیلان³⁰ عسکری نینگ تولاراقی نی یارکندغه کلتوردی. آندین کین ختن غه باریب حاجی پادشاهانی زیارت قیلامن دیگان شابعه نی تاراتتی، و یوقاریده ایتیلغان وجه بیلان حیلہ و یالغان قسم لر و غدر لر وسیله سی بیلان حاجی پادشاهانی و اوغلی نی اسیر قیلیب و³¹ خلق بو حادثه دین غافل لیق حالده ختن ایلچی شهری نی اشغال قیلدی، و یعقوب بگ نینگ عسکر لری ختن عسکر لری نینگ یراغلری نی تارتغالی و خلق نینگ مال لری نی بولان تالان قیلغالی تورغانده خلق حاجی پادشاه نینگ یعقوب بگ نینگ خیانتی غه قربان بولغانی نی آنگلادی لر، و درحال عسکر و اهالی یراغلانیب «آه پادشاهیمیز، آه آتامیز» دیب فریاد قیلشیب اوچراغان فرغانه لیکنی اوروب اولتوروب اورداغه باسیب کیردی لر، و یعقوب بگ هم قورقونچی ده نیمه قیلشی نی بیلامای اور و اولتور دیب واقیراماق غه باشلادی، و الحاصل بیر کیچه و کوندوز انتظام سیز اوروش بولوب اخیراً باش سیز <32> خلق مغلوب بولوب پراکنده بولدی، و یعقوب بگ خلقی قتل عام قیلماق غه [525] امر اتتی. فرغانه لیغ لر خلقی نی اوی لری دین تارتیب الیب چیقیب قری یاش ایرکک خاتون و کیچیک باله لرنی اولتورگالی توردی لر، و اون مینگ دین آشوق راق مسلمان نی بو صورت بیلان شهید اتتی لر، و حاجی پادشاه نینگ خاندانی دین یتیمش کشی نی بعضی سی اولوگ و بعضی سی تریگ حالده قودوق غه تاشلاب کومدوردی.

یعقوب بگ بو صورت بیلان ایلچی شهرنی آلغاندین کین ایکنجی کونی یوقاریده ذکری اوتکان یارکندلیک مشهور خاین نیاز بگنی قراقاش غه حاکم قیلیب بش آله یوز عسکر بیلان یوللادی. نیاز بگ مانع سیز³³ قراقاش شهری غه کیریب حکومت عمارتی غه توشتی. کیچه سی قراقاش اهالی سی شهر غه هجوم قیلیب تمام فرغانه لیغ لرنی اولتوروب نیاز بگنی اسیر قیلدیلر. لیکن نیاز بگ بیر حیلہ بیلان وطن پرورلر نینگ قولیدین قاچیب قوتولدی. قراقاش لیغ لر بو صورت بیلان اوز شهر لری نی آلغاندین کین شهید بولغان وطنداش لری نینگ دردی ده قانی قایناب ایلچی غه یوروش قیلدی لر، و بالاماس قوملوقیده یعقوب بگ نینگ عسکر لری بیلان اوچراشیب قاتیغ اوروش بولدی. قراقاش لیغ لر

²⁸ (1865)

²⁹ بهانه سی

³⁰ سببلر کورسه تیب

³¹ قیلدی.

³² قالغان

³³ توسالغوسیز

يعقوب بگ نینگ بزرگ خانى ھىداب چيقارىب اوزى حکمدار بولغانى

يعقوب بگ فرغانه دین کاشغرغە کلگان وقتدین باشلاب تمام عسکر و حکومت آدم لری یوق احسان بیلان اوز طرفیغە تارتماقده ایدی، و بزرگ خان نینگ موندین [523] هیچ خبری یوق ایدی. بارا بارا بزرگ خاندە حکمدارلیق آتی و رسمیاتی دین باشقە بیر نرسە قالماي حقیقی حکمدار يعقوب بگ بولدی.

يعقوب بگ یارکندنی آلیب کاشغرغە یانیب بارغان زمان بزرگ خان نی عزل قیلیب قولیغە تورت مینگ طلا بیریب هندوستانغە ھىداب چيقاردی، و اوزی نی کاشغر و یارکندغە حکمدار اعلان اتتی، و آتالیق غازى عنوانی نی آلدی، و خدایار خان نینگ آلدیغە تولا سوغات لر بیلان بیر بیعتنامە یوللادی، و بزرگ خان غە قیلغان و قیلماغان تولا جنایت لرنی یوکلاب فرغانه لیغ لر و کاشغر لیغ لر نینگ آتیغە معلومات لر ایباردی. خدایار خان يعقوب بگ نینگ بیعتنامە نی قبول قیلیب انی خوفند خانلیقی آتیغە کاشغر و یارکندنی اداره قیلماقغە امر اتتی، و آتالیق غازى عنوانی نی علاحدە تصدیق و مهور [مهر] بیلان آنگا توجیه اتتی.

يعقوب بگ نینگ ختن و کوچانی آماق اوچون اویناغان حیله و مکر اویون لری و توککان قانلری

يعقوب بگ حکمدارلیق نی قولیغە آغاندین کین ختن و کوچانی آماق فکریغە توشوب بو فکری نی عمل غە چيقارماق اوچون چاره ایستر ایدی. اولاً شرقی تورکستان نینگ آن بای اولکەسى بولغان ختن نی اشغال قیلماق يعقوب بگ نینگ بیرنجی درجەدە کی مقصدی ایدی. لیکن ختن اھالی سی نینگ شجاعتی و عموماً حاجی پادشاه غە فوق العادە محبت و وفادارلیق نی بیلور ایدی، و یالغوز قوت بیلان ختن نی آماقغە قدرتی یتماسلیکی معلوم ایدی. [524] بو اوچون اولاً حاجی پادشاه نی و ختن اھالی سی بیر حیله توزاقی غە توشورمک و آندین کین اولرنی غافل حالده اولاماق پلانی نی قوردی. بو پلان نینگ اولقی²⁷ مادّەسى یوقاریغە ایتیلغان وجە بیلان بیر دوستلوق معاهدەسى عقد اتمک ایدی. بو معاهدە دین حاجی پادشاه نینگ تولا خوش بولغانی و يعقوب بگ طرفیدین دشمنلیک حرکتی واقع بولماسلیق غە اینانغانی يعقوب بگ نینگ فکریچە حاجی پادشاه نی توزاق غە توشورمکدە موفق بولغانی ایدی.

²⁷ برنجی

یعقوب بگ‌نینگ واقعه‌لری

شرقی تورکستانده بدولت لقبی بیلان مشهور و آتالیق غازی هم دییلکان و خارجی تاریخ کتاب‌لریده ینگوش و غلط تخمین بیلان شرقی تورکستان انقلابچی‌سی و ملی حکمداری دیب یازیلغان یعقوب بگ اصلی فرغانه‌لیک بولوب خوقند خان‌نینگ قوش بیگی (وزیری یا که قوماندانی) ایدی. کین‌لرده خان‌غه خیانت قیلغان سبب‌دین محبوس حالده یاشاماقدہ ایدی، و بزرک خان توره بیلان کهنه بیر دوستلوق رابطه‌سی بار ایدی، و بو رابطه واسطه‌سی بیلان یعقوب بگ بزرک خاندین التماس قیلیب بزرک خان‌نینگ شفاعتی بیلان خدایار خان انی حبس‌دین چیقاریب بزرک خان‌نینگ خدمتی‌غه قوشتی.

یعقوب بگ سیاست و عسکرلیکده تجربه‌سی تولا بیر آدم ایدی، و بو صفت‌لردین بزرک خان کاملاً محروم احمق بیر آدم ایدی، و یعقوب بگ یولده بزرک خان‌غه بعضی عسکری و سیاسی تدبیرلرنی کورساتکان سبب‌دین بزرک خان انینگ سوزلری‌غه دایما عمل قیلور ایدی، و انی کاشغر‌غه کلور کلماس عسکر قوماندانی تعیین قیلدی، و یعقوب بگ‌نینگ تدبیری سایه‌سی‌ده صدیق بگ‌نی یوق اتیب بزرک خان کاشغر‌غه حکمدار بولدی. بزرک خان هیچ ایش‌غه [522] لیاقتی یوق عشرت‌پرست و احمق بیر آدم ایدی. فقط خدایار خان کاشغرلیغ‌لرنی آباق خوجه‌نینگ اولادی‌غه حاضرده هم ایلگریکیدک مخلص گمان قیلیب بزرک خان‌نینگ واسطه‌سی بیلان کاشغر اهالی‌سی‌نی خوقند خاندانلیقی‌غه تابع قیلامن دیگان خیال بیلان انی بیر آلت قیلیب ایبارگان ایدی. اگر یعقوب بگ همراه کلمگان بولسه ایدی، بزرک خان کاشغرده بیر آی هم تورالمای قاجیب کتار ایدی. بزرک خان حکمدار بولغاندین کین تمام ایش‌لرنی یعقوب بگ‌غه تاشلاب قویوب اوزی اوردا ایچیده شراب ایچمک و عشرت یوروتماک‌غه توستی. یوقاریده ایتیلغان وجه بیلان یعقوب بگ ۱۲۸۱ هـ نینگ آخریده اسحاق خوجه‌نی مغلوب اتیب قاجورغانده یعقوب بگ لوتاسیدین بیر آزیرالانغان ایدی. کوچا عسکری مغلوب بولوب کتکاندین کین یعقوب بگ مرالباشی‌غه عسکر ایباریب او یرده‌کی طبیعی و صنعی استحکام‌لرنی قولیغه کلتوردی، و بونینگ بیلان آقسو و کاشغر و یارکندنینگ چونگ یول‌لری‌نینگ بیرلاشماک نقطه‌سی‌نی قولیغه کلتوروب کوچا حکومتی‌نینگ سوق‌الجیش یولی‌غه حاکم بولدی. ایکنجی ییلی یعنی ۱۲۸۲ هـ ده یوقاریده ایتیلغان وجه بیلان یعقوب بگ یارکندنی آلدی.

شرقى توركىستان حدودى بولغان تورك مملكت لريغه روس لر نينگ استيلا قىلغانى

يوقارىده ايتىلغان وجه بيلان روس لر ۱۲۱۲ ھ ده جنوبى سىيرده كى قزاق خان لرى نى اغيزده حمايه سيغه آلسه مو ليكن قزاق لر هيچ وقت روس لر نينگ خوجه لىقى نى قبول اتماي دايم غير منتظم محاربه لر بيلان روس عسكر لرى نى اولتوروب روس لر نينگ بو اولكه لر دىن فايده آلماقى ممكن بولمادى، و بونينگ اوستيغه روس لر نينگ حرص كوزى دايم غيرى توركىستان غه چومچايمكده ايدى، و او اولكه نى استيلاسى آستى غه آلماق اوچون كوشش قىلور ايدى.

[520] اخيراً روس لر نينگ پلانى شو بولدىكه اولا جنوبى سىيرده كى مسلح و جنگجوى قزاق قىيله لرى بيلان غربى توركىستانده كى توركلر نينگ آراسى نى اوزوب بو قرينداس قوم لر نينگ بيرلا شيب قالماقى و ياردم بيريشمكى نينگ امكانى نى يوق قىلماق و آندىن كىن غربى توركىستانده كى بير بىرى غه مخالف اوچ تورك دولت لرى (خىوا خانلىقى و بخارا اميرلىكى و فرغانه خانلىقى) نى آرقه آرقه دىن يوتماق. منه بو پلانى عمل غه چىقارماق اوچون روس حكومتى ۱۲۷۳ ھ ۱۸۵۵ م ده سىر دريا و بالخاش كول آراسيده آق ملا و توركىستان اولكه لر يده مستقل حكمدارلىق قىلادورغان قزاق حكمدارى كينه سارى خان غه حرب اعلان اتتى، و بو اوروش توقوز يىل دوام قىلدى، و بو اوتراده كينه سارى خان وفات قىلىب اوغول لرى تايچاق توره و صدیق توره و جعفر توره لر روس نى قاتىغ مدافعه قىلدى لر. ۱۲۸۱ ھ ده تايچاق توره شهيد و جعفر توره اسير بولوب و صدیق توره مغلوب بولوب نتيجه ده روس لر توركىستان و آق ملا اولكه لر يده استيلا قىلدى، و صدیق توره چىمكندده بير يىل غه چه روس لر بيلان محاربه قىلسه مو ۱۲۸۲ ھ ده قطعى صورتده مغلوب بولوب غربى توركىستان غه قاچىب او يردىن پامير يولى بيلان شرقى توركىستان غه كلىب يعقوب بك [بگ] غه قوشولدى. بو صورت بيلان روس لر سىر دريا و چو دريا آراسيده كى اولكه لر نينگ تاشكند و تالاس دىن باشقه همه سى نى آلدى، و تخی مو ايلگريلاب ايسىغ كول نينگ جنوب و غرب و شمالى نى ايب تنگرى تاغ لرى غه چه اشغال قىلىب شرقى توركىستان نينگ شمال غربى حدودى غه استيلا اتتى، و موندىن كىن روسلر فرغانه حكومتى بيلان اوروشوب ۱۲۸۳ ھ ده تاشكند [521] و تالاس نى آلدى، و ۱۲۸۴ ھ ده بخارا حكومتى بيلان اوروشوب سمرقندنى آلدى، و ۱۲۸۶ ھ ده فرغانه حكومتى نى يوق اتيب بوتون فرغانه غه استيلا اتتى، و بونينگ بيلان شرقى توركىستان نينگ غرب حدودى غه هم روس استيلا قىلدى.

اسیر قلیب کوچاغه یوللادی. لیکن یارکند اهالی سی و تونگانلرنینگ التماسلری بیلان یولدین یاندوروب اسیرلیقدین آزاد قلیب یارکندده نظربند قلیب قویدی. بو حادثه دین کین کوچا عسکری پیالمه و خان اریق محاربه لریده یمان مغلوب بولوب یارکندده هم ضعیفلاشتی. عبد الرحمن حضرت و [518] طرفدرلری بو وضعیت دین استفاده قلیب کوچا عسکرلری نی یارکند دین هیداب چیقاریب ایکنجی ینه استقلال اعلان اتتی، و بو استقلال تقریباً سکز آی دوام قیلدی. ۱۲۸۲ ه نینگ اوتراسیده کاشغرده کی فرغانه لیغ حکمدار بزرک خان توره و باش قوماندانی یعقوب بگ تمام قوتی بیلان یارکندغه یوروش قیلدی. عبد الرحمن حضرت و تونگان لر قاتیغ مدافعه قیلدی لر، و مدافعه چی لر ینگ شھر و کهنه شھرده توپلانیب توروب هر وقت تاشقاریغه هجوم قلیب فرغانه لیغ لرنی تولا ضایعت غه دوچار قیلور ایدی لر. اخیراً یعقوب بگ یارکندنی آماق دین نومید بولوب کاشغرغه یانماق فکری غه توشکان حالده توینده کی خیانت نتیجه سیده یعقوب بگ غالب بولوب یارکندنی آلدی—بیانی بودورکه—انقلاب دین ایلگری خان آمان نینگ ایشیک آغاسی بولغان نیاز بگ و ینه بیر منصبده بولغان عاشور بگ لر انقلاب دین کین تونگان لر غه تیلماچ بولوب خدمت قیلماقده ایدی لر، و کین لرده بو بگ لر تملق و قابلیت لری نتیجه سیده عبد الرحمان حضرت و تونگانلرنینگ آلدیده خیلی اعتبار حاصل اتتی لر، و حکومت نینگ اسراری غه هم محرم بولدی لر. منه بو بگ لر ظاهرأ عبد الرحمان حضرت نینگ خدمتیده بولوب شھر ایچیده ایدی لر. اما باطنأ چونگراق منصب طمعی بیلان یعقوب بگ غه سهر ایچیده کی احوال و اسراردین خبر برمک خدمتی نی ذمه لری غه آغان ایدی لر. یارکند مدافعه چی لری معین بیر کیچه ده فرغانه لیغ لرنینگ اوستیغه باسقون قیلماق و بونینگ بیلان اولرنی قطعاً صورتده مغلوب قلیب قاچورماق غه قرار بردی لر. منه بو قرار نینگ خبری نی یوقاریقی بگ لر درحال یعقوب بگ غه بیلوردیلر. یعقوب بگ [519] مذکور باسقون قیلماق غه قرار بیریلگان کیچه ده عسکرگاهی ده کی چراغ و چادر و اسبابی اوز جاییده قویوب تمام عسکرلری نی عسکرگاه نینگ اطرافیده بوقتورمه قیلدی، و بو حالده مدافعه چی لر تمام قوت لری بیلان چیقیب هیچ بیر مانع سیز فرغانه لیغ لرنینگ عسکرگاهی غه کیریب دشمن دین اثر کورمای حیران تورغان حالده هر طرف دین فرغانه لیغ لر مدافعه چی لرنی آراغه آلیب اوق غه توتتی لر، و بیر طرف دین شھر طرفیدین مدافعه چی لرنینگ خطر جمعتی نی کسب شو یورگانچه شھر غه کیردیلر، و مدافعه چی لر تماماً شهید بولدی لر.

یعقوب بگ تونگان لرنی و عسکرلرنی قتل عام قیلسمو عبد الرحمان حضرت نی و خاندانی نی یوق اتمدی، و مراقبت آستیده اوز او ی لریده قویدی. بو صورت بیلان یارکند استقلال ییقیلیب فرغانه لیغ لرنینگ قولیغه توشتی.

[516] یارکند انقلابی و عاقبتی

اوزون زمانلردین بری چین حکومتی چین دین کوچوروب یارکندده یارلاشتورگان بیر نچه مینگ اویلوک تونگانلر بار ایدی، و بو تونگانلر ایلگریدین چین غه خدمت قیلغانی اوچون مسلح ایدی. شرقی تورکستانده یارکنددین باشقه یئرلرده انقلاب چیقیب بو انقلاب نینگ یارکندغه هم کلمکی جزم بولوب قالغانی نی مذکور تونگانلر بیلیب جان ساقلاما ق نینگ یالغوز یولی بو انقلاب دین حصه دار بولماق ایکانلیکی غه توشوندی لر. بو مقصد بیلان تونگانلر اوزلری تونوشقان بعضی یارکند تورک لری بیلان بیرلاشیب کاشغردین ختن غه چه کی اولکه لرغه والی بولغان خان آمبان غه حرب اعلان قیلدی لر، و بو محاربه جهادفی سبیل الله عنوانی بیلان بولغان اوچون یارکند اهالی سی تماماً قوشولدی لر، و بو قوت بیلان یارکند کهنه شهرنی فتح قیلدی لر. خان آمبان و بیر نچه مینگ چین لیغ لر ینگى شهرغه قامالیب مدافعه غه توردی لر. محاصره ایکی آی مدت دوام قیلدی. اخیراً مجاهدلر شهر نینگ هر طرفی ده نقب کاو لاب سپیل آستیغه و حکومت عمارت لری نینگ آستیغه میلیتق داروسی کوموب داروغه اوت قویوب سپیل نینگ تولا یئر لری نی و حکومت عمارت لری نی هواغه اوچوروب هجوم بیلان شهرنی آلدیلر، و خان آمبان و باله بارقه سی و تولا چین لیغ لر هواغه اوچوب و عمارت آستیده قالب اولدی لر. مجاهدلر موندین ایلگری پوسکام و قارغالیق شهر لری نی هم فتح قیلغان ایدی لر. ینگى شهر فتح بولغان دین کین تونگانلر یراغلیغ بولسه لرمو آز بیر آقلیت [اقلیت] بولغانلری اوچون حکومت [517] نینگ تورک لر قولیده بولماقی لازم ایکانلیکی غه توشونوب یارکندده کی تونگانلر و تولاراق تورک لرنینگ طریقت مرشدی بولغان عبد الرحمان حضرت مجددی نی حکمدارلیق غه انتخاب قیلیب مراسم بیلان او ذات غه همه بالاتفاق بیعت قیلیب پادشاه اعلان اتی لر. عسکری ایشلر تونگان لرنینگ قولی ده بولسه مو ملکی ایشلر کامل اختیارات بیلان عبد الرحمن حضرت نینگ قولیده بولدی.

یارکند نینگ بو استقلالی بیر ییل دین آزر اق دوام قیلیب یوقاریده ایتیلغان وجه بیلان کوچا عسکری نینگ استیلاسی بیلان بیقیلدی. چونکه یارکندده کی مسلح قوت فقط تونگان ایدی، و کوچا عسکری نینگ مو مهم بیر قسمی تونگان ایدی، و تونگانلرده جنسیت تعصبی حد دین زیاده دور، و بو مناسبت بیلان یارکندده کی تونگان لرنینگ تولاراقی کوچا دین کلگان تونگانلر بیلان آپلاشیب قالدی. عبد الرحمان حضرت اولده مدافعه غه قرار بیریب محکم تورسه مو قول آستیده کی تونگانلر نینگ بو خیانتی سببی دین کوچا لیغ لرغه شهرنی تسلیم قیلماق غه مجبور بولدی، و کوچا قوماندانی جمال الدین خوجه عبد الرحمان حضرت نی و اوغول لری نی و توغقانلری دین بعضی سی نی

و بو حالده توقاریده ایتیلغان وجه بیلان کوچا عسکرلری کاشغرغه یوروش قیلدی لر. صدیق بگ بولرغه مقاومت قیلامای شهرنی بوشاتیب تمام قوتی نی الیب تاشمالیقغه کتتی، و او یرده قوتی نی آشورماقده ایدی، و کوچا عسکرلری کاشغرنی اوروش سیز آلدیلر. صدیق بگ فرغانه خانی سعید سلطان و بیر روایتغه کوره خدایار خان دین یاردم تیلاب بیر هیأت ایباردی، و بیر روایتغه کوره آنکا بیعتنامه هم ایبارگانی ذکر قیلینماقده دور. خوقند خانی کاشغرنی آماق و یورتی نی کنگروتمک اوچون بو موقع دین استفاده قیلیب جهانگیر خوجه مرحوم نینگ اوغول لری دین بزرگ [بزرک] خان تورهنی تورت یوز عسکر بیلان کاشغرغه یوللادی. خوقند خانی خدایار خان نینگ یعقوب بگ آتلیغ بیر کهنه قوماندانی بیر گناه سببی دین مجوس ایدی، و بزرک خان بیلان دوستلوقی بار ایدی. یعقوب بگ دایما اولتورولمک قورقونچی ده ایدی، و بزرک خان نینگ کاشغرغه مأمور بولغانی نی آنکلاب [515] بزرک خان غه انی شفاعت قیلیب خدمتی ده کاشغرغه الیب کتمک نی التماس قیلیب عریضه ایباردی. بزرک خان شفاعت قیلیب انی همراه الیب کاشغرغه یوردی، و صدیق بگ نینگ طرفدارلری کاشغر و اطرافیده فرغانه دین کیلاددورغان [کیلاددورغان] یاردم عسکر نی غایت تولا و فوق العاده مجهز دیب پرویاگند قیلغالی توردی لر، و بو پرویاگند بیلان کوچا عسکرلری قورقوب بیر طرفدین صدیق بگ و بیر طرفدین فرغانه لیک لر آراسیده اوزلری نی عاجز کوروب کاشغرنی بوشاتیب کوچا غه کتتی لر، و صدیق بگ درحال کاشغرغه کیریب شهرنی اشغال قیلیب فرغانه دین کیلاددورغان مهمانلری نینگ استقبالی غه تیارلانندی.

و بزرک خان و یعقوب بگ لر کاشغرغه کلور کلماس صدیق بگ نینگ و عسکرلری نینگ قولیده کی اولجه مال لرنی و یراغلرنی آماق و صدیق بگ غه سوء قصد قیلماق تشبثی ده بولدی لر. صدیق بگ بولرنینگ یاردمچی ایماس، بلکه استیلاچی ایکانلیکی نی بلیب بیر کیچه ده عسکرلری بیلان آقتورغه چیقیب فرغانه لیک لرنی هیداب چیقارماق اوچون محاربه آچماق غه تیارلانغالی باشلادی. لیکن یعقوب بگ صدیق بگ نینگ بعضی آدم لری غه مخفی صورنده پول بیریب انی اولتورمکغه کوشش قیلدی، و بو وجدان سیزلر صدیق بگ نی بیر فرصت تاپیب شهید قیلدی لر، و بونینگ بیلان صدیق بگ نینگ قوت لری تارقاب کتتی، و کاشغر و ینگگی حصار و فیض آباد بزرک خان تورهنینگ قولی غه توشوب بزرک خان اوزی نی خدایار خان نینگ آتیده کاشغرغه حکمدار اعلان اتتی.

يىغىب سىز اون دانه چونگ توپ و اوتوز قرق دانه كيچيك تيمور توپ (تَيُو) و بير نچه مينگ ميلتيق تيارلاتتى. ليكن بو يراغلىر يورت نينگ مدافعه سىغه كافي درجه ده تولا ايماس ايدى.

حاجى پادشاه يورت نينگ عمومى اقتصادياتى غه ضرر بيرادورغان جزانه چى لرنى بك [513] يمان كورور ايدى، و اولرنى مختلف مالى جزالر بيلان جزالاندورور ايدى. ليكن حاجى پادشاه نينگ يمان ايكي عيى بار ايدى. بير عيى عسكر غه اهميت برماسليك ايدى، يعنى كافي درجه ده منتظام عسكر تربيه قىلماق غه مخالف ايدى، و دير ايدى كه «حكومت قورماقدين مقصد خلق نينگ آسايش و راحتى نى تأمين قىلماق دور، و خلق راحتى ده بولوب حكومتدين خوش بولسه اوروش وقتى ده همه سى فداكار عسكر بولوب چىقادور. عسكر توپلاب انى تربيه قىلماق اوچون پول لازم دور، و بو پولنى خلق دين آلماق چاره يوقدور، و بو تقدىر ده خلق نينگ گردىغه غير مشروع آلوان لرنى قويماق و ظلم بيلان انى آلماق لازم دور» دير ايدى، و بو نظريه غه بناءً تمام ياش لرنى عسكر ليك دفترى غه يازدوروب و بيردين چوماق ويا سونگو (نيزه) ويا قىليچ اوى لريده ساقلاماق غه يارليغ قىلدى، و اولرنى اوز ايش لريده آزاد قويدى. فقط داخلى تىنچلىقنى محافظه اتمك اوچون اوچ تورت مينگ مسلح دايمي عسكرى بار ايدى. منه بو نظريه حاجى پادشاه نينگ تجربه سىز ليكى دين توغولغان بير عيب ايدى.

ايكنجى عيى غضبى نينگ ايتىگ ليكى ايدى، يعنى مجرم لر غه جزا برمكده تحقيقنى آز قىلور ايدى، و حكومت آدم لرنى لازم ليغ مقداردين زياده قورقوتوب اولرنى نينگ جاني نى دايمى خطر آستى ده توتار ايدى، و آدمنى تولا اولتورور ايدى، و بو سببدين ياننده يرا ليغ آدم لرى آز ايدى.

[514] كاشغر انقلابى و عاقبتى

صديق بگ كاشغر نينگ جنوبيده كى ينگى حصار حاكم ليقى غه تابع آقتور قصبه سىده اولتوروغلوغ و خلق آراسىده چونگ نفوذى بار بير كشى ايدى، و اصلى قىچاق ايكان ليكى هم روايت قىلىنادور. ۱۲۸۰ هـ ده صديق بگ آقتور و ينگى حصار و تاشماليقدين اوچى لرنى يىغىب كاشغر غه هجوم قىلدى، و هر طرفدين خلق كليب آنكا قوشولوب قوتى خيلى تولا بولدى، و كاشغر كهنه شهرنى و ينگى حصار و فيض آباد شهر لرنى بير نچه محاربه دين كين فتح قىلدى. ليكن چين ليغ لر كاشغر ينگى شهر (چين قلعه سى) غه يىغىلب قامالدير، و چين ليغ لرنى نينگ يراغ لرى و عددرلى و اوزوق و مهماتى تولا بولغانى اوچون مجاهدلر ينگى شهرنى فتح قىلالمادىلر، و بو محاصره تقريباً بير يىل دوام قىلدى،

کاشغر مجاهدلری نینگ فرغانه حکومتی دین یاردم تیلاب او یردین عسکر کلتورگانی دین حاجی پادشاه شرقی تورکستان غه یمان خطر حس قیلور، و بو بابدہ کی قورقونچی نی آشکارا سوزلار ایدی. کین چه حاجی پادشاه نینگ بو نظریه سی نینگ راستلیقی آپ آچوق شرقی تورکستان ملتی نینگ تجربه لریدین اوتتی.

حاجی پادشاه داخلی اداره ایش لری نی کلی بیر قانون غه باغلاب او زمانه ده کی شرق دنیا سیده رواج تاپقان ظلم و غارتگریک و رشوت دین عبارت بولغان فسادلر نی اوز مملکتی دین یوق اتمک نی بیرنجی مقصدی بیلور ایدی، و هر حاکم و عسکر و مأمور قانون دین تاشقاری ایش قیلسه حاجی پادشاه نینگ آلدیده مسؤل بولوب جزا کورور ایدی، و مملکت ایچیده کی کلی و جزائی ایش لر دین حاجی پادشاه خبردار ایدی، و هیچ بیر منصبدار اوز رأیی چه ایش قیلماق غه قادر ایماس ایدی. مالیات بک آز ایدی. حکومت نینگ چیقیم لری غه آلتون کانلری نینگ محصولاتی نی صرف قیلور ایدی، و تمام آلتون کانلری حکومت نینگ انحصاریده ایدی. زراعت یرلریدین عشر و تجارت مال لری و یایلاغده کی چارپای مال لر دین زکات آکینور ایدی، و موندین باشقه رعبه دین بیر نرسه آکینماس ایدی—مذکور زکات و عشر لری فقیرلر غه صرف قیلور ایدی. هر شهرده قلندر خانه آتی ده بیر محله تأسیس قیلیب او یرده تیلامچی لیک فیلا دورغان فقیرلری اولتور غوزدی، و هورون خانه آتی بیلان بیر دارالعالجیزین بنا قیلیب او یرده آفساق چولاق و قاراغو [512] و قری و یتیم باله لری اولتور غوزدی، و بولر غه هر آیده عشر و زکات دین معاش و هر بیلده ایکی قاتا کیم و قیش کونلری ده هر کونی بیر وقت ایسیغ آش بیورور ایدی. خزانه نینگ وارداتی آز بولغان اوچون مأمورلری آز ایشتور ایدی، و اولر غه بیریلادورغان معاش هم کفایت مقداری دین آشوق بولماس ایدی، و عسکر غه فقط یمک ایچمک و کیم بیورور ایدی، و دایمی عسکر هم آز ایدی. عدلیه و دینی ایش لری نی شریعت اصولی غه تطبیق برمکده غایت مستحکم ایدی. حتاکه ظاهراً بدعت غه مشتمل بولغان طریقت مذهب لری غه جدی صورتده مخالفت قیلیب مونداغ مذهب لر غه مخصوص خانقاهلر نی یوق اتتی.

جزاء ایش لری علاحدہ بیر قانون غه مربوط بولوب عمومی تینچلیق غه خلل برگان کشی نینگ خزاسی اولوم ایدی. چین حکومتی دوریده مدھش صورتده قوتلانیب کتکان بولانچی لیق و اوغری لیق آفت لری نی کاملاً یوق اتمک اوچون بولانچی و اوغری نی توپ غه توتماق و دارغہ آسماق بیلان جزالاندورور ایدی، و بو اقدامات سایه سیده ختن ولایتی نینگ آسایش و تینچلیقی هیچ تأریخده کورولمگان درجه ده تأمین بولدی. حاجی پادشاه خزانه عایداتی دین حکومت چیقیمی دین آشقانی نی حربی یراغلر تیار قیلدورماق غه صرف قیلور ایدی. ختن هنرمندلری نی بیر ایشخانه غه

خەلقى نىنگ كوزىدىن اوزاقلاشقاندا يعقوب بگ نىنگ عسكرلىرى ابراهيم خان و همراهلىرىنى توتوب باغلاب اسير قىلدىلىر. موندىن كىن يعقوب بگ ايكي مينگ كشى ليك بير قوت بيلان قوماندانىنى ايلگرى مانگدوروب شەرغە ياقىنلاشتى، و خلق توپ توپ استقبال و تماشا اوچون شەردىن چىققان ايدىلىر. ليكن حاجى پادشاه و ابراهيم خان لىر ايلگرى كىلمى يعقوب بگ نىنگ و عسكرلىرى نىنگ ايلگرى كلگانىدىن حيران بولوب بونىنگ سببىنى بير بيرلىدىن سوروشماقدا ايدىلىر، و توناگونكى و بوگونكى مدهش حادثەلر يعنى حاجى پادشاه و ابراهيم خان نىنگ اسير بولغانلىرىدىن هيچكىم نىنگ خبرى يوق ايدى، و آنداغ حادثە بولماقنى خياللىرىغە هم كلتورماس ايدىلىر. چونكه مقدس قرآننى توتوب اولوغ خدانىنگ آتى بيلان قسم قىلغان بير مسلمان نىنگ بو طرزده بير خيانت و غدر [510] قىلماقنى امكانسىز دىب اعتقاد قىلور ايدىلىر. بو صورت بيلان يعقوب بگ نىنگ عسكرلىرى شەرغە كىرىپ بولان و تالانغە توردىلىر، و ختن عسكرلىرى نىنگ يراغلىرىنى تارتماقغە باشلايدىلىر. ختن خەلقى بو وضعىتنى كورگاندىن كىن يعقوب بگ نىنگ خيانت قىلغانىنى بىلدىلىر، و درحال عسكر و خلق يعقوب بگ نىنگ اوستىغە هجوم قىلىپ اوچراغان فرغانەلىغىنى اوتلورمىك و اورماق و «حاجى پادشاهنى قىداغ قىلدىنىگ اوغرىلىر» دىب واقراشماقغە باشلايدىلىر، و بو خلق نىنگ هجوم و مظاهرهلىرى بير نچه كون دوام اتتى، و مدهش صورتنده قانلىر توكلدى. بو هجوم و مظاهره و قتل عام لىرىنىگ تفصيلاتىنى توبنده (يعقوب بگ نىنگ واقعاتىده) بيان قىلامىز. الحاصل يعقوب بگ ختننى دىن و انسانىت بهاسىنى بيرىب آلدى، و كاشغرغە بارور بارماس حاجى پادشاهنى شهيد اتتى.

منه بو صورت بيلان حاجى پادشاه و اوغوللىرى و خاندانى نىنگ تولاسى و ۴۰۰۰۰ دىن زياده راق خان وطن پرورلىرى يعقوب بگ نىنگ خيانتىغە قربان بولوب و ختن استقلالى يىقىلىپ يعقوب بگ نىنگ غدرلىر و ظلم لىر بيلان آلغان مملكتى نىنگ بير ولايتى بولوب قالدى.

حاجى پادشاه نىنگ اداره تشكىلاتى و بعضى اجراآتى

حاجى پادشاه نىنگ سياستى اسلام شريعتىغە بناء تاپقانى نىنگ اوستىغە «شرقى توركستان شرقى توركستانلىغ نىنگ دور» دىگان شاعرده غايت مستحکم ايدى، و يورت نىنگ تاشى دىن كلگان تونگان و فرغانەلىغ لىرى مسلمان دىب حكومت ايشىغە آزالاشتورماقنى هرگز قبول اتمدى، و «بولرنى ايشغە آزالاشتورماق يورت نىنگ استقلالىغە خطر دور» دىر ايدى، و بو خصوصده كى اصرارى نتيجه سیده راشد الدین خان خوجه بیلان [511] اوتراسیده بولغان واقعه لىر يوقاریده اوتتى، و

ابراهیم خان یعقوب بگ‌نینگ بو سوزلری‌غه کاملاً ایشاندی، و عسکری بیلان ختن‌غه یاندی، و داداسی‌غه واقعنی سوزلادی. حاجی پادشاه بو سوزلر‌غه ایشانمسه‌مو ترددغه توشوب نیمه ایش قیلماق لازملیقنی تعیین قیلامادی. لیکن اوغلی‌نینگ و یانیده‌کی آدم‌لری‌نینگ اصراری بیلان یعقوب بگ‌نینگ [508] ملاقاتی اوچون زاواغه بارماق‌غه قرار بردی. ایرته‌سی حاجی پادشاه اهرایم [ابراهیم] خان‌نی بیر مقدار عسکر بیلان شهرده قویوب اوزی تولا عسکر بیلان زاواغه یوردی، و مقصدی یعقوب بگ‌نی خواهی یخشی‌لیق و خواهی یمانلیق بیلان بولسون زاوادین اوتکوزمای یاندورماق ایدی. حاجی پادشاه زاواغه باریشدین ایلگری یعقوب بگ‌کلیب زاواغه توشوب چادرلری‌نی تیکتوروب تورغان ایدی، و حاجی پادشاه‌نینگ یاقینلاشقانی‌نی یعقوب بگ‌انگلاغان زمان بیر نچه خاص کشی‌لری بیلان آتلانیب حاجی پادشاه‌نینگ استقبالی‌غه یوردی، و حاجی پادشاه‌نی کورور کورماس یعقوب بگ‌آتدین توشوب حاجی پادشاه‌نینگ ایزانگوسی‌نی سویگالی کلدی. حاجی پادشاه یعقوب بگ‌نینگ بو وضعیتنی کوروب انینگ نیتی‌نینگ یخشی ایکانلیکی‌غه ایناندی، و آتدین توشوب مراسم بیلان کوروشوب یعقوب بگ‌عسکرگاهی‌غه یاندی. آتدین کین حاجی پادشاه یعقوب بگ‌نینگ عسکرگاهی‌غه باریب استقبال و مهماندارلیق مراسمی‌نی ادا قیلماق اوچون ایکی یوز کشی بیلان یوردی، و عسکرلری‌نی احتیاطاً هر ایش‌غه تیار تورماق‌غه امر ایتی. یعقوب بگ‌نینگ عسکرگاهی‌غه بارغانده حاجی پادشاه‌نی یعقوب بگ‌نینگ اوز چادری‌غه توشوردی، و همراه کلگان کشی‌لری‌نی چادرلر‌نینگ تارلیقنی‌نی بهانه قیلیب سکیز اون‌دین آیریپ چادرلر‌غه باشلادی، و طعام ییگالی تورغان وقتده حاجی پادشاه و آدم‌لری‌نی تویغوز حالده توتوب باغلاب اسیر قیلدی، و یعقوب بگ‌درحال حاجی پادشاه‌نینگ عسکرلری‌غه—«سیزلر درحال شهر‌غه یانینگلر. من برادریم آتالیغ‌غازی‌نی باشلاب ایرته شهر‌غه بارامن، و ابراهیم خان و یورت کت‌هلری استقبال‌غه کلسون، و شهرنی زینت برسون»—دیگان مضمونده حاجی پادشاه‌نینگ تیلیدین بیر مکتوب یازدوروب [509] حاجی پادشاه‌نینگ مهوری [مهری]‌نی باسیب ایباردی. بو یارلیغ‌نامه‌نی عسکرلر کوروب شهر‌غه یاندی‌لر. یعقوب بگ‌کیچه‌سی حاجی پادشاه‌نی غایت تحقیر بیلان قول و آیغ‌لری‌غه زنجیر سالیب بساط‌سبز یاغاچ آر‌بده اولتورغوزوب کاشغر‌غه یوللادی، و یعقوب بگ‌نینگ آرقه‌سیده‌کی عسکرلری‌نی بیر کیچه‌ده تماماً زاواغه کلدی‌لر. ایرته‌سی یعقوب بگ‌ایلچی شهری‌غه یوردی، و اهرایم [ابراهیم] خان و یورت کت‌هلری بی‌غم و بی‌پروا استقبال‌غه چیقیب یولده اوچرادی‌لر، و بولر اوتراده حاجی پادشاه‌نی کورمای حیران بولغانده یعقوب بگ‌ابراهیم خان‌غه دیدیکه «پادشاه آتام آرقه‌ده کیلادورلر، و اوزلری خاطر جمع بولماق اوچون باریب سلام قیلسونلر، و یارلیغ بولسه آنگلاسونلر» دیدی. ابراهیم خان داداسی‌غه سلام برمک اوچون آرقه‌غه اوتتی، و ختن

بىر حرکت قىلىپ ختننى آلماق و ياركند حكومتى غه قوشماق اوچون عصيان غه حاضرلانغانلرى معلوم بولوب، حاجى پادشاه بو حضرت لرنى توتوب حبس قىلدى، و تعلق لرى نى ضبط قىلدى.

ختن مجاهدلرى نىنگ عاقبتى

۱۲۸۲ ھ نىنگ آخريده يعقوب بگ ياركندنى اليب و بزرک خان تورەنى حکمدارلىق دىن توشوروب اوزى حکمدار بولوب و آتالىق غازى عنوانىنى آغاندىن كىن ختن غه بىر هيأت يوللاب دوستلوق معاهدهسى عقد اتمک و بىر بىرلرى نىنگ استقلال لرىنى تونوشماق غه تڪليف اتتى، و حاجى پادشاه موندىن تولا خرسند بولوب، بىر دوستلوق معاهدهسى عقد اتتى. بو صورت بىلان اوتراده يخشى دوستلوق پيدا بولغاندک کوروندى، و حاجى پادشاه بونى اسلامى بىرلىک دىب اعتقاد قىلىپ تولا خوش ايدى. ليکن بو دوستلوق يعقوب بگ نىنگ ختننى آلماق اوچون قورغان مکر و حيله پلاننى نىنگ باشلانغوچى ايدى. چونکه حاجى پادشاه نىنگ عدالتى سايه سیده ختن اهالى سى نىنگ غايت محبت و اخلاص بىلان انىنگ آرقه سیده ايکانلىكىنى يعقوب بگ بىلگانى اوچون ختننى اوروش بىلان آلماق نىنگ ممکن ايماسلىكىنى بيلور ايدى، و بو اوچون ختننى حيله و خيانت يولى بىلان آلماق غه فرار برگان ايدى. مذکور معاهده دىن كىن اوتراده دوستانه مکتوب لر و کتّه آدم لرنىنگ بارىش کليش لرى تولا بولدى. ۱۲۸۳ ھ ده يعقوب بگ [507] — «ختن مزارلرىنى و حاجى پادشاه آتامنى زيارت قىلىپ اوزوم کوروشوب دوستلوقىمىزنى قوتلاندوروب كيلامن» — دىب شهرت بىرىب بىرر مىنگ عسکر بىلان ختن غه يوردى. ليکن آرقه سىدىن ۱۲۰۰۰ دىن زياده راق عسکر پارچه پارچه هر قسم بهانه لر بىلان کلمکده ايدى. يعقوب بگ نىنگ زيارت غرضى بىلان ختن غه يورکانىنى بىلدوروب ايبارگان مکتوبى کلگان زمان حاجى پادشاه شېهه لانىب اوغلى صدر الصدور ابراهيم خاننى ظاهراً استقبال صورتى بىلان و باطناً اگر يعقوب بگ نىنگ غدر نىتى بولسه مدافعه قىلماق اوچون بىر نچه مىنگ عسکر بىلان پيالمه غه يوللادى. يعقوب بگ پيالمه غه کلىب ابراهيم خان بىلان کوروشوب — هيچ بىر يمان نىتى يوقلوقىنى و فقط حاجى پادشاه دک اولوغ بىر ذاتنى زيارت قىلماق و آرادەكى دوستلوق رابطه سىنى محکم لاشتورماق آرزوسى بىلان کلگانىنى — بيان قىلىپ قرآن توتوب غلظت آندلر ايچتى، و ينه دىدىکه «اگر حاجى پادشاه مىنىنگ ختن غه کيرمکىمنى مناسب کورمسه زاواده بىر ملاقات قىلغاندىن كىن يانماقنى هم غنىمت بىلان»، و بو سوزلردىن كىن ابراهيم خان غه حساب سىز سوغات و قاتمه قات کىمخاب تون لرنى تقديم اتتى.

قاجیب کتبی. موندین کین حاجی پادشاه گوماغه عسکر ایباریب یارکند یول لری نی مستحکم قیلدی، و عبد الرحمان پاشانینگ اورنیغه بیر اوغولی ابراهیم خان وزیر یعنی صدر الصدور تعیین قیلدی. ۱۲۸۱ هـ نینگ آخریده حاجی پادشاه صدر الصدور ابراهیم خان نینگ ریاستی بیلان فرغانهغه بیر الچی لیک هیأتی یوللاب فرغانه خانی خدایار خان بیلان بیر دوستلوق معاهده سی عقد اتتی، و خدایار خان او وقتده اوزیغه تابع بولغان کاشغر حکمداری بزرک خان توره و قوماندانی یعقوب بگغه ختن حکومتی بیلان دوستلوقده بولماق نی توصیه قیلیب یارلیغنامه یازدی.

و بو هیأت بیلان بیر وقتده حاجی پادشاه کوچاغه هم بیر هیأت یوللاب خان خوجهغه بیر مکتوب ایباردی—مکتوب بودورکه «القاب دین کین جهادیمیزدین مقصد تمام یورت نینگ کفار اسارتیدین ابدغه چه قوتولماقیدور، و بونینگ یگانه شرطی همه میزنینگ بیرلاشمکیمیز، و اوترادین اختلاف و نفاق ماده لری نی یوق قیلماقیمیزدور. لیکن سیز حکومت ایش لری نی و اسلام عسکر لری نی تونگان [505] لرغه و ایلگری چین خدمتی قیلغان بگ لرغه بر دینگیز. تونگان بولسه چین لیغ، و طبعاً بیزگه مخالف بیر خلق دور، و بگ لر بولسه منافق دور. باشیمیزغه مشکل حال لر کلگانده بو هر ایکی طایفه بیزنینگ داخلی دشمنیمیز بولادور. من ایلگری خالص کونگل بیلان بو حقیقت نی سیزغه یازدیم، و سیز بونینگ جوابیده مذکور منافق آدم لر نینگ اغواسی بیلان منینگ اوستومغه بیر خیتای یتیمی (چین خدمتی ده کی لرنی طعنه صورتی بیلان خیتای یتیمی دییلا دور) نی تورت بش مینگ تونگان بیلان یوللا دینگیز، و بو سبب دین بیر نچه مینگ مسلمان ضایع بولدی، و بونینگ وبالی یالغوز سیزنینگ بونینگیزغه دور. خیر اوتکان ایش اوتتی. ینه من بیرلاشمک اوچون و اسلام نینگ قوتی زیاده بولماق اوچون کوشش قیلامن. اگر سیز تمام یورتغه پادشاه بولماق مقصدی ده بولسانگیز، مذکور ضرر لیک ایکی طایفه نی تماماً ایش دین چیقارینگ، و حکومت ایش لری نی شریعتغه موفق و عدالت اساسیغه مطابق اجراء قیلینگ، و بو شرط بیلان من سیزغه بیعت قیلماقغه حاضر دورمن، و اگر بو شرطی قبول قیلما سینگیز هم سیز بیلان دوست بولماق نی و مشترک دشمن نینگ مقابلیده قوتلیک بولماقیمیزی آرزو قیلامن. والسلام».

منه مکتوب بودور. اما خان خوجه بو مکتوب ده کی عاقبت بین لیک و خیر خواهانه سوزلرنی تدقیق اتمک و انی کوز آلدیغه آلماق اویان تورسون، بو مکتوب نی الیب بارغان هیأت اعضا لری نی یمان تحقیر لر بیلان سایر ام قصبه سیده ابدی حبس قیلدی، و راشد الدین خان خوجه شهید بولغان دین کین مذکور هیأت قوتلوب ختنغه کلدی لر.

[506] ۱۲۸۲ هـ ده یارکند ایکنجی استقلال اعلان قیلغان دین کین عبد الرحمان حضرت نینگ ختن ده کی نفوذ لوغ توغقان لری عبدالله حضرت و قدره الله حضرت لر حاجی پادشاه نینگ ضدیغه

ختن انقلابى

مفتى حبيب الله حاجيم ختن نىنگ اصيل بير خاندانى دين ايدى، و هم بو ذات ختن نىنگ چونگ مفتى سى و زبردست عالمى بولوب اھالى نىنگ دىنى و عدلى مرجعى ايدى. ياشى يتمىش دين اشقان وقتىدە اوغول لرى عبد الرحمن آخوند و ابراهيم خان لىر چىن ضدى غە انقلاب آچماق فكري نى دادالرى غە سوزلادىلر. مفتى حبيب الله حاجيم غايت خوشلوق بىلان اوغول لرى نى بو اولوغ ايش غە تشويق اتتى. بو اوغول لىر قراقاش نىنگ ۱۷ ميل شمال غربى سىدە كى بولاق آتلىغ كىتدە مخفى بير تشكىلات [503] قوروب بير مقدار يراغ و ۲۰۰ كشى لىك كىچىك بير قوت پيدا قىلغاندىن كىن زاوا قىصبە سى دە كى چىن عسكر لرى نىنگ اوستىغە تويغوسوز باسقون قىلىب اولرنى اولتوروب يراغ لرى اليب يراغلانغاندىن كىن ختن ايلچى شھرى غە يوروش قىلدى لىر، و خلق هر طرفدىن آلامان بولوب پالدو كىتمن چوماق كوتارىب مجاهد لىر غە قوشولوب اوتوز قرق مىنگ مقدارى آدم لىر بىلان شھرى غە هجوم قىلدى لىر، و مدافعه اوچون چىققان چىن عسكر لرى نى اولتوروب شھرى نى فتح قىلدى لىر، و چىن لىغ لىر سىپىل اىچىدە محاصره بولدى لىر. بير نچە كون محاصره دىن كىن چىن لىغ لىر مدافعه دىن عاجز كىب تسليم بولدى لىر، و تورت مىنگ دىن زياده راق چىن لىغ مسلمان بولدى. موندىن كىن يورت اھالى سى يىغىلىب مفتى حبيب الله حاجيم نى تورك عنعنە سى غە مطابق آق كىگىزىدە اولتورغوزوب اسلام اصولى غە موافق بيعت قىلدىلر، و حاجى پادشاه عنوانى نى آلدى. غرباً گوما و شرقاً چىر خلىق غە چە چوزولغان اولكە لرنى تاماماً اشغال قىلدى. حاجى پادشاه اوغلى عبد الرحمان آخوندنى وزير تعيين قىلىب صدر الصدور عنوانى نى بردى، و خلق او ذاتنى عبد الرحمان پاشا دير ايدى لىر.

انقلاب كونلرىدە اوپىدە شوک ياتقان بعضى اصيل زاده لىر حاجى پادشاه غە حسد قىلىب عصيان چىقاردىلر. لىكن حاجى پادشاه بير هجوم بىلان بو عاصى لرنىنگ بعضى سى نى اولتورودى، و بعضى سى قاچىب ياركند غە كىتتى.

۱۲۸۱ ھ نىنگ اولىدە يوقارىدە ايتىلغان وجە بىلان كوچا حكمدارى خان خوجە [504] نىنگ يوقارىدە ايتىلغان وجە بىلان تهديد لىغ مکتوبى بىلان بير الچى كىلدى، و حاجى پادشاه انىنگ جوابىدە تونگان و بگ لرنى حكومت ايشى غە آرا لاشتورماسلىق و ختن نى داخلدە مستقل بير حكومت تونوماق شرطى بىلان اطاعت اتمكنى قبول قىلغان مضمونده مکتوب يازدى. بو جواب نىنگ جوابىدە خان خوجە مذکور بىل نىنگ آخرىدە يوقارىدە ايتىلغان وجە بىلان ختن غە عسكر يوللادى، و پىالمە اوروشىدە صدر الصدور عبد الرحمان پاشا شهيد بولدى. لىكن كوچا عسكرى يمان مغلوب بولوب

تمام اداره و اجراءات چين اصولی غه مطابق ایدی، و اسلام و تورکلوک روحیاتی نی
نفرتلاندوردوران استبداد غه مبنی ایدی، و منتظم بیر قانون بو حکومت ده یوق ایدی. راشد الدین
خان خوجه سیاسی بیر آدم ایماس، ساده کونگل لوک و تجربه سیز بیر ذات ایدی. هر سوز غه درحال
ایشانور ایدی، و فکری دین یانماقی آسان ایدی، و اورداسی نینگ تاشیده کی ایشلردین خبرسیز
ایدی، و تمام ایشلر نی اینی لری و اوغول لری و اولر نینگ مشاور لری بولغان تونگان و بگلر اوز
اختیار لری بیلان اجراء قیلور ایدی لر.

انقلاب نینگ اولقی بیل لریده تمام شرقی تورکستان مجاهد لری کوچا حکومتی نی همه دین
قوتلیک بولغانی اوچون تمام مملکت غه حکمدار بولوب همه نی اوز بایراقی آستیده بیرلاشتورمک غه
حق لیغ کورمکده ایدی لر. لیکن آز مدت دین کین کوچا حکمداری و حکومتی نینگ یوقاریقی وضعیتی
باشقه انقلابچی لر غه معلوم بولوب اولر یوقاریقی فکر لری نی تغییر بیردی لر، و کوچا حکومتی غه
اطاعت قیلماقده تردد غه توشتی لر، و بو تردد دین خبر آغان خان خوجه مذکور انقلابچی لر نینگ
نظریه لری نی و آرزو لری نی انصاف و عقل بیلان تدقیق اتمک و اولر بیلان دوستانه صورتده مذاکره
قیلماق و وطن و ملت نینگ مقدراتی نی اولر نینگ اشتراک مساعی سی بیلان تعیین اتمک یولی نی
توتسه و اولر نینگ مجاهدلیق حقوقی نی احترام قیلسه ایدی، منه بو سیاست حکیمانانه بیر سیاست
بولور ایدی، و باشقه مجاهد لری اطاعتی غه [502] کیرگوزوب تمام شرقی تورکستان نی اوز بایراقی
آستیده بیرلاشتورمکی و یعقوب بگ نینگ قانلیغ بلاسی و چین استیلاسی دک فلاکت لردین وطن نی
قوتقوزماق شبهه سیز ممکن ایدی. چونکه باشقه انقلابچی لر نینگ مقصد و آرزو لری بو ایدی. لیکن
بو ساده آدم مونداغ قیلماقده یوق، تونگان و بگلر نینگ تحریکی بیلان انقلابچی لر غه تهدیدلیغ
یارلیغ نامه لر یازیب و آندین کین اولر غه حرب اعلان قیلیب اولر نینگ تردد لری نی آشکارا نفرت و
عداوت درجه سی غه چیقاردی، و بونینگ نتیجه سی ده داخلی محاربه لر و قوت نینگ ضعیفلاشماقی و
ملی حکومت لر نینگ آرقه آرقه دین برباد بولوب کتمکی میدان غه چیقستی، و بو تورکچه شعر مذکور
آلم لیک حادثه لر و فجیع عاقبت لر نینگ مصداقی دور.

من سن اولسام سن من اولسانگ   هم من اولسام هم سن اولسانگ
من من اولدوم سن سن اولدونگ   نی من اولدوم نی سن اولدونگ

بىلان كوچا حكومتى نىنگ ايلگريكى عسكرى و معنوى قوت و هيبىتى يوق بولدى، و تورپان نىنگ او طرفيده كى اورومچى ولايتى ده تونگانلر مستقل بولدى لر، و قمولنى چين ليغ لر اشغال قىليب او يرده يخشى بير سوق الجيش مركزى تاسيس قىلدى لر، و اسحاق خوجه نىنگ اينى سى هم قمول دىن يانيب كلدى.

كوچا مجاهدلرى نىنگ عاقبتى

كوچا حكومتى كوندىن كونگه اداره سيزليق نتيجه سيدة اوز ايچيدىن ضعيف ليق غه توشمكده بولوب يعقوب بگ نىنگ استىلاسى غه چه دوام قىلدى.
 ۱۲۸۴ ه ده توبنده (يعقوب [+بگ] نىنگ بيانده) كىلا دورغان وجه بىلان [500] يعقوب بگ كوچا غه يوروش قىلدى، و قوت و حيله بىلان كوچانى آلدى، و راشد الدىن خان خوجه بير نچه چونگ اوغول لرى بىلان كوچا ده شهيد بولدى، و باشقه اينى لرى نى و حكومت آدم لرى نى اسير قىليب ياركند و كاشغر غه اياريب او يرلرده بو بيچاره لرنى مينگ بير قيين و ظلم لر بىلان شهيد اتتى.
 منه بو صورت بىلان كوچا حكومتى يىقىليب كورلا غه چه يعقوب بگ استىلا اتتى، و تورپان و قراشهر اولكه لرى غه اورومچى تونگان لرى استىلا قىلدى.

كوچا حكومتى نىنگ ماهيتى و باشقه مجاهدلر بىلان بيرلاشالمسلىكى نىنگ سىرى

كوچا حكومتى نىنگ حكمدارى بولغان راشد الدىن خان خوجه انقلاب دىن ايلگري كوچا ده چونگ طريقت مرشدى ايدى، و كوچا و اطرافى ده كى تورك و تونگان لر بو ذات غه مرید ويا مخلص ايدى لر. بو مناسبت بىلان راشد الدىن خان خوجه تونگانلر نىنگ چين ليغ بولوب مىلى انقلاب غه يات ايكانلىكى نى ملاحظه قىلماى يالغوز اولر نىنگ مسلمانلىقى نى ملاحظه قىليب اولر نىنگ قول لریده كى يراغلردىن استفاده قىلماق اوچون اولر بىلان بيرلاشكان ايدى، و بو انقلاب نىنگ اوليده مسلح قوت يالغوز تونگان لر ايدى. كين چه عسكرى قوت نىنگ اكثرىتى نى تورك لر تشكيل قىلسه مو ينه خواهى عسكرى و خواهى ملكى ايش لر غه خان خوجه تونگانلرنى تولا آزالاشتوروب هر ايش نى اولر نىنگ مشوره لرى بىلان قىلور ايدى، و مونيگ اوستيغه ايلگریده چين غه خدمت قىليب عمومى خلق نىنگ نىفرتى بىلان تونولغان بگ لرنىنگ منافقانه [501] اطاعتى نى قبول اتىب اولر غه چونگ منصب لرنى بردى، و عسكرى و ملكى اداره ايش لرى نىنگ مهم لرى تونگان و كهنه بگ لرنىنگ قولیده بولوب

کیچده غافل اوخلاغان کوچا عسکری نینگ اوستیغه باسقون قیلدی، و بو اشتومتوت باسقون نتیجه سیده کوچا عسکری دین بیر نچه مینگی اولوب و اسیر بولوب ضایع بولدی، و آشقانی پراکنده حالده قاچتی. اسحاق خوجه عسکری نی جمع قیلامای مرالباشی غه یانماق غه مجبور بولدی، [498] و او یرده هم تورالمای کوچا غه کتتی. بو خان اریق محاربه سیده کی هزیمت کوچا حکومتی نینگ هیبتی نی کاملاً یوق اتتی، و یارکند انقلابچی لری کوچا حکومتی نینگ مأمور و عسکرلری نی هیداب چیقاریب عبد الرحمن حضرت نی ینه پادشاه اعلان قیلیب مستقل بولدی لر. خان اریق محاربه سی دین کین کوچا حکومتی نینگ فلاکت غه یوز کلتورگانی باشلانادور. اسحاق خوجه ایلگریکی فتوحاتی بیلان شرقی تورکستان ده مثل سیز بیر قهرمانلیق بیلان شهرت تاپیب بو یوزدین آنگا حاصل بولغان عزت و عمومی ملت نینگ محبت و احترامی غه خان خوجه نینگ اینی لری و اوغول لری حسد قیلور ایدی لر، و انی مرتبه سیدین بیقیماق اوچون فرصت غه منتظر ایدی لر. خان اریق هزیمتی دین کین مذکور حاسد لر فرصت تاپیب ایننگ حقیده هر قسم بهتان و افتراء لرنی پیدا قیلیب خان خوجه غه آنگلا تغالی باشلادیلر، و بو ساده کونگل لوک آدم بو حاسد لر نینگ یالغان سوزلری غه پوتوب اسحاق خوجه نی کاملاً ایش دین چیقاریب کوچا دین یراقلاشتوروب آقسوده توختاتیب قویدی. بیچاره اسحاق خوجه شونچه اولوغ خدمت لر دین کین آقسو یاقینیده بیر کنت ده غریبانه حیات کچورمک سفالتی غه توشتی، و بونینگ اوستیغه هر وقت حاسد لری طرفیدین جان قورقونچی هم بار ایدی.

اسحاق خوجه نینگ بو حال غه توشکانی نی کاشغر قوماندانی یعقوب بگ آنگلاب کوچا حکومتی نی بو یگانه قهرمان و لایق آدمی دین قطعی صورتده آیریماق نینگ فرصت کلگانی نی بیلدی، و درحال مخفی صورتده آدم و مکتوب ایاریب اسحاق خوجه نی کاشغر غه کلمک غه تکلیف اتتی، و فوق العاده اضطراب ده بولغان اسحاق خوجه جان ساقلاماق امید یی بلان بو تکلیف نی قبول اتیب آقسودین قاچیب کاشغر غه باردی.

[499] یعقوب بگ آنکا [آنکا] تولا احترام قیلیب کاشغر ده حویلی و باغ و معاش بیریب توختاتیب قویدی. اسحاق خوجه نینگ بو حال غه توشوب ملت و وطن خدمتی غه قادر بولالمایدورغان حال غه کلمکی غه باعث بولغان حاسد لری جمال الدین خوجه و حامد الدین خوجه و باشقه لری اسحاق خوجه نینگ قیلغان ایش لر دین یوزده بیر نی قیلامایدورغان لیاقت سیز و عیش پرست و غافل و قورقونجاق آدم لر ایدی. بو کشی لر دایما راحت نی خوشلاغان لری و مستقبل اوچون فعالیت نی ترک اتکان لری سببی دین کاشغر و یارکند و ختن نی کوچا حکومتی غه تابع قیلماق امکانی زایل بولوب بلکه او طرف لر دین کوچا غه تعرض واقع بولماق دین قورقماق غه باشلادیلر. معهدا مدافعه قوتی نی تیارلاماق ده کوشش اتمگانلیک لری کورولمکده ایدی. الحاصل بو صورت

آلدی، و یارکند حکمداری عبد الرحمن حضرت نی اوغول لری بیلان اسیر قیلیب کوچاغه یوللادی. لیکن یارکند تونگانلرینینگ شفاعتی بیلان یولدین یاندوروب یارکندده احترام صورتی بیلان نظربند قیلدی.

یارکند بو صورت بیلان کوچا حکومتی غه تابع بولغاندین کین جمال الدین خوجه ایلگری چین خدمتیده بولغان بیر بگ نینگ قیادتی آستیده ۴۰۰۰ عسکرنی ختن غه یوللادی، و بو عسکر نینگ تولاراقی کوچا و یارکند تونگانلریدین ایدی. حاجی پادشاه بو خبرنی آنکلاب اوغلی و هم وزیری صدر الصدور و عبد الرحمان پاشانی تولا عسکر بیلان ختن شهری نینگ ۴۴ میل غه غربیده کی پیالمه قصبه سی غه یوللادی، و او یرده تقریباً بیر کیچه کوندوز قاتیغ اوروش بولدی، و عبد الرحمان پاشا شهید بولدی. لیکن بو ذات نینگ شهید بولماقی بیلان ختن عسکر ی پراکنده بولماقده یوق، انتقام حس لری زیاده بولوب شدتلیک هجوم لر بیلان تونگان لر نینگ تولاسی نی یوق اتیب کوچا عسکر لری نی مدهش صورتده مغلوب قیلدی لر، و قوغلاق گومادین اوتکوزوب هیداب چیقاردیلر. بو صورت بیلان ختن غه یورگان کوچا عسکر ی نینگ نصفی دین تولاراقی ضایع بولوب آشفانی غایت پراکنده حالده یارکند غه یانیب باردی، و بو هزیمت دین کین جمال الدین خوجه نینگ کاشغر غه یوروش قیلادورغان غیرتی کاملاً سیندی. خان خوجه بو هزیمت دین و ابنی لری جمال الدین و حامد الدین خوجه و باشقه یانیده کی آدم لری نینگ لیاقت سیز و غیرت سیز لیکیدین تولا خپه بولدی، و بیر طرفدین کاشغر ده کی فرغانه لیک لر نینگ کوندین کونگه قوتلانمکده [497] بولغانیدین قورقوب کتتی، و بو اوچون کوچا حکومتی نینگ بیرنجی قهرمانی اسحاق خوجه نی قمول دین قیچقیردی. اسحاق خوجه «قمول ینگی شهرنی فتح قیلما ی کوچاغه یانماق قمولنی چین لیغ غه تسلیم اتمک دور، و بو صورتده پوتون یورت چین تهدیدی غه معروض بولادور، و فرغانه لیک لر و ختن لیک لر کوچا حکومتی نینگ تابعی غه تعرض قیلما ی دور. بناءً علیه من قمول ینگی شهرنی فتح قیلما ی یانما یمن» دیب حقیقت نی عرض قیلسه مو خان خوجه انینگ بو معقول سوزی نی قبول اتمای ینه قطعی امر بردی—اسحاق خوجه مجبوراً قمول ده بیر مقدار عسکر بیلان اینی سی نی قویوب کوچاغه کلدی. اسحاق خوجه تقریباً ۱۰۰۰۰ کشی لیک بیر قوت بیلان کاشغر غه یوروش قیلدی. بو خبرنی کاشغر ده حکمدار بولغان بزرک خان توره آنکلاب کاشغر نی بوشاتیب فرغانه غه قاچماق غه تیار بولدی. لیکن عسکر باشی سی یعقوب بگ اسحاق خوجه بیلان اوروشماق و مغلوب بولغان تقدیرده قاچماق غه قرار بیریب ۴۰۰۰ کشی دین عبارت بولغان تمام قوتی نی الیب کاشغر نینگ ۳۷ میل شرقی ده کی خان اریق قصبه سیغه باریب محاربه غه تیارلانندی، و او یرده قاتیغ محاربه بولوب آخشام ده فرغانه لیغ لر مغلوب بولوب قاچسه مو یعقوب بگ اوترا یولده بیر مقدار عسکر نی توپلاب

تیارلیق لری نی بیلدوردی لر. یارکند حکمداری عبد الرحمان حضرت نینگ نیمه جواب برگانی معلوم بولمسه مو درحال اطاعت قبول اتمگانی معلوم دور. منه بو صورت بیلان بیر اختلاف باش کورساتتی.

راشد الدین خان خوجه نینگ کاشغر و یارکند و ختن مجاهد لری بیلان اوروشقانی

رشید الدین خان خوجه کاشغر و یارکند و ختن مجاهد لری دین یوقاریقی صورت ده نفی جواب لرنی آغان دین کین یانیده کی تونگان و بگ لرنینگ تشویقی بیلان ینه بیر خطاغه ارتکاب اتتی—بیانی بودورکه—اینی سی جمال الدین خوجه نی تولا عسکر بیلان کاشغرغه یوللادی. صدیق بگ بو خبرنی آنگلاغان زمان فرغانه حکمداری سعید سلطان و بیر روایت غه کوره خدایار خان دین یاردم تیلادی، و فرغانه دین یاردم کلگوجه جمال الدین خوجه یتیب کالدی. صدیق بگ آنگا مقاومت قیلالمای کاشغرنی بوشاتیب تاشمالیق غه کتتی، و عسکر لری نی توپلاب توردی، و جمال الدین خوجه [495] شهرنی محاربه سیز آلدی. لیکن آز کونلرده فرغانه دین تولا عسکر یوروش قیلیب کاشغرغه یاقین کلگان خبر آنگلانندی. جمال الدین خوجه بو فرغانه عسکر نینگ آزلیقی نی تحقیق قیلما سیدین قورقوب کاشغرنی بوشاتیب کوچاغه یانیب کتتی، و آرقه دین لا صدیق بگ کیریب شهرنی قولیغه آلدی، و کین فرغانه لیغ لر اشغال قیلدی—بیانی توبنده کیلادور—

خان خوجه درحال ینه جمال الدین خوجه و حامد الدین خوجه لرنی اون مینگ دین تولاراق عسکر بیلان توغرا یارکندغه یوللادی، و یارکندنی آغان دین کین کاشغر و ختن نی آلماقغه امر اتتی. جمال الدین خوجه یارکندغه کلگونچه کاشغرده کی فرغانه لیغ لرنینگ عسکر باشی سی یعقوب بگ تورت یوز کشی لیک بیر قوت بیلان یارکندغه کلیب شهرنی آلماق اوچون حیلہ ایشلاتمکده، و شهر تاشیده تورماقده اییدی. جمال الدین خوجه بیر مقدار عسکر نی کاشغر حدودی غه یوللاب تولاراق قوتی بیلان یارکندغه یاقینلاشتی. یعقوب بگ بونی آنگلاب درحال یارکند حکومتی بیلان مصالحه قیلیب کاشغرغه یانیب کتتی. بیر روایت غه کوره یارکند حکومتی فرغانه لیغ لردین یاردم طلب قیلیب کشی ایبارگان اوچون یعقوب بگ یارکندغه کلگان و جمال الدین خوجه کاشغرغه عسکر یوللاغان اوچون یعقوب بگ یانماق غه مجبور بولغان ایمیش دور، و جمال الدین خوجه بو روایت نی بهانه قیلیب عبد الرحمن حضرت نی اسیر قیلمیش دور. لیکن او وقتده کی واقعه نویس موسی آخوند یعقوب بگ نینگ یارکندغه استیلا مقصدی بیلان اوزیچه کلگان دیدور. [496] جمال الدین خوجه یارکندغه کلیب بعضی تونگانلر و نیاز بگ دک منافق بگ لرنینگ یاردمی بیلان شهرنی

یوللاب ینه بیر فرقه‌سی بیلان اوزی قمولغه یوروش قیلدی. بارکولنی بیر نچه کون محاصره‌دین کین فتح قیلدی. اما قمول‌نینگ ینگی شهر (چین قلعه‌سی) دین باشقه تمام شهر و قصبه و کنت‌لری نی فتح قیلیب گانسو حدودی‌غه‌چه همه‌نی اشغال قیلدی. لیکن ینگی شهرده چین‌لیغ‌لریننگ یراغ و اوزوق‌لری تولا و عددلری هم خیلی تولا ایدی، و سپیل و اطرافده‌کی استحکام‌لری بک قوتلیک ایدی. بو اوچون ینگی شهرنینگ محاصره‌سی اوزون‌غه تارتتی، و ینه ظاهر صورته اسحاق خوجه‌غه اطاعت کورساتیب تورغان قمول چینگ‌وانگ‌نینگ دشمن‌لرغه مخفی صورته مهم یاردم قیلیب [493] اولرغه قوت بیریب تورغانی روایت قیلینادور. الحاصل قمول ینگی شهر هنوز فتح بولمای تورغان حالده اسحاق خوجه‌نی کوچا‌غه قیچقیریلدی، و قویوب یانغان عسکرلری فتح قیلالمای اخیراً چینگ‌وانگ‌نینگ یاردمی بیلان قمول ینه چین قولی‌غه توشتی—بیانی توبنده کیلادور—

کورولورکه کوچا مجاهدلری شرقی تورکستان‌نینگ غربی‌دین تا شرق حدودی‌غه‌چه جوزولغان اوترا قسمی‌نینگ همه‌سی نی فتح قیلیب باشقه انقلابچی‌لردین کوچا حکومتی‌نینگ مملکتی و هم عسکری قوتی زیاده بولدی، و بو اعتبار بیلان همه‌دین بونینگ اهمیتی خیلی زیاده ایدی، و هر کیم‌نینگ قناعتی‌چه تمام شرقی تورکستان مجاهدلری کوچا حکومتی‌نینگ بایراقی آستیده بیرلاشمکده هیچ شبهه قیلینماس ایدی. لیکن کوچا حکومتی‌نینگ مغرورانه سیاسی خطالری بو قناعت‌نینگ ترتوسی‌نی نتیجه بیریب غایت فاجعه‌لیک عاقبت‌نی میدان‌غه چیقاردی—بیانی بودورکه—۱۲۸۱ هـ ده خان خوجه کاشغر و یارکند و ختن مجاهدلری‌غه هیچ بیر قید و شرط‌سیز کوچا حکومتی‌غه اطاعت قیلماق و تمام یراغ و خزانه‌لرنی تسلیم قیلماق‌غه امر قیلیب و بو امر‌غه بویون اگمگان تقدیرده اولریننگ اوست‌لری‌غه عسکر ایباریب جزا برمک تهدیدی—یازیلغان مکتوب‌لرنی یوللادی. کورولورکه بو مکتوب‌لر اوز وطن و ملت‌لری‌نی آزاد قیلماق اوچون جان و مال‌لری‌نی فدا قیلغان ملی مجاهدلریننگ حقوق و احترام‌لری‌نی پایمال قیلماق و اولرغه لازم بولغان تقدیر و احترام اورنیده اولرنی بیر عاصی و باغی‌غه قیلانادور امر و تهدیدلر بیلان خوارلاماق‌دین عبارت ایدی، و مونداغ معامله‌نینگ نفسانیت و بلکه نفرت حسّی‌نی قوزغاماقی [494] طبیعی‌دور. اوّل دفعه تونوشماق و ابتدائی سیاسی تماس‌غه باشلاماق یریده ایشلاتیلگان بو ینگوش معامله خان خوجه‌نینگ غایت یمان بیر سیاسی خطاسی بولدی. بو مکتوب‌غه ختن حکمداری حاجی پادشاه و کاشغر مجاهدلری‌نینگ رئیسی صدیق بگ‌لریننگ یازغان جواب‌لریده خان خوجه‌غه تونگان‌لرنی و ایلگری چین‌غه خدمت قیلغان بگ‌لرنی حکومت ایش‌لریدین و عسکرلیک‌دین کاملاً چیقاریب آتماق و اوزلری‌نینگ فتح قیلغان یرلریده‌کی قورغان حکومت‌لری‌نینگ داخلی استقلالی‌نی تونوماق شرط‌لری‌نی قویدی‌لر، و بو شرط‌لرنی عمل‌غه کلتورگان تقدیرده خان خوجه‌غه بیعت قیلماق‌غه

بیلان یوز آتلیغ هجومچی بیر یولی آت قویوب دشمن نینگ توپخانهسی غه هجوم قیلیب اولگانی اولوب آشقانی [491] اوزی نی توپخانه غه یتکوزوب توپچی لرنی قلیچ غه توتوب بیر طرف دین آرابه لر غه یوکلانگان میلیتیق دارولری غه اوت یاقماق غه موفق بولدی لر، و بونینگ بیلان مدھش بیر انفلاق بولوب تمام اوق دارو و بیر نچه توپ توپچی لری بیلان هوا غه اوچورولدی، و بو سبب دین دشمن لر غه نهایت یمان بیر اضطرب پیدا بولدی، و بو حالی نی قاچقالی تورغان اسلام عسکر لری کوروب همه سی بیر یولی دشمن نینگ اوستیغه هجوم اتتی لر، و چین لیغ لر غایت یمان فلاکت لیک صورتده مغلوب بولوب قراشهر طرفیغه قاچقالی توردی لر، و تمام توپ و آت و تیوه و آرابه لری مجاهد لر غه اولجه توشتی.

و اسحاق خوجه توختاماسدین دشمن نی قوغلاغانچه قراشهر غه کیریب شهر نی محاصره آستیغه آلدی، و بو کونغه چه کوچادین و اطراف دین بیر نچه مینگ یاردم قوتی کلیب قراشهر دریاسی نینگ بوییده توختاب تورغان ایدی. اسحاق خوجه نینگ امری بیلان اولر هم قراشهر غه کیردی لر. اسحاق خوجه اون ایکی کون محاصره دین کین شهر نینگ ایشیک لری غه اوت قویوب و سپیل دین بیر نچه یرنی ییقیب شهر غه هجوم قیلدی، و چین لیغ لر نینگ تولاراقی نی اولتوروب و بعضی سی نی اسپر قیلدی. قراشهر دین مجاهد لر قولی غه توشکان اولجه لر نینگ تولالیقی و قیمتی نی موسی آخوند تأریخ امنیه سی ده اوزون بیان قیلادور. قراشهر نینگ حربی موقعیتی شرقی تورکستانده مثل سیز مهم ایدی. ایحاق خوجه نینگ بو یرنی فتح قیلغانی تورپان و اورومچی فتحی نی تولا آسانلاشتوروماقدین عبارت ایدی. واقعاً اسحاق خوجه تورپان و اورومچی نی قراشهر محاربه لری نینگ نصفی چه زحمت کورمای فتح قیلدی.

[492] ایکنجی ییلی یعنی ۱۲۸۱ هـ ده اسحاق خوجه تولا بیر قوت بیلان شرق غه یوروش قیلیب تورپان ولایتی نی اهالی نینگ یاردمی بیلان آسان فتح قیلدی. موندین کین نوبت اهالی سی نینگ اکثریتی چین لیغ بولغان اورومچی ولایتی غه کلدی. اسحاق خوجه اورومچی نی تقریباً ایکی آی محاصره قیلیب فتح قیلدی. آندین کین گوجینگ و جیمسا و قوتوبی و مناس و شیخو شهر لری نی تولا شدت لیک اوروش لر دین کین فتح قیلدی، و بو شهر لری فتح قیلماقده مذکور شهر لده کی تونگان لر اسحاق خوجه غه تولا یاردم قیلدی لر. بو اوچون اسحاق خوجه اورومچی ولایتی غه تونگان لر نینگ چونگ مآسی یوسف لورینجاننی والی قیلیب و مذکور شهر لرنینگ تولاراقی غه تونگان دین حاکم لر تعیین قیلدی، و عسکر منصب دار لری قویدی.

بو یورت لر فتح بولغان دین کین چین حدودی ده کی غایت مهم ایکی تورک شهری بولغان قمول و بارکولنی فتح قیلماق اوچون اسحاق خوجه عسکر یی نی ایکی غه آیریب بیر فرقه سی نی بارکول غه

TEXT OF THE MANUSCRIPT

كشى ليك قوت توپلاب قراشهرغه يوروش قىلدى. قراشهرده چين قوتى بش آلتە مينگ دىن آشوق بولوب توپلرى خىلى تولا ايدى، و مونىنگ اوستيغه قراشهر درياسى غايت چونگ بير مانع ايدى. اسحاق خوجه دريا بويى غە بارىب چين ليغ لر بيلان اوق آتيشىب و بير نچه كون دريادين اوتمگه كوشش قىلدى. ليكن دريانينگ او طرفيدىن چين ليغ لر قاتيغ مدافعه قىلغانى اوچون دريادين عسکر اوتكوزمك امكانى نى تاپالمادى، و بو مشكلات نىنگ اوستيغه قراشهرغه اورومچى و تورپان طرفيدىن آرقە آرقە دىن ياردم قوتلرى كلكمده بولغانى آنگلاندى. اسحاق خوجه بو وضعيت نىنگ يگانه چارهسى قراشهر نىنگ شرقى غە اوتمك و اورومچى و قراشهر نىنگ آراسى نى اوزمك و قراشهرغه آرقە دىن هجوم قىلماق ايكانلىكى غە توشونوب بيرر مينگ مقدارى ميليتىچى عسكرنى قراشهر درياسى بويده قويوب اوزى قالغان تمام قوتلرى بيلان آرقە غە يانيب باغراش كولى نىنگ غربى و جنوبى و شرقى قايىسى بيلان آلتە كون يول يوروب قراشهر نىنگ قرق ميل شرقى ده كى اوشاق تال قصبهسى غە ياقىنلاشتى، و اورومچى دىن قراشهرغه ياردم اوچون يوللاغان ۱۰۰۰۰ كشى ليك چين ليغ و قالماق دىن مركب بير قوت نىنگ اوشاق تالده غافل حالده بارلىقى دىن خبر آلدى، و اسحاق [490] خوجه بو دشمن نىنگ اوستيغه اوشومتوت باسقون قىليب بير نچه ساعت اوروش دىن كىن دشمن نى يمان مغلوب اتتى، و چين ليغ باشقوماندان اولتورولدى، و انىنگ تمام دفتر و مكتوبلرى اسحاق خوجه نىنگ قولغە توستى، و دشمن لرنىنگ تولاراقى اولتورولوب قلىچ دىن آشقانلرى غايت پراكنده حالده قراشهرغه قاچتى، و دشمن نىنگ تمام يراغ و جىخانه و لوازم لرى مجاهدلرغە اولجه توستى. باشقوماندان نىنگ يانجوقى دىن چىقغان بيرر مکتوبده اورومچى دىن كلكمده بولغان اوچ تورت پارچه ياردم عسکر لرى نىنگ هر بير پارچهسى نىنگ مقدارى و اوشاق تال غە توشادورغان كونلرى تفصيل بيلان يازىلغان ايكان. بونى اسحاق خوجه بىليب درحال بير مقدار عسکرى نى اوشاق تالده قويوب و بير مقدارى نى اوزى اليب قرا قىزىل جىلغەسى نىنگ ايكى طرفيده كى تاغلر نىنگ هر يريده بوقتورمالر تعيين قىليب كىلادورغان ياردم قوتلرى غە منتظر توردى، و كلكانچەسى نى اوق غە توتوب و آراغە اليب يوق اتتى. تورت بش كون ايچيده بو ياردم قوتلرى نى تاماماً يوق اتىب تولا يراغ و مهمات و باشقه اولجه لرنى قولغە توشوردى. بونىنگ بيلان اسحاق خوجه اورومچى طرفيدىن دشمن كلكميدىن خاطر جمع بولوب قراشهر طرفى غە يوروش قىلدى. قراشهرده كى چين ليغ لر اوشاق تال نىنگ ۱۰ ميل غربى ده كى چوقور آتليغ كنتده تولا قوت توپلاب استحكام قىليب تورغان ايدى لر. اسحاق خوجه چوقورغە كىلب لا محاربه باشلاندى، و دشمن نىنگ قوتلىك توپلرى و ميليتىقلىرى مجاهدلرغە تولا زيان بردى، و بيرر مينگ كشى شهيد بولدى، و عسکرلر مغلوب بولوب آرقە غە قاچقالى باشلادىلر، و بو حالده اسحاق خوجه نىنگ امرى

کوچا انقلابی

۱۲۸۰ هـ ده کوچاده بیر مونچه اصیلزاده لر بیر مخفی تشکیلات پیدا قیلدی لر، و بو اصیلزاده لر توغلو قتی مور خان نینگ بیانیده ذکر ی اوتکان مولانا ارشد الدین نینگ اولادی بولوب کوچا نینگ طریقت مرشدلری نینگ خاندانی دین ایدی لر، و کوچاده تونگان دین بیر نچه مینگ اولوب مهاجر لر بار ایدی، و بو تونگانلر چین حکومتی غه وفادار لیق کورساتکان مسلح آدم لر ایدی، و بیر طرف دین یوقاریقی طریقت مرشدلری غه مرید ایدی لر. منه بو مناسبت بیلان یراغ سیز تشکیلات چی لر مذکور تونگانلرنی آهسته آهسته اوز طرف لری غه تارتتی لر، و بیر کیچه ده مذکور تورک لر و تونگانلر شهر ایچیده کی چین موضع لری غه هجوم قیلیب چین قلعه سیدین باشقه همه یرنی اشغال قیلیب چین لیغ لرنی محاصره قیلدی لر. ایرته سی همه مجاهدلر اتفاق قیلیب ان چونگ مرشدلری بولغان راشد الدین خان خوجه نی آق کیگیزده اولتور غوزوب [488] آنگا بیعت قیلیب خان اعلان اتتی لر، و خان خوجه عنوانی نی بردی لر. بو ذات تمام عمریده خلوت نشین لیق و طریقت پیری لیق بیلان یاشاغان و سیاست و عسکر لیک قابیلیتی دین اوزاق ساده کونگل لوگ و تجربه سیز بیر کشی ایدی. فقط ایننگ یاشده چونگ بولوب خلق آراسیده کی اعتباری نی نظر غه آلیب انی خان تعیین اتتی لر، و بو ایش کوچا مجاهدلری نینگ بیرنجی خطالری ایدی. بو بیعت مراسمی توگا گاندین کین مجاهدلر چین قلعه سی غه هجوم قیلغالی باشلادیلر، و بیر نچه قاتا اوروشلر بولوب اخیراً مجاهدلر هجوم بیلان قلعه نی اشغال قیلیب چین لیغ لرنی یوق اتتی لر. کوچا و اطرافی فتح بولغان دین کین خان خوجه اینی سی جمال الدین خوجه نی بیر نچه مینگ عسکر بیلان آقسوغه یوللادی، و جمال الدین خوجه بای و آقسو و اوچتورپان شهرلری نی فتح قیلدی، و ینه خان خوجه برادرزاده سی اسحاق خوجه نی ایکی مینگ بش یوز کشی لیک بیر قوت بیلان شرق طرفی غه یوللاب کورلا و قراشهرنی فتح قیلماق غه امر اتتی. اسحاق خوجه بارغونچه قراشهر و تریم (لوپ) اولکه لریدین تولا چین لیغ لر کورلا شهری غه بیغلیب بش مینگ دین تولاراق قوت توپلاغان ایدی لر. اسحاق خوجه دشمن نینگ قوتی نینگ تولالیقی و یراغلری نینگ مکمل لیک ی و اوز عسکرلری نینگ آزلیقی و یراغلری نینگ ناقص لیقی غه قرامای کورلا غه هجوم قیلیب چین لیغ لرنی محاصره آستیغه آلدی، و بو ائنده بوگور و ینگی حصار و کورلا اطرافیدین ایکی اوج مینگ قدر مجاهدلر اسحاق خوجه نینگ یاردمی غه کلدی لر، و تریم (لوپ) دین اسلام خلفه نینگ قیادتی آستیده یته یوز مسلح اوجی لر کلیب قوشولدی. بونینگ بیلان اسحاق [489] خوجه نینگ قوتی آله مینگ غه یاقین بولوب کورلانی قاتیغ محاصره و هجوم لر نتیجه سیده آلدی، و بو موفقیت دین کین هر طرفدین کلیب قوشولغان مجاهدلر بیلان تقریباً ۱۰۰۰

غايەت يېشى بىر صورت دە موفىقاتىت حاصل قىلغانلىرىنى اعتبارغە ئالساق باشقە انقلابچى لىردىن بولرېنىنگ اهمىتى زىيادە دور. لىكن بو انقلاب هېچ تارىخىدە بىر بىرى بىلان اويوشمغان ايكى عنصر (تورک و تونگان) نىنگ مشترک مساعى لرى بىلان وجودغە کلگانی اوچون او اهمىت لرى اوروش توگانان زمان داخلى اختلاف چىقىب [486] ضایع بولدى— بىانى بودورکه— فتح تماملانغاندىن كىن تونگانلر انصاف سىزلىغ قىلىب چىن لىغ لىردىن لىنغان حساب سىز اولجە لرنى خالص اولزلى غىنە آلماق غە تشبث قىلدى لىر، و هم ترانچى لرنىنگ راضى لىقى سىز بىر تونگان نى حکمدار لىق غە تعین قىلدى لىر، و حکومت طرزى و اداره تشكىلاتى نى كاملاً چىن اصولى غە مطابق تشكىل قىلدى لىر. دىمک که تونگانلر يورت نىنگ اصلى ايگە لرى و مطلق اکثرىت غە مالک و انقلاب نى چىقاربى انىنگ اصلى ايگە لرى بولغان ترانچى لرنى هر حقدىن تاشقارى قويماق و يورت نى تورک يورتى قىلماى ینە چىن مستملکه سى قىلماق نى خواهلا دىلر. ترانچى لىر بو انصاف سىزلىق مقابلىدە رذالت غە راضى بولماى «يورت بىزىنىنگ، و انقلاب نى بىز چىقاردوق، و اکثرىت بىز دە دور. بناءً عليه حکمدار بىزدىن، و اولجە و غنىمت لىر بىزىنىنگ حقىمىز، و حکومت تشكىلاتى نى چىن چه قىلماى اسلام اصولى غە مطابق قىلامىز، و تونگان لرغە قىلغان خدمت لرى غە توشلوق مكافات و امتياز بىزامىز» دىگان دعوا بىلان تونگانلردىن آىرىلىب اوز آر لىردىن بىر كشى نى خان تعین قىلىب اسلام اصولى و تورک روحياتى غە مطابق حکومت تشكىل قىلدى لىر. منه بو صورت بىلان بو ايكى عنصر آراسىدە اوزون مدت قانلىغ مجادلە لىر بولوب هر ايكى عنصر ضعيفلا شىب اخيراً غولجە ولايتى تونگان لىر قولیدە و آياغ اىلى و یتە سو ولايت لرى ترانچى لىر قولیدە قرار تاپتى، و بو اخلاف نتيجه سىدە بولر هېچ بىرنى فتح قىلالما دى لىر. اخيراً ۱۲۸۶ هـ دە يعقوب بگ غولجە غە هجوم قىلىب او یردە كى تونگانلرنىنگ حاکمىتى آستىدە قالغان ترانچى لرنىنگ ياردمى بىلان تونگان لرنى مغلوب قىلىب غولجە نى آلدى. اما آياغ اىلى و یتە سوده كى ترانچى حکومتى يعقوب بگ غە [487] رسماً اطاعت قىلىب بىر مقدار ماليات برمکنى گردنى غە اليب انىنگ بىلان مصالحه قىلدى لىر، و ۱۲۸۸ هـ دە غولجە غە ینە تونگانلر استىلا قىلدى، و ترانچى حکومتى مستقل بولدى، و كىن لردە غولجە هم ترانچى حکومتى غە تابع بولدى، و بو صورت بىلان استقلال لرى نى محافظه قىلىب ۱۲۹۴ هـ دىن كىن چىن عسکر لرى نى موفىقت بىلان مدافعه قىلدى لىر، و ۱۲۹۷ هـ دە اىلى و یتە سوغە روس استىلاء قىلىب مىلى ترانچى استقلالى يىقىلدى.

بش انقلاب‌نینگ باشلانغان صورت‌لری و انقلاب‌غه باعث بولغان مقصد و غایه‌لر و انقلاب‌غه آرا‌لشقان اجنبی عنصرلر و اداره تشکیلاتی و هر بیر انقلاب باشلیغی‌نینگ شخصیت‌لری و مسلک‌لری خصوصیده کی صحیح معلومات‌نی باشقه باشقه فصل‌لرده بیان قیلامیز، و هر فصل‌نینگ آخریده او فصل‌ده بیان قیلینغان انقلاب و انقلابچی‌لرنینگ عاقبتی‌نی ذکر قیلامیز.

ایلی و یته سو انقلابی

ایلی و یته سوده شرقی تورکستان‌نینگ همه اولکه‌لریدین کوچوب کلیب یرلاشکان تورک (ترانچی) لر و چین‌دین کوچورولوب یرلاشتورولگان چنغن‌لر و ینه چین‌دین سورگون صورتی بیان هیدالیب چیقاریلغان تونگان‌لردین عبارت بولغان اوچ عنصر خلق بار ایدی. بولرنینگ ایچیدین تقریباً یوزده یتیمیش مقداری ترانچی و اون مقداری تونگان و باقی‌سی چنغن و چین‌لیغ ایدی. چنغن‌لر کنگرو امتیازغه مالک و چین‌غه غایت درجه‌ده اخلاص‌لیغ بولوب حکومت بولرغه تولا اعتماد قیلور ایدی، و همه‌سی مسلح ایدی، یعنی بولر حکومت‌نینگ ملکی عسکری ایدی. ترانچی‌لر تورک و مسلمان بولغان‌لری اوچون چین‌لیغ‌لر بولرنی بیر خدمتکار قتاریده کورمکده و هر قسم اغیرلیق و ظلم بولرنینگ باشی‌غه ایدی. [485] تونگان‌لر اگرچه چین‌لیغ بولسه‌لر مو مسلمان بولغان‌لری اوچون و خصوصاً بولر عصیان سببی‌دین چین‌دین هیدالیب ایلی و یته سوده چنغن‌لرنینگ مراقبتی آستیده یا شایدورغان بولغان‌لری اوچون بولر هم هر قسم تحقیر و ظلم‌غه معروض ایدی‌لر، و بو باعثدین او اولکه‌لرده کی تونگان‌لر چین و چنغن‌نی دشمن توتماقده، ترانچی‌لرغه شریک ادی‌لر، و بو ایکی عنصر تقریباً یوزده سکسن نسبت‌ده اکثریت‌غه مالک ایدی‌لر. ۱۲۷۹ هـ ۱۸۶۱ م ده ایلی و یته سوده کی ترانچی و تونگان‌لر بیرلاشیب انقلاب باشلادیلر، و اولده تاغ آرا‌لاش مستحکم یرلرده غیر منتظم چته‌چی صورتده ظهور قیلیب او یرلرده چین‌لیغ عسکرلری‌نی باسقون صورتی بیان یوق اتیب اولرنینگ تولا یراغلری‌نی قولغه کلتورگان‌دین کین شهرلرغه هجوم قیلغالی توردی‌لر، و تقریباً بیر ییل محاربه دوام قیلیب اخیراً انقلابچی‌لر قطعی طورده غالب بولوب جانگجونگ‌لوق مرکزی بولغان چنغن شهری‌نی اشغال اتتی‌لر، و جانگجونگ باشلیغ تمام چین‌لیغ‌لرنی و تمام چنغن‌لرنی قتل‌عام قیلدی‌لر، و چنغن شهری‌نی ویران قیلدی‌لر، و خرابه‌سی حاضرده هم کوره و غولجه آراسیده باردور. یالغوز چنغن شهریده سکسن مینگ چنغن و چین‌لیغ اولتورولگان‌ی روایت قیلینادور. بونینگ بیان تمام ایلی و یته سو فتح بولوب انقلابچی‌لر مستقل بولدی‌لر. ایلی و یته سو انقلابچی‌لری چین‌لیغ‌لرنینگ قوتی همه‌دین تولاراق بولغان و هم عمومی والی‌لوق مرکزی بولغان بو اولکه‌لرده

چىن حدودى غەچە ھەمەنى اشغال اتتى لىر.

(۳) مذکور يىلده ختن نىنگ چونگ عالمى و دىنى پىشواسى بولغان مفتى حبيب الله حاجىم نىنگ اوغول لىرى عبد الرحمن آخوند و ابراهيم خان لىر نىنگ قىادتى آستىده ختن اھالى سى چىن لىغ لىر نى بىر نچە محاربه دىن كىن مغلوب قىلىپ محاصره غە آلدىلر، و بىر نچە كون دىن كىن چىن لىغ لىر شەر و يراغ و خزانە نى تسليم قىلىپ حىات لىرى نى قوتقوزدى لىر، [483] و مفتى حبيب الله حاجىم نى خلق آق كىگىزده اولتورغوزوب پادشاه صفتى بىلان آنگا بيعت قىلدى لىر، و آندىن كىن غرباً گوما و شرقاً كرىا و چرچن غەچە فتح قىلىپ ختن حكومتى غە الحاق اتىلدى.

(۴) مذکور يىلده كاشغر اھالى سى صديق بگ نىنگ قىادتى آستىده قوپوب چىن لىغ لىر نى مغلوب قىلىپ كاشغر كەنە شەر و ىنگى حصار و فىض آباد شەر لىرى نى آلدى لىر، و چىن لىغ لىر نى ىنگى شەر دىيلا دورغان قلعه ده محاصره قىلدى لىر.

(۵) مذکور يىلده يار كنده كى مسلح تونگان لىر بو عمومى انقلاب ايجىده حىات لىرى نى محافظه اتمك اوچون چىن لىغ لىر دىن آيرىلىپ اولر نىنگ ضدى غە جهاد اعلان اتتى لىر. بو جهاد غە يار كند اھالى سى عموماً اشتراك اتتى لىر. يار كند آلتى شەرنىنگ جنوب قسىمى نىنگ والى سى (خان آمبان) تورادورغان مركز بولغانى اوچون چىن لىغ لىر نىنگ قوتى خىلى تولا ايدى، و بو اوچون ايكى يىم آى محاصره دىن كىن شەرنى هجوم بىلان فقح قىلىپ خان آمبان باشلىغ چىن لىغ لىر نى اولتوردىلر، و پوسكام و قارغالىق شەر لىرى نى هم فتح قىلدى لىر، و يار كنده طرىقت مرشدى بولغان عبد الرحمن حضرت نى پادشاه تعىن قىلدى لىر.

منه بو انقلاب لىر مستقل صورتده بش نقطه ده قوزغالىپ و بش مستقل حكومت شكله ده قرارلاشتى، و بىر بىرى غە هىچ رابطه سى يوق، و تشرىك مساعى دىن هم كاملاً خالى ايدى (۲۱ نچى خرىطه غە قراسونلر).

بو بش مستقل انقلاب نىنگ تفصىلاتى و عاقبت لىرى

بو انقلاب لىر تام معناسى بىلان بىر بىرى دىن آيرىم بولوب هر منطقه ده كى انقلابچى لىر اوزلرى فتح قىلغان اولكه لىر ده استقلال اعلان قىلىپ شرقى توركستان ده بش [484] مستقل مىلى حكومت قورغانلرى و بىر بىر لىرى بىلان صمىمى بىر اتحاد وجود غە كلتورالماكان لىك لىرى نىنگ سببى بو انقلاب لىر نىنگ باشلانغان صورت لىرى و حربى قوت لىرى و انقلاب لىر دىن مقصد لىرى و انقلاب غە آراالشقان عنصر لىر و اداره تشكىلات لىرى ده بىر بىر لىرى غە توغرا كلمگان لىك لىرى ايدى. بناءً عليه بو

مرکزلی بولدی. ایلگریده مینگده بیر اوقوش یازیش بیلا دورغان کشی تاپلمغودک درجهده جاهل لیق قرانگولوقی غه مبتلا بولغان شرقی تورکستانده تولا چونگ عالم لر و فصیح شاعر لر تیار بولدی، و آن یاقا یورت لرده اوقوش یازیش رواج تاپتی. تورسون بگ و باشقه چونگ مؤلف لر نینگ اثر لری حاضر غه چه باقی دور، و مریم آخوند آغاچه دک بیر نچه خاتون مدرس و شاعر لر هم یتیشکان ایدی، و یار کندلیک و قراقاشلیغ و ختن تاغی لیغ اوچ ملا نیاز آخوند لردک ملی شاعر لر پیدا بولغان ایدی، و اثر لری خلق قولیده باردور. منه بو انقلاب لر اصلی مقصد بولغان استقلال نی نتیجه برمه لر مو استقلال دین مقصد بولغان سعادت لر دین مهم مونجه سی نینگ حاصل بولماقی غه سبب بولدی.

چین لیغ لر نینگ ایکنجی و اوچونجی استیلاری نینگ مدت لری اوزون بولمغان اوچون ملت نینگ یوقاریقی اصلاحات و حاصل اتکان فایده لری نی یوق ایتمادی لر. استیلا مدتی دوام اتکان تقدیرده ینه چین لیغ لر نینگ اولقی دین تهله که لیگ راق اقدامات قیلماق لری ده شک یوق ایدی. بو اوچون اهالی اوچونجی چین استیلا سی دین کین ینه بیر قیام و انقلاب غه حرکت قیلماقده ایدی لر، [482] و بو نوبته هم چین غه اخلاص مند بولغان بگ لر خلق نینگ حرکت لری غه مراقبت قیلیب ممکن قدر چین حکومتی نینگ دوامی غه کوشش قیلسه لر مو بولر ایلگریکی دین آز و هم نفوذ لری ضعیف بولغانی اوچون آنچه اهمیت لیک ایماس ایدی لر. فقط چین عسکری نینگ تولالیقی و قوتی استیلانی محافظه اتمکده ایدی، و خلق چین قوتی نینگ ضعیفلاشماق فرصتی غه منتظر ایدی.

شرقی تورکستان ده اوچونجی عمومی انقلاب

۱۲۷۸ هـ ده چین ده کی تاپینگ انقلابی و یونن انقلابی منته ا درجهده قوتلانیب چین امپراطوری نینگ شرقی تورکستان غه قراغوچه قوتی و فرصتی قالمادی. بو فرصت دین شرقی تورکستان اهالی سی استفاده قیلیب آرقه آرقه دین بش یرده انقلاب چیقاردی لر.

(۱) ایلی و یته سو اولکه لریده ۱۲۷۹ هـ ده ترانچی لر و تونگان لر (مسلمان چین لیغ لر) بیرلاشیب قاتیغ بیر انقلاب چیقاردی لر، و ایلی ده کی جانگ جونگ باشلیغ چین لیغ لر نی و تمام چن فن لر نی قتل عام قیلدی لر، و استقلال اعلان اتتی لر.

(۲) کوچاده ۱۲۸۰ هـ ده تورک لر و تونگان لر بیرلاشیب کوچانینگ چونگ دینی پیشواسی بولغان راشد الدین خان نینگ قیادتی آستیده قویوب بیر نچه اوروش لر دین کین کوچا و آقسو و کورلا شهر لری نی آلدی لر، و کین قراشهر و تورپان و اورومچی و قمول و بارکول اولکه لری نی هم آلیب

مذکور مهاجرلرغە الیب برمک و خلقنی قلیچ و تایاق بیلان چینلاشتورماق ویا یورتی دین چیقارماق دە فعالیت کورساتتی، و آز زمانده قومول و تورپان و بارکول دین باشقە نفوسی آز یرلر تماماً غیر مسلم و مسلم (تونگان) چین لیغ لرنینگ یورتی بولوب قالدی. قومول و تورپان و بارکول دک نفوسی تولا شهرلرده یوزده قرق نسبت دە تورک قالب چین لیغ لر اکثریت پیدا قیلدی، و باشقە شهرلرده هم چنن و چین مهاجرلری کوندین کونگە آشماق دە ایدی.

و تمام یورت لرده اهالی نی زور و حیلە بیلان چینلاشتورماق تشبث لری یوقاریده ایتیلغان وجە بیلان جاری بولماق دە ایدی.

بیرنجی عمومی انقلاب دە اولرغلر و اوشاقلر دیلادورغان فرق یوق ایتلیب [480] و تولاراق اولوغلر اولتورولوب و قاچیب زراعت یرلری و یاایلر و حیوان لر همه اهالی آراسیده تقسیم قیلینیب هر کیم مالک لیق حقی غە یتیشتی، و خلق نینگ بیر بیرینی قول قیلیب ظالمانه و أجور سهیز خدمت غە سالماق اصولی بوزولوب اوشاقلر تماماً آزاد بولدی لر، و تجارت چین لیغ لرنینگ انحصاری دین چقیب هر سرمایه دار آزادانه تجارت قیلماق حقی غە مالک بولدی، و جزانه چی لر یوق بولوب خلق نینگ حیثات ماده لری بولغان ملک و مال لری برناد بولوش دین قوتولدی، و یورته تولا بولوب ملت نینگ موجودیتی نی تهدید اتمک دە بولغان چنن و چین مهاجرلری انقلاب نتیجه سیده قاچیب و اولتورولوب آز قالدی لر، و چینلاشماق تهلهکی سی قطعی صورت ده یوق بولدی. بونینگ بیلان هر کیم اوز ملکی و اوز فایده سی اوچون جدیت بیلان ایشلاب یورت آباد بولدی، و ثروت یورت اهالی سی نینگ یانجو قیده قالب خلق بای بولدی، و شرقی تورکستان چین اولکه سی بولوب کتمک تهلهکی سیدین قوتولوب ینه تورکستان لیق حالتیده قالدی، و تورک بولغان اهالی چینلاشماق و اسلام دینی دین ایریلماق هلاکتی دین قوتولوب موجودیت لری قوتلانیدی.

معنوی فایده لر بودورکه—چین استیلاسی دوریده یورته دینی و ادبی و باشقە علم لر یوق حساب ده بولوب کتکان ایدی. انقلاب بولور بولماس انقلاب چی لرنینگ آن اول اهمیت برگان ایش لری باشقە اسلام یورت لری دین عالم لر کلتورمک و مکتب و مدرسه لر تاسیس قیلیب علم نشر قیلماق دین عبارت بولوب بخارا و فرغانه و افغانستان و هندوستان دین تولا عالم لر کلتورولدی. بو عالم لر ایچیدین کولاب لیغ ملا عبدالله آخوند (کولابی آخوندوم) مکتب و مدرسه [481] لرده درس پروگرامی نی ترتیب برگانی و قوندوزلوق قاری عبدالله قرآن تعلیمی نی تجوید قاعده لری بیلان تصحیح قیلغانی و بیر تورکچە تجوید کتابی تألیف قیلغانی اوچون حاضر غە چه مشهور و یخشی آت لری باقی دور. منه بو صورت بیلان آز مدت دە تمام دینی و فلسفی علم لریده و عربچه و فارسچه و تورکچە ادبیات ده ماهر تولا عالم لر یتیشتی لر. یارکند و کاشغر و ختن شهرلری قابل اعتبار علم

بو انقلاب لر نتیجه سیده شرقی تورکستان ده چین عسکری قالمغان حسابده بولدی، [478] و یورت نی چنغن و چین مهاجرلری و یرلیک لردین چین غه اخلاصکار بگ لر اداره قیلدی، و چنغن و چین مهاجرلری دین کافی درجه ده عسکر توپلاب خیلی زیاده قوت کورساتمکده بولسه لرمو اولرغه چین دین یاردم کلماسلیکی نی شرقی تورکستانلیغ لر آچوق بيلمکده ایدی لر. منه بو وضعیت توبنده کی عمومی انقلاب نینگ مهم بیر باعثی ایدی.

بیرنجی عمومی انقلاب دین اوچونجی عمومی انقلاب غه چه اتکان ۵۰ ییل مدت ایچیده شرقی تورکستان نینگ عمومی احوالی

شرقی تورکستان اهالی سی نینگ بو انقلاب لریده مقصدلری چین اسارتیدین ابدی صورتده قوتولوب دنیاده کی آزاد ملت لردک سعادت و آبرو بیلان یاشاماق ایکانلیکی معلوم دور. لیکن مع الاسف انقلابچی لرده درست بیر تشکیلات و قوتلیک بیر اتحاد بولمغان اوچون بو مقصد حاصل بولمای ینه اسیرلیق فلاکتی غه اوچرادیلر. لیکن بیرنجی و ایکنجی انقلاب لر کاملاً فایده سیز هم قالمادی، بلکه بو انقلاب لر نینگ مادی و معنوی فایده لری بک تولا بولدی.

مادی فایده لر بودور که—چین لیغ لر اهالی نی یکی صنف غه آیریغانی اوچون یورت ده اکثریت بولغان اوشاق لر مدهش بر خوارلیق و حق سیزلیق ده یاشاب دایما باشقه لر اوچون ایشلاتیلیمکده بولغان سبب دین یورت نینگ آباد یرلری نینگ تولاسی ویران بولوب کتکان ایدی، و تجارت تماماً چین لیغ لر نینگ انحصاریده بولوب چین نینگ ایپک مال لری نی و چینی و چای لری نی شرقی تورکستان غه کاتوروب آلتون و کموش و جواهر غه ساتماق دین عبارت ایدی، و بو قسم تجارت شرقی تورکستان [479] نینگ تمام ثروتی نی چین لیغ لر نینگ یانجوقیغه توکوب اهالی نی مدهش بیر فقیرلیق غه توشورمکی آشکارادور، و مونینگ اوستیغه چین مهاجرلری شهرلرده و حتا که کیچیک بازار و کنتلرده جزانه دوکانلری آچیب خلق غه فایده شرطی بیلان پول قرض بیروور ایدی لر. حکومت آکوان لری غه اوز کسب محصول لری نی یتکوزالمگان خلق بو جزانه چی لردین پول الیب آکوان لری نی بیروور ایدی لر، و بو قرض نی برمکغه قدرت تاپالمغان خلق نینگ اوی و یر و مال لری مذکور جزانه چی لرغه بیریلور ایدی. بو صورت بیلان خلق نینگ ثروتی مدهش صورتده بر باد بولماقده ایدی. اولقی استیلا دوریده چین مهاجرلری نی تولا کلتورمک و خلق نی چینلاشتورماق سیاستی غایت یمان بی صورتده اجراء قیلندی. اولاً چین حدودی غه یاقین بولغان قمول و بارکول دین تورپان و اورومچی غه چه جوزولغان اولکه لرده چین لیغ لر نی یرلاشتوروب و خلق نینگ تعلقاتی نی زور بیلان

عهدی‌غه تورمای مذکور تسلیم بولغان چین لیغ‌لرنی باله چقه‌لری بیلان تماماً اولتوردی. بو انقلاب حقیقتاً بک پراکنده و هیچ بیر اتحاد و تشکیلات‌سیز بولوب ایلگریکی انقلاب‌دین انتظام‌سیزراق ایدی. بو اوچون بش ییل‌دین آشوق دوام ای‌تالمدی.

شرقی تورکستان‌غه اوچونجی چین استیلاسی

۱۲۷۵ هـ ۱۸۵۸ م ده چین امپراطوری هیین فونگ شرقی تورکستان‌غه تولا عسکر یوللادی. بو عسکرلر شهرلرغه استیلا قیلا قیلا کاشغرغه یاقینلاشقانده ولی خان توره اوز آدم‌لری بیلان توپلاغان آلتون کموش‌نی الیب فرغانه‌غه قاچتی، و چین عسکرلری کلیب کاشغر‌نینگ بی‌گناه اهالی‌سی‌نی بیر ایکی کون قتل‌عام قیلدی، و بیر نچه مینگ ایر و خاتون کشی‌لرنی اسیر قیلیب چین‌غه یوللادی. آندین کین چین عسکرلری یارکندغه یوروب او یرنی آلدی‌لر. [477] آندین کین ختن‌غه یوروش قیلدی‌لر، و ختن انقلاب‌چی‌لری چین لیغ‌لرنی و چین طرفدارلری بولغان حاکم و باشقه‌لرنی اولتورمای یخشی معامله قیلغانلری اوچون اولرنینگ شفاعت‌لری بیلان چین عسکرلری ختن‌ده قتل‌عام و بولان تالان قیلما‌دیلر. بو استیلا دوریده چین حکومتی ایلگریکی استیلا دوریده کی سیاستی‌نی توتوب دینی ایش‌لرغه تعرض قیلما‌دی، و آلوان‌لرنی بیر آز آزلاتتی، و حاکم‌لیق‌لرغه چین‌غه خدمت قیلغان بگ‌لرنی تعیین قیلدی.

کاشغر اهالی‌سی‌دین بیر نچه مینگ اولوک مسلمان‌لرنینگ چین‌غه اسیر بولوب سورولگان‌ی و اولرنینگ چین‌غه قول بولوب اسلام دینی‌دین چیقیب کتمکده بولغانی‌نینگ سببی فرغانه خانی شیر علی خان‌نینگ و ولی خان توره‌نینگ کاشغرده بیهوده قان توککانلری ایدی، و بو سبب‌دین شیر علی خان‌نینگ وجدانی متأثر [متأثر] بولوب ۱۲۷۸ هـ ده شیر علی خان چین امپراطوری‌نینگ آلدیغه تولا هدیه‌لر بیلان بیر هیأت ایباریب مذکور اسیرلرنی آزاد قیلماق و اوز یورت‌لری‌غه یاندورماق‌نی التماس قیلدی. امپراطور هیین فونگ بو التماس‌نی قبول قیلیب تمام اسیرلرنی کاشغرغه یاندوروب ایباردی.

۱۲۷۷ هـ ۱۸۵۹ م ده چین و انگلیس فرانسه آراسیده کی ایکنجی افیون محاربه‌سی‌نینگ تأثیری شرقی تورکستان‌غه هم یتیب چین قوتی آز قالدی، و بو افیون محاربه‌سی توختار توختاماس تاپینگ انقلابی ینه یاشاریب پیکین‌نینگ یاقینیده کی تینزین شهری‌نی انقلاب‌چی‌لر آلیب کتتی، و بیر طرف‌دین یوننن ولایتی‌ده تاو ون سو آتلیغ بیر تونگان قوتلیک بیر انقلاب چیقاریب مذکور ولایت‌نی الیب اوزی‌غه سلطان سلیمان آت قویوب استقلال اعلان اتتی.

شرقی تورکستان اهالی سی نی خوش قیلماق صورتی بیلان بولوب دینی ایش لرغه تعرض قیلمادی، و چوقا پولی آلمادی، و بش آله شهرنینگ اوستیده چین لیغ دین بیر والی (خان آمان) تعیین [475] قیلیب هر شهر و علاقه لرغه اولوغلر نی و اولر نینگ توغقانلری نی و دوستلری نی حاکم قیلیب قویدی، و اهالی دین قاضی و مفتی لر تعیین قیلیب دینی و بعضی عدلیه ایش لری ده اولرغه اختیارات بردی. اما چین لیغ لر استیلاسی نی محکم قیلماق اوچون شرقی تورکستانده تولا عسکر قویدی، و یوقاریقی منصبدار لر چین دین تولا خرسند ایدی لر، و چین منفعتی غه جدی فعالیت کورساتیب خلق نینگ حرکت لری غه مراقبت قیلور ایدی لر. بو استیلاده قالماق لر چین غه مهم صورته عسکری یاردم قیلغان ایدی لر، و بو اوچون چین امپراطوری هر قبيله قالماق نینگ چونگی غه وانگ عنوانی نی و امتیازی نی بردی. شرقی تورکستانده قالماق وانگ لری تقریباً یگره کشی ایدی. ۱۲۶۸ هـ ۱۸۵۰ م ده امپراطور تاؤکوانگ اولوب اورنیغه اوغلی ییی چو یاکه هیین فونگ تخت ده اولتوردی، و ۱۲۶۹ هـ ده چین نینگ خونن و خوپه و انخوی ولایت لریده مشهور تایپنگ انقلابی قوزغالدی، و بو سبب دین شرقی تورکستانده کی چین قوتلری ضعیفلاشقالی باشلادی، و هر طرفه انقلاب قوزغالغالی توردی، یعنی چین نینگ بو استیلاسی آران آله بیل دوام قیلدی.

شرقی تورکستانده ایکنجی عمومی انقلاب

۱۲۷۰ هـ ۱۸۵۳ م ده شرقی تورکستان نینگ هر بریده انقلاب قوزغالدی، و تورت بیل محاربه دوام قیلیب اخیراً انقلابچی لر غالب بولوب ختن دین تورپان غه چه شرقی تورکستان نینگ جنوب اولکه لری چین لیغ لر دین پاک بولدی. لیکن بو نوبته هم انقلابچی لر بیر تشکیلات قوروب بیرلاشالمادیلر. بو اوتراده [476] فرغانه خانی شیر علی خان بو انقلاب دین فایده لانا ق هوسی نی قیلیب اولاً آلدیده جهانگیر خوجه نینگ خاندانی دین بولغان ولی خان توره نی بیر مقدار عسکر بیلان کاشغر غه یوللادی، و آرقه سیدین اوزی بش آله مینگ عسکر بیلان کاشغر غه کلدی. بو وقت غه چه کاشغر ینگی شهریده هنوز چین لیغ لر محاصره صورتیده بار ایدی. شیر علی خان کلیب انقلابچی لر غه یاردم برمکده یوق. پولی بار آدم لر نی «سن چین طرفدای دورسن» دیب اتهان لر قیلیب اولتورمک و پولی نی آماق و انقلابچی لر نینگ قولیده کی اولجه لر نی آماق غه توردی. بو سبب دین کاشغر اهالی سی شیر علی خان غه دشمن بولوب آله آی دین کین فرغانه غه کتمک غه مجبور بولدی. لیکن ولی خان توره کاشغر ده قالب اوزی نی پادشاه اعلان اتتی، و ینگی شهر نی انقلابچی لر قاتیغ محاصره قیلیب اخیراً چین لیغ لر جان لری غه تعرض قیلینمایدورغان شرط بیلان تسلیم بولدی لر. لیکن ولی خان توره

اوغلى پادشاه بولدى. ليكن بونينگ بيلان هم چين ليغ لر ايلگريلا يالماديلر، و خلق قاتبع مداخله بيلان استقلال لرىنى محافظه قىلدى لر، و چين ده كى انقلاب لر باسقمغاني اوچون شرقى توركستان غه چين دين چونگ بير قوت كلمدى، و كاشغر و ياركند و آقسو جهانگير خوجه نينگ اوغلى نينگ قوليدە بير حكومت ايدى، و ختن عبد الرحمن آخوند آتليغ بير ذات نينگ اداره سيده ايدى. چين ده كى داخلې اغشاش لرنينگ اوستيغه ۱۲۵۵ هـ ده انگليس و چين آراسيده مشهور افيون محاربه سى چيقىب شرقى توركستانده چين قوتى بك آز قالدى. ينه شرقى توركستان اهالى سى بو فرصتدين استفاده قىليب يورت يورته انقلاب لر چيقاريب ايلي و اورومچى دين باشقه تمام اولكه لر آزاد بولدى. ليكن ينه شرقى توركستان انقلابچى لرى بيرلاشالمدى لر.

چين ده افيون محاربه سى توگاب انگليس و چين آراسيده مصلحه بولغاندين كين ۱۲۶۴ هـ ۱۸۴۶ م ده امپراطور تاؤكوانگ شرقى توركستان غه تقريباً يوز مينگ عسكر يوللادى. بو عسكر لر تورپان و قراشهرنى اليب ايلي و [474] اورومچى ده كى چنن لرنى و ايلي و قراشهر تاغليده كى قالماق لرنى عسكر قىليب آلتى شهرغه يوروش قىلدى لر.

شرقى توركستان غه ايكنجى چين استىلاسى

چين عسكر لرى آقسو حدودى غه كلگانده كاشغر ده كى حكمدار بولغان خوجه بير كيچه ده قويوب تمام خزانه و يراغ لرنى اليب بير نچه مينگ كشى بيلان فرغانه غه قاچىب كتتى، و بونينگ بيلان يورت ايچيغه مدهش بير اضطراب توشوب قاچماق غه قدرتى يتكان كشى لر فرغانه و هندوستان و افغانستان غه قاچتى لر. ديمك كه كاشغر و ياركند و آقسو ده چين عسكرى نى مداخله قىلماق اوچون هيچ قوت قالمادى، و چين عسكر لرى بو يورت لرنى هيچ اوروش سيز آلدى. آندين كين چين عسكر لرى ختن غه يوروش قىلدى، و عبد الرحمان پادشاه مداخله غه چيقىب قاتبع اوروش دين كين شهيد بولدى، و بونينگ بيلان چين ليغ لر ختن نى هم اشغال اتتى لر. موندن معلوم بولديكه بو انقلاب ده آقسو دين ختن غه چه كى اولكه لرنينگ استقلالى ۳۶ يىل دوام قىلدى.

چين ليغ لر بو استىلا لرنى نى تاماملاغاندين كين ينه اولقى سياست لرنى نى تعقيب قىليب ايلگريكى وانگ و گونگ لرنينگ اولادى نى تايىب اولر غه قديمقى جلدولوغ منصب (امتياز لرنى نى بردى لر، و ينه خدمت قىلغانلر غه رتبه و عنوان لرنى بيرىب ايلگريكى انقلاب نتيجه سيده يوق بولغان اولوغ لر و اوشاقلر صنف لرنى نى وجود غه كلتورگالى باشلادى لر. ليكن بو نوبته چين نينگ اداره سى بير آز

۱۲۱۲ هـ غهچه استقلال لری نی محافظه اتسه لرمو روس لرنینگ دایمی هجوم لری و دسیسه لری مقابلیده بیرلاشیب قوتی نی توپلایالمغان اوچون ۱۲۱۲ هـ ۱۷۹۶ م ده شرق و جنوب قزاق خانلری هم روس نینگ حمایه سی نی قبول اتمک غه مجبور بولدیلر. منه بو صورت بیلان روس لرنینگ سیاست نفوذی شرقی تورکستان نینگ او وقتده کی شمال حدودی [472] بولغان تارووتای تاغلری و بالخاش و آرال کول لری نینگ بوی لری ده کی ساحه لر غه چه یایلدی. لیکن روس لرنینگ بو سیاسی نفوذی فقط اغیزده غینه بولوب حقیقت ده قزاق خانلری مستقل صورتده حرکت قیلماقده و تولا وقت لرده روس لر غه محاربه اچماقده ایدی لر، و بو وضعیت ۱۲۸۱ هـ غه چه دوام قیلدی. منه روس تاریخلری و آوروپا عمومی تاریخلری ده ۱۷۹۶ م ده روس لر جنوبی سیرده کی تیومن چارلری نی نفوذی آستیغه آلدی دیب یازیلغان نفوذ نینگ ماهیتی بو اسمی نفوذ دین عبارت ایدی.

شرقی تورکستان ده چین ضلدی غه بیرنجی عمومی انقلاب

۱۲۳۰ هـ ۱۸۱۴ م ده شرقی تورکستان نینگ هر طرفیده انقلاب لر قوزغالدی، و تولا یورت لرنینگ اوز اوشاقلری اوز یورت لری ده کی چین لیغ و چن فن لرنی و بعضی اولوغلرنی اولتوروب باشقه باشقه استقلال اعلان اتتی لر. معالاسف انقلابچی لر بیر تشکیلات آستیده بیرلاشالمای گاهی چین لیغ لر بیلان و گاهی بیر بیرلری بیلان اورو شماقده ایدی لر. بو انقلاب دین فرغانه خانی عمر خان استفاده قیلیب شرقی تورکستان نینگ بیر حصه سی نی آماق مقصدی بیلان آباق خوجه نینگ اولادیدین فرغانه ده یاشاماقده بولغان جهانگیر خوجه نی بیر مقدار عسکر بیلان ۱۲۳۲ هـ ده کاشغر غه یوللادی. جهانگیر خوجه کاشغر غه کلیب کاشغر و یارکند انقلابچی لری بیلان بیرلاشیب قوتی نی آشوردی، و آهسته آهسته انقلابچی لرنینگ چونگ لری نی یوق اتیب اوزی نی پادشاه اعلان اتتی، و ۱۲۳۳ هـ ده جهانگیر خوجه آقسونی هم آلدی. باشقه یورت لر اولقیدک اوز اهلی نینگ قولیده ایدی. لیکن ایلی و بش بلیق (اورومچی) و تورپان اولکه [473] لری ده چین لیغ و چن فن لر تولا ایدی، و قراشهرده قالماق تولا ایدی، و چین طرفداری ایدی. بو باعث دین او اولکه لر ده کی انقلاب نی چین لیغ لر آز وقتده باسیقتوردی لر، و او اولکه لر ده کی مسلمان لرنینگ تولا سی قیریلیب کتتی لر.

۱۲۳۶ هـ ده چین امپراطوری کیا کینگ اولوب اورنیغه اوغلی تاؤکوانگ امپراطور بولدی، و شرقی تورکستان غه تولا عسکر یوللادی. بو چین عسکرلری کوچا غه چه اشغال قیلیب جهانگیر خوجه بیلان تولا اوروشتی لر. اخیراً ۱۲۴۰ هـ ده جهانگیر خوجه چین عسکرلری نینگ قولیغه اسیر توشتی، و بیکنی غه الیب کتتی لر، و ۱۲۴۱ هـ ده امپراطور تاؤکوانگ انی شهید اتتی، و اورنیغه

فرقهسى نىنگ انقلابى قوزغالدى، و آز كونده بو انقلاب شانتونگ و خون و كيانگسو ولايت لريده هم باش كورساتتى، و بو انقلابلر سببىدىن شرقى توركستانده چين قوتى آز قاليب يوقاريقى چينلاشتورماق تشبثلرى كاملا يوق بولدى. ليكن شرقى توركستان اھالىسى چين نىنگ بو ضعيف ليقيدىن استفاده قىلالماديلر. چونكه يورت نىنگ اقتدار صاحبلىرى بولغان اولوغلر چين غه منتھا درجده اخلاص كورساتيب هر انقلاب نىنگ آلدىنى آلماقغه تيار ايدىلر. چين امپراطورى كيانگ چين ده كى انقلاب نى بير مقدار باسيقتوردى، و بو انقلاب ايچيده چين خزانهسى توگاب كتكان ايدى. بو اوچون كيانگ حكومت غه متعلق بولغان تمام ير و عمارت لرنى ساتماق غه حكم قىلدى، و بو حكم غه بناء شرقى توركستان ده چين حكومتى ضبط قىلغان جامع لر و مدرسه لر و حمام لر و وقف لرنى ساتماقچى بولدى. بونىنگ بعضى سى نى بعضى اولوغلر ساتيب اىلىب اصلى جامع ليق و مدرسه ليك حالى غه كلتوروب و وقف لرنى هم اوز يرى غه تعيين قىليب اوز آت لريده توليه قىلدوروب قويدىلر، و بعضى سى نى چن فن لر و چين ليغلر آلدىلر. قديمقى مىلى دولت لر زمانه سىدىن قالغان جامع لر و مدرسه لر و مسجدرلر و باشقه خيره مؤسسه لرنى نىنگ بو چين استىلاسى دوريده كى اولوغلر نىنگ آتیده بولوب بوكونغه چه اولر نىنگ اولادى او مؤسسه و اوقاف غه ايگه دارلىق قىلماق مىنه اوشبو مناسبت بيلان دور.

[471] امپراطور كيانگ نىنگ چين ده كى انقلاب نى كاملا باسيقتورالمى دولت نىنگ ضعيف ليق غه يوز كلتورگانى شرقى توركستانده كى چين ليغلر و اولوغلر نىنگ مخفى توتقانى غه رغما اوشاق لر غه آپ آچوق معلوم بولماقده ايدى، و كوندن كونگه اوشاق لر اوزلرنى آزاد قىلماق اميدى نى آشتورماقده و بير انقلاب غه طبعاً حاضرلانماقده ايدىلر.

روس لرنىنگ سياست اعتبارى بيلان شرقى توركستان غه قوشنه بولغان واقعهسى

اورال تاغلر يدين ينى سى درياسى غه چه و جنوباً آرال و بالخاش كول لرى و تارووتاي تاغلرى غه چه چوزولغان جنوبى سىبرده كى قزاق خانلىق دولتى نىنگ مملكتى غه ۱۰۵۶ هـ ۱۶۴۵ م ده روس لر تعرض قىلغالى باشلادى، و بو قزاق خان لرى قهرمانلىق بيلان مدافعه قىليب استقلال لرنى محافظه قىلسه لرمو بو قزاق اولكەسى بير حكمدار قولیده بولماى بير نچه خان لرنىنگ قولیده بولغان اوچون اولاً اورال و توبول طرف لرنى نىنگ حكمدارى ابو الخير خان ۱۱۴۲ هـ ۱۷۳۰ م ده روس حمايه سى نى قبول اتتى، و شرق و جنوب طرفیده كى خان لر روس نى شدت بيلان مدافعه قىليب

ایلی و یته سو و بش بلیق اولکه لری نی آباد قیلماق اوچون چن فن لر و چین مهاجر لری کفایه قیلماق جانگجونگ چاو خونی آلتی شهر و تورپان اهالی سی دین بیرر یوز مینک اویلوک نی کوچوروب ایلی و یته سوده یرلاشتوردی، و بولر نی یوز اویلوک یوز اویلوک غه آیریب هر یوز اویلوک نی بیر علاقه ده یرلاشتوروب او علاقه نی آباد قیلدوردی. بو مهاجر لری ترانچی دییلا دور (قدیم شرقی تورکستان لهجه سیده دهقان نی ترانچی دییلا دور ایدی—«دیوان لغات الترک»—) رودلوف نینگ بو ترانچی لری علاحه بیر تورک قبیله سی دیب یازغانی کاملاً غلط سوز دور، و بلکه بو سوز روس لر نینگ تورک ملتی نی پارچه لاما ق [469] سیاستی دین توغولغان بیر اویدور ماسی بولسه کرک دور. حاضرده هم ترانچی علاقه لری یوز آت لری بیلان تونولادور—مثلاً—تورپان یوز، جلیل یوز، عبد الرحمان یوز، کپک یوز، و باشقه لر غولجه نینگ معروف کنت لری دین دور.

چین حکومتی نینگ ینه بیر ایشی شرقی تورکستان اهالی سی نی چین لاشتورماق اوچون قیلغان تشبث لری ایدی. لیکن بو تشبث لری ده موفق بولالما دیلر. بیانی بو دورکه—چین حکومتی اولان وانگ لر و گونگ لر باشلیغ اولوغ لری چین چه کیم کیمک و اوزون ساچ قویماق بیلان چین قیافتی غه کیرمک غه تکلیف قیلدی لر، و بولر اوز امتیاز لری نی ساقلاما ق غرضی بیلان چین حکومتی نی خوش قیلماق اوچون بو تکلیف نی قبول اتتی لر، و دایما اوشبو قیافت ده بولدی لر.

آندین کین چین حکومتی عید نمازی و جمه نمازی و بش نمازی جماعت بیلان اوقوماق و موندین باشقه اسلام شعائری دین توسماق و مکتب و مدرسه لر ده اسلام علم لری نی اوقوماق دین منع قیلماق و بعضی مسلمان لری بت غه سجده قیلماق غه مجبور قیلماق و یاش باله لری مجبوراً چین چه اوقوتوب چین تربیه سی بیلان چونگوتماق و شراب و افیون و تونگغوز گوشتی غه عادت لاندورمک و مونگا اوخشاش هر خیل جبر و حیله لر غه تشبث قیلدی لر. لیکن خواهی اولوغ لر و خواهی اوشاق لر چین نینگ بو تشبث لری نینگ مقابله ده محکم توروب و هر ظلم غه صبر قیلیب تورکلوک و مسلمان لری نی محافظه قیلدی لر، و چین لاشماق تهله که سی دین قوتولدی لر.

چین حکومتی نینگ بو تشبثی و ملت نینگ آنگا مقابل توروب و گاهی وقت لر ده بعضی اولوغ لر و اوشاق لر اغتشاش هم چیقاریب قاتیغ بحرانیغ بیر حیات شکلیده امپراطور کی ان لونگ تخت دین توشکونچه دوام قیلدی. کی ان لونگ نینگ اوزون دوام قیلغان امپراطور لوق دوریده [470] چین حکومتی نینگ قوتی غایت زیاده ایدی، و بو سبب دین شرقی تورکستان نی بک محکم توتوب یوقاریقی ایش لر ده جدی اقدامات قیلغان ایدی.

۱۲۱۲ هـ ۱۷۹۶ م ده امپراطور کی ان لونگ تختی اوغلی کیا کینگ غه بردی، و بیر ییل دین کین اولدی، و بو حالده مانچور امپراطور لوق خاندانی نینگ ضدی غه چیهلی ولایتی ده تیانی

مذکور امتیاز ایگه‌لری بولغان اولوغ‌لر، و بولر نینگ مالک‌لیق حقلری غایت مکمل صورتده ایدی. ینه بیر صنفی اوشاقلر یا که قراچوقلر. بولر اولوغ‌لر نینگ خدمتچی لری بولوب هر حقدین محروم ایدی‌لر. اولوغ‌لر هم ایکی صنف ایدی‌لر. بیری جلدولوغ منصب ایگه‌لری بولوب حکومت‌غه هیچ نرسه برمای بلکه آلا دورغانلر ایدی، و ینه بیری جلدولوغ منصبی یوق بولوب اوز قول آستیده کی تمام یر و حیوانات و دهقان و پاتاچی لرغه کیلا دورغان حکومت آلوان لری نینگ بدلیده معین بیر مقدار پول یا آشلیق تولامکنی گردنیغه آغانلر ایدی‌لر. اولوغ‌لر یرلری نی و حیوان لری نی ساتسه لر دهقان و پاتاچی لری بیلان قوشوب ساتار ایدی‌لر. اولوغ‌لر هر حق‌غه ایگه بولوب قول لری آستیده کی وطنداش لری نی اوزلری نینگ خواهشی چه تصرف قیلور ایدی‌لر. اولوغ‌لر دین باشقه اوشاقلر نینگ هیچ حق لری یوق ایدی، و فقط اولوغ‌لرغه خدمت قیلیب اولر نینگ ظلم و استبداد لری و یا که رحم و شفقت لری آستیده جان ساقلاماق‌غه مجبور ایدی‌لر. اولوغ‌لر اوزلری نینگ بو امتیاز لری نی چین حکومتی نینگ احسانی دیب بیلیم چین‌غه انتها درجه ده اخلاصکار و وفادار ایدی‌لر. بو صورت بیلان اولوغ‌لر چین حکومتی نینگ قول لری و اوشاقلر قراچوق آتی بیلان اولوغ‌لر نینگ قول لری بولوب پوتون ملت قاتماقات قول لوق زنجیری‌غه باغلانندی‌لر.

چین حکومتی نینگ شرقی تورکستان‌غه استیلاسی نی دایمی لاشتورماق اوچون قیلغان ینه بیر ایشی چن فن لری شرقی تورکستان‌غه کوچوروب یرلاشتورگانی ایدی—بیانی بودورکه—شرق او یغور لری نینگ مغولستانده کی دولتی بیقیلغان چاغده [468] او یغور لری نینگ بیر حصه سی شمالی گانسوده سد چین نینگ ایچی و تاشیده یرلاشکان ایدی. بولر زمان اوتکانچه مدنیت لری نی و تورکلوکلری نی اونوتوب چینلاشیم قالغان و اوزلری نی چین اقوامی دین دیب بیلیمکه بولغان بیر خلق ایدی‌لر، و غایت جنکجوی [جنکجوی] آدم‌لر ایدی. بولر نی چین لیغ‌لر چی‌آنگ‌فان (او یغور وحشی) دیر ایدی‌لر، و شرقی تورکستان لیغ‌لر چن فن دیرلر. چین حکومتی بو چن فن لردین یوز مینگ اولوک دین زیاده راق لری نی کوچوروب شرقی تورکستان اولکه لریده یرلاشتوردی، و خصوصاً خلق سیز قالغان ایلی و یته سو و بش بلیق اولکه لریده تولاراق یرلاشتوردی. بو چن فن لری نینگ امتیازی بک کنکرو ایدی. حکومت اولرغه غایت مبذول یاردم‌لر قیلور ایدی، و تورک لرغه چن فن لر هر قایداغ زور و تعدی قیلسه مسئول ایماس ایدی‌لر—چین نینگ آن قوروغلوغ یریده اولتوروب فقیرلیق نینگ غایت ییمان حالی بیلان تریگلیک قیلادورغان چن فن لر شرقی تورکستانده کی دولت و راحت نی آنکلاب چین دین آقین حالیده شرقی تورکستان‌غه هجرت قیلماقغه باشلادی‌لر، و باشقه چین لیغ‌لر هم سل‌دک هجرت قیلغالی توردی‌لر. بونینگ بیلان شرقی تورکستانده چین قوتی مدهش صورتده زیاده لاشتی.

امپراطوریننگ سیادتى آستیده بولوب والى و حاکم لرنینگ بولرنینگ اوستیغه هیچ بیر حاکمیتى بولماسلیق، ایکی اوچ ییلده بیر نوبت امپراطوریننگ زیارتیغه بارمق، اوزلری و خاتون لری و اوغول لریغه دایمی معاش بیرلمک، بو رتبه و عنوان لری اولاد لریغه میراث قالماق، بو رتبه و عنوان لر اوچون اوزلری ولیعهد تعیین قیلماق—بو ولیعهد تایجی عنوانی بیلان تونولور ایدی، بو بگ لرنینگ هر بیرىغه مرتبه لریغه کوره پوتون بیر یورت ویا بیر نچه کنت لرنی ملک قیلیب بیریب اهالی سى نی اولرغه خدمتکار قیلیب برمک—مذکور یورت و کنت لرنینگ اهالی سى بو بگ لرنینگ قول لری سانلور ایدی لر— بو امتیاز لرنی جلدو دیلور ایدی، و مذکور عنوان لرنی جلدولوغ منصب دیلور ایدی. بونینگ اوستیغه امپراطوریننگ امری بیلان آلتی شهریننگ شرقی ایشیکى بولغان اوشاق تال قصبه سیده بیر بتخانه بناء قیلیب [466] او معبدده مذکور بگ لرنینگ مجسمه لرنی تیکلاتتی، و اونکان کچکان آدم لر مذکور معبدغه کیرمک و او مجسمه لرنینگ آلدیده ایگیلمکغه مکلف ایدی لر. بو بگ لرنینگ یوقاریقى امتیاز لریغینه بولوب حکومت ایش لریغه آزالاشماقغه حق لری یوق ایدی. بو بگ لرغه بیریلگان امتیاز بیر طرفدین اولرنینگ خدمتیغه مکافات بولسه موینه بیر طرفدین خلق نی اولوغ لر (اریستوقرات) صنفی و اوشاق لر صنفیغه آیریماق سیاستیغه یول آچماق و بونینگ بیلان چین استلاسی نی محکم لاشتورماق مقصد ایدی، و بو سیاستده چین لیغ لر منتها درجده موقف بولدیلر—بیانی بو دورکه...

بگ لر پیکین دین یوقاریقى امتیاز لرنی الیب کلگان دین کین یورتده کی عزت پرست و وجدان سیز بعضی آدم لر چینغه اخلاص کورساتیب خدمت قیلغالی توردی لر، و چین حکومتی هم بو اخلاص مند لرغه هر قسم عنوان لر بیریب پوتون کنت لرنی دهقان لری بیلان قوشوب اولرغه انعام قیلغالی باشلادی. بو صورت بیلان مونداغ جلدولوغ منصب (امتیاز لیغ رتبه) کوندین کونگه تولا بولوب آز زمانده زراعت یرلری و حیوان لرنینگ تولاسی چینغه مخلص بولغان لرنینگ ملکی و دهقان و پاتاچی لرنینگ تولاسی اولرنینگ خدمتچی لری بولدی، و اولرنینگ یر و حیوان لرنی نینگ آلوان لری باشقه آزاد دهقان ویا پاتاچی لرغه یوکلاندى، و بو آزاد لر یرلری نینگ و حیوان لرنی نینگ حاصلاتی نی حکومت آلوان لریغه یتکوزالمای هر قسم ظلم و آچلیقغه معروض بولوب قالدیلر، و بو اوچون بو بیچاره لر یاکه یر و حیوان لرنی نی تاشلاب یورت دین قاچماق ویا که امتیاز لیغ لرغه یالواریب یر و حیوان لرنی نی اولرغه بیریب اوزلری خدمتکار بولوب جان ساقلاماقغه مجبور بولدی لر. بونینگ بیلان تمام یر و یایلاغ و حیوان لر چینغه خدمت قیلیب امتیاز آغان لرنینگ و اولرنینگ توغقان لری و دوست لرنی نینگ ملکی و تمام دهقان و پاتاچی لر اولرنینگ [467] خدمتچی لری بولدی. بو صورت بیلان شرقی تورکستان اهالی سى ایکی صنفغه آیریلدی. بیر صنفی

TEXT OF THE MANUSCRIPT

خراپەلىرى كورە و غولجە آراسىدە باردور. [464] بو چىن استىلاسى دورىدە شىرقى توركىستان حاضرىقى دىن كىنگورواق ايدى، يعنى ايلي اولكەنىنگ همەسى تا بالخاش كولغەچە و ايسىغ كولنىنگ شىرقىغەچە و يتە سو اولكەسى هم شىرقى توركىستاندە داخلى ايدى (۲۰نجى خرىپەغە قراسونلر).

چىنلىغىلر چىن اصولىچە حكومت بنالىرى و باجخانهلر بنا قىلدورماق اوچون يورتنىنگ تارىخى بنالىرى بولغان حكومت عمارتلىرى و مزار گىبىلىرى و جامىلىرى و مدرسەلىرى و حماملىرىنى يىقتوروب اولرنىنگ ياغاچ و تاش و كىسكىلىرىنى اوزلىرىنىنگ بنا قىلدورغان حكومت بنالىرى و باجخانه و بتخانهلىرىغە ايشلاتتىلر، و تولا جامى و مىسجىلرنى وىران قىلىپ اورنىغە بتخانه بنا قىلدىلر، و خلق نىنگ اوىلىرىدىن يراغاننى تارىتىب اىب عىسكىرخانە قىلدىلر، و آشقانىنى چىن مەاجرلىرىغە بىردىلر، و يورتدەكى نىفوزلۇغ ويا باي آدملىرىنى هر قىسم اتھاملىرى بىلان اولتورمىك و تىلقاتىنى ضىبط قىلماق چا و خونىنىنگ آن دواملىغ ظلملىرىدىن ايدى، و بو سىبدىن تولا كىشىلىرى فرغانە و بدخشان و هندوستانغە قاچتىلر.

خلق دىن آلا دورغان مالىيات غايت اغىر ايدى. هر آدم باشىغە بىر مىقدار آلوان قويوب هر يىلدە بىر دىفەه آلور ايدى، و بونى خلق چوقا پولى دىر ايدىلىرى. زراعت قىلىنغان و قىلىنمىغان هر اىگەلىك بىر توغراسىدىن هم پول هم اشلىق هم سمان هم اوتون آلور ايدى، و بونىنگ اوستىغە رنگارنگ فوق العادە آلوانلىرى آلور ايدى. هر حىوان اوچون يىلدە بىر نوبت بىر مىقدار پول آلور ايدى، و بونىنگ اوستىغە يايلاغ پولى اتلىغ علاحدە بىر آلوان بار ايدى. منقول و غير منقول هر نرسەكە ساتىلسە يوزدە المىگ دىن اوتوزغەچە باج آلور ايدى. تجارت كاملاً چىنلىغىلرنىنگ انحصارىدە بولوب يورت اھالىسى تجارت دىن محروم ايدى. آزى بىر كونلوك سفر اوچون بىر مىقدار پول حكومتغە بىرىپ يول خىطى آلماق لازم ايدى. بو ايشلىرى بولسە استىلاننىنگ ابتداسىدەكى اجراءات دىن عبارت بولوب آھستە [465] آھستە آشورولادورغان ظلملىرىنىنگ باشلانغۇچى ايدى. استىلا تاماملانغان دىن كىن امىراطور كى آن لۇنگ اىلگىرى چىنغە بارغان و استىلا وقتىدە خىدمت قىلغان بىر نچە كىشىنى بىكىنغە قىچقىردى، و اولرنى اوز حىضورىغە قبول قىلىپ اولرغە خىدمتلىرى و يورتدەكى شىخىصىتلىرىغە قراب مرتبەلر تىعىن اتتى. بىرنىچى مرتبەدەكىغە آرۋانگ، اىكىنچى مرتبەدەكىغە چىنگ وانگ، اوچونىچى مرتبەدەكىغە وانگ، تورتنىچى مرتبەدەكىغە گونگ عنوانلىرىنى بىردى، و علاحدە بىردىن تامغا هم بىردى. بو عنوان مانچور خاندانى دورىدە آن چونگ شرف عنوانلىرى بولوب عموماً شىھزادە معناسىنى افادە قىلادور، و اوروپادەكى گراند دوک و آرش دوک و دوک عنوانلىرىغە توغرا كىلادور. بو شرف عنوانلىرىنىنگ فائىدەلىرى بو اىدىكە مذکور بىگلىرى توغرا

پروپاگنڈ [پروپاگنڈ] نتیجہ سیدہ تورپان و کوچا اہالی سی چین عسکری غہ مہم صورتہ یاردم
قیلغانلری باعثیدین بو یورت لر اوروش سیز چین قولیغہ کیردی.

۱۱۷۲ ھ ۱۷۵۸ م ده چاو خونى كاشغرغہ یاقین كلگانده خوجهلر و كاشغر و یاركنده كى آق
تاغلیغ مریدلر چاو خونى نى مدافعه قیلیب اخیراً مغلوب بولوب تولاراقى اولتورولدى، و بیر مونچه
خوجهلر و آق تاغلیغ لر فرغانه غه قاچتی لر، و برهان خوجه باشلیغ توقوز خوجه سریغ قول یولی بیلان
بدخشان غه قاچتی لر. چاو خونى یاركنده و ختن نى اوروش سیز آلدی. موندین کین چاو خونى کوچالیغ
خوجهسى بگ و چین غه بارغان كشی لردین ختن لیک خوش کپک بگ باشلیغ بیر نچه یورت
کتھلری نى بدخشان میری نینگ آلدیغہ یوللاب خوجهلرنی طلب قیلدی، و هم بدخشان حدودی
(سریغ قول) غه تولا عسکر ایباردی. بدخشان میری قورقوب خوجهلرنی خوجهسى بگ و خوش
کپک بگ [463] لرغہ تافشوردی، و بگلر خوجهلرنی اولتوروب و باشلری نى الیب چاو خونى غه
كلتوروب بردی لر. بو ایشلر تمام بولغاندین کین چاو خونى ایلی غه یانیب باریب او یرنی پایتخت
قیلدی، و شرقی تورکستان غه عمومی والی بولدی. بو استیلاده ایلی پایتخت بولغان مناسبت بیلان
چین لیغ لر شرقی تورکستان غه ایلی خوات قویدی لر (ایلی جیلغہسى یا ایلی دریاسی دیمکدور).

چین استیلاسى تاریخیدین ۱۲۳۲ ھ غه چه کی مدت ایچیده شرقی تورکستان ملتی غه بولغان ظلم لر

شرقی تورکستان غه چین استیلاسى «اورغوجی دین قاچیب اولتورگوجی غه اوچرادیم» دیگان
خلق ضرب المثلی غه مطابق بلادین قوتولوب علاج سیز بیر قضاغہ توتولماق دین عبارت
ایدی—بیانی منه بودورکه...

یوقاریقى وجه بیلان شرقی تورکستان غه چین عسکری استیلا قیلغاندین کین امپراطور
کی آن لونگ چاو خونى نى مطلق و حدود سیز اختیارات بیلان شرقی تورکستان غه عمومی والی
تعیین قیلیب جانگجونگ عنوانی نى بردی، و تمام یورت نى اوتوز آلتھ قسم غه تقسیم قیلیب هر بیر
قسم اوستیغہ بیر آمان (حاکم) تعیین قیلدی. بو صورت بیلان شرقی تورکستان نینگ کلی و جزئی
همه ایشلری توپ توغرا چین لیغ لرنینگ اداره سیغہ باغلاندى، و هر شهرده کافی مقدارده عسکر
قویدی. چاو خونى ایلی نى جانگجونگلوق مرکزی قیلیب ایلگریکی قالماق لرنینگ پایتختی بولغان
کوره شهری نینگ جنوبی ده بیر شهر بنا قیلدوروب اولتوردی، و مذکور شهرنی چین لیغ لرنینگ نیمه
آت بیلان آتاغانلیق لری نى بیلایمیز. اما تورک لر او شهرنی چُنْفُن شهری دیر ایدی لر. بو شهر نینگ

[461] شرقی تورکستان غه چین استیلاسی

۱۳۴ هـ ۷۵۲ م دین اعتباراً چین استیلاسیدین قوتولوب ۱۰۳۸ ییل مدت چین استیلاسیدین خاطر جمع لیکده یاشاغان شرقی تورکستان ملتی ۱۱۷۲ هـ ۱۷۵۸ م دین اعتباراً ینه چین استیلاسی غه مبتلا بولغالی باشلادی. منه بو فصل دین باشلاب تا کتاب نینگ آخری غه چه چین نینگ تورت دفعه استیلاسی و ملت نینگ تورت دفعه عمومی انقلابی دین بحث قیلیندور.

یوقاریده ایتیلغان صورتده قالماق و کانجوت و خوجه لر نینگ ظلمیدین قوتولماق اوچون شرقی تورکستان اهالی سی نینگ ملی قیام و اغتشاش لری فایده برمگان اوچون بو بلالردین قوتولماقغه چاره تاپالماق تورماقغه ایدی لر، و بو ظلم و تهلکه لر دین قوتولماق اوچون باشقه بیر قوتلیک دولت نینگ یاردمی دین اوزگه چاره یوق دیب توشونگانلر هم خیلی تولا ایدی. برهان خوجه نینگ دولت نینگ دوره سیده خوجه لر و قالماق لر یورت نینگ بای آدم لری نی اولتوروب مال لری نی آلماقغه باشلادیلر، و بو ائشاده چین امپراطوری کی آن لونگ یوقاریده ایتیلغان وجه بیلان قالماق لر نینگ داخلی مجادله لر یغه مداخله قیلماقغه باشلاغان ایدی. برهان خوجه نینگ چانگالی دین هر شهر دین بیر ایکی کتّه آدم لر قاچیب قوتولوب اون دین تولاراق کشی چین حدودی غه باردی، و چین مأمور لری غه خوجه لر و قالماق لر نینگ ضد یغه یاردم تیلامک اوچون چین غه بارماق مقصدی بیلان کلگانلیک لری نی بیلدوردی لر. الحاصل بو کشی لر پیکین غه باردی لر، و امپراطور کی آن لونگ بولر نی اوز حضور یغه قبول اتتی، و قالماق و خوجه لر نینگ قوت لری و شرقی تورکستان اهالی سی نینگ احوالی خصوصیده بولردین معلومات آلدی، و شرقی تورکستان ملتی نی قالماق و خوجه لر نینگ ظلمیدین قوتقوزماق [462] وعده سی نی بردی، و اولرغه احترام قیلیب یخشی مهمان خانه لر و خراجات تعیین قیلدی. بو کشی لر اوج تورت ییل پیکین ده قالدیلر.

۱۱۷۱ هـ ده امپراطور کی آن لونگ امور سنا بگ بیلان اوروشماق اوچون چاو خوننی عسکر بیلان ایبارگان وقتده مذکور شرقی تورکستان لیغ کشی لر نی چاو خوننی غه قوشوب شرقی تورکستان غه یوللادی. چاو خوننی ایلی نی الیب و قتل عام قیلیب فارغ بولغونچه مذکور کشی لر آلتی شهر و تورپان غه مخفی صورتده آدم لر یوللاب چین حکومتی نینگ عدالتی و انصافی نی مبالغه بیلان پروپاگند قیلیب چین عسکر لری خالص شرقی تورکستان اهالی سی غه یاردم قیلماق اوچون کلدی دیب شهرت بردی لر، و بو پروپاگند خلق غه تولا تأثیر قیلدی، و بو تأثیر نتیجه سیده ایلگری قالماق و خوجه لر غه خدمت قیلیب کوچا حاکم لیتی نی تاپقان خوجه سی بگ بیر کیچه باسقوننی بیلان کوچاده کی خوجه لر نی و قالماق لر نی توتوب اسیر قیلیب چاو خوننی نینگ استقبالی غه باردی، و بو

منفعتی اوچون فدا قیلغان چونگ بیر خاین ایدی.

آباق خوجه دین کین ایننگ اولادی نینگ دوریده حکومت قیلغان خوجه لر آباق خوجه نینگ یوقاریقی مسلکی ده بولغانغه علاوه بولر بیر بیرى غه دشمن ایکی فرقه بولوب عوام خلقنی اوز منفعت لری اوچون بیر بیرى غه دشمن قیلیب بو تاریخی بیر ملت نی ایکی غه آیریپ بیر بیرلری بیلان اوروشتورماقده ایدی لر، و دنیا ده موندین چونگ خیانت یوق دور، و بونینگ اوستیغه بو ایکی فرقه خوجه لرغه خارجدین یاردم بیرادورغان قالماق و کانجوت لر مدنیت سیز و عمومی مسلمانلرغه قاتیغ دشمن و اولرنی اولتورمک و تالاماق غه غایت حریص قوم لر ایدی لر، و بو یاردمچی لرنی بو خوجه لر یالغوز اوز حرص و منفعت لرنی کوزلاب شرقی تورکستان اهالی سی نینگ اوستیغه مسلط قیلدی لر.

[460] آباق خوجه و اولادی علما و منور وطن پرورلرنی نهایت یمان دشمن توتار ایدی لر، و اوزلری ویا که حامی لری بولغان قالماق ویا کانجوت واسطه سی بیلان اولرنی یوق اتتی لر. چونکه خوجه لر نینگ و حامی لری نینگ ضدی غه انقلاب چیقارماق و جاهل خلق غه یخشی و یمان نی بیلدورمک و خوجه لر نینگ ملت غه خاین و دجال بیر عنصر ایکانلیکی غه خلق نی توشوندورمک غه کوشش قیلماق علما و منور صنف لر نینگ ایشی ایدی، و بو صورت بیلان خوجه لر نینگ نفوذی نی بیقادورغان آن مهم دشمن لری اولر ایدی لر.

منه بو خوجه لر نینگ خیانتی و حامی لری نینگ وحشی لیقی و ظلمی سببیدن شرقی تورکستان نینگ سعیدیه دولتی دوریده کی مثل سیز بای لیقی و آباد لیقی و نهایت یوقاری مدنیتی و معارفی اوت غه توشکان پاخته دک برناد بولماقده ایدی، و ملت غایت مدهش بیر فقیر لیک و وطن نهایت یمان بیر خراب لیک فلاکتی غه توشتی، و جهالت قرانگغولوقی شو مقدارده زیاده بولغان ایدی که برهان خوجه نینگ وقتیده مبین غه درس برگان کشی آن چونگ عالم سانالور ایدی.

آباق خوجه و اولادی نینگ ۸۲ بیل دوام قیلغان قانلیغ و بیقادورغان و یاقادورغان وحشی لیک دوره سیده شرقی تورکستان اهالی سی نینگ باشی غه کلگان فلاکت نینگ مثلی هیچ بیر تاریخده کورولمگان بیر دواملیغ بدبخت لیک ایدی.

و بو فلاکت نی یوق اتمک و ملت و وطن نی بلادین قوتقوزماق اوچون هر زمانده خوجه لر نینگ و حامی لری نینگ ضدی غه ملی قیام لر بولماقده ایدی. لیکن خلق نینگ اکثراتی نی تشکیل قیلغان جاهل مریدلر خوجه لر نینگ پروپاگاندلری تأثیر ی بیلان وطن پرورلرغه مخالف توروب و بیر طرفدین قالماق ویا کانجوت لر قوت کورساتیب تورغان سببیدن او ملی قیام لر ملت و وطن نینگ فایده سی غه بولماقده یوق، مدهش قتل عام لر و تخریب لرغه سبب بولوب ملت و وطن نینگ ضرری نی نتیجه برمکده ایدی.

۱۱۶۴ ھ دە آق تاغلىغىر غالب بولوب قرا تاغلىغىرنى يوق اتىب تمام آلتى شەھرنى آلتىدى. لېكىن رابدان نىنگ اوغلى كوچانى قالماقغە خىزمەت قىلغان كوچالىغ خوجەسى بگغە بىرىب برهان خوجەنى ختنغە و اينىسىنى كاشغەرغە والى قىلىب قويدى. برهان خوجە اسلام تربىتىنى هيچ كورمگان و قالماق تربىتىدە چونگوغان جاھل بىر آدم ايدى، و چىن امپراطورلىرىغە تىقلىد قىلىب خلقنى اوزىغە سجدە قىلماقغە دعوت قىلدى، و مونگا مخالف تورغانلرنى اولتوردى، و هر تورلوک مجنونانە حكملرى بار ايدى. بو مناسبت بىلان ختنلىك لىر برهان خوجە و خانداننىنى سىرانگ خوجەلر دىر ايدى لىر.

آباق خوجە و اولادى نىنگ دورىدە شرقى توركىستان

آباق خوجە و اولادى نىنگ دورىدە شرقى توركىستان (آلتى شەھرى) نىنگ باشىغە كلگان فلاكتلرنىنگ تفصىلاتىنى يازماق اوچون علاحدە بىر كىتاب لازم دور، و بو قىسقە كىتابىمىزدە فقط خلاصەسىنى يارامىز.

آباق خوجە نىنگ زمانە سىدە آلتى شەھرىنىنگ اداره ايشلرى تاماماً قالماق لىرنىنگ قولىدە بولوب آباق خوجە و انىنگ آتىدە شەھىرلردە حاكم بولغان خوجەلردە هيچ بىر اقتدار يوق ايدى. قالماق لىر بولسە كوچمىنچى و فقط جنگجوى بىر قوم بولوب مدنيت [459] سويەسىدە صفر درجە سىدە بولغانلرى اوچون او عصرلردە مدنيت نىنگ يوقارى درجە سىدە بولغان و آسايىشغە كونوب جنگجويلىق [جنگجويلىق] خصلتىنى اونوتقان و داخلى اتحادىنى يوق اتكان شرقى توركىستان ملتىنى ظلم سىز اداره قىلماقنى امكانسىزدور، و بونىنگ اوستىغە قاماق لىر غايت متعصب بىر دىن بولغان بودائى دىنى نىنگ حامى لىر بولوب مسلمانلرغە فوق العادە دشمن ايدى لىر، و بو سببلردىن قالماق لىر شرقى توركىستان مسلمانلرىغە قوللردىن كلگان ظلملرنى آياماى قىلور ايدى لىر، و دىنى و علمى مؤسسەلرنى وىران قىلماق اولرنىنگ مذهبى تعصبلىرى نىنگ بىر فرىضەسى ايدى، و خواھلاغان كىشىنى اولتورومك و قلىچ كوچى بىلان خواھلاغان نىنگ ناموسىغە تعرض قىلماق و مالىنى آلماق بولرنىنگ طبعى عادت لىردىن ايدى. آباق خوجە نىنگ بو ظلملردىن هيچ پرواسى يوق ايدى، و انىنگ تمام قىلادورغان ايشى بىر طرف دىن خلق نىنگ قاماق غارتىدىن آشىب قالغان ماللرىنى دعا و يالغان كرامت و بوياما تصوف حىلەلرى بىلان آلماق و خلقنى اوھام پرستلىكغە توشوروب اولرنى اوزىغە رام و مطيع قىلماق و بىر طرف دىن قاماق لىرغە تىلق قىلىب اوز منصبىنى محافظە اتمك—ايدى. الحاصل بو آدم مليونلرچە مسلمانلرنىنگ مقدراتىنى اوزى نىنگ شخسى

گالدان اولوب قالماق دولتی ضعيفلاشقانده آباق خوجه نینگ اولادیدین بعضی سی قالماق اطاعتی نی ترک اتیب اوزی نی آلتی شهرغه خان اعلان اتسه موینه بیر بعضی سی قالماق لر بیلان بیرلاشیب خان بولغان خوجه نی مغلوب اتتی لر. بو خوجه قاچیب پامیر تاغلریده اولتوروغلوغ اصلی تیتلیک کانجوت قبیله سیدین یاردم تیلادی، و کانجوت لر نینگ یاردمی بیلان کاشغرنی آلدی. بو ایکی فرقه خوجه لر آراسیده اوچ تورت بیل اوروش دوام قیلدی. قالماق دین یاردم آغان خوجه لر نی و تابع لر نی آق تاغلیغ و کانجوت دین یاردم آغان خوجه لر نی و تابع لر نی قرا تاغلیغ دیلور ایدی. بو ایکی فرقه خوجه لر نینگ بیر بیر نینگ ضدیده قیلادورغان [457] پروپاگاندلری شونداغ قوتلیک ایدی که جاهل مرید لر نینگ عقیده سی ده آن ثوابلیغ و اولوغ غزات ینه بیر طرف غه منسوب بولغان کشی نی اولتورمک ایدی. آق تاغلیغ بولغان بیر مرید قرا تاغلیغ بولغان وطنداش و توغقانی نی جهادفی سیبل الله دیب اولتورمک دین هیچ تارتینماس ایدی، و قرا تاغلیغ لر آق تاغلیغ لر غه هم شو معامله نی قیلور ایدی لر. بو صورت بیلان آق تاغلیغ لر غالب بولغان ده آلتی شهر اولکه سی قالماق لر نینگ وحشی لیق و ظلم لری آستیده ایزیلور ایدی. قرا تاغلیغ لر غالب بولغانده کانجوت لر نینگ بولان و تالان لری غه معروض بولوب ویران بولور ایدی، و بعضی وقت لرده هر شهرده بیر خوجه مستقل بیر حکمدار بولوب یا آق تاغلیغ ویا قرا تاغلیغ نینگ استیلاسی آستیده قالور ایدی، و اوز آزارلیده قان توكوشمکده ایدی لر. حتا که بیر ختن ده یعقوب خوجه آتلیغ بیر قرا تاغلیغ و یونس خوجه آتلیغ بیر آق تاغلیغ نینگ بیر زمانده حکمدار بولغانی و بو ایکولان نینگ آراسیده کی اوروشلرده ختن اهالی سی نینگ بیر نچه قاتا قتل عام بولغانی مشهور روایت دور. ۱۱۱۴ ه دین اعتباراً قرا تاغلیغ لر غالب بولوب تمام آلتی شهرنی اشغال اتتی لر، و آق تاغلیغ لر دین قلیچ دین آرتیب قالغان لری دانیال خوجه باشلیغ لر ایلی غه قاچیب رابدان قونتاچی نینگ پناهی غه سغیندی لر. قرا تاغلیغ خوجه لر کانجوت لر نینگ یاردمی و حمایه سی بیلان حکومت قیلور ایدی لر، و بو وقتده کانجوت لر دین سریع قول و راسکام دره لری و یارکند و قارغالیق تاغلیغ و حتا که سانجو تاغلیغ غه چه تولا آدم لر کوچوب کلیب مذکور تاغلرده کی اولکه لر و یا یاغلر نی خلق دین تارتیب الیب یرلاشتی لر. کانجوت لر نینگ او یرلرده بنا قیلغان قلعه لری نینگ خرابه لری حاضرده تولادور. کانجوت لر مذکور قلعه لر دین پات پات یارکند و قارغالیق و گومه و ختن غه هجوم قلیب خلق نینگ [458] آشلیق و مال لری نی بولاب الیب چیقیب کیتار ایدی لر. رابدان قونتاچی قوتلانگان دین کین دانیال خوجه نینگ اوغلی برهان خوجه نی تولا قالماق عسکری بیلان کوچاغه یوللاب او یرنی اشغال قلیب تقریباً ۱۱۳۵ ه ده بیر آق تاغلیغ حکومتی پیدا قیلدی، و کاشغر و یارکند و ختن قرا تاغلیغ لر نینگ قولیده ایدی، و بو ایکی فرقه نینگ آراسیده تولا وقت لرده اوروش بولور ایدی. اخیراً

بو باعدىن ۱۱۷۱ ھ دە آمورسنا بگ چىن عسکرلىرىنى چىقارماق اوچون محاربه غە كىرىشىپ نتيجه ده چىن عسکرلىرى تاماماً اولتورولوب يالغوز چاو خونى آتليغ بير قوماندان آرزغينه آدم لرى بيلان قاچىب قوتولدى، و چين غە باريب واقعه نى كى ان لونگ غە سوزلادى.

امپراطور كى ان لونگ چاو خونى نى تولا عسکر بيلان ايلي غە يوللادى، و غالب بولغان تقديرده تمام قالماق يورتى (ايلي، ايميل، آلتاي، غربى مغولستان) اھالى سى نى كاملاً قتل عام قيلماق غە امر اتتى. چاو خونى ايلي غە هجوم قىليب آمورسنا بگ نى مغلوب قىلدى، و امورسنا بگ سىرغە قاچتى. چاو خونى مذکور اولكه لر نى بىگناه اھالى سى نى قتل عام قىليب آشقانى نى اسير قىليب چين غە سوردى، و تمام شھرلرنى ويران قىلدى. بونىنگ بيلان مذکور يورت لر كاملاً ويران و خلق سىز بير چول حالى غە كىلب قالدى. بو صورت بيلان قالماق حكومتى ۱۱۷۲ ھ ۱۷۵۷ م دە يىقىلدى، و قالماق لر بوكونغە چە چين قوليدە اسيرلىق حالده ياشاماقدە دورلر.

گالداق قونتاجى نىنگ زمانه سىدين اعتباراً شرقى توركستان نىنگ تاغلىق منطقه لرى غە قالماق كوچمنچى لرى آقین حاليدە كوچوب كىلب يرلاشمكغە باشلاغان ايدى لر، و قراشهر و بش بلىق و تورپان و قمول و باركول و ايلي نىنگ تاغ لرىدە كى يايلاغلرنى خلق دىن تارتىب آغان ايدى لر، و بوكونغە چە مذکور يايلاغ لر نىنگ تولاراق ساكن لرى قالماق دور.

[456] آباق خوجه نىنگ اولادى نىنگ آراسيدە مجادلە

آباق خوجه اولگاندىن كىن گالداق قونتاجى انىنگ اوغول لرىدىن بىرى نى عمومى والى تعيين قىلدى، و ايلگرىكى صورتده قالماق اداره سى دوام اتتى، يعنى خوجه لر اولقى مسلک لرىدە دعا گويلىق و يالغان كرامت ساتماق و خلق نى اوھام پرستلىك ظلماتى غە تيقماق وظيفه لرىدە بولوب يورت نىنگ اداره ايش لرى نى تاماماً قالماق نىنگ مدنيت سىز مأمورلىرى عسكرى اداره بيلان يوروتوب ظلم و تخرىب سياستى بيلان آلتى شھر خلقى نى ازمكده ايدى لر، و مذکور ظلم لر غە خلق چىداماى پات پات عصيان چىقارسە مو قالماق نىنگ قوتى و خوجه لر نىنگ رسوخى نىنگ آلدیدە موفقیت سىزلىك بيلان نتيجه لانيب عصيان باشليغ لرى بولغان علما و يورت اصیل زاده لرى قتل عام غە اوچراب قىريلور ايدى لر. بو اوتراده اسماعيل خان نىنگ اوغلى ارسلان خان هندوستان غە قاچىب باريب اورنگ زيب عالمگير دىن قالماق و خوجه لر نىنگ ضدى غە ياردم تىلادى. اورنگ زيب ياردم برمک غە ماييل بولسە مو وزير لرى يول نىنگ يمانلىقى نى بهانه قىليب ياردم برمک نى قبول اتماى ارسلان خان نىنگ تشبى نتيجه سىز قالدى.

یورت اوز ادارسی غه آلدی، و غولجدهه آلمالیق غه یاقین بیر شهر بنا قیلیب آنگا کوره (معبد) آتی نی بیرب او شهرنی پایتخت قیلدی. گالدان موندین کین تیب تنی اوز نفوذی آستیغه آلیب سریغ کلاهلیغ لاملرنینگ چونگی نی حمایه سیغه الیب آنگا دالای لاما عنوانی نی بردی (حاضرغه چه تیب دالای لاملرنینگ حاکمیتی آستیده دور).

۱۰۹۰ ه ده یوقاریده ایتیلغان وجه بیلان گالدان قونتاجی آلتی شهرغه هجوم قیلیب آباق خوجه نینگ و جاهل مریدلری نینگ یاردمی بیلان آلتی شهرنی آلدی، [454] و آباق خوجه نی آلتی شهرغه عمومی والی تعیین قیلدی. گالدان ۱۱۰۰ ه ده تمام مغولستان نی آلدی (۱۹نجی خریطه غه قراسونلر)، و موندین کین چین امپراطوری کینگ خئی بیلان اوروش باشلادی. اخیراً ۱۱۰۹ ه ده گالدان قاتیغ مغلوب بولوب تمام مغولستان و قمول و بارکول غه چین عسکرلری استیلا اتتی، و گالدان هم مذکور بیلده اولوب اورنیغ نبره سی رابدان خان بولدی، و تورپان و ایلی و ایمیل و آلتای اولکه لری نی اداره قیلدی، و چین حکومتی غه خراج برمک صورتی بیلان چین تابعیتی نی قبول اتیب مذکور اولکه لری نی چین استیلا سیدین ساقلادی. آلتی شهر اولکه لری هم قالمق نفوذی دین چیقیب کانجوتلوغ حمایه سیغه کیرگان قرا تاغلیغ خوجه لرنینگ حاکمیتی غه کیردی—بیانی توبنده کی فصل ده کیلادور.

۱۱۲۰ ه ده رابدان قونتاجی قوتی نی آشوروب چین بیلان اوروشوب چین استیلا قیلغان مملکت لری تماماً یاندوروب آلدی، و ۱۱۳۰ ه ده رابدان تیب غه یوروش قیلیب او یرده کی چین عسکرلری نی مغلوب اتیب تیب تنی آلدی، و چین یاردمی بیلان تیب معبدی نی قولیغه آغان قیزیل کلاهلیغ لاما (تاشی لاما) نی اسیر قیلیب دالای لامانی ایکنجی ینه تیب معبدی ده اولتورغوزدی. لیکن چین دین قوتلیک بیر عسکر کلیب رابدان نی مغلوب قیلیب تیب تنی تار تیب آلدی. رابدان اوز دولت و قوتی نی چین مقابلیده محافظه قیلیب اولدی. رابدان قونتاجی اولگان دین کین اوغلی تخت ده اولتوردی، و ۱۱۴۴ ه ده چین امپراطوری یونگچنگ غه حرب اعلان قیلیب انی مغلوب اتیب خراج برمکغه مجبور قیلدی. رابدان نینگ اوغلی اولگان دین کین خانلیق خاندانی آراسیده تخت تالاشی چیقیب شهزاده لردین دوانسی بگ و آمورسنا بگلر بیر بیر بیلان اوروشوب دوانسی بگ غالب بولوب آمورسنا بگ نی قاچوروب تخت ده اولتوردی. [455] آمورسنا بگ قاچیب پیکین غه باریب چین امپراطوری کی آن لونگ دین یاردم تیلادی. کی آن لونگ آنگا تولا یاردم عسکری قوشوب اوز اتتی. آمورسنا بگ بو یاردم عسکری بیلان کلیب دوانسی نی یوق اتیب اوزی خان لیق تختیده اولتوردی. چین نینگ یاردمچی عسکرلری یاردم ایشی توگان دین کین یانیب کنکالی اونامای یورت غه استیلا اتمک حرکتی غه باشلادی.

۸۵۴ هـ ۱۴۴۹ م ده قالماق لر چين امپراطورى بيلان اوروشوب امپراطورنى اسير اليب پيکين شهرى نى محاصره قىلدى لر. اخيراً چين امپراطورى تولا بير مقدار خراج برمک شرطى بيلان صلح طلب قىلدى، و بو شرط بيلان مصالحه بولوب قالماق لر امپراطورنى قوياپ بيريب چين نى بوشاتيپ يانيب کلدى لر.

۸۶۰ هـ ۱۴۵۴ م ده قالماق خانى ايسن خان مغولستان نى تماماً اشغال قىليب اوزى نى قآن اعلان اتتى. ليکن بير ييل دين کين مغول لر انى مغلوب قىليب اولتوردى. بونينگ بيلان قالماق لر نينگ قوت لرى سينيپ آغان ير لرى قول لر دين کتيب يالغوز اوز يورت لرى غينه قول لر يده قالدى، و ۸۸۵ هـ ده تورپان عمومى والى سى کپک سلطان قالماق لر نى يمان مغلوب قىليب اولر نى ايکى اوگوز و ايميل اولکه لرى دين هيداب چيقاردى، و ۸۸۸ هـ ده قالماق لر استقلال لرى نى يوق اتيب مغولستان قآنى دايان خان غه اطاعت قىلماقغه مجبور بولدى لر. بونينگ بيلان هم قالماق لر يوقار يده ايتيلغان وجه بيلان شرقى تورکستان حدودى غه بعضى وقت لرده هجوم قىليب تالان قىلور ايدى لر. ۹۰۰ هـ اطراف يده قالماق لر نى احمد آلاچه خان قطعى صورتده مغلوب قىليب شرقى تورکستان دولتى غه خراج برمک و تابع بولماق غه مجبور اتتى. مغولستان قآنلىقى ييقىليب طوايف الملوک شکل نى آغان دين کين قالماق لر هم مستقل بير خانلىق دولت قورديلر، و ۱۰۰۰ هـ دين باشلاب قوتلانگالى تورديلر، و ۱۰۶۹ هـ ده قالماق لر غرب طرفى غه ايلگر يلاب قزاق خانلرى بيلان [453] اوروشوب اولر نى مغلوب قىليب ايرتيش و توبول دريالرى آراسيده کى قزاق يورت لرى نى اشغال اتتى لر. ليکن آز مدتده ينه قزاق لر غالب بولوب قالماق لر نى هيداب چيقارديلر. ۱۰۷۰ هـ اطراف يده قالماق لر شرقى تورکستان غه هجوم قىلغالى باشلادى لر، و يوقار يده ايتيلغان وجه بيلان عبدالله خان نينگ عسکر لرى نى قاتيع مغلوب اتيب ايلي و بش بليق و تورپان اولکه لرى غه استيلاء قىلدى لر. بو آرا ده تيبت بودائى لرى نينگ مبلغ لرى قالماق و مغول مملکت لر يده تبليغ قىليب قالماق لر شامان دينى نى ترک اتيب بودائى دينى غه کيرگان ايدى لر. قالماق خانلىق خاندانى دين گالدان آتليغ بيرى کيچيک وقت يده لهاسه غه باريب او يرده کى بير بيرى غه رقيب بولغان قيزيل کلاهليغ لامالر و سريغ کلاهليغ لامالر نينگ تربيتى نى کوروب اخيراً سريغ کلاهليغ [کلاهليغ] لامالر نينگ مذهبى غه کيرگان ايدى، و گالدان قالماق يورتى غه يانيب کلگاندين کين تمام قالماق لر سريغ کلاهليغ لامالر نينگ مذهبى نى قبول اتکان ايدى لر. ديمک که گالدان اوزى خانلىق خاندانى دين بولغان نينگ اوستيغه قالماق لر نينگ دينى و مذهبى پيشواسى بولدى.

گالدان ۱۰۸۶ هـ ۱۶۷۴ م ده خان بولدى، و اوزى غه قونتاچى عنوانى نى آلدى، و تولا کوچلوک بير دولت قوروب تمام قالماق يورتى نى و ايکى اوگوز و ايميل و ايلي تا تورپان غه چه همه

بیان اداره قیلماق‌نینگ مشکل‌لیکی‌غه توشونوب آباق خوجه‌نی آلتی شهرغه عمومی والی تعیین قیلیب کاشغرده اولتورغوزوب قویدی، و باشقه شهرلرغه آباق خوجه‌نینگ توغقانلری بولغان خوجه‌لرنی حاکم تعیین قیلدی. آباق خوجه‌نینگ یانیده قالماق‌دین بیر نچه کشی‌لیک بیر اداره هیأتی و بیر نچه مینگ قالماق عسکری قویدی، و باشقه شهرلر و علاقہ‌لرغه حاکم بولغان خوجه‌لرنینگ یانیده هم قالماق‌دین بیر نچه کشی و بیر مقدار عسکر قویدی. گالدان [451] بو ایش‌لرنی توگاتکاندین کین ایلی‌غه یانیب کتتی. منه بو صورت بیان آلتی شهر اهالی‌سی قالماق‌لر و خوجه‌لرنینگ مشترک اداره‌سی آستیده توبنده‌کی وجه بیان هیچ تأریخده کورولمگان بیر استبداد و ظلم بیان ایزیلیب فلاکت حیاتی‌نی یاشاماقغه باشلادیلر. آباق خوجه باشلیغ خوجه‌لرده یالغوز والی‌لیق و حاکم‌لیق آتی‌غینه بولوب هر ایش قالماق‌لرنینگ عسکری اداره‌لرنینگ خواهلاغانیچه اجراء قیلینور ایدی. بوشقی خوجه‌لرنینگ سعیدیه دولتی دوریده‌کی عزت و نفوذلری قالمادی، و قالماق‌لرنینگ قولیده بیر استیلا آلتی و اویونچاق بولوب قالدیلر، و بونینگ بیان هم اوز موقع‌لرنی ساقلاماق اوجون قالماق‌لرغه تملق قیلماق‌دین باشقه بیر ایش‌غه توشونماس ایدی‌لر. بو وضعیت ۱۱۰۲ هـ ده آباق خوجه‌نینگ اولگان‌ی‌غه‌چه دوام قیلدی.

قالماق‌نینگ تأریخچه‌سی

شرقی تورکستانده قالماق دیب تونولغان تورک قبیله‌سی اصلده آلتای تاغ‌لری ایچیده اولتوروغلوق *اُیُرَات* آتلیغ چونگ بیر قبیله‌دور. بولرنی چین تأریخ‌لریده *اَیْلُوت* دیب یازادور، و اوروپا مؤرخ‌لری قالموق دیدور. شرقی تورکستان‌لیغ‌لر بولرنی نیمه سبب‌دین قالماق دیگانلری معلوم ایماسدور. منه بو تورت آت بیان مشهور بولغان اویرات قبیله‌سی‌نینگ کهنه تأریخ‌لرنی بیلمایمیز. یالغوز چنگیز خان زمانه‌سیدین اعتباراً تأریخده بولرنینگ آتی کورولمکده‌دور. بولر چنگیز خان‌غه تابع بولوب اینینگ اولومی‌دین کین اوکتای خاندانی‌غه و اولر بیقیلغاندین کین چین‌ده‌کی قوبلای خاندانی‌غه و اولردین کین چین‌دین هیدالیب چیقیب مغولستان‌ده تأسیس تاپقان قانلیق‌غه تابع ایدی‌لر. [452] تقریباً ۸۰۰ هـ دین باشلاب قالماق‌لر مغول قانلیقی‌نینگ اطاعتی‌دین چیقیتی‌لر، و کین‌لرده اوز یورت‌لرنینگ اطرافی‌غه تعرض قیلیب بوگونکی اصطلاحده داخلی مغولستان دییلا‌دورغان اولکه‌لرنی آلیب گاهی شرقی تورکستان حدودی‌غه و گاهی چین حدودی‌غه تعرض قیلور ایدی‌لر، و شرقی تورکستان‌غه تابع بولغان ایکی اوگوز (حاضر قی آلتای) و ایمیل (حاضر قی چوچک) اولکه‌لرنی‌نی اشغال اتتی‌لر.

پیتلیگان ایدی، و بو اثرلر نینگ حُسن کتابتی و باش صحیفه لری ده کی کیمن (آلتون حل) و هر رنگ ده قیلینغان نقش لرده کی اتستالیق غه کوره او زمانه ده شرقی تورکستانده کاتیب لیق صنعتی دنیانینگ هر یرده کی دین هیچ کین قالمغان لیقی معلوم دور.

عمومی خلق نینگ اجتماعی احوالی و روحیاتی

اوترا عصر لرده تمام اسلام دنیاسیده تصوف مسلکی نینگ رواج تاپقانی و تصوف شیخ لری نینگ عمومی خلق اوستیده کی تأثر لری تاریخده هر کیم غه معلوم بیر مسئله دور. شرقی تورکستانده بو تأثیر فوق العاده درجه ده ایدی. چونکه حکمدار خان لر باشلیغ تمام دولت آدم لری و اهالی تصوف مرشد لری غه مربوط ایدی لر. بو مرشد لرنینگ صادق و خلق نی اسلام اصولی غه دعوت قیلادور غان لری بک آز ایدی، و اولر نینگ تولاسی عوام خلق نی اوزی غه رام قیلماق اوچون دین سیزلیق و مسلک سیزلیق و یالغان کرامت چی لیق و خانقاه ریا کار لیقی نی اوزی غه شعار قیلیب آغان دجال لردین عبارت ایدی. بو یول بیلان خلق نی او هام پرستلیک غه توشوروب [450] اولر نی اوز غرض لری و دنیوی مقصد لری غه بیر آلت قیلیب آماقده ایدی لر. بونینگ بیلان خلق نینگ اکثریتی نی تشکیل قیلغان عوام و جاهل لر بیر طرفدین اسلام اصولی نی اونوتوب الحاد و دین سیزلیق یولی غه توشتی لر، یعنی دینا و آخرت نینگ سعادت نی مذکور مرشد لرنینگ اختیاریده دیب عقیده قیلیب خدا و رسول نی اونوتماق و خدا و رسول نینگ امر لری نی ترک اتیب مرشد لری نینگ رضاسی غه هر نرسه سی نی فدا اتمک درجه ده آزدیلر، و بیر طرفدین تورکلوک خصوصیاتی دین بولغان وطن پرور لیک و ملت فدا کار لیقی حسیاتی دین اوزاقلاشیب روح لری اولگان انسان لر قتاریغه کیریب قالدی لر، و بو دجال مرشد لرنینگ بیر بیر لری بیلان دنیوی منفعت تالاشماق لری دین توغولغان بغض و حسد و نفاق اولر نینگ مرید لری بولغان جاهل خلق غه سرایت قیلیب ملی و دینی بیر لیک یوق بولوب نفاق و عداوت عوام آراسیده عمومی لاشماقده ایدی. منه بو صورت بیلان شرقی تورکستان اهالی سی نینگ روحیاتی چوقور بیر رذالت غه توشوب یات لرنینگ قولیده اوزون مدت اسیر قالماق غه اوز لری نی تیارلاماقده ایدی لر.

شرقی تورکستان غه قالماق استیلاسی

محمد امین خان شهید بولغان دین کین پوتون شرقی تورکستان قالماق استیلاسی آستیغه کیردی. گالدان قونتاجی تمام اهالی سی مسلمان بولغان آلتی شهرنی خالص قالماق حاکم لری نینگ قوی

حاجتی دین آشیب خارج غه مهم مقدرده ساتیلور ایدی. [448] بولردین باشقه قول صنعت لری دین خصوصاً زرگریک و مسکریک و توقوماچی لیق و قالی بابلیق و اییک چی لیک و کیگیزچی لیک صنعت لری فوق العاده ترقی قیلیب بو صنعت لرینینگ محصولاتنی داخلی احتیاجات دین آشیب مهم مقدرده خارجغه ساتیلور ایدی. داخلده کی هنرمندلردین باشقه هندوستان و کشمیر و باشقه قوشنه مملکت لردین تولا هنرمندلر کلیب شرقی تورکستان نینگ صنعت لری غه باشقه یورت لرینینگ صنعت لری هم قوشولغان ایدی.

معارف و ادبیات

معارف و تعلیم او زمانه نینگ اصولی غه مطابق بولوب مثلی کورولمگان درجه ده ترقی قیلغانلیقی معلوم دور. مکتب لرده تورکچه دینی و ادبی کتابلر و بیر آز فارسی اوقوتلور ایدی. مدرسه لرده عربچه اول درجه ده اهمیت غه حائز بولوب صرف و نحو و فقه و اصول فقه و حدیث و تفسیر و کلام و فلسفه علم لری تماماً عربچه کتاب بیلان درس بیریلور ایدی، و بیر آز اخلاق و ادبیات فارسچه کتابلر بیلان درس بیریلور ایدی. دیمک که تورکچه آنا تیل نی علم ساحه سیدین اوزاقلاشتوروب قویماق شرقی تورکستانده سعیدیه دولتی دوریده پیدا بولغان بیر یمان خطا ایدی. خانلر و دولت آدم لری و یورت نینگ بگ و بای لری طرفیدین شهرلرده و قصبه لرده و کنت و محله لرده انشاء قیلغان مکتب و مدرسه لر و اولر نینگ وقف لری شایان حیرت درجه ده تولا ایدی، و مونداغ بولماقی او زمانه ده کی معارف نینگ اهمیتی و ترقی سی نینگ فوق العاده ایکانلیکی غه دلیل دور. سعیدیه دولتی دوریده شرقی تورکستان مدرسه لریده غایت تولا عالم لر یتیشکان ایدی لر، و بو عالم لر نینگ بعضی سی نی «تاریخ رشیدی» و انینگ ذیلیده ذکر قیلیب دور. ادبیات غه کلسک اگرچه مدرسه لرده عربچه و فارسچه ادبیات اهمیت لیک بولوب بو تیل لرده شعر سوزلاگان شاعرلر خیلی تولا بولسه مو تورکچه ادبیات هم اوز رونق و رواجی [449] نی محافظه اتکانی معلوم دور. او زمانه نینگ مشهور شاعرلردین بولغان ختن لیک نوبتی نینگ دیوانی پیتیمه حالیده خلق نینگ قولیده باردور، و باشقه بیر مونچه شاعرلر نینگ آت لری «تاریخ رشیدی» و ذیلرده مذکور دور. اما مع الاسف من نوبتی نینگ دیوانی دین باشقه او زمانه شاعرلری نینگ اثر لری نی کورمادیم. نوبتی نینگ دیوانی غه کوره او آدم نینگ فضولی و نوایی دک روشن خیال و حقیقی بیر متصوف ایکانلیکی آنگلانا دور. سعیدیه دولتی دوریدین زمانه میز غه چه کلگان پیتیمه کتابلر بک تولا دور. قرآن و حدیث کتابلری و فقه و علم کلام کتابلری و عربچه و فارسچه دیوان لر شرقی تورکستان کاتب لری نینگ قلم لری بیلان بک تولا

TEXT OF THE MANUSCRIPT

چىن دىن ايىك كىيم ليكلر و چىنى قاچالر اليب كلور ايدىلر. هندوستان غه كىگيز و خام و چكمن و آلتون و چىن ماللر نى اليب بارىب او يردىن دارو و عطر و توابل (مورچ، دارچين و بو جنس ليغ نرسه لر) و كشمير شالى اليب كلور ايدىلر. غربى توركستان و افغانستان و ايران مملكت لرى غه خام و چكمن و زىلچه و تيمور و باقر (مس) و چىن ماللر و آت اليب بارىب ساتار ايدىلر، و او يورت لردىن هم مناسبت ماللرنى آلور ايدىلر.

زراعت ايشلر نى نىنگ ترقى سى بو دولت دورىده آباد بولغان يورتلر و قازىلغان اوستنگلر و كاريزلر نىنگ تولاللىقى دىن آنغلانادور. آلتى شهرده چوللر غه آقيب كيتادورغان منفعت سيز يار و جيلغه سولر نى بو دولت دورىده تاماماً منتظم و صنعى اوستنگلر شكلى غه كلتورولوب غايت تولا يرلر نىنگ اباد بولغانى يقىنى صورته معلوم دور. ختن و كريا آراسيده كى هانگوى و چيرا و گلخمار و قراقير قصبه لرى و بولر نىنگ اطرافى و آراسى ده كى يوزلر چه كنتلر و گوما و قارغالىق اطرافيده تولا كنتلر و مركيت قصبه سى و مرالباشى و كلپن و اوچتورپان و آقسو آبادى و كوچا يىنگى حصارى و شهيار [447] و كاشغر فيص آبادى دىن عبارت بولغان شهرلر و اطراف لرىده كى كنتلر و عدد سيز زراعت يرلر نى تاماماً سعديه دولتى دورىده وجود غه كلگان ويا ايلگرى خراب بولوب بو دولت نىنگ فعالىتى بيلان يىنگى دىن آباد قىلنغان اولكه لردور. شرقى توركستان اهالى سى قديم دىن صناعت باييده بىك ايلگرى بير خلق بولغانى اوچون سعديه دولتى دورىده كى تىنچلىق سايه سيده بو يورت اهالى سى صناعت نىنگ منتها درجه ده انكشاف نى حاصل اتىلر. او دوره نىنگ معمارلىق اثرلر نى دىن قالماق و خوجه لر و كانجوت و چىن نىنگ تخريباتى دىن قوتولوب زمانه ميز غه چه كلگان لرى بىك آز بولسه مو او دوره ده كى معمارلىق صناعتى نىنگ هندسه و نقاشلىق و باشقه فنلر نى او زمانه ده كى هر يرده كى معمارلىق دىن كىن قالمغانلىقى آنغلانادور. فقط بير عيسى باركه آلتى شهرده عمارت غه تاش ايشلاتماى پيشىغ كسك بيلان عمارت ياساماق مجبورىتى يعنى عمارت تاشى يوقلوقى سببى دىن يوقارىقى دشمنلر او دوره ده كى عمارت لرنى آسانلىق بيلان ويران قىلدى، و فقط زمانه ميز غه چه بير نچه مدرسه و حمام و مزار گنبدلر نى و جامعلر و مسجدلر قالمىش دور.

سعديه دولتى دورىده تيمور دىن و باقر دىن و كموش دىن ياسالغان اوى اسباب لرى و باشقه صناعت اثرلر نى حاضرده خلق نىنگ قوليده خىلى تولا ناپىلادور، و او نرسه لرنى ياساماقده كورساتىلغان اوستالىق و هنر حاضر قى دىن هيچ كم قالمادور.

كانچى لىق ايشلر نى حكومت نىنگ مخصوص بير وارداتى نى تشكيل قىلغان اوچون كانچى ليك صناعتى حكومت نىنگ نظارتى آستيده تولا ترقى قىلغانلىقى و يىنگى حصارده كى تيمور كانى و كوچا اطرافيده كى باقر كانلر نى و ختن و كريا و چرچن كانلر دىن چيقاريلغان تيمور و باقر و آلتون يورت

ایماس ایدی. چونکہ بو دولت‌نینگ سیاستی فاتح‌لیق ایماس ایدی، و فقط داخلی تینچ‌لیقنی تأمین اتمک سیاستی‌نی توتقان سلمی (صلح‌چی) بیر دولت ایدی، و قوشنه‌لری بولسه شرقی تورکستان‌غه تعرض قیلغودک قوتلیک دولت‌لر ایماس، بلکه کیچیک کیچیک بگ‌لیک‌لر ایدی، و یالغوز شرق‌ده چین امپراطورلوقی بولسه‌مو او وقت‌ده کی چین امپراطورلری بولغان مینگ خاندانی ضعیف بیر حالده بولوب شرقی تورکستان‌غه تعرض قیلماق [445] احتمالی یوق ایدی. منہ بو باعث‌لر توغراسیدین سعیدیه دولت خاندانی داخلی تینچ‌لیق‌غه کفایه قیلغودک آز بیر مقدارده عسکر ایشلاتور ایدی‌لر.

بو عسکر هم ایکی اداره‌غه آیریلغان ایدی. یارکنده خان‌نینگ اداره‌سی آستیده بیر نچه مینگ کشی‌لیک بیر قوت دایما تورار ایدی، و والی‌لیق مرکز‌لرده هم مذکور اداره‌غه تابع بیر مقدار عسکر بار ایدی، و هر یرده بیر اغتشاش چیقسه یارکنده کی قوت‌دین بیر مقداری‌نی ایباریب اغتشاش باسیقتورولور ایدی. تورپان عمومی والی‌لیق‌نینگ اداره‌سی آستیده علاحدہ بیر نچه مینگ عسکر بار ایدی. شمال‌دین قالماق و جنوب‌دین کوکو اولک‌ه‌سیده کی قبیلہ‌لر‌نینگ تعرضی‌نی مدافعه قیلماق و ولایت‌نینگ تینچ‌لیق‌نی تأمین قیلماق مذکور عسکرلر‌غه مفوظ ایدی. یالغوز عبدالله خان‌نینگ زمانه‌سیده قالماق‌لر بک زیاده قوت‌لانیب شرقی تورکستان‌غه یمان خطر پیدا بولغان سبب‌دین عسکر ایشی‌غه تولا اهمیت بیرلیب تولا و قوتلیک عسکر تیارلاغان ایدی، و بو قوت سایه‌سیده خوقند و تاشکند خان‌لری‌نی حمایه آستیغه آغان ایدی. لیکن کین‌لرده قالماق‌لردین بو عسکرلر قاتیغ مغلوب بولوب پراکنده بولدی، و غایت درجه‌ده ضعیف‌لیق‌غه توشتی. بو سبب‌دین دورکه عبدالله خان اوز اوغلی‌دین مغلوب بولدی، و کین‌چه دولت‌نینگ ییقیلماقی هم بو عسکری ضعیف‌لیق نتیجه‌سیده واقع بولدی.

تجارت و زراعت و صناعت

سعیدیه دولتی دوریده کی تینچ‌لیق سایه‌سیده یورت‌نینگ اقتصادی ایش‌لری قراخان‌لر دوریده کی ترقی‌سی درجه‌سی‌غه یتتی، و بو یوزدین شرقی تورکستان‌نینگ ثروتی غایت درجه‌ده ترقی قیلدی. داخلی تجارت‌نینگ انکشافی بک زیاده بولوب [446] شهرلر و بازارلر مثل سیز آبادلیق‌ده ایدی. خارجی تجارت خصوصیده او زمانه‌نینگ آن مهم تجارت شرقی تورکستان‌لیع‌لر‌نینگ قولیده ایدی. چونکہ او زمانه‌ده صناعت و ثروت اعتباری بیلان دنیانینگ آن یوقاری حصه‌لری بولغان چین و هندوستان‌غه شرقی تورکستان کاروان‌لری دایما باریب کلمکده ایدی‌لر. شرقی تورکستان سوداگرلری چین‌غه آلتون و قاش تاشی و جواهر و خام و چکمن و یونگ و تیره و زیلجه الیب باریب ساتیب

قالماق عسکرلری شهرغه کیردی، و قتل عام و غارتنی انتها درجهغه یتکوزوب اجرا قیلدی، و محمد امین خان شهید بولدی. بو صورت بیلان ۱۷۰ ییل لیق ملی اسلام دولتی ییقیلدی.

سعیدیه ملی دولتی ده اداره تشکیلاتی و عسکر

سعیدیه دولتی او زمانه سیده اوترا آسیانینگ آن چونگ دولتی سانالور ایدی. چونکه بو دورده غربی تورکستان و شمال اولکه لری پارچه لانیب کیچیک کیچیک اوزبک و قزاق و قالماق خانلیقلری و بگ لیک لری دین عبارت بولوب قالغان ایدی. حالبوکه حاضرده شرقی تورکستان دییلا دورغان اولکه نینگ آلتای و ایمیل دین باشقه تمامی سعیدیه دولتی نینگ اداره سی آستیده ایدی. سعیدیه دولتی چونگ بیر خانلیق بولوب عمومی و رسمی پایتختی یارکند شهری ایدی. لیکن داخلی اداره اعتباری بیلان ایکی مستقل اداره غه تابع ایدی—بیر اداره یارکندده خان نینگ اوردا سیده بولوب کوچادین باشقه آلتی شهر ولایت لری توپ توغرا بو اداره غه مربوط ایدی، و بو اولکه لرغه والی لر و حاکم لر تعیین قیلماق و عزل قیلماق بو اداره دین بولور ایدی، و مالیاتی هم تماماً خان نینگ خزانه سیغه آکینور ایدی—ینه بیر اداره تورپان عمومی والی سی نینگ اداره سی بولوب کوچادین قمول و بش بلیق [444] و غولجه غه چه چوزولغان اولکه لر نینگ تمام داخلی ایش لری و مالیاتی بو اداره غه مربوط ایدی. بو هر ایکی اداره نینگ اجرآتی بیر اصول و بیر شکلده ایدی. عدلیه و جزائی ایش لری شریعت قاضی لری نینگ عهده سیده بولوب هر شهر و قصبه ده منتظم محکمه لر و حبس خانه لر بار ایدی. امنیت ایش لری علاحده اداره لرغه مفوض ایدی، و بو اداره لر نی غربی تورکستان اصطلاحیغه تقلید قیلیب کوتوال لیق یاکه شهنه لیک دییلور ایدی، و امنیت مدیری نی میرشب دییلور ایدی، و بو اداره بک منتظم ایدی. مالیات تریم یردین هر تانا پغه معین مقدارده قویولغان آلوان و چهار پای مال غه تعیین قیلینغان اوت اوچی دییلا دورغان آلوان و تجارت مال لری نینگ زکاتی و یر محصولاتی نینگ عشری دین عبارت بولوب بو مالیاتی خلق دین آماق و خزانه غه تافشورماق غه حاکم لر مأمور ایدی لر. چاغاتای دولتی دوریده کی یورت اهالی سی نی صنف لرغه بولمک اصولی بو دولت دوریده لغو قیلینغان ایدی.

خان بولغان ذات هر ییلی یورت نینگ بیر طرفیغه سیاحت قیلیب اهالی نینگ دادی نی آنگلاماق و مأمور لر نینگ اجرآتی نی تفتیش قیلماق و لازم کورولگان عمومی فایده لرغه متعلق انشآت غه یاریغ برمک دک وظیفه لر نی ادا قیلماق نی خان لر نینگ تولاراقی خیلی مهم بیر فریضه بیلور ایدی لر. سعیدیه دولتی ده عسکر لیک ایش لری ایلگریکی تورک دولت لریده کی دک زیاده اهمیت لیک

خوجه‌لردین هدایت‌ه الله خوجه آتلیغ بیرری بک زیاده نفوذ تاپقان ایدی، و بو نفوذی‌غه قناعت قیلما‌ی خان‌لیق تختی‌نی آلماق اوچون کوشش قیلغانی باشلادی، و ۱۰۸۷ هـ اطرافیده جاهل مریدلری‌نینگ یاردمی بیلان آشکارا باغی بولوب آنگا نان برگان و عزت و آبرو برگان دولت خانی اسماعیل خان‌غه حرب اعلان قیلیب یارکندن‌ی محاصره قیلدی، و شهر ایچیده کی مریدلرنینگ یاردمی بیلان شهرنی الیب اسماعیل خان‌نی اسیر قیلیب اوزی‌نی پادشاه اعلان اتتی. مریدلری بو باغی‌نی خواجه آفاق دیدور. بو لقب مذکور باغی‌غه کین کی متوعی بولغان قالماق خانی کالدان [گالدان] قونتاجی‌نینگ برگان آباق خوجه عنوانی‌نی کین‌لرده تحریف قیلیب خواجه آفاق قیلیب آلمیش‌لردور. [442] لیکن هدایت‌ه الله خوجه‌نینگ بو استیلاسی دوام اتمدی، بلکه اوچ تورت آی‌دین کین خان‌لیق خاندانی‌دین محمد امین خان تولا قوت توپلاب هدایت‌ه خوجه‌نی مغلوب قیلیب یارکندن‌ی آلدی. هدایت‌ه الله خوجه اسیر اسماعیل خان‌نی و تابع‌لرنی الیب ایلی‌غه قاچتی، و قالماق خانی کالدان قونتاجی‌نینگ پناهی‌غه سغینیب محمد امین خان‌نینگ ضدی‌غه قونتاجی‌دین یاردم تیلادی.

سعیدیه ملی دولتی‌نینگ ییقیلغانی

هدایت‌ه الله خوجه‌نینگ یاردم تیلانگانی گالدان قونتاجی‌نینگ آرزوسی‌غه توغرا کلدی. چونکه اوزون‌دین بری آلتی شهرنی آلماق گالدان‌نینگ آرزوسی بولسه‌مو آلتی شهر مسلمانلری‌نینگ انی قاتیغ مدافعه قیلماقی و استیلا قیلغان تقدیرده هم استیلاسی‌نینگ دوام قیلماسلیق‌دین قورقار ایدی. هدایت‌ه الله خوجه بولسه آلتی شهر مسلمان‌لری‌نینگ پیری و پیشواسی بولغانی اوچون تولاراق خلق آنگا یاردم و اطاعت قیلیشی‌نی بیلور ایدی. بو باعث‌دین گالدان هدایت‌ه الله خوجه‌غه تولا احترام‌لر قیلدی، و قالماق‌لرده شرف عنوانی بولغان آباق عنوانی‌نی آنگا بردی. گالدان قونتاجی ۱۰۹۰ هـ ده آباق خوجه‌نی آلدی‌غه سالیب ۶۰۰۰۰ قالماق عسکرلری بیلان آلتی شهر‌غه یوروش قیلدی. محمد امین خان قاتیغ مدافعه قیلیب گالدان‌نی آقسوغه کیرگوزمای توختاتتی. لیکن آباق خوجه‌نینگ تشویقی بیلان کاشغر و یارکندده کی جاهل مریدلری اغتشاش چیقارغالی توردی‌لر، و بو سبب‌دین محمد امین خان یارکند‌غه یانماق‌غه مجبور بولدی، و آرقه‌دین گالدان آقسو و کاشغرنی مقاومت‌سیز آلدی، و دولت طرفدارلری‌نی قتل‌عام قیلدی. آندین کین یارکند‌غه یوروش [443] قیلدی، و محمد امین خان شهر‌غه قامالیب غایت قاتیغ مدافعه قیلدی، و گالدان یارکند شهرنی آلماق‌دین نومید بولدی. لیکن شهر ایچیده آباق خوجه‌نینگ مریدلری خیلی تولا ایدی. بو مریدلر واسطه‌سی بیلان شهر ایچیده اغتشاش چیقاردی، و بو خاین مریدلر «خوجه‌غه دروازه‌نی آچتوق» دیب قالماق‌لر‌غه دروازه آچیب

[440] عبدالله خان نینگ خانلیقدین ییقیلغانی

عبدالله خان یولبارس خان آتلیغ بیر اوغلی نی کاشغرغہ والی قیلغان ایدی. بو یولبارس خان بک ظالم و مستبد بولغانی اوچون عبدالله خان انی عزل قیلماق و بلکه یوق اتمکغہ قرار بردی. یولبارس خان داداسی نینگ بو قراری دین خبر تاپیب عصیان چیقاردی، و عبدالله خان آنگا ادب برمک اوچون عسکر ایباردی، و بو عسکر مغلوب بولدی، و ایکنجی نوبتده دادا و اوغول آراسیده قاتیغ اوروش بولوب عبدالله خان نینگ عسکرلری ۱۰۷۸ هـ ده قطعی صورتده مغلوب بولدی. عبدالله خان اوز اوغلی دین بو فلاکتغہ توشکانیغہ تحمل قیلماق یورتدین چیقیب کتمکغہ قرار بیریب کیچیک اوغلی عبد المؤمن خان نی خانلیق تختیده اولتورغوزوب قویوب اوزی بیر مونچه خاص آدم لری بیلان هندوستانغہ کتتی، و هندوستان پادشاهی اورنگ زیب عالمگیر بو خبرنی آنگلاب کشمیر والی سی مبارز خان نی عبدالله خانغہ شاهانه احترام و استقبال قیلیب دهلیغہ اوزاتماقغہ امر اتتی. مبارز خان عبدالله خانغہ تولا احترام قیلیب کشمیرده بیر نچه کون استراحت قیلغاندین کین دهلیغہ اوزاتتی. عبدالله خان دهلیغہ بارغانده اورنگ زیب عالمگیر مراسم بیلان استقبال قیلیب فوق العاده احترام لر قیلدی. عبدالله خان دهلی دین مکهغہ باریب حج قیلیب هندوستانغہ کلدی، و اورنگ زیب عالمگیر عبدالله خانغہ دیدیکه—«اوغلانلری گستاخلیغ قیلغاندین من تولا متأثر دورمن. ایمدی وطنغہ کتماسون لر، و منی اوغلان یریده کوروب هندوستانده اقامت اتسه لر من اوزلری نینگ وفادار بیر اوغلانلری صفتی بیلان احتراملریغہ حاضر دورمن»—. عبدالله خان بو لطفکارانه معامله دین تولا خرسند بولوب هندوستانده قالدی، و ۱۰۸۰ هـ ده کشمیرغہ یازلاماق اوچون کلیب [441] او یرده وفات اتتی. عبدالله خان یورت دین چیقیب کتکاندین کین یولبارس خان اینی سی عبد المؤمن خان نی مغلوب قیلیب اوزی خان بولدی، و ایکی ییل مدت تولا ظلم و استبداد بیلان خانلیق قیلیب ۱۰۸۱ هـ ده اولتورولدی. «تاریخ رشیدی» نینگ ذیلیده یولبارس خان نینگ ظلمی خصوصیده ایتادورکه—«یولبارس خان شونداغ یمان ظالم ایدی که ایننگ آلدیده حجاج ظالم خجل و ضحاک مارون منفعل ایدی»—

اسماعیل خان نینگ خان بولغانی و آباق خوجه نینگ توز کورلوقی

یولبارس خان نینگ ظلمیغہ خلق طاقت قیلماق ایننگ ضدیغہ عمومی بیر انقلاب قوزغالیب نتیجه ده یولبارس خان اولتورولدی، و خانلیق تختیده عبدالله خان نینگ اینی سی اسماعیل خان اولتوروب یورت نی تیج قیلدی. اسماعیل خان نینگ زمانه سیده یوقاریده مذکور بولغان مهاجر

خان نینگ تاریخی اثرلری دین دور.

۱۰۷۵ ه اطرافیده کریا و چرچن تاغلریده اولتوروغلوق غیر مسلم سریغ اویغورلر اطاعت دین چیقیب کریا شهری غه هجوم قیلیب اهالی نی قتل عام قیلدی لر، و بولان و تالان بیلان یورت نی ویران اتی لر. عبدالله خان بو خبرنی آنگللاب یارکنددین کریا غه یوروش قیلیب سریغ اویغورلر نی مغلوب اتیب سریغ اویغورلر تاغلر غه قاچتی لر. عبدالله خان اولر نی تاپقان یرده اولتوروب بالکل یوق قیلماق اوچون قطعی یاریغ لر قیلیب عسکرلر یوللادی، و بو عسکرلر سریغ اویغورلر نی تماماً یوق اتیب کریا و چرچن تاغلریده اولر دین هیچ کشی قالمادی.

عبدالله خان نینگ زمانه سیده قالماق لر غایت مدهش صورته کوجلانیب قزاق لر نی مغلوب قیلغاندین کین ۱۰۷۰ ه اطرافیده غولجه و بش بلیق غه هجوم قیلیب عبدالله خان نینگ عسکرلر نی یمان مغلوب قیلیب مذکور اولکه لر نی اشغال قیلدی، و اوتراده قاتیغ محاربه لر بولغاندین کین توریان و قمول اولکه لر نی هم قالماق لر نینگ قولیغه توشتی. بو محاربه لر نینگ تفصیلاتی خصوصیده معلوماتیمیز یوق دور. بو محاربه لر نتیجه سیده شرقی تورکستان نینگ غایت مهم قسمی سعیدیه [439] دولتی دین آجرا ب کتیب یالغوز آلتی شهرغینه قالدی، و بونینگ بیلان عبدالله خان نینگ عسکر ی و اقتصادی قوتی بک ضعیفلاشیب کتتی.

عبدالله خان نینگ دوریده غربی تورکستانده کی پارچه پارچه بولغان اوزبک خان لری دایما بیر بیرلری بیلان اوروشماق و بیر بیرلری نینگ یورت لری نی ویران قیلماقده ایدی، و بو تیج سیزلیق سببی دین غربی تورکستان اهالی سی آقین لر صورتیده شرقی تورکستان غه هجرت قیلور ایدی لر. عبدالله خان بو مهاجرلر غه غایت مبذول مروت لر قیلیب اولر غه یر و باشقه نرسه لر بیروور ایدی. بو مهاجرلر آراسیده سیدلیق دعواسی قیلا دورغان بعضی خوجه لر هم بار ایدی. او عصرلر ده «من طریقت مرشدی ویا سید دورمن» دیگان کشی لر نینگ اسلام عالمیده کی بازاری نینگ قیزیق لیقی تاریخ اوقوغان کشی لر غه معلوم دور. بو خوجه لر غه عبدالله خان حد دین آشوق احترام قیلیب هر ایش نی اولر نینگ استخاره لر ی و مشوره لر ی غه موافق اجراء قیلماق و اولر نینگ خواهشی غه هر نرسه سی نی فدا قیلماق غه باشلادی، و اوزی باشلیغ تمام خانلیق خاندانی و دولت آدم لری اولر غه مرید بولدی، و عوام خلق بو خوجه لر نی تصور نینگ اوستیده بیر مرتبه ده دیب عقیده قیلور ایدی لر. منه بو صورت بیلان بو خوجه لر نینگ نفوذی هر نفوذ نینگ اوستیده بولدی، و عبدالله خان وفات اتکاندین کین دولت نینگ بیقیلماقی غه و شرقی تورکستان ملتی نینگ هیچ بیر تاریخ ده کورولمگان فلاکت لر غه مبتلا بولماقی غه بو خوجه لر نینگ حرصی و توز کورلوقی سبب بولدی. تفصیلاتی توبنده کیلا دور.

ھم ھنوز بىلالما دوک. سلطان عبد اللطيف خان ۱۰۳۷ ھ دە وفات اتتى. بو اوتراده سلطان عبد الرشيد خان نینگ اولادىدىن عبد الرحيم خان تورپان عمومى والى سى ايدى، و بو كشى استقلال اعلان قىلىپ شرقى توركستان سعديه دولتى ايكي غە آيرىلغان ايدى. سلطان عبد اللطيف خان وفات اتكاندن كين شهزاده لر آراسيده خانلىقى تالاشى يوزىدىن [437] مجادله چىقتى، و بو مجادله غايت قانليغ و مدهش صورته اون يىل دوام قىلدى. اخيراً ۱۰۴۸ ھ دە تورپان عمومى والى سى عبد الرحيم خان مرحوم نينگ اوغلى عبدالله خان همه غە غالب بولوب مجادله نى باسقتوروب ياركند تختى ده اولتوردى.

عبدالله خان نينگ خانلىق دورى

عبدالله خان يوقاريقى مجادله نى قوت بىلان باسقتوروب ۱۰۴۸ ھ ۱۶۳۸ م دە ياركند تختى ده اولتوروب اوزى نى خان اعلان اتتى. او وقتده كى سعديه دولتى غە تابع اولكه لر (آلتى شهر و تورپان و بش بلىق و غولجه) نى عبدالله خان توپ توغرا اوزى اداره قىلغالى باشلادى، و بو اولكه لرده هيچ بير داخلى استقلال غە مالك حكومت قالمادى، و بو صورت بىلات شرقى توركستان نينگ تمام عسكرى و مالى و ادارى ايشلرى بير اداره غە باغلانغانى اوچون دولت تولا قوتلاندى، و يورت نينگ تنچلىقى يخشى صورته تامين قىلىندى، و عسكرى قوت تولا ترقى قىلدى، و عبدالله خان شمال و غرب ده كى كيچىك خانلىق لرنى اوزى غە تابع قىلماق اوچون كاشغر و اوچ ولايت لرى غە عسكر توپلاپ تاشكند و فرغانه غە عسكر يوللاماق فكریده بولدى، و بو حرکت نى خوقند خانى و تاشكند خانى انگلاب عبدالله خان غە اطاعت عرض اتتى لر، و هر يىلى معين مقدارده ماليات نى ياركند غە ايبارمك و خطبه ده عبدالله خان نينگ آتى نى آلكماق نى گردنلرى غە آلدى لر. بو صورت بىلات غربى توركستان نينگ چونگ بير قسمى شرقى توركستان دولتى غە تابع بولدى. ايلگريكى اوزون مجادله ده ويران بولغان شهرلر و يول لر و جامع و مدرسه لر و كاروان يول لريده كى قودوق و لنگرلرنى عبدالله [438] خان نينگى دين تعمير قىلدوردى، و بونينگ اوستى غە كاشغر و ياركند و ختن شهرلرى ده بيردين چونگ مدرسه بنا قىلدوردى، و بو مدرسه لر غە پوتون پوتون كنت لرنى وقف قىلدى—حاضرده هم بو مدرسه لر و وقف لرى باردور، و خانلىق مدرسه آتى بىلان معروف دور. عبدالله خان يورت نى آباد قىلماق و زراعت ايشلرى غە رواج برمك اوچون تولا كوشش لر قىلدى، و تولا اوستنگ لر قازدوردى. ختن و كريا آراسيده كى چيرا شهرى و او اولكه ده كى تورت چونگ اوستنگ و حتاكه او يرده كى حاضرده مروچ تورما (سو نوبتى) قانونى عبدالله

يانیغه کتتی.

الحاصل سلطان سعید خان نینگ باشی نی بیگان تیت و کشمیر حاکمیتی بیر بیل دین آشوق دوام اتمدی.

محترم او قوغوچی لریمیز غه عذریمیز

شرقی تورکستان تاریخی نینگ آن مهم پارچه سی بولغان سعیدیه دولتی غه متعلق معلوماتیمیز نینگ یگانه منبعی «تاریخ رشیدی» دور، و سلطان عبد الرشید خان نینگ تخت ده اولتورغان زمانی دین تا چین استیلا سی غه چه اونکان واقعه لر بو «تاریخ رشیدی» نینگ اوچونجی جلدی و انینگ آیاغی غه هر زمانده الحاق اتیلگان ذیل لر دین باشقه کتاب دین تاپیلما دی، و مذکور اوچونجی جلد و ذیل لر افغانستان و هندوستان دین تاپیلما دی. بو سبب دین سلطان عبد الرشید خان دین عبدالله خان نینگ تخت ده اولتورغان وقتی غه چه کی واقعه لر نینگ فقط بیر قهرستی دین هم آرزاق یری نی ذکر اتمک غه مجبور دورمن، و ان شاء الله کین چه ایشانچلیک منع تاپیلد بو نقصان نینگ تکمیلی نی امید قیلامن، [436] و عبدالله خان نینگ تخت ده اولتورغان وقتیدین حاضر قی کونلر یعنی ۱۰۴۸ ه دین ۱۳۵۹ ه غه چه کی واقعه لر نی هم مقصدیمده کی دک مفصل یازماق اوچون قولومده کی ایشانچلیک منع لر کفایه قیلمایدور. بناءً علیه بو واقعه لر نی هم صحتی غه قناعت قیلغانیم نی گاهی مجمل و گاهی مفصل صورتده یازماق قه مجبور دورمن، و بو مجبوری قصوروم توغراسیدین محترم او قوغوچی لر دین عذر تیلا یمن.

۹۴۰ دین ۱۰۴۸ ه غه چه اونکان واقعه لر

سلطان عبد الرشید خان تخت ده اولتورغان دین کین آلتای و ایمیل دین باشقه حاضرده کی عادتچه شرقی تورکستان دییلا دورغان اولکه لر سعیدیه دولتی نینگ مملکتی بولوب غایت درجه ده تینچلیق و آسایش بیلان حیات کچوردی. ۹۵۰ ه ده تورپان والی عمومی سی منصور خان وفات اتیب اورنیغه اوغلی شاه خان عمومی والی بولدی. ۹۷۸ ه ده سلطان عبد الرشید خان وفات اتتی، و اورنی غه اوغلی شجاع الدین احمد خان تخت ده اولتوردی، و مذکور بیلده تورپان عمومی والی سی شاه خان وفات اتتی. شجاع الدین احمد خان دین کین عبد الکریم خان و انینگ دین کین محمد خان و آندین کین عبد اللطیف خان لر خان بولدی لر. بو تورت کشی نینگ ۵۹ بیل لیق سلطنت دوره لریده کی واقعه لر خصوصیده معلوماتیمیز بولمغاندک بولر نینگ تخت ده اولتورغان و وفات قیلغان تاریخ لر نی

۹۴۰ هـ نینگ اولیده اسکندر سلطانغه یتیشیب لداخقه کلدی لر (بو سفرنینگ تفصیلاتی نی «تاریخ رشیدی» ده کورولسون).

[434] سلطان عبد الرشید خان نینگ خان بولغانی

سلطان سعید خان دفن قیلینغان کونلرده ولیعهدی عبد الرشید سلطان اوچده ایدی. خان دفن قیلینغاندین کین امیر کبیر سید محمد میرزا کاشغردین کلب تعزیت مراسمی نی ادا قیلغاندین کین تمام خانلیق خاندانی و بگلرنی جمع قیلیب اوزی نینگ امیر کبیرلیلیغه اولرنی تصدیق اتوردی، و تمام بگلر و عسکرلرنی اوزی نینگ امری آستیغه کیرگوزمک و عبد الرشید سلطاننی فقط اسماً خانلیقده قویماقغه تشبث قیلماقغه باشلادی. سید محمد میرزانینگ بو حرکتلرنی بعضی خاندانی و بعضی بگلر مخفی صورتده عبد الرشید سلطانغه مفصل صورتده یازدیلر. بو اوتراده عبد الرشید سلطان یارکندغه یاقینلاشتی. امیر کبیر سید محمد میرزا باشلیغ تمام چونگ و کیچیک لر استقبالغه چیقتی لر. عبد الرشید سلطان سید محمد میرزانی استقبالغه کلگان یرده توغوسوز اولتورمک اوچون آدم تعیینلانغان ایدی. سید محمد میرزا عبد الرشید سلطاننی کورگان زمان آتدین توشوب سلام بردی، و بو حالده انی اولتورمکغه تعیینلانغان آدم لر انی قلیچغه توتتی لر، و معاونی سید علی بیلان ایکی سی نی اولتوردی لر.

آندین کین عبد الرشید سلطان توغرا سلطان سعید خان نینگ مزاریغه باریب زیارت قیلدی، و او یردین یانیب اورداغه توشوب تعزیت و ماتمدارلیق مراسمی نی ادا قیلدی. محرم نینگ بیرنجی کونی ۹۴۰ هـ ۱۵۳۴ م ده معهود مراسم بیلان آق کیگیز اوستیده اولتوروب بگلر و خلق نینگ بیعتی نی الیب اوزی نی شرقی تورکستان و تیبتهغه چونگ خان اعلان اتتی.

سلطان عبد الرشید خان سید محمد میرزانینگ تمام تعلقاتی نی ضبط قیلیب اوغوللرنی نظر بند قیلدی، و امیر علی تاغای نی امیر کبیر و کاشغر والی سی تعیین اتتی. تورپان عمومی والی لیتی منصور خان نینگ قولیده بولوب اولقی تابع لیکده بولدی، [435] و تیبتهغه اسکندر سلطاننی والی قیلدی، و او یرده کی عسکرلرغه رخصت بیریب بیر آزینگی عسکر یوللادی. لیکن ایلگریکی تولا عسکر یانیب شرقی تورکستانغه کتکانی نی تیبت لیک لر کورگان زمان هر طرفده عمومی بغاوت چیقتی، و اسکندر سلطان نینگ قوتی بولمغان اوچون تیبت دین چیقیب کتمکغه مجبور بولوب یانیده کی عسکرلری بیلان یارکندغه کتی، و حیدر میرزا سلطان عبد الرشید خان دین قورقوب یارکندغه بارمای راسکام دریاسی بیلان بدخشانغه باریب او یردین بابر پادشاه نینگ اوغلی همایون پادشاه نینگ

لداخ مرکزی) ده سلطان سعید خان غه یتیشتی لر.

سلطان سعید خان نینگ وفاتی

سلطان سعید خان تیت و بالتستان علاقہ لری غه حاکم لر و کفایت مقداری عسکر لر تعیین قیلدی. تمام بودائی لرنینگ قبلہ سی بولغان اُورسنگ (لہاسہ) نی و دولہ (چانگتنگ) و کوکو اولکہ لری نی تماماً فتح قیلماق اوچون اسکندر سلطان و حیدر میرزانی ایکی مینگ آتلیغ عسکر بیلان شرقی تیت غه یوروش قیلماق غه یارلیغ قیلیب سلطان سعید خان ۶ نجی ذیحجه ۹۳۹ هـ ده باسکا قلعه سیدین یوروب نوبرانینگ مرکزی بولغان ہوندار قلعه سیغہ کلدی. ہوندارہ قربان عید نمازی نی اوتاب یارکندغہ قراب یوردی. دپسنگ و قراقورام داوان لریدہ خان غایت قاتیغ ایسلادی، و بو ایس علتی بیلان یولده وفات اتتی، و جسدی نی بگلر یارکندغہ [433] کلتوروب ارگ نینگ باغیدہ دفن قیلدی لر (حاضر قی آتون مزار سلطان سعید خان و اولادی نینگ مزاری دور. شرقی تورکستاندہ قدیم دین پادشاہ لرنینگ مزاری نی آتون مزار دییلا دور). «تاریخ رشیدی» ده سلطان سعید خان نینگ منقبت لری نی اوزون بیانات بیلان ذکر قیلیب دور، و ایننگ حاصلی نی بیان قیلامیز—«سلطان سعید خان حلیم، داهی، سیاسی، دیندار، علما دوست، عادل بیر ذات ایدی. راحت و عیش غه رغبتی یوق ایدی. سیاحت و آو و غرات نی دوست توتار ایدی. نام سوزی نی قبول اتماس ایدی. قان توکمکدین وجداناً نفرت قیلور ایدی».

اسکندرا سلطان و حیدر میرزالر خان نی باسکادین اوزاتقان دین کین ایکی قول بولوب اورسنگ²⁶ (لہاسہ) غه یوردی لر. اوترادہ تیت لیک لرنی مغلوب اتیب ایلگریلامکدہ ایدی لر. ہندوستان دین بودائی لرنینگ مقدس قبلہ سیدین مدافعہ قیلماق اوچون کلگان بیر نچہ مینگ ہندو بیلان اوچراشیب قاتیغ محاربه دین کین ہندولرنی مغلوب اتیب ایلگریلادی لر، و ستلج دریاسی نینگ باشی غه بارغاندہ اسکندر سلطان عسکر نینگ نصفی بیلان او یردہ قالیب حیدر میرزا ۹۰۰ کشی بیلان اورسنگ غه یوردی. لیکن یولده آت و آدم لری ایسلاب حرکتدین قالغالی باشلادی، و اورسنگ غه سکر کونلوک یول قالغان یرغہ چہ باردی. اما آت لرنینگ یوزدہ سکسنی اولوب عسکر لر پیادہ یورمک غه مجبور بولدی لر، و بونینگ اوستیغہ اورسنگدہ تولا قوت بارلیقی نی بیلندی. بو اوچون حیدر میرزا اورسنگ غه بارمای او اطرافدہ کی تیت علاقہ لری غه باسقون قیلیب یور مینگ قوی یگر مہ مینگ قوتاز و بیر نچہ یوز توتی (تیت آتی) دین عبارت بولغان اولجہ و بیر نچہ یوز اسیر قولیغہ کلتوروب

²⁶ اوس سنگ

موقع لى دىن چىقتى لىر، و باغ بۇن [431] آتلىغ ىردە چوغلا شىب تورک عسکر لى نىنگ اوستىغە باسقون قىلماق تىرتىياتى نى تيارلاماق دە ايدى لىر. اوشتومتوت تورک عسکر لى کلیب کشمىر لىک لىرنى تورت طرف دىن آراغە آلیب اولتورمىگە توردى لىر. ملىک علی باشلىغ بىر نچە حکمدار و بىر نچە مىنگ کشمىر عسکرى اولتورولدى، و کشمىر تارىخىدە مىنگ دىن آشوق راق کشى مقتول بولدى دىب يازىب دور. بو محاربه دە کشمىر لىک لىر يمان مغلوب بولسە لىرمو يىنە اصلى مقصد حاصل بولمادى. چونکە اولوم دىن آشىب قالغان کشمىر لىک لىر قاچىب يىنە مستحکم ىر لرغە بارىب آلدى لىر.

بو صورت بىلان ايرتە ياز کىرگونچە شەر و يورت لىر تورک لىرنىنگ قولىدە و تاغ و جانگال لىر کشمىر لىک لىرنىنگ قولىدە توردى. ايرتە ياز بولغاچ يىنە اوروش باشلاندى، و کشمىر لىک لىر داىما مغلوب بولسە لىرمو موقع لىر مستحکم بولغانى اوچون پىراکنده بولمادىلر. اخىراً تورک عسکر لى کشمىر لىک لىرنىنگ مستحکم موقع لىرغە هجوم قىلغالى باشلادىلر، و بو هجوم لىردە تورک عسکر لى تولا ضايعات برگان سبب دىن قوماندان لىر آراسىدە هجوم و مصالحه مسئلەسى خصوصى دە اختلاف پىدا بولدى، و اکثرىت مصالحه غە مايىل کورونمىگە ايدى. بو حالده کشمىر حکمدار لىر مصالحه طلب قىلىب الجى اىباردى لىر، و توبندە کى شرط لىر بىلان مصالحه عقد اتىلدى.

(۱) کشمىر نىنگ حکومتى اولقىدک اوز اهاالى سى نىنگ قولىدە بولماق.

(۲) خطبه و يول سلطان سعید خان نىنگ اتىدە بولماق.

(۳) کشمىر مالىياتى نىنگ بىر حصه سى نى هر يىلى يارکند خزانه سى غە اىبارمک.

(۴) کشمىر پادشاهى محمد شاه نىنگ قىزى نى اسکندر سلطان غە برمک.

[432] بو معاهده عقد اتىلگان دىن کىن محمد شاه باشلىغ کشمىر حکمدار لىر اسکندر سلطان نى زىارت قىلدى لىر، و اسکندر سلطان هم بگ لىر بىلان بىرلىکدە محمد شاه نى زىارت قىلدى، و بو زىارت لىردە بىر بىر لىر غە شاهانه سوغات لىر تقدىم قىلىشتى لىر.

سلطان سعید خان بالتستان نى فتح قىلىب بولغونچە بالتستان و کشمىر آراسىدە کى يول لرغە غایت قالىن قار توشوب سوق الجىش امکانشىز بولغان سبب دىن بالتستان دە قىشلاب قالغان ايدى. ايرتە يازدە کشمىر لىک لىر بىلان يوقارىقى صورتدە عقد اتىلگان مصالحه نى سلطان سعید خان منظور قىلىب کشمىر غە بارماى بالتستان دىن مار يول (لداخ) غە ياندى، و اسکندر سلطان باشلىغ تمام تورک عسکرى نى تىت غە يانماق غە يارلىغ قىلدى. اسکندر سلطان عسکر لىر بىلان کشمىر دىن يانىب اوترادە هنور فتح قىلىنمغان بعضى تىت علاقه لىر نى فتح قىلىب باسگا²⁵ قلعە سى (او وقتدە کى

برده بیر مجلس عقد اتیب موندین کین قیلادورغان ایشلر خصوصیده مذاکره لر قیلیندی. بو مجلسده خان بیر مقدار عسکر بیلان دوان سیز و ایس سیز بولغان نوبرا یولی بیلان بالتستانغه بارماق و او اولکهنینگ فتحی دین کین کشمیرغه بارماق و اسکندر سلطان و حیدر میرزا باشلیغ لر حاضر قی معروف لداخ و کشمیر یولی بیلان توغرا کشمیرغه هجوم قیلماقغه قرار بیریلدی. بو قرارغه مطابق اسکندر سلطان و حیدر میرزالرنی تورت مینگ عسکر بیلان کشمیرغه یوللاب خان اوزی بیر مینگ کشی لیک بیر قوت بیلان بالتستانغه یوردی، و میزان موسمیده بالتستانغه باریب او اولکهنی ایکی آی مدتده کاملاً اشغال قیلدی.

و ایسکندر سلطان و حیدر میرزالر یوللریغه یاقین یرلرده کی تیب و بالتی اولکهلر نی فتح قیلا قیلا هیچ مانع سیز کشمیر داوان دین اوتتی لر. کشمیر حکمدارلری لار آتلیغ بوغازده عسکر توپلاب مدافعهغه تیارلانیب تورغان ایدی لر. تورک عسکرلری او یرده توختاب بیر کیچدهه ایکیغه ایریلیب بیر قسمی نومن بهادر نینگ قیادتی آستیده بولغان تورت یوز کشی کشمیر لیک لرنینگ [430] اوستیغه شدتلیک بیر کیچه باسقونی قیلیب اولرنی مغلوب اتیب بوغاز دین آرقه یاندوردی، و بیر قسمی حیدر میرزانینگ قیادتیده بولوب بیر تاغ دین آشیب کشمیر لیک لرنینگ آرقه سیغه اوتوب اولرنینگ خط رجعتی نی کسب تورغان ایدی. قاچقان کشمیر عسکرلری بو ایکی قوت نینگ آراسیده قالب تماماً یوق اتیلدی لر. بو یر دین تورک عسکرلری ایتیگ یوروب اوتراده بیر قونوب سرینگر شهریغه کیردی لر، و کشمیر حکمدارلری و خلق نینگ تولاراقی شهر دین قاچیب تاغ لر و جانگال لر و دریا آرالجه لر یغه کتکان ایدی لر، و بو سبب دین اسکندر سلطان عسکرلری بیلان ۹۳۹ ه جمادی الثانی ده سرینگر شهریغه هیچ بیر اوروش سیز کیریب راجدانغه توشتی لر (کشمیر تیلیده حکمدار نینگ اورداسی نی راجدان دیر لر). بو صورت بیلان اگرچه کشمیر نینگ پایتختی فتح قیلینغان بولسه مو لیکن کشمیر نینگ حکمدار و عسکرلری و خلق نینگ تولاراقی اطاعت قبول اتمای مستحکم یرلرده تورغانلری اعتباری بیلان بو فتح نی حسابغه اینماسلیقی لازم ایدی، و کشمیر لیک لرنی مستحکم موقع لر دین توز میدانغه چیقاریب محاربه قیلماق اوچون بیر حیلده ضرور ایدی. بو اوچون اسکندر سلطان تمام عسکرلری بیلان سرینگر شهری دین چیقیب کامراج آتلیغ یرده یرلاشتی لر، و او یر دین آرز قطع لر کشمیر لیغ لرنینگ مستحکم یرلریغه هجوم قیلور ایدی لر، و کشمیر لیغ لر مدافعه قیلسه ضعیف لیق کورساتیب قاچار ایدی لر. بو وضعیت بیر آی دوام قیلغان دین کین کشمیر لیک لر تورک عسکرلری نی جنگجوی ایماس قورققاق آدم لر ایکان دیب خیال قیلماق و تورک عسکر لرنی اوستیغه هجوم اتمکغه باشلادی لر، و بو هجوم لر مقابلیده تورک عسکرلری تخی مو ضعیف لیق کورساتتی لر، و بو حیلده نی بیلمگان کشمیر لیک لر یورا کلانیب همه سی مستحکم

عبد الرشید سلطان نینگ ولیعهد بولغانی

۹۳۶ هـ ده سلطان سعید خان چونگ اوغلی عبد الرشید سلطان نی اوزی غه ولیعهد تعیین اتتی، و مذکور بیله سلطان سعید خان اینی سی امین خوجه سلطان نی اوچ والی لیقی دین عزل قیلیب عبد الرشید سلطان نی او یرغه والی تعیین ایباردی.

[428] تیب و کشمیر فتحی

غربی تیب (حاضر قی لداخ و بالتستان) سلطان ابابکر نینگ زمانه سیده شرقی تورکستان غه تابع ایدی. لیکن سلطان ابابکر دین کین هر دره ده بیر بگ مستقل بولوب باش سیز بیر حالده ایدی، و کشمیر نینگ پادشاهی ده پادشاهلیق آت دین باشقه بیر نرسه قالمغان و چک خاندانی دیلگان بگ لر هر یرده مستقل حالده بولماقده و حتا که بیر سرینگر شهیده بیر نچه حکمدار حکم سورمکده ایدی، و بو صورت بیلان کشمیر دولتی ضعیف بیر حالده ایدی. امیر کبیر سید محمد میرزا و حیدر میرزا کورگان لر سلطان سعید خان نی غربی تیب و کشمیر نی الیب شرقی تورکستان دولتی غه الحاق اتمکغه تشویق قیلور ایدی لر، و عبد الرشید سلطان و امیر تاغای باشلیغ لر بو رأی غه مخالف ایدی لر، و اوتراده کی یول نینگ یمانلیقی و مذکور مملکت لر نینگ فایده سی نینگ آزلیقی نی کورساتیب خان نی او یورت لر غه یوروش قیلماق دین جدی صورتده توسماقده ایدی لر. لیکن سلطان سعید خان نینگ همیشه یانیده بولغان سید محمد میرزا و حیدر میرزا خان نی اخیراً اوز رأی لر ی غه اوناتتی لر. ۹۳۸ هـ نینگ آخریده ذیحجه آیده ایکی مینگ کشی لیک بیر قوت بیلان حیدر میرزا و سلطان سعید خان نینگ کیچیک اوغلی اسکندر سلطان سانجو یولی بیلان نوبرا و مار یولی (حاضر قی لداخ) اولکه سی غه یوروش قیلدی لر، و سلطان سعید خان اوزی اوچ مینگ کشی دین عبارت بولغان بیر قوت بیلان ختن غه کلدی، و او یر دین پولور تاغی غه باردی. مقصدی پولور یولی بیلان دُؤلبه (شمالی تیب یعنی چانگتاناگ) اولکه سی غه یوروش قیلماق ایدی. اسکندر سلطان و حیدر میرزا لر توغرا نوبرا دره سی غه هجوم قیلیب او دره نی اوروش بیلان آلدی لر، و مار یول دره سی (لداخ) اهالی سی اوروش سیز [429] اطاعت قبول اتتی لر. اما سلطان سعید خان پولور یولی بیلان چانگتاناگه عسکر الیب بارماق نینگ امکان سیز لیقی نی بیلیم پولور دین ختن غه یانیب سانجو یولی بیلان ایلگریکی قوشون غه یتیشمک اوچون یوردی، و یولده ایس سببی دین خان نینگ صحتی غایت درجه ده خراب بولدی. لیکن نوبرا دره سی غه بارغانده یخشی بولوب قالدی. خان نوبرا غه باریب صحتی یخشی بولغان دین کین مار یول ده کی اسکندر سلطان و حیدر میرزا باشلیغ بگ لر نی نوبرا غه قیچقیردی، و او

سلطان سعید خان ۹۳۴ هـ ده اوغلی عبد الرشید سلطان و کیو اوغلی حیدر میرزا کورگان‌نینگ قیادت‌ی آستیده تولا عسکرنی بلورستان‌غه یوللاب غزات‌غه یارلیغ قیلدی. بولر بش آله آی مدت بلورستان دره‌لری‌ده غزات قیلیب اللیک مینگ کشی‌نی اسیر الیب سریغ چوپان (واخان) یولی بیلان یارکندغه یانیب کلدی‌لر. بو اسیرلرنی تماماً قول قیلیب خلق‌غه ساتیلدی.

اوزون ییل‌لردین بری بدخشان حکمداری میرزا خان اوزبک‌لرنینگ غارت‌ی دین ساقلانماق اوچون بابر پادشاه‌نینگ حمایه‌سیغه کیریب یاشاماق‌ده ایدی، و بابر پادشاه بدخشان‌ده اوز اینی‌سی ناصر میرزانی و آندین کین کورگان خاندانی دین بیر کشی‌نی کافی عسکر بیلان قویغان ایدی. ۹۳۴ هـ ده بابر پادشاه بدخشان‌ده کی عسکرلری‌نی هندوستان‌غه قیچقیریب الیب کتتی، و بدخشان‌ده هیچ قوت قالمادی. بو سبب‌دین میرزا خان بابر پادشاه‌نینگ حمایه‌سیدین نومید بولوب سلطان سعید خان‌نینگ حمایه‌سی‌نی تیلادی. مونداغ فرصت‌نی ایستاب تورغان سلطان سعید خان ۹۳۵ هـ ده یارکندده عبد الرشید سلطان‌نی نایب قویوب اوزی تولا عسکر بیلان بدخشان‌غه یوروش قیلدی. سریغ چوپان‌غه بارغانده بابر پادشاه بدخشان حمایه‌سی اوچون اوغلی هُندالْ میرزانی ایبارگانی آنگلاندی، و بو خبرنی آنگلاب سلطان سعید خان بو یوروش‌دین پشیمان قیلدی. لیکن قیش کیریب قالغان سبب‌دین آرقه‌سیغه یانماق امکان‌سیز ایدی، و سریغ چوپان غایت قوروغ و تار بیر کیچیک علاقه بولغان اوچون او یرده قیشلاماق هم ممکن ایماس [427] ایدی. بناءً علیه سلطان سعید خان قیش‌نی بدخشان‌ده چیقارماق و ایرته یاز فصلی کیرگان زمان شرقی تورکستان‌غه یانیب کلمک نیتی‌نی بیلدوروب هندال میرزا‌غه الچی ایباردی. هندال میرزا بو طلب‌نی بیر گمان قیلیب قبول اتمدی. سلطان سعید خان زور بیلان بدخشان‌غه باردی، و هندال میرزا قلعه‌ظفر (بوگونکی رستاق)‌ده عسکر‌نی توپلاب توردی. سلطان سعید خان باریب قلعه‌نینگ تاشیده یرلاشتی، و قیش چیقغوچه سلطان سعید خان قلعه‌نینگ تاشیده و هندال میرزا ایچیده اولتوردی‌لر.

ایرته یازده سلطان سعید خان بابر پادشاه‌نینگ حضوری‌غه الچی ایباریب بو حرکت‌ی نینگ دشمنانه ایماسلیکی‌نی بیلدوروب و عذرلر بیان قیلیب یارکندغه یانیب کلدی. بابر پادشاه بدخشان‌دین اوغلی‌نی قیچقیریب اوزی‌غه چاغاتای خاندانی دین سلیمان‌شاه میرزانی تعیین اتتی، و بو نزاکت معامله‌سی بیلان گویاکه بدخشان بیر بی‌طرف یاکه مشترک حمایه منطقه‌سی بولدی دیمک بولور ایدی.

TEXT OF THE MANUSCRIPT

درحال ياركنددين يوروش قىليب آرتباشى غه باردى. سلطان سعيد خان نىنگ بو حرکتى نى طاهر خان آنگلاب قيرغيزلر بيلان شرق طرفى غه قاچيب ايلي نىنگ شرق طرفيده كى كونگس يايلاغى غه كىتى. خان كونگس غه عسكر يوللادى. بو عسكرلر باريب طاهر خان و قيرغيزلرنى مغلوب قىليب او يردىن هم قاچوروب يوز مينگ دىن آشوق راق قوى و كاللرنى اولجه اليب يانيب كلدى لر. خان ايلي و ايسىغ كول اطرافيده كى تمام قيرغيزلرنى آرتباشى اطرافى غه بيغيب او يرده يرلاشتوردى.

[425] سعيد خان دولت قورغاندين برى بو شمال اولكه لریده مهم درجه ده عسكر توختا تماق غه مجبور ایدی. چونكه بو اولكه نىنگ ايچيده كى كوچمنچى لرنى تولا عسكر بولمسه اطاعت نقطه سيده تورغوزماق امكانسيز ایدی، و بونىنگ اوستيغه شمالده قزاق و غريده اوزبك دولت لريدين عبارت بولغان دشمن لر بو اولكه نىنگ حدوديده بولغانى اوچون شرقى توركستان نىنگ ان مهم و تولا عسكرى نىنگ بو اولكه ده تورماقى لازم ایدی. بو اولكه لرده قديمقى شهرلر و آبادلىق لر و زراعت يرلرى كاملاً يوق بولوب تولا يرلرى قوملوق چولر و بعضى يرلرى كوچمنچى و جنگجوى قبيله لر نىنگ يايلاغلىرى دىن عبارت بولغانى اوچون دولت خزانه سى غه فايده سى و عايداتى يوق ایدی، و او يرده تورغان عسكرلر نىنگ اوزوق و تأمىناتى نى آلتى شهردين كلتورولور ایدی. منه ايمدى بو اولكه لرده كى خلق نىنگ اكثرىتى نى تشكيل قىلماقده بولغان قيرغيزلر اوز همجنسى بولغان قزاقلر بيلان يرلاشيب دولت غه يمان بير دشمن حالى غه كليب قالدى. سلطان سعيد خان بو ۱۱ يىل لىق تجربه نتيجه سيده بو فايده سى يوق، بلكه اقتصادى زيانى بار اولكه نى ترك اتمك غه قرار بردى، و تمام عسكرى و ملكى آدم لرنى اليب ياركندغه يانيب كلدى، و بونىنگ بيلان شرقى توركستان نىنگ مهم بير پارچه سى بولغان ايسىغ كول اطرافى و يته سو اولكه سى شرقى توركستان دولتى دىن آجرا ب كىتى. موندىن كىن طاهر خان آرتباشى غه چه كليب او يرده كى قيرغيزلرنى اليب كونگس غه كىتى. منه بو شمال اولكه لرنى نىنگ شرقى توركستان دىن اول دفعه آجرا ب كىتكانى اوشبودور، و ينه قزاقلر نىنگ و قيرغيزلر نىنگ شرقى توركستان نىنگ شمالى ده قطعى صورتده يرلاشمك غه باشلاغانى هم اوشبو تأريخ دىن اعتباراً واقع بولمىش دور، و قيرغيزلر نىنگ توركستان يايلاغلىرى ده آهسته آهسته يايلىب پامير و سريغ قول غه چه يرلاشكانى مذكور تأريخ دىن كىن دور.

[426] بلورستان غزاتى و بدخشان غه يوروش

حاضر قى كانجوت و گلگيت و چترال دره لرنى او زمانه لرده بلورستان دييلور ایدی، و او دره لر نىنگ اهاالى سى او وقتده تماماً بت پرست ایدی لر.

قالماق لر نینگ بغاوتی نی باسیقتورماق و فرغانه غه یوروش

سلطان سعید خان تولراق ییل لر نینگ یاز کونلریده توروغ آرت غه باریب چادر کول بوییده یازلار ایدی. بو عادتجه ۹۳۱ ه ده توروغ آرت غه باردی، و آو اولاب ایسیغ کول بوی غه بارغانده ایمیلده کی قالماق لر نینگ باغی بولوب یته سونینگ شمالی غه تعرض قیلغان خبری کلدی. خان اوزی باش بولوب عسکر لری بیلان یته سوغ یوروش قیلدی، و یته سونینگ شمالی ده قالماق لر نی مغلوب قیلیب و آرقه سیدین قوغلاب ایرتیش دریاسی غه یاقین بولغان بالار آتلغ یر غه چه باردی. بو حالده تاشکند و فرغانه حکمداری سیونجک خان اوزبک نینگ اولگانی و انینگ تختی نی تالاشیب اوزبک لر آراسیده داخلی اوروش چیقغانی نینگ خبری کلدی. سلطان سعید خان درحال آرقه غه یانیب قراقول غه کلدی، و او یردین یارکنده کی ناییب امیر کبیر سید محمد میرزا غه تمام قوتی بیلان اوش غه هجوم اتمکغه یارلیغ ایباریب اوزی قوچقار باشی غه کلب او یرده کی قوت لر نی الیب اوزکنده هجوم قیلدی، و او یرنی اشغال قیلیب اوش غه باردی، و سید محمد میرزا بیلان بیرلاشیب اوش و اندجان آراسیده کی مشهور حربی قلعه بولغان مادو قلعه سی غه چه ایلگریلاب مذکور قلعه نی هم آلدی. سلطان سعید خان نینگ بو هجوم و ایلگریلامکی اوزبک لر غه مشترک بیر خطر بولغانی اوچون اوزبک لر داخلی مجادله لر نی ترک اتیب همه سی سلطان سعید خان نی مدافعه قیلماق اوچون بیرلاشتی لر، و یوز مینگ کشی لیک قوت بیلان اندجان غه [424] کلدی لر، و بو معظم قوت نینگ مقابلیده سلطان سعید خان نینگ قوتی یگرمه بش مینگ کشی لیک کیچیک بیر قوت ایدی. بو اوچون خان آلغان یرلری نی اوروش سیز بوشاتیب شرقی تورکستان غه یانیب کلدی.

شرقی تورکستان نینگ شمال حصه سی نینگ قولدین کتکانی

قزاق خانی طاهر خان غه اوز تابعی بولغان مَنغِیْتُ قبیله سی عاصی بولوب اوروشماقده ایدی. ۹۳۲ ه ده طاهر خان مغلوب بولوب بیر نچه مینگ اولوک قزاق لر بیلان قاچیب قیش کونیده قوچقار باشی غه کلب عبد الرشید سلطان نینگ پناهی غه سغیندی، و منغیت لر نینگ ضدی غه یاردم تیلادی. عبد الرشید سلطان طاهر خان غه تولا احترام قیلیب یر و یایلاغ بردی. لیکن یاردم برمکنی قبول اتمدی. طاهر خان حکومت دین نچه دفعه ادب بیگان قیرغیز لر بیلان مخفی دوستلوق پیدا قیلیب اولر بیلان بیرلاشتی، و عبد الرشید سلطان بو ایشدین کاملاً خبر سیز ایدی. ۹۳۳ ه نینگ باشیده طاهر خان و قیرغیز لر اوشومتوت قوچقار باشی غه باسقون قیلدی لر، و عبد الرشید سلطان یمان مغلوب بولوب جان قوتقوزوب آرتباشی غه قاچیب کلدی. بو خبرنی سلطان سعید خان آنگللاب

اوج سیاحتی

۹۲۶ هـ ده سلطان سعید خان اوجغہ باردی، و منصور خاننی اوجغہ کلمک و کوروشمکغہ دعوت قیلدی. منصور خان اوجغہ کلیب کوروشوب هر باده مذاکره لر قیلشیب تورپانغہ یانیب کتتی، و سلطان سعید خان او ولایت نینگ هر ایشینی کوزیدین اوتکوزوب یانیب یارکنده کلدی.

[422] ۹۲۸ دین ۹۳۱ هـ غهجه بولغان واقعه لر

عبد الرشید سلطان شمال والی سی بولدی

سلطان سعید خان دولت قورغاندین کین ایسیغ کول اطرافنی و یتہ سو و آیاغ ایلی اولکه لری ده تولاراق یرلرده کی کوچمنچی قبیلہ لر نینگ اداره سی اوچون اوزبک [اوزبک] لری نی تعیین قیلغان و بعضی یرلده مرکزدین حاکم لر تعیین قیلغان ایدی. لیکن کوچمنچی قبیلہ لر نینگ بگلری تولا وقت لرده باش سیزلیق قیلماق و بعضی وقت لرده اوزبک و قزاق دولت لری نینگ غرض لری غه آلت بولماق بیلان دولت غه ضرر برمکده ایدی لر. بناءً علیه مذکور اولکه لرنی اداره اتمک و بگلر نینگ اطاعتنی تأمین قیلماق اوچون بیر عمومی والی و کافی درجه ده عسکر تعیین اتمک لازم لیمقی معلوم بولدی، و سلطان سعید خان چونگ اوغلی عبد الرشید سلطاننی عمومی والی تعیین قیلیب تولا عسکر بیلان یوللادی، و امیر علی تاغاینی اولوس بگی (خلقنی اداره قیلادورغان معاون) صفتی بیلان عبد الرشید سلطانغہ قوشتی، و محمد قیرغیزنی عفو قیلیب قیرغیزلرغہ ایکنجی بگ تعیین قیلیب ایباردی. عبد الرشید سلطان ایسیغ کول نینگ غربیده کی قوچقار باشی قصبه سی نی مرکز قیلدی.

قالماق غزاتی

سلطان محمود خان نینگ دوریده ایمیل و آلتای اولکه لریده کی قالماق لر چاغاتای دولتی غه تابع و باجگذار ایدی لر. سلطان محمود خان نینگ شهید تیدین کین اولر مستقل صورتده یاشاماقده ایدی لر. سلطان سعید خان ۹۲۹ هـ ده عبد الرشید سلطاننی قالماق لر نینگ اوستیغہ یوروش قیلیب غزات قیلماقغہ امر اتتی. عبد الرشید [423] سلطان عسکر لری نی الیب یوروش قیلیب قالماق لر نی مغلوب اتتی، و نتیجه ده قالماق لر دولت غه تابع بولماق و هر ییل معین مقدارده خراج برمکنی قبول اتتی لر.

ختن سیاحتی و سریغ او یغور غزاتی و قیرغیزلرغه ادب بیریلگانی

۹۲۴ هـ ایرته یازیده سلطان سعید خان ختن غه سیاحت قیلدی، و او وقتده چرچن و چرخلیق و تریم اهالی سی بولغان سریغ او یغورلر حاضرده کی اولرنینگ اولادی غه اوخشاش یریم کوچمنچی و مالدار بیر خلق ایدی، و هنوز اسلام دینی نی قبول اتمای بودا دینی ده قالغان ایدی لر، و خانلیق مرکزی غه اطاعت لری هم یوق ایدی. سلطان سعید خان ختن غه کلگان زمان بیر مقدار عسکر نی مذکور سریغ او یغورلرنینگ اوستیغه غزات قیلماق و اولرنی اسلام غه کیرگوزمک اوچون چرچن طرفیغه یوللادی. بو عسکرلر بارغونچه سریغ او یغورلر مال لرنی الیب اوزاق تاغ لرغه و جانگال لرغه قاجیب یورت دین اوزاقلاشیب کتتی لر. بو سبب دین مذکور عسکرلر سریغ او یغورلرنی تاپالمای بیر مونچه اولجه مال لرنی الیب کلدی لر. تنگری تاغ لرنی نینگ شمالیده نارین و بارسغان (حاضر قی ایسیغ کول نینگ شرقی ده کی قراقول) یایلاغلریده یرلاشکان قیرغیزلرنینگ اوستیغه سلطان سعید خان اولرنینگ قبیله بگی محمد قیرغیزنی والی تعیین قیلیب قویغان ایدی. سلطان سعید خان نینگ ختن ده کی کونلریده محمد قیرغیز نینگ اوزبک لر بیلان دوستلوق پیدا قیلیب قالغانی نی آنگلادی، و بو خبرغه سلطان سعید خان تولا اهمیت بیریب موسم نینگ کوز وقتی بولغانیغه قرامای اوچ غه باریب او یردین بیدل آرت یولی بیلان تنگری تاغ لری دین اوتوب بارسغان غه باریب محمد قیرغیز باشلیغ بیر نچه قیرغیز بگ لرنی نی توتوب و اولرنینگ مال لرنی نی [421] ضبط قیلدی، و بو صورت بیلان قیرغیزلرنی اطاعت دین چیقالمایدورغان درجه ده ادب بیریب قیش کونلریده محمد قیرغیز باشلیغ مجرم لرنی اسیر صورتده همراه الیب یارکندغه یانیب کلدی.

بدخشان غه یوروش

سلطان ابابکر میرزانینگ دوریده پامیر و سریغ چوپان (واخان) و شغان اولکه لری شرقی تورکستان غه تابع ایدی. سلطان ابابکر نینگ دولتی بیقیلغان وقتده بدخشان حکمداری میرزا خان مذکور اولکه لرنی اشغال قیلغان ایدی.

کین لرده سلطان سعید خان مذکور اولکه لرنی شرقی تورکستان دولتی غه یاندوروب برمکنی میرزا خان دین طلب قیلدی. لیکن میرزا خان بو طلب نی رد قیلدی. بو اوچون سلطان سعید خان ۹۲۵ هـ ده تولا عسکر بیلان بدخشان غه یوروش قیلدی، و سریغ چوپان غه بارغانده میرزا خان الچی ایباریب مذکور اولکه لرنی سلطان سعید خان غه تسلیم قیلدی. سلطان سعید خان او اولکه لرغه اوز طرفیدین عملدارلر تعیین قیلیب یانیب کلدی.

دیدیکه—«اغتشاش و اختلاف نتیجه سیده کورگان آجیغ الم لریمیزغه بو اتحاد و محبت لحظه سی تلافی بولادور». منصور خان جواب بریب دیدیکه—«اگرچه یاشده من سیزدین چونگ بولسام مو مرتبه ده سیز منینگ آتام دورسیز». منه بو غایت مختصر و منها درجه ده معنی لیک ایکی جمله سوز بیلان آچیلغان مجلس ده صمیمانه و احترامکارانه مذاکره لر بولوب منصور خان سلطان سعید خاننی تمام شرقی تورکستان غه چونگ خان تونودی، و سیاست خصوصیده اوزی نینگ و اولادی نینگ دایما سلطنت مرکزی غه تابع و وفادار بولماقی غه آند ایچیب عهد قیلدی، و سلطان سعید خان منصور خاننی فوق العاده امتیازلیغ بیر عمومی والی صفتی بیلان کوچادین قمول و بشلیق و غولجه [419] غه چه چوزولخان شرق اولکه لری غه حکمدار تونودی، و بو حکمدارلیق منصور خان نینگ اولادی نینگ حقی بولماق و اولرنی عزل و نصب قیلشده سلطان سعید خان و اولادی نینگ هیچ حقی بولماسلیقی و مذکور اولکه لرنینگ تمام عسکری و اداری و مالی ایشلری ده منصور خان و اولادی مستقل قویولماق شرط لرنی سلطان سعید خان قبول قیلیب آند بیلان عهد قیلدی، و کچ وقتده وداغلاشیب هر ایکی سی اوز قرارگاه لری غه یاندی لر، و ایرته سی سلطان سعید خان اوچ غه و منصور خان تورپان غه یوردی. الحاصل منصور خان حقیقتاً مستقل و فقط اسماً سلطان سعید خان غه تابع بولوب بو صورت بیلان غرباً پامیر و فرغانه حدودی و چو دریاسی و شمالاً کوچکه تنگیز (بالخاش کول) و تارووتای تاغلری و شرقاً مغولستان و چین حدودی آراسیده کی اولکه لر سعیدیه دولتی نینگ حاکمیتی آستیده بیر مملکت حالی غه کلدی (۱۸نجی خریطه غه قراسونلر).

۹۲۳ دین ۹۲۶ غه چه بولغان واقعه لر

شمال سیاحتی

۹۲۳ ه ایرته یازیده سلطان سعید خان تنگری تاغلری دین اوتوب ایسیغ کول بوییده یازلاماق و اگر اوزبک لرنینگ قوتی آز بولسه فرغانه غه یوروش قیلماق نیتی بیلان تولا عسکر همراه الیب شمال غه اوتتی، و ایسیغ کول اطرافی ده سیاحت قیلیب و آو اولاب فرغانه حدودی غه یاقین یرلر غه چه باریب اوزبک لرنینگ وضعیتینی دین خبر آلدی. لیکن اوزبک لر احتیاط یوزیدین فرغانه ده [420] تولا قوت توپلاغان خیر معلوم بولوب فرغانه غه تعرض قیلماقی، و شمال اولکه لری ده بعضی اصلاحات قیلیب کوز وقتیده یارکندغه یانیب کلدی.

قیلماق‌غه امر اتتی. سلطان سعید خان ۹۲۱ هـ [417] نینگ آخری‌غه‌چه منصور خان و امین خوجه سلطان بیلان رسمی صورتده حرب ویا صلح اوچون هیچ بیر اقدامات قیلمادی. لیکن مخفی صورتده اینی‌سی امین خوجه سلطان‌نی اوز طرفی‌غه مایل قیلماق‌غه کوشش قیلماق‌ده ایدی، و امین خوجه سلطان هر ایکی آکاسی‌غه مدارا کورساتیب اخیراً امین خوجه سلطان بیر نچه بگ‌لری بیلان یارکندغه کلیب سلطان سعید خان‌نی زیارت قیلدی، و انی چونگ حکمدار تونوب رسماً بیعت هم قیلدی، و سلطان سعید خان اوز طرفیدین امین خوجه سلطان‌نی اوچ و کوچا ولایت‌لری‌غه والی تعیین قیلیب آنگا‌تولا هدیه‌لرنی بردی، و همراه بگ‌لری‌غه هم هدیه‌لر و رتبه و منصب‌لر بیریب بولرنی کاملاً اوزی‌غه طرفدار قیلیب اوزاتتی. بو صورت بیلان منصور خان‌نینگ ان مهم قوتی سلطان سعید خان‌نینگ طرفی‌غه اوتوب کتتی. سلطان سعید خان بو موفقیت‌دین کین منصور خان‌غه الچی‌لر ایباریب انی صلح و اتحاد یولی‌غه دعوت قیلغالی باشلادی، و بیر نچه قاتا اوتراده الچی‌لر باریب کلگان‌نینگ نتیجه‌سیده سلطان سعید خان و منصور خان کوروشمک و بالذات ایش‌نی یخشی صورت بیلان پیتکوزمک‌غه قرار بیریلدی، و اوچ و بای آراسیده کوروشمک‌غه اتفاق حاصل بولدی. بو قرار و اتفاق موجب‌چه سلطان سعید خان یارکنددین دولت ارکانی و تولا عسکر بیلان یوروب ۹۲۲ هـ محرم آیده اوچ‌غه باردی، و منصور خان هم کته آدم‌لری و عسکرلری بیلان بای‌غه کلدی. لیکن منصور خان ایلگریکی یته سو و آلمانا محاربه‌لری‌نینگ انتقامی‌نی آلورموکین دیب سلطان سعید خان‌دین امین بولالمای کوروشمک‌دین ایلگری بیر نچه کشتی‌نی رهن صورتی بیلان مبادلده قیلیشماق شرطی‌نی قویوب الچی ایباردی. سلطان سعید خان بو شرطی قبول قیلیب کیو اوغلی حیدر میرزا کورگان باشلیغ سلطنت خاندانی‌دین بیر نچه ایر کشتی و خاتون کشتی‌لرنی منصور خان‌نینگ آلدیغه ایباردی، و منصور خان هم وزیری [418] جبار بردی بگ باشلیغ بیر نچه ایر و خاتون‌دین عبارت بولغان خاندانی‌دین مرکب بیر رهن هیاتی‌نی سلطان سعید خان‌نینگ آلدیغه ایباردی، و کوروشمک یری جام و آباد آراسیده کی سایده بولماق و هر ایکی طرف‌نینگ عسکرلری بیر بیرینی کورگودک یرده صف توزوب هر ایش‌غه تیار تورماق و هر ایکی خان اوزی‌نینگ خاص آدم‌لری‌دین اوتوز اوتوز کشتی بیلان کوروشادورغان یرغه کلمک‌غه قرار بیریلدی، و کوروشمک وقتی تعیین قیلیندی. سلطان سعید خان کوروشمک یری‌غه چادرلر تیکتوروب و ایکی تخت قویدوروب محتشم صورتده جابدوتتی. تعیین قیلینغان کونده منصور خان بای‌دین یوروب قراباغ یولی بیلان آبادغه کلیب او یردین چادر تیکیلگان یرغه کلیب اوزی‌غه تعیین قیلینغان تخت‌ده اولتوردی، و بیر ساعت‌دین کین سلطان سعید خان یتیب کلدی، و او وقتده معهود بولغان تعظیم مراسمی بیلان آکا و اوکا کوروشتی‌لر، و تخت‌لریده اولتوروشقان‌دین کین سلطان سعید خان سوزغه باشلاب

وجه بیلان جمادی الاولی آییده کاشغرغه هجوم قیلیب اولاینگی حصار و کاشغر و آندین کین یارکندنی اشغال قیلدی. کورولورکه سعید خان نینگ ۹۰۸ و ۹۲۰ ه آراسیده کی ۱۲ ییل مدت ایچیده باشیغه کلگان حادثه لر عادتاً هر زمانده چونگ بیر انقلابچی ویا بیر دولت مؤسسسی بولغان کشی لرنینگ باشیغه کیلا دورغان واقعه لر و دهشت لیک حادثه لرنینگ عینی دور، و سعید خان نینگ بو حادثه لر مقابلیده کورساتکان صبر و ثبات و هارماسلیقی هم عیناً دینا تاریخ لریده کی چونگ قهرمانلر و نابغه لرنینگ صبر و ثبات و متانت لری قبیله سیدین دور.

سعید خان یارکند اشغالیدین یته کون کین ۳۰ نجی رجب ۹۲۰ ه ۱۵۱۴ م ده قورولغان چونگ قورولتای ده شرقی تورکستان خانی اعلان قیلیدنی، [416] و بو قورولتای و بیعت مراسمی تمام بولغونچه خان یارکند شهریغه کیرمای تاشقاریده، بو ایشلر بولغاندین کین چونگ ددبه و مراسم بیلان شهرده کی ارگه کیرب تخت ده اولتوردی، و سلطان عنوانی بیلان یاد قیلینماقنی اعلان اتتی، و یارکند شهری نی دولت نینگ دایمی پایتختی قرار بردی، و آن مهم یاردمچی سی بولغان سید محمد میرزا دوغلاتنی امیر کبیر عنوانی بیلان وزیر و کاشغر والی سی لیقغه تعیین اتتی. بو صورت بیلان یارکند و کاشغر و ختن و اوچ و ایسیغ کول اطرافی و یته سو ولایت لری فعلاً سلطان سعید خان نینگ حاکمیتی آستیغه کیریب هر ولایتغه والی و عسکر قوماندان لری و باشقه مأمورلر تعیین قیلدی. کوچادین قمول و بش بلیق و غولجهغه چه چوزولغان اولکه لر سلطان سعید خان نینگ آکاسی منصور خان نینگ قولیده ایدی، و منصور خان سلطان سعید خان نینگ حاکمیتی نی تونومای دشمنلیک وضعیتی نی الیب توردی. لیکن سلطان سعید خان منصور خان نی اطاعتیغه کیرگوزمک اوچون حربی اقدامات قیلماقنی اختیار اتمای سیاست و صلح یولی بیلان انقیاد قیلدورماقنی ترجیح قیلدی. سلطان سعید خان نینگ سیاستی یورت نینگ تینچلیقی و خلق نینگ آسایشی نی هر نرسه دین مهم راق کورمک و بو اوچون کوشش قیلماق ایدی، و محاربه دین صلح نی ترجیح قیلور ایدی. دولت قورماقده مقصدی فتوحات و حرص ایماس، بلکه عصرلردین بری راحت کورمگان خلقنی آسایشغه یتکوزمک اصلی مقصدی ایکانلیکی نی اعلانلر تارقایتیب خلقغه بیلدورگانی روایت قیلینادور.

سلطان سعید خان غه منصور خان نینگ انقیاد قیلغانی

سلطان سعید خان سلطنت تختیده اولتورغاندین کین منصور خان اینی سی امین خوجه سلطان نی قوتی نینگ تولراقی قسمی بیلان کوچاده قویوب سلطان سعید خان تعرض قیلغان تقدیرده مدافعه

شیبانی خان مروده شاه اسماعیل صفوی نینگ قولیده اولتورولوب اوزبک لر نینگ ایچیغه پراکنده لیک توشکان فرصت دین بابر پادشاه استفاده قیلیب غربی تورکستان غه یوروش قیلدی، و سعید خان هم بو یوروشده همراه بولوب قوندوز شهری غه کلگانده فرغانه ده کی سعید خان طرفدار لری نینگ اوزبک لر نی مغلوب اتکان خبری و بابر پادشاه دین اولرنینگ یاردم تیلاب ایبارگان الچی لری کلیب بابر پادشاه بیر مقدار قوت بیلان سعید خان نی فرغانه غه یوللادی. سعید خان فرغانه غه کلیب یوقاریده ایتیلغان وجه بیلان فرغانه نی آلدی، و سلطان ابابکر نی توتلوق محاربه سیده مغلوب اتتی. موندین کین سعید خان فرغانه دین و بابر پادشاه سمرقند دین اقدامات قیلیب غربی تورکستان دین اوزبک لر نی چیقارماق اوچون اوزبک لر بیلان محاربه غه کیریشتی لر، و ۹۱۸ ه غه چه بولر غالب و اوزبک لر مغلوب وضعیتده بولسه لر مو اوزبک لر نی قطعی صورتده مغلوب اتمک و غربی تورکستان دین چیقارماق غه موفق بولالمادیلر. ۹۱۸ ه ده سعید خان تاشکندنی اوزبک لر دین آلماق اوچون یوروش قیلیب اوزبک سیونجک خان دین مغلوب بولوب فرغانه غه یانیب کلدی. بو حالده سعید خان نینگ یاردمچی سی بابر پادشاه اوزبک خانی عبید خان دین مغلوب بولوب غربی تورکستان نی بوشاتیب افغانستان غه یانیب کتیب اوزبک لر نینگ مقابلیده سعید خان یالغوز قالدی. بو حالده سیونجک خان فرغانه غه هجوم اتتی. سعید خان سیونجک خان نی هم آلدیدین مدافعه و هم آرقه سیدین خط رجعتی نی کسمک صورتی بیلان مغلوب اتیب انی قاچماق غه مجبور اتتی. موندین کین اوزبک لر داخلی اختلافی نی تاشلاب عبید خان نینگ بایراقی آستیده بیرلاشیب هر قایداغ دشمن غه غالب کلمک وضعیتیه غه کلدی لر، و سعید خان اولر غه مقابل تورالماسلیقی نی بیلیب اوزبک لر نینگ شمالده کی دشمنی بولغان قزاق خانی قاسم خان بیلان بیرلاشیب اوزبک لر نینگ ضدی غه [415] بیر حربی اتحاد معاهده سی عقد اتمک اوچون سعید خان اوزی قپچاق دشتی غه یوردی. ۹۱۹ ه کوز وقتیده قاسم خان بیلان کوروشوب بیر اتحاد معاهده سی عقد اتتی، و ایرته یازده ایکی طرف دین اوزبک لر نینگ اوستیغه هجوم قیلماق غه قرار بیریشیب سعید خان یانیب کلدی. لیکن ایرته یازده قپچاق دشتی نینگ غربی ده اغتشاش چیقیب قاسم خان او طرف غه یوروش قیلماق غه مجبور بولوب غربی تورکستان غه کیلامای قالدی. سیونجک خان بو واقعه نی بیلیب ۹۲۰ ه ده قوت لیک بیر عسکر بیلان فرغانه غه یوروش قیلدی. سعید خان و بگ لر بو دفعه ده سیونجک خان بیلان اوروشماق نینگ نتیجه سی قطعی بیر مغلوبلوق و بار قوت دین آجرا ب کتمک بولماقی غه توشونوب فرغانه نی بوشاتیب اوزکند یولی بیلان شرقی تورکستان غه یوردی. فرغانه ده کی تمام چاغاتای و کورگان و دوغلات خاندان لری غه منسوب کشی لر نی همراه الیب تقریباً ۱۰۰۰۰ کشی بیلان ربیع الاول ۹۲۰ ه ده نارین غه کلدی. آندین کین سلطان ابابکر نینگ بیانیده ایتیلغان

قیلیب قویدی. لیکن خان نینگ غافل و بی پروالیتی سایه سیده سعید خان ینه مخفی فعالیت غه دوام قیلدی، و ایکی ییل مدت نظر بندلیک زمانیده قوتلیک طرفدارلر پیدا قیلدی. بو طرفدارلری بیلان ۹۱۳ هـ ده قاچماق غه موفق بولدی، و یته سوغه باریب اینی سی خلیل سلطان (یته سو والی سی) بیلان بیرلاشتی، و مذکور ییلده سعید خان اوزی نی خان اعلان اتتی، و سلطان محمود خان بیقیمتاق اوچون حربی اقدامات غه باشلادی. اخیراً یوقاریده اوتکان وجه بیلان سلطان محمود خان مغلوب بولوب ۹۱۴ هـ ده فرغانه غه باریب شهید بولدی، و بونینگ بیلان تنگری تاغلی نینگ شمالیده کی یته سو و ایسیغ کول اطرافی سعید خان نینگ خانلیقی غه تابع بولدی. لیکن بو وضعیت دوام قیلماق یوقاریده کورولگان وجه بیلان آکاسی منصور خان نینگ هجومی بیلان یته سو و آلماتا محاربه لریده مغلوب بولوب آدم لری دین آیریلیب نارین جانگال لریده یاشوندی، و او یرده هم تورالمای آرزینه آدم بیغیب آلتی شهر طرفی غه [413] اوتوب تریم دریاسی بوییده کی دولان لر (سریغ اویغورلر) آراسیغه باردی، و اولردین عسکر بیغماق و ینه ایش قه باشلاماق مقصدیده ایدی. لیکن دولان لر سعید خان غه یاردم قیلماقده یوق. آنکا سوء قصد قیلیب بعضی آدم لری نی اولتوروب و بعضی سی نی اسیر اتتی لر. اما سعید خان یالغوز بیر آت بیلان قاچیب ینه نارین غه کتتی، و او یرده آواره حالده یورگان قرق اللیگ آدمی و بیر خاتونی نی تاپیب بیر یایلاغده یورگانده سلطان ابابکر نینگ عسکرلری اوچراب اولر بیلان اوروشوب قاچیب قوتولدی. لیکن بش آلته دین آشوق آدمی قالمادی. دایما شرق دین منصور خان و جنوب دین سلطان ابابکر و غرب دین اوزبک لر نینگ قولیغه توشمک و فجیع صورته اولتورولمکی نینگ قورقونجی سی ده ایدی، و بو صورت بیلان کنگرو دنیا سعید خان غه تاریق قیلماقده ایدی. اخیراً مخفی طرزده فرغانه دین اوتوب افغانستان غه کتمک و بابر پادشاه نینگ پناهی غه سغینماق غه قرار بیریب فرغانه غه یوردی. اندجان غه بارغانده تونولوب قالدی، و اوزبک لر طرفی دین اندجان غه حاکم بولغان آدم سعید خان نی یولداش لری بیلان توتوب حبس قیلدی. لیکن مذکور حاکم سعید خان غه قلباً دوست ایدی، و بیر نچه کون بیر حیله بیلان سعید خان نی و یولداش لری نی مخفی صورته حبس دین چیقاریب قاچوردی. سعید خان قاچیب قراتگین غه اوتوب او یرده هم توختاماسدین بدخشان غه کتتی، و بدخشان حکمداری میرزا خان نینگ پناهی غه سغیندی، و بیر نچه کون او یرده توروب میرزا خان نینگ مساعدده سی بیلان کابل غه کتتی، و ۹۱۵ هـ شعبان آییده کابل غه باریب بابر پادشاه غه مهمان بولدی، و بابر پادشاه آنگا تولا عزت قیلدی. تقریباً ایکی ییل مدت کابل ده توردی، و بو مدت ایچیده فرغانه ده ک تونوش لری بولغان چاغاتای و کورگان و دوغلات خاندان لری غه منسوب کشی لر بیلان مسلسل مکتوبلاشیب اولر نی مخفی صورته اوزی غه طرفدار قیلیب فرصت غه منتظر تورماقده ایدی. [414] ۹۱۶ هـ

معناسی [411] بیلان شرقی تورکستان نینگ ملی و یرلیک بیر دولت ماهیتی ده ایدی. بناءً علیه تأریخده چاغاتای دولتی دیلمای سعیدیه دولتی دییلا دور. سعید خان مذکور مراسم دین کین یارکند تختی ده اولتوروب سلطان عنوانی نی آلدی.

سلطان سعید خان و ایننگ سلطنتی نینگ قورولوشی

سلطان سعید خان شرقی تورکستان ده ۱۷۰ ییل دوام قیلغان بیر ملی دولت نینگ مؤسسای بولغانی اوچون بو ذات نینگ ترجمه حالی و حیاتی غه متعلق معلوماتیمیزی یازماق لازم دور. بو ذات نینگ ترجمه حالی نی همعصری و یاقین آدمی بولغان حیدر میرزا کورگان «تأریخ رشیدی» ده مفصل صورتده بیان قیلیب دور، و بیز او بیان لرنی قیسقایتیب محترام اوقوغوچی لرغه عرض ایتامیز.

سعید خان احمد آلاچه خان نینگ اوچونجی اوغلی و سلطان یونس خان نینگ نبره سی دور. ۸۹۲ هـ ده توغولدی، و ۱۶ یاشی غه چه داداسی نینگ تربیه سیده چونگودی، و ۹۰۸ هـ ده آلاچه خان تاشکندغه بارغانده سعید خان بیله بارغان ایدی، و مذکور ییل ده خان لر شیبانی خان نینگ قولیغده اسیر توشکان محاربه ده سعید خان بابر میرزا بیلان اخسی محاربه سیغه اشتراک اتکان ایدی، و مذکور [مذکور] محاربه ده سعید خان قاتیغ یارالانیب احمد بگ تبنل نینگ قولیغده اسیر توشتی، و بیر ییل مدت اخسی حبس خانه سیده غایت مشقت بیلان محبوس قالدی. ایکنجی ییلی فرغانه غه جانی بگ خان اوزبک والی بولوب سعید خان نی حبس دین چیقاریب نظر بند صورتده ساقلادی. بو نظر بندلیک کونلریده شرقی تورکستان غه قاچماق اوچون مخفی صورتده کوشش قیلور ایدی، و ۱۸ مسلح و آتلیغ آدم تیارلادی، و بیر فرصتی تاپیب مذکور آدم لر بیلان فرغانه دین قاچیب نارین غه کلدی، [412] و او یردین یوروب ایسیغ کول بوییده سلطان محمود خان نینگ یانیغده کلدی. بیر نچه وقت سلطان محمود خان نینگ حضوریده فراغت بیلان توردی. لیکن سلطان محمود خان نینگ عیش پرستلیکی و دولت نینگ مدهش صورتده فسادغه توشکانیدین بک متأثر ایدی، و مونیگ چاره سی ده فکر قیلور ایدی. اخیراً سلطان محمود خان نی یقیتمای و دولت نی ینگی دین کوچلاندورمای اصلاح نینگ چاره سی یوقلوقی غه توشونوب خان دین آجراماق و اوزاق بیر یرغه باریب بیر تشکیلات قورماق غه قرار بردی، و خاندین یته سوغه بارماق اوچون اجازه تیلادی. لیکن خان اجازه برمدی. سعید خان مخفی کوشش بیلان بیر تشکیلات قوروب ۲۰۰ دین زیاده راق مسلح آدم تیارلادی، و بیر فرصت تاپیب مذکور آدم لری بیلان قاچتی، و سلطان محمود خان انی توتماق اوچون عسکر ایباردی. سعید خان بو عسکر بیلان اوروشوب مجروح و اسیر بولدی. خان انی نظر بند

بسم، قالاچ و بولردین باشقه یوزلرچه تورک قبیله‌لری‌نینگ بو زمانه‌میزده عموماً قزاق لقبی‌غه کیریب قالیش‌لری‌نینگ باعشی بولغان واقعه‌لر اوشبودورکه... آلتون اوردا دولتی ضعیفلاشیب جوجی خاندانی آراسیغه اختلاف توشکان وقت‌لرده تولا شهزاده‌لر خان‌نینگ اطاعتی‌دین چیقیب قیچاق دشتی و سیرنینگ مرکز‌دین اوزاق بولغان منطقه‌لری‌غه باریب استقلال اعلان اتکالی باشلادی‌لر، و مونداغ عصیانچی‌لرنی دولت مرکزیده‌کی‌لر قزاق دیر ایدی‌لر (بولانچی دیمک‌دور، و «تلفیق الاخبر»‌غه کوره قاجاق‌نینگ تحریفی‌دور). آهسته آهسته بو صورت‌لیک عصیانچی‌لر تولا بولوب قزاق آتی بیریلگانلر تولا بولوب کتتی‌لر، و کین‌لرده بو عصیانچی شهزاده‌لرنینگ حکومتی‌غه تابع بولغان تورک قبیله‌لری هم بو آت بیلان آتالیب قالدی‌لر. تخی‌مو کین‌لرده مذکور شهزاده‌لر‌غه تابع بولسون و خواهی بولماسون شرقی اوروپادین تا یاما (ینی‌سی) دریاسی‌غه‌چه چوزولغان یایلاغلرده اولتورغان تمام [410] کوچمنچی مسلمان تورک قبیله‌لرنی قزاق دیمک عادت بولوب قالدی. ۹۰۰ هـ اطرافیده جوجی خان‌نینگ اوغلی توقایتیمورنینگ اولادی‌دین احمد کدای خان و براندوق خان و قاسم خان آتلیغ شهزاده‌لر قچاق دشتی و سیریده‌کی تورک قبیله‌لرنی بیرلاشتوروب بیر کوچمنچی‌لر دولتی تشکیل قیلدی، و بو خاندان‌نینگ دولتی ۱۱۴۲ هـ ۱۷۳۰ م ده روس استیلاسی بیلان استقلال‌لرنی‌نی یوق اتتی‌لر. بو دولت تورکستان تاریخ‌لریده قزاق دولتی و اوروپا تاریخ‌لریده تیؤمن چارلیقی آتی بیلان مشهور‌دور.

شرقی تورکستان‌ده سعیدیه ملی دولتی

سلطان محمود خان شهید بولغان‌دین کین چاغاتای خاندانی‌دین شرقی تورکستان‌ده چونگ حکمدار عنوانی بیلان حکومت سورا‌دورغان کشی قالمادی، بلکه آلتی شهر اولکه‌سی‌نینگ غرب و جنوب قسمیده سلطان ابابکر دوغلات حکمدار ایدی، و کوچادین قومول و بش‌بلیق و یوقاریقی ایلی (حاضر قی غولجه) اولکه‌لریده آلاچه خان‌نینگ چونگ اوغلی منصور خان عمومی والی لیق صفتی بیلان مستقل صورت‌ده حکمدارلیق قیلور ایدی، و ایسیغ کول اطرافی و یته سو اولکه‌لریده کوچمنچی قبیله‌لر حکومت‌سیز باشتاق یاشاماقده ایدی‌لر، و بو وضعیت سکر ییل دوام قیلدی.

۹۲۱ هـ ده سعید خان یوقاریده ایتیلغان وجه بیلان سلطان ابابکرنی قاجوروب یارکندنی اشغال قیلغان‌دین کین تورک عنعنه‌سی‌غه موافق اوز قول آستیده‌کی بگ‌لر و عسکرلر و یارکند خلقی‌دین مرکب بیر ساورون (قورولتای) عقد اتیب اوزی آق کیگیز اوستیده اولتوروب اوزی‌نی تمام شرقی تورکستان‌غه چونگ خان اعلان اتتی، و بو ینگی قورولغان دولت یوقاریده ایتیلغان وجه بیلان تام

تولا بولدی، و کین لرده روس لر قوت تاپیب آلتون اوردا دولتی نی مغلوب اتکاندین کین او دولت غه منسوب کشی لر تورکستان غه یاقین اولکه لر غه کلیب دولت لر تأسیس اتتی لر، و بو مناسبت بیلان اولر [408] بیلان شرقی و غربی تورکستان دولت لری آراسیده حرب و صلح معامله لری تخی مو تولا بولدی، و بو وقت ده تورکستان ده اوزبک بیلان اوروش بولدی، اوزبک مغلوب بولدی، اوزبک دین الچی کلدی، اوزبک غه الچی کتتی دیگان دک سوزلر تولا بولور ایدی. یوقاریده ایتیلغان وجه بیلان ۹۰۶ هـ ده محمد شیبانی خان غربی تورکستان غه استیلاء قیلغالی باشلاب اخیراً بو یورت لرنی الیب مشهور اوزبک دولتی نی تأسیس قیلدی، و کین لرده بو دولت پارچه لانیب بخارا و خیوه و فرغانه ده کی بقیه لری تا زمانه میزده کی روس استیلاسی غه چه دوام اتتی. منه بو حکمدارلرنینگ لقبی بولغان اوزبک کلمه سی مغول عنعنه سی غه مطابق اولرنینگ حاکمیتی آستیده کی غربی تورکستان اهالی سی غه عموماً اطلاق قیلینغان سبب دین بو لقب بیلان آتالیب قالدی لر. بونینگ بیلان اولرنینگ قدیمی تورک عنوان لری و مغول استیلاسی دین کورگان خاندانی بیقیلغوچه دوام قیلغان چاغاتای تورک لری دیگان لقب لری اونوتولوب بو تاشقاریدین کلگان اوزبک لقبی بیلان زمانه میزده شهرت تاپتی لر.

قزاق

بو هم بیر اتنوگرافی آت ایماس دور، یعنی حاضرده قزاق دییلگان کوچمنچی مسلمان تورک لر اصلی ده مذکور آت بیلان آتالغان بیر قبیلہ ایماس دور. حاضرده قزاق دییلادورغان کوچمنچی تورک قبیلہ لری قدیم زمانلردین اعتباراً قچاق دشتی دییلگان شرقی اوروپا و سیبر و خزر و آرال تنگیزلری نینگ بوی لری و توبول و ایرتیش دریالری نینگ آراسیده کی یایلاغر لر و شرقی تورکستان نینگ شمال قسمی ده یاشاغان [409] یوزلرچه تورک بوی لری (قبیلہ لری) غه بولردین بولمغان حکمدارلری واسطه سی بیلان یاقین زمانه لرده چاپلاشیب قالغان بیر لقب دور. دیمک بو قبیلہ لر غه اطلاق ایتلمکده بولغان قزاق آتی غربی تورکستان اهالی سی غه ایتیلغان اوزبک آتی دک بیر عارضی لقب دور. عاصم نجیب افندی نینگ «تورک تأریخی»، حاجی عبد الغفار قریم لغ نینگ تأریخی، شهاب الدین مرجانی نینگ «مستفاد الاخباری»، مراد رمزی افندی نینگ «تلفیق الاخباری» دین عبارت بولغان تورک و تاتار نینگ محقق مؤرخ لری نینگ کتاب لری ده اتفاق صورتی بیلان یازیلغان قیمتلیک معلومات بودورکه... یوقاریقی یورت لرده اولتورماقده بولغان نایمان، گیرایت، قونگرات، اویرات، پچنک، آلاچ، آرغون، چاپاس، قاما، باشقرده، چواش، چرمیش، چگل،

اوزبک

اوروپا محررلری دین بعضی سی و اولردین روایت قیلغان بعضی شرق مؤرخلری اوزبک لفظی نی اتنوگرافی (نسبغه متعلق) بیر لفظ گمان قیلیب غربی تورکستان تورکلری نی قدیم دین اوزبک آتی بیلان تونولغان بیر قبیله دیب یازیب دورلر، و یاقین زمانه غه چه فرغانه و بخارا و خیوه ده دوام قیلغان اوزبک حکمدارلری خاندانی نی مذکور اولکه لر نینگ اصلی اهالی سی دین دیکان [دیگان] اشتباه لرغه توشمیش لردور.

و بو یورت لر نینگ اهالی سی نینگ تولاسی بو آت لری خصوصیده هر قسم اصل سیز معنارنی سوزلامکده دورلر. لیکن بو همه سی حقیقتغه توغرا کلمایدورغان گمان و تخمین لردور. حقیقت بودورکه...

اوزبک لفظی اتنوگرافی بیر کلمه ایماس دور، یعنی بیر تورک قبیله سی نینگ آتی ایماس دور، و غربی تورکستان اهالی سی نینگ قدیم بیر آت لری ویا لقب لری هم ایماس دور. چونکه تاریخ دوره لر نی نینگ آن قدیم زمانه لریدین مغول استیلا سی غه چه شرقی و غربی تورکستان اهالی سی نینگ فقط تورک اتی بیلان تونولغان لیقی و آندین باشقه [407] قبیله و قوم آت لری یوقلوقی کهنه تاریخی و ادبی اثرلردین شبهه سیز صورتده معلوم دور. یالغوز بخارا و سمرقند اهالی سی بولغان تورکلر اسلام دین ایلگری و کین کی تأریخلرده سوغداق و سوغوت (عرب لر صغد دیرلر) آتی بیلان معروف بولمیش دور، و بو آت هم قبیله آتی بولمای اولتورغان اولکه لر نی دین کلگان آت دور. چونکه بخارا و سمرقندی سوغارادورغان زرافشان دریاسی نینگ قدیم آتی سوغوت ایدی، و او اولکه لر هم بو آت بیلان تونولور ایدی. قدیم زمانلرده کی شرقی و غربی تورکستان اهالی سی دین هر اولکه ده اولتورغانی اوز اولکه سی نینگ آتی بیلان تونولور ایدی، و حاضرده هم شونداغ دور. اوزبک آتی یاقین تاریخده عارضی بیر واسطه بیلان غربی تورکستان اهالی سی غه چاپلاشیب قالغان بیر لقب دور. واقعه شودورکه، قیچاق دشتی و روس یورت لری چنگیز خان نینگ چونگ اوغلی جوجی خان نینگ حصه سی غه تعیین تاپقان ایدی، و بو مناسبت بیلان او یرلرده کی مختلف تورک اوقوامی نی جوجی اولوس دییلگان ایدی، و کین لرده جوجی خاندانی دین بولغان آلتون اوردو خانلیقیده مهم موقع کسب اتکان خان لرغه نسبت بیریلور ایدی. مثلا باتو خان زمانه سیده باتو اولوسی و برکا خان زمانه سیده برکا اولوسی و اوزبک خان دوریده اوزبک اولوسی دیب شهرت تاپقان ایدی، و موندین کین بو لقب تبدیل تاپمای مذکور تورکلر نی اوزبک اولوسی دیمک دوام قیلدی. تیمور بگ دوریدین باشلاب غربی و شرقی تورکستان دولت لری و آلتون اوردو دولتی آراسیده سیاسی مناسبت و محاربه ایش لری

خاتون‌نینگ اوغلی‌نینگ تویی اوچون» دیگان عبارت یازیلغان ایدی. بو قومار خاتون کیم و قایسی تأریخده اوتکانلیکی معلوم ایماس دور. سلطان ابابکر بو کوزه و ایچیده کی تمام نرسه‌لرنی تغیر برمای یارکند خزانه‌سیده ساقلاغان ایدی، و سعید خان‌نینگ هجومی نتیجه‌سیده بو نرسه‌لر [405] تماماً یوق بولدی. سلطان ابابکر عمارت و زراعت اوچون بک تولا کوشش قیلور ایدی» —. حیدر میرزا یازیب‌دورکه — «سلطان ابابکر اوز مملکتیده اون ایکی مینگ‌دین آشوق‌راق عمارت و باغ بنا قیلدوردی، و بونینگ تولاراقی یارکندده ایدی، و مملکت‌نینگ هر طرفیده تولا اوستنگ‌لر فازدوردی. یارکند و کاشغرینگ زمانه‌میزغه‌چه قالغان کهنه شهر و سپیل‌لری سلطان ابابکریننگ تأریخی اثرلری‌دین دور» —. حیدر میرزا — بو شهرلرنینگ مساحه‌سی و سپیل‌لرنینگ ایگزیلیکی و قالین‌لیقی و یارکند آرگی (اورداسی) نینگ یوز تاناپ‌لیق بیر ساحه‌ده بناء قیلینغان معظم بیر عمارت ایکانلیکی‌نی — اوزون تفصیل‌لر بیلان بیان قیلیب دور. سلطان ابابکر یورت‌نینگ تیجلیقی‌غه خلل یتمک‌غه یول برماسلیک اوچون انتها درجه‌ده آگاهلیق قیلور ایدی، و خصوصاً او وقتده کی جاه طلب چاغاتای خاندانی و کورگان خاندانی‌غه منسوب کشی‌لر اگر سلطان ابابکریننگ مملکتی‌غه کیرسه اولرنی دایما مراقبت آستیده توتار ایدی، و یورت‌دین ایکنجی هیچ چیقارماس ایدی، و اگر اولردین شبهه‌لانسه یا اولتورور ویا ابدی صورتده حبس قیلور ایدی. منه بو آگاهلیقی سایه‌سیده ۴۸ بیلیق حکمدارلیق مدتی ایچیده هیچ بیر داخلی اغتاشاشی چیقماغان ایدی.

اوزبک‌نینگ و قزاق‌نینگ اصلی

اوزبک و قزاق آتی بیلان حاضرده تونولماقده بولغان تورک قوم‌لری اگرچه شرقی تورکستان اهالی‌سی‌دین بولمای غربی تورکستان و تنگری تاغلری‌نینگ شمالیده ساکن بولغان‌لری اعتباری بیلان اولرنینگ مسئله‌لری بیزیننگ بحثیمیزده انچه مهم بولمسه مو [406] شرقی تورکستان‌نینگ غرب و شمالیده کی اولکه‌لرده اولتورغان قوشنه‌لریمیز و هم توغقان‌لریمیز بولغان‌لری مناسبتی بیلان بولر بیلان تأریخیمیز مشترک درجه‌ده آراشلیق باردور، و بو کتابیمیزده بولرنینگ ذکر ی تولا کیلادور. بناءً علیه محترم اوقوغوچی‌لرنینگ معلوماتی‌دین بیر مهم تأریخی حقیقت تاشقاری قالماسون دیگان مقصد بیلان بو ایکی آت‌نینگ اصلی منشأی‌نی و بو آت‌لر بیلان تونولماقده بولغان تورک‌لرنینگ اصلی‌نی بیان قیلیب اوتمکنی لازم کوردورم.

کشی سی بولوب قالدی. اما کین لرده مجهول بیر کشی انی اولتوردی. بو قتل سید محمد میرزا طرفیدین بولغانلیقی گمان قیلینمیشدور. سلطان ابابکر نینگ ینه ایکی اوغلی قالغان ایدی. اولردین بیر (تورانگیر میرزا) نی دریا ده غرق بولدی دیگان شایعه نی تاراتیلدی. اما حقیقت ده انی سید محمد میرزانینگ ادم لری اولتوردی. ینه بیر (باستانگیر میرزا) بو حادثه لرنی کوروب یارکنددین قاچیب تاشکنده باریب سیونجک خان اوزیک نینگ پناهیغه سغیندی.

سلطان ابابکر میرزانینگ اداره تشکیلاتی و بعضی اجرا آتی

سلطان ابابکر نینگ اداره تشکیلاتی چاغاتای دولتی نینگ کی غه مخالف ایدی، و غایت منتظام بیر صورتده ایدی. عدلیه ایش لری علما جمعیتی نینگ فتوالریغه موافق اجراء قیلینور ایدی، و تمام داخلی سیاست و اداره ایش لری خصوصیده سلطان ابابکر قانون لر وضع قیلغان ایدی، و بو قانون لرغه عمل قیلمغان کشی لرغه تعیین لیغ جزالر بار ایدی. اداره ایش لری نینگ هر شعبه سی غه آیریم آیریم اداره لر و مأمورلر تعیین قیلغان ایدی. دیمک که حاضر قی زمانیمیزده کی وزارت لردک سلطان ابابکر نینگ آلدیده مسئول [404] اداره و مأمورلر بار ایدی. هر شهر ویا هر قصبه و علاقه لرده بیر حاکم نی توپ توغرا سلطان ابابکر اوزی تعیین قیلور ایدی، و عسکرلر ملکی ایش لرغه آرا لاشماس ایدی، و بونینگ بیلان چاغاتای دولتی زمانه سیده کی عسکری حکومت یوق بولوب خلق غه تولا راحت و آسایش حاصل بولغان ایدی. تمام گناهکار مجوس لرغه و اسیر لرغه ایش تعیین قیلیب اولر نینگ ییمک و باشقه حوایجی نی خزانه دین بیریب انینگ برابریده اولر نی مناسب ایش لرغه ایشلاتور ایدی. ایر کشی لرنی قدیم شهر و کنتلر نینگ خرابه لرنی قازماق و کان کاو لاما ق و عمارت ایش لری غه سالور ایدی، و خاتون مجرم و اسیر لرنی خاتون کشی غه مناسب ییب ایگیرمک و کییم تیکمک دک ایش لرغه سالور ایدی. کاشغرده قاریق آتلیغ بیر شهر نینگ خرابه سی نی قازدوروب نهایت تولا آلتون و کموش و جواهر تاپتی، و ختن نینگ بیر قدیم شهری نی قازدوروب حساب سیز خزینه لر تاپتی. بو خزینه لر جمله سیدین تأریخ صحیفه سی غه زینت بیرادورغان بیر قسمی نی ذکر قیلامیز، و بو قسمی حیدر میرزا («تأریخ رشیدی» نینگ مؤلفی) اوز کوزوم بیلان کوردوم دیب یازیب دور، و اوشودورکه «مذکور شهر دین ۲۷ کوزه چیقتی، و هر کوزه نینگ ایچیگه آدم کیره سه کورونما گودک درجه ده چونگ ایدی، و هر کوزه نینگ ایچیده بیر یریم گز اوزونلوقده بیر مس آفتابه بار ایدی، و بو آفتابه لر تماماً خام آلتون دین تولاغلیغ ایدی، و آفتابه نینگ تاشیده کوزه نینگ آغزی غه چه وزنی بش یوز مثقال لیک کموش یا مبولر بیلان تولدورولغان ایدی، و هر آفتابه غه «قومار

میرزا و سلطانعلی میرزا و نظر میرزا و قنبر میرزا و علی تاغای آتلیغ سکز قوماندانی تولا عسکر بیلان ختن‌غه یوللادی. بولر ختن‌غه یاقین یتکاچ سلطان ابابکر ختن شهری‌نی بوشاتیب قرانگغو تاغقه قاچتی، و ختن اهالی‌سی سعید خان‌نینگ قوماندان‌لری‌نی استقبال قیلدی‌لر. دایم علی بگ و بگ محمدلر عسکرلری بیلان ختن‌ده قالیب باشقه آلته قوماندان تمام قوت‌لری بیلان سلطان ابابکر‌نی قوغلاب قرانگغو تاغقه یوردی‌لر. سلطان ابابکر بو خبرنی آنگلاب تمام اغیر یوکلری‌نی کویدوروب و یوزلرچه خورجون آلتون [402] و کموش و جواهرنی قرانگغو تاغ کوپروکیدین (مشهور کولا کوپروکیدین) دریاغه توکنوروب اینینگ اورنیغه آشلیق یوکلاتیب تیت طرفی‌غه قاچتی—«آریا پورچاق آش ایکان، یونجو مرجان تاش ایکان»—دیگان مشهور خلق سوزی‌نی سلطان ابابکر‌دین روایت قیلینادور. سلطان ابابکر قاچیب تیت‌غه بارور بارماس تیت‌لیکلر هر طرفدین بغاوت قیلیب آنگا سوء قصد قیلماقغه باشلادیلر، و بو باعثدین تیت‌ده تورماق ویا او یردین اوتوب هندوستان طرفی‌غه کتمک ممکن بولمادی. بناءً علیه سلطان ابابکر هر نیمه بولسام اوز یورتومده بولای دیب یارکندغه یانماق و اوزی‌نی سعید خان‌غه تسلیم قیلماق‌غه قرار بیریب یارکندغه یوردی. بو خبرنی سعید خان آنگلاب سلطان ابابکر‌نی احترام بیلان یارکندغه الیب کلمک اوچون استقبالی‌غه آدم‌لر یوللادی، و سید محمد میرزا «من هم آکام‌نینگ استقبالی‌غه اوز آتیمده کشی ایبارسام» دیب سعید خان‌دین اجازه الیب بیر نچه آدمی‌نی قوشتی (سلطان ابابکر بیلان سید محمد میرزا آنا بر [بیر] دادا بولک بیر توغقان ایدی). سید محمد میرزا بو آدم‌لری‌غه فرصت تاپقاندی سلطان ابابکر‌نی مخفی صورته اولتورمکنی توصیه اتکانی قوتلیک احتمال‌دور. الحاصل مذکور استقبال هیاتی اوترا یولده سلطان ابابکر‌غه اچراب استقبال رسمی‌نی ادا قیلیب و سعید خان‌نینگ اطمینان برگان مکتوبی‌نی تقدیم اتتی‌لر. سلطان ابابکر تولا خوش بولوب یولی‌غه دوام اتتی، و بیر نچه کون یورگان‌دین کین بیر قوناغده سلطان ابابکر و تمام قافله اوخلاب قالغان وقتده سید محمد میرزانینگ آدم‌لری سلطان ابابکر‌نینگ چادری‌غه کیریب انی یاتقان یریده بوغوزلاب شهید اتتی‌لر. بو حادثه ۹۲۱ هـ ۱۵۱۴ م ده واقع بولدی.

[403] بو صورت بیلان گاهی داخلی و گاهی کامل استقلال‌غه مالک بولوب ۳۰۴ ییل دوام قیلغان آلتی شهر دوغلات حکومتی ییقیلدی. سلطان ابابکر‌نینگ اوغلی جهانگیر میرزا بیر مقدار قوت بیلان سانجوده محکم تورغان ایدی. داداسی شهید بولغان‌دین کین سعید خان انی تسلیم‌غه دعوت قیلیب الچی ایباردی. جهانگیر میرزا آنا طرفیدین سعید خان بیلان توغقان ایدی، و هم سعید خان‌نینگ سینگلی‌سی اینینگ نکاحیده ایدی. بو قرابت‌غه ایشانیب تسلیم بولدی. سعید خان آنگا اصیلانه معامله قیلدی، و یخشی عزت بردی، و کین‌لرده خیلی نفوذ تاپیب سعید خان‌نینگ آن یاقین

TEXT OF THE MANUSCRIPT

قىلدى. امين داروغا و لعل بگلر شهر ايچيغه قاماليب توروب قاتيغ مدافعه قىلدى. بو صورت بيلان سعيد خان ينگى حصارنى ايكي آيدين اوزونراق مدت محاصره قىلدى. امين داروغا شدت بيلان مدافعه قىلسه مو آنگا ياركنددين ويا كاشغردين هيچ بير ياردم كلمدى، و سعيد خان نينگ قوتى كوندين كونگه آشماقده ايدى. بونينگ بيلان سعيد خان غيرتلايب محاصرهنى قاتيغ قيلماق و شهرغه هر طرفدين سو قويوب سپيل نينگ تولا يرلرنى بيقماق بيلان شهرغه يول آچتى. امين داروغا تسليم غه مجبور بولوب رجب آيى نينگ اولقى كوني ينگى حصار سعيد خان نينگ قوليفه توشتى. بو اوتراده سلطان ابابكر ميرزا ياركند و ختن دين تولا عسكر ييغيب اوروش غه تيارلانماقده ايدى. ليكن بو عسكرلر هيچ محاربه كومگان و غيرتسيز هنرمند و دهقان آدم لردين عبارت ايدى، و هم بولرنى اداره قىلادورغان لايىق قوماندانلر هم يوق ايدى. هر حالده سلطان ابابكر بو ينگى عسكرلرنى اليب ياركنددين چيقغان كوني ينگى حصار نينگ قولدين كتكان خبرى كلدى، و بو خبر سلطان ابابكر نينگ انتظام سيز عسكرلرى نينگ روحياتى بك يمان تاثير قىلدى، و اولر آراسيده يمان بير قورقونچ و اضطراب كورولدى. سلطان ابابكر بو وضعيت ده كى عسكر بيلان اوروشقه بارماقنى مصلحت كورماي ياركندغه ياندى. ينگى حصار نينگ توشكانى و سلطان ابابكر نينگ يولدين ياركندغه يانغانى نينگ خبرى كاشغره كليب او يرده كى مدافعه چى عسكرلرنينگ معنوياتى غايت درجه ده خراب بولدى، و قوتلرى آزالماقغه باشلادى، و بير طرفدين شهر اهالى سى اوچ تورت آيدين برى محاصره حالده قالغان سبيدين قحطليك هم انتها درجه سيغه يتكان ايدى. سعيد خان بو وضعيتنى بيبلىب رجب آيى نينگ [401] اوتراسيده كاشغره يوروش قىلدى، و او يرده كى قوت سيز و مجبورلوق حالده قالغان قوماندانلر (يوسف بگ و مير ولى بگ و شاهدانه كوكلداش لر) اوروش سيز كاشغرنى سعيد خان غه تسليم اتتى. لر.

سعيد خان كاشغرنى آغاندين كين درحال ياركندغه يوروش قىلدى. سلطان ابابكر بو خبرنى آنگلاب حكمدارلىقودين اوزىنى خلع قىليب اوغلى جهانگير ميرزانى حكمدارلىق تختى ده اولتورغوزوب عسكر و هر نرسهنى آنگا تافشوروب اوزى تولاراق خزانه و بير مقدار عسكرنى همراه اليب ختن غه كتتى. جهانگير ميرزا مدافعه غه تيارلانيب توردى. ليكن سعيد خان نينگ ياقيتلاشقانى تاثيرى دين ياركند اهالى سى و عسكر آراسيغه توشكان دهشت و هيجان مدافعهنى امكان سيزلاشتورماقده ايدى. بو اوچون جهانگير ميرزا خزانه و سانگلرنى آچيب كوترمك ممكن بولغانىنى اوزى اليب آشقانىنى خلق غه تالان غه بيريب ياركندنى بو شاتيب سانجوغه باريب او تاغليق و مستحكم منطقه ده عسكرلرى بيلان يرلاشتى. سعيد خان ياركندغه كليب شهرنى اوروش سيز آلدى، و درحال سلطان ابابكرنى قوغلاماق اوچون دايم على بگ و بگ محمد و قراقلاق ميرزا و حاجى

دشمن نینگ آلدیده مغلوب بولادورغان وضعیت غه کلیب قالدی.

شرقی تورکستان غه سعید خان نینگ هجوم قیلغانی و سلطان ابابکر شهید بولوب دوغلات دولتی نینگ بیقیلغانی

سعید خان فرغانه نی الیب اوچ بیل مدت او یرده سلطان عنوانی بیلان حکمدارلیق قیلسه مو ۹۲۰ ه ده اوزبک [اوزبک] لردین قطعی صورته مغلوب بولوب فرغانه نی بوشاتیب تابع لری و عسکر لری بیلان ایسیغ کول نینگ جنوب غربی سیغه کلدی، و شمال اولکه لری ده اوزی غه بیر حیات منطقه سی تأمین قیلماق فکریده بولدی. سلطان ابابکر میرزادین قاچیب چقیب کتکان سابق کاشغر حکمداری محمد حیدر میرزانینگ اوغلی سید محمد میرزا و نبره سی حیدر میرزا («تاریخ رشیدی» نینگ مؤلفی) سعید خان نینگ چونگ آدم لردین ایدی لر. بولر دایما سلطان ابابکر میرزادین انتقام آلماق مقصدی ده [399] ایدیلر. منه بو حالده سعید خان نی آلتی شهر غه یوروش قیلماق غه تشویق قیلماق غه باشلادی لر. سلطان ابابکر نینگ یاشی یتیمش دین آشیب و عقلی خلل تاپیب و عسکری قوتی ضعیفلاشیب و یانیده یارارلیغ آدم لری قالما ی انینگ دولتی نینگ اساسی سستلاشقان لیتی هر کیم غه معلوم ایدی، و بو وضعیت سعید خان نی امیدلاندورماقده ایدی. اخیراً ۹۲۱ ه نینگ اولیده سعید خان آرتباشی یولی بیلان کاشغر غه یوروش قیلماق غه قرار بردی.

بو خبرنی سلطان ابابکر میرزا آنگلاب درحال یارکنددین کاشغر غه باریب سپیل نی مستحکم قیلدوروب و کافی درجه ده اوزوق و مهمات بیلان یوسف بگ و میر ولی بگ و شاهدانه کوکلدش لر نینگ قیادتی آستیده ۱۰۰۰ آتلیغ و ۱۴۰۰۰ پیاده عسکر قویوب ینگی حصار غه باریب او یرنی هم مستحکم قیلیب امین داروغا و اوغلی لعل بگ لرنی بیر مقدار عسکر بیلان مدافعه غه تعیین قیلیب یارکند غه کلدی، و او یرده ینه قوت توپلاماق غه باشلادی. او طرفدین سعید خان آرتوچ غه کلیب او یرنی آلدی، و بیر نچه کون آرتوچ ده توروب اهالی دین ۴۰۰۰ دین آشوق راق عسکر الیب اوز قوتی غه قوشوب کاشغر شهری غه یوردی. اوچ پورخان تیپه سیده سلطان ابابکر نینگ عسکر لری سعید خان نی مدافعه قیلیب قاتیغ اوروش دین کین مغلوب بولوب قاچتی لر (اوچ پورخان اوچ بت دیمکدور. قدیمقی بیر معبد نینگ خرابه سی دور). سعید خان اوچ پورخان دین اوتوب شهر غه یاقینلاشیب سرمن کچیگی دین تومن دین اوتوب ساغانتوقده کی سلطان ابابکر نینگ باغی غه توشتی. بو حالده شهر دین یوسف بگ عسکر لری بیلان چیقیب محاربه باشلاندی. اخیراً سعید خان مغلوب بولوب توقوز آق طرفیغه قاچتی، [400] و ایکی اوچ کون توقوز آق ده توروب ینگی حصار غه هجوم

اوزبىك [اوزبىك]نى مغلوب قىلىپ اوزكندنى آلدى، و ايلكريلاب اوشنى هم آلدى. بو اوتراده فرغانه ده كى چاغاتاى و كورگان خاندان لرى نىنگ طرفدار لرى جانى بىك خاننى مغلوب اتىب فرغانه دىن قوغلاب چىقارغان ايدى، و بىر طرفدىن بابر پادشاه بخاراغە هجوم قىلىپ آلاچە خان نىنگ اوغلى سعيد خاننى بىر مقدار قوت بىلان فرغانه لىك لرنىنگ ياردمى غە ايبارگان ايدى. سعيد خان تمام فرغانه انقلابچى لرىنى بىرلاشتوروب مهم بىر قوت توپلاب اندجان غە كلىب توردى. بونىنگ بىلان سلطان ابابكر نىنگ فرغانه نى آماق غە اوزبىك لردىن باشقە يعنى سعيد خان نىنگ قوتى دىن عبارت بولغان بىر مانع پيدا بولدى. سلطان ابابكر ميرزا سعيد خان دىن فرغانه نى آماق اوچون يوروش قىلدى، و اندجان شەرى نىنگ شرق طرفىدە كى توتلوق آتلىغ ىردە سعيد خان بىلان اوچراشيب قاتىغ اوروشلر بولدى. اخيراً سلطان ابابكر نىنگ بعضى قوماندان لرى خىانت قىلغان سبب دىن سلطان ابابكر نىنگ تورت بش مىنگ عسكرىنى سعيد خان اسير آلىب اولرنىنگ تولاسىنى اولتوردى، و بونىنگ نتيجه سىدە سلطان ابابكر نىنگ عسكر لرى پراكندە بولوب قاتىغ مغلوب بولدى، و سلطان ابابكر يانىب ۹۱۷ ھ ياركندغە كلدى.

سلطان ابابكر ميرزانىنگ عقلى نىنگ اختلالى

توتلوق محاربه سىدىن مغلوب بولوب كلگان دىن كىن سلطان ابابكر نىنگ عقلى خلل تاپىب طبيعتى بوزولوب تولا ظلم و فجييع قان توكمك غە باشلادى. ايشانچلىك دولت آدم لرىدىن تولاسىنى منگا سوء قصد قىلدى ديگان اتهام بىلان قاتىغ قىين لر آستىدە اولتوردى، و اولرنىنگ اولاد و توغقان لرىنى يا اولتوردى ويا مال لرىنى مصادره قىلدى، [398] و اوزى نىنگ سىنگلى سى خانسلطان خانىم نى آچلىق بىلان قىناب اولتوردى، و محمد شاه آتلىغ بىر اينى سىنى كو كسى دىن تام غە ميخلاب اولتوردى. توتلوق محاربه سىدىن يانىشىدە اوزكند اهالى سىنى سوء قصد اتهامى بىلان قتل عام ده ۳۰۰۰ دىن زياده راق مسلمان شهيد بولدى، و ياركنددە اوزى نىنگ اي كى اوغلىنى سوء قصد اتهامى بىلان اولتوردى. كاشغر و فرغانه آراسىدە كى يايلاغلردە اولتوروغلۇغ چگىرا ك قىيله سىنى سعيد خان طرفدارى بولدى دىب كاملاً بوق اتتى، و آن چونگ قوماندانى مير ولى بگ و خزانه چى سى شاهيدانه كوكلد اش لرنى توتلوق محاربه سىدە دشمن بىلان مخفى سوزلاشتى ديگان بىر چاقىم غە بناءً منصب لرىدىن عزل و تعلق لرىنى مصادره قىلدى. الحاصل اوشبو طرزده مجنونانه و وحشيانه ظلم لر بىلان يانىدە كى يارارلىغ يخشى آدم لرى بىك آز قالدى، و خلقنى هم اوزىدىن زىريك توردى، و بو صورت بىلان سلطان ابابكر ميرزانىنگ قوتى ضعيفلاشيب هر قايداغ بىر

۸۹۹ هـ ده سلطان ابابکر میرزا اون ایکی یاشار بابر میرزانینگ فرغانه تختیده اولتورغانینی ایشیتیب فرغانه نی آماق اوچون یوروش قیلدی، و اوزکند شهری نی محاصره قیلدی. لیکن بو کونلرده بابر میرزا خیلی قوتلیک ایدی، و سلطان بابکر نی قاتیغ مدافعه قیلدی. اخیراً اوتراده مصالحه بولوب سلطان ابابکر یانیب کلدی.

۹۰۵ هـ ده یوقاریده ایتیلغان وجه بیلان احمد آلاچه خان کاشغرغه هجوم قیلیب و مغلوب بولوب تورپانغه کتکاندین کین سلطان ابابکر میرزا آرقه دین باریب اوچ (آقسو) ولایتی نی اشغال قیلدی، و بو ولایت نینگ شرقیده کی بای شهری نی الیب بای نینگ جنوب و شمال طرفیده کی یول لر نینگ اوستیده مستحکم قلعه لر و استحکام لر بنا قیلدوردی، و تنگری تاغلری نینگ ایچیده کی شمال یول لر نی نینگ اوستیغه هم [396] تولا قلعه لر و استحکام لر بنا قیلدوردی، و او قلعه لر و استحکام لرده کافی مقدارده عسکر لر قویدی. بو صورت بیلان آلاچه خان و سلطان محمود خان نینگ تعرض لر دین خاطر جمع بولدی. ۹۰۹ هـ ده یوقاریده ایتیلغان وجه بیلان سلطان محمود خان و آلاچه خان لر اوچ (آقسو) اهالی سی نی سلطان ابابکرغه عصیان قیلدوروب انینگ والی و عسکر لر نی یوق اتکان و تولا فاجعه لیک واقعه لر بولغان ایدی. آلاچه خان وفات قیلیب سلطان محمود خان شمالغه کتکاندین کین سلطان ابابکر میرزا اوچ نی ینه اشغال اتتی، و ایلگری کی عصیانغه جزا صورتی بیلان اوچ ولایتی نینگ اهالی سی دین تولاراقی نی کوچوروب یارکند و کاشغر و ختنغه تارقاتتی.

سلطان محمود خان شهید بولوب و سعید خان قاچیب شمال اولکه لریده بیر حکومت و عسکر قالمغان کونلرده سیر طرفی ده کی قزاق و اوزبک لر دین او یرلر نینگ اصلی اهالی سی بولغان قیرغیزلر قاچیب کلیب شرقی تورکستان نینگ شمال ساحه لر ی بولغان ایسیغ کول اطرافیده یرلاشتی لر، و خصوصاً ایسیغ کول نینگ جنوبیده یرلاشکان قیرغیزلر کاشغر و اوچ نینگ شمالیده کی یابلاغلرغه غارت یوروش قیلیب او یرده کی خلقغه تولا زیان یتکوزدی لر. سلطان ابابکر میرزا بو قیرغیزلر نی یوق قیلماق اوچون آرقه آرقه دین عسکر ایباریب قیرغیزلر نی مغلوب قیلیب قاچوردی. بو قیرغیزلر شرق طرفیغه قاچیب منصور خاندین یر تیلادی لر. منصور خان اولرغه کوچا و ایلی تاغلریده یر بردی. بو صورت بیلان شرقی تورکستان نینگ مهم قسمی بولغان ایسیغ کول نینگ جنوب و غرب طرف لریده کی ساحه لر غرباً فرغانه حدودی غه چه سلطان ابابکر میرزانینگ مملکتی غه قوشولدی. ۹۱۶ هـ ده محمد شیانی خان نی شاه اسماعیل صفوی (ایران پادشاهی) مروده اولتوردی، و بو سبب بیلان اوزبک لر آراسی غه پراکنده لیک پیدا بولدی. سلطان ابابکر میرزا بو فرصت دین استفاده قیلیب فرغانه نی آماق اوچون آرتباشی یولی [397] بیلان یوروش قیلیب اوزکند اطرافیده جانی بک خان

كلیشلرنىنى امكانسىز قىلىپ قويغان اوچون تجارت ایشلرنى كاملاً توختاپ قالدى. بناءً عليه ابابكر ميرزا يورت غه بير تجارت يولى آچماق اوچون غربى تيبث (لداخ و بالتستان) نى آلماق غه قرار بيريپ ۸۷۷ ھ ده غربى تيبث غه تولا عسكر يوللادى. بو عسكرلر مشهور لداخ يولى بيلان يوروب نوبرا و مار يول (حاضرقي لداخ) و بالتستان ولايتلرنىنى فتح قىلىپ كشمير حدودى غه چه باريب توختادى لىر. او وقتده كى كشمير پادشاهى سلطان زين العابدين بالتستان نى اوز حكومتى غه تابع ايدى ديگان دعوانى قىلىپ ابابكر ميرزانينگ عسكرلرنىنى بالتستان دىن چيقارماق اوچون عسكر يوللادى. ليكن ابابكر ميرزانينگ عسكرلرنى كشمير عسكرلرنىنى مغلوب قىلىپ قوغلاب سرينگر شهرينگ ياقىنى غه باردى لىر. بو حالده سلطان زين العابدين تمام قوتى بيلان شهردين چىقىپ مدافعه قىلدى، و بير نچه كون اوروش بولوب تورك عسكرلرنى آرقه غه يانيب بالتستان غه كلدى لىر. موندىن كىن بالتستان و نوبرا و مار يول (لداخ) اولكه لرنى ابابكر ميرزانينگ وفاتى غه چه قوليدى ايدى، و بو يول بيلان ختن و ياركند تجارلرنى هندوستان غه تولا كلش باريش قىلىپ غايت درجده يىخشى تجارت قىلور ايدى لىر، و تجارلرنينگ بو تجارت دىن آلغان فايده لرنى و يورت غه حاصل بولغان اقتصادى منفعتلر اوزون زمانلردىن برى كورولمگان بير وضعيت ده ترقى اتمكده دوام قىلدى.

يوقا ريده ايتىلغان وجه بيلان ۸۷۹ ھ ده سلطان يونس خان و محمد حيدر ميرزا ۵۰۰۰۰ كشى ليك بير قوت بيلان ابابكر ميرزانينگ اوستيغه هجوم قىلىپ يمان صورتده مغلوب بولوب ياندى لىر، و محمد حيدر ميرزا حكمدارلىقنىنى تاشلاب كاشغر شهرىنى ويران قىلىپ قاچىپ كىتتى. ابابكر ميرزا آرقه دىن بارىپ كاشغرنى [395] اوروش سىز اشغال قىلدى، و شهرنى يىنگى دىن تومن سويى نينگ غربى قايىسى غه بنا قىلىپ اطرافىنىنى مستحكم سىپل بيلان احاطه قىلدى—حاضرقي كهنه شهر و سىپل شولدور.

ابابكر ميرزا كاشغرنى آغاندىن كىن او زمانده كى مستقل اسلام حكمدارلرنى غه تقليد قىلىپ سلطان عنوانىنىنى اختيار اتتى. موندىن كىن سلطان ابابكر ميرزا سلطان يونس خان نينگ تعرض قىلماق دىن خاطر جمع بولدى. چونكه يوقا ريده ايتىلغان وجه بيلان سلطان يونس خان تمام قوتىنى پارچه لاماي شمالده تورماق غه مجبور ايدى.

سلطان ابابكر ميرزا ۸۸۱ ھ اطرافيه تاغدوم باش (سرىغ قول) يولى بيلان بدخشان طرفى غه عسكر يوللادى. بو عسكرلر سرىغ چوپان (حاضرقي واخان) اولكه سىنىنى اشغال قىلىپ او يردىن بدخشان غه يوروش قىلىپ بدخشان نينگ يرليك حكمدارىنى سلطان ابابكر ميرزا غه تابعلىقنىنى قبول اتمك و هر يىلى معين بير مقدارده خراج برمك غه مجبور قىلدى لىر. تا ۹۱۰ ھ غه چه بدخشان حكومتى سلطان ابابكر ميرزا غه تابعلىقده قالدى، و مذكور يىلده بابر پادشاه غه تابع بولدى.

مفصل بیان قلیب دور («تاریخ رشیدی» نی کورسونر).

دوست محمد خان کاشغرغه کلگانده ابابکر میرزانی انینگ اخلاقی و بلند همتلیکی یوزیدین غایت یخشی کوردی، و تورپان غه همراه الیب کتتی، و ایکی اوچ ییل یانیده توختاتیب اخیراً دوست محمد خان اوز سینگلی سی نی ابابکر میرزاغه بردی، و کاشغرغه یانماق غه اجازه بردی.

ابابکر میرزا مغول لر نینگ ظلم لری دین خلق نی قوتقوزماق و یورت نی ویران بولماق دین ساقلاماق اوچون خلق بیلان بیرلاشمک و اولردین بیر عسکر تشکیل قیلماق فکری بیلان تورپان دین کاشغرغه کلدی، و کلیبلا اوزی نینگ ایشانچلیک دوست لری نی اوز فکری غه طرفدار قیلماق غه کوشش قیلدی، و بیر آز طرفدار پیدا قیلدی. [393] لیکن ابابکر میرزانینگ بو فکری نی وجودغه چیقارماق غه اوگای داداسی محمد حیدر میرزا آن چونگ مانع ایدی، و هم کاشغرغه مغول قوتی خیلی تولا ایدی. بو اوچون ابابکر میرزانینگ اقداماتی کاشغرغه امکانسز ایدی. بناءً علیه ۸۷۲ هـ ده ابابکر میرزا اوز طرفدارلری بیلان کاشغردین قاجیب یارکنده باردی، و او یرده حکومت طرفی دین بیر قوت یوق ایدی. چونگه او وقتده یارکنده خراب و کیچیک بیر قصبه حالیده ایدی. ابابکر میرزا درحال یارکندن اشغال قلیب آز مدتده بیر نچه مینگ مسلح آدم لرنی یانیه توپلاب مستقل لیق وضعیت نی آلدی.

محمد حیدر میرزا ابابکر میرزانی یوق اتمک اوچون تقریباً ۳۰۰۰۰ عسکر بیلان یارکنده یوروش قیلدی. ابابکر میرزا یول لرده بوقتورمه لر قویوب و غیر منتظم هجوم لر قلیب تولا اوروش لردین کین محمد حیدر میرزانینگ عسکرلری نی یمان مغلوب اتتی، و محمد حیدر میرزا پریشان حالده کاشغرغه کتتی.

بو ظفر دین کین ابابکر میرزا ختن نی هم آلیب قوتی نی جیق آشوردی، و یارکنده شهری نی ینگ دین بنا قیلدی، و اطرافی نی کنگرو سپیل بیلان احاطه قلیب چونگ و مستحکم بیر شهر حالی غه کلتوردی—بوگونکی یارکنده کهنه شهر نینگ سپیلی شول دور. ابابکر میرزانینگ بو ینگ بنا قیلغان یارکنده شهری ده یاساغان آرگ (اوردا) و باغ لر و عمارت لر نینگ یخشی لقی و مساحه لری نی «تاریخ رشیدی» ده مفصل بیان قلیب دور. ابابکر میرزا یارکنده و ختن نینگ داخلی اصلاحاتی و خلق نی خوش قیلماق اوچون منتظم قانون تیارلاب هر مامامورنی مذکور قانون موجبی چه ایش قیلماق غه مجبور اتتی، و بیر طرف دین سلطان یونس خان و محمد حیدر میرزا لر نینگ تعرض لری نی مدافعه قیلماق اوچون ختن و یارکنده یاش لریدین عسکر بیغیب بولر نی غایت منتظم و مجهز بیر عسکر حالی غه کلتوردی، و دایما مدافعه غه تیارلیق حالده ایدی.

ابابکر میرزانینگ بو استقلالی یارکنده و ختن اهالی سی نینگ باشقه منطقه لر غه باریش [394]

TEXT OF THE MANUSCRIPT

بار ايدى. بو اوغولر هنوز نارسىدە بولغانلرى اوچون سانسىز مىرزانىنگ اينى سى محمد حيدر مىرزا حكمدار بولدى، و تورك عنعنەسى غە مطابق سانسىز مىرزانىنگ خاتونى (ابابكر مىرزانىنگ آناسى) نى نكاحى غە آلدى.

محمد حيدر مىرزا حكمدارلىق لياقتى دىن مجرد ملايم و صوفى بىر آدم ايدى، و عسكرلىك و سياست ايشلرلىدە هيچ قابليتى يوق ايدى. بو كشى نىنگ بو وضعيتى دىن ايسن بوغا خان استفادة قىليب آلتى شهرغە نفوذى نى مستحكم صورتدە يايدي، و يورتلرغە تاماماً مغوللردىن تومن بگلرلى و باشقە منصبدارلر تعيين قىلدى، و ۸۶۶ هـ ده كوچا و اوچ ولايتلرلى نى محمد حيدر مىرزادىن اليب تورپان والى سى بولغان اوغلى دوست محمد خان غە بردى، و مونىنگ اوستيغە ايسن بوغا خان محمد حيدر مىرزانى دوست محمد خان نىنگ امرى آستىغە كىركوزوب قويدى، و دوست محمد خان ظاهراً سياحت عنوانى بيلان كاشغرغە كليب بىر مونچە مدت او يرده توروب كاشغر حكومت ايشلرلى نى اوزى خواهلاغان طرزده حاكميتى آستىغە اليب مغوللردىن تولا آدملرلى كاشغر و ياركند و ختن نىنگ اداره ايشلرلىغە تعيين قىليب يانيب كىتتى. دىمك كه دوغلات حكومتى فقط دوست محمد خان نىنگ نفوذى آستىدە بىر ولايت حالى غە كليب قالدى. امير كبير سيد على نىنگ زمانەسيدىن برى هيچ ظلم كورماي آسايشده ياشاغان آلتى شهر اهالى سى نىنگ اوستيغە تومن بگى و باشقە منصبدار بولوب كلگان مغوللر تولا ظلم قىلدىلر، و ۸۶۶ هـ دىن ۸۷۱ هـ غەچە ايسن بوغا خان و يونس خان آراسىدە كى مجادله كونلريده مذكور مغول منصبدارلر نىنگ ظلم و استبدادلىرى غارت و تخريب شكلى نى آلدى، و آلتى شهر اهالى سى [392] بك تولا زيان كوردىلر. محمد حيدر مىرزا بو ظلملرغە هيچ چاره قىلالماس ايدى. ليكن محمد حيدر مىرزانىنگ برادرزاده سى و هم اوگاي اوغلى ابابكر مىرزا بو ظلملردىن خلقنى قوتقوزماق اوچون چاره ايستادى، و بو چاره فقط بىر غيرت و فداكارلىق ايدى.

سلطان ابابكر مىرزا دوغلات نىنگ آلتى شهرده مستقل دولت تاسيس قىلغانى

امير كبير سانسىز مىرزانىنگ نارسىدە اوغلى ابابكر مىرزا تاغاسى محمد حيدر مىرزانىنگ تربيتىدە ياشار ايدى. ابابكر مىرزا كىچىك ليكىدىن غايت ذكى و همتلىك بىر اميرزاده ايدى، و چونگوغانچە فوقالعاده سخى و يخشى اخلاقلىغ بىر يگيت بولدى، و بو سخاوت و اخلاق واسطەسى بيلان تمام ياش اصيل زادهلرلى اوزى غە مطيع قىلدى. ابابكر مىرزانىنگ ياشلىق وقتىدە كى فضايلى و اخلاقى نى انىنگ دشمنى بولغان برادرزاده سى حيدر مىرزا كورگان «تارىخ رشيدى» ده

مذکور بیله اولوغ بگ میرزانینگ قولیغه اسیر توشوب و غربی تورکستان دین حج قیلماق اوچون مکّهغه باریب ۸۳۰ هـ ده مکّه مکرمهده وفات اتتی.

خداداد خان وفات اتکاندین کین دوغلات حکومتی ایکی غه آیریلدی—بیری اوچ و کوچا [+و] قراشهر دریاسی غهچه بولوب خداداد خان نینگ چونگ اوغلی محمد شاهغه تابع ایدی. ینه بیری کاشغر و یرکند و ختن ولایت لریدین عبارت بولوب خداداد خان نینگ ینه بیر اوغلی سید احمد خان نینگ اداره سیده ایدی. بو ایکی حکمدار نینگ تاریخی واقعه لری و وفات تأریخلری خصوصیده معلوماتیمیز یوق دور. سید احمد خان نینگ آناسی سیدلردین بولغان مناسبتی بیلان بو ذات و اولادی سید عنوانی نی آلمیش لردور. سید احمد خان نینگ وفات تاریخی معلوم بولمسه مو حکمدار لیقی ایکی اوچ بیل دین اوزون بولمغانی معلوم دور. سید احمد خان نینگ وفاتی دین کین اورنیغه اوغلی سید علی میرزا کاشغر و [390] یارکند و ختن حکمداری بولدی، و بو وقته اویس خان نینگ زمانه سیده کی توقوز بیل لیق اغتشاش پیدا بولدی. سید علی میرزا بو اغتشاش وقتیدین استفاده قیلیب عسکر بیغیب اوچ و کوچا غه یوروش قیلیب او یرلرنی تاغاسی محمد شاه دین تار تیب الیب تمام آلتی شهرنی اوز حکومتی غه تابع قیلدی، و کاشغرنی آلتی شهر دوغلات حکومتی نینگ پایتختی قیلدی، و اوزی غه امیر کبیر عنوانی نی آلدی، و آلتی شهرده کاملاً مستقل بیر حکومت قوردی. امیر کبیر سید علی نینگ بو استقلال دوریده آلتی شهر اهالی سی نینگ آسایشی مکمل صورتده تأمین قیلیندی، و علی و اجتماعی ایش لرده آلتی شهر فوق العاده ترقی قیلدی. کاشغر و ختن و اوچ و کوچا شهر لری ده چونگ مدرسه لر بنا قیلیندی، و هر قسم عمارت لر و باغ لر وجودغه کلدی، و یورت نینگ تولا یرلریده اوستنگ لر قازیلیب زراعت یرلری تولا بولدی. الحاصل آلتی شهر ینگی بیر حیات دوریغه اولاشتی. امیر کبیر سید علی کاشغر شهرنی تومن سویی نینگ ایکی قایی سی غه ینگی باشدین بنا قیلیب سونی شهر نینگ اوترا سیدین آقیتتی. بونینگ بیلان کاشغر او زمانه نینگ ان چونک و آن چیرایلغ شهری بولدی. امیر کبیر سید علی ۸۴۸ هـ ده وفات اتتی. دول اسلامیه ده کی سلسله ده بو ذات نینگ وفاتی نی ۸۶۲ هـ ده دیب کورساتیب دور. مونده بیر سهر بولسه کرک دور. امیر کبیر علی میرزانینگ ایکی اوغلی بار ایدی. چونگی سانسیز میرزا و کیچیکی محمد حیدر میرزا آتلیغ ایدی. امیر کبیر نینگ اورنیغه سانسیز میرزا حکمدار بولدی، و امیر کبیر عنوانی نی آلدی. بو ذات نینگ اخیر حیاتی غهچه استقلالی نی محافظه اتکانی ویاکه ایسن بوغا خان غه اطاعت قیلغانی معلوم ایماس دور. لیکن وفاتی غهچه تمام آلتی شهر پارچه لانه ای انینگ اداره سیده ایدی. امیر کبیر سانسیز [391] میرزا یته بیل حکمدار لیق قیلیب ۸۵۵ هـ ده وفات اتتی. «دول اسلامیه» ده ۸۶۹ هـ دیب یازغانی خطا دور. امیر کبیر سانسیز میرزانینگ ایکیزک توغولغان ابابکر و عمر آتلیغ اون یاشار ایکی اوغلی

TEXT OF THE MANUSCRIPT

بولدى. پولاچى بگ حىكىمدار بولغاندىن ئىبارەت دوغلات حىكىمدارلىرىنىڭ ئىقتىدارى ۋە نىفۇزىنى ئانۇ يوقارى درىجىگە چىقتى، ۋە چاغاتاى خانلىرىنى تىختىدە ئولتورغوزماق ۋە خان ئولتورمىك ۋە حرب ۋە صلح دىك تمام شىرقى توركىستاننىڭ مىقدراتىنى تىعىن قىلادورغان چوڭ ايشىلر بولرئىنىڭ قولىغە اوتتى. پولاچى بگ شىرقى توركىستاندە مىستقل بىر چاغاتاى دولتى تىشكىل قىلماق ۋە غىربى توركىستاندە كى مىجادلە ۋە خونىزىلىقلىرىدىن اوزاق قالماق طرفدارى ايدى. بو اوچون ۷۳۰ ھ دە اىكنجى ايسن بوغا خاننى كالمىلىق تىختىدە ئولتورغوزماقنىڭ ئانۇ قوتلىك مىدارى پولاچى بگ بولدى. ۷۴۸ ھ دە توغلوقتىمور خاننى تىختىدە ئولتورغوزماقنىڭ يىگانە عامل پولاچى بگ اىكانلىكى ۋە انىڭ بىگلىرىگى بولغانى ۷۵۲ ھ دە مىسلمان بولغانى ۋە وفاتى توغلوقتىمور خاننىڭ بىيانىدە اوتتى.

پولاچى بگ وفات اىتكاندىن كىن اوغلى خداداد خاننىڭ بىگلىرىگى بولغانى ۋە قمر الدىن بگنىڭ واقىعەلىرى يوقارىدە اوتتى. قمر الدىن، شمس الدىن، شىخ دولت دىگان آتلىر بولرئىنىڭ اصلى آتلىرى بولماى مىسلمان بولغاندىن كىن اختىيار قىلغان اسلامچە آتلىرى دور. قمر الدىن بگ شىرقى توركىستاننىڭ چىنگىز اولادىنىڭ حىكىملىرى آستىدە بولماقنى لازىم دىگان مىحافظە كارلىرىغە مىخالڧ ايدى، بلكە حاضردە «بونگا حاجت يوق ۋە مىستقل مىلى حىكومت قورماق زمانى كلىدى» دىگان فىكردە ايدى. بو اوچون قمر الدىن بگ ۷۶۸ ھ دە اىياس خوجە خاننىڭ ضدىغە انىقلاب چىقارىب انى يوق اىتوب اوز قىيادتى آستىدە شىرقى توركىستاننىڭ تولاراق حىصەسىنى قولىغە كالمىقغە موفىق بولسەمو داخلدە خداداد خان ۋە باشقىلارنىڭ مىخالڧتى ۋە خارجدىن تىمور بگنىڭ پى درىبى ھىجوملىرى سىببى دىن اوز مىقصدىغە كاملا موفىق بولالمادى. شونداغ بولسەمو تىمور بگ دىك بىر دنيا فاتىحنى اولگونچە مىدافىعە قىلىب شىرقى توركىستان تارىخىدە بىرنىجى درىجىدە قىرمانلىق آتىنى [389] اوزىغە حاصلى اتتى، ۋە واقىعەلىرى يوقارىدە مىفصل صورىتدە بىيان قىلىندى. قمر الدىن بگنىڭ پايتىختى كاشغرى ايدى. كاشغرى، ياركىند، خىتن، اوچ، اىسىغ كول اطرافى، يىتە سو اولكىلەلىرى تاماماً قمر الدىن بگنىڭ حاكىمىتى آستىدە بولوب اىسىغ كول اطرافىغە آكاسى شمس الدىن بگ ۋە يىتە سوغە اىنىسى شىخ دولت بگ والى ايدى، ۋە چاغاتاى حىكىمدارلىرىدىن بىگلىرىگى عنوانىنى كآغان خداداد خان يالغوز كوچا ۋە اطرافىغە حىكىمدارلىق قىلماقده ايدى، ۋە انىڭ قمر الدىن بگنىڭ حىياتىدە دوغلات خاندانى اوستىغە ھىچ نىفۇزى يوق ايدى. قمر الدىن بگ ۷۹۱ ھ دە وفات اىتكاندىن كىن يوقارىدە ايتىلغان وجە بىلان خىضر خوجە خان خداداد خانغە تمام آلتى شىهرنى بردى، ۋە بونىڭ بىلان دوغلات خاندانىنىڭ ئانۇ چوڭ حىكىمدارى بولوب اىقتدار حاصلى اتتى. خداداد خان ۸۲۸ ھ غەچە بىگلىرىگى لىك عنوانىنى ۋە آلتى شىهر حىكىمدارلىقىنى مىحافظە قىلىب

تولاراقی دولت آدم‌لرنینگ توغقانلری ویا دوست‌لری و یورت‌نینگ اصیل‌زاده‌لری دین تعیین قیلینغان لیاقت و استحقاقی آز کشی‌لر ایدی‌لر، و باشقه‌لردین فوق‌العاده بیر فضیلت شهرتی تاپقان کشی‌لرنینگ هم بو وظیفه‌لرغه یتمک‌لری ممکن ایدی.

بو بیان قیلینغان شکل توپ توغرا چاغاتای حکمدارلرنینگ اداره‌سیده کی منطقه‌لرغه مخصوص ایدی. اما داخلی استقلال‌غه مالک بولغان یرلیک حکمدارلرنینگ اداره‌لریده کی منطقه‌لرده یالغوز تومن صنفی نینگ آلوان‌لری خان‌نینگ خزانه‌سیغه یرلیک حکمدار واسطه‌سی بیلان بیرلیب باشقه اوچ صنف یرلیک حکمدارنینگ اختیاریده ایدی، و بو صنف‌لرنینگ تشکیلاتی هر داخلی مستقل اولکده باشقه شکل‌ده ایدی.

[387] آلتی شهرده کی داخلی مستقل دوغلات حکمدارلرنینگ تأریخچه‌سی

«شرقی تورکستان‌غه چنگیز خان استیلاسی» فصلیده ایتیلغان وجه بیلان دوغلات خاندانی‌نینگ بیرنجی حکمداری مانگلای سویا دوغلات‌دور. بو کشی اویغور ایدی، و چنگیز خان‌نینگ یاقین آدم‌لریدین ایدی. دوغلات خاندانی‌نی مغول قبیله‌سی دین دیگان روایت اعتبار‌غه لایق یماس بیر گمان‌دور. مانگلای سویا ۶۱۵ هـ ده آلتی شهرغه حکمدار بولوب بو حکمدارلیق اینینگ اولادیده مسلسل صورتده ۹۲۱ هـ غه‌چه دوام اتتی (۱۷ نجی خریطه‌غه قراسونلر). مع‌الاسف مانگلای سویادین کین ۷۰۰ هـ اطرافیده دوغلات حکمداری بولغان بایدار خان‌غه‌چه اوتکان دوغلات حکمدارلری و واقعات‌لری خصوصیده معلوماتیمیز یوق‌دور. دوغلات حکمدارلرنینگ پایتختی اولده کوچا شهری ایدی، و اوتراده و آخرده کاشغر شهری‌نی پایتخت قیلدی‌لر. تأریخده شهرت تاپقان اولقی دوغلات حکمداری بایدار خان‌دور. بایدار خان اولده اوکتای خاندانی‌دین شرقی تورکستان حکمداری بولغان قایدو خان‌غه تابع‌لیقه ایدی. بایدار خان ۷۰۶ هـ ده قایدو خان‌نینگ اوغلی چاپار خان‌غه حرب اعلان قیلیب چاغاتای خاندانی‌دین بولغان دَوای چچن‌غه تولا یاردملر قیلدی، و شرقی تورکستان‌نینگ ایکنجی دفعه چاغاتای خاندانی‌نینگ قولیغه اوتمکی نینگ آن مهم عاملی بایدار خان‌نینگ اقداماتی ایدی. دَوای چچن اینینگ بو خدمتی‌غه مکافات صورتی بیلان ایسیغ کول اطرافی و یته سو اولکه‌سی‌نی بایدار خان‌غه بردی. بونینگ بیلان دوغلات حکومتی نینگ مملکتی ایکی حصه کنگرودی. بایدار خان‌نینگ وفات تأریخی معلوم ایماس‌دور. هر حالده بو کشی وفات اتکاندین کین چونگ اوغلی تولک بگ حکمدار بولدی. تُولک بگ خصوصیده هم معلوماتیمیز یوق‌دور. [388] تولک بگ‌دین کین اینی‌سی بولاچی بگ حکمدار

آراسیده تجارت واسطه‌سی بولغان شرقی تورکستان تجارلری نینگ آغان فایده‌لری غایت تولا ایدی. او دوره‌ده هندوستان و شرقی تورکستان آراسیده تجارت امکانسز ایدی. چونکه بو ایکی یورت آراسیده واقع بولغان غربی تیبِت و پامیرده هیچ بیر حکومت یوق و خلقی تماماً بولانچی و وحشی بیر حالده ایدی. اما داخلی تجارت یورت‌نینگ شمال و جنوبی آراسیده دایما جاری و خیلی یخشی ایدی. لیکن شمال اولکه‌لریده پات پات واقع بولادورغان داخلی مجادله‌لر سببی دین بو داخلی تجارت هم مهم ضررلرغه اوچرار ایدی.

اداره تشکیلاتی

چاغاتای حکمدارلری نینگ اداره تشکیلاتی قول آستیده کی خلقنی تورت صنف‌غه آیریپ هر صنف بیر باشقه وظیفه‌غه مکلف بولماقدین عبارت ایدی.

(۱) تومن—مالیات بیرادورغان عوام رعیه‌دین تقریباً ۱۰۰۰۰ نفوس دین عبارت بولغان بیر جمعیت دیمکدور. بیر اولکه‌ده اولتوروغلوق بو جمعیت هر آدم باشیغه بیر مقدار آلواننی هر ییلده خان‌نینگ خزانه‌سی‌غه برمک‌غه مکلف ایدی. هر تومن نینگ اوستیده خان طرفیدین تعیین قیلینغان بیر تومن بگی بولور ایدی، و تومن بگی بو آلواننی ییغیب خان‌نینگ خزانه‌سی‌غه تحویل قیلور ایدی.

(۲) قوچین (شرقی تورکستان لهجه‌سیده قوشون)—عسکرلیک ذفتریده آتی بار [386] کشی‌لر دیمکدور. بولر آدم باشی آلواننی دین معاف ایدی‌لر، و هر وقت حکومت خواهلاسه بولرنی مجبوراً عسکرلیک‌غه قیچقیریب یراغ آستیغه آلور ایدی، و بولر تولاراق مغول‌لردین ویا دولت آدم‌لری نینگ قبیله‌لردین بولور ایدی‌لر. بولرنی عسکرلیک‌غه قیچقیرماق ویا رخصت برمک وظیفه‌سی جنوب‌ده تومن بگی و شمال‌ده قبیله بگی نینگ ذمه‌سیده ایدی.

(۳) اویماق (شرقی تورکستان لهجه‌سیده آیماق)—آدم باشی آلواندین و قوشونلوق دین معاف بولوب هر ییلی حکومت‌غه بیر مقدار آشلیق ویا کیم‌لیک و مونگا اوخشاش بیر قسم آلواننی برمکنی گردنیغه آغان امتیازلیغ بیر قبیله ویا بیر کنت ویا بیر محله آدم‌لری‌نی آیماق ویا اویماق دییلور ایدی. بولر تولاراق اصیل‌زاده‌لر ویا دولت آلدیده آبرولوغ کشی‌لر و اولرنینگ تابع‌لری ایدی‌لر. مذکور آلواننی آیماق باشلیغی اوز تابع‌لردین ییغیب خان ویا یرلیک حکمدار خزانه‌لری‌غه تافشورور ایدی.

(۴) شرعی منصب‌دارلر و اوقاف متولی‌لری و مدرسلر و خطیب‌لردین عبارت ایدی—بولرنینگ

(تورکچه) و شمس البازغه نینگ «حاشیه سی» (عربی—حضرت ملام کاشغرلیغ نینگ تألیفی دور) و «تاریخ رشیدی» (فارسی) —بو کتاب لر شرقی تورکستان عالم لری نینگ چاغاتای دولتی دوریده قیلغان تألیف لری دین نمونه دور. مع الاسف او دوره ده اوتکان شرقی تورکستان شاعر لری نینگ دیوان لری نی من بوکونغه چه کورمادیم. شرقی تورکستان شاعر لری دین احمد بگ حاجی آتلیغ بیر شاعر نی بابر پادشاه تولا تعریف قیلیب دور، و «بو کشی علی شیر بگ نوایی بیلان برابر شاعر ایدی» دیب دور، و چاغاتای خان لری نینگ اخیر قی سی بولغان سلطان محمود خان شاعر ایدی، و تولا شاعر لر بارلیقی جزم دور.

[384] اجتماعی احوال

شرقی تورکستان قدیم دین مدنیت و تهذیب بابیده تورک دنیا سی نینگ آن ایلگری کلگان بیر پارچه سی ایکانلیکی تأریخده معلوم لوغ دور. مغول حکمدار لری باشقه یرلرده مو دین و مدنیت ایش لریده اوز تابع لری نینگ یول لریغه ایرگاشکاندک شرقی تورکستانده کی مغول حکمدار لری و دولت آدم لری هم آز زمانده اهالی نینگ مدنیت و تهذیب لری نی قبول قیلیب تینچ لیک وقت لریده زراعت و صناعت و تجارت ایش لری نینگ اهالی نینگ اور تجربه و سلیقه لری غه مطابق ایلگریلامکیغه دولت طرفیدین تولا یاردم لر بولغان ایدی، و بو ایش لر تینچ لیک زمانلرده غایت ایتیک ایلگریلاکان ایدی. لیکن بو تینچ لیک مدتی آز دوام قیلغانی اوچون بو ایلگریلامک لر تعریف غه لایق بیر نقطه غه یتیا لمای توروب قالور ویا آرقه سیغه یانیب کیتار ایدی.

تینچ لیک اوزون دوام قیلانغان جنوب (آلتی شهر و تورپان) اولکه لریده قول صناعت لری تولا انکشاف حاصل قیلغان ایدی. چونکه شمال اولکه لریده تولاراق حکومت عسکر لری و او یرده یرلاشکان مغول و قیرغیز و باشقه کوچمنچی قبیله لر صناعت سیز بیر خلق بولغان لری اوچون جنوبده کی خلق نینگ هر خیل مصنوعاتی غه غایت یخشی خریدار ایدی لر، و بو یوزدین هنرمند لر کوندین کونگه تولا بولوب هر قسم ایپک و بوز و یونگ کیم لیک و زیلچی توقوب و هر خیل اوی اسباب لری و زینت اسباب لری و حرب یراغلری و کاغذ و باشقه نرسه لرنی یاساب تجار واسطه سی بیلان شمالده کی لرغه ساتار ایدی لر. تجارت ایش لری بولسه خارجی تجار فقط داخلده و قوشنه مملکت لرده تینچ لیک بولغان زمانلرده چین و غربی تورکستان غه تجارت قافلہ لری باریب کلیب [385] تجارت قیلور ایدی لر. لیکن بو شرط ایچیده بولغان تینچ لیک آز بولغانی اوچون بو خارجی تجارت لر بعضی وقتده بار و بعضی وقتده یوق ایدی. اما بولغان وقتده آسیانینگ شرق و غربی

[382] علمی و ادبی احوال

چنگیز خان و اولادى نینگ سياستى مغلوب ملت لرنى علمى و دىنى و ادبى و اجتماعى ايش لريده آزاد قويماق ايدى. ليكن بو ايش لرنى نى ترقى سى غه هم ياردم لرى يوق ايدى. بو اوچون كوچلو ك دوريده شرقى توركستان نى نى گ ويران بولغان علمى و ادبى ايش لرى مغول دولتى دوريده خالص ملت طرفيدىن احياء قىلىنغان ايدى. حكومت طرفى دىن توجه بولمسه بو ايش لرنى نى مغلوب و پول سى ز و اختىارات سى ز بىر ملت طرفى دىن بولغان كوشش لرى بىلان ايلگريلا مكى نى نى گ بىك آهسته صورتده بولماق طبعى دور. هر حالده شرقى توركستان اهاالى سى قديم دىن علم و مدنيت حياتى غه عادت لانگان بىر قوم بولغانى اوچون آتا بابا لرى نى نى گ علمى و ادبى اثر لرى نى و مؤسسە لرى نى نى گ بقيه سى نى محافظه قىلماق غه ممكن بولغان كوشش لرى نى قىلماق ده ايدى لرى، و مدرسە لرى و مکتب لرى دىن موجود لرى ده تعليم و تربيه ايش لرى جارى ايدى. كىن چه بعضى همت لىك عالم لرى و ملت پرور باى لرى طرفيدىن يى نى گى مدرسە و مکتب و كتابخانه لرى هم تاسيس قىلىندى.

توغلو قىتمور خان مسلمان بولوب دولت آدم لرى تماماً اسلام غه داخل بولغان دىن كىن شرقى توركستان نى نى گى علمى حياتى غه بىر قوت قوشولدى، و حكمدار خان لرى و يرلىك كىچىك حكمدار لرى تولا مدرسە لرى بىنا قىلدوروب پوتون پوتون كىن لرنى مذكور مدرسە لرى غه وقف قىلىپ و دىنانى نى گ هر طرفيدىن چونگ عالم لرنى كىلتوروب تدرس و ضيغه لرى غه تعيين قىلدى لرى، و آز زمانده شرقى توركستان ده كته عالم لرى يىتيشىب دىنانى نى گ باشقه يرلىغه استاذ لرى تارادى. مشهور ملا عبد الرحمن جامى و على شىر بىك نوايى لرى او وقتده كاشغر مدرسە لرى دىن چىقغان مولانا سعد الدىن كاشغرى نى نى گ شاگرد لرى ايكائىلىك لرى اولرنى نى گ اوز تاليف لرى دىن آنگانادور. كاشغر، ختن، كوچا، [383] شهر لرى او چاغده كى مهم علم مركز لرى دىن سانالور ايدى. تىمور بىك نى نى گ اولادى نى نى گ دوره لرى ده غربى توركستان ده علم و ادبىات نى نى گ بىك زىاده ترقى قىلغانى هر كىم غه معلوم دور، و او وقت لردە بو ايكى يورت نى نى گى حكمدار لرى نى نى گ آراسيده تولاراق وقت لردە سياسى دشمنلىك بولسه مو اهاالى سى نى نى گى علمى و اجتماعى ايش لردە بىر بىر لرى دىن استفاده قىلىشماق طبعى غه هىچ مانع يوق ايدى، و بو اوچون علمى سويده شرقى توركستان غربى توركستان فرق سى ز بىر مملكت حكيمده ايدى.

او وقتده تمام اسلام مملكت لرى ده علمى تىل عربچه بولغاندىك شرقى توركستان ده هم شونداغ ايدى. ادبىات ده توركچه و فارسچه تىل لرى تقريباً برابر درجه ده بولوب شاعر لرى بو هر ايكى تىلده شعر سوزلار ايدى لرى. او زمانه لردە شرقى توركستان ده تاليف قىلىنغان كتاب لرى و شاعر لرنى نى گ دىوان لرى دىن بىك آزى زمانه ميز غه چه كىلميش دور—«صراح اللغات» (فارسچه) و «سیر النبى»

علت‌غه مبتلا بولغانلیقی آشکارا کورونادور. چونکه کوچلوک مدهش بیر ظلم و یقادرغان و یقادرغان بیر وحشی بولسه مو ایننگ آرقه‌سیده جیق قوتی بولمغان اوچون ملت‌نینگ بیر جدی حرکتی انی کاملاً یوق ایتادورغان وضعیت‌ده ایدی. اما چنگیز خان استیلاسی دین تا چاغاتای دولتی ییقیلغونجه دوام قیلغان کامل ۳۰۰ ییل ایچیده شرقی تورکستان اهالی‌سی مقاومت قیلاماغودک درجه‌ده قاهر بیر قوت‌نینگ حاکمیتی آستیده یاشاماقده ایدی‌لر، و بو قاهر قوت‌نینگ آستیده شرقی تورکستان اهالی‌سی‌نینگ کورگان محنت‌لری و بو ملت‌نینگ مدینتی‌غه بولغان زیان‌لر‌نینگ آلدیده چاغاتای دولتی طرفیدین بو ملت‌غه حاصل بولغان آسایش و فایده‌لر یوق‌نینگ حکمی‌ده‌دور. چونکه تنگری تاغلری‌نینگ شمالیده ایسیغ کول اطرافی، تالاس، ایلی، یته سو، ایمیل، آلتای اولکه‌لری دایما سوق الجیش یولی بولغان‌نینگ اوستیغه چاغاتای خاندانی‌نینگ داخلی مجادله‌لری‌نینگ قانلیغ بیر میدانی ایدی، و تیمور بگ و اولادی‌نینگ دوریده بیر تعرض جبهه‌سی ایدی. بو باعث‌دین بو اولکه‌لرده کی یوزدین آرتوقراق شهرلردین بیر شهر ساق قالماي تماماً کوچمنچی مغول [381] و باشقه قبیله‌لر‌نینگ یایلاغلری ویاکه قوملوق چول‌لر حالی‌غه کلیب مدینتی‌نی کاملاً یوق اتتی. مغول دولتی دوریده آن یمان فلاکت‌لر‌غه اوچراغان منطقه بو اولکه‌لردور. جنوب اولکه‌لری یعنی آلتی شهر و تورپان و بش‌بلیق اولکه‌لری بیر تینچلیق نقطه‌سی بولوب شهرلری بک ویران بولمادی، و اهالی‌سی قتل‌عام‌غه اوچرامادی. لیکن اغیر مالیات و آلمان‌لر بو یورت‌لر‌نینگ باشی‌غه کیلیب ایزیل‌مکنده ایدی، و بو باعث‌دین قراخان‌لر و قراختای‌لر دوریده کی مدنیت انکشاف‌لری و اقتصادی سعادت‌لری و رفاه و آسایش‌لری یوق بولوب کتکان ایدی.

بو احوال مغول حکمدارلری‌نینگ مدنیت‌غه دشمنلیکی و اداره‌سیزلیقی دین ایماس ایدی. چونکه مغول حکمدارلری‌نینگ یاساغ (قانون)‌لری و اداره تشکیلاتی مدنیت اصولی‌غه موافق و خلق‌نینگ رفاه و آسایشی‌نی کوز آلدیده توتقان حکیمانه بیر ضبط و ربط‌دین عبارت ایدی، و تینچ‌لیق کونلریده بولر‌نینگ مدنیت و خلق منفعتی اوچون قیلغان خدمت‌لری خیلی یخشی‌دور. اما شرقی تورکستان‌نینگ کورگان او مصیبت‌لری‌نینگ سببی مغول حکمدار خاندان‌لری‌نینگ آراسیده کی داخلی اختلاف‌دین توغولغان دایمی مجادله‌لری ایدی. چنگیز خان‌نینگ یاساغ (قانون)‌لری مغول تاریخ‌لری‌ده و عمومی تاریخ‌لرده مذکور‌دور.

منه بو دوره‌ده شرقی تورکستان‌نینگ جنوب قسمی‌ده کی خلق‌نینگ علمی و اجتماعی احوالی‌نی و چاغاتای دولتی‌نینگ اداره تشکیلاتی‌نی بیلان قیلامیز.

مغلوب ايتىب او اولكەلرده يرلاشكالى باشلاديلر، و خصوصاً ايسىغ كول اطرافيدە تولاراق يرلاشيب او اولكەدە كى خلق غە غايت تولا زيان بولدى.

[379] شرقى توركستان دە چاغاتاى مغول دولتى نىنگ يىقىلغانى

سلطان محمود خان غەچە اوتكان چاغاتاى خاندانى حكمدارلرى نىنگ ۳۰۰ يىل دوام قىلغان دولتى نى مغول دولتى دىيىلادور. چونكە بو حكمدارلر چاغاتاى خاندانى دىن بولغانغە علاوه اولر نىنگ اداره تشكىلاتى و رسمى مراسملىرى كاملاً مغول عنعنەسى غە مطابق ايدى، و دولت آدملىرى و عسكرلر نىنگ اكثراتى نى مغوللر تشكىل قىلور ايدى. بو حكمدارلر دىن مسلمان بولغانلرى نىنگ دوره لرىدە هم يوقارىقى وضعيت سلطان محمود خان نىنگ شهادتى غەچە دوام اتتى، و فقط دىنى و بعضى اجتماعى ايشلر لىر تغىير تاپتى. اما سلطان محمود خان نىنگ شهادتى دىن سكر بىل كىن سلطان سعید خان نىنگ قورغان دولتى دە يالغوز حكمدارلر چاغاتاى خاندانى دىن بولوب دولت آدملىرى و عسكر خالص شرقى توركستان اهالى سى دىن عبارت ايدى، و اداره تشكىلاتى و رسمى مراسم و عمومى حیات و معارف و باشقە اجتماعى ايشلر لىر كاملاً شرقى توركستان نىنگ مدنى اهالى سى نىنگ روحياتى و اسلام تهذيبى غە مطابق بولوب ايلگىرىكى چاغاتاى دولتى دورىدە كى دىن باشقە شكل دە و مغول عنعنەسى غە قطعياً مخالف ايدى.

منه بو مناسبت بىلان سلطان محمود خان نىنگ شهيد بولغانى بىلان چاغاتاى مغول دولتى يىقىلغان ايدى دىمك لازم كىلادور، و سلطان سعید خان دىن باشلانيب آفاق خوجه نىنگ يغى لىقى و قالماق استىلاسى غەچە دوام قىلغان دولتى نى شرقى توركستان نىنگ مىلى ويا يرلىك دولتى دىمك مناسب دور.

بناءً عليه چاغاتاى دولتى دورىدە كى شرقى توركستان نىنگ علمى و اجتماعى و سياسى احوالى غە متعلق معلومات و مطالعه لرنى بو يرده ذكر قىلىب اواتمىز.

[380] چنگىز خان دورىدىن باشلاب چاغاتاى دولتى دوره سىدە شرقى توركستان نىنگ علمى و اجتماعى احوالى و اداره تشكىلاتى

چنگىز خان استىلاسى اولقى كورونوشده شرقى توركستان نى كوچلوك نىنگ ظلم و تخريباتى دىن قوتقوزغانى حىشيتى بىلان بو يورت نى مدھش بىر خطر و تهلكە دىن نجات برگان صورتى بىلان كورونادور. اما حقيقت كوزى بىلان قراسە دوام سىز بىر بحران دىن قوتولوب مزمن (دواملىغ) بىر

تاشلاب قویماق‌غه قرار بردی. اما خان‌نینگ اوغلی سلطانیم داداسی‌نی بو قرار دین یاندورماق اوچون تولا کوشش قیلدی، و شیبانی خان‌نینگ ظالم و خونریز لیقیدین قورقوتتی. لیکن سلطان محمود خان اوغلی‌نینگ نصیحتی‌نی قبول قیلمای بش اوغلی و محمد حسین میرزا دوغلات باشلیغ خواص لری بیلان فرغانه طرفی‌غه یوردی، و بیر ملتجی صورتیده بولوب فرغانه‌غه کیریپ خجندغه باردی. شیبانی خان بونی ایشیتکان زمان سلطان محمود خان‌نی و اوغل‌لری‌نی توتقان یرده اولتورمک اوچون آدم‌لر یوللادی. بو آدم‌لر خان‌نی و بش اوغلی‌نی خجندده توتوب سیر دریا بویغه الیب چیقیب شهید اتتی‌لر.

سلطان محمود خان شهید بولغاندین کین کی واقعه‌لر

سلطان محمود خان شرقی تورکستاندین چیقیب کتکاندین کین اورنیده قالغان اوغلی سلطانیم سعید خان و خلیل سلطان لر بیلان بیر نچه کون اوروشتی، و اخیرا مغلوب بولوب یری‌نی ترک اتمکغه مجبور بولدی، و داداسی‌نینگ شهید بولغاندین خبری [378] یوق ایدی، بلکه شیبانی خان سلطان محمود خان‌غه احترام قیلغان شایعه‌لر پیدا بولماقده ایدی. بناءً علیه سلطانیم یورت‌نی تاشلاب تاشکندغه یوردی، و بارور بارماس انی هم شیبانی خان شهید قیلدی.

خان‌نینگ و اوغول‌لری‌نینگ مونداغ خواروزار شهید بولماقی‌نینگ اساسی سببی سعید خان و خلیل سلطان‌لر‌نینگ عصیانی و خان‌نی تضییق آستیغه آغان‌لری ایدی. منصور خان تورپانده بو فاجعه‌نی آنقلاب غایت درجه‌ده متأثر بولوب مرحوم خان‌نینگ قصاصی‌نی اوز اینی‌لری سعید خان و خلیل سلطان‌لردین آلماق اوچون بش‌بلیق یولی بیلان یته سوغه یوروش قیلدی، و اولر‌نی قاتیغ محاربه‌لردین کین یته سویدین سوروب غرب طرفی‌غه قوغلاب آلمآ‌تاغه‌چه باریب او یرده مدهش محاربه بولوب سعید خان و خلیل سلطان‌لر‌نی قطعی صورتده مغلوب اتتی. بولر‌نینگ عسکرلری پراکنده بولوب سعید خان آرزینه آدم‌لری بیلان جنوب‌غه قاچیب نارین اولکه‌سی‌غه باریب او یرده کی جانگال‌لر‌نینگ ایچیده یاشوندی (باقی احوالی توینده سلطان خان و ایننگ سلطنتی عنوانیغ فصلیده کیلادور). خلیل سلطان غرب‌غه قاچیب تالاس و تاشکند آراسیده شیبانی خان‌نینگ آدم‌لری‌نینگ قولیغه اسیر توشتی، و شیبانی خان انی سیر دریاغه تیریگ تاشلاب سوغه پیشیب اولتوردی. منصور خان یانیب تورپان‌غه کتتی. بونینگ بیلان ایسیغ کول اطرافی و یته سو اولکه‌لری حکمدار سیز قالب قبیلله‌لر آراسیده باش سیزلیق و تینج سیزلیق حکم سورگالی باشلادی، و بو حالده سیر طرفیده کی قزاق خان‌لری‌دین قیرغیزلر قاچیب کلیب مذکور اولکه‌لرده کی قبیلله‌لر‌نی

خواروزارلیق و فلاکت لردین متأثرلیک سببی دین کسل بولغانی نی بیان ایلامیشدور. آلاچه خان نینگ وفاتیدین کین سلطان محمود خان آلاچه خان نینگ عمومی والی لیقی نی انینگ چونگ اوغلی منصور خان غه بردی، و خان اوزی تمام عسکرلری نی و خانلیق خاندانی و دولت آدم لری نی الیب ایسیغ کول اطرافی و ایلی و یته سو اولکه لریده کی قبیله لرنی شیبانی خان نینگ نفوذی غه کیریب قالماقدین ساقلماق اوچون شمال غه کتتی، و ابابکر میرزا درحال یوروش قیلیب اوچ ولایتی نی اشغال اتتی. سلطان محمود خان شمال غه باریب یته سو اولکه سی غه آلاچه خان نینگ کیچیک اوغلی خلیل سلطان نی والی قیلدی، و خان اوزی اولقی دک عیش و راحت غه توشوب یایلاغ دین یایلاغ غه کوچوب یوروب آو اولاماق و اویون اویناماق غه توردی، و یورت نینگ اداره ایش لری نی یانیده کی لیاقت سیز و رذیل خاص لری غه تاشلاب قویدی. بو آدم لر نینگ سوء اداره لری سببی دین منصور خان سلطان محمود خاندین یوز اویروب استقلال اعلان اتتی، و بونینگ بیلان شرقی تورکستان نینگ آباد و حاصل لیغ قسمی بولغان آلتی شهر و تورپان و بش بلیق اولکه لری خان نینگ حاکمیتی دین چقیب کتتی، و یالغوز تنگری تاغ لری نینگ شمالیده کی حاصل سیز و نفوس سیز یایلاغ منطقه لرغینه خان نینگ قولیده قالدی.

۹۱۳ ه ده یته سو والی سی خلیل سلطان و آکاسی سعید خان لر یته سوده استقلال اعلان اتتی لر، و هر یرده قبیله بگ لری و تومن بگ لری باش سیزلیق و عصیان چیقارغالی باشلادی لر. سلطان محمود خان بو عصیان لرنی باسیقتورماق اوچون بیر ییل مدت کوشش قیلیب اخیراً سعید خان دین نچه دفعه مغلوب بولدی. سلطان محمود خان اوزی عیش پرست و غیرت سیز بولغان نینگ اوستیغه یانیده هم ایش غه یراغودک آدم لری یوق حسابده بولوب قالغان ایدی.

[377] سلطان محمود خان و اوغول لری نینگ شهید بولغانی

سلطان محمود خان اگر اداره چی و جدی حرکت غه قابلیتی بار بیر ذات بولسه ایدی، بو داخلی عصیان لرنی باسیقتورماق و دولت نی خطر دین قوتقوزماق ممکن ایدی. لیکن خان بو عصیان لر سببی دین کوندین کونگه زیاده لاشماقده بولغان عیش بوزوقلوقی و راحت سیزلیق غه صبر قیلامای یورت دین چقیب کتمک خیالی غه توشوب قالدی، و بیر طرف دین یانیده کی رذیل خواص لری بو توگاماس مجادله و عیش بوزوقلوقی دین قوتولماق اوچون خان نی شیبانی خان نینگ پاناھی غه سغینماق و انینگ احترامی سایه سیده فراغت بیلان حیات کچورمک غه تشویق قیلغالی توردی لر. ۹۱۴ ه ده سلطان محمود خان شیبانی خان نینگ آلدیغه کتمک و شرقی تورکستان نی اوز حالی غه

تهلکه‌سیدین قوتولماق اوچون درحال خجندنی بوشاتیب سیر دریادین اوتوب شاهرخیه و اخیسی نی حربی مرکزی قیلماق نیتی بیلان شاهرخیه‌غه کلدی‌لر، و عسکرنینگ بیر قسمی بیلان بابر میرزانی اخیسی‌غه یوللادی‌لر. لیکن عسکرلیک ایش‌لری و حرب مانوره‌لریده خان‌لردین جیق ماهر بولغان شیپانی خان و تنبل‌لر شاهرخیه و اخیسی‌غه مدھش بیر کیچه باسقونی قیلدی‌لر، و غافل حالده شهرنینگ تاشیده بیر باغده اوخلاماقده بولغان سلطان محمود خان و آلاچه خان‌لرنی و اوغول‌لری‌نی شیپانی خان اسیر قیلدی، و تنبل اخیسی‌غه قیلغان کیچه باسقونی‌ده بابر میرزا عنودانه مدافعه قیلیب بیر کیچه و کوندوز اوروشسه‌مو خان‌لرنینگ اسیر بولغان خبری کلگاچ انینگ عسکرلری پراکنده بولوب بابر میرزا شهردین قاچیب قوتولدی. [375] شیپان خان سلطان محمود خان‌نی و آلاچه جان و اوغول‌لری‌نی اسیر قیلغاندین کین خان‌لرنینگ عسکرلری غایت پراکنده حالده اطراف‌غه توزوب کتتی‌لر. شیپانی خان توختاماسدین خان‌لرنی همراه الیب تاشکندغه یوروش قیلدی. سلطان محمود خان‌نینگ تاشکندده نایب قویغان اوغلی سلطانیم (محمد سلطان) بو مدھش خبرنی آنگلاغان زمان تمام خانلیق خاندانی و خزانه‌لرنی الیب شرقی تورکستان‌غه قاچیب ایسیغ کول اطرافیده توختادی. بابر میرزا اخیسی‌دین قاچقاندین کین پراکنده بولغان عسکرلردین ایکی اوچ بوز مقداری‌نی یانیغه توپلاب فرغانه‌نینگ جنوبیده کی اسفره تاغ‌لری‌ده بیر ییل مدت مشقت بیلان عمر کچوروب اخیراً قراتگین یولی بیلان کابل‌غه کتتی.

خان‌لرنینگ اسیرلیقدین قوتولغانی و آلاچه خان‌نینگ وفاتی و شرقی تورکستان‌ده انقلاب

شیپانی خان تاشکند و فرغانه‌نی اشغال قیلیب بولغاندین کین سلطان محمود خان و آلاچه خان‌لر‌غه—«من سیزلرنی اسیر آلدیم. لیکن سیزلرنینگ یاردم‌لرینگلر نتیجه‌سیده کنگرو بیر مملکت‌غه ایگه بولغانیم و برگان توزونگلرنی رعایه قیلیب سیزلرنی اولتورمادیم. ایمدی خواهلاغان یرغه کتینگلر»—دیب آزاد قیلدی. خان‌لر اسیرلیقدین قوتولوب شرقی تورکستان‌غه کلیب ایسیغ کول بوییده یرلاشتی‌لر. لیکن تنگری تاغ‌لری‌نینگ شمالیده تورماق‌لری‌نی اولزلی‌غه خطر بیلگانلری اوچون آلتی شهر‌غه اوتمک‌غه قرار بیریب اوچ (آقسو) اهالی‌سی‌نی ابابکر میرزا‌غه عصیان قیلدوروب اولرنینگ یاردمی بیلان خان‌لر اوچ‌غه کلیب او یرنی پایتخت قیلیب اولتوردی‌لر. اوچ شهری‌غه کلگان‌دین کین آلاچه خان [376] کسل بولوب ۹۰۹ هـ نینگ آخریده وفات اتتی. آلاچه خان اوز چاکرلری‌نینگ قولیده اسیر بولوب و دولت پایتختی‌نی یوق اتیب بو حادثه‌لر ایچیده کورگان

آستیده ۱۵۰۰ کشتی لیک بیر قوت یوللادی، و بو قوت بیلان بابر میرزا شهردین چیقیب شیانی خان بیلان اوروشتی. لیکن قاتیغ مغلوب بولوب خان نینگ یاردم عسکرلری پراکنده بولوب قاجیب کتتی لر، و بابر میرزا اوز قوتی بیلان شهرغه کیریپ حقیقی صورتده محاصره بولدی، و ایکی آی قدر مدافعه قیلغاندین کین بیر کیچده شهردین قاجیب اوره تیهغه مینگ مشقت بیلان کلدی. بو وقتده احمد بگ تنبل تمام فرغانه نی الیب شیانی خان بیلان بیرلاشکان ایدی.

بابر میرزا تاشکندغه باردی، و خان انی اوره تیهغه والی قیلدی. لیکن سابق والی سی محمد حسین میرزا دوغلات اوره تیهغه نی بابر میرزاغه بوشاتیب برمکنی قبول اتمدی، و بو اوچون بابر میرزا ینه تاشکندغه باردی، و آزیغنه مدت دین کین احمد بگ تنبل اوره تیهغه هجوم قیلیب او یرنی اشغال قیلدی، و محمد حسین میرزانی قوغلاب چیقاردی. بو صورت بیلان سلطان محمود خان غه شیانی خان و احمد بگ تنبل دین عبارت بولغان ایکی دشمن پیدا بولوب بو ایکی دشمن بیرلاشتی لر.

سلطان محمود خان نینگ ضدی اقداماتی و اسیر بولغانی و تاشکندنی شیانی خان نینگ الیب کتکانی

شیانی خان و احمد بگ تنبل لر نینگ کوندینک کونگه قوتلانیب و ایکی سی نینگ بیرلاشکانی و سلطان محمود خان غه بولرنینگ آشکارا دشمنلیک قیلماقغه باشلاغانلری نی احمد آلاچه خان آنگلاب تورپانده اوز اورنیده چونگ اوغلی منصور خان نی قویوب ۹۰۸ ه نینگ اولیده تاشکندغه باردی، و مذکور ایکی دشمن نی یوق اتمک [374] اوچون جدی اقدامات فکریده بولدی لر—اولا فرغانهغه یوروش قیلماق و تنبل نی یوق اتمک، آندین کین سمرقندغه یوروش قیلیب شیانی خان نی یوق اتمک، و تورکستان نی اوزبک خطری دین قوتقوزماق—پلانی بیلان ۳۰ مینگ کشتی لیک بیر قوت بیلان سلطان محمود خان و آلاچه خان و بابر میرزا فرغانهغه یوردیلر، و تنبل نینگ قوتی نی هر یرده مغلوب قیلیب ادنجان دین باشقه تمام شهرلری الیب تنبل و اتباعی نی اندجانده محاصره قیلدی لر. خان لر فرغانهغه یوروش قیلغان زمان تنبل شیانی خان غه عرض اطاعت قیلیب ایننگدین یاردم تیلاگان ایدی. خان لر اندجان نی محاصره قیلیب شهرنی آلامیز دیب تورغان حالده شیانی خان نینگ اوره تیهغه کلگان خبری کلدی. خان لر درحال اندجان محاصره سی دین قول بیغیب شیانی خان بیلان اوروشماق اوچون مرغینان غه یوردی لر، و او یردین خجندغه باردی لر، و اوروشقه تیارلیق قیلماقده ایدی لر. بیر کونی اوشومتوت غرب دین شیانی خان و شرق دین تنبل نینگ خجندغه یوروش قیلغان و یاقینلاشقان خبری کلدی. خان لر بو ایکی دشمن آراسیده قامالیب قالماق

منه بو مقصد بیلان ۹۰۵ هـ ده آلاچه خان کاشغرغه یوروش قیلدی، و تولا اوروش بولوب اوتراده ینگى آباد بولغان کاشغر شهری ویران بولدی، و اخیراً آلاچه خان مغلوب بولوب تورپان‌غه یانیب کتتی. ابابکر میرزا آرقه‌دین اوچ‌غه یوروب او یرنی اشغال اتتی—قالغان تفصیلات دوغلات تاربخچه‌سی فصلی‌ده کیلادور—

[372] سلطان محمود خان نینگ شیپانی خان ضدی‌غه اقداماتی

شیپانی خان نینگ قوتی مهم درجه‌ده زیاده‌لاشتی، و سلطان محمود خان‌غه آشکارا دشمن‌لیک قیلماق و هر طرفدین اوزی اوچون یورت‌لر فتح قیلماق‌غه باشلادی. ۹۰۵ هـ ده شیپانی خان اوشتومتوت بخارا‌غه هجوم قیلیب او یرنی اشغال قیلدی. انینگ وضعیتی‌غه کوره قوت تاپقان تقدیرده تمام تورکستان نینگ باشیغه مدهش بیر بلا بولماقیده هیچ شک قالمادی. سلطان محمود خان بو خطرنی بیلسه‌مو انینگ دفعی اوچون جدی و اساسلیغ اقدامات قیلماق بلکه توبنده‌کی صورته مغرورانه و جزئی اقدامات قیلدی. شیپانی خان سمرقندنی آلماق‌غه اقدام قیلیشی‌دین ایلگری او یرنی اشغال قیلیب آلماق نیتی بیلان سلطان محمود خان محمد حسین میرزا دوغلات و خان میرزا آتلیغ قوماندان‌لرینی بیر نچه مینگ عسکر بیلان سمرقند‌غه یوللادی، و بابر میرزانی هم بو یوروش‌غه شریک بولماق‌غه و سمرقندنی الیب بولغان‌دین کین بخارانی هم الیب او مملکت‌لرنی آنگا برمک‌غه دعوت و وعده قیلدی. بابر میرزا درحال بیر ایکی مینگ کشی‌لیک قوتی‌نی الیب سمرقند‌غه یوردی. بو صورت بیلان بو قوت‌لر سمرقند‌غه یاقینلاشقانده سمرقند حکمداری علی میرزا شیپانی خاندین یاردم تیلادی. شیپانی خان درحال بخارادین یوروب سمرقند‌غه کلیب علی میرزانی توتوب حبس قیلیب هیچ بیر مشقت‌سیز سمرقندنی اشغال اتتی. بابر میرزا و محمد حسین میرزالر بو حالده سمرقند‌غه هجوم قیلالماق کیش (یشیل شهر)‌غه باریب یرلاشتی‌لر، و خاندین یاردم قوتی کلمک امیدى بیلان بش آلته آی او یرده توردیلر. لیکن بو امید بوش چیقتی، و اوزوق اوچون قیستالیب محمد حسین میرزا و خان میرزالر اوز قوت‌لرینی الیب یانیب کتتی‌لر، و بابر میرزانینگ عسکرلری هم هر طرف‌غه قاچیب فقط ۲۴۰ کشی‌لیک آزرغینه بیر قوتی قالدی. شیپانی خان بو وضعیت‌نی کوروب خاطر جمع بولوب سمرقند‌ده بش آلته یوزچه عسکر قویوب بخارا‌غه کتتی. بو اثاده بابر میرزا سمرقند اهالی‌سی بیلان مخفی صورته یرلاشیب مذکور آز قوتی بیلان سمرقند‌غه بیر کیچه باسقونی [373] قیلیب اهالی‌نینگ یاردمی بیلان سمرقندنی آلسه‌مو شهر ایچیده محاصره بولغان‌دک بولوب قالدی، و سلطان محمود خان‌دین یاردم تیلادی. خان سید محمد میرزا دوغلات‌نینگ قیادتی

طرفین فرغانه اهالی سی نی اوز طرفی غه تارتماق اوچون امین آدم لری نی فرغانه ایچیغه تارقاتتی، و ینه بیر طرفین سلطان محمود خان دین ینه یاردم تیلادی. احمد بگ تنبل نینگ ظلمیدین زیریککان فرغانه اهالی سی غه و بلکه تنبل نینگ اوز آدم لریغه بابر میرزانینگ پروپاگندلری یخشی تأثیر قیلدی، و بو جمله دین بابر میرزا تنبل طرفیدین مرغینان غه حاکم لیکده بولغان کشی نی اوز طرفی غه تارتتی، و ۹۰۴ هـ مذكور حاکم نینگ اطاعتی سایه سیده اوشومتوت مرغینان نی بابر میرزا اشغال اتتی، و بو حاله خان طرفیدین بنده علی و حیدر کوكلداش و حاجی بگ آتلغ قوماندان لر تولا عسکر بیلان بابر میرزانینگ یاردمی اوچون کلیب قوشولدی لر، و درحال اندجان غه یوروب اوش و اوز کنددین باشقه تمام فرغانه شهرلری نی بابر میرزا آلدی. بو ظفر اثناسیده خان طرفیدین یاردم اوچون کلگان یوقاریقی عسکر لر تولا اولجه لر آغان ایدی لر. بابر میرزا بعضی بگ لری نینگ تشویقی بیلان مذکور اولجه لر نی اولرنینگ قول لری دین تار تیب آلدی، و بو سبب دین یاردم عسکر لری تاشکندغه کتتی لر، و خان هم بابر میرزادین خیلی خپه بولدی، و بو یاردم قوتی یانیب کتکان سبب دین [371] بابر میرزا احمد بگ تنبل نی قطعی صورتده مغلوب قیلامادی، و اوش و اوز کند تنبل نینگ قولیده قالب بیر بیل مدت اورو ش دوام اتتی. اخیراً احمد بگ تنبل سلطان محمود خان نینگ ایشیک آغاسی بولغان آکاسی بگ تلبه نینگ واسطه سی بیلان خان غه اطاعت عرض قیلیب بابر میرزانینگ ضدی غه یاردم تیلادی. ۹۰۵ هـ م سلطان محمود خان اوغلی سلطانیم (محمد سلطان) نی ۶۰۰۰ عسکر بیلان تنبل نینگ یاردمی اوچون یوللادی، و سلطانیم کلیب کاسان شهری نی بابر میرزانینگ عسکر لری دین آلدی، و بابر میرزا مدافعه غه جدی صورتده اقدامات قیلماق غه عزم قیلدی، و سلطانیم بونی ییلیب کاسان نی بوشاتیب یانیب کتتی.

کاشغر محربه سی و ابابکر میرزانینگ اوچ غه استیلا سی

سلطان محمود خان یوقاریده ایتیلغان وجه بیلان غربی تورکستان ایشلری غه بعضی وقت لرده جزئی مداخله لر قیلماق و باشقه چاغلرده اورودا ایچیده عیش و فراغت بیلان حیات کچورمکده ایدی، و اینی سی احمد آلاچه خان دایما قالماق لرنینگ اطاعتی نی تأمین قیلماق اوچون عسکر ی اقدامات غه مشغول ایدی. اخیراً قالماق لرنی کاملاً ایزیب اولردین خاطر جمع بولدی. ایمدی اوزوندین بری دولت غه اطاعت اتمای مستقل یاشاماقده بولغان ابابکر میرزا دوغلات نینگ اوستیغه یوروش قیلماق و کاشغر و یارکند و ختن ولایت لری نی خانلیق مرکزی غه تابع قیلماق نینگ نوبتی کلگان ایدی.

[369] یوقاریقی فصلده کی وجه بیلان سلطان محمود خان و سلطانیم لمر سمرقند سفری غه کتیب تاشکندده جیق قوت قالماغانی شیسانی خان آنگلاب اوزی تاشکندغه و اینی سی محمود شیسانی سایرامغه یوروش قیلدی. سلطان محمود خان اوره تیجه دین سمرقندغه یورمکغه تیارلانغان حالده بو خبر آنگا یتتی، و درحال عزیمتی نی تغییر بیریب تاشکندغه یوردی، و شیسانی خان دین ایلگری شهرغه کیریپ آنگا جزا برمک اوچون تدبیر آلدی، و سلطانیم هم داداسی نینگ امری بیلان سمرقندغه یاقین یردین یاندی. شیسانی خان بو خبرنی ایشتیب درحال آرقه سیغه یاندی، و گناهی دین یمانراق بیر عذرنامه یازیب خانغه ایباردی. «تاریخ رشیدی» غه کوره بو عذرنامه نینگ مضمونی بو ایدی—«خان حضرت لری نینگ عاصی قول لر باشی غه، عنان دولت لری نی معطوف قیلغان لری نی آنگلاب تاشکند شهری نی و خلق نینگ اموال و اهل و عیالی نی محافظه قیلماق خدمتی نی ادا ایلامک اوچون یوروب ایدیم. حضرت لری نینگ مقرر سلطنتده نزول اجلال بو یورغان لری نی آنگلاب مأمورلوق یریم بولغان تورکستان غه یاندیم»—. شیسانی خان اینی سی محمود شیسانی غه —«خان یول دین یانیب دور، و سن هیچ بیر یرغه تعرض قیلماق درحال یانغیل»— دیب بیر مکتوب بارغان ایدی. لیکن بو مکتوب یتکوچه اینی سی سایرامغه تعرض قیلیب او یرنینگ حاکمی بولغان احمد بگنی اولتورگان ایدی. بو حالده سلطان محمود خان نینگ سایرامغه ایبارگان عسکری یتیشیب محمود شیسانی نی توتوب خان نینگ حضوری غه الیب کلدی.

شیسانی خان نینگ بو خیانتی نی کوروب انینگ نیتی نی بیلگان سلطان محمود خان آنگا جزا برمک و انینگ تهلهکه سی نی درحال یوق اتمکغه قرار بردی. لیکن خان نینگ اورداسی نینگ ایچیده شیسانی خان نینگ مخفی دوست لری بار ایدی. بولر نینگ کوشش و شفاعت لری نتیجه سیده خان انینگ گناهی نی عفو قیلدی، و اینی سی نی هم عفو قیلیب شیسانی خان غه ایباریب بردی.

[370] سلطان محمود خان نینگ بابر میرزانینگ فایده سی غه

و ضرری غه قیلغان یاردم لری

۹۰۳ هـ ده بابر میرزا تاشکندغه کلیب فرغانه نی آماق اوچون سلطان محمود خان دین یاردم تیلا دی. خان سید محمد میرزا دوغلات و ایوب بگنی سکز یوز کشی لیک بیر قوت بیلان قوشوب بابر میرزانی اوزاتتی. بابر میرزا بو آز قوت بیلان خجندغه کلیب مرغینان نینگ او یر بو یرلری غه هجوم قیلیب هیچ ایش قیلالمای اخیراً مذکور یاردم قوتی غه اجازه بیریب یاندوردی. موندین کین بابر میرزا یالغوز سلطان محمود خان نینگ یاردمی بیلان مقصدی غه یتیماسلیکی غه توشونوب بیر

خان غە تائىر قىلغودك معامله و سوزلرنى قىلىپ انى دشمنلىك وضعيتى دىن چىقارپ بىر ياردمچى لىك وضعيتى غە كلتوردى. بو صورت بىلان حاضرچە بابر ميرزا فرغانه حكمدارى لىقىدە قالدى، و سلطان محمود خان تاشكندغە كىتتى.

۹۰۲ ھ دە بابر ميرزا سمرقندنى آلكانده انىنگ بگلریدین احمد بگ تنبل و اوزون حسن قرا قويلوقلر سمرقنددین قاجیب فرغانه غە كلیب عصیان چىقارپ بابر ميرزانىنگ اینى سى جهانگیر ميرزانی حکمدار اعلان اتتىلر. بابر ميرزا بو عاصى لرغە ادب برمک اوچون سمرقنددین يوروب خجندغە کلور کلماس سمرقندنى [368] سابق حکمدارى اشغال قیلدی. بونىنگ بىلان بابر ميرزا ايکى دشمن آراسیده قالیب هيچ طرف غە حرکت قیلالماي خجندده توروب سلطان محمود خان دین احمد بگ تنبل نىنگ ضدی غە ياردم تیلادی. سلطان محمود خان بش آلتە مىنگ عسکر بىلان خجندغە کلیب بابر ميرزا بىلان بىرلا شیب اخسى شهري نى آلكاندين کين عاصى لر سلطان محمود خان دین صلح تیلادیلر. سلطان محمود خان بابر ميرزانىنگ رضاسى سیز بو صلح نى قبول اتیب اوروش دین قولى نى بیغدی. و بابر ميرزاغە—«من سیزغە سمرقند و بخارانی الیب بىراي. فرغانه اینىنگیز جهانگیر ميرزاغە بولسون»—دیب تسلى بریب تاشکندغە يانیب كىتتى. بابر پادشاه نىنگ يازغانیغە كوره حقیقت ده فرغانه نى سلطان محمود خان اوزى آلماق نیتیده ایدی. بو صورت بىلان بابر ميرزا ینه خجندده قالدی. مذکور ییلده رمضان نىنگ آخريده بابر ميرزا سمرقندنى آلماق اوچون ياردم تىلاب سلطان محمود خان غە كشى ایباردی. سلطان محمود خان اوغلى محمد سلطان (سلطانیم لقبى بىلان مشهور دور) نى بش آلتە مىنگ عسکر بىلان توغرا سمرقندغە يوللاب خان اوزى بىر مقدار قوت بىلان شوال نىنگ آخريده اوره تپه غە کلدی، و بابر ميرزانی اوز قوتى بىلان سمرقندغە يوللادی، و اوزى هم آرقه دین يورمکچى ایدی. بو حالده محمد شیبانی خان نىنگ خیانتى نىنگ خبرى کلیب خان درحال تاشکندغە يانماق و سلطانیم نى هم يولدين ياندورماق غە مجبور بولدى، و بابر ميرزا هم مجبوراً خجندغە ياندى.

محمد شیبانی خان نىنگ سلطان محمود خان غە خیانت قیلغانى

شیبانی خان خیلی قوت غە ایگه بولغان ایدی، و بىر ییلدین برى بخارا و سمرقند اطرافى غە آنچه مونچه يوروش لر هم قیلغانى باشلاغان ایدی. لیکن سلطان محمود خان غە ایلگريکی دک تابع لىق و صداقت کورساتمکده بولغانیغە بو ساده و مغرور حکمدار شیبانی خان دین هيچ اندیشه قیلماس ایدی.

بیقیلیب وفات اتتی، و اورنیغه اون ایکی یاشار اوغلی بابر میرزا اندجان شهزیده فرغانه حکمداری اعلان قیلیندی. بو کیچیک حکمدار ایکی متعرض نینگ بیر عمی و بیر خالی بولغان مناسب بیلان اولرغه یالواریب الچی لر ایبارسه مو اولر قبول اتمای سلطان احمد میرزا اوره تپیه و خجند و مرغینان شهرلری نی آلیب اندجان طرفیغه ایلگریلادی، و سلطان محمود خان کاسان شهری نی آلیب عمر شیخ میرزانینگ پایتختی بولغان اُخسی (نمنگان) شهری نی محاصره قیلدی.

اصل خلقتده عسکرلیک و فاتح لیق استعدادی بیلان یاراتیلغان بابر میرزا اوزی نینگ کیچیک لیکی و قوتی نینگ آزلیقی غه قرامای بو ایکی چونگ دشمنی نینگ مقابلیده غایت جدی بیر شجاعت کورساتیب هر ایکی لاسی نی مدافعه قیلماق غه قرار بردی، و بگلری و عسکرلری هم فوق العاده وفادارلیق کورساتتی لر. بابر میرزا اندجان غه یاقین کلگان سلطان احمد میرزانی اندجان شهری نینگ آلدیده کی قرا دریا بوییده غایت قاتبع مدافعه قیلیب آرقه سی غه یانماقغه مجبور اتتی، و سلطان احمد میرزانینگ تولا عسکر و آت و تیوه لری غرق بولدی. بو واقعه دین کین سلطان احمد میرزا بابر میرزا غه بیر الچی ایباریب صلح قیلیب یانیب کتتی.

سلطان محمود خان نی بابر میرزانینگ اُخسی ده کی عسکرلری عنودانه مدافعه قیلدی لر. اخیراً قرا دریا واقعه سیدین کین بابر میرزا اُخسی غه یاردم قوتی ایباریب سلطان محمود خان کاسان غه یاندى، و کاسان ده آنگا قاتبع بیر کسل عارض بولدی، و بو بهانه بیلان تاشکندغه یانیب کتتی.

[367] اندجان اوروشیدین یانیب سمرقندغه بارور بارماس سلطان احمد میرزا وفات اتیب اورنیغه اوغلی بایسنقر میرزا حکمدار بولغان ایدی. سلطان محمود خان ۹۰۰ ه ده بایسنقر میرزادین سمرقند و بخارانی آماق اوچون یوروش قیلدی. بایسنقر میرزا هم تمام قوتی نی الیب سمرقندین تاشقاری چیتتی، و سمرقندینینگ یاقینیده اوروش بولوب سلطان محمود خان نینگ هرأول (مقدمه) قوماندانی حیدر کولداش باشلیغ بیرر مینگ عسکرلی اولتورورلگان سبیدین سلطان محمود خان نینگ عزیمتی سستلاشیب اوروش میدانیدین عسکرلری نی انتظام بیلان یاندوروب شاهرخیه غه کلدی، و او کونلرده بایسنقر میرزا غه تابع بولغان اوره تپیه شهری نی و حوالی سی نی اشغال قیلیب سابق کاشغر حکمداری محمد حیدر میرزانینگ اوغلی محمد حسین میرزا دوغلات نی اوره تپیه غه والی قیلدی.

سلطان محمود خان شاهرخیه ده ینه عسکر ترتیباتی غه باشلادی—بابر میرزانینگ سوزی غه کوره سلطان محمود خان فرغانه غه یوروش قیلماق نیتیده ایدی—. بابر میرزا بو نیت نی بیلمگان کشی بولوب خان دادام نی زیارت قیلامن دیب آزغینه آدم لری بیلان شاهرخیه غه کلدی، و سلطان محمود خان بیلان کوروشوب ایکی کون آنگا مهمان بولدی، و بو ایکی کون ایچیده بابر میرزا سلطان محمود

ضعيفلاشقانىنى آنگلالتىپ دىدىكى «اگر خان منگا يارليغ برسه و بير آز عسكر برسه كورگان خاندانى نىنگ شهرلىرى دىن ممكن بولغانى» [نى+] آكسام و بو صورت بيلان كورگان خاندانى نىنگ كنگرو مملكتلىرى خان نىنگ سلطنتى غە تابع بولسە» — دىدى. سلطان محمود خان بو سوزنى درحال قبول اتتى، و ۷۹۳ ھ اطرافىدە شىبىنى خان غە بير مقدار عسكر و پول و لوازم بىرىپ تاشكندىنىنگ شمالىدە كى اوترار، ساوران، توركستان شهرلىرىنى آلكاق اوچون يوللادى. بو شهرلر او وقتدە سلطان احمد ميرزانىنگ حاكىمىتى آستىدە بولوب محمد فرىد ترخان والى ايدى. شىبىنى خان محمد فرىد ترخان بيلان اوروشوب انى مغلوب قىلىپ يورتنى آلكى. سلطان محمود خان توركستاننى محمد شىبىنى خان غە و ساوراننى اينىسى محمود شىبىنى غە بردى. ۷۹۵ ھ ده [365] قزاق خانى براندوق خان توركستان شهرى غە هجوم قىلىپ شىبىنى خاننى مغلوب اتتى، و سلطان محمود خان عسكر ايبارىب براندوق خاننى قاجوروب مذكور شهرنى ينه شىبىنى خان غە بردى. موندىن كىن شىبىنى خان اوز يورتىدىن قاجىب كلگان اوزبك لرنى يانيغە توپلاب كوندىن كونگە قوتىنى آشورماقده و اطراف غە كىچىك كىچىك يوروشلر قىلماقده ايدى. بو صورت بيلان سلطان محمود خان نىنگ طرفىدىن توركستان شهرى غە حاكم و هم عسكر قوماندانى لىق صفتى بيلان اون يىل دىن زياده راق مدت دوام قىلدى. كىن كى واقعه لرى توبىندە اوز موردىدە كىلادور.

سلطان محمود خان نىنگ كورگان خاندانى بيلان قىلغان محاربه لرى

۸۹۶ ھ ده سلطان احمد ميرزا سىر دريادىن اوتوب تاشكندىنىنگ جنوب غربى سىدە كى بير علاقه غە تعرض قىلدى. سلطان محمود خان درحال مدافعه اوچون مذكور علاقه غە بارىپ چرچىق درياسى نىنگ بويىدە اوروش بولوب سلطان احمد ميرزا مغلوب بولدى، و درويش بگ آتلىغ بير قوماندانى باشلىغ تولاراق عسكرى درياده غرق بولوب اولدى. بونىنگ بيلان سلطان احمد ميرزا يانىب كتتى.

فرغانه حكمدارى عمر شىخ ميرزا گاهى آكاسى سلطان احمد ميرزا غە تابع اولكه لرغە و گاهى قايىن آغاسى سلطان محمود خان غە تابع اولكه لرغە تعرض قىلىپ بو ايكىسى غە تولا زيان لرى يتكوزور ايدى. بو اوچون ۸۹۹ ھ ده سلطان محمود خان و سلطان احمد خان ميرزا بىرلا شىب عمر شىخ ميرزانى اوترا دىن كوتارىپ [366] فرغانه اولكه سىنى سىر دريا فاصله بولماق صورتى بيلان ايكولان تقسيم قىلىشماق غە قرار بىرىشىب شمالدىن سلطان محمود خان و غرب دىن سلطان احمد ميرزا فرغانه غە يوروش قىلدى لرى. بو هر ايكىسى فرغانه حدودى غە كىرگان وقتدە عمر شىخ ميرزا اوگره دىن

[363] سلطان یونس خان نینگ وفاتی و اوغلی محمد خان نینگ خان بولغانی

سلطان یونس خان ۸۹۲ هـ ۱۴۶۲ م ده وفات اتتی، و اورنی غه ولیعهدی بولغان چونگ اوغلی محمد خان تخت ده اولتوردی. سلطان محمود خان نینگ خانلیق تختیده اولتورغان زمانه سی ده سیاست و حرب ایشلریغه ماهر بیر پادشاه اوچون سلطنتی نی محکم لاشتورماق و یورتی نی کنگروتوب شرقی و غربی تورکستان غه شامل بیر تورک امپراطورلوقی قورماق غه میدان کاملاً آچوق ایدی. چونکه او وقتده شرقی تورکستان نینگ کیچیک بیر قسمی (ختن و یارکند) ده کی ابابکر میرزانینگ آرزغینه مخالف قوتی دین باشقه تمام اهالی کامل اطاعت و سکون بیلان یاشاماقده ایدی، و مملکت دین غایت قوتلیک عسکر ییغماق آسان بیر مسئله ایدی. غربی تورکستانده کورگان خاندانی غه منسوب شهزاده لر ولایت ولایتده بلکه شهر شهده مستقل بولوشوب بیر بیری بیلان دشمن طوایف الملوک شکلی نی الیب انقراض دوره سی نی یاشاماقده ایدی لر. اما سلطان محمود خان مونداغ فرصت دین استفاده قیلماق غه لیاقتی یوق بیر ذات ایدی—بابر پادشاه «بابر توزوکی» ده یازیب دورکه—«خان دادام (سلطان محمود خان) جنگی آدم ایماس ایدی. عسکرلیک دین کاملاً مجرر ایدی». «تاریخ رشیدی» نینگ مؤلفی حیدر میرزا یازیب دورکه—«سلطان محمود خان لیاقت سیز بیر شهزاده ایدی، و تیار پادشاهلیق غه ایگه بولغان و ایننگ قدری نی بیلمگان بیر ذات ایدی. داداسی نینگ اعتمادلیغ امراسی نی اعتبار دین توشوروب اوزی نینگ یاش و تجربه سیز آداس لر نی اقتدار غه چیقاردی، و بولر نینگ خطا تدبیر و سوء اداره لر سیببی دین تمام امل رأی و ایش آدم لر ی سلطان محمود خاندین یوز اووروب هر طرف غه [364] کتتی لر. سلطان محمود خان نینگ راحت پرست لیک و بی تدبیر لیک نتیجه سیده وقوعه کلگان فجیع حادثه لر تولادور. بو جمله دین بیر سلطان محمود خان نینگ سلطنتی نینگ زوالی و اوزی و خاندانی نینگ دشمن قولیده شهید بولماقی غه سبب بولغان حادثه و خطا تدبیر دور» (توگادی).

اوزبک حکمداری ابو الخیر خان نینگ نبره سی محمد شیبانی خان (شاهی بگ و شاه بخت هم دییلا دور) اوز یورتیده مغلوب بولوب قاچیب سلطان احمد میرزا اطرفی دین بخارا والی سی بولغان عبد العلی ترخان نینگ خدمتی غه کیرگان ایدی، و کین چه یانغیغ بیر مونجه اوزبک لر نی بیغیب عبد العلی ترخان غه خیانت قیلیب و مغلوب بولوب قاچیب سلطان محمود خان نینگ پناهی غه سغیندی، و چنگیز خان اولادی دین بولغانی اوچون سلطان محمود خان آنکا احترام قیلدی، و صحبتی غه داخل قیلدی. شیبانی خان سوز سوزلامک و عسکرلیک و سیاست ده خیلی ماهر بیر آدم ایدی. شیبانی خان صحبت اثناسیده سلطان محمود خان غه—کورگان خاندانی نینگ غایت درجه ده

سلطان يونس خان نىنگ مەدنىت غە ايكى مەھم خەزىمىتى

- (۱) او زامانەردە شەرقى و غەربى توركىستاندە كى دولتەر و قىبەلەر بىر بىرلەر بىلان اوروشوب اسىر آلغان آدم لرى قول قىلماق و دىنانىنگ هر طرفى غە اىب بارىب ساتماق عادىتى بار اىدى. سلطان يونس خان بو ايشىنى شەرقى توركىستاندە قطعاً منع قىلىب انساننى ساتماق و ساتىب آلماقنى يوق اتتى، و غەربى توركىستان و افغانستان و ايران اولكەلەرىدە كى كورگان خاندانى حكمدارلرى غە او زامانەردە كى طرىقت مرشدى خواجه عبىد اللە احرارىنىنگ تصدىق و تشوىق لرى بىلان تقوىت [362] قىلىنغان تبلىغنامەلر اىبارىب مسلمان لردىن قول بولوب قالغان لرنى آزاد قىلماق غە تكلىف قىلدى. بونىنگ نەتىجەسىدە مىنگ لەرچە قول لر آزاد بولدى لر.
- (۲) اىلى جىلغەسى و ىتە سو و چو دريا بوى و تالاس ولاىتى و اىسىغ كول اطرافىدە كى قەدىمدىن فوق العادە آباد و يوزدىن زىادە شەرغە مالک اولكەلەر چىنگىز خان و اولادى نىنگ سوق الجىش بولى و چاغاتاى خاندانى و تىمور بگ و اولادى نىنگ دورەلرىدە خارچى و داخلى محاربه لرنىنگ مىدانى بولغانى اوچون مذکور اولكەلەر ويران بولوب هىچ بىر شەر قائمغان اىدى، و بو اولكەلرنىنگ اهالىسى تماماً كوچمن لىك و غارتگرلىك حىاتى غە عادتلاىب كىتكانلرى اوچون بو اولكەلرنى آباد قىلماق و شەرلەر و قصبە و كىنتلر تأسىس قىلماق امكانسىز بىر حال غە كلگان اىدى.
- سلطان يونس خان بو اولكەلرنى آباد قىلماق و اهالىسىنى مەدنىت غە كىرگوزمەك اوچون تولا كوشش قىلىب موفق بولالمادى. اخيراً—اولاً بو خلق نىنگ بعضىسىنى شەر حىاتى غە عادتلا ندورمەك و آندىن كىن اولرنىنگ اوز قولى بىلان آهسته آهسته بو اولكەلردە كىنتلر و قصبەلەر و شەرلەر وجود غە كلتورمەك لازم اىكانلىكى غە توشونوب سلطان يونس خان مذکور اولكەلرنىنگ اهالىسىدىن بىر نچە مىنگ اويلوكنى زور بىلان كوچوروب تاشكند شەریدە يىرلاشتوردى. اگرچە بولردىن بعضىسى يولدىن و بعضىسى تاشكنددىن قاچىب كىتسە لرمو تولاراق لرى تاشكنددە بىر نچە يىل اولتوروب شەر حىاتى غە عادتلا ندى لر، و كىن لردە بو آدم لرنى اوز يورت لرى غە ياندوردى، و بولرنىنگ قول لرى بىلان تولا كىنت و قصبەلەر و آلماآتا و توخماق و قراقول دك شەرلەر وجود غە كلتورولدى.

پات پات تعرض قیلغالی باشلادی لر. بو اوچون خان قوتی نینگ مهم بیر قسمی نی تورپان عمومی والی سی کپک سلطان نینگ قیادتی آستیده قالماق لر نینگ اوستیغه یوللاب اوروش غه امر اتتی. ۸۸۵ ه ا طرفیده کپک سلطان قالماق لر نی مغلوب اتیب آلتای تاغلری نینگ ایچیغه هیداب چیقاردی.

سلطان یونس خان تاشکند و شاهرخیه شهرلری نی قولیغه کلتوروب تاشکندنی پایتخت قیلغانی

سلطان یونس خان و کیو اوغلی عمر شیخ میرزانینگ مناسبت لری یاخشی لاشقان وقت دین اعتباراً بولر نینگ آراسیده زیارت لر و کلیش باریش تولا بولدی. عمر شیخ میرزا و آکاسی سلطان احمد میرزا سیر دریانینگ شمالیده کی تاشکند و شاهرخیه شهرلری نی تالاشور ایدی لر (شاهرخیه نینگ اصلی آتی فناکت دور. سیر دریانینگ شمال قایی سی غه یاقین دور، و خچند شهری نینگ اوتوریده دور. چونگ بیر شهر ایدی. حاضرده بو شهر یوق دور)، و هر حالده بو ایکی شهر عمر شیخ میرزانینگ قولیده ایدی. ۸۸۸ ه ده سلطان یونس خان نینگ عمر شیخ میرزانینگ نکاحیده کی قیزی قوتلوق نگار خانیم بیر اوغول توغدی. عمر شیخ میرزا بو اوغلی نینگ آت توی مراسمی اوچون سلطان یونس خان نی فرغانه غه دعوت قیلدی. خان فرغانه غه باریب تولا دبدبه لیک توی لر بیلان بو ینگی توغولغان نبره سی غه بابر آت قویدی، و خواجه عبید الله احرار ظهیر الدین محمد آت [361] قویدی (مشهور هیندوستان فاتحی ظهیر الدین محمد بابر پادشاه اوشبودور). بو مراسم دین کین عمر شیخ میرزا مذکور نزاع موضوعی بولوب قالغان تاشکند و شاهرخیه شهرلری نی سلطان یونس خان غه هدیه قیلدی. سلطان یونس خان بو شهرلری نی قولیغه الیب تاشکند شهری نی پایتخت قیلیب او برده اولتوردی.

۸۹۰ ه ده تورپان و بشلیق و چالیش و کوچا و اوچ ولایت لری نینگ عمومی والی سی کپک سلطان وفات قیلدی، و انینگ اورنیغه سلطان یونس خان اوزی نینگ ایکنجی اوغلی احمد خان نی عمومی والی تعیین قیلدی. احمد خان قالماق لر بیلان تولا محاربه قیلیب اولر نی قطعی صورتده مغلوب اتیب هر ییلده معین مقدرده خراج آلماق صورتی بیلان اولر نی اوزی غه تابع قیلدی. احمد خان قالماق لر نینگ آن یمان دشمنی بولغان اوچون او ذات نی قالماق لر الاچی دیر ایدی لر (اوزون دیمکدور. بویی اوزون کشی ایدی). احمد خان هم بو لقب نی یخشی کورور ایدی. بناء علیه بو لقب بیلان شهرت تاپیب احمد الاچی خان دیپلور ایدی. کین لرده تورکستان اهالی سی تحریف بیلان آلاچه خان دیر ایدی لر.

قیلیب نصیحت‌لر قیلیب اوتراده تعرض قیلیشماسلیق معاهده‌سی عقد اتکاندین کین عمر شیخ میرزانی فرغانه‌غه اوزاتیب آلمالیق‌غه یانیب کلدی. موندین کین سلطان یونس خان و عمر شیخ میرزانینگ مناسبت‌لری کوندین کونکه [کونگه] یخشی بولدی، و بونینگ بیلان سلطان یونس خان غرب حدودی‌دین خاطر جمع بولوب یورت‌نینگ باشقه طرف‌لری‌غه حربی اقدامات‌غه باشلادی. ۸۷۹ هـ ده سلطان یونس خان ۳۰۰۰۰ عسکر بیلان اوچ (آق‌سو)‌غه کلدی، و کاشغر حکمداری محمد حیدر میرزا دوغلات اوچ‌غه باریب خان‌نی زیارت قیلیب ابابکر میرزانینگ اوستیغه یوروش قیلماق اوچون خان‌دین یاردم تیلادی، و خان‌نینگ امری بیلان کاشغر‌غه یانیب عسکر توپلاماق‌غه باشلادی. سلطان یونس خان اوچ دین یوروب کاشغر‌غه کلب محمد حیدر میرزانی ۲۰۰۰۰ عسکر بیلان همراه [359] الیب یارکند طرفیغه یوروش قیلدی. خان‌نینگ امری آستیده‌کی بو عسکر ۵۰۰۰۰ کشی‌دین عبارت بولغان مدھش بیر قوت ایدی. بونینگ مقابلیده ابابکر میرزانینگ قوتی ۱۲۰۰۰ کشی‌لیک کیچیک بیر قوت ایدی. لیکن حربی قیمت یوزی‌دین ابابکر میرزانینگ عسکرلری قوتلیک ایدی. چونکه سلطان یونس خان‌نینگ عسکرلری‌نینگ تولاراقی قدیمی جنج‌جویلوک خاصیتی‌نی یوق اتکان و بولان و تالان‌غه عادت‌لانیب کتکان مغول و قیرغیز‌لردین عبارت بولوب حربی قیمتی آز ایدی. اما ابابکر میرزانینگ عسکرلری اوزون‌دین بری یخشی تربیه کورگان و منظم ترتیبات‌غه تابع بولغان ختن و یارکند یگیت‌لری‌دین عبارت بولوب غایت درجه‌ده مجهز بیر قوت ایدی، و بونینگ اوستیغه ابابکر میرزا یارکند شهری‌نینگ تقریباً ۱۸ میل‌غه غربیده‌کی کوک رباط‌ده قوتلیک استحکام‌لر تیارلاغان ایدی. سلطان یونس خان کوک رباط‌غه کلگان زمان محاربه باشلانیب قاتیغ اوروش بولوب خان‌نینگ عسکرلری یمان مغلوب بولوب پراکنده بولدی، و خان کاشغر‌غه یانماق‌غه مجبور بولدی، و کاشغر‌ده هم عسکرلری‌نی توپلایلمای اوچ‌غه کتتی. محمد حیدر میرزا هم تمام تابع‌لری‌نی الیب کاشغر‌نی ویران قیلیب قاچتی، و اوچ‌ده خان‌نینگ آرقه‌سیدین یتتی. بونینگ بیلان کاشغر هم ابابکر میرزا‌غه قالدی (ابابکر میرزانینگ مفصل واقعاتی تونده دوغلات تاریخچه‌سی فصلی‌ده کیلادور). موندین کین سلطان یونس خان وفاتی‌غه‌چه ابابکر میرزا بیلان محاربه قیلماق‌غه فرصت تاپالمادی. چونکه او وقت‌لرده اوزیگ [اوزبک] خان‌لری و قزاق خان‌لری کوندین کونگه قوتلانیب سیر دریا و چو دریانینگ آیغ‌لریده‌کی ساحی‌لر‌غه اوزبک‌لر و کوکچه تنگیز (بالخاش کولی)‌نینگ شمالیده‌کی اولکه‌لر (بوگونکی سمی‌پلاتینسکی)‌غه قزاق‌لر استیلاء قیلیب شرقی تورکستان [360] نینگ شمال قسمی‌غه بیر خطر حالیده ایدی‌لر. بو سبب‌دین سلطان یونس خان اوز قوتی‌نینگ تولاراقی بیلان شمال‌ده تورماق‌غه مجبور بولدی.

آلتای و ایمیل اولکه‌لری‌غه قالماق‌لر استیلاء قیلیب ایلی و یته سو و بش‌بلیق و بارکول حدود‌لری‌غه

خان‌نینگ عاقبتی نیمه بولغانی خصوصیه معلوماتیمیز یوق دور. تورپان و کوچا و اوچ عمومی والی‌سی دوست محمد خان و دوغلات حکمداری محمد حیدر میرزالر یونس خان‌غه اطاعت قیلدی‌لر. بونینگ بیلان تمام شرقی تورکستان یونس خان‌نینگ حکمی آستیغه کیردی. یونس خان او وقتده کی کورگان خاندانی حکمدارلری‌غه تقلید قیلیب اوزی‌غه سلطان عنوانی‌نی آلدی. ۸۷۲ هـ ده یارکند و ختن‌نی ابابکر میرزا دوغلات اشغال قیلیب استقلال اعلان اتتی. سلطان یونس خان و سلطان ابو سعید میرزا آراسیده دوستلوق ایلگریکی معاهده‌غه موافق غایت قوتلیک بولدی، و کین‌چه سلطان ابو سعید میرزانینگ اوچ اوغلی‌غه سلطان یونس خان‌نینگ اوچ قیزی‌نی غایت دبدبه‌لیک توی و مراسم بیلان نکاح قیلیندی (مهرنگار خانیم‌نی احمد میرزاغه و قوتلوق نگار خانیم‌نی عمر شیخ میرزاغه و سلطان نگار خانیم‌نی محمود میرزاغه نکاح قیلیندی). بونینگ بیلان بو ایکی حکمدار آراسیده کی دوستلوق توغقانلیق رابطه‌سی بیلان تخی‌مو قوتلانندی. ۸۸۳ هـ ده تورپان و اوچ و کوچا عمومی والی‌سی دوست محمد خان وفات اتیب اورنیغه اینی‌سی کپک سلطان عمومی والی بولدی.

سلطان ابو سعید میرزا وفات اتکاندین کین مملکتی پارچه‌لانندی، یعنی چونگ اوغلی احمد میرزا سمرقند و بخاراده و اوترانجی اوغلی عمر شیخ میرزا فرغانه‌ده و کیچیک اوغلی محمود میرزا بلخ و تخارستان‌ده استقلال اعلان اتتی‌لر.

[358] بولرنینگ بیر بیرلری بیلان مناسبت‌لری یخشی بولمغاندک قایین آتالری سلطان یونس خان‌غه هم دادالری‌نینگ وقتیده کی دوستلوق‌نی رعایه قیلما‌دی‌لر. سلطان یونس خان بو سبب‌دین وضعیت‌نی دایما کوز آستیده توتماق اوچون کافی درجه‌ده قوت بیلان ایسیغ کول اطرافیده توردی، و کپک سلطان مهم مقدارده بیر قوت بیلان قالماق‌لرنینگ غارت‌لرری‌نی مدافعه قیلور ایدی. کاشغر محمد حیدر میرزا دوغلات‌نینگ اداره‌سیده ایدی. ختن و یارکند ابابکر میرزا دوغلات‌نینگ مستقل اداره‌سی آستیده ایدی.

فرغانه و یارکند و قالماق محاربه‌لری

۸۷۸ هـ ده شرقی تورکستان اولکه‌لریدین بولغان نارین‌غه فرغانه حکمداری عمر شیخ میرزا تعرض قیلدی. سلطان یونس خان درحال تولا عسکر بیلان نارین‌غه یوردی، و نارین‌نینگ غربی‌ده فرغانه حدودی‌ده کی تکه‌سکریر دریاسی‌نینگ بوییده اوروش بولوب عمر شیخ میرزا مغلوب بولوب و اسیر بولدی، و عسکرلری پراکنده بولدی. سلطان یونس خان بو کیو اغولی‌غه احترام بیلان معامله

اسین بوغا خان و یونس خان آراسیده آلته بیل لیق مجادله و ایسن بوغا خان ییقیلیب یونس خان نینگ خان بولغانی

سلطان ابو سعید میرزا ایسن بوغا خان نینگ غربی تورکستان غه هجوم قیلماقی دین دایما قورقار ایدی، و بو خطر نینگ دفعی اوچون آن یخشی چاره شرقی تورکستان ده بیر داخلی مجادله چیقماقی ایدی. سلطان ابو سعید میرزا بو طرزده بیر داخلی مجادله چیقارماق اوچون قولیدین کلگان کوشش لرنی قیلدی، و حاجی بگ باشلیغ بیر نچه تومن بگ لرنی تشویق اتیب ایسن بوغا خان نینگ ضدی غه عصیان چیقارتتوردی. اما بو کیچیک عصیان لر ایسن بوغا خان نینگ قوتی نی آزالتامادی. لیکن سلطان ابو سعید میرزا ۸۶۶ ه اطفایده [356] بو مقصدی اوچون ایش غه یراغودگ بیر آلت تاپتی، و او آلت ایسن بوغا خان نینگ اینی سی یونس خان ایدی. بو کشی یگره بیر ییلدین ایلگری شرقی تورکستان دین چیقاریلیب ایران ده آواره بولوب یورمکده ایدی. منه بو یونس خان نی سلطان ابو سعید میرزا ایران دین سمرقند غه کلتوروب تولا احترام قیلدی، و آنگا دیدیکه—«چاغاتای خاندانی و کورگان خاندانی آراسیده میراثی بیر دشمنلیک باردور، و دایما بو ایکی خاندان آراسیده قانلر توکولمکده دور. ایمدی بیز بو دشمنلیکنی اوترادین یوق اتمکنی خواهلایمیز، و اوزلرنی چاغاتای دولتی نینگ خانی تونوماق و اوترامیزده صمیمی بیر دوستلوق تأسیس اتمکنی آرزو قیلایمیز، و اوزلرنی نینگ خانلیق تختی نی آلماق لری اوچون یاردم قیلماق غه بیز حاضر دورمیز»—یونس خان بو سوزنی خوشلوق بیلان قبول قیلدی، و قسم لر بیلان دوستلوق معاهده سی عقد اتیلدی. موندین کین سلطان ابو سعید میرزا بیر نچه مینگ کشی لیک بیر یاردم قوتی نی یونس خان غه قوشوب اوزکند یولی بیلان شرقی تورکستان غه یوللادی. بو کونلرده یونس خان نینگ قایین آتاسی حاجی بگ باشلیغ عاصی تومن بگ لری ایسن بوغا خان دین مغلوب بولوب فرغانه حدودی ده عسکر لری بیلان یونس خان غه منتظر تورماقده ایدی لر. یونس خان کلگان زمان اولر تورک عنعنه سی غه موافق بیر قورولتای قیلیب یونس خان نی آق کیگیز اوستیده اولتورغوزوب بیعت مراسمی نی اجراء قیلیب پوتون شرقی تورکستان غه خان اعلان اتتی لر.

بو کوندین باشلاب یونس خان و ایسن بوغا خان آراسیده محاربه جاری بولوب اوتراده قان توکولمکده ایدی. ۸۶۸ ه ده یونس خان مغلوب [357] بولوب سمرقند غه قاچیب باردی. سلطان ابو سعید میرزا ینه تولاراق یاردم قوتی بیلان یونس خان نی شرقی تورکستان غه یوللادی. موندین کین آکا و اوکا اوروشا اوروشا ۸۷۰ و ۸۷۱ ه آراسیده یونس خان قطعی صورت ده غالب بولوب تنگری تاغ لری نینگ شمالی نی کاملاً اشغال اتیب دولت مرکزی آلمالیق نی قولیغه آلدی. ایسن بوغا

[354] اسین بوغا خان نینگ فرغانه نی آغانی

کورگان خاندانی نینگ چونگ پادشاهی شاهرخ میرزا وفات اتکاندین کین کورگان خاندانی آراسیده داخلی مجادله باشلاندی، و بو فرصت دین ایسن بوغا خان استفاده قیلیب حدودغه یاقین بعضی علاقہ لرنی اوروش سیز اشغال اتتی. ۸۵۳ هـ ده اولوغ بگ میرزا بیلان اوغلی عبد اللطیف میرزا آراسیده کی مشهور فاجعه لیک مجادله چیقغان دین کین ایسن بوغا خان فرغانه غه یوروش قیلیب اوزکند دین خجندغه چه تمام فرغانه نی اشغال اتتی. لیکن اولوغ بگ میرزانینگ زمانه سیده کی عدل و انصاف لیغ اداره غه عادتلاتیب [عادتلاتیب] قالغان فرغانه اھالی سی ایسن بوغا خان نینگ قوماندان لری نینگ ظلم لری نی تحمل قیلما ی دایما اغتشاش چیقارماقدہ و خصوصاً اندجان اھالی سی ایسن بوغا خان بیلان اوزون مدت اوروشتی لر، و بو سبب دین ایسن بوغا خان اندجان اھالی سی نینگ تولاسی نی اسیر قیلیب شرقی تورکستان غه سوردی. اگر فرغانه اھالی سی بو اغتشاش لری بیلان ایسن بوغا خان نینگ قوت لری نی مشغول اتمسہ لر ایدی، ایسن بوغا خان نینگ پوتون غربی تورکستان نی اشغال اتمکغه اولده وضعیت بک مساعد ایدی. ایسن بوغا خان فرغانه اھالی سی نینگ اغتشاشی نی باسیقتورماقدہ مشغول بولوب قالغان مدت ده کورگان خاندانی دین ابو سعید میرزا باشقه رقیب لری غه غالب بولوب داخلی مجادله نی یوق ایتیب حکمدارلیق نی قولی غه آکماق غه موفق بولدی، و اوزی غه کورگان خاندانی نینگ عنعنہ سی نینگ خلافی ده سلطان عنوانی نی آلدی.

سلطان ابو سعید میرزا ۸۵۵ هـ ده ایسن بوغا خاندین فرغانه نی آجراتیب [355] آکماق اوچون محاربه غه کیریشتی. اخیراً ۸۵۶ هـ ده اسفرة (مرغینان نینگ غرب طرفی ده بیر قصبه) محاربه سیده فرغانه اھالی سی نینگ یاردمی بیلان سلطان ابو سعید میرزا ایسن بوغا خان نی مغلوب اتتی، و ۸۵۷ هـ ده اندجان نینگ یاقینیده بیر محاربه بولوب ینہ ایسن بوغا خان مغلوب بولوب فرغانه نی بوشاتیب چیقیب کتتی. الحاصل ایسن بوغا خان نینگ فرغانه استیلا سی تقریباً بش ییل دوام اتتی. ۸۶۶ هـ ده ایسن بوغا خان اوغلی دوست محمد خان نی تورپان غه والی قیلیب آفسو و کوچا ولایت لری نی ہم دوغلات حکمداری محمد حیدر میرزادین آجراتیب آلیب دوست محمد خان غه بردی، و محمد حیدر میرزانی ہم دوست محمد خان نینگ امری آستیغه کیرگوزدی. دیمک که دوست محمد خان تورپان و آلتی شهر و بش بلیق ولایت لری غه عمومی والی لیک صفتی نی آلدی.

میرزاغه بریب بیر توغقانلیق رابطهسی هم پیدا قیلغان ایدی.

۸۳۱ هـ ده داخلی بیر اغتشاش چیقتی. بو اغتشاشنی کیم چیقارغانی تی بیلمايمن. اما بو اغتشاش غایت شدت بیلان سکر ییل دوام قیلدی. اخیراً ۸۳۸ هـ ده اویس خان شهید بولدی. بو ذاتنینگ کیمنینگ قولیده شهید بولغانی معلوم ایماس. لیکن «تاریخ رشیدی» و «بابر توزوکی» نینگ اشارت لری غه کوره اوز اوغلی یونس خاننینگ قولیده شهید بولغانلیقی آنگلاندور.

اوچونجی ایسن بوغا خاننینگ خان بولغانی

اویس خان شهید بولغاندین کین ایکی اوغلی ایسن بوغا خان و یونس خان تخت تالاشیب اوروشغالی باسلادی لر، و تولا اوروش لردین کین دولت آدم لری و خلق نینگ تولاراقی ایسن بوغا خان طرفداری بولغانی اوچون یونس خان مغلوب بولوب اوز طرفدارلری بولغان نارین تومن بگی ابرزن بگ و تالاس تومن بگی میرک تورکمن باشلیغ تقریباً ۳۰۰۰ اولوک آدم لر بیلان قاچب فرغانه غه [353] اوتوب اولوغ بگ میرزانینگ پناهیغه سغینیب ایننگدین آکاسی نینگ ضدی غه یاردم تیلادی. اولوغ بگ میرزا یونس خاننی آدم لردین آیریپ یالغوز خاتون باله بارقه لری بیلان عراق طرفی غه هیدادی، و آدم لری نی ولایت لرغه تارقانیب پراکنده قیلدی. بو صورت بیلان ایسن بوغا خان دشمن دین قوتولوب اوزی نی خان اعلان اتتی. چاغاتای خاندانی دین خانلیق تختیده اولتورغان ایسن بوغا خان آتلیغ لرنینگ اوچونجی سی بودور. ایسن بوغا خان اغتشاش نتیجه سیده ویران بولغان یورت لرنی آباد قیلماق ده تولا فعالیت کورساتتی. کورگان خاندانی حکمدارلری بیلان یخشی مناسبت پیدا قیلدی. عسکری قوتی نی آشوردی. بو زمانه لرده آلتای و ایمیل و زارغالانتو (قوبدو) و زیغالانتو (اولاستای) اولکه لریده قوتلانیب استقلال حاصل اتکان و ایلی و یته سو و بارکول طرف لری غه تعرض قیلماق غه باشلاغان قالماق آتلیغ تورک قبیله لری بیلان اوروشوب اولرنی مغلوب اتیب خراج برمک صورتی بیلان اطاعت قیلماق غه مجبور قیلدی، و ینه او وقتده آرال کولی و توبول و ایرتیش دریالری آراسیده ینگی دولت تأسیس اتکان اوزبک لرنی مغلوب اتیب اولرنینگ تورکستان غه هجوم قیلماقی دین امین بولدی. اوزبک خانی ابو الخیر خان بیلان مجادله قیلشیب اخیراً مغلوب بولوب قاچیب کلگان قزاق خان لری جانی بگ و احمد خان و تابع لری غه ایسن بوغا خان سیر دریانینگ آیاغ طرفیده یر بریب اولرنی اوز پناهی غه آلدی. لیکن ایسن بوغا خان اوز طرفدارلری بولغان مغول بگ لری و عسکر لری غه کنگرو اختیارات بردی، و بو سبب دین اهالی غه بک تولا ظم لر بولدی.

محمد خان نینگ عسکرلری یریم دایره شکلیده احاطه ترتیباتی بیلان یتیب کلدی لر، و اولوغ بگنی امان برمای قورشاب آلدی لر. بو صورت بیلان اولوغ بگ بیر کیچه کوندوز احاطه ایچیده قالب عسکرلری نینگ [351] تولاسی ضایع بولدی. اخیراً اولوغ بگ نومیدانه بیر قلیچ محاربه سی نتیجه سیده احاطه دین چیقماق غه موفق بولدی، و بو حالده امیر جهان شاه نینگ اولوغ بگ نینگ آرقه سی دین فعالیت غه کلب انینگ خط رجعتی نی کسکان خبری کلدی. اولوغ بگ غایت درجه ده شاشیب هیچ نرسه غه فراماسدین قاچماقدین باشقه چاره ناپمای درحال آرقه غه یاندی، و عسکرلری اوچ غه بولوب اوچ یول بیلان غایت احتیاط و ایتینگ لیک بیلان تاشکند طرفی غه یوردی. یولده امیر جهان شاه اولوغ بگ نینگ عسکرلری نینگ شمال یولیده کی قسمی غه هجوم قلیب بولر نی تماماً قلیچ دین اوتکوزدی، و بولردین یالغوز محمد بارلاس و اسکندر بگ آلتیغ ایکی قوماندان غینه اولومدین قوتولوب اولوغ بگ نینگ یانیغه قاچیب بارالدی.

الحاصل اولوغ بگ عسکرلری نینگ قسم کلی سی نی ضایع قلیب مدهش بیر مغلوبوق فلاکتی بیلان ۱۰ شعبات ۸۲۸ هـ ده سمرقند غه باردی.

اولوغ بگنی بو حربی اقدامات دین داداسی شاهرخ میرزانینگ منع قیلغانی و ناراضی بولغانی نی یوقاریده ذکر قیلغان ایدوک. ایمدی بو اقدامات نینگ بو صورتده یمان بیر فلاکت بیلان نتیجه لانگانیدین شاهرخ میرزا غضبلا نیب اولوغ بگ گه جزا برمک اوچون هرات (پایتخت) دین سمرقند غه یوردی. لیکن سمرقند غه کلگان دین کین تمام کورگان خاندانی نینگ شفاعتی بیلان عفو اتی، و اولوغ بگ اسیر قلیب کلگان خضر خوجه اوغلان و خداداد خان لرنی تولا احترام قلیب آزاد قلیب یاندوردی. خضر خوجه اوغلان شرقی تورکستان غه یانیب کلدی. اما خداداد خان «قریغان وقتیمده بیر حج قلیب آندین کین وطن غه یانامن» دیب مکه غه باریب حج اداسیدین کین ۷۵ یاشیده مکه مکرمه ده وفات اتی.

[352] شیر محمد خان وفات بولوب اويس خان نینگ خان بولغانی

شیر محمد خان یوقارقی اوروش ده اولوغ بگ میرزانی مغلوب اتکاندین کین وفاتی غه چه بولغان واقعاتی خصوصیده ایشانگودک معلومات یوق دور. شیر محمد خان ۸۲۸ هـ ۱۴۲۵ م ده وفات قلیب اورنی غه دشمنی بولغان اويس اوغلان خان بولدی. اويس خان نینگ اون ییل لیک سلطنتی دوری غه متعلق معلوماتیمیز بک آزدور. اويس خان کورگان خاندانی (تیمور بگ نینگ اولادی) بیلان مناسبتی دوستانه ایدی، و بیر قیزی نی اولوغ بگ میرزانینگ اوغلی عبد العزیز

جهانشاه يتيب كليب قاتيغ اوروش بولدى، و هر ايكي طرف بير نچه مينگ كشي ليك ضايعات برگاندين كين امير جهانشاه جنوب طرف غه عسكرى نى تارتيب تالاس تاغلىرى غه يرلاشتى. اما اولوغ بگ موندن خبرسيز قاليب بلكه امير جهانشاه نى قاجيب خضر خوجه اوغلان و خداداد خان لر غه قوشولدى ديب خيال قليب عسكرى نينگ بير قسمى نى ايلگرى يوللاب اوزى تولاراق قوتى بيلان آرقه دين يوردى. ايلگرى يورگان عسكرى تويغوسوز حالده خضر خوجه اوغلان نينگ عسكراهي غه هجوم قىلدى. قاتيغ اوروش دين خضر خوجه اوغلان نى اسير قىلدى، و انى اولوغ بگ درحال سمرقندغه يوللادى. موندن كين اولوغ بگ تمام عسكركلىرى بيلان بيرلاشيب اريق سو (حاضرده آقسو) يولى بيلان توغرا شرق غه ايلگريلاب خداداد خان بيلان اوروشماق اوچون يوردى، و چو درياسى نينگ غربى قايى سیده آليش اتليغ بير يرده خداداد خان نينگ بو قوتورمه ده قويغان بير قطعه عسكرى تويغوسوز حالده اولوغ بگ نينگ عسكركلىرى نى اوق غه توتوب مهم ضايعا غه دوچار قىليب ينه غايب بولدى. اولوغ بگ او يردين اوتوب قوش بولا ق غه كلدى. بو ير خداداد خان نينگ عسكراهي غه ياقين ايدى. اولوغ بگ خداداد خان نى آرا غه آلكماق غه موفق بولدى، و خداداد خان قاتيغ مدافعه دين كين تسليم غه مجبور بولوب اسير توشتى. انى هم اولوغ بگ درحال [350] سمرقندغه يوللادى. اولوغ بگ خضر خوجه اوغلان و خداداد خان بيلان محاربه غه توتوشقان كونلرده صدر الاسلام و ملك الاسلام اورتا كول دين يوروب شمال بيلان ايلگريلاب چو دريادين اوتوب آق قاياس درياسى بوييده تقريبا بوگونكى كاستك و آلكماتا آراسيده توختادى لر، و اولوغ بگ ميرزا بولر نينگ بو صورت بيلان ايلگرى غه اوتوب آلكانلرى نى هيچ بيلماي قالدى، بلكه بولر نى يا قاچتى ياكه اورتا كول دين يوتكالمدى ديب خيال قليب اولر غه اهميت برمدى. بو اوچون اولوغ بگ ميرزا شير محمد خان نينگ عسكراهي نى بى خبر ليكده باسماق اوچون توغرا جنوب غه ايلگريلامكغه باشلادى. اولوغ بگ نينگ تمام حركت لرى دين خبردار بولوب تورغان صدر الاسلام و ملك الاسلام چو درياسى نينگ شرقى و ايسىغ كول نينگ بويى بيلان جنوب غه يوروب اولوغ بگ ميرزانينگ آلدیغه اوتوب شير محمد خان نينگ عسكراهي غه باريب قوشولدى لر. بونينگ بيلان شير محمد خان نينگ قوتى اوچ حصه آشتى. بو ماهرانه مانوره لر تمام بولغاندين كين اولوغ بگ واقف بولوب غايت درجه ده دهشت و حيرت ده قالدى. اولوغ بگ شير محمد خان نينگ عسكراهي غه ياقينلاشيب هر طرف غه كشف قول لرى ايباردى، و بو كشف قول لرى اوزون ير لر غه چه كزيب يانيب كلدى لر، و «دشمن دين هيچ اثر كورمدوك» ديديلر. ليكن شير محمد خان اوز حركاتى نى اولوغ بگ نينگ كشف قول لرى دين مخفى قالماق اوچون قىلغان تشبث لرى ده يوزده يوز موفق بولغان ايدى. چونكه مذکور كشف قول لرى هنوز سوزلرى نى تمام قىلماي تورغان حالده شير

لیکن کیچہدہ شیر محمد خان سوء قصددین قورقوب بیر حیلہ بیلان قاچیب اوز عسکرگاہی[+غہ] کلیب محاربہغہ تیارلانندی. ایرتہسی اولوغ بگ عذرلر بیلان شیر محمد خاننینگ آلدیغہ الجی ایباریب مصالحہ تکلیفیغہ بولدی. اخیراً هر ایکی طرف بیر بیرینینگ حدودیغہ تعرض قیلیشماسلیق معاهدہسی عقد اتیلدی، و بونینگ بیلان هر ایکی حکمدار عسکرلری نی ایب اوز یوزت لریغہ یانیب کتتی لر.

[348] شیر محمد خان و اولوغ بگ میرزا آراسیدہ محاربہ

یوقاریقی معاهدہغہ تقریباً تورت ییل مدت عمل قیلدی لر، و کین ینہ تویندہ کی صورتدہ بو معاهدہ سیندورولوب محاربہ بولدی. واقعہ شودورکہ—اولوغ بگنینگ چونگ قوماندانلری دین علی تکریتنینگ اوغلی اولوغ بگدین یوز اویروب قاچیب شیر محمد خاننینگ پناهیغہ سغیندی. اولوغ بگ میرزا بو آدم نی یاندوروب ایبارمکنی طلب قیلیب بگ ارسلان آتلیغ بیر کشی سی نی الجی قیلیب ایباردی. شیر محمد خان مذکور طلب نی قبول اتمدی، و الجی نی حبس قیلدی. اولوغ بگ میرزا ینہ باشقہ بیر الجی ایباریب ایلگریکی الجی نی و قاچقان قوماندان نی یاندوروب ایبارمکنی طلب قیلدی، و قبول اتمگان تقدیردہ محاربہ اتمکی نی بیلدوردی.

شیر محمد خان ایرتہ یازدہ جواب بیرامن دیب ایکنجی الجی نی یاندوردی. اولوغ بگ میرزا بو جواب نی آغان زمان تهدید اوچون سمرقنددین سیر دریا بوییغہ و اندجانغہ تولا عسکر سوق اتتی. شیر محمد خان اینینگ مقابلیدہ ایسیغ کولنینگ غربیغہ اینی سی خضر خوجه اوغلان و امیر جهانشاه و بگلرگی خداداد خان و صدر الاسلام و ملک الاسلامنینگ قیادت لری آستیدہ آرقہ آرقہ دین عسکر یوللادی. اولوغ بگ میرزا بو عملی جوابغہ آچیغلاب اوزی تمام قوتی بیلان تاشکندغہ یوروش قیلدی. داداسی شاهرخ میرزا اولوغ بگ میرزانی اوروش قیلماق دین توسوب مکرر یارلیغنامہ لر ایبارسہ مو اولوغ بگ بو یوروشیدین توختامای یوروب ۷۲ ربیع الاول ۸۲۸ هـ ده تاشکندغہ کلدی. شیر محمد خان ہم آلمالیق دین یوروش قیلیب ایسیغ کولنینگ جنوب غربی سیدہ کی آرتباشی قصبہ سی نینگ شمالی ده کی تیکہ سکریر دریاسی (سیر دریانینگ باشی) بوییدہ کیش آتلیغ یایلاغ نی [349] حربی مرکز قیلیب توشتی، و امیر جهانشاه نی تالاس شهریغہ و خداداد خان و خضر خوجه اوغلان نی تالاس و ایسیغ کول آراسیغہ و صدر الاسلام نی تالاس نینگ شمال شرقی سیدہ کی اورتا کول بوییغہ یوللاب اولوغ بگ میرزانینگ هجوم یول لریغہ مستحکم جبهہ لر تأسیس اتتی. اولوغ بگ میرزا تاشکنددین حرب تعبیہ سی بیلان یوردی، و تالاس حدودی ده امیر

کلگان شهزاده لر و بگ غه غایت اغیر کلمکده ایدی. اخیراً محمد خان نینگ نبره سی اویس اوغلان (شیر علی اوغلان نینگ اوغلی) و خداداد خان و تولا شهزاده و بگلر شمع جهان خان نینگ ضدی غه بیرلاشیب قوتلیک بیر عصیان چیقاردی لر، و نتیجه ده اویس اوغلان شمع جهان خان نی شهید اتتی، و بو واقعه ۸۲۱ ه ده ایدی. شمع جهان خان چونگ اوغلی نقش جهان خان نی تورپان ولایتی غه والی قیلغان ایدی، و چالیش ولایتی نی هم تورپان ولایتی غه قوشوب برگان ایدی. بو کشی نینگ والی بولغانی و وفاتی نینگ تاریخی معلوم ایماس دور. پروفیسور بارتولد نقش جهان خان نی چونگ خان لر قناریده سانابدور. لیکن بو سوز حقیقتغه تواغرا کلمایدور. حقیقت بودورکه، شمع جهان خان شهید بولغاندین کین فقط تورپان و قرasher ولایتی نی نقش جهان خان محکم توتوب مذکور استقلال اعلان اتکان ایدی، و اوز آتیده پول قاقتوروب و خان عنوانی بیلان یارلیغ برگان ایدی. بارتولد مذکور منطقه ده پول و اثرلرغه قراب یوقاریقی غه گمان نی قیلیمیش دور.

شمع جهان خان شهید بولوب شیر محمد خان نینگ خان بولغانی

شمع جهان خان شهید بولغاندین کین اوغلی شیر محمد خان اویس اوغلان بیلان قاتیغ محاربه غه کیریشتی، و محاربه اوچ ییل دوام قیلدی. اخیراً شیر محمد خان اویس اوغلان نی قطعی صورتده مغلوب اتیب ۸۲۳ ه ده خانلیق تختیده اولتوردی.

شرقی تورکستانده کی بو اغتاشاش دین اولوغ بگ میرزا استفاده قیلیب دایما عسکر [347] یوللاب حدودغه یاقین اولکه لر دین تالاس و اطرافی نی اشغال قیلغان ایدی. شیر محمد خان تخت ده اولتورغان زمان بگلر بگی خداداد خان دوغلات و صدر الاسلام نینگ قیاتی [قیادتی] آستیده حدودغه عسکر یوللادی، و بولر اولوغ بگ میرزانینگ عسکرلری نی مغلوب اتیب بعضی علاقه لر نی یاندوروب آلدیلر.

۸۲۴ ه ده اولوغ بگ میرزا تولا عسکر بیلان شرقی تورکستان غه یوروش قیلماق اوچون سیر دریادین اوتتی، و شیر محمد خان هم تمام قوتی بیلان یوروش قیلیب حدود اوستیغه باریب اولوغ بگ نینگ عسکرگاهی نینگ اوتوریده توختاب اولوغ بگ نینگ آلدیغه الچی ایباریب مصالحه غه تکلیف قیلدی. اولوغ بگ قبول اتیب شیر محمد خان بیلان کوروشمک و مصالحه شرطلری نی بالذات مذاکره قیلیشیب معاهده عقد اتمک نی طلف قیلدی. شیر محمد خان صدر الاسلام بیلان اولوغ بگ نینگ عسکرگاهی غه باردی، و اولوغ بگ غایت احترام و دبدبه بیلان استقبال قیلدی، و مذاکره باشلانندی. مذاکره تمام بولمغان سبب دین شیر محمد خان او یرده قونماقچی بولوب قالدی.

خضر خوجه خان نینگ وفاتی و محمد خان نینگ خان بولغانی

۸۱۰ هـ ۱۴۰۸ م ده خضر خوجه خان وفات قیلیب اورنیغه چونگ اوغلی محمد خان تخت ده اولتوردی. محمد خان عسکری قوتی نی خیلی آشوروب شرقی تورکستان دین هر قایداغ دشمن نی مدافعه قیلالغودک درجه غه یتکوزدی. یاز کونلرده تنگری تاغلریدین اوتوب آرتباشی ده یازلار ایدی، و او یرنی یخشی آباد قیلیب ایکنجی پایتخت قیلدی، و تولا عسکر او یرده دایما تورماقده ایدی.

محمد خان نینگ زمانه سیده تیمور بگ نینگ اوغلی شاهرخ میرزا غربی تورکستان و افغانستان و ایران نینگ بعضی سی غه پادشاه ایدی، و محمد خان نینگ مقابلیده تولا قوت بیلان [345] اوغلی اولوغ بگ میرزانی اندجان ده قویغان ایدی. محمد خان نینگ شاهرخ میرزا بیلان مناسبتی یخشی ایماس ایدی، و محمد خان مملکتی نی کنگروتمک و سیر دریانینگ شرقیده کی تاشکند و اوترار و تالاس ولایت لری نی تیمور بگ نینگ اولادی دین تارتیب آلماق اوچون دایما فرصت ایستر ایدی، و او ولایت لرده عصیان چیقارماق اوچون سیاسی دسیسه لر دین هم تارتینماس ایدی. بو دسیسه لر نینگ اثری ده ۸۱۱ هـ ده اوترار والی سی امیر شیخ نور الدین شدتلیک بیر عصیان چیقاردی، و محمد خان آنگا یاردم قیلماق اوچون اوز اینی سی شمع جهان خان نی عسکر بیلان اوترارغه یوللادی. لیکن شمع جهان بارغوچه شاهرخ میرزا مذکور عصیان نی کاملاً باسیقتوروب بولغان اوچون شمع جهان خان تالاس اطرافیدین یانیب کلدی. محمد خان نینگ بو فعالیتی نتیجه سیده تالاس اولکه لری نی اوروش سیز شرقی تورکستان غه قوشتی. محمد خان شرقی تورکستان نی هر بابده ترقی قیلدوردی، و آلتی شهرده تولا جامع لر و مدرسه لر بناء قیلدوردی. بو جمله دین قارغالیق شهریده کی یشیل مدرسه بوکون غه چه محمد خان نینگ آتیده باقی دور. محمد خان ۸۱۸ هـ ده وفات اتتی.

شمع جهان خان نینگ خان بولغانی

محمد خان وفات اتکاندین کین اینی سی شمع جهان تخت ده اولتوردی. بو ذات نینگ داخلی سیاستی اصلاحات و مرکزیت نی قوتلاندورمک ایدی، و سیاست تقاضاسی چه یورت ده کی شهزاده لر و یرلیک بگ و اولی لر نینگ آشوق نفوذ لری نی یوق اتمک اوچون کوشش قیلور ایدی، و بو کوشش نتیجه سیده فوق العاده نفوذ و قوت غه ایگه بولغان بگلر بگی خداداد خان محدود بیر اختیارات [346] لیغ بیر والی رتبه سی غه کلیب قالدی، و محمد خان مرحوم نینگ شهزاده لری هم کاملاً شمع جهان نینگ امری آستیده بولوب قالدیلر. بو سیاست اوزون دین بری استبداد و نفوذ غه ایگه بولوب

الصفاء» ده اوزون بيانات بيلان ذكر قيلينيب دور. تيمور بگ تكيل خانيمنى اوزى معظّم تشرىفات بيلان استقبال قىلدى، و توى مراسىمىنى اجرا قىلىب نكاح قىلدى.

۸۰۰ هـ ده خضر خوجه خان تيمور بگ نىنگ حضورى غه الچى يوللاب بىر دوستلوق و تعرض قيليشماسلىق معاهدهسى عقد اتمكغە تكليف قىلدى. ليكن تيمور بگ آچوق جواب برمادى. بو كوندىن اعتباراً بو هر ايكي حكمدار اوز حدودلرىنى محكم توتادورغان بولدى لر. شرقى توركستان حدودىنى آنگاتور بگ قوتليك عسكر بيلان محافظه قىلور ايدى، و غربى توركستان حدودىنى تيمور بگ نىنگ نبرهسى محمد ميرزا (جهانگير ميرزانىنگ اوغلى) ساقلاز ايدى.

تيمور بگ نىنگ شرقى توركستان غه اخيرقى هجومى نىنگ انىنگ اولومى بيلان دفع بولغانى

تيمور بگ ۸۰۷ هـ نىنگ اوليده آناطول فتحى دىن يانيب سمرقندغە كليب فقط اوج آي آرام اليب ايمدى شرق دنياسىنى ففتح قيلماق اوچون غايت آلدىراب قيش اوتراسيده ۲۰۰۰۰۰ عسكر بيلان حرکت قىلدى، و يولده سوغوق دىن آدم و حيوان خيلى تولا ضايع بولدى، و بونىنگ بيلان هم توختامى يوروب سىر دريادىن موز اوستيدىن اوتوب اوترار شهرى غه كلدى. اوتارانىنگ شرق طرفيده قار بك قالين بولوب يورمك امكانسىز بولغانى اوچون اوتارده ايرته يازغەچه تورماقغە مجبور بولدى.

[344] تيمور بگ نىنگ بو يوروشده كى پلانى منه بو ايدىكه—تيمور بگ اوزى ۲۰۰۰۰۰ عسكر بيلان چنگيز خان نىنگ يوروش يولى بولغان يته سو و آلتاي يولى بيلان مغولستان غه اوتوب او يردىن چين غه يوروش قيلماق ايدى. نبرهسى اولوغ بگ ميرزا شرقى توركستان نىنگ شمال و شرق اولكه لرىنى يعنى ايسىغ كول اطرافى و ايلي و بش بلىق و تورپان اولكه لرىنى چين حدودى غه چه اشغال اتمك غه مأمور ايدى، و ينه بىر نبرهسى ابراهيم ميرزا آلتى شهر و چاليش اولكه لرىنى اشغال اتمك غه مأمور ايدى. خضر خوجه خان نىنگ بونگا مقابل آلغان وضعيتى نىنگ نيمه ايكانلىكى خصوصيده معالاسف معلوماتىمىز يوق دور.

ليكن خدانىنگ قاهر ارادهسى بو چونگ پلانى كاملاً برباد اتتى، يعنى ۱۷ شعبان ۸۰۷ هـ ۱۴۰۵ م ده تيمور بگ اوترار شهريده وفات اتتى، و اولادى نىنگ آراسيده سلطنت تالاشى يوزيدىن قانلىغ مجادله لر چىقىب يوقارىقى عسكرلر تماماً پراكنده بولدى لر. بونىنگ بيلان ۳۵ يىلدىن بىر دايم تهيديد آستيده ياشاغان شرقى توركستان دولتى و اهالىسى بىر راحت نفسىنى آلدى لر.

آرقه‌غه يانيب كوچكه تنگيزنينگ جنوبيده كي قراتال اولكه‌سى‌غه باريب توختادى، و تيمور بگ‌نينگ عسكرلرى هم قراتال حدودى‌غه‌چه باريب آرقه‌غه يانيب كتتى‌لر. تيمور بگ بو تعرض نتيجه‌سيده شرقى توركستان چاغاتاى دولتى‌نينگ غربى توركستان‌غه تعرض قيلماق‌غه قوتى يوقلوقى و او دولت‌نينگ جدى صورتده صلح طرفدارى ايكانليكى‌غه ايناندى. موندن كين تيمور بگ آلتون اوردا و عراق و هندوستان و شام و آناتول فتوحاتى‌غه مشغول بولوب شرقى توركستان‌غه هيچ تعرض قيلماى آرادين ۱۳ ييل مدت تينچليق بيلان اوتتى. بو مدت ايچيده رسماً بير متاركه ويا مصالحه عقد اتيلگانى‌نى بيلمايميز. ليكن بير نچه دفعه الچى‌لر بارغان و كلگانى و احترام بيلان معامله‌لر بولغانى معلوم‌دور.

بو تينچليق مدتى ايچيده خضر خوجه خان و دولت آدم‌لرى بيكار تورماى توبنده‌كى صورتده فعاليت كورساتتى‌لر. تفصيلى بودوركه...

[342] يوقارىقى محاربه‌لرده ويران بولغان شهرلر‌نينگ تولاراقى‌نى ينگى باش‌دين آباد قيلدى‌لر. عسكرى قوت ينه مهم صورتده وجود‌غه كلتورولدى، و تولا ايلگر يلاب توبنده‌كى فايده‌لر حاصل بولدى. اويغولرى بو كون‌غه‌چه اسلام دينى‌نى قبول اتماي بودا دينى‌ده محكم تورماقده ايدى‌لر، و الياس خوجه خان شهيد بولغاندين كين كي پراكنده‌ليك‌لردين ايديقوت استفاده قيليب كاملاً مستقل حالده ياشاماقده ايدى. خضر خوجه خان ۷۹۵ هـ دين اعتباراً اويغورلر‌نينگ اوستيغه بير نچه قاتا غزات قيليب اخيراً ايديقوت‌نى اولتوروب اويغورلردين اسلام دين باشقه‌نى قبول قيلماى ۸۰۰ هـ اطرافيده تمام اويغورلر خواه ناخواه مسلمان بولدى‌لر. قديم‌دين اويغور اولكه‌سى بولوب ۷۷۴ هـ دين اعتباراً چين استيلاسى آستيده قالغان قمول و باركول اولكه‌سيغه خضر خوجه خان ۸۰۰ هـ ده عسكر ايباريب او اولكه‌لردين چين عسكرلرى‌نى قوغلاب چيقاريب او يرلرنى آلدى. خضر خوجه خان بو اويغور اولكه‌لرى‌نى آلغاندين كين او اولكه‌لرنى تورپان ولايتى آتادى (مغول لهجه‌سيده ميوه‌ليك ياكه باغ‌ليق ديمكدور)، و حاضرقي تورپان شهرى‌نى بنا قيلدوروب ولايت‌نينگ مركزى قيلدى. خضر خوجه خان تورپان ولايتى‌نى امتيازليغ بير ولايت قيليب خانليق خاندانى‌دين بير شهزاده‌نى او يرغه اولى تعيين قيلدى، و تورپان ولايتى‌غه خانليق خاندانى‌دين بير شهزاده‌نينگ والى بولماق عنعنه‌سى قالماق استيلاسى‌غه‌چه دوام قيلدى. ۷۹۹ هـ ده تيمور بگ غياث الدين ترخان‌نينگ رياستى آستيده بير الچى‌ليك هيأتى‌نى شاهانه هديه‌لر بيلان خضر خوجه خان‌نينگ حضورى‌غه يوللاب نبره‌سى اسكندر ميرزا (عمر شيخ ميرزانينگ اوغلى) اوچون خان‌نينگ تكيل خانيم آتليغ قيزى‌غه سوز آچتى. خان بونى قبول قيليب شاهانه توى و مراسم بيلان [343] تكيل خانيم‌نى سمرقند‌غه يوللادى—بو توى‌ده اجراء قيلينغان دبدبه‌ليك و مكلف مراسم‌نى «تاريخ رشيدى» و «روضته

كاشغەر والىسى قاتىغى مۇدافىئەدىن كىين مۇغلوب بولدى، و عمر شىخ مىرزا [340] كاشغەرنى اليب كويدوروب اندجان غە كىتى. بو دفعەدە تىمور بگ نىنگ شرقى تور كىستان غە استىلا قىلماقى ىنە بىر نچە محاربەدىن كىين مۇمكىن بولادورغان درجەدە آسانلاشقان ايدى، و تىمور بگ هم يولدوز محاربەسىدىن كىين آلتى شەرغە هجوم قىلماقچى ايدى. لىكن تىمور بگ نىنگ يولدوزدە كى وقتىدە توقتامىش خان نىنگ عىسكەر بىيغماقەدە بولغانى نىنگ خبرى كىلب قالدى. بو اوچون تىمور بگ اوز مركزى دە بولماق نى ضرور كوروب غايت آلدىراشلىق بىلان يانيب كىتى، و سمرقندغە بارىب لا توقتامىش [توقامىش] خان نىنگ محاربەسىغە كىتى.

و بو محاربەدە چاغاتاى دولتى اوزون زمان غە چە تىمور بگ نىنگ حدودى غە تعرض قىلالماغودك درجەدە ضعيفلاشتى.

خىزر خوجە خان نىنگ چالیش نى پايتخت قىلغانى و اداره تشكىلاتى و تىمور بگ نىنگ تعرض و اويغورلر نىنگ مسلمان بولغانى و باشقە واقعه لر

خىزر خوجە خان يوقارىقى مۇغلوب لوقدىن كىين حاضرچە آلمالىق ويا باشقە شمال اولكە لر دىن بىرى نى مركز قىلماق دولتى نى خطر آلدىدە توتماق دىن عبارت ايكانلىكى غە توشونوب حربى موقعىتى غايت مستحكم و شرقى تور كىستان نىنگ تام اوتراسىدە بولغان چالیش شەرى (قراشهر) نى پايتخت قىلىب او ىردە اولتوردى، و تمام يورت نىنگ اداره تشكىلاتى نى ىنگى باشدىن تنظيم قىلدى. بىانى بودور كە...

آلتى شەرنى بگ لىر بگى خداداد خان نىنگ اداره سى غە بردى. كاشغەردە مەم مقدار دە قوت بىلان دوغلات خاندانى دىن برى نى مۇدافىئە قوماندانى تەيىن قىلىب قويدى. ايسىغ كول نىنگ جنوبى دە فرغانە حدودى غە امىر جهانشاھ دوغلات نى كافي قوت بىلان تەيىن اتتى، و ايسىغ كول نىنگ شمالى يعنى [341] كوكچە تنگىز (بالخاش كول) و چو درياسى و اىلى درياسى نىنگ آراسىدە كى ساحەدە آنگاتور بگ نى آن قوتلىك بىر فرقه عىسكەر بىلان تەيىن اتتى.

كاشغەردىن كوكچە تنگىز بىزغە چە چوژولغان شرقى تور كىستان حدودى دە كى يوقارىقى طرز دە كى عىسكرى فعالىت تىمور بگ نىنگ دقتى نى جلب اتتى، و خصوصاً آنگاتور بگ نىنگ قوتى دىن تىمور بگ خىلى مشوش ايدى. بو اوچون تىمور بگ توقتامىش خان نىنگ اوروشىدىن يانيب كىلب لا ۷۹۲ دە امىر سلیمانشاھ و خداداد حسىنى نى ۲۰۰۰۰ كشى لىك بىر قوت بىلان آنگاتور بگ بار جىهە غە تعرض قىلماق اوچون يوللادى. آنگاتور بگ محاربە قىلماق دىن اجتناب كورساتىب حدود دىن

دوستلوق سایه سیده یورت نی و ملت نی تهله که دین ساقلاماق یخشی دور»—دیگان رأی نی اظهار قیلغالی توردی لر. لیکن تجربه لیک و داهی قمر الدین بگ بو رأی غه جدی صورتده مخالف ایدی. «تیمور بگ نینگ مقصدی استیلادور، و استیلاچی لیق حرصی غه دوستلوق و تملق مانع بولالمایدور. بناءً علیه آنکا دایما قوت بیلان مقابله اتمک و آخر غه چه مقاومت اتمک یورت نینگ و خلق نینگ سلامتی اوچون یگانه وسیله دور»—دیر ایدی. منه بو اختلاف جدی بیر صورت آغاچ خلق نینگ معنویاتی پستاندی، و اوزون ییل لردین بری دایما محاربه ده بولوب زیرکیب کتکان خلق صلح طرفدارلری نینگ یانیغه توپلانیب قمر الدین بگ نینگ نصیحتی نی تینگلایدورغانلر بگ آز قالدی. ۷۹۰ هـ قمر الدین بگ استسقاء علتی بیلان وفات اتتی، و انینگ یورتی نی خضر خوجه خان تقسیم قیلیب ختن و یارکند و کاشغر و اوچ ولایت لری نی بگلرگی خداداد خان غه بردی، و ایسیغ کور اطرافی نی قمر الدین بگ نینگ اوغلی جهان شاه میرزا غه بردی. ستانلی لین پول خضر خوجه خان نی ۷۹۱ هـ ده خان بولدی دیب یازیدرور. لیکن بو تخمین غاطدور.

[339] تیمور بگ نینگ شرقی تورکستان غه هجوم قیلیب خضر خوجه خان نی مغلوب اتکانی

یوقاریقی محاربه دین کین تیمور بگ توقتامیش خان بیلان تولا اوروشوب انی مغلوب اتیب خوارزم دین سوروب چیقاریب انینگ درحال هجوم قیلماقی دین خاطر جمع بولدی، و بو ایش لر تقریباً ایکی ییل مدت توتتی. آندین کین شرقی تورکستان خلقی دین انتقام آماق اوچون ۷۹۱ هـ ۱۳۸۸ م ده تیمور بگ تمام قوتی بیلان شرقی تورکستان غه یوروش قیلدی. خضر خوجه خان هم قوت لری نی توپلاب آلمالیق دین یوردی. بو ایکی قوت ایسیغ کول نینگ یانیده اوچراشیب قاتیغ اوروش بولدی، و اخیراً خضر خوجه خان مغلوب بولوب آلمالیق غه یانیدی. تیمور بگ قوغلاب بارب آلمالیق نینگ یاقینیده اوروش بولوب ینه خضر خوجه خان مغلوب بولوب عسکرلری بیلان آلمالیق نینگ جنوب شرقی سی ده کی یولدوز یایلاغی غه قاچتی. تیمور بگ آلمالیق شهری غه اوت قویوب ویران قیلغان دین کین یولدوز غه یوردی، و او یرده ینه خضر خوجه خان مغلوب بولوب یانیده کی قوت لری بیلان تانگری تاغلری دین آشیب کوچا غه کلدی. تیمور بگ یولدوزده بیر نچه کون توروب آرقه سی غه یانیدی، و ایلی دین تا سیر دریانینگ یاقین لری غه چه هیچ بیر آبادلیق قویمای همه سی نی ویران و اهالی سی نی پریشان قیلیب سمرقند غه کتتی، و اوغلی عمر شیخ میرزانی بیر قسم قوتی بیلان قراقول یولی (حاضر قی توروغ آرت یولی) دین کاشغر غه یوللادی. کویلوک بگ آتلغ

جنوب غە يوردى لر، و بو ايكي دشمن اوترار شهري نينگ شمال شرقي سيده كي چولك آتليغ يرده اوچرا شيب ايرتگن دين كچ غه چه غايت قاتيغ اوروش بولدى. كچقرون ده عمر شيخ ميرزا و عسكر لرى يمان صورت ده مغلوب بولوب پراكنده حالده قاچيب سمرقند غه يوردى لر. بو وقت ده آنگاتور بگ فرغانه غه هجوم قىليب بير نچه شهر لرنى اليب فرغانه مركزي بولغان اندجان شهري نى محاصره قىلغان ايدى. بو خبرنى عمر شيخ ميرزا يول ده ايشيتيب باشقه قوماندان لرنى سمرقند غه يوللاپ اوزى عسكر لرى بيلان اندجان غه باريب آنگاتور بگ بيلان اوروشوب قاتيغ مغلوب بولدى، [337] و عسكر لرى پراكنده بولوب عمر شيخ ميرزا آرزينه آدم لرى بيلان قاچيب اندجان تاغ لرى غه چيقيب قامالغان حالده بولوب قالدى. بونينگ بيلان آنگاتور بگ تمام فرغانه نى اشغال اتتى.

قمر الدين بگ و توقتاميش خان نينگ عسكر لرى چولك محاربه سيدين كين ساوران و اوترار و تاشكند اولكه لرى نى آلفاندين كين بخارا غه يوروش قىليب او يرده توقتاميش خان نينگ بيرنجى قول عسكرى بيلان بيرلا شيب بخارانى محاصره قىلدى لر. بخارانينگ استحكام لرى غايت قوتليك و عسكر هم تولا ايدى. بو اوچون محاصره اوزون غه تارتتى، و آلتون اوردا و چاغاتاى عسكر لرى نينگ اوزوق لرى توگادى.

تيمور بگ ايرانده مذكور حادثه لرنى ايشيتكان زمان مظفر شاه بيلان مصالحه قىليب غايت ايتيگ يوروب غربى توركستان غه ياقينلاشتى، و بو خبرنى آلتون اوردا و چاغاتاى عسكر لرى آنگلاب اوزلرى غه كافي اوزوق و مستحكم بير مركز آماق اوچون سمرقند غه هجوم قىلدى لر. ليكن سمرقند نينگ استحكامى و عسكرى قوتى بولر خيال قىلغاندين آشوق ايدى، و بير نچه كون محاصره قىلدى لر. بير طرفدين اوزوق سيزليق و بير طرفدين تيمور بگ نينگ مدھش بير قوت بيلان آمو دريا بويى غه كلگانى سببى دين توقتاميش خان نينگ عسكرى غربى توركستان نى بوشا تيب خوارزم طرفى غه ياندى لر. قمر الدين بگ و آنگاتور بگ لر يالغوز اوز قوت لرى بيلان تيمور بگ غه برابر كيلا ماسليك لرى نى چاغلاب اولر هم عسكر لرى نى اليب آرام و انتظام بيلان شرقى توركستان غه ياندى لر.

[338] شرقى توركستان ده رآى اختلافى و قمر الدين بگ نينگ وفاتى

بو اخيرقى محاربه نتيجه سيده شرقى توركستان اهالى سى تيمور بگ نينگ قوتى نينگ مدھش بير درجه ده ايكانلىكى نى آچوق بيلدى لر. بونينگ تاثيرى نتيجه سيده دولت آدم لرى نينگ تولاراقى «تيمور بگ بيلان دشمن بولماق شرقى توركستان نى برباد اتمكدور، و انينگ بيلان مناسبت پيدا قىليب

قمر الدین بونی ایشیتیب در حال توقتامیش خان‌نینگ آلدیغه بیر الچی یوللاب تیمور بگ‌نینگ ضدیغه بیر اتفاق معاهده‌سی عقد اتمک‌غه [335] تکلیف قیلدی. توقتامیش خان بونی قبول اتیب تیمور بگ تعرض قیلغان تقدیرده بیر بیرلری‌غه یاردم قیلماق معاهده‌سی عقد اتتی‌لر. دیمک‌که خضر خوجه خان و توقتامش خان بو معاهده بیلان چاغاتای دولتی و آلتون اوردا دولتی‌نینگ قوت‌لری‌نی تیمور بگ‌نینگ مقابله‌ده بیرلاشتوروب غایت قوتلیک بیر جبهه تشکیل اتتی‌لر. بو جبهه اگر مدافعه جبهه‌سی‌لیک حالیده قالسه ایدی، تیمور بگ بولر بیلان مدارا و دوستلوق یولی‌نی توتماق‌غه مجبور قالماقی شبهه‌سیز ایدی. لیکن توقتامیش خان مغرور بولوب بو جبهه‌نی تعرض جبهه‌سی‌لیک حالی‌غه کلتوردی، و انینگ طالعی یخشی چیقماق‌ قالدی، و اتفاق‌نینگ فایده‌سی بولمادی. واقعه‌نینگ تفصیلی بودورکه، توقتامیش خان شرقی تورکستان‌غه بیر الچی ایباریب شمالدین اوز قوتی و شرق‌دین خضر خوجه خان‌نینگ قوتی‌نینگ بیر وقتده غربی تورکستان‌غه هجوم قیلیب تیمور بگ‌نینگ دولتی‌نی بیقیماق‌غه تکلیف اتتی، و بو تقدیرده هر ایکی دولت‌نینگ خطر‌دین قطعاً امین بولماقی کوز‌غه کورونمکده ایدی. بناءً علیه خضر خوجه خان مذکور تکلیف‌نی قبول اتیب هجوم وقتی‌نی تعیین قیلدی. ۷۸۹ هـ ده توقتامیش خان غربی تورکستان‌غه ایکی قول عسکر یوللادی. بیری آرال کولی‌نینگ غربی‌دین خوارزم‌غه اوتوب او یردین توغرا بخارا‌غه و بیری آرال کولی‌نینگ شمال و شرقی‌دین اوتوب شرقی تورکستان عسکرلری بیلان بیرلاشیب تاشکند و اطرافی‌نی الیب سمرقند‌غه بارور ایدی. شرقی تورکستان‌دین هم ایکی قول عسکر یوللاندی. بیری قمر الدین بگ‌نینگ قیادتی آستیده تالاس یولی بیلان یوروب توقتامیش خان‌نینگ ایکنجی قول عسکرلری بیلان بیرلاشمکچی و ینه بیری مرحوم حاجی بگ‌نینگ برادرزاده‌سی آنگاتور بگ‌نینگ قیادتی آستیده کاشغر یولی بیلان [336] فرغانه‌غه هجوم قیلماقچی ایدی. بو وقتده تیمور بگ ایرانده کی مظفرشاه جلایر بیلان اوروشماقده ایدی، و اوغلی عمر شیخ میرزا اندجان‌ده تولا قوت بیلان بار ایدی، و سمرقندده امیر سلیمان‌شاه و امیر لعل و امیر عباس و شیخ تیمور و بخاراده امیر تاغای بوغا و امیر ایلمیش قوچین‌لر تولا قوت بیلان بار ایدی‌لر. اولاً قمر الدین بگ تالاس اولک‌ه‌سی‌نی اشغال قیلیب ایلگریلاب ساغناق شهری‌نینگ یانیده توقتامیش خان‌نینگ ایکنجی قول عسکرلری بیلان بیرلاشیب ساغناق‌نی آلدی‌لر، و او یردین یوروب او وقتده چونگ شهر بولغان ساوران (اسپجانب) شهری‌نی محاصره قیلدی، و بو شهرده تیمور خوجه آتلیغ قوماندان‌نینگ قیادتی آستیده تیمور بگ طرفیدین تولا قوت بار ایدی. او طرفدین بو تعرض خبری‌نی عمر شیخ میرزا و سمرقند قوماندان‌لری آنگلاب درحال همه‌سی یوروش قیلیب تاشکندده بیرلاشیب شمال‌غه یوردی‌لر. بو خبرنی قمر الدین بگ و توقتامیش خان‌نینگ عسکرلری آنگلاب ساوران‌نی محاصره‌ده قویوب

قیلور ایدی، و شرقی تورکستان غه تعرض قیلماق نی کین غه قویوب بو طرفده کی حدودلرده مدافعه وضعیتینی آغان ایدی.

خضر خوجه اوغلان نینگ خان بولغانی و شرقی تورکستان ده اتحاد

۷۷۶ هـ ده خداداد خان و ایلی جیلغه سیده کی بگلر بیرلاشیب توغلو قتی مور خان نینگ کیچیک اوغلی خضر خوجه اوغلان نی خانلیق تختیده اولتور غوزدی لر، و آلمالیق شهری نی تعمیر قیلدوروب او یرنی پایتخت قیلدی، و خداداد خان نی بگلر بگی تعیین قیلدی. موندین کین خضر خوجه خان آهسته آهسته موقعه کوره اوز دولتی نی قوتلاندورمکغه باشلادی، و طرفدارلری نی یخشی اداره قیلیب مرکیزی نی همه غه تونوتتی، و بارا بارا ۷۸۰ هـ اطرافیده خان نینگ قوتی قمر الدین بگ نینگ قوتی دین آشتی. قمر الدین بگ اولده خضر خوجه خان نینگ خانلیقی نی تونوما ی و دشمنلیک هم قیلما ی یالغوز اوز قوتی بیلان تیمور بگ بیلان یوقاریقی اوروش لرنی قیلماق غه مشغول ایدی. لیکن ۷۸۲ هـ [334] اطرافیده یوقاریده ایتیلغان وجه بیلان شرقی تورکستان قوتلری نینگ تیمور بگ نینگ مقابلیده بیرلشمک ضرورتی نی حس قیلغانی اوچون قمر الدین بگ خضر خوجه خان غه اطاعت قیلماق نی قبول اتتی، و خضر خوجه خان هم قمر الدین بگ نینگ حرب ایشلریده کی مهارتی نی و انینگ عسکری قیمتی نی بیلور ایدی. بو اوچون خضر خوجه خان قمر الدین بگ نی تمام شرقی تورکستان نینگ عسکری قوتلری اوستیده باش قوماندان تعیین قیلدی. بونینگ بیلان شرقی تورکستان چاغاتای دولتی نینگ قوتی کوندین کونگه آشماقغه باشلادی.

قمر الدین بگ نینگ توقتامیش خان بیلان بیرلاشیب غربی تورکستان غه هجوم قیلغانی

تیمور بگ ایران و عراق و باشقه اسلام مملکتلری نی فتح قیلیب غایت مهم قوت غه ایگه بولوب هر طرف غه یوروش قیلسه موفق بولغالی باشلادی، و پوتون آسیا مملکتلری ده کی دولت لر تیمور بگ نی اوز استقلال لری غه مدهش بیر خطر دیب بیلدیلر، و شرقی تورکستان بو مدهش خطر غه همه دین یاقین راق ایدی. شرقی تورکستان دولت آدم لری اوز قوتلری نی ممکن قدر آشورماقده بولغان نینگ اوستیغه تیمور بگ نینگ دشمن لری بیلان انینگ ضدی بیر اتفاق تأسیس اتمک غه کوشش قیلماقده ایدی لر.

۷۸۷ هـ ده تیمور بگ بیلان آلتون اوردا خانی توقتامیش خان نینگ دوستلوق مناسبتی بوزولدی.

تیمور بگ اسیر قیلدی. «روضته الصفا» و «تلفیق الاخبار» نینگ روایتی غه کوره بو هجوم تیمور بگ نینگ شرقی تورکستان غه قیلغان بشنجی هجومی ایمیش دور. تیمور بگ بو هجومی بیلان شرقی تورکستان اهالی نینگ تعرض قوتی نی کاملاً سیندورغانی غه قناعتلاندى. لیکن بو قناعتی نینگ یریده ایماسلیکی کین چه معلوم بولدی.

۷۷۸ ده قمر الدین بگ منتظم بیر قوت بیلان نارین غه باریب او یردین [332] فرغانه غه یوروش قیلیب فرغانه والی سی بولغان تیمور بگ نینگ ایکنجی اوغلی عمر شیخ میرزانی یمان مغلوب قیلیب اوزکندین خجند غه چه تمام فرغانه نی اشغال قیلدی، و فرغانه اهالی سی قمر الدین بگ غه تولا یاردم قیلدی لر. تیمور بگ محاربه غه تیارلاندى، و قمر الدین بگ نینگ محاربه سیغه بارمای قالغان کشی نی اولتورامن دیب اعلان قیلدی، و بو تهدید سببی دین یراغ کوترمکغه قدرتی بار کشی لر نینگ همه سی نی عسکر قیلیب تیمور بگ فرغانه غه یوروش قیلدی، و تولا اوروش لردین کین قمر الدین بگ مغلوب بولوب فرغانه نی بوشاتیب کاشغر غه یانیب کلدی. قمر الدین بگ غه یاردم قیلغان فرغانه لیک لر نی تیمور بگ قتل عام و اسیر قیلدی.

۷۷۹ ده قمر الدین بگ ینه فرغانه غه یوروش قیلدی. لیکن بو دفعه ده تیمور بگ اوغلی عمر شیخ میرزا و آق بوغا و خیتای بهادر نی تولا عسکر بیلان فرغانه حدودی ده قویغان ایدی، و بو قوت قمر الدین بگ نینگ قوتی دین آشوق ایدی. بو اوچون قمر الدین بگ حدود دین ایلگریالیامای یانیب کلدی. مذکور یوروش دین کین قمر الدین بگ تیمور بگ نینگ حدودی غه تعرض قیلما ی مدافعه وضعیت نی توتتی. ۷۸۱ ه غه چه تیمور بگ نینگ عسکر لری پات پات قمر الدین بگ نینگ حدودی غه تعرض قیلور ایدی لر، و قمر الدین بگ قاتیغ مدافعه قیلیب چو دریا و تالاس تاغ لری و فرغانه نینگ شمال شرقی سیده کی قاپاق آرت تاغ لری دین تیمور بگ نینگ عسکر لری نی قطعاً اوتکوزمای اوز حدودی نی یخشی ساقلا دی.

۷۸۱ و ۷۸۸ ه آراسیده تیمور بگ و قمر الدین بگ اوتراسیده محاربه بولغانی هیچ روایت ده کورولمدی، و مصالحه بولغان ویا بولمغانی هم معلوم ایماس دور. [333] هر حالده قمر الدین بگ تیمور بگ نینگ قاهر بیر تعرضی دین دایما قورقار ایدی، و بونینگ مدافعه سی اوچون غایت کوچلوغ بیر قوت لازم ایکانلیکی غه توشونور ایدی، و بونینگ یگانه چاره سی شرقی تورکستان نینگ تمام حکمدار لری نینگ بیرلشمکی و قوت لری نی یالغوز بیر بایراق آستیده بیر قوماندان نینگ قیاد اتیده توپلانماقی دور دیر ایدی، و بونینگ اوستیغه خارجدین هم قوتلیک دوست لر ایستر ایدی. تیمور بگ هم حاضر چه قمر الدین بگ نینگ تعرضی دین خاطر جمع بولغانی اوچون اولاً آیاقده کی آشدک بولغان ایران و عراق مملکت لری نی اشغال قیلماق نی غنیمت بیلیب او طرف لر غه یوروش

اوره تپيه شهرلری نی اشغال قیلیب تخی مو شرق غه ایلگریلامکغه و ایسیغ کولنینگ غربی قایی سی غه یاقین یتکان حالده قمر الدین بگ تولا قوت بیلان کاشغردین یوروب یتیشیب کلدی، و قاتیغ اوروش لردین کین تیمور بگ مغلوب بولوب آرقه سیغه یاندی، و قمر الدین بگ قوغلاغانچه تاشکند حدودی غه چه باریب تیمور بگ اشغال قیلغان اولکه لرنی یاندوروب آلدی.

۷۷۲ هـ ده تیمور بگ بیر اوغلی نی تولا عسکر بیلان اوزکند یولی دین نارین اولکه سی غه یوللادی، و نارین اهالی سی غایت قاتیغ مدافعه قیلیب تیمور بگ نینگ اوغلی نی یمان مغلوب قیلیب قاجوردی لر.

۷۷۳ هـ ده تیمور بگ شیخ علی بهادر و سیف الملوک آتلیغ ایکی قوماندانی نینگ قیادتی آستیده نارین غه عسکر یوللادی. بولر نارین غه هجوم قیلیب نارین اهالی سی نی قتل عام و باله بارقه لری نی اسیر و مال لری نی اولجه قیلدی لر. قمر الدین بگ بو حادثه نی آنگلاب کاشغردین حرکت قیلدی، و بو حرکت خبری نی تیمور بگ نینگ قوماندان لری آنگلاب کوتو پاتفاق آتلیغ یایلاغ دین قاجیب فرغانه غه کتتی لر.

۷۷۴ و بیر روایت ده ۷۷۵ هـ ده تیمور بگ سار بوغا و عادل شاه جلایر و خیتای بهادر و الچی بوغا آتلیغ تورت قوماندان نینگ قول آستیده تولا عسکر نی قمر الدین بگ بیلان اوروشماق [۱۰۱۰۰] شرقی تورکستان غه اوزکند یولی بیلان یوللادی، و یولده سار بوغا و عادل شاه جلایر تیمور بگ دین یوز او یروب خیتای بهادر و الچی بوغانی [331] اسیر قیلیب عسکر لری بیلان قمر الدین بگ نینگ اطاعتی غه کیردی لر.

بو واقعه لر ۷۷۱ و ۷۷۶ هـ آراسیده وقوع غه کلگان کیچیک واقعه لر دور. تیمور بگ بو واقعه لر دین تجربه حاصل قیلیب قمر الدین بگ نینگ قوتی نی یوق قیلماق اوچون مونداغ کیچیک عسکر ی حرکت لر نینگ فایده برماسلیکی نی بیلدی، و اوزی تمام قوتی بیلان شرقی تورکستان غه یوروش قیلماق غه قرار بردی. ۷۷۷ هـ ۱۳۷۵ م ده تیمور بگ و اوغلی جهانگیر میرزا تمام قوت لری نی الیب شرقی تورکستان غه یوروش قیلدی، و ایسیغ کولنینگ یاقینیده قمر الدین بگ بیلان قاتیغ اوروشوب انی مغلوب اتتی، و تیمور بگ اوزی آرتباشی غه چه ایلگریلادی، و جهانگیر میرزانی آکمالیق طرفی غه یوللادی، و او آلدینی توسقان وطن پرور لرنی مغلوب قیلا قیلا آکمالیق غه باردی، و او شهرنی کویدوروب ویران قیلدی. بو صورت بیلان تیمور بگ سیر دریا و ایلی دریاسی آراسیده کی مخالف لری نی جنوب (آلتی شهر) غه قاجوردی، و بو شمال اولکه سیده کی تمام شهر و آبادلیق لرنی ویران قیلیب و او اولکه نینگ ثروت لری نی اولجه قیلیب سمرقند غه یانیب کتتی. بو محاربه ده قمر الدین بگ نینگ آکاسی والی شمس الدین بگ دوغلات نینگ خاتونی و قیزی نی

اوپون بیر بو کتابیمیزده تیمور بگ دیمیز. تیمور بگ نینگ کورگان عنوانی باردور (حکمدارینگ کیو اوغلی دیمکدور). بو تاریخده شرق دنیاسی ده شرقی و غربی تورکستان لرده کی یوقاریقی تاریخی حادثه لر دین باشقه ینه غایت مهم بیر حایثه باردور. و او حادثه بودور که...

۷۷۲ هـ ۱۳۷۰ م ده چین ده کی مغول قآن لیقی بیقیلیب چین اهالی سی دین بولغان مینگ خاندانی امپراطور لوقی تأسیس تاپتی، و بیر ییل دین کین چین حکومتی اوزون دین بری اوغورلر نینگ بیر ولایتی بولغان اوچ ایل (بوگونکی سوچو و دونگخوانگ) اولکه سی نی و قمول و بارکول نی ایدی قوت دین تارتیب آلدی، و ۸۰۰ هـ غه چه قمول و بارکول چین قولیده قالدی.

[329] شرقی تورکستان حکمدار لری و تیمور بگ آراسیده

اون ییل لیق محاربه لر

تیمور بگ حکمدار بولغان دین کین اوز دولتی غه شرقی تورکستان حکمدار لری نینگ قوتی نی اُن یمان خطر دیب بیلور ایدی، و بو اوچون اولرنی ضعیفلاشتورماق و هیچ بولمسه غربی تورکستان حدودی دین اوز اقلاشتورماق تیمور بگ نینگ همه دین مهم بیر مقصدی ایدی، و بو مقصد نینگ حصولی اوچون توبنده کی ایکی یول نی توتتی—بیری—شرقی و غربی تورکستان اهالی سی نینگ ملی بیرلیک و دینی و مذهبی اتحاد رابطه سی نی یوق اتمک اوچون شرقی تورکستان اهالی سی نی چته مغول یعنی باغی مغول دیگان ینگی بیر آت اختراع قیلدی، و هر قسم دین سیزلیق ویا اسلام اصولی دین یراق لیق افترا لری نی شایع قیلیب اولرنینگ اوستیغه غزات قیلماق نینگ فرض لیقی نی اعلان اتتورور ایدی—ینه بیری—سیر دریا بویی غه چه چوزولغان قمر الدین بگ نینگ مملکتی غه هر فرصت ده هجوم قیلماقده ایدی، و قمر الدین بگ شدتلیک مدافعه قیلور و گاها تیمور بگ نینگ مملکتی غه تعرض هم قیلور ایدی، و هر ایکی طرفده غالب لیق و مغلوب لوق نوبت چه بولغان لیقی توبنده کی تفصیلات دین آنگلانا دور. بو صورت بیلان آز آز فاصله بیلان تقریباً اون ییل مدت اوروش دوام اتتی. تفصیلی بودور. ۷۷۱ هـ نینگ آخریده تیمور بگ نینگ عسکر لری سیر دریانینگ شرق قایی سی ده کی قمر الدین بگ نینگ حدودی غه تعرض قیلغالی باشلادی لر. قمر الدین بگ ایلی جیلغه سی ده کی قبیله بگ لر دین کپک تیمور بگ و شیر اول بگ و حاجی بگ لر بیلان بیرلا شیب مهم بیر قوت بیلان سیر دریا بوییغه یوروش قیلدی لر. [330] و تاشکندغه بارغانده حاجی بگ بیلان اوترا لریده بیر اختلاف چیقغان سبب دین قوت لری چارچه لاندی، و بو باعث دین آرقه غه یانماق غه مجبور بولوب اوز مرکز لریغه یانیب کتتی لر. بولر کتکان دین کین تیمور بگ کلیب تاشکند و

الياس خوجه خان يوقاريقى اوروش اوچون تمام عسكرلرىنى اليب كتيب تقريباً بير ييل مدت مركزدين اوزاقلاشيب قالغان فرصتدين قمر الدين بگ باشليغ ناراضى بگلر استفاده قيليب مهم قوتلر توپلاب انقلاب چيقارديلر، [327] و شمالده كى جنگجوى قبيلهلر نينگ تولاسى قمر الدين بگ غه قوشولوب ۷۶۸ ه نينگ آخريده آلماليق شهرى غه هجوم قيلغالى باشلاديلر. الياس خوجه خان بو خبرنى آنقلاب غربى توركستانده كافى [+عسكر] قويوب سمرقندنى فتح قيليشنى هم ترك اتيب آلماليق غه كلدى، و انقلابچىلر بيلان اوروش غه كيريشتى، و غربى توركستانده كى عسكرلر نينگ مهم قسمى عاصى قبيلهلر دين بولغانى اوچون قاجيب كلگالى توردىلر، و بير طرفدين غربى توركستانده عمومى بير آت وباسى پيدا بولوب او يرده كى عسكرلر نينگ آتلىرى نينگ تولاسى اولوب كتتى، و پياده محاربه سىنى امكان سيز كورادورغان بو عسكرلر غربى توركستاننى ترك اتمك غه مجبور بولوب تاماماً يانيب كلديلر. بونينگ بيلان غربى توركستان عسكردين خالى بولوب قالغاندين كين امير حسين كليب سمرقند و بخارا غه ايگه بولوب اوزىنى حكمدار اعلان اتتى، و تيمور بگ انينگ تابعى بولوب قالدى. الياس خوجه و انقلابچىلر آراسيده محاربه اوزون دوام قيليب اخيراً ۷۷۰ ه نينگ آخريده قمر الدين بگ غالب كليب الياس خوجه خان و خانداندين ۱۸ شهزاده شهيد بولدىلر.

قمر الدين بگ بو كوندن اعتباراً كاشغر، اوچ، ياركند، ختن، ايسغ كول اطرافى، ايلي جيلغەسى، يته سو اولكهلردى ده مستقل حكمدار بولدى. كاشغرنى پايتخت قيلدى، و ايسغ كول اطرافيده آكاسى شمس الدين بگنى و يته سوده اينىسى شىخ دولت بگنى والى قيلدى، و ايلي ده يرليگ بگلر قمر الدين بگ نينگ آتيدى حكمدار ليق قيلدىلر. بگلر بگى خداداد خان باشليغ الياس خوجه خان طرفدارلرى قطعى صورتده مغلوب بولوب الياس خوجه خان نينگ [328] اينىسى خضر خوجه اوغلاننى همراه اليب كوچاغه قاجتىلر. خداداد خان كوچاغه كليب چاليشنى هم اشغال قيليب استقلال اعلان اتتى (قراشهرنى مغوللر چاليش دير ايدىلر، و كوچاننى كوسن دير ايدىلر). او يغور ايديقوتى هم مستقل بولوب قالدى. منه بو پارچه لانا مق ۷۷۱ ه ۱۳۶۹ م ده قرار تاييب داخلى مجادلهلر توگادى. بو تاريخ غه چه تيمور بگ نينگ هجوميدىن هيچ قورقولماس ايدى. چونكه تيمور بگ بو مدت ايچيده قاين آغاسى امير حسين بيلان مجادله غه مشغول ايدى، و ۷۷۱ ه ۱۳۶۹ م ده امير حسيننى يوق اتيب تمام غربى توركستان و شمالى افغانستان غه اوزىنى مراسم بيلان حكمدار اعلان اتتى. بيلمك كرك دوركه تيمور بگ هيچ بير عنوان قبول اتماي اولقى تيمور بگ آتى بيلان آخر عمرى غه چه حكمدار ليق قيلدى، و امير عنوانى بولسه تيمور بگ نينگ عنوانى ايماس دور، بلكه بگ نينگ عربيجه سى بولوب ايران مؤرخلرى نينگ استعمال اتكان لفظلردى دور. بو

سمرقندغه باریب توختادی. تیمور بگ نینگ توزی نی بیگان واقعه نویس لر و اولرغه تابع بولغان بعضی مؤرخ لر بو هزیمت نینگ سببی نینگ بیانی ده ایکی سبب بیان قیلادور لر. بیری مغول ساحر لری یادا قیلیب یامغور یاغدورغانلیقی ایملیش. ینه بیری امیر حسین نینگ غیرتسزلیکی ایملیش دور. اما مؤرخ لر بو سوزلر نی بیر یارماقغه آلمایدور لر.

تیمور بگ سمرقندده هم عسکر ی نی توپلایالما ی سمرقند اهالی سی نی مدافعه غه تشویق قیلیب و قوت توپلاب کلمک وعده سی نی بیریب یشیل شهرغه کتتی، و الیاس خوجه خان یتیب کلیب سمرقندنی محاصره قیلدی. تیمور بگ خان نینگ عسکر لری نی مدافعه قیلماقغه قدرتی یوقلوقی نی بیلیب یشیل شهر دین آدم لری بیلان چیقیب قاچتی، و آمو دریادین اوتوب بلخ یاقینی ده توختاب توردی. الیاس خوجه خان سمرقند دین باشقه تمام غربی تورکستان شهر لری نی آلدی. اما سمرقند شهر ی نینگ قلعه سی غایت مستحکم و اهالی سی مسلح بولغان اوچون شدت بیلان مدافعه قیلدی لر. بو حالده شرقی تورکستانده اغتشاش چیقغان سبب دین الیاس خوجه خان سمرقند اطرفیده و هر یرده کافی عسکر قویوب شرقی تورکستان غه یانیب کتتی، و بو یانیس ۷۶۸ ه نینگ آخریده ایدی.

[326] شرقی تورکستان ده انقلاب و الیاس خوجه خان نینگ شهید بولغانی و یرلیک بگ لر نینگ مستقل بولغانلری

الیاس خوجه خان عسکر تنظیمی و حرب فنونی ده تولا ماهر ایدی. لیکن اوزی یاش ده خیلی کیچیک و مغرور و سیاست ده تجربه سیز بیر یگیت ایدی، و بو جهت دین یاش یگیت لرغه امتیاز بیریب یورت نینگ ملی نفوذ غه مالک بگ لری نی و تجربه لیک پیشقدم لری نی اعتبار دین توشوروب اولر نی اوزی دین ناراضی قیلدی. بو جمله دین آن مهم بولغانی نی نمونه صورتی بیلان ذکر قیلامیز...
توغلوقتیمور خان نینگ وقتیده دولت بگ دوغلات لر نی ایش دین چیقاریب بولر نینگ اورنیغه بگ نی و شمس الدین بگ و شیخ دولت بگ دوغلات لر نی ایش دین چیقاریب بولر نینگ اورنیغه برادرزاده لری بولغان یگر مه یاشار خداداد خان نی هم بگلر بگی و هم دوغلات خانی تعیین اتتی، و بونینگ امثالی ده بیر مونچه اداره و سیاست خطالری غه ارتکاب قیلدی. بو باعث دین یورت نینگ ملی نفوذ صاحب لری بولغان تولا آدم لر خان دین خپه بولدی لر، و بیر طرف دین خان نینگ ایش غه تعیین قیلغان یاش آدم لری نینگ تجربه سیزلیک لری نتیجه سیده یورت نینگ اداره ایش لر ی آستین اوستون بولوب بو نازک وقت ده مملکت نینگ ایچ طرفی انتظام سیزلیق غه باشلادی، و بو سبب دین الیاس خوجه خان نینگ حکومتی دین زریک کان خلق تولا بولغانی توردی.

عليه اولر نينگ آن مهم پلان لری الياس خوجه خان غه آرام برمای قاتيع هجوم لر بيلان اني ضعيفلاشتورماق ايدى. بو اوچون تيمور بگ و امير حسين غربى تورکستان اهالى سى دين و افغانستانده کى افغان و غور قبيله لر دين مرکب معظم بير عسکر توپلاب ۷۶۷ ه نينگ آخريده يوروش قليب سير دريا بويى غه کلدى لر، و دريادين هم اوتوب خان نينگ عسکر لرى نى مغلوب قليب ايلگر يلامک غه باشلادى لر، و بو طرفدين الياس خوجه خان غايت منتظم و مجهز عسکر بيلان آکماليق دين يوروش قيلدى، و بو ايکى قوت تاشکند نينگ ياقينيده اوچرا شيب اوروش غه تيارلاندى لر.

[324] بو ايکى عسکر نينگ حربى قيمتى خصوصيده بعضى عصرى تاريخ کتاب لريده يازيلغان ملاحظه نى محترم او قوغوچى لر غه بيان قلاميز—تيمور بگ نينگ عسکرى عدد غه کوره الياس خوجه خان نينگ کيدين خيلى زياده ايدى. ليکن حربى قيمت غه کوره الياس خوجه خان نينگ عسکر لرى تولا قوت ليک ايدى. چونکه خان نينگ عسکر لرى يخشى انتظام غه تابع و حرب تجربه لرى مکمل و کاملاً مجهز و اوز قوماندانى غه اطاعتکار و دولتي غه فداکار و همه سى بير ملت نينگ افرادى ايدى لر.

اما تيمور بگ نينگ عسکر لرى ده بو صفت ليک لر آز بولوب قسم کلى سى تيمور بگ نينگ آرقه سيدين يورويدورغان بعضى مشايخ لر نينگ تشويقاتى بيلان قوشولغان انتظام سيز آلامان امدادچى لر و اوروش نى کورماق يراق دين ايشيتکان افغان و غور قبيله لرى دين عبارت بولوب بولرده محارب ليق اوصافى يوق آدم لر ايدى لر. معهدا تيمور بگ نينگ عسکر لرى اوز لرى نينگ تولا ليق لرى و بعضى روحانى مددکار لرى غه ايشانيب غالب کلمک لرى غه شبهه اتماس ايدى لر. اما تيمور بگ اوزى تجربه ليک و عالم بير عسکر آدم بولغانى اوچون يوقاريقى فرق نى بيلور ايدى، و محارب ليک اوصافى غه مالک عسکر لرى نى اوز قيادتي غه آليب حربى مانوره لر بيلان غالب کلمک اميدى ده ايدى. محاربه باشلار باشلاماس هوا بوزولوب غايت قاتيع يامغور ياغيب و هوا گورکيراب و آل توشوب نهايت مدهش بير وضعيت آلدى، و بير ساعت ايچيده ميدان لر يمان بير پانتقاليق حالى غه کلدى، و آدم و آت نينگ يورمكى مشکل لاشتى، و اوشبو حال بيلان محاربه کچ غه چه دوام قيلدى. کچقرون ده امير حسين يمان مغلوب بولوب ميدان دين قاچتى، و کين راق [325] تيمور بگ هم مغلوب [+بولوب] آرقه غه ياندى، و آخشام بولغاچ اوروش توختادى. تيمور بگ کيچه سى عسکرى نى توپلاب مقابل تعرض غه تيارلاندى، و يرته سى هنوز يامغور توناگونكى شدتى بيلان ياغما قده ايدى. بو حالده الياس خوجه خان نينگ عسکر لرى تيمور بگ نينگ عسکر لرى نى آراغه اليب يمان بير قليچ اوروشى بولوب تيمور بگ نينگ منتظم عسکر لرى نينگ تولاسى قيريلدى، و تيمور بگ قاچقانچه

خاندانی نینگ آلتون اوردا خان لردین باشقه سی انقراض دوری نی یاشاماقده بولوب اهمیت دین توشکان بیر حالده ایدی. توغلوقتیمور خان بو دولت نی ینگ دین تیرگوزمک اوچون کوشش قیلماقده و چونگ بیر جهانگیرلیک پلانی نی قورماقده ایدی. لیکن [322] ۳۶ یاشیده وفاب اتتی، و بو مقصدلری وجودغه چیقمادی، بلکه ایننگ دشمنی بولغان تیمور بگ غه میسر بولدی.

توغلوقتیمور خان وفات قیلغوچه الیاس خوجه اغلان و تیمور بگلر آراسیده محاربه بولمغان ایدی. خان نینگ وفات خبری کلگان زمان الیاس خوجه اوغلان کیچیک بگ و ینه ایکی قوماندان نینگ قیادتی آستیده کافی درجه ده عسکر قویوب اوزی آمالیق غه کتتی، و او یرغه باریب مراسم بیلان خانلیق تختیده اولتوردی. بو آراده تیمور بگ و امیر حسین کیچیک بگلر بیلان شدتلیک اوروش باشلادی، و تولا اوروش لردین کین خان نینگ عسکرلری مغلوب بولوب کیچیک بگ و ایکی قوماندان باشلیغ تولا عسکرلر تیمور بگ نینگ قولی غه اسیر توشتی لر. تیمور بگ مذکور اسیرلر نینگ شجاعتی و خان نینگ توزی غه وفا قیلغان لری نی تقدیر قیلیب اولرغه مکلف ضیافت بردی، و کیچیک بگ دین سوردی که—«سیرلر نینگ حقین گلرده نیمه معامله قیلماقیم نی امید قیلا سیرلر». کیچیک بگ ساکن و پرواسیز بیر توروق بیلان جواب بردی که—«بیزگه نیمه معامله قیلماق اختیاری سنده دور. اولتورسنگ، انتقام آغان بولورسن، و ساق قویسانگ اوز فایده لرینگنی کوزلاگان بولاسن. اما بیر اوچون هر ایکی سی برابر دور. بیز بلیمیزغه قلیچ آسقان کوندین اعتباراً اولوم غه اوزومیزی تیککان ایدوک»— دیدی. تیمور بگ بو جسارتلیک جواب دین خوش بولوب بولر نینگ یراغلری نی بیریب و آت هم بیریب آزاد قیلیب آمالیق غه یوللادی، و تیمور بگ و امیر حسین لر هم سمرقندغه کتتی. [323] بونینگ بیلان تیمور بگ و امیر حسین پوتون غربی تورکستان نی و افغانستان نینگ کابل و غزنی غه چه نصفی دین تولاراق حصه نی مشترک حکمدار لیلرلی آستیه آلدیلر.

الیاس خوجه خان نینگ تیمور بگ نی مغلوب قیلیب غربی تورکستان نی آغانی

الیاس خوجه خان نینگ تخت ده اولتورغان کوندین اعتباراً غایت قوتلیک و منتظم م مجهز عسکر تیارلاماق و تیمور بگ و امیر حسین نی قطعی صورت ده مغلوب اتیب غربی تورکستان نی قولی غه آماق اُن مهم مقصدی بولدی، و تیمور بگ و امیر حسین اوزلری نینگ بو ینگ قولغه کلتورگان دولت لری غه الیاس خوجه خان نینگ قوتی نی قوتلیک و دایمی بیر خطر بیلور ایدی لر. بناءً

و كىچىك بگ تمام يوللاردا عسكر قويوب اوزى عسكرى نىنگ قسم كلىسى بيلان تاش كوپروك نىنگ اوتوریده يرلاشتى. كىچىك بگ تيمور بگ نىنگ قوتى نىنگ اوز قوتى دىن تولا ضعيف لىقىنى بىلىب دريادين اوتمك و تعرض قيلماقنى لازم كورمادى. اما تيمور بگ بير آى توختاغاندىن كىن امير موسى آتلىغ بيرر قوماندانىنى ۵۰۰ كشى ليك بير قوت بيلان تاش كوپروكده قويوب اوزى بير كىچەده تمام قوتىنى اليب آياغ طرفدىن مخفى صورته دريادين اوتتى، و كىچىك بگ نىنگ عسكرلى نىنگ آرقه سيغه اوتوب او يرده كى دونگلرنى اشغال اتتى. كىچىك بگ ايرتهسى اوزىنى دشمن نىنگ احاطهسى ايچيده كوردى. ليكن بونىنگ بيلان هم شاشيب قالماي كىچەده شدتليك محاربه قىلىب موقعىنى محافظه اتتى، و كىچەده تيمور بگ و عسكرلى هاردوقده استراحت قيلماقده بولغانى[+نى] بىلىب كىچىك بگ احاطه دىن چىقماق اوچون عسكرلى بيلان كوچوب موفقيت بيلان احاطه دىن چىقتى، و بو حالده امير حسين تولا افغان و تورك عسكرلى بيلان تيمور بگ نىنگ ياردمى غه كلدى، و غربى توركستان دىن بير نچه قىيله لر و حتا قولبغه يراغ آلماق امكانىنى تاپقان اير و خاتون دىن مركب بير نچه مىنگ ياردمچى لرتىشتى لر، و بونىنگ بيلان تيمور بگ نىنگ قوتى كىچىك بگ نىنگ كىدىن آشوق بير حالغه يتتى. بو وضعيت غه اگه بولغان تيمور بگ كىچىك بگنى قوغلاغالى باشلادى. [321] و كىچىك بگ نىنگ عسكرلى آرقه دىن و ياندىن غربى توركستان ليغ لرنىنگ غير منتظم هجوم لرى و تيمور بگ نىنگ منتظم قوتى نىنگ يتىشكانى دىن شاشيب قاچماق غه يوز قويدى لر، و كوندىن كونگه تيمور بگ نىنگ قوتى تولا بولغان سبب دىن الياس خوجه اوغلان اوزىنى و عسكرلىنى تهلكه دىن قوتقوزماق اوچون غربى توركستاننى بوشا تىب يوروب سىر دريادين اوتوب عسكرلىنى توپلاب مدافعه وضعيتىنى اليب توردى، و بو حالده تيمور بگ و امير حسين تمام قوت لرى بيلان كليب دريانىنگ او بويده ير آلدى لر. روايت لر غه كوره بير كون الياس خوجه اوغلان دريا بويده آتلىغ يورمكده ايدى. تيمور بگ و امير حسين آتلا تىب دريا بويغه باريب الياس خوجه اوغلان نىنگ اوتوريغه باريب آتلىرىدىن توشوب سلام قىلىب احترام رسمىنى ادا قىلدى لر.

توغلوقتيمور خان نىنگ وفاتى و الياس خوجه اوغلان نىنگ خان بولغانى و تيمور بگ بيلان محاربه

۷۶۷ هـ ۱۳۶۵ م ده توغلوقتيمور خان وفات اتتى. توغلوقتيمور خان ياش بير آدم بولغانى بيلان غايت هشيار و عادل و سياست بابيده هم مثل سىز بير داهى ايدى، و بو تاريخ دىن چىنگىز

قوشولماقنى امید قیلور ایدی. ۷۶۵ ه نینگ آخریده تیمور بگ یشیل شهر اطرافیده کی عسکرلر نینگ اوستیغه هجوم قیلیب اولر نینگ قولیده کی اسیرلرنی زور بیلان تارتیب الیب آزاد قیلماقغه باشلادی. الیاس خوجه اغلان تیمور بگ نینگ بو حرکتی نی و اهالی نی عصیانغه تشویق اتکانی نی خانغه یازدی. خان تیمور بگ نی یوق اتمکغه یارلیغ بردی. بو یارلیغ نینگ خبری نی تیمور بگ آنگلاب بیر کیچده خاتون و بالهسی نی و ۲۵ آتلیغ آدمی نی همراه الیب قاچتی، و آمو دریا دین اوتوب بیر نچه آی غایت یمان مشقتلرنی کوروب اخیراً قاین آغاسی امیر حسین بیلان بیرلاشتی، و گاهی افغانستان و گاهی بلخ آراسیده یوروب [319] کوشش لر قیلیب یانیغه بش آلته مینگ کشی لیک بیر قوت توپلادی. تیمور بگ و امیر حسین بو قوت بیلان آمو دریاغه یاقین بلخ جواریده بیرلاشتی لر، و بو قوت بیلان غربی تورکستانغه هجوم قیلماق ممکن ایماس ایدی، بلکه تیمور بگ نینگ مقصدی مذکور قوت بیلان اوز یری نی محافظه قیلیب توروب غربی تورکستانده کی طرفدارلری نی آهسته آهسته یانیغه کلتورمک و کافی درجهده قوتغه ایگه بولغاندین کین هجومغه قدم قویماق ایدی. لیکن امیر حسین تیمور بگ نینگ مصلحتی سیز آمو دریا دین اوتوب الیاس خوجه اوغلان نینگ حدودچی عسکرلریغه تعرض قیلدی، و یمان مغلوب بولوب عسکرلری پراکنده بولدی، و اوزی قاچیب تیمور بگ نینگ یانیغه کلدی. امیر حسین نینگ بو وقت سیز هجومی و مغلوب بولغانی بیر طرف دین تیمور بگ نینگ پلانیغه چونگ ضرر بردی، و بیر طرف دین الیاس خوجه اوغلان نینگ کوزی نی آچیب قویدی. چونکه الیاس خوجه اوغلان امیر حسین نینگ هجومی نی آنگلاب دریانینگ او طرفیده قوتلیک بیر دشمن بارلیقی نی بیلدی، و درحال کیچیک بگ نی ۲۰۰۰۰ عسکر بیلان دریا بوییغه یوللادی.

تیمور بگ و کیچیک بگ نینگ آراسیده کی تاش کوپروک محاربه سی و غربی تورکستان نینگ قولیدین کتکانی

امیر حسین نینگ عسکرلری نینگ پراکنده بولغانی تیمور بگغه نومیدلیق کلتورادورغان بیر حادثه ایدی. اما بو جهانگیرلیک استعدادی بیلان یراتیلغان آدم بو حادثه دین هیچ متأثر بولمادی، و درحال فعالیتغه کلیب پراکنده بولغان عسکرلرنی ممکن قدر بیغدی، و غربی تورکستان دین و هر یر دین طرفدارلری نی ممکن بولغان طریقه [320] بیلان یانیغه توپلاماقغه کوشش قیلا بردی. الحاصل بیر نچه آی مدت ایچیده تیمور بگ نینگ یانیغه مهم مقدارده قوت توپلاندى. تیمور بگ بو قوت نی الیب بیر آز ایلگریلاب آمو دریانینگ تاش کوپروک دییلا دورغان کیچیک نینگ اوتوریده یرلاشتی،

[317] يوروش قیلدی. خان بو دفعه ده غایت جدی بیر پروگرام بیلان کلدی، و تمام عاصی لرنی یوق قیلماق و غربی تورکستان نینگ اداره سی نی کاملاً اوز قولی غه الیب او یرده کی اوزون دین بری جاری بولماقده بولغان فساد و خونریزی لیکه قطع صورتده نهایت برمک عزمی ده ایدی. خان خجندغه کلیبلا بایزید بگنی ایلگریکی باش سیزیلیقی (حاجی بارلاس بیلان بیرلاشکانی) نینگ جزاسی اوچون اولتوردی. حاجی بارلاس و امیر حسین لر سمرقند یا قینیده خان نینگ فراول عسکرلری بیلان آرزغینه اوروشوب قاچتی لر، و کابل طرفی غه کتتی لر. تیمور بگ ینه اولقی دک اطاعت عرض قیلیب استقبال قیلدی.

توغلوقتیمور خان تیمور بگنی سمرقندغه والی تعیین قیلسمو کین لرده عزل قیلدی، و بیر ییل غه چه خان سمرقندده توروب غربی تورکستانده هیچ بیر مخالف نی قومادی، و اطاعت قیلغانلرنی هم ایلگریکی دک اختیارات برمای هر ایشده مرکزغه تابع بیر حاکم ویا بیر قوماندان صفتی بیلان ایشغه تعیین قیلدی. تیمور بگ بو دفعه ده خان دین چونگ بیر منصب طمع قیلماقده ایدی. لیکن خان آنگا ینه اولقی یشیل شهر حاکم لیتی و بارلاس قبیله سی نینگ اوستیده تومن بگی عنوانی بیلان تورماقی دین باشقه بیر منصب برمادی. تیمور بگ نینگ کین کی عصیان نی نینگ مهم راق باعثی اوشبودور. توغلوقتیمور خان اوغلی الیاس خوجه اوغلان نی غربی تورکستان غه عمومی والی تعیین قیلدی، و کیچیک بگ آتلیغ بیر قوماندان نی کافی درجه ده عسکر بیلان سمرقندده قویدی، و تمام حدود و شهرلرغه عسکرلر و حاکم لر تعیین ایلادی، و ۷۶۵ هـ ده آلمالیق غه یانیب کلدی.

[318] تیمور بگ نینگ عصیانی

توغلوقتیمور خان کتکان دین کین تیمور بگ غربی تورکستانده عصیان چیقارماق اوچون فرصت غه منتظر تورماقده ایدی. الیاس خوجه اوغلان و کیچیک بگ باشلیغ عسکر و مأمورلر مغول عادتیه اسپرلرنی قول قیلماق و ساتماق غه توردی لر، و بو اسپرلر تماماً مسلمان ایدی لر. غربی تورکستان اهالی سی بو مسلمان لرنینگ قول قیلینغانی نینگ اسلام شریعتی غه مخالف بیر ایش بولغانی اوچون تولا خبه بولدی لر، و مونینگ اوستیغه کیچیک بگ ظالم بیر آدم ایدی، و عسکرلری نی اهالی غه ظلم و تعدی قیلماق دین توسماس ایدی، و الیاس خوجه اوغلان یاش و مغرور بیر شهزاده بولوب دایما آو بیلان مشغول ایدی. منه بو وضعیت غربی تورکستان اهالی سی نینگ الیاس خوجه اوغلان و کیچیک بگ لردین نفرت قیلماقیغه باعث بولدی. تیمور بگ بو فرصت دین استفاده قیلیب دوستلری نی مخفی صورتده عصیان غه تشویق قیلور ایدی، و بیر طرف دین اهالی نینگ اوزی غه

قراری نی بردی. مذکور منصبدارلر بو قرارنی آنگلاب اوز آدم لری بیلان قاچتی لر، و ایلی اطرافیده کی بعضی قبیله لر بیلان بیرلاشیب تالانچی لیق قیلماقغه باشلادی لر. اولده خان موندین پروا قیلمادی، و بو تالانچی لر هم قابل اعتناء بیر عصیانچی دیبلگودک ایماس ایدی لر. لیکن خان نینگ اورنیده نایب لیق صفتی بیلان پایتختنی اداره قیلادورغان بگلر بگی پولاچی بگ ۷۶۲ ه ده وفات اتکاندین کین مذکور تالانچی لر حقیقی بیر عاصی شکلی نی الیب تولا قوتلانیب آلما لیق شهری نی تهدید قیلغالی باشلادی لر. بو سبب دین خان غربی تورکستانده لازم لیغ اصلاحتانی چالا قویوب یانب کلدی، و تقریباً بیر ییل دوام اتکان شدتلیک تعقیبات دین کین عاصی لرنی کاملاً محو قیلدی.

توغلو قتی مور خان نینگ ایکنجی نوبت غربی تورکستان غه یوروش قیلغانی

توغلو قتی مور خان شرقی تورکستانده عاصی لرغه ادب برمک غه مشغول بولغان لیقیدین حاجی بارلاس و باشقه قاچقان بگلر استفاده قیلیب غربی تورکستان غه کلدی لر، و حاجی بارلاس [بارلاس] سمرقندنی اشغال اتتی، و بایزید بگ [316] جلایر هم خان نینگ اطاعتی نی ترک اتیب باش سیزلیق یولی نی توتتی. اما تیمور بگ خان نینگ وفادار بیر مأموری صفتی بیلان حاجی بارلاس و بایزید بگلر غه مخالفت اتمک ده ایدی. اخیراً حاجی بارلاس و بایزید بگلر تیمور بگنی یوق اتمک غه قرار بیریب آنگا مکر یولی بیلان سوء قصد قیلدی لر. لیکن بو ایشده موفق بولالمغان سبب دین بایزید بگ حاجی بارلاس دین آیریلدی، و حاجی بارلاس اوز عسکر لری بیلان تیمور بگنی یوق اتمک اوچون یشیل شهر غه یوروش قیلدی. تیمور بگ «من حاجی بارلاس غه تابع بولمایمن، و منینگ قولومده خان نینگ آلتون تامغالغ منشور هسی بار. من ایننگ تابعی دورمن» دیب حاجی بارلاس نی مدافعه قیلدی، و حاجی بارلاس مغلوب بولوب سمرقند غه قاچتی، و تیمور بگ انی قوغلاب سمرقند غه یاقین بارغانده بایراقی آستیده کی بارلاس لر حاجی بارلاس طرفی غه اوتوب آلیب قوتی بک آز قالدی، و مجبوراً خاتون و باله سی نی الیب کابل غه قایین آغاسی امیر حسین نینگ یانیغه قاچیب کتتی، و ایننگ بیلان بیرلاشیب کابل اطرافیده کی افغان قبیله لری دین و تورک قبیله لری دین عسکر توپلاب غربی تورکستان غه کلیب حاجی بارلاس [بارلاس] نی مغلوب قیلیب تیمور بگ یشیل شهرنی و امیر حسین سمرقندنی الیب اولتوردی لر. بونینگ بیلان تیمور بگ و امیر حسین و حاجی بارلاس و بایزید بگ و باشقه لر اوزون و مدهش بیر داخلی مجادله غه توتولدی لر، و بو مجادله توغلو قتی مور خان نینگ بیر مونچه قوش لرنینگ آراسیغه هوادین بیر تاش توشکان دک اوشتومتوت هجومی غه چه دوام اتتی.

۷۶۴ ه ۱۳۶۳ م توغلو قتی مور خان تولا قوتلیک و منتظم عسکر بیلان غربی تورکستان غه

خان بولغان كشي امير قازغان غه مخالفت كورساتسه اني اولتوروب باشقه سي ني خان قيلور ايدى. و كين لرده امير قازغان اولتورولوب غربى توركستانده غايت يمان بير باش سيزليق و داخلى مجادله پيدا بولدى.

توغلو قتي مور خان بو وضعيت ني اوز مقصدى غه غايت مساعد كوروب ۷۶۰ هـ ۱۳۵۹ م ده چونگ و منتظم بير قوت بيلان غربى توركستان غه يوروش قىلدى. غربى توركستانده كي بير بيرى بيلان مجادله قىلماقده بولغان بگلر بو خبرني ايشتيب غايت درجه ده اضطراب غه توشتي لر، و بارلاس قبيله سي نينگ اميري حاجي بارلاس باشليغ بگلر اوز تابع لري و [314] مال لري ني اليب هرات و كابل طرف لري غه قاچتي لر، و جلاير قبيله سي نينگ بگي بولغان فرغانه حكمداري بايزيد بگ و بارلاس اصيل زاده لري دين كَش (يشيل شهر) نينگ حاكمي تيمور بگ (مشهور دنيا فتحي امير تيمور) و باشقه بير نچه بگلر توغلو قتي مور خان غه اطاعت عرض قىلدى لر، و بولر غه خان چونگ التفات قىليب اوز منطقه لري ني اوزلري غه بردى. بو صورت بيلان توغلو قتي مور خان غربى توركستان ني هيچ بير اوروش سيز آلدى. ليكن غربى توركستان ده اداره سيزليك و باش سيزليق منتها درجه ده يرلا شيب قالغان و هر ايشده فساد اوروغى ييلديزلاب قالغان ليقى اوچون او فساد و اداره سيزليك ني كاملاً يوق اتمك و اصلاحات و آسائش ني اورونلا شتورماق تولا مشكل بير حالده ايدى. بو اوچون توغلو قتي مور خان نينگ غربى توركستانده اوزون مدت تورماقى لازم ايدى. بناءً عليه خان غربى توركستانده تقريباً ايكي ييل مدت قالدى. بو مدت ايچيده تيمور بگ توغلو قتي مور خان نينگ حضوري غه كليب سمرقنده توردى، و تيمور بگ بو كونلرده ۲۳ ياشار بير يگيت ايدى. اما انينگ عقلى و ذكاوتى فوق العاده زياده بولغانى اوچون خان اوز فكریده تيمور بگ ني اوزى غه صميمى بير نوكر قىلماق و انينگ واسطه سي بيلان غربى توركستان ني اداره قىلماق غه قرار بردى. بناءً عليه تيمور بگ [بگ] غه يشيل شهر نينگ حاكم ليقى نينگ اوستيغه تومن بگي ليك (۱۰۰۰۰ عسكر غه قوماندان ليق) منصبى ني بردى، و بارلاس قبيله سي غه بگ تعيين اتتى، و بير آتون تامغالغ منشوره و بير مهور [مهر] هم بردى. بونينگ بيلان تيمور بگ غربى توركستانده كي يرليك بگلر نينگ ان امتياز ليغى بولدى. توغلو قتي مور خان نينگ غربى توركستان ده ايكي ييل تورغانى لازم ليغ اصلاحات ني ملاماق غه كافي كلمدى، وليكن آكماليق اطرافيده يمان بير عصيان [315] چيقغانى اوچون خان غربى توركستان نينگ اداره ايش لري ني تيمور بگ و بايزيد بگ جلاير غه تافشوروب شرقى توركستان غه كتتى.

عصيان واقعه سي شودور كه—توغلو قتي مور خان ابتدا سمرقند غه بارغان كونلرده ايكي منصب دار خلق ني بولاغان و تولا آتون و كموش توپلاغان ايدى. خان بوني آنگلاب اولر غه جزا برمك

[312] توغلوقتیمور خان نینگ خان بولغانی

۷۴۸ هـ ۱۳۴۷ م ده توغلوقتیمور خاننی آق کیگیز اوستیده اولتورغوزوب بیعت قیلغاندین کین مراسم بیلان خانلیق تختیده اولتورغوزدی لر. بو حالدده توغلوقتیمور خان ۱۸ یاشیده ایدی. توغلوقتیمور خان پولاجی بگنی بگلربیگی لیک عنوانی بیلان عمومی دولت آدم لرنینگ اوستیده نفوذلوغ وزیر رتبه سیغه تعیین قیلدی، و هم آلتی شهر و ایسیغ کول اطرافی دین عبارت بولغان دوغلات خانلیق ده قویدی، و بو مملکت لرغه پولاجی بگ اوزی نینگ اینی لری قمر الدین بگ و شمس الدین بگ و شیخ دولت بگلرنی والی قیلیب اداره قیلور ایدی.

توغلوقتیمور خان حکومتی نینگ تورتنجی ییلی یعنی ۷۵۲ هـ ده مولانا ارشد الدین آتلیغ بیر عالم نینگ دعوتی بیلان اسلامنی قبول اتتی، و توغلوقتیمور خان مسلمان بولغاندین کین پولاجی بگ باشلیغ تمام دولت آدم لری و عسکر لری دین هنوز مسلمان بولمغان کشی لرنی اسلام غه دعوت قیلغالی باشلادی، و همه سی اسلام بیلان مشرف بولدی لر، و تولا عالم لرنی آکمالیغ غه کلتوروب خلق غه اسلام احکامی نی تعلیم اتتوردی. مذکور مولانا ارشد الدین کین لرده توغلوقتیمور خان دین اذن آلیب کوچا شهری ده سکونت قیلیب او یرده وفات اتتی. حاضرده بو ذات نینگ مزاری کوچانینگ متبرک بیر مزاری دور، و بوکون غه چه کوچانینگ دینی وظیفه لری نینگ تولاراقی غه او ذات نینگ اولادی یگه بولماقده دور لر.

۷۶۲ م ده پولاجی بگ وفات قیلدی، و توغلوقتیمور خان اینینگ بگلربیگی لیک و دوغلات حکمداری لیک وظیفه سی نی یته یاشار اوغلی خداداد خان غه بردی، و اینینگ وظیفه سی نی تاغاسی قمر الدین بگ نایب لیک صورتی ده اداره قیلور ایدی. [313] توغلوقتیمور خان غایت فعل و عسکر بیر یگیت ایدی، و بو سابه ده کون دین کونگه عسکری قوتی نی آشوروب تمام شرقی تورکستان اهالی سی نی کامل اطاعت آستیغه آلدی، و یورت نینگ تینچلیق و آسایشی مکمل بولدی، و تمام چاغاتای اولوسی نی اوز بایراقی آستیغه آماق اوچون تیارلیق قیلماقغه باشلادی، و مقصدی غربی تورکستان نی آماق ایدی.

توغلوقتیمور خان نینگ غربی تورکستان نی آغانی

۷۴۷ هـ دین اعتباراً غربی تورکستان ده چنگیز خان نسلی دین بولمغان بارلاس آتلیغ تورک قبیله سی نینگ بگی امیر قازغان کوچ تاپیب تمام نفوذ و حکومت اینینگ قولیده بولماقده ایدی، و یالغوز آت اعتباری بیلان چاغاتای خاندانی دین بیر کشی نی خان قیلیب اولتورغوزوب قویار ایدی، و

TEXT OF THE MANUSCRIPT

چونگ خانى ايكانلىكىغە اعتراف قىلدوردى. بو صورت بيلان غربى توركستانده كى چاغاتاى خانى و ايسن بوغا خان ظاهرده ايكى چاغاتاى حكمدارى بولسەمو ليكن حقيقتده اصلى و مركزى حكمدار يالغوز ايسن بوغا خان بولدى. ايسن بوغا خان حياتى نىنگ آخرى غەچە بو موقىتىنى محافظه قىليب ۷۴۱ ھ ۱۳۴۰ م ده وفات قىلدى.

شرقى توركستانده داخلى مجادله

ايسن بوغا خان وفات قىلغاندىن كىن انىنگ اورنىغە اولتورغودك اوغلى يوق ايدى، و بىر كىچىك خاتونى دىن بولغان توغلوقتىمور آتلىغ نارسىده اوغلىنى چونگ خاتونى مغولستانغە هيداب ابارگان ايدى، و بو اوغول هم ايسن بوغا خان اولگان كونلرده سكر ياشده ايدى. الحاصل ايسن بوغا خان نىنگ [311] اورنىده اولتورغالى هيچ وليعهدى بولمغان سببىدىن انىنگ تختى بوش قالدى، و يرلىگ حكمدارلر اوز منطقه لىده مستقل بولوشوب بىر بىرلرى بيلان مجادله و قان توكوشمك غە توردىلر، و سكر يىل مدت بو داخلى مجادله و حرص دعوالرى دوام اتتى، و بو مدت ايچىده پولاجى بگ نىنگ دعواسى ايسن بوغا خان نىنگ نارسىده اوغلىنى مغولستان دىن كلتوروب تختده اولتورغوزوماق ايدى، و باشقە يرلىك حكمدارلر بو دعواغە مخالف اتمكده ايدىلر، و بىر مونچە چاغاتاى شهباده لرى تختغە چىقماق حرصى بيلان اوزلرىغە طرفدار پيدا قىلماق اوچون كوشش قىلور ايدىلر، و بو سكر يىل ايچىده غربى توركستان هم چاغاتاى و اوكتاى خاندانى آراسىده قانلىغ بىر مجادله ميدانى بولمقده ايدى. اخيراً غربى توركستان تختىنى قوللىغە آلغان غازان خان (چاغاتاى) شرقى توركستانده كى داخلى مجادله دىن استفاده قىليب او يرغە استىلا اتمك حركتىده بولدى، و بو حركتىنى اوز موجودىت لرىغە خطر بىلگان شرقى توركستان يرلىك حكمدارلرى و چاغاتاى شهباده لرىدىن تولاراقى پولاجى بگ بيلان بىرلاشمك و مشترك خطرنى مدافعه قىلماق غە مجبور بولوب انىنگ يانىغە توپلاندىلر. پولاجى بگ توغلوقتىمورنى خان تعيين قىليب شرقى توركستانده قوتلىك بىر حكومت تاسيس اتماى داخلى و خارجى خطر نىنگ آلدىنى آماق ممكن ايماسلىكى قناعتىغە مذكور حكمدارلر و شهباه لرنى اوناتتى، و توغلوقتىمورنى مغولستان دىن كلتورمك اوچون آدم يوللادى، و بىر يىل مدت او آدم مغولستانده يوروب اخيراً توغلوقتىمورنى تايىب آلمالىق غە كلتوردى، و انى تختده اولتورغوزوماق غە بالاتفاق قرار بردىلر.

اختیار اتی، و چنگیز خان نینگ یاساسی غه عمل قیلماق نی ترک اتیب اسلام شریعتی غه موافق عمل و اجراءت قیلغالی باشلادی.

[309] تارماشیر خان چنگیز خان نینگ یاساسی نی تاشلاب اسلام شریعتی غه عمل قیلغالی و علاوه تابعیده کی تمام چاغاتای خاندانی غه منسوب شهزاده لر و اطاعتیده کی خان و بگلر نی اسلام غه کیرگوزمک اوچون تثبیت قیلغالی دین شرقی تورکستان ده کی هنوز مسلمان بولمغان دوغلات خاندانی و اویغور ایدیقوتی و باشقه چاغاتای اولادی ناراضی بولوب تارماشیر خان غه اطاعت اتمک نی ترک اتی لر. تارماشیر خان بو عصیانی باسیتورماق اوچون جدی حرکت قیلمادی، و اخیراً چاغاتای دولتی ایکی غه آیریلدی.

چاغاتای دولتی ایکی غه آیریلیب شرقی تورکستان ده مستقل بیر چاغاتای دولتی قورولغانی

تارماشیر خان وفات قیلغونچه شرقی تورکستان ده کی بیرلیک حکمدار لر مستقل صورتده یاشادیلر. لیکن همملری کیچیک ساحه لرده باشقه باشقه حکمدار لیرده بولوب اوتراده بیرلیک بولمغان اوچون خارجی بیر دشمن نینگ هجومی تقدیریده محو بولماق دین قورقماقده ایدی لر، و چاغاتای خاندانی دین بولغان بیر حکمدار نینگ قیادتی آستیده بیر لاشمک آرزوسیده ایدی لر.

۷۳۰ هـ ده تارماشیر خان نی برادرزاده سی اولتوروب غربی تورکستان ده قاتیغ بیر داخلی مجادله چیقغان فرصت دین شرقی تورکستان نینگ بیرلیک حکمدار لری نینگ آن قوتلیکی بولغان دوغلات حکمداری پولاجی بگ استفاده قیلیب تارماشیر خان نینگ اینی لریدین هنوز مسلمان بولمغان ایمال خوجه نی بخارادین قاجوروب شرقی تورکستان غه کلتوردی، و تورک مراسمی غه [310] مطابق چاغاتای خاندانی و دوغلات خاندانی غه منسوب کتله آلمالیق شهری غه یغیلیب ایمال خوجه نی آق کیگیزده اولتورغوزوب آنگا بیعت قیلدی لر، و انی ایسن بوغا خان آتی بیلان آتادی لر. بو کشی چاغاتای خاندانی دین ایسن بوغا خان آتلیغ ایکنجی حکمدار دور. ایکنجی ایسن بوغا خان آلمالیق تختی ده اولتوروب آز مدته تمام شرقی تورکستان بیرلیک حکمدار لری و قبیله بگلر نی اطاعتی غه کیرگوزدی، و چونگ یاردمچی سی بولغان پولاجی بگ نی بگلر بگی عنوانی بیلان اوزی غه وزیر تعیین قیلدی، و تمام حکومت اختیاراتی نی انگا تافشوردی.

ایسن بوغا خان آهسته آهسته عسکری قوتی نی آشوروب غربی تورکستان ده کی چاغاتای حکومتی نینگ اوستیغه سیاسی بیر نفوذ پیدا قیلدی، و اولر نی اوزی نینگ چاغاتای اولوسی نینگ

تورکستان اهالی سی خارجه تجارت قیلامای اقتصادی ایش لری بک کین قالماقده ایدی. دوی چچن خان بونگا چاره بولماق اوچون تمام چنگیز اوغول لری نینگ آراسیده عمومی بیر صلح تأسیس قیلاماقه کوشش قیلدی. لیکن بو کوششی نتیجه برگونچه حیاتی وفا قیلامای ۷۰۷ هـ و ۱۳۰۷ م ده اولدی، و اورنیغه اوغلی کانجوک خان اولتوردی، و ۷۰۸ هـ ده اولدی، و انینگ اورنیغه چاغاتای خاندانی دین تالیغو خانلیق تختیده اولتوروب ۷۰۹ هـ ده اولدی، و دوی چچن خان نینگ ایکنجی اوغلی کپک خان تختده اولتوردی، و اینی سی ایسن بوغا خان بیلان اوروشوب اون آی تختده اولتوروب اخیراً ایسن بوغا خان غالب کلیب تختنی کپک خاندین تارتیب الیب ۷۱۰ هـ ده خانلیقده اولتوردی. ایسن بوغا خان تورکستاننی یخشی تیج قیلدی. اما بونینگ زمانه سیده تورکستان نینگ باشیغه بو وقت غه چه کورولمگان فلاکت لر کلدی—واقعه شودورکه—چین ده اولتوروب قائلیق قیلادورغان قوبلای خان و انینگ اولادی اوزلرینی تمام چنگیز اولادی نینگ اوستیغه قآن سانار ایدی لر. لیکن تورکستانده کی چاغاتای خاندای و قچاق اولکده سیده کی آلتون اوردا (جوجی خاندانی) خان لری اوزلرینی کاملاً مستقل توتوب قآن لرغه هیچ بویون اگماس ایدی لر، و ایران ده کی ایلخان لر (هولاگو خاندانی) یالغوز اغیزده قآن لرغه احترام قیلور ایدی لر. بو باعثدین قآن لر چاغاتای خاندانی نی و آلتون اوردا [308] خانلرینی اطاعت مقامی غه کلتورمک اوچون فرصت غه منتظر ایدی لر. ایسن بوغا خان تختده اولتورغان ییلی قوبلای قآن نینگ نبره سی بویانتو قآن مغول و چین دین مرکب غایت تولا عسکر بیلان تورکستان غه یوروش قیلدی، و ایسن بوخا [بوغا] خان آلتون اوردا خانی توقتای خان بیلان هم دشمن ایدی. بو سبب دین توقتای خان یوز مینگ عسکر بیلان قآن غه یاردم قیلدی. ایسن بوغا خان قاتیغ مدافعه قیلیب بیر نچه اوروش لردین کین مغلوب بولوب عسکرلری بیلان مستحکم تاغ منطقه لری غه قاجیب اوزی نی و عسکرینی تهلهکه دین ساقلادی. بویانتو قآن ایکی ییل مدت تورکستان ده توروب شمالی تورکستان ده هیچ بیر شهر قویمای خراب قیلدی، و غربی تورکستان ده تولاراق شهر و آبادلیق لرنی ویران قیلدی، و خلق نینگ تولاراقی قتل عام بولوب و قاجیب تورکستان ده قحطلیق منتها شدتی غه یتیب قآن نینگ عسکرلری آچلیق دین اولگالی باشلادی. بو سبب دین قآن چین غه کتمک غه مجبور بولدی. قآن کتکان زمان ایسن بوغا خان یانیده کی قوتی بیلان قاجقان یریدین کلیب یورتنی اشغال قیلیب ۷۱۸ هـ ده اولدی، و اورنیغه آکاسی کپک خان ایکنجی دفعه خان بولدی، و کپک خان ۷۲۱ هـ ده اولوب اینی سی ایلچیکدای خان آلته آی خانلیق قیلیب اولدی، و اینی سی دوی تیمور خان تختده اولتوروب بیر ییل دین کین ۷۲۲ هـ ده اولدی، و اورنی غه اینی سی تارماشیر خان تختده اولتوردی. تارماشیر خان حکمدار بولغان زمان اسلام بیلان مشرف بولدی، و اوزی غه علاء الدین لقبینی

شرقی تورکستان ده اوکتای خاندانی نینگ حکومتی

غربی تورکستان و آلتای و ایمیل اولکه لری غه حکمدارلیق قیلیب زارغلانتو (حاضر قی قوبدو) ده اولتورادورغان اوکتای خاندانی دین بولغان قایدو خان آغو اولگان دین کین ایلی غه هجوم قیلیب او اولکه نی آلدی، و آندین [306] کین آلتی شهرده کی دوغلات بگنی و قوجو و بش بلیق ده کی اویغور ایدیقوتی نی اوزی غه تابع قیلدی. بو صورت بیلان ۶۶۵ هـ ۱۲۶۶ م ده شرقی تورکستان قایدو خان نینگ حاکمیتی آستیغه کیردی. قایدو خان وفاتی غه چه بو حکمدارلیق نی محافظه اتتی، و ۷۰۲ هـ ۱۳۰۲ م ده اولدی، و اورنیغه اوغلی چاپار خان تخت ده اولتوردی. چاپار خان حکومت نی قولیغه آلمان وقت ده غربی تورکستان ده چاغاتای خاندانی دین دُوائی چچن خان پادشاهلیق قیلماقده ایدی. بو کشی شرقی تورکستان نی چاغاتای دولتی غه قوشماق اوچون چاپار خان بیلان اوروش باشلادی، و بیر طرفین دوغلات خانی بایدار خان نی اوز طرفیغه تارتتی. غرب دین دوائی چچن خان و جنوب دین بایدار خان چاپار خان غه اوروش آچیب اخیراً انی قاچوروب شرقی تورکستان دین اوکتای خاندانی نینگ ۴۰ بیلیق حاکمیتی نی بیقتی لر.

شرقی تورکستان نینگ ینه چاغاتای خاندانی غه اوتکانی

دُوائی چچن خان ۷۰۶ هـ ۱۳۰۶ م ده شرقی تورکستان نی کاملاً اشغال قیلدی. بو بش بیلیق محاربه ایچیده محاربه میدانی بولغان ایلی و یته سو و ایسیغ کول اطرافیده کی شهرلر نینگ تولاسی ویران بولوب اهالی سی نچه دفعه قتل عام غه دوچار بولدی. دوائی چچن خان بایدار خان نینگ یاردمی نی تقدیر قیلیب انینگ مکافاتنی اوچون ایسیغ کول اطرافنی شمالا توخماق و آلماتا و شرقا یته سوغه چه آلتی شهر دوغلات حکومتی غه قوشوب بردی. بونینگ بیلان دوغلات حکومتی تولا کنگرو و حاصل لیغ مملکت غه ایگه بولوب مهم قوت حاصل اتتی. بو مناسبت بیلان دوغلات خاندانی نینگ اقتدار و شهرت زمانه سی بایدار خان دوریدین باشلانادور—بیانی دوغلات تأریخچه سی فصلیده کیلادور—

چنگیز خان و اوکتای قآن زمانه لریده کی شرقی تورکستان نینگ اقتصادی یخشی لیقی اولر [307] دین کین کی مغول شهزاده لری نینگ اوزون سورگان دایمی مجادله و حرص لری سببی دین کاملاً بوزولغان ایدی. بو اقتصادی وضعیت نینگ بوزولغانی نینگ ینه بیر سببی چاغاتای اولوسی دیلگان تورکستان اولکه لری نینگ هیچ بیر طرف دین تنگیز غه یولی یوق و تمام اطرافنی بیر بیر غه دشمن بولغان مغول حکومت لری نینگ توپراق لری بیلان احاطه قیلینغان لیقی ایدی. منه بو سبب لر دین

اولكەلرنى چاغاتاي اولوسى دىمك فقط آت اعتبارى بىلان غىنە ايدى. بو دورەدە شرقى توركستان اھالىسى تىنچلىق دە ياشاب علمى و اقتصادى ايشلردە خىلى يىخسى ايدى.

شرقى و غربى توركستان دە چاغاتاي خاندانى نىنگ دولتى

چاغاتاي خان ۶۳۹ ھ ۱۲۴۱ م دە اولدى، و توركستان لردىن عبارت بولغان چاغاتاي اولوسى اولقىدك يرلىك خان لرنىنگ قان آتيدەكى اداره لرى دە ايدى. ۶۴۴ ھ دە قان لىق تىختيدە اولتورغان كيوك قان چاغاتاي خان نىنگ حيات وقتيدە بير اوروشدە اولگان اوغلى موتوگن نىنگ اوغلى قرا هولانگونى چاغاتاي اولوسى غە خان تىعين قىلدى، و بو كوندىن باشلاب توركستان توپ توغرا چاغاتاي خاندانى نىنگ اداره سىغە كىردى. قرا هولانگو آلما لىق شەرىنى پايتخت قىلپ اولتوردى. كيوك قان چاغاتاي خان نىنگ اوغلى يىسومونگونى قرا هولانگونىنگ وليعهدى تىعين ايلانگان ايدى. ۶۴۶ ھ دە كيوك قان اولگاندىن كىن يىسومونگو قرا هولانگو بىلان اوروشوب انى مغلوب اتىب اوزى خان بولدى. يىسومونگو بير يىل خانلىق قىلپ اولدى. اورنىغە يىنە قرا هولانگو خان بولدى، و ۶۵۰ ھ دە اولدى، و اورنىغە نارسىدە اوغلى مباركشاه خان بولوب آنىنگ آتيدە آناسى آرگنە قاتون حكومتنى اداره قىلدى. لىكن مذكور يىل نىنگ آخريدە چاغاتاي خان نىنگ يىنە بير نبرەسى آلغۇ آرگنە قاتوننى تىختدىن توشوروب خانلىقنى تارتىپ آلدى. قرا هولانگو اول دفعە تىختدە [305] اولتورغان يىل دىن آلغونىنگ تىختغە چىققان يىلى غەچە اونكان آلتى [آلتە] يىل مدت ايچيدە چاغاتاي خاندانى آراسيدە داىما مجادله بار ايدى، و بو مجادله سببى دىن شمالى توركستان نىنگ تولا شەرلىرى وىران بولدى. آلغو بو مجادله لرنى توگاتىب يورتنى تىنچ قىلدى، و بوتون توركستاننى توغرا اوز اداره سىغە اليب يالغوز آلتى شەردەكى دوغلات خاندانى و بش بلىق دەكى ايدىقوتنى اوز منطقه لرى نىنگ اداره سىغە نايب صفتى بىلان مأمور اتتى. آلغو خوارزم و افغانستان اولكەلرنى هم اليب چاغاتاي خانلىقى غە قوشتى. ۶۵۵ ھ دە قوبلاى قان قانلىق مركزىنى قراقوروم دىن پىكىن غە يوتكاب توركستان دىن بك اوزاق غە كىتكانىدىن آلغو استفادە قىلپ استقلال اعلان قىلدى، و بونىنگ بىلان شرقى و غربى توركستان و خوارزم و افغانستان غە شامل بير چاغاتاي امپراطورلوقى قوردى، و پايتختنى آلما لىق شەرى دىن يوتكاب سمرقند شەرىنى پايتخت قىلدى. ۶۶۴ ھ دە آلغو اولدى، و اورنىغە قرا هولانگونىنگ اوغلى مباركشاه خان بولدى. چاغاتاي اولادى دىن اول مسلمان بولغانى اوشبو مباركشاه دور. مباركشاه نىنگ زمانە سیدە چاغاتاي خانلىقى يالغوز غربى توركستان و بعضى افغانستان دە غىنە قالىب شرقى توركستاننى اوكتاي خاندانى اليب كىتى.

۶۱۷ هـ تورت یوز کشی لیک بیر چونگ کاروان شرقی تورکستان دین غایت تولا مال بیلان خوارزم غه بارماق اوچون سیر دریانینگ بوییده کی اوترار شهری غه باردیلر، و مذکور شهرنینگ حاکمی بو کاروان دین بیر کشی بیلان شخصی عداوتی بارلیقی دین تمام کاروانی اوتراوده توختاتیب قویوب خوارزم شاه غه—«چنگیز خان نینگ تورت یوز جاسوسی سوداگریک صورتیده بولوب کلدی. بولرنی نیمه قیلامن»—دیب مکتوب یازدی. خوارزم شاه هیچ بیر تردد قیلماسدین [303] «اولرنینگ همه سی نی اولتور، و مال لری نی آلیب بخارا غه ایبارگیل» دیب حکم بردی. بونینگ بیلان حاکم مذکور تورت یوز بیگناه مسلمان نی ناحق وجهی بیلان اولتوروب مال لری نی آلدی. منه بو سبب بیلان شرقی و غربی تورکستان تجارتی توختادی، و چنگیز خان غه غربی تورکستان و باشقه اسلام مملکت لری غه یوروش قیلماق یولی آچیلیب مشهور فاجعه لر بولدی، و ملیون لرحه مسلمان نینگ جانی و مالی بریاد بولدی (عمومی اسلام و مغول تاریخ لری نی کورسونلر).

چنگیز خان اولگان دین کین شرقی تورکستان

چنگیز خان اوز حیات وقتیده پوتون مملکتی نی تورت اوغلی غه تقسیم قیلیب برگان ایدی. بو تقسیم ده تمام غربی تورکستان و شرقی تورکستان نینگ آلتای و ایمیل دین باشقه ولایت لری چنگیز خان نینگ ایکنجی اوغلی چاغاتای خان نینگ حصه سی ایدی، و آلتای و ایمیل اوچونجی اوغلی اوکتای خان نینگ حصه سیده داخل ایدی (۱۶ نجی خریطه غه قراسونلر). چنگیز خان حیات وقتیده چاغاتای خان آرزینه بیر مدت آلمالیق شهر (حاضر قی غولجه غه یاقین) نی پایتخت قیلیب آلمالیق و بلاساغون آراسیده کوچوب یوروب حکومت سوردی. ۶۲۴ هـ ۱۲۲۷ م ده چنگیز خان اولگان دین کین چاغاتای خان دایما قراقوروم ده توروب چنگیز خان نینگ اورنی غه قآن (چونگ خان) بولغان اینی سی تولو خان غه مشاور لیک قیلور ایدی، و آندین کین قآن بولغان ینه بیر اینی سی اوکتای خان نینگ زمانه سیده هم مذکور وظیفه ده ایدی. بو وقت لرده تورکستان لرنی چاغاتای اولوسی دیلسه مو حقیقت ده چاغاتای خان نینگ اداره سیده ایماس ایدی. غربی تورکستان محمود یالواج و آندین کین اوغلی مسعود یالواج نینگ اداره سیده ایدی، و سیر دریادین ایمیل غه چه تنگری تاغ لری نینگ شمالی نی بیر نچه یرلیک [304] بگلر اداره قیلور ایدی لر، و آلتی شهر مانگلای سویا دوغلات نینگ اداره سیده ایدی، و قوجو و بش بلیق و قمول و بارکول اولکه لری نی اوغور ایدی قوتی اداره قیلور ایدی. منه بو یرلیک حکمدار لر داخلی استقلال غه مالک بولوب اوز اولکه لری نی چاغاتای خان آتیده ایماس، بلکه قآن نینگ آتیده اداره قیلور ایدی لر. دیمک که او دوریده بو

قاچیب کاشغر نینگ جنوبیده کی تاغلرغه اوزی نی آلدی. بو حالده چته نویان یتیب کلیب کوچلوک نی توتماق اوچون بیر مقدار عسکر یوللادی. کوچلوک بو عسکر دین قاچیب بدخشان طرفیغه کتمک نیتی بیلان سریغ قول یولیغه یوردی. سریغ قولده کوچلوک دین قاچیب آوچی لیق بیلان حیات کچوروب یورگان تورکستانلیغ لر انی آزیقتوروب توتوب چته نویان نینگ عسکر لری غه بردی لر. بو عسکر لر کوچلوک نی چته نویان نینگ آلدی غه کلتورودی لر، و چته نویان انی اولتوروب باشی نی چنگیز خان غه یوللادی. چته نویان موندین کین یارکند و ختن و کوچا اولکه لری نی تماماً اوروش سیز اشغال قیلدی. اشغال کامل بولغان دین کین چنگیز خان نینگ یاساسی غه موافق دین و مذهب و تجارت و زراعت و باشقه تریگیلیک ایش لریده اهالی نینگ ازادلیقی نی اعلان اتتی. بو صورت بیلان باشقه یورت لرغه بلا بولغان چنگیز خان شرقی تورکستان غه بیر خلاصکار بولدی.

و ۶۱۵ هـ ده چنگیز خان اوغور و قارلوق و سریغ اوغور لر دک یرلیک خان لری بار منطقه لرغه اوز خان لری نینگ اداره سی آستیده داخلی استقلال بردی. اما آلتی شهر منطقه سی ده یرلیک حکمدار بولغان اوچون چنگیز خان نینگ آلدیده یوز تاپقان اوغور لر دین مانگلای سویا آتلیغ بیر کشی نی آلتی شهر غه [302] والی قیلیب یرلیک خان لر دک اختیارات بیلان اداره اتمک اوچون ایباردی (مانگلای سویا معجوب پیشانه لیک دیمکدور). مانگلای سویا نینگ بیر آیاغی آقساق بولغان اوچون چنگیز خان انی دوغلات دیر ایدی (مغول لهجه سیده آقساق دیمکدور). بو مناسبت بیلان ۹۲۱ هـ غه چه آلتی شهر غه حکمدار بولغان مانگلای سویا خاندانی نی تاریخ کتاب لریده دوغلات خاندانی دییلا دور.

شرقی تورکستان نینگ چنگیز خان زمانه سیده کی احوالی

قدیم زمان لر دین بری شرقی تورکستان اهالی سی تجارت غه عادت لانگان بیر خلق ایکانلیکی معلوم دور. لیکن قرا خیتای لر نینگ اخیرقی دوریده و کوچلوک دوریده کی تینچ سیزلیق سببی دین تجارت نی ترک اتمک غه مجبور بولغان ایدی لر. چنگیز خان استیلاسی بیلان تینچ لیق حاصل بولغاچ شرقی تورکستان لیغ لر ینه تجارت ایشی غه باشلادی لر. او وقت لر ده شرقی تورکستان نینگ خارجی تجارتی نینگ آن مهم راقی غربی تورکستان غه ایدی. چنگیز خان بو تجارت غه یول آچماق اوچون محمود یالواج آتلیغ مسلمان وزیر ی نی خوارزمشاه نینگ آلدیغه یوللاب بیر تجارت معاهده سی عقد اتوردی، و ۶۱۶ هـ دین اعتباراً شرقی تورکستان تجار لری فرغانه و بخارا و خوارزم و بلخ غه باریش کلیش قیلغالی باشلادیلر. لیکن بو تجارت آران بیر بیل دوام قیلیب ینه توختادی. واقعه شودور که

عربچه ادبیات علم‌لری‌غه جامع بولغان «مفتاح العلوم» نینگ مؤلفی امام ابو یعقوب یوسف السکاکی بلاساغون [300] عالم‌لردین ایدی، و حنفی مذهب کتاب‌لری‌نینگ آن معتبری بولغان «هدایه» نینگ مؤلفی ابو الحسن برهان الدین مرغینان‌لیغ ایدی، و مشهور و آن صحیح فتاوی کتابی‌نی تالیف قیلغان امام قاضیخان اوزکندلیک ایدی، و بو هر ایکی ذات قرا خیتای دوریده یتیشکان اسلام امام‌لری‌دورلر. قرا خیتای دوریده شرقی تورکستان‌ده مسلمان‌لر اکثریت‌غه مالک بولغاندک مدنیت اعتباری بیلان هم باشقه عنصرلردین اوستون ایدی‌لر. منه بونینگ نتیجه‌سیده شرقی تورکستان‌ده خواهی قرا خیتای‌لر دوریده خواهی مغول‌لر دوریده اسلام مدنیتی باشقه دین‌لر‌غه و مدنیت‌لر‌غه غالب کلگانلیکی‌نی تأریخ صحیفه‌لریده کورمکده‌دورمیز. بعضی اوروپا مؤرخ‌لری قرا خیتای‌لرنینگ مغول‌لر اوستیغه نهایت چونگ بیر مدنیت تأثیری قویغانلیقی نظریه‌سی‌نی بیان قیلادور. لیکن بو نظریه توغرا ایماس‌دور. مغول‌لر اوستیغه آن چونگ مدنیت تأثیری یتکوزگانلر بیرنجی درجه‌ده تورک مسلمان‌لر و ایکنجی درجه‌ده شرقی تورکستان‌ده‌کی بودائی اویغور‌لردور. مغول دولتی‌نینگ اداره و تشکیلات آدم‌لری مسلمان تورک‌لر و اویغور و خیتای و تنگوت و مانچور‌لردک مدنی تورک اقوامی‌دین ایکانلیک‌لری معلوم‌دور. بناءً علیه مغول مدنیتی‌ده بو همه تورک اقوامی‌نینگ مختلف مدنیت‌لری‌نینگ تأثیرلری کورولمکده‌دور.

شرقی تورکستان‌غه چنگیز خان‌نینگ استیلاسی

چنگیز خان‌نینگ اصلی و دولت قورغانی و فتوحاتی و یاساسی (قانونی) و تمام واقعاتی تأریخ کتاب‌لریده غایت درجه‌ده مشهور‌دور. بو کتابیمیزده یالغوز شرقی تورکستان‌غه متعلق واقعه‌لری‌نی‌غینه بیان قیلامیز. چنگیز خان مغولستان و شمالی چین‌ده امپراطور‌لوقی‌نی تأسیس قیلغان‌دین کین یمان دشمنی بولغان کوچلوک خان‌نی یوق اتمک و شرقی تورکستان‌نی اوز امپراطور‌لوق مملکتی‌غه قوشماق فکری‌غه توشتی، و ۶۱۴ هـ ۱۲۱۷ م نینگ آخریده چته نویان آتلیغ بیر قوماندانی‌نی ۲۰۰۰۰ آتلیغ [301] عسکر بیلان شرقی تورکستان‌غه یوللادی، و چته نویان‌غه اویغور و قارلوق و باشقه تورک اقوامی‌دین تولا عسکر قوشولوب کلمکده ایدی. کوچلوک تمام قوتی‌نی الیب ختن‌دین یوروب ایسیغ کول‌نینگ یانیده توختاب محاربه‌غه تیارلانیب توردی. او طرفدین چته نویان یتیب کلیب مذکور یرده اوروش بولوب کوچلوک مدهش صورت‌ده مغلوب بولدی، و عسکری پراکنده بولوب آزغینه عسکری بیلان قاچیب کاشغر‌غه کلدی، و کاشغر اهالی‌سی کوچلوک‌نی آراغه الیب یخشی صورت‌ده انتقام‌لری‌نی آلدی‌لر. لیکن کوچلوک اوج آدمی بیلان

ایدی، و اولرنی هیچ فرقا سیز حکومت ایش لریغه سالور ایدی لر. بیر زمانلرده روما پاپالری آرقه آرقه دین میسیونرلر ایباریب مغول حکومت خاندانی نی نصرانی قیلماق اوچون کوشش قیلدی لر، و موندین مقصدلری صلیب حرب لریده ایزالمای قالغان مسلمانلرنی مغول حکومت خاندانی نی نصرانی قیلیب اولرنینگ واسطه سی بیلان ازمک ایدی. فقط چنگیز نینگ نبره لریدین بیر نچه شهزاده لر و [و] خاتونلرنی نصرانی قیلسه لرمو آخرده بو تشبث لری نتیجه سیز قالدی. چونکه چنگیز خاندانی نینگ امپراطورلری پاپالر و راهب لرنینگ قول لریده اوینوچاق بولماق لری نی خیال لری غه هم کلتور ماس ایدی لر. مغول حکومتی غه تابع اولکه لر نینگ چین دین باشقه یرلریده اسلام دینی نینگ تأثیری هر تأثیر غه غالب کلدی. آتون اوردا خانلری و چاغاتای اولادی و ایلخان لر تماماً مسلمان بولدی لر، و بونینگ نتیجه سیده هنوز مسلمان بولمغان تولا تورک اقوامی هم اسلام غه داخل بولدی لر.

[299] قرا خیتای دولتی نینگ تشکیلاتی

اوزون مدت چین ده اولتورغانلری اوچون رسمی ایش لریده چین تیلی نی ایشلاتور ایدی لر. قرا خیتای لرنینگ دولت تشکیلاتی غه عاید تولا کلمه لر و مأموریت عنوان لری چین چه ایدی. لیکن حکمدار نینگ عنوانی بولغان گور خان کلمه سی تورکچه ایدی. بو دولت نینگ عسکری توپ توغرا گور خان نینگ امری آستیده ایدی. قوماندان لرنینگ امری آستیده یوز کشی دین آشوق قوت قویولماس ایدی. دولت غه تابع لیک نی قبول اتکان یرلیک خان لرنینگ داخلی استقلال نی احترام قیلمایده یوقاریده مکرر ایتیلغان تورک عنوانه سی رعایه قیلینور ایدی. مالیات ایشی او وقت ده چین ده رواج بولغان اصول غه موافق اوی باشیدین آکینور ایدی. هر اوی ییلده بیر طلا برمکغه مکلف ایدی. بو اصول اوترا آسیاده یاقین زامانه لر غه چه دوام قیلدی. قرا خیتای لر شامانی دینیده ایدی لر. لیکن هیچ بیر کشی نینگ دینی غه و اجتماعی ایش لر غه مداخله قیلماس ایدی، و پوتون دین لر آزاد ایدی. غربی تورکستان تماماً و شرقی تورکستان قوجو و بش بلیق و قمول و کنگیت اولکه لری ده کی اویغورلر و تریم و چرچن اولکه لری ده کی سر یغ اویغورلر دین باشقه سی مسلمان اهالی بیلان مسکون ایدی. اویغور و سر یغ اویغورلر بودائی ایدی لر، و آرال کولی بوییده بیر آز قبیله لر نصرانی بولوب نسطوری مذهبی ده ایدی، و اسلام دینی ده کی لر مطلق اکثریت غه مالک ایدی لر. اسلام علم لری و مدنی تی قرا خیتای دوریده قراخان لر دوریده کی ترقی سی نی محافظه قیلدی. بلاساغون و کاشغر و ختن و بارسغان و تالاس (طراز) و ایلی بلیق و غربی تورکستان ده چونگ عالم لر یتیشکان ایدی، و غایت مشهور کتاب لر تألیف قیلینغان ایدی.

بیان قیلا دور، و قرا خیتای لر اوزلری شامانی دین ده بولسه لرمو مسلمان لر نینگ دینی غه هیچ بیر مداخله اتمگانی و اولر نینگ دوریده آلتی شهر منطقه سی ده اسلام دین باشقه هیچ بیر دین یوقلوقی آشکارا معلوم بیر مسئله دور. چنگیز و اوغول لر نینگ دین غه جدی علاقه سی یوقلوقی و بولر نینگ نه بیر دین غه دشمن لیک قیلماغانی و نه بیر دین نینگ رواجی اوچون کوشش قیلماغانی آرزغینه تاریخ بیلگان لر غه کوندک روشن و معلوم بیر مسئله دور. بیچاره میسیونر مارکو پولونینگ سیاحتنامه سیده یوق بیر سوزنی اینگدین روایت قیلماق غه نیمه ضرورت حس قیلغان دور. بو سوزلر نی خالص مذکور میسیونر لر پیدا قیلمیش لر، و اسلام و شرق تاریخ لری ده هیچ کورولمگان بو توقوما یالغان لر دین بو میسیونر لر نینگ مقصدلری عوام و جاهل لر نینگ کوزی نی بویاب «پادشاه لر نینگ لر و آتا بابا ننگلر نصرانی ایدی، و سیز لر بو آتا بابا یولی نی ترک اتیب آزدین گلر» دیب اوز تبلیغ وظیفه لر نی ایلگری سورمک دور. نصرانی میسیونر لر نینگ مونداغ حیلہ و افسون لر نی مصر و شام و تورکیه و تونس و مراکش محرر لر نی نینگ کتاب لری ده غایت تولا کورولا دور.

مغول دولتی دوریده روما پاپا لر نینگ مغولستان غه نچه دفعه میسیونر لر نی ایباریب چنگیز خان نینگ اولاد ی نی و تورک قبیلہ لر نی نصرانی غه کیرگوزمک اوچون قیلغان تشبث لر نی نینگ نتیجه سیز قالغانی نی اوروپا مؤرخ لری اتفاق بیلان بیان قیلا دور، و اسلام و مغول تاریخ لری ده هم تولا کورولا دور، و مشهور مارکو پولو بولسه روما پاپاسی طرفی دین مغولستان غه ایباریلگان بیر ایतालیا لیغ کشیش دور. بو آدم مغولستان و چین غه باریب بیر وقتده قوبلای خان نینگ آلدیده منصب غه هم چیقیب [298] ۲۵ ییل چین و مغولستان ده نصرانیت نشر قیلماق اوچون کوشش قیلیب اخیری هیچ بیر موفقیت حاصل قیلالمای اخیراً بیر سیاحتنامه یازیب یانیب کتتی.

هر قایداغ بیر اوروپا لیغ نینگ سوزلری نی راست و حقیقت دیب تلقی قیلا دورغان بعضی عصری شرق محرر لر ی بو یوقاریقی یالغان سوزلر نی هیچ بیر تدقیق قیلماسدین تاریخی واقعه لر قتاریده کتاب لر ی غه یازمیش لر. حالبوکه ایلگریکی نصرانی مؤلف لر ی و حاضر قی عصریمیز ده کی میسیونر پروپاگاندچی لر ی نینگ تورک و اسلام جامعه سی حقیده قیلغان افتراء لر ی غه تصدیق قیلا دورغان زمان اوتوب کتتی، و بو حاضر قی عصریمیز بولسه تدقیق و کشف عصریدور.

مغول حکومتی دوریده نصرانی پاپا لر نینگ تشبث لر ی حقیده تورک تاریخ تدقیق جمعیتی دین چیقغان عمومی تاریخ ده یازیلغان بیر سوزنی محترم او قوغوچی لر غه عرض ایتمان. چنگیز نینگ یاساسی (قانونی) غه تولا رعیه قیلغان اولادی تابع لر ی نینگ وجدانی آزادلیقی غه هیچ دخل قیلماس ایدی لر. یانلریده مسلمان و نصرانی و بودائی و شامانی و باشقه دین مذهب لر غه منسوب کشی لر بار

جدی علاقہ سی یوق قوملر ایکانلیکی معلوم دور، و گرایت قبیلہ سی مغولستان نینگ شمال شرقی سیدہ مشهور و قوتلیک بیر قبیلہ بولوب چنگیز خان قولیدہ اولر نینگ استقلالی یوق بولغانی مغول تاریخلریدہ متواتر صورتدہ معلوم دور، و چرچن اولکهلری دہ یوزلرچہ ییل دین بری سریغ اویغورلر [296] دین باشقہ بیر تورک قومی نینگ یوقلوقی غہ تاریخ شاهد دور، و ینہ بو کولونچی روایت لرنی تورک و مغول تاریخ لرنی تمام جزئیاتی بیلان ذکر قیلغان یوزلرچہ اسلام و چین مؤرخ لری دین هیچ کشی ذکر قیلما ی شام نینگ کشیش لری دین بولغان مالتالیغ ابو الفرج جورجیس نینگ یوقاریقی صورتدہ بیریری بیریری غہ یاقین کلمایدورغان عبارت لر بیلان ذکر قیلغانی بو روایت لرنینگ توقومالیقی غہ کافی دلیل دور.

(۲) نیمان ویا گرایت لرغہ نصرانیت دینی نہ یردین کلدی دیگان اعتراض غہ جواب تاپماق اوچون اویغورلر دہ نصرانیت بارلیقی نی دعوا قیلماق دور، یعنی او اعتراض غہ اویغورلر دین کلدی دیب جواب برمکغہ یول آچماق اوچون بو دعوانی پیدا قیلدی لر، و اویغورلر نینگ نصرانیت دینی دہ ایکانلیکی نی اثبات اتمک اوچون تورپان حفریاتی دہ بیزکلک آتلیغ یردین نصرانیت اثر لری حیقتی دیب بیر شایعہ ہم تاراتتی لر.

(جواب) اویغورلر دہ اولدہ بودائی و مانوی دینی بار ایدی. کین لردہ مانوی دینی یوق بولوب یالغوز بودائی دینی غینہ قالغانلیقی ہم تاریخ روایت لرنی نینگ اتفاقی و ہم حفریات نتیجہ سیدہ کشف بولغان اثرلر بیلان ثابت دور، و تورپان حفریاتی دہ بیزکلک و باشقہ یرلر دین حیققان اثرلر برلین اتنوگرافیا موزہ سیدہ و لندن بریتش موزیمی دہ آپ آچوق موجود دور. نصرانیت اثر لری بارلیقی ویا یوقلوقی میدان دہ دور.

(۳) حاضر قی زمانہ میزدہ چین حکومتی نینگ مساعده سی بیلان شرقی تورکستان نینگ بعضی شهر لری دہ تبلیغ اوی لری آجیب موفق بولالمغان اسوج لیک میسیونر لرنینگ بعضی سی یازیب دور کہ چنگیز خاندین کین تورکستان حکمداری بولغان اوغلی چاغاتای خان نصرانی ایدی، و انینگ حکومت دوریدہ اوترا آسیادہ مسیحی لیق دینی رواج تاپقان ایدی، و کاشغردہ بیر چونگ پایا اولتورور ایدی. او زمانہ دہ چین غہ بارغان مشهور سیاحتچی مارکو پولو ایتیب دور کہ یارکنندہ ایکی کلیسا بار ایدی.

(جواب) چاغاتای خان نینگ نصرانی بولغانی و بولمغانی خصوصیدہ کی سوزلرنی مؤرخ لر تدقیق اتمیش لر، و بو مسئلہ بیز نینگ بختیمزدین خارج دور. شرقی تورکستان دہ مغول لر زمانہ [297] سی دین اوچ عصر ایلگری اسلام دینی نینگ غایت مستحکم ییلدیز لاغانی و خصوصاً کاشغر و یارکنندہ قراخان لر زمانہ سیدہ مسلمان دین باشقہ عنصر قالمغانی نی شک سیز بیر صورتدہ تاریخ

محاربه قیلب تولاسی شهید بولوب و قاچیب یورت نینگ نفوسی غایت آز قالدی. ۶۱۵ هـ ۱۲۱۸ م ده چنگیز خان نینگ عسکرلری شرقی تورکستان اهالی سی نینگ یاردمی غه یتیشتی لر، و کوچلوک نی اولتوروب خلق نی آندین قوتقوزوب دین ده و هر ایش ده اهالی نینگ آزادلیقی نی اعلان اتتی لر.

بیر تاریخی شایعه نینگ یالغانلیقی

نصرانیت پاپالر منبع لری دین آلیغان توبنده کی اوچ روایت نی بعضی عصری تاریخ کتاب لری غه یازیلماقده دور. لیکن حقیقت ده بو روایت لر اصل سیز دور، و فقط بعضی بیر غرض لر توغراسیدین نصارا میسیونرلری طرفیدین توقولغان یالغان لردور. بو یرده بو روایت لرنی و انی یالغان قیلادورغان جواب لرنی یازامیز.

(۱) کوچلوک نینگ قبیله سی نایمان لر نصارا دینی ده ایدی، و کوچلوک نینگ داداسی نینگ آتی یوحنا ایدی، و کوچلوک هم نصرانی ایدی. شرقی تورکستان نی آغاندین کین خاتونی (گور خان نینگ قیزی) نینگ دعوتی بیلان شامانی دینی غه کیرگان ایدی. ینه بیر [295] روایت ده یوحنا آتلیغ تورک خانی گرایت قبیله سی نینگ خانی ایمیش، و ینه بیر روایت ده بو یوحنا آتلیغ تورک خانی چنگیز خان دین ایلگری تاریخده اوتمیش، و ینه بیر روایت ده چنگیز خان نینگ اولادی نینگ دوریده ایمیش. بو یوحنا نصرا عالم لری دین و اولیا لری دین ایمیش. بیر روایت غه کوره یوحنا نینگ قبیله سی بولغان گرایت قبیله سی کوکو و ختن اولکه لری نینگ آراسیده یعنی حاضر قی چرچن و چرخلیق اولکه لری ده اولتوروغلوق ایمیش. منه بو اختلاف لیغ روایت لرنی مؤرخ ابو الفرج جورجیس «مختصر الدول» آتلیغ کتابیده ذکر قیلادور.

(جواب) بو نه اوزی و نه زمانه سی و نه مکانی تعیین تاپمغان یوحنا افسانه سی نینگ کین لرده روس قولیغه توشکان تورک قبیله لری نینگ تاریخی نی بو افسانه بیلان بویاب اولرنی نصرانی قیلماق اوچون بعضی پاپالر طرفیدین توقولغان اصل سیز یالغان حکایه ایکانلیکی نی اوروپا مؤرخ لری میدان غه چیقاردی لر. یوقاریقی روایت لرنی تأیید قیلماق اوچون بو اویدورمه و غیر معین یوحنا نینگ حقیقه بیر بیرینی یالغان قیلادورغان عجایب قصه لر باردور، و بو قصه لرنی «تلفیق الاخیار» ده کورولسون. یوقاریقی روایت لر و قصه لرنی مغولستان محیطی غه توغرا قیلینسه هم یالغانلیقی آچوق معلوم بولادور. چونکه چنگیز خاندین ایلگری کی زمانه لرده نه نایمان و نه گرایت و نه مغول و نه باشقه مغولستان تورک لری نینگ اجنبی لر بیلان خصوصاً نصرانیت عالمی بیلان هیچ مناسبت لری یوق لوقی و بولر تماماً کوچمن چی و دین و مذهب غه

کوچلوک اولاً آلمالیق خانی بیلان تولا اوروشتی. اخیراً خان شهید و عسکری پراکنده بولوب آلمالیق اولکھسی کوچلوک نینگ قولیغه توشتی، و بو اولکھده کی شهرلرنی کاملاً خراب قیلدی. آندین کین کوچلوک کاشغر و اوچ اولکھلریغه تعرض قیلغالی باشلادی. لیکن اهالی غایت قاتیغ و فداکارانه مدافعه اتکان اوچون بو یورت لر [293] ده کی شهرلرنی آلامادی. اخیراً کوچلوک بو یورت لرغه باسقونچی لر ایباریب شهر تاشیده کی زراعت و یایلاغرغه و کنت لرده کی اوی لرغه اوت قویماق و دهقان لرنی اولتورمکغه باشلادی. ایکی ییل مدت بو تخریب دوام اتکاندین کین کاشغر و اوچ اهالی سی قحط لیک غه مبتلا بولوب مدافعه دین عاجز قالدیلر.

کوچلوک بو وضعیت دین استفاده قیلیب ۶۱۰ هـ ده کاشغرغه هجوم قیلیب شهرنی آلیب اوت قویوب تماماً ویران قیلدی، و شهر اطرافیده کی خلق نینگ اوی لرینی تارتیب الیب اوز آدم لریغه بردی. ۶۱۱ هـ ده کوچلوک ختن غه هجوم قیلدی، و قلیچ خان مدافعه قیلیب شهید بولدی، و ختن اهالی سی نی کوچلوک قتل عام قیلدی، و شهرنی کویوردی، و استیلا سی تمام بولغاندین کین ختن خلقی نی اسلام دین چیقارماق و شامانی دینی غه کیرگوزمک اوچون هر قسم ظلم لرنی قیلغالی توردی. لیکن کوچلوک هیچ کشی نی شامانی دینی غه کیرگوزمکغه موفق بولالمادی. کوچلوک بو خلق نینگ اسلام دینی ده مستحکم لیک نینگ سببی ختن ده علمانینگ تولیقی دیب بیلیم علمانی یوق اتمک فکری غه توشتی. بیر کونی «عالم لر تماماً بیغلسون. دین خصوصیده مناظره بولادور، و حق قایسی بولسه همه میز آنگا تابع بولامیز» دیگان مضمونده یارلیغ چیقاردی. بونگا بناءً بیر میدان غه تقریباً ۳۰۰۰ عالم بیغیلدی، و کوچلوک عسکرلری بیلان حاضر بولوب مناظره غه باشلادی. ختن عالم لری دین امام علاء الدین اسلام نینگ حقیقتی نی و حقیقتی نی و بت پرست لیک نینگ باطل و اساس سیزلیقتی نی غایت قوت لیک و آجوق دلیل لر بیلان اثبات قیلدی، و بو دلیل لر مقابلیده کوچلوک ملزم بولوب هیچ نیمه دیالمای اسلام غه و پیغمبر علیه السلام غه حقارت قیلغالی باشلادی. اما علاء الدین مثل سیز بیر غیرت و متانت بیلان کوچلوکغه جواب بیریب اولقی دین یمان راق ملزم قیلدی. بو وضعیت نی کوچلوک اوز مقصدی بولغان علماء [294] قتل عام غه بهانه اتتی، و عسکری غه امر بیریب توپلانغان تمام عالم لرنی بیر یولی قلیچ دین اوتکوزوب شهید اتتوردی، و بو گوندین باشلاب آذان و جماعت و باشقه اسلام شعائری نی کاملاً منع اتتی، و مسجد و مدرسه لرنی ویران قیلدی، و قولیغه کلتورالگان کتاب لرنی کویوردی، و مسلمان لیق نی اظهار قیلغان کشی نی هر قسم قیین لر بیلان اولتوردی. کوچلوک اوشبو صورته تورت ییل حکمدارلیق قیلدی، و متعصب توین و قام لرنینگ تحریکی بیلان مذکور مدت ایچیده شرقی تورکستان اهالی سی غه بو یمان ظلم لرنی قیلیب بو مدنیت و علم اثرلری دین تولاغلیغ مملکت نی بیر خرابه حالی غه کلتوردی، و خلق کوچلوک بیلان دایما

و اهالی گور خان نی شهرغه کیرمکدین توسوب مدافعه قیلدی لر. گور خان شهرنی ۱۸ کون محاصره قیلدی، و خوارزمشاه قوغلاق کلور ایمیش دیگان شایعه یالغان چیققی، بلکه ایننگ آرقهغه یانیب یالغوز سیر دریا بوییده کی فاراب شهری نی اشغال قیلیب یانیب کتکانی معلوم بولدی. الحاصل گور خان شهر اهالی سی نی مغلوب قیلیب شهرغه باسیب کیریب مسلمان لرنی قتل عام قیلدی. «روضته الصفا» نینگ روایتی غه کوره بو قتل عام ده ۴۷ مینگ مسلمان شهید بولمیش دور.

قرا خیتای دورتی نینگ ییقیلغانی

بو مجاربه [مجاربه] لر نتیجه سیده گور خان نینگ خزانه سی کاملاً خالی بولوب قالدی، و خلق نینگ قولیده هم هیچ نرسه قالمغاندک بولدی، و بو سبب دین گور خان یمان بیر اقتصادی بحران غه مبتلا بولدی. عسکر صنف لری نینگ قولیده پول و مال تولا ایدی. گور خان [292] اقتصادی بحران غه چاره قیلماق اوچون عسکر صنف لری نینگ قولیده کی پول و مال لرنی زور بیلان خزانه غه آلماق غه باشلادی، و مونگا مقابل عسکر نینگ تولاراقی عصیان اتتی. بو کونلرده ایمیل اطرافیده خیلی مهم قوت توپلاب مونداغ فرصت غه منتظر تورغان کوچلوک ۶۰۸ هـ ۱۲۱۱ م ده بلاساغون غه یوروش قیلیب توغوسیز حالده باسیب کلدی. گور خان بار قوتی بیلان مدافعه قیلدی. لیکن مغلوب بولوب کوچلوک غه اوزی نی تسلیم قیلدی، و کوچلوک گور خان نی نظر بند صورتیده محافظه آستیغه آلیب اوزی نی گور خان اعلان اتتی، و گور خان تیرگو ۳۴ ییل حکمدارلیق قیلغاندین کین اسیرلیقده ایکی ییل عمر کوروب ۶۱۰ هـ ده وفات قیلدی. گور خان تیرگونینگ اسیر بولماقی بیلان سکسن ییل دوام قیلغان قرا خیتای دولتی ییقیلدی.

کوچلوک نینگ شرقی تورکستان غه استیلاسی و ظلمی

۶۰۸ - ۶۱۵ هـ ۱۲۱۱ - ۱۲۱۸ م

کوچلوک گور خان نی اسیر قیلغاندین کین اوزی نی گور خان اعلان اتتی. کوچلوک نینگ اول قیلغان ایشی خلق نی اسلام دین یاندوروب شامانی دینی غه کیرگوزمکغه تشبث اتمک بولدی، و بو ایشی بیلان تورکستان مسلمان لری نینگ عمومی نفرت خسی نی قوزغادی. ایلی نینگ باش طرفیده کی آکمالیق (ایلی بلیق) اهالی سی اوزلری نینگ ایچیدین بیر کشی نی خان کوتاریب کوچلوک بیلان اوروشماق غه تیار بولدی، و قارلوق خانی ارسلان یابغو چنگیز خان نینگ حمایه سیغه کیردی. کاشغر، اوچ، کوچا اهالی سی کوچلوک نینگ هیچ حکمی نی قبول اتمای انی شدت بیلان مدافعه قیلدی لر.

کاتب و معلم لرنی چنگیز خان غه بردی، و تولا حرب یراغلری هم بردی. بو صورت بیلان ایدیقوت ایکی ییل مدت چنگیز خان نینگ صمیمی دوستی بولوب کامل مستقل [290] حالده یاشادی. ۶۰۶ ه ده کی گور خان نینگ خوارزمشاهنی مغلوب اتکانی دین ایدیقوت قورقوب مغولستان غه باریب چنگیز خان نی زیارت قیلیب آنگا اطاعت عرض قیلیب حمایه سیغه کیردی.

شرقی تورکستان مسلمان لری بت پرست قرا خیتای لرنینگ حاکمیتی نی دایما نفرت کوزی بیلان کورمکده ایدی لر. لیکن قرا خیتای گور خان نینگ قاهر قوتی غه مقابله اتمکغه قدرت لری یوق ایدی. ختن خانی قلیچ خان گور خان نینگ ۶۰۵ ه ده کی مشکل وضعیتی دین استفاده قیلیب گور خان نینگ ختن ده کی عالی مأموری نی اولتوروب استقلال اعلان اتتی. بو آراده چنگیز خان نینگ دشمنی بولغان تنگوت شهزاده سی ختن غه قاچیب کلگان ایدی. مذکور شهزاده نی چنگیز خان قلیچ خان دین طلب قیلدی. چنگیز خان نینگ دوستلوقی نی جلب اتمکغه اوزی نی مجبور کورماده بولغان قلیچ خان تنگوت شهزاده سی نی چنگیز خان غه ایباردی، و بو واسطه بیلان چنگیز خان بیلان بیر دوستلوق معاهده سی عقد اتتی. قلیچ خان نینگ بو استقلالی هم اوزون دوام قیلمادی. ۶۰۸ ه ده گور خان اسیر بولوب کوچلوک استیلاسی باشلانغانده قلیچ خان چنگیز خان نینگ حمایه سیغه کیردی.

تالاس محاربه سی و گور خان نینگ مغلوب بولغانی و بلاساغون ده اغتاشاش

گور خان نینگ کنگرو مملکتی دین غربی تورکستان و ختن و قوجو، بش بلیق، قمول، بارکول مملکت لری آجراب کوندین کونگه بو مملکت نینگ تارلاشیب کتکانی گور خان نینگ قوتی نی مدھش صورتده ضعیف لیق غه توشوردی. خوارزمشاه بو فرصت دین استفاده قیلماقغه تیارلانیب کوچلوک نی شرق دین هجوم قیلماقغه تشویق اتتی. لیکن بو وقتده کوچلوک نینگ کوچی یوق ایدی. اخیراً ۶۰۷ ه ده گور خان [291] بیلان ینه بیر اوروشماق اوچون خوارزمشاه شرقی تورکستان حدودی غه تعرض قیلدی، و اوترا و تاشکندنی اشغال قیلدی. گور خان بونی آنگلاب تمام قوتی نی ایلب یوروش قیلدی، و تالاس شهری نینگ یاقینیده قاتیغ اوروش بولوب گور خان مدھش صورتده مغلوب بولوب آرقه غه یانماق غه مجبور بولدی. بلاساغون اهالی سی بو حادثه نی آنگلادی لر، و بونینگ اوستیغه خورزمشاه گور خان نی قوغلاب کلمکده ایمیش دیب بیر شایعه پیدا بولدی. بو خبر و شایعه نی ایشیتکان بلاساغون اهالی سی منه ایمدی بیز مسلمانلرنینگ بتپرستلر حاکمیتی دین قوتولادورغان وقتیمیز کلدی دیب همه سی یراغلانیب شهرده کی قرا خیتای لرنی اولتوروب شهر نینگ دروازه و سپیل لری نی محکم قیلیب توردی لر، و بو حالده گور خان عسکرلری بیلان یتیشیب کلدی،

بلاساغونده کی گور خان نینگ عسکرلری شهرغه قامالیب توروب کوچلوک نی قاتیغ مدافعه قیلدی لر. بو حالده گور خان سمرقنددین یانیب کلیب کوچلوک نی یمان مغلوب اتی، و آدم لری نینگ تولاسی اولتورولدی. اما کوچلوک اوزی آزغینه آدم لری بیلان قاجیب ایمیل طرفیده آواره بیر حالده چته چی لیک (بولانچی لیق) قیلماق غه باشلادی.

خوارزمشاه نینگ گور خان بیلان ایکنجی نوبت اوروشوب مغلوب بولغانی

گور خان سمرقنددین کتکاندین کین خوارزمشاه سمرقندغه کلیب گور خان نینگ کوچلوک بیلان محاربه غه مشغولوقی نی آنکلاب درحال شرقی تورکستان غه یوروش قیلدی. لیکن گور خان کوچلوک نی قاجوروب خوارزمشاه نینگ اوروشیغه حاضرلیق قیلغان ایدی. گور خان خوارزمشاه نینگ یوروشی نی آنکلاب درحال یوروش قیلیب [289] تالاس شهری نینگ غربی ده خوارزمشاه نینگ آلدی نی توسی، و قاتیغ محاربه بولوب خوارزمشاه نینگ عسکرلری مدهش صورتده پراکنده بولوب قاجتی لر، و اوزی بیر نچه خاص آدم لری بیلان گور خان نینگ عسکرلری نینگ آراسیغه کیریب قالدی. لیکن خوارزمشاه مغلوب بولغان زمان یانیده ساقلاغان قرا خیتایچه کیم لری نی کییب آغان سبب دین تونولمای بیر نچه کون گور خان نینگ عسکرلری نینگ آراسیده توروب کین فرصت تاپیب قاجتی، و سیر دریا بوییده عسکرلری غه یتیشتی—بو واقعه ۶۰۶ هـ ۱۲۰۹ م ده واقع بولدی.

اویغور خانی ایدیقوت و ختن خانی قلیچ خان نینگ گور خان دین یوز اویروب چنگیز خان غه تابع بولغانلری

اویغور ایدیقوتی گور خان نینگ بشلیقده تورادورغان عالی مأمورلری نینگ کبر و زورلوق لری دین دایما شکایت قیلور ایدی، و بو باعثدین گور خان نینگ حاکمیتی دین قوتولماق غه فوست ایستر ایدی. یوقاریده ایتیلغان وجه بیلان کور [گور] خان نینگ کوچلوک محاربه سی و خوارزمشاه نینگ یوروشی ده کی بحران لیغ وضعیتیه دین استفاده قیلیب ۶۰۵ هـ ده ایدیقوت گور خان نینگ عالی مأموری شادکام نی اولتوروب استقلال اعلان اتی، و درحال چنگیز خان غه بیر الجی و سوغات لر ایباریب دوستلوق اظهار اتی. چنگیز خان هم دور بای آتلیغ بیر الجی نی ایدیقوت غه ایباریب اوتراده بیر دوستلوق معاهده عقد اتی، و چنگیز خان ایدیقوت نینگ بیر قیزی نی آلدی، و ایدیقوت غه هم اینی سی نینگ قیزی نی بردی، و ایدیقوت چنگیز خان نینگ التماس بیلان یوزلرچه

ایش‌غه حاضرلاغان ایدی. منه بو باعث‌دین خوارزمشاه و سلطان عثمان‌گور خان‌نینگ غربی تورکستان‌غه هجوم قیلشیدین خاطر جمع بولوب سلطان عثمان‌خوارزم‌غه باریب خوارزمشاه‌نینگ قیزی بیلان اویلانمک تویی‌غه مشغول ایدی. بو طرفده‌گور خان کوچلوک‌نینگ عصیان چیقارماق نیتی‌دین بی‌خبر ایدی. ۶۰۵ هـ‌ده‌گور خان غربی تورکستان‌غه یوروش قیلدی. یول اوستیده‌کی شهرلرنی الیب سمرقند‌غه باریب او شهرنی محاصره قیلدی. فتح بولغالی یاقین بولغان حالده کوچلوک‌نینگ عاصی بولغان خبری کلب‌گور خان مجبوراً سمرقند‌اهالی‌سی بیلان مصالحه قیلیب بلاساغون‌غه یانیب کتتی. بیر روایت‌غه کوره سلطان عثمان‌گور خان‌نینگ هجومیدین قاجیب خوارزم‌کنکان ایدی دیب یازیلیب‌دور.

کوچلوک خان‌کیم‌دور و نه یرلیک‌دور و شرقی تورکستان‌غه کلمکی‌نینگ سببی نیمه‌دور

مغولستان‌نینگ غرب‌قسمی‌ده نایمان آتلیغ قوتلیک بیر تورک قبیله‌سی بار ایدی. اوزون زمان‌دین بری بیر خان‌نینگ اداره‌سیده مستقل یاشار ایدی. بو تاریخ‌لرده مشهور مغول دولتی‌نی تأسیس قیلغان چنگیز خان ۶۰۳ هـ ۱۲۰۶ م‌ده نایمان‌لرنینگ اوستیغه هجوم قیلیب نایمان‌خانی تایانگ‌خانی اولتوروب نایمان قبیله‌سی‌نی پراکنده قیلدی. تایانگ‌خان‌نینگ اوغلی کوچلوک خان بیر مونچه تابع‌لری بیلان قاجیب شرقی تورکستان‌غه کلب‌گور خان‌نینگ پناهیغه سغیندی. گور خان آنکا یخشی معامله قیلیب پناهی‌غه آلدی، و بعضی روایت‌لر‌غه کوره‌گور خان کوچلوک خان‌غه قیزی‌نی بیریب‌انی کیو اوغول قیلدی. [288] ۶۰۴ هـ‌ده چنگیز خان تنگوت‌خانی بیلان محاربه‌غه کیریشیب مغولستان‌ده قوتی آز قالغان ایدی. کوچلوک خان بو فرصت‌دین استفاده قیلیب چنگیز خان‌دین انتقام آتماق نیتی بیلان گور خان‌دین اجازت آلیب شرق‌غه کتتی، و ایمیل و آلتای تاغلری ایچیده پریشان حالده یورگان نایمان‌لرنی اوز یانیغه توپلاب مغولستان‌نینگ او یر بو یرلری‌غه هجوم قیلیب خیلی مهم بیر قوت‌غه مالک بولغان ایدی. خوارزمشاه کوچلوک‌نینگ بو وضعیتی‌نی آنگلاب آنکا مخفی صورت‌ده کشی ایباریب‌انی گور خان‌نینگ ضدیغه عصیان اتمک‌غه تشویق اتتی، و اگر کوچلوک عصیانی‌ده موفق بولغان تقدیر‌ده‌انی سیر دریا‌نینگ شرقی‌ده‌کی اولکه‌لر (پوتون شرقی تورکستان)‌غه‌گور خان‌ عنوانی بیلان مستقل حکمدار تونوماق‌غه وعده قیلدی. کوچلوک بو تشویق‌نی قبول قیلیب فرصت‌غه منتظر توردی. یوقاریده ایتیلغان وجه بیلان گور خان سمرقند‌غه یوروش قیلیب بلاساغون‌ده قوت آز قالغانی‌نی کوچلوک آنگلاب یوروش قیلیب بلاساغون‌غه کلدی.

محمد خوارزمشاه گور خان نینگ عالی مأموری نی اولتوروب غربی تورکستان غه هجوم قیلغانی و او اولکهنی آلغانی

محمد خوارزمشاه افغانستان و ایران نی آلیب معظم بیر دولت غه ایگه بولغانی دین کین گور خان غه خراج برمک عاری نی اوزی دین یراق قیلماق فکری غه توشتی، و مخفی صورتده غربی تورکستان خانی سلطان عثمان نی اوز طرفی غه [286] تارتماق غه باشلادی، و اخیراً اوتراده مخفی بیر اتفاق عقد اتیلدی، و آندین کین محمد خوارزمشاه بیر بهانه بیلان گور خان نینگ عالی مأموری نی اولتوردی. گور خان بو حادثه نی ایشیتیب وزیرى محمود بای نی تحقیق اوچون خوارزم غه ایباردی. خوارزمشاه محمود بای غه یمان معامله و تحقیر کورساتتی، و بونینگ بیلان آراده کی مناسبت قاتیغ وخیم بیر حالغه کلدی. موندین کین خوارزمشاه اوز استیلاء مقصدی نی آسانلاشتورماق اوچون—«مسلمان لرنی قرا خیتای کافر نینگ اسارتی دین خلاص قیلماق اوچون فی سبیل الله جهاد قیلان» —دیب پروپاگاند قیلغالی توردی، و بونینگ بیلان غربی تورکستان اهالی سی نی اوزی غه مایل قیلدی.

۶۰۴ هـ ۱۲۰۷ م ده محمد خوارزمشاه تولا عسکر بیلان آمو دریادین اوتوب سمرقند غه یوروش قیلدی، و بو حالدده سلطان عثمان خوارزمشاه غه تابع لیق اعلان قیلیب اینینگ آئیده خطبه اوقوتتی، و پول قاقتوردی. بو صورت بیلان غربی تورکستان گور خان نینگ حمایه سیدین چیقیب خوارزمشاه نینگ حمایه سی غه کیردی. گور خان محمد خوارزمشاه و سلطان عثمان نینگ اوستیغه تالاس (طراز) والی سی نیکو بگ نی تولا عسکر بیلان یوللادی، و سمرقند نینگ یاقینیده قاتیغ اوروش بولوب نیکو بگ آغیر صورتده یرالاندی، و اسیر بولدی، و بو سبب دین گور خان نینگ عسکر لری پراکنده بولوب قاجتی لر. خوارزمشاه بو مغلوب عسکر لرنی قوغلاب سیر دریادین هم اوتوب گور خان نینگ ایکنجی پایتختی سانالادورغان اوترار شهری غه هجوم قیلیب اوترار حاکمی نی باله بارقه لری بیلان اسیر قیلیب یانیب کتتی، و خوارزم غه باریب نیکو بگ نی سوغه پیشیب اولتوردی.

گور خان نینگ سمرقندنی محاصره قیلغانی و بلا ساغونده اغتشاش چیقغان سبب دین مجبوراً یانغانی

محمد خوارزمشاه سلطان عثمان نینگ موافقتی بیلان یوقاریقی ظفر غه نایل بولوب ایکی سی نینگ آراسیده کی دوستلوق نهایت قوتلانندی، و خوارزمشاه سلطان عثمان غه قیزی نی برمکچی بولدی. بونینگ اوستی غه گور خان نینگ پناهیده ترنگلیک [287] قیلماقده بولغان نایمان خانی کوچلوک خان نی خوارزمشاه گور خان غه عاصی بولماق غه مخفی صورتده تشویق قیلیب انی بو

محمد خوارزمشاه بو وصیت‌غه آز بیر زمان عمل قیلدی، و کین‌لرده آرقه‌غه تاشلادی، و بونینگ نتیجه‌سیده هر ایکی یورت برباد بولدی. تفصیلی توبنده کیلادور.

گور خان تیرگونینگ محمد خوارزمشاه‌غه یاردمی

محمد خوارزمشاه افغانستان پادشاهی سلطان شهاب الدین غوری بیلان بیر نچه نوبت اوزوشوب مغلوب بولدی، و سلطان شهاب ایدین بلخ و اندخوی اولکه‌لری‌نی الیب کتتی، و بونینگ بیلان هم تورمای خراسان‌نی آلماق اوچون یوروش قیلدی. محمد خوارزمشاه ۸۰۰۰۰ عسکری بار توروب هم سلطان شهاب الدین‌نی مدافعه قیلالماسلیقی‌دین قورقوب گور خان‌دین یاردم تیلادی، و مرو شهری‌غه قوتی‌نی توپلاب مدافعه‌غه حاضرلیق قیلدی. بو حالده سلطان شهاب الدین کلب مرو سویونینگ بویی‌غه توشوب او یرنی عسکرگاه قیلدی، و ایرته‌سی کونی اوروش بولماقچی ایدی. بو حالده گور خان‌نینگ ایبارگان یاردم عسکری‌نینگ افغانستان حدودی‌غه یتکان خبری سلطان شهاب الدین‌غه کلدی. [285] سلطان شهاب الدین بو خبرنی آنگلاب اوز مملکتی‌دین دشمن‌نی مدافعه قیلماق‌غه مجبور بولوب کیچه‌سی خوارزمشاه‌غه اوقتورمای قاچقان حساب‌ده یانیب کتتی. گور خان‌نینگ ایبارگان بو امداد عسکری خیلی تولا ایدی، و بونینگ اوستیغه سمرقنده‌کی قراخان سلطان عثمان‌غه هم اوز قوتی‌نی همراه الیب بو یاردم عسکری‌غه قوشولوب بارماق‌غه گور خان یارلیغنامه ایبارگان ایدی. یاردم قوتی و سلطان عثمان اوز قوتی بیلان سمرقند‌دین یوروب آمو دریادین اوتوب اندخوی اولکه‌سی‌غه کیردی‌لر، و بو حالده سلطان شهاب الدین یتیشیب کلدی، و قاتیغ اوروش بولوب سلطان شهاب الدین‌نینگ عسکری‌نینگ تولاراقی ضایع بولوب اوزی بیر مقدار عسکری بیلان بیر قلعه‌غه قامالیب قالدی. اخیراً سلطان عثمان قرا خیتای عسکرلی و سلطان شهاب الدین‌نینگ آراسیده واسطه بولوب سلطان شهاب الدین یانیده‌کی تمام خزینه و مال‌لرنی قرا خیتای عسکری‌غه بیریب اوزی و آدم‌لری جان‌لرنی‌غینه الیب چیقیب کتمک شرطی بیلان صلح قیلیب سلطان شهاب الدین‌نی تهله‌که‌دین قوتقوزوب قویدی. سلطان شهاب الدین‌نینگ بو مغلوبلوقی نتیجه‌سیده محمد خوارزمشاه انی آرام قویمای اوروشوب افغانستان و ایران‌نی الیب چونگ بیر دولت‌غه ایگه بولدی.

تگیش مغلوب بولوب قاجیب کویانگ قانون‌نینگ پناهیغه سغیندی، و آندین یاردم تیلادی. کویانگ قاتون ایری قارما بگ‌نی تولا عسکر بیلان تگیش‌غه قوشوب خوارزم‌غه یوللادی. بو یاردم قوتی بیلان تگیش خوارزم تختی‌نی قولیغه آلدی. آکاسی سلطان‌شاه قاجیب نیشاپور حکمداری ملک مؤیدنینگ پناهی‌غه سغیندی. خوارزم‌شاه تگیش کویانگ قاتون‌غه تولا بیر مقدار خراج بیرور و انینگ عالی حاکمیتی‌نی اوز اوستیغه تونور ایدی. تگیش تخت‌ده اولتوروب قوتی‌نی کوندین کونگه آشوردی، و بو قوتی‌غه ایشانب ۵۷۰ هـ ده کویانگ قاتون‌نینگ عالی مأمورلری‌نی اولتوردی، و بو باعثدین آراغه دشمن‌لیک پیدا بولدی. سلطان‌شاه بو فرصت‌دین استفاده قیلماق اوچون کویانگ قاتون‌نینگ حضوری‌غه باریب اطاعت عرض قیلیب تگیش‌نینگ ضدی‌غه یاردم تیلادی. کویانگ قاتون ایری قارما بگ‌نی تولا عسکر بیلان یوللادی. قارما بگ خوارزم‌غه یاقینلاشقانده تگیش عذر ایتیب ایلگریکی دک خراج برمک و بیر عالی مأمورنی قبول اتمک شرطی بیلان صلح تیلادی. قارما بگ بو شرط بیلان مصالحه عقد ایتیب یانیب بلاساغون‌غه کلدی.

کویانگ قاتون اولتورولوب تیرگو خان‌نینگ تخت‌ده اولتورغانی

۵۷۴ هـ ۱۱۷۸ م ده ایکنجی گور خان گوبنگ‌نینگ اوغلی تیرگو کویانگ قاتون‌نی اولتوروب اوزی گور خان بولدی، و تخت تالاشیب اغتاشاش چیقارغان ابنی‌سی‌نی مغلوب قیلیب اولتوردی. خوارزم‌شاه تگیش اوچونجی گور خان تیرگو‌غه خراج بیرور ایدی. تگیش ۵۸۹ هـ ده خراسان و ری و اصفهان دک چونگ بیر مملکت‌نی اشغال قیلیب یورتی‌نی مهم صورت‌ده کنگروتوب تولا بیر قوت‌غه ایگه بولوب قالدی، و گور خان‌غه اطاعت قیلماق‌دین اوزی‌غه [284] عاید بولماق‌ده بولغان مزلت‌نی یوق اتمک‌غه قدرت پیدا قیلیب قالدی. لیکن تگیش گور خان‌نینگ خلافیده هیچ بیر حرکت قیلمادی، و اولقی دوستلوق معامله‌سیغه دوام بردی. چونکه بو تأریخده مغولستانده چنگیز خان چونگ بیر قوت‌غه ایگه بولوب اوز اطرافیده کی خان‌لری‌نی آرقه آرقه‌دین اولتوروب یورت‌لری‌نی آلماق‌ده ایدی. بو اوچون تگیش او هیئتلیک قوت‌نینگ مقابلیده گور خان بیلان بیرلاشیب تورماق‌نی لازم کورور ایدی. ۵۹۶ هـ ده تگیش خوارزم‌شاه وفاتی اتتی. وفاتیدین ایلگری ولیعهدی قطب الدین محمد‌غه توبنده کی وصیت‌نی قیلدی—«گور خان بیلان مدارا قیل، و آنکا من برگان صورت‌ده خراج برگیل. چونکه گور خان قوتلیک و مقتدر بیر پادشاه‌دور. گور خان‌نینگ مملکتی‌نینگ شرقی‌ده قوت‌لیک دشمن بار. گور خان انی بیزدین مدافعه قیلادور، و بو اعتبار بیلان گور خان‌نینگ دوستلوقی مملکتیمیزنینگ تینچلیقی‌غه لازم‌دور»—. تگیش وفات اتکاندین کین

بیرنجی گور خان نوسی اولوب اوغلی گوبنگ نینگ گور خان بولغانی

۵۳۷ هـ ۱۱۴۲ دە بیرنجی گور خان نوسی اولدی، و اورنیغه نارسیده اوغلی گوبنگ گور خان بولدی. گوبنگ نارسیده بولغانی اوچون دولت ایشینی آناسی اداره قیلور ایدی. ۵۴۵ هـ ده گوبنگ دولت اداره ایشینی اوز قولیغه آلدی. بو مدت ایچیده اتسیز خوارزمشاه اولقیدک گور خان نینگ عالی حاکمیتی نی اوز اوستیغه تونوب یاشاماقده ایدی. اتسیز ۵۵۱ هـ ۱۱۵۶ م ده وفات اتیب اورنیغه اوغلی ایل ارسلان خوارزمشاه بولدی، و اینی سی سلیمانشاهنی خوارزمشاه قیلماق طرفداری بولغان بگلرنینگ بعضی سی نی اولتوردی، و بعضی سی قاچیب تاوغاچ قراخان نینگ پناهیغه سغیندی لر. ایل ارسلان بو بگلرنی قلیچ تاوغاچ بغرا قراخان دین طلب قیلدی، و او بو طلبنی [282] رد قیلدی، و ایل ارسلان مذکور بگلرنی زور بیلان آلماق اوچون تولا عسکر بیلان سمرقندغه یوروش قیلدی. گور خان بو خبرنی آنگلاب ایلیک تورکمن آتلغ بیر قوماندانی نی ۱۰۰۰۰ عسکر بیلان قلیچ تاوغاچ بغرا قراخان نینگ یاردمی اوچون یوللادی. سمرقند دریاسی نینگ بوییده اوروش بولوب ایل ارسلان مغلوب بولدی، و خوارزمغه یانیب کتتی. لیکن ایل ارسلان بو مغلوبوق نتیجه سیده داداسی نینگ برگانیدین تولاراق خراج برمکغه مجبور بولدی. ۵۵۸ هـ ده قلیچ تاوغاچ قراخان وفات اتیب اورنیغه ابو علی حسن تاوغاچ بغرا قراخان نینگ اوغلی جلال الدین علی کورگان تختده اولتوردی. بو ذات قراخان عنوانی نی ترک اتیب سلطان عنوانی نی آلدی، و موندین کین کی خلف لری نینگ عنوان لری سلطان دور. ۵۵۹ هـ ده ایل ارسلان خوارزمشاه گور خانغه خراج برمکنی کسب ایننگ عالی مأمور لری نی خوارزم دین چیقاردی، و گور خان درحال تولا عسکر بیلان خوارزمغه یوروش قیلدی. خوارزمشاه هم مدافعهغه تیارلانیب عیار بگ آتلغ بیر قوماندانی نی بیر مقدار عسکری بیلان ایلگری ایباردی. عیار بگ اوروشوب گور خان نینگ قولیغه اسیر توشتی، و عسکر لری پراکنده بولدی. بو حالده گور خانغه قاتیغ بیر کسل پیدا بولوب بلاساغونغه یانماقغه مجبور بولدی. بو صورت بیلان ایل ارسلان خوارزمشاه بلادین قوتولوب قالدی.

ایکنجی گور خان گوبنگ اولوب سینگلی سی کویانگ قاتون گور خان بولغانی

گور خان گوبنگ خوارزم سفری دین کسل یانیب مذکور کسلده ۵۵۹ هـ ۱۱۶۳ م ده اولدی، و اورنیغه سینگلی سی کویانگ قاتون گور خان بولدی، و بو نهایت تدبیرلیک و سیاسی بیر خاتون ایدی. کویانگ قاتون نینگ دوریده ۵۶۸ هـ ده ایل ارسلان وفات قیلیب اوغلی سلطانشاه تختده اولتوردی. مونگا اینی سی تگیش راضی [283] بولمای آغا اینی آراسیده اوروش چیقیب اخیراً

گور خان و سلطان سنجر سلجوقی آراسیده محاربه

سلطان سنجر سلجوقی اوز حمایه سی آستیده کی غربی تورکستان تاوغاچ قراخانلیق دولتی نی گور خان نینگ الیب کتکانی و شرقی و غربی تورکستاندک ایکی چونگ اسلام مملکتی بت پرست بیر حکمدار نینگ قولیغه توشوب قالغانیدین تولا متأثر بولدی. ۵۳۶ هـ ۱۱۴۱ م ده سلطان سنجر جهاد عنوانی بیلان یوروش قیلیب آمو دریادین اوتوب بخارانی فتح قیلدی، و سمرقند طرفیغه ایلگریلادی. او طرفدین نوسی گور خان تمام قوتی نی الیب سمرقندغه کلدی، و او یردین ایلگریلاب بخارا و سمرقند آراسیده کی قَتَوَانْ چولی ده اوچراشیب قاتیغ اوروش بولوب سلطان سنجر یمان مغلوب بولدی، و عسکرلری غایت درجه ده پراکنده بولوب قاچتی لر. سلطان سنجر هیچ یرده عسکرینی بیغالما ی مرو شهری (پایتختی) غه کتتی. بو اوروشده سلطان سنجر نینگ چونگ قوماندان لیریدین امیر تاج الدین باشلیغ تولا عسکرلری گور خان نینگ قولیغه اسیر توشوب اولر نی بلا ساغون غه الیب کتتی، و ۵۳۸ هـ ده بو اسیرلر نی گور خان آزاد قیلیب یاندوروب ایباردی.

گور خان نینگ خوارزمشاهنی مغلوب قیلیب خراج آلغانی

سلطان سنجر طرفیدین خوارزم غه آتالریدین میراث طرزی بیلان والی بولوب خوارزمشاه عنوانی نی آلغان حکمدار لر دین اتسیز خوارزمشاه ۵۳۰ هـ دین اعتباراً سلطان سنجر غه عاصی بولوب و گاها اطاعت قیلیب یورمکده ایدی. سلطان سنجر [281] و گور خان آراسیده کی محاربه دین ایلگری و کین خوارزمشاه تورکستان حدودی غه کیچیک تعرض لرنی قیلور ایدی. بو سبب دین ۵۳۷ هـ ده گور خان آریز آتلیغ بیر قوماندانی نی تولا عسکر بیلان خوارزمشاه نینگ اوستیغه یوللادی. آریز خوارزمشاهنی مغلوب قیلیب خوارزم اولکەسی نینگ تولاراق قسمی نی اشغال قیلدی. اخیراً خوارزمشاه مدافعه دین عاجز کلیب صلح طلب قیلدی. هر بیلی خوارزمشاه گور خان غه ۳۰۰۰۰ طلا خراج برمک و گور خان نینگ بیر عالی مأموری خوارزمشاه بیلان برابر تخته اولتوروب گور خان نینگ عالی حاکمیتی نی تمثیل قیلماق شرطی بیلان مصالحه بولوب آریز عسکرلری بیلان یانیب کتتی. بو تأریخ دین باشلاب ۶۰۶ هـ غه چه یعنی تقریباً ۷۰ ییل مدت خوارزمشاه لر قرا خیتای گور خان لری نینگ نفوذی آستیده قالدی لر. بو اوتراده بیر نچه دفعه بو نفوذ زایل بولغانی هم بار—بیانی توبنده کیلادور.

باشاماقدہ ایدی.

تقریباً ۵۲۵ هجری ده شمال ایلیک خانی ایمیلده کی قرا خیتای لریننگ بگی نویسی نی بلاساغون غه قیچقیردی، و انی عسکری بیلان عاصی قبیله لریننگ اوستیغه اییاردی، و نویسی عاصی قبیله لرنی مغلوب قیلیب ایلیک خان نیننگ اطاعتی غه کیرگوزدی. ایلیک خان بو خدمت نیننگ مکافاتنی اوچون نویسی غه عسکر باشی لیق منصبی نی بیریب بلاساغون ده تورماقغه امر اتتی. نویسی ظاهرده غایت یخشی خدمت قیلغان بولوب آهسته آهسته ایمیلده کی تابع لرنی بلاساغون غه کلنوروب اوچ بیل ایچیده یانیغه مهم قوت توپلاب حکومت ایش لرنی تماماً قولی غه [279] آلدی. ۵۲۸ ه ۱۱۳۴ م ده نویسی اوشومتوت بیر هجوم بیلان ایلیک خانی و تمام خاندانی نی اسیر قیلدی، و تورت بش آی ایچیده تمام شمال ایلیک خانلیقی غه تابع یورت لرنی آلدی، و ۵۳۰ ه ۱۱۳۶ م ده نویسی کاشغر غه هجوم قیلیب قراخان نی مغلوب اتیب کاشغر نی آلدی، و یارکند و ختن و کوچا و اوچ ولایت لرنی آز زمانده اطاعتی غه کیرگوزدی، و بو صورت بیلان قراخان لر دولتی نی کاملاً بییقتی. بو ظرفردین کین نویسی اوزی غه گور خان عنوانی نی آلدی (خیتای لهجه سیده چونگ خان دیمکدور). نویسی گور خان هم قراخان لر دوریده کی اداره عنعنه سی نی رعایه قیلیب اطاعتی آستیده کی یرلیک خان لر غه داخلی استقلال بردی. بو خان لر دین تأریخده مشهور بولغان لری ختن خانلری قلیچ خان لر و اویغور خانلری ایدی قوت لر و قارلوق خانلری یابغولردور. ۵۳۱ ه ۱۱۳۷ م ده گور خان نویسی غرب تاوغاچ قراخانلیقی نی اوز اطاعتی غه کیرگوزمک اوچون فرغانه غه هجوم قیلدی، و اوزکند و کاسان شهر لر نی آلدی، و بو واقعنی قلیچ تاوغاچ بغرا قراخان آنکلاب مدافعه اوچون سمرقند دین یوروش قیلدی، و خجند شهری نیننگ یانیده قاتیغ اوروش بولوب قلیچ تاوغاچ بغرا قراخان مغلوب بولوب سمرقند غه یانیدی، و گور خان آرقه دین باریب سمرقند غه یاقینلاشتی. قلیچ تاوغاچ بغرا قراخان مدافعه دین عاجز کلیب مصالحه طلب قیلدی. گور خان باشقه داخلی مستقل خان لردک اطاعت قیلماق و معین مقدارده مالیات برمک شرط بیلان مصالحنی قبول اتتی. بو شرطی بیلان مصالحه بولغان دین کین گور خان قلیچ بغرا قراخان نی غربی تورکستان حکمداری تونوب بر عالی مأمور و کافی درجه ده عسکر قویوب بلاساغون غه یانیب کتتی. بونینگ [280] بیلان شرقی و غربی تورکستان نینگ همه سی قرا خیتای دولتی نینگ مملکتی بولدی (۱۵ نجی خریطه غه قاراسونلر). بعضی تأریخ کتاب لریده غربی تورکستان غه گور خان نینگ استیلاسی دین الدوله محمود خان زمانه سیده بولغان دیب یازیب دور. بو روایت غلط دور. چونکه بو کشی شمال ایلیک خان لر نی دین دور.

ده عصیان چیقاریب بش ییل دوام قیلغان بو داخلی محاربه نتیجه سیده ۵۱۹ هـ ۱۱۲۵ م ده خیتای پایتختی پیکین شهری نی جورجن لر اشغال قیلیب خیتای دولتی بیقیددی. خیتای لرنینگ بعضی سی جورجن لرنینگ اطاعتی غه کیردی، و بعضی سی شمال غربی طرف غه قاچیب یاما (ینی سی) دریاسی بوئیده کی قیرغیز یورتی غه کلیب یرلاشتی لر. لیکن قیرغیز لر خیتای لرنی غارت قیلیب او یرده آرام آلدورمغان اوچون باشقه یرغه هجرت قیلماق غه مجبور بولدی لر. بو اوچون خیتای لر جنوب غربی طرفیغه یوروب قراخانلردین یر تیلا دی لر. شمال ایلیک خانی اولرغه ایمیل اولکه سیده یر بردی. خیتای لر او یرده یرلاشیب او کونلرده قراخانلر دولتی نینگ غایت درجه ده ضعیف بیر حالده ایکانلیکی دین بو خیتای لر استفاده قیلیب ایمیل اولکه سیده بیر خانلیق تأسیس اتتی لر، و ایمیل شهری نی مرکز قیلدی لر، و بو کیچیک شهر آز کونده ۴۰۰۰۰ نفوذلوغ چونگ بیر شهر بولدی (حاضرده چوچک شهری نینگ تقریباً ۱۰ میل جنوبی ده سرینگ ایمیل دریاسی نینگ بوئیده بو شهر نینگ خرابه لری باردور). منه شرقی تورکستان غه هجرت قیلیب بو ایمیل ده یرلاشکان خیتای تورک لری نی تورک لر قرا خیتای دیدور، و چین تآریخلریده بولرنی شی لیاو دیدور—بو هر ایکی لفظ نینگ معناسی بیردور—غربی خیتای دیمکدور.

[278] چین لیغلرنی خیتای دیمک خطادور

قراخان لر دوریدین تا چنگیز خان زمانه سی غه چه شمالی و شمال غربی چین حکومتی خیتای تورک لری نینگ قولیده ایدی، و بو مناسبت بیلان شرقی تورکستان و مغولستان ده خیتای لرنینگ شهرتی زیاده ایدی. بو باعث دین مغولستان و شرقی تورکستان اهالی سی تمام چین ده سکونت قیلغان خلق نی خیتای دیر ایدی لر. حاضر قی زمانه میزده چین لیغلرنی خیتای دیمک او وقت دین قالغان بیر غلط اصطلاح غه بناء تاپقان بیر عادت دور. اما حقیقت ده خیتای چین لیغ دین باشقه بیر تورک زمره سیدور، و چین لیغلرنی خیتای دیمک خطادور، و چین لیغ دیمک لازم دور. تاکه بو شوکت لیک تورک قومی نینگ تآریخی چین تآریخی نینگ ایچیگه کیریب یوق بولماسون.

قرا خیتای لرنینگ شرقی و غربی تورکستان غه استیلاسی

بو تآریخده قراخان لر دولتی انتها درجه ده ضعیفلاشیب غرب تاوغاچ قراخانلیقی سلطان سنجر سلجوقی نینگ حمایه سیده ایدی، و شمال ایلیک خانلیقی ده کی خانلر و قبيله بگلری ارقه آرکه دین عصیان چیقارماقده ایدی لر، و قراخان لر عیش پرست و نفوذسیز بولوب دولت انقراض دوری نی

TEXT OF THE MANUSCRIPT

باشلادى، و شرق اويغورلرىنى مغلوب اتكان و مغولستانده حكمدارلىق قىلماقده بولغان قيرغيز دولتى بيلان دايمدا محاربه قىلماقده ايدى. اخيرا قىتاي لرى يۆللى خان آتليغ خانلرى نىنگ قىادتى آستىده قيرغيزلرنى مغلوب اتىب اولرنىنگ اورخون بويىده كى پايتختلرنى اشغال قىلدى، و قيرغيزلرنى اولقى يورتلرى بولغان ياما (ينى سى) بويى غه قوغلادى. بو صورت بيلان يوللى خان اورخون بويىده بىر شهنرى پايتخت قىليب تمام مغولستان و مانچور اولكەسى نىنگ جنوبىنى اوز حاكمىتى آستىغە آلدى. ۲۸۵ ھ ۹۰۷ م دە يوللى خان ۳۰۰۰۰۰ آتليغ عسكر بيلان شمالي چين غه يوروش قىليب پىچلى (جهىلى) ولايتىنى اليب پىكىن شهنرىنى پايتخت قىلدى، و او وقتده چين نىنگ مىلى امپراطورى بولغان سونگ خاندانى [276] حكمدارلرنىنگ مقابلده يوللى خان اوز دولتىنى موفىقت بيلان محافظه قىلور ايدى. يوللى خان اولگاندىن كىن اوغلى خان بولوب اوزىنى شمالي چين و شرق تورك لرى نىنگ امپراطورى اعلان قىليب خاندانى غه لياو عنوانىنى بردى. ۳۸۱ ھ ۹۹۱ م دە قىتاي امپراطورى مانچور اولكەسى نىنگ اوترا يرلرى ده اولتوروقلۇغ تونگوز آتليغ تورك لردىن جورجن قىبىلەسىنى اوزىغە تابع قىلدى (اسلام تارىخلىرىده بو جورجن لرنى جورجيت دىب يازادور). ۳۸۳ ھ ۹۹۳ م دە قىتاي امپراطورى كوربهنى آلدى. قىتاي دولتى نىنگ ممتها درجهده كنگروگان وقتى اوشبودور (۱۵نجى خرىطه غه قراسونلر). ۳۹۵ ھ ۱۰۰۴ م دە قىتاي امپراطورى چين امپراطورى بيلان اوروشوب او وقتده چين پايتختى بولغان كاي فنگ شهنرىنى محاصره قىلدى. چين امپراطورى قىتاي خانى غه هر يىلى بىر مقدار باج برمك شرطى بيلان مصلاحه قىليب اوزىنى و دولتىنى محو بولماقدىن قوتقوزدى. بونىنگ بيلان چين دولتى هم قىتاي دولتى نىنگ نفوذى آستىغە كىردى.

خىتاي دولتى (ايمدى اوز مىلى روايت لرىمىزغە تابع بولوب خىتاي دىب يازامىز) نىنگ حدودى غربده قراخان لردولتى نىنگ حدودى غه توتاش ايدى. بو باعثدىن يوقارىده ايتىلغان وجه بيلان ۴۰۸ ھ ۱۰۱۸ م دە خىتاي لرى تقريباً ۱۰۰۰۰۰ آتليغ عسكرنى شرقى توركستان غه يوللادى، و بو عسكرلر آلتاي يولى بيلان ايكى اوگوز (حاضرقي آلتاي ولايتى) غه هجوم قىليب او يرنى آلدى، و ايلگريلاب ايمىل (چوچك) ولايتىنى اشغال قىلدى، و تخى مو ايلگريلاب مىنگلاق (غولجه) ولايتىنى آغان حال لرىده شمال ايليك خانى بىرنجى طغان خان خىتاي لرنى غايت يمان مغلوب قىليب تا حدودغەچه قوغلاب اولردىن اون مىنگىنى اسير آلىب و تولاراقىنى اولتوردى. خىتاي خانى بو مغلوبلوق نتيجه سىده قراخان لرىغە باج برمك غە مجبور بولوب اوزون زمان غەچه باجگذارلىق صورتى بيلان [277] قراخان لرنىنگ نفوذى آستىده قالدى، و مذكور تارىخدىن اعتباراً خىتاي دولتى نىنگ قوتى اولقى دك ترقى قىلمادى. خىتاي دولتى غە تابع بولغان جورجن لرى ۵۱۵ ھ ۱۱۲۰ م

عسکری و مالی ایش لر تماماً مذکور نایب‌لرنینگ اختیاری و صلاحیتی آستیده قویولور ایدی. بو خانلیق و نایب‌لیق منصب‌لری هر خان‌نینگ و نایب‌نینگ اوز اولادی‌غه میراث قالور ایدی. منه قدیم‌دین اعتباراً تورک دولت‌لرنینگ اداره عنعنه‌لری اوشبو و هر کیم بو عنعنه‌غه عمل قیلماق‌نی بیر انسانیت حقوق واجبی دیب عقیده اتمکده ایدی. بیر دولت قورولوب آزادین زمان‌لر اوتکانچه نایب‌لردین یا که برلیک خان‌لردین بعضی حریص و خودبین‌لر چیقیب چونگ حکمدارغه عاصی بولور ایدی‌لر. بو عاصی اولدین اوز منطقه‌سیده مستقل و عسکر و خزانه و هر ایش اوز قولیده بولوب کلگاننی اوچون عصیان‌ده موفق بولماقی آسان ایدی. ینه بیر طرفدین تورک جامعه‌سیده پراکنده‌لیک فرصتی‌غه منتظر تورغان قوشنه دولت‌لرنینگ عاصی‌لرغه یاردم برمکی و دولت‌نی ضعیفلاشتورماقده فعالیت کورساتمکی‌ده مشکل‌لیک یوق ایدی.

الحاصل بو اداره عنعنه‌سی داخلی مجادله‌غه میدان برمک و خارجی دشمن‌نینگ دسیسه‌لرغه یول برمک‌نینگ آن مهم سببی ایدی، و بو صورت بیلان دولت‌نینگ مرکزی آسان ضعیفلاشیب داخلی ویا خرجی دشمن‌نینگ هجومی بیلان دولت‌نینگ ییقیلماقی طبیعی ایدی. بو کتاب‌ده واقعاتی بیلان قیلنغان تورک دولت‌لرنینگ انحطاط و ییقیلماق دوره‌لری‌ده کی حادثه‌لرنی فکر قیلینسه هر دولت‌نینگ ییقیلماقی‌نینگ آن مهم سببی اوشبو سبب ایکانلیکی کوزغه کورونادور.

[275] شرقی و غربی تورکستان‌ده قراختیای دولتی

۵۲۸ - ۶۰۸ هـ ۱۱۳۴ - ۱۲۱۱ م

ختیای‌لرنینگ اصلی و تاریخچه‌سی

مانچور اولکه‌سی‌نینگ جنوب قسمی‌ده اولتوروغلوغ کوچلوغ بیر تورک قبیله‌سی بار ایدی. بولرنی قیتای دیپلور ایدی، و تورکستان‌لیغ‌لر خیتای دیر ایدی‌لر. چین تأریخلریده بولرنی لیاو دیمک‌نینگ باعشی بولرنینگ حکومت خاندانی بو عنوان‌نی آغانلیقی‌دور. بولرنینگ اصلی یورت‌لری حاضرده هم لیاوتونگ دییلا‌دور. بو قیتای قبیله‌سی قدیم‌دین زراعت و تجارت بیلان تریگلیک قیلا‌دورغان تینچ بیر قوم ایدی. کوک تورک قاغانلیقی‌دوریده بو قاغانلیق‌غه تابع ایدی‌لر. کین کی قوتلوق کوک تورک دوریده قیتای‌لر مدهش بیر اغتشاش چیقاریب قاپاغان خان بو اغتشاش‌نی تولا ترس‌لیک بیلان باسیقتوردی. کوک تورک دولتی ایکنجی دفعه ییقیلغان‌دین کین قیتای‌لر آهسته آهسته قوتلانیب فرصت کلگانچه یورت‌لرنی کنگروتمک‌غه کوشش قیلغانی

بولمسه لرمو اوزلرینی قراخان لردین توین درجه ده کوروب دایما معین بیر مقدارده مالیت و سوغات لر برمک صورتی بیلان قراخان لر نینگ تعرضی دین ساقلانماق و اولر نینگ دوستلوقی نی بیر معنوی نفوذلی آستیده بولماق صورتی بیلان تأمین قیلماقده ایدی. «دیوان لغات الترک» نینگ بیانی غه کوره قراخان لر چین امپراطور لری غه اویغورچه حرف بیلان تورکچه مکتوب یازار ایدی، و چین امپراطوری [273] قراخان لر غه چین چه یازمای اویغور حرفی بیلان تورکچه مکتوب یازار ایدی. بو روایت غه کوره قراخان لر نینگ چین امپراطور لری اوستیده هم بیر معنوی نفوذی و چین امپراطور لری دین بولر نینگ سیاست اعتباری بیلان یوقاری لیقی ثابت بولادور. منه بو همعصر دولت لر آراسیده قراخان لر نینگ عموماً بو یوقاری لیقی نینگ آن مهم عامل عسکر و ثروت و سیاست اعتباری بیلان قراخان لر نینگ همه دین قوتلیک راق ایکانلیکی معلوم بولادور. اما مع الاسف قراخان لر نینگ بو سیاسی شوکت و موقع لری غه یتکانلیک لری غه عامل بولغان واقعات و حالاتی نی قناعت برگودک مفصل صورتده هنوز بیلمایمیز.

قراخان لر نینگ و اولر دین ایلگریکی چونگ تورک دولت لری نینگ بیقیلغان لری نینگ سبب لری خصوصی ده بیر ملاحظه

هون لر و جوجان لر و یفتل لر و کوک تورک لر و تورکش لر و اویغور لر و قراخان لردک تورک عالمیده چونگ دولت قورغان خاندان لر نینگ آن اوزونی ایکی اوچ یوز ییل دین آشوق دوام قیلمای بیقیلغان لری تأریخده کورولمکده دور. بو دولت لر نینگ هر بیر نینگ بیقیلماقی نینگ آیریم و مختلف سبب لری بولماقی طبیعی دور. لیکن بعضی عصری مؤرخ لر نینگ ملاحظه لری غه کوره بو دولت لر نینگ اوزون دوام قیلالماقی نینگ آن مهم سببی بیر دور، و او سبب بودور که قدیم زمان لر دین باشلاب استقلال و هر ایشده آزادلیق تورک جامعه سی نینگ هر بیر فردی نینگ نظریده هر نرسه دین عزیزاق بیر حقی ایدی، و بو اوچون چونگ حکمدار بولغان ذات هر اولکه ده کی یرلیک خان لر و هر قیله نینگ اوز بگ لری نینگ استقلالی نی احترام قیلماق و یالغوز یات دشمن لر نینگ مقابلیده تورک قوم لری نینگ بیر بایراق آستیده بیرلاشکانیغه قناعت قیلماق غه مجبور ایدی، [274] و یرلیک خان لر و بگ لر تمام داخلی ایش لریده مستقل بولوب چونگ حکمدارنی فقط تورک اقوامی نینگ اتحادی و موجودیتی نینگ حامی سی نظری بیلان کوروب احترام کارانه اطاعت قیلور ایدی لر، و بونینگ اوستیغه چونگ حکمدار خاندانی دین یراق سمت لر نینگ اداره سیغه مأمور بولغان نایب لر اوز ایش لریده کامل مستقل بیر حکمدار صفتی بیلان سلطنت سورور ایدی لر، و داخلی و خارجی و

قاموس ده بیر تورکچه لغاتنی یازیب انی عربچه‌غه ترجمه قیلینیب دور، و غالباً بیر تورک بییتی ویا بیر مَثَلْنی مثال صورتی ده کلتورادور. بو صورت بیلان هم قدیم تورک لغتی نی و هم خلق ادبیاتی نی کورساتیب ایکی فایده‌غه جامع بیر کتاب دور. بو کتاب نی عربچه تفسیر بیلان یازماق نینگ باعشی بودورکه، او زمانده عباسی خلیفه لر نی نینگ دولت آدم لر نی نینگ تولاراقی تورک بولوب عسکر و مأمورلر نینگ قسم کلی سی تورک بولغانی اوچون خلیفه لر و عرب لر نینگ تورکچه نیل نی بیلمک‌غه حاجت لری بک زیاده بولغان ایدی. بناءً علیه محمود بن محمد بو قاموس نی عربچه‌غه تفسیر قیلماق صورتی بیلان تألیف قیلیب او زمانده کی خلیفه المقتدی بامرالله عباس‌غه هدیه قیلغان ایدی. اوترا زمان لرده تورکستان ده تورکچه نیل نینگ ایچیگه یات کلمه لر خصوصاً عربچه و فارسچه کلمه لر کیریب قالغان و بونینگ اوستیغه تا زمانه میزغه‌چه اوتکان محرر و مؤلف و شاعر لر قصداً یات کلمه لر نی اثر لری ده تولا ایشلاتکان سبب دین تورکستانده تولا نرسه لر نینگ تورکچه آت لری اونوتولوب اوریغنه یات کلمه لر ایشلاتیلمکده دور، و بو اونوتولغان تورکچه کلمه لر «دیوان لغات الترک» ده تاپیلادور، و تیلمیزی توزمک اوچون بو کتاب غایت مهم خدمت قیلا لایدور.

[272] بو هر ایکی کتاب تورکیده و بیر نچه اوروپا مرکز لری ده باستورولدی، و تورک تیلی نی و ادبیاتی نی تدقیق قیلا دورغان عالم لر نی نینگ آن ایشانچلیک مرجع لری اوشبو ایکی کتاب دور.

قراخان لر نینگ همعصر دولت لر آراسیده کی سیاسی موقعی

قراخان لر نینگ عباسی خلیفه لر بیلان مناسبت لری معلوم ایماس دور. او وقت ده خلافت مرکزی نینگ سیاسی نفوذی قالمغانلیقی هر کیم‌غه معلوم دور. اما قراخان لر نینگ اولقی دوره لری ده غربی تورکستان و افغانستان و ایران‌غه سلطنت قیلا دورغان سامانی دولتی بیلان قراخان لر نینگ مناسبت لری دوستانه ایدی، و او دولت نینگ انقراض دوره سیده هارون بغرا قراخان او مناسبت نی ترک اتیب مذکور دولت نی بیقیتیب آنگا وارث بولغانی یوقاریده اوتتی. موندین کین قراخان لر آسیا دولت لری نینگ آن اصیلی و برنجی درجه ده معنوی نفوذ صاحبی بولغان یگانه خاندان تلقی بولوندی لر. چونکه او زمانه نینگ آن قوتلیک اسلام حکمداری سلطان محمود و اوغلی سلطان مسعود قراخان لر نی اوزلریدین یوقاری بیر اصالت رتبه سیده کوروب تولا احترام قیلور ایدی لر، و قراخان لر بیلان یخشی مناسبت ده بولماق‌غه هر نرسه سی نی فدا قیلور ایدی لر.

و سلجوقی سلطان لری قراخان لر نی عمومی تورک جامعه سی نینگ امپراطور لری تلقی اتیب بک احترام قیلور ایدی لر. شرق ده کی تنگوت خان لری و خیتای خان لری رسماً قراخان لر‌غه تابع

بولوب اویغور الفباسی بیلان یازیلور ایدی. دیمک که او دوره ده عربچه الفباسی صورتده و خلق آراسیده عمومیت صورتی ده قبول قیلینمغان ایدی، و تولاراق دینی کتابلر و ادبی کتابلرنینگ همه سی اویغور الفباسی بیلان یازیلور ایدی. فقط علما و بعضی کتله عربچه و فارسجه بیلور ایدی لر، و بو تیل لرده یازیلغان کتابلر عربچه حرف بیلان یازیلور ایدی.

قراخانلرنینگ اخیرقی دوره لریده تورکچه سوزلرنی و کتابلرنی عربچه حرف بیلان یازماق رواج تاپتی. لیکن ترکیب اعتباری بیلان عربچه کتاب قاعده سی بیلان [270] یازیلماقانی قبول اتیلمدی، بلکه اویغور کتابت قاعده سی غه تطبیق قیلیب مفتوح نینگ یانیغه الف و مضموم نینگ یانیغه واو و مکسور نینگ یانیغه یا حرف لری یازماق صورتی بیلان قبول اتتی لر. حاضر غه چه بو قاعده شرقی تورکستان نینگ کتابت شکلیده بیر مقدار رعایه قیلینماقده دور. مثلا برگان، تورسون، قیلدیم کلمه لریده بو قاعده کلی صورتده رعایه قیلینماقده دور. چونکه اگر عربچه کتابت قاعده سی بیلان بو کلمه لرنی یازار بولساق برکن، ترسن، قلدیم شکلی بیلان یازیلادور. اما هر حالده قراخانلر دوریده عربچه حرف لر رسمی صورتده هیچ قبول اتیلما دی، و تا دولت بیقیلغونجه رسمی کتابت دایما اویغور حرفی بیلان ایدی. قراخانلر دوریده خالص تورکچه تیلده نظم و نثر بولوب هر موضوع ده تولا کتابلر تألیف قیلینغانی جزم دور. لیکن بو اثرلردین ایکی سی زمانه میز غه چه کلیب دور. (بیری) «قوتاتوقو بیلک» دور (برکت لیک علم دیمک دور). بو کتاب چونگ و باشدین آیاغ نظم بیر کتاب دور، و ۶۵۰۰ بیت دین آشوراق خالص و پاکیزه تورکچه تیل بیلان یازیلیب دور، و باشدین آیاغ غه چه یوز کلمه دین آزاراق عربچه کلمه لر باردور، و هر قسم مسئله لر حقیده تولا قیمتلیک فلسفی و اجتماعی ملاحظه لر غه مشتمل بیر کتاب دور، و بو دوره ده شرقی تورکستانده کی مسلمان تورک جامعه سی نینگ مدنیت یوزیدین تولا ترقی ده ایکانلیکی نی بو کتاب ده کورساتیلادور. بو کتابنی اصلی بلاساغونلوغ بولوب کاشغرده قراخان نینگ تایانغوسی (خاص حاجب یاکه ایشیک آغاسی) بولغان یوسف خاص حاجب ۴۶۲ هـ ده یازیب بو تاریخ دین کین غرب تاوغاچ قراخاننی بولغان ابو علی حسن بغرا تاوغاچ قراخان نینگ حضور ی غه هدیه تقدیم اتکان ایدی، و بو کتابنی تماماً اویغور الفباسی بیلان یازغان ایدی. حاضرده هم اصلی نسخه سی شونداغ باسیلمیش دور. [271] (ینه بیری) «دیوان لغات الترک» دور—بو کتاب کاشغر عالم لری دین بولغان محمود بن محمد تورک تیلی نی و ادبیاتی نی توپلاماق اوچون تورک یورت لریده بیر نچه ییل سورگان اوزون سیاحت نتیجه سیده توپلاغان تورک لغت لری غه جامع بیر قاموس دور، و چونگ اوچ جلد دور، و دونیاده او وقت غه چه کورولمغان بیر طرزده غایت منتظم و ترتیب لیک بیر شکله تألیف قیلینغان بو قاموس تورکستان مؤلف لری نینگ تألیف قابلیت لری نینگ بلندلیکی نی کورساتادور. بو

علمده شهرتی بار قراخان لر کول بیلگا خان [268] (تنگیزدک عالم) عنوانی بیلان یاد قیلینور ایدی لر. قراخان خاندانی دین بولغان شهزاده لرنی عموماً تکین دییلور ایدی، و بعضی سی نی تَرم عنوانی بیلان هم یاد قیلینور ایدی. شجاعتده معروف بولغان شهزاده لر تونگا تکین (قایلان دک شجاعتلیک) یا که آلپ تکین (پهلوان شهزاده) یا که یاغان تکین (فیل دک قوتلیک) عنوان لری بیلان شرفلانور ایدی لر. قراخان خاندانی دین بولمسه دولت غه فوق العاده مهم حربی خدمت لر قیلغان اصیل زاده لر غه هم آلپ تکین عنوانی بیریلور ایدی لر.

دولت آدم لر دین وزیرنی *یُوغُرُوشُ* دییلور ایدی. ایشیک اغاسی یعنی دربار وزیرنی تایانغو (قراخان و رعیه آراسیده اعتمادلیغ کشی دیمکدور). مملکت نینگ بیر قسمی ده قراخان نینگ نایی بولغان تکین نی ایلک خان دییلور ایدی. داخلی استقلال غه مالک بولغان یرلیک خان لرنی بیرنجی درجه ده کی سی *چُؤوی*، ۲نجی درجه ده کی سی یاغو، ۳نجی درجه ده کی سی توقسین، ۴نجی درجه ده کی سی باشقان ویا بوشقان ویا بوشقا عنوان لری غه مالک بولور ایدی لر. یرلیک خان لر دین یالغوز او یغور خانی ایدیقوت عنوانی نی کوترمکده ایدی. قراخان لرنینگ خصوصی کاتبی نی *اَلِمْغَا* دییلور ایدی. عسکر منصبدار لرنی عموماً باشقان دییلور ایدی، و سوباشی دیمک یالغوز باش قوماندان غه مخصوص بیر عنوان ایدی. شجاعتده شهرت تاجقان عسکر غه بیرنجی درجه ده آلپ و ایکنجی درجه ده *سُؤفمان* دییلور ایدی (هر ایکی سی پهلوان دیمکدور). یورت اصیل زاده لری غه بیرنجی درجه ده *تَرخان* و ایکنجی درجه ده بگ و اوچونجی درجه ده بای عنوان لری بیرلور ایدی.

[269] قراخان لر دوریده تورک تیلی و ادبیاتی و بو بابده کی اثرلر

قراخان لر دوریده هر ایشده تورکلوک و تورک عنعنه لری کاملاً محافظه اتیلکان دک تورکچه تیل هم غایت یخشی محافظه اتیلمکده ایدی. دولت نینگ رسمی تیلی خالص تورکچه ایدی. شرقی تورکستان محرر لری یات کلمه لرنی ایشلاتمکدین طبعاً قاجیب یات یورت لر دین کلگان نرسه لر غه تورکچه آت قویار ایدی لر، و اُن بینچیکه فکر لرنی افاده قیلماق اوچون تورکچه کلمه لر پیدا قیلماق غه کوشش قیلور ایدی لر.

بو دوره ده تورکچه ادبیات تولا ترقی قیلغان ایدی. اغیزده کی خلق ادبیاتی دین باشقه نهایت بای بیر مکتب و تألیف ادبیاتی بار ایدی، و خالص تورکچه تیل ده دینی و ادبی و نظم و نثر تولا کتاب لر تألیف قیلینغان ایدی. منه بو صورت بیلان خالص تورکچه ادبی تیل بار ایدی.

تمام رسمی مکتوب و ذقترلر و خلق آراسیده کی وثیقه لر و معامله دفتر لری خالص تورکچه

ايدى، و باغچىلىق مانتھا درجەدە رواجلىغ ايدى.

شرقى توركىستان نىنگ ايچىدە جنوب يورت لىدىن هر قسم مصنوعاتنى شمال يورت لىرغە كلتوروب حيوانات و معدنيات غە ساتماق و بونگا مناسب كاروان تجارت لىرى و دكاندارلىق غايت مروچ ايدى (كاروانچى سوداگرلرنى آرقىش و دوكاندارنى كىتچى دييلور ايدى). چىن و تىبت و غربى توركىستان و ايران و هندوستان غە كاروان لىر شرقى توركىستان دىن صناعت و كان محصولاتى و حيوانات اليب بارىب ساتار ايدى لىر، و چىن دىن ايپك كىملىكلر و چىنى و هندوستان دىن ادويه و رنگ آلور ايدى لىر. خصوصاً هندوستان و تىبت تجارتى ختن تجارت لىرى نىنگ انحصاريدە ايدى. الحاصل قراخان لىر دوريدە كى تىنچلىق سايه سيدة تجارت ايش لىرى بك ترقى قىلىب آسانىنگ شرقى و غربى آراسيدە كى تجارت شرقى توركىستان تجارت لىرى نىنگ انحصاريدە بولغاندك ايدى.

قراخان لىر تجارت و سياحت سفرلىرىنى آسانلاشتورماق اوچون چونگ يول لىر اوستيدە هر قوناغده لنگر و سراى لىر و اوترا يول لىر دە قودوق و پناگاه لىر بناء قىلدوردى لىر، و يولارچى لىر نىنگ يىمك لىرىنى و اولاغ لىرى نىنگ اوت و يىم لىرى [267] نى تيارلاماق و هر ايش دە راحت لىرىنى تأمين قىلماق اوچون مخصوص لنگرچى لىر تعيين قىلغان ايدى، و بو لنگرلردىن خصوصاً چول لىر دە بنا قىلىنغان لىرى غە مهم مقدارده وقف يرلر تعيين قىلغان ايدى لىر. بو لنگر و وقف لىر دىن زمانه ميزغە چە قالغان لىرى تولادور. چول لىر دە كى يول لىر دە يولارچى لىر نىنگ آزيب كتمك دىن ساقلانماقى اوچون يول لىر غە ياغاچ دىن علامت لىر تىكلاتور ايدى لىر، و بو علامت لىرىنى اولاً و بعضى يرده ائلا دييلور ايدى. قراخان لىر دوريدە ياسانغان شخسى عمارت لىر نىنگ خرابه لىر دە كورولگان آلتون سىزىغ لىر و جواهرده كوز قويولوب ياسالغان آلتون و كموش اوى اسباب لىرى و موندىن باشقە تجمل آلت لىرى و آلتون و كموش يامولر و جواهر بىلان زىنت بىرىلگان كىملىر غە كوره او زمانه دە شرقى توركىستان اھالى سى هيچ تاريخده كورمىگان بىر درجەدە باى بولغانلىقى معلوم بولادور.

قراخان لىر دوريدە شرف عنوان لىرى

قراخان لىر نىنگ مختلف عنوان لىرى بار ايدى. شجاعت بىلان مشهور بولغان ويا چونگ ظفرغە نايىل بولغان قراخان لىر بغرا خان ويا قرا بغرا خان ويا تونگا خان (قاپلان دىمكدور) عنوانىنى آلور ايدى لىر. مركزىتىنى قوتلاندورمك و دولت لىر آراسيدە سياسى موقعيتىنى تقويه اتمك غە موفق بولغان قراخان لىر قَدْر خان (مقتدر و نفوذلوغ دىمكدور) عنوانىنى آلور ايدى لىر. عزيمت دە راسخ بولغانلىقى غە اشارت بولماق اوچون قلىچ خان عنوانىنى آلغان قراخان و خان لىر هم بار ايدى لىر.

کین شرقی تورکستان غه غایت منعصب و بیقغوچی و یاقغوچی غارتچی لرنینگ تولا هجوملری دور. [265] ختن و کریا و چرچن و کاشغر و اوچتوریان و کوچا و قراشهر و توریان و قمول و اُوچُال (دونگخوانگ و انشی) اطرافیدین کشف بولغان ایپک و یونگ و بوز کیم لیک پارچه لری و خصوصاً یوسف قدر خان زمانه سیده ختن ده شهید بولغان اسلام عسکرلری نینگ کفن لری غه کوره قراخان لر دوریده کیم توقوماق ده کی تورک لرنینگ مهارتی تقدیر غه لایق دور. او دوره ده یاسالغانلیقی معلوم بولغان آلتون و کموش و باقر و توج دین یاسالغان هر قسم زینت اسباب لری و حرب آلت لری و اوی اسبابی و زراعت آلت لری و خصوصاً قاش تاشی دین یاسالغان بلیزوک و یوزوک و کمر توقالری و آیاق و تخسه و پیاله لر بو صناعت لرنینگ انکشافی و هنرمند لرنینگ سلیقه لری نینگ ترقی قیلغانی نی کورساتا دور. کانچی لیق صنعتی حاجت دین زیاده درجه ده آشقانلیقی شرقی تورکستان دین یات مملکت لر غه او دوره ده آلتون و تیمور و باقر و قاش تاشی ساتیلغانی دین معلوم دور. قراخان لر و ایلیک خان لرنینگ آت لریده باستورولغان آلتون و کموش و باقر یارماق لر پترسبورغ، برلین، لندن موزه لریده باردور. ستانلی لین پول قراخان لرنینگ و ایلیک خان لرنینگ آت لری و جلوس و وفات تاریخ لری نی مذکور موزه لریده کی یارماق لر دین آغانی نی یازا دور.

زراعت و تجارت و ثروت

شرقی تورکستان نینگ آلتی شهر و توریان اولکه لری نی کورگان کشی اولقی نظریده بو یورت لرنینگ تماماً مصنوعی اوستنگ و اریق لر دین سوغاریلیب آباد بولغانی نی و بونینگ سیز بو اولکه لر ده آبادلیق امکان سزلیقی نی کورادور، و بو کورمک بو یورت اهالی سی نینگ نچه مینگ بیل دین بری شهر و کنت حیاتی (زراعت و صنعت و تجارت) بیلان یاشاغانلیقی نی تأمل سیز بیلمکی غه کافی بیر دلیل دور.

[266] حاضرده آباد یورت لر ده کی اوستنگ و اریق و آرمه لرنینگ تولاراقی قراخان لر دوریده زراعت ایش لری نی آسانلاشتورماق اوچون وجود غه کلتورولگانلیکی معلوم دور، و حاضرده ویران بولغان و قراخان لر دوریده آباد یورت لر ده کی حد سیز تریم ایزلری و اوستنگ و آرمه اثر لری نینگ تولالیقی او وقت ده زراعت نینگ غایت تولالیقی و نهایت مترقی ایکانلیکی نی آچوق چه کورساتا دور. سوسیز یرلرنی زراعت قیلماق اوچون تاغلرنی تشیب سو اوتکوزمک و کاریزلر کاو لاما ق او زمانه ده بک رواج تاپقان ایدی. مذکور تاغ تشوک لری و کاریز لر دین زمانه میز غه چه فالغانی تولادور. آشلیق زراعت لری دین باشقه کیؤز و هر قسم اوتیاش و بیده و چیگه گیاه لری و یاغ حیوباتی تولا تریلور

تیلماچلیقده یکتا بولغان «قوتاتقو بیلک» آتلیغ منظومه کتاب هم بیر بلاساغون لوغ بولغان یوسف تایانغونینگ تألیف دور.

آبادلیق

قراخانلر دوریده شرقی تورکستان حاضرقی دین نچه حصه زیاده آباد ایدی. او وقتده بار شهرلردین تولاراقی حاضرده یوق دور، و بو شهرلرنینگ بعضی سی نینگ خرابه لری بار، و آت لری معلوم دور، و بعضی سی نینگ آتی هم اونوتولمیش دور، و تاریخ خبر برگان بیر مونچه شهرلرنینگ حاضرده خرابه لری هم قالما بدور.

«تاریخ رشیدی» نینگ مؤلفی اوزی نینگ سیاحتی ده شرقی تورکستان ده کورگان شهر خرابه لری و مناره و گنبد و جامع و مدرسه خرابه لری خصوصیده اوزون بیانات بیرادور. [264] بو شهرلردین تاریخ ده آتی بار و یرلری تحقیقی ویا تقریبی صورتده معلوم بولغان لری نی ۱۴ خریطه ده کورساتیلدی. قراخانلر دوریده یوللر و اوستنگلر و هر قسم عمارت لر و جامع لر و مناره لر و مدرسه لر غایت تولا بناء قیلینمیش دور. خصوصاً کاشغر و ختن و کوچا و بلاساغون و بارسغان شهرلری غایت معظم آبادلیق نمونه لری ایدی، و فوجو و بش بلیق و ایلی بلیق و چونگ بلیق و کنگیت شهرلری قراخانلر دوری نینگ بک چیرایلیغ آبادلیق منظره لری نی بوکونغه چه ساقلاماقده دور. او زمانه ده یگرمه دین آشوق شهرلری بولغان ختن ولایتی ده حاضرده یالغوز الته غینه شهر باردور.

صناعت

قدیم دین صناعت ده نهایت اوستا بولغان شرقی تورکستان لیغ لر قراخانلر دوری ده صناعت ده تولا ترقی قیلدی لر. ایپک قورتی تربیه قیلماق و ایپک تیارلاماق و ایپک دین شایی و اطلس و بقسم توقاماق قراخانلر دوریده رواج تاپتی. معمارلیق صنعتی قراخانلر دوریده کمالیغه یتکان ایدی دیسک جایزدور. چونکه او وقتده بناء قیلینغان جامع و مدرسه و مناره و گنبد و حمام و باشقه عمارت لر نینگ خرابه لری ده کورولگان ماهرلیق لر بونگا شاهد دور. ختن نینگ یاقینی ده کشف بولغان آلتون سیرلیغ عمارت لر و کاشی لیغ رواق لر و کاشغر حوالی سیده کشف بولغان قراخانلر نینگ مزارلری نینگ خرابه لری ده کی صنعت اثرلری یوقاریقی سوزومیزی اثبات ایتادور. بو معمارلیق اثرلری نینگ بوگونغه چه اوز حالی بیلان ساق قالمغانی نینگ آچوق ایکی سببی باردور. (۱) بو عمارت لرغه تاش ایشلاتیلما ی پیشیغ کسک دین و یاغاچ دین بنا قیلینغان لیلیقی دور. (۲) قراخانلر دین

معلوم بولغان شرقی تورکستان عالم و فیلسوف و ادیب‌لری آز بولسه هم بولرنینگ اسلام عالمیده مثلی کورولمگان ذات‌لر بولغانلیقی او زمانه‌ده شرقی تورکستان‌ده علم ترقی‌سی منتها درجه‌ده بولوب و علمانینگ غایت تولا ایکانلیکی‌غه آن قوی دلیل‌دور. اسلام فیلسوف‌لری‌نینگ آن چونگی سانالغان و ایننگ علم رتبه‌سی‌غه هیچ کشی یتیمگان فاراب‌لیغ ابو نصر محمد شرقی تورکستان‌لیغ‌دور. بو ذات بلاساغون یاقینیده‌کی تالاس ایل‌ی‌غه تابع فاراب شهری‌دین بولوب اولوغ ترخان آتلیغ بیر قارلوق اصیل‌زاده‌سی‌نینگ اوغلی‌دور. بو ذات تحصیلی‌نی تالاس و بلاساغون و کاشغر مدرسه‌لری‌ده تکمیل ایلاگان‌دین صونگره اسلام عالمیده سیاحت قیلیب بغداد و شام و مصر فیلسوف‌لری‌نی حیران اتتی، و آنکا اسلام فلاسفه‌لری ایکنجی ارسطو عنوانی‌نی بردی‌لر. بو فیلسوف‌نینگ منطوقه تألیف قیلغان کتاب‌لری و—«احصاء العلوم و التعریف باغراضها»—آتلیغ نظیرسیز بیر دائرة المعارف و—«السیاسته المدنیه»—آتلیغ کتابی و باشقه تولا تألیف‌لری زمانه‌میز‌غه‌چه قالمیش‌دور، و مشهور اسلام حکیمی بولغان بخارا تورک‌لری‌دین ابو علی بن سینا علم‌لری‌نی فارابی‌نینگ کتاب‌لری‌دین توپلاغانی‌نی بیان قیلیب‌دور. بو فیلسوف (فارابی) هر علم‌ده نظیرسیز بولغان‌نینگ اوستیغه موزیقه فنی‌ده هم بیر مخترع درجه‌سیده ماهر ایدی، و بوگون‌غه قدر ایننگ سرّی‌غه موزیقه عالم‌لری واقف بولالمغان (سامع‌لری‌نی کولدورمک و بیغلاتماق و اوخلاتماق) تأثیر‌لری‌نی بیرادورغان صورت‌ده نغمه‌لر چالور ایدی، و قالون‌نی اوشبو فارابی اختراع قیلغان دیگان روایت‌لر بار‌دور. بو فیلسوف یتیمیش‌دین آشوق تیل بیلور ایدی. بو کشی شونچه علم و فضائلی بار توروب هیچ بیر منصب و رتبه قبول اتمای و حتی بیر اوی هم توتمای حقیقی بیر زاهدلیق بیلان دنیادین اوتتی، و خلق‌نینگ صحبتی‌دین طبعاً قچور ایدی، و تولا وقت‌لر خالی سو بوی‌لری‌ده و درخت‌لر آراسیده اولتوروب [263] کتاب‌لری‌نی یازار ایدی. تولاراق عمری‌نی بغداد و شام و مصرده اوتکوزسه‌مو تورکلوک عالمی‌غه غایت چوقور علاقه‌سی بار ایدی، و تا وفاتی‌غه‌چه تورکچه کیم کیدی، و سکسن یاشیده شام‌ده وفات اتتی.

و فقه و تفسیر و حدیث علم‌لری‌ده امام عنوانی‌نی آلغان عالم‌لر خیلی تولا ایدی. اما محمد فقیه بلاساغون و امام علاء الدین ختنی بو جمله‌دین‌دور.

ادبیات‌غه کلسک تورک یورت‌لری‌نی سیاحت قیلیب تورک لغت‌لری و خلق ادبیاتی‌نی توپلاب «دیوان لغات‌الترک» آتلیغ بیر قاموس تألیف قیلغان محمود بن محمد کاشغرینینگ چونگ عالم و ادیب‌لری‌دین‌دور. بو قاموس او زمانه‌ده هیچ مثلی یوق و ینگی اختراع صورتی بیلان تألیف قیلینغان بیر کتاب ایکانلیکی تاریخ بیلگانلر‌غه معلوم‌دور.

شعر و ادبیات بابیده و تورک لغتی‌غه جامع‌لیق و تورک‌لر‌نینگ اجتماعی سویه‌لری‌غه

و ارزاق تقسیماتی مخصوص دفترلرغه یازیلیب بک آچوق و منتظم بیر شکلده بولماق. قراخاننینگ رسمی و مخصوص بایراقی آل رنگلیک ایپگ شایی دین قیلینغان توقوز دانه بایراق ایدی، و مذکور رنگده شایی دین تیارلانغان بیر کونلوک قراخاننینگ باشیده توتولور و توقوز دانه بایراقی تورت یانیده کوتار ایدی، و بو مناسبت بیلان قراخاننی توقوز توغلوک خان دییلور ایدی (توقوز عددنی مبارک بیلیمک قدیم زمانه دین اوشبو زمانه میزغه چه دوام قیلغان ملی عنعنهلر دین بیری دور).

[261] قراخاننینگ توبنده کی خانلرنینگ بایراقلری هم آل رنگلیک بولوب عددی توقوز دین آز بولور ایدی. قراخانلرنینگ عسکرده عسکرلی موزیکه لر بار ایدی. حاضر قی دومباق و کارنای و سورنای لریمیز او وقتنینگ عسکرلی موزیکه سی دین قالغان بیر نمونه دور. قراخان عسکرلرنینگ اوروش وقتیده جبهه و مرکز آراسیده بیر خصوصی پوسته لری بولور ایدی.

قراخانلر دوریده شرقی و غربی تورکستان نینگ مدنیتی

قراخانلر دوریده غربی تورکستانده مندیت نینگ منتها درجه ده انکشاف تاپقانی تاریخ کتابلریده غایت روشن معلوم دور. سمرقند، بخارا، مرغینان، اوزکند شهرلری او زمانه نینگ آن معروف مدنیت و علم مرکز لری ایدی. بو اولکه لرده قراخانلرنینگ بنا قیلدورغان جامع و مدرسه و مزارلری و حکومت بنالری و یوللری و کوپروک و سرای و لنگرلری غایت تولا ایدی. بو بنالرنینگ و اثرلرنینگ بعضی سی نینگ خرابه لری حالا هم موجود دور. اما شرقی تورکستان نینگ او وقتده کی مدنیتی و آبادلیقی دین اسلام تاریخلرنینگ تولاراقی مجمل و قسقه و یراقدین آنگلانغان معلوماتنی بیرادور. لیکن شرقی تورکستان اهالی سیدین بولغان ویا کوزی بیلان کورگان مشاهدلرنینگ روایت لری و بو عصریمیزده کشف بولغان اثرلرغه کوره قراخانلر دوری مدنیت و ترقی یوزیدین شرقی تورکستان نینگ آلتون دوری ایکانلیکی ثابت بولماقده دور. بناء علیه او دوره ده کی مختلف مدنیت مظاهری نی باشقه باشقه عنوانلر آستیده ذکر قیلامیز.

علم

قراخانلرنینگ تاسیس قیلغان مدرسه لریدین اسلام علملریده و فلسفه و اجتماعیات علملریده غایت تولا متبحر عالمرلر چیقغان ایدی. اگرچه تاریخ کتابلری او [262] زمانه لرده یتیشکان عالمرلرنینگ آت لری و ترجمه حاللرنی بک آز بیان قیلادور. لیکن بیزغه ترجمه حاللری و اثرلری

یرلیک داخلی مستقل خانلری یوق، و هر یرغه والی و حاکم و باشقه مأمورلر مرکز دین تعیین قیلینماق اصولی غه تابع یاشاب کلگان اولکه لر ایدی، و بو اولکه لر قراخان لر دولتی نینگ قولیغه توشکاندین کین هم ایلیک خانلر و کین کی تاوغاچ قراخان لر هم مذکور اصول بیلان اداره قیلدی لر. عمومی اداره ایشلری ویا مالیات و عسکری ایشلرنی انتظام و مراقبت آستیده توتماق و دولت غه تابع کیچیک خانلیق و بگلیک لر نینگ اطاعتنی تأمین قیلماق مقصدی بیلان تمام قراخانلیق مملکتلری تولا ولایت لر غه تقسیم قیلینغان ایدی، و هر ولایت ده قراخان لر ویا ایلیک خانلر طرفی دین ممثل لر و مالیه مأمورلری و قاضی لر و عسکر منصبدارلری و کافی درجه ده عسکر قویولور ایدی. ولایتنی آیل دیپلور ایدی (۱۴نجی خریطه لر ایل لرنی کورساتیلدی).

قراخانلیق اولکه لر ده مکمل بیر عمومی پوسته بار ایدی، و ینه مهم حادثه لرنی مرکز غه ویا مرکز دین اوزاق منطقه لر غه و حدود لر غه ایتیگ لیک بیلان یتکوزمک اوچون کاشغر و بلاساغون و تمام حدود آراسیده منتظم بیر جییغ اوستیغه قنار قیلیب مناره لر یاسالغان ایدی، و مهم خبرلرنی مذکور مناره لر اوستیده کی تعیین قیلینغان آدم لر کوندوزده بایراق حرکتی بیلان و کیچه ده اوت یاقماق بیلان ینه بیر مناره اوستیده کی لرغه بیلدورور ایدی لر، و اولر ینه بیر مناره اوستیده کی لرغه بیلدورور مسلسل صورتده ان اوزاق حدودده واقع بولغان مهم حادثه [260] نینگ خبری بیر ایکی کون ایچیده پایتخت غه آنگلانور ایدی. منه بو خبر واسطه سی تقریباً حاضر قی عصریمیزده کی تلگراف نینگ خدمتنی قیلور ایدی. حاضرده بو مناره لر دین تولاسی موجوددور، و انی جنوب مملکت لریده تیم و شمال و شرق ده تور ویا که تورا دیپلمکده دور.

عسکر تشکیلاتی

قراخان لر اوز اطاعت لرنی قبول اتکان تورک اقوامی دین مالیات و عسکر آلور ایدی لر، و بو قانونده مسلم و غیر مسلم نینگ فرقی یوق ایدی، و بو سیاست سایه سیده خزانه غه مهم واردات کلگان دک تولا جنگاور و شجاع تلیک عسکر لر غیر مسلم و جنگجوی قبیله لر دین کلور ایدی. بو اوچون قراخان لر مسلمان و غیر مسلمان تورک لر دین مرکب غایت منتظم و قوتلیک عسکر غه مالک ایدی لر، و نهایت یخشی بیر عسکر تشکیلاتی غه ایگه ایدی لر، و بو تشکیلات حرب فنی اعتباری بیلان اوشبو تورت قسم ترتیبات دین عبارت ایدی. (۱) هجوم چی قول لر ترتیباتی. (۲) کیچه ده دشمن قراول لرنی تویوغوسوز توتوپ آلقاق اوچون مخصوص قطعه لر ترتیباتی. (۳) عسکرنی دشمن هجومیدین و کیچه باسقوننی دین ساقلانماق غه مخصوص ترتیبات. (۴) عسکر نینگ مقداری

حکمی آستیدہ کی حکمدارلر عموماً ایکی درجہ غہ آیریلور ایدی لر۔

(برنجی درجہ) ایلیک خان لر درجہ سی ایدی۔ ایلیک خان لر مملکت نینگ مرکز دین اوزاق چونگ حصہ لری دہ قراخان نینگ نایی صفتی بیلان اور منطقہ لری دہ غایت چونگ اختیارات غہ مالک بولوب تقریباً مستقل صورت دہ او حصہ لرنی اداره قیلور ایدی لر، و اوز آت لری دہ یارماق (پول) باستورور ایدی لر، و حدود لری توتاش بولغان یات دولت لر بیلان حرب و صلح قیلماق و او دولت لر غہ اوز آت لری دہ الچی لر ایبارمک و اولرنینگ الچی لری نی قبول اتمک دک چونگ ایش لر غہ صلاحیت لری بار ایدی، و بو سب دین تولاراق اسلام مؤرخ لری ایلیک خان لرنی مستقل حکمدارلر ایدی دیگان گمان غہ توشمیش لردور۔

[258] (ایکنجی درجہ) قراخان لر دولتی غہ تابع بولغان داخلی استقلال غہ مالک کیچیک یرلیک خان لر و قبیلہ بگ لری نینگ درجہ سی ایدی۔ بولرنینگ داخلی استقلال لری نی قراخان لر احترام قیلور ایدی، و اوز منطقہ لری غہ مخصوص اداره شکل لری و اجراءات لری و دین و عادت لری دہ کامل اختیارات و آزادلیقی لری بار ایدی، و اولرنینگ خانلیق ویا بگ لیک منصب لری اوز اولاد لری غہ میراث قالور ایدی، و قراخان لر اوز طرف لری دین بیر کشی نی تعیین قیلماق ایدی لر۔ بو خان لرنینگ مهمراق لری بولردور۔ قوجو، بش بلیق، ایمیل (چوچک)، ایکی اوگوز (آلتای)، قمول و بارکول و اوج آیل (غربی گانسو) اولکہ لری اوغور خانی ایدیقوت نینگ اداره سیدہ ایدی۔ ختن ولایتی چووی ویا قلیچ خان عنوان لیغ بیر یرلیک خان نینگ اداره سیدہ ایدی۔ ایلی دریاسی نینگ شرقی دین باشلانیب ایرتیش دریاسی غہ چہ چوژولغان یتہ سو اولکہ سی قارلوق خانی نینگ اداره سیدہ ایدی، و قارلوق خانی یا بغو عنوانی غہ مالک ایدی۔ تریم (حاضر قی لوپ) و چرچن اولکہ لری دہ کی سریغ اوغور لرنی بیر یرلیک خان اداره قیلور ایدی۔ کوکچہ تنگیز (بالخاش کول) نینگ شمالیدہ کی حاضر دہ روس لر سمی پلاتینسکی آتایدورغان اولکہ لردہ اولتوروقلوغ یغما، توخسی، اوغراق قبیلہ لری بیرردین خان ویا بگ لری نینگ اداره سیدہ ایدی لر۔ لیکن بو خان ویا بگ لرنینگ اوز آت لری دہ یارماق باستورماق و یات دولت لر بیلان مناسبت پیدا قیلماق غہ صلاحیت لری یوق ایدی، و قراخان ویا ایلیک خان لر حضوریدین تعیین قیلینغان مالیه مأمور لری و قاضی لر و عسکری منصب دار لرنی قبول اتمک و اولرنینگ ایش لری غہ یاردم قیلماق غہ مجبور ایدی لر، و بو ایش لردہ یا توپ توغرا قراخان غہ ویا ایلیک خان غہ مربوط ایدی لر، و یورت نینگ مالیاتی [259] دین معین بیر مقدارنی قراخان ویا ایلیک خان نینگ خزانہ لری غہ برمک و یارلیغ مقدار یچہ عسکر برمک غہ مکلف ایدی لر۔ غرب ایلیک خانلیقی نینگ اداره شکلی قراخانلیق نینگ باشقہ منطقہ لری دہ کی اداره شکلی دین فرق لیغ ایدی۔ چونکہ ماوراء النہر اولکہ لری اوزون دین بری اسلام حکومت لری نینگ قولیدہ بولوب

[256] قراخان لر دولتی نینگ ییقلیغانی

ایکنجی هارون بغرا قراخان ۴۹۶ هـ ۱۱۰۳ م ده وفات اتتی. بو ذات نینگ اورنیغه قراخان بولغان کشی لر نینگ آت لری و عدد لری و واقعاتی خصوصیده هیچ بیر معلومات ناپمادیم. لیکن بو دولت نینگ ۵۳۰ هـ ۱۱۳۶ م غه چه دوام قیلغانی تاریخ روایت لری و ارکنولوجی سند لری نینگ اتفاقی بیلان ثابت دور.

۵۳۰ هـ ده قراختیای خانی نوس گور خان تمام شرقی تورکستان غه استیلاء قیلیب قراخان لر دولتی نی ییقتی—بیانی توبنده قراختیای دولتی فصلی ده کیلا دور—بونینگ بیلان ۲۸۰ ییل دوام قیلغان و معظم شرقی و غربی تورکستان یورت لری نی مدنیت و علم نینگ آن ایگیز مرتبه لری غه یتکوزگان معظم تورک قراخان لر (خاقان لر) دولتی ییقلیدی.

اما غربی تورکستان ده کی غربی قراخانلیق دولتی ضعیف لیق نینگ مختلف فلاکت لیک دوره لری نی یاشاب ۶۱۹ هـ غه چه دوام قیلدی. بیانی بودورکه، تاوواچ قراخان قدر خان ۴۹۵ هـ ده وفات قیلیب اوغلی قلیچ خان تخت ده اولتوردی، و بغرا خان عنوانی نی آلدی. بو کشی نینگ زمانه سیده یعنی ۵۲۰ هـ اطرافیده سلجوق سلطانی سلطان سنجر غربی تورکستان غه هجوم قیلدی، و قلیچ بغرا قراخان قاتیغ محاربه دین کین مغلوب بولوب سلطان سنجر غه اطاعت قیلماق غه مجبور بولدی، و ۵۳۱ هـ ده قراختیای گور خان نوس غربی تورکستان غه هجوم قیلیب قلیچ بغرا قراخان نی اوز حاکمیتی غه تابع قیلدی، و قلیچ بغرا قراخان ۵۵۸ هـ ده وفات قیلیب اورنیغه اوغلی جلال الدین علی کورگان نینگ قراخان بولدی، و جلال الدین علی کورگان نینگ وفاتی و آندین کین قراخان بولغان لر معلوم ایماس دور. مگر قراختیای لر نینگ اخیرقی دوریده غربی تورکستان قراخانی سلطان عثمان ایدی. [257] بو کشی ۶۰۶ هـ ده خوارزمشاه غه تابع بولوب ۶۱۹ هـ ده بو کشی نی محمود خوارزمشاه شهید اتتی، و بونینگ بیلان غرب قراخان لر دولتی کاملاً ییقلیدی. منه غرب قراخانلیقی ۵۲۰ هـ دین اعتباراً اولاً سلطان سنجر غه و آندین کین قراختیای دولتی غه و آندین کین خوارزمشاه غه تابع بولوب فقط داخلی استقلال لری نی محافظه قیلیب یاشادی—تفصیلاتی قراختیای دولتی بیانیده کیلا دور.

قراخان دوریده اداره تشکیلاتی

قراخان لر دولتی ده قدیم تورک اداره عنعنه سی نی محافظه قیلیب دولت نینگ باشیده خاندان نینگ چونگی بولغان ذات قراخان (خاقان) عنوانی بیلان تورور ایدی. اما قراخان نینگ

اتماي استقلال اعلان اتكاني اوچون ۴۸۲ ھ دە ملكشاه غربى توركستان غە كليب اوزكند خانىنى محاربه بيلان انقياد قىلدوروب يانيب كىتى. ليكن ملكشاه نىنگ بو مهم ايكي حرب سفرى بيلان تامين قىلغان حاكمىتى آران بش يىل دوام قىلدى. چونكه ۴۸۵ ھ دە ملكشاه وفات قىليب اوغول لرى محمود و بركياروق آراسيده سلطانلىق تالاشى يوزيدىن محاربه چىقتى، و بو فرصت دىن احمد تاوواچ قراخان استفادة قىليب استقلال اعلان اتتى، و ملكشاه نىنگ عسكر و مأمور لرىنى قوغلادى. احمد تاوواچ قراخان ۴۸۸ ھ ۱۰۹۵ م دە وفات ايلادى. اورنيغه خاندان دىن محمود تكين تاوواچ قراخان بولدى، و ۴۹۰ ھ دە وفات اتتى، و اورنيغه احمد تاوواچ قراخان نىنگ نبرهسى يعنى قدر خان بن عمر خان بن احمد تاوواچ قراخان تخت ده اولتوردى. بو ذات نىنگ آتى معلوم ايماسدور، و بو كشى ۴۹۵ ھ دە وفات اتتى. ايكنجى هارون بغرا قراخان نىنگ دوريده كى واقعات خصوصيده معلوماتىمىز يوق نىنگ حكىمى ده دور. چونكه بو ۴۱ يىل مدت ايچيده مونداغ معظم دولت نىنگ [255] داخلى و خارجى مهم واقعاتى تولا بولماق طبعى دور. اما مع الاسف بو اوزون مدت ده كى واقعات خصوصيده تارىخ روايت لرى نىنگ برگان معلوماتى فقط يوقارقى مجمل و قسقه معلومات دىن عبارت دور. مذكور مدت ايچيده شمال ايليك خانلىقى خصوصيده حاصل اتكان معلوماتىمىز توبنده كى مقدار ده دور...

شمال ايليك خانلىقى يوسف قدر خان زمانه سىدىن اعتباراً ايكنجى ارسلان خان نىنگ اولاد يده برقرار ايدى، و بو ايليك خان لر قراخانلىق مركزى غە دايماً وفادار و اطاعتكار ايدى لر. شمال ايليك خان لرى نىنگ آت لرى و ترتيب لرى بودور كه، يوسف قدر خان شمال ايليك خانلىقى غە اوز اوغلى شرف الدوله ابو شجاع ايكنجى ارسلان خان نى تعيين قىلغانلىقى يوقار يده ذكر قىلينيغان ايدى. بو ذات ۴۲۴ ھ دە وفات قىليب اورنيغه اوغلى چغرى تكين ايليك خان بولدى، و ۴۴۰ ھ اطراف يده وفات اتتى. انىنگ اورنيغه اينىسى ركن الدوله محمود تكين ايليك خان بولدى. محمود ايليك خان نىنگ وفات يدين كين اينىسى احمد تكين ايليك خان بولدى. بو ذات نىنگ وفات يدين كين محمود ايليك خان نىنگ اوغلى اوچونجى ارسلان خان ايليك خان بولدى. منه شمال ايليك خان لرى نىنگ آت لرى و ترتيبى بودور. ليكن محمود ايليك خان و آندىن كين كى لر نىنگ جلوس و وفات تارىخ لريغه متعلق معلومات تاپالمادىم، و اوچونجى ارسلان خان دىن كين كى ايليك خان لر خصوصيده هم اينانغودك معلومات يوق دور. ليكن ۵۲۸ ھ غه چه شمال ايليك خانلىقى ايكنجى ارسلان خان نىنگ اولاد يده دوام قىلغانى و بو ايليك خانلىق آخري غه چه قراخانلىق نىنگ مهم بير ولايتى و وفادار تابعى بولغانلىقى معلوم دور.

حدودی ده قاتیغ محاربه لر بولدی. اخیراً بیر میدان محاربه سیده ابراهیم تاوغاچ قراخان شهید بولوب
عسکرلری پراکنده بولدی. موندین کین آلپ ارسلان ایلگریلاب اوگوز (آمو دریا) دین اوتتی، و
دریانینگ بوییده تاوغاچ قراخان طرفیدین حدود محافظی بولغان خوارزملیک یوسف [253] بگ
اوزی نینگ آزغینه قوتی بیلان آلپ ارسلاننی قاتیغ مدافعه قیلدی، و اخیراً مغلوب بولوب قلعه غه
قامالدی، و آلپ ارسلان نینگ عسکرلری هجوم بیلان قلعه نی الیب یوسف بگنی اسیر قیلیب آلپ
ارسلان نینگ آلدی غه الیب کیردی لر. آلپ ارسلان یوسف بگنی تورت قوزوق غه تارتیب
اولتورمکغه حکم قیلدی. یوسف بگ «مندک قهرمان بیر کشی غه شونداغ معامله قیلماق لایق مو»
دیب اعتراض قیلدی. آلپ ارسلان بو سوزغه کاییب قولیده کی اوقنی یوسف بگ گه آتی، و اوق
تگمدی. یوسف بگ «آلدینگده تورغان بیر اسیرغه اوقونگنی تگدورالمایسن. اوشبو نامردلیکینگ
بیلان بیزنینگ یورتیمیزی آغالی کیلینگمو» دیب آغزی نی بوزوب آلپ ارسلاننی تیللاماق غه
باشلادی. بونینگدین آلپ ارسلان فوق العاده غضبلانیب قلیچی نی سوغوروب یوسف بگنی
چاناماق اوچون یوگوردی، و آیاغی تاییب ییقیلدی. بو حالده یوسف بگ اوزی نی آلپ ارسلان نینگ
اوستیغه آتی، و کیمی نینگ ایچیده ساقلانغان پیچاقی نی الیب آلپ ارسلان نینگ قورساقی نی یاردی.
یوسف بگنی او یرده کی عسکرلر پارچه پارچه قیلدی لر. آلپ ارسلان هم بیر نچه ساعتدین کین
اولدی، و باش سیز قالغان عسکرلری آرقه غه یانیب کتتی لر. منه بیر حربص لیق نینگ نتیجه سیده
چونگ ایکی اسلام تورک حکمداری اولتورولوب مینگ لرچه انسان نینگ قانی توکولدی. تاوغاچ
قراخان لیق تختیده ابراهیم نینگ اوغلی شمس الملوک ایکنجی نصر اولتوردی. بو ذات ۷۲ هـ ده
وفات قیلیب اورنی غه علی تکین ایلک خان نینگ اوغلی ابو علی حسن تکین تاوغاچ قراخان
بولدی، و بغرا خان عنوانینی آلدی. بو ایکی حکمدار نینگ دوره لریده واقع بولغان حوادث خصوصیده
معلوماتیمیز یوق دور. حسن تاوغاچ قراخان ۷۴ هـ اطرافیده وفات قیلیب اورنیغه ایکنجی نصر
تاوغاچ [254] قراخان نینگ اوغلی تخت ده اولتوردی. بو کشی نینگ آتی معلوم ایماس. اما عنوانی
قدر خان دور. بو ذات آزغینه وقتده وفات قیلیب اورنیغه اوغلی احمد تکین تاوغاچ قراخان بولدی.
احمد تاوغاچ قراخان نینگ دوریده غربی قراخانلیق مملکتی سلجوقی سلطنتی نینگ حاکمیتی آستیغه
کیریب قالدی، و بش بیل مدت موقت صورت ده استقلالینی یوق اتتی. واقعه شودورکه...

۴۸۱ هـ ۱۰۸۸ م ده سلطان ملکشاہ غربی تورکستان غه یوروش قیلیب احمد تاوغاچ قراخان بیر
نچه اوروش دین کین مغلوب بولوب ملکشاہ نینگ قولیغه اسیر توشتی، و کین چه ملکشاہ نینگ غربی
تورکستان غه حاکمیتی نی قبول قیلماق شرطی بیلان احمد تاوغاچ قراخاننی اوز عنوانی بیلان غربی
تورکستان ده حکمدار قیلدی، و یانیب کتتی. لیکن اوز کند خانی ملکشاہ نینگ حاکمیتی نی قبول

عنوانی نی آلدی. بونینگ بیلان هم قراخانلیق مقامی غه احترام قیلیب تورماقده ایدی، و اوزی غه ایکنجی درجه ده کی قراخانلیق رتبه سی تلقی قیلینادورغان تاوغاچ قراخان عنوانی نی آلغان ایدی. چونکه قدیم تورکچه ده تاوغاچ ویا تاپغاچ کلمه سی تابع و مطیع معنا سیده دور. الحاصل بو صورت بیلان پامیر و آلی تاغلری و اینجه (سیر دریا) اوتراده فاصله بولوب دولت ایکی غه بولوندی. تورکستان اولکه سی نینگ شرقی تورکستان و غربی تورکستان آتی بیلان ایکی غه آیریلغانی اول دفعه اوشبودور. طغرل بغرا قراخان راحت پرست بیر کشی بولغانی اوچون ابراهیم تکین نینگ بو حرکتی غه جدی و عملی صورتده مخالفت اظهار قیلما ی ایننگ اسماً احترام قیلغانی غه قناعت قیلیب قالدی. بو ایکی دولت نینگ حدودی نی ۱۴ نجی خریطه ده کورلادور.

بو دوره ده کی مهم دنیا حوادیتی دین بیری سلجوق اوغول لری نینگ ۴۳۹ هـ ده غزنوی دولتی نی قطعی صورتده مغلوب اتیب خراسان و ایران و بعضی عراق اولکله ریغه استیلا قیلیب طغرل بگ نینگ مشهور سلجوقی دولتی نی قورغانی دور.

[252] طغرل بغرا قراخان نینگ وفاتی و ایکنجی هارون بغرا خان نینگ قراخانلیق دوریده کی واقعه لر

طغرل بغرا قراخان ۴۵۵ هـ ۱۰۶۲ م ده وفات اتیب اورنی غه اینی سی هارون تکین قراخان بولدی، و بغرا خان عنوانی نی آلدی. بو ایکنجی هارون بغرا قراخان نینگ تخت ده اولتورغان ییلی سلجوقی دولتی ده آلپ ارسلان سلطان بولغان ایدی. ایکنجی هارون بغرا قراخان بیلان سلطان آلپ ارسلان نینگ آراسیده کی مناسبت دوستانه ایدی، و بیر بیرلری نینگ اوردالری غه سفرلر ایبارشور ایدی لر. کین لده سلطان آلپ ارسلان نینگ ولیعهدی ملک شاه غه ایکنجی هارون بغرا قراخان نینگ ترکان قاتون عنوانیغ قیزی نی غایت دبدبه و شاهانه مراسم بیلان توی قیلیندی—ملک شاه نینگ اورنیغ سلطان بولغان کیچیک اوغلی سلطان محمود اوشبو ترکان قاتون نینگ اوغلی ایدی (واقعه لری اسلام تاریخ لریده مذکور دور)—

اما غربی قراخانلیق حکمداری ابراهیم تاوغاچ قراخان نینگ سلطان آلپ ارسلان بیلان مناسبتی یخشی ایماس ایدی. اخیراً بو ایکی سی نینگ آراسیده کی دشمن لیک هر ایکی لاسی نینگ اولومی بیلان نتیجه لاندی—واقعه بودورکه...

۴۶۵ هـ ۱۰۷۲ م ده سلطان آلپ ارسلان ابراهیم تاوغاچ قراخان بیلان اوروشماق اوچون تورکستان غه یوروش قیلدی، و ابراهیم تاوغاچ قراخان هم سمرقند دین یوروش قیلیب خوارزم

قراخان یوسف قدر خان و علی تکین ایلیک خان نینگ وفات لری و محمود و بغرا قراخان و نصر ایلیک خان

۲۳ ربیع الثانی ۴۲۱ هـ ۲۶ می ۱۰۳۰ م ده سلطان محمود غزنوی وفات اتیب اورنیغه اوغلی مسعود سلطان بولدی. سلطان مسعود قدر خان نینگ کیو اوغلی ایدی، و وتراده مناسبت بک یخشی ایدی. لیکن ۴۲۳ هـ ده سلطان مسعود طرفیدین خوارزم والی سی بولغان آلتونتاش بیلان علی تکین ایلیک خان نینگ آراسیده حدود مسئله سیدین توغولغان بیر منازعت یوزیدین اوروش [250] چیقیب بو محاربه ده آلتونتاش اولتورولدی، و علی تکین خان مسئله نی قلیچ کوچی بیلان حل قیلدی. ۴۲۳ هـ ۱۰۳۲ م ده قراخان یوسف قدر خان وفات اتتی، و اورنیغه چونگ اوغلی و ولیعهدی محمود یاغان تکین قراخان لیق تختیده اولتوردی، و بغرا خان عنوانی نی آلدی. محمود بغرا خان غایت تجربه لیک و سیاسی و اداره چی بیر ذات ایدی. بو ذات نینگ دوریده قراخان لر دولتی منتها درجه ده نتیجلیق و آسایش ده یاشادی. غرب و شمال ایلیک خانلری و اویغور ایدیقوتی و قارلوق یابغوسی دک دولت غه تابع چونگ و قوتلیک خانلر مرکز غه کامل اطاعت قیلماقده ایدی لر. الحاصل محمود بغرا قراخان نینگ خواهی خارجی بیر دشمن بیلان محاربه اتکانی و خواهی داخلده اهمیت لیک بیر اغتشاش غه دوچار بولغانی هیچ بیر روایت ده کورولمندی. ۴۲۶ هـ ده علی تکین ایلیک خان وفات قیلیب اورنیغه محمود بغرا قراخان نینگ یارلیغی بیلان علی تکین نینگ اوغلی ابو الحسن نصر ایلیک خان بولدی. نصر ایلیک خان قراخان لیق مرکزی غه صمیمی اطاعت قیلماقده ایدی، و سلجوق اوغول لری نی دولت غه عاقبت بیر خطر بولادور دیب ایلیک خان بولور بولماس ماوراء النهر دین کاملاً سوروب چیقاردی. نصر ایلیک خان نینگ سلطان مسعود بیلان مناسبتی تولا یخشی ایدی، و سلطان مسعود نصر ایلیک خان نی برادریم دیر ایدی. محمود بغرا قراخان ۴۳۹ هـ ۱۰۴۹ م ده وفات اتتی، و اورنیغه اینی سی طغرل تکین قراخان بولوب بغرا خان عنوانی نی آلدی. طغرل بغرا خان داداسی و آکاسی دک لیاقت غه مالک ایماس، راحت پرست بیر ذات ایدی، و بو اوچون بونینگ دوریده مرکز قوتی ضعیفلاشماق غه یوز کلتوردی.

[251] قراخانلیق دولتی نینگ ایکی غه بولونگانی

طغرل بغرا قراخان تخت ده اولتوروب ایکنجی ییلی (۴۴۱ هـ) ده نصر ایلیک خان وفات اتیب اورنیغه اوغلی ابو المظفر عماد الدوله ابراهیم تکین ایلیک خان بولدی، و مذکور بیله استقلال اعلان اتیب غربی تورکستان نی قراخانلیق مرکزی دین رسماً آیریدی، و اوزی غه تاوواچ قراخان

اوستى غە ھجوم قىلىپ انىنگ عسكەرلىرىنى مغلوب اتىب و آلپ قرانى يوز كشى بيلان اسير قىلىپ كوزلىرىنى اويوب و بوغوزلاب اولتوردى. لىر. على تكين بولرنيگ استيغە مقابل تعرض قىلغانده طغرل بگ و چغرى بگ لرنى بگ يمان مغلوب اتتى، و ماوراء النهردين قاجماق غە مجبور قىلدى.

طغرل بگ و چغرى بگ لىر تابع لرى بيلان قاجيب شرقى توركستان حدودى غە اوتتى لىر، و قدر خان غە يىنگى باشدين اطاعت عرض قىلىپ ير تىلادى لىر. قدر خان بولرغە كاشغرغە ياقين بير يرنى تعيين قىلىپ بردى، و او يرده يرلاشتى لىر. طغرل بگ و چغرى بگ لىر قدر خان دين غايت قورقار ايدى لىر، و ھىچ قچان ايكى سى بير يولى قدر خان نىنگ حضورى غە كيرماس ايدى، و قدر خان ظاھرده بولرغە تولا التفات لىر كورساتىب ايكى سى نى بير يولى حضورى غە قىچقىر سە مو بير بهانه بيلان بيرى قالىب يالغوز بيرى كلور ايدى. اخيراً قدر خان بير بهانه بيلان طغرل بگ نى حبس قىلدى. چغرى بگ بونى آنغلاغان زمان تابع لرى نى بيغيب كاشغردين قاجتى، و قراخانلىق خاندانى دين آوغە چىققان بير نچە تكين لرغە اوچراب اولرنى اسير قىلىپ شمال طرف غە كتتى. قدر خان او اسير بولغان تكين لرنى قوتقوزماق اوچون طغرل بگ نى قويوب ايبارمك دين باشقە چاره تاپالمى طغرل بگ نى حبس دين چىقاريب و بير مقدار انعام ھم برب و اسير لرنى ياندوروب ايبارمك اوچون عهد اليب يولغە سالىدى. چغرى بگ كاشغردين قاجقانچە جندغە كتكان ايدى. طغرل بگ انىنگ آرقە سىدين يتىب اسير تكين لرنى ياندوروب ايباردى. بو واقعه تقريباً ۴۱۹ ھ دە ايدى. بو تارىخدين كين سلجوق اوغول لرى جندە اولتورماقده اوزلىرى غە خطر حس قىلدى لىر. چونكە جند اولكە سى شمال ايليك خانى ايكنجى ارسلان خان نىنگ ولايتى نىنگ بير جزئى بولوب قدر خان غە [249] تابع ايدى. بو اوچون طغرل بگ و چغرى بگ لىر باشقە بير يرغە ھجرت قىلماق غە مجبور بولدى لىر. اخيراً مذکور سلجوق اوغول لرى خوارزم والى سى ھارون بن آلتون تاش دين ير تىلادى لىر. ھارون بولرغە خوارزم يايلاغلىرى دين كافي درجەده ير بردى، و او يرغە ھجرات اتتى لىر، و كين لردە على تكين ايليك خان دين قيش كونلريده نورآتاده اولتورماق غە اجازت آلدى لىر. بو صورت بيلان سلجوق اوغول لرى ياز كونلريده خوارزم يايلاغليده و قيش كونلريده نورآتاده اولتوروب مال باقىب كوچوب يورور ايدى لىر. ۴۲۶ ھ دە على تكين ايليك خان نىنگ اوغلى نصر ايليك خان سلجوق اوغول لرى نى ماوراء النهردين قطعى صورتده قوغلاب چىقاردى، و بو سببدين خوارزم و خراسان طرف لريده اولتورماق غە مجبور بولدى لىر.

منه سلجوق لرنىنگ بو تارىخيمىزغە متعلق يرى بودور. موندىن كين كى بولرنيگ معظّم واقعاتى نى اسلام تارىخ لريده كورسونلر.

بیر عسکر بیلان سامانی امیری امیر نوح‌غہ یاردم بیریب امیر نوح بخارانی ایلیک خاندین آلیب کتتی. بو وقت‌دین باشلاب سامانی خاندانی و سولچوک سوباشی آراسیده دوستانه مناسبت پیدا بولدی. ۳۹۳ و ۳۹۴ هـ ده سولچوک [+س] باشی منتصرغہ ایکی دفعه یاردم بردی.

سولچوک سوباشی وفات اتکاندین کین ایننگ اوچ اوغلی ارسلان بک [بگ] و میکائیل بگ و موسی بگلر سلجوق عشیرتی‌نی اداره قیلماقده ایدی‌لر. میکائیل بگ بیر غزاتده شهید بولدی، و آز مدت کین موسی بگ هم وفات اتتی، و خلق‌نینگ قیادتی و اداره‌سی یالغوز ارسلان بگ قولیغہ توپلانندی، و بو کوندین اعتباراً یابغو عنوانی‌نی آلدی. علی تکین ایلیک خان‌نینگ اولقی عصیانی‌ده ارسلان یابغو آنگا تمام قوتی بیلان یاردم قیلدی، و مغلوب بولوب قیزیل قوم چولی‌غہ قاچتی. سلطان محمود و قدر خان کوروشکان وقت‌ده یوقاریده ایتیلغان وجه بیلان سلجوق عشیرتی‌نی تورکستان و خراسان اولکهلریغہ تارقایتیب بولر‌نینگ قوتی‌نی یوق اتمک اوچون مشترک کوشش قیلماق‌غہ بیر معاهده عقد اتکان ایدی‌لر. بو معاهده موجیبجه سلطان محمود غزنی‌غہ بارور بارماس ارسلان یابغونی تابع‌لری بیلان غزنی‌غہ قیچقیردی، و آنگا یخشی وعده‌لر یازدی. [247] ارسلان یابغو سلجوق عشیرتی‌نینگ بیر قسمی‌نی همراه الیب غزنی‌غہ باردی. لیکن ایننگ برادرزاده‌لری طغرل بگ، محمد بگ، چغری بگ، یوسف بگلر سلجوق عشیرتی‌نینگ تولاراقی بیلان جنده‌ قالدی‌لر. ارسلان یابغو غزنی‌غہ بارغان زمان سلطان محمود انی توتوروب اسیر قیلیب هندوستان‌غہ یوللادی، و کالنجر قلعه‌سیده حبس اتوردی. اوز یورت‌لریده قالغان طغرل بگ، محمد بگ، چغری بگ، یوسف بگلر سلطان محمود طرفیدین خوارزم والی‌سی بولغان آلتوتاش‌دین قورقوب جنددین هجرت قیلیب بخارا تابعی بولغان نورآتا آتلیغ یایلاغده یرلاشتی‌لر. قدر خان بولر‌نی شرقی تورکستان‌غہ کلیب یرلاشمک‌غہ دعوت قیلدی. لیکن بولر ارسلان یابغودک یمان عاقبت‌غہ دوچار بولماقدین قورقوب نورآتاده تورماق و قدر خان‌غہ اطاعت قیلماق‌نی التماس قیلیب شرقی تورکستان‌غہ کلمدی‌لر. بو حالده علی تکین ایلیک خان‌نینگ ایکنجی عصیانی واقع بولوب آنگا یوسف بگ اوز تابع‌لری بیلان یاردم بردی، و علی تکین یوسف بگنی تمام منصبدارلری‌دین یوقاری توتوب آنگا اینانچ یابغو عنوانی‌نی بردی. علی تکین طغرل بگ و محمد بگ و چغری بگلر‌نی اطاعتی‌غہ آلماق‌غہ کوشش قیلیب موفق بولالمغاندین کین یوسف بگنی اولر بیلان اوروشماق‌غہ امر اتتی. لیکن یوسف بگ بو امرنی قبول اتمدی، و بلکه مخفی صورته اولر بیلان بیرلاشیب قالدی. بونی علی تکین بیلیب آلپ قرا آتلیغ بیر قوماندانی‌نی یوسف بگنی یوق اتمک‌غہ امر اتتی. آلپ قرا یوسف بگنی و تابع‌لری‌دین بیر مونچه‌سی‌نی اولتوردی. طغرل بگ و چغری بگلر بو حادثه‌نی آنگلاب یوسف بگ‌نینگ قصاصی‌نی آلماق اوچون اوشومتوت [248] علی تکین‌نینگ

بو تاریخ‌دین باشلاب علی تکین ایلیک خان وفاتی غه‌چه قراخانلیق مرکزی‌غه کامل اطاعت‌ده بولدی.

شمال ایلیک خانی ایکنجی طغان خان ۴۲۱ هـ ده وفاب قیلغان‌دین کین قدر خان شمالی تورکستان‌نی قطعی صورت‌ده مرکز‌غه الحاق قیلیب اوزی‌نینگ اوغلی ابو شجاع ایکنجی ارسلان خان‌نی شمال ایلیک خانی تعیین قیلیب آنگا شرف الدوله لقبی‌نی بردی.

[245] سلجوق و اوغول‌لری‌نینگ شرقی تورکستان‌غه متعلق تاریخچه‌سی

اسلام تاریخیده غایت مهم موقع‌لری بار سلجوق دولت خاندانی اصلی‌ده شرقی تورکستان تورک‌لریدین بولوب اصلی منشاء‌لری و دولت قوروش‌لریدین ایلگریکی وقت‌لریده بولرینینگ قراخان‌لر و ایلیک خان‌لر بیلان آرالریده واقع بولغان حوادث شرقی تورکستان تاریخیده خیلی مهم بیر سیاسی واقعه‌لردور. بو مناسبت بیلان سلجوق خاندانی‌نینگ اصلی و بیر مقدار حوادث‌لری‌نینگ قسقه‌غینه تاریخچه‌سی‌نی ذکر قیلیب اوتمک فایده‌سیز ایماس‌دور.

سلجوق خاندانی‌نینگ اصلی تاقاغ بگ‌نینگ اوغلی سولچوک سوباشی‌نینگ اولادی‌دور. بو سولچوک سوباشی‌نی عرب مؤرخ‌لری سلجوق دیگان‌لری اوچون تاریخده بو تحریف‌لیک اسم بیلان مشهور بولمیش‌دور (بیز هم بو مشهور محرف تلفظ‌غه تابع بولماق‌ده‌دورمیز). تاقاغ بگ قارلوق قبیلہ‌سی‌ده داخل بولغان قانیق عشیرتی‌نینگ بگی ایدی، و قارلوق یابغوسی تاقاغ بگ‌نی تولا یخشی کورور ایدی، و تاقاغ بگ اولگان‌دین کین اورنیغه اوغلی سولچوک بگ بولدی. سولچوک بگ غایت بیلش‌لیک و اداره‌چی بیر یگیت ایدی. یابغو سولچوک بگ‌نی یانی‌غه قیچقیریب تمام عسکرلری‌غه انی قوماندان قیلدی، و سوباشی یعنی عسکر باشی عنوانی‌نی بردی. سولچوک سوباشی‌غه عسکرلری بک یخشی اطاعت قیلور ایدی، و خلق هم انی کوندین کونگه احترام نظری بیلان کورمکده ایدی‌لر. بو سبب‌دین یابغو سولچوک سوباشی‌نینگ عصیانی‌دین قورقتی، و انی اولتورمک فکری‌غه توشتی. سولچوک سوباشی یابغونینگ فکری‌غه واقف بولوب درحال اوز [246] عشیرتی‌نینگ تولا‌راقی‌نی همراه الیب یته سودین قاجیب اینجه (سیر دریا)‌نینگ آیاغیده و شرق قایی‌سیده کی جند اولکه‌سیده یرلاشتی. جند‌نینگ قدیم اهالی‌سی مسلمان ایدی. سولچوک سوباشی بو اهالی‌نینگ دینی (اسلام)‌نی قبول اتتی، و جند اطرافی‌ده کی غیر مسلم تورک قبیلہ‌لری‌نینگ اوستیغه غزات قیلور ایدی. بارا بارا مهم درجده قوت تاپیب قالدی. یوقاریده ایتیلغان وجه بیلان ۳۸۶ هـ ده سولچوک سوباشی اوغلی ارسلان بگ‌نینگ قیادتی آستیده قوتلیک

[243] علی تکین ایلک خان نینگ ایکنجی اقتداری و عصیانی و مغلوب
بولوب اطاعت قیلغانی

قدر خان سمرقندین تولاراق عسکری نی الیب ختن غه کتکانی و او یرده کی عصیان نی باسیقوتورماق غه مشغول بولوب قالغانی نی علی تکین آنقلاب سلجوق اوغول لری بیلان بیرلاشمک و اوز طرفدارلری نی سلجوق اوغول لری نینگ عسکری بیلان قوتلاندوروب ینه اولقی ایلک خانلیق مقامی نی قولیغہ کلتورومک اوچون کوشش قیلغانی توردی. سلجوق اوغول لری دین طغرل بگ و چغری بگلر علی تکین نینگ دعوتی نی قبول اتمدی لر، و سلجوق نینگ نبره سی یوسف بگ اوز تابع لری بیلان علی تکین طرفی غه اوتتی. بونینگ بیلان علی تکین سمرقندغہ یوروش قیلیب او یرده کی قراخان عسکرلری نی مغلوب قیلیب سمرقند و بخارانی الیب مستقل صورتده حکمدارلیق قیلماق غه باشلادی. قدر خان علی تکین نینگ اوستیغہ عسکر ایباردی، و بو عسکرلر مغلوب بولدی لر، و علی تکین نینگ قوتی کوندین کونگه آشماقده ایدی. بناءً علیه ۴۱۶ ه نینگ آخریده قدر خان اوغلی محمود یاغان تکین نینگ ریاستی آستیده سلطان محمودغہ الچی ایباریب علی تکین یوسف بگ نینگ ضدی غه عسکری یاردم برمکی نی طلب قیلدی. یاغان تکین بارغونچه سلطان محمود هندوستان غه مشهور سومنات غزاتی اوچون یوروش قیلیب کتکان ایدی. بو اوچون سلطان محمود هندوستاندین یاغاندین کین یاردم عسکری یوللاماق وعده سی نی بردی، و یاغان تکین یانیب کلدی. قدر خان هم بو کونلرده اویغور عصیانی نی باسیقتورماق اوچون محاربه غه مشغول ایدی. بناءً علیه علی تکین نینگ تأدیبی نی [244] سلطان محمود نینگ وعده سی غه قراب تأخیر قیلماق غه مجبور بولدی. بو اوتراده علی تکین یوسف بگ نی اولتوردی، و باشقه سلجوق اوغول لری نی مغلوب اتیب شرقی تورکستان غه قوغلادی—بیانی توبنده کی فصلده کیلادور—

بونینگ بیلان علی تکین نینگ هر وقتده کی عصیانی غه یاردم قیلادورغان سلجوق اوغول لری ایننگدین قطعی صورتده آیریلیب علی تکین نینگ قوتی آز قالدی. ۴۱۸ ه نینگ اولیده قدر خان یاغان تکین نی تولا عسکر بیلان علی تکین نینگ اوستیغہ یوللادی، و سلطان محمود هم ابو بکر حصیری آتلیغ بیر قوماندانی نینگ قیادتی آستیده یاردم عسکری یوللادی. علی تکین بونی آنقلاب درحال قدر خان غه اطاعت عرض قیلیب عفو تیلادی، و غرب ایلک خانلیقده قویولغان شرط بیلان قراخانلیق مرکزی غه دایما اطاعت اتمک و وفادار بولماقی نی بیلدوردی. قدر خان بونی قبول قیلیب یاغان تکین و ابو بکر حصیری غه سمرقندغہ هجوم اتماسلیک و آرقه لری غه یانماق یارلیغی نی ایباردی، و بولر یاندی لر.

غزنی غه یانیب کتتی. بو حرکت لر نتیجه سیده طغان خان قدر خان دین عفو تیلاب اطاعت غه کیردی.

شرقی تورکستان ده اغتشاش

قراخان یوسف قدر خان نینگ سمرقندغه سفر قیلیب شرقی تورکستانده کی عسکری قوت نینگ تولاراقی غربی تورکستانده بولغانی دین ختن لیک لر و اویغور لر ایستفاده قیلیب عصیان چیقاردی لر. ختن اهالی سیده او وقتده غیر مسلمان لر اکثریت ایدی لر. بولر قراخان نینگ ختنده کی مأمور و عسکرلری نی یوق اتیب و منسوخ بولغان پورخان اوی (بتخانه) لری نی آچیب بودائی قامانی آیین لری نی رواج برمک غه باشلردی لر، و بیر طرفدین اویغور ایدیقوتی قراخان نینگ اطاعتی نی تاشلاب استقلال اعلان قیلدی، و ۴۱۸ ه نینگ اولیده ایدیقوت سلطان محمود غه بیر الچی ایباریب قراخان یوسف قدر خان نینگ ضدی غه بیر معاهده عقدا اتمک نی طلب قیلدی. سلطان محمود ایدیقوت نینگ بو طلبی نی رد قیلدی.

شرقی تورکستانده بو حادثه لر بولغان کونلرده قدر خان هنوز سمرقندده ایدی، و بعضی [242] ضرور ایش لری بولغان سبب دین بخارا و سمرقند اهالی سی نی غزات غه تشویق قیلیب تقریباً ۲۰۰۰۰ کشی لیک بیر قوت توپلاب بعضی عالم و سیدلر نینگ قیادتی آستیده شرقی تورکستان غه یوللادی. بو عسکرلر کاشغر غه کلیب ربیع الثانی ویا جمادی الاولی ۴۱۶ ه ده ختن غه یوردی لر، و ختن مسلمان لری نینگ یاردمی بیلان شهرلری آسان فتح قیلدی لر. لیکن غیر مسلمان لر شهرلردین قاچیب تاغ لر غه باریب او یرده قوت توپلادی لر. یوقایرقی مجاهدلر غیر مسلمان لری قوغلاق تاغ قه باردی لر. بولر نی غیر مسلمان لر تاغلرده و جیلغهلرده ازیق توروب و پارچه لاب و غیر منتظم باسقون لر قیلیب همه سی نی شهید اتی لر—ختن ده کی تورت امام ذبیح الله حکایه سی نینگ اصلی بو واقعه دور—.

ختن ده بو واقعه بولغان کونلر یعنی شعبان آییده قدر خان کاشغر غه کلیب لا ختن غه یوروش قیلدی، و ختن غه کلیب عاصی لری یوق قیلدی، و ختن خانی مسلمان بولوب کاملاً اطاعت غه کیردی. اما اویغور ایدیقوتی اگرچه چین ده کی خیتای دولتی دین یاردم الیب تولا اوروشتی. لیکن ۴۱۷ ه نینگ آخریده قطعی صورتده مغلوب بولوب قراخان غه اطاعت اتمک و باج برمک و اوزی نینگ داخلی استقلالی اولقیدک قالماق شرطی بیلان صلح قیلیب اطاعت غه کیردی.

گردیزی نینگ «زین الاخبار» آتلیغ تاریخی ده خیتای خانی یوقایرقی اویغور الچی سی بیلان همراه بیر الچی سلطان محمود غه یوللاب سلطان محمودنی قدر خان غه دشمن قیلماق اوچون کوشش قیلغانی نی و سلطان محمود بونی شدت بیلان رد قیلغانی نی—یازیب دور.

خان هم سمرقندغه یاقینلاشتی. علی تکین و ارسلان یابغو ایکی طرفدین احاطه قیلیب کلمکده بولغان بو ایکی مدهش قوتغه مقابله قیلالماسلیق لری نی بیلیب [240] سمرقند و بخارانی بوشاتیب شمال طرفده کی قیزیل قوم چولیغه قاچیب او یرده کی بوکلوک لر و پاتقاق لیق لرغه کیریب آلدی لر. سلطان محمود اولرنینگ آرقه سیدین قوغلماق اوچون خزینه داری بیلگا تکین نینگ قیادتی آستیده عسکر یوللادی. بیلگا تکین علی تکین نینگ آرقه سیدین یتیمای انینگ خاتون و باله لری نی اسیر قیلیب یانیب کلدی، و سلطان بو اسیر لرغه قراخان لیق خاندانی دین بولغان لری مناسبتی بیلان احترام بیلان معامله قیلدی.

قراخان یوسف قدر خان و سلطان محمود نینگ کوروشکان لری و اجراء قیلینغان مراسم

علی تکین قاچقاندین کین سلطان محمود و قدر خان سمرقندغه کلیب کوروشمکغه قرار بردی لر، و سلطان محمود سمرقندغه یاقین راق بولغانی اوچون بیر نچه کون ایلگری کلدی. قدر خان ۲۷ صفر ۲۷ هـ - ۲۹ اپریل ۱۰۲۵ م ده سمرقندغه کیردی. بو ایکی شوکت لیک اسلام تورک حکمدار لری تاریخده مثلی کورولمگان دبدبه و مراسم بیلان کوروشتی لر. بیهقی و گردیزی اوز تاریخ کتاب لریده بو ملاقات نینگ حشمت و دبدبه لری نی و ایکی حکمدار نینگ بیر بیر ییغه تقدیم قیلغان سوغات لرنینگ تولالیقی و نفیس لیقی و نچه خزانه نی تولدورغودک قیمتده بولغان لیقی نی مفصل بیان قیلیب دور لر. تفصیلاتی نی بیلیمکی خواهلاغان لر مذکور ایکی کتاب نی و موسیو بارتولدنینگ «ایران جغرافیای تاریخی سی» آتلیغ کتابی نی کورسون لر. بو ملاقات بیر نچه زمان دوام قیلدی، و بو مدت ایچیده قدر خان و سلطان محمود آراسیده مهم ایکی معاهده عقد تیلدی—اولقی معاهده لازم کلگانده بیر بیر لر ییغه عسکری یاردم قیلیشماق و مونگا مناسبت مضمون لردین عبارت ایدی—ایکنجی معاهده هم تورکستان [241] و هم خراسان نینگ امنیت ییغه خطر بولغان سلجوق اوغول لری نینگ قوت لری نی یوق قیلماق اوچون اولر نی و تابع لری نی تورکستان و خراسان و ایران نینگ مختلف منطقه لریغه تارقاتماقغه هر ایکی حکمدار نینگ مشترک کوشش قیلماق لریغه محتوی ایدی. موندین کین بو دوستلوق نی توغقانلیق علاقہ سی بیلان قوتلاندورمک اوچون غایت طنطنه بیلان ایکی مهم نکاح توی قیلدی لر—بیری قدر خان نینگ اوغلی محمود یاغان تکین غه سلطان محمود نینگ قیزی زینب خاتون نی نکاح قیلیندی—ینه بیری سلطان محمود نینگ اوغلی شهزاده محمدغه قدر خان نینگ بیر قیزی نی نکاح قیلیندی. بو مهم ایش لر پتکاندین کین سلطان محمود

شمال ایلیک خانى ایکنجى طغان خان و غرب ایلیک خانى علی تکین نینگ قراخان یوسف قدر خان غه عاصی بولغانی و قدر خان سلطان محمود نینگ یاردمی بیلان بولرنی مغلوب اتکانی

۴۱۴ هـ ده شمال ایلیک خانى ابو منصور ارسلان خان وفات قیلیب اورنیغه قراخانلیق خاندانی دین طغان خان آتلیغ بیر تکین ایلیک خان بولدی. لیکن بو کشی ایلیک خان بولغان کوندین اعتباراً قدر خان نینگ یارلیغ لری غه قرامای اطاعت سیزلیک کورساتکماغه باشلادی. قدر خان بونگا ادب برما اوچون کاشغردین بلاساغون غه یوروش قیلدی، و طغان خان آشکارا محاربه غه اقدام قیلیب نتیجه قدر خان غه غالب بولوب بلاساغون نی اشغال اتتی، و قدر خان نینگ حرکتی نتیجه سیز قالب کاشغر غه یانیب کلدی.

غرب ایلیک خانى علی تکین قدر خان نینگ مغلوب بولغانی نی کوروب قدر خان نی بیقیمتاق و قراخانلیق موقعی نی اوزی آماق خیالی غه توشوب جند ولایتی ده کی سلجوق عشیرتی نینگ باشلیغی ارسلان یابغو بیلان بیرلاشیب قدر خان نینگ اطاعتی [239] دین باش تارتتی، و قدر خان انینگ تأدیبی اوچون عسکر یوللادی، و بو عسکر مغلوب بولوب یاندى. بو واقعه ۴۱۵ هـ نینگ اوترا لری ده واقع بولدی.

قدر خان بو هر ایکی نایی نینگ عصیانی و اولرنینگ بیرلاشمکی بیلان حاصل بولادورغان خطر تهلهکه سیده قالدی. قدر خان بو تهلهکه نینگ چاره سی اوچون سلطان محمود نینگ حضور ی غه الچی یوللادی، و علی تکین بو حال بیلان تورا برسه هم تورکستان و هم خراسان نینگ تینچلیقی غه یمان بیر خطر بولماقی نی و هم سلجوق اوغول لری قوت تاپقان تقدیرده هر ایکی دولت غه قورقونچ لوغ بیر بلا بولماقی بیلدوروب حاضر قی وقتده غرب دین سلطان محمود و شرق دین قدر خان بیر وقتده علی تکین نینگ و سلجوق اوغول لرنینگ اوستیغه هجوم قیلیب بو هر ایکی غایله نی دفع قیلماق نینگ لازم کلگانی نی بیلدوردی. بو الچی بارغونچه سلطان محمود هم بو خطر لرنی بیلیم بلخ قه قوت توپلاپ اوزی هم او یرغه کلگان ایدی. الچی سلطان محمود بیلان بلخ ده کوروشتی، و سلطان محمود قدر خان نینگ تکلیفی نی خوشلوق بیلان قبول قیلیب هجوم وقتی نی تعیین قیلدی.

الچی کاشغر غه یانیب کلگان زمان قدر خان ۴۱۶ هـ نینگ اولیده تولا عسکر بیلان کاشغردین سمرقند غه یوروش قیلدی. سلطان محمود هم مذکور تأریخده اوگوز غه کیمه لرنی قاتار قیلیب بیر بیر یغه تیمور زنجیر و تاسمه لر بیلان چاتیب مستحکم بیر کوپروک سالیب تمام عسکر لرنی اوگوز دین اوتکوزدی، و بش یوز فیلی نی ایلگری مانگدوروب تعبیه بیلان سمرقند غه یوردی، و او طرف دین قدر

والی نی ایلیک خان عنوانی بیلان تونولور ایدی. هارون بغرا قراخان غربی تورکستان نی آلفانده او اولکه لرینینگ اداره سی اوچون برادرزاده سی علی تکین نی عمومی والی تعیین قیلدی، و آنگا هم ایلیک خان عنوانی نی بردی. بونینگ بیلان ایلیک خان ایکی بولدی. بیری شمال ایلیک خانی. بونینگ مرکزی بلاساغون بولوب تنگری تاغلری نینگ شمالی و اینجه (سیر دریا) نینگ شرقی ده کی اولکه لر نی قراخان نینگ آتیده اداره قیلور ایدی. ینه بیری غرب ایلیک خانی. بونینگ مرکزی سمرقند بولوب اینجه و اوگوز آراسیده کی عرب لر ماوراء النهر آتالغان اولکه لر نی قراخان نینگ آتیده اداره قیلور ایدی. یوقاریقی مؤرخ لر دین عتبی نینگ و ابن الاثیر نینگ و ساچونینگ روایت لری و بیهقی نینگ بیرنجی و اوچونجی روایت لری شمال ایلیک [237] خان لری غه عاید دور. «روضته الصفا» نینگ و «اسلام انسیکلوپدیاسی» نینگ و «مجمع الانساب» نینگ روایت لری و بیهقی نینگ ایکنجی روایتی غرب ایلیک خان لری غه عاید دور. غرب ایلیک خان لری نینگ بیرنجی سی علی تکین ایلیک خان دور. سامانی دولتی نی بیقغان و سلطان محمود بیلان مناسبت قیلغان و کین سلطان محمود بیلان اوروشقان ایلیک خان اوشبو علی تکین دور، و ینه توبنده کیلا دورغان وجه بیلان قدر خان غه عاصی بولغان و قدر خان و سلطان محمود نینگ مشترک هجومی دین قاچقان و سلجوق اوغول لری بیلان گاها دوست و گاها دشمن بولغان و ایکنجی دفعه غربی تورکستان غه استیلا اتکان و ینه قدر خان و سلطان محمود نینگ عسکر لری نینگ مشترک هجومی دین قورقوب قدر خان نینگ اطاعتی غه کیرگان علی تکین اوشبو ایلیک خان دور.

اسلام مؤرخ لری دین بعضی سی مذکور علی تکین نی ایلیک خان دین باشقه بیر کشی دیب گمان قیلیمیش لر، و بعضی تاریخ کتاب لریده علی تکین نی بخارالیغ بیر کشی و ایلگریکی سامانی دولتی نینگ آدم لر دین ایدی دیب فاحش بیر خطا غه توشولگانلیکی کورنادور.

بو گمان و خطا لر نینگ منشائی بیر دور، و او منشاء بودور که علی تکین ایلیک خان قدر خان غه عاصی بولغان مدت ایچیده انی دولت آدم لری و محرر لر ایلیک خان دیمای فقط علی تکین دیر ایدی لر، و سلطان محمود هم اینینگ قدر خان غه عصیانی و هم اوزی نینگ حقیده کی دشمنانه حرکت لری سببی دین انی ایلیک خان دیماس علی تکین دیر ایدی، و او مدت ایچیده علی تکین نینگ حقیده بیر باغی نینگ حقیده تارتیلا دورغان یمان شایعه لر (پروپاگاندلر) [238] تاراتیلور ایدی. منه بو حقیقت نی بیلامگان مؤرخ لر بو علی تکین نی ایلیک خان دین باشقه بیر کشی دیب گمان قیلیمیش لر، و بو گمان اغیز دین اغیز غه یوتکالیب یوقاریقی فاحش خطانی توغمیش دور.

بو حقیقت لر یوقاریقی فصل لر دین و توبنده کی فصل لر ده کی واقعه لر دین مفصل صورتده آنگلانا دور.

خان اولتوردی، و بیر قیزی نی سلطان محمودنینگ اوغلی مسعودغه بردی. ۴۱۴ هـ ده اولدی، و اینینگ تختی نی تالاشیب توغقانلریدین کاشغر حکمداری قدر خان و علی تکین بخارایی نینگ اینی سی طغان خان اوروشوب طغان خان غالب کلیب مرحوم ارسلان خان نینگ پایتختی بلاساغون نی تصرف قیلدی» — ابن الاثیر ص ۲۱۰ ج ۹.

[235] عتبی هم اوز تاریخی نینگ ۲۹۳ و ۲۹۴ نجی صحیفه لریده ابن الاثیر نینگ روایتی نینگ عینی نی ذکر قیلادور. مستر ستانلی لین پول «طبقات سلاطین اسلام» ده ایلیک خان لر دولتی دیگان عنوان آستیده قراخانلر و غرب ایلیک خان لری و شمال ایلیک خان لری نی فرق اتماسدین آرلاش صورتده اولر نینگ آت لری و جلوس و وفات تاریخ لری نی یازادور، و بیر زمانده بیر نچه ایلیک خان لر بارلیقی نی کورساتادور.

منه معتبر قدیم و عصری اسلام تاریخ کتاب لریده کی اشتباه لر نینگ نمونه سی بودور، و ینه بیر مونچه اسلام تاریخ کتاب لریده ایلیک خان کلمه سی نی بیر تورک پادشاهی نینگ آتی دیب گمان قیلادور. خواهی قراخان لری و خواهی ایلیک خان لری نی هیچ بیلمایدور، و بولرغه متعلق واقعه لری نی غایت پراکنده و آستین اوستون بیان قیلادور — بناءً علیه بو کتاب لرده یازغان سوزلری نی بیز اعتبارغه آلما دوق، و یازما دوق.

یوقاریقی مؤرخ لر نینگ بو اشتباه لری اولر نینگ قراخان لر دولتی نینگ قورولوشی و ماهیتی و دولت تشکیلاتی خصوصیده معلومات لری یوقلوقیدین توغولغان اشتباه لر دور. چونکه اولر نینگ تولاراقی تورکستان لر نینگ اصلی حکمدار لری کاشغر ده کی قراخانلر ایکانلیکی نی و اولر نینگ حکومت طرزیده کی مخصوص روش لری نی و ایلیک خان عنوانلیغ کشی لر نینگ مذکور قراخان طرفیدین شمال ده و غرب ده ایکی مسلسل عمومی والی لر دین عبارت ایکانلیکی نی بیلمایدور لر، و قراخان لر دولتی نینگ تشکیلاتی موجبی چه ایلیک خان لری فوق العاده اختیارات و صلاحیت لرغه مالک بیر والی لر بولغانی نی [236] بیلمگان لری اوچون اولر نی مستقل حکمدار لر دیب گمان اتمیش لردور.

بیز تولا تحقیقات و اوزون تفتیش و تدقیق لر دین کین بو اشتباه لری نی یوق اتماق و حقیقت نی کشف قیلماق غه بیر آز موفق بولدوق، و انی قسقه صورتده محترم او قوغوجی لرغه عرض ایتمیز. قراخان لر دولتی قوتلانیب حدودی کنگروگان دین کین مرکزنی ایکی قیلغان ایدی. بیر مرکز عصلی پایتخت بولغان کاشغر شهری ایدی، و قراخان تولاراق وقت لرده او یرده اولتوروب آلتی شهر خان لری نی بالذات اوزی اداره قیلور ایدی. ایکنجی مرکز بلاساغون شهری ایدی. او یرده قراخانلیق خاندانی دین بیر تکین (شهزاده) قراخان دین نایب بولوب عمومی والی لری صفتی بیلان توروب تنگری تاغلری نینگ شمالی ده کی تورک خانلیق لری نی اداره قیلور ایدی، و بو عمومی

ایلیک خان و عنوانی خصوصیده بیر تحقیق

تولاراق اسلام تاریخ کتابلریده قراخانلر دولتی نی ایلیک خانلر دولتی دییلا دور، و اوز زمانه سی نینگ آن مهم و قوتلیک بیر اسلام دولتی دیب یازادور، و ایلیک خانلرنینگ واقعاتی نی مفصل ویا مجمل صورتده ذکر قیلا دور. لیکن ایلیک خان عنوانی نینگ نیمه ایکانلیکی نی و بو عنوان بیلان تونولغان ذاتلرنینگ کیم ایکانلیکی نی و اولرنینگ متعدد مرکزدرده حکومت قیلغانلیقی نی و مختلف زمانلرده اوتکان تولا ذاتلر ایکانلیکی نی ویا بر کشی دین عبارت بولوب بیر دولت خاندهانی نینگ مؤسسای ایکانلیکی نی اسلام مؤرخلری نینگ تولا سی بیلما دور، و غایت تولا اشتباه لرغه توشمیش لردور. بیز بو یرده بو مؤرخلرنینگ سوزلری نی یازیب اشتباه لری نی کورساتکاندین کین اوز تحقیقاتیمیز نتیجه سیده حاصل اتکان حقیقت نی یازامیز.

«ایلیک خان ۴۰۷ ه ده ماوراء النهر نینگ بعضی منطقه لریده حکمدارلیق قیلور ایدی» — بیهقی ص ۷۴۴. «ایلیک خان ۴۰۳ ه ده وفات اتتی» — عتبی ص ۲۹۱ [234]. «ایلیک خان ۴۰۷ ه غه چه حیات ایدی» — «خوارزم تاریخ» موسیو ساچونینگ تألیفی ص ۱۲ ج ۲. «ایلیک خان کلمه سی تورکستان خاقانی طرفیدین سمرقند و بخارا غه والی بولغان کشی نینگ لقبی ایدی. بعضی لر گمان قیلغاندک ایلیک خان خاقان ایماس ایدی»، «روضته الصفا» ص ۷۷۷. «روضته الصفا» نینگ یته بیر صحیفه سیده یازیلیب دورکه «تاریخلرده مشهور بولغان ایلیک خان نینگ آتی علی تکین ایدی».

«علی تکین بخارا حاکمی ایلیک خانلردین ایدی، و طغان خان نینگ برادری و بغرا خان نینگ برادرزاده سی و سلطان محمود قدر خان نینگ همعصری ایدی، و ۴۲۵ ه ده اولدی» — «بریتانیا اسلام انسیکلوپیدیسی» ص ۲۹۷.

«علی تکین قدر خان نینگ داداسی نینگ برادرزاده سی ایدی» — «مجمع اللانساب» ص ۴۷۲. ۴۲۶ ه ده «سلطان مسعود نینگ حضوری غه ایلیک خان نینگ الچی سی کلدی، و من (بیهقی) او مجلس ده حاضر ایدیم. مسعود الچی دین برادریم ایلیک خان نینگ احوالی قایداغ دیب سوردی. بو ایلیک خان دین مقصود علی تکین نینگ اوغلی ایدی» — بیهقی ص ۶۳۱. «علی تکین بخارائی نینگ اینی سی طغان خان قدر خان بیلان ایلیک خان نینگ تختی نی تالاشیب ۴۱۴ ه ده محاربه قیلدی، و طغان خان غالب بولوب ایلیک خان نینگ پایتختی بولغان بلاساغون شهری نی آلیب کتتی» — بیهقی ص ۶۵۵. «ایلیک خان ۴۰۳ ه ده اولدی، و اینی سی احمد طغان خان اینینگ اورنیده اولتوردی، و احمد طغان خان ۴۰۸ ه ده اولوب اورنیغه اینی سی ابو منصور ارسلان

آکاسی علی تکین ایلیک خان‌غه یاریغ بردی. علی تکین ایلیک خان ۴۰۱ هـ قیش کونیده سمرقنددین بلاساغون‌غه یوروش قیلدی. لیکن سوغاق غایت قاتیغ بولوب یول‌لر قار بیلان توسولغان سبب‌دین علی تکین ایلیک خان اوزکنددین اوتالمای او یرده توروب قالدی. بو یوروش خبری‌نی سلطان محمود آن‌گلاب درحال قدر خان‌نینگ آلدی‌غه الچی‌لر [232] یوللادی، و مساعد و قدر خان‌نینگ رأیی‌غه موافق شرط‌لر‌غه مشتمل بیر مصالحه‌نامه ایباردی، و طغان ایلیک خان‌نینگ خطاسی‌نینگ عفو قیلینماقی‌نی طلب قیلدی. قدر خان مصالحه‌نامه‌نی اوز رأیی و شرفی‌غه موافق کوروب قبول اتتی، و طغان ایلیک خان‌نی عفو قیلیب علی تکین ایلیک خان‌نی سمرقند‌غه یانماق‌غه یاریغ قیلدی، و او هم اوزکنددین سمرقند‌غه یانیب کتتی. موندین کین قدر خان و سلطان محمود و بول‌نینگ اولادی آراسیده دوستانه مناسبت دوام قیلدی. تفصیلی توبنده کی فصل‌لردین آن‌گلانادور.

طغان ایلیک خان و خیتای محاربه‌سی

توبنده بیانی کیلادورغان خیتای آتلیغ تورک‌لردین بیرر یوز مینگ آتلیغ بیر قوت آلتای تاغ‌لری‌دین اوتوب شرقی تورکستان‌غه هجوم قیلدی، و ۴۰۸ هـ ۱۰۱۸ م ده ایکی اوگوز (حاضر‌قی آلتای ولایتی) و ایمیل‌نی الیب ایلی اولک‌ه‌سی‌غه ایل‌گریلاب ایلی دریا بویی‌غه‌چه کلدی‌لر، و طغان ایلیک خان بو کونلرده قاتیغ کسل ایدی، و خیتای‌لرنینگ مدافعه‌سی‌غه بارغان عسکر‌لری‌نینگ مغلوب بولغانی‌نی آن‌گلاب خدادین اوزی‌غه شفا تیلاب ییغلار ایدی، و بیر کی‌چ‌ده طغان ایلیک خان‌غه شفا حاصل بولوب آز وقت‌ده قوت‌غه کلدی، و قراخان‌دین و باشقه طرف‌لردین بلاساغون‌غه کلگان یاردم قوت‌لری‌نی و اوز قوتی‌نی الیب خیتای‌لرنینگ مدافعه‌سی‌غه یوردی. طغان ایلیک خان‌نینگ بو یوروشی‌نی خیتای‌لر آن‌گلاب آرقه‌غه یانیب قاچتی‌لر. طغان ایلیک خان اولرنی قوغلاب ایمیل‌غه باریب خیتای‌لرنی بک تولا اولتوردی، و اون مینگ‌دین زیاده‌راق خیتای‌نی اسیر آلدی، و آشقانی‌نی قوغلا قوغلا آلتای تاغ‌لری‌دین اوتکوزوب [233] چیقاریب یاندی، و چهار پای مال و باشقه غنیمت توشکان نرسه‌لرنینگ حسابی یوق ایدی. طغان ایلیک خان بو ظفر‌دین کین آز مدت‌ده وفات قیلیب اورنی‌غه اینی‌سی ارسلان خان شمالی تورکستان‌غه ایلیک خان بولدی—بو ذات‌نی عرب تأریخ‌لری‌ده ارسلان خان الاصم دیب یازادور—. بیر روایت‌ده یوقاریقی خیتای محاربه‌سی‌نی اوشبو ارسلان ایلیک خان زمانه‌سیده بولدی دیب یازیلیب‌دور. لیکن یوقاریقی روایت تولاراق مؤرخ‌لرنینگ سوز‌لری بولغان اوچون صحیح‌راق‌دور. بو مغلوب‌لوق‌دین کین خیتای دولتی قراخان‌غه باج برمک صورتی بیلان تابع‌لیق مرتبه‌سی‌غه کلیب قالدی، و بو حال اوزون‌غه‌چه دوام اتتی.

فیل لرنی قاجوروب سلطان محمودننگ قول قسمی غه قاتیغ بیر یوروش قیلدی، و سلطان محمودننگ عسکرلری قاتیغ بیر هزیمت غه اوچرادی. لیکن صفلر آرقه سیده کی احتیاطی قوتنی اوز قیادتی آستیده ساقلاب تورغان سلطان محمود عسکرلرنی تشویق قیلیب قاتیغ بیر مقابل تعرض بیلان علی تکین ایلیک خاننی آرقه غه یانماق غه مجبور قیلدی. کچ وقتده سلطان محمود تمام قوتنی توپلاب و فیل لرنی آلدی غه سالیب قدر خانننگ عسکریننگ قول قسمی غه هجوم قیلیب فیل لر بیر نچه علمدارنی بیقیتتی، و آرقه ده کی احتیاط قوتی غه قوماندان بولوب تورغان طغان ایلیک خان تورک بابراق لریدین بیر نچه سی ننگ بیقیلغانی نی کوروب احتیاط قوتی بیلان آرقه غه یانیب قاچتی، و بو حالنی کورگان تورک عسکرلری ده انتظام سیزلیق پیدا بولغاچ قدر خان و علی تکین ایلیک خان عسکرلرنی بلخ غه یانماق غه امر اتیب اوزلری هم آخشام بولوب حرب توختاغان دین کین بلخ غه یاندی لر، و عسکرلرنی توپلاب انتظام بیلان اوگوزدین اوتتی لر. بو هزیمت ننگ یگانه سببی طغان ایلیک خان ننگ هیچ بیر سبب سیز قاچقانی ایکانلیکی غه مؤرخ لر اتفاق قیلماق ده دورلر، و بعضی مؤرخ لر طغان ایلیک خان بیلان سلطان محمود آراسیده مخفی بیر مراسله بولوب طغان ایلیک خان اوز باشقه سلطان محمود بیلان مصالحه قیلیب حرب میدانی نی ترک اتکانی نی روایت قیلادور. سلطان محمود اوشبو مقدار ظفر غه خرسند بولوب قدر خاننی قوغلاما ق ده مدھش بیر عکس العمل یعنی اوزی [231] ننگ یمان بیر مغلوبوق غه اوچراماقی نی بیلگانی اوچون قدر خان اوگوزدین اوتوب کتکونچه کتر ساییدین تیرامای توردی.

قراخان یوسف قدر خان و سلطان محمود آراسیده مصالحه

یوقاریقی محاربه دین کین سلطان محمود قدر خان ننگ ینه هجوم قیلماقی ننگ عاقبتی دین قاتیغ قورقوب قدر خان غه و علی تکین ایلیک خان غه و طغان ایلیک خان غه باشقه باشقه و آرقه آرقه دین الچی ایباریب مصالحه طلب قیلماقده ایدی. قدر خان اولده سلطان محمودننگ مصالحه طلبی نی رد قیلدی. لیکن بونینگ بیلان هم اوروش دین صلحنی یخشی کورور ایدی، و علی تکین ایلیک خان اوروش طرفداری ایدی. اما طغان ایلیک خان سلطان محمودننگ مصالحه طلبی نی قبول قیلدی، و اوز باشقه مصالحه عقد اتتی، و ۴۰۰ ه و تأریخیده سلطان محمودننگ آلدیغه الچی یوللاب توپ توغرا انینگ بیلان مراوده قیلغالی باشلادی. قدر خان طغان خان ننگ ایلگریکی محاربه ده کی سبب سیز هزیمتی توغراسیدین انینگ غه غایت قاتیغ کایماقده ایدی، و بو اوز باشقه مصالحه قیلیب مستقل بیر حکمدار دک ایش قیلغانی دین زیاده غضبلا نیب انینگ تأدیبی اوچون

بىر طرفدىن سلطان محمود ارسلان جازىبىنى ۱۰ مىنگ كىشى لىك بىر قوت بىلان سوباشى تىكىن بىلان اوروشماق اوچون خراسان غە يوللادى، و تولا اوروشلردىن كىن سوباشى تىكىن مغلوب بولوب ياندى. يولده سلطان محمودنىنگ ابو عبدالله محمد بن ابراهيم الطائى آتلىغ بىر عرب قوماندانى سوباشى تىكىن بىلان اوروشوب سوباشى تىكىننىنگ اينىسىنى ۷۰۰ عسكرى بىلان اسير قىلدى. سوباشى تىكىن ساق قالغان عسكرلىرى بىلان بخاراغە كلدى. بو آراده اىلىك خان چغرى تىكىن غە ۱۲ مىنگ كىشى لىك بىر ياردم قوتى اىبارىب يەنە بلخ غە هجوم قىلماق غە امر اتتى. چغرى تىكىن درحال اوگوزدىن اوتوب سلطان محمودنى مغلوب قىلىپ بلخنى آلدى. [229] لىكن بو حالده سوباشى تىكىننى مغلوب قىلىپ يانئىب كلگان ارسلان جازىب تولا قوت بىلان سلطان محمودنىنگ ياردمى غە يتىشىب كلدى، و بونىنگ بىلان سلطان محمود قوتلانىب بىر مقابل تعرض بىلان چغرى تىكىننى مغلوب اتىب بلخنى ياندوروب آلدى، و چغرى تىكىن عسكرىنى انتظام بىلان اوگوزدىن اوتكوزوب ترمزده توختادى. بو صورت بىلان ۳۹۷ ھ ده محاربه توگادى.

قراخان يوسف قدر خان نىنگ سلطان محمود بىلان محاربهسى

يوقارقى محاربهدىن كىن سلطان محمود حدودغە قوت توپلاغالى توردى، و قدر خان بو سببدىن سلطان محمود بىلان محاربه قىلماق غە قرار بردى، و ۳۹۸ ھ نىنگ اولده قدر خان تولا قوت بىلان كاشغردىن يوروش قىلدى، و شمال اىلىك خانى طغان اىلىك خاننى هم اوز عسكرى بىلان سمرقندغە بارماق غە يارلىغ قىلدى. قدر خان و طغان اىلىك خان سمرقندە اوچراشىب على تىكىن اىلىك خاننى عسكرلىرى بىلان اليب جمعاً ۵۰ مىنگدىن آشوقراق قوت بىلان اوگوزدىن {دىن} اوتوب بلخنى اشغال قىلدى. بو حالده سلطان محمود غايت تولا قوت بىلان و ۵۰۰ فيل بىلان يتىب كلىب بلخنىنگ ۸ ميل نارى سىده كى كتر آتلىغ سايده توختادى. قدر خان هم تمام قوتىنى اليب بلخدىن يوروب كترغە بارىب سلطان محمودنىنگ اوتوریده حرب تعبيهسىنى قوردى. قدر خان قلب (قول) ده و على تىكىن اىلىك خان مىمنه (اونگ) ده و چغرى تىكىن مىسرە (سول) ده قرار تاپتى. سلطان محمود اينىسى نصر وجوزجان والىسى ابو نصر فریغونىنى قولده و آلتونتاشنى اونگده و ارسلان جازىبىنى سولده تورغوزدى، و صف نىنگ آلدیده ۵۰۰ فيلنى تىزىب استحکام قىلدى. منه اوشبو تعبیه [230] بىلان منتظم بولغان ايكى مدھش قوت آراسیده ۲۲ ربیع الثانی ۳۹۸ ھ ده اوروش باشلاندى. اولده سلطان محمودنىنگ فيللىرى تورک عسكرلىرى غە خىلى زيان يتكوزدى. لىكن على تىكىن اىلىك خان ۵۰۰ كىشى لىك بىر قوت بىلان فيل لرغە هجوم قىلىپ

کشی لرنینگ تولاسی نی اسیر قیلدی، و منتصر آزغینه آدم لری بیلان قوتولوب اوگوزدین اوتوب کتتی. بو صورت بیلان منتصر گاهی ایلیک خان نینگ مملکتی غه و گاهی سلطان محمود نینگ مملکتی غه هجوم قیلیب بو هر ایکی مملکت نی تینچیتماس ایدی. سلطان محمود منتصر نینگ فتنه سی نی کاملاً یوق قیلماق اوچون خراسان نینگ هر طرفیغه قوتلیق عسکر قویوب منتصر نی هیچ یرده آرام آلمای قویمادی، و اخیراً منتصر آزغینه آدم لری بیلان مخفی صورته اوگوزدین اوتتی، و بونینگدین ایلیک خان نینگ حدود محافظه لری نینگ قوماندان لری صافی و سلیمان خبر تاپیب منتصر نی توتماق اوچون اینینگ بار یری غه کلدی لر، و بیر نچه سامانی شهزاده لر و بیر نچه آدم لری توتوب آلدی لر. اما منتصر یالغوز قاچیب قوتولدی، و آواره بیر حالده قراقوم چولیده کی کوچمنچی عرب لرنینگ کتّه سی ابن بهیج نینگ پناهیغه سغیندی، و ۳۹۵ ه ربيع الاول ده ابن بهیج منتصر نی اولتوردی.

علی تکین ایلیک خان و سلطان محمود آراسیده محاربه

۳۹۶ ه ۱۰۰۵ م ده علی تکین ایلیک خان طرفیدین اوگوز بوییده کی حدود محافظه لری و سلطان محمود طرفیدین اوگوز نینگ او قانیده کی محافظه لر آراسیده بیر سوقوش چیقتی، و بو وقتده سلطان محمود هندوستانده غزات قیلماقده ایدی، و ارسلان جاذب آتلیغ بیر قوماندان غزنی ده سلطان محمود نینگ وکیلی بولوب یورتنی اداره قیلور ایدی. بو حدود محافظه لری نینگ آراسیده کی سوقوش خصوصیده [228] ایلیک خان و ارسلان جاذب آراسیده مبادله بولغان مکتوب لرده کی شدتلیک عبارت لر سببیدین اوترا ده بیر سوغاقلیق پیدا بولدی، و بو سوغوقلیق اخیراً محاربه غه انجام تاپتی، و ایلیک خان سلطان محمود نینگ یورتنی غه ایکی یول بیلان ایکی فرقه عسکر یوللادی. بیر فرقه نی اوز اینی سی چغری تکین نینگ قیادتی آستیده بلخ غه یوللادی، و ینه بیر فرقه نی قراخان لیق خاندانی دین سوباشی تکین نینگ قیادتی آستیده خراسان غه یوللادی. چغری تکین اوگوزدین اوتوب تمام بلخ و اطراف نی هندوکش تاغلری غه چه اشغال اتتی، و سوباشی تکین مرو و هرات و تولاراق خراسان شهر لری نی آلدی. ارسلان جاذب و سلطان محمود نینگ وزیر ی ابو العباس فضل بن احمد لر تمام قوت لری نی غزنی [غزنی] غه توپلاب بلخ و هرات یول لری غه عسکر قویوب سلطان محمود غه خبر یوللادی لر. سلطان محمود بو حادثه نی ایشیتکان زمان هندوستان غزاتی نی چالا قویوب غایت ایتیگ لیک بیلان غزنی غه یانندی، و اوز قوتی نینگ اوستیغه افغان قبایلی دین تولا عسکر الیب کابل غه کلدی، و او یردین یوروب هندوکش سلسله سیدین اوتوب بلخ غه هجوم قیلدی. چغری تکین بو مدهش قوت غه مقابله قیالما ی بلخنی بوشاتیب اوگوزدین اوتوب ترمزغه کلب توختادی.

محمودغە بىر الجى ايبارىب اينىگ اينىگ تاسىس قىلغان دولتىنى تىرىك اتتى، و اوتراده بىر دوستلوق معاهدهسى عقد اتمك آرزوسىنى بىلدوردى. سلطان محمود بو آرزونى غايت خوشلوق بىلان قىبول اتتى. سلطان محمود بو دوستلوقنى قوتلاندىورمك اوچون او زمان نىنگ آن مشهور عالمى و محدثى بولغان امام ابو الطيب سهل بن سليمان الصعلوكى و سرخس والىسى طغان چق نىنگ رياستى آستىده بىر الجى ليك هيأتىنى قدر خان نىنگ حضورى غە يوللادى، و قراخان لىق خاندانى دىن بىر [226] خاتوننى اوز نكاحى غە بىرىلمكىنى التماس قىلدى. قدر خان بو التماسنى قبول قىلىپ ايليک خان نىنگ قىزى چىگل قاتوننى سلطان محمودغە برمك غە يارلىغ قىلدى. بو قىز على تكىن ايليک خان نىنگ قىزى ايماس، بلكه اينىگ اينىسى بولغان شمال ايليک خانى طغان ايليک خان نىنگ قىزى دور. ايليک خان اوز كنده توى مراسىمنى اجرا قىلىپ چىگل قاتوننى غزنى غە يوللادى. بو دوستلوق صميمى صورتهه آلتى [آلتە] يىل دوام قىلدى.

على تكىن ايليک خان بىلان سامانى خاندانى دىن منتصر نىنگ محاربه لرى

امير نوح نىنگ ابو ابراهيم اسماعيل آتلىغ و منتصر لقب ليگ بىر اوغلى ايليک خان نىنگ حبس خانه سىدىن قاچىب خوارزم غە بارىب او يرده بىر مونچه طرفدار توپلاب آتا بابالرى نىنگ دولتىنى ياندوروب قولىغە آلماق اوچون كوشش قىلغانى توردى. ۳۹۰ هـ ده منتصر اوشومتوت بخارا غە هجوم قىلدى. ليكن ايليک خان سمرقند دىن عسكەر ايبارىب انى مغلوب اتىب قاچوردى. منتصر بخارادىن مغلوب بولوب خراسان غە اوتوب او يرده سلطان محمود نىنگ اينىسى نصر بىلان بىر نچه قاتا اوروشوب مغلوب بولوب او يردين هم قاچتى.

۳۹۳ هـ ده منتصر سلجوق عشىرتى دىن ياردم اليب سمرقند حوالىسى غە هجوم قىلدى. ليكن مغلوب بولوب قاچتى. موندىن كىن منتصر حركتنى تگىشتوروب مخفى كوشش بىلان بخارا اهاالى سىدىن تولا طرفدار پيدا قىلدى، و هر يرده كى سامانى دولت خاندانى غە منسوب آدم لرنى يانى غە توپلادى، و ۳۹۴ هـ ده ينه سلجوق لردىن ياردم اليب بخارا غە يوروش قىلدى، و بىر كىچه باسقونى بىلان بخاراده كى عسكەرلرنى مغلوب قىلىپ بخارانى آلدى. ايليک خان بو واقعهنى آنگلاب سمرقند دىن يوروش قىلدى. سلجوق لرى ايليک خان دىن قورقوب منتصر دىن آيرىلىپ جندغە يانىب كتتى لرى، و منتصر نىنگ قوماندان لرى دىن ابو الحسين الطاق ۵۰۰۰ [227] عسكرى بىلان ايليک خان غە تسليم بولدى. بونىنگ بىلان منتصر نىنگ قوتى آز قالىب بخارادىن اوز عسكەرلىرى بىلان قاچتى، و ايليک خان منتصرنى قوغلاب اوگوز بويىده ارقه سىدىن تىبىب سامانى خاندانى غە منسوب

ایدی. بونینگ بیلان امیر منصور یانیب بخاراغه کلدی، و ایلیک خان بو وضعیت نی بیلیم سمرقندغه یانیب کلدی. امیر منصور و فایق ساوق تکین نینگ اوغول لری نینگ مجادله سیدین استفاده قیلیب خراسان نی ساوق تکین خاندانی دین تارتیب آماق اوچون بگتوزون آتلخ بیر قوماندان نی خراسان غه عمومی والی قیلیب یوللادی لر. لیکن بگتوزون بیر ایش غه موفق بولوشدین ایلگری ساوق تکین نینگ چونگ اوغلی محمود غالب بولوب داداسی نینگ تختی نی الیب اوزی غه سلطان عنوانی نی اختیار قیلیب قوت توپلادی، و سلطان محمود بگتوزون بیلان اوروش باشلادی. بو حال ده امیر منصور و فایق هم تولا عسکر بیلان خراسان غه باریب سلطان محمودنی مغلوب قیلیب خراسان نی آلدی لر. اما کین چه فایق و بگتوزون امیر منصور دین بدگمان بولوب انی حکمدار لیکدین خلع و حبس قیلیب اینی سی عبد الملک بن نوح نی امیر قیلدی لر، و بلخ نی مرکز قیلدی لر. موندین کین سلطان محمود امیر عبد الملک و فایق لر بیلان اوروشوب اولرنی مغلوب اتتی، و عبد الملک و فایق و بگتوزون عسکر لری بیلان بخاراغه قاچتی لر، و سلطان محمود خراسان نی کاملاً اشغال اتتی، و آز مدت کین فایق اولدی، و عبد الملک نارسیده بولغانی اوچون بخاراده قاتیغ بیر اضطراب و تینچ سیزلیق پیدا بولغالی توردی. علی تکین ایلیک خان بخارانی آماق اوچون دایما مونداغ فرصت غه منتظر ایدی. منه بو فرصت کلگان زمان در حال کافی درجه ده عسکر بیلان بخاراغه یوروش قیلدی.

[225] علی تکین ایلیک خان نینگ بخارانی ایکنجی نوبت الیب

سامانی دولتی نی ییقغانی

ایلیک خان بخاراغه یاقین کلگانده بگتوزون بیر مقدار عسکر بیلان مدافعه اوچون چیقتی. لیکن مغلوب بولوب بگتوزون و سامانی لرنینگ تولاسی ایلیک خان قولیغه اسیر توشتی. ۱۰ نجی ذیحجه ۳۸۹ هـ قربان عید کونی ایلیک خان هیچ مقاومت سیز بخاراغه کیردی، و پادشاهلیق اورداغه توشوب شهرنی تینچ قیلدی. امیر عبد الملک یاشونغان ایدی. انی تاپماق اوچون ایلیک خان جاسوس لر تاراتیب اخیراً توتوب اوزکند شهریده نظر بند قیلدی. بونینگ بیلان ۱۲۸ ییل حکومت قیلغان سامانی دولتی ییقیلدی. بو دولت اسلام دینی غه و علم غه بک تولا خدمت قیلغان بیر تورک دولتی ایدی.

ایلیک خان موندین کین تمام ماوراء النهرنی اوز تصرفی غه آلدی. ایلیک خان بیلان سلطان محمود آراسیده دوستانه مناسبت بار ایدی، و بو ایکی حکمدار نینگ مملکت لری آراسیده اوگوز (آمو دریا) فاصله ایدی (۱۴ نجی خریطه غه قراسونلر). ۳۹۰ هـ ده قراخان یوسف قدر خان سلطان

کورساتمک و غزنی غه یانماق غه مجبور بولدی. بو مصالحه نینگ موجیچه بخارا و سمرقند آراسیده کی قَطْوَان چولی اوتراده فاصله بولوب قَطْوَان نینگ غربی امیر نوح غه و شرقی ایلیک خان غه تابع بولدی.

قراخان یوبف قدر خان

هارون بغرا قراخان وفات اتکاندین کین ولیعهدی بولغان اوغلی یوسف تکین قراخان لیق تختیده اولتوردی، و قدر خان عنوانی نی آلدی (قدر خان قدیم تورکچه ده مقتدر و نفوذلوغ پادشاه دیمکدور). بعضی مؤرخلر خیال قیلغاندک [223] قدرت دین مشتق بولغان عربچه کلمه ایماسدور. «دیوان لغات الترک» نی کورسونلر). یوسف قدر خان تخت ده اولتوروب آز کونده ۳۸۷ ه نینگ آخریده امیر نوح وفات قیلیب اورنیغہ اوغلی منصور پادشاه بولدی، و مذکور ییل ده امیر ساوق تکین بلخ یاقینیده وفات قیلیب ایننگ ایکی اوغلی اسماعیل و محمود (مشهور سلطان محمود غزنوی) دادالری نینگ تختی نی تالاشیب محاربه غه تورغان ایدی لر. اولده ایلیک خان و امیر منصور آراسیده ایلگریکی [ایلگریکی] مصالحه موجیچه مناسب یخشی ایدی. امیر منصور حکمدار لیق غه لیاقتی یوق غافل بیر شهزاده ایدی، و بو سبب دین یورت کتله لری ایننگ دین یوز اویرودیلر، و بو کتله ردین وزیر عبدالله بن محمد بن عزیز و عسکر قوماندانی فایق باشلیغ لر قراخان یوسف قدر خان نینگ حضوری غه ابو منصور اسپجایی نینگ ریاستی آستیده بیر هیأت ایباریب قدر خان غه بیعت عرض اتتی لر، و امیر منصور دین بخارانی آلماقی نی التماس قیلدی لر.

قدر خان بو التماس نی قبول قیلیب سمرقنده کی علی تکین ایلیک خان غه بخارا غه هجوم قیلماق یارلیغی نی یوللادی. ایلیک خان بو هجوم غه تیارلانماق ده ایدی. بو حالده یوقاریقی وزیر عبدالله و سفیر ابو منصور و فایق بخارادین قاچیب سمرقند غه کلیب ایلیک خان نینگ پناهی غه سغیندی لر. ایلیک خان بخارا غه یوروش قیلادورغان وقت ده وزیر عبدالله و سفیر ابو منصور دین بیر خیانت حرکتی صادر بولغان اوچون بولر نی حبس قیلدی، و فایق نی ۳۰۰ عسکر غه قوماندان قیلیب قراول (کشف قولی) صورتی بیلان ایلگری مانگدوروب آرقده ایلیک خان یوردی. امیر منصور بو خبر نی آنگلاغان زمان بخارادین قاچیب اوگوزدین اوتوب کتتی. فایق بخارا غه کیریب ایلیک خان دین یوز [224] اویروب بخارا اهالی سی بیلان بیرلاشیب ایلیک خان نینگ ضدی غه مدافعه وضعیتی نی آلدی، و بیر طرف دین امیر منصور غه لچی ایباریب ایننگ بیلان پوتوشتی، و بو پوتوشمک نینگ مضمونی پادشاه لیق آتی امیر منصور ده بولوب نفوذ و حاکمیت فایق ده بولماق

مدافعه‌دین عاجز کلب مخفی صورتده بخارادین قاچتی، و اوگوزدین اوتوب آمل [221] شهری‌غه باریب او یرنی پایتخت قلیب پادشاهلیق‌غه اولتوردی. قراخان بخارانی اوروش سیز اشغال اتتی، و سمرقندنی غربی تورکستان مرکزی قلیب او یرده اولتوروب ماوراء النهرنینگ شهرلرنی و اولکه‌لرنی آرقه آرقه‌دین حاکمیتی آستیغه آلدی. بو صورت بیلان قراخان اوچ بیل سمرقندده توردی. هارون بغرا قراخان‌غه بیر قاتیغ کسل عارض بولوب بو کسل‌نینگ اولوم کسلی ایکانلیکی بیلینگاچ کاشغرغه یاندی، و یولده ۳۸۷ ه نینگ اولیده وفات اتتی.

قراخان یانادورغان وقتیده برادرزاده‌سی (موسی بغرا خان‌نینگ اوغلی) علی تکین‌نی غربی تورکستان‌غه عمومی والی تعیین قیلدی، و آنکا ایلیک خان عنوانی‌نی بردی (ایلیک خان قدیم تورکستان لهجه‌سیده کی ایلیخان معنا‌سیده بولوب شاه، ملک، قرال دیمکدور). بو قراخان زمانه‌سیدین اعتباراً تنگری تاغلری‌نینگ شمالیده کی اولکه‌لرنی اداره قیلماق اوچون قراخانلیق خاندانی‌دین بیر تیکن او اولکه‌لرغه عمومی والی بولماقده ایدی، و ایلیک خان عنوانی بار ایدی. بو غربی تورکستان ایلیک خانی تعیین بولوب قراخانلیق اولکه‌لریده غرب ایلیک خانی و شمال ایلیک خانی دیب ایکی ایلیک خان پیدا بولدی. امیر نوح بخارادین قاچقان کوندین اعتباراً قوت توپلاماق و امیر ساوق تکین و باشقه امیر و والی‌لریدین یاردم طلب قیلماقده ایدی، و سیر دریانینگ آیاغیده کی جند اولکه‌سیده اولتوروقلوغ سلجوق عشیرتی‌نینگ خانی سلجوق سوباشی‌دین هم یاردم آلماقغه کوشش قیلور ایدی. لیکن بولرنینگ بعضی‌سی اوز داخلی ایشلری‌غه مشغول و بعضی‌سی قراخان‌نینگ قوتی‌دین قورقونچه بولغانلری اوچون امیر نوح‌غه یاردم بیرالماس [222] ایدی‌لر. قراخان‌نینگ وفات خبری شایع بولغاندین کین امیر نوح بخاراغه هجوم قیلماق اوچون تمام قوتی‌نی توپلادی، و سلجوق سوباشی اوغلی ارسلان بگ‌نینگ قیادتی آستیده مهم بیر یاردم قوتی ایباردی. امیر نوح بو قوت‌لرنی الیب اوگوزدین اوتوب بخاراغه هجوم قیلدی، و بخاراده کی طرفدارلری‌نینگ یاردمی بیلان ایلیک خان علی تکین‌نینگ عسکری‌نی مغلوب قلیب بخارانی آلدی، و ایلگریکی دک بخارانی پایتخت قیلدی.

ایلیک خان بخاراغه هجوم قیلماق‌غه تیارلیق قیلغالی باشلادی. امیر نوح بونی آنگلاب امیر ساوق تکین‌دین یاردم طلب قیلدی. ساوق تکین تولا یاردم عسکری بیلان بخاراغه یاقینلاشتی. لیکن امیر نوح ساوق تکین‌نینگ خیانت قیلماقی‌دین قورقتی، و درحال وزیرى عبدالله بن محمد بن عزیزنی ایلیک خان‌نینگ آلدی‌غه ایباریب ایلیک خان بیلان صلح قیلدی، و بیر طرفدین بو مصالحه قیلغانی‌نی ساوق تکین‌غه بیلدوروب ایلیک خان بیلان محاربه قیلماسلیقی و غزنی‌غه یانماق‌غه توصیه قیلدی. بناءً علیه ساوق تکین ایلیک خان و امیر نوح‌نینگ مصالحه‌سی‌غه راضی‌لیق

یاقنیده کی بیر تاغ (چین لیغ لر او تاغ نی نن سن «جنوبی تاغ» دیدورلر) نینگ ایتکیده بولغان چونگ بیر اوروشده آلپ تکین غازی شهید بولدی، و عسکرلری پراکنده بولوب یمان مغلوب بولدی، و بونینگ نتیجه سیده اویغورلر قوجو و کنگیت ولایت لری نی یاندوروب آلدی—آلپ تکین غازی نینگ مزاری نن سن تاغی ایتکیده حاضرده معلوم دور. عوام خلق آلپتا خوجام دیدور.

هارون بغرا قراخان

موسی بغرا قراخان ۳۸۲ هـ ده وفات قیلدی. اورنیغه او ذات نینگ اینی سی هارون خان قراخان لیغ تختیده اولتوروب بو هم بغرا عنوانی نی آلدی. هارون بغرا قراخان بک سیاسی و مدبر بیر ذات ایدی. تخت ده اولتوروب آز مدت ده اویغور ایدیقوتی نی قطعی صورتده اطاعتی غه کیرگوزدی، و باشقه هیچ بیر خان ویا قبیله بگی اطاعت تاشیده قالمادی. بو صورت بیلان قراخان لیق اولکه لری نینگ داخلیده کامل بیر تینچلیق و آسایش قرار تاپتی. هارون بغرا [220] قراخان اوز تابعی ده کی مسلمان و غیر مسلمان تورکلردین مرکب غایت قوتلیک و منتظم عسکر تیارلادی، و بونینگ بیلان دولت نینگ قوتی فوق العاده زیاده بولوب خارجدین فتوحات قیلماق و مملکت نی کنگروتمک نینگ وقتی کلدی.

هارون بغرا قراخان نینگ غربی تورکستان نی آغانی و وفات اتکانی

بو وقت ده غربی تورکستان و افغانستان و ایران غه حکمدارلیق قیلماقده بولغان سامانی تورکلر نینگ دولتی نینگ مرکزی ضعیفلاشیب انقراض دوری نی یاشاماقدہ ایدی، و تابعیده کی والی لر و قوماندان لر حقیقت ده سامانی دولت مرکزی نینگ اطاعتی نی تاشلاب هر بیر اوز ولایتی ده مستقل صورتده حکمدار بولوشوب مملکت پارچه لاناقدہ ایدی. مذکور والی لردین غزنی والی سی امیر ساوق تکین (سبکتکین) افغانستان نینگ تولاراق حصه سی نی ایگه لاب اوز قوتی نی آشورماقده و هندوستان غه غزات قیلماقده باشلادی، و مونینگ اوستیغه سامانی دولت مرکزی بولغان بخارانینگ بعضی سیاسی و اداری ایش لری غه مداخله قیلغالی توردی.

هارون بغرا قراخان بو ییقیلماق دوری نی یاشاماقدہ بولغان دولت غه وارث بولماق خیالی غه توشوب ۳۸۳ و بیر روایت ده ۳۸۴ هـ ده فرغانه غه یوروش قیلدی، و فرغانه نی آغاندین کین سمرقندنی هم آلدی، و صونگره بخارا غه یوروش قیلدی. سامانی حکمداری امیر نوح مغلوب بولوب بخارا شهری غه قامالیب قالدی، و قراخان بخارانی قاتیغ محاصره آستیغه آلدی. اخیراً امیر نوح

محابره لردين كين ختن خانى نى مغلوب اتتى. ختن خانى عسكر لرى بيلان شهرغه قاما لىب مدافعه غه توردى، و محاصره اوزون دوام قىلسه مو شهر فتح بولمادى. اخيراً قامالغان لر ايچيدىن بير جنگشى (بگ) اوز تابع لرى بيلان مسلمان بولوب شهر نىنگ ايچيده انقلاب چىقاردى، و انىنگ ياردمى بيلان شهر فتح بولدى. موندىن كين ستوق بغرا قراخان كوچانى فتح قىلدى. ليكن بونىنگ بيلان هم ختن و كوچا اهالى سى تماماً مسلمان بولماى تولاسى قديم بودائى دين لریده قالدى لر. آندىن كين ستوق بغرا قراخان [218] اويغور ايدىقوتى نىنگ اوستيغه قراشهر يولى و ايلي طرفى بيلان ايكى يولدين عسكر يوللاب غايت مدهش و تولا اوروش لردين كين ايدىقوت مغلوب بولوب اولقىدك قراخان لىق مركزى غه تابع داخلى مستقل بير حكومت بولماق و قديم دين لریده قالماق شرطى بيلان صلح قىلدى، و شمالده كى يغما و توخسى و اوغراق قىيله لرى اوستيغه هم تولا غزات يوروش لرى قىلدى. يوقارىقى غزات لرده ابو نصر سامانى نىنگ اوغلى عبد الفتاح تولا شهرت تاپتى، و ستوق بغرا قراخان بو ذات غه آلپ تكين غازى عنوانى نى بردى.

ستوق بغرا قراخان نىنگ وفاتى و موسى بغرا قراخان

۳۴۴ هـ ۹۵۵ م ستوق بغرا قراخان ۲۲ يىل قراخانلىق قىلغاندىن كين وفات اتتى، و اورنىغه موسى بغرا خان قراخان بولدى. موسى بغرا قراخان ستوق نىنگ اوغلى دور.

ستوق بغرا قراخان وفات اتكان خبرى يايىلغاندىن كين ختن لىك لر و اويغور لر عصيان اتتى لر. موسى بغرا قراخان اولاً ختن غه يوروش قىلىب ختن لىك لرنى اطاعت غه كىرگوزدى، و آندىن كين آلپ تكين غازى نى ايلي ده كى اويغور لر اوستيغه يوللاب ايلي درياسى نىنگ شمالده كى مىنگلاق آلئ (حاضر قى غلجه ولايتى) نى فتح قىلىب او يرده كى بودا بتخانه لرى نى ويران قىلدى، و اويغور لرنى مىنگلاق ولايتى دين سوروب چىقارىب او يرغه مسلمان تورك لرنى يرلاشتوردى. ايكنجى ويا اوچونجى يىلى موسى بغرا قراخان آلپ تكين غازى نى كنگيت (قراشهر) يولى بيلان اويغور لرنىنگ اوستيغه يوللادى. آلپ تكين غازى كنگيت نى فتح قىلىب قوجوغه يوروش قىلدى، و مدهش اوروش لردين كين اويغور لر مغلوب بولوب [219] قوجو ولايتى نى بوشاتىب تنگرى تاغ لرى نىنگ شمالى ده كى بش بلىق (اورومچى) شهرى غه بارىب ايدىقوت او يرنى پايخت قىلدى. آلپ تكين غازى قوجو ولايتى نى فتح قىلغاندىن كين بش بلىق طرفى غه يوروش قىلدى. ليكن ايدىقوت بش بلىق نىنگ جنوبيده كى تنگرى تاغ لرى نىنگ يول لرى نى استحكام قىلىب قوت توپلاب تورغان ايدى. آلپ تكين غازى مذكور تاغ لرى ايچيده قاتىغ اوروش لر قىلدى، و بو اوروش لردين بش بلىق نىنگ

TEXT OF THE MANUSCRIPT

قىلماق غە امر قىلىندى، و بو باسقون اوچون معین بیر کیچه نینگ معلوم لوغ بیر ساعتی تعیین اتیلدی. بو پیلان تعیین قیلینغاندین کین ستوق تکین اولدین یانیده بار قرق یاوری بیلان کاشغر غە کیریپ اوگای داداسی ایسن بغرا قراخان غە مهمان بولوب اورداغە توشتی.

هجوم اوچون معین بولغان کیچه نینگ معلوم لوغ ساعتیده ستوق تکین مذکور قرق یاوری بیلان قراخان نینگ یاتقان اویبی نی باسیب انی اسیر قیلدی، و اورداغە کی تکین لر و منصبدارلر نینگ بعضی سی نی اسیر قیلدی، و بعضی سی نی اولتوردی، و باشقە یرلر غە باسقون قیلماق غە مأمور بولغان قطعە لر هم اوز وظیفە لر نی موفقیت بیلان اجراء قیلدی لر. الحاصل بو کیچه ده ستوق تکین کاشغر شهری نی آلدی، و نفوسی نینگ نصفی قدر مسلمان بولغان کاشغر مسلمان لری هر طرف دین ستوق تکین نینگ یاردمی غە یتیشکالی باشلادی لر، و ایکی اوچ کون ایچیده ستوق تکین کافی درجە ده بیر قوت توپلاماق غە موقق بولدی. بو صورت بیلان پوتون کاشغر اهالی سی ستوق تکین نینگ حاکمیتی غە انقیاد اتتی لر. ستوق تکین اوز حاکمیتی نی قرار آلدورغاندین کین اوزی نی قراخان اعلان قیلیب قهرمان معناسی نی افاده قیلادورغان بغرا خان عنوانی نی آلدی، و مسلمان بولمغان خلق نی اسلام غە دعوت قیلغالی و غزات قیلغالی توردی. کاشغر و یارکند و اوچ و بلاساغون و بارسغان (ایسیغ کول نینگ شرقی) ایالت لری ده و قارلوق دولتی ایچیده اسلام دینی هیچ مشکلات سیز رواج تاپتی. غربی تورکستان ده کی سامانی اسلام دولتی شرقی تورکستان ده اسلام دینی نینگ و اسلام علم لری نینگ نشری اوچون قراخان ستوق بغرا خان غە تولا یاردم لر قیلدی. علمالر و محدث و فقیه لر کاشغر و بلاساغون غە غربی [217] تورکستان دین تولا کلدی لر. ستوق بغرا خان مسلمان بولغاندین کین بعضی عالم لر آنگا عبد الکریم آتی نی برگانی معلوم دور. چونکه ستوق بغرا خان نینگ قاققورغان آلتون یارماق (طلا) لری ده قراخان ستوق عبد الکریم عبارتتی قاقیلیب دور. بو یارماق لردین پترسبورغ موزه خانه سیده باردور.

ستوق بغرا قراخان نینگ غزات لری

ستوق بغرا قراخان مسلمان بولوب قراخان لیق تاختی نی آغاندین کین بو وقت غە چه اسلام غە هیچ داخل بولمغان و بودا دینی نینگ مرکزی بولغان ختن و کوچا و سریغ اویغور خان لری و اویغور ایدیقوتی قراخان لیق مرکزی نینگ اطاعتی نی تاشلاب استقلال اعلان اتتی لر، و شمالده کی اوغراق و یغما و توخسی قبیله لر ی هم عصیان غە قویتی لر. قراخان ستوق بو خان لر و قبیله لر نینگ اوستیغە عسکر ایباریب دایما غزات قیلماق ده ایدی. ستوق بغرا قراخان اوزی ختن غە یوروش قیلیب تولا

اوجونجی دوره

شرقی تورکستان نینگ اسلام تاریخی

قراخان لر دولتی قورولوشدین ایلگری غربی تورکستان تورک لری تماماً مسلمان بولغان ایدی لر، و قدیم دین شرقی و غربی تورکستان اهالی سی نینگ آراسیده کی ملی بیرلیک و اقتصادی رابطه غایت قوتلیک ایدی، و توغقانلیق و تجارت مناسبتی بیلان بو ایکی تورکستان اهالی سی نینگ باریش کلیش لری نهایت تولا ایدی. منه بو واسطه لر بیلان اوجونجی عصر هجری ایچیده شرقی تورکستان ده اسلام دینی خیلی یاییلغان ایدی، و بارا بارا بعضی عالم لر سوداگر صورتی بیلان شرقی تورکستان غه کلیب ممکن بولغان یول بیلان خلقنی اسلام غه دعوت قیلماقده مهم فعالیت کورساتتی لر، و بونینگ بیلان شرقی تورکستان ده اسلام تولا قوتلانیدی. [215] لیکن قراخان لیک خاندانی و یورت نینگ کتہ لری مسلمان بولمادی لر. کاشغر و بلاساغون طرف لریده خلق نینگ نصفی دین تولاراقی مسلمان بولغانلیقی روایت قیلینادور. ۳۲۰ هـ ۹۳۲ م ده بخاراده کی سامانی دولت خاندانی غه منسوب بولغان ابو نصر سامانی آتلیغ عالم بیر ذات سوداگر صورتی بیلان بیر کاروان غه باش بولوب اوزکند و توروغ آرت یولی بیلان آرتوچ غه کلدی، و بیر یرده یولداش لری بیلان جماعت بولوب نماز اوتامکده ایدی. بو حالده آوغه چیقغان ستوق تکین او یرغه کلیب قالدی، و بو کاروان نینگ مسلمانلیقی نی بیلدی. ستوق تکین منور و حق پرست بیر ییگیت ایدی. ابو نصر نمازدین فارغ بولغاندین کین اینگدین ستوق تکین اسلام نینگ حقیقتی نی سوردی. ابو نصر اسلام نینگ حقیقتی نی بیان قیلدی، و بو بیانات ستوق تکین نینگ کونگلی غه تولا تأثیر قیلدی، و ابو نصر نی بیر نچه کون آرتوچده تورماق غه امر اتتی، و غایت مخفی صورتده یالغوز اوزی غینه مسلمان بولدی، و کین لرده اوزی نینگ ایشانچ لیک یاورلری نی و دوست لری نی مخفی طرزده اسلام غه کیرگوزدی. موندین کین باشقه مسلمان لرنی اوز طرفیغه تارتقالی باشلادی، و بش آلتی [آلتہ] آی ایچیده بیر نچه یوز کشی دین عبارت بولغان مخفی بیر یاش مسلمان لر جمعیتی ستوق تکین نینگ ریاستی آستیده تشکیل تاپتی، و ستوق تکین بو یاش لرنی مکمل یراغلان دوردی.

اخیراً ستوق تکین بو جمعیت اعضا لری نی کاشغر شهری غه مخفی صورتده کیرگوزدی، و تشکیلات یوزیدین اعضا لر یگره مدین اوتوزدین کیچیک قطعه لرغه آیراییلغان ایدی، و هر قطعه بیر مهم عسکری قشله ویا حکومت شعبه سی ویا بیر کتہ شخصیت [216] نینگ اوستیغه باسقون

[213] سَنگِيز دِييَلْمَك او زَمَانْدِين قَالْمِيش دُور. سَنگِيز تُوْر كِچْه دِه سِرْحَد دِيْمَك دُور.

بوقا قراخان شرق ده كى بو مملكت لرنى آغاندين كين شمالده كى قارلوق و باشقه خان لرنىنگ اطاعتى نى تامين قيلماق و او طرفده هم فتوحات قيلماق فكریده بولوب حاضرقى توخماق شھرى غه ياقين بلاساغون شھرى نى پايتخت قيلدى، و اينجه (سير دريا) نىنگ شرق قايى سى بيلان آرال كولى غه چھ و ارال كول دین شرق غه قراب كو كچه تنگيز نىنگ شمالیده سوروق تاغلىرى (حاضرقى سمى پلاتينسكى) قوشولوب ايرتیش درياسى غه چھ چوژولغان تمام تورك يورت لرى نى اوز حاكميتى آستىغھ آلدى. موندین كين اويغور ايديقوتى هم بوقا قراخان غه تابع بولماق نى قبول اتتى. بونىنگ بيلان قراخان لىق مملكتى نىنگ حدودى غرباً پامير تاغلىرى و سير دريا و آرال كولى و شمالاً قيرغيز يايلاغلىرى و آلتاى تاغلىرى و شرقاً آلتاى تاغلىرى و ليانگچونىنگ شرقى ده كى وۇشى تاغى و جنوباً تنگوت خانلىقى (كوكو) و قرانگغو تاغ (كيونلون) و قراقورام سلسله لرى—غھ يتيب كنگرودى (۱۴نجى خريطه غه قراسونلر). بو قراخان دین باشلاب قراخان لرنىنگ پايتختى ايكى ايدى. قيش كونلرى ده قراخان لر كاشغر ده اولتورور، و ياز كون لرده بلاساغون ده اولتورور ايدى لر. اما حقيقى پايتختى كاشغر ايدى، و بو مناسبت بيلان كاشغرنى اوردا كند دييلور ايدى (پايتخت شھر ديمك دُور). بوقا قراخان نىنگ وفاتى و انىنگ اورنيغھ اولتورغان قراخان لر خصوصیده معلوماتيميز يوق دُور، و ستوق بغرا خان غه چھ اوتكان واقعه لر هم معلوم ايماس دُور. مگر ستوق بغرا خان نىنگ داداسى بار خان بغرا خان قراخان ايدى. بو كشى [214] ۳۰۲ هـ ده وفات اتتى. وفات وقتیده اوغلى ستوق تكين نارسیده بولغانى اوچون اينى ايسن بغرا خان نى واليعهد قيلدى، و انىنگ وليعهدى ستوق تكين بولماق غه وصيت قيلدى. بار خان بغرا قراخان نىنگ وفاتيدین كين ايسن بغرا خان قراخان لىق تختیده اولتوردى، و آكاسى نىنگ وصيتى غه مطابق ستوق تكين نى وليعهد قيلدى، و تورك عنعنه سى غه موافق ستوق نىنگ آناسى نى نكاحى غه آلدى. ليكن ايسن بغرا خان كين لرده ستوق تكين نى وليعهد ليكدين توشورمك و اوز اوغلى نى وليعهد قيلماق فكرى غه توشتى. ستوق تكين غايت هوشيار و منور بير شهزاده بولوب يگره ياش غه كيرگان وقت لريده مخفى مسلمان بولدى.

اویغورلری دین ایکانلیکی نی ویا قدیمقی اویغورلرنینگ اولادی دین ایکانلیکی نی بیلمایدور. الحاصل بو سوزلر دلیل سیز تخمین لردین عبارت بولوب تاریخ نظریده اعتبارغه الینغودک سوزلر ایماس دور. بو قراخانلر دوریده تألیف قیلینغان کتابلر و تاریخی و ادبی وثیقعلرغه کوره بولرینینگ اصلی قدیم دین مسلسل صورتیده کاشغرغه خان بولوب کلگان بیر خاندان دور. مذکور کاشغر خانلیق خاندانی اولزلی نی قدیمقی قراخانلردین مشهور بوقا خان (افراسیاب) نینگ اولادی دیب دعوا قیلور ایدی لر، و بو اعتبار بیلان اولزلی نی باشقه تورک خانلری دین یوقاری توتار ایدی لر.

شرقی تورکستان خانلری ۲۰۶ هـ ۸۲۱ م ده تیبب لیکلر نی هیداب چیقاریب مستقل بولغاندین کین کاشغر خانی آهسته آهسته قوتی نی آشوروب یارکند، ختن، اوچ اولکه لر نینگ خانلری نینگ اوستیغه نفوذی نی یایماقغه موفق بولدی، و بارا بارا کوچا خانی نی هم اطاعتغه مجبور اتتی، و بونینگ بیلان کاشغر خانی تمام آلتی شهرنی بیر دولت اولکه سی قیلیب مهم قوتغه مالک بیر تورک دولتی قوردی... [212] تنگری تاغلر نینگ شمالیده کی قارلوق دولتی و کوکچه تنگیز (بالخاش کول) اطرافیده کی یَغْمَا، توخسی، اوغراق، چِگِگُلْ آتلغ مستقل قبیله لر غرب دین ماوراء النهرده کی مسلمان سامانی دولتی و شرق دین اویغور دولتی نینگ هجوم لر یغه معروض قالبب تهله کده ایدی لر. تقریباً ۲۵۶ هـ ۸۷۰ م ده قارلوق دولتی و یورقاریقی [یوقاریقی] مستقل قبیله لر نینگ خانلری آرقه آرقه دین کاشغرده کی آلتی شهر خانی غه اطاعت عرض قیلیب انینگ حمایه سی غه کیردی لر. بونینگ بیلان آلتی شهر دولتی ایکی حصه کنگروب چونگ بیر تورکستان دولتی بولدی. الحاصل کاشغر خانی تنگری تاغلری نینگ جنوب و شمالیده کی اون دین زیاده راق تورک خانلیق دولتی نی اوز بایراقی آستیده بیرلاشتوروب بیر اتحادیه (کونفدراسیون) تورک امپراطورلوقی تأسیس اتتی، و اوزی غه قدیمقی آتا بابالری نینگ عنوانی بولغان قراخان عنوانی نی آلدی. عربلر ایلگریکی قاغانلری خاقان دیگانک بو قراخانلری هم خاقان الترق دیب یازادورلر.

دولت نینگ کنگروگانی

۲۶۷ هـ ۸۸۰ م ده قراخانلیق تختیده بوقا خان آتلغ بیر ذات اولتوردی. بو ذات شرقده قوروغ تاغ سلسله سی نینگ جنوبیده کی حاضرده چین چده لوب (لوپو) دییلا دورغان اولکه لر و چرچن و آبدال و میران اولکه لر نی اشغال اتتی. بو اولکه لر موندین ایلگری اویغور ایدیقوتی غه تابع ایدی. بونینگ بیلان قراخان دولتی و اویغور دولتی مملکت لری آراسیده قوزوغ تاغ سلسله سی حدود بولدی، و بو مناسبت بیلان قوروغ تاغ نینگ مهم یول لری اوستیده کی بعضی یرلری و بعضی تاغلر نی

چىن لىغىر پوتون بشلىق و اىلى اولكەلرىنىڭ اھالىسىنى قتل عام قىلىپ آشقانىنى چىن غە سوروب اليب كتيب بو اولكەلرنىڭ يىر نچە يىل انسان دىن خالى قالغانى و كىن لردە آلتى شهر و تورپان دىن ترانچى (دهقان) مهاجرلىرى بارىب او اولكەلرنى يىڭى باش دىن آباد قىلغانى شرقى توركستانده هر كىم غە معلوم دور، و چىن مؤرخ لرى هم بو فاجعه نى لذت و افتخار بىلان بيان قىلمىش لردور.

چىن دولتى اوزى نىڭ قوت سىز وقتىده ويا تورك لرنىڭ قوتى زىاده چاغ لردە چىن امپراطور لرى نىڭ تورك لر غە قىلغان تواضع لرى و تورك حكمدار لرى غە و شهزاده لرى غە و ختا كە كىچىك خان لرى غە قىز لرى نى بىرىب و چىن نىڭ نىفص مال [210] لرى نى اولر غە سوغات قىلىپ بو توغرا كونگل لوگ و جوانمرد خلق نى اوزى غە دوست قىلىپ بولر نىڭ يوروشى دىن ساقلانماق ويا قوت لرى دىن فايده لانماق تشبى ده بولغان لرى نى چىن تارىخى دىن اليب يوقارىده تولا ذكر قىلدوق. اما چىن لىغىلرنىڭ بو حرکت لرى دىن مقصد لرى صلح و آسایش بولماى بلکہ قوتلىك اتحاد و عسكىرى قوت اعتبارى بىلان چىن دىن يوقارى بولغان تورك لرنىڭ آراسى غە نفاق و تىنچ سىزلىق اوروغى نى ساچماق غە يول آچماق مقصد لرى ايدى، و بو واسطه بىلان تورك لرنىڭ قوتى نى ضعيفلاشتورماق و دولت لرى نى يىقىتىپ يورت لرى غە استىلا اتمك اصلى مطلب لرى ايدى. بو موضوع كول تكىن آبدە سىده بىلگا قاغان غايت فصیح اصيلا نه مارت لر بىلان انگلاتادور. صلح پرور و توغرا كونگل لوک تورك لر چىن نىڭ بو حيله گرلىك قىسماق لرى غە تولا توشتى لر.

چىن نىڭ قوتلىك وقتىده و خواهى ضعيف لىق حالىده تورك قوم لرى غە داىما بىر جان دشمنى ايكانلىكى و خواهى حرب و خواهى صلح زمان لرىده هچ بىر انسانىت و توغرا لىق ملاحظه سىده بولمغان لىقى تارىخ صحيفه لرىده انكار ممكن بولمايدورغان بىر نقطه دور. منه بو مطالعه خالص چىن تارىخى نىڭ برگان معلوماتى دىن آلىنغان مفهوم بناءً عليه انصاف قىلغۇچى نىڭ نظرى دىب آپ آچوق ثابت بىر دعوادور.

[211] شرقى توركستان ده قراخان لر دولتى

قراخان لرنىڭ اصلى و دولت نىڭ قورولوشى

بو دولت نىڭ حكمدار خاندانى نىڭ اوترا آسيا تورك قوم لرى نىڭ قايسى غە منسوب ايكانلىكى ده مختلف سوزلر باردور. چىن تارىخ لرىده بولر نىڭ قارلوق قىبىله سى دىن ايكانلىكى نى تخمىن قىلادور. بعضى عصرى تارىخ كىتاب لرىده بولر نى اويغور دىب يازادور. لىكن شرق

آسایشی نی تأمین قیلماق اوچون مهم یاردم لرنی قیلغانلری چین تاریخلریده تولادور. چینده چیقغان بیر نجه [208] اغتشاش لرده خونریزلیقنی باسیقتورماق اوچون چین حکمدارلریغه تورک لرینینگ یاردم قیلغانلری و تینچلیق بولغان زمان چین توپراقی نی بوشاتیب اوز اهلی غه قویوب بیریب یانیب چیقغانلری و مونداغ وقت دین استفاده قیلماق و چین غه استیلا قیلماق فکریده بولمغانلیق لری بو تاریخنی اوقوغانلرنینگ نظرلریدین مکرر اوتادور، و بو همه سی نی چین تاریخی دین ویا آندین آکینغان عصری تاریخ کتاب لریدین آلغان روایت لردور.

تورک و چین آراسیده کی محاربه لرده تورک لر غالب بولوب چین توپراق لری نی آلغان وقت لرده تورک لرینینگ چین اهالی سی نی قتل عام قیلغان ویا شهرلری نی ویران قیلغان غه عاید اینانغودک بیر روایت نی چین مؤرخ لری ذکر قیلمایدور. تورک امپراطورلری چین دین مغلوب بولوب قوتسزلیک زمان لریده هیچ وقت چین غه اطاعت قیلماق و باج برمکنی قبول اتمدی لر، بلکه اولگونجه مدافعه قیلیب شرفلیک اولوم بیلان اولدی لر، و شرفسز اسارت حیاتی غه راضی بولمادی لر. چین اطاعتی نی مقنن قبول اتکان لر بولسه بعضی کیچیک خان لر ویا تورک امپراطورلری غه خیانت اتکان عاصی لردین عبارت ایدی. اما تورک امپراطورلریدین هیچ بیرینینگ آنداغ قیلغانی نی چین تاریخ لری ده هم دعوا قیلمایدور.

چین سیاستی استیلاچی لیق، انسانیت سیزلیق، حیلہ گرلیک

تورک لر ضعیفلاشیب چین لیغ لر قوت تاپقان وقت لرده چین لیغ لر درحال معاهده لرنی بوزوب و ایکی ملت نینگ آسایش و راحتی نی هیچ نظر غه آلمای [209] تورک یورت لری غه هجوم قیلور ایدی لر، و چین لیغ لرینینگ تورک یورت لریده قیلغان قتل عام و شهرلرنی ویران قیلماق و مغلوب و بی گناه خلق نی اولتوروب آشقانی نی اوز یورت لریدین هیداب چین نینگ یراق یرلری غه و چول لری غه سوروب او بیچاره لرنی آچلیق دین یوق اتمک ویا چینلاشتورماق غه قیلغان اقداماتی بک تولادور. بو وحشیانه و ظالمانه سیاست لرنی چین نینگ متعصب و نتقامچی مؤرخ لری اوز کتاب لریده فخر بیلان ذکر قیلیب خوشلانماقده دور لر.

مغولستان اولکه لری بک تولا دفعه لر چین قتل عامی و تخریباتی غه اوچراغانلیقی یوقاریده اوتتی. شرقی تورکستانده قمول، بارکول، قوجو، لولان اولکه لری نی بیر نجه دفعه چین عسکرلری قتل عام و خراب قیلغانی معلوم دور. بو جمله دین یگرمه مقداری شهر غه ایگه بولغان لولان اولکه سی چین قتل عام و تخریباتی نتیجه سیده کاملاً ویران و چول حالی غه کلیمیش دور. ۱۱۷۲ هـ ۷۵۷ م ده

او سبب بودورکه هون دولتی نینگ مدهش بیر صورتده قوتلانیب کتکانیدین او وقتده کی چین امپراطوری چه‌انگ غایت یمان قورقوب کتیب اولرنی عسکر قوتی بیلان مدافعه قیلماق امکان‌سیز خیال قیلیب بو قورقونچ و خیال چه‌انگنی تورک و چین اولکه‌لری آراسیده غیر قابل مرور بیر مانع پیدا قیلماق مالیخولیاسی‌غه توشوردی، و چه‌انگ فقط اوشبو قورقونچ و وسواس دین توغولغان مالیخولیاسی‌نی وجودغه چیقارماق اوچون بو سد چین‌نی انشاء قیلدوردی. تورک‌لر اگر چین مؤرخ‌لری دعوا قیلغاندک خالص تالانچی بیر خلق بولغان تقدیرده آنداغ وحشی و انتظام‌سیز تالانچی‌لرنی چین‌دک نفوسی تولا و یراغ‌لری مکمل بیر ملت غایت آسانلیق بیلان مدافعه قیلور ایدی، و سد انشاء قیلماق اوچون میلیون‌لرچه آدم‌لرنی بیل‌لرچه مشقت‌لیک ایش‌غه سالماق‌غه هیچ حاجت توشماس ایدی—بو سد نینگ انشاسی وقتیده یریم میلیون آدم‌نینگ مشقت آستیده اولگانی‌نی چین تأریخ‌لری روایت قیلادور. آری بو سد چه‌انگ حیات وقتده بیر مکمل استحکام وظیفه‌سی‌نی ادا قیلیب سد اوستیده قویولغان بیر میلیون دین زیاده‌راق چین عسکر‌نینگ هون عسکر‌نی مدافعه قیلماق‌نی آسانلاشتوردی. لیکن چه‌انگ خیال قیلغاندک فوق‌العاده بیر مانع بولالمادی. چونکه کین‌لرده هون عسکر‌لری بو سدنی هیچ کوزغه ایلماس اوتا بردی‌لر. بیر اوروپا سیاحتچی‌سی نینگ سد چین حقیده کی مطالعه‌سی یازامیز. سیاحتچی ایتادورکه «سد چین [207] نینگ بناسی مؤرخ‌لر گمان قیلغاندک تورک‌لرنینگ مدافعه‌سی اوچون‌غینه ایماس دور، بلکه بونینگ اصلی سببی او زمانه‌لرده شهرلرنی سپیل‌لر بیلان احاطه قیلماق و مملکت‌نینگ حدودی‌غه قلعه‌لر و سدلر انشاء قیلماق عادت‌دین چیقغان بیر ایش‌دور. چونکه مونداغ سدلر او زمانه‌لرده دنیانینگ هر نقطه‌سی‌ده بنا قیلینور ایدی. باشقه یرلرده کی سدلرنینگ بعضی‌سی کاملاً یوق بولوب و بعضی‌سی نینگ ایزلری قالمیش‌دور. لیکن شمالی چین نینگ توپراقی غایت مستحکم بیر توپراق بولغانی اوچون چین سدی بوکون‌غه‌چه باقی‌دور»—سیاحتچی نینگ سوزی توگادی—

تورک‌لر غالب بولغان وقت‌لریده تمام چین‌نی مستملکه قیلیب چین‌نینگ انتھاسیز ثروت‌لرنی ایگه‌لاب آلماق‌غه هیچ بیر مانع قالمغان حالده مو چین‌نی مستملکه قیلما‌دیلر، بلکه چین امپراطوری نینگ تعرض قوتی‌نی ضعیفلاشتورماق‌غه قناعت قیلدی‌لر، و استقلال‌نی بیقادیلر. مغلوب و قوتی پراکنده بولوب اسیرنینگ حکمیده بولوب قالغان چین امپراطوری صلح تیل‌سه تورک حکمدارلری بو صلح‌نی درحال قبول اتی‌لر. چین نینگ حربی اقدامات قیلماق‌نی امکان‌سیزلیقی معلوم بولغان وقت‌لرده تورک‌لرنینگ قوتی غایت زیاده بولسه مو تورک‌لر مونداغ فرصت‌دین استیلا و هجوم اوچون استفاده قیلما‌ی بلکه بو فرصت‌نی بو ایکی قوشنه ملت‌نینگ صلح و آسایش‌ده یاشاماق‌نینگ مهم بیر فرصتی بیلیب چین‌غه دوستلوق قولی‌نی اوزاتقان‌لری و چین‌نینگ داخلی

مدنیت ایگهسی بولغان آتا بابالری بیلان تورک لرنینگ فخر قیلماق حقلری باردور».

قدیم زمان لرده کی تورک و چین سیاست لریده بیر مطالعه

قدیم زمان لرده کی تورک لری و چین لیغ لری آراسیده کی تاریخی سیاست معامله لری اوشبو شرق اویغور لری نینگ اورخون بوییده کی دولت لری ییقیلغان تاریخ ده آباغلاشادور. چونکه موندین کین چنگیز خان زمانه سی غه چه چین و تورک آراسیده مهم سیاسی حادثه لری واقع بولمغان ایدی. بو مناسبت بیلان قدیم زمان لرده کی تورک لری و چین لیغ لرنینگ سیاست لری خصوصیده تاریخ کتاب لریده یازیلغان تورک لرنینگ حقیده کی یالغان بهتان لری و چین لیغ لرنینگ حقیده کی ریاکارلیق لرنینگ حقیقتی نی محترم اوقوغوچی لر غه عرض اتمک مقصدی [205] بیلان چین مؤرخ لری نینگ اوز اقرار لری دین توینده کی مطالعه نی چیقاریب یازامیز. چین تاریخ لریده و آندین آلینغان عصری تاریخ کتاب لریده قدیمکی تورک لرنی وحشی و جنگجوی و خونریز و تالانچی ایدی دیب یازیلیب دور. لیکن ینه مذکور چین مؤرخ لری تاریخچی لری و وظیفه سی نینگ اداسی غه مجبور بولوب تورک لری حقیده کی او سوز لرنینگ محض قلم انتقامی بولغان بهتان دین عبارت لیک و تورک سیاستی نینگ صلح پرور لیک و انسانیت چی لیک و توغرا کونگل لوگلوک و عزت نفس دین باشقه نرسه ایماسلیکی غه اقرار قیلماق ده دور لری، و ینه چین مؤرخ لری چین نی مدنیت و صنعت بیلان دایما ماقاسه مو چین سیاستی نینگ استیلاجی لری و انسانیت سیز لیک و حیله گر لیک دین عبارت ایکانلیکی غه اعتراف اتمک مجبوریتیده قالماق ده دور لری. بونینگ بیانی بو ایکی فصل ده ذکر قیلانادور.

تورک سیاستی صلح پرور لیک، انسانیت چی لیک، توغرا کونگل لوگلوک، عزت نفس

هون و جوجان و کوک تورک و باشقه تورک امپراطور لوق لری بیلان چین لیغ لری آراسیده کی حرب و صلح واقعه لری نی تمام مؤرخ لری چین تاریخ لری دین آلدی لری، و تمام تاریخ کتاب لری ده مفصل صورتده روایت قیلینغان واقعه لریده هون لرنینگ ویا جوجان لرنینگ ویا کوک تورک لرنینگ چین غه تعرض قیلغان لری دایما چین نینگ ظالمانه تعرض لری نینگ مدافعه سی ویا اینینگ مکافات ویا اوچون واقع بولغانی مؤرخ لری [206] نینگ اتفاقی بیلان معلوم بولادور. چین لیغ لرنینگ سد چین نی بنا قیلماق غه مجبور بولغانی تورک لرنینگ غارت و تالان لری دین ساقلانماق اوچون ایدی دیگان سوز هم تورک لرنینگ حقیده بیر اتهام دور. سد چین نینگ بناسی نینگ سببی بک بسیط بر نرسه ایدی، و

قوشولماقەدە دور—چە انگ ماو چە انگ پااو و باشقە شەرلر اوشبو جملەدین دور. شرق اویغورلری بنا قیلغان شەرلر نینگ چوگراسیگه اون یگرمه قری ایگیزلیکده و بش آلتە قری کنگ لیکده سپیل لر بنا قیلور ایدی لر، و عمارت لری غایت مستحکم و مزین ایدی. منه بو سبب دین اویغورلر نینگ شهر و عمارت لری نینگ سپیل [203] لری و تام توروس لری بوکون غەچە قالیب اولر نینگ مدنیت لری نی دنیاغە اثبات قیلماقەدە دور. تورپان اولکە سیدە کی حاضرده خرابە لری موجود بولغان عمارت لر نینگ تولاراقی بودا معبد لری و آزاراقی مانى معبد لری دور. بودا و مانى دین لری غە منسوب افسانە لر و تصویر لر و حکمدار و راهب لر نینگ صورت لری نی کورساتا دورغان تام سیزیغ لری و هر قسم تورک الفبالری بیلان یازیلغان کتابە لر و خط اویولغان تختە لر و غایت نفیس اییک منسوجات و هر قسم زینت اسباب لری نی اوشبو عصریمیزده آلمان و اسویچره و انگلتره سیاحتچی لری تورپان اولکە سیدین بک تولا کشف قیلدی لر، و بو اثرلر نینگ بعضی سی نی مذکور سیاحتچی لر اورویاغە الیب باریب موزه خانە لردە قویدی لر، و تولاراقی اوز یریدە باردور. بو اثرلر نینگ تولاراقی قراخوجە دە کی قوجو شەری نینگ تە تی لری دین کشف بولدی، و ینه قوجونینگ شمالیدە کی مورتوق دە کی معبدە بودانینگ تمام حیاتی نی کورساتا دورغان بیر نچە تام سیزیغ لری باردور. بزکلیک دە کی معبدە هر قسم رنگلیک رسم لر بادور {باردور}، و ینه قراشهر نینگ یاقینی دە بیر اویغور معبدی دە بودانینگ تصویر لری کشف بولدی، و ینه دونگخوانگ نینگ ۸ میل جنوب شرقی سیدە کی بیر تاغ دە گرمه صورتیدە اویولوب یاسالغان تورت معبد باردور، و بو معبد لر بیر بیرى دین ۵۰۰ قری اوزاق دە دور. بو معبد لردە هر قسم هیکل و مجسمە لر و سیزیغ لر و کتابخانە لر و تماماً اویغور مدنیتی و صنعتی نینگ اثر لری باردور. بو معبد لری چین لیغ لر چە آن پوتونگ (اویغور گرمە لری) دیدور، و ینه آنشی شەری نینگ ۲۴ میل جنوبیدە کی بیر تاغ دە بیر گرمه معبد باردور. اینگ دە هم اویغور اثر لری [204] تولاغلیغ دور. بو معبدە یاوچی لر و توپالرغە عاید اثرلر و کتابلر هم کشف بولدی. بو معبدنی چین لیغ لر شی او چە آن پوتونگ (غربی اویغور گرمە سی) دیدور.

بو معبد لردە کشف بولغان اویغور اثر لری نینگ مهم راقی مینگ لرحە دینی و افسانە وی کتاب لر و بیر مونچە یغاچ مطبعە تختە لری و اسباب لری دور. بو مطبعە لر نینگ صورتی بودور که، باسیلماق لازم بولغان کتابنی اویغور حرفی بیلان یاغاچ تختە لرغە اویوب و تختە لرنی متحرک چرخ لر و پوزە لر آراسیغە اورونلاشتوروب کتاب باسار ایدی لر. منه بونگا کوره او وقت دە چین لیغ لردە بولغان دک اویغور لردە هم مطبعە چی لیک صنعتی بارلیقی معلوم بولماقەدە دور. کورولور که بو اثرلر اویغورلر نینگ غایت ایگیز بیر مدنیت غە یتکانلری نی ثابت قیلماقەدە دور. بو اثرلر نینگ حقیقەدە بیر آلمان عالمی ایتادور که «انگلتره، فرانسه، آلمانیا دە مونداغ بیر نرسە لر هیچ یوق وقت دە چیرایلیغ و چونگ بیر

قوجو شهريده الليگ يودا معبدی و بير مانی معبدی بار ایدی.

کین لرده مانی دینی اویغورلر ایچیدین بالکل یوق بولوب یالغوز بودا دینی غینه قالدی. اما بودا دینی ۸۰۰ هجری تاریخی غه چه تورپان و بش بلیق ده کی اویغورلر نینگ دین لری ایدی، و مذکور تاریخده همه اویغورلر مسلمان بولدلی (بیانی توبنده خضر خوجه خان نینگ بیانی ده کیلادور). ۱۴ عصر میلادی ۸نجی عصر هجری ده بش بلیق شهريده یاشاغان بیر اویغور محرری چین تیلیده یازیلغان بیر سوترا (بودا کتابی) نی اویغور حرفی بیلان یازیب تورکچه غه ترجمه قیلدی. بو کتاب حاضرده اوروپا موزه خانه لریده باردور، و بو کتاب نینگ آتی آلتون یاروق دور، یعنی آلتون هدایت دیمکدور.

شرق اویغورلری نینگ مدنیتی

شرق اویغورلری نینگ سیاسی موقعیت لری یالغوز بیر عصر مقداری بیر زمان بیلان محدود و اشغال اتکان یرلری فقط مغولستان و سیردین عبارت بولغان تورک اولکه لری نینگ بیر پارچه سی غینه بولغانی اوچون بولر نینگ سیاست اعتباری بیلان کی اهمیتی ایلگریکی تورک امپراطور لوق لری دین آزدور. لیکن مدنیت و علم و صنعت [202] اعتباری بیلان شرق اویغورلری نینگ رتبه سی مغولستان و مانچور اولکه لریده یاشاغان تمام تورک قوم لری دین تولا اوستون ایکانلیکی حاضر قی عصریمزده کی علمی تحقیقات و حفريات نتیجه سیده معلوم بولوب اویغور مدنیتی دنیا مدنیت تاریخیده مهم بیر موقع آماقده دور. قرابالغاسون شهری نینگ ته تی لری ده و مغولستان نینگ مختلف یرلریده اویغور لر غه منسوب آبدلر و صنعت اثر لری و کتابه لر غایت تولادور. بو اویغورلر شرقی تورکستان غه کوچوب کلگان دین کین یرلاشکان ساحه لریده تولا شهرلر آباد قیلدی لر. بش بلیق شهری ایلگری ویران ایدی. انی بو اویغورلر ینگ دین بنا قیلدی لر، و بش بلیق نینگ شرقیده غایت چونگ و چیرایلیغ بی شهر بنا قیلیب آنکا چونگ بلیق آت قویدی لر—بو شهر حاضرده هم باردور، و انی چین لیغ لر گوچنگ (قدیم شهر) آتایدور. ایلی ده ایلی بلیق و مینگلاق آتلیغ ایکی شهر آباد قیلدی لر. بوگونکی آلتای ولایتی ده سُمی تالاس آتلیغ بیر شهر یاسادی لر، و لوب کول لری یاقینیده اُوسُمی و تریم و سولمی آتلیغ شهرلرنی هم اویغورلر بنا قیلغان لقی روایت قیلینادور. الحاصل بولر نینگ آباد قیلغان شهر و قلعه و آبادلیق لری بک تولادور. دونگ خوانگ دین لیانگ جو غه چه سوجو و کانچو اولکه لریده ساحه لرده اون بش دین زیاده راق اویغور شهرلری نینگ خرابه و سپیل لری باردور، و غربی گانسوده اویغور شهرلری دین خراب بولمغان لری هم باردور، و چین چه ده اویغور دیمک بولادورغان چه انگ کلمه سی بو شهرلر نینگ آت لری غه

TEXT OF THE MANUSCRIPT

اۋلادە قوجو اولكەسىدە كى قوجو شەھرى ایدی—بو شەھرنینگ خرابەسىنى حاضردە عوام خلق دقیانوس شەھرى دیدور، و اطرافى دە كى كنتلرنى قراخوجە (قراقوجو) دییلا دور. كین قراخان لرغە عاصى بولغان وقت دین اعتباراً ایدیقوت بش بلیق شەھرىنى پایتخت قیلدی—بش بلیق بش قلعه یاكە بش شەر دیمكدور—بو بش بلیق شەھرى حاضرقى اورومچى شەھرى دور. چین استیلاسى دین كین چین لیغلر بو شەھرنینگ آتىنى چین چهغه ترجمه قیلیب اوروموچى دیدى لر. اۇ بش دیمكدور، روموچى اوچ كلمه بولوب مجموعه سى نینگ معناسى بش شەر یا قلعه دیمكدور.

[200] فايده

بیلیمك كرك كه شرقى و غربى توركستان اهالى سى شەھرنى كند دیر ایدی لر. یارکند، اوزکند، اورداكند، ینگى كند، سمیرکند (سمرقند)، باى كند، اوشبو لهجهغه مبنى دور. مغولستان طرفیده كى توركلر شەھرنى بلیق یاكە بالیق دیر ایدی لر. بش بلیق، چونگ بلیق، ایلى بلیق، بو لهجهغه مطابق دور. چنگیز خان زمانه سى ده قراقوروم شەھرىنى خان بالیق دیر ایدی لر، و قوبلاى قاآن زمانه سیده پکین شەھرىنى خان بالیق دییلور ایدی.

شرق اویغورلری نینگ دینی—بودائی—مانوی

قدیم زمان لردە اویغورلر توئین دینیده ایدی لر. ۱۵۰ م دە شرقى تورکستان ده بودائی دینی رواج تاپقاندین کین شرقى تورکستان لیغ بودائی راهب لر مغولستان غه باریب اویغورلرنى بودا دینی غه کیرگوزدی لر. بو وقتدین اعتباراً شرق اویغور خان لری و کته لری تماماً بودا دینی ده بولوب شرق اویغورلریده ان قوتلیک دین بو ایدی. شرق اویغور قاغانى بوگوگ قاغان ۷۶۲ م ده چین غه باریب لویانگ (خونن) شەھرىنى بیر مدت اشغال قیلغان وقتیده مانى دینی نینگ راهب لری دین تورت کشى بیلان تونوشتی، و بو راهب لرنى قرابالغاسون شەھرى غه همراه الیب کلیب بوگوگ قاغان بو راهب لرنینگ دعوتى بیلان مانى دینی غه کیردی، و بو دین نى اویغورلر آراسیده نشر قیلماق غه تولا یاردلمر قیلدی. قرابالغاسون شەھرى نینگ ته تی (خرابه) لری دین کشف بولغان اویغور آبدە لری بو واقعه نى بیلدورمکده دور. شرق اویغورلری شرقى تورکستان غه [201] هجرت قیلغاندین کین اولر ایچیده مانى دینی بیر آز رواج لیغ بولسه مو بودا دینی ده بولغان شرقى تورکستان اهالى سى دین لریده غایت مستحکم لیكى وجهیدین شرقى تورکستان ده مانى دینی بک رواج تاپالمادی. ۹۸۱ م ده شرقى تورکستان ده سیاحت قیلغان بیر چین لیغ سیاحت نامه سى ده ایتاردور که ایدیقوت نینگ پایتختی بولغان

اثر لری عقل لرنی حیران قیلماقده دور—بیانی توینده کیلا دور.

[198] شرق اوغورلرنینگ دولتی ییقیلیب شرقی تورکستان غه هجرت قیلغانی

شرق اوغورلرنینگ دولتی غه تابع بولغان تورک قوم لری آرقه آرقه دین عصیان لر چیقارور ایدی لری، و بو عصیان لرنی باسیقتورماق اوچون اوغور قاغانی نینگ مهم قوت لری صرف بولور ایدی. بو عصیان لردوام قیلغانچه اوغور دولتی ضعیفلاشیب قالدی، و عاصی قوم لرنینگ کوچلوق راقی یاما سوی (ینی سی دریاسی) نینگ بوییده کی قیرغیزلر ایدی. قیرغیزلر ۲۲۶ هـ ۸۴۰ م ده قرابالغاسون شهری غه هجوم قیلیب الیب کتتی لری. بونینگ بیلان اوغورلر مغلوب بولوب بیرر مینگ ییل دین بری یاشاغان اولکه لرنی نی بوشاتیب هجرت قیلماق غه مجبور بولدی لری. شرق اوغورلری بو حادثه نتیجه سیده ایکی قول بولوب آرزاق بیر قول گانسو ولایتی نینگ شمالی غه باریب او یرده یرلاشتی لری. حاضرده اولرنی چین لیغ لر چه آن فآن یعنی وحشی اوغور دیدور (بیزلر چن فن دیمیز)، و تولاراق بیر قول شرقی تورکستان غه یوروب اوچ ایل (حاضر قی غربی گانسو) و قمول و قوجو و بش بلیق و ایلی و کنگیت و لولان اولکه لری ده یرلاشتی لری، و او یرلرده کی اصلی اهالی غه آرالاشیب قالدی لری. آز مدت کین بو مهاجر اوغورلر کهنه و اصلی یرلیک تورک لرنی اوز حاکمیت لری آستیغه الیب بو اولکه لرنینگ خان لری اوغورلردین بولدی، و کین چه بو اوغور خان لری نینگ همه سی بیر خان نینگ اطاعتی نی قبول اتتی لری، و بو چونگ خان غه ایدی قوت (صاحب دولت) عنوانی نی بردی لری (اوغور لهجه سیده ایگه نی ایدی [199] دیرلر). بو ایدی قوت دولتی قراخان لردولتی قورولغونچه کاملاً مستقل ایدی، و نفوذی نی کنگیت و کوچا غه چه کنگروتکانی روایت قیلانادور. و شرق ده وؤوی (حاضر قی لیانگجو) شهری نینگ شرقیده کی وؤشی تاغی غه چه اشغال اتتی لری، و ۲۰۰ ییل کین خیتای تورک دولتی اوغورلرنی سد چین ایچیدین هیداب چیقاردی. قراخان لردولتی قورولغاندین کین ایدی قوت لردولتی قراخان لرغه تابع بولوب داخلی مستقل حالغه کلدی لری، و قراخان لرغه تابع بولغان وقت دین اعتباراً اوغورلر باش ارگون و قوروغ تاغ نینگ او طرفی ده بولوب قوروغ تاغ سلسله سی نی سینگیر (سرحد) دیر ایدی لری (حالا هم بو آت باقی دور)، و قراخان لردوریده تورپان، قمول، ایلی، آلتای، ایمیل، غربی گانسو، قراشهرنی اوغور یورتی و عوام الناس بو یورت لرنی اوغور دیر ایدی لری. قراخان لردولتی اسلام غه داخل بولغانده ایدی قوت باشلیغ اوغورلر قراخان لرغه عصیان چیقاردی لری، و اوتراده تولا محاربه لردولوب اخیراً اطاعت غه کیردیلر. لیکن اسلام نی قبول اقمدی لری (بیانی قراخان لردولتی فصلی ده کیلا دور). اوغورلرنینگ داخلی مستقل دولتی ۸۰۰ هـ ۱۳۹۷ م غه چه دوام قیلدی. ایدی قوت نینگ پایتختی

شرق اویغورلری هون دولتی {ده} دوریده اولرغه تابع بیر خانلیق حالده یاشادیلر. هون دولتی بیقیلغاندین کین کی دوره لرده بولریننگ حقیده معلومات یوق دور. کوک تورک دولتی قورولغانده اولرغه تابع قوتلیک بیر خانلیق ایدی. کوک تورک دولتی اولا بیقیلغانده شرق اویغورلری چین حاکمیتی آستیغه کیریپ قالدی لر. ایلتریش قاغان کوک تورک دولتی نی تیرگوزگانده شرق اویغورلری آنکا تابع بولدی لر. قاپاغان خان نینگ وفاتیدین کین شرق اویغورلری بیر یولی تأریخ میدانی غه چیتی لر، یعنی مذکور وقت دین اعتباراً استقلال دعواسی نی باشلاب قوتلوق کوک تورک دولتی بیلان محاربه قیلغالی توردی لر. ۷۴۰ م ده شرق اویغورلری بايقال کولی نینگ اطراف ده اولتوروغلوق بَسْمَلْ قبیله سی (بسمیل لرنی چین تأریخیده پاسمیل دیب یارادور) و اوتوگن تاغلریده کی بیر قسم قارلوق لرنی و بولردین باشقه بیر نچه تورک اوقوامی نی اوزی غه تابع قیلیب اوزمیش قاغان نی بیر نچه نوبت مغلوب قیلدی لر. ۱۲۶ هـ ۷۴۴ م ده شرق اویغورلری اوزمیش قاغان نی یوق اتیب قوتلوق کوک تورک دولتی نی بیقتی لر، و اویغورلر قراقوروم شهری نی آلیب او یرنی پایتخت قیلمای اورخون دریاسی نینگ غربی قایی سی ده کی [197] قرابالغاسون شهری نی پایتخت قیلدی، و اویغور خانی اوزی غه قاغان عنوانی نی آلدی، و تمام مغولستان و سیرده کی تورک لرنی اوز حاکمیتی آستیغه الیب غرباً آلتای غه چه و جنوباً گانسو و شنسی حدودی غه چه کنگرو بولغان شرق تورک یورت لری بو اویغور قاغانلیقی ده داخل بولدی (۱۳ نجی خریطه غه قراسونلر).

بو شرق اویغور قاغانلیقی چین ده کی اونگلوک خان اغتاششی نی باسیقتورغانی و بوکوگ قاغان نینگ ۷۶۲ م ده لویانگ شهری نی اشغال اتکانی و بو اقدامات سایه سیده تمام تورک دولت لری بیلان سیاست یوزیدین بیرلاشیب چین دولتی نی مشترک بیر تورک لر حمایه سی استیغه آلینغانی یوقاریده اوتتی. ۷۶۵ م ده تیب تلیک لر چین غه هجوم قیلیب چانگ آن نی محاصره قیلغانده امپراطور چو بوکوگ قاغان دین یاردم تیلادی، و قاغان درحال مهم یاردم عسکری یوللاب تیب تلیک لرنی قاچوردی. شرق اویغورلری بو دولت لری نی قوروشدین ایلگریکی دوره لریده هم غایت ایگیز مدینت غه مالک ایدی لر، و اورخون و سلنگا دریالری بویده غایت چیرایلغ شهرلری بار ایدی. هون دولتی دوریده و کوک تورک و باشقه تنگری قوتلوق و قاغانلیق دولت لر دوره لریده تمام مالیات دفترلری و اداره لرده کی کاتب لیق ایشلری اوشبو شرق اویغورلری نینگ قول لریده ایدی. اوغوز خان مته نینگ وزیر اویغور ایدی دیگان روایت مشهور دور. شرق اویغورلری کوک تورک دولتی نی بیقیتیب قاغان لیق مقامی نی آغاندین کین بولریننگ مدینتی بیر یولی ایلگریلاب کتتی. مغولسمان و گانسو میدان لری شرق اویغورلری نینگ مدینت و صناعت و علم اثر لریدین تولا غلیغ دور، و کین کی یورت لری بولغان شرقی تورکستان نینگ شرق حصه سیده تاپیلغان شرق اویغور

[195] آلتی شهرغه تیب تلیک لرنینگ ایکنجی استیلاسی

۱۸۴ - ۲۰۶ هـ ۸۰۰ - ۸۲۱ م

تیبت دولتی ۷۵۰ م دین اعتباراً بک قوتلانگان ایدی. ۷۶۵ م ده چین غه یوروش قیلیب حتاً چانگان نی محاصره قیلیب یانیب و هندوستان طرف لری غه هم هجوم قیلغانلیقی روایت قیلانادور. <24> منه بو قوت سایه سیده تیب تلیک لر ۸۰۰ م اطرافیده شرقی تورکستان غه یوروش قیلیب چرچن و ختن و یارکند ولایت لری نی آلدی لر، و کین چه کاشغر نی هم آلدی لر، و اوچ و کوچا و کنگیت خان لری هم تیب تلیک لر غه باج برمک غه مجبور بولدی لر. بو استیلا مدیتی تقریباً ۲۱ ییل دوام قیلدی. بو مدت ایچیده شرقی تورکستان ده بولغان واقعه لر خصوصیده ایشانگودک معلومات یوق دور. ۸۲۱ م ده تیب تلیک لر چین دین مغلوب بولغان نینگ نتیجه سیده قوت لری آزاغان فرصت دین آلتی شهر خان لری استفاده قیلیب تیب تلیک لرنی هیداب چیقاردی لر.

آلتی شهر نینگ استقلالی

تیبت تلیک لرنی هیدانگان دین کین ختن، یارکند، کاشغر، اوچ، کوچا، کنگیت، چرچن خان لری اوز باشقه اولقی دک مستقل بولدی لر. کین لرده کاشغر خانی آهسته آهسته قوتلانیب ختن و یارکند و اوچ خان لری کاشغر خانی نینگ عالی نفوذی غه اطاعت اتکانلری معلوم دور، ولیکن ۸۴۰ م غه چه شرقی تورکستان ده واقع بولغان حوادث خصوصیده ایشانگودک معلومات یوق دور. ۸۴۰ م ده شرق اوغور لری نینگ شرقی تورکستان غه هجرتی سببی بیلان بولغان حادثه لرنینگ بیانی توبنده کیلا دور.

[196] شرق اوغور دولتی

اواقی دوره فصل لریدین بیریده ایتیلغان وجه بیلان شمالی مغولستان ده یرلاشیب او یرده بیر خانلیق تأسیس قیلیب اوغور آتی بیلان تونولغان بیر تورک زمره سی نی عصری تاریخ کتاب لریده اوغور قبیله سی دیب آتایدور، و اورخون آبدله لریده بولرنی اون اوغور دیب یازبیدور. بو یرده کی اوغور دولتی اوشبو اوغور لرنینگ سکرنجی عصر میلادی ده قورغان ینگی دولتی دور. بیز بو اوغور لرنی شرق اوغوری دیمیز. شرق اوغور لری شرقی تورکستان تاریخی ده مهم بیر موقع غه مالک دور لر. بو اوچون بولرنینگ بیر آز تاریخچه سی نی بیانی قیلامیز.

²⁴ بو هجومده قنوج غه چه آغان.

مذکور یورت لرنینگ خان لری مستقل بولوشوب بیر بیرلری بیلان دوستانه مناسبتده ایدی لر، و شمالده کی قارلوق دولتی بیلان و شمال شرقی یعنی مغولستان ده کی اویغور دولتی بیلان کین لرده مناسبت لری یخشی ایدی. چین امپراطوری بو تأریخده تورک لرنینگ اوستیغه حاکم لیق قیلغودک درجه ده قوتی بولمغان اوچون مونداغ وقت لرده قیلا دورغان مدارا سیاستی نی توتوب بو تأریخده موجود بولغان اویغور قاغان لیقی و قارلوق و کوچا و ختن و باشقه تورک خانلیق دولت لری نینگ حکمدار لری غه سوغوت لر ایباریب بولر نی اوزی غه دوست قیلماق غه کوشش قیلور ایدی. ۷۵۵ م تأریخیده اونگلوک خان (چین تلفظی آن لوشان) آتلیغ بیر تورک قهرمان چین نینگ شمال و شرق اولکه لری نی اشغال اتتی، و ایکی ییل کین اونگلوک خان چین پایتختی چانگ آن شهری غه یوروش قیلدی. امپراطور خوان چونگ اویغور و قارلوق و باشقه تورک حکمدار لری غه یالواریب یاردم تیلادی. اویغور قاغانی اوز [194] اوغلی باشلیغ تولا عسکر یوللادی، و قارلوق خانی هم بیر مقدار عسکر بیلان یاردم بردی، و آلتی شهر نینگ آن قوتلیک دولت لری بولغان ختن دین ختن خانی اوز قیادتی آستیده تولا عسکر بیلان چین غه باردی، و کوچا خانی هم مهم یاردم قوتی یوللادی. الحاصل بو تورک قوت لری شمال دین و غرب دین چین غه کیریپ اونگلوک خان بیلان محاربه قیلا قیلا چانگ آن غه باردی لر. بو آرا ده امپراطور خوان چونگ اولوب اوغلی چو امپراطور بولوب و بو امپراطور چانگ آن دین قاجیب چانگ آن نی اونگلوک خان اشغال قیلغان ایدی. یوقاریقی تورک یاردم قوت لری اونگلوک خان نی مغلوب قیلیپ چانگ آن نی الیب امپراطور چونی قاچقان یری دین کلتوروب تخت ده اولتور غوزدی لر، و بو تورک قوت لری ۷۶۳ م غه چه چین ده توروب اونگلوک خان نی یوق اتیب چین نی تینچ قیلدی لر. ۷۶۲ م ده اویغور قاغانی بوکوگ قاغان شانسی یولی بیلان اونگلوک خان نینگ اوستیغه هجوم قیلیپ و انی یوق اتیب انینگ پایتختی بولغان لویانگ (حاضر قی خونن) شهری نی اشغال قیلیپ بیر ییل او یرده توردی. اویغور دولتی نینگ جنوب یابغوسی (حاضر قی داخلی مغولستان عمومی والی سی) غه چین امپراطوری چو بیر قیزی نی بردی. اویغور دولتی و باشقه یاردم قیلغان تورک دولت لری غه چین امپراطوری علا حده {علا حده} سوغات و تارتیغ بیرا دورغان بولوب تورک یاردم عسکر لری چین دین یانیب کلدی لر. اوزون مدت غه چه چین امپراطور لوقی یوقاریقی چونگ کیچیک تورک دولت لری غه تارتیغ بیریپ اولرنینگ مشترک نفوذ لری آستیده یاشادی.

غربا اینجه (سیر دریا) و جنوباً تنگری تاغلری آراسیده کی تورک یورتلری نی اشغال اتی لر (۱۲نجی خریطه غه قراسونلر). منه بو صورت بیلان تشکیل تاپقان قارلوق دولتی قراخانلر دولتی قورولغان تاریخ غه چه مستقل یاشادی، و قراخانلر دولتی قورولغان دین کین قارلوقلر مذکور دولت غه تابع بولوب داخلی مستقل بیر یابغولوق درجه سی غه توشتی. دیمک که ۲۶۷ هـ ۸۸۰ م غه چه کاملاً مستقل قالدی لر. [192] قارلوقلر خلیفه هارون الرشید زمانه سیده ۱۷۶ هـ ۷۹۳ م ده فرغانه غه هجوم قیلیب او اولکنی آلدی لر. لیکن اسلام عسکرلری کین چه غالب بولوب قارلوقلر فرغانه نی بوشاتیب یانیب کلدی لر. ۱۸۹ هـ ۸۰۶ م ده قارلوقلر خانی اویغور خانی و جنوبی تورکستان غه استیلا قیلغان تیب تیکلر بیلان بیرلاشیب عرب اسلام حکومتی غه حرب اعلان قیلیب بیر نچه نوبت اوروشلر بولدی. لیکن او وقت ده خراسان عمومی والی سی بولغان مأمون (هارون الرشیدنینگ اوغلی) تورکلر بیلان یخشی مناسبت ده بولماق سیاستی نی توتقانی سببی بیلان قارلوقلر نی مصالحه غه دعوت اتیب صلح بولدی. موندین کین قارلوقلر ایچیغه اسلام دینی کیرگالی باشلادی.

غربی تورکستانده کی سامانی تورک اسلام دولتی بیلان قارلوق دولتی آراسیده ۲۳۵ هـ ۸۵۰ م اطرافیده تولا محاربه لر بولدی. الحاصل قارلوق دولتی سامانی دولتی بیلان قوشنه بولغانی اوچون بو ایکی دولت آراسیده گاهی صلح و گاهی حرب معامله لری واقع بولغانی طبیعی معلوم دور. اما بو قوشنه لیک تاثیر بیلان قارلوقلر نینگ تولراقی اسلام دینی بیلان مشرف بولغانی ثابت دور.

قارلوق دولتی ۲۶۷ هـ ۸۸۰ م ده قراخانلر دولتی نینگ اتحادیه سی غه کیریپ بو دولت نینگ قوت تاپماقی و بیر تورک امپراطورلوقی حالی غه یتمکی غه قارلوقلر مهم یاردم لر بردی لر. قارلوقلر قراخان دولتی غه تابع بولغاندین کین ایلی دریاسیدین ایرتیش دریاسی غه چه چوزولغان یته سو اولکه سیده داخلی استقلال بیلان یاشادی لر، و بولر نینگ خانی یابغو عنوانی بیلان مشرف ایدی، و تا چینگیز خان زمانه سی غه چه داخلی استقلال لری نی محافظه اتی لر. یته سو اولکه سی نی حاضرده روسلر سمرچینسکی دیب آتایدور.

[193] آلتی شهر و قوجوده کی مستقل کیچیک خان لیک دولت لر

بو تاریخده شرقی تورکستان ده کی مستقل دولت لر نینگ نچه ایکانلیکی نی تاریخ روایت لری و تاریخی اثرلر آچوق خبر برمه موختن ده، یارکنده، کاشغرده، کوچاده، لولان ده، کنگیت ده، قوجوده مستقل خانلیق دولت لر بارلیقی چین تاریخی دین آنگلنادور، و توبنده کی صورته سیاسی موقعیت لری و قوت لری معلوم بولادور (۱۲نجی خریطه غه قراسونلر). کاؤ سین چی قاچقاندین کین

[190] شرقی تورکستان ده بیر نچه مستقل دولت لر قورولغانی

یوقاریده ایتیلغان وجه بیلان کاؤ سین چی قاچقاندین کین شرقی تورکستان خان لری اوزی چه مستقل بولوب قالدی لر. بش بلیق (اورومچی)، ایمیل، آلتای اولکه لریده کی قارلوق قبیله سی مذکور اولکه لرده بیر دولت قوردی لر. قوجو، قومول، بارکول، آلتی شهرده کی خان لرینینگ هر بیر اوز اولکه لری ده مستقل بولدی لر. بو دولت لر دین تاریخ نظریده مهم راقی قارلوق دولتی ایدی. بناء علیه قارلوق دولتی نینگ تاریخی نی بیر آز تفصیل بیلان بیان قیلامیز

قارلوق دولتی

قارلوق قبیله سی غربی و شرقی تورکستان تورک حکومتی ده داخل غایت تولا و مهم بیر تورک قبیله سی ایدی. چین تاریخیده بولر نی کوكولو ديب يازادور. بولر نینگ بیر قسمی آلتای نینگ شرقی ده کی اوتوگین تاغ لری ده اولتورور ایدی، و شرقی کوك تورک اداره سی آستیده یاشار ایدی، و بولر نی اورخون آبدله لریده اوچ قارلوق ديب يازادور، و بیر قسمی بش بلیق و ایمیل و آلتای نینگ غرب طرفیده اولتوروب غربی کوك تورک اداره سی غه تابع ایدی. چین استیلاسی دوره لریده چین غه تابع بولدی لر، و چین نینگ نفوذی عاجزلاشقان و تورکش لر چین ضدی غه قوپقان وقتده ایکنجی قسم قارلوق لر تورکش (غریارد) بیریب بو سایه ده ایسیغ کول نینگ جنوب و غرب طرفیده کی ساحه لر غه مهم مقداره قارلوق لر کلیب یرلاشتی لر. سولو قاغان زمانه سیده اوتوگن تاغ لریده کی لر دین باشقه تمام قارلوق قبیله سی سولو قاغان غه تابع بولوب سریغ تورکش دییلگان [191] چونگ بش قبیله نینگ بیر ایدی. سولو قاغان اولگان دین کین قارلوق لر چین نینگ نفوذی آستیغه کیریپ قالدی، و کین لر ده چین لیغ لر بیلان یخشی مناسبت ده بولوب قارلوق لر نینگ تولاسی کاؤ سین چی غه عسکر بولدی.

۷۵۱ م ده کی زیاد بن صالح و کاؤ سین چی آراسیده واقع بولغان تالاس محاربه سیده قارلوق لر چین عسکری نی یوق اتیب مذکور ییلده بش بلیق، ایمیل، غربی آلتای اولکه لریده بیر قارلوق دولتی قوردی لر. اوتوگن تاغ لریده کی قارلوق لر مغولستانده دولت تأسیس قیلغان شرق اویغور لری غه تابع یا شاماقده ایدی لر. ۱۴۰ هـ ۷۵۷ م دین باشلاب قارلوق دولتی و اویغور دولتی آراسیده مجادله پیدا بولغالی توردی. بو مجادله لر نتیجه سیده اوتوگن تاغ لریده کی قارلوق لر غربی آلتای اولکه سی غه کوچوب کلمک غه موفق بولوب بونینگ بیلان قارلوق دولتی چونگ قوت غه ایگه بولدی.

۱۴۹ هـ ۷۶۶ م ده قارلوق لر غرب غه یوروش قیلیب ایسیغ کول اطرافی ده کی خانلیق و بگ لیک کیچیک دولت لر نی اوزی غه تابع قیلیب شمالاً آلتای و یته سو و کوچه تنگیز (بالخاش کول) و

دشمن اوچراشيب اوروش باشلاندى. سكر بيل دین بری چین اسارتیدین قوتولماق اوچون فرصت غه منتظر تورغان تورک عسکرلری درحال بیرلاشيب چین عسکرى غه قانیغ هجوم اتتی لر. کاؤ سین چی آران بش آدمی بیلان قاجیب کتتی. باشقه چین عسکرلری نینگ همه سی بو ایکی طرفلیک تورک عسکرلری نینگ قلیچ لری نینگ آستیده جان بردی. کاؤ سین چی شو قاچقانچه هیچ یرده توختایالمای چین حدودی غه جانی نی آلدی، و کین لرده چین امپراطوری نینگ امری بیلان اولتورولدی. کاؤ سین چی نی قاچورغان تورک عسکرى نینگ تولراقی قارلوق قبيله سیدین ایدی. بونینگ بیلان تورکستان دین چین استیلاسی ییقیلدی. بو تاریخیدین اعتباراً مینگ بیل دین زیاده راق مدت چین عسکرى تورکستان غه هجوم قیلالمای ۱۱۷۲ ه غه چه تورکستان اهالی سی چین هجومی دین خاطر جمع لیکده یاشادی لر.

[189] بو تاریخده غربی تورکستان خانلیق لری و اسلام

سولو قاغان اولوب تورکش لر آراسیده داخلی مجادله چیقغاندین خراسان والی سی اسد بن عبدالله استفاده قیلیب ۱۱۹ ه ده ختل (قراتگین) اولکەسی غه غزات قیلدی، و ختل تورک لری نینگ چونگ قلعه سی نی فتح قیلدی، و عسکرلری نی قراتگین دره لری غه آیریم آیریم تارقاتتی. اسلام عسکرلری اوچراغان انسان نی اسیر و کوزی غه کورونگان مال نی اولجه قیلیب اهالی نینگ تولاسی شرقی تورکستان غه قاجیب کتتی. بو واقعه دین کین اسد والی لیقیدین معزول بولوب اورنیغه نصر بن سیار آتلیغ بیر کشی والی بولدی. نصر بن سیار تخارستان و ماوراء النهر خان لری بیلان تولا محاربه لر قیلیب هر محاربه ده غالب بولوب ۱۲۵ ه غه چه تمام تخارستان و سوغدیان (سوغوت) و ختل و فرغانه و تاشکندده کی تورک خانلیق دولت لری اسلام عرب دولتی غه جزیه برمک صورتی بیلان تابع بولدی لر. بو وقت غه چه اسلام دولتی طرفیدین خراسان والی سی بولوب تورک یورت لری غه مداخله قیلغان اسلام والی لری نینگ انصاف لیغ و دیندارراقی اوشبو نصر بن سیار ایدی. بو کشی غربی تورکستان خان لری نینگ جزیه برمک صورتی بیلان قیلغان اطاعت لری غه قاناعت قیلیب معین بولغان جزیه نی الیب شهرلر و ملک و مال لر غه ناحق قول اوزاتمای تورک لرنی اوزی غه دوست قیلدی، و مسلمان بولغان لردین جزیه آلمادی. نصر بن سیار نینگ وقتیده اسلام عالم لری ماوراء النهر غه تولا کلیب تورک لرنی پیغمبر علیه السلام نینگ روش لری غه مطابق یخشی تبلیغ و علمی تربیه بیلان اسلام غه دعوت قیلدی لر، و تورک لرنینگ تولراقی مسلمان بولدی.

بوزولدى، و اوروش باشلاندى. اوچ يىل اوروش دوام قىلىپ ۱۲۷ ھ. ۷۴۴ م دە كورچور چين عسكىرى نىنگ قولىغە اسير توشوب اولتورولدى، و بونىنگ بيلان چين عسكىرلىرى سريغ و قرا توركش لرنىنگ اوستيغە استيلا قىلىپ اينجه (سير دريا) بويى غەچە و شمالده آرال كولى و خزر تنگىزى غەچە يايىلغان تمام تورك اقوامى چين نفوذى آستيغە كىريب قالدى، و قوجو، آلتى شهر خان لر هم اوز اوستلرى ده چين حاكىمىتى نى توتماق غە مجبور بولدى لر.

چين نىنگ بو استيلا عسكىرى نىنگ باش قوماندانى كور يالىغ كاۋ سىن چى آتليغ بر كشى ايدى. استيلا تمام بولغاندين كين كاۋ سىن چى [سىن چى] تورك يورتى غە عمومى والى تعيين قىلىندى، و چين مركزى غە لفظى صورته غينه اطاعت قىلىپ ديكتاتور دك حكم سورمكده ايدى. كاۋ سىن چى تورك لردىن باشقە پامير تاغلىرى ده كى تىب تليك (كانجوت) لرنى هم مغلوب قىلىپ اطاعتى غە كىرگوزدى.

تورك لر بو فلاكت غە مبتلا بولغان فرصت دىن اسلام عرب اميرلىرى استفاده قىلىپ تمام غربى توركستان نى فتح قىلغان ايدى لر. بيانى توبنده كيلا دور. او وقت ده شرقى توركستان دىن سانالادورغان تاشكند نىنگ خانى چين استيلاسى دىن قورقوب اسلام اميرلىرى غە جزبه برمك شرطى بيلان اسلام دولتى حمايه سى غە كىرگان ايدى. خليفه طرفيدىن خراسان عمومى والى سى بولغان نصر بن سيار كاۋ سىن چى بيلان بير عدم تعرض معاهده سى عقد اتتى. ليكن ۲۱۹ ھ دىن اعتباراً خراسان ده مشهور ابا مسلم خراسانى نىنگ انقلابى نتيجه سيده نصر بن سيار مغلوب بولوب ۱۳۱ ھ ده خراسان و غربى توركستان ابا مسلم غە تابع بولدى. كاۋ سىن چى بو فرصت دىن استفاده قىلىپ ۱۳۳ ھ ۷۵۰ م ده تاشكند غە هجوم قىلدى، و تاشكند خانى نى اسير قىلىپ خلق نى غايت مدهش صورته قتل عام [188] و بولان تالان قىلىپ توخماق غە يانيب كلدى، و تاشكند خانى نى چين غە ايباردى، و او يرده اولتورولدى. خان نىنگ اوغلى خراسان غە قاچيب بارىب ابا مسلم دىن ياردم تىلادى.

شرقى توركستان نىنگ استقلالى و بو تارىخ دىن مىنگ يىل غە چە توركستان نىنگ چين هجومى دىن خاطر جمع بولغانى

كاۋ سىن چى نىنگ يوقارىقى حركىتى نى ابا مسلم آنگلاغان زمان ۱۳۴ ھ ده زياد بن صالح آتليغ بر كشى نى خراسان و غربى توركستان ليغ تورك عسكىرلىرى نىنگ اوستيغە قوماندان قىلىپ تولا عسكىر بيلان كاۋ سىن چى نىنگ اوستيغە يوللادى. كاۋ سىن چى قارلوق و باشقە تورك قىبىله لرى دىن تولا عسكىر اليب زياد بن صالح بيلان اوروشماق اوچون يوردى. تالاس شهرى نىنگ ياقىننده ايكى

اداره‌سیده ایدی، و بو بش قبیله‌نی قرا تورکش (غربی تورکش) دیلور ایدی. ایسیغ کول‌نینگ شرقی‌ده کی یعنی ایلی، بش‌بلیق، بارکول، ایمیل، آلتای‌ده کی بش قبیله باغاتر خان عنوانلیغ بیر عمومی والی‌نینگ اداره‌سیده بولوب سولو قاغان‌نینگ حاکمیتی آستیده ایدی، و بو بش قبیله سریغ تورکش (شرقی تورکش) آتی بیلان معروف ایدی. سولو قاغان ۱۱۸ هـ کی ماوراء النهر محاربه‌سیغه مشغول بولوب مرکزین یراق کتکان کونلرده سریغ تورکش عمومی والی‌سی کول‌چور باغاتر خان مهم صورتده نفوذ پیدا قیلیب قاغان‌لیق تختی‌نی آماق هوسی‌غه توشکان، و مخفی طرزده سریغ تورکش‌لرنی اوزی‌غه طرفدار قیلغان ایدی. سولو قاغان ۱۲۱ هـ ۷۳۸ م ده ماوراء النهر محاربه‌سیده مظفر بولوب تمام غربی تورکستان‌نی اشغال قیلیب یانیب کلگان چاغده کول‌چور باغاتر خان ظاهراً قاغان‌نی زیارت قیلماق مقصدی بیلان لیکن قلباً اگر فرصت تاپسه قاغان‌نی یوق اتمک نیتی بیلان ایشانچیلیک عسکرلریدین بیر مقداری‌نی همراه الیب توخماق شهری‌غه کلدی، و قاغان‌نی زیارت قیلدی. بیر نچه کون اوتکاندین کین بیر کچه‌ده [186] کول‌چور باغاتر خان اوز آدم‌لری بیلان قاغان‌نینگ اورداسی‌غه باسقون قیلیب قاغان‌نی اولتوردی. اسلام تاریخ‌لری‌نینگ روایت‌لری‌غه کوره سولو قاغان‌نینگ اولتورولگان حادثه‌سی‌نی خراسان والی‌سی اسد غایت اهمیت بیلان خلیفه هشام‌غه بشارت بردی. خلیفه بو کوچلوغ دشمن‌دین قوتولغانیغه شکرانه سجده‌سی قیلدی. سولو قاغان اولتورولگان‌دین کین قرا تورکش‌لر کول‌چور باغاتر خان‌غه اوروش اعلان اتتی‌لر. بونینگ بیلان قرا تورکش و سریغ تورکش‌لر آراسیده قانلیغ اوروش‌لر باشلانندی. بو فرصت‌دین چین حکومتی استفاده قیلیب کول‌چور باغاتر خان‌غه یادیم برمک پرده‌سی آستیده تورکستان‌غه مهم مقداره عسکر یوللادی. چین عسکری‌نینگ یاردمی بیلان کول‌چور باغاتر خان قرا تورکش‌لرنی مغلوب اتیب اولرنی اوزی‌غه تابع بولماق‌غه مجبور قیلدی، و ۱۲۲ هـ ۷۳۹ م دین باشلاب کول‌چور اوزی‌نی تورکش قاغانی اعلان اتتی.

شرقی تورکستان‌غه ینه چین نینگ استیلاء قیلغانی

۱۲۷ - ۱۳۴ هـ ۷۴۴ - ۷۵۱ م

چین حکومتی کول‌چور‌غه یاردم برگان پرده آستیده سریغ تورکش‌نینگ شرق حصه‌سیده (ایمیل و آلتای)‌ده ساکن بولغان قارلیق، یغما، تُوخسی قبیله‌لری آراسیغه مهم مقداره چین عسکری یوللاب بو قبیله‌لرنی عسکری اشغالی آستیغه آلدی، و بو قبیله‌لر قهرمان‌چه مدافعه‌دین کین چین‌غه تابع بولماق‌غه مجبور بولدی‌لر. بو سبب‌دین کورچول بیلان چین آراسیده کی دوستلوق [187] مناسب

كتمك ويا سمرقنددە توروب قاغان نىنگ ھجومى نى مدافعه اتمكنى تمام قوتى نىنگ كاملاً محو بولماق دىن باشقه نتيجه برماسلىكى نى بىلىب آرقة آرقة دىن خراسان دىن ياردم قىچقىردى. تولا ياردم قوتى كلگاندىن كىن جنيد سمرقندنى بوشا تىب خراسان غە يانماق اوچون حرب تعبە اصولى بىلان يوردى. سولو قاغان جنيدنى قوغلاماق و قوتى نى يوق اتمك اوچون توركش خان لرى دىن بىرى نىنگ قيادتى آستيدە عسكەر يوللادى، و بىر درەدە اوچرا شىب بک قاتىغ اوروش لر بولدى. ليكن قوماندان بولغان خان اوروش اوتراسيدە اولتورولگان سبب دىن تورك عسكرى مغلوب بولوب تولاراقى اولدى، و جنيد بونىنگ بىلان يورا كلانىب يانيب كتمك توگول قاغان بىلان اوروشقالى باشلادى، و اخيراً جنيد غالب بولوب [184] بخارانى آلدى، و قاغان تالاس غە يانيب كتتى. خراسان عسكرى بولغان عرب عسكرلىرى يوقارىقى جنيد و توركش آراسيدە كى محاربه كونى نى يوم الشعب محاربه سى دىب آتادى لر، و بو محاربه دە بولغانلىق لرى بىلان فخر قىلور ايدى لر. اسلام تأريخ لرى نىنگ بعضى سى دە سولو قاغان نىنگ بىر اوغلى جنيد نىنگ قولى غە اسير توشتى، و اونى جنيد خليفە هشام نىنگ آلدیغە اياردى دىب يازىب دور. بو اوروش دىن كىن خراسان دە اغتشاش چىقىب عرب عسكرى ماوراء النهر غە تعرض قىلمادى، و سولو قاغان هم آلتى [آلتە] يىل تىنچلىق بىلان توردى.

۱۱۸ ھ دە خراسان والى سى اسد بن عبد الله القسرى ختل (قراتگين) اولكە سيغە يوروش قىلىب بىر نچە قلعه لرنى آلدى، و بو حالده سولو قاغان يتيشىب كلىب اسدنى قاتىغ مغلوب اتتى، و اسد قلىچ دىن آشقان اسلام عسكرلىرى بىلان اوگوز (آمو دريا) دىن اوتوب بلخ دە توختادى. سولو قاغان اسدنى قوغلاب اوگوز دىن اوتتى، و بلخ ياقىنيدە ايكى نوبت قاتىغ اوروش بولدى، و اسلام عسكرلىرى غە تولا زيان لر يىتتى، و اخيراً قاغان اوگوز بوييدە محافظ لر تعيين قىلىب تالاس غە يانيب كتتى.

بو محاربه لر نتيجه سيده بخارا و سمرقند شەرلرى هم عرب لرنىنگ تصريف دىن چىقىب كتتى. بونىنگ بىلان ماوراء النهر نىنگ همه سى و تخارستان (قطغن و بدخشان) دىن عبارت بولغان تورك يورت لرى سولو قاغان نىنگ حاكمىتى غە تابع بولدى. توركش دولتى نىنگ انتها درجه دە كنگروگان وقتى اوشبودور (۱۱ نجى خرىطه غە قراسونلر).

[185] سولو قاغان نىنگ وفاتى و توركش لر ايچيدە اغتشاش

توركش دولتى يوقارىدە بيان قىلىنغان وجه بىلان اون قىبيله نىنگ بىرلاشكانى دىن حاصل بولغان بىر اتحاديدە دولت ايدى. ايسىغ كول نىنگ غربى دە كى بش قىبيله توپ توغرا سولو قاغان نىنگ

شهری نی آلدی. لیکن قاغان نینگ عسکرلری اشرس نی بای کنده محاصره قیلیب شهرغه کیرادورغان [182] سونی توختاتیب آلدی لر، و عرب عسکرلی سوسوزلوقدین هلاکتغه یوز قویدیلر. اخیراً عرب عسکرلری اولومنی باشغه الیب قاتیغ بیر هجوم بیلان سونی قوللریغه آلدی لر، و ینه بیر کیچه باسقونی بیلان تورک لرنی شهردین بیر آز اوزاقلاشتوردیلر. سولو قاغان عرب عسکرلری نی غربی تورکستان دین چیقماقغه مجبور قیلماق اوچون بای کند و سمرقندنی اوز حالی بیلان قویوب باشقه یول بیلان خراسانغه یوروش قیلیب خراسان نینگ آن چونگ شهری بولغان کمرچه شهری نی محاصره قیلدی، و شهرده کی اهالی و عرب لردین عبارت بولغان مسلمان لر قاتیغ مدافعه قیلدی لر. اخیراً قاغان بو شهرده کی مسلمان لرنی شهردین چیقیب کتمکغه تکلیف قیلدی. مغلوب و یاردم سیز قالغان بو مسلمان لر بو تکلیفنی قبول قیلیب شهردین چیقیب دُبُوسیه شهریغه کتتی لر. موندین کین اشرس عرب عسکرلری بیلان کلیب کمرچهنی قاغان دین آجراتیب آماق اوچون محاربهغه کیریشسه مو موفق بولالمای اخیراً اشرس و قاغان کمرچهنی بی طرف بیر آزاد منطقه حالیده قویماق و اسیرلرنی تیگیشمگ شرطی بیلان صلح قیلدی، و هر ایکی لاسی اوز مرکز لریغه یانیب کتتی لر. بونینگ بیلان یالغوز بخارا و سمرقند شهرلری غینه مسلمان لر قولیده قالیب غربی تورکستان نینگ فرغانه و ختل (قرانگین) و تخارستان و سوغدیان نینگ تولاراق حصه سی سولو قاغانغه تابع لیکده قالدی.

۱۱۱ هـ ده اشرس خراسان والی لیقیدین ییقیلیب اورنیغه جنید بن عبد الرحمن والی بولدی —
۱۱۲ هـ ده جنید تخارستانغه غزات قیلماق اوچون یوروش قیلدی. سولو قاغان بونی ایشیتکان زمان مسلمان لرنینگ قولیده بولغان سمرقند شهریغه یوروش قیلیب او شهرنی محاصره قیلدی، و سمرقند امیری سوره بن الحر قاغاننی مدافعه قیلماقغه قوتی یتماسلیکی نی بیلدوروب یاردم تیلاب [183] جنیدغه قناتلیغ خط یوللادی. جنید بو خبرنی آنکلاب تخارستانغه هجوم قیلماقنی قویوب سمرقندغه یوردی. سمرقندغه تورت فرسخ قالغان یرده قاغان بیلان اوچراشیب اوروش بولوب جنیدنینگ عسکرلری نی تورک عسکرلری آراغه آلدی. بو حالده جنید سمرقندده کی محاصرهده قالغان سوره بن الحرغه تورک لرنینگ آرقه سیدین هجوم قیلماق امری نی بردی. سوره ۱۰۰۰۰ کشی دین عبارت بولغان قوتی بیلان سمرقند دین چیقیب تورک لرنینگ آرقه سیدین هجوم قیلدی، و تورک عسکرلری نینگ مهم بیر قسمی سوره بیلان توتوشوب قالغان سبب بیلان جنید احاطه دین قوتولدی، لیکن سوره تمام ۱۰۰۰۰ عسکرلی بیلان شهید بولدی. احاطه دین قوتولغان جنید عسکرلری بیلان سمرقندغه کیریب آلدی، و قوتی نی توپلاب مدافعهغه توردی. بو حالده سولو قاغان سمرقندنی قویوب بخاراغه یوروش قیلیب او یرنی اشغال اتتی. جنید سمرقند دین چیقماق و یانیب

هم یانیب کتتی. و مذکور تاریخده اسد بن عبد الله والی لیقیدین معزول بولدی، و اورونیه اشرس بن عبد الله والی بولدی. اشرس ابو الصیداء صالح بن طریف آتلیغ بیر عالم نی ماوراء النهر تورک لری نی اسلام غه دعوت قیلماق اوچون یوللادی. صالح بن طریف خلق غه اسلام نینگ حقیقتی نی آچوق بیان لر بیلان بیلدوردی، و بو دعوت نتیجه سیده اسلام دینی نینگ حقیقی و انسانیت نینگ کمالاتی غه جامع بیر یول ایکانلیکی نی بیلگان تورک لر غایت شوق بیلان مسلمان بولغالی باشلادی لر، و هر یرده مسجدر بنا قیلیندی، و قرآن او قوماق و شریعت احکامی نی اورگانمک وظیفه لری غه مشغول بولدی لر. اسلام شریعتی موجبجه مسلمان بولغان تورک لر دین جزیه ساقط بولدی. ایکی ییل مدت ایچیده سوغدیان اهالی سی نینگ تولاراقی مسلمان بولدی لر. بو مسلمان لر دین جزیه ساقط بولماقی بیلان اسلام دولتی نینگ خزانه سی غه کیرادورغان واردات ده مهم مقدارده آزلیق پیدا بولوب بو سبب بیلان خلافت مرکزی (شام) ده کی مالیات اداره لری یمان اضطراب غه توشتی لر، و اخیرا شام خزانه داری اشرس غه بو مکتوب نی یازدی که—«مالیات آزلاب کتتی. مسلمان لر نینگ قوتی مالیات بیلان دور. منینگ ایشیتکانیم چه سوغدیان و باشقه یورت لر نینگ ذمی [181] لری (غیر مسلم اهالی سی) اوز رغبت لری بیلان مسلمان بولمای بلکه جزیه بیریشدین قوتولماق اوچون مسلمان بولمیش لر. سن تحقیق قیلیب ختنه قیلغان و تمام فرض لری ادا قیلغان و قرآن یاد قیلغان کشی لر دین جزیه آلمه، و آندین باشقه لر دین بیز مسلمان دیگانی غه قرامای جزیه آغیل»—بو یاریغنامه کلگان دین کین عملدار لر تورک مسلمان لری دین جزیه طلب قیلغالی توردی لر، و اولر برمدی لر. صالح بن طریف اوتراغه توشوب عملدار لر غه اعتراض قیلدی، و «مسلمان دین جزیه آلماق اسلام اصولی غه مخالف دور» دیب اعلان اتتی. عملدار لر بو اعتراض و اعلان غه اونامای زور بیلان جزیه آلماق ده محکم تورغاچ صالح بن طریف و بیر مونچه حق شناس عرب لر و تورک مسلمان لری حکومت نینگ ضدی غه عصیان چیقاردی لر. اشرس نینگ سمرقنده کی ناییبی بیر حیله بیلان صالح بن طریف نی و بیر نچه کته لرنی توتوب الیب حبس قیلدی. بو ظلم و حق سیزلیق نی کورگان مسلمان و غیر مسلمان تمام تورک لر بیرلاشتی، و سولو قاغان دین یاردم تیلادی لر. بو اوچون ۱۱۰ هـ تاریخده سولو قاغان تولا عسکر بیلان غربی تورکستان غه اوتوب فرغانه، تاشکند، سوغدیان تورک لری نینگ همه سی نی اوز بایراقی آستیغه الیب عرب لر غه حرب اعلان قیلدی، و تمام سوغدیان اولکه سی نی اشغال قیلدی، و عرب عسکر لری نی هیداب چیقاردی. اشرس بو حادثه نی آنگلاب مرودین یوروش قیلیب آمل شهری نینگ یاقین دین آمو دریادین اوتتی، و بو حالدده سولو قاغان یتیشیب کلیب اوروش باشلاندى، و اشرس نینگ عسکری مغلوب بولوب آرقه غه یاندى، و بیر مستحکم موقع ده ینه عرب عسکری نی توپلاب اوروش غه توردی. بو نوبته قاغان نینگ عسکری مغلوب بولوب اشرس ایلگریلاب باى کند

شکایت لری نی ایشیتمک و حق کیم نینگ طرفی ده بولسه انینگ فایده سی غه حکم قیلماق غه امر قیل.
اگر قاضی سمرقندلیک لرنینگ فایده سی غه حکم قیلسه قتیبه غالب بولوشدین ایلگرکی وقت دک
سمرقندلیغ لرنی اوز یورت و یراغ و عسکرلری بیلان قویونگر، و سیزلر هم او وقتده کی
عسکرگاهینگرلرغه یانینگلر». بو یارلیغنامه والی غه یتکان زمان سمرقند قاضی سی جمیع بن حاضر نی
شکایت ایشیتمک و حق غه حکم قیلماق غه امر اتتی. قاضی نینگ حکمی اوشبو صورتده بولدیکه
«عربلر و سمرقندلیک لر اوتراده کی تمام صلح و مناسبت لرنی لغو قیلیب هر بیر اوز
عسکرگاهلری غه چیقسونلر، و ینگی باش دین یا محاربه و صلح قیلسونلر». سمرقند و تمام سوغدیان
اهالی نینگ کتله لری دیدی لرکه «مونداغ [179] بولغان صورتده حتمی محاربه بولادور، و بو
محاربه نینگ نتیجه سی معلوم ایماس دور. اگر عربلر غالب بولسه بیز غه ینگی دین بیر عداوت نی
قیلادور، و تخی مو زیاده بیر بلا باشیمیز غه کیلادور. بناءً علیه بیز اولقی شکایت نی ترک اتمک غه
راضی بولامیز» دیب منازعت نی ترک اتتی لر. اگرچه عرب مؤرخ لری عمر بن عبد العزیز نینگ بو
حکمی نی دنیا سیاستی ده مثلی یوق بیر انصاف و عدالت دیب یازماقده بولسه لرمو و حقیقته شونداغ
بولسه مو سوغدیان تورک لری غه بو عدالت فایده قیلما دی. عمر بن عبد العزیز وفات قیلغان دین کین
۱۰۱ هـ ده سوغدیان تورک لری عرب لرنینگ اطاعتی نی تاشلاب و سوغدیان ده کی عرب
عسکرلری نی مغلوب اتتی لر. مذکور وقتده خراسان والی سی بولغان سعید الخرشى قوتلیک عسکر
بیلان کلیب تورک لر غه غالب بولوب سوغدیان نینگ تولاراق شهرلری نی قتل عام قیلدی، و
تولاراق تورک لر قاچیب شرقی تورکستان غه کتتی. بونینگ بیلان سوغدیان نینگ اهالی سی توگاب
کتکالی آز قالدی.

سولو قاغان سوغدیان تورک لری نینگ باشی غه کلگان بو قانلیغ حادثه نی آنکلاب اولر غه یاردم
قیلماق اوچون ۱۰۳ هـ ده سمرقند غه یوروش قیلیب عربلر بیلان تولاراق قاتیغ اوروشتی. لیکن اخیراً
مغلوب بولوب یاندى.

۱۰۶ هـ ۷۲۵ م ده مسلم بن سعید آتلیغ بیر اسلام قوماندانی فرغانه غه هجوم قیلیب خجند
شهری نی آلدی. بو حالده سولو قاغان تالاس دین یوروش قیلیب مسلم بن سعیدنی مغلوب قیلیب
خجندنی یاندوروب آلدی، و خجند یاقینی ده بولغان بیر اوروش ده سولو قاغان نینگ عسکرلری
مسلمنی عسکرلری بیلان قورشاب آلدی لر. اما مسلمان لر عنودانه [180] هجوم لر بیلان احاطه دین
چقیب قاچیب کییی لر. ۱۰۸ هـ ده خراسان والی سی اسد بن عبد الله القسری آمو دریادین اوتتی، و
ماوراء النهرده شدت لیک بیر حربی اقدامات غه باشلاماق فکریده اییدی. بو حالده سولو قاغان
یتیشیب کلیب قاتیغ اوروش لردین کین اسد عسکرلری بیلان آرقه غه یانماق غه مجبور بولدی، و قاغان

عنوانىنى ئالدى، و بو كونلرده قوجو و آلتى شهرغه هجوم قىلماقده بولغان چىن عسكرىنى مغلوب قىلىپ بو يورتلارنى اسيرلىق تهلکهسىدىن قوتقوزدى، و بىلگا قاغان و كول تىكىن سولو قاغاننى اوزىغه تابع قىلماق اوچون تولا اوروشتى. ليكن موفق بولالمادى.

[177] ۹۸ ھ ۷۱۷ م ده سولو قاغان عربلر بىلان بير متارکه عقد اتتى، و چىن ضدىغه تىبىتلىكلر بىلان بير اتحاد معاهدهسى عقد اتتى. بو صورت بىلان سولو قاغان چىن دولتىغه قورقلوغ بير دشمن بولدى. بو وضعيت يوزىدىن چىن دولتى هر واسطهدين استفاده قىلىپ سولو قاغاننىنگ دوستلوقىنى حاصل قىلماق اوچون كوشش قىلور ايدى. سولو قاغان چىننىنگ بو دوستلوق معاملهسىنىنگ صميمى بولماي مجبورلوق يوزىدىن منافقانه بير سياست ايكانلىكىنى بىلىپ او هم ظاهرى بير دوستلوق كورساتىپ قوياي ايدى. اما بو دوستلوق پردهسى آستىده چىنلىغرغه دايمى مشكلات چىقارماق دىن هيچ تىنماس ايدى.

سولو قاغاننىنگ عرب اسلام عسكرلىرى بىلان قىلغان محاربهلىرى

اسلام تارىخلىرىده خاقان الترك دىب مشهور بولغان سولو قاغاننىنگ اسلام عسكرلىرىنى مدافعه اتكانىنىنگ تفصيلاتى بودور. قتبيہ بن مسلم اولتورولگاندىن كىن يزىد بن مہلب خراسانغه والى بولدى، و سليمان بن عبد الملكنىنگ خلافت دورىده يالغوز سوغديان (سوغوت) اولكەسى مسلمانلارنىنگ قولىده بولوب تخارستان و فرغانه و تاشكند اولكەلىرىدهكى تورك خانلىرى تاماماً سولو قاغاننىنگ عالی حاکمىتىغه اطاعت قىلماقده ايدىلر. يزىد بن مہلب توركلر بىلان هيچ محاربه قىلمادى. چونکه انىنگ بىلان سولو قاغان متارکه عقد اتكان ايدى، و او دورده مسلمانلر قافقاس طرفىدهكى خزر آتى بىلان مشهور بولغان توركلر بىلان محاربه اتمکده ايدىلر. ۹۹ ھ ۷۱۸ م ده خليفه [178] سليمان بن عبد الملك وفات قىلىپ اورنىغه عمر بن عبد العزيز خليفه بولدى. بو ذاتنىنگ ايکى يىل بش آلىق خلافت دورىده عرب و تورك آراسىده اهميتلىك اوروش بولمادى. فقط سمرقندلىغر عمر بن عبد العزيزنىنگ آلدىغه بير هيات ايبارىب «قتبيہ بىزغه غدر قىلىپ اطاعت قىلغانىمىزدىن كىن بىزنى اولتوردى، و شهرلىرىمىزنى ويران قىلدى، و يرلىرىمىزنى تارتىپ آلدى، و بىز بو ضايع بولغان حقوقىمىزنى طلب قىلامىز» دىب شكايت و عرض قىلدىلر. خليفه عمر بن عبد العزيز سمرقند والىسى سليمان بن السرحغه توبىندهكى يارلىغىنامەنى ايباردى. «سمرقند اهلى قتبيہنىنگ ظلملىرىدىن و اولرنى اوز يرلىرىدىن چىقارىپ آتقانىدىن عبارت بولغان آغىرلىقلىرىدىن شكايت قىلدىلر. مىنىنگ بو مکتوبوم سنگا يتكان زمان قاضىنى بولرنىنگ

بیلگا قاغان‌نینگ آغزیدین و بیر مونچه‌سی قاغانلیق خاندانی دین بولغان اولوغ تکین‌نینگ آغزی دین یازیلغانی معلوم‌دور. بو کتابه‌لرده شرقی کوک تورک دولتی‌نینگ قولیده بیقیلغانی دین کین کی اسیرلیق دوریده کی ظلم‌لر و خوارلیق‌لرنی و او وقتده کی بعضی تورک بگ‌لری و بای‌لری‌نینگ عمومی تورک ملتی‌غه قیلغان خیانت‌لرنی و آندین کین ایلتریش قاغان‌نینگ بو دولت‌نی ینگه‌ی‌باشدین تیرگوزگانی و قوتلوق کوک تورک دولتی‌نی قورغانی‌نی غایت جانلیغ و تأثیرلیگ عبارت‌لر بیلان یازیلیب‌دور. بو کتابه‌لرنینگ بیر قسمی چین‌چه‌دور، و بو چین‌چه قسمی او وقتده تورک قاغانلیقی‌غه خراج بیریب تابع‌لیق حالده یاشاغان چین امپراطوری *خِیوآن* چونگ‌نینگ تولیدین یازیلغان مرثیه و مدحیه‌لردین عبارت‌دور، [176] و مذکور آیده‌لرنینگ شمالی‌ده ایلتریش و قاپاغان و بیلگا قاغان‌لرنینگ وزیری بولغان تویقوق بگ‌نینگ تولیدین یازیلغان ایکی آیده باردور، و ینه بولردین باشقه تولا کشی‌لرنینگ آیده‌لری و اوغور آیده‌لری شمالی مغولستان‌نینگ هر یریده اوترا و [و] جنوبی مغولستان[+ده] کشف بولدی. منه بو آیده‌لر حاضر قی زمانه‌میزده اوقولدی، و تورک‌لرنینگ غایت مهم و درخشان بیر تاریخی دنیا‌غه آچوق معلوم بولدی. بو کتابه‌لرنینگ تاریخی قیمتی دین باشقه ادبی قیمتی بک چونگ‌دور. بو کتابه‌لردین بعضی یرلری خراب بولسه‌مو تولا راق یرلری اوز حالتی بیلان باردور. بو کتابه‌لردین ایکی پارچه‌نی اصلی تورک بولغان فنلاندیالیغ سیاحتچی‌لر اوز یورت‌لری‌غه الیب باریب فنلاندیا پایتختی هلسنکی شهری‌نینگ ملی موزه‌خانه‌سیده قویدی‌لر. بو آیده‌لردین بیر نجه‌سی نینگ نسخه‌سی‌نی تاپشیم ان‌شاء الله اوز لهجه‌میزده ترجمه قیلیب نشر قیلامن.

شرقی تورکستان‌ده ایکنجی تورکش دولتی

۹۷ - ۱۲۲ هـ ۷۱۶ - ۷۳۹ م

یوقاریده ایتیلغان وجه بیلان قوتلوق کوک تورک قاغانی قاپاغان خان ۷۱۱ م ده تورکش دولت خاندانی‌نی یوق اتکاندین کین تورکش قبیله‌سی و باشقه تورک قبیله‌لری آیریلیب هر قبیله اوز باشقه بولوب توپ توغرا قاپاغان خان‌نینگ عالی حاکمیتی‌غه تابع بولوب قالدی‌لر. بو اوتراده تورکش قبیله‌سیدین سولو خان آتلیغ بیر ذات اوز قبیله‌سی‌غه خان بولدی. بو قهرمان اول‌ده قاپاغان خان‌نینگ عالی حاکمیتی‌غه اطاعت قیلیب آهسته آهسته ایلگرکی تورکش دولتی‌ده داخلی بولغان اون قبیله‌نینگ همه‌سی‌نی بیرلاشتوروب نفوذی‌نی آشوردی. بو حال ۷۱۶ م ده قاپاغان خان‌نینگ وفاتی‌غه کلیب قالدی. قاپاغان خان‌نینگ اولومی دین کین سولو خان استقلال اعلان ایتیب قاغان

TEXT OF THE MANUSCRIPT

مراسم و آیینی یوغ دیر ایدی لر. بیر کشی اولسه اولگان اویده یرگه یاتقوزولور ایدی، و تمام توغقان لری بیردین قوی یا آت ویا کالا قربانلیق قیلور ایدی لر. آندین کین بولر اولوگ بار اوی نینگ اطرافیده یرگه ییقیلیب ییغلاشور ایدی لر. بیر مدت بو حال بیلان تورغاندین کین ینه همه لری قویوب آت لریغه مینیب مذکور اوی نینگ اطرافینی یته نوبت آتلیغ حالده چورولوب هر نوبت ایشیک آلدی غه کلگانده فریاد بیلان ییغلاشور ایدی لر، و یوزلری نی پیچاق بیلان تیلیب او یردین چیقغان قان لرنی کوز یاش لری بیلان آراشتوروب آقیتور ایدی لر. اولوگ نی کوممک بیر نچه کون کین بولور ایدی، یعنی اوز اعتیقاد لریده دفن اوچون مبارک سانالادورغان کون کلگونچه اولوگ نی ساقلار ایدی لر، و بعضی روایت لرده ارته یازده اولگان اولوگ نی کوزده، و کوزده اولگان نی ارته یازده دفن قیلینغان نی کوردوک.

دفن اوچون مبارک سانالغان کون کلگانده اولا اولوگ نینگ مینگان و {و} یخشی کورگان آتی نی کویدوروب کولی نی و حیاتیده یخشی کورگان خصوصی نهرسه لری نی و یراغ لری نی اولوگ بیلان قوشوب دفن قیلور ایدی لر. دفن دین کین تمام حاضر بولغان لر آت غه مینیب مزار نینگ چوگره سی نی یته یا توقوز نوبت چورولور ایدی لر. آندین کین قربانلیق لر قیلور ایدی لر، و اولگان کشی حیاتیده نچه دشمن اولتورگان بولسه شونچه تاش ویا باش سیز هیکل لرنی قبر اطرافینی غه تیکلار ایدی لر، و بو تاش و هیکل لرنی بالبال دیر ایدی لر.

[175] اورخون آبدەلری

کوک تورک دوریده شرق (مغولستان) تورک لری ده اوزلرنینگ تاریخی حوادث لری نی تاش لر و مناره لر و تاش تاملر غه اویوب یادگار قویماق تولا رواج تاپتی، و بو یادگار (آبدە) لر کوک تورک لرنینگ تاریخی معلوماتی نی بیزگه یتکوزگان نینگ تاشی ده او وقت ده تورکچه تیل نینگ غایت ترقی قیلیب ادبی لاشقانی نی کورساتادور. بو آبدەلرنینگ حاضرده کشف بولغان لری نینگ مهم راقی شمالی مغولستان ده کی اورخون دریاسی نینگ کهنه آقینی بوییده و قوشو چایدام کولی نینگ یانیده بیر بیر دین بیر کیلومتر یراق بولغان ایکی تاش آبدە (چونگ مناره) دور. بو ایکی آبدە نینگ بیرى ۷۳۱ م ده وفات قلیغان مشهور کول تکین نینگ یادگاری بولماق صورتی بیلان ۷۳۲ م ده بنا قیلینغان ایدی، و ایکنجی سی ۷۳۴ م ده وفات قلیغان بیلگا قاغان نینگ یادگاری بولماق صورتی بیلان ۷۳۵ م ده بنا قیلیندی. بو آبدەلرنینگ اوستیغه و تورت طرفی غه حاضرده اورخون الفباسی دییلا دورغان قدیم تورک الفباسی بیلان تورکچه کتابه لر اویولوب دور. بو کتابه لرنینگ بیر مونچه سی

اوردالری دین کم ایماس ایدی. او اورداده بیر نچه آلتون قومغان (آفتابه) لرنی کوردوم. بو قومغان لرغه غایت چیرایلیغ و صنعتکارانه اویما سیزیغ لر و صورت لر قیلینیب دور. بو اوردانینگ توگروکلری آلتون دین قاپلانیب دور، و بو اورداده آلتون دین یاسالغان تورت طاوس نینگ اوستیغه اولتورغوزولغان غایت حشمتلیک آلتون تخت قویولوب دور. بو اورداده کی آلتون قاجالر و {و} قیمتلیک بساطلر و آلتون و کموش دین ایشلانگان حیوان صورت لری نی حیرانلیق بیلان تماشا قیلدیم. تورک لرنینگ کان محصول لری دین هر تورلوک اسباب و یراغ یاساغانلری نی بک تولا یرلرده کوردوم» —توکادی —

تجارت

کوک تورک دولتی دوریده تورک لر تجارت ایشی ده بک ترقی قیلغان ایدی لر. [173] بیزانس (روم)، ایران، هندوستان، چین تجارتی کوک تورک لر زمانه سیده دنیانینگ آن مهم تجارلری بولغان شرقی و غربی تورکستان اهالی سی نینگ انحصاری ده ایدی، و خصوصاً چین نینگ ایپک و توار (ایپک [ایپک] منسوج) لری نی خالص تورکستان سوداگرلری قوروغ کاروان یول لری بیلان روم و ایران و هندوستان غه الیب باریب ساتار ایدی لر، و او یورت لرنینگ تجارت مال لری نی تورکستان و چین غه کلتورور ایدی لر. او وقتده تورک تجارلری واسطه سی بیلان یوقاریقی مملکت لرنینگ بیرینینگ مالی و مدنیته ینه بیر غه اوتکانی نینگ اثرلری حاضر قی زمانه میزده مذکور مملکت لرنینگ موزه خانه لری ده باردور. بو جمله دین ژاپون نینگ قدیم هار یویی معبدی ده کی موزه خانه ده ایران نینگ ساسانی حکمدارلری دوریده ژاپون غه کلگان بیر مونچه قاجالر باردور.

دین

بو دوره ده کوک تورک لرنینگ دینی قدیمی تورک لر و هون لرنینگ دینی بولغا [بولغان] تویین و قامان دینی ایدی. کوک تورک لر یوقاریده کی کوک آسمان و آستیده کی قرا یرنی مقدس بیلیم اولر اوچون قربانلیق قیلور ایدی لر، و ییلده بیر نوبت دینی مراسم لری بار ایدی، و ییلده بیر نوبت آسمان غه عبادت قیلور ایدی لر. اورخون آبدله لریده کی کتابه لرغه کوره تنگری نی تورک تنگری سی دیب یازیلیب دور، و بو آبدله رده قاقین اومای آتلیغ بیر معبود نینگ آتی یازیلیب دور، و بو معبودنی کیچیک باله لرنینگ تربیه و محافظه سی غه کفیل دیب اعتقاد قیلینور ایدی. دیمک که تورک دولتی قورولوش دین ایلگری تورکستان و چین ده رواج [174] تاپقان بودا و مانی دین لری نی کوک تورک لر قبول اتمگان ایدی لر. کوک تورک لرده کی اولوم و دفن مراسم و آیین لرنی ذکر المک لازم دور. بو

ايش لرغه مشغول بولغانلر هم تولا ايدى. تريم ير و باغ لرنى سوغارماق اوچون اوستنگ و اريق و آزما انشاء قيلماقده ماهر ادى لر. او وقتده تورك لرنىنگ كىم لرى چين ليغ لرنىنگ كى غه اوخشار ايدى. ليكن چين ليغ لرنىنگ خلافيده كىم لرى نىنگ پش لرى نى اونگدين سول طرف غه يورگار ايدى لر. ساچلرى نى توشورماي اوزون قويار ايدى لر. آتغه مينمك و يراغ ايشلاتمكده بك ماهر ايدى لر. كسكين قليچ لر و حيوان لرنىنگ مونگوز لريدن ياسالغان ياي لرى، و ايسقيتقاندك آواز بيرادورغان اوقلرى بار ايدى. آلتون و كموش و جواهر بيلان زينت بيريلگان [171] زرّه لرى بار ايدى. شراب لرى قميز ايدى، و آريا عرق لرى نى هم ايچار ايدى لر. كوك تورك لر غايت شجاعت ليك و جنگاور بولماقاي بيلان غايت انسانيت چى و مروت ليك ايدى لر. مثلا او زمانه ده كى آثور و كلدان و باشقه جنگاور ملت لرنىنگ ظفر آبدە لرى ده مذكور بولغان قتل عام و وحشيانه غارت و تخريب بيلان خوشلانماق تورك ظفر آبدە لرى دين انگلانغان غه كوره تورك لرده اصلا يوق ايدى. او زمانه ده اوزى نى مثل سيز مدنى آتايدورغان چين دولتى نىنگ خواهى اوز يورتيده و خواهى تورك يورت لريده قيلغان قتل عام و تخريبات و مدهش غارت لرى بيلان چين تاريخى تولا غليغ دور.

صناعت

كوك تورك لر ارگنه قونده كى وقت لريده كان لردين تيمور چيقارماق و تيموردين هر قسم اسباب لر و يراغ لر ياساما قده تولا اوستا ايدى لر. چين تاريخى غه كوره كين لرده كوك تورك لرنىنگ متبوعلرى بولغان جوجان تاتار قاغان لرى اولرنىنگ بو صناعت لرى دين بك تولا فايده لانغان ايدى لر. كوك تورك لر دولت قورغاندين كين بو صناعت تخرى مو زياده رواج تاپقان ايدى. بو دولت دوريده مغولستان و آلتاي اهالى سى آلتون و كموش و هر قسم كان محصول لرى دين هر تورلوك نرسه لر ياساب باشقه ملت لرغه ساتقالى باشلادى. او زمانه ده كى تورك صناعتى خصوصيده ۶۶۹ م ده روم امپراطورى جوستيان [172] نىنگ آلدى دين غرب يابغوسى ايستى خان نىنگ حضورى غه سفير بولوب كلگان زيمارك نىنگ كورگان لرى كافي شاهد دور— زيمارك ايتادوركه «تورك يورتيده آلتون دين ياسالغان نرسه لرنىنگ صنعتى و نازك لوقى روما مملكت لريده ياسالغان نرسه لردين هيچ توبن قالمايدور. ايستى خان نىنگ بير نچه اوردارليده كورگان آلتون اسباب لرنىنگ تولا لىقى دين حيران بولدوم. منى ايستى خان مراسم بيلان حضوري غه قبول اتتى، و بو قبول اورداسى تماما ايپك زيلچه لر و ايپك كورپه لر و ايپك پرده لر بيلان مزىن ايدى، و ايستى خان بو مزين اورداده آلتون تخت اوستيده اولتوروب منى قبول اتتى. بو اوردانىنگ زينت و حشمتى بيزانس امپراطورلوق

کوک تورک دوریده ایلخان، یابغو، تکین، شاد، آیت شاد، ایدات شاد، ترخان، بویروق، چور دیگان شرف عنوان لری باردور—قاغان خاندانی غه منسوب شهزاده لری نی تکین یا که شاد ویا که آیت شاد یا که ایدات شاد عنوانی بیلان ایتیلور ایدی. اورخون آبده لری غه کوره تکین مطاق شهزاده دیمکدور. بو تکین لرده بیر قبیلہ و بیر ولایت غه والی بولغان کشی شاد، و بیر نچه قبیلہ غه ویا بیر نچه ولایت غه والی بولغان کشی آیت شاد ویا ایدات شاد عنوانی نی آلور ایدی. اما یابغو پوتون ممکت [مملکت] نینگ بیر حصه سیده قاغان دین نایب لیق صفتی بیلان حکمدار لیق قیلادورغان شهزاده غه مخصوص عنوان ایدی. —حکومت نینگ چونگ مأمور لری نی بویروق و بگ عنوانی بیلان تونولور ایدی. یورت نینگ بیر حصه سیده قاغان نینگ نایبی (عمومی والی) بولغان کشی نی یابغو عنوانی بیلان تونولور ایدی. —قاغان لیق خاندانی دین بولمای یورت ده فوق العاده نفوذ صاحبی بولغان کشی غه ایلخان عنوانی بیریلور ایدی (بو عنوان مثلاً شرقی تورکستان دک بیر نچه خان لیق دولت بار بیر منطقه ده عمومی نفوذی بار ذات غه مخصوص بولوب فقط قاغان دین ایکنجی درجه ده کی رتبه نی افاده قیلادورغان عنوان دور). باغاتر خان ایلخان دین بیر درجه توین، ترخان باغاتر خان دین کین، خان ترخان دین کین، چور قبیلہ بگی. —غرب کوک تورک دولتی ده حکومت نینگ کتابت و حساب ایش لری نینگ ذفر مأمور لری نی تامغاچی دیر ایدیلر.

منه بو یوقاریده کی معلومات کوک تورک دولتی ده منتظم بیر اداره تشکیلاتی بار لیقی نی کورساتادور.

[170] عادت و اخلاق

کوک تورک لرده یعنی مغولستان و آلتای اهالی سیده خلق نینگ بیر قسمی کوچمنلیک حالیده یاشاب حیوان باقماق و آو اولماق بیلان حیات کچورور ایدی لر، و بولر تیره دین قبیلنغان چادر لرده اولتورور و یایلاغ دین یایلاغ غه کوچوب یورور ایدی لر، و بیر قسمی شهر و کنت لرده اولتورور زراعت و باغچی لیق بیلان تیریگیلیک قیلور ایدی لر، و یاز کونلرده یایلاغ لر غه چیقار ایدی لر.

کوک تورک دوریده مغولستان و آلتای لرده هیچ شهر یوق ایدی دیگان روایت لر غلط دور. چونکه اورخون و سلنگا و اونون و کرولین و انقرا و یاما (ینی سی) و ایرتیش دریالری و باشقه آقین لر بوئیده یوزلرچه چونگ کیچیک شهر لر و آباد لیق لر بار ایدی، و اورخون آبده لریده بو شهر لر دین بیر نچه سی مذکور دور. حاضر قی زمانه میزده هم بو شهر لر نینگ خرابه لری آشکارا دور.

شهر خلقی تجارت و صناعت بیلان مشغول ایدی لر. کاروانچی لیق و کانچی لیق غه اوخشاش

تورک اقوامی نی اوزی نینگ قوتلیک حاکمیتی آستیده بیرلاشتوروب اداره قیلدی لر، و بو اولکه لرده نظام و آسایش نی محافظه اتتی لر، و بو نظام و آسایش سایه سیده اطرافده کی چین، هندوستان، ایران، روم ملت لری آراسیده تجارت مبادلله لری و بیر بیرینی نینگ مدنیت و صناعت لری دین استفاده قیلشماق غایت مکمل بیر صورتده ممکن بولدی. ایران و روم مدنیت محصول لری بولغان تجارت مال لری تورک یورتی نینگ ایچیده کی چونگ و اوزون کاروان یول لری دین اوتوب چین و ژاپون غه چه باردی، و او یرلر نینگ مال لری اقصای غرب [168] غه چه باردی. بو مبادلله یالغوز تجارت مال لری غه مخصوص بولمای بیر مونچه فکرو دین و مذهب لر نینگ بو ملت لر نینگ بیریری دین ینه بیریری غه نشر قیلندی، و بونینگ یگانه واسطه سی اوشبو تورک یورتیده کی آسایش و انتظام و سیاحت و تجارت آزادلیقی ایدی. او عصرلرده ایران ده رواج تاپقان مانی دینی و هندوستان ده رواج تاپقان بودا دینی نینگ اوترا آسیا غه کلیب او یردین چین غه اوتمکی اوشبو قیبل دین دور.

دولت تشکیلاتی

کوک تورک لر نینگ دولت تشکیلاتی هون لر نینگ تشکیلاتی غه تولا اوخشار ایدی. بو دولت هم یوقاریقی تورک دولت لری دک تولا خان لیق و بگ لیک لر نینگ چونگ و عمومی ایش لرده بیر ریئس نینگ بایراقی آستیده بیرلاشمکی دین عبارت بولغان بیر اتحادیه (کونفدراسیون) دولتی بولوب بو زمانه میزده کی دولت لردک مرکزیت چی دولت ایماس ایدی. کوک تورک قاغانی غه تورک خان لری و بگ لری نینگ اطاعت لری تونده کی تورت ایش دین عبارت ایدی.

(۱) یات دولت لر بیلان محاربه چیقغان وقتده هر خان و بگ اوز عسکری نی همراه الیب باریب قاغان نینگ امری آستیده محاربه غه اشتراک اتمک.

(۲) یورت نینگ عمومی تینچلیقی نی محافظه اتمک خصوصیده قاغان نینگ یارلیغی قطعی بولوب هر خان و بگ بو یارلیغی غه اطاعت قیلماق غه مجبور ایدی.

(۳) هر خان و بگ معین بیر مقدارده قاغان خزانه سی غه تارتیغ ایبارور ایدی.

(۴) قاغان نینگ امری سیز هیچ بیر خان و بگ نینگ یات دولت بیلان دوستانه مناسبت ده بولماقی جایز ایماس ایدی.

[169] موندین باشقه داخلی اجراءات ده هر خان و هر بگ اوز نفوذ منطقه سی ده مستقل ایدی، و قوشنه لری بیلان حرب و صلح قیلماقده اختیارلیغ ایدی، و هر خان و هر بگ نینگ منصبی اوز اولادی غه میراث قالور ایدی.

تورکش دولتی نینگ ایکنجی تأسیسی و واقعه لری توبنده کیلادور.

شرقی تورکستان

بو اوتراده شرقی تورکستان دین ۸۰ هـ ۶۹۹ م ده قاپاغان خان چین نی هیداب چیقارماقی بیلان شرقی تورکستان نینگ یرلیک خان لری توپ توغرا قاپاغان خان نینگ اطاعتی ده ایدی لر، و قاپاغان خان وفات قیلغونچه بو وضعیت دوام اتتی. قاپاغان خان وفات قیلغاندین کین چین لیغلرینه شرقی تورکستان غه هجوم قیلسه مو مذکور ییلده یعنی ۹۷ هـ ده تورکش استقلالینی اعلان قیلغان سولو قاغان نینگ غیرتی بیلان چین لیغلر مغلوب بولوب قاچتی لر، و بو تاریخ دین ۱۲۲ هـ ۷۳۹ م غه چه شرقی تورکستان خان لری تورکش قاغانی نینگ حمایه سی آستیده مستقل یاشادی لر. تفصیلی توبنده تورکش قاغانلیقی بیانیده کیلادور.

کوک تورک دولتی نینگ تاریخی و سیاسی و اجتماعی احوالی و مدنیت اثر لری

کوک تورک دولتی نینگ آسیا عمومی مدنیت تأریخیده مهم بیر موقعی باردور. شرقی کوک تورک دولتی نینگ ایکنجی خاندانی بولغان قوتلوق سلاله سی دوریدین بوکون غه چه قالغان اورخون آبدهلری دیب مشهور بولغان قدیم تورک کتابهلرینی میراث قویوب قدیم تورک مدنیتی تأریخی غه غایت چونگ بیر خدمت قیلغان [167] ایدی لر (بیانی توبنده کیلادور). غرب کوک تورک دولتی جغرافیائی موقعیتی نینگ تقاضاسی بیلان عمومی تأریخده تخی مو چونگ بیر موقعیت کسب اتکان ایدی. بو دولت یالغوز چین دولتی بیلان غینه ایماس، بلکه ایران (ساسانی) دولتی و شرقی روما (بیزانس) امپراطورلوقی بیلان هم سیاسی و اقتصادی مناسبت لرده بولدی لر. ایران و بیزانس پایتخت لری غه سفارت هیأت لری ایباردی لر، و او دولت لر دین هم کوک تورک اوردالری غه سفیر لر کلدی لر. کوک تورک لر ۶ نجی عصر میلادی نینگ ایکنجی یارمی ده یالغوز چین دولتی نی غینه قورقوتوب قالمادی لر، بلکه ساسانی و بیزانس دولت لری نی هم فعلاً تیتراتکان بیر قوت غه مالک ایدی (بو سوزلر نینگ تفصیلی یوقاریده اوتتی).

داخلی سیاست

بو درجه ده قوتلانگان کوک تورک دولتی تقریباً بیر عصر مدت قدیرغان تاغلریدین ایتل (وولغا) دریاسی غه چه و آلتای تاغلریدین هندوستان حدودی غه چه ساحه نینگ ایچیده کی تمام

قوتلوق و تورکش دولت لری و شرقی تورکستان نینگ داخلی واقعه لری

قوتلوق کوک تورک دولتی تا بیقیلغوچه

قاپاغان خان یگرمه تورت بیل حکومت سوروب آسیاده کوک تورک دولتی نی ینگی دین احیاء قیلدی. ۷۰۹ م ده کی بخارا محاربه سیده کول تکین مجروح بولوب یانغاندین کین قاپاغان خان عرب لری بیلان محاربه قیلمادی. بونینگ سببی بیر طرفدین چین بیلان اوروشماق و بیر طرفدین مغولستان نینگ غربی ده کی توقوز اوغوز و مانچورینگ جنوبیده کی خیتای آتلغ تورک قبیله لری نینگ عصیان نی نی باسیقتورماق غه مشغول بولماقی ایدی.

[165] قاپاغان خان ۹۷ هـ ۷۱۶ م ده وفات قیلیب اورنیغه قوتلوق خان نینگ چونگ اوغلی بیلگا خان قاغان بولدی. بیلگا خان نینگ وقتیده تورک عسکر ی نینگ باش قوماندانی اینی سی کول تکین ایدی (یوقاریاه ذکر اوتتی). بیلگا خان ۱۱۶ هـ ۷۳۴ م ده وفات اتتی. اورنیغه اوغلی ایجن خان قاغان بولدی. بو ذات نینگ وقتیده توقوز اوغوز لر ی نه عصیان چیقاریب وفاتی غه چه بو عصیان دوام قیلدی. ایجن خان ۷۳۹ م ده وفات قیلیب اورنیغه قوتلوق بیلگا خان قاغان بولدی، و بو ذات ۷۴۲ م ده وفات قیدی. قوتلوق بیلگا خان نینگ زمانه سیده چین دولتی قوتلانیب شرق ده تولا یرلرنی آلیب کتتی، و داخل ده اویغور بَسْمَلْ قارلوق قبیله لری عصیان چیقاردی لر. قوتلوق بیلگا خان نینگ وفاتیدین کین اورنیغه اوزمیش تکین قاغان بولدی. بو کشی نی چین تاریخی ده اوسومیشه دیب یازادور، و اویغور آبده سی ده اوزمیش دیب یازیب دور. بو کشی نینگ وقتیده چین هجوم لری و اویغور، بَسْمَلْ، قارلوق عصیان لری باعثی دین دولت انتها درجه ده ضعیفلاشتی. ۱۲۶ هـ ۷۴۴ م تاریخیده اویغور، بَسْمَلْ، قارلوق لر بیرلاشیب قراقورم شهری غه استیلا قیلدی لر، و بونینگ بیلان ۶۵ بیل دوام قیلغان قوتلوق کوک تورک دولتی بیقیلدی.

تورکش دولتی

تورکش دولت ریسی اوچاله باغاتر خان نینگ قوتلوق قاغانی قاپاغان خان غه اطاعت قیلغانی نی بیان قیلدوق. اوچاله باغاتر خان وفات قیلغوچه قاپاغان خان نینگ اطاعتی ده توردی. ۸۷ هـ ۷۰۶ م ده اوچاله باغاتر خان اولدی، و اورنیغه اوغلی سواقی خان اولتوردی. لیکن کین چه اینی سی چانو خان [166] خانلیق تالاشیب بو منازعت سببی بیلان آکا و اوکا آراسیده اوزون اوروش لر بولوب یورت تینج سیزلیق غه مبتلا بولدی. اخیراً متبوع لری بولغان قاپاغان خان ۹۲ هـ ۷۱۱ م ده مذکور آکا و اوکانینگ هر ایکی لاسی نی اولتوروب اوچاله باغاتر خان خاندانی نینگ حاکمیتی نی بیقیتتی.

ینه بیر تاریخی حقیقت

اسلام تاریخ لرنی نینگ تولاراقی ده قتیبه بن مسلمنی اسلام نینگ چونگ فاتح لری دین ساناب غایت اولوغ و اسلام خادمی دیب یازیلادور. لیکن اسلام مؤرخ لری [163] نینگ محقق لری و باشقه بی طرف مؤرخ لری ایتادورلرکه راست قتیبه بن مسلم اسلام فاتح لری نینگ بیرنجی قناریده سانالسه لایق دور. چونکه احنف بن قیس و مهلب بن ابی صفره و ایننگ اوغول لری دک مشهور قوماندان لری و چونگ شخصیت لری موفق بولالمغان فتوحات غه قتیبه موفق بولدی، و تخارستان و ماوراء النهرده کی قوتلیک و جنگجوی تورک لرنی مغلوب اتتی، و بو یورت لرغه اسلام بایراقی نی تیکلادی. اما بونینگ بیلان هم قتیبه نی اولوغ و مقدس بیر کشی و اسلام دینی نینگ خادمی دیمک جایده ایماس بیر سوز دور. چونکه قتیبه اسلام دنیاسی ده مثل سیز ظالم لیق بیلان مشهور بولغان حجاج نینگ آن بیرنجی ایشانچلیک آدمی ایدی، و ظلم و ناحق قان توکمک ده حجاج دین کملیکی یوق ایدی. تورک یورتیده اطاعت قبول اتکان تورک لرنی باشقه لرنی قورقوتماق اوچون مدهش صورتده قتل عام قیلماق و آغان شهر لرنی کوی دورمک و بولان تالان قیلماق و مونگا اوخشه خلق نی اسلام دینی دین نفرت قیلدورادورغان وحشیانه معامله لری بک تولا ایدی. اوترا آسیانینگ آن بای و معمور شهری بولغان بای کند شهری نی جزائی بیر بهانه بیلان ویران قیلدی. تخارستان نی فتح قیلغانده تالقان شهری نینگ اهالی سی نی قتل عام قیلدی، و یراغنی تاشلاب تسلیم بولغان مینگ لرچه آدمی شهر اطرافیده کی یول لرنینگ بوییده کی درخت لرغه تیریگ آسیب قویوب اولتوردی. بونینگ امثالیده کی ظلم لری و قتل عام لرنینگ تفصیلاتی نی مفصل تاریخ کتاب لری ده کورولسون. الحاصل اطاعت [164] قیلغان لرنی اولتورمک و اسیر قیلماق و شهر لری نی ویران قیلماق و مال لری نی بولان تالان قیلماق— دک اسلام شریعتی و انسانیت قانونی ده نهی قیلنغان ظلم لری بیلان قتیبه تورک لرنینگ کونگل لری غه اسلام دین نفرت قیلماق حسیاتی نی پیدا قیلیب قویدی. بو ظلم لری بیلان اسلام و مسلمان دین نفرت قیلماقده و دایما انتقان آماق اوچون فرصت غه منتظر بولماقده بولغان تورک لری ۹۶ هـ ده قتیبه اولتورولگان زمان اطاعت نی تاشلاب استقلال اعلان اتتی لری. فقط سمرقند و بخارا شهر لرده عرب عسکری تولا بولوب و هم بو ایکی شهر اهالی نینگ تولاسی مسلمان بولغان لری اوچون بو ایکی شهرغینه اسلام دولتی غه تابع قالدی لری.

اسلام عسکر لری بیلان تورک لری آراسیده کی ماجرالر توبنده اوز موردیده ذکر قیلانادور.

TEXT OF THE MANUSCRIPT

جزیه برمکنى قبول اتمک صورتى بیلان اطاعتغە كىردى لر. مگر موندین ایلگری بیر اوروشده قتیبه نینگ اینی سی عبد الرحمن نی اسیر قیلغان ۴۰۰۰ تورک یگیت لرنی قتیبه ظلماً قتل عام قیلدی. بو اوتراده سمرقند خانى قتیبه نینگ اطاعتى نی تاشلاب استقلال اعلان اتتى. ۹۴ هـ ده قتیبه سمرقندغه یوروش قیلدی، و سمرقند خانى شدت بیلان مدافعه قیلدی. و قاتیغ محاربه لردین کین قتیبه سمرقندنی فتح قیلدی، و شهر ایچیده بیر مسجد بناء قیلدی. اسلام تاریخ لری غه کوره قتیبه نینگ بو ظفری بخارا و خوارزنده مسلمان بولغان تورک لرنینگ یاردمی بیلان حاصل بولدی. قتیبه عبدالله بن مسلم آتلیغ بیر کشى نی سمرقندغه والی تعیین قیلیب و تولا عسکر و حدسیز یراغ قویوب اوزی مروغه کتتى. ۹۴ هـ نینگ آخریده قتیبه ینه تولا عسکر بیلان کلیب فرغانه غه هجوم قیلدی. خجند خانى قاتیغ اوروش لردین کین مغلوب بولدی. قتیبه تخى مو شرق غه یوروب ۹۵ هـ ده کاسان شهرى نی فتح قیلدی. تاشکند خانى اوروش سیز جزیه برمکنى قبول اتتى. منه مشهور اسلام عرب قوماندانى قتیبه بن مسلم نینگ تورک یورت لری ده قیلغان معظم فتوحاتى بودور.

بو اخیرقى ظفر دین کین قتیبه هیچ فتوحات قیلالماى ۹۶ هـ ده و بیر روایتده ۹۷ هـ ده اوز عسکر لری نینگ قولیده اولتورولدی.

[162] بیر تاریخی حقیقت

بیلیمک کرک که اسلام تاریخ لری نینگ بعضى سی ده—«قتیبه ۹۶ هـ ده کاشغرنی فتح قیلدی، و او وقتده او یورت لر چین قول آستیده ایدی، و قتیبه چین امپراطوری بیلان مصالحه قیلدی»—آنداغ مونداغ—دیگان مضمونده اوزون روایت لرنی یازادور. بو روایت غلط دور، و هیچ بیر فقره سی واقعی بیر حادثه نی بیان قیلمايدورغان توقوما سوز لردور. حقیقت بودور که او وقتده شرقی تورکستان قوتلوق کوک تورک قاغانى قاپاغان خان غه تابع بولوب داخلی مستقل بیر نچه خانلیق لردین عبارت ایدی، و چین بیلان هیچ علاقەسى یوق ایدی، و قتیبه کاشغرنی آلماق اویان تورسون غربی تورکستان نینگ همه سی نی فتح قیلالماغانلیقى تاریخ تحقیقاتی بیلان ثابت بولغان بیر مسئله دور، و قتیبه ۹۶ هـ ده مروده اولتورولگانی قوتلیک روایت دور. اسلام عسکرى یورتمیزغه بالدیرراق کیریب آتا بالالریمیز نینگ بالدیرراق مقدس اسلام دینی غه کیرگانی اگر راست بولسه ایدی، بیز غه بیر فخر سرمایه سی بولور ایدی. لیکن تاریخ ده واقع بولمغان مونداغ یالغان روایت بیلان گوللانیب اصل سیز فخرنى قبول اتمک عیب دور. بو اوچون حقیقت نی ایتیب قویدوق.

مغلوب بولدی، و قتیبه قالغان عسکری بیلان اوکوز[اوگوز] دین اوتوب بلخده هم توختایالمای مروغه کتتی. ۸۹ هـ ده قتیبه اوشتومتوت سوغوت اولکەسی غه هجوم قیلدی. بو هجوم موینه اولقی بیلده کی دک قتیبه نینگ مغلوبوقی بیلان نتیجه لاندی.

بو ایکی مغلوبوق نتیجه سیده ماوراء النهر دین امیدنی اوزدی، و حجاج غه تورک لر نینگ شجاعتی نی تفصیل بیلان یازدی، و ماوراء النهر نینگ خریطه سی نی ایباردی، و تورک لر بیلان یینه محاربه قیلغان تقدیرده عرب عسکرلری نینگ محو بولماقیدین قورقوتتی. لیکن حجاج قتیبه غه ملامت قیلیب انینگ غیرتی نی قوزغادی. تولا یاردم قوتی ایباردی. و ایران نینگ ینگی مسلمانلری نی جهاد غه دعوت قیلیب اولردین هم بک تولا یاردم لر کلدی. بو قوت لر بیلان ۹۰ هـ ۷۰۹ م ده قتیبه بخارا غه یوروش قیلدی. کول تکین بونی [160] آنگلاب اوز عسکری و فرغانه و سوغوت عسکرلری بیلان سمرقند دین بخارا غه یوروش قیلدی. قتیبه ایلگری کلب بخارانی محاصره قیلغان حالده کول تکین یتیشیب کلب مسلمانلر غه قاتیغ هجوم قیلدی. غایت دهشتلیک محاربه لر بولوب مسلمانلر آرقه غه یانماقغه مجبور بولدیلر، و بخارا محاصره دین قوتولدی. تا آخشام غه چه اوروش جاری بولوب تورک لر مسلمانلر نی سوروب بخارادین خیلی اوزا قلاشتوردی لر. آخشام بولوب محاربه توختادی. مسلمانلر بیر آقین دین اوتوب توشتی لر. کول تکین تورک عسکرلری بیلان بیر ایگیز برغه توشتی. کیچده قتیبه مسلمانلر نی تورک لر اوستیغه باسقونی قیلماق غه تشویق قیلور ایدی. لیکن بونینگ هیچکیم جسارت قیلاماس ایدی. اخیراً آتلیغ عسکر نینگ قوماندانی و کعب بو تشویق نی قبول قیلیب بیر فرقه آتلیغ عسکر بیلان آقین دین اوتوب باشقه بیر یول بیلان تورک عسکرلری نینگ آرقه سی غه اوتمک غه موفق بولدی، و آرقه دین قاتیغ هجوم قیلدی، و غافل حالده اوخلاغان تورک عسکرلری عقلی نی یوتوروب پراکنده بولدی لر، و کول تکین اوزی نینگ محافظ عسکرلری بیلان غینه قالب قاتیغ اوروشتی، و کول تکین آغیر مجروح بولوب عسکرلری مغلوب بولدی، و فرغانه غه قاچتی. بو مغلوبوق نتیجه سیده قتیبه نینگ مقابلیده یالغوز قالغان بخارا خانی و سمرقند خانی و باشقه سوغوت و ختلان خانلری جزیه برمک و داخلی استقلاللری قول لریده قالماق شرطی بیلان قتیبه دین صلح طلب قیلدی لر، و قتیبه بونی غایت اولوغ بیر ظفر قیلیب مذکور صلح نی قبول قیلدی. موندین کین مذکور خانلر نینگ اطاعتی غه مراقبت قیلماق و جزیه آلماق اوچون بخاراده بیر والی و کافی درجه ده عسکر قویوب قتیبه مروغه یانیب کتتی.

[161] بو اثناده شرق ده توقوز اوغوز و خیتای عصیانی و چین محاربه سی چیقغان سبب دین کول تکین نی قاغان قاپاغان خان قراقروروم غه قیچقیردی.

۹۳ هـ ۷۱۲ م ده قتیبه خوارزم غه هجوم قیلدی. قاتیغ اوروش لردین کین تمام خوارزم خانلری

(حاضر قی شغنان) خانینی اوروش سیز اطاعتی غه کیرگوزدی، و باشقه اوچ خانینی آرقه آرقه دین مغلوب قیلیب همه نی جزیه برمک صورتی بیلان اطاعت قیلماق غه مجبور اتتی، و قتیبه تخارستان ده کافی مقدارده عسکر قویوب مروغه یانندی.

۸۷ هـ ده قتیبه بلخ غه کلیب اوگوز دین اوتوب بای کند شهری غه هجوم قیلدی، و تورک لر غایت قاتیغ مدافعه قیلدی لر. حتا که قتیبه باشلیغ تمام اسلام [158] عسکرلری نی تورک لر ایکی آی مدت محاصره قیلدی لر، و قتیبه و حجاج [حجاج] آراسیده مخابره کسیدلی. بیر کونی مسلمان لر اوشومتوت بیر هجوم بیلان محاصره دین چیقیب تورک لر نینگ اوستیغه حمله قیلدی. غافل حالده تورغان تورک لر مغلوب بولوب شهر غه کیریب آلماق اوچون آرقه یانندی لر. لیکن مسلمان لر دین بیر مونچه سی تورک عسکرلری بیلان شهر نینگ آراسی ده کی یول لر نی اشغال قیلیب آلمان سبب دین تورک لر نینگ تولاسی شهر غه کیرالمای هر طرف غه قاچتی لر، و آزیغنه سی شهر غه کیریب مدافعه غه تور دیلر. لیکن بو اوترا ده مسلمان لر شهر نینگ بیر طرف دین سیپیل نی بیقماق غه موفق بولغان ایدی لر. شهر اهالی سی بونی کوروب جزماً مغلوب بولوشلری نی بیلیب قتیبه دین مصالحه طلب قیلدی لر، و قتیبه تورک لر نینگ انقیاد قیلماق شرطی بیلان اولر نینگ مال و جان لر ی غه امان برمک صورتی بیلان صلح قبول قیلدی. موندین کین قتیبه شهر غه کیردی، و مسلمان لر دین بیر نی بای کند غه حاکم قیلیب قویوب یانیب کتتی. قتیبه یاغان دین کین شهر ده بیر شورش پیدا بولوب حاکم اولتورولدی. بو حادثه نی قتیبه آنکلاب یانیب کلیب شورش نینگ سببی نی و شورش قیلغوچی لر نی تحقیق قیلما س دین شهر اهالی نی قتل عام قیلدی، و تمام نرسه لر نی اولجه قیلدی، و شهر غه اوت قویوب تماماً ویران قیلدی. بونینگ بیلان سووغوب اولکه سی نینگ آن بای و آن چرایلیغ شهری بولغان بای کند شهری محو بولدی.

بو وقت غه چه قوتلوق کوک تورک قاغانی قاپاغان خان طرفی دین غربی تورک [159] یورت لر ی غه عمومی والی بولغان کول تکین مهلب و قتیبه نینگ هجوم لر ی نی مدافعه قیلماق غه مداخله قیلماق فقط تخارستان و ختلان و سوغوت خان لر ی مدافعه قیلور ایدی. قتیبه نینگ یوقاریقی هجوم بیلان بای کند شهری نی ویران قیلیب اهالی سی نی قتل عام قیلغان دین کین کول تکین عرب عسکرلری نینگ قوتی نینگ زیاده لیک ی غه توشونوب مدافعه وظیفه سی نی بالذات عهده سی غه آلماق نی لازم کوروب فرغانه و سوغوت تورک لر ی نی جمع قیلیب قتیبه نینگ ایلگری فتح قیلغان یرلری نی یاندوروب آلیب اوگوز بویده کی ترمز شهری غه باریب او یرنی قرارگاه قیلدی. ۸۸ هـ ده قتیبه تمام اسلام عسکرلری نی الیب اوگوز دین اوتوب سوغوت غه هجوم قیلغالی یوروش قیلدی، و کول تکین قتیبه نینگ آلدی نی توسوب ترمز نینگ یاقینی ده قاتیغ محاربه بولوب اسلام عسکر ی

قیلسه مو مغلوب بولوب یاندی. منه بو صورت بیلان حضرت عثمان نینگ زمانه سیده اسلام عرب عسکرلری اوگوز (آمو دریا) بوی غه کلیب توختادی. بو واقعه دین کین بنی امیه خلیفه لریدین عبد الملک زمانه سی یعنی ۸۰ هـ تاریخی غه چه عرب و تورک آراسیده مهم محاربه بولمادی، و بلکه تخارستان خانلری استقلال لری نی حاصل قیلیب مذکور تاریخ غه چه آزاد یاشادی لر. عبد الملک زمانه سیدین اعتباراً تورک یورت لری غه غزات قیلغان مشهور عرب قوماندان لری نینگ واقعاتی نی توینده کی وجه بیلان بیان قیلامیز.

مُهَلَّب بن ابی صُفْرَه

عبد الملک طرفیدین عراق والی سی بولغان مشهور حجاج ظالم خراسان غه هم والی ایدی. بو حجاج نینگ امری آستیده کی مهلب بن ابی صفره اسلام عرب قوماندان لری نینگ آن مشهور و داهی سی ایدی. حجاج مذکور مهلب نی خراسان غه والی تعیین قیلیب تخارستان و سوغوت اولکه لریده کی تورک لر نینگ اوستیغه غزات قیلماق غه امر قیلدی. ۸۰ هـ تاریخیده مهلب اسلام عسکرلری بیلان بلخ قه کلیب اوگوز (آمو دریا) دین اوتوب دریا بوییده کی کَشْ قلعه سی غه هجوم قیلیب بو قلعه نی فتح قیلدی، و آندین کین سوغوت اولکه سی ده کی بخارا خانی وختلان (قرا تگین) [157] خانی بیلان ایکی ییل اوروشوب هیچ بیر برنی فتح قیلالمادی، و مونینگ اوستیغه اسلام عسکرلری هر طرفدین تورک لر نینگ هجومی غه معروض قالب مدهش بیر تهلهکه ایچیده قالغان اوچون مهلب تمام عسکر نی الیب مروغه یانیب کتتی.

مهلب مروغه باریب آز زمانه ده وفات اتتی. اورنیغه اوغلی یزید بن مهلب و آندین کین مُقْضَل بن مهلب والی بولوب بولر هم تورک لر بیلان تولا محاربه لر قیلدی لر. بولر اگرچه اسلام قوماندان لری نینگ بیرنجی درجه ده کی لریدین ایدی لر. اما تورک لر نینگ شدتلیک مدافعه لری نی ینگالمدی لر، و هیچ فتوح قیلالمادی لر.

قُتیبَه بن مسلم

۸۶ هـ حجاج خراسان غه قتیبه بن مسلم آتلیغ بیر قوماندان نی والی قیلدی. قتیبه خراسان مرکزی مروغه کلیب لا تخارستان غه یوروش قیلدی. آیاغ تخارستان ده بیر خانلیق نینگ پایتختی بولغان تَالِقَان شهری نی آلدی. بو وقت ده تخارستان ده بیر بیر غه دشمن تورت خانلیق تورک دولت لری بار ایدی. قتیبه بو داخلی عداوت دین استفاده قیلیب بو تورت خاندین ساغانیان

معروض ایدی، و بونینگ اوستیغه شرق تورک یورتیده ایلتریش قاغاننینگ اورنیغه اولتورغان قاپاغان خان تورکش و باشقه لر دین عبارت بولغان تمام غربی کوک تورک غه تابع بولغان تورک قوم لری نی تاوز حاکمیتی آستیغه آلماق اوچون اقدامات قیلماقده ایدی. اخیراً ۷۹ هـ ۶۹۹ م تأریخیده قاپاغان خان تورکش دولتی نینگ اوستیغه استیلاء قیلدی، و چین عسکر لری نی یوق اتیب شرقی و غربی تورکستان لری اوز بایراقی آستیغه الیب قدیمقی کوک تورک اداره طرزی غه موافق غربی تورک خانلیق لری اوستیغه قاپاغان خان اوز اوغلی نی یابغو تعیین قیلدی. اوچاله باغاتر خان قاپاغان خان نینگ عالی حاکمیتی نی تونوب انقیاد قیلدی، و اوزی نینگ داخلی استقلال لری نی محافظه قیلدی (۱۰نجی خریطه غه قراسونلر). موندین بیر ییل ایلگری ۶۹۸ م ده قاپاغان خان چین دولتی بیلان اوروشوب [155] پیچلی و شانسی ولایت لری نی اشغال قیلیب چین امپراطوری نی خراج برمک صورتی بیلان قوتلوق دولتی غه تابع بولماق غه مجبور قیلغان ایدی.

۷۰۰ م تأریخیده قاپاغان خان ایلتریش قاغان نینگ اوغلی کول تکین نی فرغانه و سوغوت و تخارستان (قطغن و بدخشان) اولکه لریده کی تورک خانلیق لری نی انتظام غه آلماق اوچون ماوراء النهر غه یوللادی. کول تکین او یورت لری نی اوز بایراقی آستیغه الیب عمومی والی لیق صفتی بیلان غربی تورکستان ده یرلا شیب عرب اسلام عسکر لری نی مدافعه قیلماق غه تیارلاندی.

تورک قوتلوق دولتی بیلان اسلام امیر لری آراسیده کی واقعه لر

بو فصل ده عرب اسلام عسکر لری نینگ تورک یورت لری غه غالب بولغان لری و آزاده کی محاربه لر نینگ مختصر تأریخچه سی نی یازامیز. اولاً حضرت عمر نینگ خلافت دوریده ایران شاهی نی اسلام عسکر لری نهانده اوروشیده مغلوب قیلغان دین کین خراسان اطرافیده کی تورک لر اوستیغه عرب حاکمیتی باشلادی. حضرت عثمان نینگ زمانه سیده اهالی سی نینگ اکثری تورک بولغان خراسان مملکتی قطعی صورتده اسلام عسکر لری نینگ قولیغه توشتی. ۳۲ هـ ۶۵۳ م ده خراسان والی سی احنف بن قیس نینگ قیادتی آستیده اسلام عسکر لری شرق غه هجوم قیلغالی باشلادی لر، و بلخ شهری نی فتح قیلدی لر، و آندین کین آیغ تخارستان (قطغن) و یوقاریقی تخارستان (بدخشان) ده کی تورک خانلیق لری نینگ اوستیغه هجوم قیلدی لر، و تورک لر تولا قاتیغ اوروشلر دین کین مغلوب بولوب اسلام دولتی غه جزیه (باج) [156] بیریب تابع بولماق نی قبول اتیب داخلی استقلال لری نی محافظه قیلماق شرطی بیلان صلح قیلدی لر. بونینگ بیلان اسلام عسکر لری نی الیب احنف یانیب کتتی. موندین کین احنف بن قیس خوارزم ده کی تورک خان لری غه هجوم

اوستیده کی حاکمیتی تولا وقت لدره زایل بولوب کیتار ایدی. اخیراً تورکش قبیله سی نینگ اوج آله آتلیغ و باغاتر خان عنوانیغ خانی آهسته آهسته چونگ بیر نفوذ پیدا قیلیب [153] ۷۱ هـ ۶۹۰ م ده تمام اون قبیله نینگ اوستیده حکومت قیلغالی باشلادی، و چین امپراطوری دین نایب لیق صورتیده غرب تورک حکمداری بولغان قوشالو (چین تأریخیده آشی ناهین) نی مغلوب قیلیب چین غه قاچماق غه مجبور قیلدی. اوج آله باغاتر خان نینگ ایکی پایتختی بار ایدی. بیری غریده کی بش قبیله نینگ مرکزی بولغان چو دریا بوییده کی توخماق شهری ایدی. ینه بیری شرقده کی بش قبیله نینگ مرکزی بولغان ایلی نینگ شمالیده کی یته سو اولکه سیده ایدی.

بو صورت بیلان اوج آله باغاتر خان غرباً اینجه (سیر دریا)، جنوباً تنگری تاغ لر، شرقاً بارکول، شمالاً قیرغیز یا یلاغلری آراسیده ینگ یی تورک دولتی قوروب غربی کوک تورک دولتی نی تیرگوزدی (۱۱ نجی خریطه غه قراسونلر). اما تنگری تاغلری نینگ جنوبی ده کی اولکه لردین قوجو، لولان، کنگیت، کوچا، اوج اولکه لری چین استیلاسی آستیده ایدی. فرغانه و سوغوت خانلری هم چین غه خراج بیریب یریم مستقل حالیده یا شار ایدی لر. کاشغر، یارکند، ختن، چرچن اولکه لری تیت لیک لر غه تابع ایدی.

اوج آله باغاتر خان بو جنوبی تورک یورت لری دین اولا چین و کین چه تیت استیلاسی نی یوق قیلیب غربی کوک تورک دولتی نینگ قدیمقی حدودی نینگ همه سی نی بیر تورک دولتی نینگ یایراقی آستیده بیرلاشتورمک اوچون بیر سیاسی پلان توزدی. بو پلان نینگ صورتی بو ایدی که، اولا غرب ده کی اسلام عرب عسکری و جنوب ده کی تیت لیک لر بیلان بیرلاشیب چین نی کاملاً هیداب چیقارماق آندین کین تیت لیک لرنی یوق اتمک و موندین کین عرب عسکری نی [154] تورک یورتیدین مدافعه قیلماق. باغاتر خان تولا کوشش لردین کین عرب عسکری و تیت لیک لر بیلان چین ضدی غه بیرلیک پیدا قیلیب چین بیلان او روشقالی باشلادی. لیکن بو بیرلیک و غیرت چین نینگ او کونلرده کی فوق العاده قوتی نی ینگالمدی. اما بو اوج قوت آراسیده قالغان چین قوتی آران اوز نفوذ منطقه سی نی غینه محافظه قیلالدی، و تورکش ویا عرب ویا تیت لیک لر غه تعرض قیلالمدی.

قوتلوق و تورکش دولت لری نینگ بیرلاشکانی و تورکستان لرنینگ چین اسارتیدین قوتولغانی

تورکش دولتی یوقاریقی صورتده تشکیل تاپقاندین کین غرب دین عرب اسلام عسکرلری طرفیدین و شرق دین چین دولتی طرفیدین و جنوب دین چین و تیت لیک لر طرفیدین دایما خطر غه

حکمدارلرینینگ اولادی دین ایتیمیش بگ آتلیغ بیر حکمدار بار ایدی. بو کشی اوتوگن شهری و اطرافیده کی تورک لرغه چینغه تابع لیق صفتی بیلان حکمدارلیق قیلور ایدی. مذکور ایتیمیش بگ نینگ اوغلی ایلتریش بگ یانیغه ۱۷ کشی لیک بیر قوت توپلاب ۶۰ هـ ۶۸۰ م ده اوشومتوت اوتوکن [اوتوگن] شهریغه هجوم قیلیب شهرده کی چین لیغ لرنی یوق [152] اتمک صورتی بیلان ظهور اتتی، و شولکونی قوتی ۷۰ آتلیغ بولدی، و بو آز قوت بیلان ایشغه باشلاب بیر نچه کونده ۷۰۰ آتلیغ عسکرغه ایگه بولدی. بو قهرمان چین ضدیغه حرب اعلان قیلدی، و پوتون تورک ملتی نی چین ضدیغه انقلاب چیقارماقغه دعوت اتتی. بونینگ بیلان شمالی مغولستانده کی تمام تورک لر ایلتریش بگ نینگ استقلال بایراقی آستیده بیرلاشتیلر، و ایلتریش بگغه ایدات شات عنوانی نی بر دیلر (شهنزاده لرغه بیریلادورغان عنوان لرنینگ آن چونگی دور). ۶۸۲ م ده ایلتریش ایدات شات تمام مغولستان دین چین عسکرلری نی هیداب چیقاریب تورک استقلالی نی اعلان اتتی، و ملت ایلتریش ایدات شات نی قاغان لیقغه انتخاب قیلدی، و چین تأریخ لریغه کوره ایلتریش قاغان قوتلوق خان عنوانی نی آلمیش دور. (مبارک پادشاه دیمکدور)، و بو مناسبت بیلان بو دولت نی مؤرخ لر قوتلوق دولتی دیب یازادورلر. لیکن اورخون آبدهلریده بو عنوان نینگ ذکر یوق دور، بلکه بو آبدهلرده مذکور قهرمانی ایلتریش قاغان دیب ذکر قیلادور، و دولتی نی هم تورک دولتی دیب یازادور. منه بو صورت بیلان شرقی کوک تورک دولتی باشدین تیریلدی. ایلتریش قاغان (قوتلوق خان) ۷۲ هـ ۶۹۱ م ده وفات اتتی. اورنیغه اینی سی قاپاغان خان تختغه چیقتی. بو قاپاغان خان نی چین تأریخ لریده موجو دیب یازیلیب دور. قاپاغان خان شرقده مهم فتوحات قیلیب مانچور و کوریا اولکه لری نی اشغال اتتی (۱۰نجی خریطهغه قراسونلر).

غربده تورکش دولتی

۷۱ - ۱۲۲ هـ ۶۹۰ - ۷۳۹ م

چین تأریخ لریده تحریف بیلان تُوکِی شَه دیب یازیلغان تورکش قبیله سی تنگری تاغلری نینگ شمالیده غرب کوک تورک اتحادیه سی نی تشکیل قیلغان چونگ اون قبیله (بوی) لرنینگ بیری دور. بو تورکش لر ۷نجی عصر میلادی نینگ اوترالریده توبول و ایرتیش دریالری نینگ اوتراسیده کی یایلاغلرده اولتورور ایدی لر. کین لرده او برلردین کوچوب ایسیغ کول نینگ شرقی ده یرلاشتی لر (۱۱نجی خریطهغه قراسونلر). چین لیغ لر غربی کوک تورک دولتی نی بیققان دین کین بو اون قبیله دایما تینج لیق و چین لیغ لر بیلان محاربه قیلماقده یاشار ایدی لر، و چین دولتی نینگ بولرنینگ

اولکھسی ده کی تنگوت آتلیغ تورک لرنینگ خانی غه اوروش اعلان قیلدی، و تولا اوروش لردین کین تنگوت یورت لری نی گامپو اشغال قیلدی. گامپو بونینگ بیلان قناعت قیلما ی شرقی تورکستان نی آلماق اوچون حرکت غه کلدی. بو باعثدین چین حکومتی گامپو غه حرب اعلان قیلدی، و تولا اوروش لر بولوب ۶۷۰ م ۵۰ هـ ده چین عسکری یمان مغلوب بولوب پراکنده بولدی. موندین کین کامپو [گامپو] کوکودین یوروش قیلیب چرچن خانلیقی نی اوزی غه تابع قیلدی، و کین چه ختن و یارکند و کاشغر ولایت لری نی هم اشغال قیلدی. بونینگ بیلان تورکستان خصوصیده چین غه عرب اسلام دولتی دین باشقه ینه بیر قوتلیک رقیب پیدا بولدی.

تیت لیک لر کاشغرنی پایتخت قیلیب ۶۹۲ م غه چه یوقاریقی ولایت لر غه حکمدارلیق قیلدی لر. بو مدت ایچیده چین لیغ لر تیت لیک لر بیلان بیر نجه نوبت اوروشتی. اما تورکستان اهالی سی سیاست یوزیدین چین دولتی دین تیت دولتی نی یخشی کوروب دایما تیت لیک لر غه یاردم قیلور ایدی لر، و بو باعث دین هر اوروشده چین لیغ لر مغلوب بولور ایدی لر. ۶۹۲ م ده چین لیغ لر غالب بولوب کاشغر و یارکند و ختن نی آلدی لر.

[151] شرق ده قوتلوق دولتی و غرب ده تُوْرکْشْ دولتی آتلیغ ایکی تورک دولتی قورولوب کوک تورک دولتی نینگ تیریلگانی

کوک تورک دولتی ییقیلغاندین کین چین اسارتیده قالغان تورک لر غه بو اسیرلیق تولا آغیر کلور ایدی. چین امپراطوریدین رتبه لر، عنوان لر، هدیه لر، منصب لر آلمان بعضی خان لر و خاین لر بو وضعیت دین خوش ایدی لر. فقط چین دین کلگان هر نرسه نی نفرت کوزی بیلان کوروب ملی عنعنه و شرف لری غه صادق قالغان عمومی خلق و ملت پرور لر چین اسارتیدین قوتلوماق اوچون دایما فرصت غه منتظر ایدی لر، و فرصت کلگان زمان چیدین ضدیغه قویوب استقلال لری نی حاصل قیلماق اوچون قول لری دین کلگان کوشش لرنی قیلور ایدی لر، و همیشه تورک یورت لری نینگ او یر بو یرلریده انقلاب بولوب تورماقده ایدی. اخیرا توبنده کی ایکی انقلاب موفقیت بیلان چین نی مغلوب اتیب تورک لرنی اسارت دین قوتقوزوب کوک تورک دولتی نی ینگ یاشدین تیرگوزدی.

شرق ده قوتلوق دولتی

۶۰ - ۱۲۵ هـ ۶۸۰ - ۷۴۴ م

اورخون آبدله لری دین کول تکین و تویوق آبدله لریده یازیلغان غه کوره کوک تورک

شهرزاده لری دین بعضی سی‌غه قاغانلیقنی برمک وعده‌سی‌نی و هر قسم و تولا هدیه‌لرنی ایباردی. بو احمق شهرزاده‌لر قاغانلیق طمعیده مدافعه‌نی ترک اتتی‌لر، و مونینگ اوستیغه وطن‌پرورلرنینگ ضدیغه اغتشاش چیقاردی‌لر، و چین‌غه مهم یاردم بردی‌لر، و ینه بیر مونچه تورک قبيله خان‌لری و یورت کته‌لری‌نی هم چین حکومتی هدیه‌لر و هر قسم چونگ عنوان‌لرنی بیریب اوزی‌غه طرفدار قیلدی. منه بو شخصی منفعت‌غه الدانغان‌لر اوز ملتی و دولتی‌غه مهم خیانت‌لرنی قیلدی‌لر. بو سبب‌لر بیلان تورک‌لرنینگ غیرتی سینیب ۶۵۹ م ده تورک‌لر قطعی صورته مغلوب بولوب تمام تورکستان‌لرغه چین استیلا قیلدی.

بونینگ بیلان ۱۰۷ ییل دوام قیلغان چونگ کوک تورک دولتی ییقیلدی. [149] اما بو ییقیلیش موقتی صورته بولوب ۲۳ ییل کین غایت قوتلیک و عظمتلیک صورته بو دولت ینه تیریلدی—بیانی قوتلوق دولتی فصلیده کیلادور. چین‌لر تورکستان‌نی اشغال قیلغان‌دین کین یوقاریقی خاین‌لردین بیرینی غرب تورک حاکمی عنوانی بیلان داخلی ایش‌لرنی اداره قیلماق اوچون تعیین قیلدی‌لر، و بو حاکم اقتدارسیز و اختیارسیز بیر صورته چین بویروغی آستیده ایش قیلور ایدی. منه بو صورت بیلان تمام شرقی تورکستان و فرغانه و سوغوت (سوغدیانه یعنی سمرقند و بخارا) اولکه‌لریده کی یرلیک خان‌لر هر ییلی چین امپراطوری‌غه تارتیغ بیریب و تابع‌لیقنی قبول اتیب اوزلرنینگ موجودیت‌لرنی محافظه قیلماق‌غه مجبور بولدی‌لر. سوغوت و ختلان (قراتگین و کولاب) و تخارستان (قطغن و بدخشان) اولکه‌لریده کی تورک خانلیق دولت‌لری چین‌غه یوقاریقی صورته تارتیغ بیریب شرق‌دین هجوم قیلادورغان بو قوتلیک دشمن‌لری دین خاطر جمع بولوب غرب‌دین هجوم قیلماق‌ده بولغان اسلام عرب عسکرلرنی مدافعه قیلور ایدی‌لر. موندین کین چین عسکرلری بدخشان یولی بیلان افغانستان‌نین جنوبی‌ده کی بلورستان (حاضر قی چترال و نورستان) دره‌لری‌غه یوروش قیلیب پشاورنینگ یاقینی‌غه‌چه استیلا قیلسه‌لر مو بو استیلا بک از مدت دوام اتتی. چین تاریخی‌ده بیز شمالی هندوستان‌غه استیلاء قیلغان ایدوک دیگانی اوشبو آز مدت بلورستان‌غه استیلاء قیلغان‌دین عبارت‌دور.

[150] شرقی تورکستان‌نین جنوبی ولایت‌لری‌غه تیت‌لیک‌لرنینگ استیلاء قیلغانی

۷نجی عصر میلادی‌نینک باش‌لریده تیت‌ده قوتلیک بیر دولت تشکیل تاپقان ایدی. ۶۳۰ دین ۷۰۳ م‌غه‌چه حکمدارلیق قیلغان گامبو ۶۶۳ م ده کوکو (حاضر قی کونور یا که چنگخای)

غربی کوک تورک دولتی نینگ ینه قوتلانگانی

۲۸ هـ ۶۴۹ م ده تون خان قاغان نینگ اوغول لریدین قولا خان آتلیغ بیرى باشقه مخالف لری غه غالب بولوب غربی کوک تورک قاغان لیق اولکه لریده کی فتنه لرنی باسقتوردی، و اوزی نی عمومی تورک لر نینگ قاغانی اعلان اتتی، و تمام تورکستان ده کی خانلیق و بگ لیک کیچیک دولت لرنی اوز بایراقی آستیده [147] بیرلاشتوردی. کوچا، کنگیت، قوجوغه استیلا قیلماقده بولغان چین عسکر لرنی کاملاً محو قیلیب بو یورت لرنی اسارت دین قوتقوزدی. بو صورت بیلان ۶۵۰ م ده غربی کوک تورک دولتی ینگى باش دین قوتلاندى.

غربی کوک تورک دولتی نینگ ییقلغانی و تورکستان لرغه چین استیلا قیلغانی

غربی کوک تورک دولتی نینگ قوتلانگانی و قولا قاغان نینگ تمام تورک لرنی بیرلاشتورمک ده فعالیت کورشاتکانی دین چین دولتی غایت درجه ده قورقونچ غه توشتی، و تورک لر نینگ قوتی نینگ زیاده لاشماق نی ممکن قدر توختاتماق اوچون هر قسم حيله و چاره لر قوزغاب هیچ موفق بولالمادی. اخیراً چین دولتی تمام قوتی بیلان تورک یورتی غه هجوم قیلماق و تورک دولتی نی ییقماق و هیچ بولمسه اوزون محاربه لر بیلان تورک قوتی نی ترقی دین توسماق غه قرار بردی.

بو قرار موجبیچه ۳۵ هـ ۶۵۶ م ده چین امپراطور یجه سی ووخو غربی کوک تورک دولتی بیلان اوروشماق اوچون غایت قوتلیک اوچ قول عسکر یوللادی. بیرنجی قول آلتای غه هجوم قیلیب ایرتیش دریاسی نینگ بوییده کی قارلوق قبیله لری دین عبارت بولغان تورک عسکر لری بیلان نچه نوبت اوروشوب قارلوق لرنی مغلوب اتتی. ایکنجی قول ایمیل (بوگونکی چوچک) ولایتی غه هجوم قیلیب تارووتای تاغلری نینگ ایتکیده [148] ییغیلغان تورک عسکر لرنی مغلوب اتتی. اوچونجی قول قوجو ولایتی غه هجوم قیلیب او یرنی الیب کنگیت (قراشهر) نینگ یانیده کی چونگ محاربه ده تورک عسکر لری بک یمان مغلوب بولدی لر. بو اوروش بیر بیل دین اوزون دوام قیلیب ۶۵۷ م ده قولا قاغان چین عسکر لری نینگ قولی غه اسیر توشتی، و انی چین لیغ لر پایتختی چانگان (بوگونکی سیانفو) غه الیب کتتی لر. بونینگ بیلان مو چین لیغ لر تورکستان غه کاملاً استیلا قیلالمادی لر، و تورک لر باش سیز قالغان لری غه رغماً ینه ایکی بیل قاتیغ مدافعه قیلدی لر. تورک لر نینگ مدافعه لری چین عسکر لرنی هاردورماقده ایدی. لیکن چین لیغ لر بو وضعیت مقابلیده اوزی نینگ دسیسه کارلیق سیاستی نی یوروتکالی باشلادی. بیانی بودورکه، چین دولتی تورک قاغان لیق

ھ ۶۴۰ م غەچە دوام قىلدى. چىن امپراطورى تاى تسونگ غەربىدە كى بو فتنەلرنى اولغايتماق اوچون ممكن بولغان حيله و دسيسەلرنى ايشلاتور ايدى، و كوك تورك شهزادەلرى و يورت نىنگ نفوذلوغلىرى غە مخفى صورت دە ياردم وعدهلرى و هديهلر ايبارىب فساد اوروغىنى ساچار ايدى. اخيراً تاى تسونگ غەربى كوك تورك دولت مركزى نىنگ ضعيفلاشقانى دىن استفادة قىلىب شرقى توركستان غە عسكر يوللاغالى توردى. چىن حدودى غە توتاش بولغان قوجو اولكەسى نىنگ خانى چىن عسكرىنى شددت بيلان مدافعه قىلور ايدى. ۱۹ ھ ۶۴۰ م دە قوجو خانى مغلوب بولوب بو اولكە چىن قولغە توشتى. چىن عسكرى ايلگريلاب كنگيت (قراشهر) غە هجوم قىلدى. كنگيت خانى تورت يىل قاتىغ مدافعه قىلدى. ۶۴۴ م دە چىن ليغ غالب بولوب كنگيتنى اشغال اتتىلر. موندىن كىن نوبت كوچا خانى غە كلدى. كوچا خانى هم كامل تورت يىل اوروشوب ۶۴۸ م دە كوچانى هم چىن ليغ لر آلب كتتىلر.

غەربى كوك تورك قاغانى نىنگ ايران شاهى يزدگرد غە ياردم بىرىب اسلام عرب عسكرى بيلان اوروشقانى

بو اوتراده بيغمبريميز عليه السلام وفات قىلىب حضرت عمر نىنگ خلافت دورىدە مسلمانلر ايران نىنگ تولاراق يرلىرىنى ختح قىلغان ايدىلر. ۲۳ ھ ۶۴۴ م دە ايران ساسانى شاهلرى نىنگ اخيرقى سى بولغان يزدگرد مسلمانلردىن مغلوب [146] بولوب قاچىب آمو دريادىن اوتوب تالاس دە كوك تورك قاغانى نىنگ پناهى غە سغىندى، و ياردم تىلادى. قاغان يزدگرد غە ياردم عسكرى قوشوب اوزاتتى. يزدگرد بو تورك عسكرى بيلان قوتلانىب اسلام عسكرلرى بيلان اوروشا اورشا تا مرو شهرى غەچە كى اولكەلرنى ياندوروب آلدى. مرو شهرى نىنگ آلدیده اسلام اميرى احنف بن قيس نىنگ قىادتیده كى ان قوتلىك اسلام عسكرى بيلان قاتىغ و همه دىن يمان بىر اوروش بولدى. اوروش اوتراسیده چىن ليغ لر نىنگ كنگيت ولايتىنى اليب كتكان خبرى و قاغان دىن تورك عسكرلرى غە درحال يانماق امرى كلىب قالدى، و بو امر موجيچه تورك عسكرلرى احنف بن قيس بيلان اوروشماى يانيب كتتىلر. بو حادثه نى مسلمانلر نىنگ بىر نصرت الهى تلقى قىلغانلرى اسلام تارىخ لرىدە مذکور دور. عرب و غەربى كورك [كوك] تورك لر نىنگ آراسیده واقع بولغان اولقى اوروش بودور.

شرقی کوک تورک دولتی نینگ ییقلغانی

چین امپراطوری تای تسونگ ۶۲۶ م ده کی مغلوب لوقی دین کین تورک لر بیلان محاربه قیلماق سیاستی نی تاشلاب قدیمدین چین سیاستی بولغان منافقلیق و دسیسه کارلیق سیاستی نی توتتی، و قاغانلیق شهزاده لری و دولت آدم لری و دولت غه تابع تورک خانلری آراسیغه فساد و نفاق اوروغی نی ساچقالی باشلادی. اخیراً یوقاریده سوزی اوتکان تولو قبیله سی نی آزرغوروب تولولر شرقی کوک تورک دولتی نینگ ضدی غه قوتلیک بیر عصیان چیقاردی لر. هیلی قاغان تولولر نینگ عصیان نی باسیقتورماق اوچون ینه بیر قبیله نینگ خانی بولغان تُولی خان نی تولا عسکر بیلان یوللادی. تولی خان مغلوب بولوب یانپ کلدی، و هیلی قاغان [144] تولی خان نینگ مغلوب بولدوم دیب کلگانی نی بیر خیانت بیلب آنگا قاتیغ جزا بردی. تای تسونگ بو واقعه نی ایشیتیب تولی خان نی قاغان غه دشمن قیلماق دسیسه لری غه باشلادی. اخیراً بو دسیسه لر تولی خان غه تأثیر قیلیب قاغان نینگ ضدی غه عصیان چیقاردی، و تای تسونگ دین یاردم تیلادی. تای تسونگ بو فرصتدین استفاده قیلیب قدرتی یتکانچه چین عسکری نی توپلاب و تولی خان و تولولردک عاصی لر بیلان بیرلاشیب تای تسونگ اوزی باش قوماندان بولوب تورک یورتنی غه هجوم قیلدی، و عاصی لر نینگ یاردمی بیلان هیلی قاغان نی نچه دفعه مغلوب قیلدی، و ۹ هـ ۶۳۰ م ده دشمن لر شرقی کوک تورک دولتی نینگ پایتختی بولغان قراقوروم شهری نی محاصره قیلدی لر، و اخیراً هیلی قاغان تای تسونگ نینگ قولیده اسیر بولدی. بونینگ بیلان شرقی کوک تورک دولتی ییقلیدی، و چین غه یاردم برگان یوقاریقی خاین لر هم چین خدمتکاری بولوب استقلال سیز و رذالت آستیده قالدیلر.

غربی کوک تورک دولتی ده داخلی انقلاب و چین تعرضی

شرقی کوک تورک دولتی ییقلغاندین کین غربی کوک تورک دولتی نینگ ایچیده هم خراب قیلادورغان فتنه لر قوزغالدی. واقعه شودورکه، ۱۲ هـ ۶۳۳ م ده غربی کوک تورک قاغانی کون خان وفات اتتی، و اوغول لری آراسیده قاغانلیق تالاشی پیدا بولوب ایکی اوغول نینگ بیری ایسیغ کول نینگ غربی ده کی بش قبیله تورک لر بیلان بیرلاشیب تالاس (پایتخت) شهریده اوزی نی قاغان اعلان اتتی، و ینه بیر اوغول ایسیغ کول نینگ شرقی دین بارکول غه چه اولتوروغولوغ بش قبیله تورک لر بیلان بیرلاشیب او اولکه لرده قاغانلیق دعواسی قیلغالی توردی.

بو فتنه اثناسی ده شرقی تورکستان نینگ جنوبیده کی قوجو، کنگیت، آلتی شهر خان [145] لری بی طرف لیکده بولوب هیچ قایسی قاغان غه تابع بولمای مستقل صورتده قالدی لر، و بو وضعیت ۱۹

آستيغە كىردى، و شرقى كوك تورك قاغانى شانسى والىسى بولغان [142] لى يواننى شمالى چين غە امپراطور قىليب چانگان (بوگونكى سيانفو) شھرىدە اولتورغوزوب قويدى. لى يوان بىك داهى بىر آدم ايدى. آز زمانده شمالى چيننى كامل بىر انضباطغە كىركوزوب جنوبى چيندە كى ضعيفلاشيب قالغان چە او خاندانى نىنگ امپراطورى نىنگ اوستىغە هجوم قىلغالى باشلادى، و بىر نچە يىلدە جنوبى چين امپراطورلوقىنى يوق اتيب تمام چين غە اوزىنى امپراطور اعلان قىلدى، و اوز خاندانى غە تانگ خاندانى آتىنى بردى. لى يوان بو قوتى و شوكتى بىلان شرقى تورك دولتى غە تابع ليقده و معين بولغان خراجنى برمكده ايدى. ۶۲۰ م دە لى يوان اوز قوتى غە ايشانيب شرقى كوك تورك قاغانى غە حرب اعلان قىلدى. قاغان درحال چين غە هجوم قىليب لى يواننى بىر نچە دفعە قاتىغ مغلوب اتتى. اخيراً لى يوان ينه بالدىرقى دك تابع ليق و خراج برمكده وفادار تورماق غە عهد قىليب بىرىب جانىنى و يورتىنى قوتقوزدى، و اوشبو يىلدە شرقى كوك تورك قاغانى وفات قىليب اورنى غە هىلى آتلىغ بىر شھزاده قاغان بولدى. هىلى قاغان دولتنى بىك قوتلان دوردى. ۶۲۶ م دە لى يوان اولوب اورنى غە اوغلى تاي تسونگ امپراطور بولوب درحال استقلال اعلان قىليب قاغان غە بىرادورغان خراجنى كستى، و بو باعث دىن تورك و چين آراسىدە اوروش باشلاب هىلى قاغان اوز قيادتى آستىدە تولا عسكر اليب چين غە هجوم قىلدى، و چين عسكرلىرىنى مغلوب قىلا قىلا اخيراً چانگان شھرىنى محاصره قىلدى. محاصرهده بولوب قاغان امپراطور تاي تسونگ بالدىرقى دىن نچە حصه زياده خراج برمك و داىما قاغان نىنگ عالى حاكمىتى غە تابع ليقده تورماق شرطى بىلان صلح قىليب اوزىنى و عسكرىنى كاملاً محو بولماق دىن قوتقوزدى.

[143] تورك و چين يورت لرىدە بو حادثه لىر بولغانده

غربى آسياده چونگ تاريخ باشلانغانى

تورك و چين يورت لرىدە ياكە اوترا و شرقى آسياده يوقارىقى واقعه لىر بولوب تورغان دورده غربى آسيا (عربستان) ده تمام دنياغە اسلام نورى يايىلماق دورى باشلادى، يعنى ۶۱۰ م دە حضرت محمد عليه السلام بىغمبرلىك صفتى بىلان مبعوث بولوب وحى نازل بولدى، و ۲۰ نچى ستمبر ۶۲۲ م دە محمد عليه السلام مكه دىن مدینه غە هجرت قىلدى. بونىنگ بىلان دنياده ينگى تاريخ (تارىخ هجرى) دورى باشلاندى. بىز موندىن كىند حاضرقى زمانه ميزده شرقى توركستانده معتبر بولغان قمرى هجرى تاريخىنى هم يازامىز.

(۲) ینه مذکور پی گو هر ايکي قاغانليق غه تابع بولغان قوتليک قبيله لر نينگ خان لری نی آزروروب قاغان غه عاصی بولماق غه مخفی تشويق لر قیلور ایدی. اخيراً غربی کوک تورک قاغانليقی غه تابع بولغان شمالی آلتای ده کی تولو قبيله سی نی تاردو قاغان نينگ ضدی غه عصیان چیقارتتوردی. بو قبيله غالب احتمال غه کوره حاضر قی قالماق لر نينگ اصلی بولسه کرک دور، و او زمانه ده کی کوچمن تورک قبيله لر نينگ آن قوتليکی ایدی. تاردو قاغان بولر نينگ عصیانی نی باسقتورماق اوچون قاتیغ محاربه لر قیلدی. لیکن ۶۰۳ م ده تاردو قاغان یمان مغلوب بولدی، و هیچ یرده تورالماي قاچیب تیت پادشاهی نينگ پناهیغه سغیندی. منه بو صورت بیلان غرب دولتی بیر نچه ییل قاغان سیز یاشاب مدهش بیر قان توکوشمک ده قالدی. لیکن ۶۱۱ م ده غرب دولت خاندانی دین شیخوی قاغان آتلیغ بیر ذات تخت ده اولتوروب عاصی لر نی قطعی صورت ده مغلوب قیلیب یورت نی تینچ قیلدی، و موندین کین غرب دولتی ۶۳۳ م غه چه قوت و تینچ لیق بیلان دوام قیلدی.

[141] شرقی کوک تورک دولتی و چین

دولت ايکی غه آیریلغان دین کین چین دولتی شرقی و غربی کوک تورک دولت لر نی ضعیفلاشتورماق نينگ مهم فرصتی کلگانی نی بلیب قاغان لر نينگ اوردرالی ده کی چین قیزلری و اولر نينگ خدمتیده کی چین لیغ لر نينگ واسطه سی بیلان ممکن بولغان دسیسه کارلیق و خیانت ده فعالیت کورساتور ایدی لر. بو دسیسه نينگ مهم لری قاغانليق شهزاده لر نينگ بیری نی بیری غه مخالف قیلماق و دولت غه تابع کوچلوغ خان لر و قبيله لر نی عصیان غه تشويق اتمک دین عبارت ایدی. بو سبب لر بیلان هر ايکی تورک دولتی تولا وقت لرده داخلی اغتشاش لر نی باسقتورماق غه مشغول ایدی، و بونينگ بیلان هم قوت دین توشمگان ایدی. اما چین امپراطوری یانگ تیس تورک لر نی ضعیفلاشقان خیال قیلیب ۶۱۵ م ده شرقی کوک تورک دولتی نينگ قولیده بولغان شانس و ولایتی غه هجوم قیلدی. لیکن یانگ تیس شانس غه کیرار کیرماس غایت تولا تورک عسکری یانگ تیس نينگ آلدی نی توسوب انی قاتیغ مغلوب اتی. یانگ تیس قلیچ دین آشقان عسکری بیلان قاچیب بیر قلعه غه سغیندی، و درحال او قلعه نی تورک لر محاصره قیلدی لر. یانگ تیس ايکی آی محاصره ده قالیب اخيراً بیر حيله بیلان قاچیب جان قوتقوزدی، و قاچقانچه هیچ یرده توختایالماي کوک دریا (یانگسی کیانگ) بویده کی یانگچو شهری غه کتتی. بونينگ بیلان کوک دریا غه چه تمام شمالی چین امپراطور لوقی شرقی کوک تورک دولتی نينگ استیلاسی

امپراطورلوقى بيلان متصل بولغان شرقى آوروپاده اولتوروغلوغ آوار توركلرى كوك تورك دولتى غه انقياد قيلمى مستقل بير دولت ايدى، و كوك تورك دولتى نينگ دشمنى ايدى. روم امپراطورى آوار دولتى بيلان بير تجارت معاهدهسى عقد اتتى. دوپو قاغان روم امپراطورى نينگ بو حركتى نى كوك تورك و روم معاهدهسى غه ضد تلقى قىليب روم امپراطورى غه حرب اعلان قىلدى، و بوقا خان [139] آتليغ بير قوماندان نينگ قيادتى آستيده عسكر يوللاب قريم يريم آزالى و قرا تنگيز بوى لرى نى روم امپراطورى دين تارتيب آلماق غه يارليغ قىلدى. ۵۷۵ م ده بوقا خان ايتل درياسى دين اوتوب قريم ولايتى غه هجوم قىليب روم عسكرى نى مغلوب قىليب قريم يريم آزالى نى اشغال اتتى، و بو سفور قلعهسى نى ضبط اتتى، و خرصون شهري نى محاصره قىلدى. دوپو قاغان نينگ عصرى ده يورت بو صورت بيلان ينه كنگرودى (۹نجى خريطه غه قراسونلر).

كوك تورك دولتى نينگ ايكي غه آيريلغاني

۵۸۱ م ده دوپو قاغان وفات اتتى، و اورنيغە اسپراخ آتليغ بير شهزاده قاغان بولدى. اسپراخ قاغان ايلگريكي قاغان لردك لياقتليك كشي ايماس ايدى. بو آراده غرب يابغوسى ايستىمى خان وفات قىليب اورنيغە اوغلى تاردو خان يابغو بولدى. قاغان نينگ لياقت سيزليكي باعثى دين قاغان و تاردو يابغونينگ آراسى ده اتفاق سيزليق پيدا بولوب تاردو خان اسپراخ قاغان نينگ اطاعتى نى تاشلاب استقلال اعلان اتتى، و اوزى غه قاغان عنوانى نى آلدى. بو صورت بيلان ۵۸۲ م دين اعتباراً غرب ده بير قاغان و شرق ده بير قاغان حكومت سورمكغە باشلادى لر.

ايكي كوك تورك دولتى ده چين خيانتى سببى دين چيقغان حادثه لر

چين دولتى كوك تورك دولتى نينگ داخلى مجادله غه كيريب ضعيفلاشماقى اوچون قىلغان مخفى دسيسه كارلىق غه كوشش قىلور ايدى. بو دسيسه لر نينگ [140] مهم راق لرى دين ايكي ديسسه نى چين تاريخى دين اليب بيان قىلاميز.

(۱) چين امپراطورى نينگ غايت داهى و دسيسه كار پى گو آتليغ بير وزيرى بار ايدى. مذكور پى گو شرق و غرب كوك تورك قاغان لرى بيلان صميمانه دوستلوق روشى ده بولوب اخيراً بو ايكي قاغان آراسيغە غايت يمان بير عداوات تاشلادى، و بو عداوت سببى دين بو ايكي قاغان آراسيده مدهش محاربه لر بولدى. ليكن كين ايكي قاغان آراسيده مصالحه بولوب چين نينگ مقصدى حاصل بولمادى.

نوشیروان غرب دین ۵۶۵ م اطرافیده [137] یفتل لرنینگ اوستی غه هجوم قیلغالی باشلادی لر. اخیراً ۵۶۷ م ده یفتل لرنینگ خانی ایستمی خان قولیده اولتورولوب بونینگ بیلان شمالی یفتل دولتی ییقیلیب اکثری شمالی اوروپاغه قاچتی. بو حادثه دین کین ایستمی خان و نوشیروان یفتل یورت لری نی اوتراده تقسیم قیلدی لر. اوگوز (آمو دریا) اوتراده فاصله بولدی.

کین لرده موقان قاغان بیلان نوشیروان نینگ دوستلوق مناسبتی بوزولدی، و نوشیروان نینگ روم امپراطوری بیلان باشلاغان دواملیغ مجادله سی دین قاغان استفاده قیلیب غرب یابغوس ایستمی خان نینگ قیادتیده ایران غه عسکر یوللادی. ایستمی خان اوگوز دین اوتوب نوشیروان نینگ عسکر لری نی ییمان مغلوب قیلیب باختر (بلخ) و تخارستان (قطغن و بدخشان) اولکه لری نی آلدی، و بیر زمان لرده ایتل (وولغا) بوی لریدین قریم یریم آرا لی غه چه چوزولغان ساحه لر هم کوک تورک دولتی نینگ نفوذی آستیغه کیردی. الحاصل ۶نجی عصر میلادی نینگ ایکنجی نصفی ده آسیا نینگ آن چونگ عسکری و سیاسی قوتی نی بو کوک تورک دولتی تشکیل قیلور ایدی (۹نجی خریطه غه قراسونلر). نوشیروان بیلان ایستمی خان آراسیده مصالحه واقع بولغان دین کین ایستمی خان نینگ قیزی بیلان نوشیروان اویلانیب بونی اوزی غه غایت چونگ بیر شرف بیلگانی ایران تاریخ لریده معروف دور.

۵۶۸ م ده موقان قاغان دین غرب یابغوسی ایستمی خان وکیل بولوب روم بیزانس امپراطوری یوستیان نینگ آلدیغه مانیاق ترخان آتلیغ بیر ذات نی سفیر قیلیب ایباردی، و اوتراده سیاسی و تجارتی معاهده لر عقد اتیلدی، و امپراطور یوستیان زیمارک آتلیغ بیر کشی نی ایستمی خان نینگ حضور یغه سفیر [138] قیلیب ایباردی. ۵۷۰ م ده موقان قاغان نینگ حضوریده تورک و روم معاهده سی نینگ عقد مراسمی مناسبتی بیلان روم و ایران و چین سفیر لری نینگ حاضر بولغانی مشهور دور. کین لرده موقان قاغان اوز حضوریدین تاغما ترخان آتلیغ بیر ذات نی روم غه سفیر قیلیب یوللادی. موقان قاغان و چین نینگ جنوبی و شمالی امپراطور لری بیلان مناسبتی دوستانه ایدی. اما ایران شاهی نوشیروان بیلان اولده دوست بولسه مو کین نوشیروان قاغان نینگ سفیر لری غه زهر برمک خیانتی غه ارتکاب قیلغان اوچون مناسبت بوزولوب یوقاریده کی وجه بیلان اوتراده محاربه واقع بولوب باختر و تخارستان نی تورک حکومتی تارتیب آلدی.

پیغمبریمیز حضرت محمد علیه السلام نینگ توغولغان لری ۵۷۰ م ده بولوب موقان قاغان نینگ عصری غه توغرا کیلادور.

موقان قاغان ۵۷۲ م ده وفات اتتی. اورنیغه ابینی سی دوپو خان قاغان بولدی. دوپو قاغان نینگ عصری ده کی مهم واقعه لر دین بیری روم امپراطوری بیلان محاربه بولماقی دور. واقعه شودورکه، روم

بومين قاغان اينى سى ايسْتَمِيْ خاننى غرب متطقه سسيده كى توركلر اوستى غه عمومى والى تعيين ايلادى، و يَابْغُوْ عنوانى نى بردى. بو عنوان قديم توركلرده قاغان دىن كين اوچونجى درجه ده كى رتبه غه مخصوص عنوان دور، و اورخون آبدهلر دىن يابغو كلمه سى نىنگ نايب معناسيده ايكانلىكى آنگلانا دور. يابغونىنگ اداره مركزى تالاس (طراز) شھرى ايدى. بو كنگرو مملكت اداره اعتبارى بيلان ايكي غه آيرىلب شرقى حصه سى توغرا قاغان نىنگ اداره سى غه مربوط ايدى، و غرب حصه سى يابغونىنگ اداره سسيده ايدى. شرقى توركستان دىن قمول و باركول خانلىق لرى شرق اداره سى غه قراشليغ بولوب باشقه منطقه لر غرب اداره سى غه تابع ايدى (۹نجى خريطه غه قراسونلر).

موقان قاغان نىنگ چين امپراطورلرى و نوشيروان و يفتل دولتى بيلان كى

مناسبت لرى و واقعه لرى

بومين قاغان وفات قىلب اورنيغه بير اينى سى قاغان بولسه مو اوزون مدت [136] ياشامى اولدى، و انىنگ اورنيغه بومين قاغان نىنگ اوغلى موقان خان ۵۵۵ م نىنگ آخريده قاغان لىق تختيده اولتوردى. بو موقان خاننى چين تارىخلريده موخو ديدور. بيلمك كرك دوركه موقان خاننى اوروپا عصرى تارىخلرى نىنگ بعضى سى ده ديزابول دييلادور، و عرب تارىخلرى نىنگ بعضى سى ده سَيَّجَبُوْز ديب يازيلا دور. بو هر ايكي سى غلطه دور. حقيقت ده بو ايكي لفظ غرب يابغوسى ايستمى نىنگ آتى دىن تحريف بولغان لفظ لر بولوب انىنگ دىن مراد ايستمى خان دور. موقان خان ايماس دور. ايستمى خان غرب ده بولغانى اوچون انىنگ شھرتى غربى آسيا و آوروپا ده زياده بولوب او زمانه ده كى آوروپا و ايران مؤرخلرى نىنگ بعضى سى كوك تورك قاغانى اوشبو ايستمى (ديزابول ويا سيچبور) دور ديب خيال قيلمىش لردور، و عصرى مؤرخلردىن بعضى سى مذكور خطا غه تابع بولوب ينه بير خطا غه هم توشوب مذكور ايكي آتنى موقان خان غه اسناد قيلمىش لردور.

كوك تورك دولتى دوريده شمالي چين وى (تويا) امپراطورلوقى و جنوبى چين ده چَهْأُوْ امپراطورلوقى بار ايدى. بو ايكي دولت بيرلاشيب موقان قاغان تخته اولتورغان زمان آنگا حرب اعلان قىلدى لر. موقان قاغان بولر بيلان محاربه قىلب هر ايكي سى نى مغلوب اتتى، و خراج برمك صورتى بيلان بو هر ايكي امپراطورلوق كوك تورك دولتى غه تابع بولماق غه مجبور بولدى لر، و امپراطور نىنگ قىزى نى موقان قاغان آلدى. بو صورت بيلان دولت شرق طرفيدىن امين بولدى.

۵۶۳ م ده موقان قاغان غه ايران شھى نوشيروان لچى اياريب يفتل دولتى نىنگ ضدى ده بيرلىك معاهده سى عقد اتتى. بو معاهده موجبيچه قاغان نىنگ امرى بيلان ايستمى خان شرق دىن و

تورک لرغه تورک آتی نی اعلان قیلدی، و بونینگ بیلان او زمانه غه چه هر قسم آت لر بیلان تاریخ ساحه سی ده کورولگان تورک اقوامی بو عصرده اوزلری نینگ اصلی آت لری بیلان میدان غه چیقیب [134] حاضر قی زمانه میز غه چه عمومیتی نی محافظه قیلماقده دور، یعنی کوک تورک لر نینگ دوری غه چه تاریخ صحیفه سیده موقعیت کسب قیلغان تورک لر نینگ ایچیدین تورک آتی بیلان مشهور بولغان لری یوق دور، بلکه اویغور، هون، سیانپی، جوجان، توپا و غیرها آت لر بیلان تونولغان ایدی لر. کوک تورک دولتی قورولماق بیلان تمام تورک اقوامی بو اصلی و عمومی آت لری آستیده بیرلاشتی لر.

دولت نینگ کنگر و گانی

بومین خان جوجان عسکری نی مغلوب اتکاندین کین ایلخان عنوانی نی آلدی (قاغان دین بیر درجه توین بولوب عمومی والی معناسی ده دور). ایلخان بومین بایراقی نینگ اوستیغه بوز بوری نینگ باشی نینگ مجسمه سی نی بیرکیتور ایدی. چونکه اوغوز تورک لری نینگ افسانه لری ده کی آلانقوا حکایه سی غه کوره بوز بوری نی اوغوز تورک لری مقدس بیلور ایدی لر، و کوک تورک خاندانی بوز بوری نی معبودلوق درجه سیده اعتقاد ایثار ایدی لر. بوز بوزی غه متعلق سوزلر مغول تاریخ لری ده کی آلانقوا و ارگنه قون حکایه لری ده مذکور دور. ایلخان بومین ایکی اوچ ییل مدت ایچیده اوترا آسیاده کی پوتون تورک خانلیق لری نی بوز بوری باشلیغ بایراقی نینگ آستیده بیرلاشتوردی.

شرقی تورکستان نینگ کوک تورک اتحادیه سی غه کیرگانی

۵۵۵ - ۶۳۲ م

ایلخان بومین اوزی نی قاغان اعلان قیلیب جنوب غه قاچقان جوجان لر نی [135] یوق قیلماق اوچون اوغلی موقان خان نی تولا عسکر بیلان یوللادی. موقان خان جوجان لر نی قوغلاب یوق اتیب ۵۵۵ م ده پوتون شرقی تورکستان نی و غربی تورکستان نینگ بعضی سی نی اشغال قیلدی. بونینگ بیلان شرقاً کوریادین غرباً خزر تنگیزی غه چه اوزانغان تورک خانلیق یورت لری نی تماماً حاکمیتی آستی غه الدی. بو صورت بیلان کوک تورک دولتی غایت چونگ بیر امپراطورلوق بولدی. چین تاریخ لری ده و اولردین الینغان عصری تاریخ لر نینگ بعضی سی ده بو دولت نی توکیو دولتی دیب یازدور. بو اوز تیلیدین باشقه تیلده کی لفظ لر نی تحریف سیز دیالمایدورغان چین لیغ لر نینگ تحریفی دور.

TEXT OF THE MANUSCRIPT

قىلدى، و بونىنگ بىلان شرقى توركستان خان لرى يىنە ايكنجى دفعه جوجان اتحاديهسى غه قوشولوب جوجان دولتى بيقىلغونچە تىنچلىق بىلان ياشادى لىر، و ۵۵۵ م دە بو دولت بيقىلىب انىنگ اورنىغە قورولغان كوك تورك دولتى شرقى توركستاننى اوزى غه تابع قىلدى.

جوجان تورك لرى نىنگ مدنيتى

جوجان تاتار لرى اگرچه توپالر و قوشخان لرغە نسبتاً مدنيت دە توپن بولسە لرمو او زمانە دەه كى تولا دولت و ملت لرغە قراغانده مدنيت دە تولا ايلگرى كتكان بير ملت ايدى. خصوصاً عسكر ليك ايش لريده غايت منتظم ايدى لىر.

يوقارنده مذکور بولغان تولون قاغان ادارى و عسكرى و اقتصادى ايش لرده غايت حكيمانه قانون لىر و نظام لىر وضع قىلغان ايدى، و تمام دولت آدم لرى و عسكر و رعيه لىر بو قاغان غه عمل قىلماق غه مجبور ايدى لىر. جوجان قاغان لرى نىنگ شمالى چين دەه كى وى (توپا) و جنوبى چين دەه كى چو امپراطور لوق لرى بىلان و ايران دەه كى ساسانى شاه لرى بىلان كى سياسى مناسبت لرى چين و هندو و اوروپا تارىخ لريده مذکور دور.

[133] كوك تورك دولتى و كوك تورك لرى نىنگ اصلى و دولتى نىنگ قورولوشى

۵۵۲ - ۶۵۷ م

هون دولتى بيقىلغاندين كين بير قسم تورك لىر آلتاي تاغ لرى نىنگ اوتمك ترس جيلغە لرى سيغىنىب او ير لرده يرلاشتى لىر، و بولر تورك افسانە لريده ارگنه قون دىيلگان بو جيلغە دەه تقريباً ۶۰۰ يىل ياشادى لىر، و او يرده نفوس لرى و مال لرى تولا بولدى. بو مدت ايچيده مذکور جيلغە دين تيمور كانى كشف بولوب بو تورك لىر تيمور صنعتى دە بک زياده ترقى قىلىب بو واسطه بىلان مدنيت لرى تولا ايلگرى لادى.

جوجان تورك لرى دولت قورغاندين كين جوجان لىر باشقه تورك لرى نى اوزى غه اتقياد قىلدورغاندىك بو ارگنه قون تورك لرى نى مو حاكميت لرى آستىغە آلدى لىر. اما بولر هم باشقه تورك اقوامى دك علاحدە بير خان لرى بولماق بىلان داخلى ايش لرى دە مستقل ايدى لىر. ارگنه قون تورك لرى نىنگ خانى بولغان بومين خان آتليغ بير قهرمان جوجان لرى نىنگ ضدىغە عصيان چيقاريب ۵۵۲ م دە جوجان عسكر لرى نى مغلوب قىلىب اوتوگن تاغ لرى منطقه سیده كى اوتوگن شەرى نى مركز قىلىب يىنگى بير دولت قوردى، و خاندانى غه كوك تورك عنوانى نى بردى، و آنگا تابع بولغان تمام

افغانستان ده کی قوشخان خاندانی نینگ سلطنتی پارچه پارچه بولوب انقراض غه یوز کلتورگانی و پنجاب راجالری نینگ داخلی محاربه غه توتولغانی دک بیر فرصت غه مصادف کلیب بو فرصت یفتل لر نینگ نهایت ایتیک و آز بیر زمانده پوتون افغانستان و غربی تورکستان و شرقی تورکستان نینگ جنوب قسمی نی اشغال قیلیب فوق العاده [131] قوتلانیب کتمکی غه سبب بولدی. یفتل دولتی بونینگ بیلان غینه تورمای هندوستان غه هجوم قیلیب پنجاب، سند، کشمیر اولکه لر ی نی ضبط قیلیب ۴۷۰ م و ۴۸۰ م آراسیده غایت معظم بیر تورک امپراطور لوقی قوردی (۸نجی خریطه غه قراسونلر). یفتل دولتی آز زماندین کین ایکی غه آیریلدی. بیری شمالی بولوب مرکزی قطعنده کی قوندوز شهری نینگ جواریده توبن یفتل شهری ایدی. ینه بیر قسمی جنوبی بولوب مرکزی پنجاب ده ساکلا شهری ایدی. ۵۲۵ م تاریخلریده شمالی یفتل خانی آق شونقار و جنوبی یفتل خانی تورامان آتلیغ ذات لر ایدی. جنوب ده کی خانلر شمالده کی خانلر غه تابع ایکانلیکی نینگ گمانی غالب دور.

شرقی تورکستان نینگ یفتل دولتی غه تابع بولغانی و آیریلغانی

۴۷۰ - ۵۰۰ م

۴۷۰ م ده یفتل لر جوجان لر نینگ داخلی مجادله سی دین استفاده قیلیب غربی تورکستان نی اشغال قیلغاندین کین کاشغر غه هجوم قیلدی لر، و بو هجوم نتیجه سیده کاشغر و یارکند و ختن و کوچا تا قوجو ولایت لر ی غه چه تمام جنوبی شرقی تورکستان یفتل دولتی غه تابع بولماق غه مجبور بولدی (۸نجی خریطه غه قراسونلر). یفتل دولتی نینگ شرقی تورکستان نینگ مذکور منطقه لر ی غه حاکمیتی تقریباً ۵۰۰ م غه چه دوام قیلدی، و مذکور تاریخده جوجان لر یفتل لر نی مغلوب قیلیب شرقی تورکستان یفتل دولتی دین آیریلیب کتتی.

[132] شرقی تورکستان نینگ ایکنجی دفعه جوجان دولتی غه تابع بولغانی

۵۰۰ - ۵۵۵ م

کین لرده جوجان لر نینگ داخلی اختلافی توزولوب ینه ایکنجی قوتلانغانلری نینگ نتیجه سیده جوجان قاغانی تقریباً ۵۰۰ م تاریخیده شرقی تورکستان غه یوروش قیلیب یفتل عسکرلری نی مغلوب

قوت عنوانی نی ترک اتیب قاغان عنوانی نی آلدی. تولون قاغان ۴۲۴ م دین باشلاب توپا دولتی بیلان محاربه قیلور ایدی. ۴۴۰ م اطرافیده تولون قاغان غربغه یوروش قیلیب ایلی، یته سو، ایسیغ کول اطرافنی اولکه لرنی اوز سلطنتیغه الحاق اتتی، و بابارا [بارا بارا] خزر تنگیزی و یاییق (اورال) دریاسی غه چه تمام شمالی تورک دنیاسی غه مالک بولدی.

تولون قاغان نینگ شرقی و غربی تورکستان نی آغانی

۴۶۰ - ۴۷۰ م

تولون قاغان شرق و غرب فتوحاتی دین کین ۴۶۰ م ده جنوبغه یوروش قیلیب قوجو و آلتی شهر اولکه لرنی توپا امپراطوری نینگ نفوذی دین تارتیب الیب اوزی نینگ قاغان لیق اتحادیه سی غه الحاق اتتی. آندین کین فرغانه و سوغوت اولکه لریده کی تورک خان لرنی اوزی غه تابع قیلیب اوگوز (آمو دریا) دین اتوب باختر اولکه سیده کی قوشخان لرنینگ بقیه سی نی مغلوب اتتی، و اولر کابل طرفیغه هجوم قیلدی لر. منه بو صورت بیلان جوجان امپراطور لوقی هون امپراطور لوقی بیلان تقریباً برابر کنگرولوکغه مالک بولدی (۷نجی خریطه غه قراسونلر). جوجان دولتی بو طرزده قاهر بیر قوت غه مالک بولوب کوندین کونگه کنگرومکده بولغان حالده تولون قاغان وفات اتتی، و قاغان لیق خاندانی آراسیده تخت تالاشی یوزیدین داخلی [130] مجادله چیقیب دولت نینگ ایلگریکی قوت و هییتی آزالدی، و بو فرصت دین تخارستان (بوگونکی قطغن و بدخشان) اولکه سیده ینگی بیر کیچیک دولت تأسیس قیلغان یفتل تورک لری آستفاده قیلیب باختر و سوغوت و فرغانه اولکه لری غه استیلاء قیلدی لر.

شرقی تورکستان و یفتل امپراطور لوقی (یفتل لرنینگ اصلی و دولتی نینگ قورولوشی)

بولر اصلده چین سدنی نینگ شمالیده اولتورغلوغ چونگ بیر تورک قبیله سی ایدی. چین تاریخیده بولرنی «هُوآ» و گاها «پیتا» دیب یازادور. ۴۲۴ م تاریخیده یورت لرنی تاشلاب غربغه یوروب اولا اینجه (سیر دریا) بوییده یرلاشتی لر، و ۴۵۰ م اطرافیده حاضر قی بدخشان اولکه سیده کی یفتل علاقه سی نی پایتخت قیلیب بیر دولت قوردی لر. بو مناسبت بیلان بو تورک لرنی یفتل لر دیلدی. هندوستان تاریخ لریده آفتال و آفتالیت و عرب تاریخ لریده هیاطله و هییتال و اوروپا تاریخ لریده ایفتالیت و آق هون آتالغان مشهور تورک دولتی اوشبودور.

یفتل لرنینگ دولت قوروب تخارستان ده اقتدار غه کلگان وقتی جوجان لرنینگ داخلی اختلافی و

خانلری نی اوزی نینگ حاکمیتی غه انقیاد قیلماق غه مجبور قیلدی (۶نجی خریطه غه قراسونلر). لیکن بو انقاد اوزون دوام قیلمادی. چونکه بو وقت لرده تورک یورت لری ده اقتدار غه کلگان جوجان تورک دولتی تقریباً ۴۶۰ م ده شرقی تورکستان دین توپا حاکمیتی نی یوق اتتی.

توپا تورک لری نینگ مدنیتی

۵نجی عصر میلادی ده شمالی چین ده غایت مترقی بیر مدنیت دوری آچیلدی، و بو مدنیت انکشافی اوشبو تورک خاندانی نینگ اثری ایدی. بو دوره ده چین ده سیاسی، اقتصادی، معماری، عسکری و باشقه مدنیت جبهه لری نهایت درجه ده ترقی قیلغان ایدی. او عصر لرده شرقی تورکستان نینگ بیر جزئی بولوب حاضره گانسونینگ غربی حصه سی بولوب قالغان دونگخوانگ اولکه سی ده کی تاغ دین اوبولوب یاسالغان معبدلرده کی معمارلیق و هیکل سازلیق و رسام لیق و نقاش لیق صنعت اثر لری توپالرنینگ مدنیتی شمالی چین دین آشیب تاشیب شرقی تورکستان غه هم گلگانی نی کورساتادور. چین و اورویا موزه خانه لری ده توپالرنینگ هر قسم صناعت اثر لری بک تولادور.

[128] جوجان تاتار امپراطور لوقی ده شرقی تورکستان (جوجان تاتار لرنینگ اصلی و دولت قورغان لری)

بولرنینگ اصلی شرقی تورکستان و مانچور اولکه لری ده کی تاتار آتی بیلان تونولغان تورک لردین بیر قبیله دور. قدیم تورک روایت لری ده بولرنی گوجان دییلا دور، و حقیقت اشبو بولسه کرک دور. جوجان، جؤانجؤان، چچن دیگان آت لری یات محرر لرنینگ تحریف لری بولماق قوتلیک احتمال دور. چین لیغ لری بولرنی پویان دیدور، و بعضی اورویا مؤرخ لری بولرنی آوار تورک لری دیب یازغان بولسه مو بو سوز آشکارا غلط سوز دور. چونکه آوار لرنینگ بو تاریخ دین اوزون مدت ایلگری اوروپا ده شأن و شوکت لیک بیر تورک دولتی غه ایگه ایکانلیکی ثابت دور. بیز بو یرده تاریخ کتاب لری ده مشهور بولغان جوجان آتی نی یازامیز.

منه بو قبیله نینگ خانی ۳۱۰ م دین باشلاب اقتدار پیدا قیلیب کیچیک بیر دولت شکلنی آلدی، و سیانپی دولتی ییقیلغان دین کین آهسته آهسته شرق و غرب طرفی غه نفوذنی یاییب قراقوروم شهری نینگ شمال شرقی سی (غالبا قختا) اولکه سی نی پایتخت قیلدی، و کین خان لردین بیری تمام آلتای لرنی اشغال قیلدی، و تنگری قوت عنوانی نی آلدی. ۴۰۲ م ده تولون خان آتلیغ بیر ذات تنگری قوت بولدی. تولون خان شرق ده [129] فتوحات قیلیب کوریا غه چه اطاعتی غه کیرکوزدی، و تنگری

دولتى يېقىلغاندىن كىن توپالر آهسته آهسته جنوب غه توغرا يوروب شرقى مغولستانده يرلاشتى لر. كىن لرده تخى مو توبن غه يوروب چىن سدى دىن اوتوب شانسى اولكه سىده يرلاشيب او يرده بير بگ ليك كيچىك دولت تاسيس قىلدى لر، و بارا بارا قوتلانيب تقريباً ۳۰۰ م ده توپالر اوستيده خان بولغان ايلو جنوبى هون دولتى بيلان دشمن ليك پيدا قىلپ ۳۱۱ و ۳۱۵ م آراسيده قاتىغ محاربه لر قىلدى. ايلو اولگاندىن كىن اورنيغە خان بولغان يۇلۇ مغولستان ده كى تورك خانلىق لرى و سيانپى تنگرى قوتى بيلان اوروشوب آلتاي تاغ لرى غه چه يورتى نى كنگروتتى. موندىن كىن توپالر غه خان بولغان بير ذات (چىن لر مايونگ دىب يازادور) ۳۵۰ م ده جنوبى هون تنگرى قوتى شايما بيلان اوروشوب انى مغلوب قىلپ و اخيراً انى اسير قىلپ و اولتوروب جنوبى هون دولتى نى كاملاً يىقتى. ليكن موندىن كىن توپالرينىگ اوز آراسيده داخلى انقلاب لر چىقپ مايونگ نىنگ قوتى ضعيفلاشقان حالده سيانپى تنگرى قوتى فو خان انى مغلوب اتىب اطاعتى آستىغە آلدى. سيانپى تنگرى قوتى يوقا ريدە ايتىلغان وجه بيلان ۳۸۳ م ده [126] جنوبى چىن اوروشيده مغلوب بولغاندىن كىن توپالرينىگ خانى كە وى استقلال اعلان قىلپ ۳۸۶ م ده سيانپى لرنى قطعى صورتنده شمالى چىن دىن هيداب چىقارپ اوزى نى شمالى چىن امپراطورى اعلان قىلدى، و خاندانى غه وى خاندانى عنوانى نى بردى. چىن تارىخيده كى وى امپراطور لوقى بودور. سيانپى دولتى عاجزلاشقانده چىن نىنگ پىچلى ولايتيده استقلال اعلان قىلپ دولت قورغان وۇهوآن و بير عبارت بيلان ين آتلىغ تورك دولتى نى كه وى مغلوب قىلپ بو منطقه نى توپا دولتى غه الحاق اتتى. كه وى اولگاندىن كىن اورونيغە اولتورغانلر خونن، شنسى، گانسو و باشقه شمالى چىن ولايت لرى نى اليب كوك دريا (يانگسى كيانگ) غه چه توپا (وى) امپراطور لوقى غه تابع بولدى (۶ نجى خريطه غه قراسونلر).

شرقى توركستان دىن قوجو و آلتى شهر خانلىق لرى نىنگ توپا امپراطور لوقى غه انقياد قىلغانى

۴۴۸ - ۴۶۰ م

چىن تارىخ لرى نىنگ روايتى غه كوره جوجان امپراطور ۴۲۹ م ده مغولستان نىنگ شماليده كى قيرغيز و اورخون دريا بوييده كى اويغورلر بيلان بيرلاشيب مغولستان و آلتاي و غربى گانسو و كوكو اولكه لرى نى آغاندىن كىن ۴۳۵ و ۴۳۷ م آراسيده شرقى توركستان خان لرى جوجان استىلاسى دىن قورقوب اوز خواهشى بيلان توپا امپراطورى غه تابع بولدى لر، [127] و توركچه عمومى تارىخده يازىلغانىغە كوره ۴۴۸ م ده توپا وى امپراطورى شرقى توركستان غه عسكەر ايبارىب قوجو و آلتى شهر

حالده پوتون شرقی تورکستان سیانپې تنگری قوتی غه اطاعت قیلغانی و مذکور لوخان نینگ شرقی تورکستان غه عمومی والی بولغانی معلوم دور.

شرقی تورکستان خانلیق دولت لری نینگ استقلالی

۳۹۰ - ۴۴۸ م

تنگری قوت فو خان ۳۸۳ م ده جنوبی چین نی آلماق اوچون جنوبی چین دولتی بیلان محاربه غه کیریشتی. لیکن بو محاربه ده قاتیغ مغلوب بولدی، و بو مغلوبوق نتیجه سیده شمالی چین ده انقلاب حقیق سیانپې دولتی یمان [124] ضعیفلاشتی، و شمالی چین هم قولیدین کتیب قدیم پایتخت بولغان آلتای تاغ لری ایچیگه اوزی نی تارتماق غه مجبور بولدی لر. بو وضعیت دین سیانپې دولتی نینگ قول آستیده بولغان تورک خان لری عموماً استفاده قیلیب سیانپې تنگری قوتی غه حرب اعلان قیلدی لر، و اخیراً ۳۹۰ م ده شرقی تورکستان خان لری سیانپې لرنی آلتای دین شمال (سیبر) غه هجرت قیلماق غه مجبور اتتی لر. بونینگ بیلان او معظم تورک دولتی سل الیب کتکاندک یوق بولوب کتتی. ایلگری شرقی تورکستان غه عمومی والی بولغان لو خان ۳۸۶ م ده اوز تابع لری بیلان کوکو اولکەسی غه قاچیب او یرده بیر مستقل دولت تأسیس قیلدی. بو دولت فقط ۱۴ ییل دوام اتتی. چین چه ده هولیانگ دولتی دییلگان کیچیک دولت اوشبودور. منه بو صورت بیلان شرقی تورکستان نینگ یرلیک خان لری باشقه مستقل بولوب ۴۴۸ م ده توپا امپراطور لوقی غه تابع بولغونچه طوایف الملوک شکلیده یاشادی لر.

چین ده تأسیس تاپقان توپا تورک دولتی

شرقی تورکستان نینگ بو دولت غه تابع بولوب یاشاغان مدتی آز بولسه مو بو تورک دولتی نینگ تورک تاریخیده و قدیم مدنیت لر اعتباری بیلان اهمیتی چونگ دور. بناءً علیه بو دولت نینگ تاریخی واقه لری و مدنیتی نی بیلان قیلامیز.

[125] توپا تورک لری نینگ اصلی و دولت لری نینگ ابتداسی

هون دولتی دوریده هون تنگری قوتی غه اطاعت قیلمای قدیرغان تاغ لری نینگ شمال قسمیده مستقل یاشاغان بیر قسم تاتار لرنی توپا آتی بیلان تونور ایدی لر (۶ نجی خریطه غه قراسونلر). هون

TEXT OF THE MANUSCRIPT

بو توركلرنى مغول تارىخلىرىدە تاتار و چين تارىخلىرىدە تونگوز ديىلسەمو بولر تاتار ويا تونگوز ديىلگان توركلرنىنگ جملەسىدىن بىر قىيلەدور، و چين تارىخلىرىغە كورە بولرنىنگ قديم يورتلرى قديرغان تاغلىرىدەكى سيانپى تاغىنىنگ جىلغەلرى ايدى، و بو مناسبت بيلان بولرنى عصرى تارىخلردە سيانپى توركلرى دىب ذكر قىلىنماقدهدور.

[122] سيانپى توركلرى آلتاي تاغلىرى ايچىدە يرلاشكان دىن برى چين حمايهسى آستىدە دولت تاسيس قىليب بارا بارا يورتلرنى كنگروتوب شمالى هون دولتىغە تابع يرلرنىنگ تولاراقىغە مالک بولغان ايدىلر.

۲۲۰ م دە چىن دەكى هان خاندانى يىقىليب تمام چىن اغتشاش ايچىدە قالغانىدىن سيانپى خانى استفادە قىليب شمالى مغولستاننى اشغال قىلدى، و ۲۲۵ م دە استقلال اعلان اتتى، و سيانپى خانى اوزىغە تنگرى قوت عنوانىنى اختيار قىلدى. ليكن بو وقتدە جنوبى هونلر هم استقلال اعلان قىليب شمالى چىننى ايگەلاب ليو خاندانى آتليغ چىن امپراطورلوقىنى تاسيس قىليب كوك دريا (يانگسى كيانگ) نىنگ شمالى تماماً آنگا مسلم بولغان ايدى. بو اوچون سيانپى توركلرى شرق و جنوبغە كنگرويلماي يتي [يته] سو و ايلىنى اوزىغە تابع قىليب تورماقده ايدىلر، و يوز يىلدىن زىادەراق مدت بو حالده قالدىلر. ۳۵۰ م دە مانچورايلىغ توپا توركلرى شمالى چىنغە هجوم قىليب جنوبى هون (ليو) امپراطورلوقىنى يىقىتغاندىن كىن توپالرنىنگ اوز ايچىدە داخلى مجادله چىقتى. بو فرصتدىن سيانپى تنگرى قوتى فوخان (چىن تارىخىدە تحريف بيلان فوكىئن يازىلادور) استفادە قىليب ۳۵۱ م دە كانسو [گانسو] و شنسى ولايتلرىغە هجوم قىلدى، و او ولايتلرنى اليب اوزىنى چىن امپراطورى اعلان قىلدى، و توپالر بيلان مجادله قىليب اخيراً اولرنى اوزىغە تابع قىلدى، و ۳۸۱ م تارىخىدە تنگرى قوت فوخاننىنگ سلطنتىنىنگ حدودى شرقاً ژاپون [123] تنگىزى، جنوباً كوك دريا، غرباً اينجە (سیر دريا) و پامير تاغلىرى و بعضى روايتلرغە كورە اوگوز (آمو دريا) و آرال كولىغەچە ايدى (۵نجى خرىطهغە قراسونلر). تنگرى قوت فوخان ۳۵۱ م دە كانسو و شنسىنى اليب چانگان (حاضرقي سيانفو) شهربىنى پايتخت قىلغاندىن كىن لولان و قوجو خانلرى تنگرى قوت فوخانغە اطاعت قىلماق بيلان اينىنگ عسكرىنىنگ هجومىدىن قوتولماقغە مجبور بولوب مذکور ايكي خان ۳۶۰ م اطرافىدە چانگانغە بارىب تنگرى قوتنى زيارت قىليب اطاعت عرض اتتىلر. تنگرى قوت فوخان موندىن تولا خرسند بولدى، و شرقى توركستاننىنگ آلتى شهربەكى خانلرنى اطاعتىغە كىرگوزمك اوچون لوخان (چىن تارىخىدە لوكوانگ) آتليغ بىر ذاتنىنگ قيادتى آستىدە عسكر يوللادى. آلتى شهر خانلرنىنگ راضىلىق بيلان ويا مدافعه قىليب مغلوب بولغاندىن كىن اطاعت قىلغانلرى معلوم ايماس. ليكن هر

اولدی، و بو تاریخده آلتی شهر خانلری استقلال اعلان قیلدی لر. آلتی شهر خانلری نینگ بو استقلاللری سیانپی اتحادیه سی غه کیرگوچه دوام قیلدی، یعنی بیر یوز فرق ییل مدت بو یورت لرغه هیچ بیر عالی نفوذ یول تاپمای مستقل یاشادی لر.

چین استیلاسی دین سیانپی اتحادیه سی غه کیریش آراسیده کی مدت ده شرقی تورکستان نینگ شرقی و شمالی حصه لری

یوقاریده ای تی لغان وجه بیلان مشهور چین قوماندانی پانچا اونینگ شرقی تورکستان نینگ شرقی حصه لری غه استیلاء قیلغانی تاریخیدین اعتباراً شرق حصه لری بولغان قوجو، بارکول، لولان، کنگیت اولکه لری نینگ خصوصیده قابل اعتماد بیر معلومات یوق دور. مگر مذکور تاریخیدین ۲۲۰ م غه چه چین ده کی امپراطور لوق هان خاندانی نینگ قوتی بک زیاده بولوب تمام مغولستان و آلتای ده کی تورک خانلیق لری چین امپراطوری غه خراج بیریب و تابع لیق صورته یاشار ایدی لر. منه بو دلیل بیلان مذکور حصه لرغه هم چین حاکمیتی بار بولسه کرک دیب گمان قیلینا دور. ایلی و ایسیغ کول اطرافی و یته سو خانلیق لری مستقل حالده ایکانلیک لری قوتلیک احتمال دور. ایمیل (تارووتای) و ایلی اوکوز [اوگوز] (حاضر قی آلتای) خانلیق لری چین حمایه سی آستیده غربی مغولستان ده [121] دولت تأسیس قیلغان سیانپی تورک لری غه تابع ایدی. ۲۲۰ م ده چین ده کی هان خاندانی امپراطور لوقی ییقیلیب چین ده ایکی تورک دولتی و بیر چین دولتی قورولوب بولر بیر بیری بیلان اوروشماق غه مشغول بولغان دین کین شرقی تورکستان نینگ مذکور شرق حصه لری نینگ کامل مستقل بولغان لری معلوم دور. بونگا کوره آلتی شهر خانلری نینگ قوشخان لر نفوذی دین چیقغانی و شرق حصه لری ده کی خانلر نینگ چین نفوذی دین قوتولغانلری تقریباً بیر تاریخده واقع بولمیش دور، و بولر هم تقریباً ۱۴۰ ییل مدت مستقل قالدی لر.

سیانپی تورک لری نینگ استقلالی و شرقی تورکستان مذکور دولت نینگ اتحادیه سی کیرگانی

۳۶۰ - ۳۹۰ م

شمالی هون دولتی ییقیلغان دین کین سیانپی تورک لری نینگ آلتای و تا نواولا تاغلری ایچیده یرلاشکانی نی یوقاریده یازغان ایدوک. مغول تاریخلری ده مانچور و شرقی مغولستان ده کی تورک لرنی عموماً تاتار دیگان دک چین تاریخلری ده مذکور اولکه لرده تورک لرنی عموماً تونگوز دیب یازا دور، و

اورخون و سلنگا دریالری بوییده کی مدنیت لیک اویغورلر بودا دینی نی قبول اتتی لر.

مدنیت

دین رابطه سی سایه سیده شرقی تورکستان و هندوستان و افغانستان و چین اهالی سی آراسیده بیر ائتلاف حاصل بولوب بو ائتلاف نینگ نتیجه سی یالغوز دینی ایش لرغینه بولمادی، بلکه بو مملکت لر نینگ بیر بیر نینگ مدنیتی بیر بیر یغره تولا سرایت قیلدی. هندوستان دین هر قسم صنعت آدم لری شرقی تورکستان غه تولا کلیب بو یورت نینگ اوز صنعت لری نینگ اوستی غه هندوستان صنعتی رواج تاپتی، و ختن اهالی سی هندوستان غه یول تاپیب تجارت قافله لری باریش کلیش آن یاقین یول دین جاری بولدی، و شرقی تورکستان دین چین غه بارغان لر او یرغه بیده و تال اوروغلری نی الیب باریب چین لیغ لرغه بیده تریماق [119] و تال یتکوزوب اوزوم حاصل قیلماق نی اورگاتتی لر، و شرقی تورکستان دین چین غه بارغان لولان لیغ شایلون آتلیغ بیر تورک چین دین کاغذ صنعتی نی اورگانیب شرقی تورکستان غه بو صنعت نی یایدی. حاضرده ختن و یارکنده رواج لیغ بولغان کاغذچی لیک عیناً او زمانه دین قالغان قدیم اصول دور. چین تأریخیغه کوره لولان ده کاغذچی لیک ۱۰۵ و ۱۵۰ م آراسیده رواج تاپقان ایکان دور. الحاصل دین سایقه سی بیلان هندوستان و چین و باشقه یرلرغه بارغان شرقی تورکستان لیغ لر مذکور مملکت لرغه تورکستان نینگ مدنیتی نی نشر قیلغاندک او یورت لر نینگ صنعت و علم و باشقه مدنیت اصول لر دین تولا فایده لیغ اصول لر نی کلتوردی لر. منه بو صورت بیلان بو یورت نینگ مدنیت اصولی ده مهم بیر تغییر و انقلاب یاکه ترقی حاصل بولدی.

شرقی تورکستان دین قوشخان لر نینگ نفوذی ییقیلیب یرلیک خان لر نینگ مستقل بولغان لری

۲۲۰ - ۳۶۰ م

کانیشکای ۱۶۰ م ده وفات قیلیب اورنیغه اوغلی هوشکا پادشاه بولدی. بونینگ دوریده شرقی تورکستان ده هیچ تغییر بولمای تینچلیق ده ایدی. هوشکا تقریباً ۱۸۲ م ده اولوب اورنیغه واسودیوا آتلیغ بیر ذات پادشاه بولدی. واسودیوا ایران شاه لری (ساسانی لر) بیلان تولا محاربه قیلیب و هم هندوستان ده بعضی راجالر [120] استقلال اعلان قیلیب نتیجه ده قوشخان دولتی ضعیفلاشقالی باشلادی. اما آلتی شهرده قوشخان دولتی نینگ نفوذی اوز حالی بیلان بار ایدی. واسودیوا ۲۲۰ م ده

دینی مرکزی هم بو ایدی، و باخترده نوبار آتلیغ مشهور معبد توین دینی نینگ آن چونگ و مقدس معبدی ایدی. بو معبدنی ایران تاریخ لریده نوبهار دیب آتایدور. بو معبد تا یفتل لر نینگ انقراضی غه چه توین و شامان و بودا دین لری غه بیرر دین حصه سی آیریلغان چونگ بیر معبد ایدی. [117] یفتل لر نینگ انقراضی دین کین نوشیروان بو معبدنی مجوسی لر نینگ آتشدگه سی قیلغان ایدی، و اسلام دوریده هم بو معبد مجوسی لر نینگ آن مقدس سانایدورغان معبدی ایدی. ۴نجی عصر هجری ده خراب بولدی.

کانیشکای هندوستان نینگ پتنه شهری نی فتح قیلغان دین کین مذکور شهرده کی بودا دینی نینگ پیشواسی اسواگوشانینگ دعوتی بیلان بودا دینی غه کیردی، و بو کوندین باشلاب اوزی نینگ سلطنتی غه قرایدورغان مملکت لرده بودا دینی نینگ رواجی غه تولا کوشش لر نی قیلدی. کانیشکای نینگ دعوتی بیلان افغانستان و باختر و سوغوت و تخارستان ده بودا دینی تولا رواج تاپتی، و شرقی تورکستان ده او قدر سرعت بیلان بودا دینی یایلیدی که آز زمانده بودا دینی توین دینی بیلان برابر درجه نفوذ پیدا قیلدی، و بودانینگ مقدس کتابی و مها بهاراته دیگان کتاب لر نی شرقی تورکستان محرر لر ی تورکچه غه ترجمه قیلیب او یغور حرفی بیلان یازیب نشر قیلدی لر. کانیشکای نینگ دعوتی بیلان بودا دینی نینگ راهب لر ی دین شرقی تورکستان غه تولا راهب لر کلدی. «افغانستان تاریخی» غه کوره ختن شهری بودا دینی نینگ مرکزی بولغان ایدی، و ختن ده ۱۰۰ بودا معبدی و ۵۰۰ راهب بارلیقی نی بیان قیلادور، و بیر چین سیاحتچی سی بو شهرده مذکور مقدرده توین معبدلری و راهب لر ی بارلیقی نی بیان قیلیب دور. چین ده بودائی بولغان راهب لر دین فاشین آتلیغ بیر ی ۳۹۹ م ده ختن غه کلگان و او یر دین کشمیر یولی بیلان هندوستان غه کتکان ایدی. مذکور فاشین سیاحتنامه سیده یازیب دور که او زمانده ختن بودائی دینی نینگ بهشتی ایدی، و غایت زینتلیک معبدلر بناء قیلینغان ایدی. بو معبدلر نینگ بیریده اوچ مینگ غه یاقین راهب بار ایدی (فاشین نینگ سوزی توکادی)، و چین تاریخی غه کوره کانیشکای نینگ دعوتی بیلان شرقی تورکستان غه بارغان بودا راهب لر ی نینگ مشهور راقی کومارایووا آتلیغ بیر راهب دور. [118] بو راهب کوچاده سکونت قیلور ایدی، و کوچا خانی نینگ قیزی نی نکاحی غه آغانلیقی مشهور روایت دور، و ینه چین تاریخی ده یازیلیب دور که شرقی تورکستان نینگ او زمانده هندوستان دین قالسه ایکنجی درجه ده بودا دینی نینگ مرکزی ایکانلیکی ثابت دور. چونکه چین اهالی سی نی بودا دینی غه کیرگوزمک اوچون ختن، کاشغر، کوچادین تولا راهب لر چین غه باریب او وقتده چین پایتختی بولغان لویانگ (حاضر قی خونان) شهریده معبدلر تأسیس قیلغان ایدی لر، و کین لرده بودا دینی قوجو (تویان) ده رواج تاپتی، و شرقی تورکستان راهب لر ی نینگ دعوتی بیلان شرق مملکت لریده

[115] کانشکای نینگ تورکستان نی چین سیادتى دین قوتقوزغانى

۱۱۰ م ده وایما کادفایسیز اولوب اورنیغه اوغلی و بیر روایت غه کوره توغقانی بولغان کانشکای پادشاه بولدی. کانشکای بک سیاسی و جهانگیر بیر آدم ایدی. تخت ده التورغان کونیدین اعتباراً چین غه باج برمکنی قطع قیلدی، و هندوستان غه یوروش قیلیب گانگا دریاسی غه چه فتح قیلدی، و هندوستان نینگ مختلف ملی حکمدارلری نی محو قیلدی، و کشمیرنی فتح قیلدی. بو فتوحات دین کین باخترده بیر والی قویوب پورش پوره (پشاور) شهرى نی پایتخت قیلدی—بو واقعات نینگ تفصیلاتی نی افغایستان و هندوستان تأریخلریده کورولسون.

کانشکای ۱۳۰ م دین باشلاب اوگوزنینگ شمال طرفی غه یوروش قیلیب چین عسکرلری بیلان اوروشقالی باشلادی. اخیراً ۱۵۰ م ده کانشکای غایت قوتلیک و منتظم عسکر ترتیب بریب شرقی تورکستان غه یوروش قیلدی. و اخان یولی بیلان یوروب تاغدومباش آرت (واغجیر داوان) دین آشیب سریغ قولنی اشغال قیلیب آندین کین کاشغر غه هجوم قیلدی، و او یرده کی چین عسکر و آدم لری نی کاملاً محو قیلیب کاشغر، یارکند، ختن، اوچ، کوچا خان لری نی اطاعتی غه کیرکوزوب باش آرگون بوغازی غه چه فتح قیلدی. بو مذکور خان لر کین اطاعت دین چیقماسون دیگان غرض بیلان هر خان نینگ بیر اوغلی نی رهن طریقه سی بیلان آلیب پورش پوره غه یاندى. کانشکای بو رهن [116] خانزاده لر غه بک احترام کارانه و شاهانه سلوک قیلور ایدی. بو خانزاده لر یاز موسمیده کاپیسا شهرى ده (قدیم کابل دور. حاضر قی چاریکار شهرى غه یاقین بگرام قریه سیده ایدی) و قیش کونلریده قندهارده تورار ایدی لر. قوشخان لر نینگ کانشکای عصریده کی سلطنتی نینگ کنگرولوکی نی (۴ نجی خریطه ده کورولسون).

کانشکای و باشقه قوشخان امپراطورلری نینگ تمام واقعاتی نی بیان اتمک بو کتاب نینگ وظیفه سی ایماس دور. یالغوز قوشخان امپراطورلری نینگ شرقی تورکستان غه استیلاسی باعثیدین شرقی تورکستان ده وجود غه کلگان دین و مدنیت انقلابی تأریخ نظریده تولا مهم دور. منه بو واقعه نی افغانستان و چین تأریخ لری دین الیب محترم اوقوغوچی لر غه عرض ایتامن.

قوشخان لر دوریده شرقی تورکستان ده دین و مدنیت انقلابی

دین

شرقی و غربی تورکستان و حتاکه یاوچی و ساکا تورک لری کانشکای نینگ زمانه سی غه چه مشهور تورک دینی بولغان توین دینی ده ایدی لر، و باختر یاوچی لر نینگ سیاسی مرکزی بولغان دک

کادفایسز ۵۰ م ده کاپیسا (قدیم کابل) و قندهارنی اشغال قیلدی، و آندین کین هرات و سیستاننی هم اوز دولتی غه الحاق اتتی، و هندوستان غه هم یوروش قیلیب جهلم دریاسی غه چه آلدی، و ۷۸ م ده اولدی، و اوغلی وایما ایکنجی کادفایسز عنوانی بیلان تختده اولتوروب فتوحاتی نی سند دریاسی و ایننگ مصبّی (بوگونکی کراچی) غه چه یتکوزدی، و او یرده کی ساکا حکمدارلری نی اوزی غه تابع قیلدی.

وایما کادفایسزیننگ شرقی تورکستاننی قوتقوزماق اوچون چین بیلان اوروشقانی

شرقی تورکستان و چین آراسیده کی ۳۰ ییل لیق محاربه لر وایما ایکنجی کادفایسزیننگ عصری غه توغرا کیلادور. «وایما کادفایسز چین حکومتی نینگ تورک [114] خانلیق لری نینگ ضدیغه حربی اقدامات قیلیب بیر مونچه تورک لری نی اطاعتی غه کیرگوزگانی دین اندیشه قیلماقده ایدی، و اوزی نی چین امپراطوری بیلان برابر کورور ایدی. بناء علیه وایما کادفاسیز ۹۰ م ده چین غه بیر الچی یوللادی، و ایبارگان مکتوبی نینگ مضمونی «تورک خان لری غه تعرض قیلماق دین درحال قولینگیزی تارتینگ، و قدیم دین تورک امپراطور لری غه چین امپراطور لری نینگ قیز بیرادورغان عنعنه سی غه موافق منگا قیزینگیزی برینگ» دیمک معناسیده ایدی. الچی کاشغر غه کلگانده پانچااو الچینی حبس قیلدی، و کین حبس دین چیقارسه مو چین غه یول برمای باختر غه یاندوردی. وایما کادفایسز درحال سی آتلغ بیر قوماندان نینگ قول آستیده ۷۰۰۰۰ آتلغ عسکر نی کاشغر غه یوللاب پانچااو باشلیغ چین عسکر لری نی یوق اتمک غه امر اتتی. بو عسکر لر حاضر قی و اخان و تاشقورغان یولی بیلان کاشغر غه کلدی. لیکن عسکر لر یول نینگ اوزون و یمان مشقت لیگ لیکی سببی دین غایت درجه ده هاریب و عاجز لاب کلگان ایدی لر. منه بو باعث دین بو عسکر لر پانچااو نینگ عسکر ی دین یمان صورته مغلوب بولوب و قوماندان لری (سی) مقتول توشوب ۷۰۰۰۰ آتلغ عسکر نینگ تولاسی محو بولوب آزغینه سی قاچیب کتتی.

و بو هزیمت نینگ نتیجه سیده وایما کادفایسز چین تعرضی دین ساقلانماق اوچون چین امپراطور یغه بیر مقدار باج برمکغه مجبور بولدی، و بو باجگذار لیق کانیشکای نینگ عصری غه چه دوام قیلدی. بو روایت افغانستان نینگ عصری تاریخ کتاب لریده ذکر قیلینماقده دور. اما چین تاریخی بونی تأیید قیلمایدور.

یاوچی پادشاهلری چین غه خراج برمک غه مجبورلوقده قالغان ایدی، و مذکور تاریخده «کانیشکای شرقی تورکستاننی آلدی، و چین عسکرلرنی مغلوب اتی» دیب یازیلیب دور. اما چین تاریخیده بو سوز یوق دور. [112] لیکن عصری تاریخلرنینگ اتقاقی غه کوره شرقی تورکستانده ۱۳۰ م نینگ آلدیده قوتلیک بیر چین نفوذی پیدا بولغانی و حتاکه فرغانه و سوغوت اولکهلری غه چه چین عسکری کلگانی مجمل صورته معلوم دور. اما تفصیلاتی معلوم ایماس دور.

شرقی تورکستان دین آلتی شهرنینگ قوشخان امپراطورلوقی غه قوشولغانی

۱۵۰ - ۲۲۰ م

۱۵۱ م غه چه شرقی تورکستانده بولغان واقعات خصوصیده هیچ معلوماتیمیز یوق دور. اما مذکور تاریخده او عصرده کی آن قوتلیک تورک امپراطورلوقی بولغان قوشخان خاندانی دین مشهور کانیشکای شرقی تورکستان غه یوروش قیلیب آلتی شهر خانلرنی اطاعتی غه کیرکوزدی. بو واقعه سیاست اعتباری بیلان مهم بیر واقعه بولغانی نینگ اوستیغه شرقی تورکستان تاریخیده بیرنجی درجهده اهمیت لیک دور. چونکه بو واقعه سببی دین شرقی تورکستانده غایت چونگ و مثلی کورولمگان بیر دین انقلابی و مدنیت انقلابی حاصل بولغان ایدی. بو جهت دین مهم کورولگان معلوماتنی تفصیلاً بیلان قیلامیز.

قوشخان امپراطورلوقی نینگ اصلی

یوقاریده ذکر ی اوتکان یاوچی لر باختر (بلخ) و تخارستان (قطغن و بدخشان) و سوغوت (بخارا و سمرقند) اولکهلریده یرلاشیب او یرلرده کی ساکا تورکلرنی هیداب چیقاریب بو اولکهلرده بش مستقل خانلیق تشکیل قیلدی لر. هون [113] دولتی قوتلیک وقتده مذکور یاوچی خانلری تنگری قوت غه خراج بیریب تابع لوقده یاشار ایدی لر. تقریباً ۴۰ م ده یاوچی لر دین باختر اولکهسیده کی قوش خان قبیله سی نینگ خانی کادفایسیز تمام یاوچی لرنی اوز اداره سی غه کیرکوزوب شمالی افغانستان (باختر) اولکه سی ده حکومت قیلماقده بولغان یونان لیغ لرنی یوق اتیب هندوکش تاغلری غه چه کنکرو [کنگرو] مملکت لر غه حاکم بیر دولت تأسیس قیلدی. باختر شهری (بلخ) نی مرکز قیلدی، و دولتی غه قوشخان دولتی عنوانی نی بردی. اوروپا و هند و چین تاریخلریده تحریف بیلان کوشان دییلا دور، و بعضی عصری مؤرخ لر هم بو محرف لفظنی ایشلاتمکده دور لر.

بونینگ بیلان پانچاو قوتلانیب ۸۵ م ده کاشغرنی آلدی. اوچ و کوچا و کنگیت [110] خانلری پانچاو بیلان دایما اوروش قیلور ایدی. ۹۰ م ده باختر و هندوستان پادشاهی بولغان یاوچی خانی وایما کادفایسیز ۷۰۰۰۰ آتلیغ عسکرنی پانچاوانینگ اوستیگه یوللادی. اما بو اوزون تاغلیق یوللردین هاریب کلگان عسکرلر مغلوب بولوب قوماندانی باشلیغ تولاسی اولوب آزراقی یانیب کتی (تفصیلی توبنده کیلادور). بو حادثه چین نینگ حرصی نی غایت درجه ده قوتلاندوردی، و چین دین آرقه آرقه دین یاردم قوتی کیلا بردی—۹۱ م ده پانچاو اوچ و کوچاغه هجوم قیلیب بو ایکی خانلیقنی اشغال قیلدی. اما کنگیت خانلیقنی هیچ وجه بیلان آللمادی، و دایما اوروش جاری ایدی. ایلی ده کی ووسون خانی کاملاً مستقل بولسه مو چین امپراطوری نینگ دوستی و بیر روایت غه کوره کیو اوغلی و یاردمچی سی ایدی. الحاصل بو تأریخده چین نفوذنی قطعاً قبول اتمای اوز استقلالنی قلیچ کوچی بیلان ساقلاغان یگانه بیر خانلیق کنگیت (قراشهر) خانلیق ایدی. پانچاو کوچانی پایتخت قیلیب چین اسارتی غه مبتلا بولغان خانلرنینگ اوستیده عمومی والی لیک صفتی بیلان ۱۰۲ م غه چه شرقی تورکستان نینگ تولاراق حصه سی غه حکمدارلیق قیلدی، و کنگیت خانی بیلان دایما اوروش قیلماقده ایدی. پانچاو ۱۰۳ م ده چین غه یانیب کتی، و اورنی غه اوغلی پان یونگ عمومی والی بولدی.

پانچاو کتکان بیلی ختن و یارکند خانلری استقلال اعلان قیلدی، و پان یونگ نینگ قولیده یالغوز کاشغر، اوچ، کوچا، لولان، فوجو [111] ولایتلری قالدی، و بیل دین بیل غه ضعیفلاشماقده ایدی، و خانلر بیر بیردین استقلال اعلان قیلدی. «ختن تأریخی» غه کوره بو خانلرنینگ بعضی سی اوز قوتی بیلان و بعضی سی هونلرنینگ یاردمی بیلان استقلال حاصل قیلدی. ینه چین تأریخیده یازادورکه بونینگ بیلان چین نینگ غرب غه قیلادورغان تجارتی توختامادی، و خانلر چین تجارت مالی نینگ اوتکمکیغه مساعده قیلور ایدی. کورولورکه ۷۳ و ۱۰۳ م آراسیده کی ۳۰ بیل مدت ایچیده شرقی تورکستان بیر حرب میدانی بولوب چین استیلاسی قرار آللمادی، و پانچاو ختن خانی و کوچا خانی آراسیده کی دشمنلیک دین استفاده قیلیب بو اوزون سورگان قانلیغ محاربه لرنی جاری قیلیب بیر مونجه شهرلرنی موقتاً صورتده استیلاسی آستیغه آلمیش دور. لیکن پانچاو کتکان ۱۰۳ م تأریخیده باشلاب بو استیلاء یوق بولمیش دور. منه بو مناسبت بیلان بو اوتوز بیل لیک واقعه لرنی شرقی تورکستان و چین آراسیده ۳۰ بیل لیک محاربه دیمیز، و باشقه تاریخ کتاب لریده واقعه لرنینگ تفصیلاتی دین خبرسیز بولوب بو مدت نی چین استیلاسی دیب یاریلغان غه اعتبار برمایمیز.

«افغانستان تأریخی» غه کوره وایما کادفایسیز نینگ عسکرلری مغلوب بولغان دین کین ۱۳۰ م غه چه

TEXT OF THE MANUSCRIPT

مىنگىتى شىرقى توركىستان غە استىلا قىلماق اوچون پانچاۋ آتلىغ بىر قوماندانى نىنگ قول آستىدە تولا قوشون يوللادى، و بو دشمن نى مدافعه قىلماق اوچون هون و شىرقى توركىستان عسكىرلىرى دىن مركب بىر قوشون باركولده جمع بولدى. پانچاۋ باركول غە هجوم قىلىپ شدتلىك اوروشلر بولدى، و اخيراً هون و توركىستان قوشونى مغلوب بولوب پانچاۋ باركول و قمول خانلىقلىرى نى اشغال قىلدى، و ۷۴ م ده قوجو خانى نى مغلوب قىلىپ او ولايت نى هم چىن غە تابع قىلدى. موندىن كىن امپراطور مىنگىتى پانچاۋ غە ياردم قوتى ايبارىب شىرقى توركىستان نىنگ باشقه خانلىق يورتلىرى نى ضبط اتمىكغە امر اتتى. پانچاۋ ۷۵ م ده لولان غە هجوم قىلىپ بىر نچه اوروشلردىن كىن غالب بولوب لولان ده كى هون ممتلى نى و باشقه هون مأمورلىرى نى اولتوروب لولان خانى نى چىن غە انقياد قىلماق اوچون آند اىچمك غە مجبور قىلدى. آندىن كىن پانچاۋ جنوب غە يوروش قىلىپ چرچن خانى نى چىن غە تابع قىلدى. ۷۷ م ده پانچاۋ ختن غە هجوم قىلدى. كون توغدى خان تولا اوروشلردىن كىن مغلوب بولوب صلح طلب اتمىكغە مجبور بولدى. پانچاۋ—ختن اوردا سىدە كى هون سفىرى نى اولتورمك و چىن حمايه سى نى قبول اتمك شرطى بىلان صلح قىلماق نى قبول قىلدى. كون توغدى خان مذكور شرطلر غە عمل قىلىپ هون سفىرى نى اولتوردى، و چىن حمايه سى نى قبول اتتى. بونىنگ بىلان ياركند، كاشغر، اوچ هم چىن نفوذى آستىغە كىرگان ايدى. بو حادثه لردىن كىن كوچا خانى كون خان هون تنگرى قوتى دىن ياردم اىب اوچ و كاشغرنى پانچاۋ و كون توغدى خانلر [109] دىن تارتىب آلدى، و بىر يىل دىن كىن يىنە پانچاۋ و كون توغدى خان كاشغر غە هجوم قىلىپ او يرنى اشغال قىلدىلر. اما اوچ نى آللامادىلر. بو آرا ده چىن امپراطورى شىرقى توركىستان غە بىر عمومى والى و تولا ياردم قوتى ايباردى. عمومى والى كاشغرنى مركز قىلىپ اولتوردى. پانچاۋ چىن عسكىرى نىنگ باش قوماندانى صفتى بىلان كاشغر ده توردى. كاشغرنىنگ داخلى ايشلىرى نى اىلگرىكى كاشغر خانى نىنگ اوغلى غە بىرىب انى خان تعيين قىلدىلر.

۸۰ م ده كوچا خانى كون خان كنگىت خانى و اوچ خانى بىلان بىرلا شىب كاشغر غە هجوم قىلىپ چىن عسكىرى نى قانىغ مغلوب قىلىپ تولاراقى نى يوق اتتىلر، و چىن عمومى والى سى نى كنگىت عسكىرلىرى توتوب اولتوردىلر. پانچاۋ آرزىنه عسكىرى بىلان ختن غە قاچتى. بو مغلوب لوق نتيجه سىدە امپراطور چانگىتى شىرقى توركىستان دىن اميدى نى اوزوب پانچاۋ نى عسكىرى بىلان چىن غە قىچقىردى. پانچاۋ بو امر موجىبچه چىن غە كتمك غە تيار بولغانده كون توغدى خان كنگىت و كوچا خانلرى دىن قورقوب پانچاۋ نى كتكالى قويمادى، و كون توغدى خان دوستلىرى بولغان ووسون خانى و سوغوت خانى دىن ياردم آلدى. امپراطور چانگىتى بو وضعىت نى آنگلاب عزمى نى قوتلاندوروب پانچاۋ غە ياردم قوتى ايبارىب شىرقى توركىستان محاربه سى غە دوام قىلماق غە امر اتتى.

شرقی تورکستان آلتی شهر خان لری آراسیده داخلی مجادلر

۴۰ - ۷۳ م ک

۴۰ م ده یارکند خانی شرقی تورکستان خان لری نی اوزی غه تابع قیلماق و قوتلیک بیر تورک دولتی تشکیل قیلماق اوچون ختن خانی ایپار خان بیلان مجادله قیلماق غه باشلادی، و آز کونلرده ایپار خان نی مغلوب قیلیب و اولتوروب ختن نی آلدی. آندین کین کاشغرنی هم آلدی، و ۴۱ م ده کوچا غه هجوم قیلیب کوچا خانی نی اوروش ده اولتوروب کوچانی آلدی، و اوز اوغلی نی کوچا غه خان تعیین قیلدی.

موندین کین یارکند خانی کنگیت، قوجو، لولان خانلیق لری نی هم اوزیغه تابع قیلماق اوچون کوشش لر قیلدی. لیکن او خانلیق لر هون دولتی نینگ حمایه سی ده بولغانی اوچون موفق بولالمادی. [107] ۴۸ م ده هون دولتی ایکی غه آیریلغان وقتده شرقی تورکستان دین هون نفوذی یوق بولدی. اما بو وضعیت اوزون دوام قیلمادی. چونکه شمالی هون دولتی قوتلانیب قوجو، لولان، کنگیت و باشقه شرق و شمالده کی خان لرنی اطاعتی غه کیرگوزدی، و کوچا اهالی سی هم یارکند خانی نینگ ظلمیدین قوتولماق اوچون هون حمایه سی غه کیردی لر. یارکند خانی ۶۰ م غه چه ختن، کاشغر، اوچ مملکت لری غه حکمدارلیقده دوام قیلدی، و بو مدت ایچیده شمالی هون دولتی بیلان دوستانه طرزده معامله قیلاشور ایدی.

ایلگری یارکند خانی نینگ قولیده اولگان ختن خانی ایپار خان نینگ برادرزاده سی کون توغدی خان تقریباً ۶۰ م تاریخیده یارکند خانی نینگ ضدی غه اغتاشاش چیقاریب ختن نی آلدی. آندین کین یارکند غه هجوم قیلیب او یرنی اشغال قیلغان دین کین کاشغر و اوچنی هم آلیب یارکند خانی نینگ وارثی بولوب قوتلیک بیر دولت قوردی. کون توغدی خان شمالی هون تنگری قوتی بیلان صمیمی دوست ایدی، و بیر هون سفیری ختن اورداسی ده تورار ایدی.

شرقی تورکستان و چین آراسیده ۳۰ ییل لیک محاربه

۷۳ - ۱۰۳ م

یوقاریده ایتیلغان وجه بیلان شرقی تورکستان نینگ شمال و شرقی ده کی خانلیق لر هون دولتی نینگ حمایه سی ده و غرب طرف (ختن، یارکند، کاشغر، اوچ) ولایت لری کون توغدی خان نینگ حاکمیتی آستیده آسایش بیلان یاشاماقده ایدی لر. [108] ۷۳ م ده چین امپراطوری

عسکرلری کلیب چین عسکرینی تورکستان دین قوغلاق چیقاردی لر، و نچه دفعه ینه چین عسکری غالب بولدی. بو صورت بیلان شرقی تورکستان تورک و چین عسکرلری آراسیده بیر [105] اوروش میدانی بولوب ۲۲ ییل مدت قانلیغ مجادله لر دوام قیلدی. ۸۶ م | تاریخیده چین ده انقلاب چیقیب امپراطور ووتی اولتورلوب شرقی تورکستانده کی چین عسکرلری نی هون تنگری قوتی نینگ یاردمی بیلان یوق اتتی لر، و هون اتحادیه سی غه کیریب ۳۷ ییل مدت آسایش و امنیت ده یاشادی لر.

چین دولتی نینگ شرقی تورکستان غه اول دفعه استیلاسی

۵۹ - ۱۰ م |

۶۰ م | تاریخیده هون شهزاده لریدین چیچی خان و خوجان سی خان آراسیده چیقغان داخلی محاربه و سیانپی تورک لری نینگ هون مملکتی غه هجوم قیلغان فرصت دین چین امپراطوری استفاده قیلیب چانگ کی آتلیغ بیر قوماندانی نی تولا عسکر بیلان شرقی تورکستان غه یوللادی. چانگ کی ۵۹ م | ییلده لولان و قوجو خان لری نی مغلوب قیلیب بو ایکی یورت نی آلدی. آندین کین کنگیت (قراشهر)، کوچا، کاشغر، یارکند، ختن باشلیغ ۳۶ خانلیق دولت لر آرقه آرقه دین چین قوتی آلدیده مغلوب بولوب انقیاد اتمکغه مجبور بولدی لر. استیلاء تاماملانغان دین کین چین امپراطوری چانگ کی نی شرقی تورکستان غه عمومی والی تعیین قیلدی، و لوپ کول لری یانیده وؤلی آتلیغ شهرنی مرکز قیلدی (حاضرده بو شهر دین اثر یوق دور). چین تاریخ لری نینگ بیانی غه کوره بو استیلاء ۴۹ ییل دوام قیلغان ایمیش دور. بو مدت ایچیده شرقی تورکستانده بولغان واقعات خصوصیده معلوماتیمیز یوق دور.

[106] شرقی تورکستان نینگ چین استیلاسی دین قوتولغانی

۱۰ م | تاریخیده هون تنگری قوتی شرقی تورکستان غه یاردم عسکری یوللادی. بو یاردم قوتی کلگان زمان خان لر هر بیر اوز یورتیده کی چین لیغ لری نی یوق اتتی لر، و شرقی تورکستان نینگ شرقی و شمالی ده کی خانلیق دولت لر هون تنگری قوتی نینگ حمایه سی غه کیردی لر. اما جنوب یعنی ختن، یارکند، کاشغر، اوچ، کوچا خان لری فقط هون دولتی بیلان دوست بولوب کاملاً مستقل صورت ده یاشادی لر. بو جنوبی ده کی خان لر نینگ همه سی دین یارکند دولتی نینگ خانی کوچلو غراق ایدی.

شرقی تورکستان غه اوّل دفعه چین تعرضی و عاقبت ده
چین نینگ مغلوب بولغانی

۱۰۸ - ۸۶ م

یوقاریده ایتیلغان وجه بیلان ۱۱۹ م | تاریخیده کی گانسو محاربه سیده هون عسکری مغلوب بولوب چین عسکرلری گانسوغه استیلاء قیلغاندین کین امپراطور ووتی حرص و طمع قولی نی شرقی تورکستان غه اوزاتقالی باشلادی، و گانسو حدودی غه توتاش بولغان لولان و قوجو خان لری چین عسکر نی شدت بیلان مدافعه قیلور ایدی لر. اخیراً ۱۰۸ م | تاریخیده امپراطور ووتی چاؤ پونو آتلیغ بیر قوماندان نینگ قول آستیده تولا عسکر شرقی تورکستان غه یوللادی. چاؤ پونو اوّلا لولان ولایتی غه هجوم قیلیب لولان خان نی اسیر قیلدی. آندین کین قوجوغه هجوم قیلیب قوجو خان ی اوروشوب اخیراً مغلوب بولدی. بو صورت بیلان شرقی تورکستان نینگ شرقیده کی قوتلیک ایکی خانلیق حصه سی چین قولیغه توشتی.

۱۰۴ م | تاریخیده ووتی شرقی تورکستان نینگ آن قوتلیک دولتی بولغان ووسون دولتی نینگ خان ی غه یوقاریده آتی اوتکان چانگ کیانگ نی الجی قیلیب ایباردی. چانگ کیانگ ووسون خان ی بیلان دوستلوق معاهده سی عقد اتتی، و امپراطور [104] ووتی ووسون خان ی غه بیر قیزی نی بردی. موندین کین آلئی شهر و ایسیغ کول اطرافیده کی خان لر اوزلری نینگ اوستلری ده چین حاکمیتی نی تونوماق غه مجبور بولدی لر. امپراطور ووتی غربی تورکستان خان لری نی هم اوزی غه تابع قیلماق اوچون فرغانه خان ی نینگ آلدیغه الجی ایباردی. فرغانه خان ی مذکور الجی نی اولتوروب جواب بردی. ووتی بو حادثه دین کین ۱۰۴ م | فرغانه غه عسکر یوللادی. فرغانه خان ی بو چین عسکر نی کاملاً یوق اتتی. بو حادثه ووتی نینگ حرصی نینگ استی غه انتقام حسی نی آشوروب ۱۰۲ م | تاریخیده فرغانه غه ۶۰۰۰۰ عسکر یوللادی. بو عسکر ی فرغانه خان ی غه غالب بولوب خان اوروش ده اولدی، و چین لیغ لر ایننگ تختی غه فرغانه اهالی سیدین بیر ی نی اولتورغوزوب خان تعیین قیلدی لر. منه بو صورت بیلان فرغانه هم چین نفوذی آستیغه کیریب قالدی. چین مؤرخ لری بو چین غلبتی نی چین دولتی شرقی و غربی تورکستان غه مالک بولدی دیب ذکر قیلادور. لیکن حقیقت ده مالک بولغانی نینگ غلط ایکانلیکی نی ینه چین تاریخیده کورامیز. چونکه چین تاریخ کتاب لری ده یازادورکه چین نینگ بو استیلاسی هیچ دوام قیلما دی. بعضی وقت لرده خان لر نینگ بعضی سی و بعضی وقت لرده همه سی چین غه حرب اعلان قیلیب چین نفوذی نی یوق ایتار ایدی، و ینه بیر وقت ده چین عسکر ی غایت مشکل لیک بیلان بعضی شهر لری استیلاسی آستیغه آلور ایدی، و نچه دفعه هون

TEXT OF THE MANUSCRIPT

بار بولوب بو مأمورلرنىڭ ھەر بىرىنى بىر مەبۇدلىق رتبەسىدە دىب عقىدە قىلىنور ايدى. مثلاً دىنپاننىڭ ادارەسى يەنى كون و فسادلرنىڭ فاعل لرى قوياش، آي، آسمان دور دىر ايدى، و بولرنىڭ ھەر بىرى اوچون مەخسوس عبادت و قربانلىق آيين لرى بار ايدى. يرنى انساننىڭ جىسمانى مەبۇسى دىب عقىدە قىلىپ انىڭ اوچون ھەم قربانلىق قىلور ايدى. مەبۇدلر اوچون قىلانادورغان قربانلىق لرنىڭ تولاراقى آت اولتورمكىدىن عبارت ايدى. يوقارىقى مەبۇدلرنىڭ ھەر بىرى اوچون مەخسوس مەبۇدلر و ھىكللر بار ايدى، و يەنە بولردىن كىچىك راق بولغان سو، يامغور، زراعت، اوت، شمال إله لرغە عقىدە و قربانلىق قىلور ايدى. دىمك كە او وقتدە تمام دىنپادە عمومىت پىدا قىلغان مەشركلىق تورك يورتىدە ھەم حاكم ايدى.

[102] ھون دولتى دورىدە شرقى توركىستان

۲۰۶ - ۱۰۸ م

۲۰۶ م | تارىخىدە شرقى توركىستاندە كى ۳۶ خانلىق كىچىك دولت لرى يوقارىدە ايتىلغان وجە بىلان ھون اتحادىسى غە كىرىپ اوز اوستلرىدە ھون تنگرى قوتى نىڭ نەفۇزىنى تونودى، و بو تارىخىدىن اعتباراً تەقرىبا يوز يىل مدت شرقى توركىستان اھالىسى مەكمل بىر تىنچلىق دە ياشادى، و بو امنىت سايەسىدە شرقى توركىستاندە زراعت و تجارت و صناعت ايشلرى بىك كىنگروب مدنىتى يىخشى ترقى قىلغان ايدى. بو خانلىق يورت لردە ھون دولتى طرفى دىن عىسكەر تورماس ايدى. فقط ھەر خاننىڭ اورداسىدە بىر نچە كىشى ويا بىر كىشى دىن عبارت بولغان بىر مەثللىق ھىأتى تنگرى قوت خىضورىدىن كىلىپ تورار ايدى، و ھەر خان ھەر يىلى مەيىن بىر مەقدار تارىغىنى تنگرى قوت خىضورى غە تەقدىم اتمەكغە مەكلف ايدى، و تنگرى قوت يات دولت لرى بىلان اوروشسە ھەر خان اوز قوتى غە توشلوق عىسكەر آلىپ تنگرى قوت نىڭ امرى موحىيچە مەھاربه غە شركت قىلور ايدى، و تمام خانلىق لرى بو عمومى سىياست اعتباى [اعتبارى] بىلان ھون تنگرى قوتى نىڭ عالى ادارەسى آستىدە بولوب ھەر خانلىق اوز حدودى ايچىدە كى داخلى ايشلردە مەستقل ايدى، و ھەر خان اولسە انىڭ اورنىدە اوغلى ويا خاندانى دىن بىر كىشى ويا يورت اھلى نىڭ انتخابى بىلان بىر كىشى خان بولور ايدى. تنگرى قوت بونى تەصدىق قىلور ايدى.

[103] شرقى توركىستان خانلىق دولت لرى ۱۰۸ م | غەچە اوشبو وضعىت ايچىدە ياشادى، و بو مدت ايچىدە شرقى توركىستان خانلرى نىڭ چىن و باشقە يات دولت لرى بىلان ھىچ مەناسبت ويا عداوت لرى يوق ايدى.

برقرار ایدی. هونلر نینگ عدلیه و سیاسیه قانونلری مکمل ایدی، و محکمه و حبسخانهلری بار ایدی. دولت نینگ چونگ کیچیک اداره شعبه لری بار ایدی. هون دولتی ده هر شکله عمومی خلق اجتماع لری بولوب عامه نینگ رأیی بیان توزوت (قانون) لر وضع قیلماق و مهم مشکلات نی حل قیلماق مروج ایدی. هون دولتی قوتلیک بیر عسکری تشکیلات غه مالک ایدی. ۳۰۰ مینگ دین زیاده راق عسکر ایشلاتور ایدی. [100] پوتون هون دولتی قول آستیده کی خلق عسکری انضباط و انتظام غه تابع ایدی، یعنی هر تورک بیر عسکر ایدی. ینه بیر طرفدین هر کشی بیر مقدار تریم یر یاکه یایلاغ یری غه مالک ایدی. هون لر دوریده کانچی لیق صنعتی و تجارت عمومی تورک یورتیده بک ترقی ده ایدی. چین لیغ لر هون مدنیته دین تولا فایده آلمان ایدی لر. چین ده اول رواج تاپقان تقویم قدیم تورک تقویمی دین باشقه بیر نرسه ایماس ایدی. چین ده خن (هان) خاندانی نینگ مؤسسوی خوانگدی کاوچو چین مؤرخ لری نینگ بیانی غه کوره اون ایکی حیوان آتیده بیر تقویم اختراع قیلدی دیدور. لیکن عصری چین مؤرخ لری مذکور خوانگدی نینگ تورک ایکانلیکی غه اقرار قیلادور، و بو تقویم عیناً تورکستانده بوگون غه چه مروج بولغان آن قدیم تورک تقویمی نینگ اوزی دور. مثلاً ساچقان بیلی دین اوی بیلی غه چه اون ایکی بیلی لیق دوریه تقویمی نینگ اسم لری نی خوانگدی چین چه غه ترجمه قیلغانلیقی آنگلانا دور. هون دولتی ده همه تشکیلات دین عسکری تشکیلات مهم راق بولغان اوچون مملکت عسکری تشکیلات اعتباری بیان اوترا، سول، اونگ دیب اوچ شعبه غه آیریلور ایدی. اوترا شعبه (قول) نینگ عسکری ایش لری توپ توغرا تنگری قوت نینگ اوز اداره سیده ایدی. سول (برانغار) شرق طرفده کی شعبه نینگ عسکری ایش لری ولیعهد نینگ اداره سیده ایدی. اونگ (جوانغار) غرب طرفده کی شعبه نینگ عسکری ایش لری تنگری قوت خاندانی دین بیر تکین (شهزاده) نینگ اداره سیده بولور ایدی. شرق طرفی کون توغادورغان طرف بولغان اوچون مقدس سانالور ایدی. تنگری قوت اوزی نی چین امپراطوریدین یوقاری توتار ایدی. منه دشمن لر نینگ شهادتی چه ثابت بولغان بو مدنیت او زمانه لر نینگ آن ایگیز مدنیته سانالادورغان بیر مدنیت دور. بیر آز تاریخ اوقوغان لر غه بو حقیقت آچوق معلوم دور.

[101] هونلر نینگ دینی

هونلر نینگ دینی یوقاریده بیان قیلنغان توین دینی ایدی. لیکن بولر نینگ دوریده یوقاریده ایتیلغان وجه بیان رب النوع پرستلیک رواج تاپیب عقیده لر ی نینگ عصولی توبنده کی صورته ایدی. دنیانینگ اداره سی توپ توغرا تنگری نینگ قولیده بولمای هر بیر ایش اوچون باشقه مأمورلر

پینگیانگ) شہری نی پایتخت قیلیب چین غہ امپراطورلوق قیلدی. بو دولت نی چین تاریخیدہ لئو امراتورلیقی دیب یازادور، و مذکور تاریخیدہ توپا آتلیغ تورک لر ہون دولتی نی کاملاً بیقتی لر. ہونینگ بیلان آسیادہ مختلف شکل لردہ تقریباً ۲۰۰۰ بیل حکومت سورگان ہون دولتی ییقیلدی.

[98] ہون دولتی نینگ ماہیتی

بو چونگ تورک دولتی تولا و مختلف تورک خانلیق لری و بگ لیک لر نینگ بیر چونگ باشلیغ نینگ ادارہ سی آستیدہ بیر لاشمک لریدین وجود غہ کلگان بیر اتحادیہ (کونفدراسیون) امپراطورلوق بولوب یوقاریدہ ذکر قیلینغان قدیم اویغور اتحادیہ سی غہ اوخشاش بیر دولت ایدی. مهم و چونگ ایش لردہ خصوصاً یات دولت لر بیلان اوروشماق و یاراشماق ایش لریدہ دولت نینگ چونگ باشلیغی (تنگری قوت) نینگ امری قطعی بولوب باشقہ کیچیک ایش لردہ و ہر خانلیق و بگ لیک لر نینگ داخلی ایش لریدہ خان لر و بگ لر مستقل ایدی لر، و حتاکہ اوز قوشنہ لری بیلان اوروشماق و یاراشماق دہ اختیارلیغ و آزاد ایدی لر. مذکور خانلیق و بگ لیک مملکت لردہ تنگری قوت طرفیدین عسکر تورماس ایدی، بلکہ ہر خان نینگ اورداسی دہ تنگری قوت نینگ ممثلی و انینگ کاتب و خدمتکار لری تورار ایدی. تنگری قوت یات بیر دولت بیلان اوروشماقچی بولسہ اتحادیہ غہ داخل تورک خان لری قوتی مقداری چہ عسکری نی ہمراہ الیب باریب اوروش غہ شرکت قیلور ایدی لر، و ہر ییلی معین بیر مقدار تارتیغ نی تنگری قوت خزانہ سی غہ بیرمکغہ ہر خان مکلف ایدی.

[99] ہون لر نینگ مدنیتی و دولت تشکیلاتی

چین و ایران و اوریہ تاریخ لری نینگ تولاراقی دہ ہون لر نی بولانچی و تالانچی وحشی بیر قوم ایدی دیب ذکر قیلادور. بو سوز لر بولسہ حقیقت سیز تہمت بولوب قلیچ بیلان انتقام آللمغان دشمن دین قلم بیلان انتقام آلماق دین عبارت دور. بو اوچون ہون لر نینگ مدنیت لری نی بیر آز بولسہ مو بیان قیلماق نی تاریخچی لری نینگ واجباتی دین بیلامیز. اما بو خصوصدہ ینہ یوقاریقی دشمن منبع لری دین آلماق غہ مجبور دور میز، و بو منبع لر اگرچہ ممکن قدر ہون لر و باشقہ تورک لر نی یمان دیمک غہ کوشش قیلسہ لرمو سوز سیاقی دہ اولرنینگ مدنیت و انسانیت و تشکیلات لری خصوصیدہ بیر آز معلومات برمک ضرورتی دہ قالمیش لردور، و او آز معلومات بودورکہ، ہون لر غایت چونگ و منتظم بیر دولت تشکیل قیلغان ایدی لر. پوتون اولکہ لردہ نظام و آسایش

شمالی هون دولتی نینگ بیقیلغانی

شمالی هون دولتی غه دشمن بولغان جنوبی هون دولتی و سیانپی و ووهوآن [96] خانلیق لری شمالی هون دولتی نینگ کوندین کونگه قوتلانمکده بولغانی دین قورقونچده ایدی لر، و چین دولتی هم دایما فرصت غه منتظر بولوب ظاهرده مدارا قیلماقده ایدی. اخیراً ۷۰ م تأریخیده چین امپراطوری مینگتی جنوبی هون دولتی و سیانپی دولتی بیلان بیر اتفاق تشکیل قیلدی، و شمالی هون دولتی غه حرب اعلان قیلدی لر، و شمالی هون دولتی بو دشمن لری نی نچه دفعه مغلوب اتتی. ۷۳ م ده بو اوچ دشمن دین مرکب غایت قوتلیک بیر چریک شرقی تورکستان غه هجوم قیلدی، و بارکول تنگیزی نینگ بویده واقع بولغان قاتیغ محاربه ده هون و شرقی تورکستان عسکر لری مغلوب بولدی. بو صورت بیلان ۲۳ ییل محاربه دوام اتتی. اخیراً مذکور اوچ دشمن نینگ بیرلاشکان قوت لری چو هیان آتلیغ بیر چین قوماندانی نینگ قیادتی آستیده شمالی هون یورت لری غه هجوم قیلیب قاتیغ اوروش لردین کین ۹۳ م ده قراقوروم شهری نی آلدیلر، و تمام شهر لری ویران قیلدی لر. تنگری قوت مغلوب بولوب اوز تابع لری بیلان غربی مغولستان غه اوزی نی تارتتی. ینه دشمن لر یتیب کلیب تا نواولا تاغلری ایچیده قاتیغ محاربه لر بولوب اخیراً شمالی هون تنگری قوتی مغلوب بولوب اوز تابع لری دین بیر مقداری بیلان غرب طرفیغه قاچیب هیچ یرده توختایالمای اورال تاغلری و خزر تنگیزی آراسیده کی [97] یرلرده یرلاشتی لر. بو تأریخ دین کین اورویاده چونگ دولت تأسیس قیلیب اوروپا نینگ تورته ده اوچی نی اشغال قیلغان غرب هون لری اوشبو مهاجر لردور (عمومی تأریخ لرنی کورسونلر).

منه بو صورت بیلان شمالی هون دولتی بیقیلیب غرب غه کتمگان لرنینگ بعضی سی اوز یرلرده قالیب سیانپی تورک لری غه تابع بولدی لر، و بیر قسمی جنوب غه هجرت قیلیب جنوبی هون لر غه قوشولدی لر.

جنوبی هون دولتی نینگ عاقبتی

شمالی هون دولتی بیقیلغان دین کین چین دولتی نینگ آلدیده یالغوز قالغان جنوبی هون دولتی چین امپراطوری غه خراج بیریب انینگ حمایه سی آستیغه کیریب جان ساقلاماق غه مجبور بولدی، و تقریباً ۲۳۰ ییل غه چه چین حمایه سیده قالدی. لیکن کین لرده قوتلانیب جنوبی هون تنگری قوتی ۳۰۴ و ۳۰۸ م آراسیده چین غه هجوم قیلیب چین امپراطوری خوای نی مغلوب و اسیر قیلیب اوزی نی چین امپراطوری اعلان قیلدی، و ۳۵۲ م غه چه جنوبی هون تنگری قوتی لین فن (حاضر قی)

ھون تنگري قوتى چين نى مغلوب اتكاني

ھون و چين دولتلىرى نىنگ آراسىدە دشمنلىك و محاربه دوام قىلماقەدە ايدى. اخيراً تقريباً ۱۰ م | تارىخىدە ھون عسكەرلىرى چين نى قطعى صورتدە مغلوب قىلىپ شرقى و غربى توركستاندە كى چين عسكەرلىرى و مأمورلىرى نى يوق اتىب بو يورتلردە كى توركلرنى چين اسارتىدىن قوتقوزدى، و تمام تورك خانلىق دولتلىرى ھون اتحاديەسى غە كىردى، و ۲۵ م ك تارىخىدە ھون تنگري قوتى گانسونى ھم چين دىن آلدى.

ھون دولتى نىنگ ايكي غە آيرىلغانى

چونگ ھون دولتى نىنگ شەزادەلىرى دىن تنگري قوت خوجانسى خان نىنگ بىر اوغلى شامو چولى (گوبى چولى) نىنگ جنوبىدە بىر حكومت تاسىس قىلىپ حاضردە داخلى مغولستان دىلگان اولكەنى و شانسى و شنسى و گانسو منطقهلىرى نى ايگەلاب استقلال اعلان قىلدى. بو واقە ۴۸ م دە ايدى. بو تارىخىدىن باشلاپ بو ينگى ھون دولتى نى جنوبى ھون دولتى [95] و گوبى چولى نىنگ شمالىدە كى قديمقى پايتختدە كى دولتى نى شمالى ھون دولتى دىيلادورغان بولدى (۳نجى خرىطە غە قراسونلر).

بو آيرىلىش نىنگ سببى چين تارىخلىرى غە كورە مغولستاندە قحظلىك بولغانلىقى ايمىش دور. اما بى طرفى عصرى تارىخ كىتابلىرى نىنگ بيانى غە كورە بو آيرىلىش نىنگ سببى تنگري قوت خاندانى نىنگ اوردالرىدە كى چين شەزادە خانىملىرى و اولرنىنگ خدمتىدە كى چين ليغىلر واسطەسى بىلان يوروتولگان انتريكەلر ايدى. ليكن چين دولتى بو آيرىلىش دىن درحال فايده لانا لىمى قالدى. چونكە شمالى ھون دولتى بىك آز وقتدە غايت زيادە قوتلانىپ تمام توركستان خانلىرى نى اوز اتحاديەسى غە قوشتى، و چين دولتى بو دولت بىلان محاربه قىلماقەدە مدارا و بويون اگمك سياستى غە مجبور بولغانى نى چين تارىخلىرىدە بيان قىلماقەدە دور. جنوبى ھون دولتى چين بىلان متفق بولسە مو چين نىنگ نفوذى نى قبول قىلماسلىق دە ايدى. چين تارىخىدە جنوبى ھون دولتى چين حمايەسى غە كىردى دىلگان سوز بو تارىخىدىن ۵۵ يىل كىن وقوع غە كلگان حادثە دىن عبارت دور. بيانى توين دە كىلادور.

اوروشماقغه دايماء مخفي تشويقات قيلور ايدى. ۷۰ م | تاريخيده ووهوان و سيانپى توركلرى هونلر بيلان اوروش باشلادى. بعضى وقتده غالب و بعضى ده مغلوب بولماقده بولغان بو توركلر بير دفعهده غالب بولوب قراقوروم (پايتخت)نى اشغال قىليب اوغوز خان و باشقه تمام تنگرى قوتلرنيىنگ مزارلرىنى خراب قىلدى. ليكن ۵۴ م | تاريخيده تنگرى قوت ووهوان و سيانپى توركلرىنى قطعى صورتده مغلوب قىليب اولرنيىنگ تولاسىنى يوق اتتى، و آشقانى اوز يورتلرىغه قاجيب كىتتى، و تنگرى قوت اولرنيىنگ يورتلرى بولغان مانچور اولكهسىنى تماماً اشغال قىليب يورتىنى ژاپون تنگيزىغهچه كنگروتتى (۳نجى خريطه)، و بير طرفدين ۶۰ م | تاريخيده هون شهزاده لردين چيچى خان و خوجانسى خان آتليغ ايكي كشى تنگرى قوتليق تالاشيب اوروشوب قالدى، و خوجانسى خان چيندين ياردم سورادى، و ۵۱ م | تاريخىغهچه بو داخلى مجادله دوام قىليب مذكور بيلده چين ياردمى بيلان [93] خوجانسى خان غالب بولوب چيچى خان اوز تابعلرى بيلان غربغه قاجتى، و ايليغه كليب انى مدافعه قىلغالى تورغان ووسون خانىنى مغلوب قىليب تنگرى تاغلرىنيىنگ شمالىده قوتليق بير دولت قوردى، و كينلرده سوغوت (بخارا و سمرقند) خانلرىنى هم اوزىغه تابع قىليب پايتختىنى سوغوتغه يوتكاب سمرقندنيىنگ ياقينيده بير شهر بناء قىليب اولتوردى. تنگرى قوت خوجانسى خان بير طرفدين چيچى خاننيىنگ دشمنليق فعاليتى و بير طرفدين سيانپى و ووهوان توركلرىنيىنگ محاربهسى آراسيده مشغول بولماقده ايدى. دايماء مونداغ فرصتغه منتظر تورغان چين امپراطورى ۵۹ م | تاريخيده چانگ كى آتليغ بير قوماندانىنى تولا عسكر بيلان شرقى توركستانغه يوللاب «شرقى توركستانغه اول دفعه چين استيلاسى» عنوانليغ فصلده كيلادورغان وجه بيلان استيلاء قىلدى. چين امپراطورى شرقى توركستانغه استيلاء قىلغاندين كين سوغوتغه چيچى خاننيىنگ آلدىغه بير آلچى ايبايب انيىنگ اطاعت قىلماقنى مطالبه قىلدى. چيچى خان بو آلچىنى اولتوردى، و بو باعثدين چيچى خان و چانگ كى آراسيده اوروش چيقيب بو اوروش اوزون دوام قىليب اخيراً ۳۶ م | تاريخىده چيچى خان اوروشده اولدى، و چانگ كى انيىنگ باشىنى كسيب چين امپراطورىغه ايباردى. بونينگ [94] بيلان سوغوت و فرغانه (بوگونكى عبارت بيلان غربى توركستان) خانلرى هم چينغه تارتىغ برمك و تابع بولماقغه مجبور بولدى. منه توركلر آراسيده بولغان اختلافلردين دشمن بو قدر تولا فايدهلرني آلدى.

هون دولتی و چین دولتی آراسیده محاربه

یوقاریده ایتلغان وجه بیلان چانگ کیانگ دسیسه کارلیقده هیچ بیر ایش قیلامای یانیب بارسه مو شرقی و غربی تورکستان نینگ بایلیقینی و سیاست اعتباری بیلان بو یورت لرده کی دولت لر هون تنگری قوتی غه تابع بولسه لرمو حقیقتده کیچیک کیچیک یریم مستقل خانلیق لر دین عبارت بولوب بو اولکه لرده هون عسکری بولمای فقط هر خان نینگ اوردا سیده بیر نچه نفر ممثل لرغینه بارلیقینی و بو اعتبار بیلان بو خان لر آراسیغه اختلاف تاشلاماق و بو یول بیلان اولرنی چین نفوذی آستیغه کیرگوزمک نینگ آسانلیقینی بیلیب بارغان ایدی، و چانگ کیانگ بو احوالی امپراطور ووتی غه سوزلادی. بونینگ بیلان ووتی نینگ کونگلی ده تورکستان غه استیلاء قیلماق آرزوسی پیدا بولدی. لیکن قوتی یتماس ایدی.

امپراطور ووتی نینگ چانگ کیانگ واسطه بیلان قیلغان خیانت لری [91] باعشی دین هون تنگری قوتی و امپراطور ووتی آراسیده کی مناسبت بوزولوب محاربه باشلاندى. بو محاربه اوزون دوام قیلیب اخیراً ۱۱۹ م | هون عسکرلری بیلان چین قوماندانی خو کوپینگ آراسیده گانسو ایالتیده قاتیغ اوروش لر بولوب هون عسکرلری مغلوب بولدی، و گانسونی چین عسکرلری کاملاً اشغال قیلدی، و بیر ییل کین چین عسکرلری شرقی تورکستان غه هجوم قیلغالی توردی—بونینگ بیانی «هون دولتی دوریده شرقی تورکستان» عنوانیغ فصلده کیلادور. مذکور تاریخ دین کین تا ووتی اولگونچه هون و چین دولت لری آراسیده دایما اوروش جاری ایدی. بعضی چاغ لرده هون لر غالب و بعضی چاغ لرده چین لیغ لر غالب بولور ایدی. چین تاریخیده اوشبو مقدارده قسقه غینه ذکر قیلینیب دور، و واقعه لر نینگ تفصیلاتی ده ایشانگودک معلومات یوق دور.

۸۶ م | تاریخیده چین ده امپراطور ووتی نینگ ضدی غه انقلاب چیقتی، و انقلاب چی لر تنگری قوت دین یاردم تیلادی لر، و تنگری قوت نینگ یاردمی بیلان انقلاب چی لر غالب بولوب ووتی نی اولتوردی لر، و هان خاندانی امپراطور لوقی غربی و شرقی بولوب ابکی غه آیریلدی، و چین دولتی نینگ قوتی قالمادی، و مذکور بیله شرقی و غربی تورکستان خان لری چین لیغ لرنی تنگری قوت نینگ یاردمی بیلان [92] یوق اتیب ینه هون اتحادیه سی غه کیردی لر. بیانی توبنده کیلادور.

هون دولتی ده داخلی اغتشاش لر

اوغوز خان مته نینگ عصری ده قاچیب مانچور نینگ شمالیده کی ووهوآن و سیانپی تاغلریده یرلاشکان و مذکور آت لر بیلان تونولغان تورک قبیله لری نی چین حکومتی هون دولتی بیلان

قیلا ماسلیقی معلوم بولغان سبب دین مجبوراً بو مذلتنی کوتارور ایدی. اخیراً چین امپراطوری هون تابعیتی دین قوتولماق اوچون بو ایکی چاره دین باشقه علاج یوقلوقی غه توشوندی.
(الف) هون اتحادیه سی ده کی خان لرنی تنگری قوت نینگ ضدی غه فوزغاماق بیلان بو اتحادیه نی پارچه لاماق و ضعیفلاشتورماق.

(ب) تنگری قوت اوردا سیده کی چین شهزاده خانیم لری و اولرنینگ خدمتیده کی چین لیغ لر واسطه سی بیلان تنگری قوتلوق خاندانی نینگ تکین (شهزاده) لری آراسیغه نفاق تاشلاب مرکزیت نی عاجزلاتماق.

اولقی خیانت فقره سی نی وجود غه چیقارماق اوچون چین امپراطوری وۇتۇنی چانگ کیانگ (چین تلفظی جانگ چن) آتلیغ بیر آدمی نی سیاحتچی عنوانی بیلان تورک یورتی غه یوللادی. بونینگ وظیفه سی تورکستان ده کی آن قوت لیک تورک حکمدار لری دین ووسون خانی نی ویاوچی خان لری نی تنگری [89] قوت غه باغی بولماق غه تشویق اتمک ایدی. چانگ کیانگ قراقوروم شهری (هون دولتی نینگ پایتختی) غه کلگانده تنگری قوت اینینگ دسیسه کارلیقی نی بیلیب قالیب انی ۱۳۹ م | بیلیده حبس قیلدی، و ۱۲۹ م | غه چه حسرده قالدی. غالباً اوردا ده کی چین لیغ شهزاده خانیم لرنینگ شفاعتی بیلان چانگ کیانگ حبس دین قوتولوب سیاحت غه چیقتی. ایلی غه باریب ووسون خانی بیلان کوروشتی، و اینینگ تمام تورک خانلری دین قوتی زیاده بولوب توروب هون تنگری قوتی نینگ حاکمیتی آستیده تورماقی اینینگ شانی غه عیب لیقی نی سوزلادی، و اگر ووسون خانی تنگری قوت نینگ اطاعتی نی تاشلاماق اوچون مجادله غه قدم قویسه چین امپراطوری نینگ آنگا یاردم قیلماقی نی بیلدوردی. الحاصل تولا تشویقات دین کین ووسون خانی تنگری قوت نینگ طاعتی نی تاشلاب استقلال اعلان اتتی. لیکن تنگری قوت درحال تولا عسکر ایاریب ووسون خانی غه ادب بردی، و ووسون لرنی اطاعت غه کیرگوزدی. بو اوتراده چانگ کیانگ ایلی دین قاجیب فرغانه و سمرقند یولی بیلان ۱۲۵ م | بیلیده اوگوز بوییده کی یاوچی لرنینگ مرکزی غه کلدی، و اولرنی تنگری قوت غه باغی بولماق و چین امپراطوری نینگ یاردمی بیلان اوز اصلی یورت لری بولغان گانسو غه یانیب بارماق غه تشویق قیلدی. لیکن یاوچی لر [90] غایت هشیار و مدنی بیر قوم بولغانلری اوچون آنداغ تشویق لر غه آلدانماق و دشمن نینگ خیانت و غرضی غه آلت بولماق نی هیچ قبول اتمدی لر، و چانگ کیانگ نی یورت لری دین هیداب چیقاردی لر. چانگ کیانگ مخفی صورت ده تورکستان دین اوتوب سلامت چین غه باردی.

بولوب تمام تفرسى بىر مليون غە ياقين ايدى. منه بو باعث دين نانتومى اولتورولوب ووسون لر مدهش صورتده مغلوب بولدى لر. بو حادثه دين كين ياوچى لر ايلي ده يرلاشمك نيتى ده تورغان حالده اوغوز خان نينگ عسكرلىرى كليب ياوچى لر غرب غە قاچيب ايسىغ كول نينگ شمال طرفيدىن اوتوب اينجه (سير دريا) بويده حاضر قى تاشكند اطرافيده يرلاشتى لر. ليكن ياوچى لر بو يرده هم اوزون تورالمادى لر. چونكه نانتومى نينگ كويونماو آتليغ بىر نارسيده اوغلى تريگ قالغان ايدى، و اوغوز خان مته انى داداسى نينگ اورنيغه ووسون خانلىقى غە تعيين قيلغان ايدى. كويونماو ۱۶۵ م | تارىخى اطرافيده اوغوز خان نينگ نيبهسى تنگرى قوت كيوك خان دين ياردم آيب ياوچى لر نينگ اوستيغه هجوم قىليب اولرنى اينجه بويدين قوغلادى. ياوچى لر قاچيب آمو دريا بويده يرلاشتى لر.

[87] اوغوز خان (مته) نينگ وفاتى دين كين كى واقعه لر

۱۷۴ م | ده اوغوز خان (مته) وفاب قيلدى، و اورنيغه اوغلى باغدور خان تنگرى قوت بولدى، و بىر نچه يىل دين كين وفات قىليب اورنى غە اوغلى كيوك خان تنگرى قوت بولدى، و بونينگ زمانه سيده واقع بولغان حادثه لر دين عصرى تارىخ لر نينگ روايتى فقط ياوچى لر نينگ اينجه بويدين قوغلانغان حادثهسى دور. تنگرى قوت كيوك خان ۶۰ م | ده اولدى. كيوك خان دين كين كى تنگرى قوت لر نينگ عددلرى و آتلىرى معلوم ايماس دور. اما چين امپراطورلىرى نينگ يوقاريقى وجه بيلان تنگرى قوت لر غە خراج بىرىب و قيز بىرىب تابعيت و دوستلوق صورتى بيلان ياشاماق غە مجبورلوقى تقريباً ۱۳۰ م | غە چه دوام قيلدى. اوگوز (آمو دريا) بويده كى ياوچى خانلىرى و باختر (بلخ) ياكه شمالى افغانستان دين تا خزر تنگيزى غە چه اولتورغان ساكا تورك خانلىرى و باشقه تمام تورك خانلىق دولتلىرى نينگ ۱۱۹ م | تارىخى غە چه دايمما هون تنگرى قوتلىرى نينگ اطاعتى ده بولوب باشدين آياغ تمام تورك يورتى ده آسايش و راحت حكم سورمكده ايدى. سيانپى و ووهوآن و جوجان و توپالردىن عبارت بولغان مانچور اولكه سيده كى تاتار دييلادورغان تورك قوملىرى هم تماماً هون تنگرى قوتى غە تابع بولوب دولت نينگ حدودى ژاپون تنگيزى غە چه كنگرودى (۳نجى خريطه غە قراسونلر).

[88] چين حكومتى نينگ هون دولتى ضدى غە سياسى خيانتلىرى

چين حكومتى اوزون مدتدين برى هون تنگرى قوتلىرى غە خراج بىرىب تابعلىق موقعى ده توردى، و دايمما بو حالدين قوتولماق فكريده بولسه مو هون اتحاديهسى نينگ قوتى غە تنگليك

شنسی و شانسی ولایت لری نی هون تنگری قوتی دین یاندوروب آماق اوچون شنسی غه یوروش قیلیب بیر ایکی شهرنی آلدی. اوغوز خان مته بو خبرنی آنکلاب ۳۰۰۰۰۰ عسکر بیلان شنسی غه کلیب بیر میدان محاربه سیده امپراطور نینگ عسکر لری نی مغلوب قیلیب امپراطورنی باقی عسکر لری بیلان چانگان (بوگونکی سیان فو) شهرنی نینگ یاقینیده بیر قلعه ده محاصره قیلدی. اخیراً امپراطور هوانگتی اوزی نی اسیر بولماقدین و عسکر نی قطعی صورته [85] محو بولماقدین قوتقوزماق اوچون هر بیل معین بیر مقدارده خراج برمک شرطی بیلان مصالحه قیلماق غه مجبور بولدی. بو صورت بیلان چین امپراطور لوقی هون تنگری قوتی غه تابع بولدی. موندین کین اوغوز خان مته چین امپراطورنی نینگ قیزی نی نکاحی غه آلدی. اوغوز خان وفات قیلغاندین کین هم هر تنگری قوت چین امپراطورنی نینگ قیزی نی آماق رسمی جاری بولوب و بو سبب بیلان بیر عصر قدر مدت اوتراده دوستانه مناسبت دوام قیلدی.

یاوچی محاربه لری

اوغوز خان مته نینگ شوکت و قدرتی نینگ بو قدر قوتلانگانی غه رغماً یاوچی خانی آنکا هیچ بویون اگماس ایدی. اخیراً اوغوز خان اوغلی باغدور خانی نی تولا عسکر بیلان یاوچی لرنینگ اوستیغه یوللادی، و قاتیغ اوروش لردین کین باغدور خان نینگ تمام عسکر ی محو بولوب اوزی مشکل لیک بیلان جان قوتقوزوب قاچیب کلدی. موندین کین بیر نچه نوبت محاربه بولوب ۱۷۵ م | تأریخیده یاوچی لرنینگ خانی اوروش ده اولگان سبب دین یاوچی لر پراکنده بولوب یورت لری نی تاشلاب غرب طرفیغه قاچیب لوپ کول لری نینگ اطرافیده یرلاشتی لر، و بو یرده هم شرق دین هون عسکر لری و شمال و غرب دین لولان و قوجو و ختن [86] خان لری نینگ هجومی غه معروض قالیب یاوچی لر ایکی فرقه غه آیریلیب بیر فرقه تیب طرفیغه کتتی لر. بولر نی کیچیک یاوچی دییلا دور. حاضر قی تیب اهالی سی نینگ اصلی اولر بولماقی قوتلیک بیر احتمال دور. ینه بیر فرقه شمال غربی طرفیدین یول تاپیب ایلی غه هجوم اتتی لر. ایلی ده کی ووسون خانی نانتومی یاوچی لرنی قاتیغ مدافعه قیلسه مو انینگ قوتی یاوچی لرنینگ قوتی دین بک آز ایدی. چونکه تأریخ کتاب لری نینگ مختلف روایت لری غه کوره یاوچی لرنینگ یراغ کوتارگان لری نینگ عددی ۵۰۰۰۰۰ و ۲۰۰۰۰۰ آراسیده

آن شرفلیگ دوری بو خاندان نینگ سلطنت دوره سی بولغان مناسبت بیلان چین لیغ لر حاضرده هم اوزلری نی خنرین یعنی خن غه منسوب انسان دیدور لر.

تاغلىرىنىڭ آراسىدە اولتورغان تورك خانلىرى يەنى سيانپى، ووھوآن، توپا، جوجان يا گوجان
 آتلىغ تورك قىبىلەلىرى ھېچ ۋەجە بىلان اوغوز خان مەنەنىڭ اطاعتىنى قوبول اتمىي مستقل قالدىلىرى.
 بولرىنى مغول تارىخلىرىدە تاتار دىب يازادور، و يەنە اىلى اولكەسىدەكى ووسون خانى و گانسو و
 كوكودەكى ياۋچى توركلىرىنىڭ خانلىرى ھەم اوغوز خان مەنەغە اطاعت قىلمادىلىرى.

اوغوز خان مەنە ۲۰۹ م | تارىخىدە ووسون خانىنىڭ اوستىغە يوروش قىلىپ انى مغلوب
 قىلدى، و اولتوردى، و اورنىغە ووسون قىبىلەسىدىن بىر كىشىنى خان تەيىن قىلدى. بو حادثەنى
 ايشىتكان تورك خانلىرى قورقوب كىتەب آرقە آرقەدىن اوغوز خانغە اطاعت عرض قىلدىلىرى.
 كاشغر، ياركەند، خەن، اوچ، كوچا، كىنگىت، لولان، قوجو خانلىرى باشلىغ شەرقى توركىستاندەكى
 مستقل ۳۶ دولتلىرىنىڭ ھەممەسى تاماماً اوغوز خانغە اطاعت عرض قىلىپ داخلى
 استقلاللىرىنى ساقلادىلىرى. موندىن كىن غەرب طرفىدەكى تامام تورك خانلىرى اوغوز خان مەنەغە
 اطاعت قىلىپ خەز تىگىزى و ايتل (ۋولغا) درياسىغە ھەجە ھەجە انىڭ اېگىز ھاكىمىتى آستىغە كىردى.
 ۲۰۰ م | تارىخىدە ھون امپراتورلوقى غەرباً خەز تىگىزى و ايتل درياسى شەرقاً قەدىرغان تاغلىرىغە ھەجە
 ساكن [84] بولغان تامام توركلىرىنى اوز بايراقى آستىغە كىرگۈزدى. كىچىك خانلىق و بگلىكلىرىنى
 اعتبارغە آلمامىز. ۲۶ [آلتە] چۈنگ خانلىق تورك دولتلىرى بو چۈنگ امپراتورلوقىنىڭ امرى
 آستىغە كىردىلىرى (۳نجى خرىطەغە قراسونلر).

چىن محاربهسى

ھون تىگىزى قوتلىرى اوزلىرىنى چىن امپراتورلىرىدىن يوقارى توتار ايدىلىرى، و چىن
 امپراتورلىرىغە توبىدەكى عبارت بىلان مەكتوب يازار ايدىلىرى،
 «آسمان و ىر توغوب قوياش و آي تەختدە اولتورغوزغان تورك خانلىرىنىڭ اولوغ تىگىزى
 قوتى تاۋغاچ خانىدىن آرزو ايتاركە...». تورك ملتى چىن ملتىنى اوزلىرىدىن توبىن بىر ملت نظرى
 بىلان كوروب اولرنى تاۋغاچ دىر ايدىلىرى (تابع دىمكدور). چىن امپراتورى ھەنەنگ اولگاندىن كىن
 چىننىڭ ھەر طرفىدە عصيان چىقىپ اخيراً عصيانچىلردىن ھوانگتى*¹ و اصلى آنى كاۋچو آتلىغ
 بىرى امپراتور بولدى، و بو امپراتور مشهور ھان خاندانىنىڭ مۇسسەسى دور. *² ۱۹۹ م | ھوانگتى

*1 چىن تەلفىزى ھوانگتى دور. ھوانگتى اسم اىماس، بلكە قەدىم شەمالى چىن توركلىرىنىڭ لەھجەسىدە
 ھەممەسى دىمكدور.

*2 بو ھان تەلفىزى اوروپا مۇرخلىرىنىڭ تەحريفلىرىدىن دور. چىن لىغلىرىنىڭ تەلفىزى خەن دور. چىن لىغلىرىنىڭ

و قلعه‌لرني بير بيری‌غه اولاب پيچلی تنگیزی‌دین گانسوغه‌چه اوج مینگ کیلومتر (۶۰۰ پوتی)‌دین اوزونراق بير استحکام تعمیر قیلدی. حاضرغه‌چه بار بولوب دنیانینگ عجیب آثاری‌دین بولغان مشهور سد چین اوشبو استحکام‌دین عبارت‌دور. سد چین خصوصیده کی فایده‌لیغ معلومات توبنده «قدیم زمانه تورک‌لر بیلان چین‌لیغ‌لر آراسیده کی سیاست‌لر خصوصیده بير مطالعه» عنوان‌لیغ فصل‌ده مذکور‌دور. چه‌انگ بو سددین خیلی استفاده قیلدی. چونکه هون‌لر هجوم قیلیب کلگانده چین عسکرلری مذکور سد استحکام‌لریدین شدتلیک مدافعه قیلیب هون‌لرني آرقه‌سیغه یاندوردی‌لر، و تا چه‌انگ الگونجه هون‌لر سد چین‌دین اوتالمادیلر. چونکه چه‌انگ‌نینگ زمانه‌سیده یریم میلیون چین عسکری دایما سد چین اوستیده تورار ایدی. چه‌انگ ۲۱۱ م | اولدی.

هون دولتی‌نینگ کنگروگانی

هون حکمدارلری‌نینگ عنوانی تنگری قُوتْ (خدانینگ برکتی) ایدی. ایلگریکی تنگری قوت‌لر‌نینگ آت‌لری معلوم ایماس‌دور. فقط چین امپراطوری چه‌انگ بیلان همعصر بولغان تنگری قوت‌نینگ آتی تومان خان ایدی. [82] تومان خان چین بیلان اوروشماق‌نی ترک اتیب داخلی قوت‌نی آشورماق‌غه کوشش قیلدی، و اورخون و سلنگا دریالری بوییده کی اویغور خانلیقی‌نی و بير نچه چونگ کیچیک تورک خانلیق و بگ‌لیک‌لری‌نی اوزی‌غه تابع قیلیب مهم قوت‌غه ایگه بولدی. چین امپراطوری چه‌انگ اولگان‌دین کین انینگ اولادی آراسیده امپراطورلوق تالاشی چیقتی، و هم چین‌نینگ هر نقطه‌سیده عصیان‌لر چیقتی، و بو سبب بیلان سد چین‌ده تورادورغان عسکرلر ضعیفلاشتی. تنگری قوت تومان خان بو فرصت‌دین استفاده قیلیب ۲۰۹ م | چین‌غه هجوم قیلیب سد چین‌دین اوتوب شنسی و شانسی ایالت‌لری‌نی اشغال قیلدی. لیکن بو یوروش ایلگری‌ایلالمای قالدی. چونکه بو حالده تنگری قوت تومان خان اولدی.

تومان خان اولگان‌دین کین اوغلی مته خان تنگری قوت بولدی. بو ذات‌نینگ تورک‌لر طرفیدین بیریلگان عنوانی اوغوز خان‌دور. اوغوز خان مته چین بیلان اوروشماق‌نی ترک اتیب تمام تورک خانلیق و بگ‌لیک‌لری‌نی بیرلاشتوروب غایت قوتلیک بير تورک اتحادیه امپراطورلوقی تشکیل قیلماق سیاست‌نی اختیار قیلیب اولاً غرب‌ده کی تورک خانلیق‌لری‌نی اوز بایراقی آستیغه کیرگوزدی. بونینگ تفصیلی بودورکه،

مغولستان و اطرافیده کی تورک خان‌لری اوغوز خان مته‌نینگ اطاعتی‌نی خواه رغبت و خواه قورقونج بیلان قبول اتتی‌لر. لیکن مانچور اولکه‌سیده [83] التوروقلوق تورک‌لردین قدیرغان

ایکنجی دوره

شرقی تورکستان نینگ ھون اتحادیہ غہ کیرگان تآریخیدین باشلانیب ۳۲۰ ھ ۹۳۲ م دە شرقی تورکستان حکمدارلری اسلام غہ داخل بولغان تآریخ غہ چہ ۱۱۳۸ ییل لیق مدت نینگ معلوماتی دین عبارت دور.

شرقی تورکستان نینگ ھون اتحادیہ سی غہ کیرگانی

۲۰۶ م | دین ۹۴ م ک غہ چہ

شرقی تورکستان طویف الملوک شکلی بیلان دوام اتکان مدت دە مغلستان دە اوزوندین بری یاشاماق دە بولغان ھون خانلیقی قوتلانیب ۳۰۰ م | تآریخیدین اعتباراً اطرافیدہ کی تورک خانلیق لری نی اوز [80] بایراقی آستیغہ آماق و نفوذی نی کنگروتمک غہ تشبث قیلغالی باشلادی لر، و اخیراً ۲۰۶ و ۱۸۰ م | ییل لری آراسیدہ تمام شرقی تورکستان خان لری و آسیادہ کی تورک جامعہ لری نینگ تولاراقی ھون امپراطوری حاکمیتی غہ تابع بولوب غایت چونگ بیر تورک اتحادیہ (کونفدراسیون) دولتی قورولدی. قدیم و عصری تورک تآریخلریدہ غایت درجہ دە اھمیت لیک بولغان و دشمن لر طرفیدین هر قسم یالغان بہتان لر غہ معروض قالغان بو تورک امپراطور لوقی نینگ تآریخی واقعاتی نی و مذکور بہاتان لر دین بو دولت نینگ پاک لیقی نی بیان قیلماق نی لازم کوردوم.

چونگ ھون امپراطور لیقی

چین نینگ شمالی دین تا مغولستان نینگ شمالی دە کی اورخون دریاسی و تا نواولا تاغلری غہ چہ اولتورغان تورک لرنی چین تآریخلریدہ ہیونگنو دیب آتایدور. لیکن چین لیغ لرنینگ تلفظی چہ شونودور، و آوروپا مؤرخ لری ھون آتایدور. اما مذکور تورک لر اوزلری نی قایسی عنوان بیلان آتاغانلیق لری تآریخ دە معلوم ایماس دور. بناءً علیہ بیز بولرنی ھون عنوانی بیلان ذکر قیلامیز. ھون لرنینگ دولتی نینگ تآریخی میلاد دین ۱۵۰۰ ییل ایلگری زمانہ دین باشلانادور، و او مجهول دورہ لر دە کی ھون لرنینگ احوالی بک قرانغودور. بولر غہ عاید آچوق معلومات ۳۰۰ م | تآریخیدین باشلانادور. [81] مذکور تآیخیدین اعتباراً ھون لر و چین آراسیدہ محاربه لر بولور ایدی، و چین حکمدار لری ھون لرنی مدافعہ قیلماق اوچون هر یر دە استحکام لر و قلعه لر بناء قیلور ایدی لر. اخیراً ۲۶۹ م | اولاً تمام چین نی اوز حکمی آستیغہ آغان بیرنجی امپراطور چہ آنک مذکور استحکام

THE AUTOGRAPH MANUSCRIPT OF
MUHAMMAD AMĪN BUGHRA'S *SHARQĪ TURKISTĀN TĀRĪKHĪ*

بو حرف لردین م آ و آ، ص اُ و اُو، یعنی u و ü و o و ö، ح ایننگ وظیفه لری نی ادا
قیلادور، یعنی بو حرف ل ساکن بولوب یوقاریسی ده کی حرف نینگ حرکتی مذکور حرف لردین
بیری غه مناسب بولغان تقدیرده مذکور حرف لر اونلوگ حرف بولادور.

[79] اویغور الفباسی بیلان خط یازیش نینگ مهم قاعده سی بودور که، فتحه اوقولادورغان
حرف نینگ یانیغه م، ضمّه اوقولادورغان حرف نینگ یانیغه ص، کسره اوقولادورغان حرف
نینگ یانیغه ح حرف لری یازیلا دور. دیمک که حاضر قی ینگی تور کچه الفباده کی دک بو اونلوگ
حرف لر اعراب وظیفه سی نی ادا قیلا دور.

TEXT OF THE MANUSCRIPT

[78] و بو توبنده کی ۸ حرفنی فرعی حرف لَر دییلا دور

ف ح ع ز ن ت
غ پ ف ج ه ژ گ نگ

کتابت شکلی بو قدیم اویغور شاعری نینگ [نینگ] بیٹی ده کورولور

مصمم	تسلیغلیق	تسلیغ	تسلیغ
اوتر	قاتیغلیق	قالای	کلسه
		سیرینگیل	دیو

(قایداغکه قاتیغلیق کلسه اوتوب کیتار دیب متسلی بولغیل)

مصمم	فلیغ	میلن	مصمم
تور	بیلیب	ایشین	اؤنلک
	تیرینگیل	آنکا	آنچه

(زمانه نینگ عادتنی نی بلیب تورغیل و او مقدارده آنکا اعتماد قیلغیل)

پیتیک (خط) اویغور الفباسی

عمومی تورک اقوامی آراسیده معروف بولغان پیتیک یوقاریده ایتیلغان وجه بیلان اورخون الفباسی بولسه مو شرقی تورکستان و غربی تورکستان ده [77] ایکی قسم الفبا بار ایدی. بیر قسمی سوغوت (صغد) الفباسی ایدی، و بو الفبا اون تورک حرف ایدی، و بو الفبا سوغوت (زرافشان) حوضه سی ده کی تورک لر نینگ پیتیکی ایدی. ینه بیر قسمی اویغور الفباسی ایدی، و بو الفبا سوغوت الفباسی ده کی اون تورک حرف نینگ اوستیغه ینه اون ایکی حرفی آشوق بولوب یگرمه آله حرف دور. اون تورک حرفی سوغوت الفباسی بیلان اوخشاش بولغانی اوچون عصری مؤرخ لر اویغور الفباسی سوغوت الفباسی دین آلینغان دیب تخمین قیلیمیش لر دور. منه بو اویغور الفباسی قدیم اویغور لر زمانه سیدین اعتبارا شرقی تورکستان نینگ ملی الفباسی دور. بو الفبا ۷نجی عصر میلادی غه چه یالغوز شرقی تورکستان ده مروج ایدی، و ۷نجی عصر میلادی ده تمام تورک اقوامی بو الفباسی نی ایشلاتیب اورخون الفباسی کاملاً ترک ایتلیدی. بو الفباغه متعلق سوز لر نینگ بعضی سی توین ده قراخان لر بیانیده کیلادور.

اویغور الفباسی و کتابت طرزی بودور

س	ر	د	خ	چ	ت	ؤ	ب	ا
ی	و	ن	م	ل	ک	ق	ش	س

بو ۱۸ حرف نی اصلی حرف لر دییلا دور

یاقین حکمدارغه کلیب خبر برگان همان حکمدار تجار قافله‌سی نی محافظت قیلماق اوچون کافی درجه‌ده ساقچی یعنی [75] محافظت مأمورلری یوللار ایدی. ساقچی لر حدودغه باریب تجار قافله‌سی‌غه یولداش بولوب شهرغه الیب کلور ایدی‌لر. اگر باشقه مملکت‌غه اوتوب کیتادورغان قافله بولسه تا ینه بیر حدودغه‌چه ساقچی قوشولور ایدی.

معارف

او زمانه‌لرده کی علم و حکمت‌لرنینگ تفصیلاتی دین کافی درجه‌ده معلوماتیمیز بولمسه مو فقط توبنده کی درجه‌ده بیر آز معلومات باردور. قدیم اویغورلر زمانه‌سیده مکتبلر بارلیقی او زمانه‌لردین قالغان خلق ادبیاتی دین و حفریات و علمی تدقیق‌لر نتیجه‌سیده او زمانه‌نینگ اثرلری ایکانلیکی معلوم بولغان کتابلر و کتاب‌لردین معلوم‌دور، و هنوز بو کتابه و کتاب‌لردین آزرینه‌سی اوقولوب تدقیق قیلینغان بولمسه مو قدیم اویغورلرنینگ کاتب‌لیق و رسام‌لیق و نقاش‌لیق و صحاف‌لیق‌ده بک ایلگری ایکانلیکلری نی کورساتمکده‌دور. بعضی‌سی یویقه تیره و بعضی‌سی کاغذغه یازیلغان بو کتاب‌لر نهایت اعتناء بیلان و رنگارنگ مرکب سیاه و رنگ‌لرده یازیلیب‌دور. صحیفه‌لرنینگ کناره‌لیغه غایت مقبول سزیغ‌لر سزیلیب‌دور، و صحیفه باشلری‌غه رسم‌لر و منیاتورلر بیلان زینت بیریلیب‌دور، و بو کتاب‌لرنینگ تولاسی کیمست (آلتون حل) بیلان سیرلانغان مقالر بیلان غایت نفیس جلد قیلنوب‌دور.

[76] بو کتاب‌لرنینگ تولراقی او زمانه‌لرده مقدس بیلینادورغان توبین و قام‌لرنینگ دینی و سحر و افسون کتاب‌لری‌دور، و آزراقی تاریخ و افسانه‌دور، و بو کتاب‌لر خالص تورکچه بولوب حقیقتاً قدیم اویغورلرنینگ خالص و غایت کنگرو بیر ادبی تیل‌لری بارلیقی و اجنبی کلمه‌لرنی ایشالاتمکدین وجدان‌لری بیلان قاچماقده بولغان‌لیق‌لری بیلینادور. چونکه او زمانه‌نینگ محررلری اجنبی یورت‌لردین کلگان هر نرسه‌نینگ اوز بریده کی آتی‌نی یازمای بلکه آنگا تورکچه آت قویوب یازیب‌دورلر. مثلا هندوستان‌دین کیلادورغان زعفرانی گُرگُم، رنگ‌نی چُووت، زرنبادنی بوز بوغا (بوز دارو دیمک‌دور)، فیلی نی یاغان، چین‌دین کیلادورغان اپیک منسوج‌نی چُوژ دیر ایدی‌لر، و آن مشکل فکرلرنی افاده قیلماق اوچون تورکچه کلمه‌لر وضع قیلور ایدی‌لر. مثلا اَلهی اسم و صفت و باشقه‌لر و اُخروی مفکوره‌لر و علمی و فلسفی اسم و اصطلاح‌لر و حکمدار و عالم و حکیم‌لر و دینی پیشوالرغه بیریلگان القاب و عنوان‌لرنی او زمانه‌نینگ خلق ادبیاتی و کتابه و کتاب‌لری‌ده کورگان کشی حیران قالغودک محارت‌لر باردور.

تیموردین یارماق (بول) قاقیلور ایدی. آلتون و کموش یارماق لری نینگ بیر یوزیده قدیم تورک حرفی بیلان قاقیلغان خط و بیر یوزیده [73] قولیده بولقه بار بیر آدم نینگ صورتی بولور ایدی. تیمور و باقر یارماق لرنینگ اوتراسی توشوک بولوب هر ایکی یوزیده خط بار ایدی، و ینه او دوره ده تاغلردین اویولغان اوی لر و تاش آبدلرغه خط یازماق و اویماق و تاش دین و چویون دین و باقر دین و کوزه دین هیکل لر یاساما ق تولا رواج تاپقانلیقی کوچاده کی مینگ اوی و توربان نینگ مختلف تاغلری و تکله مکان چولی نینگ اطرافی ده کی عددسیز اثرلردین معلوم بولماقده دور—او زماه لرغه عاید شهر و کنت خرابه لری (ختن لهجه سیده ته تی) ده کشف بولغان اثرلرده معلوم بولغان مقداری اوشبودور.

تجارت

قدیم اویغور ادبیات اثرلری و حفریات نتیجه سیده کشف بولغان نرسه لرغه کوره شرقی تورکستان نینگ او زمانه لرده تجارتی وضعیت نینگ توبنده کی صورتده ایکانلیکی معلوم بولادور. شرقی تورکستان دین چین و هندوستان و ایران طرف لری غه تجارت قافله لری کلیش باریش قیلور ایدی. چین دین اییک مال لری و چینی کلور ایدی. چین غه آلتون و زینت اسبابی و قاش تاشی و حیوانات بارور ایدی. هندوستان دین بوز بوغا (زرنباد) زرچوبه نیل و هر قسم رنگ و عطر و دوالر کلور ایدی، و هندوستان غه آلتون و قاش تاشی و چین مال لری بارور ایدی. ایران بیلان شرقی تورکستان آراسیده [74] تجارت قافله لری نینگ تولا کلیش باریش قیلغانی و تورکستان دین ایران طرفی غه بارادورغان مال نینگ تولاراقی آت ایکانلیکی آنگلانادور، و باشقه تفصیلاتی معلوم ایماس دور. او زمانه ده تنگیز سفری بولمغان اوچون دنیانینگ شرق و غربی آراسیده کی یگانه مواصلا ت واسطه سی قوروغ یوزی ده کی قافله یول لری ایدی، و دنیانینگ غربی نی شرقی غه اولایدورغان قافله یول لری نینگ آن مهمی شرقی تورکستان ایچیده کی یول لر ایدی. منه بو سبب بیلان شرقی تورکستان اهالی سی نینگ چین و هندوستان و ایران غه قیلادورغان تجارت لری نینگ اوستیغه مذکور یورت لر آراسیده آن مهم تجارت واسطه سی ایدی لر، و بو اوچون او وقت ده شرقی و غربی تورکستان دنیانینگ مثل سیز بای نقطه سی ایدی. شرقی تورکستان ده یات سودا گرلر و تجارت مال لری نینگ تیجلیقی نی تأمین قیلماق اوچون رعایت قیلینماقده بولغان قانون او زمانه ده نظیر سیز بیر مدنی ت پرورلیک ایدی، و او قانون بو ایدیکه، یات تجار قافله سی حدودغه یاقینلاشقان ده بیر کشی نی مخصوص و معروف بیر صورت بیلان ایلگری مانگ دورور ایدی لر، و بو کشی نی ساوچی (خبرچی) دیلور ایدی. ساوچی غه هیچ کیم تعرض قیلماس ایدی. ساوچی حدود ایچیده کی آن

كلتورگان ایدی لر، و بو قسم اوستنگ لرنینگ هر بیرى بیر نچه مینگ مربع کیلومتر زراعت یرلری و باغلرنی سوغارور ایدی. بو اوستنگ لردین آیریلغان چونگ اریق لر و اریق لردین آیریلغان اوراک لردە رعایه قیلنغان هندسه لر اوشبو عصریمیزده کی آن مدنیّت لیک یورت لردە رعایه قیلنغان اصول دین فرق سیزدور، و اریق و اوراک لرغه هر وقت خواهلانسه درحال سو آچماقنی آسان قیلماق اوچون اوستنگ لرنینگ هر نقطه سیده تأسیس قیلنغان آزمالر عصری مهندس لرنی حیران قیلغودک درجه ده دور. ارته یاز و کوز فصل لری دک سو آز فالادورغان وقت لردە تمام زراعت یرلری غه سو یتکوزمک اوچون وضع قیلنغان تورما قانون لری بک حکیمانە و عادلانە قانون لر ایدی. بو قانون لر حاضرده هم باردور. تورپان اولکە سی دک آقین سویی آز یورت لرنی کاریز سویی بیلان سوغارماق هم قدیم اویغورلرنینگ اختراعی و اولرنینگ میراثی دور، و هر منطقه نینگ توپراق و سو وضعیتی غه مناسب اتیز ترتیباتی و سولاماق اصلی و اختارماق طرزی هم قدیم اویغورلردین میراث قالغان فایده لیغ اصول لردور.

بو حقیقت لر قدیم زراعت ایزلری دین و حاضرده کی چونگ اوستنگ لر و بعضی آزمالرنینگ آت لری او زمانه ده کی لهجه ده بولغانی دین آنگلانا دور.

[72] الحاصل اوترا آسیا تورک لرنی نینگ حیاتی نی تأمین قیلادورغان نرسه اول درجه زراعت بولغانی اوچون مدنیّت لیک و فعال تورک لرنینگ زراعت ترقی سی و آندین تولا حاصل آلماق اصول لرنی غایت درجه ده کمال غه یتکوزگانی آشکاراد[+ور].

صناعت

شرقی تورکستان نینگ حاضر قی آباد منطقه لری غه یاقین یرلرده کی چول لردین کشف بولغان اثرلر ایچیده قدیم اویغورلر دوریده صناعت نینگ فوق العاده ایلگریلاگانی غه غایت تولا شاهدلر کورولمکده دور، و بو اثرلرغه کوره او وقتده معمارلیق صنعتی نینگ بک مترقی ایکانلیکی و اوی لرنینگ تام و توروس لرنی کی مسن (آلتون حل) بیلان سیرلاماق نینگ تولا رواج تاپقانی معلوم بولماقده دور. پاخته دین و چیگه دین و یونگدین توقولغان کییم لیک لر او زمانه لردە بک مبدول ایکانلیکی مذکور چول لردین آچیلغان خرابه لردین معلوم بولماقده دور.

آلتون دین زینت اسبابی یاساماق تولا رواج ایدی، و مونینگ اوستیغه قاش تاشی دین یوزوک بیلرزوک و چینی و نخسه تیار قیلور ایدی لر. باقر دین و چویون دین قومغان (آفتابه) یاسار ایدی لر. کموش دین آق تنگه و یامبو قویوب ایشلاتمک او زمانه لردە رواج تاپقانی معلوم دور. آلتون و باقر و

اتتی لر، و کین لرده بولر اویغور قبیله سی لقبی بیلان مشهور بولدی لر.

هون اتحادیه سی غه قوشولوش دین ایلگری حاضرده شرقی تورکستان دییلگان اولکه نینگ کیچیک خانلیق دولت لری

بو طوایف المکوک [الملوک] شکلی اوزون مدت سوردی، و بارغانچه شرقی تورکستان ده مستقل کیچیک دولت لر تولا بولدی، و بابارا [بارا بارا] هر شهر اوز ایه چوگره سی بیلان بیر خانلیق بولدی. چین تاریخی نینگ روایتی غه کوره بیر زمان لرده حاضرده شرقی تورکستان دییلمکده بولغان اولکه ده ۵۰ مستقل خانلیق دولت بار ایدی. ینه بیر چاغلرده بو دولت لر نینگ بعضی سی غه غالب بولوب مغلوب نی اوزی غه تابع قیلغان سبب دین بو حکومت لر نینگ عددی آز قالور ایدی. هون اتحادیه سی غه قوشولغان وقتده بو اولکه ده ۳۶ مستقل خانلیق دولت بار ایدی. بو خانلیق دولت لر نینگ آن کوچلوغ لری ایلی، قوجو، کنگیت (قراشهر)، [70] اوچ (آقسو)، کوچا، کاشغر، یارکند، ختن، چرچن، لولان خانلیق لری ایدی. لولان دیگان لوپ کول لری نینگ شمالیده قوروغ تاغ سلسله سی غه چه چوزولغان توزلرده غایت آباد بیر مملکت ایدی، و شرق طرفیدین دونگخوانگ اولکه سی غه توتاش ایدی. لولان شهری بو مملکت نینگ پایتختی ایدی—حاضرده بو مملکت ده هیچ بیر آبادلیق یوق دور. باش دین آیاغ قوملوق چول و قاقشال و توغراق جانگال لری و یارلیق لر دین عبارت مدھش بیر بیابان دور. بو عصریمیزده اوروپا سیاحتچی لری لولان ولایتی ده لولان شهری و باشقه سکز اون شهر نینگ خرابه لری نی کشف قیلدی لر. بو شهر لری سیر آورل شتاین نینگ خریطه سیده مخصوص علامت لر بیلان کورساتیب دور.

اویغور تشکیلاتی دوری ده مدنیت

شرقی تورکستان اهالی سی اویغور تشکیلاتی دوریده کی تینچ لیک و آسایش سایه سیده زراعت و صناعت و تجارت و معارف لری نی تولا ترقی قیلدوروب او زمانه لر نینگ آن ایگیز مدنیت لیک ملتی ایدی لر.

زراعت

شرقی تورکستان اهالی سی تاغلر دین کیلادورغان دریا لر دین سو آیریب [71] یورت لری نی سوغارماق اوچون بیرر یوز کیلومتر اوزونلوق ده و اون اون بش متر کنگ لیکده اوستنگ لر وجودغه

اویغور دولتی نینگ ضعیفلاشقانی و پارچه لانغانی

بو دولت نینگ قول آستیده اوتوز قرقچه چونگ کیچیک خانلیق دولت لر بار ایدی. چونکه بو دولت نینگ اساسی و تشکیلاتی عیناً ایلگریکی یکی اویغور دولتی نینگ اساسی و تشکیلاتی ایدی. زمان لر اوتکانچه بو چونگ دولت «ابن خلدون» نینگ ایتقانی طرزده قریغالی باشلادی، و قراخانلیق تختیده کفایت سیز و عیش پرست و بی پروا شهزاده لر اولتوردی لر، و بیر طرفدین قراخانلیق شهزاده لر ی آراسیده مخالفت و تلاش پیدا بولماقی تولا بولغالی توردی، و مونداغ وضعیت لر نینگ دولت نینگ مرکزیتی نی ضعیفلاشتورادورغان عامل لر نینگ آن مهمی ایکانلیکی طبیعی دور. الحاصل دولت نینگ مرکزیتی نینگ کوندین کونگه ضعیفلاشماقی دین یورت نینگ هر طرفیده کی خان لر استفاده قیلیب استقلال اعلان قیلغالی توردی لر. چین حدودی ده کی یاوچی لر [68] غایت کوچلوغ و هیبت لیک بیر دولت قوردی لر، و بولر نینگ دولتی نینگ نوفوذی تورپان و کوچا غه چه کلگانلیکی نی بو اولکه لر ده یاوچی لر نینگ کتاب لری و مصنوعاتی تاپیلغانیدین معلوم بولماقده دور. یاوچی لر مدنیت یوزیدین بک ایلگریلاگان ایدی لر. چین تاریخی غه کوره یاوچی لر شیشه صناعتی ده غایت ماهر ایدی لر، و چین لیغ لر شیشه چی لیک نی بولردین اورگانگان ایدی. مغولستان نینگ شمال شرقی سیده اورخون و سلنگا دریالری بوییده کی مدنیت لیک بیر مونچه تورک قوم لری اویغور اسمی آستیده بیر حکومت تشکیل قیلدی لر. اما بولر نینگ تاریخی واقعات لری فقط ۸نجی عصر میلادی ده میدان غه چیقادور. بیانی توبنده کیلادور.

ایکی اولکه سیده وُسون آتلیغ قوتلیک بیر خانلیق بار ایدی. او هم استقلال اعلان اتتی. غربی تورکستان و خزر تنگیزی بوییده کی ساکالر بیر نچه مستقل دولت بولوب قالدی لر. ختن خانی استقلال اعلان قیلیب اوزی غه چُویُ عنوانی نی آلدی (قراخان دین بیر درجه توبن بیر عنوان ایدی). بارا بارا هر خان مستقل بولوب بعضی سی قراخان نینگ هیچ بیر امتیاز و نوفوذی غه اعتراف قیلماس ایدی، و بعضی سی فقط قراخان لر نینگ مقامی نی اسماً احترام قیلور ایدی. حقیقت ده قراخان نینگ نوفوذی یالغوز کاشغر و حوالی سی غه محدود بولوب قالدی.

شرقی و غربی تورک یورت لری عصر لر چه اوشبو طرزده طوایف الملوک شکلیده اداره قیلیندی، و بو وضعیت ۲۰۶ م | ییلیده تمام تورک لر نینگ هون [69] اتحادیه سی غه کیرگانی غه چی دوام قیلدی. بو طوایف دوری اوزون دوام قیلیب تورک خان لری ده هیچ بیر اویوشماق (اتحاد و اتفاق) واقع بولمغان اوچون اویغور لقبی یوق بولوب کنتی، و قراخان عنوانی هم یوق بولدی. یالغوز اورخون و سلنگا دریالری بوییده کی تورک لر اویغور لقبی نی محافظه

بو کتابده بو خان لرجمله سیدین مهم راقی بولغان مرو و سیستان ده کی ساکا (ساقچی) تورک لری نینگ خانی نینگ واقعه لری نی ذکر قیلامیز.

مرو و سیستان ده اقامت قیلماقده بولغان ساکالرنینگ خانی آمورگز بوقا خان نینگ قصابی نی آلماق اوچون و هم سیستان غه هجوم قیلماق نیتیده بولغان کیخسرونی مدافعه قیلیب اوز استقلالی نی محافظه قیلماق عنوانی بیلان کیخسروغه حرب اعلان اتتی، و قاتیغ اوروش لردین کین تورک لر مغلوب بولوب آمورگز اسیر بولدی. بونینگ بیلان کیخسرو اوزی نی قطعی بیر موفقیت حاصل قیلغان اعتقاد اتمکده ایدی. لیکن بیر نچه کوندین کین اینینگ بو اعتقادی نینگ غلطلیکی ثابت بولدی. واقعه شودور که آمورگز نینگ خاتونی ساکالردین اوچ یوز مینگ آر کشی و ایکی یوز مینگ خاتون کشی دین مرکب [66] جمع ۵۰۰۰۰۰۰ عسکر توپلاب کیخسرو نینگ اوستیغه هجوم قیلدی. بو آر و خاتون بیر صفده توروب اوروشقان قهرمان لر کیخسرونی مغلوب قیلیب ایران عسکر لری دین تولا اسیر آلدی لر، و اخیراً کیخسرو مصالحه غه مجبور بولدی. آمورگز نینگ خاتونی آری باشلیغ تورک اسیر لری نی ایران اسیر لری غه تیگیشیب قوتقوزدی. ساکالرنینگ کیخسرو بیلان یوقاریقی دین زیاده محاربه غه دوام قیلماق لری اولرنینگ موجودیت لری غه خطر ایدی. چونکه بوقا خان اولگان دین کین تورک لر آراسیغه توشکان داخلی مجادله سببی دین ساکالر غه یاردم قوتی کلمک امید یوق ایدی. بناءً علیه آمورگز کیخسروغه بیر مقدار خراج بیریب اوز موجودیت و استقلالی نی محافظه قیلماق نی مصلحت کوردی، و کیخسرو هم ساکالرنی اوشبو مقدار بویون اگدورگانی نی غنیمت بیلیم بولرنینگ استقلالی غه قول اوزاتماق دین احتیاط قیلدی. کیخسرو دین کین ینه اویغور قراخان لری قوتلانیب تورک لر بیرلاشکان دین کین ایلگریکی یورت لرنی تماماً یاندوروب آلدی لر، و حتاکه ایران شاهلری دین اوزون مدت غه چه خراج الیب اولرنی اوزلری غه تابع قیلدی لر. کین لرده تقریباً ۳۴۰ م ایران تختی ده اولتورغان داریوش (دارا) نینگ عصریده سوغوت و فرغانه اولکه لری غه ایران لیغ لر استیلاء قیلدی لر، و ۳۳۰ م بو اولکه لر اسکندر نینگ قولی غه توشتی. تورک یورت لریده اسکندر نینگ فتوحاتی مذکور منطقه لردین اوتمدی. اسکندر نی اویغور لر غایت قاتیغ مدافعه قیلغانی مشهور دور. [67] سیر دریا قایی سیده واقع بولغان میدان محاربه سی ده اویغور لر اسکندر نینگ عسکر ی نی قاتیغ مغلوب قیلیب اکثری نی قتل عام قیلدی لر، و اسکندر نینگ عسکر لری تمام نرسه لری نی قویوب قاچتی لر. بو محاربه ده اویغور لرنینگ قولیغه توشکان اولجه لرنینگ تولاسی قان غه بولغانغان آلتون لردین عبارت بولغانی اوچون مذکور میدان نینگ آتی آلتون قان بولوب قالغان ایدی. تا اسلام دوری غه چه مذکور میدان آلتون قان آتی بیلان معروف لیقی نی «دیدان لغات الترتک» ده ذکر قیلا دور.

ساکا خان لری و یاوچی خان لری نینگ تماماً اویغور قراخانی نینگ اطاعتی ده ایکانلیک لری تولا ایشانچلیک روایت لری بیلان ثابت دور.

قراخان لرنینگ داخلی و خارجی حادثه لری و اولرنینگ آت لری و عدد لری خصوصیه کی روایت لرنینگ تولاسی افسانه وی دور. فقط مذکور قراخان لری ایچیدین معلوم بولغانی بوقا خان آتلیغ بیر ذات دور. بوقا خان نینگ میلاددین ۵۵۰ ییل ایلگری قراخان لری تختی ده ایکانلیکی معلوم دور. بوقا خان غایت شجاعت لیک و نهایت عالم و مدنیت پرور بیر ذات ایدی، و تمام تورک دنیاسی بو ذات غه اطاعت قیلماق ده ایدی لر. بوقا خان نی ایران روایت لری ده افراسیاب دیدور. [64] اما تورک لر بوقا خان نی تولا عنوان لر بیلان تونور ایدی لر. بیر عنوانی تونگا آلپ آز (قاپلان دک شجاع آز دیمک دور)، ینه بیر عنوانی کول بیلگا خان (تنگیز دک عالم و حکیم پادشاه دیمک دور)، ینه بیر عنوانی بگلرگی (حکمدار لر حکمداری) و باشقه عنوان لری هم بار ایدی. بوقا خان نینگ شجاعت و علم و عدالت لری خصوصیه قدیم تورک خلق ادبیاتی ده تولا معلومات باردور.

ایران تأریخ لریده و شاهنامه لریده بوقا خان (افراسیاب) غه متعلق واقعات و روایت لر بک تولا دور. اما انینگ همه سی بولمسه مو تولاسی افسانه و چویچک دور، و بو اوچون او روایت لر تأریخ نظریده اعتبار سیز دور. بوقا خان و ایران آراسیده کی واقعه لر دین مؤرخ لر صحیح دیب ذکر قیلغان و عصری تأریخ کتاب لری غه آلینغان معلومات بودور که، بوقا خان بیلان ایران شاهی ایکنجی قیروش (کیخسرو) آراسیده ۵۴۵ م | تأریخیده شدت لیک محاربه آچیلدی. اوترا آز آز فاصله لر بیلان آلتی [آلتی] ییل محاربه دوام قیلدی. ۵۳۹ م | ییلده ایران تویراقی غه هجوم قیلیب کیرگان بوقا خان کیخسرو نینگ بیر بوقتور ماده کی عسکری نینگ اوقی بیلان اولدی—بوقا خان نینگ اولمکی بیلان باش سیز قالغان تورک خان لری و عسکر لری یمان هزیمت غه اوچراب پراکنده بولدی لر. نتیجه ده کیخسرو مرو، خوارزم، سوغوت (بخارا و سمرقند) مملکت لری نی اشغال قیلیب اینجه (سیر دریا) غه یاقین یرلر غه چه ضبط اتتی، و او یرلر ده بیر مونچه قلعه لر بناء قیلیب مدافعه وضعیت نی آلدی. [65] بو قلعه لرنینگ مشهور راقی یونان مؤلف لری قیرو پولیس Kiro Polis دیب یازغان قلعه دور. او شهر نی تورک لر اوره تیپه دیر لر.

تورک تأریخیده بو وقت غه چه مثلی کورولمگان بو هزیمت تورک ملتی غه غایت آغیر و آچغ کلسه مو مونینگ تدارکی نی قیلماق اوچون همه تورک لرنینگ بیر باشلیغ نینگ قول آستیده بیرلا شیب توپلانماقی لازم ایدی. لیکن شهزاده لر و خان لرنینگ آراسیده رقابت و داخلی اختلاف بولغان اوچون بو ایش درحال ممکن بولمادی. اما بو آچغ غه تحمل قیلالغان بعضی تورک خان لری اوز باشقه صورت ده کیخسرو بیلان اوروشوب بوقا خان نینگ قصابی نی آکماق غه تولا غیرت لر قیلدی لر.

منتها درجه‌ده کی عظمت و قدرت و شوکت‌نی افاده قیلا دور. جوجان تاتار و کوک تورک امپراطورلری نینگ عنوانی بولغان قاغان و عرب‌چده کی خاقان و مغول امپراطورلری نینگ عنوانی بولغان قاآن لفظلری اوشبو قراخان لفظی نینگ تخفیفی ویا تحریفی بولماقی فوتلیک احتمال دور. بو دولت‌غه عاید معلوما تیزیمز بک آزدور، و یالغوز توبنده کی معلومات‌نی غینه بو کتاب‌غه یازالایمیز.

بو اویغور دولتی دوریده اطرافده کی تورک خانلیق دولت‌لری و قبیله‌لری نینگ بعضی‌سی اوز رغبتی بیلان و بعضی‌سی زور و قهر بیلان قراخان‌نینگ اطاعتی‌نی قبول اتتی‌لر. بو دولت‌نینگ حدودی غرباً آمو دریا و خزر تنگیزی و شمالاً سبیر میدان‌لری و شرقاً قدیرغان تاغ‌لری و جنوباً شریغ دریا و تیب و قرانغو تاغ و قراقورام سلسله‌لری‌غه‌چه یتیشیب کنگروگان ایدی (۲نجی خریطه‌غه قراسونلر). او وقت‌ده شرقی [62] ده چین دولتی و غرب‌ده ایران دولتی نینگ یونگی قورولغان زمانه‌لری ایدی. اویغور دولتی نینگ بو دولت‌لر بیلان حرب و صلح معامله‌لری‌ده بولغانی ایران‌نینگ قدیم روایت‌لریده تولا بولسه‌مو یوزده توقسانی اساطیر و چویچک‌لردین عبارت‌دور. بو ایکی دولت‌نینگ حدودی‌غه یاقین یرلرده یرلاشتورولگان تورک‌لر بو ایکی دولت بیلان تولا محاربه‌لر قیلور ایدی‌لر، و بو مناسبت بیلان او حدودده کی جنگجوی تورک‌لرنی حرب معناسی‌غه مناسب آت‌لر بیلان تونولور ایدی. آمو دریا بوییده و خوارزم اولکه‌لریده تا خزر تنگیزی بویی‌غه اولتوروب ایران دولتی بیلان قوشنه بولغانی اوچون اولر بیلان تولا محاربه قیلا دورغان تورک‌لرنی ساقچی (محافظ) یا که ساقچی (نوبت بیلان عسکر بولغوچی) آتی بیلان معروف ایدی‌لر، و شمال شرقی یعنی بايقال کولی نینگ شمالیده کی تورک‌لر هم بو آت بیلان معروف ایدی—حاضرده کی سبیرده یاقوت آتی بیلان تونولادورغان تورک‌لر اوزی‌نی یاقوت دیمایدور، بلکه ساقا دیدور.— الحاصل ایران و هندوستان تاریخ‌لری‌ده ساکا ویا ساگز دیلا دورغان و یونان تاریخ‌لریده اسکیت دیلا دورغان تورک‌لر بولردور. تورک یورتی نینگ جنوب شرقی‌سی بولغان حاضرقی گانسو و کوکو ایالت‌لریده اولتوروغلوق تورک‌لرنی اولر چین حدودیده بولوب او دشمن‌لر بیلان دایما محاربه‌ده بولغانلری اوچون [63] اولرنی یاوچی یا که یاغی‌چی دیلور ایدی، یعنی دشمن‌چی معناسیده بولوب دشمن بیلان اوروشغوچی دیمک‌دور. اورخون آبدله‌لردین تویوق آبدله‌سی‌ده یاغی‌چی، دشمن اوستیغه یوروش قیلغوچی معناسیده کلیب‌دور. بولرنی چین تاریخ‌لری‌ده تحریف بیلان یوئیچی دیلگان اوچون ایننگ‌دین آلینغان عصری تاریخ‌لرده یوئیچی یازیلماقده‌دور. منه بو ایکی قوشنه دولت‌لر بیلان اکثر وقت مذکور حدودده کی تورک خانلری محاربه قیلور ایدی‌لر. بو جمله‌دین ایران‌نینگ آن قدیم شاهی بولغان کی اُخسار بیلان ساکال‌نینگ محاربه قیلیب کی اخسارنی مغلوب آتکانی و ایران‌نی ۶۰۷ قبل المیلادده اشغال قیلغان‌لری عصری تاریخ‌کتاب‌لری‌غه الینغان مشهور واقعه‌دور.

شرقی تورکستان تورک لرنینگ مادی و معنوی قوت لرنی کوندىن کونگه زياده لاشتورماقده و هر وجه دین اطراف ده کی تورک یورت لری غه اولرنینگ نفوذی نی یایماقده ایدی.

ایکی اویغور دولتی نینگ اداره صورتی

آل ایلتر و کول ارکین لر اوز قول آستیده کی دولت لرنینگ عمومی ایش لری یعنی یات لر بیلان محاربه قیلماق و مصالحه قیلماق و معاهده لر عقد اتمک و خان لر آراسیده کی مشترک مسئله لر ویا اختلاف لرنی حل قیلماق و عمومی تینچلیق و آسایش نینگ یول لری تعیین قیلماق و خان لر غه بو عمومی ایش لر خصوصیده یاریغ بیریب انی قوت بیلان تنفیذ قیلماق وظیفه لری غه عهده دار ایدی لر. یات لر بیلان محاربه وقتیده هر خان اوز عسکری نی الیب ال ایلتر ویا کول ارکین نینگ [60] یاریغی آستیده محاربه غه اشتراک قیلماق غه مجبور ایدی، وینه هر خان ال ایلتر ویا کول ارکین خزانه سی غه بیر مقدار مالیات برمک غه مکلف ایدی. خان لر اوز حاکم لیک منطقه لریده کی داخلی اجراءات ده کاملاً مستقل و آزاد ایدی. خان اولسه انینگ اولادی دین بیری خان بولور ایدی. آل ایلتر ویا کول ارکین آنکا تصدیق قیلور ایدی.

ال ایلتر و کول ارکین لیک میراث ایدی، و بو سبب دین بو ایکی منصب عصر لر چه اولقی ال ایلتر و کول ارکین لرنینگ اولادی ده مسلسل قالغان ایدی.

اویغور لرنینگ ایکی دولتی نینگ بیرلاشکانی و بو دولت نینگ کنگروگانی

یوقاریده کی وجه بیلان اون اویغور و توقوز اویغور نینگ ایکی مستقل دولتی نینگ بیر نچه عصر دوام قیلغانی روایت قیلانادور. اما بو اوتراده واقع بولغان داخلی و خارجی حادثه لر خصوصیده اینانغودک روایت یوق دور. کین لرده بو ایکی دولت نینگ بیر دولت بولغانی تولا روایت لر غه کوره معلوم دور. اما بو بیرلاشک نینگ قایسی تاریخده بولغانی و ایکی دولت نینگ آراسیده محاربه واقع بولوب نتیجه ده بیری غالب کلیب یینه بیری نینگ مملکتی نی قهرأ اوز مملکتی غه قوشقانی یا که باشقه بیر یول بیلان بو بیرلیک نینگ وجود غه کلگانی معلوم ایماس دور. بو اویغور دولتی نینگ پایتختی کاشغر شهری ایدی، و بو مناسبت بیلان کاشغر شهری نی اوردا [61] کند دیپلور ایدی (پایتخت شهر دیمک دور). بو ایکی دولتی نی بیرلاشتوروب تمام ۱۹ اویغور خانلیق دولتی لری اوستیده حکمدار بولغان ذات قراخان عنوان آلدی (مطلق یا که اولوغ حکمدار دیمک دور). بک قدیم زمانلرده تورک لرنینگ اصطلاحی ده قراخان لقبی تنگری نینگ صفتی ایدی دیگان روایت غه کوره بو عنوان

اوستیغه قوشنه ملت لر نینگ هجوم و غارت لری غه معروض قالماق امکانی هم بار ایدی. بو احوال بو مدنیّت لیک و امنیت نی دوست توتادورغان جامعهلر نی بیر بیر ی بیلان مصالحه و اتحاد عقدا اتماق بیلان تینچ لیک تأمین قیلماق غه مجبور قیلدی، و اخیراً غرب ده کی اون کیچیک دولت بیر اتحاد²² تشکیل قیلیب اوز آرالریدین بیر خان نی چونگ خان تعیین قیلدی لر، و بو ذات غه اَلْ اِیْلْتَرْ عنوانی نی بردی لر (ولایت آلفوچی دیمک دور). بو ال ایلترنینگ عالی حاکمیتی آستیده بیرلاشکان اون دولت نی²³ اون او یغور آتی بیلان بیر آت آستیغه کلتوردی لر (اون متفولر دیمک دور). موندین کین شرق ده کی توقوز دولت بیر اتحادیه وجود غه کلتوروب اوز آرالریدین بیر کشی نی چونگ خان لیک غه انتخاب قیلیب آنگا کول آر کین عنوانی نی بردی لر (تنگیز دک غالب دیمک دور)، و کول ارکین نینگ عالی حاکمیتی آستیده کی توقوز دولت [58] غه توقوز او یغور آتی نی بردی لر (توقوز متفولر دیمک دور). او یغور لفظی اَوِیْمَاق (موافق کلمک) ویا او یوشماق (اتفاق قیلیشماق) لفظ لری دین آلیغان بیر اسم جمع دور، یعنی متفولر دیمک دور (۲نجی خریطه غه قراسونلر). منه او یغور تشکیلاتی و ینه بیر عبارت بیلان او یغور نینگ اصلی و منشأی بودور. کین لرده او یغور دولتی نینگ مملکتی و نفوذی کنر و گانچه قوشولغان یورت لرده کی اهالی و دولت لر نینگ آت لری هم او یغور بولمیش دور. بیانی توبنده کیلا دور. مذکور ایکی او یغور اتحادیه (کونفدراسیون) تشکیلاتی نینگ واقع بولغانی نینگ کیفیت لری و آنگا باعث بولغان جبری ویا اختیاری سبب و عامل لر نینگ تفصیلاتی خصوصی ده یوفاریقی دین زیاده معلومات یوق دور، و ینه بو اتحادیه تشکیلاتی نینگ واقع بولغان تاریخی خصوصی ده یالغوز «تلفیق الاخبار» نینگ روایتی نی کوردوم. باشقه روایت لرده بو خصوصی ده هیچ بیر سوز یوق دور. «تلفیق الاخبار» نینگ سوزی عیناً بودور که «بعضی عصری تاریخ کتاب لری نینگ بیانی غه کوره او یغور تشکیلاتی ۲۸۵۰ ییل میلادی دین ایلگری واقع بولغان ایدی» — بو روایت غه کوره بو تشکیلات حاضر قی تاریخ دین ۴۷۸۸ ییل ایلگری وقوع غه کلگانی معلوم بولادور. بو هر ایکی او یغور دولتی بیر بیر دین کاملاً جدا و مستقل دولت لر بولوب او زمانه نینگ معظّم دولت لری ایدی.

[59] بو ایکی او یغور اتحادیه دولت لری سایه سیده شرقی تورکستان اهالی سی کوچلورغ ایکی ملت حالی غه کلب ایلگری کی داخلی اختلاف و تینچ سیزلیق دین نجات تاپیب و بو تینچ لیک و آسایش سایه سیده او یغور اولکه لری (شرقی تورکستان) ده کی تورک لر علم و صناعت و تجارت و یورت نی معمور قیلماق و باشقه مدنیّت اصولیده غایت درجه ده ترقی قیلدی لر، و بو سعادت و رفاهیت

²² بیرلشمه دولت

²³ ابو الغازی بهادر خان نینگ روایتیغه کوره

[56] شىرقى تۈركىستان نىنگ خىصوصى تارىخى

تۈرك تارىخى نىنگ اۋلى دېگان عنوان آستىدە ذكر قىلماق نى لازم كورگان معلومات توگادى. ايمدى تۈرك عمومى تارىخىدىن بحث قىلماق نى قويوب شىرقى تۈركىستان نىنگ خىصوصى تارىخى نى باشلايمىز. <19>

شىرقى تۈركىستان تارىخى نى اوج دوره غە تقسيم قىلامىز.

بىرنجى دوره—تۈرك و ايران روايت لرى و تۈرك لرنىنگ قديم ادبىياتى غە كوره قديم اويغور تارىخى²⁰ ايكنجى دوره—هون تارىخىدىن باشلاب اسلام وقتى غە چە اوچونجى دوره—تۈركىستان نىنگ خاقان لرى مسلمان بولغان وقتى دىن حاضرقى زمانە مىزدە ۱۳۵۹ ھ ۱۹۳۹ م غە چە

اولقى دوره

قديم اويغور لرى²¹ بارە سىدە كى روايت لرى

اويغور تشكىلاتى

اويغور دىمك باشقە قوم لردك بىر آيماق ويا بىر قىبلە نىنگ آتى ايماس دور، بلکہ شىرقى تۈركىستان دە كى كىچىك دولت لردىن مركب بىر كونفدراسيون [57] (اتحاديه دولتى) نىنگ آتى دور. تفصىلى بودور كە،

عمومى مهاجرت دىن كىن قالغان تۈرك لرى سو بوى لرىدە آباد بولوب و هر آبادلىق دە مستقل دولت لرى قورغانلر و شىرقى تۈركىستان دە ۱۹ مستقل دولت تشكىل تاپقانى يوقارىدە اوتتى. منە اوشبو كىچىك دولت لرى بىر بىر لرى بىلان هر تورلوك منفعت لرنى تالاشماق و خان لرنىنگ حرص و رقابتى سببى دىن تولا وقت لردە محاربه قىلاشور ايدى لرى، و بو باعث دىن يورت تىنجىماس ايدى، و مونىنگ

¹⁹ تارىخ معلوماتىغە كىرىشدىن بورون شىرقى تۈركىستان نىڭ جوغرافىائى وضعىتى نى قىسقىچە كوزدىن كچوروشنى فايده لىغ كوردوم. چونكە تارىخ نىڭ فلاوزى جوغرافىا دور.

²⁰ قديم ادبىياتى و روايت لرى غە كوره اسكى تۈركىستان تارىخى

²¹ اسكى تۈركىستان

توین لر هم انی قبول قیلغانی اوچون توین لر نینگ نفوذی دین قام لر نینگ نفوذی زیاده لاشیب ایلگریده توین دینی دییلا دورغان تورک دینی قام دینی آتی نی آلدی، و جمع صورتیده [55] قامان دینی دییلدی. چین ویا ایران لیغ لر تحریف بیلان شامان دیگانلری اوچون خارجه بو لفظ شهرت تا پمیش دور.

بو دین ده اگرچه یوقاریقی صورتده مشرک لیق پیدا بولغان بولسه مو تمام کاینات نینگ خالق و حقیقی خدا بیر تنگری دور و باشقه لر او تنگری نینگ مخلوق و مأمورلری دور دیب بیلور ایدی لر. منه بو دین تاریخ بیلگان دوره لر ایچیده عموماً تورک لر نینگ دینی ایدی، و تا ایکنجی عصر میلادی غه چه تمام تورک اقوامی بو دین ده ایدی لر. ایکنجی عصر میلادی ده شرقی تورکستان غه بودائی دینی کیردی، و غربی تورکستانده مانوی دین نی قبول قیلغان لر پیدا بولدی، و کین لرده بعضی خزر تورک لری یهودی لیق نی قبول اتتی، و غرب ده کی تورک لر دین نصرانیت نی قبول قیلغان لر هم خیلی تولادور. آن کین اسلام همه دین غه غالب بولوب تورک اقوامی نینگ اکثری مسلمان بولدی لر. قامان (شامان) دینی آلتای و سیرده کی تورک لرده غینه باردور، یعنی تارورتای [تارووتای] و آلتای تاغ و یا یاغ لریده کی شیور و سولون و آلتای کشی دییلا دورغان تورک قبیله لری و سیرده کی یاقوت لر بو کونغه چه مذکور دین ده دور لر.

TEXT OF THE MANUSCRIPT

عبادت قىلماق و خلق غە دىنى ايش لرى نى تعليم برمك و قاضى ليق و مفتى ليق يعنى عدليه ايش لرى نى قىلماق ايدى. ديمك كه حلال و حرام و جواز و فساد احكامى بولر نينگ اجتهادى بيلان وضع قىلانور¹⁶، و علاوه بو احكام بيلان حكم قىلماق هم اولر نينگ قوليده ايدى. <17>

كىن لرده بو دىن نينگ اصول و فروعى غە بك تولا تغيير لر¹⁸ پيدا بولدى. اولّا دىن پيشوالرى ايكي غە آيرىلدى. بير قسمى يوقارىقى تويين لر و ينه بير قسمى سحر و كاھن ليق قىلادورغان لر و بولر نى قام دييلور ايدى. ديمك كه تورك لر نينگ دىنى تويين دىنى و قام دىنى ديب ايكي شعبه ياكه ايكي مذهب غە آيرىلدى. بارا بارا تنگرى نينگ امرى آستيده آسمان نى اداره قىلادورغان بير ذات و ير نى اداره قىلادورغان بير ذات بارلىقى غە اعتقاد قىلماق و اولر نى هم معبود بيلمك پيدا بولوب شرک رواج تاپقالى باشلادى، و كين لرده معبودلر غايت تولا بولدى. زراعت مؤكلى و سو مؤكلى، اوت مؤكلى، ثواب مؤكلى، عذاب مؤكلى و باشقه لر غە عقیده قىلماق و بولر غە مخصوص عبادت و قربانلىق قىلماق مراسمى جارى بولدى، يعنى او زمان لرده دىنانينگ تمام نقطه لر يده رواج تاپقان ربّ التّوع پرستلىك تورك لر نينگ دىنى غە هم آرا لاشتى. كين لرده بو خيالى معبود لر نينگ هر بيرى نينگ آتيدىن بير دىن هيكل (بت) ياساب معبودلر ده قويوب او هيكل لر نينگ آلدیده يوكونمك عادتى پيدا بولدى، و كين لرده دىنانينگ اداره سى آسمان و كون و آى [54] و ير نينگ تصرفى ده يعنى آسمان و آى و كون انسان غە روحانى تربيه قىلادور و ير جسمانى تربيه قىلادور ديگان عقیده لر رواج تاپيب بولر نينگ هر بيرى اوچون مخصوص مراسم بيلان قربانلىق قىلانور ايدى. هون لر آراسیده بو عقیده مستحکم ايدى. هون تنگرى قوتى نينگ چين امپراطورى غە ايبارگان مکتوب لرى مونگا شاهد دور (هون لر بيانیده كىلادور).

تويين دىنى نينگ عمومى مهاجرت دوریده اوشبو ربّ النوع (بت) پرستلىك شكليغە كيرگانى معلوم دور. چونكه غربى آسياهە هجرت قىلغان سومر و اتيت و باشقه تورك اقوامى نينگ دىن لرى وشبو شكل ده ايدى. كوك تورك خاقانلىق دوریده بو عقيدلر نينگ اوستيغە ينه بير عقیده قوندى. كوك تورك لر بوز بورى نى مقدس اعتقاد قىليب آنگا عبادت قىلماق و قربانلىق قىلماق و بايراق (توغ) لرى نينگ اوستيغە بوز بورى نينگ مجسمه سى نى بيركتمك دك مراسم و آيين لر پيدا بولدى. اما بو كين كى علاوه نى كوك تورك خاقانلىق خاندانى دىن باشقه تورك لر بيلمایدور. بو شرک يا ربّ النوع پرستلىك عقیده لر نى نينگ اكثرى قام لر طرفى دىن بولغانى و زمان اوتكناچه

¹⁶ احكامى نى بولر بلگولر ايدى

¹⁷ بو يوقارىقى مطالعه لر اسكى تورك ادبياتى و «ديوان لغات الترك» گه كوره يوروتولگان مطالعه لر دور.

¹⁸ اوزگريشلر

دین‌نینگ اصلی آتی توین دینی دور. توین دینی نینگ اصلی تمام مخلوق لرنینگ خالق و آسمان و یر و همه موجودات نینگ اوستیغه قدرتی و حکمی نافذ بولغان یگانه بیر تنگری غه ایمان کلتورمک و آنگا هیچ بیر نرسه نی معبودلوق و خالولوقده شریک قیلما سلیق دین عبارت ایدی. قوتلیک احتمال بودور که بو دین تورک لردین چیقغان پیغمبرلر واسطه بیلان و وحی طریقه سی بیلان تأسیس تاپقان بولسه کرک دور، و زمان نینگ غایت اوزونلوقی باعثیدین بو پیغمبرلرنینگ مبعوث بولغان یرلری و تأریخ لری و ترجمه حال لری و دعوت اثناسیده کی حادثه لری بیزغه یتمگان بولسه کرک دور. تورک پیغمبرلری خصوصیده اسلام کتاب لری [52] ده قسقه غینه بیر افاده باردور، یعنی یگرمه دین آشور راق تورک پیغمبری نینگ آت لری نی غینه ذکر قلا دور، و تورات ده بیر تورک پیغمبری نی ذکر قلا دور.*

بو دین نی اصل ده توین دینی دیلور ایدی. چونکه دینی پیشوالر نی عموماً توین دیرلر ایدی، و تنگری گان (عالم ربانی) عنوانی کته لری غه بیریلور ایدی.

بو توین دینی نینگ تعلیماتی غه مبنی عبادت لر البتّه بار ایدی. اما تأریخ روایتی چه معلوم بولغانی قربانلیق دور. هر ییلده بیر دفعه خلق معبدلر غه⁸ ییغیلیب دینی مراسم اجرا قیلیب توین لرنینگ تعلیماتی غه موافق قربانلیق لر قیلور [53] ایدی لر. توین لرنینگ وظیفه لری دایما معبدلر⁹ ده اولتوروب

* «شرح اسامی المسلمین» دین الینغان روایت غه کوره تورک پیغمبرلری اوشبو یگرمه بش کشی دور—۱—امان. ۲—امیت، حیات معناسیده دور. ۳—اومیت. ۴—براخ یا که براق. ۵—تاهین، تاموه هم دیلادور. اصلی آتی تابوی دور. ۶—گوسان، عرب مؤرخ لری جسام یازادور. بو ذات تورات ده هم مذکور دور، و تورک لر بو ذات غه گولدوچ لقبی نی بر میشلر. ۷—هرکیل، اصلی آتی آرکیل دور. ۸—ساویس، ساوان و ساواس هم دیلادور. ۹—سوقون، قدیم تورکچه ده امیدوار معناسیده دور. ۱۰—دویل، تورک بن آمو رنینگ باباسی ثویل بولماقی احتمال دور. ۱۱—سالاق. ۱۲—تایقیر، عابد معناسیده دور. ۱۳—آنوق، آنگلانغان¹⁰ معناسیده دور. ۱۴—غَدَات. ۱۵—قَتین. ۱۶—گَدوک. ۱۷—لَیچُو، ایلگو معناسیده دور. عزیز دیمک دور. ۱۸—نارون. ۱۹—هامون¹¹. ۲۰—هیچاق¹². ۲۱—هَجیل¹³. ۲۲—همیدون¹⁴. ۲۳—یاسان. ۲۴—یوک، یاؤق معناسیده دور. ۲۵—یاهور¹⁵، بو ذات تورک بن یافت نینگ اوغلی لری دین دور.

⁸ بلگولوک یرلرگه

⁹ عبادتخانه لر

¹⁰ آکلانغان

¹¹ قامون

¹² قیچاق

¹³ قیچیل

¹⁴ قامیدون

¹⁵ یاقور

[2] بسم الله الرحمن الرحيم بو كىتابنى يازماق نىنگ باعى

حاضر قى زمانەمىز نىنگ اصطلاحىدە شەرقى تۈركىستان و غەربى تۈركىستان آتلىرى بىلان تونولغان اوترا آسيا تۈرك يورتى ھەر اعتبار بىلان غايت اھمىتلىك بىر اولكە دور، و تارىخ معلوماتى يتىشمايدورغان غايت اوزون زمان لردىن بىرى بو اولكە تۈرك لرنىنگ ىرى و يورتى دور، و ھەمدىن ايلگرى دنياغە انسان و مدنيت تاراتقان بو يورت دور. قديم عصر لردە و اوترا زمانە لردە بو اولكە دە حيات كچورگان تۈرك جامەلرى اوزلىرى نىنگ بارلىق لرىنى و تارىخ لرىنى مىنگلرچە صحيفە لردە يادگار قويغان لرى جزم و محقق دور¹. اما مع الاسف² كىنكى عصر لردە تۈركىستان اھالىسى فكر اسارتى و آندىن كىن سياست اسارتى آستىدە قالب ايزىلمكەدە ايدىلر، و بو دورەدە بو ملت نىنگ ھەر نە بار يوقى غرضلىك لرنىنگ فايده لرىغە فدا بولغاندك تارىخ لرى ھم مدھش بىر اسارت و خيانت غە اوچراب ايلگرىكى زمانە لردىن قالغان تارىخ اثر لرىنى يوق اتتىلر، و او اثر لرنىنگ ىرىنى بعضى غرضلىك لرنىنگ وضع قىلغان³ افسانە و اھام لرى⁴ آلدى. اگرچە او دورەدە تۈركىستان اولكە لرى دە متبەحە⁵ عالم لر و چونگ مؤلف لر⁶ تولا يتىشكان [3-50]⁷

[51] قديم تۈرك لرنىنگ دىن لرى

قديم تۈرك لرنىنگ دىن لرى خصوصىدە عصرى تارىخ كىتاب لرى نىنگ بعضىسى دە بىر مونچە مطالعە لر باردور، و بو مطالعە لر بىر دليل و تارىخى سىندغە مستند ايماس دور، بلكە اولقى انسان لرنىنگ فكرى و اجتماعى نظور اتى و ترقىياتى خصوصىدە مادىيون نىنگ عمومى فلسفى مطالعە لرى دىن آلىنغان نظرى سوز لردور. تارىخ صحيفە سىدە ثابت بولغان تۈرك لرنىنگ اُن قديم دىنى شامان دىنى دور. بو شامان لفظى يات لرنىنگ تحرىقى دور. چونكە تۈرك لرنىنگ تلفظى قامان دور. بو دىن نىنگ ماھىتى و آنكا عارض بولغان تەغىير و تەبدىل لرنىنگ بيانى بودوركە، بو

¹ قويغانلىقلىرى انىقدور

² اسىتكە

³ اويدورغان

⁴ خرافاتلىرى

⁵ بويوك

⁶ يازوچى

⁷ These pages were lost.

THE AUTOGRAPH MANUSCRIPT OF
MUHAMMAD AMIN BUGHRA'S *SHARQĪ TURKISTĀN TĀRĪKHĪ*

شرقی تورکستان
تاریخی

TEXT OF THE MANUSCRIPT

۱۷ نىجى

دوغلان خانلىقى

۱۸ نىجى

سعيدىيە دولتى

۱۹ نىجى

قالماق دولتى

۲۰ نىجى

بىرنىجى و اىكنىجى و اوچونىجى چىن استىلاسى

۲۱ نىجى

شرقى توركىستان ده اوچونىجى عمومى انقلاب

۲۲ نىجى

شرقى توركىستان غه تورتنىجى چىن استىلاسى

۲۳ نىجى

حاضر قى مىلى انقلاب نىنگ باشلىرى

[xxxix] خریطه‌لر

محترام اوقوغوچی لرغه معلوم قیلامن که تاریخ واقعه‌لری نی اوقوغوچی نینگ کوزی غه نقطه کورستمک و هر اشتباه‌نی زایل قیلماق ده خریطه‌دک یخشی خدمت قیلا دورغان نرسه یوق دور، و بو اوچون عصری مؤرخ‌لر تاریخ کتاب‌لری غه لازم کورولگان مقدارده تولا خریطه‌لر نی قوشوب نشر قیلماق اصولی نی اختیار اتمکده دورلر. بناءً علیه من هم بو کتاب غه ۲۳ دانه خریطه قوشتوم، و بو خریطه‌لر نی عصری جغرافیا متخصص‌لری نینگ خریطه‌لری دین آلدیم. اوقوغوچی لر بو کتاب نینگ هر باب و فصلی نی اوقوغان وقتده مذکور باب و فصلی غه مخصوص بولغان خریطه‌نی آچیب قویوب شونگا قراب اوقوسه‌لر تولا فایده لیغ دور.

خریطه‌لر

۱نجی	تورک‌لر نینگ آنا یورتی و عمومی مهاجرت دوریده کی هجرت یول‌لری
۲نجی	اویغور تشکیلاتی
۳نجی	هون دولتی
۴نجی	قوشخان‌لر دولتی
۵نجی	شیانچی تاتار دولتی
۶نجی	[xxxx] توپا تاتار دولتی
۷نجی	جوجان تاتار دولتی
۸نجی	یفتل دولتی
۹نجی	کوک تورک دولتی
۱۰نجی	قوتلوق دولتی
۱۱نجی	تورکش دولتی
۱۲نجی	قارلوق دولتی
۱۳نجی	شرق اویغور دولتی
۱۴نجی	قراخان‌لر دولتی
۱۵نجی	خیتای و قرا خیتای دولت‌لری
۱۶نجی	چاغاتای دولتی

TEXT OF THE MANUSCRIPT

- ۷۱۷ ۲۰ رمضان دىن ۱۵ ذىقعدە غەچە بولغان واقعه لىر
- ۷۲۳ ما جونگ نىنگ نىنگ كاشغر غە كلگانى
- ۷۲۶ انقلاب نىنگ فاجعه ليغ صحيفه لىرى
- ۷۳۸ تونگان لىر نىنگ ختن غە هجوم قىلغانى و ختن مىلى انقلابى نىنگ يىقىلغانى
- ۷۴۴ انقلاب نىنگ اخيرقى صحيفه لىرى
- ۷۵۳ شرقى توركستان مىلى انقلابچى لىرى نىنگ عسكىرى و سياسى وضعيت لىرى
- ۷۵۳ عسكىرى وضعيت لىرى
- ۷۵۸ داخلى سياسى وضعيت
- ۷۶۰ خارجى سياسى وضعيت
- ۷۶۲ تفسير
- ۷۶۳ شىنگ نىنگ حكومتى نىنگ ماهيتى
- ۷۶۶ شىنگ كىم دور
- ۷۶۹ شرقى توركستان نىنگ مىلى انقلابى تو كادى مو يا دوام قىلما قده مو

- ۶۱۵ شرقی تورکستان نینگ اخیرقی انقلابی
- ۶۱۵ باشلانغوج
- ۶۱۹ انقلاب نینگ سبب لری
- ۶۲۴ انقلاب نینگ باشلانغانی
- ۶۳۰ تورپان انقلابی
- ۶۳۴ ابتدائی و تجربه سیز بیر انقلابچی نینگ توشونچ و حرکت لری
- ۶۴۱ [xxxvii] ختن انقلابی
- ۶۴۸ قراشهر و کورلا و کوچا و آقسو و کاشغر واقعه لری
- ۶۵۳ یارکند فتحی
- ۶۵۷ خوجه نیاز حاجی نینگ تورپان نی آغانی
- ۶۶۵ آلتای و چوچک و غولجه انقلاب لری
- ۶۶۸ چین حکومتی نینگ شرقی تورکستان نی رسماً اوج حصه غه تقسیم قیلغانی
- ۶۷۱ آلتی شهر دین تونگان حکومتی یوق اتیلگانی و تورت مستقل یرلیک حکومت لر
- ثابت داملام و امیر عبدالله نینگ کاشغر سفری و تیمور سیجانگ بیلان مناسبتیمیز
- ۶۷۴ بوزولوب اوتراده بولغان فجیع حادثه لر
- خوجه نیاز حاجی نینگ ما جونگ یینگ دین مغلوب بولوب آلتی شهر غه کلگانی و ختن
- ۶۸۷ حکومتی نینگ آنگا رسماً بیعت قیلغانی
- تیمور سیجانگ نینگ اولتورولگانی و او تاریخ دین رمضان نینگ اولی غه چه واقع بولغان
- ۶۸۹ کاشغر حوادث لری
- ۶۹۳ جمادی الآخر دین رمضان غه چه اورومچی حوادث لری
- ۶۹۸ غولجه غه شینگ نینگ استیلا قیلغانی
- ۶۹۹ شرقی تورکستان ملی انقلابی لری نینگ یات دولت لر بیلان سیاسی مناسبت لری
- ۷۰۳ [xxxviii] خوجه نیاز حاجی و تونگان
- ۷۰۴ ینه ختن و کاشغر واقعه لری
- خوجه نیاز حاجی نینگ قایداغ آدم ایکانلیکی نینگ بیلینگانی و بو بابده کی مختلف
- ۷۱۰ فکر لر
- ۷۱۳ تورپان و ایلی ده کی تونگان لر نینگ آلتی شهر غه توکولگانی

TEXT OF THE MANUSCRIPT

- ۵۵۰ یعقوب بگ نینگ تاریخ صحیفه سیده کی اورونی
- ۵۵۳ شرقی تورکستان غه تورتنجی چین استیلاسی
- ۵۵۳ [XXXV] چین مانچور امپراطورلوقی نینگ اخیریقی دوریده شرقی تورکستان ایلی و یته سوغه روس استیلا قیلغانی و کین یالغوز غولجه ولایتی نی چین غه تسلیم اتکانی
- ۵۵۵
- ۵۵۸ چین امپراطورلوقی ییقیلغونچه شرقی تورکستان نینگ عمومی احوالی
- چین امپراطورلوقی نینگ شرقی تورکستان خصوصی ده کی یمان پلانی و انی اجراء
- ۵۶۱ قیلا لمغانلیقی نینگ سبب لری
- ۵۶۱ پلان نینگ بیانی
- ۵۶۲ اجراء قیلا لمغان نینگ سبب لری
- ۵۶۵ چین امپراطورلوقی نینگ شرقی تورکستان نینگ اقتصادی وضعیت نی خراب قیلغانی
- ۵۶۷ شرقی تورکستان دا اول دفعه نفوس ساناگی
- ۵۷۰ چین امپراطورلوق دوریده شرقی تورکستان دا حکومت تشکیلاتی
- ۵۷۱ چین جمهوریتی دوریده شرقی تورکستان
- ۵۷۵ شرقی تورکستان دا ایکی یریم حکومت
- ۵۷۸ شرقی تورکستان دا گوله خوی (قرا سپچ) جمعیتی
- ۵۸۱ شرقی تورکستان دا اول دفعه ملی اویغانیش
- ۵۸۵ محاکمه
- [XXXVI] شرقی تورکستان دین چین جمهوریتی نینگ نفوذی یوق بولوب جانگجونگ
- ۵۸۹ حقیقت ده مستقل حکمدارلیق غه باشلاغانی و اورومچی شهری نینگ پایتخت بولغانی
- ۵۹۱ یانگ زینگ شینگ نینگ سیاسیتی نینگ شکلی
- ۵۹۵ شرقی تورکستان ده پارلمان و مبعوث انتخابی
- ۶۰۰ شرقی تورکستان ده فابریکه و سیم سیز تلگراف
- ۶۰۲ یانگ زینگ شینگ نینگ شرقی تورکستان نینگ مدنیت و اقتصادیات غه قیلغان خیانت لری
- ۶۰۹ یانگ زینگ شینگ نینگ اولتورولگانگی
- ۶۱۰ جینگ شورین نینگ حکومت دوری

- ۴۸۴ ایلی و یتہ سو انقلابی
۴۸۷ کوچا انقلابی
۴۹۴ [xxxiii] راشد الدین خان نینگ کاشغر و یارکند و ختن مجاہد لری بیلان اوروشقانی
۴۹۹ کوچا مجاہد لری نینگ عاقبتی
[بیرلاشالماسلیکی] کوچا حکومتی نینگ ماہیتی و باشقہ مجاہد لری بیلان بیرلاشالماسلیکی
۵۰۰ نینگ سِری
۵۰۲ ختن انقلابی
۵۰۶ ختن مجاہد لری نینگ عاقبتی
۵۱۰ حاجی پادشاہ نینگ ادارہ تشکیلاتی و بعضی اجراءاتی
۵۱۴ کاشغر انقلابی و عاقبتی
۵۱۶ یارکند انقلابی و عاقبتی
۵۱۹ شرقی تورکستان حدودی بولغان مملکت لرغہ روس لرنینگ استیلا قیلغانی
۵۲۱ یعقوب بگ نینگ واقعہ لری
۵۲۲ یعقوب بگ نینگ بزرگ خان نی ہیداب چیقاربب اوزی حکمدار بولغانی
یعقوب بگ ختن و کوچانی آماق اوچون اویناغان حیلہ و مکر اویون لری و توککان
۵۲۳ قان لری
۵۲۴ [xxxiv] ختن سفری
۵۲۷ کوچا سفری
۵۳۰ یعقوب بگ نینگ قوتی نینگ زیادہ بولغانی
۵۳۱ یعقوب بگ نینگ تورپان و اورومچی و ایلی نی آغانی
۵۳۴ یعقوب بگ نینگ استقلال اعلان قیلغانی و بدولت عنوانی نی آغانی
۵۳۵ یعقوب بگ نینگ یات دولت لر بیلان مناسبت پیدا قیلغانی
۵۳۶ اورومچی و غولجہ غہ ایکنجی نوبت تونگان استیلا قیلغانی
۵۳۷ شرقی تورکستان غہ چین عسکری نینگ ہجومی
۵۴۰ یعقوب بگ نینگ اولگانی و داخلی مجادلہ
۵۴۲ شرقی تورکستان استقلالی نینگ بیقیلغانی
۵۴۴ یعقوب بگ نینگ استبدادی
۵۴۶ ادارہ تشکیلاتی

TEXT OF THE MANUSCRIPT

- ۴۳۲ سلطان سعید خان نینگ وفاتی
- ۴۳۴ [xxxix] سلطان عبد الرشید خان نینگ خان بولغانی
- ۴۳۵ محترم اوقوغوچی لری میزغه عذریمیز
- ۴۳۶ ۹۴۰ ه دین ۱۰۴۸ ه غه چه اوتکان واقعه لر
- ۴۳۷ عبداللہ خان نینگ خانلیق دوری
- ۴۴۰ عبداللہ خان نینگ خانلیق دین ییقیلغانی
- ۴۴۱ اسماعیل خان نینگ خان بولغانی و آباق خوجه نینگ توزکورلوقی
- ۴۴۲ سعیدیہ ملی دولتی نینگ ییقیلغانی
- ۴۴۳ سعیدیہ دولتی ده اداره تشکیلاتی و عسکر
- ۴۴۵ تجارت و زراعت و صناعت
- ۴۴۸ معارف و ادبیات
- ۴۴۹ عمومی خلق نینگ اجتماعی احوالی و روحیاتی
- ۴۵۰ شرقی تورکستان غه قالماق استیلاسی
- ۴۵۱ قالماق نینگ تأریخچه سی
- ۴۵۶ آباق خوجه نینگ اولادی نینگ آراسیدا مجادله
- ۴۵۸ آباق خوجه و اولادی نینگ دوریده شرقی تورکستان
- ۴۶۱ [xxxix] شرقی تورکستان غه چین استیلاسی
- ۴۶۳ چین استیلاسی تأریخیدین ۱۲۳۲ ه غه چه کی مدت ایچیده شرقی تورکستان ملتی غه بولغان ظلم لر
- ۴۷۱ روس لر نینگ سیاست اعتباری بیلان شرقی تورکستان غه قوشته [قوشنه] بولغان واقه سی
- ۴۷۲ شرقی تورکستان ده چین ضدی غه بیرنجی عمومی انقلاب
- ۴۷۴ شرقی تورکستان غه ایکنجی چین استیلاسی
- ۴۷۵ شرقی تورکستان ده ایکنجی عمومی انقلاب
- ۴۷۶ شرقی تورکستان ده اوچونجی چین استیلاسی
- ۴۷۸ بیرنجی عمومی انقلاب دین اوچونجی عمومی انقلاب غه چه اوتکان الیگ بیل ایچیده
- ۴۷۸ شرقی تورکستان نینگ عمومی احوالی
- ۴۸۲ شرقی تورکستان ده اوچونجی عمومی انقلاب
- ۴۸۳ بو بش مستقل انقلاب نینگ تفصیلاتی و عاقبت لری

- ۳۸۲ [xxix] علمی و ادبی احوال
- ۳۸۴ اجتماعی احوال
- ۳۸۵ اداره تشکیلاتی
- ۳۸۷ آلتی شهرده کی داخلی مستقل دوغلات حکمدارلری نینگ [نینگ] تاریخچه سی
- ۳۹۲ سلطان ابابکر میرزا دوغلات نینگ آلتی شهرده مستقل دولت تأسیس قیلغانی
- ۳۹۷ سلطان ابابکر نینگ عقلی نینگ اختلالی
- شرقی تورکستان غه سعید خان نینگ هجوم قیلغانی و سلطان ابابکر شهید بولوب دوغلات
- ۳۹۸ دولتی نینگ بیقیلغانی
- ۴۰۳ سلطان ابابکر نینگ اداره تشکیلاتی و بعضی اجراءاتی
- ۴۰۵ اوزبگ [اوزبک] نینگ و قزاق نینگ اصلی
- ۴۰۶ اوزبگ [اوزبک]
- ۴۰۸ قزاق
- ۴۱۰ شرقی تورکستان ده سعیدیہ ملی دولتی
- ۴۱۱ سلطان سعید خان و انینگ سلطنتی نینگ قورولوشی
- ۴۱۴ [xxx] سلطان سعید خان غه منصور خان نینگ انقیاد قیلغانی
- ۴۱۹ ۹۲۳ هـ دین ۹۲۶ هـ غه چه بولغان واقعه لر
- ۴۱۹ شمال سیاحتی
- ۴۲۰ ختن سیاحتی و سریغ اویغور غزاتی و قیرغیز لر غه ادب بیریلگانی
- ۴۲۱ بدخشان غه یوروش
- ۴۲۱ اوچ سیاحتی
- ۹۲۸ دین ۹۳۱ هـ غه چه بولغان واقعه لر
- ۴۲۲ عبد الرشید سلطان شمال والی سی بولدی
- ۴۲۲ قالماق غزاتی
- ۴۲۳ قالماق لر نینگ بغاوتی نی باسیقتورماق و فرغانه غه یوروش
- ۴۲۴ شرقی تورکستان نینگ شمال حصه سی نینگ قولدین کتکانی
- ۴۲۶ بلورستان غزاتی و بدخشان غه یوروش
- ۴۲۷ عبد الرشید سلطان نینگ ولیعهد بولغانی
- ۴۲۸ تیبیت و کشمیر فتحی

TEXT OF THE MANUSCRIPT

- ۳۴۴ خضر خوجه خان نینگ وفاتی و محمد خان نینگ خان بولغانی
- ۳۴۵ شمع جهان خان نینگ خان بولغانی
- ۳۴۶ شمع جهان خان شهید بولوب شیر محمد خان نینگ خان بولغانی
- ۳۴۸ شیر محمد خان و اولوغ بگ میرزا آراسیده محاربه
- ۳۵۲ شیر محمد خان وفات بولوب اویس خان نینگ خان بولغانی
- ۳۵۲ اوچونجی ایسن بوغا خان نینگ خان بولغانی
- ۳۵۴ ایسن بوغا خان نینگ فرغانه نی آغانی
- ایسن بوغا خان و یونس خان آراسیده آله بیلیق مجادله و ایسن بوغا خان ییقیلیب
- ۳۵۵ یونس خان نینگ خان بولغانی
- ۳۵۸ فرغانه و یارکند و قالماق محاربه لری
- سلطان یونس خان نینگ تاشکند و شاهرخیه شهر لری نی قولیغه کلتوروب تاشکندنی
- ۳۶۰ پایتخت قیلغانی
- ۳۶۱ سلطان یونس خان نینگ مدنیت غه ایکی مهم خدمتی
- ۳۶۳ [xxviii] سلطان یونس خان نینگ وفاتی و اوغلی محمود خان نینگ خان بولغانی
- ۳۶۵ سلطان محمود خان نینگ کورگان خاندانی بیلان قیلغان محاربه لری
- ۳۶۸ شیبانی خان نینگ سلطان محمود خان غه خیانت قیلغانی
- ۳۷۰ سلطان محمود خان نینگ بابر میرزانینگ فایده سی غه و ضرری غه قیلغان یاردم لری
- ۳۷۱ کاشغر محاربه سی و اوچ غه ابابکر میرزانینگ استیلاسی
- ۳۷۲ سلطان محمود خان نینگ شیبانی خان ضدیغه اقداماتی
- سلطان محمود خان نینگ جدی اقداماتی و اسیر بولغانی و تاشکندنی شیبانی خان ایب
- ۳۷۳ کتکانی
- خان لرنینگ اسیرلیقدین قوتولغانی و آلاچه خان نینک [نینگ] وفاتی و شرقی تورکستانده
- ۳۷۵ انقلاب
- ۳۷۷ سلطان محمود خان و اوغول لری نینک [نینگ] شهید بولغانی
- ۳۷۷ سلطان محمود خان شهید بولغاندین کین کی واقعه لر
- ۳۷۹ شرقی تورکستان ده چاغاتای مغول دولتی نینگ ییقیلیغانی
- چنگیز خان دوریدین باشلاب چاغاتای دولتی اداره سیده شرقی تورکستان نینگ علمی و
- ۳۸۰ اجتماعی احوالی و اداره تشکیلاتی

- ۳۰۰ شرقی تورکستان غه چنیگز خان نینگ استیلاسی
- ۳۰۲ شرقی تورکستان نینگ چنیگز خان زمانه سیده کی احوالی
- ۳۰۳ چنیگز خان اولگان دین کین شرقی تورکستان
- ۳۰۴ شرقی و غربی تورکستانده چاغاتای خاندانی نینگ دولتی
- ۳۰۵ شرقی تورکستانده اوکتای خاندانی نینگ حکومتی
- ۳۰۶ شرقی تورکستان نینگ ینه چاغاتای خاندانی غه اوتکانی
- ۳۰۹ چاغاتای دولتی ایکی غه ایریلیب شرقی تورکستانده مستقل بیر چاغاتای دولتی قورولغانی
- ۳۱۰ شرقی تورکستانده داخلی مجادله
- ۳۱۲ توغلوقتیمور خان نینگ خان بولغانی
- ۳۱۳ توغلوقتیمور خان نینگ غربی تورکستان نی آغانی
- ۳۱۵ توغلوقتیمور خان نینگ ایکنجی نوبت غربی تورکستان غه یوروش قیلغانی
- ۳۱۸ [xxvi] تیمور بگ نینگ عصیانی
- تیمور بگ و کیچیک بگ نینگ آراسیده کی تاش کو بروک محاربه سی و غربی تورکستان
- ۳۱۹ نینگ قولدین کتکانی
- توغلوقتیمور خان نینگ وفاتی و الیاس خوجه اوغلان نینگ خان بولغانی و تیمور بگ
- ۳۲۱ بیلان محاربه
- ۳۲۳ الیاس خوجه خان نینگ تیمور بگ نی مغلوب قیلیب غربی تورکستان نی آغانی
- شرقی تورکستانده انقلاب و الیاس خوجه خان نینگ شهید بولغانی و یرلیگ بگ لرنینگ
- ۳۲۶ مستقل بولغانلری
- ۳۲۹ شرقی تورکستان حکمدارلری و تیمور بگ آراسیده اون بیلیق محاربه لر
- ۳۳۳ خضر خوجه اوغلان نینگ خان بولغانی و شرقی تورکستانده اتحاد
- ۳۳۴ قمر الدین بگ نینگ توقتامیش خان بیلان بیرلاشیب غربی تورکستان غه هجوم قیلغانی
- ۳۳۸ شرقی تورکستانده رأی اختلافی و قمر الدین بگ نینگ وفاتی
- ۳۳۹ تیمور بگ نینگ شرقی تورکستان غه هجوم قیلیب خضر خوجه خان نی مغلوب اتکانی
- خضر خوجه خان نینگ چالیشن نی پایتخت قیلغانی و اداره تشکیلاتی و تمور بگ نینگ
- ۳۴۰ تعرضی و اویغورلرنینگ مسلمان بولغانی و باشقه واقعه لر
- [xxvii] تیمور بگ نینگ شرقی تورکستان غه اخیریقی هجومی نینگ انینگ اولومی بیلان
- ۳۴۳ دفع بولغانی

TEXT OF THE MANUSCRIPT

- ۲۶۹ قراخانلر دوریده تورک تیلی و ادبیاتی و بو بابدہ کی اثرلر
- ۲۷۲ قراخانلرنینگ همعصر دولتلر آراسیدہ کی سیاسی موقعی
- قراخانلر و اولردین ایلگریکی چونگ تورک دولتلرنینگ ییقیلغانلرنینگ
- ۲۷۳ سبب لری خصوصیدہ بیر ملاحظہ
- ۲۷۵ شرقی و غربی تورکستاندہ قراختای دولتی
- ۲۷۵ خیتای لرنینک [نینگ] اصلی و تأریخچہ سی
- ۲۷۸ چین لیغ لرنی خیتای دیمک خطادور
- ۲۷۸ قراختای لرنینگ شرقی و غربی تورکستان غہ استیلاسی
- ۲۸۰ گور خان و سلطان سنجر سلجوقی آراسیدہ محاربہ
- ۲۸۰ [xxiv] گور خان نینگ خوارزمشاهنی مغلوب قیلیب خراج آغانی
- ۲۸۱ بیرنجی گور خان نوسی اولوب اوغلی گوبنگ گور خان بولغانی
- ۲۸۲ ایکنجی گور خان گوبنگ اولوب سینگی سی کویانگ قاتون گور خان بولغانی
- ۲۸۳ کویانگ قاتون اولتورولوب تیرگو خان نینگ تختدہ اولتورغانی
- ۲۸۴ گور خان تیرگو خان نینگ محمد خوارزمشاه غہ یاردمی
- محمد خوارزمشاه گور خان نینگ عالی مأموری نی اولتوروب غربی تورکستان غہ هجوم
- ۲۸۵ قیلغانی و او اولکهنی آغانی
- گور خان نینگ سمرقندنی محاصره قیلغانی و بلاساغوندہ اغتشاش چیقغان سبب دین
- ۲۸۶ مجبوراً یانغانی
- کوچلوک خان کیم دور، و نہ یرلیگ دور، و شرقی تورکستان غہ کلمکی نینگ سببی
- ۲۸۷ نیمہ دور
- ۲۸۸ خوارزمشاه نینگ گور خان بیلان ایکنجی نوبت اوروشوب مغلوب بولغانی
- اویغور خانی ایدیقوت و ختن خانی قلیچ خان نینگ گور خان نینگ اطاعتنی تاشلاب
- ۲۸۹ چنگیز خان غہ تابع بولغان لری
- ۲۹۰ تالاس محاربہ سی و گور خان مغلوب بولغانی و بلاساغوندہ اغتشاش
- ۲۹۱ [xxv] قراختای دولتی نینگ ییقیلغانی
- ۲۹۲ کوچلوک خان نینگ شرقی تورکستان غہ استیلاسی و ظلمی
- ۲۹۴ بیر تأریخی شایعہ نینگ یالغانلیقی
- ۲۹۹ قراختای دولتی نینگ تشکیلاتی

- ۲۲۵ علی تکین ایلیک خان نینگ بخارانی ایکنجی نوبت ده الیب سامانی دولتی نی ییقغانی
- ۲۲۶ علی تکین ایلیک خان بیلان سامانی خاندانی دین منتصر نینگ [نینگ] محاربه لری
- ۲۲۷ علی تکین ایلیک خان بیلان سلطان محمود غزنوی نینگ آراسیده محاربه
- ۲۲۹ قراخان یوسف قدر خان نینگ سلطان محمود بیلان محاربه سی
- ۲۳۱ قراخان یوسف قدر خان و سلطان محمود آراسیده مصالحه
- ۲۳۲ طغان ایلیک خان و خیتای محاربه سی
- ۲۳۳ ایلیک خان عنوانی خصوصیده بیر تحقیق
- [xxii] شمال ایلیک خانی ایکنجی طغان خان و غرب ایلیک خانی علی تکین نینگ قراخان یوسف قدر خان غه عاصی بولغانی و قراخان سلطان محمود نینگ یاردمی
- ۲۳۸ بیلان بولرنی مغلوب اتکانی
- ۲۴۰ قراخان یوسف قدر خان و سلطان محمود نینگ کوروش کانلری و اجراء قیلغان مراسم
- ۲۴۱ شرقی تورکستان ده اغتشاش
- ۲۴۳ علی تکین ایلیک خان نینگ ایکنجی اقتداری و عصیانی و مغلوب بولوب اطاعت قیلغانی
- ۲۴۵ سلجوق و اویغور لری نینگ شرقی تورکستان غه متعلق تاریخچه سی
- قراخان یوسف قدر خان و علی تکین ایلیک خان نینگ وفات لری و محمود بغرا قراخان
- ۲۴۹ و نصر ایلیک خان
- ۲۵۱ قراخان لیق دولتی نینگ ایکی غه بولونگانی
- طغرل بغرا قراخان نینگ وفاتی و ایکنجی هارون بغرا خان نینگ قراخان لیق دوریده کی
- ۲۵۲ واقعه لر
- ۲۵۶ قراخان لر دولتی نینگ ییقیلغانی
- ۲۵۷ قراخان لر دوریده اداره تشکیلاتی
- ۲۶۰ [xxiii] عسکر تشکیلاتی
- ۲۶۱ قراخان لر دوریده شرقی و غربی تورکستان نینگ مدنیتی
- ۲۶۱ علم
- ۲۶۳ آبادلیق
- ۲۶۴ صناعت
- ۲۶۵ زراعت و تجارت و ثروت
- ۲۶۷ قراخان لر دوریده شرف عنوان لری

TEXT OF THE MANUSCRIPT

شرقی تورکستان نینگ استقلالى و مینگ بیل غه چه چین لیغ لر نینگ شرقى تورکستان غه

- ۱۸۸ هجوم قیلالمغانى
۱۸۹ بو تاریخده غربى تورکستان خانلیق لرى و اسلام
۱۹۰ شرقى تورکستان ده بیر نچه مستقل دولت لر قورولغانى
۱۹۰ قارلوق دولتى
۱۹۳ آلتى شهر و قوجوده کى مستقل کیچیک خانلیق دولت لر
۱۹۵ آلتى شهر غه تیب تلیک لر نینگ ایکنجى استیلاسى
۱۹۵ آلتى شهر نینگ استقلالى
۱۹۶ [XX] شرق اویغور دولتى
۱۹۸ شرق اویغور لرى نینگ دولتى ییقیلیب شرقى تورکستان غه هجرت قیلغانى
۲۰۰ فایده
۲۰۰ شرق اویغور لرى نینگ دین لرى بودائى، مانوى
۲۰۱ شرق اویغور لرى نینگ مدنیتى
۲۰۴ قدیم زمان لرده کى تورک و چین سیاست لریده بیر مطالعه
۲۰۵ تورک سیاستى صلح پرورلیک، انسانیت چی لیک، توغرا کونگل لوگ لوک، عزت نفس
۲۰۸ چین سیاسى استلاچی لیق، انسانیت سیزلیک، حیلە گر لیک
۲۱۱ شرقى تورکستان ده قراخان لر دولتى
۲۱۱ قراخان لر نینگ اصلى و دولت نینگ قورولوشى
۲۱۲ دولت نینگ کنگر و گاننى

اوچونجى دوره

- ۲۱۴ شرقى تورکستان نینگ اسلام تاریخى
۲۱۷ [XXI] ستوق بغرا قراخان نینگ غزات لرى
۲۱۸ ستوق بغرا قراخان نینگ وفاتى و موسى بغرا قراخان
۲۱۹ هارون بغرا قراخان
۲۲۰ هارون بغرا قراخان نینگ غربى تورکستان نى آغانى و وفات اتکانى
۲۲۲ قراخان یوسف قَدْرُ خان

- شرقده قوتلوق دولتی و غربده تُورکشُ دولتی آتلیغ ایکی تورک دولتی قورولوب کوک
۱۵۱ تورک دولتی نینگ تیریلگانی
- ۱۵۱ شرقده قوتلوق دولتی
- ۱۵۲ غربده تورکش دولتی
- [xviii] قوتلوق و تورکش دولتلری نینگ بیرلاشکانی و تورکستان لرنینگ چین
۱۵۴ اسارتیدین قوتولغانی
- ۱۵۵ تورک قوتلوق دولتی بیلان اسلام امیرلری آراسیدهکی واقعه لر
- ۱۵۶ مهلب بن ابی صُفره
- ۱۵۷ قتیه بن مسلم
- ۱۶۲ بیر تاریخی حقیقت
- ۱۶۲ ینه بیر تاریخی حقیقت
- ۱۶۴ قوتلوق و تورکش دولتلری و شرقی تورکستان نینگ داخلی واقعه لری
- ۱۶۴ قوتلوق کوک تورک دولتی نا ییقیلغوجه
- ۱۶۵ تورکش دولتی
- ۱۶۶ شرقی تورکستان
- کوک تورک دولتی نینگ [نینگ] تاریخی و سیاسی و اجتماعی احوال لری و مدنیت
۱۶۶ اثرلری
- ۱۶۷ [xix] داخلی سیاست
- ۱۶۸ دولت تشکیلاتی
- ۱۷۰ عادت و اخلاق
- ۱۷۱ صناعت
- ۱۷۲ تجارت
- ۱۷۳ دین
- ۱۷۵ اورخون آبدهلری
- ۱۷۶ شرقی و غربی تورکستان ده ایکنجی تورکش دولتی
- ۱۷۷ سولو قاغان نینگ عرب اسلام عسکرلری بیلان قیلغان محاربه لری
- ۱۸۵ سولو قاغان نینگ وفاتی و تورکش لر ایچیده اغتشاش
- ۱۸۶ شرقی تورکستان غه ینه چین نینگ استلا قیلغانی

TEXT OF THE MANUSCRIPT

- ۱۲۵ توپا تورک لری نینگ اصلی و دولت لری نینگ ابتداسی
شرقی تورکستان دین قوجو و آلتی شهر خانلیق لری نینگ توپا امپراطور لوقی غه انقیاد
- ۱۲۶ قیلغانی
- ۱۲۷ توپا تورک لری نینگ مدینیتی
- ۱۲۸ جوجان تاتار امپراطور لوقی ده شرقی تورکستان
- ۱۲۸ جوجان تاتار لرنینگ اصلی و دولت قورغان لری
- ۱۲۹ [xvi] تولون قاغان نینگ شرقی و غربی تورکستان نی آغانی
- ۱۳۰ شرقی تورکستان و یفتل امپراطور لوقی
- ۱۳۰ یفتل لرنینگ اصلی و حکومتی نینگ قورولوشی
- ۱۳۱ شرقی تورکستان نینگ یفتل دولتی غه تابع بولغانی و آیریلغانی
- ۱۳۲ شرقی تورکستان نینگ ایکنجی دفعه جوجان دولتی غه تابع بولغانی
- ۱۳۲ جوجان تورک لری نینگ مدینیتی
- ۱۳۳ کوک تورک دولتی و کوک تورک لرنینگ اصلی و دولتی نینگ قورولوشی
- ۱۳۴ دولت نینگ کنگروگانی
- ۱۳۴ شرقی تورکستان نینگ کوک تورک اتحادیه سی غه کیرگانی
- موقان قاغان نینگ چین امپراطور لری و نوشیروان و یفتل لر بیلان کی مناسبت لری و
- ۱۳۵ واقعه لری
- ۱۳۹ کوک تورک دولتی نینگ ایکی غه آیریلغانی
- ۱۳۹ ایکی کوک تورک دولتی ده چین خیانتی سببی دین چیقغان حادثه لر
- ۱۴۱ [xvii] شرقی کوک تورک دولتی و چین
- ۱۴۳ تورک و چین یورت لری ده بو حادثه لر بولغانده غربی آسیاده چونگ تاریخ باشلانغانی
- ۱۴۳ شرقی کوک تورک دولتی نینگ ییقیلغانی
- ۱۴۴ غربی کوک تورک دولتی ده داخلی انقلاب و چین تعرضی
- غربی کوک تورک قاغانی نینگ ایران شاهی یزدگرد غه یاردم بیریب اسلام عرب
- ۱۴۵ عسکر لری بیلان اوروشقانی
- ۱۴۶ غربی کوک تورک دولتی نینگ ینه فوتلانغانی
- ۱۴۷ غربی کوک تورک دولتی نینگ ییقیلغانی و تورکستان لر غه چین استیلا قیلغانی
- ۱۵۰ شرقی تورکستان نینگ جنوبی ولایت لری غه تیبت لیگ لرنینگ استیلا قیلغانی

- ۹۲ هون دولتی ده داخلی اغتاشاش لر
- ۹۴ هون تنگری قوتی نینگ چین نی مغلوب اتکانی
- ۹۴ هون دولتی نینگ ایکی غه آیریلغانی
- ۹۵ شمالی هون دولتی نینگ ییقیلغانی
- ۹۷ جنوبی هون دولتی نینگ عاقبتی
- ۹۸ هون دولتی نینگ ماهیتی
- ۹۹ هون لرنینگ مدینیتی و دولت تشکیلاتی
- ۱۰۱ هون لرنینگ دینی
- ۱۰۲ [xiv] هون دولتی دوریده شرقی تورکستان
- ۱۰۳ شرقی تورکستان غه اول دفعه چین تعرضی و عاقبت ده چین نینگ مغلوب بولغانی
- ۱۰۵ شرقی تورکستان غه اول دفعه چین استیلاسی
- ۱۰۶ شرقی تورکستان نینگ چین استیلاسی دین قوتولغانی
- ۱۰۶ شرقی تورکستان آلتی شهر خانلری آراسیده داخلی مجادله لر
- ۱۰۷ شرقی تورکستان و چین آراسیده اوتوز ییل لیق محاربه
- ۱۱۲ شرقی تورکستان دین آلتی شهر نینگ قوش خان امپراطور لوقی غه قوشولغانی
- ۱۱۲ قوش خان امپراطور لوقی نینگ اصلی
- ۱۱۳ وایما کادفایسیز نینگ شرقی تورکستان نی قوتقوزماق اوچون چین بیلان اوروشقانی
- ۱۱۵ کانیشکای نینگ شرقی تورکستان نی چین اسارتی دین قوتقوزغانی
- ۱۱۶ قوش خان لر عصریده شرقی تورکستان ده دین و مدنیت انقلابی
- ۱۱۶ [xv] دین
- ۱۱۸ مدنیت
- ۱۱۹ شرقی تورکستان دین قوش خان لرنینگ نفوذی ییقیلیب خان لرنینگ مستقل بولغانلری
- چین استیلاسی دین سیانپی اتحادیه سی غه کیرگوچه آراسی ده کی مدت ده شرقی تورکستان نینگ
- ۱۲۰ شرقی و شمالی حصه لری
- ۱۲۱ سیانپی تورک لری نینگ [نینگ] استقلالی و شرقی تورکستان نی اوز اتحادیه سی غه
- کیرگوزگانی
- ۱۲۳ شرقی تورکستان خانلیق دولت لری نینگ استقلالی
- ۱۲۴ چین ده تأسیس تاپقان توپا تورک دولتی

TEXT OF THE MANUSCRIPT

- ۵۱ قەدىم تورك لر نىنگ دىن لرى
- ۵۶ شرقى توركستان نىنگ خصوصى تارىخى
اولقى دوره
- ۵۶ قەدىم اويغورلر باره سىده كى روايتلر
اويغور تشكىلاتى
- ۵۹ [xii] ايكى اويغور اتحاديه دولت لرى نىنگ اداره صورتى
- ۶۰ اويغورلر نىنگ ايكى دولتى نىنگ بىرلاشكانى و بو دولت نىنگ كنگروگانى
- ۶۷ اويغور دولتى نىنگ ضعيفلاشقانى و پارچه لانغانى
هون اتحاديه غه قوشولوشدىن ايلگرى حاضرده شرقى توركستان دييلگان اولكه نىنگ
- ۶۹ [نىنگ] كىچىك خانلىق دولت لرى
- ۷۰ اويغور تشكىلاتى دورىده مدنيت
- ۷۰ زراعت
- ۷۲ صناعت
- ۷۳ تجارت
- ۷۵ معارف
- ۷۶ پىتىگ (خط) اويغور الفباسى
- ۷۹ ايكنجى دوره
- ۷۹ شرقى توركستان نىنگ هون اتحاديه سى غه كىرگانى
- ۸۰ [xiii] چونك [چونگ] هون امپراطور لوقى
- ۸۱ هون دولتى نىنگ كنگروگانى
- ۸۴ چىن محاربه سى
- ۸۵ ياوچى لر محاربه لرى
- ۸۷ اوغوز خان مته نىنگ وفاتى دىن كىن كى واقعه لر
- ۸۸ چىن حكومتى نىنگ هون دولتى ضدى غه سياسى خىانت لرى
- ۹۰ هون دولتى و چىن دولتى آراسىده محاربه

[ix] کتاب نینگ ایچیدہ کی مضمون لر

[x] ایچیدہ کی مضمون لر

۲	بو کتاب نی یازماق نینگ باعشی
۷	تاریخ معلوما تیز نینگ منبع لری
۱۰	تنبیہ
۱۰	تاریخ نینگ ماہیتی
۱۱	تاریخ علمی نینگ منبع لری غہ بیر قراش
۱۳	عمومی انسان تاریخی نینگ باشی
۱۷	تاریخ دین ایلگریکی عصر لر
۱۸	یونما تاش دوری
۱۹	سیلیغ تاش دوری
۲۳	معدن دوری
۲۵	تورک لر نینگ آنا یور تی
۲۸	تورک تاریخی نینگ او لی
۳۰	تورک لر نینگ معدن دوریدہ کی مدنیت و علم لری نینگ اثر لری
۳۳	[xi] بو مدنیت دوریدہ شرقی تورکستان
۳۶	تورک لر نینگ عمومی مهاجرت دوری و بو دورہ دہ شرقی تورکستان
۴۱	مهاجرت دوریدین کین تورک آنا یور تی
۴۱	مهاجرت دوریدین کین شرقی تورکستان
۴۳	قدیم تورک لردہ پتیک یعنی خط
۴۶	قدیم تورک لردہ دولت تشکیلاتی و حکومت اساسی
۴۸	قدیم تورک لردہ عمومی حقوق
۴۸	نکاح و عایله حقوقی
۴۹	ملکیت حقوقی
۵۰	جزا اصول لری

TEXT OF THE MANUSCRIPT

فصل بولادور.

بیر ملت نینگ اوتكوزگان طنطنه لیک دوره لری، قورغان سلطنت لری، کورساتکان شهامت و غیرت لری، آباء و اجداد لری نینگ شایان مفاخرت سرگذشت لری او ملت نینگ [viii] ملی ثقافتی و روحی انکشافی اوچون آن مؤثر واسطه لردین دور.

منه بو ذات محترم بو اثر نینگ تدوین و تألیفی ده اوشبو مهم غایه لرنی توشونوب بو یولده کی چکیلگان زحمت لرغه هیچ اعتناء قیلماغاندورلر، و بو توغرادین ملی وظیفه لری دین خیلی مهم راقی نی یخشی بیر صورت ده ایفاء قیلغاندورلر.

بناءً علیه اوشبو قیمتلیک اثر نینگ تألیف و طبعی نی پوتون وطن داش لری میزغه تبریک ایلاب، و بو اثر نی اوقوغان حالت لری ده یالغوز اوتکان حکایه لرنی اوقوغان بولمای بلکه بو تاریخی واقعه لرنینگ هر صحیفه، هر فصل، هر بابی نی اوقوغان دین صونگره بیر آز ملت و وطن توشونچ لری بیلان هم مشغول بولوش لری نی توصیه و آرزو قیلامیز.

یارکندلیک میان حسن

[vi] تقریظ

کابل دارالمعلمین برنجی معلمی محترم وطنداش و
صمیمی دوستوم میان حسن خان قلمی دین

شرقی تورکستان نینگ حقیقی ملتچی سی و بیوک مجاهدی فاضل محترم «محمد امین خان»
حضرت لری نینگ وجودغه چقارغان اوشبو قیمتلیک اثرلری حقیقتاً شرقی تورکستان ملتی اوچون
مثال سز بیر هدیه و مسرتلیک بیر بشارت دور.

بدیهی دورکه بونچه جامع و مکمل بیر اثر نینگ یالغوز بیر ذات طرفیدین جمع و تألیف بولماقی
تحمل سیز زحمتلر و متمادی سعی و غیرت لر بیلان ممکن بولادور. عجب! بونچه زحمت و مشقت لرغه
تحمل قیلدورغان و بو قدر جهد و اهتمام لرغه باعث بولغان مقصد و توغولر نیمه دور؟ اظهار فضل
ویا اکتساب شهرت مو؟ هیچگاه! بلکه بو درجه کونلر، خفته لر، آی لر، بیل لر مشغول بولوب اوتکان،
کتکان و حتی اثرلری هم قالمغان بو تاریخی حادثات نی ایکنجی دفعه جانلاندورغان و بیرنجی دفعه
ملت نینگ تاریخی صحیفه لری نی بو سزاوار فتخار حادثه لر بیلان زینت برگان سوابق و تمایلات
«اظهار فضل ویا اکتساب شهرت» دییلا دورغان هوس لردین آزاده بولغان کوب یوقاری خیلی عالی
درجه ده کی غایه لر و مفکوره لردور. بو سوابق و تمایلات یورکده یرلاشکان وطن عشقی و بوتون
روحنی استیلا ایلاگان ملت قایغوسی دور.

[vii] بو ذات اوشبو عمیق تمایلات و اساسلیغ حسیات سبب لری بیلان توشونگان دور لره:
تاریخی معلوم بولمغان بیر ملت نینگ سر رشته حیاتی معلوم بولمايدور. قایداغکه بیر فرد شخصی
حیاتیده حافظه سیز هیچ بیر نرسه نی ادراک قیلالمايدور. اونینگه اوخشاش بیر ملت اجتماعی
حیاتی ده مو تاریخ سیز هیچ بیر ملی واقعه سی غه یخشی توشونوب صحیح نتیجه لر چقارالمايدور.
اوتکان واقعه لر یالغوز اوتکانلیکی اعتباری بیلان غینه ایماس، بلکه او واقعه لر نینگ حالده کی و
استقبال ده کی حیاتی میز اوچون کوب مهم تأثیرلری بولغان وجهیدین زیاده فایده لیک و اهمیت لیک دور.
بیر ملت نینگ انتباه و نهضتی اوچون او ملت نینگ مؤرخ لری نینگ بیرنجی عامل لردین بولغانلری و
بو یولده شایان حیرت خدمت لر کورساتکانلری ینه تاریخ لرده معلوم و آشکارادور.

اوتکان حیات تاریخی معلوم بولغان بیر ملت نینگ حالی بیر طرف دین ماضی قرانغولوقی و
ایکنجی طرف دین استقبال مجهول لوقی آراسیده پریشان و مهمل قالدور؛ چونکه بیر ملت نینگ
حال و استقبال ده کی مشکلاتی ماضی ده کی واقعه لر، سرگذشت لر، تجربه لر واسطه سی بیلان حل و

TEXT OF THE MANUSCRIPT

وطنياداشلارنى ئۆزلەدكلىرى و گۈزلەدكلىرى ظفر و استقلال شرفنه ايريشديرمىش اونلره ذوقىنى ده طاتديرمىش در.

نه يازيق كه مقصده ايردكلى چاغده طالع ناساز كنديلرينه چاره ساز اولمامشدر. ايشته او سوگىلى، او مبارك وطنى قانى و جاني بهاسنه قورومق ايچين جان اتان بو قهرمان، بيقمامش اوصانمامش، نشه لرىنى بوش كچيرمه مش عين عشقك، عين آتشك هيچانيله چاليشا، چابالاي، يوقلقلر و يوقسوللقلر ايچنده بر اقدىغى قىليچيله قلمىنى كسمش وطن ايچين يكي بر حربه يكي بر شريف و استقلال مجادله سنه گريشمش، و قازاندىغى ظفرك آبدۇ ابدىه سىنى ديكممشدر. ايشته او آبدە بو «شرقى توركستان تارىخى» در.

[۷] ديدىگمز گبى بو اترك روحى تا چوقولغىنىك روحنه نقش اولان حكايه و افسانه لردن، شرقى و ننى لردن، كنجلكنده تدقيق و تتبع ايتدىگى علمى و تارىخى اثرلردن، و نهايت بالذات ياشادىغى و ياشاندىغى جانلى، حياتى و حقيقى تارىخ صحيفه لردن ئورولممشدر. اونك ايچين دركه جانلى، اونك ايچين دركه حياتى، اونك ايچين دركه حقيقى در.

كنديسنه بو قيمتلى اثرندن دولايى تشكرلر ايدر كن—ملتداشلىرىنه ده جانندن تبريكلر گوندرمگه جان آتتيورز.

افغانستان معارف مشاورى و توركيه جمهوريتى معارف عموميه مفتشى

حكمت

[ii] تقریظ

تورکيه جمهوريتي معارف عموميه منتشي و حاضرده
افغانستان معارف مشاوري محترم اسماعيل حکمت بگ قلمي دين

تورک آدینی طاشیانلره حقیقی بر شی ده

ایشته بر تورک اوغلینک الیه قورولمش ئولمز بر تورک آبدەسی شرقی تورکستان تاریخی.

او بویوک تورک وطنینک بر چوق تورکلره بوگونه قدر همان همان تامیله ئورتولو قالمش اولان بر کوشهسی «شرقی تورکستان» بو دگرلی اثر سایهسندە بولوتلردن صییرلان بر گونش گبی گوزلیمزک ئوکنده پارلایور.

بو محترم، بو سهوگیلی وطن بو جاعی حقنده بللی باشلی بر اثر ویدن سادهچه میرزا حیدر دوغلات واردی. هندستان تورک ایمپراطورلغینی قوران او پادشاه معظم بابر شاهک یگنی اولان بو شهزادهنک یازدیغی بو چوق قیمتلی اثرده مع اللاسف الله نادر گچن بر بدیعه تاریخ و صنعتدی. ایشته شرقی تورکستان تاریخی [iii] او قیمتدار اینجی نك قیمتدار بر تاید اشی اولویور.

حیاتده تاریخی یاپانلر و یازانلر واردر. بونلرک هر ایکسی سی آیری آیری و خصوصی قیمتلی حائزدرلر. فقط «شرقی تورکستان تاریخی» مؤلفی امیر محترم محمد امین خان تاریخی هم یاپان همده یازان مسعود و قهرمان بر تورک اولادیدر. ۱۳۱۹ هجری سنهسندە دوغوب بویودیگی املریله جانلانوب المریله آغلادیغی آنا وطنک قهرمانلق حکایه لیرینی، فداکارلیق افسانه لری نی، داها آنا قوچاغنده ایکن ننی اولارق دیکله به دیکله به از بر ایتمش یالگز دماغنه دگل عین زمانده یوره گنه ده قازمیش اولان بو وطن سوهر تورک یاشی ایلهر یله دکچه اونک اضطرابلری نی کندی ئوز اضطرابی اولارق دویمش یاشامش و یاشادقچه ده اونی او اضطرابدن قورتارمغه سس سز، صداسز، ایچندن، یوره گندن آند ایچمش بر قهرماندر. وجد و مراق ایچینه گچیردیگی گنجلك نشه لری صوکنده قارشى سنه چیقان ایلك فرصتی بیله قاجیرمیارق البنی او قهرمان آتالردن شان و ناموس یادگاری اولارق قالان یالین قیلیچه آتمش ئوز آتالرینک جنک اورتاغی، جان یولداسی، شرف آرقاداشی اولان تورک آتته آتلامش ئولمز آتالرینک کندیلرینه بر اقدیغی شان و شریف دستانلرینه بر تکمله اولان [iv] یپ یکی شان و شریف دستانلری نی ده تاریخ صحیفه لری نه اولادى دشمن قانیله یازمش بر قهرماندر. هر دورلو حادثاته گوگوس گرمکدن ییلمایان بو عزمکار وطن اولادی آکنده کی قوتلرک قیاس قبول اتمز درجه ده فوقنده دویشانلره اوغراشمش اغراشمش اغراشمشدر. نتیجه ده کندی نه ایمان ایله باغلانان

[1] شەرقىي تۈركىستان تارىخى

شەرقىي تۈركىستان خادىمى محمد امىن نىنگ تاليفى دور.

شەرقىي تۈركىستان مىلىي بىرلىك جمعەتى نىنگ خراجاتى بىلان باسىلدى.

بو كىتاب نىنگ ھەر ھقىي محفوظ دور، مۇلف نىنگ اجازتى سىز طبع و ترجمه قىلماق ممنوع دور.

[a] بو کتابنی باستورماق خصوصی ده کی توصیه لدر

- (۱) کتابنی قورغوشون حروف لوغ مطبعه ده باستورالادور.
- (۲) عنوان لری چونگ و روشن حرف لری بیلان امتیاز بیریلادور.
- (۳) کتاب نینگ قطعہ سی بو قلمی نسخه نینگ قطعہ سیدین کیچیک بولوب قالمسون، بلکه موندین بوی و توغراسیده بیر انچ اوزون و کنگ بولسه یاخشی راق دور. اما بک یاپالاق بولوب قالمسون.
- (۴) کاغذی متوسط و آق بولسون. لیکن بک عاجز کاغذہ باستورولماسون.
- (۵) تأکیداً توصیه قیلامن که خریطه لرنینگ چونگ و کیچیک لیککی و رنگ و خط و هر نرسه سی عیناً اصلی نسخه غه مطابق بولماقی لازم دور، و هیچ تغییر و تبدیل جایز ایماس دور.
- (۶) اگر [اگر] کتابنی باسادورغان مطبعه ده خریطه نی یوقاریقی شرطه مطابق طبع قیالمسه باشقه خریطه باسادورغان مطبعه ده باستورولسون.
- (۷) کتاب نچه دانه باستورولسه خریطه هم شونگا مطابق باستورولادور، و هر بیر کتاب نینگ آیاغی غه عیناً اصلی نسخه ده کی دک ۲۳ دانه خریطه جزلانادور.
- (۸) تقریظ و فهرست لری اصلی نسخه غه مطابق کتاب نینگ باش طرفی غه باستورولسون.
- [b] (۹) شرقی تورکستان ملی قائل لری دین ابدی یادگار بولسون دیب اولرنینگ تصویر لری نی بو نسخه ده کی ترتیب بیلان باستوروب کتاب نینگ آیاغی و خریطه لرنینگ باشیده بیر ورق ده قویولماق نی رجا قیلامن.
- (۱۰) مذکور تصویر لردین بعضی سی منده یوق ایدی، و بارلری هم آنچه یخشی ایماس دور، و هر حالده بارلری نی اوز جایغه چاپلاپ یوق لری نینگ اورنی نی تعیین قیلیب ایباردیم. بو تصویر لری هندوستانده البته تاپیلور همه نی باستورولر، و بارلری نینگ یخشی راقی تاپیلسه انی باستورولر.
- (۱۱) کتاب نی و خریطه لرنی باستورماق اوچون محمد قاسم حاجیم ناظر لیک و هم مصحح لیک وظیفه سی نی عهده قیلسه لر کرک.
- (۱۲) کتاب نینگ تصحیح و ترتیبی خصوصیده غایت درجه ده اعتناء لری نی صرف اتمک لری و کتاب و خریطه ده غلط و خطا بولماسلیقی غه آگاه لیک و مساعی لری نی امید قیلامن.
- (۱۳) بو اصلی نسخه دایما قول لریده تورسون، و هیچ بیر نرسه سی ضایع بولماسون. چونکه کتاب فقط اوشبو بیر نسخه دور، و ایلگریکی مسوره دین تولا زیاده لیککی باردور.
- (۱۴) کتاب شرقی تورکستان ملی بیر لیک جمعیتی نینگ آتیده باستورولور، و اعانه برگان ذات لرنینگ آت لری باشده ویا آیاغده بیر وراق غه طبع قیلانور.
- (۱۵) کتاب نی ۱۰۰۰ دانه ویا آندین آز باستورماق جمعیت نینگ رأیی غه مفوض دور.
- (۱۶) اگر توپلانلانغان اعانه کفایه قیلسمه باستورماق تأخیر قیلینسون.

TEXT OF THE MANUSCRIPT